સર્ગ બીજામાં–રાવણે સાધેલી વિદ્યાની હકીકતથી માંડીને તેણે કરેલા દિગ્વિજયની હકી-ા છે. તેની અંદર વાલી વિદ્યાધરના પરાક્રમની તથા નારદે કહેલી યજ્ઞાદિકની ઉત્પત્તિની હકી-ત ખાસ વાંચવા લાયક છે. સત્ય ધર્મથી ચુકેલ વસુરાજાનું ચરિત્ર પણ એમાં સમાવેલું છે.

સર્ગ ત્રીજામાં–પવનંજય, અંજનાસુંદરી સતી અને ચરમશરીરી હનુમાનનું ચરિત્ર છે. માં સતીપણાની ખરી કસોટી કેમ નીકળે છે તે યથાસ્થિત બતાવી આપ્યું છે.

સર્ગ ચોથામાં–ઈક્ષ્વાકુ વંશમાંથી શરુ થયેલા સૂર્યવંશના કેટલાક રાજાઓનાં ચરિત્રો, મલક્ષ્મણાદિનો જન્મ, સીતાનું પાણિગ્રહણ, દશરથરાજાને ચારિત્ર લેવાની ઇચ્છા, કેયીની ભરતને રાજ્ય આપવાની માગણી અને રામચંદ્રનો લક્ષ્મણ તથા સીતાસહિત ઇચ્છાએ પિતાનું વિઘ્ન દૂર કરવા વનવાસ–ઈત્યાદિનું વર્ણન છે.

સર્ગ પાંચમામાં–રામચંદ્રના વનવાસની ઘણી હકીકત છે. પ્રાંતે દંડકારણ્યમાં આગમન, ાંબૂકનો લક્ષ્મણનાં હાથથી અજાણતાં વધ, તે નિમિત્તે યુદ્ધ, રામચંદ્રનું સિંહનાદથી તેરાવું અને રાવણે કરેલું સીતાનું હરણ–ઈત્યાદિ હકીકત વિસ્તારથી વર્ણવેલી છે.

સર્ગ છઠ્ઠામાં–રામચંદ્રનું પાતાળલંકામાં આવવું, સુગ્રીવાદિ ઉપર કરેલ ઉપકાર, તાની શોધનો પ્રયત્ન, તેનો મળેલો પત્તો, હનુમાનને લંકામાં મોકલવો અને તેનું તાની ખબર લઇ પાછું આવવું–ઈત્યાદિ હકીકત છે.

સર્ગ સાતમામાં–રામચંદ્રનું લંકા તરફ પ્રયાણ, વિભીષણનું રામના પક્ષમાં આવવું, વણ સાથે યુદ્ધ, લક્ષ્મણને વાગેલી અમોઘવિજયા શક્તિ, વિશલ્યાના આવવાથી તેનું વારણ, રાવણે સાધેલી બહુરુપી વિદ્યા અને છેવટે લક્ષ્મણના હાથથી રાવણનું મરણ–ત્યાદિ હકીકત છે, જેમાં મોટો ભાગ યુદ્ધના વર્ણનનો છે.

સર્ગ આઠમામાં–વિભીષણને લંકાનું રાજ્ય આપી રામચંદ્રાદિનું અયોધ્યા આવવું, તાઓ વિગેરેને મળવું, લક્ષ્મણને રાજ્યાભિષેક, આઠમા વાસુદેવ બળદેવ તરીકે પ્રસિદ્ધિ, ત્રુઘ્નને મથુરાનું રાજ્ય, સીતાનો અપવાદ અને તેને અરણ્યમાં તજી દીધા પર્યંતની હકીકત છે.

સર્ગ નવમામાં–સીતાને થયેલા બે પુત્ર, તેનું રામલક્ષ્મણ સાથે યુદ્ધ, સીતાએ કરેલ અગ્નિપ્રવેશરુપ દિવ્ય અને તેણે લીધેલી દીક્ષાનું વર્ણન છે.

સર્ગ દશમામાં–બધાઓનો પૂર્વભવ, હનુમાનાદિકે લીધેલી દીક્ષા, લક્ષ્મણનું મરણ, મચંદ્રની મોહચેષ્ટા, રામચંદ્રે લીધેલી દીક્ષા, સીતેંદ્રે કરેલ અનુકૂળ ઉપસર્ગ, રાવણ ક્ષ્મણની ભાવી હકીકત અને રામચંદ્રના નિર્વાણ પર્યંતની સર્વ બીના સમાવેલી છે.

આ સર્ગમાં તમામ પુરુષોનાં ચરિત્રોનો ઉપસંહાર કરેલો છે, અને જૈન રામાયણની હીં સમાપ્તિ થાય છે.

અગ્યારમા સર્ગમાં–**શ્રી નમિનાથ પ્રભુનું** ચરિત્ર છે. તેમાં જન્મ તથા કેવળજ્ઞાનોત્તિ સમયે ઇંદ્રે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ તથા ભગવંતે આપેલી દેશના ખાસ વાંચવા લાયક એ દેશનામાં શ્રાવકે દિવસે ને રાત્રે શું કરવું તેનું વર્ણન છે.

બારમા સર્ગમાં–હરિષેણ નામના દશમા ચક્રીનું ચરિત્ર છે.

તેરમા સર્ગમાં–જય નામના અગ્યારમા ચક્રીનું ચરિત્ર છે. આ બંને ચક્રીનાં ચરિત્રો ક્ષેપે આપેલાં હોવાથી તેમાં વિશેષ જાણવા લાયક નવીન હકીકત નથી.

આ પ્રમાણે આ પર્વ સમાપ્ત થાય છે. તેમાં રામચંદ્ર, લક્ષ્મણ, ભરત, શત્રુઘ્ન, સીતા રાવણ, વિભીષણ, કુંભકર્ણ, ઇંદ્રજીત, સુગ્રીવ, ને હનુમાન એ મુખ્ય પાત્રો છે. તેમનાં ચરિત્રો ઉપરાંત રાક્ષસવંશના, વાનરવંશના અને સૂર્યવંશના અનેક રાજાઓનાં ચરિત્રો છે. તદુપરાંત વાલી, પવનંજય, અંજનાસુંદરી, કૈકેયી, સુકોશલ મુનિ, ભામંડળ, સાહસગતિ, શૂર્પણખા, જટાયુ પક્ષી, સ્કંદ મુનિના પાંચશે શિષ્યો, સહસ્રાંશુ, ઇંદ્ર, સહસ્રાર મધુ, નારદ, પર્વત, વસુરાજા, મંદોદરી, અનરણ્ય, જનક, દશરથ, સિંહોદર, વજ્રકર્ણ વિશલ્યા, લવણાંકુશ, કૃતાંતવદન વિગેરે અનેક સ્ત્રીપુરુષોનાં ચરિત્રો ખાસ આકર્ષક છે અને તેમાંથી ખાસ પૃથક્ પૃથક્ શિક્ષાઓ ગ્રહણ કરવા લાયક છે. તે દરેકનું અહીં વર્ણન કરવા કરતા તેના ઇચ્છકો તે તે પુરુષોનાં ચરિત્ર વાંચીનેજ તેમાંથી યોગ્ય શિક્ષા ગ્રહણ કરશે એમ વિચારવું વિશેષ યોગ્ય છે.

આ પર્વમાં સ્થાને સ્થાને અનેક જીવોના પૂર્વભવનું કથન છે, તે જૈનમતનું સાતિશય જ્ઞાનીપણું બતાવી આપે છે, તેમજ અનેક પ્રસંગોમાં કહેવતની જેવાં સિદ્ધવચનો મૂકેલા છે તે અમે બ્લાક ટાઇપમા અથવા કોમા વચ્ચે મૂકેલાં છે; જેને અંગ્રેજીમાં કોટેશન કહે છે, તે ખાસ હૃદયમા કોતરી રાખવા લાયક છે.

આ પર્વમા એક તીર્થંકર, બે ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ બળદેવ તથા પ્રતિવાસુદેવની ત્રિપુટી મળી છ શલાકા પુરુષોનાં ચરિત્રો સમાવેલા છે. આની અગાઉ બહાર પાડેલ ૩-૪-૫-૬ એ ચાર પર્વના ભેળા ભાગમાં ૪૬ શલાકા પુરુષોનાં ચરિત્રો આપેલાં છે છતાં ભૂલથી ૪૫ ની સંખ્યા ટાઇટલ ઉપર લખાયેલી છે. તેમાં ત્રીજાથી નવમા સુધી સાત ચક્રીનાં ચરિત્રો આપેલા છે; છતા ભૂલથી ત્રીજાથી આઠમા સુધી છ ચક્રીનાં ચરિત્રો આપેલાં છે એમ લખાયલું છે તે સુધારી લેવા વિનંતિ છે.

આની પછીના આઠમા, નવમા તથા દશમા પર્વની પ્રથમાવૃત્તિની નકલો ઘણી સીલક હોવાથી હાલમા તેની બીજી આવૃત્તિ કરવામાં આવનાર નથી. જેથી તે ત્રણે પર્વનું વિષયાનુક્રમણિકાનું તથા છેલ્લા (દશમા) પર્વમા આપવા ધારેલા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના ચરિત્રનું કામ બાકીમાં રાખવું પડયું છે તે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે પૂર્ણ કરવામાં આવશે. હાલ તો દશમા પર્વ પછી તેની ચૂળિકા તરીકે તેજ મહા પુરુષે રચેલા **પરિશિષ્ટ પર્વનું** ભાષાંતર પ્રગટ કરવા વિચાર છે તે અમલમા મૂકવામાં આવશે. તેની અંદર પ્રથમ ભાગમાં તો **જંબૂસ્વામીનું** સવિસ્તૃત ચરિત્ર છે, અને ત્યારપછી બીજા મહાન પૂર્વાચાર્યોનાં ચરિત્રો છે.

પ્રસ્તાવનાનુ વિશેષ લંબાણ કરીને આગળ વાંચવાની ઉત્સુકતાવાળા વાંચકોને આ શ્રમાંજ વધારે રોકી રાખવા દુરસ્ત ન જણાવાથી આ પ્રસ્તાવના અહીં પૂર્ણ કરવામાં આવે છે. અત્ર જણાવવાની જરૂર છે કે આ ત્રિશષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર મૂળ ગ્રંથ જે સુમારે ૩૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે તે અમારી સભા તરફથીજ ઘણા ઉંચા કાગળ ઉપર, બનતા પ્રયત્ને વિશેષ શુદ્ધ કરીને, કઠણ શબ્દોના પર્યાયો સાથે નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છપાવવામાં આવે છે. તેના નવ પર્વ છપાઇને બહાર પડી ચુકયા છે માત્ર દશમું પર્વ બાકી છે જેની અંદર **શ્રીમહાવીર સ્વામીનું** સુવિસ્તૃત ચરિત્ર છે. આ મૂળ ગ્રંથ બાબુસાહેબ રાય બુધસિંહજી બહાદુર તથા શેઠ વીરચંદભાઇ દીપચંદ સી. આઇ. ઈ. ની પૂર્ણ સ્હાય

છપાય છે, તેનો સંસ્કૃતના અભ્યાસી બંધુઓએ ખાસ લાભ લેવા યોગ્ય છે કારણ કે જે રસ તે મૂળ ગ્રંથમાં સંસ્કૃત ભાષામાં છે તે તેના ભાષાંતરમાં ગમે તેટલા પ્રયત્ને પણ લાવી શકાતો નથી.

આ ભાષાંતર વાંચનાર જૈનબંધુઓ સાદ્યંત વાંચીને તેમાંથી અમૂલ્ય સાર ગ્રહણ કરશે જેથી અમારો પ્રયાસ ફળીભૂત થશે, એટલુ ઇચ્છી અમારી કલમ અટકાવીએ છીએ. પરમાત્મા અમારી ઇચ્છાને ફળવતી કરો તથાસ્તુ

સંવત ૧૯૬૪ }
શ્રાવણ }

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.
ભાવનગર.

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ ખલાસ થઇ જવાથી ફરીથી શુદ્ધ કરી આ ગ્રંથની ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવામાં આવી છે.

સંવત ૧૯૮૦ }
વૈશાખ શુદિ ૧ }

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા,
ભાવનગર.

श्री त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्र.

पर्व ७ मुं.

विषयानुक्रमणिका.

पहेलासर्गमां—(रावण जन्मादि) અજિતનાથજીના તીર્થમાં રાક્ષસવંશની ઉત્પત્તિ થયા પછી શ્રેયાંસ પ્રભુના તીર્થમાં કીર્તિધવળ રાક્ષસપતિનું થવું—તેનો અતીંદ્ર વિદ્યાધરની પુત્રી અને શ્રીકંઠની બહેન સાથે વિવાહ—તેથી પુષ્પોત્તર રાજાને થયેલ ખેદ—અતીંદ્રના પુત્ર શ્રીકંઠે કરેલું પુષ્પોત્તર રાજાની પુત્રી પદ્માનું અપહરણ—તેનું કીર્તિધવળને શરણે આવવું—પદ્માએ પોતાની ઇચ્છા જણાવવાથી પુષ્પોત્તરે શ્રીકંઠ સાથે તેનુ કરાવેલું પાણિગ્રહણ—કીર્તિધવળના આગ્રહથી શ્રીકંઠે વાનરદ્વીપ ઉપર રહેવાનો કરેલો સ્વીકાર—તે દ્વીપ ઉપર કિષ્કિંધા નગરીમાં કરાવેલી તેની રાજ્યસ્થાપના—તે દ્વીપ ઉપર પુષ્કળ વાનરો હોવાથી રાજાએ કરાવેલી અમારી ઘોષણા—તેથી વાનરોનો થયેલો સત્કાર—તે દ્વીપનિવાસીની વાનર તરીકે થયેલી પ્રસિદ્ધિ—શ્રીકંઠને વિમાનની સ્ખલનાથી થયેલ વૈરાગ્ય—ચારિત્ર ગ્રહણ અને મોક્ષગમન.

અનુક્રમે મુનિસુવ્રતપ્રભુના તીર્થમાં વાનરદ્વીપમાં શ્રીકંઠના વંશમાં થયેલ ઘનોદધિરાજા—અને રાક્ષસદ્વીપમા થયેલ તડિત્કેશરાજા—બંનેનો પરસ્પર સ્નેહ—તડિત્કેશનું વાનરદ્વીપે આગમન—એક વાનરે કરેલા તેની સ્ત્રીના પરાભવથી તડિત્કેશે કરેલો તેને પ્રહાર—તેને મુનિએ આપેલ નવકાર—વાનરનું અબ્ધિકુમારમા દેવ થવું—તડિત્કેશના સુભટોએ કરેલા વાનરોને ઉપદ્રવથી તે દેવનું આગમન—તડિત્કેશે કરેલુ પૂજાદિવડે સાંત્વન—બંનેનું મુનિ પાસે જવું—તડિત્કેશે કરેલી પરસ્પર વૈરહેતુ સંબંધી પૃચ્છા—મુનિએ કહેલ પૂર્વભવ—લંકાપતિ તડિત્કેશને થયેલ વૈરાગ્ય—તેનું મોક્ષગમન—લંકામાં સુકેશ રાક્ષસનું અને કિષ્કિંધામાં કિષ્કિંધિનું રાજા થવું.

વૈતાઢ્ય ઉપર રથનુપુરમાં અશનિવેગ રાજા—તેને બે પુત્ર—વિજયસિંહ ને વિદ્યુદ્વેગ—આદિત્યપુરના રાજાની પુત્રી શ્રીમાળાનો સ્વયંવર—શ્રીમાળાએ કરેલું કિષ્કિંધિના કંઠમાં વરમાળારોપણ—તેથી વિજયસિંહને ઉત્પન્ન થયેલો દ્વેષ—તેના અને કિષ્કિંધિના વચ્ચે થયેલું યુદ્ધ—કિષ્કિંધિના અનુજ અંધકે વિજયસિંહનું કરેલું પ્રાણહરણ—કિષ્કિંધિનું શ્રીમાળાને પરણી કિષ્કિંધાએ આગમન—અશનિવેગનું ત્યાં યુદ્ધ કરવા આવવું—ત્યાં થયેલું યુદ્ધ—અશનિવેગે કરેલો અંધકનો વધ—સુકેશ ને કિષ્કિંધિએ કરેલું પરિવાર સહિત પલાયન—તે બંનેનું પાતાળ લંકામાં જઇને રહેવું—અશનિવેગે લંકાના રાજ્યપર નિર્ઘાત વિદ્યાધરનું કરેલ સ્થાપન—પોતાના પુત્ર સહસ્રારને રાજ્ય આપી અશનિવેગે લીધેલી દીક્ષા—

પાતાળ લંકામાં સુકેશને થયેલા ત્રણ પુત્ર-માળી, સુમાળી ને માલ્યવાન—કિષ્કિંધિને થયેલ બે પુત્ર—આદિત્યરજા ને ઋક્ષરજા—કિષ્કિંધિનું મધુપર્વતે ગમન—ત્યાં અનુકૂળ જણાવાથી તેણે વસાવેલ નગરી—તેનો ત્યાં નિવાસ—સુકેશના પુત્રોએ લંકામાં જઇ નિર્ઘાતનો કરેલ નિગ્રહ—માળીનું રાજ્યાધીશ થવું—કિષ્કિંધિમાં આદિત્યરાજાને રાજ્યે સ્થાપવો—

વૈતાઢ્ય ઉપર સહસ્રાર રાજાને થયેલો ઇંદ્ર નામે પરાક્રમી પુત્ર—તેને રાજ્યે સ્થાપી સહસ્રારે કરેલું ધર્મપરાયણપણું—ઇંદ્રરાજાએ કરેલું ઇંદ્રની જેમ લોકપાળ વિગેરેનું સ્થાપન—માળી રાક્ષસને તેની થયેલી ઇર્ષ્યા—તેણે ઇંદ્ર સાથે યુદ્ધ કરવા કરેલું પ્રયાણ—થયેલ અપશુકન—સુમાળીએ કરેલું નિવારણ—તેનું ન માનતાં આગ્રહપૂર્વક વૈતાઢ્યપર થયેલું માળીનું આગમન—ઇંદ્ર ને માળીનું પરસ્પર યુદ્ધ—માળી રાક્ષસનો થયેલ દેહાંત—રાક્ષસ ને વાનર સૈન્યનું ભાગવુ—સુમાળીના રક્ષણ નીચે ફરીથી પાતાળલંકામાં આવવું—ઇંદ્રે લંકાના રાજ્યપર વૈશ્રમણને બેસાડવું.

પાતાળલંકામા સુમાળીને થયેલ રત્નશ્રવા નામે પુત્ર–તેનુ વિદ્યા સાધવા જવું–ત્યાં ... રાજાને
પુત્રીનુ આવવું–તેણે કહેલી પોતાની હકીકત–તે કેકસી વિદ્યાધરીનું રત્નશ્રવાએ કરે ...મ ને પવનંજય
કેકસીને આવેલ સ્વપ્ન–તેને રહેલ ગર્ભ–તેના પ્રભાવથી તેની સ્થિતિ–પુત્રપ્રસવ ...મળવાથી પ્રહ્લાદ
ઉપાડેલ નવમાણિક્યનો દિવ્ય હાર–તેના કંઠારોપણથી તેમાં પડેલા તેના મુખનાં ...સ્કાર–માનમરોવર
કહેલો હારનો પ્રભાવ–રત્નશ્રવાએ કરેલું દશમુખ નામસ્થાપન–પૂર્વે કહેલ મુનિવ ...પવનંજયને અંજના-
ચક્રી થશે એવી ખાત્રી–ત્યારપછી કેકસીને થયેલ બે પુત્ર (કુંભકર્ણ ને વિભી ...પણે જવું–અંજના-
(સૂર્પણખા)– ...કરેલુ નિવારણ–વિવાહ

. વિવાહ–પ્રહ્લાદ રાજાનું

સર્ગ બીજામાં–(રાવણ દિગ્વિજય)–દશમુખે વૈશ્રવણના વિમાનનું–પવનંજયે કરેલ તદ્દન
તેણે કરેલી પૃચ્છા–તેની માતાએ કહેલી તે સંબંધી હકીકત–માતાનાં તી– રાજા પાસે રાવણના દૂતનું
ગ્રહણ કરવાની થયેલી તીવ્ર ઇચ્છા–વિભીષણને દશમુખનાં વચનો–વિદ્યા ' કરેલુ આમંત્રણ–પ્રહ્લાદનું
નિશ્ચય–તેઓનું ભીમારણ્યમાં જવુ અને વિદ્યા સાધવા બેસવું–અનાદ્રત દેવે માગેલી અ ...ના–પવનંજયનું
ઉપસર્ગ–રાવણનું નિશ્ચળ રહેવું–તેને થયેલી ૧૦૦૦ વિદ્યાની સિદ્ધિ–રાત માનસરોવરપર નિવાસ–ત્યાં
રાવણનું મંદોદરી સાથે પાણિગ્રહણ–રાવણનુ ક્રીડા કરવા જવુ––અંજનાસુંદરીના દુઃખનો હદ-
ગાંધર્વવિવાહે પરણવું–તેના પિતાઓને વશ કરવા–કુંભકર્ણ ને આપેલી યોગ્ય સલાહ–અ તેનુ અંજના-
પુત્ર (ઇંદ્રજીત ને મેઘવાહન)–લંકામાં જઈને વૈશ્રવણને ...સુંદરીએ પરપુરુષ તરીકે બતાવેલો અનાદ––
પરાસ્ત થવુ–તેણે કરેલા સદ્વિચાર ને લીધેલી દીક્ષા ...જનાસુંદરીને સમજાવેલ હાસ્ય–પવનંજયે પ્રગટ
કરવું–રાવણનું સંમેતગિરિ યાત્રાર્થે ગમન–ભુવનાલં...ાર–પવનંજયે આનંદમાં વ્યતીત કરેલ રાત્રી–પ્રભાતે
વિદ્યાધરનું આવવું–તેણે કહેલી સૂર્યરજ ને ...સુંદરીને નિશાની તરીકે આપેલી પોતાની નામાંકિત મુદ્રિકા–
તેને કરાતી પીડા–રાવણનું કિષ્કિન્ધા જવુ–...થે વરુણને જીતવા જવું.
તેનુ હારીને ઇંદ્ર પાસે નાસી જવું–ઇંદ્ર પા... ચિન્હો–કેતુમતી સાસુએ કરેલ તિરસ્કાર–અંજનાસુંદરીએ બતા-
...અને ઋક્ષરજાને તેના રાજ્યે સ્થાપીને રા... પ્રપંચ ધારીને કરેલી અમાન્યતા–તેને પિયરમાં મોકલવાનો કરેલ
પુત્ર–સુગ્રીવ નામે બીજો પુત્ર–ઋક્ષરજ ...ડુકી આવવું–વનમાં નિર્ગમાવેલ રાત્રિ–પ્રભાતે પિતાને મકાને જવું–
વાલિનું રાજ્ય–ખરવિદ્યાધરે કરેલું ... –પિતાએ ઘરમાં ન રાખતા કાઢી મુકવાની કરેલી આજ્ઞા–અંજનાનુ
મુકીને તેનું ત્યાં રહેવું–રાવણને થ...વું–દુઃખનો અનુભવ કરતાં એક અટવીમાં આવવું–અંજનાનો વિલાપ–
પાતાળલંકામાંથી કાઢી મુકેલા ... સમાગમ–વસંતતિલકાએ પૂછેલ અંજનાના દુઃખ વિગેરે સંબંધી પ્રશ્ન–
વાત–તેણે વાલી પાસે મોકલેલ ...ર–તેમાં ગર્ભપણે આવેલ ઉત્તમ જીવનુ કહેલુ પૂર્વ વૃત્તાંત–અંજનાએ પૂર્વ
દૂતનાં વચનથી રાવણને ચડેલ ... આશાતના–તેનુ પ્રાપ્ત થયેલ અતિ કટુક ફળ–સુખપ્રાપ્તિની આપેલી દૃઢ
યુદ્ધ અટકાવી વાલી ને રાવ... ધર્મપ્રાપ્તિ–મુનિનુ આકાશગમન–ગુફામાં આવેલ સિંહ–અંજનાને ઉપજેલ
સહિત રાવણને ઉપાડી વા... વે કરેલ નિવારણ–પુત્રનો પ્રસવ–અંજનાને થયેલ સ્થિતિ સંબંધી ખેદ–પ્રતિ-
રાજ્યપર સ્થાપન–રાવણન... ...ાવવું–વસંતતિલકાએ કહેલ અંજનાનુ વૃત્તાંત–પ્રતિસૂર્યે બતાવેલ પોતાનો અંજ-
તેના વિમાનને થયેલી ... સંબંધ–પ્રતિસૂર્યે કરેલ અંજનાનું સાંત્વન–કોઈ દૈવજ્ઞને પૂછેલ અંજનાના પુત્રના
અષ્ટાપદ નીચે પેસવું–– ...
નામ પડવું–વાલી મુનિપ્રશ્ન–દૈવજ્ઞે બતાવેલી ગ્રહાદિકની ઉત્તમતા–પ્રતિસૂર્યે તેમને લઈને કરેલું પોતાના નગર
પરમાત્માની અપૂર્વ ... વિમાનની ઘુઘરીઓ લેવા પુત્રનું ઉછળી પડવું–તેને અક્ષતાંગે પાછો લાવી અંજનાને
અમોઘવિજયા શક્તિ ...વવું–હનુમાન નામ સ્થાપન.
થયેલ કેવળજ્ઞાન ને જતી, રાવણને રાજી કરી પવનંજયનું પોતાના નગરે આવવું–માતપિતાને મળી અંજના
થયેલ વિવાદ–તેથી ત્યા તેને ન દેખવાથી પવનંજયને થયેલ અપાર ખેદ–પાછળની સાંભળેલી હકીકત–
ને જયાનંદ નામે શોધના નીકળવુ–મહેંદ્રપુરથી પણ મળેલી ખેદકારક હકીકત–અંજનાનો પત્તો ન મળ-
રાવણનું ...સાથે પિતાને કહેવડાવેલ સંદેશો–પ્રહ્લાદ રાજાનું પુત્રની શોધ માટે નીકળવું–ભુતવનમાં
કિનારે બેસવુ–પવનંજયે અગ્નિપ્રવેશની કરેલી તૈયારી–તેનાં વચનો–પ્રહ્લાદે અગ્નિમાં પડતાં કરેલું રોકાણ–

પ્રહ્લાદ રાજાએ શોધ માટે મોકલેલા વિદ્યાધરોનું હનુપુર આવવું-ત્યાં મળેલો અંજનાનો પત્તો-તેઓએ કરેલી પવનંજયને થયેલ ખેદાદિકની હકીકત-અંજનાને થયેલ અતિશય ચિંતા-પુત્ર સહિત તેને લઈને પ્રતિસૂર્યનું પવનંજયની શોધમાં નીકળવું-તેમનું પણ ભુતવનમાં આવવું-પરસ્પર થયેલો સર્વનો મેળાપ-સર્વને થયેલ હર્ષ-સર્વેનું હનુપુર આવવું-પવનંજયનું ત્યાં રહેવું-હનુમાને મેળવેલી પ્રવીણતા-તેને પ્રાપ્ત થયેલી યૌવનાવસ્થા.

રાવણે ફરીને વરુણને જીતવા જવું-દૂતદ્વારા રાજાઓને તેડાવવા-પવનંજયે જવાની કરેલી તૈયારી-હનુમાને કરેલ નિવારણ-હનુમાનનું રાવણ પાસે જવું-વરુણ સાથેના યુદ્ધમાં હનુમાને બતાવેલ પરાક્રમ-રાવણનો જય-હનુમાને કરેલું અનેક સ્ત્રીઓનું પાણિગ્રહણ-તેનું હનુપુર આવવું.

ચોથા સર્ગમાં—(રામ લક્ષ્મણ જન્માદિ)-મિથિલાનગરીમાં હરિવંશમાં જનક રાજા-તે સમયે અયોધ્યામાં દશરથ રાજા-તેનો પૂર્વવંશ-ઈક્ષ્વાકુ વંશાન્તર્ગત સૂર્યવંશમાં મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થમાં થયેલ વિજય નામે રાજા-તેને બે પુત્ર-તેમાંથી વજ્રબાહુએ કરેલું મનોરમાનું પાણિગ્રહણ-પરણીને આવતાં માર્ગમાં મુનિનો સમાગમ-તેના સાળા ઉદયસુંદરે કરેલું ઉપહાસ્ય-વજ્રબાહુને થયેલ સત્ય વૈરાગ્ય-તેણે લીધેલી દીક્ષા-મનોરમાને ઉદયસુંદરાદિએ પણ લીધેલી દીક્ષા-વિજયરાજાના બીજા પુત્ર પુરંદરનું ગાદી ઉપર આવવું-તેનો પુત્ર કીર્તિધર-કીર્તિધરનો સુકોશળ-સુકોશળને બાલ્યાવસ્થામાં રાજ્યે સ્થાપી કીર્તિધરે લીધેલી દીક્ષા-કીર્તિધર મુનિનું અયોધ્યા આગમન-તેને સુકોશળની માતાએ કરેલ ઉપદ્રવ-સુકોશળને પડેલી ખબર-તેણે લીધેલી દીક્ષા-તેની માતાનું વાઘણ થવું-પિતાપુત્રનો મુનિ તરીકે સાથે વિહાર-વાઘણનું સામે આવવું-તેણે કરેલું સુકોશળનું ભક્ષણ-તેનું ને કીર્તિધરનું મોક્ષગમન-સુકોશળની સગર્ભા સ્ત્રીને થયેલ હિરણ્યગર્ભ નામે પુત્ર-તેનો પુત્ર નઘુષ-નઘુષ રાજાને સિંહિકા રાણી ઉપર પડેલ શંકા-દાઘજ્વરના નિવારણથી તેણે કરેલું શંકાનું નિવારણ-નઘુષને સોદાસ નામે પુત્ર-તેને પડેલી નરમાંસ ભક્ષણની કુટેવ-તેથી રાજ્યભ્રષ્ટ થવું-તેના પુત્ર સિંહરથનું રાજ્યે સ્થાપન-ત્યારપછી ઘણા રાજાઓ થયા પછી થયેલ અનરણ્ય નામે રાજા-તેને અનંતરથ ને દશરથ નામે બે પુત્ર-અનરણ્ય રાજાએ સહસ્રાંશુ રાજા સાથેના સંકેતાનુસાર લીધેલી મોટા પુત્ર સહિત દીક્ષા-દશરથનું રાજ્યે આવવું-તેણે કરેલું અપરાજિતા (કૌશલ્યા), સુમિત્રા તથા સુપ્રભા સાથે પાણિગ્રહણ

રાવણે નિમિત્તિઆને કરેલ પ્રશ્ન-તેણે જનકપુત્રીના નિમિત્તે દશરથ રાજાના ભાવી (થનારા) પુત્રથી બતાવેલ તેનું મરણ-નિમિત્તિઆના વચનને નિષ્ફળ કરવા માટે બંનેના બીજરૂપ જનક ને દશરથનો વિનાશ કરવાની બિભીષણે કરેલી પ્રતિજ્ઞા-નારદદ્વારા તે વાતની જનક તથા દશરથને પડેલી ખબર-તે બંનેનું રાજ્ય તજીને પરદેશ પ્રયાણ-બંનેની લેપ્યમય મૂર્તિનું સ્થાપન-બિભીષણનું અયોધ્યા આવવું-તેણે કરેલો મૂર્તિરૂપ દશરથનો વિનાશ-જનકની ઉપેક્ષા કરીને તેનું લંકાએ પાછા જવું-ઉત્તરાપથમાં દશરથ રાજાએ કરેલું કૈકેયીનું પાણિગ્રહણ-તે પ્રસંગે થયેલું અન્ય રાજાઓ સાથે યુદ્ધ-તેમાં કૈકેયીએ બતાવેલું પરાક્રમ-દશરથ રાજાએ આપેલું વરદાન-દશરથ ને જનક બંનેનું સ્વદેશગમન-દશરથ રાજાનો મગધપતિને જીતીને રાજગૃહમાં નિવાસ-અંતઃપુરને ત્યાં તેડાવી લેવું-અપરાજિતાએ દીઠેલા ચાર સ્વપ્ન-બળદેવ થનાર જીવનું તેની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થવું-તેનો જન્મ-રાજાએ કરેલ મહોત્સવ-રામ નામ સ્થાપન-સુમિત્રાએ દીઠેલાં સાત સ્વપ્ન-વાસુદેવના જીવનું તેના ઉદરમાં ઉપજવું-પુત્રજન્મ-લક્ષ્મણ નામ સ્થાપન-બંનેનો પરસ્પર અત્યંત સ્નેહ-તેમનું પરાક્રમીપણું-દશરથને થયેલી નિર્ભયતાથી તેનું અયોધ્યામાં પાછું આવવું-કૈકેયીને થયેલ ભરત નામે પુત્ર-સુપ્રભાને થયેલ શત્રુઘ્ન નામે પુત્ર.

સીતા ને ભામંડળના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત-એ બંનેના જીવનું જનક રાજાની રાણી વિદેહાના ઉદરમાં યુગલપણે ઉપજવું-બંનેનો જન્મ-ભામંડળના જીવના પૂર્વભવના વૈરી દેવે કરેલું તેનું જન્મતાંજ હરણ-તેનું વૈતાઢ્ય ઉપર રથનૂપુરના ઉદ્યાનમાં મુકી દેવું-ચંદ્રગતિ વિદ્યાધરની પડેલ તેનાપર દૃષ્ટિ-તેણે કરેલું ગ્રહણ-તેનું પુષ્પવતી રાણીને સોંપવું-ચંદ્રગતિએ કરેલો પુત્રજન્મનો ઉત્સવ-ભામંડળ નામ સ્થાપન-

પુત્રહરણથી જનક તથા વિદેહાને થયેલ શોક–પુત્રની શોધ ન મળવી–પુત્રીનું સીતા નામ સ્થાપન–જનક રાજાને મ્લેચ્છ રાજાઓએ કરેલ ઉપદ્રવ–તેનું દશરથ પાસે દૂતપ્રેષણ–દૂતે કહેલી હકીકત–દશરથે તેની મદદ માટે જવાની કરેલી તૈયારી–રામે કરેલો અટકાવ–રામનું જનક રાજાની સહાય માટે જવું–તેણે કરેલો મ્લેચ્છોનો પરાજય–જનકે સીતાનું રામ પ્રત્યે કરેલ વાગ્દાન–નારદનું સીતાના આવાસમાં આગમન–સીતાને લાગેલ ભય–નારદનું થયેલ અપમાન–તેણે સીતાનું રૂપ ચીત્રીને ભામંડળને બતાવવું–ભામંડળનો થયેલ સીતા ઉપર અત્યંત રાગ–તે વાતની તેના પિતા ચંદ્રગતિને પડેલી ખબર–તેણે જનક રાજાને વિદ્યાધરદ્વારા પોતાની પાસે તેડાવવો–તેની પાસે સીતાની કરેલી માગણી–જનકે વાગ્દાન કર્યા સંબંધી આપેલો ઉત્તર–ચંદ્રગતિએ જનકને આપેલ બે દેવાધિષ્ઠિત ધનુષ્ય–તે ચઢાવે તેને સીતા પરણાવવાની કરાવેલી પ્રતિજ્ઞા–જનકનું મિથિલા પાછું આવવું–વિદેહાને કરેલી વાત–તેને થયેલ ખેદ–જનકે કરેલ નિવારણ–સીતાના સ્વયંવરની તૈયારી–અનેક રાજાઓનું આવવું–રામે ચઢાવેલ વજ્રાવર્ત્ત ધનુષ્ય–સીતાએ પહેરાવેલ વરમાળા–લક્ષ્મણે ચડાવેલ અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્ય–વિદ્યાધરોએ તેને આપેલ ૧૮ કન્યા–ભામંડળનું વિલખા થઈને પાછા જવું–જનકે કરેલ દશરથ રાજાને આમંત્રણ–તેનું મિથિલા આવવું–રામ ને સીતાનો મોટી ધામધુમ સાથે વિવાહ–દશરથનું પુત્ર ને પુત્રવધૂઓ સહિત અયોધ્યા આવવું–દશરથે કરેલો સ્નાત્ર મહોત્સવ–રાણીઓ માટે સ્નાત્રજળ મોકલવું–કૌશલ્યાને સ્નાત્રજળ મળતાં થયેલ વિલંબ–તેને થયેલ ખેદ–દશરથ રાજાનું તેની પાસે આવવું–તેણે પૂછેલું ખેદનું કારણ–સ્નાત્રજળ લઈને વૃદ્ધ કંચુકીનું આવવું–તેની વૃદ્ધાવસ્થા જોઈને રાજાને થયેલ વૈરાગ્ય–સત્યભૂતિ મુનિનુ પધારવું–દશરથ રાજાનુ સપરિવાર વાંદવા જવું–ચંદ્રગતિનું ભામંડળ સહિત આકાશમાર્ગે ત્યાં આવવું–મુનિએ આપેલી દેશના–તેમાં પ્રસંગોપાત કહેલો સીતા ને ભામંડળાદિનો પૂર્વ ભવ–ભામંડળને થયેલું જાતિસ્મરણ–તેણે કરેલો સીતા તથા રામને નમસ્કાર–જનક તથા વિદેહાને ત્યાં તેડાવવું–પરસ્પર મેળાપ–પુત્રવિયોગ સંબંધી દુઃખનો નાશ–ચંદ્રગતિએ ભામંડળને રાજ્ય આપીને લીધેલી દીક્ષા–ભામંડળનું પોતાને નગરે ગમન–દશરથ રાજાએ પૂછેલો પોતાનો પૂર્વભવ–મુનિએ પૂર્વભવ કહેતાં તેમાં બતાવેલો પોતાનો તેની સાથેનો સંબંધ–દશરથ રાજાને થયેલા ચારિત્રગ્રહણના પરિણામ–તેનુ રજા લેવા માટે ઘેર આવવું.

રાણીઓ વિગેરે પરિવારને એકત્ર કરીને દશરથ રાજાએ માગેલી રજા–ભરતે સાથે દીક્ષા લેવાનો જણાવેલો વિચાર–કૈકેયીએ પતિપુત્રનો સાથેજ વિરહ થવાનું જાણી માગેલું વરદાન–તેમાં ભરતને રાજ્ય આપવાની કરેલી માગણી–દશરથે રામચંદ્રને બોલાવીને કહેલી હકીકત–રામચંદ્રે બતાવેલી પ્રસન્નતા–ભરતે જણાવેલી અનિચ્છા–રામચંદ્રે તેને સમજાવવો–ભરતે આપેલો યોગ્ય ઉત્તર–રામે વનવાસ જવાની બતાવેલી ઇચ્છા–દશરથ રાજાની આજ્ઞા માગી રામનું માતા પાસે આજ્ઞા લેવા જવું–તેને થયેલો ખેદ–રામે યુક્તિપૂર્વક સમજાવવું–બીજી માતાઓને નમીને રામનું નીકળવું–સીતાએ કૌશલ્યા પાસે રામ સાથે જવાની માગેલી આજ્ઞા–સીતાનું રામની પાછળ નીકળવું–લક્ષ્મણને પડેલા ખબર–તેને થયેલ ગુસ્સો–તેનું મનમાંજ સમજી જવું–માતા પિતાની આજ્ઞા મેળવીને તેનું પણ રામની પાછળ નીકળવું–દશરથ રાજાનું પરિવાર સહિત પાછળ જવું–રામે આગ્રહપૂર્વક પાછા વાળવા–ત્રણે જણનું આગળ પ્રયાણ–ભરતે રાજ્ય ન સ્વીકારવાથી મંત્રીઓનું રામને પાછા લેવા આવવું–રામે આગ્રહપૂર્વક પાછા વાળવા–મંત્રીઓએ બધી હકીકતનું કહેવું–તોપણ ભરતે કરેલો રાજ્યનો અસ્વીકાર–ભરતનું રામને પાછા વાળવા નીકળવું–સાથે કૈકેયીનું પણ જવું–છ દિવસે રામ પાસે પહોંચવું–ભરત ને કૈકેયીએ કરેલો રામ પ્રત્યે અત્યંત આગ્રહ–રામચંદ્રે યુક્તિપૂર્વક સમજાવીને ત્યાંજ કરેલો ભરતને રાજ્યાભિષેક–ભરતનું અયોધ્યા પાછા જવું–દશરથ રાજાએ લીધેલી દીક્ષા–ભરતનું ઉદાસીન વૃત્તિએ રાજ્યમા રહેવું–રામ, લક્ષ્મણ ને સીતાનું આગળ પ્રયાણ–ચિત્રકૂટ પર્વતને ઉલ્લંઘીને અવંતિ દેશમાં પ્રવેશ.

સર્ગ પાંચમામાં–અવંતિ દેશના તે પ્રદેશને ઉજ્જડ દેખીને રામે પૂછેલી હકીકત–એક પુરૂષે કહેલ તેનું કારણ–તેમાં સિંહોદર રાજા ને વજ્રકર્ણ વચ્ચે થયેલ વિરોધ–વજ્રકર્ણે ન નમવાનું કારણ–સિંહોદરે તેની નગરી તરફ કરેલ પ્રયાણ–વજ્રકર્ણે પોતાની નગરીમાં ભરાઇ રહેવું–સિંહોદરના ભયથી તે પ્રદેશનું ઉજ્જડ થવું–કહેનાર પુરૂષને પ્રસન્ન કરી રામનું દશાંગપુર આવવું–વજ્રકર્ણે કરેલો તેમનો સત્કાર–રામની

આજ્ઞાથી લક્ષ્મણનું સિંહોદર પાસે જવું-લક્ષ્મણે કરેલું યુદ્ધ-સિંહોદરને બાંધી લઈને રામ પાસે લાવવો-રામે કરાવેલી સિંહોદર ને વજ્રકર્ણ વચ્ચે મસાદ-તેઓએ લક્ષ્મણને આપેલી કન્યાઓ-લક્ષ્મણે હાલ ત્યાંજ રહેવા દેવાનું કહેવું-આગળ પ્રયાણ-સીતા માટે પાણી લેવા લક્ષ્મણનું જવું-કુબેરપુરના રાજા સાથે મેળાપ-તેણે રામ સીતાને ત્યાં તેડી જવા-કુબેરપુરના રાજાનું સ્ત્રીના વેશે એકાંતે રામચંદ્રને મળવું-રામચંદ્રે પુરુષવેશે રહેવાનું પૂછેલું કારણ-કલ્યાણમાળાએ કહેલો પોતાનો પૂર્વ વૃત્તાંત-પોતાના પિતા વાલિખિલ્યને મ્લેચ્છ પાસેથી છોડાવવાની કરેલી પ્રાર્થના-રામે કરેલો સ્વીકાર-નર્મદા ઉતરીને રામે કરેલો વિંધ્યાટવીમાં પ્રવેશ-મ્લેચ્છ રાજાએ સીતાને પકડી લેવા સૈનિકોને કરેલો હુકમ-લક્ષ્મણના માત્ર સિંહનાદથી ભય પામીને મ્લેચ્છ રાજાનું રામ પાસે આવવું-તેણે કહેલું પોતાનું પૂર્વ વૃત્તાંત-ને કાક પલ્લીપતિ પાસેથી વાલિખિલ્ય રાજાને છોડાવવો-તેને કુબેરપુર મોકલવો-રામચંદ્રનું આગળ પ્રયાણ-તાપી ઉતરીને અરુણ ગ્રામે આવવું-અગ્નિહોત્રી કપિલ બ્રાહ્મણને ઘેર પાણી પીવા જવું-કપિલની સ્ત્રી સુશર્માએ કરેલ સત્કાર-કપિલે કરેલું અપમાન-ત્યાંથી આગળ ચાલતાં વર્ષાઋતુનું બેસવું-એક અરણ્યમાં પ્રવેશ-વડવૃક્ષ નીચે ચાતુર્માસ રહેવાનો કરેલો વિચાર-ને વડવૃક્ષના અધિષ્ઠાયિક યક્ષનું પોતાના સ્વામી ગોકર્ણ યક્ષ પાસે ગમન-તેણે કહેલી હકીકત-ગોકર્ણ યક્ષે રામભદ્રાદિને ઓળખીને ત્યાં વિકુર્વેલી મોટી રામપુરી નામે નગરી-ગોકર્ણે કરેલી રામ પ્રત્યે પ્રાર્થના-રામચંદ્રનું ત્યાં ચાતુર્માસ રહેવું-કપિલ બ્રાહ્મણનું તે તરફ આવવું-નવીન નગરી જોઈને તેણે પૂછેલી હકીકત-તેનો નગરીમાં પ્રવેશ-મુનિસમાગમથી તેણે અંગીકાર કરેલું શ્રાવકપણું-ઘેર જઈને સુશર્માને કહેલ હકીકત-તેનું પણ શ્રાવિકા થવું-બંનેનું દ્રવ્યાર્થે રામપુરીમાં આવવું-લક્ષ્મણને દેખતાં કપિલને ઉપજેલ ભય-રામે ભય નિવારી દ્રવ્ય આપવાવડે ઉપજાવેલી સંતુષ્ટતા-કપિલે લીધેલી દીક્ષા-વર્ષાઋતુ ઉતરતાં રામચંદ્રે પ્રયાણનો કરેલો વિચાર-યક્ષે આભૂષણાદિવડે કરેલો વિશેષ સત્કાર-રામચંદ્રનું પ્રયાણ-યક્ષે કરેલું નગરીનું વિસર્જન.

રામાદિકનું વિજયપુરના ઉદ્યાનમાં આવવું-ત્યાંના રાજાની પુત્રી વનમાળાનું ગળે ફાંસો ખાવા ત્યાંજ આવવું-તેણે પ્રગટ કરેલ કારણ-લક્ષ્મણે કરેલ નિવારણ-વનમાળાનું રામચંદ્ર પાસે આવવું-લક્ષ્મણે કહેલી તેની હકીકત-વનમાળાની તેના પિતાએ કરેલી શોધ-અનુક્રમે મહીધર રાજાનું ત્યાં આવવું-લક્ષ્મણને જોતાંજ પડેલી ઓળખાણ-આગ્રહપૂર્વક રામચંદ્રાદિને નગરમાં લઈ જવા-મહીધર રાજા પાસે નંદ્યાવર્તપુરમાં અતિવીર્ય રાજાનો આવેલો દૂત-તેણે ભરતને જીતવા માટે મહીધર રાજાની માગેલી સહાય-મહીધર રાજાને રોકીને રામચંદ્રનું સૈન્ય સાથે ત્યાં જવું-ક્ષેત્રાધિષ્ઠિત દેવે કરેલું આખા સૈન્યનું સ્ત્રીપણું-અતિવીર્યને તે જોઈને ચડેલો કોપ-લક્ષ્મણે અતિવીર્યને બાંધી લેવો-સીતાએ છોડાવવો-ભરતની સેવા કરવાની કરાવેલી કબુલાત-ક્ષેત્રદેવે હરી લીધેલું સ્ત્રીપણું-અતિવીર્યને પડેલી ઓળખાણ-તેણે કરેલી ભક્તિ-માનભંગથી અતિવીર્યને થયેલ વૈરાગ્ય-તેણે લીધેલી દીક્ષા-અતિવીર્યના પુત્ર વિજયરથનું ભરત પાસે જવું-અતિવીર્ય મુનિનું ત્યાં આવવું-ભરતે તેમને ખમાવવું-રામાદિકનું નંદ્યાવર્તપુરથી વિજયપુર પાછા આવવું-રામચંદ્રે મહીધર રાજાની માગેલી રજા-વનમાળાનો પરણીને સાથે જવા લક્ષ્મણ પ્રત્યે આગ્રહ-લક્ષ્મણે સાથે ન લેવાનું બતાવેલ કારણ-તેને વિશ્વાસ આપવા લક્ષ્મણે લીધેલા રાત્રીભોજનના પાપ સંબંધી શપથ-રામચંદ્રાદિકનું આગળ પ્રયાણ.

તેમનું ક્ષેમાંજળી નગરીના ઉદ્યાનમાં આવવું-લક્ષ્મણે સાંભળેલી ઉદ્‌ઘોષણા-તેમનું રાજસભામાં જવું-તેણે ઝીલેલા પાંચ પ્રહાર-જિતપદ્મા રાજપુત્રીએ કરેલું વરમાળાનું આરોપણ-રાજાએ કરેલી રામચંદ્રાદિની ભક્તિ-ત્યાંથી આગળ પ્રયાણ-વંશશૈલ પાસેના વંશસ્થળ નગરમાં આવવું-ત્યાંના લોકોને ભયભીત જોઈને પૂછેલું કારણ-રામચંદ્રાદિનું પર્વતપર ચઢવું-ત્યાં બે મુનિઓની પાસે તેમણે કરેલું ગીત ગાન ને નૃત્ય-અનળપ્રભદેવે મુનિને કરવા માંડેલ ઉપસર્ગ-રામ લક્ષ્મણનું તેના નિવારણ માટે ઉદ્યત થવું-દેવનું નાસી જવું-મુનિને થયેલ કેવળજ્ઞાન-દેવોએ કરેલો તેનો મહિમા-રામચંદ્રે પૂછેલ ઉપસર્ગનું કારણ-કુળભૂષણ મુનિએ કહેલો પોતાનો, દેશભૂષણ મુનિનો તથા ઉપસર્ગ કરનાર દેવનો પૂર્વભવ-પ્રાંતે કહેલ ગરૂડપતિ મહાલોચન દેવની હકીકત-તે દેવે બતાવેલી રામચંદ્રાદિપર પ્રસન્નતા-વંશસ્થળના રાજાનું ત્યાં આવવું-તે પર્વતની રામગિરિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ-રામચંદ્રનું આગળ પ્રયાણ-

દંડકારણ્યમાં પ્રવેશ-સીતાએ આપેલ સુપાત્રદાન-આકાશમાંથી થયેલ દેવકૃત સુગંધી જળ વિગેરેની વૃષ્ટિ-એક ગંધ નામના રોગી પક્ષીનું તેથી નિરોગી થવું-તેને થયેલ જાતિસ્મરણજ્ઞાન-જટાયુ નામ સ્થાપન-રામચંદ્રે મુનિને પૂછેલ તે ગીધ પક્ષી સબંધી પૂર્વવૃત્તાંત-મુનિએ કહેલ દંડક રાજાની, સ્કંદક મુનિની, પાંચસે મુનિને પીલનાર પાલકની તથા દંડક દેશના નાશની હકીકત-દંડક દેશ મટીને દંડકારણ્ય થવું-દંડક રાજાનું ગીધ પક્ષી થવું-જટાયુ પક્ષીએ કરેલ શ્રાવકપણાનો અંગીકાર-રામચંદ્રે તેને સ્વધર્મીપણે સાથે રાખવો-દેવદત્ત રથમાં બેસી ક્રીડાનિમિત્ત ફરવું-જટાયુનું સાથે રહેવું.

પાતાળલંકામાં ખર અને ચંદ્રણખાને થયેલ શંબૂક અને સુંદ નામે બે પુત્ર-શંબૂકનું સૂર્યહાસ ખડ્ગ સાધવા દંડકારણ્યમા આવવું-બાર વર્ષ ને સાત દિવસ ઉંધે મસ્તકે રહીને કરવા માંડેલી સાધના-બારવર્ષ ને ચાર દિવસે ખડ્ગનું પ્રગટ થવું-રામ લક્ષ્મણનુ તે તરફ નીકળવું-લક્ષ્મણે લીધેલ ખડ્ગ-તેણે કરેલ ખડ્ગનો ઉપયોગ-તેથી શંબૂકના મસ્તકનું કપાઇ જવું-લક્ષ્મણને થયેલ ખેદ-તેણે રામચંદ્રને ખડ્ગ બતાવવું-રામચંદ્રે કરેલ ખુલાસો-ચંદ્રણખાનું પૂજનસામગ્રી સાથે ત્યાં આવવું-તેણે દીઠેલો પુત્રનો વિનાશ -તેથી થયેલ દીલગિરી-પદપંક્તિ અનુસાર રામ લક્ષ્મણ પાસે આવવું-તેમને જોતા ચંદ્રણખાને થયેલ કામોત્પત્તિ-તેણે કરેલી પ્રાર્થના-બંનેએ આપેલી નિરાશા-તેથી તેનુ વિશેષ કોપાયમાન થવું-પાતાળલંકામાં જઇ ખર વિદ્યાધરને કહેલી પુત્રવધની હકીકત-તેનું યુદ્ધ માટે દંડકારણ્યમા લશ્કર સહિત આવવું-રામ સાથે સિંહનાદનો સંકેત કરીને લક્ષ્મણનું યુદ્ધ કરવા જવું-યુદ્ધવૃદ્ધિ દેખીને પક્ષવૃદ્ધિ કરવા માટે ચંદ્રણખાનું રાવણ પાસે જવું-તેણે કહેલી રામલક્ષ્મણે પોતાના પુત્રને મરણ પમાડ્યાની તથા સીતાના અદ્ભુત સ્વરૂપની હકીકત-રાવણનું પુષ્પક વિમાનમા બેસી તત્કાળ ત્યાં આવવું-રામ પાસેથી સીતાનું હરણ કરવામાં ઉપજેલી નિરાશા-અવલોકની વિદ્યાનું સ્મરણ-તેણે બતાવેલ ઉપાય-તે દેવીએ કરેલો લક્ષ્મણ જેવો સિંહનાદ-સીતાના આગ્રહથી રામચંદ્રનુ લક્ષ્મણ પાસે જવુ-રાવણે સીતાને એકલા જોઇને કરેલું હરણ-તેના વિલાપથી જટાયુ પક્ષીનું ત્યાં આવવુ-રાવણે કરેલ તેનો પક્ષચ્છેદ-વિમાનમાં બેસાડીને લંકા તરફ લઇ જતાં સીતાનું રૂદન-તે સાંભળી રત્નજટી ખેચરનુ રાવણ તરફ દોડવું-રાવણે તેની વિદ્યાઓ હરી લેવી-રાવણનાં સીતા પ્રત્યે અનુનયવાળાં વચનો-સીતાએ કરેલો તિરસ્કાર-લંકાના દેવરમણ ઉદ્યાનમાં સીતાને મુકી રાવણનું સ્વસ્થાને આવવું.

સર્ગ છઠ્ઠામાં-રામચંદ્રનું લક્ષ્મણ પાસે આવવું-લક્ષ્મણે પૂછેલ કારણ-રામે કહેલ સિંહનાદ શ્રવણ-લક્ષ્મણે રામને તરત પાછા મોકલવા-રામચંદ્રનું પાછા આવતા સીતાને નહીં દેખવુ-તેમને થયેલી સીતાના હરણની કલ્પના-જટાયુની અંતાવસ્થા-રામે આપેલ નવકાર-તેનુ મહેંદ્ર કલ્પમાં દેવ થવું-લક્ષ્મણે કરેલ ત્રિશિરાનો વધ-વિરાધ વિદ્યાધરનું ત્યા આવવુ-તેણે કહેલી પોતાની ટુંક હકીકત-લક્ષ્મણે બતાવેલ પરાક્રમ-ખર ને દૂષણ બંનેનો વિનાશ-લક્ષ્મણનુ વિરાધને લઇને રામ પાસે આવવું-તેણે સાંભળેલાં રામચંદ્રનાં વચનો-લક્ષ્મણે આપેલ આશ્વાસન-વિરાધે સીતાની શોધમાં વિદ્યાધરોને મોકલવા-તેમનું પાછા આવવું-વિરાધે પાતાળલંકામાં આવવાનો કરેલો આગ્રહ-રામ લક્ષ્મણનું તેની સાથે ત્યાં આવવું-ચંદ્રણખાના પુત્ર સુંદ સાથે થયેલ યુદ્ધ-સુંદનું લંકામા નાસી જવુ-વિરાધને પાતાળલંકાના રાજ્યે સ્થાપન કરી રામ લક્ષ્મણનું ત્યાં રહેવું.

સાહસગતિ વિદ્યાધરે સાધેલી પ્રતારણી વિદ્યા-તેનું કિષ્કિંધાપુરીએ આવવું-સુગ્રીવ ઉદ્યાનમાં જતાં સુગ્રીવના રૂપે તેણે કરેલો રાજમહેલમા પ્રવેશ-સત્ય સુગ્રીવનું આવવુ-દ્વારપાળે કરેલી અટકાયત-વાલીપુત્રે જાર સુગ્રીવને અંતઃપુરમાં જતાં રોકવો-બંને સુગ્રીવો વચ્ચે થયેલ યુદ્ધ-પરસ્પર જીતી ન શકાવું-સત્ય સુગ્રીવે હનુમાનને મદદ માટે તેડાવવા-હનુમાનને બ નેના ભેદનુ ન સમજાવું-સુગ્રીવને થયેલી નિરાશા-તેણે કરેલા વિચાર-રામ લક્ષ્મણને શરણે જવાને કરેલો નિર્ણય-તેણે મોકલેલ દૂતનું વિરાધ પાસે આવવું-તેનું થયેલ સંમતપણું-સુગ્રીવનું ત્યાં આવવું-વિરાધે કરાવેલો રામ લક્ષ્મણ સાથે મેળાપ-રામચંદ્ર પ્રત્યે તેણે કરેલી પ્રાર્થના-તેણે કરેલો સ્વીકાર-સુગ્રીવની સાથે રામચંદ્રજીનું કિષ્કિંધા આવવું-રામચંદ્રના ધનુષ્યના ટંકારથી સાહસગતિની વિદ્યાનું નાસી જવુ-સાહસગતિનું પરલોકગમન-સુગ્રીવનું કિષ્કિંધામાં જવું-રામચંદ્રનું ઉદ્યાનમાંજ રહેવુ.

લંકામાં ખરદૂષણના મરણથી થયેલો શોક-રાવણે ચંદ્રણખાને આપેલી આશા-રાવણનું કામાગ્નિથી સંતપ્તપણું-મંદોદરીનું તેના આગ્રહથી સીતા પાસે સમજાવવા આવવું-સીતાએ કહેલાં કર્કશ વચનો-રાવણનું ત્યાં આવવું-સીતાએ તેને આપેલો કર્કશ ઉત્તર-રાવણે સીતાને કરેલ ઉપસર્ગો-સીતાનું સ્થિર રહેવું-વિભીષણને પડેલી બધી ખબર-તેનું સીતા પાસે આવવું-સીતાએ કહેલી બધી હકીકત-વિભીષણનું રાવણ પાસે આવવું-તેણે કહેલાં હિતવચનો-રાવણે ન માનવું-રાવણનું સીતા પાસે આવવું-સીતાને લઈને પુષ્પક વિમાનમાં ફેરવવી-પોતાની ઋદ્ધિ બતાવવી-સીતાએ ધારણ કરેલ મૌન-વિભીષણે મંત્રીઓને બોલાવવા-તેના સાથે કરેલ વિચાર.

સીતાના વિરહથી રામચંદ્રની દુઃખાવસ્થા-લક્ષ્મણનું આશ્વાસન-લક્ષ્મણે સુગ્રીવને કરેલી સીતાશોધની તીવ્ર પ્રેરણા-તેણે શોધ માટે મોકલેલા વિદ્યાધરો-ભામંડળ ને વિરાધનું રામ પાસે આવવું-સુગ્રીવનું જાતે શોધવા નીકળવું-તેને મળેલો રત્નજટી વિદ્યાધર-તેણે આપેલા સીતાના સમાચાર-રામચંદ્રે સુગ્રીવાદિને પૂછેલ લંકાની હકીકત-તેઓએ બતાવેલી રાવણને જીતવાની નિરાશા-રામ લક્ષ્મણે બતાવેલ જુસ્સો-જાંબવાન વિદ્યાધરે કોટીશિલા ઉપાડવાથી ખાત્રી થવાની કહેલી હકીકત-લક્ષ્મણે કોટીશિલા ઉપાડવી-સર્વને થયેલી ખાત્રી-બધાનું કિષ્કિંધા આવવું-રાવણ પાસે દૂત મોકલવાનો થયેલ નિર્ણય-તેવી શક્તિવાળા હનુમાનને સુગ્રીવે યાદ કરવો-હનુમાનનું ત્યાં આવવું-સુગ્રીવે પાડેલી ઓળખાણ-હનુમાને પ્રકાશેલ પરાક્રમ-રામચંદ્રે માત્ર સીતાને સંદેશો પહોંચાડવા માટે તેને મોકલવો-હનુમાનનું લંકા તરફ પ્રયાણ-માર્ગમાં પોતાના માતામહ મહેંદ્રરાજા સાથે કરેલ યુદ્ધ-મહેંદ્રનું હારી જવું-હનુમાને તેમને રામચંદ્ર પાસે જવા કહેવું-હનુમાનનું આગળ ચાલવું-માર્ગમાં ત્રણ કન્યાઓને ઉપસર્ગ થતો દેખી હનુમાને કરેલું તેનું નિવારણ-કન્યાઓએ કહેલી પોતાની હકીકત-હનુમાને આપેલા તેમને રામચંદ્રના સમાચાર-કન્યાઓને લઈને તેમના પિતાનું રામચંદ્ર પાસે જવું-હનુમાનનું લંકા પહોંચવું-હનુમાને કરેલો શાલિકાવિદ્યા, વજ્રમુખ રાક્ષસ તથા લંકાસુંદરીનો પરાજય-લંકાસુંદરીનું હનુમાન સાથે પરણવું-રાત્રીનું વર્ણન-તે રાત્રી હનુમાનનું લંકાસુંદરી સાથે રહેવું-પ્રભાતનું વર્ણન-હનુમાનનું વિભીષણ પાસે આવવું-તેમનો પરસ્પર વાર્તાલાપ-હનુમાનનું સીતા પાસે ઉદ્યાનમાં આવવું-સીતાની સ્થિતિ-હનુમાને ઉપરથી નાખેલી રામની નામાંકિત મુદ્રિકા-તે જોતાં સીતાને થયેલ હર્ષ-તે જોઈને ત્રિજટા રાક્ષસે રાવણને કરેલી વાત-તેણે મંદોદરીને મોકલવી-મંદોદરીનાં સીતા પ્રત્યેનાં નમ્ર વચનો-સીતાએ કરેલી તેની નિર્ભર્ત્સના-મંદોદરીનું પાછા જવું-હનુમાનનું પ્રગટ થવું-તેણે કહેલો રામચંદ્રનો સંદેશો ને હકીકત-સીતાએ એંધાણી તરીકે ચુડામણિ આપી સત્વર જતા રહેવાની આપેલી સલાહ-હનુમાને પરાક્રમ બતાવવાનો જણાવેલો વિચાર-હનુમાનનું દેવરમણ ઉદ્યાનને મર્દન કરવું-રાક્ષસોનું દોડી આવવું-રાવણ પાસે ગયેલી ફર્યાદ-તેણે અક્ષકુમારને મોકલવો-અક્ષકુમારનું હનુમાનને હાથે મરણ-ઈંદ્રજિતનું આવવું-તેની સાથેના યુદ્ધમાં હનુમાનનું નાગપાશે બધાવું-તેને રાવણની સભામાં લઈ જવો-રાવણનાં મદભરેલાં વચનો-હનુમાનનો ઉત્તર-રાવણને ઉપજેલ ક્રોધ-હનુમાનનું નાગપાશને ત્રોડી રાવણના મુગટને ચૂર્ણ કરી ચાલી નીકળવું-રામચંદ્ર પાસે આવવું-તેણે કહેલી તમામ હકીકત-તેથી રામચંદ્રને થયેલ નિવૃત્તિ-લંકા તરફ જવાનો નિર્ણય.

સર્ગ સાતમામાં-રામચંદ્રનું અનેક વિદ્યાધરો સહિત લંકા તરફ આકાશમાર્ગે પ્રયાણ-માર્ગમાં વેલંધરપુરના સમુદ્ર ને સેતુરાજાને, સુવેલગિરિના સુવેલ રાજાને, હંસદ્વીપના હંસરાજાને જીતવા-લંકા નજીક હંસદ્વીપમાં રહેવું-લંકામાં પડેલી ખબર-યુદ્ધની તૈયારી-રાવણે વગડાવેલાં રણવાજિંત્રો-વિભીષણનું રાવણ પાસે આવવું-તેણે આપેલી હિતશિક્ષા-તેનો ઈંદ્રજિતે આપેલો કર્કશ ઉત્તર-વિભીષણે તેના પ્રત્યુત્તરમાં કહેલાં સખ્ત વચનો-તેથી રાવણે ખડ્ગ ખેંચીને વિભીષણને મારવા દોડવું-વિભીષણનું સામે થવું-કુંભકર્ણાદિકે કરેલું નિવારણ-રાવણે કરેલો વિભીષણનો તિરસ્કાર-વિભીષણનું રામ પાસે આવવા નીકળવું-તેની સાથે આવેલું ત્રીશ અક્ષૌહિણી સૈન્ય-પ્રથમ માણસ મોકલીને રામભદ્રને આપેલા ખબર-રામચંદ્રે સુગ્રીવાદિ સાથે કરેલો વિચાર-વિભીષણનું રામચંદ્ર પાસે આવવું-તેનાં વચનો-રામચંદ્રે લંકાનું રાજ્ય તેને આપવાની કરેલી પ્રતિજ્ઞા.

હંસદ્વીપથી લંકા તરફ પ્રયાણ–ત્રીશ યોજન પૃથ્વીમાં રામચંદ્રે કરેલો પડાવ–રાવણનું અસંખ્ય અક્ષૌહિણી સેના સાથે યુદ્ધ કરવા નીકળવું–યુદ્ધની શરૂઆત–નળ ને નીલ વાનરે હસ્ત ને પ્રહસ્ત રાક્ષસનો કરેલો દેહાંત–રાક્ષસવીરોએ વાનરવીરોનો કરેલો વિનાશ–**બીજે દિવસ**–હનુમાન ને વાલી રાક્ષસનું યુદ્ધ–બીજા અનેક રાક્ષસોનો તેણે કરેલો પરાજય ને વિનાશ–કુંભકર્ણનું યુદ્ધભૂમિમાં આવવું–કુંભકર્ણ ને સુગ્રીવનું યુદ્ધ–સુગ્રીવે નાખેલ વિદ્યુત્ અસ્ત્ર–તેથી કુંભકર્ણનું મૂર્છિત થવું–ઇંદ્રજિતનું યુદ્ધક્ષેત્રમાં આવવું–તેની સાથે સુગ્રીવ અને મેઘવાહન સાથે ભામંડળનું યુદ્ધ–સુગ્રીવ ને ભામંડળનું નાગપાશથી બંધાઇ જવું–કુંભકર્ણે સાવધ થઇને હનુમાનપર કરેલો ગદાનો પ્રહાર–હનુમાનનું મૂર્છિત થવું–તેને ઉપાડીને કુંભકર્ણનું પાછા વળવું–વિભીષણે તે ત્રણેને પાછા લાવવાનો બતાવેલો વિચાર–અંગદનું કુંભકર્ણને પાછા વાળવું–તેની ગફલતથી હનુમાનનું છુટી જવું–ઇંદ્રજિત ને મેઘવાહન પાછળ વિભીષણનું યુદ્ધ કરવા જવું–સુગ્રીવ તથા ભામંડળને નાગપાશથી બંધાયેલા મુકી દઇ તેમનું જતાં રહેવું–મહાલોચન દેવનું પ્રગટ થવું–રામલક્ષ્મણને તેણે આપેલ શસ્ત્રાસ્ત્રો, રથ તથા વિદ્યા–લક્ષ્મણના ગરૂડ વાહનને જોતાંજ સુગ્રીવ ને ભામંડળના નાગપાશનું તુટી જવું–સૌને થયેલો આનંદ–**ત્રીજે દિવસ**–રાવણનું રણભૂમિમાં આવવું–તેની સામે વિભીષણે જવું–પરસ્પર વાર્તાલાપ–વિભીષણે આપેલી શિખામણ–રાવણે કરેલો તેનો અનાદર–પરસ્પર યુદ્ધની શરૂઆત–રામલક્ષ્મણાદિનું કુંભકર્ણ તથા ઇંદ્રજિતાદિ સાથે યુદ્ધ–કુંભકર્ણ, ઇંદ્રજિત ને મેઘવાહનાદિનું નાગપાશથી બંધાઇ જવું–તેને રામની છાવણીમાં લઇ જવા–તેથી રાવણને ચડેલ ક્રોધ–રાવણે વિભીષણ ઉપર ફેંકેલ ભયંકર ત્રિશળ–લક્ષ્મણે કરેલો તેનો અધરજ વિનાશ–રાવણે હાથમાં લીધેલી અમોઘવિજયા શક્તિ–રામના વચનથી લક્ષ્મણનું વિભીષણની આગળ થવું–રાવણે લક્ષ્મણ ઉપર શક્તિ નાખવી–તેના પ્રહારથી લક્ષ્મણને પ્રાપ્ત થયેલ મૂર્છા–રામચંદ્રનું રાવણ સાથે યુદ્ધ કરવા આવવું–રાવણનું ચાલ્યા જવું–લક્ષ્મણની મૂર્છાથી રામના સૈન્યમાં થયેલ હાહાકાર–સૂર્યનું અસ્ત પામવું–રામચંદ્રનું મૂર્છિત થવું–સાવધ થતાં તેનો વિલાપ–સુગ્રીવ વગેરેએ સમજાવવું–રાત્રિ વીત્યા અગાઉ લક્ષ્મણની મૂર્છા દૂર કરવાની બતાવેલી જરૂરીઆત–સાત કિલ્લા કરીને વચ્ચે લક્ષ્મણને રાખવા–સીતાને પડેલી તે હકીકતની ખબર–તેને થયેલ અત્યંત શોક–તેનો વિલાપ–એક વિદ્યાધરીએ વિદ્યાબળથી ભાવી શુભ હકીકત કહીને કરેલું તેનું નિવારણ–રાવણને થતો હર્ષ ને શોક.

રામના સૈન્યમાં એક વિદ્યાધરનું ભામંડળ પાસે આવવું–તેને રામ પાસે લઇ જવો–તેણે કહેલી પોતાને થયેલા શક્તિપ્રહારના નિવારણની હકીકત–તેમાં વિશલ્યાના સ્નાનજળની બતાવેલી મહત્વતા–વિશલ્યાનું સ્નાનજળ લાવવાનો થયેલો નિર્ણય–ભામંડળાદિકનું તે કાર્ય માટે ભરત પાસે આવવું–ભરતનું તેની સાથે જવું–તેણે દ્રોણમેઘ રાજા પાસે કરેલી લક્ષ્મણ માટે વિશલ્યાની માગણી–તેણે એક હજાર કન્યા સાથે વિશલ્યાનું કરેલ વાગ્દાન–તેને લઇને ભામંડળાદિનું રામચંદ્ર પાસે આવવું–વિશલ્યાના કરસ્પર્શથી લક્ષ્મણના દેહમાંથી શક્તિનું નીકળી જવું–તેણે કહેલી પોતાની હકીકત–લક્ષ્મણનું સાવધ થવું–આખા સૈન્યમાં થયેલો હર્ષ–વિશલ્યા સાથે લક્ષ્મણનો તેજ રાત્રીએ વિવાહોત્સવ.

રાવણે સાંભળેલા લક્ષ્મણ સાવધ થયાના ખબર–તેણે મંત્રીઓ સાથે કરેલો વિચાર–મંત્રીઓની સલાહ રાવણને ન રૂચવી–રાવણે રામ પાસે મોકલેલો દૂત–તેની સાથે રામલક્ષ્મણની વાતચિત–તેને ગળે પકડીને વાનરોએ કાઢી મુકવો–દૂતે રાવણને કહેલી બધી હકીકત–મંત્રીઓએ ફરીને રાવણને આપેલી યોગ્ય સલાહ–રાવણને તે પણ ન રૂચવી–બહુરૂપા વિદ્યા સાધવાનો રાવણે કરેલો વિચાર–શાંતિનાથના ચૈત્યમાં વિદ્યા સાધવા જવું–તેણે કરેલી શાંતિનાથની સ્તુતિ–બહુરૂપાવિદ્યા સાધવા બેસવું–લંકામાં આઠ દિવસનો ફેરવેલો અમારીપડહ–રાવણને ચળાવવા અંગદાદિનું ત્યાં આવવું–તેણે કરેલ ઉપસર્ગ–રાવણનું સ્થિર રહેવું–વિદ્યાનું સિદ્ધ થવું–રાવણને વધેલું અભિમાન–તેનું સીતા પાસે આવવું–રાવણે 'બળાત્કાર કરીશ' એમ કહેવું–સીતાએ કરેલી સાગારી અનશનની પ્રતિજ્ઞા–રાવણને આવેલ નવળો વિચાર–અભિમાને કરેલું તેનું રોકાણ–પ્રાતઃકાળે અપશુકન થયા છતાં રાવણનું યુદ્ધ માટે નીકળવું.

યુદ્ધ સંબંધી **ચોથો દિવસ**–પરસ્પર મહાન્ યુદ્ધ–લક્ષ્મણનું બળ જોઇ રાવણને પડેલી પોતાના જયમાં શંકા–તેણે કરેલું બહુરૂપાવિદ્યાનું સ્મરણ–તેથી થયેલાં રાવણનાં ઘણાં રૂપો–લક્ષ્મણને એકરૂપે

પણ તેને બાબુના પ્રહારવડે અફળાવી દેવો-રાવણે ગજારિનું ચક્ર-લક્ષ્મણપર ચક્રનું મૂકવું-તેનું લક્ષ્મણ પાસેજ રહેવું-રાવણને થયેલી મુનિના વચનની ખાત્રી-વિભીષણે પ્રાંતે પણ આપેલી શિખામણ-રાવણનો મૃત્યુસૂચક ગર્વ-લક્ષ્મણે ચક્રવડે કરેલો રાવણનો વિનાશ-તેનું ચોથી નરકમાં ઉત્પન્ન થવું-લક્ષ્મણનો થયેલો જય-તેના સૈન્યમાં ઉપજેલો હર્ષ.

સર્ગ આઠમામાં-રાક્ષસ સૈન્યને વિભીષણે આપેલ આશ્વાસન-વિભીષણને થયેલ બંધુના મરણનો શોક-રામલક્ષ્મણે આપેલ ધીરજ-કુંભકર્ણાદિને છોડી દેવા-રાવણને કરેલો અગ્નિસંસ્કાર ને જળાંજળિ કુંભકર્ણાદિકને તેનું રાજ્ય કરવા રામચંદ્રે કહેવું-કુંભકર્ણાદિએ બતાવેલ દીક્ષાગ્રહણનો વિચાર-કેવળજ્ઞાની મુનિનો સમાગમ-રામલક્ષ્મણ ને કુંભકર્ણાદિનું તેમની પાસે જવું-ઇંદ્રજિત ને મેઘવાહને પૂછેલા પોતાના પૂર્વભવ-મુનિએ કહેલું તેમના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત-ઇંદ્રજિત, મેઘવાહન, કુંભકર્ણ ને મંદોદરીએ લીધેલ દીક્ષા-રામચંદ્રાદિનો લંકામાં પ્રવેશ-દેવરમણ ઉદ્યાનમાં જવું-ત્યાં સીતાને દેખવાથી થયેલ આનંદ-લક્ષ્મણાદિકે સીતાને કરેલ નમસ્કાર-સીતાએ આપેલ આશિષ-સીતાને લઇને રામચંદ્રનું રાવણના મંદિરમાં આવવું-ત્યાં કરેલી શાંતિનાથજી પરમાત્માની પૂજા-વિભીષણના આગ્રહથી સૌનું તેને ઘેર જવું-તેણે કરેલો સત્કાર-રામે કરેલો લંકાના રાજ્ય ઉપર વિભીષણનો અભિષેક-પૂર્વે વનવાસમાં કબુલ કરેલી કન્યાઓનું ત્યાં આવવું-રામલક્ષ્મણે કરેલ પાણિગ્રહણ-રામલક્ષ્મણાદિનું ૭ વર્ષ લંકામાં રહેવું-ઇંદ્રજિત મેઘવાહન ને કુંભકર્ણનું મોક્ષગમન.

અયોધ્યામાં રામલક્ષ્મણની માતાઓને થતો પુત્રવિયોગજન્ય શોક-નારદનું ત્યાં આવવું-કૌશલ્યાદિએ કહેલ શોકનું કારણ-નારદે ખબર લાવવાની આપેલી કબુલાત-તેનું રામચંદ્ર પાસે આવવું-નારદના કથનથી રામલક્ષ્મણને માતા પાસે જવાની થયેલી ઉત્સુકતા-તેમણે વિભીષણ પાસે માગેલી રજા-વિભીષણે અયોધ્યાને શણગારવી-નારદે માતાઓને આપેલ ખબર-રામલક્ષ્મણનું માતા પાસે જવા લંકાથી નીકળવું-ભરત ને શત્રુઘ્નનું સામે આવવું-પરસ્પર મેળાપ-અયોધ્યામાં પ્રવેશ-માતાએ પાસે જઇ પગે લાગવું-તેમને થયેલ હર્ષ-અયોધ્યામાં ઉત્સવ.

ભરતે દીક્ષા લેવા માટે રામચંદ્રની માગેલી આજ્ઞા-રામે આપેલો ઉત્તર-સીતા વિશલ્યાદિ સાથે ભરતનું જળક્રીડા કરવા જવું-ભુવનાલંકાર હાથીનું મદોન્મત્ત થઇ છુટી જવું-ભરતને જોઇ તેનું નિર્મદ થવું-દેશભૂષણ કુળભૂષણ મુનિનું આગમન-રામચંદ્રાદિનું વાંદવા જવું-ભુવનાલંકાર હાથીનું ભરતને જોઇ નિર્મદ થવાનું પૂછેલું કારણ-મુનિએ કહેલો ભરત ને ભુવનાલંકારનો પૂર્વભવ-તે સાંભળી ભરતને થયેલ વિશેષ વૈરાગ્ય-તેણે લીધેલી એક હજાર રાજાઓ તથા કૈકેયી માતા સાથે દીક્ષા-તે સર્વેનું તથા કૈકેયીનું મોક્ષગમન-ભુવનાલંકાર હાથીનું અનશન કરી બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવ થવું.

સર્વ રાજાઓએ મળી લક્ષ્મણને કરેલ રાજ્યાભિષેક-આઠમા વાસુદેવ તથા બળદેવપણે પ્રસિદ્ધિ-રાજ્યની પ્રતિપાલના-રામે વહેંચી આપેલાં રાજ્ય-શત્રુઘ્નને પૂછતાં તેણે મથુરાની કરેલી માગણી-તેનો બહુ આગ્રહ હોવાથી રામે ત્યાં જવાની આપેલી રજા-સાથે આપેલ સહાયક શસ્ત્રાસ્ત્રો-શત્રુઘ્નનું મથુરા પાસે આવવું-'મધુ નગર બહાર છે ને ત્રિશૂલ શસ્ત્રાગારમાં છે' એવા ખબર મેળવી શત્રુઘ્ને કરેલો મથુરામાં પ્રવેશ-મધુને નગરમાં આવતાં રોકવો-મધુના પુત્રનું મૃત્યુ-મધુ સાથે શત્રુઘ્નનું યુદ્ધ-ત્રિશૂળની ગેરહાજરીથી મધુનો થયેલો પરાજય-તેને થયેલ સદ્વિચાર-તેનું ભાવચારિત્રપણે મૃત્યુ-ત્રીજા દેવલોકમાં ઉપજવું-ત્રિશૂળનું ચમરેંદ્ર પાસે જવું-પોતાના મિત્ર મધુનું મરણ જાણી ચમરેંદ્રનું કોપાયમાન થવું-તેણે મથુરા આવી અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ ફેલાવવા-કુળદેવતાઓએ શત્રુઘ્નને આપેલા તે સમાચાર-શત્રુઘ્નનું રામલક્ષ્મણ પાસે આવવું-દેશભૂષણ કુળભૂષણ મુનિનું ત્યાં પધારવું-રામચંદ્રે શત્રુઘ્નને મથુરાપર પ્રીતિ થવાનું પૂછેલું કારણ-મુનિએ કહેલ શત્રુઘ્ન તથા કૃતાંતવદન સેનાપતિનો પૂર્વભવ-લબ્ધિવંત સાત મુનિઓનું મથુરા પાસે ગુફામાં રહેવાથી ચમરેંદ્રે વિકુર્વેલ વ્યાધિઓનું દૂર થવું-સપ્તર્ષિના ગમનાગમનની હકીકત-સપ્તર્ષિના પ્રભાવે પોતાનો દેશ નિરોગી થવાના ખબર જાણી શત્રુઘ્નનું મથુરા આવવું-સપ્તર્ષિને રહેવા માટે કરેલો આગ્રહ-તેમણે કહેલો મુનિનો આચાર-વ્યાધિના કાયમના નિવારણ માટે બતાવેલો ઉપાય-શત્રુઘ્ને તે પ્રમાણે પ્રતિગૃહે સ્થાપેલા જિનબિંબો-સપ્તર્ષિની પ્રતિમાની સ્થાપના.

રામલક્ષ્મણનું નારદની પ્રેરણાથી વૈતાઢ્યની દક્ષિણ શ્રેણિપર આવવું-ત્યાં શ્રીદામા ને મનોરમાનું કરેલું પાણિગ્રહણ-દક્ષિણશ્રેણિને જીતી લેવી.

લક્ષ્મણને ૧૬૦૦૦ રાણીઓ-આઠ પટ્ટરાણી-અઢીસો પુત્ર-આઠ મુખ્ય પુત્રો-રામચંદ્રને ચાર રાણી-સીતાને આવેલ સ્વપ્ન-બે ઉત્તમ જીવોનું તેના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થવું-શોક્યોને થયેલી તેની ઇર્ષ્યા-તેણે ફેલાવેલી પ્રપંચજાળ-નગરમાં સીતાના અપવાદનો દાસીઓદ્વારા કરેલો પ્રચાર-સીતાનું રામચંદ્ર સાથે ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવા જવું-સીતાનું ફરકેલું દક્ષિણ નેત્ર-તેથી ઉપજેલ ચિંતા ને ખેદ-રામચંદ્રે કરેલ નિવારણ ને બતાવેલ ઉપાય-સીતાની જિનપૂજા ને મુનિદાનમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ.

રાજપુરુષોએ રામચંદ્રને સીતાના અપવાદની કહેલી હકીકત-રામચંદ્રનું એકલા શહેરમાં કરવા નીકળવું-તેણે પણ સાંભળેલ સ્થાને સ્થાને સીતાનો અપવાદ-રામે સીતાનો ત્યાગ કરવાનો બતાવેલો વિચાર-લક્ષ્મણે આપેલ યોગ્ય જવાબ-રામે કરેલી તેની ઉપેક્ષા-કૃતાંતવદન સેનાપતિને સીતાને વનમાં તજી આવવાની કરેલી આજ્ઞા-લક્ષ્મણને થયેલ શોક-કૃતાંતવદનનું સીતાને લઇને અરણ્યમાં જવું-તેણે દુઃખિત હૃદયે સીતાને કહેલી હકીકત-સીતાને થયેલ પારાવાર ખેદ-તેનું મૂર્છિત થઇને સાવધ થવું-તેણે રામચંદ્ર પ્રત્યે કહેવરાવેલ સંદેશો-કૃતાંતવદનનું સીતાને તજીને પાછા ફરવું.

સર્ગ નવમામાં-સીતાનું વનમાં આગળ ચાલવું-ત્યાં વજ્રજંઘ રાજાનું આવવું-સીતાને લાગેલો ભય-વજ્રજંઘના મંત્રીએ સીતાને કહેલી હકીકત-સીતાએ કહેલું પોતાનું વૃત્તાંત-વજ્રજંઘ રાજાએ બહેન તરીકે પોતાને ત્યાં આવવા કરેલો આગ્રહ-સીતાએ કરેલ સ્વીકાર-તેનું પુંડરીકપુર જવું.

કૃતાંતવદનનું રામ પાસે આવવું-સીતાનો સંદેશો કહેવો-તે સાંભળી રામચંદ્રને થયેલ પારાવાર પશ્ચાત્તાપ-લક્ષ્મણના વચનથી સીતાને શોધવા રામચંદ્રનું અરણ્યમાં આવવું-સીતાનો પત્તો ન લાગવાથી થયેલ વિશેષ ખેદ-અયોધ્યા પાછા આવવું.

સીતાને થયેલ બે પુત્રનો પ્રસવ-તેના **અનંગલવણ ને મદનાંકુશ** નામસ્થાપન-તેમની વયવૃદ્ધિ-સિદ્ધાર્થ નામના સિદ્ધપુત્રનું ત્યાં આવવું-સીતાએ આગ્રહપૂર્વક પુત્રોને અધ્યયન કરાવવા માટે તેને રાકવા-તેનું રહેવું-લવણાંકુશે કરેલું સર્વ કળાઓનું અધ્યયન-યૌવનવયની પ્રાપ્તિ-લવણ સાથે વજ્રજંઘ રાજાની પુત્રીનો વિવાહ-અંકુશ માટે પૃથુરાજાની પુત્રીની કરેલી માગણી-તેણે અપ્રગટ વંશવાળા કહીને કરેલ અસ્વીકાર-વજ્રજંઘે કરેલી તેનાપર ચઢાઇ-પાછળથી પુત્રોને મદદ માટે બોલાવવા-સાથે લવણાંકુશનું પણ જવું-લવણાંકુશે બતાવેલ પરાક્રમ-પૃથુરાજાએ કરેલી કન્યા આપવાની કબુલાત-નારદનું ત્યાં આવવું-વજ્રજંઘે પૃથુરાજાને જણાવવા પૂછેલી લવણાંકુશની વંશોત્પત્તિ-નારદે કહેલું તેમના વંશાદિનું વૃત્તાંત-લવણાંકુશે રામલક્ષ્મણ પાસે જવાની બતાવેલી ઇચ્છા-અંકુશે કરેલું પૃથુરાજાની પુત્રીનું પાણિગ્રહણ-ત્યાંથી પુંડરીકપુર આવવા નીકળવું-માર્ગે ઘણા રાજાઓને જીતીને સાથે લેવા-પુંડરીકપુર આવવું-સીતાએ આપેલી આશિષ-લવણાંકુશે અયોધ્યા તરફ જવાનો બતાવેલો આગ્રહ-સીતાએ કહેલી રામલક્ષ્મણના પરાક્રમની હકીકત-લવણાંકુશનું મોટા સૈન્ય સાથે અયોધ્યા તરફ પ્રયાણ-અયોધ્યા નજીક આવતાં રામલક્ષ્મણને પડેલી ખબર-તેમનું યુદ્ધ કરવા નીકળવું.

ભામંડળનું સીતાના ત્યાગની ખબર સાંભળી સીતા પાસે આવવું-સીતાએ કહેલી હકીકત-ભામંડળનું સીતાને લઇને લવણાંકુશની છાવણીમાં આવવું-ભામંડળની સીતાએ પાડેલી ઓળખાણ-ભામંડળે યુદ્ધ કરવાની કહેલી ના-ભાણેજોનો ઉત્તર-યુદ્ધની શરૂઆત-ભામંડળને દેખી સુગ્રીવે કરેલી પૃચ્છા-તેણે કહેલી હકીકત-સુગ્રીવાદિનું સીતા પાસે આવવું-લવણાંકુશે રામચંદ્રના સૈન્યમાં પાડેલું ભંગાણ-રામલક્ષ્મણનું યુદ્ધ કરવા આગળ આવવું-તેની સામે લવણાંકુશનું થવું-ચાલેનું પરસ્પર યુદ્ધ-લવણાંકુશના પરાક્રમથી રામલક્ષ્મણનું કાયર થઇ જવું-અંકુશના બળથી લક્ષ્મણને મૂર્છા-વિરાધે રથ પાછો વાળવો-લક્ષ્મણે સાવધ થતાં આપેલ ઠપકો-તેનું રણક્ષેત્રમાં આવવું-લક્ષ્મણે મૂકેલ ચક્ર-તેનું પાછું ફરવું-પોતાના વાસુદેવ બળદેવપણા માટે પડેલી શંકા-થયેલો ખેદ-સિદ્ધાર્થ ને નારદનું ત્યાં આવવું-તેણે કહેલી

હકીકત–રામલક્ષ્મણનું પુત્રને મળવા આવવું–લવણાંકુશનું સામે આવી પગમાં પડવું–પરસ્પર થયેલ હર્ષોત્કર્ષ–સીતાનું પુંડરીકપુર પાછા જવું–રામલક્ષ્મણે લવણાંકુશ સહિત અયોધ્યામાં કરેલો પ્રવેશ.

લક્ષ્મણ સુગ્રીવાદિએ સીતાને તેડી લાવવાની રામ પાસે કરેલી માગણી–રામચંદ્રે બતાવેલો વિચાર–સુગ્રીવનું સીતાને તેડવા પુંડરીકપુર જવું–તેની સાથે ઉત્તર પ્રત્યુત્તર–સીતાનું અયોધ્યા આવવું–લક્ષ્મણે અયોધ્યામાં પ્રવેશ કરવા કરેલી પ્રાર્થના–સીતાનો ઉત્તર–રામચંદ્રે દિવ્ય કરવાનું કહેવું–સીતાએ કરેલ સ્વીકાર–લોકોએ સીતાના સતીત્વની ખાત્રીનો કરેલો પોકાર–રામચંદ્ર તેને અવગણીને અગ્નિપ્રવેશ સંબંધી દિવ્ય કરવા કહેવું–તેને માટે કરેલી તૈયારી.

અયોધ્યાની બહાર જયભૂષણ મુનિને થયેલ કેવળજ્ઞાન–ઇંદ્રાદિકનું તેનો મહિમા કરવા આવવું–દેવતાઓએ ઇંદ્રને આપેલી સીતાના દિવ્ય સંબંધી ખબર–ઇંદ્રે હરિણૈગમેષીને મોકલવો–દિવ્ય કરવા માટે કાષ્ઠવડે પૂરેલા ખાડામાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવો–સીતાએ કરેલો તેમાં ઝંપાપાત–અગ્નિનું તત્કાળ બુઝાઇ જવું–ખાડાનું જળથી પૂરાઇ જવું–જળની વૃદ્ધિ–સીતાએ કરેલ નિવારણ–સીતાનું જળ ઉપર એક સિંહાસને બેસવું–લવણાંકુશનું તેની પાસે જવું–લક્ષ્મણાદિકે સીતાને કરેલ નમસ્કાર–રામચંદ્રે અયોધ્યામાં પોતાની સાથે આવવા કહેવું–સીતાએ જણાવેલો દીક્ષાગ્રહણ કરવાનો વિચાર–તેણે કરેલું કેશનું લુંચન–રામચંદ્રને આવેલી મૂર્ચ્છા–સીતાએ જયભૂષણ કેવળી પાસે જઇને લીધેલી દીક્ષા.

દશમા સર્ગમાં–રામને વળેલી મૂર્ચ્છા–થયેલો ખેદ–લક્ષ્મણ સહિત સર્વનું જયભૂષણ કેવળી પાસે જવું–રામે પોતાના ભવ્યાભવ્યત્વ માટે પૂછેલ પ્રશ્ન–કેવળીએ કહેલું ચરમ શરીરીપણું–વિભીષણે પૂછેલ પોતાના તથા બીજાઓના રામચંદ્રના સાથેના સંબંધ બાબત પ્રશ્ન–મુનિએ કહેલ રામચંદ્ર, સુગ્રીવ, રાવણ, વિભીષણ, લક્ષ્મણ, સીતા, વિશલ્યા, ભામંડળ, લવણાંકુશ અને સિદ્ધાર્થ વિગેરેના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત–તે સાંભળીને ઘણા લોકોને થયેલ સંવેગ–કૃતાંતવદને લીધેલી દીક્ષા–રામલક્ષ્મણનું સીતા સાધ્વી પાસે આવવું–રામે કરેલી વંદના–તેમનુ અયોધ્યામાં પાછા આવવું–કૃતાંતવદનનું પાંચમા દેવલોકમાં દેવ થવું–સીતાનું બારમા દેવલોકના ઇંદ્ર થવું.

કાંચનપુરમાં બે રાજપુત્રીના સ્વયંવરમાં રામ લક્ષ્મણનું પુત્રો સહિત જવું–તે કન્યાઓનું લવણાંકુશને વરવું–તેથી લક્ષ્મણના પુત્રોને થયેલ ઇર્ષ્યા–તે સંબંધી લવણાંકુશે બતાવેલા ઉત્તમ વિચાર–તે સાંભળી લક્ષ્મણના પુત્રોને થયેલ ખેદ અને વૈરાગ્ય–તેમણે લીધેલ ચારિત્ર–લવણાંકુશનું અયોધ્યા આવવું–ભામંડળના શુભ વિચાર–તેજ વખત વિજળીનું પડવું–ભામંડળનું મૃત્યુ પામીને દેવકુરૂમાં યુગલિક થવું.

હનુમાનને સૂર્યાસ્ત જોઇને થયેલ વૈરાગ્ય–તેણે લીધેલી દીક્ષા–તેનું મોક્ષગમન–રામચંદ્રને તે વાતની ખબર પડતાં તેણે કરેલા મોહજન્ય વિચાર–સુધર્મા ઇંદ્રે પોતાની સભામાં રામચંદ્રને માટે બતાવેલું લક્ષ્મણપરના સ્નેહનું દ્દઢાવરણ–બે દેવોનું તેના સ્નેહની પરીક્ષા માટે આવવું–તેમણે લક્ષ્મણને બતાવેલ રામના મૃત્યુથી શોક કરતું અંતઃપુર–તે સાંભળતાંજ લક્ષ્મણનું થયેલું મરણ–દેવતાઓને થયેલ ખેદ–તેમનું દેવલોકમાં પાછા જવું–લક્ષ્મણના મૃત્યુથી અંતઃપુરમાં પ્રવર્તેલ શોક–રામચંદ્રનું ત્યાં આવવું–લવણાંકુશને તે જોઇને થયેલ વૈરાગ્ય–તેમણે માગેલી દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા–તેમણે લીધેલું ચારિત્ર અને મોક્ષગમન.

ભાઇના મરણથી અને પુત્રના વિયોગથી રામચંદ્રને આવેલી મૂર્છા–તેનો વિલાપ–વિભીષણાદિકે સમજાવવું–રામે લક્ષ્મણનું મરણ નહીં માનતાં કરવા માંડેલી મોહચેષ્ટા–રામના ઉન્મત્તપણાના ખબર સાંભળી ઇંદ્રજિત ને સુંદના પુત્રોનું અયોધ્યાપર ચડી આવવું–આસનકંપથી જટાયુ દેવનું ત્યાં આવવું–રામના પક્ષમાં હજુ દેવો છે એમ જાણી આવેલ રાક્ષસોએ નાસી જઇ લજ્જાથી દીક્ષા લેવી–જટાયુ દેવ રામને સમજાવવા કરેલો પ્રયત્ન–રામનું ન માનવું–કૃતાંત દેવનું આવવું–તેણે પણ કરેલો પ્રયત્ન–બહુ પ્રયત્નોથી રામને લક્ષ્મણના મરણની થયેલી ખાત્રી–તેણે કરેલું લક્ષ્મણનું મૃતકાર્ય–જટાયુને કૃતાંતદેવનું પોતાને ઓળખાવીને સ્વર્ગે પાછા જવું.

રામચંદ્રે દીક્ષા લેવાના વિચારથી શત્રુઘ્નને રાજ્ય લેવા કહેવું–તેણે પણ સાથેજ દીક્ષા લેવાનો જણાવેલો વિચાર–લવણના પુત્ર અનંગદેવને રાજ્ય આપી રામનું દીક્ષા લેવા નીકળવું–શત્રુઘ્ન, સુગ્રીવ, વિભીષણ, વિરાધ વિગેરે ૧૬૦૦૦ રાજાઓ સાથે રામે લીધેલી દીક્ષા–રામચંદ્રમુનિએ આઠ વર્ષ પર્યંત કરેલી તીવ્ર તપસ્યા–તેમણે અંગીકરેલું એકલવિહારીપણુ–રામને પ્રાપ્ત થયેલ લોકાવધિજ્ઞાન–લક્ષ્મણને નરકમાં દેખવો–તે સંબંધી રામચંદ્રે કરેલા વિચાર–પારણા નિમિત્તે એક નગરમાં પ્રવેશ–તેમના રૂપથી નગરમાં થઈ રહેલો ક્ષોભ–ફરીથી નગરમાં ન જવાની કરેલી પ્રતિજ્ઞા–અરણ્યમાં પ્રતિમાધર થઈને રહેવું–પ્રતિનંદી રાજાનું તે ઉદ્યાનમાં આવવું–રામચંદ્રની દેશનાથી શ્રાવક થવું–રામચંદ્રે કરેલ અનેક પ્રકારના તપ ને અભિગ્રહો–તેમનું કોટિશિલાપર આવવું–ત્યાં કાઉસગ્ગધ્યાને રહેવું–ક્ષપકશ્રેણિએ ચઢતાં ધ્યાનાંતર અવસ્થાને પામવું–સીતેંદ્રનું ત્યાં આવવું–તેણે કરેલ અનુકૂળ ઉપસર્ગ–રામભદ્રે ધ્યાનમાં અચળ રહેતાં મેળવેલું કેવળજ્ઞાન–અચ્યુતેંદ્રાદિકે કરેલો કેવળજ્ઞાનનો મહિમા–દેશનાને અંતે સીતેંદ્રે પૂછેલી રાવણ ને લક્ષ્મણની ગતિ–રામભદ્ર કેવળીએ કહેલા તેના આગામી ભવ–તેમાં "હાલ તેનું ચોથી નરકમાં હોવાપણુ–ત્યાંથી ચ્યવી નરભવમાં આવી દેવભવને આંતરે કેટલાક મનુષ્યના ભવ કરશે–સીતેંદ્ર ચ્યવીને ચક્રવર્તી થશે ત્યારે તે બે તેના પુત્ર થશે–અનુક્રમે રાવણનો જીવ તીર્થંકર થશે ત્યારે સીતાનો જીવ તેનો ગણધર થશે–લક્ષ્મણનો જીવ ચક્રવર્તી થઈ તીર્થંકર થશે અને ત્રણે મોક્ષપદને પામશે." ઇત્યાદિ હકીકતનું કહેવું.

સીતેંદ્રનું ચોથી નરકમાં આવવું–ત્યાં લક્ષ્મણ, શમ્બૂક તથા રાવણને પરસ્પર યુદ્ધ કરતાં જોઈ પરમાધામીએ ઉપજાવેલી અસહ્ય પીડાઓ–સીતેંદ્રે પરમાધામીઓને આપેલ ઠપકો–શંબૂક તથા રાવણને આપેલ શિખામણ–લક્ષ્મણ તથા રાવણને કહેલી આગામી ભવ સંબંધી હકીકત–તેમને થયેલી અપૂર્વ શાંતિ–નરકનાં દુઃખમાંથી છુટવાની તેમણે બતાવેલી ઈચ્છા–સીતેંદ્રે ત્યાંથી લઈ જવા માટે ત્રણેને ઉપાડવા–તેમનું પારાની જેમ વેરાઈ જવું–બીજીવાર ઉપાડવા–બીજીવાર પણ તેમ થવું–તેઓએ જણાવેલી વિશેષ પીડા–સીતેંદ્રનું ત્યાંથી નીકળી રામભદ્ર કેવળીને નમી નંદીશ્વરદ્વીપે જવું–વળતાં દેવકુરુક્ષેત્રમાં ભામંડળના જીવ યુગલિકને જોઈ પ્રતિબોધ પમાડી પોતાના સ્વર્ગે જવું–રામર્ષિનું પંદર હજાર વર્ષનું આયુ પૂર્ણ કરીને મોક્ષગમન.

(રામાયણ સમાપ્ત)

અગ્યારમા સર્ગમાં–શ્રીનમિનાથજી ચરિત્ર–તેમનો પૂર્વભવ–કૌશાંબી નગરીમાં **સિદ્ધાર્થ** નામે રાજા–દીક્ષા લઈ તીર્થંકરનામ ઉપાર્જન કરી અપરાજિત વિમાનમાં ઉપજવું.

મિથિલાનગરીમાં **વિજય** રાજા ને **વપ્રા**દેવી રાણી–તેના ગર્ભમાં સિદ્ધાર્થ રાજાના જીવનું ચોથા અનુત્તર વિમાનમાંથી ચ્યવીને ઉપજવું–તેમણે દીઠેલાં ચૌદ સ્વપ્ન–પ્રભુનો જન્મ–દેવકૃત જન્મોત્સવ–ઇંદ્રે **કરેલી સ્તુતિ**–માતા પાસે મૂકવા–વિજયરાજાએ કરેલો જન્મોત્સવ–**નમિનાથ** નામ સ્થાપન–પાણિગ્રહણ–રાજ્યસ્થાપન–**સુપ્રભ** પુત્રને રાજ્ય આપી લીધેલી દીક્ષા–દત્તરાજાને ઘેર પ્રથમ પારણું–કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ–સમવસરણની રચના–ઇંદ્રાદિકનું આવવું–**ઇંદ્રે કરેલી સ્તુતિ–પ્રભુએ આપેલી દેશના**–તેમાં શ્રાવકની અહોરાત્રિની ચર્યાનું વર્ણન–કુંભ વિગેરે સત્તર ગણધરોની સ્થાપના–**ભ્રકુટી** નામે યક્ષ ને **ગાંધારી** નામે યક્ષણી–પ્રભુનો પરિવાર–પ્રાંતે સમેતશિખર પધારવું–પ્રભુનું નિર્વાણ–આયુષ્યની પૂર્તિ–મુનિસુવ્રત ને નમિનાથજીના નિર્વાણનું અંતર–દેવકૃત નિર્વાણમહોત્સવ.

બારમા સર્ગમાં–હરિષેણ ચક્રીનું ચરિત્ર–તેનો પૂર્વભવ–અનંતનાથજીના તીર્થમાં **નરાભિરામ** રાજાનું દીક્ષા લઈ ત્રીજા દેવલોકમાં મહર્દ્ધિક દેવ થવું.

કાંપિલ્યપુરમાં **મહાહરિ** રાજાની **મહિષી** નામે પટ્ટરાણીના ઉદરમાં નરાભિરામ રાજાના જીવનું ઉપજવું–તેણે દીઠેલાં ચૌદ સ્વપ્ન–તેનો જન્મ–હરિષેણ નામ સ્થાપન–યુવરાજ્યપદે સ્થાપન–પ્રગટ

મંગલ ચક્રરત્ન—ત્યારપછી મળેલાં બીજાં તેર રત્નો—દિગ્વિજય કરવા નીકળવું—છ ખંડ સાધીને કાંપિલ્યપુરમાં પાછા આવવું—ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક—પ્રાંતે લીધેલી દીક્ષા—દશહજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી કેવળજ્ઞાન મેળવીને મોક્ષે જવું.

તેરમા સર્ગમાં—જય ચક્રવર્તીનું ચરિત્ર—તેના પૂર્વભવ—વસુંધર રાજાનું દીક્ષા લઈ સાતમા દેવલોકમાં દેવ થવું—ત્યાંથી ચ્યવી રાજગૃહી નગરીમાં વિજય રાજાની વપ્રા રાણીની કુક્ષિમાં ઉપજવું—તેણે દીઠેલાં ચૌદ સ્વપ્ન—પુત્રપ્રસવ—જયકુમાર નામ સ્થાપન—ચક્રરત્નની નિષ્પત્તિ—બીજાં તેર રત્નોનું આવી મળવું—દિગ્વિજય કરવા નીકળવું—ભરતખંડની સાધના—પાછું રાજગૃહીનગરીમાં આવવું—ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક—પ્રાંતે લીધેલી દીક્ષા—ત્રણ હજાર વર્ષનું આયુ પૂર્ણ કરી કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે જવું.

સાતમું પર્વ સંપૂર્ણ.

શ્રી ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર.

પર્વ ૮–૯ ની પ્રસ્તાવના.

આ ચરિત્ર મૂળ સંસ્કૃત પદ્યાત્મક શ્રીમાન્ હેમચંદ્ર સૂરિ કળિકાળસર્વજ્ઞનું બનાવેલું છે. તેના દશ વિભાગ પર્વની સંજ્ઞાએ કરેલા છે. તે પૈકી આ બુકની અંદર ૮ મો ને ૯ મો બે વિભાગ સમાવેલા છે. આઠમા પર્વના પ્રમાણમાં નવમું પર્વ નાનું છે. આઠમા પર્વના ૧૨ સર્ગ પાડેલા છે. નવમા પર્વના ચાર સર્ગ છે.

આઠમા પર્વની અંદર મુખ્યત્વે શ્રીનેમિનાથ ૨૨ મા તીર્થંકરનું અને ૯ મા વાસુદેવ, બળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ–કૃષ્ણ, બળભદ્ર અને જરાસંધનું એમ ૪ શલાકા પુરૂષનાં ચરિત્રો છે. પ્રથમના સાત પર્વોમાં એકંદર ૨૧ તીર્થંકરો, ૧૧ ચક્રવર્તીઓ અને આઠ વાસુદેવાદિ ત્રીપુટીના ૨૪–કુલ ૫૬ શલાકા પુરૂષોનાં ચરિત્રો આવેલાં છે. આઠમા પર્વમાં તેની કુલ સંખ્યા ૬૦ ની થાય છે. પર્વ ૯ મામાં એક તીર્થંકર અને એક ચક્રવર્તી–બે શલાકા પુરૂષનાં ચરિત્ર છે, અને દશમા પર્વમાં ચરમ તીર્થંકર શ્રીમહાવીર સ્વામીનું એકનું જ ચરિત્ર છે. આ પ્રમાણે ત્રેસઠ શલાકા પુરૂષોના ચરિત્રોનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે.

આઠમા પર્વની અંદર ૪ શલાકા પુરૂષ ઉપરાંત વસુદેવનું ચરિત્ર ઘણું વિસ્તારથી આપેલું છે. વસુદેવે પૂર્વ ભવે સ્રીવલ્લભ થવાનું નીયાણું કરેલું હોવાથી તેને જોનાર દરેક સ્રી તેના ઉપર મોહ પામી જતી હતી. તેથી ચક્રવર્તી કરતા પણ તેને વધારે સ્રીઓ થઈ હતી. તેમણે પાણિગ્રહણ કરેલી ૭૨૦૦૦ સ્રીઓ પૈકી ૩૫૦૦૦ સ્રીઓ તો સિદ્ધાચળ ઉપર સિદ્ધિપદને પામેલી છે. તેમનું સુવિસ્તૃત ચરિત્ર વસુદેવ હિંડી નામના પ્રથમાનુયોગ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા ગ્રંથમા છે. તે ગ્રંથના ત્રણ ખંડો પૈકી બે ખંડ ઉપલબ્ધ થાય છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે આની અંદર દાખલ કરેલ ચરિત્ર તેમાંથી જ ઉદ્ધરેલ જણાય છે. આ બુકમાં પૃષ્ટ ૨૭ થી ૧૧૦ સુધી તો ખાસ તેમનું ચરિત્ર છે તેની અંદર નળદવદંતી (દમયંતી) ના ચરિત્રનો પણ પૃષ્ટ ૬૭ થી ૧૦૭ સુધીમાં સમાવેશ છે. નળ ને દવદંતી મૃત્યુ પામીને સૌધર્મેન્દ્રના લોકપાળ કુબેર ને તેની દેવાંગના થયેલ હતા. તે પૈકી દેવાગનાનું આયુષ્ય ઓછું હોવાથી તે ત્યાંથી ચ્યવીને રાજપુત્રી કનકવતી થયેલી છે. તેના સ્વયંવરમાં વસુદેવનું અનાયાસે આવવું થાય છે અને કુબેર પણ પૂર્વ ભવના સ્નેહથી ત્યા આવે છે. વસુદેવ દાક્ષિણ્યતાને લીધે કુબેરનું દૂતપણું કરવા કનકવતી પાસે જાય છે, પરંતુ કનકવતી વસુદેવને જ પરણે છે. આ હકીકત ખાસ ધ્યાન દઇને વાંચવા લાયક છે.

આ પર્વમા પાંચ પાંડવોનું ચરિત્ર પણ સમાવેલું છે, પરંતુ તે બહુ સંક્ષેપમાં આપેલું છે. વનવાસની અને છેલ્લા વર્ષના અજ્ઞાતવાસની હકીકત બીલકુલ આપેલી નથી અને પાંડવ કૌરવના મહાભારત યુદ્ધનો સમાવેશ પણ કૃષ્ણ જરાસંધના યુદ્ધની અંદર કરવામાં આવ્યો છે. દ્રૌપદીના હરણ વિગેરેની કેટલીક હકીકત વિસ્તારે આપી છે, પરંતુ તેમનું વિસ્તૃત ચરિત્ર જાણવા–વાંચવાની ઇચ્છાવાળાને તૃપ્તિ થાય તેટલી હકીકત આ પર્વમા આપેલી નથી.

વસુદેવ ને પાંડવો ઉપરાંત સાંબ પ્રદ્યુમ્નનું ચરિત્ર પણ સારૂં આપેલું છે. તે ચરિત્ર ખાસ વાંચવા લાયક છે; કારણ કે તેની અંદર કેટલોક ચમત્કાર છે. તે સિવાય ગજસુકુમાળ, ઢંઢણકુમાર, દેવકીના છ પુત્ર, સાગરચંદ્ર અને રાજીમતી તથા રહનેમિનાં ચરિત્રો સમાવેલાં છે.

નવમા પર્વના ચાર સર્ગો પૈકી પ્રથમ સર્ગમાં બ્રહ્મદત્ત નામના બારમા ચક્રીનું સુવિસ્તૃત ચરિત્ર છે, અને બાકીના ત્રણ સર્ગમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પરમાત્માનું ચરિત્ર છે. દરેક સર્ગમાં મુખ્ય શું શું હકીકતો સમાવેલી છે તે ટુંકામાં આ નીચે જણાવેલ છે. બાકી વિશેષ અનુક્રમણિકા જાણવાની અપેક્ષાવાળા માટે વિષયાનુક્રમણિકા એટલા વિસ્તારથી લખવામાં આવી છે કે તે વાંચનારને બંને પર્વની અંદર સમાવેલી હકીકતનું સ્મરણ થઈ જાય તેમ છે. નવમા પર્વના ચોથા સર્ગમાં બંધુદત્તનું ચરિત્ર ખાસ વાંચવા લાયક છે.

આઠમા ને નવમા પર્વના મળીને ૧૬ સર્ગમાં મુખ્ય હકીકત નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રથમ સર્ગમાં–નેમિનાથજીના પૂર્વભવોનું વર્ણન છે.

સર્ગ ૨–૩–૪ માં–વસુદેવનું ચરિત્ર છે.

સર્ગ પાંચમામાં–વાસુદેવ બળદેવ ને અરિષ્ટનેમિનો જન્મ અને કૃષ્ણે કરેલ કંસના વધ પર્યંતની હકીકત તથા નવી દ્વારકા વસાવવા સુધીની હકીકત છે.

સર્ગ છઠ્ઠામાં–કૃષ્ણને થયેલ આઠ પટ્ટરાણીઓ, પ્રદ્યુમ્નનો જન્મ અને તેણે બતાવેલા ચમત્કારો તથા પાંડવોના જન્મથી માંડીને વનવાસ સુધીની હકીકત સમાવેલી છે.

સર્ગ સાતમામાં–સાંબ પ્રદ્યુમ્નનું ચમત્કારી ચરિત્ર, કૃષ્ણ ને જરાસંધનું યુદ્ધ, તેની અંતર્ગત કૌરવ પાંડવોનું યુદ્ધ, કૌરવોનો વિનાશ અને છેવટ જરાસંધના મૃત્યુ સુધીની હકીકત સમાવેલી છે.

સર્ગ આઠમામાં–નવમા વાસુદેવ બળદેવ તરીકે કૃષ્ણ ને બળભદ્રનું પ્રકટ થવું, તેમનું ત્રણ ખંડમાં સામ્રાજ્ય, પાંડવોને હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય, નેમિનાથને વિવાહ માટે આગ્રહ, સાગરચંદ્ર ને કમળામેળાનો તથા અનિરૂદ્ધ ને ઉષાનો વિવાહ વિગેરે હકીકતો સમાવેલી છે.

સર્ગ નવમામાં–નેમિનાથને વિવાહ મનાવવાથી રાજીમતીના ઘર સુધી આવતાં પશુઓના પોકારથી પાછા વળી વાર્ષિક દાન દઇ તેમણે લીધેલ ચારિત્ર, કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, પ્રભુની દેશના, રાજીમતીએ લીધેલ દીક્ષા અને ગણધર તથા ચતુર્વિધ સંઘની પ્રભુએ કરેલ સ્થાપના એટલો અધિકાર સમાવ્યો છે.

સર્ગ દશમામાં–દ્રૌપદીનું હરણ ને પ્રત્યાહરણ, દેવકીજીના છ પુત્રનું–ગજસુકુમાળનું અને ઢંઢણકુમારનું ચરિત્ર, કૃષ્ણે કરેલ મુનિવંદન, તેથી તેને થયેલ લાભ, તેની ગતિ ને સ્થિતિ અને રાજીમતી તથા રથનેમિનો પ્રસંગ વિગેરે હકીકતો સમાવી છે.

સર્ગ અગ્યારમામાં–દ્વારકાના દાહનું ને યાદવોના નાશનું સવિસ્તર વૃત્તાંત, અને પ્રાંતે કૃષ્ણનું થયેલ મૃત્યુ–ત્યાં સુધીની હકીકત સમાવી છે.

સર્ગ બારમામાં–બળભદ્રે લીધેલી દીક્ષા, બળભદ્ર, મૃગ ને રથકારની એક સરખી ગતિ, કૃષ્ણના આગ્રહથી બળભદ્રે પ્રવર્તાવેલ મિથ્યાત્વ, પાંડવોનું ચારિત્ર ગ્રહણ, નેમિનાથનું નિર્વાણ અને પાંડવોનું નિર્વાણ–એટલો સમાવેશ કરવા સાથે આઠમું પર્વ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું છે.

નવમા પર્વના પહેલા સર્ગમાં—બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીનું ચરિત્ર છે. તેમાં તેનો પૂર્વ ભવ, ચિત્ર ને સંભુતમુનિનું વૃત્તાંત, બ્રહ્મદત્તની માતા ચુલનીનો દુરાચાર; બ્રહ્મદત્તનું પૃથ્વી પર્યટન, ચક્રીપણાની પ્રાપ્તિ, ચિત્રમુનિના જીવે બ્રહ્મદત્તને આપેલ બોધ, તેની નિષ્ફળતા, એક બ્રાહ્મણે લીધેલ વૈર, બ્રહ્મદત્તનું અંધ થવું, તેના અધ્યવસાયની ક્રૂરતા અને મૃત્યુ પામીને સાતમી નરકે જવું એટલી હકીકત સમાવી છે.

બીજા સર્ગમાં—શ્રી પાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર શરૂ કરી તેમના પૂર્વ ભવોનું વર્ણન આપેલું છે. તેમા દરેક ભવમા પ્રાર્શ્વનાથના જીવને એક પક્ષના વૈરથી પણ કેવા કેવા ઉપસર્ગો સહન કરવા પડ્યા છે તે વિચારવા ને ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

ત્રીજા સર્ગમાં—પાર્શ્વનાથનો જન્મ, પ્રભાવતીના પિતાને સહાય કરવા જવું, પ્રભાવતીનું પાણિગ્રહણ, કમઠ તાપસનો મેળાપ, પ્રભુએ લીધેલ ચારિત્ર, મેઘમાળીએ કરેલ ઉપસર્ગ, ભગવંતને થયેલ કેવળજ્ઞાન, તેમની દેશના અને ગણધરાદિની સ્થાપના એટલી હકીકત સમાવી છે

ચોથા સર્ગમા—પ્રભુનો વિહાર, સાગરદત્તનું ટુંક વૃત્તાંત, બંધુદત્તનું વિસ્તૃત વૃત્તાંત, ભગવંતનો પરિવાર અને ભગવંતનું નિર્વાણ એટલી હકીકત સમાવેલી છે અને નવમું પર્વ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું છે.

ઉપર પ્રમાણે આ ૮ મા ને ૯ મા પર્વની અંદર અનેક મહાપુરૂષોના ચરિત્રોનો સંગ્રહ કરેલો છે. તેને મનનપૂર્વક વાંચનાર અનેક પ્રકારના લાભ મેળવી શકે તેમ છે. પ્રારંભમા પ્રસ્તાવનાની અંદર બહુ વિસ્તાર કરીને કથારસિક વાંચનારાઓને રોકી રાખવા તે યોગ્ય લાગતું નથી, તેથી આ પ્રસ્તાવના ટુંકામાં જ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. પ્રથમના પર્વોની બીજી આવૃત્તિ છપાવતાં તેની અંદર જેટલા વિસ્તારથી વિષયાનુક્રમણિકા આપેલી છે તેટલાજ વિસ્તારથી આ ત્રીજી આવૃત્તિની અંદર પણ આપવામાં આવી છે. તે વાંચવાથી આ બંને પર્વની અંદર આવેલું તમામ રહસ્ય સમજી શકાય તેમ છે, તેથી તે વાચવાની ભલામણ કરીને વિરમવામા આવે છે

સવત ૧૯૮૦
ચૈત્ર શુદિ ૧
શનિવાર.

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.
ભાવનગર

श्री त्रिषष्ठि शलाका पुरुष चरित्र.

पर्व ८ मुं

विपयानुक्रमणिका.

પ્રથમ સર્ગ—(અરિષ્ટનેમિના પૂર્વ ભવનું વર્ણન) જંબુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં અચળપુર નગર, વિક્રમધન રાજા, ધારિણી રાણી–તેને આવેલ સ્વપ્ન–સ્વપ્નનું ફળ–પુત્ર જન્મ, ધનકુમાર નામ સ્થાપન–કુસુમપુરમાં સિંહરાજા, વિમળા રાણી, તેને ધનવતી નામે પુત્રી–બંનેની યૌવનાવસ્થા–ધનકુમારનું ચિત્ર ધનવતીની નજરે પડવું–તેનો તેનાપર થયેલ અનુરાગ–રાજપુત્રીનું પિતા પાસે આવવું–રાજાને થયેલી તેના વર સંબંધી ચિંતા–વિક્રમધન રાજા પાસે મોકલેલ દૂતનું પ્રત્યાગમન–તેણે કરેલું ધનકુમારના રૂપનું વર્ણન–રાજાએ તે દૂતનેજ વિવાહ નક્કી કરવા માટે જવાનો કરેલો હુકમ–નાની બહેન ચંપકવતીથી ધનવતીને એ વાતની પડેલી ખબર–સખીદ્વારા દૂતને બોલાવીને ધનકુમાર ઉપર લખી આપેલ પત્ર–દૂતનું અચળપુર આવવું–વિવાહનો થયેલો નિર્ણય–ધનકુમારે આપેલો પ્રતિપત્ર–દૂતે હાર સહિત પત્ર ધનવતીને આપવો–તેના સમજવામાં આવેલ આશય–મંત્રી સાથે ધનવતીને અચળપુર મોકલવી–તેનું ધનકુમાર સાથે થયેલ પાણિગ્રહણ–ધનકુમારનું ઉદ્યાનમાં જવું–ત્યાં વસુંધર મુનિના થયેલ દર્શન–બધા કુટુંબનું ત્યાં આવવુ–મુનિએ દેશનાંતે ધનકુમારના આગામી ભવોનું કહેલું વૃત્તાંત–અન્યદા ધનકુમારને મુનિચન્દ્ર મુનિનો થયેલો મેળાપ–તેમની દેશનાથી ધનકુમાર ને ધનવતીને પ્રાપ્ત થયેલ સમકિત–તેમણે અંગીકાર કરેલ ગૃહીધર્મ–ધનકુમારને મળેલ રાજ્ય–વસુંધર મુનિનું પુનરાગમન–તેમની પાસે ધનકુમારને ધનવતીએ લીધેલ દીક્ષા–સૌધર્મ દેવલોકે બંનેનું દેવ થવું.

ત્રીજા ભવમાં ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર સૂરતેજ નગરમાં સૂર નામે રાજા, વિદ્યુન્મતિ રાણી, તેની કુક્ષિમાં ધનકુમારના જીવનું પુત્રપણે ઉપજવું–જન્મ થતાં ચિત્રગતિ નામ સ્થાપન–તેજ વૈતાઢ્યની દક્ષિણ શ્રેણીમાં શિવમંદિર નગર, અનંગસિંહ રાજા, શશિપ્રભા રાણી, તેની પુત્રીપણે ધનવતીના જીવનું ઉપજવું–જન્મ થતાં રત્નવતી નામ સ્થાપન–તેના પિતાએ નિમિત્તિયાને કરેલ પુત્રીના વરસંબંધી પ્રશ્ન—તેણે આપેલ ઉત્તર—ભરતક્ષેત્રના ચક્રપુરમાં સુગ્રીવ નામે રાજા, તેની યશસ્વતી રાણીને સુમિત્ર નામે પુત્ર અને બીજી ભદ્રા રાણીને પદ્મ નામે પુત્ર–સુમિત્રનું શ્રેષ્ઠ ને પદ્મનું *કનિષ્ઠાચરણી થવું–ભદ્રાએ સુમિત્રને આપેલું ઝેર–તે હકીકત પ્રકટ થવાથી ભદ્રાનું* નાસી જવું–સુમિત્રને ઝેરની થયેલી તીવ્ર અસર–અકસ્માત્ ચિત્રગતિનું, ને તરફ આવી ચડવું–તેણે ઉતારેલું ઝેર–સુમિત્રે માનેલો આભાર–પરસ્પર થયેલી મૈત્રી–ચિત્રગતિને સુમિત્રે રોકવા–ત્યાં થયેલું સુયશા કેવળીનું આગમન–ચિત્રગતિનું તેમને વાંદવા જવું–તેમની પાસે ગ્રહણ કરેલ ગૃહીધર્મ–સુમિત્રના પિતાએ ભદ્રાનું પૂછેલું વૃત્તાંત–કેવળીએ કહેલું તેના પાપનું પરિણામ–સુગ્રીવ રાજાએ લીધેલ દીક્ષા–સુમિત્રની પરણાવેલી બહેનનું રત્નવતીના ભાઇ કમળે હરણ કરવું–ચિત્રગતિને પડેલી ખબર–તેની શોધમાં નીકળવું–કમળનું ઉન્મૂલન કરવું–તેના પિતાનું યુદ્ધ કરવા આવવું–તેના હાથમાંથી ચિત્રગતિએ ખડ્ગનું ઝુંટાવી લેવું–સુમિત્રની બહેન સ્વસ્થાને પહોંચાડી દેવી–સુમિત્રે લીધેલી દીક્ષા–તેણે મેળવેલ નવ પૂર્વનું જ્ઞાન–તેનો વિહાર–ઓરમાન ભાઇ પદ્મનું અકસ્માત્ મળવું–તેને ઉપજેલ ક્રોધ–તેણે મારેલ બાણ–મુનિએ કરેલ અનશન–બ્રહ્મ દેવલોકમાં ઉપજવું–પદ્મને થયેલ સર્પદંશ–મરીને સાતમી નરકે જવું–ચિત્રગતિનું સિદ્ધાયતનના દર્શન માટે જવું–રત્નવતીના પિતાનું પુત્રી સહિત ત્યાં આવવું–સુમિત્ર દેવનું ત્યાં આવવું–તેણે કરેલી ચિત્રગતિપર પુષ્પવૃષ્ટિ–પોતાની પાડેલી ઓળખાણ–અનંગસિંહે રત્નવતીના થનારા પતિ તરીકે ચિત્રગતિને ઓળખવો–રત્નવતીનું તેની સાથે થયેલ પાણિગ્રહણ–ચિત્રગતિનું રાજ્યપર સ્થાપન–તેને વૈરાગ્ય ઉપજવાનું મળેલું કારણ–દમધર સૂરિ પાસે રત્નવતી સહિત તેણે લીધેલી દીક્ષા–અનશન કરીને બંનેનું માહેન્દ્ર દેવલોકમાં દેવપણે ઉપજવું

પાંચમા ભવમાં પૂર્વ વિદેહમાં પદ્મ વિજય, સિંહપુર નગર, હરિચંદી રાજા, તેની પ્રિયદર્શના રાણીની કુક્ષિમાં ચિત્રગતિના જીવનું દેવપણાથી ચ્યવીને પુત્રપણે ઉપજવું–જન્મ થતાં **અપરાજિત** નામ સ્થાપન–મંત્રીપુત્ર વિમળબોધ સાથે મૈત્રી–તેનું અશ્વે કરેલું હરણ–એક ચોર આશ્રયે આવવાથી તેનું કરેલું રક્ષણ–કોશળપતિની પુત્રી સાથે પાણિગ્રહણ–રત્નમાળા વિદ્યાધરપુત્રીનું કરેલું રક્ષણ–તેની સાથે પાણિગ્રહણ–તેને હરી લાવનાર વિદ્યાધર પાસેથી મળેલી અમૂલ્ય વસ્તુઓ–બે મિત્રોનું છુટા પડી જવું–પાછા એકઠા મળવું–બે વિદ્યાધરી સાથે પાણિગ્રહણ–મણિમૂલિકાવડે સુપ્રભ રાજાને સજ્જ કરવા–તેની પુત્રી સાથે પાણિગ્રહણ–કેવળી મુનિના દર્શન–તેમણે કહેલી આગામી ભવની બીના–જનાનંદ નગરના જિતશત્રુ રાજાની ધારિણી રાણીની કુક્ષિથી રત્નવતીના જીવનુ પુત્રીપણે ઉપજવું–**પ્રીતિમતી** નામ સ્થાપન–તેનો કરેલો સ્વયંવર–અપરાજિત કુમારનું મિત્રસહિત આવી ચડવું–અન્ય રાજાઓને જીતી તેની સાથે કરેલ પાણિગ્રહણ–ત્યાં પિતાના દૂતનો મેળાપ–પિતા પાસે આવવા નીકળવું–પુત્રપિતાનો મેળાપ–પિતાએ તેને રાજ્ય આપીને લીધેલી દીક્ષા–કુમારનું ઉદ્યાનમાં જવું–ત્યાં અનંગદેવ નામે સાર્થવાહપુત્રને આનંદ કરતાં દેખવુ–બીજે દિવસે તેનું થયેલું અકસ્માત્ મરણ–કુમારને થયેલ વૈરાગ્ય–કેવળી મુનિનું પધારવું–તેમની પાસે પ્રીતિમતી રાણી તથા વિમળબોધ મંત્રી સહિત તેણે લીધેલી દીક્ષા–ચારિત્ર પાળીને ૧૧ મા આરણ દેવલોકમાં સૌનું ઉપજવું–ધનકુમારના ભવથી ત્રણે મનુષ્યભવમાં બે કનિષ્ઠ બંધુઓ હતા તેમનુ પણ ત્યાંજ ઉપજવું.

સાતમા ભવમાં જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં હસ્તિનાપુર નગર, શ્રીષેણ રાજા, શ્રીમતી રાણી–અપરાજિતના જીવનું તેની કુક્ષિમાં ઉપજવું–જન્મ થતાં શંખકુમાર નામ સ્થાપન–વિમળબોધના જીવનું મંત્રીપુત્ર મતિપ્રભ નામે થવું–બંનેની મૈત્રી–સમરકેતુ પલ્લિપતિને શંખકુમારે જીતવો–શંખકુમારને જ ઈચ્છતી યશોમતિ કન્યાની ધાવમાતા સાથે મેળાપ–યશોમતીને હરી જનાર વિદ્યાધરને જીતવો–તેની સાથે વૈતાઢ્યગમન–સિદ્ધાયતનના દર્શન–યશોમતીના પિતાને ત્યાં જવું–ત્યાં યશોમતી વિગેરે કન્યાઓ સાથે પાણિગ્રહણ–ત્યાંથી હસ્તિનાપુર આવવું–શંખકુમારને રાજ્ય આપી તેના પિતાએ લીધેલી દીક્ષા–તેમનું પુનઃ ત્યાં પધારવું–તેમને પૂછવાથી યશોમતી તે પૂર્વભવોના સંબંધવાળી સ્રી છે એમ ઓળખવું–પૂર્વના બે અનુજબંધુનું અહીં પણ અનુજ બંધુ થવું–તે બે અને મંત્રીપુત્ર મતિપ્રભ જ્યારે શંખકુમાર નેમિનાથ તીર્થંકર થશે ત્યારે તેમના ગણધર થશે અને યશોમતી તે રાજીમતી થશે એમ શ્રીષેણ રાજર્ષિનું કહેવું–શંખકુમારને થયેલ વૈરાગ્ય–યશોમતી, મંત્રીપુત્ર ને બે કનિષ્ઠ બંધુ સહિત તેણે લીધેલ ચારિત્ર–તેણે કરેલું વીશ સ્થાનકનું આરાધન–તીર્થંકર નામકર્મનો કરેલ નીકાચીત બંધ–અણસણ કરીને અપરાજિત નામના અનુત્તર વિમાનમાં સૌનું ઉપજવું. પૃષ્ઠ ૧ થી ૨૭

બીજો સર્ગ—વસુદેવ ચરિત્ર–ભરતક્ષેત્રમાં શૌર્યપુર (સોરીપુર) માં અંધકવૃષ્ણિ રાજાને થયેલ સમુદ્રવિજયાદિ દશ પુત્રો (દશ દશાર્હો) અને કુંતી ને માદ્રી નામે બે પુત્રીઓ–મથુરામાં રહેનાર નાના ભાઈ ભોજવૃષ્ણિને થયેલ ઉગ્રસેન નામે પુત્ર–કુંતીને પાંડુરાજા સાથે પરણાવવી–સુપ્રતિષ્ઠ નામે જ્ઞાની મુનિનું પધારવું–તેણે કહેલ વસુદેવ નામના દશમા દશાર્હનો પૂર્વભવ (નંદિષેણના ભવનું વૃત્તાંત)–અંધકવૃષ્ણિ રાજાએ લીધેલ દીક્ષા–સમુદ્રવિજયને રાજ્યપ્રાપ્તિ–ભોજવૃષ્ણિએ પણ લીધેલ દીક્ષા–ઉગ્રસેનને મથુરાનાં રાજ્યની પ્રાપ્તિ–ઉગ્રસેનને માસોપવાસી તાપસનો થયેલ મેળાપ–તેણે કરેલ પારણા માટે આમંત્રણ–પારણા વખતે ભૂલી જવું–તાપસે કરેલ બીજુ માસખમણ–ફરી પારણા માટે નિમંત્રણ–તે વખતે પણ ભૂલી જવું–તાપસને ત્રીજું માસખમણ–તે વખતે પણ પારણા માટે નિમંત્રણ–તે વખતે પણ ભૂલી જવું–તાપસને થયેલ ક્રોધ–તેણે ઉગ્રસેનનો વધ કરનાર થવાનું કરેલુ નિયાણું–મરણ પામીને ઉગ્રસેનની રાણી ધારિણીની કુક્ષિમાં ઉપજવુ–તેને થયેલ પતિનું માંસ ખાવાનો દોહદ–મંત્રીએ યુક્તિથી દોહદ પૂરવો–પુત્રનો જન્મ–કાંસાની પેટીમાં મૂકીને યમુનામાં વહન કરાવવું–શૌર્યપુરમાં પેટીનું નીકળવું–સુભદ્ર વણિક ઘરે લઈ જઈને ખોલવું–તેમાંથી થયેલ પુત્રપ્રાપ્તિ–કંસ નામ સ્થાપન–તેનું બાલ્યાવસ્થાનું તોફાન–વસુદેવકુમારને સેવક તરીકે સોંપવો ત્યાં કરેલ કળાગ્રહણ–વસુદેવ સાથે થયેલી તેની મિત્રાઈ.

શુક્તિમતી નગરીથી રાજગૃહે ગયેલા બૃહદ્રથ રાજાને જરાસંધ નામે પુત્ર–તેનું અતિવાસુદેવપણે પ્રકટ થવું–તેણે સિંહરથ રાજાને પકડી લાવવાની સમુદ્રવિજયને કરેલી દૂતદ્વારા આજ્ઞા–તેને જીતવા માટે કંસ સહિત વસુદેવે જવું–સિંહરથને પકડીને સમુદ્રવિજય પાસે લાવવો–ક્રોષ્ટુકી નિમિત્તિયાએ કહેલ નિમિત્ત–જરાસંધની પુત્રી જીવયશા બંને કુળનો ક્ષય કરનારી થશે એવું કથન–સિંહરથને જીતવાના બદલામાં મળનારી તે જીવયશા કંસને અપાવવાનો થયેલો નિર્ણય–કંસને પૂર્વ સ્થિતિનું તેના જન્મ સાથે પેટીમાં મુકેલી પત્રિકાથી જાણવું–સમુદ્રવિજયનું કંસ સહિત સિંહરથ રાજાને લઇને જરાસંધ પાસે જવું–ત્યાં વર્ણવેલ કંસનું પરાક્રમ–જરાસંધે તેની સાથે કરાવેલ જીવયશાનું પાણિગ્રહણ–કંસે કરેલી મથુરાની માગણી–જરાસંધે આપેલ હુકમ–ઉગ્રસેનને પાંજરામાં પૂરી કંસે લીધેલ મથુરાનું રાજ્ય–તેની માતાએ બહુ કહ્યા છતાં વિચારનું ન ફેરવવું–તે જોઈ તેના ભાઈ અતિમુક્તે લીધેલી દીક્ષા–સમુદ્રવિજયનું જરાસંધ પાસેથી શૌર્યપુર આવવું–નગરલોકે વસુદેવના સંબંધમાં કરેલી ફરિયાદ–સમુદ્રવિજયે વસુદેવને મહેલમાંજ રહેવા માટે આપેલી શીખામણ–કુબ્જા દાસીથી તે ભેદ ફુટી જવો–વસુદેવને તેથી થયેલ ખેદ–તેનુ વેષ ફેરવીને પ્રચ્છન્નપણે નીકળી જવું–જતાં જતાં દરવાજે એક શબ બાળીને લખી ગયેલ લેખ–તે વાંચવાથી સમુદ્રવિજયાદિને થયેલ ખેદ–તેમણે કરેલી વસુદેવની ઉત્તરક્રિયા–વસુદેવનો પ્રવાસ–અનેક સ્ત્રીઓનુ પાણિગ્રહણ પૃષ્ઠ ૨૭ થી ૫૬.

ત્રીજો સર્ગ—(વસુદેવનો પ્રવાસ ચાલુ) પેઢાલપુર નગરમાં હરિશ્ચન્દ્ર રાજા, લક્ષ્મીવતી રાણી, તેને થયેલ કનકવતી નામે અદ્ભુત રૂપવાન્ પુત્રી–તેના સ્વયંવર સમયે ઈંદ્રના લોકપાળ કુબેરનું આવવું–વસુદેવનું પણ ત્યાં આવવું–તે બંનેનો મેળાપ–વસુદેવે તેના આગમન કારણની કરેલી પૃચ્છા–તેણે કનકવતી સાથેના પોતાના પૂર્વભવોના સબંધનુ કહેવું સવિસ્તર વર્ણન–તેમાં છેલ્લા ભવે કુબેર ને કનકવતીના જીવનું નળ દવદંતી થવું–આ પ્રસંગે નળદવદંતીનું સવિસ્તર ચરિત્ર–નળરાજાનું કુબેર થવું અને દવદંતીનું તેની દેવાંગના થઇ ચ્યવીને કનકવતી થવું–કનકવતીનું સ્વયંવરમાં વસુદેવને વરવું–તેની સાથે પાણિગ્રહણ. પૃષ્ઠ ૫૭ થી ૧૦૭.

ચોથો સર્ગ—(વસુદેવ ચરિત્ર ચાલુ) વસુદેવનું અરિષ્ટપુરમાં રોહિણીના સ્વયંવરમાં આવવું–રોહિણીનું વસુદેવને વરવું–ત્યાં થયેલો સમુદ્રવિજયાદિનો મેળાપ–વસુદેવનું ગગનવલ્લભપુરે જઇને શૌર્યપુર આવવું–સૌને મળવુ. પૃષ્ઠ ૧૦૮ થી ૧૧૦

પાંચમો સર્ગ—બળરામ ને કૃષ્ણનો પૂર્વભવ–રોહિણીનાં ઉદરમાં ચાર સ્વપ્ને સૂચિત ઉપજવું–તેનો જન્મ–રામ નામ સ્થાપન–બળભદ્ર નામથી પ્રસિદ્ધિ–નારદનું વૃત્તાંત–વસુદેવનું કંસના આગ્રહથી મથુરા આવવું–ત્યાંથી કંસના કાકા દેવકની પુત્રી દેવકીને પરણવા મૃત્તિકાવતીએ જવું–ત્યાં દેવકી સાથે પાણિગ્રહણ–તેના લગ્નમહોત્સવમાં મદિરાપાનથી ઉન્મત્ત થયેલી જીવયશા–તેનું અતિમુક્ત મુનિ પ્રત્યે અઘટીત વચન–મુનિએ કહેલું દેવકીના સાતમા ગર્ભથી કંસનું ભાવી મૃત્યુ–તેના નિવારણ માટે કંસે વસુદેવ પાસે કરેલી દેવકીના સાત ગર્ભની માગણી–વસુદેવે કરેલો સ્વીકાર–પાછળથી તેના દુર્વિચારની પડેલી ખબર–તેથી થયેલ વસુદેવ દેવકીને પશ્ચાત્તાપ–ભદ્દિલપુરમાં નાગ સાર્થવાહને સુલસા નામે મહાસતી સ્ત્રી–તેના મૃતગર્ભને સ્થાને દેવકીના ગર્ભનું દેવે મૂકવું–છ મૃતગર્ભનો કંસે કરેલો વિનાશ–સુલસાના પુત્ર તરીકે છ પુત્રનુ વૃદ્ધિ પામવું–સાત સ્વપ્ને સૂચિત દેવકીને રહેલ ગર્ભ–તેનો જન્મ–નંદના ગોકુળમાં તેને મુકી આવવું–જતાં ઉગ્રસેનને કરાવેલ તેનું દર્શન–નંદની તરતની જન્મેલી પુત્રી લાવીને દેવકી પાસે મૂકવી–કંસના સેવકનુ તેને કંસ પાસે લઇ જવું–તેણે કરેલ તેની નાસિકાનો છેદ–કૃષ્ણનું નંદને ત્યાં વૃદ્ધિ પામવું–તેનું પરાક્રમ–તેના રક્ષણને માટે બળરામને ત્યાં રાખવા–બળરામ પાસે કૃષ્ણે કરેલ કળાગ્રહણ–ગોપીઓનો તેનાપર અવિચ્છિન્ન પ્રેમ.

સૂર્યપુરમાં સમુદ્રવિજય રાજાની રાણી શિવાદેવીના ઉદરમાં ચૌદ સ્વપ્નવડે સૂચિત શંખકુમારના જીવનું અપરાજિત વિમાનથી ચ્યવીને ઉપજવું–શ્રાવણ શુકલ પંચમીએ થયેલ જન્મ–દિશાકુમારીઓ તથા ઇંદ્રાદિકોએ કરેલ જન્મોત્સવ–અરિષ્ટનેમિ નામ સ્થાપન–

કંસે નિમિત્તિયાને કરેલ પૃચ્છા–નિમિત્તિયાએ કહેલી તેના મૃત્યુની નિશાનીઓ–બધી નિશાનીઓનું મળવું–કંસે આદરેલો તેની બહેન સત્યભામાનો સ્વયંવર–તે પ્રસંગે ઠરાવેલું મલ્લયુદ્ધ–કૃષ્ણનું બળરામ સાથે ત્યાં આવવું–મલ્લોને મારીને પરિણામે કૃષ્ણે કરેલો કંસનો વધ–ઉગ્રસેનનું છુટા થવું–સત્યભામા સાથે કૃષ્ણનો વિવાહ–જીવયશાનું તેના પિતા જરાસંધ પાસે ચાલ્યા જવું–તેણે ત્યાં જઇને કરેલ અત્યંત કલ્પાંત–જરાસંધે પૂછેલ તેનું કારણ–તેણે સમુદ્રવિજય પાસે દૂત મોકલવો–દૂતે કરેલી કૃષ્ણની માગણી–તેનો જવાબ વિપરીત મળવાથી દૂતનું પાછા જવું–સમુદ્રવિજયે ક્રૌષ્ટુકી નિમિત્તિયાની પૂછેલી સલાહ–તેના કહેવાથી સર્વે યાદવોનું પશ્ચિમ સમુદ્ર તરફ પ્રયાણ–વિંધ્યાચળનું અતિક્રમણ–જરાસંધના પુત્ર કાળનું પાછળ ત્યાં સુધી આવવું–યાદવોની કુળદેવીએ કરેલ તેનો છળ–તેનું અગ્નિમાં બળી મરવું–જરાસંધને તેની ખબર પડવાથી થયેલ પારાવાર ખેદ–સમુદ્રવિજયાદિનો સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ–ગિરનાર નજીક આવવું–કૃષ્ણે કરેલ સુસ્થિત દેવનું આરાધન–તેના પ્રકટ થવાથી દ્વારકા વસાવવાની કરેલી માગણી–ઇંદ્રની આજ્ઞાથી કુબેરે વસાવેલી નવી દ્વારકા–તેનું વર્ણન.

પૃષ્ઠ ૧૧૧ થી ૧૩૧

છઠ્ઠો સર્ગ—કૃષ્ણના રૂકૃમિણી સાથેના વિવાહનું વિસ્તૃત વર્ણન–ત્યારપછી જાંબવતી, લક્ષ્મણા, સુસીમા, ગૌરી, પદ્માવતી અને ગાંધારી સાથે વિવાહ–સત્યભામા સહિત કૃષ્ણે સ્થાપેલ આઠ પટ્ટરાણીઓ–રૂકૃમિણીને થયેલ પુત્રજન્મ–પ્રદ્યુમ્ન નામ સ્થાપન–સત્યભામાને ભાનુક નામે પુત્ર–રૂકૃમિણીને થયેલ પુત્રનો વિરહ–પ્રદ્યુમ્નનો ને રૂકૃમિણીનો પૂર્વભવ–

પાંડવોના ચરિત્રનો પ્રારંભ–પાંચે પાંડવોનો જન્મ–દ્રૌપદીનો સ્વયંવર–ત્યાં પાંડવોનું જવુ–દ્રૌપદીએ પહેરાવેલી વરમાળા–દ્રૌપદીના પૂર્વભવનું વર્ણન–યુધિષ્ઠિરને રાજ્યપ્રાપ્તિ–દ્યૂતમાં રાજ્યનું હારી જવું–પાંડવોએ વનવાસમાં નીકળતાં પ્રથમ દ્વારકા જવું–ત્યાં પાંચે પાંડવોનો વિવાહ–પ્રદ્યુમ્નપર તેની પાળક માતાનો અનુરાગ–પ્રદ્યુમ્નનું દ્વારકા આવવું–તેણે બતાવેલા ચમત્કારો. પૃષ્ઠ ૧૩૧ થી ૧૫૪.

સાતમો સર્ગ—જાંબવતીને થયેલ શાંબ નામે પુત્ર–સત્યભામાને થયેલ ભીરૂ નામે પુત્ર–શાંબ પ્રદ્યુમ્નના ચમત્કારો ને તેમના વિવાહ–રત્નકંબળના વેપારીઓનું રાજગૃહી જવુ. તેનાથી દ્વારકા ને યાદવો સંબંધી પડેલી જીવયશાદ્વારા જરાસંધને ખબર–જરાસંધનું યુદ્ધ માટે દ્વારકા તરફ પ્રયાણ–દ્વારકામાં પડેલી ખબર–યુદ્ધની તૈયારી ને સામું પ્રયાણ–બંને સૈન્યનું મળવું–વસુદેવને વિદ્યાધરો સાથે યુદ્ધ કરવા મોકલવા–જરાસંધે રચેલો ચક્રવ્યૂહ–કૃષ્ણે રચેલો ગરૂડવ્યૂહ–યુદ્ધની શરૂઆત–તે મહા યુદ્ધના મધ્યમાંજ પાંડવોનું કૌરવો સાથે યુદ્ધ–કૌરવોનો વિનાશ–અરિષ્ટનેમિ માટે ઇંદ્રે મોકલેલ રથાદિ સામગ્રી–અરિષ્ટનેમિએ બતાવેલું અહિંસક પરાક્રમ–કૃષ્ણ જરાસંધનું યુદ્ધ–જરાસંધે ચક્રનું મૂકવું–તેનું કૃષ્ણ પાસેજ રહેવું–તે ચક્રવડે જરાસંધનું મૃત્યુ. પૃષ્ઠ ૧૫૫ થી ૧૭૫.

આઠમો સર્ગ—કેટલાએક રાજાઓએ પોતપોતાના રાજ્યો પાછા સ્થાપવા–વસુદેવનું વિદ્યાધરો સહિત જીત મેળવીને આવવું–જીવયશાએ કરેલ દેહત્યાગ–કૃષ્ણે ભરતાર્ધ સાધીને કોટિશિલાનું ઉપાડવું–ત્યાંથી દ્વારકા આવવું–કૃષ્ણનો ૧૬૦૦૦ રાજાઓએ કરેલો રાજ્યાભિષેક–આઠમા વાસુદેવ બળદેવ તરીકે તેમનું ને બળરામનું નિર્મિત થવું–પાંડવાદિકનું પોતપોતાના રાજ્યમાં જવું–યાદવોનો અસ્ખલિત આનંદ–નેમિનાથને વિવાહ માટે કરવામાં આવેલ આગ્રહ–તેમણે કરેલ નિવારણ–સાગરચંદ્ર ને કમળામેળાનો વિવાહ–અનિરૂદ્ધ ને ઉષાનો વિવાહ પૃષ્ઠ ૧૭૫ થી ૧૮૦.

નવમો સર્ગ—નેમિનાથનું કૃષ્ણની આયુધશાળામાં આવવું–તેમણે વગાડેલ શંખ–કૃષ્ણનું ત્યાં આવવું–પરસ્પર બળ પરીક્ષા–કૃષ્ણને ઉત્પન્ન થયેલ ચિંતા–નેમિનાથને વિવાહ મનાવવાનો પ્રયત્ન–નેમિનાથે કરેલો સ્વીકાર–રાજિમતી સાથે થયેલ વિવાહનો નિર્ણય–વિવાહની તૈયારી–વિવાહ માટે પ્રયાણ–રાજિમતીનું જોવા નીકળવું–નેમિનાથે સાંભળેલો પશુઓનો પોકાર–તેને છોડાવીને પ્રભુનું પાછા વળવું–કુટુંબનો આગ્રહ–તેને સમજાવી સંવત્સરી દાન આપવું–રાજીમતીને થયેલ ખેદ–પ્રભુનું દીક્ષા માટે પ્રયાણ–સહસ્રામ્ર વનમાં પધારવું–પ્રભુએ લીધેલી દીક્ષા–પહેલું પારણું–રથનેમી ને રાજીમતીનો

પ્રસંગ–નેમિનાથને કેવળજ્ઞાનની નિષ્પત્તિ–કૃષ્ણાદિનું વાંદવા નીકળવું--ઇંદ્રે કરેલ જિનેંદ્રસ્તુતિ--પ્રભુએ આપેલી દેશના -બાવીશ અભક્ષ્યનું વર્ણન–વરદત્ત રાજાએ લીધેલી દીક્ષા--રાજીમતીએ લીધેલ ચારિત્ર--પૂર્વભવોવાળા બે કનિષ્ઠબંધુના અને વિમળબોધના જીવોનું સમવસરણમાં આવવું--તેમને થયેલ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન તેમણે લીધેલ દીક્ષા–ગણધરોની સ્થાપના–યક્ષને યક્ષિણીની સ્થાપના. પૃષ્ઠ ૧૮૦ થી ૧૯૮

દશમો સર્ગ—દ્રૌપદીનું પદ્મોત્તર રાજાએ કરેલું હરણ--ત્યાંથી કૃષ્ણની સહાયવડે પાછી લઈ આવવી–કપિલ વાસુદેવ સાથે શંખ શબ્દથી મુલાકાત--પદ્મોત્તરને કપિલ વાસુદેવે કરેલ રાજભ્રષ્ટ–પાંડવોને કૃષ્ણ સાથે થયેલ કલેશ- પાંડવોનું સમુદ્ર તટે નવી નગરી વસાવીને રહેવું--હસ્તિનાપુરના રાજ્યપર પરીક્ષિતને બેસાડવો--સુલસાને ત્યાં ઉછરેલા દેવકીજીના ૭ પુત્રોએ લીધેલ ચારિત્ર--તેનું નેમિનાથ પ્રભુ સાથે દ્વારકા આવવું--ત્રણ સંઘાટકે ગોચરી નીકળવું અને ત્રણે સંઘાટકનું દેવકીને ત્યાં આવવું--દેવકીએ પ્રભુ પાસે આવીને કરેલી પૃચ્છા--પ્રભુએ કહેલ તેનો પૂર્વભવ વિગેરે–દેવકીએ કૃષ્ણને બતાવેલી પુત્રપાલનેચ્છા--કૃષ્ણે આરાધેલ નૈગમેષી દેવ–દેવકીને થયેલ આઠમો પુત્ર--ગજસુકુમાળ નામ સ્થાપન–તેણે કરેલ વિવાહ--પ્રભુનું ત્યાં પધારવું–ગજસુકુમાળે લીધેલ ચારિત્ર--તેજ દિવસે સ્મશાનમાં જઇને કાયોત્સર્ગે રહેવું–તેના સસરાએ કરેલ પ્રાણાંત ઉપસર્ગ–મુનિનું મોક્ષગમન--કૃષ્ણનું પ્રભુ પાસે આવવું–તેને પડેલી બધી ખબર--તેના ભયથી સોમશર્માનું થયેલ અકાળ મૃત્યુ--પ્રભુ પાસે અનેક યાદવ સ્ત્રીઓએ લીધેલ ચારિત્ર--કૃષ્ણે કન્યાવિવાહનો કરેલ ત્યાગ--વસુદેવની સ્ત્રી કનકવતીએ પણ લીધેલ ચારિત્ર–તેને કેવળજ્ઞાનની નિષ્પત્તિ ને મોક્ષગમન–સાગરચંદ્રને પ્રતિમા વહનમાં નભસેને કરેલ પ્રાણાંત ઉપસર્ગ–તેનું સ્વર્ગગમન- કૃષ્ણના ગુણગ્રાહીપણાની ઇંદ્રે કરેલી પ્રશંસા -દેવે કરેલી પરીક્ષા--પરીક્ષામાં પાર ઉતરવું–દેવે પ્રસન્ન થઇને આપેલી વ્યાધિનિવારક ભેરી--ભેરીપાળકે કરેલ દગો--તેનું પ્રાણાંત થવું–કૃષ્ણે મેળવેલી બીજી ભેરી- ધન્વંતરી ને વૈતરણી વૈદ્ય–તે બંને વૈદ્યની ગતિ વિગેરે--નેમિનાથનું દ્વારકા પધારવું–ચોમાસામાં વિહાર ન કરવાનું કૃષ્ણે પૂછેલ કારણ–કૃષ્ણે પણ ચાર માસ મહેલમાં જ રહેવાનો કરેલ નિર્ણય–વીરા સાળવીની કૃષ્ણ પ્રત્યે અપૂર્વ ભક્તિ–કૃષ્ણે દીક્ષામહોત્સવ કરવાની કરેલી પ્રતિજ્ઞા--પુત્રીઓને દીક્ષા અપાવવી–કેતુમંજરીએ કૃષ્ણની પૃચ્છામાં દાસી થવાનું કહેવું--તેને વીરા સાલવી સાથે પરણાવવી–પરિણામે તેણે લીધેલી દીક્ષા–કૃષ્ણે કરેલું ૧૮૦૦૦ મુનિને દ્વાદશાવર્ત્તવંદન--તેનું પ્રભુએ કહેલ ફળ--દ્રવ્યવંદન ને ભાવવંદનના ફળની વિવિક્તતા--કૃષ્ણને ઢંઢણકુમાર નામે પુત્ર–તેણે લીધેલ દીક્ષા–લાભાંતરાયના ઉદયથી તેને ભીક્ષાનું ન મળવું–તેના પૂર્વભવની કથા–પરલબ્ધિથી મળેલો આહાર પરઠવતાં તેમને થયેલ કેવળજ્ઞાન--પ્રભુનું ગિરનારપર પધારવું--રાજીમતીનું વાંદવા જવું–એક ગુફામાં અકસ્માત્ તેનો ને રથનેમીનો મેળાપ રાજિમતીએ રથનેમીને આપેલ ઉપદેશ-રથનેમીનું વિશુદ્ધ થવું–તેને થયેલ કેવળજ્ઞાન--કૃષ્ણના શાંબ ને પાલક નામે પુત્ર–દ્રવ્યવંદના ને ભાવવંદનાનું સ્પષ્ટીકરણ. પૃષ્ઠ ૧૯૮ થી ૨૧૩

અગ્યારમો સર્ગ—કૃષ્ણે નેમિનાથ પ્રભુને દ્વારકા ને યાદવોના અંત સંબંધી કરેલ પ્રશ્ન--પ્રભુએ આપેલ ઉત્તર--જરાકુમાર ને દ્વૈપાયનનું વનવાસી થવું–દ્વારકામાં કૃષ્ણે કરેલ મદ્યપાનનો નિષેધ -સિદ્ધાર્થ સારથીએ લીધેલ ચારિત્ર--તેનું સ્વર્ગગમન–યાદવકુમારોએ કરેલું મદ્યપાન--દ્વૈપાયનને ઉપજેલો કોપ--તેણે કરેલ નિયાણું--કૃષ્ણનું શાંત કરવા જવું–તેનું શાંત ન થવું–દ્વારકામાં ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્તવાની કરાવેલી કૃષ્ણે ઉદ્ઘોષણા--નેમિનાથનું રૈવતાચળપર સમવસરવું--યાદવોનું વાંદવા જવું--શાંબ પ્રદ્યુમ્નાદિ કુમારોએ તથા રૂકમિણી વગેરે સ્ત્રીઓએ લીધેલી દીક્ષા--બાર વર્ષે પ્રભુએ કહેલ દ્વારકાનો દાહ--કૃષ્ણ બળભદ્રના ભાવી ભવોનું કથન--દ્વૈપાયનનું અગ્નિકુમારમાં દેવ થવું–તેણે દ્વારકામાં દીઠેલી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ -૧૧ વર્ષ પૂર્ણ થતાં લોકોનું ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં શિથિળ થવું--દ્વારકામાં થવા માંડેલા ઉત્પાત--રામકૃષ્ણના આયુધ રત્નોનું લોપ થવું–દ્વૈપાયને સળગાવેલો અગ્નિ–તેનું ચોમેર પસરી જવું–માતપિતાને તેમાંથી કાઢવાનો કૃષ્ણ બળરામનો પ્રયત્ન–પરિણામે તેમાં નિરાશ થવું--તેમણે કરેલું અણશણ--તેમનું સ્વર્ગગમન--કૃષ્ણ બળરામનું નગર બહાર નીકળવું--દ્વારકાને બળતી જોઇને તેમને થતો ખેદ--ત્યાંથી ક્યાં જવું તેનો થઇ પડેલો વિચાર--પાંડવો પાસે જવાનો કરેલો નિર્ણય–તે તરફ પ્રયાણ--દ્વારકાનું ૭ મારા પર્યંત બળવું–કૃષ્ણ બળભદ્રને

માર્ગમાં થયેલ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રથી ઉપદ્રવ–તેનું નિવારણ–ત્યાંથી કોશાંબીના વનમાં આવવું–કૃષ્ણને લાગેલ તૃષા–બળભદ્રનું પાણી લેવા જવું–જરાકુમારના બાણથી કૃષ્ણના પાદનું વિંધાવું–જરાકુમારનું પાસે આવવું–તેને પાંડવો પાસે બધી હકીકત કહીને મોકલવો–કૃષ્ણને ઉત્પન્ન થયેલ સદ્ભાવ–પ્રાંતે થયેલ ક્રૂરભાવ–મૃત્યુ પામીને ત્રીજી નરકે જવું. પૃષ્ઠ ૨૧૩ થી ૨૨૧

બારમા સર્ગમાં—બળભદ્રનું પાણી લઇને આવવું–કૃષ્ણને મૃત્યુ પામેલા જોયા છતાં તેમને થયેલ વ્યામોહ–છ માસ પર્યન્ત તે દેહને ફેરવવો–સિદ્ધાર્થ દેવનું તેને પ્રતિબોધવા આવવું–તેના પ્રયત્નથી પ્રતિબોધ થતાં કૃષ્ણને કરેલ અગ્નિસંસ્કાર–બળભદ્રે લીધેલ ચારિત્ર–બળભદ્રે વનમાં જ રહેવાનો કરેલ નિશ્ચય–કેટલાક રાજાઓએ કરેલ ઉપદ્રવ–સિદ્ધાર્થ દેવે કરેલું તેમનું નિવારણ–એક મૃગનું તેમના ભક્ત થવું–રથકારોનું કાષ્ઠ માટે વનમાં આવવું–તેમની પાસે મૃગે ભિક્ષા માટે બળભદ્ર મુનિને લઇ જવા–બળરામ, મૃગ ને રથકારની શુભ ભાવના–ત્રણેનું સમકાળે મૃત્યુ–ત્રણેનું બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવ થવું–બળરામદેવનું નરકભૂમિમાં કૃષ્ણ પાસે આવવું–કૃષ્ણે બતાવેલ પોતાના ખેદનું કારણ–બળરામનું મનુષ્યલોકમાં આવવું–તેમણે પ્રવર્તાવેલ મિથ્યાત્વ–જરાકુમારનું પાંડવો પાસે આવવું–તેની હકીકત સાંભળતાં પાંડવોને થયેલ વૈરાગ્ય–જરાકુમારને રાજ્ય આપીને દ્રૌપદી સહિત તેમણે લીધેલી દીક્ષા–નેમિનાથને વંદન કરવા માટે પ્રયાણ–નેમિનાથનો પરિવાર–તેમનું રેવતાચળ પધારવું–પ્રભુએ કરેલ અનશન ને નિર્વાણ–ઇંદ્રાદિકે કરેલો નિર્વાણ મહોત્સવ–પાંડવોને પ્રભુના નિર્વાણની માર્ગમાં પડેલી ખબર–તેમણે સિદ્ધાચળપર જઇને કરેલ અનશન–તેમનું મોક્ષગમન–દ્રૌપદીનું બ્રહ્મ દેવલોકે જવું પૃષ્ઠ ૨૨૧ થી ૨૨૭

આઠમું પર્વ સમાપ્ત.

પર્વ ૯ મું.

પ્રથમ સર્ગમાં–(બ્રહ્મદત્ત ચક્રી ચરિત્ર)–બ્રહ્મદત્તના પૂર્વ ભવોનું વર્ણન–એક ભવમાં ચિત્ર ને સંભૂત નામના ચંડાળપુત્ર થવું–તે ભવમાં નમુચિમંત્રી સાથેનો સંબંધ–ચિત્ર સંભૂતે લીધેલ ચારિત્ર–નમુચિએ કરેલ ઉપદ્રવ–સંભૂત મુનિને થયેલ કોપ–ચિત્ર મુનિએ કરેલ શાન્ત્વન–સનત્કુમાર ચક્રીએ કરેલ ભક્તિ–નમુચિને કરેલ દેશપાર––સ્ત્રીરત્નનું વાંદવા આવવું–તેના કેશના સ્પર્શથી સંભૂતમુનિએ કરેલ નિયાણું–ચિત્રમુનિએ કરેલ ઉપદેશ–તેની વ્યર્થતા–અનશન કરીને બંનેનું સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થવું–ચિત્રના જીવનું પુરિમતાલમાં વણિકપુત્ર થવું–સંભૂતના જીવનું કાંપિલ્યપુરમાં બ્રહ્મરાજા ને ચુલની રાણીથી રાજપુત્ર થવું–બ્રહ્મદત્ત નામ સ્થાપન–બ્રહ્મરાજાના ચાર રાજા મિત્રો–તેમને પુત્રને સોંપીને બ્રહ્મરાજાનું પરલોક પ્રયાણ–દીર્ઘરાજાનું રાજ્ય સંભાળવા રહેવું–તેનો ચુલની સાથે વ્યભિચાર–ધનુ મંત્રીને પડેલી ખબર–તેણે પોતાના પુત્ર વરધનુને જણાવવું–તે દ્વારા બ્રહ્મદત્તને પડેલી ખબર–તેણે દૃષ્ટાંતોવડે બંનેને ચેતાવવાં–દીર્ઘરાજાએ બ્રહ્મદત્તને મારી નાંખવાનો કરેલ ચુલની પ્રત્યે આગ્રહ–ચુલનીએ કરેલ સ્વીકાર–બ્રહ્મદત્તના વિવાહની કરેલી તૈયારી–લાક્ષાગૃહ બનાવી તેમાં બાળી મૂકવાનો કરેલ ચુલનીએ નિર્ણય–તે વાતની ધનુમંત્રીને પડેલી ખબર–તેણે કરેલ ગંગાકાંઠે નિવાસ–ત્યાંથી લાક્ષાગૃહ સુધી કરેલ સુરંગ–બ્રહ્મદત્તનો વિવાહ–લાક્ષાગૃહમાં શયન–વરધનુનું સાથે રહેવું–રાત્રીએ ચુલનીએ લાક્ષાગૃહને સળગાવવો–બ્રહ્મદત્ત ને વરધનુનું સુરંગદ્વારા નીકળી જવું–સુરંગદ્વારથી અશ્વારૂઢ થઇ દૂર નીકળવું–બંનેએ કરેલ વેશનું પરાવર્તન–બંધુમતી નામની બ્રાહ્મણપુત્રી સાથે પ્રથમ વિવાહ–દીર્ઘરાજાએ બંનેને પકડવા મોકલેલા સ્વારો–વરધનુનું પકડાઇ જવું–બ્રહ્મદત્તનું ભાગી જવું–તેનું તાપસના આશ્રમમાં રહેવું–ત્યાં તેણે કરેલ કળાગ્રહણ–વનમાં એક હાથીની પાછળ તેને પકડવા નીકળવું–હાથીનું ભાગી જવું–બ્રહ્મદત્તને પ્રાપ્ત થયેલ સર્પહાસ ખડ્ગ–તેનાવડે નાટ્યોન્મત્તનો કરેલ વધ–પુષ્પવતી સાથે ગાંધર્વવિવાહ–ખંડ વિશાખાનું ત્યાં આવવું–બ્રહ્મદત્તનું ત્યાંથી શ્વેત ધ્વજ જોઇને ચાલી નીકળવું–શ્રીકાંતા સાથે વિવાહ–વરધનુ સાથે મેળાપ–પરસ્પર થયેલ વાર્તાલાપ–દીર્ઘરાજાના ભયથી ત્યાંથી ચાલ્યા જવું–કૌશાંબીમાં તેના ભયથી સંતાવું–રત્નવતી સહિત રથમાં બેસીને નીકળવું–

ચોરો સાથે થયેલ યુદ્ધ–રથના અગ્રભાગથી વરધનુનું ગુમ થવું–ખંડા વિશાખાનો મેળાપ–તેણે કહેલ સર્વ વૃત્તાંત–ધોળી ધ્વજા બતાવવામાં પુષ્પવતીની થયેલ ભૂલ–ખંડા વિશાખા સાથે ગાંધર્વવિવાહથી પરણવું–રત્નવતીનું પાણિગ્રહણ–વરધનુ સાથે મેળાપ–વારાણસીના કટકરાજાની પુત્રી કટકવતી સાથે પાણિગ્રહણ–ત્યાં બધા રાજાઓનું એકઠા મળવું–દીર્ઘરાજા પાસે મોકલેલ દૂત–કાંપિલ્યપુર પાસે સેના સહિત આવવું–દીર્ઘરાજાનું યુદ્ધ કરવા નીકળવું–ચુલનીએ લીધેલ દીક્ષા ને મોક્ષગમન–દીર્ઘરાજાનું બ્રહ્મદત્તના ચક્રથી થયેલ મૃત્યુ–બ્રહ્મદત્તનો કાંપિલ્યપુરમાં પ્રવેશ–સર્વ સ્ત્રીઓને તેડાવી લેવા–કુરુમતીને સ્ત્રીરત્ન ઠરાવવું–બ્રહ્મદત્તનું છ ખંડ સાધવા નીકળવું–છ ખંડ સાધીને કાંપિલ્યપુર આવવું–ચક્રીપણાનો અભિષેક–બ્રહ્મદત્તે એક બ્રાહ્મણને આપેલ વચન–તેનું મુશ્કેલીએ બ્રહ્મદત્તને મળવું–તેણે કરેલ માગણી–બ્રહ્મદત્તે કરેલ તેનો સ્વીકાર–ચક્રીના ઘરે ભોજનની ફરીને અપ્રાપ્તિ–ભટનું મરણ–બ્રહ્મદત્તને પુષ્પનો દડો જોઈને થયેલ જાતિસ્મરણ–તેણે દીઠેલો પૂર્વભવ–પૂર્વભવના બંધુને શોધી કાઢવા કહેલ અર્ધ શ્લોક–અર્ધ શ્લોક પૂરનારને આપવાનું ઠરાવેલ અર્ધ રાજ્ય–ચિત્રના જીવે વણિકપુત્ર થઈને લીધેલ દીક્ષા–તેનું કાંપિલ્યપુર તરફ આગમન–તેણે સાંભળેલ અર્ધ શ્લોક–બાકીનો અર્ધ શ્લોક મુનિએ પૂરવો–ચક્રીને પડેલી તેની ખબર–ચક્રીનું મુનિ પાસે આવવું–ચિત્રમુનિએ આપેલ દેશના–ચક્રી ઉપર તેની નહીં થયેલી અસર–મુનિનું વિહાર કરી જવું–તેમનું મોક્ષગમન–ચક્રીનું વક્ર ગતિવાળા અશ્વપર બેસવું–તેનાથી એકલા અરણ્યમાં આવી ચડવું–ત્યાં એક નાગનાગણીનો જોયેલો દુરાચાર–તેને શિક્ષા કરવી–નાગકન્યાએ કરેલી પોતાના સ્વામી પાસે ખોટી ફરિયાદ–નાગદેવનું ચક્રી પાસે આવવું–ત્યાં બ્રહ્મદત્તે પોતાની પટ્ટરાણીને કહેલી હકીકત–નાગદેવે તે વાત સાંભળવી–તેની ચક્રીપર થયેલી પ્રસન્નતા–ચક્રીને તેણે વર માગવા કહેવું–સર્વ પ્રાણીઓની ભાષા જાણવાનું તેણે આપેલું વરદાન–ગરોળીની વાત સાંભળતા ચક્રીનું હસવું–તેનું કારણ જાણવા રાણીનો આગ્રહ–તે જણાવવાથી થનારૂં અપમૃત્યુ–તેમ કહેવા છતાં પણ રાણીએ પકડી રાખેલ આગ્રહ–ચક્રીની કુળદેવીએ મેઢામેંઢીના દૃષ્ટાંતવડે ચક્રીને સમજાવવું–ચક્રીનું પાછા વળવું—એક બ્રાહ્મણની ચક્રીના ભોજનની માગણી–તેના આગ્રહથી તે ભોજન આપવું–તેને થયેલ ઉન્માદ–તેણે કરેલ અપકૃત્ય–પશ્ચાત્તાપને પરિણામે ચક્રીપર થયેલ દ્વેષ–એક ભિલ્લને શોધી કાઢવો–તેની પાસે ફોડાવેલા ચક્રીના બે નેત્ર–ભીલ ને બ્રાહ્મણ બંનેનું પકડાવું–ચક્રીને બ્રાહ્મણ જાતિપર થયેલ દ્વેષ–ચક્રીના અધ્યવસાયની ક્રૂરતા–ચક્રીનું મૃત્યુ–સાતમી નરકે નારકી થવું.

પૃષ્ઠ ૨૩૧ થી ૨૬૦.

બીજા સર્ગમાં–(શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્રની શરૂઆત) પાર્શ્વનાથનો પૂર્વભવ–પોતનપુરમાં અરવિંદ રાજા ને વિશ્વભૂતિ નામે પુરોહિત–તેને કમઠ ને મરૂભૂતિ નામે બે પુત્રો–વિશ્વભૂતિનું સ્વર્ગગમન–મરૂભૂતિની વૈરાગ્ય દશા–તેની સ્ત્રી વસુંધરાની સાથે કમઠનો દુરાચાર–તે વાતની કમઠની સ્ત્રી વરૂણાને પડેલી ખબર–તેણે મરૂભૂતિને કહેલી તે હકીકત–મરૂભૂતિનું નજરોનજર જોવું–તેણે રાજાને કહેલી તે બીના–તેણે કમઠની કરેલી અત્યંત અપભ્રાજના–કમઠનું તાપસ થવું–મરૂભૂતિનું ખમાવવા જવું–કમઠે તેનાપર મૂકેલી શિલા–તેથી મૃત્યુ પામીને મરૂભૂતિનું હાથી થવું–કમઠની સ્ત્રી વરૂણાનું મૃત્યુ પામીને હાથણી થવું–બંનેનો સમાગમ–અરવિંદ રાજાને થયેલ અવધિજ્ઞાન–તેણે લીધેલી દીક્ષા–તેમનું અષ્ટાપદ તરફ ગમન–માર્ગે મળેલ સાગરદત્ત સાર્થવાહ–હાથીવાળી અટવીમાં સાથનું આવવું–હાથીએ કરેલ ઉપદ્રવ–અરવિંદ મુનિએ આપેલ હાથીને ઉપદેશ–હાથીને થયેલ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન–હાથણીને પણ જાતિસ્મરણ–હાથીએ ગ્રહણ કરેલ શ્રાવકપણું–મુનિનું અષ્ટાપદ જવુ–હાથીના શુભ ભાવ–કમઠ તાપસનું દુર્ધ્યાને મરણ પામી કુર્કટ સર્પ થવું–તેણે કરેલ હાથીના મસ્તકપર દંશ–હાથીનું શુભ ભાવે મૃત્યુ–આઠમા સ્વર્ગમાં તેનું દેવ થવું–વરૂણાનું બીજા દેવલોકમાં તે દેવ યોગ્ય દેવી થવું–તે બંનેનો સંયોગ–કુર્કટ સર્પનું પાંચમી નરકમાં નારકી થવું.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સુકચ્છ વિજયમાં તિલકા નગરી, વિદ્યુદ્ગતિ રાજા, કનકતિલકા રાણી, તેના ઉદરમાં આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને પુત્રપણે ઉપજવું–(ચોથો ભવ)–કિરણવેગ નામ સ્થાપન–તેને રાજ્ય આપી તેના પિતાએ લીધેલ ચારિત્ર–કિરણવેગે પણ પુત્રને રાજ્ય આપીને લીધેલી દીક્ષા–

તેમનું હેમગિરિની ગુફામાં રહેવું-કુર્કટ સર્પના જીવનું પાંચમી નરકમાંથી નીકળીને ત્યાંજ સર્પ થવું-તેણે મુનિને કરેલ મહાન્ ઉપસર્ગ-મુનિનું શુભ ધ્યાને મરણ-બારમા દેવલોકમાં દેવ થવું-સર્પનું દાવાનળમાં દગ્ધ થવું અને છઠ્ઠી નરકમાં નારકીપણે ઉપજવું.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની સુગંધ વિજયમાં શુભંકરા નગરી, વજ્રવીર્ય રાજા, લક્ષ્મીવતી રાણી, તેના ઉદરમાં બારમા દેવલોકથી ચ્યવી પુત્રપણે ઉપજવું-(છઠ્ઠો ભવ)-જન્મ થતાં વજ્રનાભ નામ સ્થાપન-તેને રાજ્ય આપી માતપિતાએ લીધેલ ચારિત્ર-વજ્રનાભને ચક્રાયુધ નામે પુત્ર-ક્ષેમંકર જિનનું ત્યાં સમવસરવું-વજ્રનાભે તેમની પાસે લીધેલ ચારિત્ર-આકાશમાર્ગે સુકચ્છ વિજયમાં આવવું-સર્પના જીવનું નરકથી નીકળી તે વિજયમાં ભિલ્લ થવું-મુનિનું તેની નજરે પડવું-તેણે મારેલ બાણ-મુનિનું શુભ ધ્યાને કાળ કરી મધ્યમ ગ્રૈવેયકમાં દેવ થવું-ભિલ્લનું સાતમી નરકે નારકી થવું.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુરાણપુર નગરમાં કુલિશબાહુ રાજા, સુદર્શના રાણી, તેના ઉદરમાં ચક્રીના જન્મસૂચક ૧૪ સ્વપ્ન સૂચિત ઉપજવું-(આઠમો ભવ)-જન્મ થતાં સુવર્ણબાહુ નામ સ્થાપન-તેને રાજ્ય આપી પિતાએ લીધેલ દીક્ષા-સુવર્ણબાહુનું વક્રાશ્વવડે અટવીમાં આવી ચડવું-તાપસના આશ્રમમાં પદ્માવતી નામની રાજપુત્રી સાથે મેળાપ-તેની સખીએ કહેલો પદ્માવતીનો વૃત્તાંત-ગાલવમુનિ નામના તાપસના આગ્રહથી પદ્માવતી સાથે સુવર્ણબાહુએ કરેલ ગાંધર્વવિવાહ-પદ્મોત્તર વિદ્યાધરનું વૈતાઢ્યપર લઇ જવા આવવું-પદ્માવતીએ માતા પાસે માગેલી પતિ સાથે જવાની આજ્ઞા-માતાએ આપેલી શીખામણ-સુવર્ણબાહુનું વૈતાઢ્ય જવું-ત્યાં વિદ્યાધરોના સ્વામીપણે અભિષેક-ત્યાંથી પોતાના નગરે આવવું-ચૌદ રત્નોની પ્રાપ્તિ-૭ ખંડ સાધીને ચક્રવર્તીપણે પ્રસિદ્ધ થવું-જગન્નાથ તીર્થંકરનું ત્યાં પધારવું-ચક્રીએ તેમની પાસે લીધેલ ચારિત્ર-તેમનું ક્ષીરવણા અટવીમાં આવવું-ભિલ્લના જીવનું નરકમાંથી નીકળીને તે અટવીમાં સિંહ થવું-તેણે મુનિને કરેલો પ્રાણાંત ઉપસર્ગ-મુનિનું શુભ ભાવે મરણ-દશમા દેવલોકમાં દેવપણે ઉપજવું-સિંહનું મૃત્યુ પામીને ચોથા નરકમાં નારકી થવું.

પૃષ્ઠ ૨૬૦ થી ૨૭૫

ત્રીજા સર્ગમાં-સિંહના જીવનું નરકથી નીકળી અનેક ભવભ્રમણ કરી એક દરિદ્રી બ્રાહ્મણના પુત્ર થવું-કમઠ નામ સ્થાપન-તેને થયેલ દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય-તેણે લીધેલી તાપસી દીક્ષા-તેણે કરવા માંડેલું પંચાગ્નિ સાધનરૂપ અજ્ઞાન કષ્ટ.

જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં વારાણસી નગરી, અશ્વસેન રાજા, વામાદેવી રાણી, તેમની કુક્ષિમાં દશમા દેવલોકથી ચ્યવીને પુત્રપણે ઉપજવું-માતાએ દીઠેલ ચૌદ સ્વપ્ન-પોષ દશમીએ થયેલ જન્મ-દિક્કુમારીઓએ કરેલ પ્રસૂતિકર્મ-ઇંદ્રે કરેલ જન્મોત્સવ-ઇંદ્રે કરેલી સ્તુતિ-પિતાએ કરેલ જન્મોત્સવ-પાર્શ્વકુમાર નામ સ્થાપન-તેમનું વૃદ્ધિ પામવું-અશ્વસેન રાજાની સભામાં પ્રસેનજિત્ રાજાનો આવેલ માણસ-તેણે કહેલી સર્વ હકીકત-તેમાં પ્રસેનજિત્ રાજાની પ્રભાવતી નામની પુત્રીનો પાર્શ્વકુમાર ઉપર થયેલ અનુરાગ-તેને સ્વયંવરા તરીકે વારાણસી મોકલવાનો કરેલો નિશ્ચય-યવન રાજાઓને ને વાતની પડેલી ખબર-તેણે કુશસ્થળને ઘેરો ઘાલવો-પ્રસેનજિત્ રાજાએ પોતાના મિત્ર પુરૂષોત્તમને અશ્વસેન રાજા પાસે મોકલવો-અશ્વસેન રાજાએ પ્રસેનજિત્‌ને સહાય કરવા માટે નીકળવાનો કરેલો નિશ્ચય-પાર્શ્વકુમારે જવા માટે કરેલી પિતાની પ્રાર્થના-રાજાએ કરેલો સ્વીકાર-પાર્શ્વકુમારે કરેલું પુરૂષોત્તમ નામના માણસની સાથે સૈન્યસહિત પ્રયાણ-ઇંદ્રે મોકલેલા સારથિનું રથ સાથે આવવું-તેણે કરેલી પ્રભુને વિજ્ઞપ્તિ-પ્રભુએ કરેલો તેનો સ્વીકાર-અનુક્રમે કુશસ્થળપુરે પહોંચવું-યવનરાજ પાસે મોકલેલ દૂત-તેણે કરેલો દૂતનો તિરસ્કાર-તેના વૃદ્ધ મંત્રીએ સમજાવવું-યવનરાજનું કાંધે કુહાડો લઇને પાર્શ્વકુમાર પાસે આવવું-પાર્શ્વકુમારે આપેલ નિર્ભય વચન-તેનું સ્વસ્થાને જવું-પુરૂષોત્તમે પ્રસેનજિત્ રાજાને આપેલી ખબર-તેનું પ્રભાવતી સહિત પાર્શ્વકુમાર પાસે આવવું-પ્રભાવતીના પાણિગ્રહણ માટે તેણે કરેલી પ્રાર્થના-પ્રભુએ આપેલો ઉત્તર-પ્રસેનજિત્ રાજાએ પાર્શ્વકુમાર સાથે પ્રભાવતીને લઇને વારાણસી આવવું-અશ્વસેન રાજાએ કરેલી કુશળ પૃચ્છા-પ્રસેનજિત્ રાજાએ

કરેલી પ્રાર્થના-પાર્શ્વકુમારને આગ્રહ કરીને અશ્વસેન રાજાએ કરાવેલો પ્રભાવતીનો સ્વીકાર-પાણિગ્રહણ મહોત્સવ-અન્યદા નગરલોકને પૂજા સામગ્રી સહિત નગર બહાર જતા દેખવા-પ્રભુએ કરેલ કારણની પૃચ્છા-લોકોએ કમઠ તાપસ આવ્યાના કહેલા સમાચાર-પ્રભુએ જ્ઞાનવડે જાણેલું તેનું અજ્ઞાનકષ્ટ-પ્રભુનું તેની પાસે આવવું-અગ્નિમાંથી સર્પને કઢાવવો-સર્પનું મરણ પામીને ધરણેન્દ્ર થવું-કમઠનું મરણ પામીને મેઘમાળી દેવ થવું-પ્રભુએ આપેલ વાર્ષિક દાન-દીક્ષા માટે આશ્રમપદ ઉદ્યાનમાં આગમન-પ્રભુએ લીધેલ ચારિત્ર-ઉત્પન્ન થયેલ ચતુર્થ જ્ઞાન-પ્રથમ પારણું-પ્રભુનો વિહાર-મેઘમાળીનું આવવું-તેણે કરેલા અનેક ઉપસર્ગો-છેવટે કરેલી અત્યંત જળવૃષ્ટિ-ધરણેન્દ્રનું ઉપસર્ગ નિવારવા આવવું-ઉપસર્ગનું નિવારણ-પ્રભુની બંને ઉપર સમ દૃષ્ટિ-ધરણેન્દ્રે મેઘમાળીનો કરેલો તિરસ્કાર-તેને આવેલી સદ્બુદ્ધિ-તેણે માગેલી ક્ષમા-સમકિતની પ્રાપ્તિ-મેઘમાળી ને ધરણેંદ્રનું સ્વસ્થાને જવું-ભગવંતને થયેલ કેવળજ્ઞાન-સમવસરણની રચના-વનપાળકે આપેલી અશ્વસેન રાજાને વધામણી-તેનું સકુટુંબ વાંદવા આવવું-શક્રેંદ્રે ને તેણે કરેલી પ્રભુની સ્તુતિ-પ્રભુએ આપેલી દેશના-તેમાં કહેલું શ્રાવકના બાર વ્રતોનું સ્વરૂપ-બાર વ્રતના અતિચાર-પ્રભુના કુટુંબે લીધેલી દીક્ષા-ગણધર તથા ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના-પ્રભુના યક્ષ યક્ષણી. પૃષ્ઠ ૨૭૫ થી ૨૯૩

ચોથા સર્ગમાં-પ્રભુનો વિહાર-સાગરદત્તનું વૃત્તાંત-તેનું પ્રભુ પાસે આવવું-પાર્શ્વપ્રભુ પાસે તેણે લીધેલી દીક્ષા-બંધુદત્તનું વૃત્તાંત-તેનું પરદેશમાં વ્યાપારાર્થે નીકળવું-ચિત્રાંગદ વિદ્યાધર સાથે થયેલ મેળાપ-પ્રિયદર્શના સાથે બંધુદત્તનો વિવાહ-બંધુદત્તનું પોતાના નગર તરફ પ્રયાણ-માર્ગમાં ચંડસેન પલ્લીપતિએ પાડેલી ધાડ-બંધુદત્તનું ભાગી જવું-પ્રિયદર્શનાનું ચંડસેનના હાથમાં પકડાવું-ચંડસેનનો તેના પિતા સાથે પૂર્વ સંબંધ-તેણે પ્રિયદર્શનાને બહેન તરીકે રાખવી-બંધુદત્તની શોધમાં ચંડસેનનું નીકળવું-બંધુદત્તનો તેના મામા સાથે મેળાપ-ધનદત્ત ને તેના મામાનું રાજપુરુષોથી પકડાવું-બંનેનું કેદખાને પડવું-પ્રિયદર્શનાને પુત્ર પ્રસવ-બંધુદત્ત ને તેના મામાનો કારાગૃહમાંથી છુટકારો-તે બંનેનું ચંડસેનના માણસોને હાથે પકડાવું-તેમને દેવી પાસે બળિદાન માટે રજુ કરવા-મારવાની તૈયારી-પ્રિયદર્શનાનું પુત્ર સાથે ત્યાં આવવું-બંધુદત્તે બોલેલા નવકાર મંત્રથી ઓળખાણ પડવી-પ્રિયદર્શનાનો ને તેનો મેળાપ-ચંડસેનનું પ્રતિબોધ પામવું-પુત્રનું બાંધવાનંદ નામ સ્થાપન-બંધુદત્તનું પોતાની નગરીએ આવવું-પાર્શ્વપ્રભુનું ત્યાં સમવસરવું-બંધુદત્તે કરેલી પૂર્વભવની પૃચ્છા-પ્રભુએ કહેલ તેનો પૂર્વભવ-તેણે પ્રિયદર્શના સહિત પ્રભુ પાસે લીધેલી દીક્ષા-નવનિધિના સ્વામીને નગરે પ્રભુનું સમવસરવું-તેણે પૂછેલો પૂર્વભવ-પૂર્વભવ સાંભળી તેણે લીધેલી દીક્ષા-પ્રભુનો પરિવાર-સંમેતગિરિએ પ્રભુનું પધારવું-પ્રભુનું નિર્વાણ-આયુષ્યની સંકળના-ચરિત્રની સમાપ્તિ પૃષ્ઠ ૨૯૩ થી ૩૦૮

નવમું પર્વ સમાપ્ત.

श्री त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्रै.

पर्व सातमुं.

સર્ગ ૧ લો.

શ્રી રામચંદ્ર, લક્ષ્મણ તથા રાવણ ચરિત્ર.

અંજન જેવી કાંતિવાળા અને હરિવંશમાં ચંદ્ર સમાન એવા શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામી અર્હંતના તીર્થમાં ઉત્પન્ન થયેલા પદ્મ (રામ) નામે બલદેવ, નારાયણ (લક્ષ્મણ) નામે વાસુદેવ અને રાવણ નામના પ્રતિવાસુદેવનું ચરિત્ર કહેવામાં આવશે. જ્યારે શ્રી અજિતનાથ પ્રભુ વિચરતા હતા, તે સમયે આ ભરતક્ષેત્રમાં રાક્ષસદ્વીપને વિષે લંકાનગરીમાં રાક્ષસ વંશના અંકુરભૂત ધનવાહન નામે રાજા થયો હતો. એ સદ્બુદ્ધિવાળો રાજા પોતાના પુત્ર મહારાક્ષસને રાજ્ય આપી અજિતસ્વામીની પાસે દીક્ષા લઇ મોક્ષે ગયો. મહારાક્ષસ પણ પોતાના દેવરાક્ષસ નામના પુત્રને રાજ્ય સોંપી વ્રત લઈને મોક્ષે ગયો. એવી રીતે રાક્ષસદ્વીપના અસંખ્ય અધિપતિઓ થઇ ગયા પછી શ્રેયાંસ પ્રભુના તીર્થમાં કીર્તિધવળ નામે રાક્ષસપતિ થયો.

તે અરસામાં વૈતાઢ્ય ગિરિ ઉપર મેઘપુર નામે નગરમાં અતીંદ્ર નામે વિદ્યાધરોનો પ્રખ્યાત રાજા થયો. તેને શ્રીમતી નામની કાંતાથી શ્રીકંઠ નામે એક પુત્ર અને દેવીની જેવી સ્વરૂપવાન્ દેવી નામે એક દુહિતા થઈ. રત્નપુરના રાજા પુષ્પોત્તર નામના વિદ્યાધરેંદ્રે પોતાના પુત્ર પદ્મોત્તરને માટે તે ચારૂલોચનાની માગણી કરી, પણ અતીદ્રે તે ગુણવાન્ અને શ્રીમાન્ પદ્મોત્તરને એ કન્યા ન આપતાં દૈવયોગથી કીર્તિધવળને આપી.

તેને કીર્તિધવળ પરણી ગયો એવી ખબર સાંભળી પુષ્પોત્તર રાજા અતીંદ્ર સાથે તેમજ તેના પુત્ર શ્રીકંઠની સાથે વૈર રાખવા લાગ્યો. એક વખતે શ્રીકંઠ મેરૂપર્વત ઉપરથી પાછો આવતો હતો, તેવામાં રૂપમાં પદ્મા (લક્ષ્મી) જેવી પુષ્પોત્તર રાજાની પદ્મા નામની દુહિતા તેના જોવામાં આવી. તત્કાળ તે શ્રીકંઠ અને પદ્માને કામદેવના વિકારસાગરને ઉલ્લાસ કરવામાં દુર્દિન સમાન પરસ્પર અનુરાગ થયો; પદ્મા કુમારી સ્નિગ્ધ દૃષ્ટિથી જાણે સ્વયંવરની માળાને નાખતી હોય તેમ શ્રીકંઠ તરફ પોતાનું મુખકમળ રાખીને ઉભી રહી. તેણીનો અનુકૂળ અભિપ્રાય જાણી કામાતુર શ્રીકંઠ તેને ઉપાડી લઇને તત્કાળ આકાશમાર્ગે જવા પ્રવર્ત્યો. તે વખતે તેની દાસીઓએ

'કોઇ પદ્માને હરી જાય છે' એવો પોકાર કરવા માંડ્યો. તે સાંભળી બળવાન પુષ્પોત્તર રાજા સૈન્ય સાથે તૈયાર થઇ શ્રીકંઠની પછવાડે દોડ્યો. શ્રીકંઠ નાસીને કીર્તિધવળને શરણે આવ્યો; અને પદ્માના હરણની બધી વાર્ત્તા તેને જણાવી. પ્રલયકાળે જળવડે સાગરની જેમ સૈન્યવડે દિશાઓને આચ્છાદન કરતો પુષ્પોત્તર રાજા તરત ત્યાં આવ્યો. કીર્તિધવળે દૂત મોકલી પુષ્પોત્તરને કહેવરાવ્યું કે 'વિચાર કર્યા વગર માત્ર ક્રોધવડે કરવા ધારેલો આ તમારો યુદ્ધનો પ્રયાસ વ્યર્થ છે; કેમકે કન્યા કોઇને અવશ્ય આપવાનીજ છે, ત્યારે તે કન્યા શ્રીકંઠને સ્વેચ્છાએ વરી છે તેમાં કાંઇ શ્રીકંઠનો અપરાધ નથી, માટે તમારે યુદ્ધ કરવું ઉચિત નથી, તમારી દુહિતાનું મન જાણી હવે તો તે વધૂવરના વિવાહનું કૃત્ય કરવું યોગ્ય છે.' પદ્માએ પણ એક દૂતીદ્વારા જણાવ્યું કે–'હે પિતા! શ્રીકંઠે મારૂં હરણ કર્યું નથી, પણ હું સ્વેચ્છાએ શ્રીકંઠને વરી છું.' દૂતી પાસેથી આવા ખબર સાંભળી ક્ષણવારમાં પુષ્પોત્તરનો કોપ શાંત થયો. પ્રાયઃ વિચારવાન્ પુરૂષોનો કોપ સહેલાઇથી શમે છે.

પછી પુષ્પોત્તર શ્રીકંઠ અને પદ્માનો ત્યાં મોટા ઉત્સવથી વિવાહ કરીને પોતાને નગરે ગયો. કીર્તિધવળે શ્રીકંઠને કહ્યું કે–"હે મિત્ર! તમે અહીંજ રહો, કારણ કે વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર તમારા ઘણા શત્રુઓ છે. આ રાક્ષસદ્વીપની નજીકમાંજ વાયવ્ય દિશાએ ત્રણસો યોજન પ્રમાણ વાનરદ્વીપ છે, તે સિવાય બીજા પણ બર્બરકુલ અને સિંહલ વિગેરે મારા દ્વીપો છે કે જે ભ્રષ્ટ થઈને નીચે આવેલા સ્વર્ગના ખંડ જેવા છે. તેમાંથી એક દ્વીપમાં રાજધાની કરી મારાથી નજીક અવિયુક્ત થઈને તમે સુખે રહો. જો કે તમારે શત્રુઓથી જરા પણ ભય નથી; તથાપિ મારા વિયોગના ભયથી ત્યાં જવાને તમે યોગ્ય નથી." આ પ્રમાણે કીર્તિધવળે સ્નેહ સહિત કહેવાથી તેના વિયોગથી કાયર થયેલા શ્રીકંઠે વાનરદ્વીપમાં નિવાસ કરવાને કબુલ કર્યું. પછી કીર્તિધવળે વાનરદ્વીપમાં કિષ્કિંધાગિરિ ઉપર આવેલી કિષ્કિંધા નામની નગરીના રાજ્ય ઉપર શ્રીકંઠને બેસાડ્યો. ત્યાં આસપાસ ફરતા મોટા દેહવાળા અને ફળ ખાનારા ઘણા રમ્ય વાનરાઓ શ્રીકંઠ રાજાના જોવામાં આવ્યા. તેઓને માટે અમારીઘોષણા કરાવી શ્રીકંઠે અન્નપાનાદિ અપાવવા માંડ્યું, એટલે બીજાઓ પણ વાનરોનો સત્કાર કરવા લાગ્યા. કેમકે "यथा राजा तथा प्रजा" એવી કહેવત છે. ત્યારથી વિદ્યાધરો કૌતુકને લીધે ચિત્રમાં, લેપ્યમાં અને ધ્વજછત્રાદિ ચિન્હોમાં વાનરોનાં ચિત્રોજ કરવા લાગ્યા. વાનરદ્વીપના રાજ્યથી અને સર્વત્ર વાનરોનાં ચિન્હોથી ત્યાં રહેલા વિદ્યાધરો વાનર નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

શ્રીકંઠને વજ્રકંઠ નામે એક પુત્ર થયો, જે યુદ્ધલીલામાં ઉત્કંઠાવાળો અને સર્વ ઠેકાણે અકુંઠ પરાક્રમી હતો. એકદા શ્રીકંઠ પોતાના સભાસ્થાનમાં બેઠો હતો, તેવામાં નંદીશ્વર દ્વીપે શાશ્વત અર્હંતની યાત્રાને માટે જતા દેવતાઓ તેના જોવામાં આવ્યા.

તત્કાળ ગ્રામની બહાર આવી માર્ગે ચાલતાં અનેક વાહનોમાં બેઠેલા દેવતાઓની પછવાડે તે પણ ભક્તિવશ થઇને ચાલવા લાગ્યો. વિમાનમાં બેસીને ચાલતાં માર્ગમાં આવેલા ગિરિથી નદીનો વેગ અટકી પડે તેમ માનુષોત્તર ગિરિને ઉલ્લંઘતાં તેનું વિમાન સ્ખલિત થઇ ગયું. 'પૂર્વ જન્મમાં મેં અલ્પ તપ કરેલું, તેથી મારો નંદીશ્વર દ્વીપે રહેલા અર્હંતની યાત્રાનો મનોરથ પૂર્ણ થયો નહીં.' એવા વિચારથી નિર્વેદ પામી શ્રીકંઠે તત્કાળ દીક્ષા ગ્રહણ કરી, અને તીવ્ર તપસ્યા કરીને તે સિદ્ધિક્ષેત્રમાં ગયા.

શ્રીકંઠની પછી વજ્રકંઠ વિગેરે અનેક રાજાઓ થઇ ગયા, પછી મુનિસુવ્રત પ્રભુના તીર્થમાં ધનોદધિ નામે રાજા થયો. તે સમયે લંકાપુરીમાં તડિત્કેશ નામે રાક્ષસપતિ હતો. તેઓ બંને વચ્ચે પણ ગાઢો સ્નેહ થયો. એક વખતે રાક્ષસપતિ તડિત્કેશ અંતઃપુર સાથે નંદન નામના શ્રેષ્ઠ ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવા ગયો. તડિત્કેશે ક્રીડા કરવામાં આસક્ત થતાં કોઇ વાનરે વૃક્ષ ઉપરથી ઉતરી શ્રીચંદ્રા નામની તેની મુખ્ય રાણીના સ્તન ઉપર નખના ક્ષતો કર્યા. તે જોઈ રોષથી કેશને ઉંચા કરતા તડિત્કેશે એક બાણવડે તે વાનરને પ્રહાર કર્યો; કારણ કે સ્ત્રીનો પરાભવ પ્રાણીને અસહ્ય છે. બાણના પ્રહારથી વિધુર થયેલો તે વાનર ત્યાંથી જરા જરા ઉછળીને નજીકમાં કોઈ કાયોત્સર્ગે રહેલા મુનિ હતા તેમની આગળ જઇને પડ્યો. મુનિએ પરલોકના માર્ગમાં પાથેય[1] સમાન નવકારમંત્ર તેને સંભળાવ્યો. તેના પ્રભાવથી મૃત્યુ પામીને તે વાનર અબ્ધિકુમાર[2] નિકાયમાં દેવતા થયો. અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વ ભવ જાણી તેણે તરતજ ત્યાં આવી મુનિને વંદના કરી. સાધુ મુનિરાજ સજ્જનોને વંદનીય છે, તેમાં પણ ઉપકારી તો વિશેષ વંદનીય છે. અહીં તડિત્કેશના સુભટોએ બીજા વાનરોને પણ મારવા માંડ્યા, તે જોઇને એ દેવતા કોપથી પ્રજ્વલિત થયો. તત્કાળ મોટા વાનરોનાં અનેક રૂપો વિકુર્વી વૃક્ષ અને શિલાઓના સમૂહની વૃષ્ટિ કરતો તે રાક્ષસોને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. તે સર્વ દિવ્ય પ્રયોગ જાણી તડિત્કેશે ત્યાં આવી તેની પૂજા કરીને પૂછ્યું કે 'તમે કોણ છો ? અને શા માટે ઉપદ્રવ કરો છો ?' પૂજાવડે શાંત થયેલા અબ્ધિકુમારે પોતાનો વધ અને નમસ્કારમંત્રના પ્રભાવની વાર્ત્તા કહી બતાવી. પછી લંકાપતિએ તે દેવની સાથે મુનિની પાસે આવીને પૂછ્યું કે ' હે પ્રભુ ! આ કપિની સાથે મારે વૈર થવાનું શું કારણ છે?' મુનિ બોલ્યા— "શ્રાવસ્તી નગરીમાં દત્ત નામે તું મંત્રીપુત્ર હતો ; અને આ અબ્ધિકુમાર કાશી નગરનાં લુબ્ધક (પારાધી) હતો. એક વખતે તું દીક્ષા લઇને કાશીમાં આવતો હતો, તેવામાં તે લુબ્ધકે તને સામો આવતો જોયો; તેથી અપશુકન થયા જાણી તને પ્રહાર કરીને તેણે પૃથ્વીપર પાડી નાખ્યો. ત્યાં મરણ પામીને તું મહેંદ્રકલ્પમાં[3] દેવતા થયો, અને ત્યાંથી ચ્યવીને અહીં લંકામાં

---

૧ ભાતું ૨ ભુવનપતિના દશ ભેદ નિકાયસંજ્ઞાએ છે, તેમાં અબ્ધિકુમાર અથવા ઉદધિકુમાર નામે એક નિકાય છે. ૩ ચોથું દેવલોક.

રાક્ષસપતિ થયો છે. એ લુબ્ધક નરકમાં જઇ આવીને અહીં વાનર થયો હતો. આ પ્રમાણે તારે વૈર થવાનું કારણ છે." પછી અસાધારણ ઉપકારી એવા તે મુનિને વંદના કરી લંકાપતિની આજ્ઞા લઈને તે દેવ અંતર્ધાન થઇ ગયો. મુનિએ કહેલા પોતાના પૂર્વ ભવને સાંભળીને તડિત્કેશ પોતાના સુકેશ નામના પુત્રને રાજ્યપર બેસાડી દીક્ષા લઇ પરમપદને પામ્યા. રાજા ધનોદધિ પણ કિષ્કિંધિ નામના પોતાના પુત્રને કિષ્કિંધા નગરીનું રાજ્ય આપી દીક્ષા લઈ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા.

એ સમયે વૈતાઢ્ય ગિરિ ઉપર રથનુપુર નામના નગરમાં અશનિવેગ નામે વિદ્યાધરોનો રાજા હતો. તેને જાણે તેના બીજા બે ભુજદંડ હોય તેવા વિજયસિંહ અને વિદ્યુદ્વેગ નામે મહા જયવંત પુત્રો હતા. તેજ ગિરિ ઉપર આદિત્યપુરમાં મંદિરમાળી નામે વિદ્યાધરનો રાજા હતો, તેને શ્રીમાળા નામે એક કન્યા હતી. તેના સ્વયંવરમાં મંદિરમાળીએ વિદ્યાધરોના રાજાઓને બોલાવ્યા. વિમાનમાં જ્યોતિષ્ દેવની જેમ તેઓ માંચા ઉપર આવીને બેઠા. પ્રતિહારીએ કહેલા વિદ્યાધરના રાજાઓને રાજકુમારી શ્રીમાળા નીક જેમ જલથી વૃક્ષોને સ્પર્શ કરે તેમ દૃષ્ટિથી સ્પર્શ કરવા લાગી. અનુક્રમે બીજા સર્વ વિદ્યાધરોનું ઉલ્લંઘન કરી ગંગા નદી જેમ સમુદ્ર પાસે જાય તેમ શ્રીમાલા કિષ્કિંધિકુમારની પાસે જઈ ઉભી રહી. ભવિષ્યકાળમાં ભુજલતાના આલિંગનની નિર્દોષ જામીન હોય તેવી વરમળા તેના કંઠમાં આરોપણ કરી. તે સમયે સિંહની જેમ સાહસને પ્રિય માનતો વિજયસિંહ ભ્રુકુટીથી મુખને ભયંકર કરી રોષ લાવી આ પ્રમાણે બોલ્યો—"સદા અન્યાયના કરનારા આ વિદ્યાધરોને મારા રાજ્યમાંથી ચોરને કાઢી મૂકે તેમ પૂર્વે વૈતાઢ્ય ગિરિની રાજધાનીમાંથી કાઢી મૂકયા છે. તે આ દુર્વિનીત અને કુલાધમને અહીં પાછા કોણે બોલાવ્યા છે? પણ ફીકર નહીં, હવે ફરીવાર ન આવે તેટલા માટે હું તેમને પશુઓની જેમ મારી નાખું છું." આ પ્રમાણે કહી મહા વીર્યવાન્ અને યમરાજ જેવો તે વિજયસિંહ આયુધોને ઉછાળતો કિષ્કંધિ રાજાની પાસે તેનો વધ કરવાને આવ્યો એટલે સુકેશ વિગેરે કિષ્કિંધિ તરફથી અને બીજા કેટલાક વિજયસિંહ તરફથી દુર્ધર પરાક્રમી વિદ્યાધરો સામસામે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થઇ ગયા. દંતાદંતિ યુદ્ધ કરવાને પ્રવર્તેલા હાથીઓથી આકાશમાં તણખાઓ ઝરવા લાગ્યા, ભાલાભાલી યુદ્ધમાં સ્વારેસ્વાર અથડાવા લાગ્યા, અને બાણાબાણી યુદ્ધમાં મહારથીઓ મળવા લાગ્યા અને ખડ્ગાખડ્ગી યુદ્ધમાં પેદળો પડવા લાગ્યા. થોડીવારમાં બધી ભુમિ પંકિલ[1] થઇ ગઇ. આ પ્રમાણે કલ્પાંત કાળની જેમ દારૂણ યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું. ચિરકાળ યુદ્ધ કરી કિષ્કિંધિના અનુજ અંધકે વૃક્ષપરથી ફળને પાડે તેમ વિજયસિંહના મસ્તકને બાણથી પાડી નાખ્યું. તે વખતે વિજયસિંહના પક્ષના વિદ્યાધરો ત્રાસ પામી

૧. કાદવવાળી

ગયા; કેમકે ધણી વિના શૌર્યતા કયાંથી રહે? નાયક વગરનું સૈન્ય હણાયેલુંજ છે. પછી શરીરધારી જયલક્ષ્મી હોય તેવી શ્રીમાળાને લઇ જય મેળવીને કિષ્કિંધિ રાજા પરિવાર સહિત કિષ્કિંધા નગરીએ આવ્યો. અકસ્માત્ વજ્રપાતની જેમ પુત્રના વધનો વૃત્તાંત સાંભળી અશનિવેગ વેગથી કિષ્કિંધિ ઉપર ચડી આવ્યો. જળવડે મોટા દ્વીપની ભૂમિને નદીનું પૂર વીંટી લે તેમ તેણે પુષ્કળ સૈન્યથી કિષ્કિંધા નગરીને વીંટી લીધી. ગુહામાંથી બે સિંહોની જેમ સુકેશ અને કિષ્કિંધિ અંધક સહિત યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી નગરીની બહાર નીકળ્યા. અતિ ક્રોધ પામેલો વીર અશનિવેગ શત્રુઓને તૃણની જેમ ગણતો સર્વ પ્રકારે યુદ્ધ કરવાને પ્રવર્ત્યો. ક્રોધાંધ થયેલા અશનિવેગે રણભૂમિમાં સિંહ જેવા અને વિજયસિંહને હણનારા અંધકના મસ્તકને છેદી નાંખ્યું. પછી પવને આસ્ફાલિત કરેલા વાદળાની જેમ વાનરો અને રાક્ષસોનું સૈન્ય દશે દિશાઓમાં નાસી ગયું, અને લંકા તથા કિષ્કિંધાના પતિ પોતપોતાનું અંતઃપુર અને પરિવાર લઇ પાતાળલંકામાં નાસી ગયા. 'એવે પ્રસંગે કોઈ ઠેકાણે પલાયન કરવું, તે પણ એક ઉપાય છે.' આરાધર (મ્હાવત)ને મારીને હાથી શાંત થાય તેમ પોતાના પુત્રના હણનારને મારીને રથનુપુરનો રાજા અશનિવેગ શાંતકોપવાળો થયો. શત્રુઓના નિર્ઘાતથી હર્ષ પામેલા અને નવું રાજ્ય સ્થાપન કરવામાં આચાર્ય જેવા તેણે લંકાના રાજ્ય ઉપર નિર્ઘાત નામના ખેચરને બેસાડ્યો. પછી અશનિવેગ ત્યાંથી પાછો ફરી અમરાવતીમાં ઇંદ્ર આવે તેમ વૈતાઢ્ય ગિરિપર રહેલા પોતના રથનુપુર નગરમાં આવ્યો. અન્યદા વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી તેણે પોતાના પુત્ર સહસ્રારને રાજ્ય સોંપીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

પાતાળલંકામાં રહેલા સુકેશને ઇંદ્રાણી નામની સ્રીથી માળી, સુમાળી અને માલ્યવાન નામે, ત્રણ પુત્રો થયા; અને કિષ્કિંધિને શ્રીમાળાથી આદિત્યરજા અને ૠક્ષરજા નામે બે પરાક્રમી પુત્રો થયા. એક વખતે કિષ્કિંધિ મેરૂપર્વત પર શાશ્વત અર્હતની યાત્રા કરીને પાછો ફર્યો, ત્યાં માર્ગમાં મધુ નામનો પર્વત તેના જોવામાં આવ્યો. બીજો મેરૂ હોય, તેવા તે પર્વતની ઉપર મનોરમ ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવાથી કિષ્કિંધિનું મન અધિક વિશ્રાંતિ પામ્યું. તેથી તે પરાક્રમી કિષ્કિંધિએ કૈલાસ ઉપર કુબેરની જેમ તે પર્વતની ઉપર નગર વસાવીને પોતાના પરિવાર સાથે ત્યાં નિવાસ કર્યો. સુકેશના વીર્યવંત ત્રણે પુત્રો પોતાના રાજ્યને શત્રુએ હરણ કરેલું જાણી અગ્નિની જેમ ક્રોધથી પ્રજ્વલિત થઇ ગયા. તેઓએ લંકામાં આવી યુદ્ધ કરીને નિર્ઘાત ખેચરનો નિગ્રહ કર્યો. ચિરકાળનું વૈર મૃત્યુને માટે થઇ પડે છે. પછી લંકાપુરીમાં માળી રાજા થયો અને કિષ્કિંધિના કહેવાથી કિષ્કિંધા નગરીમાં આદિત્યરજા રાજા થયો.

અહીં વૈતાઢ્ય ગિરિપર આવેલા રથનૂપુર નગરમાં અશનિવેગ રાજાના પુત્ર સહ-

સાર રાજાની ચિત્તસુંદરી નામે ભાર્યાને મંગળકારી શુભ સ્વપ્નનું દર્શન થતાં કોઇ ઉત્તમ દેવ ચ્યવીને તેના ગર્ભમાં અવતર્યો. સમય આવતાં ચિત્તસુંદરીને ઈંદ્રની સાથે સંભોગ કરવાનો દોહદ થયો. તે દુર્વચ[૧] અને દુઃપૂર[૨] હોવાથી તેના દેહની દુર્બળતાનું કારણ થઈ પડ્યો. સહસાર રાજાએ જ્યારે ઘણા આગ્રહથી પૂછ્યું, ત્યારે તેણીએ લજ્જાથી નમ્ર મુખ કરીને તે દોહદની વાર્તા પતિને જણાવી. પછી સહસારે વિદ્યાથી ઇંદ્રનું રૂપ લઇ તેણીને ઈંદ્રપણું સમજાવી તેનો દોહદ પૂર્ણ કર્યો. સમય આવતાં પૂર્ણ પરાક્રમી પુત્રનો જન્મ થયો. ઇંદ્રના સંભોગનો દોહદ થયેલ હોવાથી તે પુત્રનું નામ ઇંદ્ર પાડ્યું. યૌવન વય પ્રાપ્ત થતાં એ વિદ્યાના અને ભૂજના પરાક્રમી પુત્રને રાજ્ય સોંપી સહસાર રાજા ધર્મપરાયણ થયો. ઇંદ્રે સર્વ વિદ્યાધરના રાજાઓને સાધી લીધા; અને ઇંદ્રના દોહદવડે જન્મવાથી તે પોતાને ઇંદ્ર માનવા લાગ્યો. તેણે ચાર દિગ્પાળો, સાત સેના તથા સેનાપતિઓ, ત્રણ પ્રકારની પર્ષદા, વજ્ર આયુધ, ઐરાવણ હાથી, રંભાદિક વારાંગના, બ્રહસ્પતિ નામે મંત્રી અને નૈગમેષી નામે પત્તિ-સૈન્યનો નાયક એ પ્રમાણે સર્વ સ્થાપિત કર્યું. એવી રીતે ઇંદ્રના પરિવારના નામને ધરનારા વિદ્યાધરોથી ' હું ઈંદ્ર છું ' એવી બુદ્ધિવડે તેણે અખંડ રાજ્ય કરવા માંડ્યું. જ્યોતિઃપુરના રાજા **મયૂરધ્વજની** **આદિત્યકીર્તિ** નામની સ્ત્રીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલા સોમ નામના વિદ્યાધરને પૂર્વ દિશાનો દિક્પાળ કર્યો, કિષ્કિંધાપુરીના રાજા **કાલાગ્નિની** સ્ત્રી શ્રીપ્રભાના પુત્ર **યમ** નામે રાજાને દક્ષિણ દિશાનો દિક્પાળ કર્યો, મેઘપુરના રાજા **મેઘરથની** સ્ત્રી વરૂણાના ઉદરથી જન્મેલા વરૂણ નામે વિદ્યાધરને પશ્ચિમ દિશાનો દિક્પાળ કર્યો અને કાંચનપુરના રાજા **સુરની** સ્ત્રી કનકાવતીના ઉદરથી જન્મેલા **કુબેર** નામે વિદ્યાધરને ઉત્તર દિશાનો દિગ્પાળ કર્યો. ઈત્યાદિક સર્વ સંપત્તિસહિત ઇંદ્ર રાજા રાજ્ય કરવા લાગ્યો. ' હું ઈંદ્ર છું ' એમ માનતા તે ઇંદ્ર વિદ્યાધરને બીજા હસ્તીને મદગંધી હાથી સહન કરી ન શકે, તેમ માળી રાજા સહન કરી શક્યો નહિ; તેથી અતુલ પરાક્રમી ભાઇઓ, મંત્રીઓ અને મિત્રો સહિત માળી રાજા તેની સાથે યુદ્ધ કરવા ચાલ્યો. "પરાક્રમી પુરૂષોને બીજો વિચાર હોતો નથી." બીજા પણ રાક્ષસવીરો વાનરવીરોને લઇને સિંહ, હાથી, અશ્વ, મહિષ, વરાહ અને વૃષભાદિક વાહનોપર બેસી આકાશમાર્ગે ચાલવા લાગ્યા. તે સમયે ગધેડા, શિયાળીઆ અને સારસ વિગેરે તેમની દક્ષિણમાં રહ્યા છતાં ફળમાં વામપણાને ધારણ કરતાં તેઓને વિઘ્નરૂપ થયા. બીજાં પણ અપશુકનો અને દુર્નિમિત્તો થયાં એટલે સુબુદ્ધિમાન સુમાળીએ યુદ્ધ કરવા જતાં વાર્યો; પણ ભુજબળથી ગર્વ પામેલા માળી તેનું વચન નહિ માની વૈતાઢ્યગિરિપર આવ્યો અને તેણે યુદ્ધને માટે ઇંદ્ર વિદ્યાધરને બોલાવ્યો. ઇંદ્ર ઐરાવતપર બેસી હાથમાં વજ્રને ઉછાળતો નૈગમેષી પ્રમુખ સેનાપતિઓથી અને સોમાદિક ચાર લો-

૧ ન કહી શકાય એવો. ૨ ન પૂર્ણ થાય તેવો.

કપાળોથી પરવર્યો સતો વિવિધ આયુધને ધારણ કરનારા અનેક સુભટોની સાથે રણક્ષેત્રમાં આવ્યો. આકાશમાં વિદ્યુત્ અસ્ત્રથી ભયંકર મેઘની જેમ ઇંદ્રિ અને રાક્ષસનાં સૈનિકોનો પરસ્પર સંઘટ્ટ થયો. કોઇ ઠેકાણે પર્વતોના શિખરોની જેમ રથો પડવા લાગ્યા. પવને ઉડાડેલા વાદળાની જેમ કોઇ ઠેકાણે હાથીઓ નાસવા લાગ્યા, કોઇ ઠેકાણે રાહુની શંકા કરાવતા સુભટોના મસ્તકો પડવા લાગ્યાં, એક પગ કપાવાથી જાણે બાંધી લીધા હોય તેમ કેટલાક અશ્વો ચાલવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે ઇંદ્રની સેનાએ ક્રોધથી માળી રાજાની સેનામાં ભંગ પાડ્યો. "કેશરીના પંજામાં આવેલો હસ્તી બળવાન્ હોય તો પણ શું કરી શકે?"

પછી સુમાળી પ્રમુખ વીરોથી વીંટાયેલો રાક્ષસપતિ માળી યુથ સહિત વનહસ્તીની જેમ મોટા સંરંભથી ચડી આવ્યો. એ પરાક્રમી વીરે કરાવડે મેઘની જેમ ગદા મુદ્ગર અને બાણોથી ઇંદ્રની સેનાને તત્કાળ ઉપદ્રવિત કરી દીધી; એટલે તત્કાળ લોકપાળ અને સેનાપતિઓ સહિત ઇંદ્રિ ઐરાવતપર આરૂઢ થઇ યુદ્ધ કરવાને નજીક આવ્યો. ઇંદ્ર માળી સાથે અને લોકપાળ વિગેરે સુભટો સુમાળી પ્રમુખની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેમની વચ્ચે પ્રાણનો સંશય થાય તેવું યુદ્ધ ચિરકાળ પ્રવર્ત્યું. પ્રાયઃ **જયાભિલાષીઓને પ્રાણ તૃણ સમાન હોય છે.** દંભ રહિત યુદ્ધ કરતાં ઇંદ્રે મેઘ જેમ વિદ્યુત્‌વડે ઘોને મારે તેમ વીર્યવાન્ માળીને વજ્રવડે મારી નાંખ્યો. જ્યારે માળી હણાયો ત્યારે રાક્ષસો અને વાનરો ત્રાસ પામી ગયા. પછી સુમાળીનો આશ્રય લઇ તેઓ પાતાળલંકામાં જતા રહ્યા ઇંદ્રે **કૌશિકાની** કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા **વિશ્રવાના** પુત્ર **વૈશ્રમણને** લંકાનું રાજ્ય આપ્યું અને પોતે પોતાના પુરમાં પ્રવેશ કર્યો.

પાતાળલંકામાં રહેતા સુમાળીને **પ્રીતિમતી** નામની સ્ત્રીથી **રત્નશ્રવા** નામે એક પુત્ર થયો. યૌવનવય પ્રાપ્ત થતાં એકદા તે વિદ્યા સાધવાને માટે કુસુમોદ્યાનમાં આવ્યો. ત્યાં એકાંતમાં અક્ષમાળા ધારણ કરીને જપ કરતો અને નાસિકાના અગ્ર ભાગમાં દૃષ્ટિ રાખતો તે ચિત્રમાં આળેખેલો હોય તેમ સ્થિર થયો. રત્નશ્રવા આ પ્રમાણે રહ્યો હતો, તેવામાં કોઇ નિર્દોષ અંગવાળી વિદ્યાધરની કુમારી પિતાની આજ્ઞાથી તેની સમીપે આવી અને બોલી કે 'માનવસુંદરી નામે મહા વિદ્યા હું તને સિદ્ધ થઈ છું.' આ પ્રમાણે સાંભળી વિદ્યા સિદ્ધ થયેલી જાણી રત્નશ્રવાએ જપમાળા છોડી દીધી. એટલે પોતાની આગળ પેલી વિદ્યાધરકુમારી જોવામાં આવી. રત્નશ્રવાએ પૂછ્યું કે 'તું કોણ છે? કોની પુત્રી છો અને શામાટે અહિં આવી છે?' તે બોલી—"અનેક કૌતુકનાં ગૃહરૂપ **કૌતુકમંગળ** નામના નગરમાં **વ્યોમબિંદુ** નામે એક વિદ્યાધરોનો રાજા છે. તેની **કૌશિકા** નામે એક મોટી પુત્રી છે, જે મારી બ્હેન થાય છે. તેની સાથે યક્ષપુરનો રાજા **વિશ્રવા** પરણ્યો છે. તેને **વૈશ્રમણ** નામે એક નીતિમાન પુત્ર છે, જે હાલ ઇંદ્રના શાસનથી લંકાનગરીમાં રાજ્ય કરે છે. હું કૌશિકાની નાની

બેન કૈકસી નામે છું. મને કોઇ નિમિત્તિયાના કહેવાથી મારા પિતાએ તમને આપી છે. તેથી હું અહીં આવી છું. ". પછી સુમાળીપુત્ર રત્નશ્રવા બંધુઓને બોલાવીને ત્યાંજ તેની સાથે પરણ્યો, અને પુષ્પક નામના વિમાનમાં બેસીને તેની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો.

એક વખતે કૈકસીએ રાત્રિમાં સ્વપ્નને વિષે હાથીના કુંભસ્થળને ભેદવામાં આસક્ત એવો કેશરીસિંહ મુખમાં પ્રવેશ કરતો જોયો. તેણીએ પ્રાતઃકાળે તે સ્વપ્નની વાર્તા પોતાના સ્વામીને કહી, એટલે રત્નશ્રવાએ કહ્યું કે, ' આ સ્વપ્નથી તારે વિશ્વમાં અદ્વિતીય પરાક્રમી પુત્ર થશે. ' સ્વપ્ન પ્રાપ્ત થયા પછી તેણે ચૈત્યપૂજા કરી, અને તે રત્નશ્રવાની પ્રિયાએ મહાસારભૂત ગર્ભને ધારણ કર્યો. તે ગર્ભના સદ્ભાવથી કૈકસીની વાણી અત્યંત ક્રૂર થઇ અને સર્વ અંગ શ્રમને જીતે તેવું દૃઢ થયું. દર્પણ વિદ્યમાન છતાં તેણી પોતાનું મુખ ખડ્ગમાં જોવા લાગી. ઇંદ્રને પણ શંકા રહિતપણે આજ્ઞા કરવાને ઈચ્છવા લાગી. હેતુ વિના પણ તેનું મુખ હુંકાર શબ્દ કરવા લાગ્યું. ગુરૂજનને પણ તેણે પોતાનું મસ્તક નમાવવું બંધ કર્યું. શત્રુઓના મસ્તક ઉપર ચિરકાળ ચરણ મૂકવાને ઇચ્છવા લાગી. આ પ્રમાણે ગર્ભના પ્રભાવથી તેણે દારૂણ ભાવ ધારણ કરવા માંડ્યાં. સમય આવતાં શત્રુઓના આસનને કંપાવનારા અને ચૌદ હજાર વર્ષના આયુષ્યને ધારણ કરનારા પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો. સુતિકાની શય્યામાં ઉછળતો અને અતિ પરાક્રમવાળો તે પુત્ર ચરણકમળને પછાડતો ઉભો થયો; અને પડખે રહેલા કરંડીઆમાંથી પૂર્વે ભીમેંદ્રે[1] લાવેલો નવ માણિક્યમય હાર પોતાને હાથે બહાર કાઢ્યો. પછી પોતાની સહજ ચપળતાથી તે બાળકે તે હાર પોતાનાં કંઠમાં નાંખ્યો. તે જોઈ કૈકસી પરિવાર સહિત ઘણો વિસ્મય પામી. તેણે રત્નશ્રવાને કહ્યું—" હે નાથ ! પૂર્વે રાક્ષસેંદ્રે તમારા પૂર્વજ મેઘવાહન રાજાને જે હાર આપ્યો હતો, તમારા પૂર્વજોએ આજ સુધી દેવતાની જેમ જેની પૂજા કરી હતી, નવ માણિક્યથી રચેલો જે હાર કોઇથી પણ ધારણ કરી શકાતો નહતો અને નિધાનની જેમ એક હજાર નાગકુમારો જેની રક્ષા કરતા હતા, તે હાર તમારા શિશુએ ખેંચી કાઢીને પોતાના કંઠમાં આરોપણ કર્યો છે. " તે બાળકનું મુખ તે હારના નવ માણિક્યમાં પ્રતિબિંબરૂપે સંક્રાંત થયું, તે જોઇને તેજ વખતે રત્નશ્રવાએ તેનું દશમુખ એવું નામ પાડ્યું, અને કહ્યું કે મેરૂગિરિ ઉપર ચૈત્યવંદન કરવાને ગયેલા સુમાળીપિતાએ કોઇ મુનિને પૂછ્યું હતું, ત્યારે ચારજ્ઞાનધારી મુનિએ કહ્યું હતું કે ' તમારા પૂર્વજનો નવ માણિક્યનો હાર જે વહન કરશે તે અર્ધચક્રી [પ્રતિવાસુદેવ] થશે.'

---

૧ રાક્ષસ નામની વ્યંતરનિકાયના ઈંદ્ર.

ત્યારપછી કૈકસીએ ભાનુ (સૂર્ય) ના સ્વપ્નથી સૂચિત ભાનુકર્ણ એવા નામના બીજા પુત્રને જન્મ આપ્યો, જેનુ બીજુ નામ કુંભકર્ણ પણ થયુ. પછી ચંદ્રના જેવા નખ હોવાથી ચંદ્રનખા અને લોકમાં વિખ્યાત સૂર્પણખા નામે એક પુત્રીને કૈકસીએ જન્મ આપ્યો. કેટલોક કાળ ગયા પછી ચદ્રના સ્વપ્નથી સૂચિત વિભીષણ નામના એક ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપ્યો. કાંઇક અધિક સોળ ધનુષ્ય ઉંચી કાયાવાળા તે ત્રણે સહોદર ભાઇઓ દિવસે દિવસે પ્રથમ વયને યોગ્ય એવી ક્રીડાવડે નિર્ભયપણે સુખે રમવા લાગ્યા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये
सप्तमे पर्वणि राक्षसवंशवानरवंशोत्पत्तिरावण-
जन्मवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः

સર્ગ ૨ જો.

રાવણ દિગ્વિજય.

એક વખતે દશમુખે પોતાના અનુજ બધુ સાથે આકાશમાં જોયુ, તો વિમાનમાં બેસીને આવતા સમૃદ્ધિવાન વૈશ્રવણ રાજાને દીઠો, એટલે 'આ કોણ છે?' એમ તેણે તેની માતાને પૂછ્યુ. કૈકસી બોલી–" મારી મોટી બેન કૌશિકાનો એ પુત્ર છે, વિશ્રવા નામે વિદ્યાધરના રાજાનો તે કુમાર છે અને સર્વ વિદ્યાધરોના સ્વામી ઇંદ્ર રાજાનો એ મુખ્ય સુભટ છે ઇંદ્રે તારા પિતામહના જ્યેષ્ઠ બધુ માળીને મારીને રાક્ષસદ્વીપ સહિત આપણી લકાનગરી આ વૈશ્રવણને આપી છે. હે વત્સ ! ત્યારથી લંકાપુરી મેળવવાનો મનોરથ મનમાં રાખીને તારા પિતા અદ્યાપિ અહીં રહેલા છે. 'સમર્થ શત્રુમાં એમ કરવુ જ યુક્ત છે.' રાક્ષસપતિ ભીમેદ્રે શત્રુઓના પ્રતીકારને માટે રાક્ષસવશના અકુરરૂપ આપણા પૂર્વજના પુત્ર મેઘવાહન રાજાને રાક્ષસદ્વીપ, પાતાળલકા અને રાક્ષસીવિદ્યા સહિત લકાનગરી આપેલી હતી. એ ઘણા કાળથી ચાલી આવતી આપણા વશની રાજધાની શત્રુઓએ હરી લેતાં તારા પિતામહ અને તારા પિતા પ્રાણરહિતની જેમ અહીં રહેલા છે, અને રક્ષક વગરના ક્ષેત્રમાં સાંઢની જેમ તે લંકામાં આપણા શત્રુઓ સ્વેચ્છાએ વિચરે છે, તે તારા પિતાને જીવતાં શલ્ય જેવુ છે. હે વત્સ ! તે તારા પિતામહના આસન ઉપર અનુજબધુ સાથે બેઠેલા તને આ મદભાગ્યા ક્યારે જોશે? અને તારા કારાગ્રહમા કબજે કરેલા એ લંકાના લુટારાને જોઇને હુ પુત્રવતીઓમાં શિરોમણિ ક્યારે થઇશ? હે વત્સ ! આકાશપુષ્પની જેવા આવા વ્યર્થ મનોરથ કરતી હું મરૂદેશમાં હસલીની જેમ પ્રતિદિન ક્ષીણ થતી જાઉં છું."

માતાનાં આવાં વચન સાંભળી ક્રોધથી ભીષણ મુખ કરતા વિભીષણે કહ્યું–"માતા ! ખેદ કરો નહીં, તમે તમારા પુત્રોનું પરાક્રમ જાણતા નથી. હે દેવી ! આ બલવાન આર્ય દશમુખની આગળ ઇંદ્ર, વૈશ્રવણ અને બીજા વિદ્યાધરો કોણ માત્ર છે ! સુતેલો સિંહ જેમ ગજેંદ્રની ગર્જનાને સહન કરે, તેમ આજ સુધી અજાણ્યા એવા મારા ભાઇ દશમુખે શત્રુઓના હાથમાં રહેલું લંકાનું રાજ્ય સહન કરેલું છે. આર્ય દશમુખની વાત તો મૂકી દો, પણ આ આર્ય કુંભકર્ણ પણ બીજા સુભટોને નિઃશેષ કરવાને સમર્થ છે. વળી હે માતા ! તે કુંભકર્ણની વાત પણ કોરે મૂકો, હું પણ તેની આજ્ઞાથી વજ્રના પાતની જેમ અકસ્માત્ શત્રુઓનો સંહાર કરવાને સમર્થ છું." આ પ્રમાણે સાંભળીને દાંતવડે અધરને ડસતો રાવણ બોલ્યો–" હે માતા ! તું વજ્રના જેવી કઠિન જણાય છે કે આવું શલ્ય ચિરકાળ થયાં ધારણ કરે છે. એ ઇંદ્રાદિક વિદ્યાધરોને તો હું એક બાહુના બળથીજ હણી નાંખું, તો પછી શસ્ત્રાશસ્ત્રિની વાર્ત્તા તો એક તરફજ રહો. વસ્તુતાએ તે સઘળાઓ મારે મન તૃણ સમાન છે. જો કે ભુજાના પરાક્રમથી તે શત્રુઓને જીતવાને હું સમર્થ છું, તથાપિ કુળક્રમાગતે આવેલી વિદ્યાશક્તિ મારે સાધવી જોઇએ. માટે હે માતા ! હું મારા અનુજ બંધુઓની સાથે તે નિર્દોષ વિદ્યાને સાધીશ, તેથી આજ્ઞા આપો એટલે હું તેની સિદ્ધિને માટે જાઉં." આ પ્રમાણે કહી માતાપિતાને નમસ્કાર કરી, તેમણે મસ્તકપર ચુંબન કરેલો રાવણ અનુજ બંધુઓની સાથે ભીમ નામના અરણ્યમાં ગયો. જ્યાં સુતેલા સિંહોના નિશ્વાસથી આસપાસનાં વૃક્ષો કંપતાં હતાં, ગાવઠ કેશરીઓનાં પુંછડાંના પછાડાથી ભૂમિતળ ફુટી જતું હતું, ઘણાં ઘુવડ પક્ષીઓના ઘુત્કારથી વૃક્ષો અને ગુહાઓ અતિ ભયંકર લાગતી હતી, અને નાચતા ભૂતોના ચરણાઘાતથી ગિરિના શિખરપરથી પાષાણો પડતા હતા. દેવતાઓને પણ ભયંકર અને આપત્તિના એક સ્થાનરૂપ એ અરણ્યમાં રાવણે અનુજ બંધુઓની સાથે પ્રવેશ કર્યો. તપસ્વીની જેમ મસ્તક પર જટામુગટને ધારણ કરી, અક્ષસૂત્ર (માળા) હાથમાં રાખી, નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર દૃષ્ટિ કરી, અને શ્વેત વસ્ત્ર પહેરી તે ત્રણે બંધુઓએ બે પહોરમાં સર્વ વાંચ્છિતને આપનારી અષ્ટાક્ષરી વિદ્યાને સાધી લીધી. પછી જેનો દશહજાર કોટી જાપ કરવાથી ફલપ્રાપ્તિ થાય છે એવો ષોડશાક્ષર મંત્ર જપવાનો તેઓએ આરંભ કર્યો.

એ સમયે જંબૂદ્વીપનો પતિ **અનાદૃત** નામે દેવતા અંતઃપુર સહિત સાં ક્રીડા કરવા આવ્યો. તેણે એ ત્રણે જણને મંત્ર સાધતાં જોયા. તે યક્ષપતિએ તેમને વિદ્યા સાધવામાં વિઘ્ન કરવા સારૂ અનુકૂલ ઉપસર્ગ કરવાને માટે પોતાની સ્ત્રીઓને તેની પાસે મોકલી. તે સ્ત્રીઓ તેમને ક્ષોભ કરવાને આવી; પણ તેઓના અતિ સુંદર રૂપથી પોતાના સ્વામીનું શાસન ભૂલી જઇ પોતેજ ક્ષોભ પામી ગઇ. તેઓને નિર્વિકારી, સ્થિર આકૃતિવાળા અને મૌન રહેલા જોઈ ખરા કામદેવના આવેશથી

પરવશ થઇને તેઓ કહેવા લાગી—"અરે ! ધ્યાનમાં જડ થઈ ગયેલા વીરો! યત્નપૂર્વક અમારી સામે તો જુઓ ! આ દેવીઓ પણ તમને વશ થઈ ગઇ છે, તો એથી બીજી કઇ સિદ્ધિ તમારે જોઈએ છીએ ? હવે વિદ્યાસિદ્ધિને માટે કેમ યત્ન કરો છો ? આવો ક્લેશ કરવાની હવે જરૂર નથી, તમે વિદ્યાથી શું કરવાના છો ? અમે દેવીઓજ તમને સિદ્ધ થઈ ચુકી છીએ. માટે ત્રણ જગતના રમણીય રમણીય પ્રદેશોમાં જઇ દેવ સમાન એવા તમે સ્વેચ્છાએ અમારી સાથે યથારૂચિ ક્રીડા કરો." આવી રીતે તેઓએ કામનાથી કહ્યું; પરંતુ ઘણા ધૈર્યવાન હોવાથી તેઓ ડગ્યા નહિ, એટલે તે યક્ષિણીઓ વિલખી થઇ ગઇ. કેમકે 'એક હાથે તાળી પડતી નથી.' તે સમયે જંબૂદ્વીપપતિ યક્ષે પોતે ત્યાં આવીને કહ્યું—" અરે મુગ્ધ પુરૂષો ! તમે આવું કાષ્ઠચેષ્ટિત કેમ આરંભ્યું છે ? હું ધારૂં છું કે કોઈ દુરાત્મા અનાપ્ત[1] પાખંડીએ અકાળ મૃત્યુને માટે તમને આ પાખંડ શિક્ષા આપી લાગે છે. માટે હવે આવો ધ્યાનનો દુરાગ્રહ છોડીને ચાલ્યા જાઓ; અથવા માગો, હું પણ કૃપાળુ થઇને તમને વાંછિત આપીશ." આ પ્રમાણે કહ્યા છતાં પણ જ્યારે તેઓ મૌન રહ્યા, ત્યારે તે યક્ષ ક્રોધ કરીને બોલ્યો—'અરે મૂઢો ! મારા જેવા પ્રત્યક્ષ દેવને છોડી તમે બીજાનું ધ્યાન કેમ કરો છો?' આવી રીતે ક્રૂર વાણી બોલતા યક્ષે તેમને ક્ષોભ કરવાને માટે પોતાના વાનમંતર[2] સેવકોને ભ્રગુટીની સંજ્ઞાથી આજ્ઞા કરી. તત્કાલ કિલકિલ શબ્દ કરતા અને બહુ રૂપને ધારણ કરતા તે સેવકો પર્વતોનાં શિખરો ઉપાડી ઉપાડીને તેમની આગળ નાંખવા લાગ્યા; કોઇ સર્પ થઇ ચંદનના વૃક્ષની જેમ તેમની ફરતા વીંટાવા લાગ્યા, કોઇ સિંહ થઈ તેમની આગળ દારૂણ શબ્દ કરવા લાગ્યા, અને કોઇ રીછ, ભલ્લ, ન્હાર, વ્યાઘ્ર અને બિડાળ વિગેરેનાં રૂપ લઈ તેમને બ્હીવરાવવા લાગ્યા; તથાપિ તેઓ જરાપણ ક્ષોભ પામ્યા નહિ. પછી તેઓએ કૈકસી, રત્નશ્રવા અને સૂર્પણખાનાં રૂપ વિકુર્વી તેમને બાંધી તેઓની આગળ નાંખ્યાં. તે માયામય રત્નશ્રવા વિગેરે નેત્રમાં અશ્રુ લાવી કરૂણ સ્વરે આ પ્રમાણે આક્રંદ કરવા લાગ્યા—"હે વત્સો ! તીર્યંચોને જેમ લુબ્ધક હણે તેમ આ નિર્દય પુરૂષો તમારા જોતાં અમોને મારે છે, માટે હે વત્સ દશમુખ ! તું ઉભો થા, તારા જેવો એકાંતભક્ત પુત્ર અમારી ઉપેક્ષા કેમ કરે છે ? હે પુત્ર ! તું બાલક હતો ત્યારે તેં પોતાની મેળે કંઠમાં મહાન હાર પહેર્યો હતો, તે તારૂં બાહુબળ અને અહંકાર અત્યારે ક્યાં ગયાં ? રે કુંભકર્ણ ! તું પણ અમારાં વચનોને કેમ સાંભળતો નથી ? અને ઉદાસીનની જેમ અમારી દીન થઇ ગયેલાની આવી ઉપેક્ષા કેમ કરે છે ? રે પુત્ર વિભીષણ ! એક ક્ષણવાર પણ તું ભક્તિવિમુખ થતો નહોતો, પણ અત્યારે દુષ્ટ દૈવે તને ફેરવી નાંખ્યો હોય તેમ કેમ જણાય છે ?" આવી રીતે તેમણે વિલાપ કર્યો, તથાપિ તેઓ જ્યારે જરા પણ સમાધિ

---

૧ જેનું વચન પ્રમાણ ન થાય તેવા અપ્રમાણિક　૨ વ્યંતર જાતિના દેવો

થી ચલિત થયા નહિ, ત્યારે પછી યક્ષકિંકરોએ તેમનાં મસ્તકો તેમની આગળ છેદી નાંખ્યાં. આવું તેમની આગળ થતું દારૂણ કર્મ પણ જાણે જોતાંજ ન હોય તેમ ધ્યાનને આધીન ચિત્ત કરીને રહેલા તેઓ જરા પણ ક્ષોભ પામ્યા નહિ. પછી તેમણે માયા રચીને કુંભકર્ણ અને વિભીષણનાં મસ્તક રાવણની આગળ પાડ્યાં અને રાવણનું મસ્તક તે બંનેની આગળ પાડ્યું. તે જોઇને ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાથી કુંભકર્ણ અને વિભીષણ જરા ક્ષોભ પામી ગયા; પરંતુ તેનું કારણ માત્ર ગુરૂભક્તિ હતી, કાંઇ તેમનું અલ્પ સત્વ નહોતું. પરમાર્થને જાણનારો રાવણ તો તે અનર્થને માટે કાંઇ પણ ચિંતવન નહિ કરતો વિશેષ ધ્યાનનિષ્ઠ થઇ પર્વતની જેમ નિશ્ચળ રહ્યો. તે સમયે આકાશમાં ' સાધુ, સાધુ ' એવી દેવતાઓની વાણી થઇ. તેથી ચકિત થઇને યક્ષસેવકો તત્કાળ ત્યાંથી નાસી ગયા; અને તેજ વખત ' અમે સર્વ તમારે વશ છીએ' એમ ઉંચે સ્વરે બોલતી એક હજાર વિદ્યાઓ આકાશને પ્રકાશિત કરતી રાવણની પાસે આવીને ઉભી રહી.

પ્રજ્ઞપ્તિ, રોહિણી, ગૌરી, ગાંધારી, નભઃસંચારિણી, કામદાયિની, કામગામિની, અણિમા, લઘિમા, અક્ષોભ્યા, મનઃસ્તંભનકારિણી, સુવિધાના, તપોરૂપા, દહની, વિપુલોદરી, શુભપ્રદા, રજોરૂપા, દિનરાત્રિવિધાયિની, વજ્રોદરી, સમાકૃષ્ટિ, અદર્શની, અજરામરા, અનલસ્તંભની, તોયસ્તંભની, ગિરિદારણી, અવલોકિની, વહ્નિ, ઘોરા, વીરા, ભુજંગિની, વારિણી, ભુવના, અવંધ્યા, દારૂણી, મદનાશની, ભાસ્કરી, રૂપસંપન્ના, રોશની, વિજયા, જયા, વર્દ્ધની, મોચની. વારાહી, કુટિલાકૃતિ, ચિત્તોદ્ભવકરી, શાંતિ, કૌબેરી, વશકારિણી, યોગેશ્વરી, બલોત્સાહી, ચંડા, ભીતિ, પ્રધર્ષિણી, દુર્નિવારા, જગત્કંપકારિણી અને ભાનુમાલિની, ઇત્યાદિક મહાવિદ્યાઓ પૂર્વે કરેલાં સુકૃતવડે મહાત્મા રાવણને થોડા દિવસમાં સિદ્ધ થઇ. સંવૃદ્ધિ, જૃંભણી, સર્વાહારિણી, વ્યોમગામિની અને ઇંદ્રાણી—એ પાંચ વિદ્યાઓ કુંભકર્ણને સાધ્ય થઇ. સિદ્ધાર્થા, શત્રુદમની, નિર્વ્યાઘાતા અને આકાશગામિની—એ ચાર વિદ્યાઓ વિભીષણને સાધ્ય થઇ. જંબૂદ્વીપના પતિ અનાદૃતદેવે આવી રાવણને ખમાવ્યો. " મોટા પુરૂષોના અપરાધમાં તેમને પ્રણિપાત કરવો, તેજ તેનો મુખ્ય ઉપાય છે. " પ્રથમ કરેલાં વિઘ્નોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને ઇચ્છતો હોય તેમ તે બુદ્ધિવાન યક્ષે રાવણને માટે સ્વયંપ્રભ નામે નગર ત્યાં રચાવ્યું. તેઓને થયેલી વિદ્યાસિદ્ધિના ખબર સાંભળી તેમનાં માતપિતા, બેન અને બંધુવર્ગ ત્યાં આવ્યો. તેઓએ તેમનો સત્કાર કર્યો. માતપિતાની દૃષ્ટિમાં અમૃતવૃષ્ટિ અને બંધુવર્ગમાં ઉત્સવ ઉત્પન્ન કરતા તે ત્રણે ભાઈઓ ત્યાં સુખે રહેવા લાગ્યા. પછી રાવણે છ ઉપવાસ કરીને દિશાઓને સાધવામાં ઉપયોગી ચંદ્રહાસ નામનું શ્રેષ્ઠ ખડ્ગ સાધ્યું.

તે સમયમાં વૈતાઢ્ય ગિરિ ઉપર દક્ષિણ શ્રેણીના આભૂષણભૂત સુરસંગીત નામ-

ના નગરમાં મય નામે વિદ્યાધરનો રાજા હતો. તેને હેમવતી નામે ગુણોના ધામરૂપ એક સ્ત્રી હતી. તેની કુક્ષિથી મંદોદરી નામે એક દુહિતા થઇ હતી. તે યૌવનવતી થતાં તેનો પિતા મય વિદ્યાધર તેના વરને માટે વિદ્યાધરકુમારોના ગુણાગુણનો વિચાર કરવા લાગ્યો. જ્યારે તેમાં કોઈ યોગ્ય વર તેના જોવામાં આવ્યો નહિ, ત્યારે તે તેની ચિંતામાં મગ્ન થઇ ગયો. તેવામાં તેના મંત્રીએ કહ્યું—' સ્વામી ! ખેદ કરો નહિ, બલવાન અને રૂપવાન એવો રત્નશ્રવાનો પુત્ર દશાનન તેને યોગ્ય વર છે, પર્વતોમાં મેરૂની જેમ સહસ્ર વિદ્યાને સિદ્ધ કરનાર અને દેવતાઓથી પણ અકંપિત એ રાવણની સદૃશ વિદ્યાધરોમાં કોઇ પણ રાજકુમાર નથી. ' તે સાંભળી ' તારી વાત બરાબર છે ' એવું કહી હાષત થઇને બાંધવ, સૈન્ય અને અંતઃપુરના પરિવાર સાથે મંદોદરીને પણ લઇ, પ્રથમથી પોતાના આવવાના ખબર આપીને પોતાની પુત્રી રાવણને આપવા માટે મય વિદ્યાધર સ્વયંપ્રભ નગરે આવ્યો. ત્યાં સુમાળી વિગેરે જે ગોત્રવૃદ્ધ મહાશયો હતા તેઓ રાવણને મંદોદરીનો સંબંધ કરવાને કબુલ થયા. પછી શુભ દિવસે સુમાળી અને મય વિગેરેએ તેમનો વિવાહ કરાવ્યો. વિવાહોત્સવ કરીને મય વિગેરે સર્વ પોતાને નગરે ગયા. રાવણ એ સુંદર રમણીની સાથે ચિરકાળ ક્રીડા કરવા લાગ્યો.

એક વખતે રાવણ પડખે લટકતા મેઘમંડલથી જાણે પાંખોવાળો હોય તેવા મેઘરવ નામના પર્વત ઉપર ક્રીડા કરવાને ગયો. ત્યાં ક્ષીરસાગરમાં અપ્સરાની જેમ એક સરોવરમાં સ્નાન કરતી છ હજાર ખેચરકન્યાઓ તેના જોવામાં આવી. તે વખતે પદ્મિનીઓ જેમ સૂર્યને જુએ તેમ નેત્રકમળને પ્રફુલ્લિત કરતી તેઓ પોતાનો સ્વામી કરવાની ઈચ્છાએ રાવણને અનુરાગથી જોવા લાગી. સ્વલ્પ સમયમાં કામથી અતિ પીડિત થતાં તેઓ લજ્જા છોડી ' તમે અમારા પતિ થાઓ' એમ સ્વતઃ રાવણની પ્રાર્થના કરવા લાગી. તેઓમાં સર્વશ્રી અને સુરસુંદરની પુત્રી પદ્માવતી, મનોવેગા અને બુધની દુહિતા અશોકલતા તથા કનક અને સંધ્યાની પુત્રી વિદ્યુત્પ્રભા મુખ્ય હતી. તેમને તથા તે શિવાય બીજી પણ જગત્પ્રખ્યાત વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલી તે સર્વ સરાગી કન્યાઓને રાગી રાવણ તેજ વખત ગાંધર્વવિધિથી પરણ્યો. તે કન્યાઓના રક્ષકપુરૂષોએ જઇને તેમના પિતાઓને જણાવ્યું કે 'તમારી કન્યાઓને પરણી લઇને કોઇક ચાલ્યો જાય છે.' તે સાંભળી અમરસુંદર નામે વિદ્યાધરનો ઇંદ્ર તે કન્યાઓના પિતાઓની સાથે ક્રોધ પામીને રાવણને મારવાની ઈચ્છાથી તેની પછવાડે દોડ્યો. તેને આવતો જોઈ તે સર્વ નવોઢા કન્યાઓએ રાવણને કહ્યું કે—"સ્વામી ! વિમાનને ત્વરાથી ચલાવો, વિલંબ કરો નહીં; કેમકે આ અમરસુંદર વિદ્યાધરનો ઇંદ્ર એકલો પણ અજય્ય છે, તો કનક અને બુધ વિગેરેના પરિવારથી પરવર્યો સતો આવે છે ત્યારે તો શી વાત કરવી ! " તેમની આવી વાણી સાંભળી રાવણ હસીને બોલ્યો— ' અરે સુંદરીઓ ! સર્પોની સાથે ગરૂડની જેમ તેઓની સાથે મારૂં યુદ્ધ જુઓ.' આ

પ્રમાણે રાવણ કહેતો હતો, તેટલામાં તો મહાગિરિપર મેઘની જેમ તે વિદ્યાધરો શસ્ત્રથી દુર્દીન કરતા તેની પાસે આવી પહોંચ્યા. વીર્યથી દારૂણ એવા રાવણે અસ્ત્રો વડે અસ્ત્રોને ખંડિત કરી તેમને નહી મારવાની ઈચ્છાથી પ્રસ્વાપન નામના અસ્ત્ર વડે મોહિત કરી દીધા, અને નાગપાશવડે તેમને પશુની જેમ બાંધી લીધા. પછી જ્યારે સર્વ પ્રિયાઓએ પિતૃભિક્ષા માગી, ત્યારે રાવણે તેમને છોડી મૂક્યા; એટલે તેઓ પોતપોતાના નગરમાં ચાલ્યા ગયા, અને હર્ષ પામેલા લોકો જેને અર્ઘ આપતા હતા એવો રાવણ તે બાળાઓની સાથે સ્વયંપ્રભ નગરમાં આવ્યો.

કુંભપુરના રાજા **મહોદરની સુરૂપનયના** પત્નીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી વિદ્યુતની માળા જેવી કાંતિવાળી અને પૂર્ણકુંભના જેવા સ્તનવાળી **તડિન્માળા** નામે એક યૌવનવતી પુત્રીને કુંભકર્ણ પરણ્યો, અને વૈતાઢ્યગિરિની દક્ષિણ શ્રેણીમાં જ્યોતિપપુરના રાજા **વીરની નંદવતી** રાણીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી પંકજની શોભાને ચોરનાર દૃષ્ટિવાળી અને દેવાંગના જેવી **પંકજશ્રી** નામની કન્યા સાથે વિભીષણ પરણ્યો. રાવણની સ્ત્રી મંદોદરીએ ચંદ્રની જેવા તેજસ્વી અને અદ્ભુત પરાક્રમી ઇંદ્રિજીત નામના એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. કેટલોક કાળ ગયા પછી મેઘની જેમ નેત્રને આનંદ આપનાર **મેઘવાહન** નામના એક બીજા પુત્રને જન્મ આપ્યો.

કુંભકર્ણ અને વિભીષણ પિતાનું વૈર યાદ કરી વૈશ્રવણે આશ્રિત કરેલી લંકાને સદા ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા; તેથી એક વખતે વૈશ્રવણે દૂત મોકલી સુમાળીને કહેવરાવ્યું કે—"રાવણના અનુજ બંધુ અને તમારા લઘુ પુત્ર કુંભકર્ણ અને વિભીષણને શિખામણ દઇને વારો. એ બંને વીરમાની અને દુર્મદ બાળકો પાતાળલંકામાં રહેવાથી કુવાના દેડકાની જેમ પોતાની અને બીજાની શક્તિને જાણતા નથી. તેઓ મત્ત થઇ વિજય મેળવવાની ઈચ્છાએ છળ કરી મારી નગરીને ઉપદ્રવ કર્યા કરે છે, પણ ચિરકાળ મેં તેમની ઉપેક્ષા કરી છે. હે ક્ષુદ્ર ! જો તું તેમને સમજાવીશ નહીં તો તારી સાથે તેમને માળીને માર્ગે મોકલી દઈશ, તું તો અમારૂં બળ જાણે છે." આવાં દૂતનાં વચન સાંભળી મહામનસ્વી રાવણ ક્રોધથી બોલ્યો—"અરે ! એ વૈશ્રવણ કોણ છે ? જે બીજાને કર આપનારો છે અને બીજાના શાસનથી જે લંકાપર શાસન ચલાવે છે, તે છતાં આવું પોતે બોલતાં કેમ લજવાતો નથી ? અહા ! કેવી મોટી ધીઠતા ! તું દૂત છે માટે તને મારતા નથી, તેથી તું અહીંથી ચાલ્યો જા." આ પ્રમાણે રાવણના કહેવાથી તે દૂતે તત્કાળ વૈશ્રવણ પાસે જઈને તે બધું વૃત્તાંત કહ્યું. દૂતના ગયા પછી તેની પાછળ તરતજ રાવણ પોતાના સહોદરોને અને સૈન્યને લઇ મોટા ક્રોધથી લંકા સમીપે આવ્યો. આગળ મોકલેલા દૂતે તેને ખબર આપ્યા, એટલે વૈશ્રવણ યુદ્ધ કરવાને માટે મોટી સેના લઇને લંકાપુરીની બહાર નીકળ્યો. થોડા વખતમાં અનિવારિત પ્રસરનો પવન જેમ વનભૂમિનો ભંગ કરે તેમ રાવણે તેની સેનાનો ભંગ કરી

નાંખ્યો. જ્યારે રાવણે તેની સેનાનો ભંગ કર્યો, ત્યારે પોતાનો ભંગ થયેલો માનનારા વૈશ્રવણનો ક્રોધાગ્નિ બુઝાઇ ગયો; અને તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે–" કમળો છેદાતાં સરોવરની જેમ, દંતભંગ થતાં દંતીની જેમ, શાખાચ્છેદ થતાં વૃક્ષની જેમ, મણિરહિત અલંકારની જેમ, જ્યોત્સ્નારહિત ચંદ્રની જેમ અને નિર્જળ થયેલા મેઘની જેમ શત્રુઓએ માનભંગ કરેલા માની પુરૂષની સ્થિતિને ધિક્કાર છે! પરંતુ તે પુરૂષ જો મુક્તિને માટે યત્ન કરે તો જરૂર વાસ્તવ સ્થાનને પામે છે. 'થોડું છોડી દઈ તેના બદલામાં બહુની ઇચ્છા કરનાર પુરૂષ લજ્જાનું સ્થાન થતો નથી.' માટે અનેક અનર્થને આપનારા આ રાજ્યની મારે જરૂર નથી, હવે હું તો મોક્ષમંદિરના દ્વારરૂપ દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ. આ કુંભકર્ણ અને વિભીષણ જો કે મારા અપકારી થયેલા હતા, પણ તે કારણે આવા માર્ગનું દર્શન થવાથી તેઓ મારા ઉપકારી થયા છે. આગળ પણ મારી માસીનો પુત્ર હોવાથી રાવણ મારો બંધુ છે અને અત્યારે કર્મથી પણ બંધુ છે; કારણ કે તેના તરફથી આવો ઉપક્રમ થયા વગર મારી આવી બુદ્ધિ થાત નહિ." આવો વિચાર કરી વૈશ્રવણે શસ્ત્રાદિક છોડી, તત્ત્વનિષ્ઠ થઈ પોતાની મેળે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. એ ખબર જાણી રાવણે તેમની પાસે આવી નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને કહ્યું કે 'તમે મારા જ્યેષ્ઠ બંધુ છો, માટે આ અનુજના અપરાધને ક્ષમા કરો. હે બાંધવ! તમે નિઃશંક થઈ આ લંકામાં રાજ્ય કરો. અમે અહીંથી બીજે જઈશું. કારણકે પૃથ્વી ઘણી વિશાળ છે.' આ પ્રમાણે રાવણે કહ્યું, તથાપિ તેજ ભવમાં મોક્ષે જનાર તે મહાત્મા વૈશ્રવણ પ્રતિમા ધરી રહ્યા હતા તેથી કાંઈ પણ બોલ્યા નહિ. વૈશ્રવણને નિસ્પૃહ જાણી રાવણે તેમને ખમાવી પ્રણામ કરીને લંકાપુરી અને પુષ્પક વિમાન ગ્રહણ કર્યું. પછી વિજયલક્ષ્મીરૂપ લતામાં પુષ્પ જેવા તે પુષ્પક વિમાનમાં બેસી રાવણ અર્હંત પ્રતિમાને વાંદવા માટે સમેતગિરિપર ગયો. ત્યાં પ્રતિમાને વંદના કરીને નીચે ઉતરતાં રાવણે સેનાના કલકલ શબ્દની સાથે એક વનના હાથીની ગર્જના સાંભળી. તે સમયે પ્રહસ્ત નામના એક પ્રતિહારે આવી રાવણને કહ્યુ કે–' દેવ! આ હસ્તિરત્ન આપનું વાહન થવાને યોગ્ય છે. પછી જેના દાંત પહોળા અને ઉંચા છે, નેત્ર મધુ પિંગલ વર્ણનાં છે, કુંભસ્થળ શિખર જેવું ઉન્નત છે, મદને ઝરનારી નદીનો જે ગિરિ છે અને જે સાત હાથ ઉંચો ને નવ હાથ લાંબો છે એવા તે વનગજેંદ્રને ક્રીડામાત્રમાં વશ કરી રાવણ તેની ઉપર આરૂઢ થયો. તેના ઉપર બેસવાથી ઐરાવત ઉપર બેઠેલા ઇંદ્રના જેવી શોભાને અનુસરતા રાવણે તે હસ્તીનું ભુવનાલંકાર એવું નામ પાડ્યું, અને તેને ગજશ્રેણિમાં બાંધી રાવણે તે રાત્રિ સાંજ નિર્ગમન કરી.

પ્રાતઃકાળે પરિવાર સાથે રાવણ સભામાં આવીને બેઠા, તેવામાં ઘા વાગવાથી જર્જર થઈ ગયેલો પવનવેગ નામે વિદ્યાધર પ્રતિહારની પાસે આજ્ઞા મંગાવી સભામાં

આવી પ્રણામ કરીને બોલ્યો—" હે દેવ ! કિષ્કિંધિરાજાના પુત્ર સૂર્યરજા અને રૂક્ષરજા પાતાળલંકામાંથી કિષ્કિંધા નગરીએ ગયા હતા. ત્યાં યમની જેવા ભયંકર અને પ્રાણનો સંશય કરે તેવા યમરાજાની સાથે તેમને મોટું યુદ્ધ થયું. ચિરકાળ યુદ્ધ કરી છેવટે યમરાજાએ તે બંનેને ચોરની જેમ બાંધી લઇને પોતાના કારાગ્રહમાં નાંખ્યા છે, ત્યાં યમરાજા વૈતરણી સહિત નરકાવાસ બનાવી તે બંનેને પરિવાર સાથે છેદનભેદન વિગેરેનાં દુઃખ આપે છે. હે અલંઘનીય આજ્ઞાવાળા દશમુખ ! તેઓ તમારા ક્રમે આવેલા સેવકો છે માટે તેમને છોડાવો, કેમકે તેમનો પરાભવ તે તમારો પરાભવજ છે. " તે સાંભળી રાવણ બોલ્યો—" તમે કહો છો તે નિઃશંક એમજ છે. ' આશ્રયના દુર્બળપણાથીજ આશ્રિતનો પરાભવ થાય છે. ' તે દુર્બુદ્ધિએ પરોક્ષ રીતે મારા સેવકોને બાંધ્યા છે અને કારાગ્રહમાં નાંખ્યા છે, તેનું ફળ હું તેને સત્વર આપીશ. " આ પ્રમાણે કહી અનેક પ્રકારની ઇચ્છાવાળો અને ઉગ્ર ભુજવીર્યને ધારણ કરનારો રાવણ સૈન્ય સહિત યમ દિક્પાલે પાળેલી કિષ્કિંધાપુરીએ આવ્યો. ત્યાં ત્રપુપાન, શિલાસ્ફાલન અને પશુંછેદ વિગેરે[1] મહા દુઃખોવાળાં સાત દારૂણ નરકો રાવણના જોવામાં આવ્યાં. તેમાં પોતાના સેવકોને ક્લેશ પામતા જોઈ સર્પોને ગરૂડ ત્રાસ પમાડે તેમ રાવણે રોષ કરી તેના રક્ષક તરીકે રહેલા પરમાધાર્મિકો[2]ને ત્રાસ પમાડ્યો. પછી તે કલ્પિત નરકોમાં રહેલા પોતાના સેવકોને અને બીજાઓને પણ સર્વને તેમાંથી છોડાવ્યા. મોટા પુરૂષોનું આગમન કોના ક્લેશનો છેદ નથી કરતું ? પછી ક્ષણમાં તે નરકના રક્ષકો ફુંફાડા મારતા અને ઉંચા હાથ કરતા યમરાજા પાસે ગયા અને સર્વ સમાચાર તેને કહ્યા. તે સાંભળી યુદ્ધરૂપ નાટકનો સૂત્રધાર યમરાજા બીજો યમ હોય તેમ ક્રોધથી રક્ત નેત્ર કરતો યુદ્ધ કરવાને નગરીથી બહાર નીકળ્યો. સૈનિકો સૈનિકોની સાથે, સેનાપતિઓ સેનાપતિઓની સાથે અને ક્રોધી યમરાજ ક્રોધી રાવણની સાથે એમ પરસ્પર યુદ્ધ ચાલ્યું. ઘણીવાર સુધી બાણાબાણી યુદ્ધ કર્યા પછી ઉન્મત્ત હસ્તી શુંડાદંડને ઉંચો કરીને જેમ દોડે, તેમ યમરાજા દારૂણ દંડ લઈને વેગથી રાવણ ઉપર દોડ્યો. શત્રુઓને નપુંસકની જેવા ગણનારા રાવણે ક્ષુરપ્ર બાણવડે કમળની જેમ તે દંડના ચુરેચુરા કરી નાંખ્યા. ફરીવાર યમરાજે રાવણને બાણોથી ઢાંકી દીધો, એટલે રાવણે સર્વ ગુણોને જેમ લોભ નિવારે તેમ તે સર્વ બાણોને નિવારણ કરી નાંખ્યાં. પછી એક સાથે ઘણાં બાણોને વર્ષાવતા રાવણે બળનો નાશ કરનાર જરાની જેમ યમરાજને જર્જર કરી દીધો; એટલે યમરાજ સંગ્રામમાંથી નાસીને વેગવડે રથનુપુરના રાજા ઇંદ્ર વિદ્યાધરને શરણે ગયો. ઇંદ્રરાજાને નમી અંજલિ જોડીને તે બોલ્યો કે—" હે પ્રભુ ! મારા યમપણાને હવે હું જલાંજળિ આપું છું. હે નાથ ! રોષથી કે તોષથી હવે હું યમપણું કરીશ નહિ, કારણ કે અત્યારે યમના

૧ નરકોની કલ્પના કરીને ગુન્હેગારોને તપાવેલું સીસું પાવું, પથ્થરની શિલા સાથે પછાડવા, ફરશીવડે છેદન કરવા વિગેરે દુઃખો. ૨ નરકમાં પરમાધામી દુઃખ આપે છે તેમ અહીં પણ તે નામ આપેલું.

પણ યમ જેવો રાવણ ઉઠેલો છે. તેણે નરકના રક્ષકોને નસાડી સર્વ નારકીને છોડાવી દીધા છે; અને તેની પાસે ક્ષાત્રવ્રતરૂપ ધન છે, તેથીજ તેણે મને રણમાંથી જીવતો મૂકયો છે. તેણે વૈશ્રવણને જીતીને લંકાનું રાજ્ય અને તેનું પુષ્પક વિમાન કબજે કર્યું છે, અને સુરસુંદર જેવા વીર વિદ્યાધરને પણ જીતી લીધો છે." યમરાજનાં આવાં વચન સાંભળી ઈંદ્ર વિદ્યાધર ક્રોધ પામ્યો અને યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો; પણ બલવાનની સાથે યુદ્ધ કરવામાં ભીરૂ એવા કુલમંત્રીઓએ અનેક ઉપાયોથી સમજાવીને તેને અટકાવ્યો. પછી તેણે યમરાજને સુરસંગીત નામનું નગર આપ્યું અને પોતે રથનુપુર નગરમાં રહીને પૂર્વવત્ વિલાસ કરવા લાગ્યો.

અહીં પૂર્ણપરાક્રમી રાવણ આદિત્યરજાને કિષ્કંધાપુરી અને ઋક્ષરજાને ઋક્ષપુર આપી દેવતાઓની જેમ બાંધવો અને નગરજનોથી સ્તવાતો લંકા નગરીમાં ગયો. અમરાવતીમાં ઈંદ્રની જેમ લંકામાં રહીને રાવણે પોતાના પિતામહનું રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું.

વાનરોના રાજા આદિત્યરજાને **ઈંદુમાલિની** નામની રાણીથી **વાળી** નામે એક મહા બલવાન પુત્ર થયો. બાહુબલમાં ઉગ્ર એવો વાળી નિત્ય સમુદ્રાંત જંબૂદ્વીપની પ્રદક્ષિણા કરીને સર્વ ચૈત્યોનાં વંદના કરતો હતો. આદિત્યરજાને **સુગ્રીવ** નામે બીજો પુત્ર થયો અને **શ્રીમભા** નામે તેનાથી નાની પુત્રી થઇ. ઋક્ષરજાને **હરિકાંતા** નામની સ્રીથી **નલ** અને **નીલ** નામના બે જગત્પ્રખ્યાત પુત્રો થયા. રાજા આદિત્યરજા પોતાના મહા બલવાન પુત્ર વાળીને રાજ્ય આપી પોતે દીક્ષા લઈ તપ કરીને મોક્ષે ગયા. વાળીએ સમ્યગ્દષ્ટિ, ન્યાયી, દયાળુ અને મહાપરાક્રમી એવા પોતાની જેવા પોતાના લઘુ બંધુ સુગ્રીવને યૌવરાજ્યપદે સ્થાપન કર્યો. એક વખતે રાવણ અંતઃપુર સહિત હાથી ઉપર બેસીને ચૈત્યવંદન કરવા માટે મેરૂગિરિ ઉપર ગયો હતો; તેવે વખતે મેઘપ્રભના પુત્ર ખર નામના એક ખેચરે લંકામાં સૂર્પણખાને જોઇ, જોતાંજ પોતે અનુરાગી થઇ એ સાનુરાગી કન્યાનું હરણ કર્યું, અને ત્યાંથી પાતાળલંકામાં ગયો. ત્યાં રહેલા આદિત્યરજાના પુત્ર ચંદ્રોદરને કાઢી મૂકીને પોતે તે નગરી કબજે કરી લીધી. ક્ષણવાર પછી મેરૂ ઉપરથી રાવણ લંકામાં આવ્યો, ત્યાં તેણે ચંદ્રણખા (સૂર્પણખા) ના હરણના ખબર સાંભળ્યા, તેથી તત્કાળ ગુસ્સે થયો અને હાથીના શિકાર ઉપર કેસરીસિંહ દોડે તેમ ને ખર વિદ્યાધરનો ઘાત કરવાને ચાલ્યો. તે વખતે મંદોદરીએ ત્યાં આવી રાવણને કહ્યું–" હે માનદ ! આવો અનુચિત સમારંભ કેમ કરો છો ? જરા વિચાર કરો. કેમકે કન્યા તો અવશ્ય કોઇને આપવીજ પડત, તો તે કન્યાજ કદિ સ્વેચ્છાએ કોઈ તેના મનગમતા કુલીન વરને વરે તો તેમાં ખોટું શું છે ? તે તો ઉલટું સારૂં ગણાય. એ દૂષણનો પુત્ર ખરવિદ્યાધર સૂર્પણખાને યોગ્ય વર છે, અને તે તમારો એક નિર્દોષ અને પરાક્રમી સુભટ થઇ પડે તેવો છે; માટે પ્રધાનપુરૂષોને મોકલી તેની સાથે તેનો વિવાહ કરો અને તેને પાતાળલંકાનું રાજ્ય સોંપી તેના ઉપર

પ્રસન્ન થાઓ.” આ પ્રમાણે બંને અનુજ બંધુઓએ પણ રાવણને કહ્યું, એટલે મય અને મારીચ નામના બે રાક્ષસ અનુચરોને મોકલી સૂર્પણખાને ખર સાથે પરણાવી દીધી. પછી ખરવિદ્યાધર પાતાળલંકામાં રહી રાવણની આજ્ઞા પાળતો સતો ચંદ્રણખાની સાથે નિર્વિઘ્ને ભોગ ભોગવવા લાગ્યો. તેણે ચંદ્રોદરને કાઢી મૂક્યો હતો તે કાળયોગે મૃત્યુ પામ્યો; તે વખતે તેની અનુરાધા નામે પત્ની ગર્ભિણી હતી તે નાસીને વનમાં જતી રહી. તેણે વનમાં સિંહણ જેમ સિંહને જન્મ આપે તેમ નીતિ પ્રમુખ ગુણોના પાત્ર વિરાધ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. યૌવનવય પ્રાપ્ત થતાં તે વિરાધ સર્વ કળાસાગરના પારને પામી ગયો. પછી એ મહાભુજ અસ્ખલિત વેગે પૃથ્વીપર વિહાર કરવા લાગ્યો.

એ અરસામાં રાવણે પોતાની રાજસભામાં કથાપ્રસંગે ‘વાનરેશ્વર વાળી ઘણો પ્રૌઢ પ્રતાપી અને બળવાન છે’ એવું સાંભળ્યું. તેથી તરતજ સૂર્યની જેમ બીજાના પ્રતાપને નહિ સહન કરનારા રાવણે એક દૂતને શિક્ષા આપી વાળીની પાસે મોકલ્યો. તેણે આવી વાળીને નમસ્કાર કરી ધીર વચને કહ્યું–“ હું રાવણનો દૂત છું, તેથી તેનો કહેવરાવેલો એક સંદેશો સાંભળો–તમારા પૂર્વજ શ્રીકંઠ શત્રુઓથી પરાભવ પામી અમારા શરણ્ય એવા પૂર્વજ કીર્ત્તિધવળને શરણે આવ્યા હતા. પોતાના શ્વસુરપક્ષના જાણી તેમનું શત્રુઓથી રક્ષણ કરી તેમના વિયોગથી કાયર થઇ આ વાનરદ્વીપમાંજ તેમને રાખ્યા હતા. ત્યારથી આપણે પરસ્પર સ્વામીસેવકનો સંબંધ થયેલો છે, અને એ પ્રમાણે આપણા બંને પક્ષમાં ઘણા રાજાઓ થઈ ગયા છે. એજ અનુક્રમે સત્તરમા તમારા પિતામહ કિષ્કિંધિ રાજા થયા. તે વખતે સુકેશ નામે મારા પ્રપિતામહ થયા હતા. તેઓની વચ્ચે પણ તેવી રીતનોજ સંબંધ ચાલ્યો હતો. તે પછી અઢારમા સૂર્યરજા નામે તમારા પિતા થયા; જેઓ યમરાજાને ત્યાં બંદીખાને પડ્યા હતા તેમાંથી મેંજ છોડાવેલા છે તે સર્વ જન જાણે છે, અને પાછા તેમને મેં કિષ્કિંધા નગરીના રાજ્ય ઉપર બેસાર્યા તે પણ પ્રખ્યાત છે. અધુના તેમના વાળી નામે તમે પુત્ર થયા છો તો આપણા પૂર્વથી ચાલ્યા આવતા સ્વામીસેવકના સંબંધવત્ તમે અમારી સેવા કરો.” દૂતનાં આવાં વચન સાંભળી ગર્વરૂપ અગ્નિના શમી વૃક્ષ જેવા મહા મનસ્વી વાળીએ અવિકારી આકૃતિ રાખી ગંભીર વાણીએ કહ્યું–“ રાક્ષસો અને વાનરોના રાજાઓને એટલે કે તમારા અને મારા બંને કુળને આજ દિન સુધી પરસ્પર અખંડિત સ્નેહસંબંધ છે, તે હું જાણું છું. આપણા પૂર્વજોએ સંપત્તિ અને વિપત્તિમાં પરસ્પર સહાય આપેલી છે, તેનું કારણ માત્ર સ્નેહ છે, કાંઇ સ્વામીસેવકપણું નથી. હે દૂત ! સર્વજ્ઞ અર્હંતદેવ અને સાધુગુરૂ વિના કોઇ બીજો સેવવા યોગ્ય સ્વામી હું જાણતોજ નથી, તો તારા સ્વામીને આવો મનોરથ કેમ થયો છે ? પોતાને સ્વામી અને અમોને સેવક માનનારા તારા રાજાએ કુળક્રમથી આવેલો સ્નેહસંબંધ આજે ખંડિત કર્યો છે; પરંતુ મિત્રકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતાની શક્તિ નહિ જાણ-

નારા તે રાવણની ઉપર હું કાંઇપણ વિપ્રિય[1] કરીશ નહિ; કારણ કે હું લોકાપવાદથી બીહું છું. જો કદિ તે કાંઇ વિપ્રિય કરશે તો હું તેનો પ્રતિકાર કરીશ, પણ પૂર્વના સ્નેહરૂપી વૃક્ષને છેદવામાં અગ્રેસર નહીં થાઉં. હે દૂત ! તારા સ્વામી તેની શક્તિ પ્રમાણે જે કરવું હોય તે ભલે કરે, તું અહીંથી ચાલ્યો જા." આ પ્રમાણે કહી વાળીએ વિદાય કરેલા દૂતે રાવણની પાસે આવી તે સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યો.

દૂતની વાણી સાંભળી જેનો ક્રોધાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયેલો છે એવો રાવણ મોટું સૈન્ય લઈ તત્કાળ કિષ્કિંધાપુરી સમીપે આવ્યો. ભુજવીર્યથી શોભતો વાળી રાજા પણ તૈયાર થઇને તેની સામો આવ્યો. **પરાક્રમી વીરોને યુદ્ધના અતિથિ પ્રિય હોય છે.** પછી બંને સૈન્યમાં પાષાણપાષાણી, વૃક્ષાવૃક્ષી અને ગદાગદી યુદ્ધ ચાલ્યું. તેમાં રથો પડતા પાપડની જેમ ચુરાવા લાગ્યા, હાથીઓ મૃત્તિકાના પિંડની જેમ ભંગાવા લાગ્યા, ઘોડાઓ કોળાની જેમ સ્થાને સ્થાને ખંડિત થવા લાગ્યા અને પેદલો ચંચા (ચાડીઆ) ની જેમ ભૂમિપર પડવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પ્રાણીઓનો સંહાર થતો જોઇ કપીશ્વર વાળીને દયા આવી, તેથી તે વીરે સત્વર રાવણ પાસે આવીને કહ્યું કે–" વિવેકી પુરૂષોને એક સામાન્ય પ્રાણીનો પણ વધ કરવો યોગ્ય નથી તો હસ્તી વિગેરે પંચેંદ્રિય જીવના વધની તો વાતજ શી કરવી ! જો કે પરાક્રમી પુરૂષોને શત્રુઓનો વિજય કરવો યોગ્ય છે, પરંતુ પરાક્રમી પુરૂષો પોતાની ભુજાઓથીજ વિજય ઇચ્છે છે. હે રાવણ ! તું પરાક્રમી છે અને વળી શ્રાવક છે, માટે સૈન્યને યુદ્ધ કરાવવું છોડી દે; કારણ કે અનેક પ્રાણીઓનો સંહાર થવાથી તે યુદ્ધ ચિરકાળ નરકની પ્રાપ્તિને માટે થાય છે." આ પ્રમાણે જ્યારે વાળીએ રાવણને સમજાવ્યો, ત્યારે ધર્મને જાણનાર અને સર્વ પ્રકારનાં યુદ્ધમાં ચતુર એવા રાવણે પોતાની જાતે યુદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો; પણ રાવણે જે જે અસ્ત્રો મૂક્યાં તે તે કપીશ્વર વાળીએ અગ્નિના તેજને સૂર્યની જેમ પોતાના અસ્ત્રથી પરાસ્ત કરી નાંખ્યાં. પછી રાવણે સર્પાસ્ત્ર અને વરૂણાસ્ત્ર પ્રમુખ મંત્રાસ્ત્રો મૂક્યાં તેને પણ ગરૂડાસ્ત્ર વિગેરે અસ્ત્રોથી વાળીએ છેદી નાંખ્યાં. જ્યારે સર્વ શસ્ત્રો ને મંત્રાસ્ત્રો નિષ્ફળ થયાં, ત્યારે દશમુખે મોટા સર્પની જેવું ભયંકર ચંદ્રહાસ નામનું ખડ્ગ ખેંચ્યું. જાણે એક શિખરવાળો ગિરિ હોય અથવા એક દાંતવાળો હાથી હોય તેમ રાવણ તે ખડ્ગ ઉંચું કરીને વાળીને મારવા દોડ્યો. તત્કાળ વાળીએ શાખા સહિત વૃક્ષની જેમ રાવણને ચંદ્રહાસ ખડ્ગ સહિત ડાબે હાથે એક લીલામાત્રમાં ઉપાડી લીધો, અને એક દડાની માફક તેને કાખમાં રાખી કપીશ્વર વાળી અવ્યગ્રપણે ક્ષણવારમાં ચાર સમુદ્ર સહિત પૃથ્વી ફરતો ફરી આવ્યો; અને પછી પાછો ત્યાં આવી લજ્જાથી જેની ગ્રીવા નમેલી છે એવા રાવણને છોડી દઇ આ પ્રમાણે કહ્યું–" હે રાવણ ! વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, આપ્ત અને ત્રૈલોક્યપૂજિત એવા અરિ-

---

૧ અઘટિત–નુકશાનકારક ક્રિયા.

હંત દેવ શિવાય બીજો કોઇ પણ મારે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય નથી. અંગમાંથીજ ઉઠેલા માનરૂપી શત્રુને ધિક્કાર છે કે જેનાથી મોહ પામીને મને નમાવવાનું કૌતુક ધરવાથી તું આવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો છે; પણ પૂર્વના ઉપકારોનું સ્મરણ કરીને મેં તને છોડી મૂક્યો છે અને આ પૃથ્વીનું રાજ્ય આપ્યું છે, માટે તું અખંડ આજ્ઞાએ તેનું પાલન કર. જો હું વિજયની ઇચ્છા કરૂં તો તારે આ પૃથ્વી કયાંથી હોય? કેમકે સિંહોએ સેવેલા વનમાં હસ્તીઓનું સ્થાન હોયજ નહિ; પણ હું તો હવે મોક્ષ-સામ્રાજ્યના કારણભૂત દીક્ષાનેજ ગ્રહણ કરીશ અને આ સુગ્રીવ તારી આજ્ઞા ધારણ કરતો સતો કિષ્કિંધા નગરીનો રાજા થશે."

આ પ્રમાણે કહી તત્કાળ વાળીએ પોતાના રાજ્ય ઉપર સુગ્રીવને બેસાર્યો, અને પોતે ગગનચંદ્ર મુનિની પાસે જઇ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહ ધરી તપને આચરતા અને મુનિની પડિમાને વહેતા વાળી મુનિ ધ્યાનવાન અને મમતા-રહિત થઈ પૃથ્વીપર વિહાર કરવા લાગ્યા. જેમ વૃક્ષને પુષ્પ, પત્ર અને ફળાદિ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય તેમ વાળી ભટ્ટારકને અનુક્રમે અનેક લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન થઇ. અન્યદા અષ્ટાપદ ગિરિપર જઈ ભુજાને લાંબી કરીને તે કાયોત્સર્ગે રહ્યા કે જેથી તે બાંધેલા હિંચકાવાળા વૃક્ષની જેવા દેખાવા લાગ્યા. એક માસે કાયોત્સર્ગ પાળીને તેમણે પારણું કર્યું; એવી રીતે વારંવાર મહિના માહના સુધી કાયોત્સર્ગ અને પારણું કરવા લાગ્યા.

અહીં સુગ્રીવે રાવણને પોતાની બહેન **શ્રીપ્રભા** પરણાવી, કે જે સુકાઈ ગયેલા પૂર્વ સ્નેહરૂપી વૃક્ષમાં સારણી[1] જેવી થઇ. ચંદ્ર જેવી ઉજ્વળ કીર્તિવાળા સુગ્રીવે વાળીના ચંદ્રરશ્મિ નામના પરાક્રમી પુત્રને યુવરાજપદે સ્થાપન કર્યો. સુગ્રીવે જેની આજ્ઞા માન્ય કરી છે એવો રાવણ તેની બહેન **શ્રીપ્રભાને** પરણી સાથે લઇને લંકામાં ગયો. બીજી પણ કેટલીક વિદ્યાધરોની રૂપવતી કન્યાઓને રાવણ બલાત્કારે પરણ્યો.

એક દિવસે રાવણ નિત્યાલોક નામના નગરમાં **નિત્યાલોક** નામના રાજાની રત્નાવળી નામની કન્યાને પરણવા ચાલ્યો: માર્ગમાં અષ્ટાપદ ગિરિની ઉપર આવતાં તેનું પુષ્પક વિમાન કિલ્લા પાસે શત્રુઓનું લશ્કર સ્ખલિત થાય તેમ સ્ખલિત થયું. સાગરમાં નાંગર નાંખવાથી અટકેલા વહાણની જેમ અને બાંધી લીધેલા હસ્તીની જેમ પોતાના વિમાનને અટકેલું જોઇ રાવણને ઘણો કોપ ચડ્યો. 'આ મારા વિમાનને સ્ખલિત કરનાર કયો પુરૂષ યમરાજના મુખમાં પેસવાને ઇચ્છે છે?' આ પ્રમાણે કહેતા રાવણે નીચે ઉતરી પર્વતના મસ્તકપર જોયું, તો ત્યાં જાણે પર્વતમાંથી નવીન શિખર થયું હોય તેવા કાયોત્સર્ગે રહેલા વાળીમુનિને પોતાના વિમાનની નીચે જોયા, એટલે રાવણે તેમને કહ્યું-" અરે વાળીમુનિ! શું તું અદ્યાપિ મારી ઉપર ક્રોધ રાખે છે? અને શું આ જગતને છેતરવા માટે દંભ કરીને વ્રત લઈ બેઠો છે? અગાઉ પણ

---

૧ પાણીની નીક.

કોઇ પ્રકારની માયાવડે મને ઉપાડીને ફેરવ્યો હતો, પછી ' આ મારા કરેલાનો બદલો વાળશે ' એવી શંકાથી તેં તત્કાળ દીક્ષા લીધી હતી; પણ અદ્યાપિ હું રાવણ તેનો તે છું, અને મારી ભુજાઓ પણ તેની તેજ છે. હવે મારો વખત આવ્યો છે તો જોઇ લે, હું તારા કરેલાનો બદલો વાળું છું; જેમ ચંદ્રહાસ ખડ્ગ સહિત મને ઉપાડીને તું ચારે સમુદ્ર ફરતો ફર્યો હતો, તેમ હવે અત્યારે તને આ પર્વત સહિત ઉપાડીને લવણસમુદ્રમાં નાંખી દઉં છું." આ પ્રમાણે કહી જેમ સ્વર્ગમાંથી પડેલું વજ્ર પૃથ્વીને ફાડી નાંખે તેમ રાવણ પૃથ્વીને ફાડી અષ્ટાપદ ગિરિની નીચે પેઠો. પછી ભુજબળથી મદોદ્ધત એવા રાવણે એક સાથે સહસ્ર વિદ્યાનું સ્મરણ કરી તે દુર્ધર પર્વતને ઉપાડ્યો. તે સમયે તેના તડતડાટ શબ્દોથી વ્યંતરો ત્રાસ પામવા લાગ્યા, ઝલઝલ શબ્દવડે ચપલ થયેલા સમુદ્રથી રસાતળ પૂરાવા લાગ્યું, ખડખડ થઇને પડતા પાષાણોથી વનના હસ્તીઓ ક્ષોભ પામવા લાગ્યા અને કડકડાટ શબ્દ કરતા ગિરિનિતંબના ઉપવન માંહેનાં વૃક્ષો ભાંગી પડવા લાગ્યાં. આવી રીતે રાવણે પર્વત ઉપાડ્યો, તે અવધિજ્ઞાનથી જાણી અનેક લબ્ધિરૂપ નદીઓના સાગર અને શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મહામુનિ વાળી આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા—" અરે ! આ દુર્મતિ રાવણ અદ્યાપિ મારી ઇર્ષ્યાથી અનેક પ્રાણીઓનો સંહાર અકાળે કરવા તૈયાર થયો છે, અને ભરતેશ્વરે કરાવેલા આ ચૈત્યનો નાશ કરીને ભરતક્ષેત્રના આભૂષણરૂપ આ તીર્થનો ઉચ્છેદ કરવાનો યત્ન કરે છે. જો કે હું અત્યારે નિઃસંગ, પોતાના શરીરમાં પણ નિઃસ્પૃહ, રાગદ્વેષરહિત અને સમતાજળમાં નિમગ્ન છું, તથાપિ આ ચૈત્યના અને પ્રાણીઓના રક્ષણને માટે રાગદ્વેષ ધારણ કર્યા વગર આ રાવણને જરા શિક્ષા આપું." આવો વિચાર કરી ભગવાન વાળીએ પગના અંગુઠાવડે અષ્ટાપદ ગિરિના મસ્તકને જરા દબાવ્યું. તત્કાળ મધ્યાન્હ વખતે દેહની છાયાની પેઠે અને જળની બહાર રહેલા કૂર્મની પેઠે રાવણનાં ગાત્ર સંકોચ પામી ગયાં, તેના ભુજદંડ ભાંગી ગયા અને મુખથી રૂધિર વમન કરતો તેમજ પૃથ્વીને ગવરાવતો રાવણ ઉંચે સ્વરે રોવા લાગ્યો. તે દિવસથી તે 'રાવણ' કહેવાયો. તેનું દીન રૂદન સાંભળી દયાળુ મુનિએ તેને છોડી મુક્યો. કેમકે ' આ કાર્ય માત્ર શિક્ષાને માટેજ હતું, ક્રોધથી હતું નહિ. ' પછી ગિરિના તળમાંથી નીકળીને પ્રતાપ રહિત થયેલો રાવણ પશ્ચાત્તાપ કરતો વાળી મુનિ પાસે આવ્યો, અને નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે બોલ્યો—" જે પોતાની શક્તિને જાણતા નથી, જે અન્યાયના કરનારા છે અને જે લોભથી જીતાયેલા છે તે સર્વમાં હું ધુરંધર છું. હે મહાત્મા ! હું નિર્લજ્જ થઇને વારંવાર તમારા અપરાધ કરૂં છું, અને તમે શક્તિવાન છતાં કૃપાળુ થઇને તે સહન કરો છો; હે પ્રભુ ! હવે હું માનું છું કે તમે પૂર્વે મારી ઉપર કૃપા કરીને જ પૃથ્વીને છોડી દીધી છે, કાંઇ અસમર્થપણે છોડી દીધી નથી, તથાપિ તે વખતે મારા જાણવામાં એમ આવ્યું નહિ. હે નાથ ! જેમ હસ્તીનો શિશુ પર્વતને ફેરવવા માટે પ્રયત્ન કરે તેમ

મેં અજ્ઞાનથી મારી શક્તિને તોળવા માંડી હતી. આજે મારા જાણવામાં આવ્યું કે પર્વત અને રાફડામાં તથા ગરૂડ અને ચાસ પક્ષીમાં જેટલો તફાવત છે તેટલો તફાવત તમારા અને મારા વચ્ચે છે. હે સ્વામી! મૃત્યુની અણી ઉપર રહેલા એવા મને તમે પ્રાણ આપ્યા છે, મારી જેવા અપકારી ઉપર પણ તમારી આવી ઉપકારબુદ્ધિ છે, માટે તમને નમસ્કાર છે." આ પ્રમાણે દૃઢ ભક્તિએ વાળીમુનિને કહી, ખમાવી અને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને રાવણે તેમને નમસ્કાર કર્યો. આવા તે મુનિના માહાત્મ્યથી હર્ષ પામેલા દેવતાઓએ 'સાધુ સાધુ' એવા શબ્દો કહીને વાળીમુનિની ઉપર આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. પછી ફરીવાર વાળીમુનિને પ્રણામ કરી તે પર્વતના મુગટ જેવા ભરતરાજાના કરાવેલા ચૈત્ય સમીપ રાવણ આવ્યો. ત્યાં ચૈત્યની બહાર ચંદ્રહાસ ખડ્ગ વિગેરે શસ્ત્રો મૂકી પોતે અંતઃપુર સહિત અંદર જઇ ઋષભાદિક અર્હંતની અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરી. પછી એ મહા સાહસિક રાવણે ભક્તિથી પોતાની નસોને ખેંચી તેની તંત્રી કરીને ભુજવીણા વગાડવા માંડી. દશાનન ગ્રામ રાગથી રમ્ય એવી વીણા વગાડતો હતો અને તેના અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ સપ્ત સ્વરથી મનોહર ગીત ગાતી હતી, તેવામાં પન્નગપતિ ધરણેંદ્ર તે ચૈત્યની યાત્રા માટે ત્યાં આવ્યા. તેણે પૂજા કરીને પ્રભુને વંદના કરી. તે વખતે અર્હંતના ગુણમય એવા કરણ અને ધ્રુવક વિગેરે ગીતોનું વીણાવડે ગાયન કરતા રાવણને જોઇ ધરણેંદ્રે કહ્યું–' હે રાવણ! અર્હંતના ગુણોની સ્તુતિમય આ ગાયન બહુજ સુંદર છે, તે પણ તારા ભાવ સહિત હોવાથી તારી ઉપર હું સંતુષ્ટ થયો છું. અર્હંતના ગુણોની સ્તુતિનું મુખ્ય ફળ તો મોક્ષ છે, તથાપિ તારી સંસારવાસના હજુ જીર્ણ થઈ નથી તેથી તને હું શું આપું? તે માગી લે.' રાવણ બોલ્યો–' હે નાગેંદ્ર! દેવના પણ દેવ અર્હંત પ્રભુના ગુણસ્તવનથી તમે તુષ્ટ થયા, તે તમને ઉચિત છે; કારણ કે તે તમારી હૃદયમાં રહેલી સ્વામીભક્તિનું ચિન્હ છે. પરંતુ જેમ વરદાન આપવાથી તમારી સ્વામિભક્તિનો ઉત્કર્ષ થાય છે, તેમ વરદાન લેવાથી મારી સ્વામિભક્તિ હીન થાય છે.' નાગેંદ્રે ફરીવાર કહ્યું–' હે માનદ રાવણ! તને સાબાશ છે! તારી આવી નિઃસ્પૃહતાથી હું વિશેષ સંતુષ્ટ થયો છું.' આ પ્રમાણે કહી ધરણેંદ્ર અમોઘવિજયા શક્તિ અને રૂપવિકારિણી વિદ્યા રાવણને આપી પોતાને સ્થાને ગયા. પછી રાવણ ત્યાં રહેલા સર્વ તીર્થંકરોને વાંદી નિત્યાલોક નગરે ગયો. ત્યાં રત્નાવળીને પરણીને પાછો લંકામાં આવ્યો. તે સમયે વાળીમુનિને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. સુરઅસુરોએ આવીને કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કર્યો. અનુક્રમે ભવોપગ્રાહી કર્મનો[1] ક્ષય કરીને અનંત ચતુષ્ટય[2] જેના સિદ્ધ થયા છે એવા વાળીમુનિ પરમપદને પ્રાપ્ત થયા.

---

૧ નામ, ગોત્ર, વેદની અને આયુ એ ચાર અઘાતિ કર્મ સંસારનો અંત થતાં સુધી રહે છે, તેથી તે ભવોપગ્રાહી કહેવાય છે. ૨ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય અને અનંત સુખ.

વૈતાઢ્યગિર ઉપર જ્યોતિઃપુર નગરમાં જ્વલનશિખ નામે એક વિદ્યાધરનો રાજા હતો. તેને શ્રીમતી નામે રાણી હતી, જે રૂપસંપત્તિથી લક્ષ્મી જેવી હતી. તે રાણીને વિશાળ લોચનવાળી તારા નામે પુત્રી થઈ હતી. એક વખતે તે કન્યા ચક્રાંક નામના વિદ્યાધર રાજાના પુત્ર સાહસગતિના જોવામાં આવી, એટલે તત્કાળ તે કામપીડિત થયો. તેથી સાહસગતિએ માણસ મોકલી જ્વલનશિખ પાસે તેની માગણી કરી. તે પ્રમાણે વાનરપતિ સુગ્રીવે પણ માગણી કરી. કેમકે 'રત્નના અર્થી ઘણા હોય છે.' સાહસગતિ ને સુગ્રીવ બને જાતિવાન, રૂપવાન અને પરાક્રમી હતા, તેથી 'આ કન્યા કોને આપવી ?' તેવું તેના પિતાએ કોઇ નિમિત્તજ્ઞાનીને પૂછયું. નિમિત્તીઆએ કહ્યું કે 'સાહસગતિ અલ્પાયુષ્ય છે અને સુગ્રીવ દીર્ઘાયુષ્ય છે.' તેથી જ્વલનશિખે તે કન્યા સુગ્રીવને આપી. તે ખબર જાણી અભિલાષા અને વિયોગને લીધે સાહસગતિ દિવસે દિવસે અંગારાથી દાઝેલો હોય તેમ કોઇ ઠેકાણે પણ નિવૃત્તિ પામ્યો નહિ. તારાની સાથે ક્રીડા કરતાં સુગ્રીવને અંગદ અને જયાનંદ નામે બે દિગ્ગજ જેવા પરાક્રમી પુત્રો થયા. તારાનો અનુરાગી સાહસગતિ મન્મથે મંથન કરેલા આત્માવાળો થયો સતો કામવિકારની તીવ્રતાને સૂચવનારા અનેક પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યો. છેવટે "બળથી કે છળથી હું તેનું જરૂર હરણ કરીશ." આ પ્રમાણે ચિંતવીને રૂપનું પરાવર્તન કરે તેવી શેમુષી નામની વિદ્યાનું તેણે સ્મરણ કર્યું, અને પછી તે ચક્રાંક રાજાના પુત્રે ક્ષુદ્રહિમાચલની ગુફામાં રહી તે વિદ્યા સાધવાનો આરંભ કર્યો.

અહીં સૂર્ય જેમ પૂર્વગિરિના તટમાંથી નીકળે તેમ રાવણ દિગ્વિજય કરવાને માટે લંકાપુરીથી બહાર નીકળ્યો. બીજા દ્વીપોમાં રહેનારા વિદ્યાધરો અને રાજાઓને વશ કરીને તે પાતાળલંકામાં આવ્યો. ત્યાં રહેલા સૂર્પણખાના પતિ ખરવિદ્યાધરે મૃદુ ભાષણપૂર્વક ભેટો આપીને સેવકની જેમ રાવણની સવિશેષ પૂજા કરી. પછી ઇંદ્રરાજાને જીતવાની ઇચ્છાએ ચાલતા રાવણની સાથે તે ખરવિદ્યાધર ચૌદહજાર વિદ્યાધરોથી પરવર્યો સતો ચાલ્યો. તે વખતે સુગ્રીવ પણ પોતાની સેના લઇને વાયુ પછવાડે અગ્નિની જેમ બળવાન રાક્ષસપતિ રાવણની પછવાડે ચાલ્યો. અસંખ્ય સેનાથી ભૂમિ અને અંતરીક્ષના મધ્ય ભાગને રૂંધી દેતો રાવણ સમુદ્રની પેઠે ઉદ્ભ્રાંત થઇ અસ્ખલિતપણે ચાલવા લાગ્યો. આગળ ચાલતાં વિંધ્યગિરિ ઉપરથી ઉતરતી ચતુર કામિનીની જેવી રેવા નદી તેના જોવામાં આવી. તે શબ્દ કરતી હંસશ્રેણીથી જાણે કટિમેખલા બાંધી હોય તેવી દેખાતી હતી, વિશાળ તટભૂમિવડે તે નિતંબથી શોભિત હોય તેવી જણાતી હતી, અનિ ભંગુર તરંગોથી કેશને ધારણ કરનારી હોય તેવી દશ્યમાન થતી હતી અને વારંવાર ઉછળતાં માછલાંઓના સ્ફુરણથી જાણે કટાક્ષ મૂકતી હોય તેવી લાગતી હતી. આવી રેવાનદીના તીર ઉપર યુથથી નિટાયેલા હસ્તિપતિની જેમ રાવણે સૈન્ય સહિત પડાવ કર્યો. ત્યાં રાવણ રેવા

નદીમાં સ્નાન કરી, બે ઉજ્વળ વસ્ત્ર પહેરી અને સમાધિવડે દઢ આસન કરીને બેઠો, અને મણિમય પટ્ટ ઉપર રત્નમય અર્હતબિંબનું સ્થાપન કરી, રેવાના જળથી તેમને સ્નાન કરાવી તેનાં વિકાસી કમળોવડે પૂજન કરવાનો આરંભ કર્યો. એ પ્રમાણે તે પૂજામાં વ્યગ્ર થઈ રહ્યો હતો, તેવામાં સમુદ્રની વેલની જેમ અકસ્માત્ રેવાનદીમાં મોટું પૂર આવ્યું. ગુલ્મની જેમ વૃક્ષોને મૂળમાંથી ઉખેડતું તે જળ નદીના ઉંચા કિનારાની ઉપર પણ પ્રસરવા લાગ્યું. જાણે શુક્તિપુટ હોય તેમ આકાશ સુધી ઉછળતી તરંગોની પંક્તિઓ કાંઠાને પાડીને તટ ઉપર બાંધેલા વહાણોને પરસ્પર અથડાવવા લાગી. પાતાળની ગુફા હોય તેવી મોટી કાંઠાની ખીણોને ઉદરભરિના ઉદરને જેમ ભક્ષ્ય પૂરે તેમ જળના પૂરે પૂરી દીધી. પૂર્ણિમાની ચંદ્રજ્યોત્સ્ના જેમ સર્વ જ્યોતિશ્ચક્રના વિમાનોને આચ્છાદન કરે તેમ તે રેવાનદીએ તેની અંદર રહેલા બેટોને ચારે તરફથી આચ્છાદન કરી દીધા. જેમ મહાવાયુ વેગના આવર્ત્તથી વૃક્ષોના પલ્લવોને ઉછાળે તેમ તે જળપૂરે ઉછળતાં મોટા ઉર્મિઓથી મત્સ્યોને ઉછાળવા માંડ્યા. તે ફીણવાળા અને કચરાવાળા જળપૂરે વેગથી આવીને રાવણની કરેલી અર્હતપૂજાને ધોઇ નાંખી. તે પૂજાનો ભંગ રાવણને મસ્તકના છેદથી પણ અધિક લાગ્યો. તત્કાળ કોપ કરીને આક્ષેપપૂર્વક તે બોલી ઉઠ્યો—"અરે! આ દુર્વાર જળસમૂહ અતિ વેગથી અર્હતની પૂજામાં અંતરાય કરવાને માટે કારણવગર વૈરી થયેલા એવા કોણે છોડ્યો? શું તે જળ છોડનાર કોઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ અધમ નર છે? વા કોઇ વિદ્યાધર છે? કે સુર અસુર છે?" આ સમયે કોઈ એક વિદ્યાધરે આવી રાવણને કહ્યું—"હે દેવ! અહીંથી આગળ જતાં એક **માહિષ્મતી** નામે નગરી છે. તેમાં બીજો સૂર્ય હોય તેવો અને સહસ્ર રાજાઓથી સેવાતો **સહસ્રાંશુ** નામે એક મહાભુજ રાજા છે. તેણે જળક્રીડાના ઉત્સવને માટે આ રેવાનદી ઉપર સેતુબંધ કરીને તેના જળને રોકી લીધું હતું. મોટા પરાક્રમી વીરોને શું અસાધ્ય છે? તે સહસ્રાંશુ રાજા હાથીણીઓની સાથે હાથીની જેમ પોતાની સહસ્ર રાણીઓની સાથે સુખે કરીને જળક્રીડા કરે છે, અને તે વખતે ઇંદ્રની જેમ તેની ફરતા લાખો રક્ષકો કવચ પહેરી ઉંચા હથીઆર કરીને રેવાનદીના બંને તીર ઉપર ઉભા રહે છે. અપરિમિત પરાક્રમવાળા એ રાજાનો એવો અપૂર્વ અને અદૃષ્ટપૂર્વ રૂવાબ છે કે તેના સૈનિકો ફક્ત શોભા માટે કે કર્મના સાક્ષી રૂપેજ રહે છે. જ્યારે એ પરાક્રમી વીરે જળક્રીડામાં ઉગ્ર કરાઘાત કરવા માંડ્યા, ત્યારે જળદેવી ક્ષોભ પામી ગઇ અને જળજંતુઓ પલાયન કરી ગયા. હજારો સ્ત્રીઓ સાથે રહેલા તે રાજાએ આ રેવાનદીનું જળ પ્રથમ અત્યંત રૂંધીને પછી સ્વેચ્છાએ છોડી મૂક્યું છે, જેથી ભૂમિ અને આકાશને પ્લાવિત કરતા તે જળપૂરે ઉદ્ધતપણે વેગથી આવીને આ તમારી દેવપૂજાને પણ

પ્લાવિત કરી નાખી છે. જુઓ! આ તે રાજાની સ્ત્રીઓનો નિર્માલ્ય રેવાનદીના જળ ઉપર તરે છે, તે તેની નિશાની છે." આવી તેની વાણી સાંભળીને આહુતિવડે અગ્નિની જેમ રાવણ અધિક ઉદ્દીપ્ત થયો અને બોલ્યો-"અરે મરવાને ઇચ્છનારા તે રાજાએ કાજળથી દેવદૃષ્ય વસ્ત્રની જેમ પોતાના અંગથી દુષિત એવા જળવડે આ મારી દેવપૂજાને દુષિત કરી છે. માટે હે રાક્ષસસુભટો! મત્સ્યને જેમ માછીમાર બાંધી લાવે તેમ એ પાપી અને વીરમાની રાજાને બાંધીને તત્કાળ અહીં લઇ આવો." રાવણની આવી શીઘ્ર આજ્ઞા થતાંજ રેવાનદીના ઉદ્ભટ તરંગોની જેમ લાખો રાક્ષસવીરો રેવાનદીના કિનારાને અનુસરીને દોડવા લાગ્યા. અને બીજા વનના ગજેંદ્રોની સાથે જેમ ગજેંદ્રો યુદ્ધ કરે તેમ તીર ઉપર રહેલા સહસ્રાંશુ રાજાના સૈનિકોની સાથે તે નિશાચરો યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. મેઘ જેમ કરાઓથી અષ્ટાપદને[1] ઉપદ્રવ કરે તેમ આકાશમાં રહીને વિદ્યાવડે તેમને મોહિત કરી તેઓ ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. પોતાના સૈનિકોને ઉપદ્રવ પામેલા જોઈ ક્રોધથી અધરને કંપાવતા સહસ્રાંશુએ હાથની સંજ્ઞાથી પોતાની પ્રિયાઓને આશ્વાસન આપ્યું, અને પોતે ગંગામાંથી ઐરાવત હસ્તી બહાર નીકળે તેમ રેવાનદીમાંથી બહાર નીકળ્યો. તરતજ તેણે ધનુષ્ય ઉપર પણચ ચડાવી, અને રૂના સમૂહને પવન ઉડાડી મૂકે તેમ તે મહાબાહુ સહસ્રાંશુએ બાણોથી આકાશમાં રહેલા રાક્ષસવીરોને વિદ્રાવિત કરી નાંખ્યા. પોતાના સૈનિકોને રણમાંથી પાછા વળતાં જોઇ રાવણ ક્રોધાયમાન થયો અને સહસ્રાંશુની ઉપર બાણોને વર્ષાવતો સામો આવ્યો. બંને વીર ક્રોધી, ઉગ્ર અને સ્થિર થઇ ચિરકાળ વિવિધ પ્રકારનાં આયુધોથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. છેવટે ભુજાના વીર્યથી અજેય એવા માહિષ્મતીના રાજા સહસ્રાંશુને જાણીને રાવણે હસ્તીની જેમ તેને વિદ્યાથી મોહિત કરીને પકડી લીધો. પોતાને જીતેલો માનતો રાવણ તે મહાવીર્યને જીતીને પણ તેની પ્રશંસા કરતો સતો અનુત્સેકપણે તેને પોતાની છાવણીમાં લાવ્યો.

જેવામાં રાવણ હર્ષ પામતો આવીને સભામાં બેઠો, તેવામાં શતબાહુ નામે એક ચારણમુનિ આકાશમાંથી ઉતરીને સભામાં આવ્યા. મેઘની સાથે મયૂરની જેવો રાવણ તત્કાળ સિંહાસન ઉપરથી ઉભો થઇ મણિમય પાદુકાને છોડી દઇને તેમની સામે આવ્યો. તેમને અર્હંતપ્રભુના ગણધર જેવા માનતો રાવણ પાંચ અંગથી ભૂમિનો સ્પર્શ કરતો તેમના ચરણમાં પડ્યો. પછી પોતે અર્પણ કરેલા આસન ઉપર તે મુનિને બેસાર્યા, અને પોતે પ્રણામ કરીને તેમની સામે પૃથ્વી ઉપર બેઠો. મૂર્તિમાન્ વિશ્વાસ હોય તેવા વિશ્વને આશ્વાસન આપવામાં બાંધવરૂપ તે મુનિએ તેને કલ્યાણની માતા જેવી ધર્મલાભરૂપ આશીષ આપી. પછી રાવણે અંજલિ જોડીને એ શ્રેષ્ઠ મુનિને આવવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તે મુનિ નિર્દોષ વાણીએ બોલ્યા—

૧ આઠ પગવાળું સિંહ કરતાં જોરાવર જનાવર.

" હું શતબાહુ નામે માહિષ્મતી નગરીનો રાજા હતો. અન્યદા અગ્નિથી સિંહની જેમ હું સંસારવાસથી ભય પામી ગયો; તેથી સહસ્રાંશુ નામના મારા પુત્રને રાજ્ય સોંપી મોક્ષમાર્ગમાં રથ જેવું આ વ્રત મેં ગ્રહણ કરેલું છે." આટલું અર્ધ બોલતાં રાવણ ગ્રીવા નમાવીને બોલી ઉઠ્યો–' શું આ મહાભુજ આપ પૂજ્યપાદના પુત્ર છે ?' મુનિએ હા કહી, એટલે રાવણ બોલ્યો–' હું દિગ્વિજય માટે ફરતાં આ રેવાનદીને કાંઠે આવ્યો, અને અહીં પડાવ કરી વિકસિત કમલોથી પ્રભુની પૂજા કરી તન્મય થઇ એકાગ્ર મને ધ્યાન કરવા લાગ્યો, તેવામાં આ તમારા પુત્રે પોતાના સ્નાનથી મલીન એવા જળને છોડી મારી પૂજામાં ભંગ કર્યો, તેથી ક્રોધ લાવીને મેં આ કરેલું છે; પરંતુ હું માનું છું કે એ મહાત્માએ આ કાર્ય અજ્ઞાનથી કરેલું હશે; કારણ કે તમારો પુત્ર કદિ પણ આવી અર્હતની આશાતના કરે નહિ !' આ પ્રમાણે કહી રાવણ સહસ્રાંશુને ત્યાં લાવ્યો. લજ્જાથી નમ્ર મુખ કરી તેણે મુનિરૂપ પિતાને પ્રણામ કર્યો. રાવણે તેને કહ્યું કે–" હે સહસ્રાંશુ ! આજથી તમે મારા ભ્રાતા છો અને તમારી જેમ આ મુનિ મારા પણ પિતા છે; માટે જાઓ, તમારા રાજ્ય ઉપર અધિકાર ચલાવો અને બીજી પણ પૃથ્વી ગ્રહણ કરો. અમે ત્રણ ભાઇઓ છીએ તેમ રાજલક્ષ્મીના અંશને ભજનારા આજથી તમે અમારા ચોથા ભાઈ છો." આ પ્રમાણે કહી સહસ્રાંશુને છોડી દીધો; એટલે તેણે કહ્યું કે–' મારે અત્યાર પછી આ રાજ્યનું કે શરીરનું પણ કાંઇ કામ નથી. હું તો પિતાએ આશ્રય કરેલા અને સંસારનો નાશ-કરનારા વ્રતનોજ આશ્રય કરીશ. એ સાધુઓનો માર્ગ પ્રાંતે નિર્વાણને આપે છે.' આ પ્રમાણે કહી પોતાનો પુત્ર રાવણને સોંપી એ ચરમદેહી[1] સહસ્રાંશુએ પિતાની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. મિત્રતાને લીધે પોતે દીક્ષા ગ્રહણ કર્યાના ખબર અયોધ્યાના પતિ અનરણ્ય રાજાને કહેવરાવ્યા. તે ખબર સાંભળી અયોધ્યાના પતિએ વિચાર્યું કે મારા પ્રિય મિત્ર સહસ્રાંશુની સાથે મારે એવો સંકેત હતો કે '-આપણે સાથે વ્રત ગ્રહણ કરવું.' આવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા સંભારીને સત્યધનવાળા તેણે પોતાના પુત્ર દશરથ રાજાને રાજ્ય સોંપીને વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી રાવણ શતબાહુ અને સહસ્રાંશુ મુનિને વંદના કરી સહસ્રાંશુના પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાડીને આકાશમાર્ગે ચાલ્યો; તેવામાં યષ્ટિઓના ઘાતથી જર્જર થઇ ગયેલ નારદ મુનિ ' અન્યાય, અન્યાય ' એવો પોકાર કરતા ત્યાં આવ્યા. તેણે રાવણને કહ્યું–" હે રાજા ! આ રાજપુર નગરમાં મરૂત્ત નામે રાજા છે, તે દુષ્ટ બ્રાહ્મણોના સહવાસથી મિથ્યાદૃષ્ટિ થઇને યજ્ઞ કરે છે. તે યજ્ઞમાં હોમ કરવા માટે કસાઈઓની જેમ બ્રાહ્મણોએ પાશમાં બાંધીને આણેલા નિરપરાધી પશુઓ પોકાર કરતા મારા જોવામાં આવ્યા. તેથી આકાશમાંથી નીચે ઉતરી બ્રાહ્મણોથી વીંટાએલા તે મરૂત્તરાજાને મેં દયા લાવીને પૂછયું કે ' આ શું આરંભ્યું છે ?' મરૂત્તે

[1] એજ ભવમાં મોક્ષે જનારાળા હોવાથી છેલ્લો દેહ ધારણ કરનારા.

કહ્યું–'આ બ્રાહ્મણોએ કહેલો યજ્ઞ થાય છે, અહીં અંતર્વેદીમાં દેવની તૃપ્તિને માટે પશુઓને હોમવાનાં છે. આ મહા ધર્મ છે અને તે સ્વર્ગનો હેતુ કહેલો છે, માટે આ પશુઓથી આજે હું યજ્ઞ કરીશ.' પછી મેં તેને કહ્યું–'આ શરીર વેદી છે, આત્મા યજમાન છે, તપ અગ્નિ છે, જ્ઞાન ઘ્રત છે, સમિધ કર્મ છે, ક્રોધાદિક પશુઓ છે, સત્ય યજ્ઞસ્તંભ છે, સર્વ પ્રાણીઓની રક્ષા તે દક્ષિણા છે અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર–એ ત્રણ રત્નો તે ત્રણ દેવ (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર) છે. આ વેદોદિત યજ્ઞ જો યોગવિશેષથી કર્યો હોય તો તે મુક્તિનું સાધન થાય છે. રાક્ષસની જેવા જે લોકો છાગ (મેંઢા) વિગેરે પ્રાણીઓના વધવડે યજ્ઞ કરે છે તે મૃત્યુ પામીને ઘોર નરકમાં જાય છે અને ત્યાં ચિરકાળ દુ:ખ ભોગવે છે. માટે હે રાજા ! તમે ઉત્તમ વંશમાં ઉત્પન્ન થયા છો, બુદ્ધિમાન અને સમૃદ્ધિમાન છો, તેથી શિકારીઓને કરવા યોગ્ય એવા આ પાપમાંથી નિવૃત્ત થાઓ. જો પ્રાણીઓના વધથી સ્વર્ગ મળતું હોય તો પછી આ બધો જીવલોક થોડા દિવસોમાં શૂન્ય (ખાલી) થઇ જાય.' આવાં મારાં વચન સાંભળી યજ્ઞના અગ્નિ જેવા સર્વ બ્રાહ્મણો ક્રોધથી પ્રજ્વલિત થઇ હાથમાં દંડ અને પટ્ટક વિગેરે લઈ ઉભા થયા, અને તેઓએ મને મારવા માંડ્યો. ત્યાંથી નાસીને નદીના પૂરથી પરાભવ પામેલો માણસ જેમ બેટને પામે તેમ હું તમને પ્રાપ્ત થયો છું, અર્થાત્ તમે મને મળ્યા છો. તમારા અવલોકનથી મારી તો રક્ષા થઇ, પણ જે નિરપરાધી પશુઓને હણવા માટે તે નરપશુઓ તૈયાર થયા છે તેઓની ત્યાં જઇને રક્ષા કરો." આવાં તેનાં વચન સાંભળી તે સઘળું જોવાની ઈચ્છાએ રાવણ વિમાનમાંથી ઉતરીને યજ્ઞમંડપમાં આવ્યો. મરૂત્ત રાજાએ પાદ્ય તથા સિંહાસન વિગેરે આપીને તેની પૂજા કરી. પછી રાવણે ક્રોધાયમાન થઇને મરૂત્ત રાજાને કહ્યું કે–'અરે ! નરકની અભિમુખ થઇને તમે આવો યજ્ઞ કેમ કરો છો ? ત્રણ જગતના હિતકારી એવા સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ અહિંસાવડે ધર્મ કહેલો છે, તો આ પશુહિંસાત્મક યજ્ઞથી તે ધર્મ શી રીતે થાય ? તેથી બે લોકનો નાશ કરનાર આ યજ્ઞ કરશો નહિ, જો કરશો તો આ લોકમાં મારા કારાગૃહમાં નિવાસ થશે અને પરલોકે નરકમાં વાસ થશે.' તે સાંભળી મરૂત્ત રાજાએ તત્કાળ યજ્ઞ કરવો છોડી દીધો. કેમકે બધા વિશ્વને ભયંકર એવી રાવણની આજ્ઞા અલંઘનીય હતી.

પછી રાવણે નારદને પૂછ્યું કે 'આવા પશુવધાત્મક યજ્ઞો ક્યારથી પ્રવર્ત્યા હશે ?' નારદ બોલ્યા–ચેદી દેશમાં **શુક્તિમતી** નામે એક વિખ્યાત નગરી છે; જેની આસપાસ નર્મ સખી હોય તેવી **શુક્તિમતી** નામની નદી વીંટાએલી છે. તે નગરીમાં સારા આચરણવાળા અનેક રાજાઓ થઈ ગયા પછી મુનિસુવ્રત સ્વામીના તીર્થમાં અભિચંદ્ર નામે સર્વ રાજ્યકર્ત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ રાજા થયો હતો. તેનો પુત્ર **વસુ** નામે થયો, જે મહાબુદ્ધિમાન અને સત્યવચનીપણામાં વિખ્યાત થયો. **ક્ષીરકદંબ** નામના એક ગુરૂની

પાસે તે ગુરૂનો પુત્ર પર્વત, રાજપુત્ર વસુ અને હું એમ ત્રણે જણ ભણતા હતા. એક વખતે રાત્રિએ અભ્યાસના શ્રમથી થાકી જઇને અમે ઘરની ઉપર અગાશીમાં સુતા હતા, તેવામાં કોઇ બે ચારણશ્રમણમુનિ આકાશમાર્ગે જતાં માંહોમાંહી આ પ્રમાણે બોલ્યા– 'આ ત્રણ વિદ્યાર્થીઓમાં એક સ્વર્ગે જશે અને બે નરકે જશે.' આ વાર્તાલાપ ક્ષીરકદંબ ગુરૂના સાંભળવામાં આવ્યો. તેથી તેઓ ખેદ પામીને ચિંતવવા લાગ્યા કે ' અહો ! મારા જેવો ગુરૂ અધ્યાપક છતાં આમાંથી બે શિષ્યો નરકમાં જશે ! ' પછી અમારામાંથી કોણ સ્વર્ગે જશે અને કોણ નરકે જશે તેનો નિર્ણય કરવાની જિજ્ઞાસાથી ગુરૂએ અમો ત્રણેને એક સાથે બોલાવ્યા, અને અમો ત્રણેને એક એક પિષ્ટનો કુકડો આપીને કહ્યું કે— ' જ્યાં કોઈ ન જુએ તેવે ઠેકાણે જઈને આ કુકડાને તમારે મારી નાંખવો. ' પછી વસુ અને પર્વતે તો કોઇક શૂન્ય પ્રદેશમાં જઇ પોતાની આત્મહિત ગતિની માફક તે પિષ્ટના કુકડાને મારી નાંખ્યો. હું એકલો નગરની બહાર દૂર દેશે જઇ એકાંતમાં રહીને દિશાઓને જોતો વિચાર કરવા લાગ્યો કે " ગુરૂએ આ બાબતમાં પ્રથમ અમને આજ્ઞા આપી છે કે જ્યાં કોઈ જુએ નહિ તેવે સ્થાને આ કુકડાને મારવો; પણ અહીં તો કુકડો પોતે જુએ છે, હું જોઉં છું, આ ખેચરો જુએ છે, લોકપાલો જુએ છે અને જ્ઞાનીઓ પણ જુએ છે, એવું કોઇ સ્થાન નથી કે જ્યાં કોઈ પણ જુએ નહિ; તેથી ગુરૂની વાણીનું તાત્પર્ય એવું જણાય છે કે ' આ કુકડાને મારવો નહિ. ' એ પૂજ્યગુરૂ સદા દયાળુ અને હિંસાથી વિમુખ છે, તેથી તેમણે અમારી બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવાને માટેજ જરૂર આવી આજ્ઞા આપી હશે. " આવો વિચાર કરી એ કુકડાને હણ્યા વગર હું પાછો આવ્યો અને કુકડાને નહિ હણવાનો હેતુ ગુરૂને જણાવ્યો. ગુરૂએ 'જરૂર આ શિષ્ય સ્વર્ગે જશે' એવો નિશ્ચય કરી ગૌરવવડે મને સાબાશ, સાબાશ, એમ કહી આલિંગન કર્યું. પછી થોડીવારે વસુ અને પર્વત આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે— ' જ્યાં કોઇ ન જુએ તેવે ઠેકાણે કુકડાને અમોએ મારી નાંખ્યો. ' ગુરૂએ ધિક્કારપૂર્વક કહ્યું કે–' રે પાપીઓ ! તમે પોતે જોતા હતા અને ઉપર ખેચર વિગેરે જોતા હતા, છતાં તમે તે કુકડાને કેમ મારી નાંખ્યો ? ' પછી ખેદથી તેમને નવો અભ્યાસ કરાવવાનો વિચાર બંધ કરી ઉપાધ્યાયે ચિંતવ્યું કે " આ વસુ અને પર્વતને અધ્યયન કરાવવાનો મારો પ્રયાસ વ્યર્થ થયો. જેમ જળનું પડવું સ્થાનના ભેદથી મોતીપણે પણ થાય છે અને લવણપણે પણ થાય છે, તેમ ગુરૂનો ઉપદેશ પાત્ર પ્રમાણેજ પરિણમે છે. પર્વત મારો પ્રિય પુત્ર છે અને વસુ પુત્રથી પણ અધિક છે; તેઓ જ્યારે નરકમાં જવાના છે તો પછી મારે ગૃહવાસમાં રહેવાનું શું પ્રયોજન છે ? " આવો નિર્વેદ (વૈરાગ્ય) પામી ઉપાધ્યાયે તરતજ દીક્ષા લીધી, અને વ્યાખ્યાન (પાઠન) કરાવવામાં નિપુણ એવા પર્વતે પોતાના પિતાનું ગુરૂપદ લીધું. ગુરૂના પ્રસાદથી સર્વ શાસ્ત્રમાં ચતુર થઇ હું ત્યાંથી પોતાને સ્થાનકે ચાલ્યો

ગયો, અને રાજાઓમાં ચંદ્ર સમાન અભિચંદ્ર રાજાએ સમય આવતાં વ્રત ગ્રહણ કર્યું, એટલે લક્ષ્મીવડે વાસુદેવ જેવો વસુ રાજા થયો. તે પૃથ્વીમાં સત્યવાદી તરીકે પ્રખ્યાત થયો. તેથી તે પ્રખ્યાતિ પાળવાને માટે તે સત્યજ બોલતો હતો. એક વખતે વિંધ્યગિરિના નિતંબમાં કોઈ શિકારી મૃગયા રમવા આવ્યો, તેણે એક બાણ નાંખતાં તે વચમાં સ્ખલિત થઈ ગયું. બાણની સ્ખલના થવાનો હેતુ જાણવાને તે ત્યાં ગયો, તો તેને આકાશ જેવી નિર્મળ સ્ફટિકની શિલાનો સ્પર્શ થયો, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે 'ચદ્રમાં ભૂમિની છાયાની જેમ કોઇ બીજે સ્થાને ચરતો મૃગ આ શિલામાં પ્રતિબિંબિત થયેલો મારા જોવામાં આવ્યો હશે. કારણ કે આ શિલા હાથના સ્પર્શ વિના કાંઇ જણાય તેવી નથી, માટે એ વસુરાજાને યોગ્ય છે.' આમ વિચારી તે શીકારીએ એકાંતમાં જઈને વસુરાજાને તેની જાણ કરી. તેથી રાજાએ હર્ષથી તે શિલા ગ્રહણ કરી અને તેને ઘણું ધન આપ્યું. પછી વસુરાજાએ ગુપ્ત રીતે તે શિલાની એક આસનવેદી[1] કરાવી અને તે વાત ગુપ્ત રાખવાને માટે તેના કારીગરોને મરાવી નાંખ્યા. કારણકે **રાજાઓ કોઇના મિત્ર હોતા નથી.** પછી તે શિલાની વેદી ઉપર ચેદી દેશના રાજા વસુએ પોતાનું સિંહાસન રાખ્યું. તેથી વસુરાજાના સત્યના પ્રભાવથી આ સિંહાસન જમીનથી અધર આકાશમાં રહ્યુ છે એમ અબુધ લોકો જાણવા લાગ્યા, અને 'સત્યથી સતુષ્ટ થયેલા દેવતાઓ વસુરાજાની સાંનિધ્ય કરે છે' આવી તેની ઉગ્ર પ્રસિદ્ધિ સર્વ દિશાઓમાં ફેલાણી. તે પ્રસિદ્ધિથી ભય પામીને અનેક રાજાઓ તેને વશ થઈ ગયા. **કારણકે સાચી કે ખોટી–ગમે તેવી પણ પ્રસિદ્ધિ માણસોને જય આપે છે.**

એક વખતે ફરતો ફરતો હુ ત્યાં ગયો તે વખતે બુદ્ધિમાન શિષ્યોને ઋગ્વેદની વ્યાખ્યા આપતો પર્વત મારા જોવામાં આવ્યો. તેમાં अजैर्यष्टव्यं એ શબ્દનો 'મેંઢાથી યજ્ઞ કરવો' એવો અર્થ તે શીખવતો હતો. તે સાંભળી મે તેને કહ્યું-"અરે ભાઈ! ભ્રાંતિથી તુ આવુ કેમ બોલે છે? આપણા ગુરૂએ તો અજ પદનો અર્થ એવો બતાવ્યો છે કે ત્રણ વર્ષનું જુનું ધાન્ય કે જે ફરીવાર ઉગતુ નથી તે अज કહેવાય છે. કારણકે તેની વ્યુત્પત્તિ એવી છે કે "न जायंते इति अजाः" જે ન ઉત્પન્ન થાય (ઉગે નહીં) તે अज કહેવાય છે. આ પ્રમાણે આપણા ગુરૂએ બતાવેલી વ્યાખ્યા તુ શા હેતુથી ભૂલી ગયો?" પર્વત બોલ્યો કે-'મારા પિતા(ગુરૂ) એ એવું કહ્યુજ નથી, તેમણે તો अज નો અર્થ 'मेष' (મેંઢો) જ કહેલ છે, અને નિઘંટુ (કોષ)-માં પણ તેમજ છે.' મેં કહ્યુ કે 'શબ્દોના અર્થોની કલ્પના મુખ્ય અને ગૌણ એમ બે પ્રકારની હોય છે, તેમાં ગુરૂએ અહીં ગૌણ અર્થ કહેલો છે. વળી ગુરૂ ધર્મ-નોજ, ઉપદેશ કરનાર હોય છે, અને ધર્માત્મક વચન તેજ વેદ કહેવાય છે, માટે હે

---

૧ સિંહાસન મૂકવાની વેદિકા (ઓટલો)

મિત્ર ! તે બંનેને અન્યથા કરીને તું પાપ ઉપાર્જન કર નહિ.' પર્વત આક્ષેપથી બોલ્યો–' અરે ! ગુરૂએ તો अज શબ્દનો અર્થ મેંઢાજ કહેલો છે, તે છતાં ગુરૂનો ઉપદેશ અને શબ્દનો અર્થ ઉલ્લંઘીને તું અધર્મ ઉપાર્જન કરે છે ! લોકો મિથ્યાભિમાનવાળી વાણી દંડના ભયથી બોલતા નથી, માટે આપણા વચ્ચે પોતપોતાના પક્ષનું સ્થાપન કરવામાં જે ખોટો ઠરે તેની જિહ્વા છેદવાનું પણ થાઓ; અને આપણ બંનેની વચ્ચે આપણા સહાધ્યાયી અને સત્યવાદી વસુરાજાને પ્રમાણિક ઠરાવો.' તે સાંભળી મેં તે પ્રમાણે કબુલ રાખ્યું. કારણ કે **સત્યવાદીઓને ક્ષોભ હોતો નથી.**

આ પ્રતિજ્ઞાની ખબર થતાં પર્વતને તેની માતાએ એકાંતમાં કહ્યું–" હે પુત્ર ! ' अज્ઞ એટલે ત્રણ વર્ષનું ધાન્ય ' એવું મેં પણ તારા પિતા પાસેથી ઘરનું કામકાજ કરતાં સાંભળ્યું હતું; તેથી તેં ગર્વથી જે આ જિહ્વા છેદવાનું પણ કર્યું તે સારૂં કર્યું નથી. કારણકે **અવિચારિત કાર્યના કરનારા વિપત્તિનું સ્થાન થઇ પડે છે.**" પર્વત બોલ્યો–' હે માતા ! હું તો એ પ્રતિજ્ઞા કરી ચુક્યો છું, તેથી હવે જે થયું તે થયું, બીજું થવાનું નથી.' પછી પોતાના પુત્ર પર્વતને પ્રાપ્ત થવાનાં કષ્ટની પીડાથી હૃદયમાં વ્યાકુલવ્યાકુળ થતી તેની માતા વસુરાજાની પાસે આવી. કારણકે **પુત્રને માટે માણી શું ન કરે ?**

પર્વતની માતાને જોઈ વસુરાજા બોલ્યો–' હે અંબા ! આજે તમારા દર્શનથી મારે ક્ષીરકદંબ ગુરૂના દર્શન થયા છે. કહો, તમારૂં શું કામ કરૂં ? અથવા તમને શું આપું ?' તે બોલી–' હે રાજા ! મને પુત્રરૂપ ભિક્ષા આપો. હે વત્સ ! પુત્ર વિના મારે બીજાં ધનધાન્ય શા કામનાં છે !' વસુ બોલ્યો–" માતા ! તમારો પુત્ર પર્વત મારે પાળવા યોગ્ય છે અને પૂજવા યોગ્ય છે. કારણકે ' ગુરૂની જેમ ગુરૂના પુત્રની સાથે પણ વર્તવું જોઈએ ' એમ વેદ કહે છે. હે માતા ! આજે અકાળે કોપ ધરનારા કાળે કોનું પાનું ઉખેળ્યું છે ? મારા ભાઈ પર્વતને કોણ મારવા ઈચ્છે છે ? કહો, તમે કેમ આતુર થઇ ગયા છો ? " આ પ્રમાણે પૂછવાથી તેણે अज શબ્દની વ્યાખ્યાનું વૃત્તાંત, પુત્રનું પણ અને તેમાં તમારૂં પ્રમાણિકપણું–એ સર્વ વાતો જણાવી પછી પ્રાર્થના કરી કે " હે વત્સ ! તારા ભાઇ પર્વતની રક્ષા કરવાને માટે તું 'अज' શબ્દનો અર્થ ' મેંઢો ' એવો કર; કારણ કે મોટા પુરૂષો પ્રાણથી પણ બીજાનો ઉપકાર કરે છે, તો વચનથી કેમ ન કરે ? " તે સાંભળી વસુરાજા બોલ્યો–' માતા ! હું મિથ્યા વચન શા માટે બોલું ? કારણકે **સત્યવાદી પુરૂષો પ્રાણનો નાશ થાય તોપણ અસત્ય બોલતા નથી.** પાપથી ભય પામનારા પુરૂષે બીજું પણ અસત્ય બોલવું નહિ, તો આ ગુરૂની વાણીને અન્યથા કરવાવાળી કૂટ સાક્ષી આપવી, તેની તો શી વાત કરવી !' માતાએ કહ્યું–' કાં તો ગુરૂના પુત્રનું માન રાખી તેને બચાવ અથવા સત્યવ્રતનો આગ્રહ રાખી ગમે તે કર.' આવાં તેનાં સરોષ વચન સાંભળીને વસુએ ગુરૂપુત્રનું માન રાખ-

વાનુ કબુલ કર્યું, એટલે ક્ષીરકદંબ ગુરૂની પત્ની હર્ષ પામીને પોતાને ઘેર આવી. પછી હું અને પર્વત વસુરાજાની પર્ષદામાં ગયા.

વસુરાજાની સભામાં મધ્યસ્થ ગુણવડે શોભનારા સભ્યજનો અને સત્ અસત્ વાદરૂપ ક્ષીર અને નીરનો ભેદ કરવામાં હંસ જેવા વાદીઓ એકઠા મળેલા હતા. વસુ રાજા ગગનમાં ચંદ્રની જેમ પેલી આકાશ જેવી સ્ફટિક શિલાની વેદીપર રહેલા સિંહાસનપર સભાપતિ થઇને બેઠા હતા. તેમને મેં અને પર્વતે **अज** શબ્દની વ્યાખ્યાનો જે પોતપોતાનો પક્ષ હતો તે કહી સંભળાવ્યો, અને કહ્યું કે-'હે સત્યવાદી ! આમાં જે સત્ય હોય તે કહો.' તે વખતે બીજા વૃદ્ધ વિપ્રોએ રાજાને કહ્યું કે-"હે રાજા ! આ વિવાદ તો તમારી ઉપરજ છે. ભૂમિ અને આકાશમાં સૂર્યની જેમ આ બંને વચ્ચે તમે પ્રમાણિક સાક્ષી છો. ઘટ વિગેરે જે દશ દિવ્ય[૧] છે તે સત્યથી રહેલા છે, સત્યથી મેઘ વર્ષે છે અને સત્યથી દેવતા સિદ્ધ થાય છે. હે રાજા ! તમારાથીજ આ સર્વ લોક સત્યમાં રહેલો છે, તેથી આ વિષે તમને શું કહીએ ? જે તમારા સત્ય વ્રતને યોગ્ય હોય તે કહો." આવાં વચન સાંભળ્યાં છતાં પણ પોતાની સત્યપણાની પ્રસિદ્ધિને છોડી દઇને વસુરાજાએ કહ્યું-'ગુરૂએ **अज** શબ્દનો અર્થ મેંઢા કહ્યો છે.' આવાં વસુરાજનાં અસત્ય વચનથી ક્રોધ પામીને ત્યાં રહેલા દેવતાઓએ આકાશ જેવા સ્ફટિકની આસનવેદિકા ચૂર્ણ કરી નાંખી. તત્કાળ વસુરાજા જાણે નરકપાતનું પ્રસ્થાન કરતો હોય તેમ પૃથ્વીપર પડી ગયો. અસત્ય વચન બોલવાથી કોપ પામેલા દેવતાઓએ પાડીને મારી નાંખેલો વસુરાજા મરણ પામીને ઘોર નરકમાં ગયો. વસુનો પુત્ર **પૃથુવસુ, ચિત્રવસુ, વાસવ, શુક્ર, વિભાવસુ, વિશ્વાવસુ, સૂર** અને **મહાસુર**-તે આઠે અનુક્રમે પિતાની ગાદી ઉપર બેઠા; પણ દેવતાઓએ કોપથી તત્કાળ તેઓને પણ મારી નાંખ્યા. તેથી નવમો **સુવસુ** નામે પુત્ર ત્યાંથી નાસીને નાગપુર ગયો, અને દશમો **બૃહદ્ધ્વજ** નામનો પુત્ર મથુરાપુરીએ ગયો. પછી પુરજનોએ હાસ્ય કરી પર્વતને નગરીનાં બહાર કાઢી મૂક્યો, તેને **મહાકાળ** નામના અસુરે ગ્રહણ કર્યો.

રાવણે પૂછ્યું-'એ **મહાકાળ** અસુર કોણ હતો ?' એટલે નારદ તેની કથા કહેવા લાગ્યા- અહીં **ચારણયુગલ** નામે એક નગર છે. ત્યાં **અયોધન** નામે એક રાજા થયો, તેને **દિતિ** નામે પ્રિયા હતી. તેને **સુલસા** નામે એક રૂપવતી દુહિતા થઈ હતી. અયોધન રાજાએ તેના સ્વયંવરમાં બોલાવવાથી સર્વ રાજાઓ ત્યાં આવ્યા, તેઓમાં **સગર** નામે રાજા સર્વથી અધિક હતો. તે સગરની આજ્ઞાથી **મંદોદરી** નામની એક પ્રતિહારી અયોધન રાજાના આવાસમાં વારંવાર જતી હતી. એક વખતે દિતિ રાણી સુલસાકુમારીની

૧ જળ, અગ્નિ, ઘડો, કોશ, વિષ, માષા, ચોખા, ફળ, ધર્મ અને પુત્રને સ્પર્શ કરવો, આ દશ દિવ્ય કહેવાય છે.

સાથે ગૃહોદ્યાનના કદલીગૃહમાં બેઠી હતી, તેવામાં મંદોદરી પણ ત્યાં આવી ચડી. તે બંનેનાં વચનો સાંભળવાની ઇચ્છાથી મંદોદરી લતાઓમાં સંતાઈ રહી. તે વખતે દિતિએ સુલસાને કહ્યું– વત્સે ! તારા આ સ્વયંવરમાં મારા મનમાં એક શલ્ય છે, અને તેનો ઉદ્ધાર કરવો તારે આધીન છે; માટે તું સારી રીતે મૂળથી તે વાત સાંભળ--શ્રી ઋષભસ્વામીને ભરત અને બાહુબલી નામે મુખ્ય બે વંશધર પુત્રો હતા, જેઓના પુત્ર સૂર્ય અને સોમ થયા હતા. તેમાં સોમના વંશમાં તૃણબિંદુ નામે મારો ભાઈ થયેલો છે અને તારા પિતા અયોધન રાજા સૂર્યના વંશમાં થયેલા છે. અયોધન રાજાની બેન સત્યયશા તૃણબિંદુ રાજાની સ્ત્રી થયેલ છે, અને તેને મધુપિંગ નામે એક પુત્ર થયેલો છે. હે સુંદરી ! તને એ મધુપિંગને આપવાની મારી ઇચ્છા છે, અને તારા પિતા તને સ્વયંવરમાં આવેલા રાજાઓમાંથી કોઈ પણ વરને આપવાને ઇચ્છે છે. હવે સ્વયંવરમાં તું કોને વરીશ તે હું જાણી શકતી નથી. તેથી એક મોટું શલ્ય મારા હૃદયમાં સાલે છે; માટે સર્વ રાજાઓની વચમાં તારે મારા ભ્રાતૃજ (ભત્રીજા) મધુપિંગને વરવો એમ કબુલ કર. " આવી પોતાની માતાની શિક્ષા સુલસાએ સ્વીકારી. આ સર્વ વાત ગુપ્ત રીતે સાંભળીને મંદોદરીએ સગરરાજા પાસે નિવેદન કરી.

સગરરાજાએ પોતાના પુરોહિત વિશ્વભૂતિને આજ્ઞા કરી, એટલે તત્કાળ તે શીઘ્રકવિએ એક રાજલક્ષણસંહિતા રચી કાઢી. તેમાં તેણે એવું લખ્યું કે જેથી સગર રાજા સર્વ રાજલક્ષણોથી યુક્ત ગણાય અને મધુપિંગ રાજલક્ષણરહિત ઠરે. તે પુસ્તક તેણે પુરાણની જેમ પેટીમાં મૂક્યું. પછી એક વખતે રાજાની આજ્ઞાથી તે પુરોહિતે રાજસભામાં તે પ્રગટ કર્યું. તે વખતે પ્રથમ સગરરાજાએ કહ્યું કે–'આ પુસ્તક વંચાતાં તેમાં બતાવેલા રાજલક્ષણોથી જે રહિત જણાય તે સર્વને વધ કરવા યોગ્ય અને ત્યાજ્ય છે.' પછી જેમ જેમ પુરોહિતે તે પુસ્તક વાંચવા માંડ્યું તેમ તેમ તેમાં બતાવેલાં લક્ષણ પોતાનામાં નહિ હોવાથી મધુપિંગ લજ્જા પામવા લાગ્યો. છેવટે મધુપિંગ ત્યાંથી ઉઠી ગયો અને સુલસા સગરરાજાને વરી. તત્કાળ તેમનો વિવાહ થયો, અને પછી સર્વે પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

મધુપિંગ અપમાન થવાથી બાળતપ કરીને મૃત્યુ પામ્યો, અને સાઠ હજાર અસુરોનો સ્વામી મહાકાળ નામે અસુર થયો. તેણે અવધિજ્ઞાનવડે સુલસાના સ્વયંવરમાં પોતાનું અપમાન થવાના કારણભૂત સગરરાજાએ કૃત્રિમ બનાવેલું સર્વ ચરિત્ર જાણ્યું; તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે 'સગરરાજાને અને બીજા રાજાઓને મારી નાંખું.' પછી તે અસુર તેમનું છિદ્ર જોતો ફરવા લાગ્યો. એકવાર તેણે શુક્તિમતી નગરી પાસે શુક્તિમતી નદીમાં પર્વતને જોયો એટલે બ્રાહ્મણનો વેશ લઈને તે પર્વતની પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે–" હે મહામતિ ! હું શાંડિલ્ય નામે તારા પિતાનો મિત્ર છું. પૂર્વે હું અને

તારો પિતા ક્ષીરકદંબ બને ગૌતમ નામના બુદ્ધિમાન ઉપાધ્યાયની પાંસે સાથે ભણ્યા હતા. હમણા નારદે અને બીજા લોકોએ તારૂં અપમાન કર્યું, તે વાર્તા સાંભળીને હું અહીં આવ્યો છું. હું મંત્રોથી વિશ્વને મોહિત કરીને તારા પક્ષની પૂર્તિ કર્યા કરીશ." આ પ્રમાણે કહી તે અસુરે પર્વતની સાથે રહી દુર્ગતિમાં પાડવાને માટે ઘણા લોકોને કુધર્મમાં મોહિત કરી દીધા. લોકોમાં સર્વ ઠેકાણે વ્યાધિ અને ભૂત વિગેરેના દોષો ઉત્પન્ન કરી પર્વતના મતને 'નિર્દોષ' ઠરાવવા માંડ્યો. શાંડિલ્યની આજ્ઞાથી પર્વતે રોગની શાંતિ કરવા માંડી, અને લોકોને ઉપકાર કરી કરીને પોતાના મતમાં સ્થાપન કરવા માંડ્યા. સગરરાજાના નગરમાં, અંતઃપુરમાં અને પરિવારમાં પણ તે અસુરે અત્યંત દારૂણ રોગો વિકુર્વ્યા. સગરરાજા પણ લોકની પ્રતીતિથી પર્વતને ભજવા લાગ્યો, એટલે તેણે શાંડિલ્યની સાથે રહીને સર્વ ઠેકાણે રોગની શાંતિ કરી.

પછી શાંડિલ્યના કહેવા પ્રમાણે પર્વતે લોકોને ઉપદેશ આપવા માંડ્યો કે "સૌત્રામણિ યજ્ઞમાં વિધિવડે સુરાપાન કરવાથી દોષ લાગતો નથી માટે તેમાં સુરાપાન કરવુ, ગોસવ નામના યજ્ઞમાં અગમ્યા સ્ત્રીની સાથે ગમન કરવું, માતૃમેધ યજ્ઞમાં માતાનો વધ અને પિતૃમેધ યજ્ઞમાં પિતાનો વધ અંતર્વેદિમાં કરવો, તેથી દોષ લાગતો નથી. કાચબાના પૃષ્ઠ ઉપર અગ્નિ મૂકી 'जुह्वकाख्याय स्वाहा' એમ બોલી પ્રયત્નથી હુતદ્રવ્યવડે તેમાં હોમ કરવો, જો કાચબો ન મળે તો માથે તાળવાળા, પીળા વર્ણના, ક્રિયારહિત અને કુસ્થાનમાં અવતરેલા એવા કોઇ શુદ્ધ દ્વિજાતી (બ્રાહ્મણાદિ) ના, જળવડે પવિત્ર કરેલા કૂર્માકાર[1] મસ્તક ઉપર અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરીને તેમાં આહુતિ નાખવી, જે થઇ ગયેલું છે અને જે થવાનુ છે તે સર્વ પુરૂષ (ઈશ્વર) જ છે, જે અમૃતના સ્વામી થયેલા છે (મોક્ષે ગયેલા છે) અને જે અન્નથી નિર્વાહ કરે છે તે સર્વ ઇશ્વર રૂપજ છે. એવી રીતે સર્વ એક પુરૂષ (ઇશ્વર) રૂપજ છે, તેથી કોણ કોને મારે છે? માટે યજ્ઞમાં ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રાણીઓની હિંસા કરવી, અને યજ્ઞમાં યજમાને માંસનું ભક્ષણ કરવું, કારણ કે તે દેવતાના ઉપદેશથી કરેલું છે, અને મંત્રાદિવડે પવિત્રિત છે." આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી સગરરાજાને પોતાના મતમાં ભેળવી તેણે કુરૂક્ષેત્ર વિગેરેમાં ઘણા યજ્ઞો કરાવ્યા. થોડે થોડે તેનો મત પ્રસરતાં તેણે રાજસુયાદિક[2] યજ્ઞો પણ કરાવ્યા, અને તે અસુરે યજ્ઞના કરનારાઓને, 'યજ્ઞમાં હોમેલા પ્રાણી કે રાજા વિગેરેને વિમાનપર રહેલા બતાવ્યા; તેથી પ્રતીતિ આવતાં પર્વતના મતમાં રહીને લોકો પ્રાણીહિંસાત્મક યજ્ઞો નિઃશંકપણે કરવા લાગ્યા.

આ બધું જોઇને મેં દીવાકર નામના એક વિદ્યાધરને કહ્યુ કે 'આ યજ્ઞોમાંથી બધા પશુઓને તારે હરી લેવા.' એટલે મારૂં વચન માનીને તે યજ્ઞમાંથી પશુઓનું હરણ

૧ કાચબાની જેવા આકારવાળા. ૨ જેમા રાજાનો હોમ કરવો તે રાજસુય યજ્ઞ.

કરવા લાગ્યો. તે પેલા પરમાધાર્મિક અસુરના જાણવામાં આવ્યું, જેથી તેની વિદ્યાનો ઘાત કરવાને તે મહાકાળે યજ્ઞમાં ઋષભદેવની પ્રતિમા સ્થાપિત કરવા માંડી, એટલે તે દિવાકર ખેચર વિરામ પામી ગયો. પછી હું ઉપાયક્ષીણ થવાથી શાંત થઇને બીજે ચાલ્યો ગયો. પછી તે અસુરે માયાથી યજ્ઞમાં સગરરાજાની ભાવના કરી, અને તત્કાળ સુલસા સહિત સગરરાજાને યજ્ઞના અગ્નિમાં હોમી દીધો. પછી તે મહાકાળ અસુર કૃતાર્થ થઈને પોતાને સ્થાનકે ગયો.

આ પ્રમાણે પાપના પર્વતરૂપ તે પર્વત થકી યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણોએ હિંસાત્મક યજ્ઞો પ્રવર્ત્તાવ્યા છે, તે તમારે અટકાવવા યોગ્ય છે." આવાં નારદનાં વચન અંગીકાર કરી સત્કારપૂર્વક તેને વિદાય કરીને રાવણે મરૂત્તરાજાને ક્ષમા આપી. મરૂત્ત રાવણને નમીને બોલ્યો– 'હે સ્વામી ! આ કૃપાનો ભંડાર કોણ પુરુષ હતો કે જેણે આ પાપમાંથી અમને તમારી પાસે નિવૃત્ત કરાવ્યા ?' આવા તેના પ્રશ્નથી રાવણ નારદની ઉત્પત્તિ કહેવા લાગ્યાઃ—

"બ્રહ્મરૂચિ નામે એક બ્રાહ્મણ હતો. તે તાપસ થયો હતો, છતાં તેની કુર્મી નામે સ્ત્રી સગર્ભા થઈ. એક વખતે તેને ઘેર સાધુઓ આવ્યા; તેમાંથી એક સાધુ બોલ્યા કે 'તમોએ સંસારના ભયથી ગૃહવાસનો ત્યાગ કર્યો તે તો બહુ સારૂં કર્યું, પણ ફરીવાર સ્ત્રીનો સંગ રાખીને વિષયમાં ચિત્તને લુબ્ધ કરો છો, ત્યારે ગૃહવાસથી આ વનવાસ શી રીતે સારો કહેવાય ?' તે સાંભળી બ્રહ્મરૂચિએ જિનશાસનનો સ્વીકાર કરીને દીક્ષા લીધી, અને તે કૂર્મી પરમ શ્રાવિકા થઇ. મિથ્યાત્વને છોડી ત્યાંજ રહીને તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે પુત્રે જન્મસમયે રૂદન કર્યું નહોતું તેથી તેનું નામ નારદ પાડ્યું. એકદા તે કૂર્મી બીજે ગઈ હતી તેવે સમયે જૃંભક દેવતાએ તેના પુત્રને હરી લીધો. એટલે પુત્રશોકથી તેણે ઇંદુમાળા નામની આર્યા પાસે જઇને દીક્ષા લીધી. જૃંભક દેવતાઓએ તે પુત્રને ઉછેર્યો અને શાસ્ત્ર ભણાવ્યાં. પછી અનુક્રમે તેને આકાશગામિની વિદ્યા આપી. શ્રાવકનાં અણુવ્રત ધરતો એ પુત્ર યૌવન વયને પ્રાપ્ત થયો. મસ્તકપર શિખા રાખવાથી એ યતિ કે ગૃહસ્થ ગણાતો નથી. તે નારદ કલહ જોવાનો આકાંક્ષી છે, ગીત અને નૃત્યનો શોખીન છે, અને હમેશાં કામદેવની ચેષ્ટાથી રહિત છતાં અતિ વાચાલ અને અતિ વત્સલ છે, વીર અને કામુક પુરૂષોની વચ્ચે તે સંધિ ને વિગ્રહ કરાવે છે, હાથમાં છત્રી, અક્ષમાળા અને કમંડળુ રાખે છે અને પગમાં પાદુકા પહેરે છે, દેવતાઓએ તેને ઉછેર્યો છે તેથી તે પૃથ્વીમાં દેવર્ષિના નામથી પ્રખ્યાત છે, અને પ્રાયઃ બ્રહ્મચારી અને સ્વેચ્છાચારી છે." આ પ્રમાણે નારદની વાર્તા સાંભળીને મરૂત્ત રાજાએ પોતે અજ્ઞાનથી કરેલા યજ્ઞના અપરાધને ખમાવ્યો. પછી મરૂત્ત રાજાએ કનકપ્રભા નામની પોતાની કન્યા રાવણને આપી અને રાવણ તેની સાથે પરણ્યો.

પવનની જેવા બળવાન અને મોટા પરાક્રમવાળો રાવણ મરૂત્ત રાજાના યજ્ઞનો ભંગ કરીને ત્યાંથી મથુરા નગરીએ આવ્યો. મથુરાનો રાજા હરિવાહન શિવની જેમ ત્રિશૂલધારી મધુ નામના પુત્રની સાથે રાવણની સામે આવ્યો. ભક્તિથી આવેલા હરિવાહનની સાથે કેટલીક વાર્તા કર્યા પછી રાવણે પૂછ્યું કે ' આ તમારા પુત્રને ત્રિશૂલનું આયુધ ક્યાંથી ?' પિતાએ ભ્રગુટીની સંજ્ઞાથી આજ્ઞા આપી, એટલે મધુ મધુરતાથી બોલ્યો–" આ ત્રિશૂલનું આયુધ મારા પૂર્વ જન્મના મિત્ર ચમરેંદ્રે આપેલું છે. એ આપતી વખત ચમરેંદ્રે કહ્યું હતું કે–ધાતકીખંડ દ્વીપના ઐરાવત ક્ષેત્રમાં શતદ્વાર નગરને વિષે સુમિત્ર નામે એક રાજપુત્ર અને પ્રભવ નામે એક કુલપુત્ર હતો. આ બને વસંત અને મદનની જેમ મિત્ર હતા. તેઓ બાલ્યવયમાં એક ગુરૂની પાસે કળાભ્યાસ કરતા હતા, અને અશ્વિનીકુમારની જેમ અવિયુક્તપણે સાથે રહીને ક્રીડા કરતા હતા. જ્યારે સુમિત્રકુમાર યુવાન થઇને તે નગરમાં રાજા થયો, ત્યારે તેણે પોતાના મિત્ર પ્રભવને પોતાની જેવો સરખી સમૃદ્ધિવાળો કર્યો. એક વખતે સુમિત્ર રાજા અશ્વથી હરાઇ કોઇ મહા અરણ્યમાં ગયો. ત્યાં એક પલ્લીપતિની વનમાળા નામની પુત્રીને પરણ્યો. તેને લઈ રાજા પોતાના નગરમાં આવ્યો, એટલે ઉત્કટ રૂપ યૌવનવાળી તે વનમાળા પ્રભવના જોવામાં આવી. તેનું દર્શન થયું ત્યારથી કામપીડિત થતો પ્રભવ કૃષ્ણપક્ષના ચંદ્રની જેમ દિવસે દિવસે કૃશ થવા લાગ્યો. તેને મંત્રતંત્રથી અસાધ્ય રીતે અતિ કૃશ થતો જાણી રાજા સુમિત્રે કહ્યું–' હે બાંધવ ! તારા દિલમાં જે ચિંતા કે દુઃખ હોય તે ખુલ્લી રીતે કહી આપ.' પ્રભવે કહ્યું–' હે વિભુ ! તે કહી શકાય તેમ નથી; કારણ કે તે મનમાં રહ્યું છે તોપણ કુળને કલંકિત કરે છે.' જ્યારે રાજાએ અતિ આગ્રહથી પૂછ્યું, ત્યારે તે બોલ્યો–' તમારી રાણી વનમાળા ઉપરનો અનુરાગ તેજ મારા દેહની દુર્બળતાનું કારણ છે.' રાજાએ કહ્યું–' તારે માટે આ રાજ્યનો પણ ત્યાગ કરૂં, તો આ સ્ત્રી કોણ માત્ર છે ! આજેજ એ સ્ત્રી ગ્રહણ કર.' આ પ્રમાણે કહી, તેને વિદાય કરીને તેની પછવાડેજ રાત્રિના પ્રારંભમાં સ્વયંદૂતીની જેમ વનમાળાને તેને ઘેર મોકલી. તેણે આવીને પ્રભવને કહ્યું–' તમને દુઃખી જોઇને રાજાએ મને તમને સોંપી દીધી છે; માટે હવે મારા જીવન થઇને મને આજ્ઞા આપો, મારે પતિની આજ્ઞા બળવાન છે, મારા સ્વામી તમારે માટે પ્રાણને પણ છોડી દેવા તૈયાર છે, તો મારા જેવી દાસી કોણ માત્ર છે ? તો હવે તમે ઉદાસ થઇને કેમ જુઓ છો !' પ્રભવ બોલ્યો–' અરે મને નિર્લજ્જને ધિક્કાર છે ! તે સુમિત્ર મહાસત્ત્વવાન છે કે જેનું મારા ઉપર આવું સૌહૃદ છે. બીજાને પ્રાણ અપાય છે પણ પ્રિયા અપાતી નથી, કેમકે તે મહા દુષ્કર છે, તે છતાં એ મિત્રે અત્યારે મારે માટે તેમ પણ કર્યું. પિશુનની [૧] જેમ મારી જીવાને કાંઇ નહિ કહેવા યોગ્ય કે નહિ માગવા યોગ્ય નથી,

૧ દુર્જન અથવા ચાડીયા.

અને કલ્પવૃક્ષની જેમ તે સુમિત્રના જેવા પુરૂષોને કાંઇ પણ નહિ આપવા યોગ્ય નથી; માટે હે વનમાળા! તમે મારી માતા તુલ્ય છો તેથી અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, અને હવે પતિની આજ્ઞા છતાં પણ આ પાપરાશિ મનુષ્યની સામું જોશો નહિ અને તેને બોલાવશો પણ નહિ.' આ બધાં વચનો ત્યાં ગુપ્ત રીતે આવીને રાજા સાંભળતો હતો; તેથી તે પોતાના મિત્રનું આવું સત્ત્વ જોઇને અત્યંત હર્ષ પામ્યો. પછી પ્રભવે વનમાળાને નમસ્કારપૂર્વક વિદાય કરીને એક દારૂણ ખડ્ગ ખેંચી પોતાના મસ્તકને છેદવા માંડ્યું. તે વખતે રાજા સુમિત્રે પ્રગટ થઈ 'હે મિત્ર! સાહસ કર નહિ' એમ કહી તેના હાથમાંથી ખડ્ગ ખેંચી લીધું. તે વખતે જાણે પૃથ્વીમાં પેસવાને ઇચ્છતો હોય તેમ પ્રભવ લજ્જાથી નીચું મુખ કરીને ઉભો ગ્યો. સુમિત્રે ઘણી મહેનતે તેને સ્વસ્થ કર્યો. પછી બંને મિત્રો પૂર્વની જેમ મૈત્રી રાખીને પાછા રાજ્ય કરવા લાગ્યા. કેટલેક કાળે સુમિત્ર દીક્ષા લઇ મૃત્યુ પામીને ઇશાન દેવલોકમાં દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને આ મથુરાના રાજા હરિવાહનની માધવી નામની સ્રીના ઉદરથી તું મધુ નામે પરાક્રમી પુત્ર થયો છે. પેલો પ્રભવ ચિરકાળ ભવમાં ભ્રમણ કરી વિશ્વાવસુની જ્યોતિર્મતી નામે સ્રીથી શ્રીકુમાર નામે પુત્ર થયો હતો; અને તે ભવમાં નિયાણા સહિત તપ કરી કાળયોગે મૃત્યુ પામીને આ હું ચમરેંદ્ર થયો છું. એ પ્રમાણે તારા પુર્વ ભવનો હું મિત્ર છું. આ પ્રમાણે બધું વૃત્તાંત કહી તેણે મને આ ત્રિશૂલ આપેલું છે. આ ત્રિશૂલ બેહજાર યોજન સુધી જઇ કાર્ય કરીને પાછું આવે છે."

આ પ્રમાણે તેનું વૃત્તાંત સાંભળીને રાવણે ભક્તિ અને શક્તિથી વિરાજિત એવા તે મધુકુમારને પોતાની મનોરમા નામે કન્યા આપી. પછી લંકાના પ્રયાણદિસથી અઢાર વર્ષ ગયાં ત્યારે રાવણ સુવર્ણગિરિ[1] પર રહેલા પાંડુક વનમાં ચૈત્યોની પૂજા કરવાને માટે ગયો, ત્યાં મોટી ધામધુમ સાથે સંગીતયુક્ત પૂજાના મહોત્સવપૂર્વક રાવણે ઉત્કંઠાથી સર્વ ચૈત્યોને વંદના કરી. તે વખતે દુર્લંઘ્યપુરમાં રહેલા ઇંદ્રરાજાના પૂર્વદિક્પાલ નલકુબરને પકડવા માટે કુંભકર્ણ વિગેરે રાવણની આજ્ઞાથી ગયા. ત્યાં તે નલકુબરે આશાળી વિદ્યાવડે પોતાના નગરની આસપાસ સો યોજન પર્યંત અગ્નિમય કિલ્લો કરેલો હતો, અને તેમાં એવા અગ્નિમય યત્રો ગોઠવ્યાં હતાં કે જેમાંથી નીકળતા કણીઆ જાણે આકાશમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કરતા હોય તેવા દેખાતા હતા. તેવા કિલ્લાનો અવષ્ટંભ લઈને, કોપથી પ્રજ્વલિત અગ્નિકુમારની જેમ એ નલકુબર સુભટોથી વિંટાઇને રહ્યો હતો. સુઈને ઉઠેલા પુરૂષો જેમ ગ્રીષ્મ ઋતુના મધ્યાન્હ કાળના સૂર્યને જોઇ શકે નહીં, તેમ કુંભકર્ણ વિગેરે પણ ત્યાં આવી તે કિલ્લાની સામું જોઇ શક્યાં નહીં. 'આ દુર્લંઘ્યપુર ખરેખર દુર્લંઘ્ય છે' એવું ધારી તેઓ ઉત્સાહભંગ થઇને

૧ મેરૂ પર્વત.

પાછા આવ્યા, અને કોઇક પ્રકારે તેમણે તે ખબર રાવણને પહોંચાડ્યા. તે સાંભળી રાવણ પોતે ત્યાં આવ્યો અને તેનો કિલ્લો જોઈ, તેને લેવાના ઉપાયને માટે ચિરકાળ બંધુની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો. તે સમયે રાવણની ઉપર અનુરાગી થયેલી નલકુબરની પત્ની ઉપરંભાએ એક દૂતીને મોકલી. તેણે આવીને રાવણને કહ્યું—" મૂર્તિમતી જયલક્ષ્મી હોય તેવી ઉપરંભા તમારી સાથે ક્રીડા કરવાને ઈચ્છે છે, તમારા ગુણોથી તેનું મન તો હરાઇ ગયેલું છે, માત્ર શરીરજ ત્યાં રહેલું છે. હે માનદ ! આ કિલ્લાને રક્ષણ કરનારી **આશાળી** નામની વિદ્યા છે તે ઉપરંભા પોતાના શરીરની જેમ તમારે આધીન કરી દેશે; તેથી તમે આ નગરને નલકુબર સહિત તાબે કરશો. વળી હે દેવ ! અહીં **સુદર્શન** નામે એક ચક્ર તમે સાધ્ય કરશો." રાવણે હાસ્ય સાથે વિભીષણની સામું જોયું એટલે 'एवमस्तु' એમ કહીને તેણે તે દૂતિકાને વિદાય કરી. પછી રાવણે ક્રોધ લાવીને વિભીષણને કહ્યું—" અરે ! આવું કુળવિરૂદ્ધ કાર્ય તેં કેમ સ્વીકાર્યું ? રે મૂઢ ! આપણા કુળમાં કોઇ પુરૂષોએ રણભૂમિમાં શત્રુઓને પૃષ્ઠ અને પરસ્ત્રીને હૃદય કદિ પણ આપ્યું નથી. અરે વિભીષણ ! આવાં વચનથી પણ તેં આપણા કુળમાં નવીન કલંક લગાડ્યું છે ! તારી આવી મતિ કેમ થઇ કે જેથી તું એવું બોલ્યો ? " વિભીષણે કહ્યું—" હે આર્ય મહાભુજ ! પ્રસન્ન થાઓ, શુદ્ધ હૃદયવાળા પુરૂષોને વાણીમાત્રથી કલંક લાગતું નથી. તે ઉપરંભા ભલે આવે ને તમને વિદ્યા પણ આપે. શત્રુ તમારે વશ થાય, એટલે પછી તમે તેને અંગીકાર કરશો નહીં, વાણીની યુક્તિથી તેને છોડી દેજો." વિભીષણનાં આવાં વચન રાવણે સ્વીકાર્યાં, તેવામાં તેને આલિંગન કરવામાં લંપટ એવી ઉપરંભા ત્યાં આવી પહોંચી. પોતાના પતિએ નગરને કિલ્લા રૂપ કરેલી આશાળી વિદ્યા તેણે રાવણને આપી; અને તે શિવાય બીજાં વ્યંતરરક્ષિત અમોઘ શસ્ત્રો પણ આપ્યાં. પછી રાવણે તે વિદ્યાથી તે અગ્નિનો પ્રાકાર (કિલ્લો) સંહરી લીધો, અને લશ્કર તથા વાહન સહિત દુર્લંઘ્યપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. તત્કાળ નલકુબર તૈયાર થઈ યુદ્ધ કરવાને આવ્યો; પરંતુ હાથી જેમ ચામડાની ધમણને પકડી લે તેમ વિભીષણે તેને સહજમાં પકડી લીધો. સુર અને અસુરોથી અજેય એવું ઇંદ્ર સંબંધી મહા દુર્ધર સુદર્શન ચક્ર રાવણને ત્યાંથી પ્રાપ્ત થયું. પછી નલકુબર નમી પડ્યો, એટલે રાવણે તેને તેનું નગર પાછું સોંપી દીધું. કારણ કે **પરાક્રમી પુરૂષો જેવા વિજયના અર્થી હોય છે તેવા દ્રવ્યના અર્થી હોતા નથી.** પછી રાવણે ઉપરંભાને કહ્યું—" હે ભદ્રે ! મારી સાથે વિનયથી વર્તનાર અને તારા કુળને યોગ્ય એવા તારા પતિનેજ તું અંગીકાર કર; કારણ કે તેં મને વિદ્યાદાન કર્યું, તેથી તું તો મારે ગુરૂસ્થાને છે, તેમજ પરસ્ત્રીઓને હું માતા અને બેનને ઠેકાણેજ જોઉં છું. તું કાસધ્વજની પુત્રી છે, અને સુંદરીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, તો બન્ને કુળમાં શુદ્ધ એવી તને કલંક ન લાગે." આ પ્રમાણે કહી તેને નલકુબર રાજાને સોંપી;

જાણે રીસાઇને પિતાને ઘરે ગયેલી સ્ત્રી નિર્દોષપણે પાછી આવે તેમ તે આવી. રાજા નલકુબરે રાવણનો મોટો સત્કાર કર્યો.

પછી ત્યાંથી રાવણની સેનાની સાથે તે રથનૂપુર નગરે આવ્યો. રાવણને આવેલા સાંભળીને મહા બુદ્ધિમાન સહસ્રાર રાજાએ[1] પોતાના પુત્ર ઇંદ્ર પ્રત્યે સ્નેહપૂર્વક કહ્યું– " હે વત્સ ! તારા જેવા મોટા પરાક્રમી પુત્રે જન્મ લઇને બીજા વંશની ઉન્નતિ ન્યૂન કરી આપણા વંશને પરમ ઉન્નતિને પમાડ્યો છે. આ બધી બાબત તેં એકલા પરાક્રમથીજ કરેલી છે; પરંતુ હવે નીતિને પણ અવકાશ આપવો જોઈએ. કોઈવાર એકાંત પરાક્રમ વિપત્તિને પણ આપે છે. અષ્ટાપદ વિગેરે બલિષ્ઠ પ્રાણીઓ એકાંત પરાક્રમથી વિનાશ પામે છે. આ પૃથ્વી હમેશાં બલવાનથી પણ અતિ બલવાન વીરોને ઉત્પન્ન કરે છે; માટે 'હું સર્વથી વિશેષ પરાક્રમી છું ' એવો અહંકાર કોઇએ કરવો નહીં. હાલમાં સુકેશ રાક્ષસના કુળમાં સૂર્ય સમાન લંકાપતિ રાવણ નામે એક વીર ઉત્પન્ન થયેલો છે; જે સવના વીરત્વને હરનારો છે, પ્રતાપમાં સૂર્ય જેવો છે, અને સહસ્રાંશુ જેવા વીરને કબજે કરનારો છે. વળી તેણે લીલામાત્રમાં કૈલાસ[2] પર્વતને ઉપાડ્યો હતો, મરૂત્તરાજાના યજ્ઞનો ભંગ કર્યો હતો, અને જંબૂદ્વીપના પતિ યક્ષરાજથી પણ તેનું મન ક્ષોભ પામ્યું નહોતું. અર્હંત પ્રભુની પાસે પોતાની ભુજવીણાવડે ગાયન કરતો જોઇને સંતુષ્ટ થયેલા ધરણેંદ્રે તેને અમોઘ શક્તિ આપી છે; અને પ્રભુ, મંત્ર તથા ઉત્સાહ એ ત્રણે શક્તિથી તે ઉર્જિત છે. વળી જાણે તેની બે ભુજા હોય તેવા તેની સરખા બે ભાઈઓ (કુંભકર્ણ અને વિભીષણ) થી તે ઉત્કટ છે. એ રાવણે તારા સેવક વૈશ્રવણને તથા યમને હેલામાત્રમાં ભગ્ન કરી દીધા છે, વાળીના ભાઇ વાનરપતિ સુગ્રીવને પોતાનો પત્તિ કર્યો છે; અને જેની આસપાસ અગ્નિનો દુર્લંઘ્ય કિલ્લો હતો એવા દુર્લંઘ્યપુરમાં પણ પ્રવેશ કરાને તેના અનુજ ભાઇએ નલકુબરને કબજે કર્યો છે. એવો તે વીર રાવણ અત્યારે તારી સામે આવ્યો છે; તો પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવો એ ઉદ્ધત રાવણ પ્રણિપાતરૂપ અમૃતવૃષ્ટિથી શમી જશે, તે શિવાય શાંત થશે નહિ. તારી રૂપવતી નામે સ્વરૂપવતી પુત્રીને રાવણ વેરે આપ, કે જેથી એવો સંબંધ બંધાવાને લીધે તારે તેની સાથે ઉત્તમ સંધિ થશે." પિતાનાં આવાં વચન સાંભળી ઇંદ્ર કોપ કરી બોલ્યો–" હે પિતા ! આ વધ કરવા લાયક રાવણને હું મારી કન્યા કેમ કરીને આપું ? કારણ કે તેની સાથે આધુનિક વૈર નથી પણ વંશપરંપરાનું વૈર છે. પિતા વિજયસિંહને તેના પક્ષના રાજાએ મારી નાંખ્યા હતા તે સંભારો. તેના પિતામહ માળીને સાથે જે મેં કર્યું હતું તે આને સાથે પણ કરીશ. એ ભલે આવે, તે કોણ માત્ર

1 આ ઉપરથી પૂર્વે સહસ્રાર રાજાએ દીક્ષા લીધાનો અધિકાર આવી ગયો છે, પણ તે આ યુદ્ધ થયા પછીની હકીકત સમજવી. 2 અષ્ટાપદ પર્વત.

છે ! તમે સ્નેહને લીધે ભીરૂ થાઓ નહિ, સ્વાભાવિક ધૈર્યને ધારણ કરો. તમે તમારા પુત્રનું પરાક્રમ ઘણીવાર જોયેલું છે, શું તમે મારા પરાક્રમને જાણતા નથી ?"

આ પ્રમાણે ઇંદ્રિ કહેતો હતો, તેવામાં દુર્ધર રાવણે રથનૂપુર નગરે આવીને પોતાની સેનાવડે તે નગરને ઘેરી લીધું. મહા પરાક્રમી રાવણે પ્રથમ દૂત મોકલ્યો. તે દૂતે મિષ્ટ વચનોવડે ઇંદ્રને કહ્યું—"જે રાજાઓ વિદ્યા અને ભુજાબલથી ગર્વિષ્ટ હતા તે સર્વેએ આવીને ભેટ ધરી રાવણની પૂજા કરેલી છે. રાવણની વિસ્મૃત્તિથી અને તમારી સરલતાથી આટલો કાળ ચાલ્યો ગયો, પરંતુ હવે ભક્તિ બતાવવાનો તમારો સમય છે, તેથી તેના પ્રત્યે ભક્તિ બતાવો અથવા શક્તિ બતાવો; જો ભક્તિ અને શક્તિ બંનેથી રહિત થશો તો એમના એમ વિનાશ પામી જશો." ઇંદ્ર બોલ્યો—"દીન રાજાઓએ તેને પૂજ્યો તેથી તે રાવણ મત્ત થઇ ગયો છે, તેટલા માટે તે મારી પાસેથી પણ પૂજાની વાંચ્છા કરે છે; પરંતુ આટલો કાળ તો રાવણનો જેમ તેમ સુખને માટે ગયો, પણ હવે તેનો આ કાળરૂપ કાળ આવેલો છે. માટે તું જઇને તારા સ્વામીને કહે કે તે ભક્તિ અથવા શક્તિ બતાવે; જો શક્તિ અને ભક્તિએ રહિત થશે તો તે સત્વર વિનાશ પામી જશે." દૂતે આવીને રાવણને તે પ્રમાણે કહ્યું, એટલે રાવણ કોપથી ભયંકર થઈ મોટા ઉત્સાહથી સર્વ સૈન્યની સાથે તૈયાર થઇ ગયો. ઇંદ્ર પણ તૈયાર થઇને ઉતાવળે રથનૂપુર નગરમાંથી બહાર નીકળ્યો. કેમકે **વીર લોકો બીજા વીરના અહંકારને કે આડંબરને સહન કરી શકતા નથી.**

પછી સામંતોની સાથે સામંતો, સૈનિકોની સાથે સૈનિકો અને સેનાપતિઓની સાથે સેનાપતિઓ—એમ બંને સૈન્યનું પરસ્પર યુદ્ધ શરૂ થયું. શસ્ત્રોને વર્ષાવતા બંને સૈન્ય વચ્ચે સંવર્ત અને પુષ્કરાવર્ત મેઘની જેમ મોટા સંકટ થઇ પડ્યો. પછી 'આ બિચારા મસલાના જેવા સૈનિકોને મારીને શું કરવું ?' એમ કહેતો રાવણ ભુવનાલંકાર નામના ગજેંદ્ર ઉપર ચડી અને પણચ ઉપર ધનુષ ચડાવી ઐરાવણ હસ્તી ઉપર રહેલા ઇંદ્રની સામે આવ્યો. રાવણ અને ઇંદ્રના હાથીઓ પરસ્પર સુખમાં સુંઢ વીંટાળીને જાણે નાગપાશ રચતા હોય તેમ સામસામા મળ્યા. બંને મહા બલવાન ગજેંદ્રો દાંતે દાંતે પરસ્પરને પ્રહાર કરી અરણિ કાષ્ટના મથનની જેમ તેમાંથી અગ્નિના તણખા ઉડાડવા લાગ્યા. માંહોમાંહે દાંતના આઘાતથી, વિરહિણી સ્ત્રીના હાથમાંથી નીકળી પડે તેમ સુવર્ણવલયની શ્રેણી તેમાંથી નીકળીને પૃથ્વીપર પડવા લાગી. પરસ્પર દાંતના ઘાતથી છેદાઇ ગયેલા શરીરમાંથી, ગંડસ્થળમાંથી મદધારાની જેમ રૂધિરની ધારા ઝરવા લાગી. તે અવસરે રાવણ અને ઇંદ્ર પણ ક્ષણવાર શલ્યોથી, ક્ષણવાર બાણોથી અને ક્ષણવાર મુદ્દગરોથી બીજા બે હાથી હોય તેમ સામસામા પ્રહાર કરવા લાગ્યા. એ બંને મહા બલવાન હતા, તેથી તેઓ એક બીજાનાં અસ્રોને અસ્રોવડે ચૂર્ણ કરતા

હતા. એમ પૂર્વ અને પાશ્ચમ સાગરની જેમ તેઓમાંથી એક પણ હીન થયો નહી. ને રણરૂપ યજ્ઞમાં દીક્ષિત થયેલા તે બંને બાધ્ય અને બાધકતાને કરનારા ઉત્સર્ગ તથા અપવાદ માર્ગની જેમ મંત્રાસ્ત્રોથી એક બીજાનાં અસ્ત્રને તત્કાળ બાધ કરતા સતા યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. જ્યારે ઐરાવણ અને ભુવનાલંકાર—એ બંને હાથી એક દીટમાં રહેલાં બે ફળની જેમ ગાઢપણે મળી ગયા, ત્યારે છળને જાણનાર રાવણ પોતાના હાથી ઉપરથી ઉછળીને ઐરાવણ ઉપર કુદી પડ્યો, અને તેના મહાવતને મારી નાંખીને મોટા હાથીની જેમ ઇંદ્રને બાંધી લીધો. પછી મધપુડાને ભમરીઓની જેમ રાક્ષસવીરોએ હર્ષથી ઉગ્ર કોલાહલ કરીને ચારે તરફથી તે હાથીને ઘેરી લીધો, અર્થાત્ તેની ફરતા ફરી વળ્યા. જ્યારે રાવણે ઇંદ્રને પકડી લીધો, ત્યારે તેનું સર્વ સૈન્ય ઉપદ્રવિત થઇ ગયું. કારણ કે "સ્વામી જીતાતાં સૈન્ય પણ જીતાય છે." પછી રાવણ ઐરાવણહસ્તી સહિત ઇંદ્રને પોતાની છાવણીમાં લઇ ગયો અને પોતે વૈતાઢ્યની બંને શ્રેણીઓનો નાયક થયો. ત્યાંથી પાછો ફરીને રાવણ તત્કાળ લંકામાં ગયો, અને કાષ્ટના પાંજરામાં પોપટને નાંખે તેમ ઇંદ્રને કારાગૃહમાં નાંખ્યો.

આ ખબર પડતાં ઇંદ્રનો પિતા સહસ્રાર દિક્પાલો સહિત લંકામાં આવ્યો, અને રાવણને નમસ્કાર કરી એક પાળાની જેમ અંજલિ જોડીને બોલ્યો—"જેણે એક પાષાણના ખંડની જેમ કૈલાસ પર્વતને ધારણ કર્યો હતો એવા તમારી જેવા પરાક્રમી વીરથી જીતાતાં અમને જરા પણ લજ્જા આવતી નથી; તેમજ તમારી જેવા વીરની પાસે યાચના કરવાથી પણ અમને બીલકુલ લજાવું પડે તેમ નથી; માટે હું યાચના કરૂં છું કે ઈંદ્રને છોડી દ્યો અને મને પુત્રભિક્ષા આપો." રાવણ બોલ્યો—"જો એ ઇંદ્ર તેનાં દિક્પાલ અને પરિવાર સહિત નિરંતર આ પ્રમાણેનું કામ કરવું કબુલ કરે તો હું તેને છોડું. સાંભળો—

મારી આ લંકાપુરીને ક્ષણે ક્ષણે વાસગૃહની ભૂમિની જેમ તૃણ કાષ્ટ વિગેરે કચરાથી રહિત કરે, નિત્ય પ્રાતઃકાળે મેઘની જેમ આ નગરીમાં દિવ્ય સુગંધી જળવડે સિંચન કરે, અને સર્વ દેવાલયોમાં માળીની જેમ પુષ્પોને ચુંટી અને ગુંથીને તેની માળાઓ પૂરી પાડે. આ પ્રમાણે નિત્યકાર્ય કરતો સતો આ તમારો પુત્ર ફરીથી રાજ્યનું ગ્રહણ કરો અને મારા પ્રાસાદથી આનંદ પામો." પછી 'તે પ્રમાણે મારો પુત્ર કરશે' એવું જ્યારે સહસ્રારે કબુલ કર્યું ત્યારે રાવણે પોતાના બંધુની જેમ સત્કાર કરી ઇંદ્રને છોડી મૂક્યો. પછી ઇંદ્ર રથનૂપુરમાં આવીને મોટા ઉદ્વેગથી રહેવા લાગ્યો. કેમકે તેજસ્વી પુરૂષોને નિસ્તેજ થવું તે મૃત્યુથી પણ દુઃસહ છે.

એવામાં નિર્વાણસંગમ નામે એક જ્ઞાની મુનિ ત્યાં સમોસર્યા. તે સાંભળી ઇંદ્ર તેમને વાંદવા આવ્યો. ઇંદ્રે પૂછ્યું—'ભગવન્! કયા કર્મથી આ રાવણના તિર-

સ્કારને હું પ્રાપ્ત થયો તે કહો.' મુનિ બોલ્યા–"અરિંજય નામના નગરમાં પૂર્વે જ્વલનસિંહ નામે એક વિદ્યાધરોનો રાજા હતો. તેને વેગવતી નામે પ્રિયા હતી. તેઓને એક અહિલ્યા નામે રૂપવતી દુહિતા થઇ. તેના સ્વયંવરમાં વિદ્યાધરોના સર્વ રાજાઓ એકઠા થયા. તેમાં ચંદ્રાવર્ત નગરનો રાજા આનંદમાળી અને સૂર્યાવર્ત નગરનો સ્વામી તડિત્પ્રભ પણ આવ્યા હતા. તે તડિત્પ્રભ તું પોતેજ હતો. તમે બન્ને સાથે આવ્યા હતા, તે છતાં તારો ત્યાગ કરીને અહિલ્યા સ્વેચ્છાએ આનંદમાળીને વરી, તેથી તારો પરાભવ થયો. ત્યારથી 'હું છતાં અહિલ્યા તેને કેમ વરે?' એવી આનંદમાળીની ઉપર ઈર્ષ્યા થઇ.

એકદા આ સંસારપર વૈરાગ્ય થવાથી આનંદમાળીએ દીક્ષા લીધી, અને તીવ્ર તપસ્યા કરતો સતો તે મહાપ્રઓની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યો. એક વખતે વિહાર કરતો કરતો તે રથાવર્ત નામના ગિરિ ઉપર આવ્યો અને ધ્યાનમાં સ્થિત થયો. ત્યાં તે તારા જોવામાં આવ્યો, એટલે તને અહિલ્યાના સ્વયંવરનું સ્મરણ થયું; તેથી તે તત્કાળ તેને બાંધી લીધો અને અનેક પ્રકારના પ્રહાર કર્યા, તથાપિ તે પર્વતની જેમ જરા પણ ધ્યાનથી ચલિત થયો નહિ. તે વખતે કલ્યાણ ગણધર નામે તેના ભાઈ જે સાધુઓમાં અગ્રણી હતા અને જે તેની સાથેજ હતા તેણે તને તેમ કરતો જોઈને, વૃક્ષપર વિદ્યુત્‌ની જેમ તારી ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી. તે સમયે તારી પત્ની સત્યશ્રીએ ભક્તિવચનથી તે મુનિને શાંત કર્યા, તેથી તેમણે તેજોલેશ્યા પાછી સંહરી લીધી; જેથી તું દગ્ધ થયો નહિ: પણ મુનિતિરસ્કારના પાપથી કેટલાએક ભવમાં પરિભ્રમણ કરી, કોઇક ભવમાં શુભકર્મ ઉપાર્જન કરી તું આ સહસ્રારનો પુત્ર ઇંદ્ર થયેલો છે. આ રાવણથી તારો જે પરાભવ થયો તે મહામુનિને તિરસ્કાર અને પ્રહાર કરવાના કર્મનું ફળ તને પ્રાપ્ત થયેલું છે. ઇંદ્રથી માંડીને એક કીડા સુધી સર્વને લાંબે કાળે પણ તેનાં કરેલાં કર્મ અવશ્ય ફળ આપે છે, એવી સંસારની સ્થિતિ છે. આ પ્રમાણે પોતાનો પૂર્વ વૃત્તાંત સાંભળી ઇંદ્રે પોતાના પુત્ર દત્તવીર્યને રાજ્ય આપીને દીક્ષા લીધી અને ઉગ્ર તપ કરીને મોક્ષે ગયા.

અન્યદા રાવણ સ્વર્ણતુંગ ગિરિ ઉપર જેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ છે એવા અનંતવીર્ય નામના મુનિને વંદના કરવા ગયા. વંદના કરીને રાવણ યોગ્ય સ્થાને બેઠા અને કર્ણને અમૃતની નીક જેવી તેમની ધર્મદેશના સાંભળી. દેશનાને અંતે રાવણે પૃછ્યું કે–"મારૂં મરણ ગા કારણથી અને કોનાથી થશે?' ભગવાન્ મહર્ષિ બોલ્યા–'હે રાવણ! ભવિષ્યમાં થનારા વાસુદેવને હાથે પરસ્ત્રીના દોષથી પ્રતિવાસુદેવ એવા તારૂં મૃત્યુ થશે.' તે સાંભળી રાવણે તત્કાળ તેજ મુનિની પાસે એવો અભિગ્રહ લીધો કે "મને નાહ ઇચ્છતી પરસ્ત્રીની સાથે હું કદિ પણ રમીશ નહિ." પછી જ્ઞાનરત્નના સાગર એવા તે મુનિને વંદના કરીને રાવણ પુષ્પક વિમાનમાં બેસી

પોતાની નગરીમાં આવ્યો, અને પોતાના નગરની સ્ત્રીઓના નેત્રરૂપ નીલકુમુદને હર્ષવૈભવ આપવામાં ચંદ્ર સમાન થયો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये
सप्तमे पर्वणि रावणदिग्विजयो नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

સર્ગ ૩ જો.

હનુમાનની ઉત્પત્તિ અને વરૂણનું સાધન.

વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર આવેલા **આદિત્યપુર** નામના નગરમાં **પ્રહ્લાદ** નામે એક રાજા હતો. તેને **કેતુમતી** નામે પ્રિયા હતી. તેમને **પવનંજય** નામે એક પુત્ર થયો, જે બળથી અને આકાશગમનથી પવનના જેવો વિજયી હતો. તે સમયમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે સમુદ્રને કિનારે આવેલા દંતી પર્વતની ઉપર **માહેંદ્રપુર** નગરમાં **મહેંદ્ર** નામે એક વિદ્યાધરોનો રાજા હતો. તેને **હૃદયસુંદરી** નામે પત્ની હતી. તેમને **અરિંદમ** વિગેરે સો પુત્રોની ઉપર **અંજનાસુંદરી** નામે એક પુત્રી થઇ હતી. જ્યારે તે બાળા ઉત્કટ યૌવનને પ્રાપ્ત થઇ, ત્યારે તેના પિતાને વરની ચિંતા થતાં મંત્રીઓ તેને લાયક એવા હજારો યુવાન વિદ્યાધરોના નામ આપવા લાગ્યા. પછી મહેંદ્રની આજ્ઞાથી તે મંત્રીઓએ અનેક વિદ્યાધરોનાં કુમારોના યથાવસ્થિત સ્વરૂપ પટ ઉપર જુદા જુદા આલેખી મંગાવીને બતાવવા માંડ્યા.

એક વખતે કોઇ મંત્રીએ વિદ્યાધરપતિ **હિરણ્યાભ** અને તેની પત્ની **સુમના**ના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલા **વિદ્યુત્પ્રભ** નામના વિદ્યાધરનું અને પ્રહ્લાદ રાજાના પુત્ર પવનંજયનું મનોહર સ્વરૂપ ચિત્રમાં આળેખીને મહેંદ્ર રાજાને બતાવ્યું. તે બન્ને રૂપ જોઈ મહેંદ્રે મંત્રીને પૂછ્યું કે–' આ બન્ને સરખા રૂપવાન અને કુલીન છે, તેથી તે બન્નેમાંથી કુમારી અંજનાસુંદરી માટે કયો વર પસંદ કરવો ? ' મંત્રી બોલ્યો–' હે સ્વામી ! આ વિદ્યુત્ જેવી પ્રભાવાળો વિદ્યુત્પ્રભ અઢાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂરું કરી મોક્ષે જવાનો છે, એવું નિમિત્તિઆઓએ મને પ્રથમ સ્પષ્ટ કહેલું છે, અને આ પ્રહલાદનો પુત્ર પવનંજય દીર્ઘ આયુષ્યવાળો છે, તેથી પવનંજય યોગ્ય વર છે; માટે અંજનાસુંદરી તેને આપો.'

એ સમયમાં સર્વ વિદ્યાધરેંદ્રો પોતપોતાનો પરિવાર લઇ મોટી સમૃદ્ધિ સાથે નંદીશ્વરદ્વીપે યાત્રાને માટે જતા હતા; તેમાં મહેંદ્ર રાજાને આવેલા જોઇ પ્રહ્લાદે કહ્યું કે– ' તમારી પુત્રી અંજનાસુંદરી મારા પુત્ર પવનંજયને [illegible] ' મહેંદ્રે તે વાત સ્વીકારી. કારણકે પ્રથમથીજ એ વિચાર [illegible] હતો; [illegible] ના તો નિમિત્ત માત્રજ હતી. પછી ' આજથી ત્રીજે [illegible] સરોવરન [illegible] કરવો ' [illegible] તે બન્ને પોતપોતાને સ્થાનકે [illegible]

પછી મહેંદ્ર અને પ્રહ્લાદે આહ્લાદ સહિત સર્વ સ્વજનોને લઈને માનસ સરોવરને કિનારે જઈ નિવાસ કર્યો. તે પ્રસંગે પવનંજયે પ્રહસિત નામના પોતાના મિત્રને પૂછ્યું કે–' અંજનાસુંદરી કેવી છે? તે તમે જોઇ છે?' પ્રહસિત હસીને બોલ્યો–' મેં તેને જોઇ છે. અંજનાસુંદરી રંભાદિક અપ્સરાઓ કરતાં પણ અધિક સૌંદર્યવાન છે, તેનું નિરૂપમ રૂપ જેવું દ્રષ્ટિથી જોવાય તેવું વાચાળ માણસથી પણ વચનવડે કહી શકાય
'જય બોલ્યો–' મિત્ર! હજુ વિવાહનો દિવસ દૂર છે અને મારે
ને દૃષ્ટિગોચર કરવાની ઈચ્છા છે, તો તે કાર્ય શી રીતે કરવું?
ઉત્કંઠિત થયેલા પુરૂષોને એક ઘડી દિવસ જેવી અને એક દિવસ
પડે છે, તો મારા આ ત્રણ દિવસ શી રીતે જશે!' પ્રહસિત
સ્થિર થા, રાત્રિએ આપણે અનુપલક્ષિત[1] થઇને ત્યાં જઇશું અને
શું.' પછી તે રાત્રે પવનંજય પ્રહસિતને સાથે લઈ ત્યાંથી ઉઠીને
તેના મહેલને સાતમે માળે રહેલી હતી ત્યાં આવ્યો. રાજસ્પર્શ[2] ની
રહીને પવનંજય મિત્રની સાથે તે અંજનાસુંદરીને સારી રીતે નિરખવા
ખતે વસંતતિલકા નામની તેની સખી અંજનાસુંદરીને કહેતી હતી કે
તને ધન્ય છે કે પવનંજય જેવો પતિ પામી.' તે સાંભળીને મિશ્રકા નામે બીજી
લી ઉઠી –' અરે સખી! વિદ્યુત્પ્રભ જેવા ઉત્તમ વરને મૂકી બીજા વરના શા
રે છે?' વસંતતિલકાએ કહ્યું–' અરે મુગ્ધા! તું કાંઇ પણ જાણતી નથી.
વિદ્યુત્પ્રભ અલ્પ આયુષ્યવાળો છે, તેથી તે આપણી સ્વામિનીને કેમ યોગ્ય થાય!' મિશ્રકા બોલી–' સખી! તું મંદબુદ્ધિવાળી લાગે છે, અમૃત થોડું હોય તોપણ તે શ્રેષ્ઠ છે અને વિષ ઘણું હોય તોપણ તે કશા કામનું નથી.'

આ પ્રમાણે તે બને સખીઓનો પરસ્પર આલાપ સાંભળી પવનંજય વિચારવા લાગ્યો કે 'તે વિદ્યુત્પ્રભ અંજનાસુંદરીને પ્રિય જણાય છે, તેથી તે આ બીજીને બોલતાં અટકાવતી નથી.' આ પ્રમાણે ચિંતવી અંધકારમાં જેમ અકસ્માત્ નિશાચર પ્રગટ થાય તેમ પવનંજય ક્રોધથી ખડ્ગ ખેંચીને પ્રગટ થયો અને બોલ્યો કે–' એ વિદ્યુત્પ્રભને વરવાનું અને તેની સાથે વરાવવાનું જેને ઠીક લાગ્યુ છે તે બંનેનું મસ્તક છેદી નાંખું.' એમ બોલતો પવનંજય રોષથી તે તરફ ચાલ્યો, એટલે તેના બાહુદંડને પકડી રાખી પ્રહસિત બોલ્યો–' અરે મિત્ર! શું તું નથી જાણતો કે સ્ત્રી અપરાધી હોય તોપણ ગાયની જેમ વધ કરવાને લાયક નથી? તેમાં પણ આ અંજનાસુંદરી તો નિરપરાધી છે. તે માત્ર લજ્જાને લીધે તેની સખીને બોલતાં અટકાવતી નથી, તે ઉપરથી તે કાંઈ અપવાદવાળી ઠરતી નથી.' આ પ્રમાણે કહી પ્રહસિતે અત્યાગ્રહપૂર્વક તેને અટકાવ્યો, એટલે પવનંજય ત્યાંથી ઉઠી પોતાના આવાસમાં આવ્યો, અને ત્યાં

---

૧ કોઇ ન ઓળખે તેવી રીતે. ૨ ગુપ્ત રાજપુરૂષ

આખી રાત દુઃખિતહૃદયે જાગૃતપણેજ વ્યતીત કરી. પ્રાતઃકાળે તેણે પોતાના મિત્ર પ્રહસિતને કહ્યું કે–"મિત્ર ! આ સ્ત્રી પરણવી કશા કામની નથી; કારણ કે એક સેવક પણ જો વિરક્ત હોય તો તે આપત્તિને માટે થાય છે, તો સ્ત્રીની શી વાત કરવી ! માટે ચાલો, આપણે આ કન્યાને તજી દઇને અહીંથી આપણી નગરીએ જઇએ. કેમકે જે પોતાના આત્માને રૂચે નહિ તે સ્વાદિષ્ટ ભોજન હોય તોપણ શા કામનું !" આ પ્રમાણે કહીને પવનંજય ચાલવા લાગ્યો, એટલે પ્રહસિત તેને પકડી રાખીને સામ વચને સમજાવવા લાગ્યો કે–" પોતે કબુલ કરેલા કાર્યનું પણ ઉલ્લંઘન કરવું તે મહાન્ પુરૂષોને ઘટિત નથી, તો જે કાર્ય અનુલ્લંઘ્ય એવા ગુરૂજનોએ કબુલ કરેલું હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરવાની તો વાતજ કેમ થાય ! ગુરૂજન મૂલ્યથી વેચી દે વા પ્રાસાદથી આપી દે, તોપણ તે સત્પુરૂષોને પ્રમાણ છે; તેને માટે બીજી ગતિજ નથી. વળી આ અંજનાસુંદરીમાં તો એક લેશમાત્ર દોષ નથી. વળી સહૃદજનનું હૃદય તેવા દોષના આરોપથી દૂષિત થાય તેમ છે, તેમજ તારા અને તેના માતાપિતા મહાત્મા તરીકે પ્રખ્યાત છે; તે છતાં હે ભ્રાતા ! તુ સ્વચ્છંદવૃત્તિએ અહીંથી ચાલ્યા જવાનો વિચાર કરતાં કેમ લજ્જા પામતો નથી ? તારે શું તેઓને લજ્જિત કરવા છે ? " આ પ્રમાણે પ્રહસિતના કહેવાથી પવનંજય જરા વિચાર કરીને હૃદયમાં શલ્ય છતાં પણ ત્યાં રહ્યો. પછી નિર્ણય કરેલે દિવસે પવનંજય અને અંજનાસુંદરીનો પાણિગ્રહણનો મહોત્સવ થયો. તે તેઓના માતપિતાના નેત્રરૂપ કુમુદને ચંદ્ર જેવો આહ્લાદકારી લાગ્યો.

પછી મહેંદ્રે સ્નેહથી પૂજેલો પ્રહ્લાદ સર્વ સ્વજનની સાથે તે વધૂવરને લઇને હર્ષથી પોતાની નગરીએ આવ્યો. ત્યાં પ્રહ્લાદે અંજનાસુંદરીને પૃથ્વીપર રહેલા વિમાનની જેવો એક સાત માળનો સુંદર મહેલ રહેવાને આપ્યો; પરંતુ પવનંજયે તો વાણીથી પણ અંજનાસુંદરીની સંભાળ લીધી નહિ. કારણ કે માની પુરૂષો પોતાના અપમાનને જેમ તેમ ભુલી જતા નથી. અંજનાકુમારી ચંદ્ર વિનાની રાત્રિની જેમ પવનંજય વિના નેત્રાશ્રુવડે અંધકારવાળું મુખ કરી અસ્વસ્થતાના પાત્રભૂત થઇને રહેવા લાગી. વારંવાર પલંગપર બંને પડખાને પછાડતી એ બાળાની રાત્રિઓ વર્ષના જેવી લાંબી થઇ પડી. અનન્ય મનવાળી અંજનાસુંદરી બે જાનુ વચ્ચે મુખકમળ રાખીને પતિનુંજ આલેખન કરતી દિવસોને નિર્ગમન કરવા લાગી. સખીઓ તેને વારંવાર મીઠે વચને બોલાવતી, તથાપિ હેમંતઋતુમાં કોયલની જેમ તે પોતાનું મૌનપણું છોડતી નહોતી.

એવી રીતે કેટલોક કાળ વ્યતીત થતાં એક વખતે રાક્ષસપતિ રાવણના દૂતે આવી પ્રહ્લાદ રાજાને કહ્યું–" દુર્મતિ વરૂણ રાવણની સાથે નિરંતર વૈર ધરાવ્યા કરે છે અને પ્રણિપાતને સ્વીકારતો નથી. જ્યારે તેની પાસે નમસ્કાર કરવાની યાચના કરી,

ત્યારે અહંકારનો મોટો ગિરિ અને અનિષ્ટ વચનો બોલનાર એ વરૂણ નેત્રથી પોતાના ભુજદંડને જોતો આ પ્રમાણે બોલ્યો–' અરે એ રાવણ કોણ છે ? અને તેનાથી શું થવાનું છે ? હું ઇંદ્રિ, વૈશ્રવણ, નલકુબર. સહસ્રાંશુ, મરૂત્ત, યમરાજ કે કૈલાસગિરિ નથી; હું તો વરૂણ છું. કદિ દેવતાધિષ્ટિત રત્નોથી એ દુર્મતિ રાવણ ગર્વિષ્ઠ થયો હોય તો તે ભલે અહીં આવે, તેના ચિરકાળથી એકઠા થયેલા ગર્વને હું ક્ષણવારમાં હરી લઇશ.' આવાં તેનાં વચન સાંભળી રાવણે ક્રોધ પામી તેના ઉપર ચડાઈ કરી; અને સમુદ્રની વેળા કાંઠાના ગિરિને જેમ રૂંધે તેમ તેના નગરને લશ્કરવડે રુંધી દીધું; એટલે વરૂણ યુદ્ધ કરવા માટે રાતાં નેત્રવાળો થઇ રાજીવ અને પુંડરીક વિગેરે પુત્રોથી પરવર્યો સતો નગરની બહાર નીકળ્યો અને યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તે મોટા સંગ્રામમાં વરૂણના વીરપુત્રો મહા યુદ્ધ કરી ખરદૂષણને બાંધીને તેના નગરમાં લઈ ગયા. પછી રાક્ષસોના સૈન્યમાં ભંગાણ પડ્યું, એટલે વરૂણ પણ પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનતો પોતાની નગરીમાં પેઠો. પછી રાવણે વિદ્યાધરોના પ્રત્યેક રાજાને બોલાવવાને દૂતો મોકલ્યા; જેઓમાં મને તમારે માટે મોકલેલો છે. "

આ પ્રમાણે દૂતનાં વચન સાંભળી પ્રહ્લાદ રાજા રાવણને સહાય કરવા માટે ત્યાં જવા તૈયાર થવા લાગ્યો, એટલે પવનંજયે આવીને કહ્યું કે " હે તાત ! તમે અહીંજ રહો, હું જઈને તે રાવણના મનોરથને પૂર્ણ કરીશ, હું તમારો પુત્ર છું." આ પ્રમાણે કહી આગ્રહથી પિતાની સંમતિ લઈ અને બધા લોકોને બોલાવી પવનંજય ત્યાં જવા ચાલ્યો. પતિની આ યાત્રાના ખબર લોકોના મુખથી સાંભળીને સતી અંજનાસુંદરી ઉત્કંઠિત થઇ આકાશના શિખરથી દેવી ઉતરી આવે તેમ પ્રાસાદ ઉપરથી નીચે ઉતરી. પોતાના પતિને જોવાને માટે પુતળીની જેમ સ્તંભને ટેકો દઇ અનિમેષ નેત્રે અને અસ્વાસ્થ્યથી પીડિતહૃદયે ઉભી રહી. દ્વારના સ્તંભને આધારે જેનું શરીર રહેલું હતું, બીજના ચંદ્ર જેવી જે કૃશ લાગતી હતી, શિથિલ કેશવડે જેનું લલાટ ઢંકાયેલું હતું, નિતંબભાગ ઉપર જેની શિથિલ થયેલી ભુજલતા લટકતી હતી, જેના અધરપલ્લવ તાંબુલના રંગ વગરના ધૂસરા લાગતા હતા, અશ્રુજળથી જેનું મુખ ધોવાતું હતું અને જેનાં નેત્રમાંથી અંજન ચાલ્યું ગયું હતું એવી અંજનાને પોતાની સન્મુખ ઉભેલી પવનંજયે ચાલતી વખતે જોઇ. તેને જોતાંજ તેણે વિચાર્યું કે–'અહો ! આ દુષ્ટ બુદ્ધિશાળી સ્રીનું નિર્લજ્જપણું અને નિર્ભયપણું કેવું છે ! અથવા તેનું દુર્મનપણું પહેલાંથીજ મારા જાણવામાં આવ્યું છે, પણ માત્ર માતાપિતાની આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનના ભયથી જ મારે તેને પરણવી પડી છે.' તે વખતે અંજના તેના ચરણમાં પડી અંજલિ જોડીને બોલી કે–" હે સ્વામી ! તમે બધાની સંભાળ લીધી, બધાની સાથે હળ્યા મળ્યા અને મારી જરા પણ સંભાળ લીધી નથી; તથાપ હું વિજ્ઞપ્તિ કરૂં છું કે તમે મને ભુલી જશો નહિ, પુનઃ વહેલા પધારજો અને તમારો માર્ગ સુખ-

કારી થજો." આ પ્રમાણે બોલતી દીન થઈ ગયેલી શુદ્ધ ચરિત્રવાળી સતીની પણ અવગણના કરીને પવનંજય વિજયને માટે ચાલ્યો ગયો. પતિએ કરેલી અવજ્ઞાથી વિયોગપીડિત એ બાળા અંતઃગૃહમાં જઇને જલદી ભેદાયેલા નદીના તટની જેમ પૃથ્વીતળ ઉપર પડી. પવનંજય ત્યાંથી ઉડીને માનસરોવરે ગયો, અને ત્યાં પ્રદોષકાલે નિવાસ કર્યો. ત્યાં એક પ્રાસાદ વિકુર્વીને તે તેમાં રહ્યો. કારણકે "વિદ્યાધરોની વિદ્યા સર્વ મનોરથને સિદ્ધ કરે છે." તે મહેલમાં પવનંજય પલંગપર બેઠો હતો, તેવામાં નજીક આવેલા માનસ સરોવરના કિનારા ઉપર પ્રિયવિયોગથી પીડિત એક ચક્રવાકી તેના જોવામાં આવી. તે પક્ષિણી પ્રથમ ગ્રહણ કરેલી મૃણાળલતાને પણ ખાતી ન હતી, શીતળ છતાં જાણે ઉકળેલું હોય તેવા જળથી તે પરિતાપ પામતી હતી. અગ્નિજ્વાળાની જેમ ચંદ્રિકાથી પણ તે દુભાતી હતી, અને કરૂણસ્વરે આક્રંદ કરતી હતી. એવી તે બાળાને જોઈ પવનંજય વિચારવા લાગ્યો કે–" આ ચક્રવાકીઓ આખો દિવસ પોતપોતાના પતિની સાથે ક્રીડા કરે છે, તે છતાં માત્ર રાત્રિએ તેમનો વિરહ તે સહન કરી શકતી નથી; તો વિવાહ પછી તરતજ જેનો મેં ત્યાગ કર્યો છે, અને પરસ્ત્રીની જેમ મેં જેને કદાપિ બોલાવી પણ નથી, તેમજ અહીં આવતી વખતે પણ મેં જેની સંભાળ લીધી નથી; અરે ! જે પર્વત જેવા દુઃખના ભારવડે મૂળથીજ દબાયેલી છે અને જેણે મારા સમાગમનું કિંચિત્ પણ સુખ જોયું નથી તે અંજનાનું શું થયું હશે ? અરે ! મારા એવા અવિવેકને ધિક્કાર છે ! તે બિચારી મારાથી અપમાનિત થયેલી જરૂર મરી જશે. તેની હત્યાના પાપથી દુર્મુખ થયેલો હું પછી ક્યાં જઇશ ? " આ પ્રમાણે ચિંતવી તેણે તે સર્વ પોતાના પ્રિયમિત્ર પ્રહસિતને જણાવ્યું. કારણ કે 'મિત્ર વિના પોતાના દુઃખને જણાવવાનું બીજું કોઇ પાત્ર નથી. પ્રહસિતે કહ્યું–' લાંબે કાળે પણ તે તારા જાણવામાં આવ્યું તે સારૂં થયું; પણ તે બાળા વિયોગી સારસ પક્ષિણીની જેમ અત્યારે જીવતી હશે કે નહિ. હે મિત્ર ! કદિ તે જીવતી હોય તો અદ્યાપિ તેનું આશ્વાસન કરવું તારે યુક્ત છે; તેથી તેની પાસે જઇ પ્રિયવચને તેની આજ્ઞા મેળવીને સ્વાર્થને માટે તારે પાછું અહીં આવવું.' આ પ્રમાણે હૃદયની જેમ ભાવી સંભાવના કરનાર તે મિત્રની પ્રેરણાથી પવનંજય તેને સાથે લઇ ત્યાંથી ઉડીને અંજનાસુંદરીના મંદિરમાં આવ્યો અને ગુપ્તપણે દ્વાર ઉપર ઉભો રહ્યો. પ્રથમ પ્રહસિત આગળ થઈને તેના ઘરમાં પેઠો. તે વખતે અંજનાસુંદરી અલ્પ જળમાં રહેલી માછલીની જેમ પલંગ ઉપર તરફડતી હતી, હિમવડે કમલિની પીડાય તેમ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાથી તે પીડાતી હતી, હૃદયના અંતરતાપથી તેના હારનાં મોતી ફુટી જતાં હતાં, લાંબા નિઃશ્વાસથી તેના કેશની શ્રેણી ચપળ થતી હતી, અસહ્ય પીડાવડે પછડાતી ભુજાઓથી મણિનાં કંકણો ભાંગી જતાં હતાં. વસંતતિલકા સખી તેને વારંવાર ધીરજ આપતી હતી, અને જાણે કાષ્ઠમય હોય તેમ તેની દૃષ્ટિ અને ચિત્ત શૂન્ય થઈ ગયાં હતાં. આવી

સ્થિતિમાં રહેલી અંજનાસુંદરી પ્રહસિતના જોવામાં આવી. પ્રહસિતને વ્યંતરની જેમ અકસ્માત્ પોતાના મહેલમાં આવેલો જોઈ 'અહિં કોણ આવ્યું ?' તેમ ભય પામતી તે બાળા ધીરજ લાવીને બોલી-" અરે ! તમે કોણ છો ? અને પરપુરૂષ છતાં અહીં કેમ આવ્યા છો ? અથવા મારે તે જાણવાની જરૂર નથી; તમે આ પરસ્ત્રીના ઘરમાંથી જતા રહો. હે વસંતતિલકા ! આ પુરૂષને ભુજાથી પકડીને બહાર કાઢ. હું ચંદ્રના જેવી નિર્મળ છું તેથી તેને જોવાને પણ યોગ્ય નથી. મારા પતિ પવનંજય શિવાય આ મારા સ્થાનમાં કોઈ બીજાને પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી. તું શું જોઇ રહી છે ?" તે સાંભળી પ્રહસિત નમસ્કાર કરીને બોલ્યો-'સ્વામિની ! ચિરકાળે ઉત્કંઠિત થઇને આવેલા પવનંજયના સમાગમની તમને વધામણી છે. કામદેવના મિત્ર વસંતની જેમ હું તેનો પ્રહસિત નામનો મિત્ર તમારી આગળ આવ્યો છું, અને મારી પછવાડે તમારા પતિ આવેલાજ છે એમ જાણી લેજો.' અંજના બોલી-" અરે પ્રહસિત ! વિધિએજ મારૂં હાસ્ય કરેલું છે, તો તમે મને શામાટે હસો છો ? આ મશ્કરીનો સમય નથી, અથવા એમાં તમારો દોષ નથી. મારાં પૂર્વકર્મનોજ દોષ છે; નહિં તો તેવો કુળવાન પતિ મારો શા માટે ત્યાગ કરે ? પાણિગ્રહણથી માંડીને પતિએ ત્યાગ કરેલી એવી મને આજે બાવીશ વર્ષ વીતી ગયાં છે, તથાપિ હું પાપિણી અદ્યાપિ જીવું છું." આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચનો સાંભળી તેના દુઃખનો ભાર જેની ઉપર આવેલો છે એવો પવનંજય અંદર પ્રવેશ કરીને અશ્રુથી ગદ્ગદ્ વાણીએ આ પ્રમાણે બોલ્યો-' હે પ્રિયા ! મૂર્ખ છતાં પોતાને ડાહ્યો માનનારા એવા મેં વિવાહથી માંડીને તારા જેવી નિર્દોષ સ્ત્રીને દોષિત ગણી ત્યાગ કરેલી છે. મારા દોષથી તું આવી દુઃસહ દુર્દશાને પ્રાપ્ત થઇ છે અને થોડા વખતમાં મૃત્યુ પણ પામી જાત, પણ મારા ભાગ્યયોગે તું જીવતી રહી છે.' આ પ્રમાણે બોલતા પોતાના પતિને ઓળખીને લજ્જાવતી બાળા પલંગની ઇંસનો ટેકો લઈ મુખ નીચું રાખીને ઉભી થઈ. પછી હસ્તી જેમ લતાને પકડે તેમ વલયાકાર ભુજાએ તેને પકડી લઇને પવનંજય પલંગ ઉપર બેઠો. પવનંજયે ફરીથી કહ્યું-' હે પ્રિયા ! ક્ષુદ્ર બુદ્ધિવાળા મેં તારા જેવી નિરપરાધી સ્ત્રીને દુઃખી કરી છે તે ક્ષમા કરજે.' પતિનાં આવાં વચન સાંભળી અંજના બોલી-' નાથ ! એવું બોલો નહિ; હું તમારી સદાની દાસી છું, તેથી મારી ક્ષમા માગવી તે અનુચિત છે.' પછી પ્રહસિત અને વસંતતિલકા બહાર આવ્યાં. કારણ કે જ્યારે દંપતી એકાંતમાં મળે ત્યારે ચતુર પાસવાનો[૧] ત્યાં રહેતા નથી." પછી અંજના અને પવનંજય સ્વેચ્છાએ રમવા લાગ્યાં, અને રસના આવેશમાં આખી રાત્રિ એક પહોરની જેમ વીતી ગઇ. રાત્રિ વીતીને પ્રભાત થયેલ જોઇ પવનંજયે કહ્યું કે-'હે કાંતા ! હું વિજય કરવા માટે જઇશ, નહિ તો ગુરૂજનને ખબર પડશે. હે સુંદરી ! હવે પછી ખેદ કરશો નહિ, અને હું રાવણનું

---

૧ પાસે રહેનારા મિત્ર, સખી, દાસ દાસી વિગેરે.

કાર્ય કરીને આવું ત્યાં સુધી સખીઓની સાથે સુખે કાળ નિર્ગમન કરજો.' અંજના બોલી– "તમારા જેવા બળવાન વીરને તે કાર્ય તો સિદ્ધજ થયેલું છે; પરંતુ જો મને જીવતી જોવા ઈચ્છતા હો તો અર્થ સાધીને સત્વર પાછા પધારજો. વળી હું આજે ઋતુ-સ્નાતા હતી; તેથી કદિ જો મને ગર્ભ રહેશે તો દુર્જન લોકો તમારી ગેરહાજરીમાં મારી નિંદા કરશે." પવનંજયે કહ્યું–'હે માનિની ! હું સત્વર પાછો આવીશ. મારા આવવાથી નીચ લોકોને તારા અપવાદ બોલવાનો અવકાશજ મળશે નહિ, અથવા મારા સમાગમને સૂચવનારી આ મારા નામથી અંકિત મુદ્રિકા લે, તેવો સમય આવે તો તે પ્રકાશિત કરજે.' એવી રીતે કહી મુદ્રિકા આપીને પવનંજય ત્યાંથી ઉડી માનસ સરોવરના તટ ઉપર રહેલી પોતાની છાવણીમાં આવ્યો. પછી દેવતાની જેમ સૈન્યની સાથે આકાશમાર્ગે ચાલી તે લંકાપુરીમાં આવ્યો, અને રાવણને પ્રણામ કર્યો. ત્યારપછી કાંતિવડે તરૂણ સૂર્યની જેમ પ્રકાશતો રાવણ પણ સેનાની સાથે પાતાળમાં વરૂણની સામે યુદ્ધ કરવા ગયો.

અહીં તે દિવસથી અંજનાસુંદરીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો; તેથી તેનાં સર્વ અવયવો વિશેષ સૌંદર્યથી શોભવા લાગ્યાં. મુખપર ગાલની શોભા પાંડુવર્ણી થઈ, સ્તનનાં મુખ શ્યામ થયાં, ગતિ અત્યંત મંદ થઇ, અને નેત્ર વિશાળ ને ઉજ્વળ થયાં. તે શિવાય બીજાં પણ ગર્ભનાં લક્ષણો તેના શરીર ઉપર સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યાં. તે જોઇને કેતુમતી નામે તેની સાસુ તિરસ્કારથી બોલી–" અરે પાપિણી ! બન્ને કુળને કલંક આપનારૂં આ કાર્ય તેં શું કર્યું ? પતિ દેશાંતર છતાં તું ગર્ભિણી કેમ થઇ ? મારો પુત્ર તારી અવજ્ઞા કરતો, ત્યારે હું જાણતી કે તે અજ્ઞાનથી તને દૂષિત ગણે છે, પણ તું વ્યભિચારિણી છે તે આજ સુધી મારા જાણવામાં નહોતું." આવી રીતે જ્યારે સાસુએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો, ત્યારે અંજનાસુંદરીએ નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને પતિસમાગમના ચિન્હરૂપ મુદ્રિકા તેને બતાવી. તે જોવા છતાં પણ લજ્જાથી નમ્ર મુખ કરી રહેલી અંજનાને તેની સાસુએ ફરીવાર તિરસ્કારથી કહ્યું કે–"અરે દુષ્ટા ! જે તારો પતિ તારૂં નામ લેતો નહિ તેની સાથે તારો સંગમ શી રીતે થાય ? માટે માત્ર મુદ્રિકા બતાવી અમને શામાટે છેતરે છે ? વ્યભિચારિણી સ્ત્રીઓ એવા છેતરવાના પ્રકારો ઘણા જાણે છે. હે સ્વચ્છંદચારિણી ! તું આજેજ મારા ઘરમાંથી નીકળીને તારા પિતાને ઘેર જા, અહીં ઉભી રહે નહિ. મારૂં સ્થાન તારા જેવીને રહેવા યોગ્ય નથી." આ પ્રમાણે અંજનાનો તિરસ્કાર કરી રાક્ષસીની જેવી નિર્દય કેતુમતીએ તેને તેના પિતાને ઘેર મૂકી આવવા માટે સેવકપુરૂષોને આજ્ઞા કરી. તેઓ અંજનાને વસંતતિલકા સહિત વાહનમાં બેસારી માહેંદ્ર નગરની સમીપે લઇ ગયા, અને ત્યાં નેત્રમાં અશ્રુ લાવી તેને વાહનમાંથી ઉતારી. પછી માતાની જેમ નમસ્કાર કરી અને તેને ખમાવીને તેઓ પાછા ગયા. **ઉત્તમ સેવકો સ્વામીના પરિવાર ઉપર પણ સ્વામીની સમાન વૃત્તિવાળા હોય છે.**

તે સમયે જાણે તેના દુઃખથી દુઃખી થયો હોય તેમ સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો. કારણ કે **સત્પુરૂષો સજ્જનની વિપત્તિ જોઇ શકતા નથી.** પછી ત્યાં અંજનાએ ઘુવડ પક્ષીના ઘોર ઘુત્કારથી, શીયાળીઓના ફેત્કારથી, નાહારોના આક્રંદથી, શીકારી પ્રાણીઓના વિવિધ શબ્દોથી અને રાક્ષસોના સંગીતની જેવા પિંગળાના કોલાહલથી જાણે પોતાના કાન ફુટી ગયા હોય તેમ આખી રાત્રિ જાગતપણેજ નિર્ગમન કરી. પ્રાતઃકાળે તે દીન બાળા લજ્જાથી સંકોચ પામતી સતી ભિક્ષુકીની જેમ પરિવારરહિત, પિતાના ગૃહદ્વાર પાસે હળવે હળવે આવી. તેને અચાનક આવેલી જોઇ પ્રતિહારી સંભ્રમ પામી ગયો. પછી વસંતતિલકાના કહેવાથી તેની તેવી અવસ્થા તેણે રાજાની પાસે નિવેદન કરી. તે જાણી રાજાનું મુખ નમ્ર અને શ્યામ થઇ ગયું. તે વિચારમાં પડ્યો કે 'અહો! વિધિના વિપાકની પેઠે સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર પણ અચિંત્ય છે. આ કુલટા અંજના મારા કુળને કલંકિત કરવાને માટે મારે ઘેર આવી છે; પરંતુ અંજનનો લેશ પણ ઉજ્વળ વસ્ત્રને દૂષિત કરે છે.' આ પ્રમાણે રાજા ચિંતવતો હતો, તેવામાં તેનો **પ્રસન્નકીર્તિ** નામે નીતિમાન પુત્ર અપ્રસન્નમુખે કહેવા લાગ્યો—'આ દુષ્ટાને સત્વર અહીંથી કાઢી મૂકો, તેણે આપણા કુળને દૂષિત કર્યું છે; સર્પે ડસેલી આંગળીને બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ શું નથી છેદી નાંખતો?' તે વખતે **મહોત્સાહ** નામનો એક મંત્રી બોલ્યો—'દુહિતાઓને સાસુ તરફથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પિતાના ઘરનુંજ શરણ હોય છે. હે પ્રભુ! કદિ તેની સાસુ કેતુમતીએ ક્રૂર થઇને આ નિર્દોષ બાળા ઉપર કોઇ ખોટો દોષ ઉત્પન્ન કરીને કાઢી મૂકી હશે તો શી ખબર? માટે જ્યાં સુધી આ સદોષ છે કે નિર્દોષ છે એવી સ્પષ્ટતા થાય ત્યાં સુધી તેનું ગુપ્ત રીતે પાલન કરો. એને પોતાની પુત્રી જાણીને એના ઉપર એટલી કૃપા કરો.' રાજાએ કહ્યું—"સર્વ ઠેકાણે સાસુ તો એવી હોય છે, પણ વધૂઓનું આવું ચરિત્ર કોઇ ઠેકાણે હોય નહિ. આપણે પ્રથમથી સાંભળ્યું છે કે આ અંજના પવનંજયને દ્વેષ્ય હતી, અર્થાત્ પવનંજયને તેની સાથે પ્રીતિભાવ નહોતો, તો પવનંજયથી તેને ગર્ભ શી રીતે સંભવે? માટે આ સર્વથા દોષવતી છે. તેની સાસુએ તેને કાઢી મૂકી તે સારૂંજ કર્યું છે, માટે અહીંથી પણ કાઢી મૂકો, તેનું મુખ આપણે જોવું નહિ." આવી રાજાની આજ્ઞા થતાંજ દીનમુખે આક્રંદ કરતા લોકોએ કષ્ટથી જોયેલી તે અંજનાને દ્વારપાળે કાઢી મૂકી. ક્ષુધા અને તૃષાથી પીડિત, શ્રાંત થયેલી, નિઃશ્વાસ નાંખતી, અશ્રુ વર્ષાવતી, દર્ભથી વિંધાયેલા પગમાંથી નીકળેલા રૂધિરવડે ભૂમિતળને રંગતી, પગલે પગલે સ્ખલિત થતી અને વૃક્ષે વૃક્ષે વિશ્રામ લેતી અંજના દિશાઓને પણ રોવરાવતી સખીની સાથે ત્યાંથી ચાલી નીકળી. જે જે નગરમાં કે ગામમાં તે જતી ત્યાં પ્રથમથી આવેલા રાજપુરૂષો તેને રહેવા દેતા નહીં; તેથી તે કોઇ પણ જગ્યાએ સ્થિતિ કરી શકી નહિ. ચારે તરફ ભટકતી તે બાળા અનુક્રમે એક મહાટવીમાં આવી પહોંચી. ત્યાં પર્વતના કુંજમાં એક વૃક્ષની નીચે બેસીને તે વિલાપ કરવા લાગી—"અહો! હું મંદ

ભાગ્યવાળીને ગુરૂજનોથી પણ અપરાધનું વિવેચન થયા શિવાય પ્રથમથીજ દંડ થયો. હે કેતુમતી સાસુ ! તમે કુળને કલંક લાગવા ન દીધું તે સારૂં કર્યું. હે પિતા ! તમે પણ સંબંધીના ભયથી સારૂં વિચાર્યું. દુઃખિત નારીઓને આશ્વાસનનું કારણ માતા છે. હે માતા ! તમે પણ પતિના છંદને અનુસરીને મારી ઉપેક્ષા કરી. હે ભાઇ ! પિતા જીવતાં તારો કાંઇ દોષ નથી. હે નાથ ! એક તમે દૂર રહેતાં મારે સર્વે જનો શત્રુ થયા. હે પ્રિય ! સર્વથા પતિ વિનાની સ્ત્રી એક દિવસ પણ જીવશે નહિ, કે જેવી રીતે મંદભાગ્યમાં શિરોમણિ એવી હું હજુ જીવું છું !"

આ પ્રમાણે વિલાપ કરતી અંજનાને તેની સખીએ સમજાવીને આગળ ચલાવી; ત્યાં એક ગુફાની અંદર ધ્યાન કરતા **અમિતગતિ** નામના એક મુનિ તેમના જોવામાં આવ્યા. તે ચારણશ્રમણ મુનિને નમસ્કાર કરીને તે બંને સ્ત્રીઓ વિનયપૂર્વક તેમની પાસે બેઠી, એટલે મુનિએ પણ ધ્યાન સમાપ્ત કર્યું; અને પોતાનો દક્ષિણ કર ઉંચો કરીને મનોરથ અને કલ્યાણરૂપ મોટા આરામમાં નીક જેવી ધર્મલાભરૂપ આશિષ આપી. પછી વસંતસેનાએ ભક્તિથી નમસ્કાર કરીને અંજનાનું બધું દુઃખ મૂળથી મુનિને કહી બતાવ્યું, અને આ અંજનાના ગર્ભમાં કોણ છે ? અને કયા કર્મથી અંજનાને આવી દશા પ્રાપ્ત થઇ છે ? આ પ્રમાણે પૂછ્યું, એટલે મુનિ બોલ્યા—" આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રને વિષે **મંદર** નામના નગરમાં **પ્રિયનંદી** નામે એક વણિક રહેતો હતો. તેને **જયા** નામની સ્ત્રીથી ચંદ્રની જેમ કળાનો નિધિ અને જેને દમ (ઇન્દ્રિયદમન) પ્રિય છે એવો **દમયંત** નામે એક પુત્ર થયો. એક વખતે તે ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવા ગયો, ત્યાં સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં તત્પર એવા એક મુનિરાજના તેને દર્શન થયા. તેણે તેમની પાસેથી શુદ્ધ બુદ્ધિએ ધર્મ સાંભળ્યો, અને પ્રતિબોધ પામીને સમકિત તથા બીજા વિવિધ નિયમો ગ્રહણ કર્યા. ત્યારથી તેણે મુનિઓને યોગ્ય અને અનિંદિત દાન આપવા માંડ્યું. તપ અને સંયમમાંજ એક નિષ્ઠા રાખતો તે કાળક્રમે મૃત્યુ પામી બીજા દેવલોકમાં પરમર્દ્ધિક દેવતા થયો. ત્યાંથી ચવીને આ જંબૂદ્વીપમાં મૃગાંકપુરના રાજા **વીરચંદ્ર**ની **પ્રિયંગુલક્ષ્મી** નામની રાણીથી પુત્રપણે અવતર્યો. તે **સિંહચંદ્ર** એવા નામથી વિખ્યાત થઇ જૈનધર્મને સ્વીકારી ક્રમયોગે મૃત્યુ પામીને દેવપણાને પ્રાપ્ત થયો. ત્યાંથી ચવીને આ વૈતાઢ્ય ગિરિપર આવેલા **વારૂણ** નામના નગરમાં **સુકંઠ** રાજા અને **કનકોદરી** રાણીનો **સિંહવાહન** નામે પુત્ર થયો. ચિરકાળ રાજ્ય ભોગવી શ્રી **વિમલપ્રભુ**ના તીર્થમાં **લક્ષ્મીધર** મુનિની પાસે તેણે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. દુરતપ તપસ્યા કરી મૃત્યુ પામીને તે લાંતક દેવલોકમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચવીને આ તારી સખી અંજનાના ઉદરમાં આવ્યો છે. એ પુત્ર ગુણોનું સ્થાન, મહા પરાક્રમી, વિદ્યાધરોનો રાજા, ચરમદેહી[1] અને પાપરહિત મન-

---

૧ છેલ્લું જેનું શરીર છે એવા અર્થાત્ તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારો.

વાળો થશે, હવે તારી સખીનો પૂર્વ ભવ સાંભળ. કનકપુર નગરમાં કનકરથ નામે એક મહારથીઓમાં શિરોમણિ રાજા હતો. તેને કનકોદરી અને લક્ષ્મીવતી નામે બે પત્નીઓ હતી; તેમાં લક્ષ્મીવતી અત્યંત શ્રદ્ધાળુ શ્રાવિકા હતી. તે પોતાના ગૃહચૈત્યમાં રત્નમય જિનબિંબને સ્થાપિત કરીને બન્ને કાળ તેની પૂજા અને વંદના કરતી હતી. કનકોદરીને તે વિષે ઈર્ષ્યા થવાથી તે દુષ્ટ હૃદયની સ્રીએ એક વખતે તે જિનબિંબ હરી લઇ અપવિત્ર ઉકરડામાં સંતાડી દીધું. તે વખતે જયશ્રી નામે એક સાધ્વી વિહાર કરતા કરતા ત્યાં આવ્યા. તે તેને પ્રતિમા સંતાડતી દેખીને બોલ્યા–' અરે ભલી સ્રી ! આ તેં શું કર્યું ? આ ભગવંતની પ્રતિમાને અહીં નાંખવાથી તેં તારા આત્માને સંસારનાં અનેક દુઃખનો પાત્ર કર્યો.' જયશ્રી સાધ્વીના આ પ્રમાણે કહેવાથી કનકોદરીને પશ્ચાત્તાપ થયો. તેથી તત્કાળ તે પ્રતિમા ત્યાંથી લઇ શુદ્ધ કરી ખમાવીને જે સ્થાને હતી ત્યાં મૂકી દીધી. ત્યારથી તે સમકિતધારી થઇને જૈનધર્મને પાળવા લાગી. અનુક્રમે આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મૃત્યુ પામીને તે સૌધર્મ કલ્પમાં દેવી થઇ. ત્યાંથી ચવીને આ તારી સખી મહેંદ્ર રાજાની પુત્રી થઇ. તેણે અર્હત્‌ની પ્રતિમા દુઃસ્થાને નાંખી હતી તેનું આ ફળ તેને પ્રાપ્ત થયેલું છે. તું તે ભવમાં તે કર્મ કરવામાં તેને અનુમોદન કરનાર અને મદદગાર હતી, તેથી તું પણ તેની સાથે તેનું ફળ ભોગવે છે. પણ હવે તે દુષ્ટ કર્મનું ફળ પ્રાયઃ ભોગવી લીધું છે, માટે હવે ભવે ભવે શુભ ફળને આપનાર જિનધર્મને ગ્રહણ કરો. અહીંથી આ સ્રીનો મામો અકસ્માત્ આવીને તેને પોતાને ઘેર લઈ જશે, અને થોડા સમયમાં તેને તેના પતિની સાથે પણ મેલાપ થશે."

આ પ્રમાણે કહી તે બન્ને સ્રીઓને આર્હત ધર્મમાં સ્થાપિત કરીને તે મુનિ ગરૂડની જેમ આકાશમાં ઉડી ગયા. તેવામાં ત્યાં આવતો એક યુવાન સિંહ તેમના જોવામાં આવ્યો. પોતાના પુચ્છના પછાડવાથી જાણે પૃથ્વીને ફાડતો હોય તેવો તે દેખાતો હતો, મોટા ગુંકાર ધ્વનિથી દિશાઓના કુંજને પુરી દેતો હતો, હાથીઓના રૂધિરથી વિકરાળ હતો, નેત્રો દીપક જેવાં ચકચકિત હતાં, દાઢો વજ્રના કંદ જેવી હતી, દાંત કરવતના જેવા ક્રૂર હતા, કેશવાળ અગ્નિની જ્વાળા જેવી હતી, નખ લોહના અંકુશ જેવા હતા અને તેનું ઉરઃસ્થળ શિલા જેવું હતું. આવા સિંહને જોતાંજ તે બન્ને સ્રીઓ જાણે ભૂતળમાં પેસવાને ઇચ્છતી હોયતેમ જમીન તરફ જોતી સતી કંપવા લાગી, અને ભય પામેલી હરિણીની જેમ હવે કયાં જવું ? એવા ભયથી સ્થિત થઈ ગઇ; તેવામાં તે ગુહાના અધિપતિ મણિચૂળ નામના ગંધર્વે અષ્ટાપદ પ્રાણીનું રૂપ લઇ તે સિંહને મારી નાંખ્યો. પછી અષ્ટાપદનું રૂપ સંહરી લઈ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરી તેણે એ બન્ને સ્રીઓના હર્ષને માટે પોતાની પ્રિયા સહિત અર્હંત્ ગુણની સ્તુતિ કરવા માંડી. પછી તે સ્રીઓએ તેનું સાંનિધ્ય છોડ્યું નહિ. બન્ને જણી તે ગુફામાંજ રહી, અને ત્યાં મુનિસુવ્રત પ્રભુની પ્રતિમાનું સ્થાપન કરીને નિરંતર તેનું પૂજન કરવા લાગી.

એક દિવસે સિંહણ જેમ સિંહને જન્મ આપે, તેમ અંજનાએ ચરણમાં વજ્ર અંકુશ અને ચક્રના ચિન્હવાળા એક પરાક્રમી પુત્રને જન્મ આપ્યો. વસંતતિલકાએ હર્ષિત થઇ અન્ન જળ વિગેરે લાવીને તેનું પ્રસૂતિકર્મ કર્યું. તે વખતે પુત્રને ઉત્સંગમાં લઇ દુઃખી અંજના મુખપર અશ્રુ લાવીને તે ગુહાને રૂદન કરાવતી સતી વિલાપ કરવા લાગી–" હે મહાત્મા પુત્ર ! આવા ઘોર વનમાં તારો જન્મ થવાથી પુણ્ય વગરની હું રાંક સ્ત્રી તારો જન્મોત્સવ શી રીતે કરૂં ? " આ પ્રમાણે રૂદન કરતી અંજનાને જોઇ પ્રતિસૂર્ય નામના એક ખેચરે તેની પાસે આવી મધુર વાણીએ તેને દુઃખનું કારણ પૂછ્યું; એટલે તેની સખીએ આંખમાં આંસુ લાવીને વિવાહથી માંડીને પુત્રના જન્મ સુધીનું અંજનાના દુઃખનું સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી તેની આંખમાં પણ આંસુ આવ્યાં. પછી ને બોલ્યો–' હે બાળા ! હું હનુપુરનો રાજા છું. પિતા ચિત્રભાનુ અને માતા સુંદરીમાળાનો હું પુત્ર છું. માનસવેગા નામની તારી માતાનો હું ભાઇ થાઉં છું. સારા ભાગ્યે તને જીવતી જોઈને હું ખુશી થયો છું; તો હવે તું આશ્વાસિત થા.' તે પોતાનો માતુલ (મામો) છે, એવું જાણી અંજના અધિક અધિક રૂદન કરવા લાગી. **"ઇષ્ટજનના અવલોકનસમયે પ્રાયઃ ફરીને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે."** તેને રૂદન કરતી નિવારીને પ્રતિસૂર્યે પોતાની સાથે આવેલા કોઇ દૈવજ્ઞ(જોષી)ને તે પુત્રના જન્મ વિષે પૂછ્યું. દૈવજ્ઞે કહ્યું–' આ કુમાર શુભ ગ્રહના બળવાળા લગ્નમાં જન્મેલો છે, તેથી પુણ્યવાન છે, તે અવશ્ય મોટો રાજા થશે, અને આ ભવમાંજ સિદ્ધિને પામશે. આજે ચૈત્રમાસના કૃષ્ણ પક્ષની અષ્ટમી તિથિ છે, શ્રવણ નક્ષત્ર છે અને રવિવાર છે. સૂર્ય ઉંચનો થઇ મેષ રાશિમાં આવ્યો છે, ચંદ્ર મકરનો થઇ મધ્ય ભવનમાં રહેલો છે, મંગલ મધ્યમ થઇ વૃષ રાશિમાં છે, બુધ મધ્યપણે મીનરાશિમાં આવ્યો છે, ગુરૂ ઉંચનો થઇ કર્કરાશિમાં રહ્યો છે, શુક્ર ઉંચનો થઇ મીન રાશિમાં છે, શનિ પણ મીન રાશિમાં છે, મીનલગ્નનો ઉદય છે અને બ્રહ્મ યોગ છે, તેથી સર્વ રીતે શુભ છે.'

પછી પ્રતિસૂર્ય પુત્ર અને સખી સહિત પોતાની ભાણેજને ઉત્તમ વિમાનમાં બેસારીને પોતાના નગર તરફ લઇ ચાલ્યો. માર્ગે જતાં વિમાન ઉપર લટકતા ઉંચા રત્નમય ઝુમખાની ઘુઘરીઓને લેવાની ઇચ્છાથી તે બાળક માતાના ઉત્સંગમાંથી ઉછળ્યો. તેથી આકાશમાંથી વજ્રની જેમ તે નીચેના પર્વત ઉપર પડ્યો. તેના પડવાના આઘાતથી તે ગિરિના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા. પુત્રના પડી જવાથી તત્કાળ અંજના પોતાના હાથથી હૃદયને કુટવા લાગી અને પ્રતિરવથી ગુફાઓને પણ રોવરાવતી સતી રોવા લાગી. પ્રતિસૂર્યે તરતજ બાળકની પછવાડે જઇ તેને અક્ષત અંગે ઉપાડી લીધો, અને નાશ પામેલા નિધાનની જેમ પાછો લાવીને અંજનાને સોંપ્યો. પછી મનની જેવા વેગવાળા વિમાન વડે પ્રતિસૂર્ય, જેમાં મહોત્સવ થઇ રહ્યો છે એવા હનુપુર નગરમાં શીઘ્ર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં અંજનાને તેણે હર્ષથી પોતાના ઘરમાં ઉતારી. જાણે કુળદેવી આવી હોય

તેમ માનીને તેના સર્વ અંતઃપુરે તેની પૂજા કરી. જન્મતાંજ હનુપુર નગરમાં પ્રથમ આવ્યો, તેથી માતુલ પ્રતિસૂર્યે અંજનાના પુત્રનું હનુમાન એવું નામ પાડ્યું. તેના વિમાનમાંથી પડવા વડે પર્વત ચૂર્ણ થઇ ગયો, તેથી તેણે તેનું શ્રીશૈલ એવું બીજું પણ નામ પાડ્યું. માનસ સરોવરના કમલવનમાં રાજહંસના શિશુની જેમ હનુમાનકુમાર યથાસુખે ક્રીડા કરતો ત્યાં મોટો થવા લાગ્યો. અને ' જે દોષ કેતુમતી સાસુએ પોતાની ઉપર આરોપણ કરેલો છે તે હવે કેવી રીતે ઉતરશે?' તેની નિરંતર ચિંતા કરતી અંજના શલ્ય સહિત હોય તેમ રહેવા લાગી.

અહીં રાવણની મદદે ગયેલા પવનંજયે સંધિ કરીને ખર દૂષણને વરૂણ પાસેથી છોડાવ્યા અને રાવણને સંતોષ પમાડ્યો. પછી રાવણ પરિવાર સાથે લંકામાં ગયો, અને પવનંજય તેની રજા લઈ પોતાના નગરમાં આવ્યો. માતાપિતાને પ્રણામ કરી તે અંજનાના વાસગૃહમાં આવ્યો. ત્યાં અંજનારહિત તે વાસગૃહ જ્યોત્સ્નારહિત ચંદ્રના જેવું નિસ્તેજ જોવામાં આવ્યું. ત્યાં રહેલી કોઇ એક સ્ત્રીને તેણે પૂછ્યું કે ' નેત્રને અમૃતાંજન જેવી મારી પ્રિયા અંજના ક્યાં છે ? ' તેણે કહ્યું કે " તમે રણયાત્રામાં ગયા પછી કેટલેક દિવસે ગર્ભસંભવના દોષથી તમારી માતા કેતુમતીએ તેને કાઢી મૂકી છે, અને પાપી સેવકપુરૂષો તમારી માતાના હુકમથી મહેંદ્ર નગરની નજીકના અરણ્યમાં હરિણીની જેમ ભયાકુલ એવી તે બાળાને મૂકી આવ્યા છે." તે સાંભળતાંજ પવનંજય પવનવેગે પારેવાની જેમ પ્રિયાને મળવાને ઉત્સુક થઇ પોતાના સાસરાના નગરમાં આવ્યો. ત્યાં પણ પ્રિયાને જોઇ નહીં, ત્યારે તેણે કોઇ સ્ત્રીને પૂછ્યું કે ' અહીં મારી પ્રિયા અંજના આવી હતી કે નહિં ?' તે સ્ત્રીએ કહ્યું " હા ! તે વસંતતિલકા સાથે અહીં આવી હતી, પણ તેની ઉપર આવેલા વ્યભિચારના દોષથી તેના પિતાએ તેને કાઢી મૂકેલી છે." તે વચનથી જાણે વજ્રથી હણાયો હોય તેવો થઈ પવનંજય પ્રિયાને શોધવા માટે પર્વત અને વન વિગેરેમાં ભમવા લાગ્યો. કોઇ ઠેકાણે જ્યારે તેને પોતાની પ્રિયાના ખબર મળ્યા નહિ, ત્યારે શાપથી ભ્રષ્ટ થયેલા દેવની જેમ ખેદ પામી તેણે પોતાના પ્રહસિત નામના મિત્રને કહ્યું " હે મિત્ર ! તું જઇને મારાં માતાપિતાને કહે કે બધી પૃથ્વીમાં ભટકતાં હજુ સુધી મેં કોઇ ઠેકાણે અંજનાસુંદરીને જોઇ નહીં, હજુ ફરીવાર અરણ્યમાં જઇ તે બિચારીનો શોધ કરીશ. જો મળશે તો સારૂં, નહિં તો છેવટ હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીશ." પવનંજયના કહેવાથી પ્રહસિતે તત્કાળ આદિત્યપુરમાં આવી પ્રહ્લાદ અને કેતુમતીને તે સંદેશો કહ્યો. તે સાંભળીને કેતુમતી જાણે હૃદયમાં પાષાણથી હણાઈ હોય તેમ મૂર્છિત થઇને પૃથ્વીપર પડી. થોડીવારે સંજ્ઞા મેળવીને તે બોલી કે–" હે કઠિન હૃદયવાળા પ્રહસિત ! મરવાનો નિશ્ચય કરનારા તારા તે પ્રિયમિત્રને વનમાં એકલો મૂકીને તું અહીં કેમ આવ્યો ? અથવા મેં પાપણીએ વિચાર્યા વગર અંજના જેવી ખરેખર નિર્દોષ સ્ત્રીને કાઢી મૂકી તે કેવું ખરાબ કર્યું છે ? એ સાધ્વી ઉપર દોષ આરો-

પણ કરવાનું મને અહીંજ પૂર્ણ ફળ મળ્યું છે. અતિ ઉગ્ર પાપ અને પુણ્યનું ફળ અહીંજ મળે છે."

આ પ્રમાણે રૂદન કરતી કેતુમતીને નિવારીને અંજનાને શોધવા નીકળેલા પવનંજયની જેમ પ્રહ્લાદ રાજા પવનંજયને શોધવા ચાલ્યા. અંજના અને પવનંજયની શોધને માટે પ્રહ્લાદે પોતાના મિત્ર એવા સર્વ વિદ્યાધર રાજાઓની પાસે અનેક દૂતોને મોકલ્યા, અને પોતે અનેક વિદ્યાધરોની સાથે પુત્ર અને પુત્રવધૂને શોધતો શોધતો ત્વરાથી ભુતવન નામના વનમાં આવ્યો. ત્યાં એક ચિતા રચીને તેમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરતો પવનંજય તેમના જોવામાં આવ્યો. પછી ચિતાની પાસે ઉભો રહી પવનંજય બોલ્યો કે 'હે વનદેવતાઓ ! વિદ્યાધરોના રાજા પ્રહ્લાદ અને કેતુમતીનો હું પુત્ર છું. અંજના નામે એક મહાસતી મારી પત્ની હતી, તેની સાથે વિવાહ કર્યો ત્યારથી મેં દુષ્ટબુદ્ધિએ એ નિર્દોષ સ્ત્રીને દુઃખી કરી છે. તેનો ત્યાગ કરીને સ્વામીના કાર્યને માટે હું રણયાત્રાએ જતો હતો, તેવામાં દૈવયોગે તેને નિર્દોષ જાણીને પાછો તેની પાસે આવ્યો, અને તેની સાથે સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરી મારા આવ્યાની નિશાની આપી, હું માતાપિતાથી અજ્ઞાત રહી પાછો મારા કટકમાં આવ્યો. તેજ દિવસે તે કાંતાને ગર્ભ રહ્યો. મારા દોષને લીધે તેનીપર દોષની શંકા રાખતા વડિલોએ તેને કાઢી મૂકી; તે અત્યારે ક્યાં હશે તે કાંઇ જણાતું નથી. તે આગળ અને હમણા નિર્દોષજ છે તે છતાં મારા અજ્ઞાનદોષથી દારૂણ દશાને પ્રાપ્ત થઇ છે. અરે ! મારા જેવા અપંડિત (મૂર્ખ) પતિને ધિક્કાર છે ! મેં બધી પૃથ્વીમાં ભટકીને તેનો શોધ કર્યો, તથાપિ રત્નાકરમાં રત્નની જેમ મને મંદભાગ્યને તે પ્રાપ્ત થઇ નથી; માટે આજે હું મારા શરીરને અગ્નિમાં હોમું છું. કેમકે જો જીવતો રહું તો યાવજ્જીવિત આ વિરહાનળ હું સહન કરી શકું તેમ નથી. માટે હે દેવતાઓ ! જો તમે મારી કાંતાને જુઓ તો તેને આ ખબર આપજો કે તારા પતિએ તારા વિયોગથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો છે." આ પ્રમાણે કહીને જેમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો છે એવી તે ચિતામાં ઝંપાપાત કરવાને પવનંજયે ઉછાળો માર્યો, તે વખતે તેનાં સર્વ વચનો જેણે સાંભળ્યાં છે એવા પ્રહ્લાદે અતિ સંભ્રમથી ઉતાવળે તેનીપાસે આવી તેને બે હાથવડે પકડીને છાતી સાથે દબાવ્યો. 'પ્રિયાના વિયોગની પીડાના ઉપાયરૂપ મૃત્યુમાં મને આ શું વિઘ્ન થયું ?' એમ પવનંજયે ઉંચે સ્વરે કહ્યું, એટલે પ્રહ્લાદ અશ્રુ લાવીને બોલ્યા—' નિર્દોષ પુત્રવધૂને કાઢી મૂકવામાં ઉપેક્ષા રાખનાર આ તારો પાપી પિતા પ્રહ્લાદ છે. હે વત્સ ! તારી માતાએ પ્રથમ એક અવિચારી કામ કર્યું છે, હવે તું તેવું બીજું કામ કર નહિ, સ્થિર થા, તું બુદ્ધિમાન છે. હે વત્સ ! તારી વધૂની શોધ કરવાને મેં હજારો વિદ્યાધરોને આજ્ઞા કરી છે; માટે તેના આગમનની રાહ જો.'

હવે જે વિદ્યાધરોને શોધને માટે મોકલ્યા હતા તેઓમાંથી કેટલાક પવનંજય અને અંજનાનો શોધ કરતાં કરતાં હનુપુરમાં આવ્યા. તેઓએ ત્યાં પ્રતિસૂર્ય અને અંજનાને

ખબર આપ્યા કે 'અંજનાના વિરહદુઃખથી પવનંજયે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે.' તેમના પાસેથી તેવું દુઃશ્રવ વચન સાંભળી જાણે વિષપાન કર્યું હોય તેમ અંજના 'અરે હું મારી ગઇ' એમ બોલતી મૂર્છા ખાઇને પૃથ્વીપર પડી. ચંદનજળથી સિંચન કરતાં અને પંખાથી પવન વીજતાં એ બાળા સંજ્ઞા પામી. તે ઉઠીને દીનવચને રૂદન કરવા અને બોલવા લાગી કે-" પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પતિના શોકથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે, કારણકે પતિ વિના તેઓનું જીવિત માત્ર દુઃખને માટેજ થાય છે; પણ જે શ્રીમંન પતિઓ હજારો સ્ત્રીઓના ભોગવનારા છે તેઓને તો પ્રિયાનો શોક ક્ષણિક હોવો જોઇએ; તે છતાં તેમને અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાનું શું કારણ ? હે નાથ ! મારે વિરહે તમે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરો અને તમારો વિરહ છતાં હું ચિરકાળ જીવતી રહું, તે કેટલું બધું વિપરીત કહેવાય ? અથવા મહાસત્વવાળા તે અને અલ્પ સત્વવાળી હું, તેઓની વચ્ચે નીલમણિ અને કાચની જેટલા અંતરની અત્યારે ખબર પડી. આ બાબતમાં મારાં સાસુસસરાનો કે મારાં માતાપિતાનો કાંઇ દોષ નથી; માત્ર હું મંદભાગ્યવાળીના કર્મનોજ દોષ છે. " આ પ્રમાણે રૂદન કરતી અંજનાને સમજાવી પુત્ર સહિત તેને સાથે લઇ પ્રતિસૂર્ય એક ઉત્તમ વિમાનમાં બેસી પવનંજયને શોધવા ચાલ્યો. તે ફરતો ફરતો ભૂતવનમાં આવ્યો. દૂરથી પ્રહસિતે અશ્રુવાળા નેત્રે તેને જોયો; એટલે અંજના સહિત આવતા પ્રતિસૂર્યની ખબર તેણે તત્કાળ પ્રહ્લાદ અને પવનંજયને વિનયપૂર્વક કહી. પ્રતિસૂર્ય અને અંજનાએ વિમાનમાંથી ઉતરી ભક્તિથી પૃથ્વીપર મસ્તક નમાવી દૂરથીજ પ્રહ્લાદને નમસ્કાર કર્યો. પછી પ્રતિસૂર્યને આલિંગન કરી પોતાના પૌત્ર હનુમાનને ઉત્સંગપર બેસારી પ્રહ્લાદે આહ્લાદ પામીને સંભ્રમથી કહ્યું-' હે ભદ્ર ! આ દુઃખસમુદ્રમાં કુટુંબ સહિત ડુબી જતાં એવા મારો ઉદ્ધાર કરનારા તમે છો, તેથી મારા સર્વ સંબંધીઓમાં તમે અગ્રેસર બંધુ છો. મારા વંશની પૂર્વભૂત શાખા અને સંતતિના કારણભૂત આ મારી પુત્રવધૂને મેં દોષ વિના ત્યજી દીધી હતી તેની તમે રક્ષા કરી, તે ઘણું સારૂં કર્યું છે. "

પોતાની પ્રિયાને જોઈ તત્કાલ પવનજય સમુદ્રની જેમ દુઃખની ભરતીથી નિવૃત્ત થયો; અને શોકાગ્નિ શાંત થવાથી તે અત્યંત ખુશી થયો. સર્વ વિદ્યાધરોએ વિદ્યાના સામર્થ્યથી ત્યાં આનંદસાગરમાં ચંદ્રરૂપ મોટો ઉત્સવ કર્યો. પછી તેઓ પોતાના વિમાનોથી આકાશને તારાવાળુ કરતાં હર્ષથી હનુપુરમાં ગયા. મહેંદ્ર રાજા પણ માનસવેગા સહિત ત્યાં આવ્યો, અને કેતુમતી દેવી તથા બીજા સર્વ સંબંધીઓ પણ ત્યાં આવી મળ્યા. એક બીજાના સંબંધી અને બંધુરૂપ ત્યાં મળેલા વિદ્યાધરોના રાજાઓએ પરસ્પર મળીને પૂર્વના ઉત્સવથી પણ અધિક ઉત્સવ કર્યો. પછી પરસ્પરની રજા લઈ સર્વે પોતપોતાના સ્થાને ગયા, અને પવનંજય પોતાની પ્રિયા અંજના અને કુમાર હનુમાનની સાથે ત્યાં રહ્યો.

કુમાર હનુમાન પિતાના મનોરથોની સાથે મોટા થયો અને તેણે સર્વ કળા અને વિદ્યા સાધી લીધી. શેષનાગની જેવી લાંબી ભુજાવાળો, અસ્ત્રશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ,અને કાંતિવડે સૂર્ય જેવો હનુમાન અનુક્રમે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો.

આ સમયમાં ક્રોધીઓમાં શ્રેષ્ઠ અને બળના પર્વત જેવો રાવણ સંધીમાં કાંઇ દૂષણ ઉત્પન્ન કરીને વરૂણને જીતવા ચાલ્યો. દૂતો મોકલીને તેડાવેલા વિદ્યાધરો વૈતાઢ્યગિરિના કટક જેવું કટક તૈયાર કરીને ત્યાં જવા ચાલ્યા. પવનંજય અને પ્રતિસૂર્ય પણ ત્યાં જવાને તૈયાર થયા. તે વખતે અવષ્ટંભ આપવામાં ગિરિ જેવો હનુમાન આ પ્રમાણે બોલ્યો–' હે પિતાઓ ! તમે બંને અહીંજ રહો, હું એકલોજ શત્રુઓને જીતી લઇશ. તીક્ષ્ણ હથિયાર પાસે છતાં બાહુથી કોણ યુદ્ધ કરે? હું બાળક છું એવું ધારી મારી ઉપર અનુકંપા લાવશો નહિ; કારણ કે આપણા કુળમાં જન્મેલા પુરૂષોને પરાક્રમનો અવસર આવે ત્યારે વયનું પ્રમાણ રહેતું નથી. ' એવી રીતે કરી અતિ આગ્રહથી તેમને રોકી, પોતાને જવા માટે તેમની રજા મેળવી. તેઓએ જેના મસ્તકપર ચુંબન કરેલું છે એવા હનુમાને પ્રસ્થાનમંગળ કર્યું. એ દુર્વાર પરાક્રમી હનુમાન મોટા સામંતો, સેનાપતિઓ અને સેંકડો સેનાથી પરવર્યો સતો રાવણની છાવણીમાં આવ્યો. જાણે મૂર્તિમાન વિજય હોય તેવા હનુમાનને આવતો અને પ્રણામ કરતો જોઇ રાવણે હર્ષથી તેને પોતાના ઉત્સંગમાં બેસાર્યો. પછી રાવણ વરૂણની નગરી પાસે જઇ યુદ્ધ કરવા ઉભો રહ્યો, એટલે વરૂણ અને તેના પરાક્રમી સો પુત્રો યુદ્ધ કરવા માટે નીકળ્યા. વરૂણના પુત્રો રાવણની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા અને વરૂણ સુગ્રીવ વિગેરે વીરોની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. મોટા પરાક્રમી અને રાતા નેત્રવાળા વરૂણના પુત્રોએ ડુક્કરને જાતિવંત શ્વાન ખેદ પમાડે તેમ રાવણને યુદ્ધમાં મુંઝવી દીધો. તે સમયે ગજેંદ્રોની સામે કેસરીકિશોરની જેમ ક્રોધથી દુર્ધર એવા દારૂણ હનુમાને પશુઓની જેમ પોતાની વિદ્યાના સામર્થ્યથી વરૂણના પુત્રોને બાંધી લીધા. તે જોઈ માર્ગમાં વૃક્ષોને હાથી ધ્રુજાવે તેમ સુગ્રીવ વિગેરેને કંપાવતો વરૂણ ક્રોધથી હનુમાન ઉપર દોડી આવ્યો. બાણોની શ્રેણીને વર્ષાવતા રાવણે નદીના વેગને પર્વત રોકે તેમ વરૂણને વચમાંજ સ્ખલિત કર્યો; તેથી જેમ વૃષભ સાથે વૃષભ અને હાથી સાથે હાથી લડે, તેમ ક્રોધાંધ વરૂણની સાથે રાવણે ઘણીવાર યુદ્ધ ચલાવ્યું. છેવટે છળને જાણનારા રાવણે સર્વ બળથી વરૂણને આકુળ વ્યાકુળ કરી ઉછળીને ઇંદ્રને બાંધી લીધો હતો તેમ તેને બાંધી લીધો. " સર્વ ઠેકાણે છળ બલવાન છે." પછી જય જય નાદથી દિશાઓના મુખને શબ્દાયમાન કરતો વિશાળ સ્કંધવાળો રાવણ પોતાની છાવણીમાં આવ્યો, અને પુત્ર સહિત વશ થઇને રહેવા કબુલ થયેલા વરૂણને રાવણે છોડી મૂક્યો. **મહાત્માઓનો કોપ પ્રણિપાત સુધીજ હોય છે.**

વરૂણે **સત્યવતી** નામની પોતાની પુત્રી હનુમાનને આપી. કેમકે " પોતાની જાતે જેનું બળ જોયેલું છે એવો જમાતા મળવો દુર્લભ છે."

રાવણ ત્યાંથી લંકામાં આવ્યો અને ચંદ્રણખા (સૂર્પનખા) ની અનંગકુસુમા નામની પુત્રી તેણે હર્ષથી હનુમાનને આપી. સુગ્રીવે પદ્મરાગા, નલે હરિમાલિની અને બીજાઓએ પણ પોતાની હજારો દુહિતા હનુમાનને આપી. રાવણે હર્ષથી દૃઢ આલિંગન કરી વિદાય કરેલો પરાક્રમી હનુમાન હનુપુર ગયો, અને બીજા પણ જે વાનરપતિ (સુગ્રીવ) વિગેરે વિદ્યાધરો હતા તે પણ હર્ષ સહિત પોતપોતાનાં નગરે ગયા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये सप्तमे पर्वणि हनुमदुत्पत्तिवरुणसाधनो नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

સર્ગ ૪ થો.

રામ લક્ષ્મણની ઉત્પત્તિ, વિવાહ અને વનવાસ.

મિથિલા નગરીમાં હરિવંશને વિષે વાસવકેતુ નામે એક રાજા હતો, તેને વિપુલા નામે સ્ત્રી હતી. તેઓને પૂર્ણ લક્ષ્મીવાળો અને પ્રજાઓને જનક સમાન જનક નામે એક પુત્ર થયો. અનુક્રમે તે રાજા થયો. એ સમયમાં અયોધ્યા નગરીમાં શ્રી ઋષભ ભગવાનના રાજ્ય પછી ઇક્ષ્વાકુવંશની અંતર્ગત રહેલા સૂર્યવંશમાં અનેક રાજાઓ થયા; જેઓમાંથી કેટલાક મોક્ષે ગયા અને કેટલાંક સ્વર્ગે ગયા. તે વંશમાં વીશમા અર્હતનુ તીર્થ પ્રવર્તતાં એક વિજય નામે રાજા થયો. તેને હિમચૂલા નામે પ્રિયા હતી. તેઓને વજ્રબાહુ અને પુરંદર નામે બે પુત્રો થયા. તે સમયમાં નાગપુરમાં ઇભવાહન રાજાને તેની ચૂડામણિ નામની રાણીથી મનોરમા નામે એક પુત્રી થઇ હતી. જ્યારે તે યૌવનવતી થઇ ત્યારે રોહિણીને ચદ્રની જેમ વજ્રબાહુ તેને મોટા ઉત્સવથી પરણ્યો. ઉદયસુંદર નામનો તેનો સાળો ભક્તિથી જેની પછવાડે આવેલ છે એવો વજ્રબાહુ મનોરમાને લઇને પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો. આગળ ચાલતાં માર્ગમાં એક ગુણસાગર નામના મુનિ તેમના જોવામાં આવ્યા. તે ઉદયાચલ ઉપર રહેલા સૂર્યની જેમ વસંતગિરિપર તપતેજથી પ્રકાશિત થઇ રહેલા હતા. તે મુનિ આતાપના કરતાં ઉંચુ જોઇ રહેલા હતા, તેથી જાણે મોક્ષમાર્ગને જોતા હોય તેમ દેખાતા હતા. મેઘને જોતાં મયૂરની જેમ તેને જોતાંજ વજ્રબાહુને હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. તેથી તત્કાળ પોતાના વાહનને ઉભું રાખીને તે બોલ્યો–' અહા ! કોઈ આ મહાત્મા મુનિ વંદન કરવા યોગ્ય છે. તે ચિંતામણિ રત્નની જેમ ઘણા પુણ્યથી જોવામાં આવ્યા છે.' તે સાંભળી તેના સાળા ઉદયસુંદરે ઉપહાસ્યમાં કહ્યુ કે ' કુમાર ! કેમ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા છે?' વજ્રબાહુ બોલ્યો–' હા, તેમ કરવાને મારૂં મન છે.' ઉદયસુંદરે ફરીવાર મશ્કરીમાં કહ્યું–'હે રાજા ! જો તમારૂં મન હોય તો વિલંબ કરો નહિ, હુ તમને સહાય આપીશ.'

વજ્રબાહુએ કહ્યું–' મર્યાદાને સમુદ્ર ન તજે તેમ તમે તમારી પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરશો નહિ.' તેણે ' બહુ સારૂં ' એમ કહ્યું. તત્કાળ વજ્રબાહુ જેમ મોહ ઉપરથી ઉતરે તેમ વાહન ઉપરથી ઉતરી પડ્યો, અને ઉદયસુંદર વિગેરેથી પરવર્યો સતો વસંતશૈલ ઉપર ચડ્યો. તેનો દૃઢ વિચાર જાણી ઉદયસુંદર બોલ્યો–" સ્વામી ! તમે દીક્ષા લેશો નહિ, મારા આ ઉપહાસ્ય વચનને ધિક્કાર છે ! આપણા બંનેની વચ્ચે દીક્ષા વિષે ફક્ત મશ્કરીનાંજ વચનો હતાં, તો તે વચનને ઉલ્લંઘન કરવામાં કાંઇ દોષ નથી. પ્રાયઃ વિવાહનાં ગીતની જેમ ઉપહાસ્યનાં વચનો સત્ય હોતાં નથી. તમે અમને સર્વ પ્રકારની આપત્તિઓમાં સહાયકારી થશો, એવા અમારા કુળના મનોરથને દીક્ષા લઈને અકસ્માત્ તમે ભાંગશો નહિ. હજુ આ તમારે હાથે વિવાહની નિશાનીરૂપ માંગલિક કંકણ છે, તો સહસા તે વિવાહથી પ્રાપ્ત થનારા ભોગને કેમ છોડી દ્યો છો ? હે સ્વામી ! તેમ કરવાથી મારી બેન મનોરમા સાંસારિક સુખના સ્વાદથી ઠગાઇ જશે, અને તમે જ્યારે તૃણની જેમ તેનો ત્યાગ કરી દેશો ત્યારે પછી તે કેવી રીતે જીવી શકશે ? " વજ્રબાહુ કુમાર બોલ્યો–" હે ઉદયસુંદર ! માનવજન્મરૂપી વૃક્ષનું સુંદર ફળ ચારિત્રજ છે. વળી સ્વાતી નક્ષત્રના મેઘનું જળ જેમ છીપમાં મોતીરૂપ થાય છે તેમ તમારાં મશ્કરીનાં વચન પણ મને પરમાર્થરૂપ થયાં છે. તમારી બેન મનોરમા જો કુળવાન હશે તો તે મારી સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરશે, નહિ તો તેનો માર્ગ કલ્યાણકારી થાઓ; પણ મારે તો હવે ભોગથી સર્યું. હવે તું મને વ્રત લેવાની આજ્ઞા આપ, અને મારી પછવાડે તું પણ વ્રત ગ્રહણ કર; કેમકે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવી તેજ ક્ષત્રિયોનો કુળધર્મ છે. "

આ પ્રમાણે ઉદયસુંદરને પ્રતિબોધ આપીને વજ્રબાહુ ગુણરૂપ રત્નોના સાગર ગુણસાગર નામના મુનિની પાસે આવ્યા. તરતજ વજ્રબાહુએ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી, એટલે તેની પછવાડે ઉદયસુંદર, મનોરમા અને બીજા પચીશ રાજકુમારોએ દીક્ષા લીધી. વજ્રબાહુએ દીક્ષા લીધી એવા ખબર સાંભળી ' એ બાળક છતાં ઉત્તમ છે, અને હું વૃદ્ધ છતાં ઉત્તમ નથી ' એમ વિચારતાં વિજયરાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો; તેથી તેણે પુરંદર નામના લઘુ પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસારીને નિર્વાણમોહ નામના મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. અનુક્રમે પુરંદરે પણ પોતાના પૃથિવી નામની રાણીની કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલા કીર્તિધર નામના પુત્રને રાજ્ય સોંપીને ક્ષેમંકર નામના મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. કીર્તિધર રાજા ઇંદ્રાણી સાથે ઇંદ્રની જેમ સહદેવી નામની પત્નીની સાથે વિષયસુખ ભોગવવા લાગ્યો. એકદા તેને દીક્ષા લેવાની ઈચ્છા થઇ, એટલે મંત્રીઓએ તેને કહ્યુ કે–" જ્યાં સુધી પુત્ર ઉત્પન્ન થયો નથી ત્યાં સુધી તમારે વ્રત લેવું યોગ્ય નથી. જો તમે અપુત્રપણામાં વ્રત લેશો તો આ પૃથ્વી અનાથ થઇ જશે; માટે હે સ્વામી ! પુત્ર ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધી રાહ જુઓ." મંત્રીઓએ આ પ્રમાણે કહેવાથી કીર્તિધર રાજા દીક્ષા ન લેતાં ગૃહવાસમાં રહ્યો. કેટલોક કાળ ગયા પછી તેને સહદેવી રાણીથી સુકોશલ નામે પુત્ર થયો.

તેનો જન્મ થતાંજ 'આ બાલપુત્ર જન્મેલો જાણી મારા પતિ દીક્ષા લઇ લેશે' એવું ધારી સહદેવીએ તેને ગોપવી દીધો. તે બાલક ગુપ્ત છતાં રાજાના જાણવામાં આવી ગયો. કેમકે 'ઉદય પામેલા સૂર્યને ગોપવવાને કોણ સમર્થ છે ?' પછી સ્વાર્થકુશળ એવા કીર્તિધર રાજાએ સુકોશલ કુમારને રાજ્ય ઉપર બેસારીને વિજયસેન મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. તીવ્ર તપસ્યા કરતા અને અનેક પરીષહોને સહન કરતા તે રાજર્ષિ ગુરૂની આજ્ઞા પામીને એકાકી વિહાર કરવા લાગ્યા. એક વખતે કીર્તિધર મુનિ માસોપવાસી હોવાથી પારણાની ઈચ્છાએ સાકેત[1] નગરમાં આવ્યા. ત્યાં મધ્યાન્હ વખતે ભિક્ષાને માટે તે ભમવા લાગ્યા. રાજમહેલ ઉપર રહેલી સહદેવીએ તેમને જોયા, એટલે તેણે વિચાર્યું કે-" પૂર્વે આ પતિ દીક્ષિત થયા તેથી હું પતિરહિત તો થઇ છું, હવે મારો પુત્ર સુકોશલ જો એમને જોઇને દીક્ષા લેશે તો હું પુત્રવગરની થઈશ, અને આ પૃથ્વી ધણીવગરની થઇ જશે; માટે આ રાજ્યની કુશળતા રહેવા સારૂ આ મુનિ મારા પતિ છે, વ્રતધારી છે અને નિરપરાધી છે, તે છતાં પણ તેને નગરમાંથી કાઢી મૂકાવવા જોઇએ." આવો વિચાર કરીને સહદેવીએ બીજા વેશધારીઓની પાસે તેને નગરની બહાર કાઢી મૂકાવ્યા. **જેમનું મન લોભથી પરાભવ પામ્યું હોય છે તેને ચિરકાળ વિવેક રહેતોજ નથી.** તે વ્રતધારી સ્વામીને નગરની બહાર કાઢી મૂકેલા જાણી સુકોશલની ધાત્રીમાતા છુટે મુખે રોવા લાગી. રાજા સુકોશલે તેને પૂછ્યું કે 'તું કેમ રૂએ છે ?' ત્યારે તેણે શોકયુક્ત ગદ્ગદ અક્ષરે કહ્યું-" હે વત્સ ! જ્યારે તમે બાળક હતા ત્યારે તમારા પિતાએ તમને રાજ્ય ઉપર બેસારીને દીક્ષા લીધી હતી. તેઓ હમણા ભિક્ષાને માટે આપણા નગરમાં આવ્યા હતા. તેમનું દર્શન થતાંજ તમે વ્રત ગ્રહણ કરશો એવી શંકાથી તમારી માતાએ તેમને નગર બહાર કાઢી મૂકાવ્યા છે. એ દુઃખથી હું રૂદન કરૂં છું." તે સાંભળતાંજ સુકોશલ વિરક્ત થઇ પિતાની પાસે આવ્યો અને અંજલિ જોડી વ્રતની યાચના કરી. તે વખતે તેની પત્ની ચિત્રમાળા ગર્ભિણી હતી, તે મંત્રીઓની સાથે આવીને કહેવા લાગી-' હે સ્વામી ! આ અનાથ રાજ્યનો ત્યાગ કરવાને તમે યોગ્ય નથી.' રાજા સુકોશલે કહ્યું કે 'તારા ગર્ભમાં જે પુત્ર છે તેનો મેં રાજ્ય ઉપર અભિષેક કરેલો છે; કેમકે ભવિષ્ય કાળમાં પણ ભૂતકાળનો ઉપચાર થાય છે.' એ પ્રમાણે કહી સર્વ લોકોની સંભાવના કરી સુકોશલે પિતાની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને મહા આકરી તપસ્યા કરવા લાગ્યા. મમતારહિત અને કષાયવર્જિત એ પિતાપુત્ર મહામુનિ થઈ પૃથ્વીતળને પવિત્ર કરતાં સાથેજ વિહાર કરવા લાગ્યા. પુત્રના વિયોગથી સહદેવીને ઘણો ખેદ થયો: તેથી આર્ત્તધ્યાનપરાયણપણે મૃત્યુ પામીને તે કોઇ ગિરિની ગુફામાં વાઘણ થઈ.

કીર્તિધર અને સુકોશલ મુનિ કે જે મનને દમન કરનારા, પોતાના શરીરમાં પણ

---

૧. અયોધ્યા

નિઃસ્પૃહ અને સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં તત્પર હતા તેઓ ચાતુર્માસ નિગમન કરવાને માટે એક પર્વતની ગુફામાં સ્થિર આકૃતિ કરીને રહ્યા. જ્યારે કાર્તિક માસ આવ્યો, ત્યારે તે બંને મુનિ પારણાને માટે ચાલ્યા; ત્યાં માર્ગમાં યમદૂતી જેવી પેલી દુષ્ટ વ્યાઘ્રીએ તેઓને દીઠા. તત્કાળ તે વ્યાઘ્રી મુખ ફાડીને સામી દોડી આવી. " દુહૃદ અને સુહૃદ જનોનું દૂરથી આગમન સરખુંજ હોય છે. " વ્યાઘ્રી નજીક આવીને ઉપર પડવા તૈયાર થઇ, એટલે તે મુનિઓ ધર્મધ્યાનમાં તત્પર થઈને ત્યાંજ કાયોત્સર્ગે રહ્યા. ને વ્યાઘ્રી પ્રથમ વિદ્યુત્‌ની પેઠે સુકોશલ મુનિ ઉપર પડી અને દૂરથી દોડીને પ્રહાર કરવા વડે તેમને પૃથ્વીપર પાડી નાંખ્યા. પછી નખરૂપ અંકુશથી તેના ચર્મને ચટચટ શબ્દ કરતું ફાડી નાંખ્યું, અને મરૂદેશની વટેમાર્ગુ સ્ત્રી જેમ અતિ તૃષાર્તપણે પાણી પીએ તેમ તે રૂધિરપાન કરવા લાગી. રાંક સ્ત્રી જેમ વાલુંક ખાય તેમ દાંતથી તડતડ તોડીને માંસ ખાવા લાગી; અને ઇક્ષુદંડ (શેરડી)ને જેમ હાથિણી પીલી નાંખે તેમ તે કટકટ કરતી કઠોર અસ્થિઓને દાંતરૂપ યંત્રના અતિથિ કરવા લાગી. પરંતુ ' આ વાઘણ મને કર્મક્ષયમાં સહાયકારી છે ' એમ માની મુનિ જરા પણ ગ્લાનિ પામ્યા નહીં, પરંતુ ઉલટા રોમાંચકંચુકને ધરવા લાગ્યા. વ્યાઘ્રીએ આ પ્રમાણે ભક્ષણ કરાતા સુકોશલ મુનિ શુક્લધ્યાનવડે તત્કાળ કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે ગયા, તેવીજ રીતે કીર્તિધર મુનિ પણ કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી અનુક્રમે અદ્વૈત સુખના સ્થાનરૂપ પરમપદને પ્રાપ્ત થયા.

અહીં સુકોશલ રાજાની સ્ત્રી ચિત્રમાલાએ એક કુલનંદન પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેનું હિરણ્યગર્ભ નામ પાડ્યું; કારણ કે તે ગર્ભમાંથીજ રાજા થયો હતો. જ્યારે તે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો, ત્યારે મૃગાવતી નામે એક મૃગાક્ષી સ્ત્રીને પરણ્યો. તે મૃગાવતી રાણીથી હિરણ્યગર્ભ રાજાને જાણે બીજો હિરણ્યગર્ભ હોય તેવો નઘુષ નામે પુત્ર થયો. એક વખતે હિરણ્યગર્ભને પોતાના મસ્તકપર ત્રીજીવય[1]નું જાણે જામીન હોય તેવું એક પળી જોવામાં આવ્યું; તેથી તત્કાળ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં નઘુષને પોતાના રાજ્ય ઉપર બેસારી તેમણે વિમલ મુનિની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. નરોમાં સિંહ જેવા નઘુષને સિંહિકા નામે એક પત્ની હતી, તેની સાથે ક્રીડા કરતો નઘુષરાજા પિતાનું રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. એક વખતે નઘુષ રાજા પોતાની પત્ની સિંહિકાને રાજ્યમાં મૂકીને ઉત્તરાપથના રાજાઓને જીતવા ગયો. તે વખતે દક્ષિણાપથના રાજાઓએ જાણ્યું કે ' અત્યારે નઘુષ રાજ્યમાં નથી, માટે આપણે ચાલો તેનું રાજ્ય લઈ લઇએ. ' આમ વિચારી તેઓએ અયોધ્યા પાસે આવીને ઘેરો નાંખ્યો. " શત્રુઓ છળનિષ્ઠજ હોય છે. " તે વખતે સિંહિકા રાણીએ પુરૂષની જેમ તેઓની સામે થઈ તેઓને જીતીને નસાડી મૂક્યા. " શું સિંહણ હાથીને મારતી નથી ? "

નઘુષ રાજા ઉત્તરાપથના રાજાઓને જીતીને અયોધ્યામાં આવતાં તેણે પોતાની

૧ વૃદ્ધવય.

પત્નીએ કરેલા દક્ષિણાપથના રાજાઓના વિજયનું વૃત્તાંત સાંભળ્યું. તત્કાળ તે વિચારવા લાગ્યો કે–" અહો ! મારા જેવા પરાક્રમીને પણ આ કામ કરવું દુષ્કર છે, તો આ સ્ત્રીએ તે કામ શી રીતે કર્યું ? માટે જરૂર તેમાં તેની સ્પષ્ટ ધૃષ્ટતા જણાય છે. મહાકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓને તેવું કામ કરવું ઉચિત નથી; માટે જરૂર આ સ્ત્રી અસતી હોવી જોઈએ. સતી સ્ત્રીઓને તો પતિજ દેવ હોય છે; તેથી તેઓ પતિસેવા વિના બીજું કાંઇ જાણતીજ નથી, તો આવું કામ તો કેમજ કરે ? " આ પ્રમાણે ચિત્તમાં નિશ્ચય કરીને તેણે ખંડિત પ્રતિમાની જેમ એ અતિ પ્યારી સિંહિકાને તજી દીધી.

એકદા નઘુષ રાજાને દાહજ્વર ઉત્પન્ન થયો. તે દુષ્ટ શત્રુની જેમ સેંકડો ઉપચારોથી પણ શાંત થયો નહિ. તે સમયે સિંહિકા પોતાનું સતીપણું જણાવવાને અને પતિની દાહજ્વરની પીડા શમાવવાને જળ લઇને તેની સમીપ આવી. પછી તે સતીપણાને જણાવતી સતી બોલી કે–'હે નાથ ! તમારા વિના બીજા કોઈ પુરૂષને મેં કયારે પણ જો ઈચ્છયો ન હોય તો આ જળસિંચનથી તમારો જ્વર અત્યારેજ ચાલ્યો જજો.' આ પ્રમાણે કહીને તેણે સાથે લાવેલા જળથી પોતાના પતિ ઉપર અભિષેક કર્યો, તેથી તત્કાળ જાણે અમૃતથી સિંચાયો હોય તેમ તે રાજા જ્વરમુક્ત થઇ ગયો. દેવતાઓએ સિંહિકા ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી, અને ત્યારથી રાજાએ પણ તેનો પૂર્વવત્ માનપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો. કેટલોક કાળ ગયા પછી નઘુષ રાજાને સિંહિકાદેવીથી **સોદાસ** નામે પુત્ર થયો. તે યોગ્ય વયનો થતાં તેને રાજ્યપર બેસારીને નઘુષ રાજાએ સિદ્ધિ (મોક્ષ)ના ઉત્તમ ઉપાયરૂપ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. સોદાસ રાજાના રાજ્યમાં અર્હંતોના અઠ્ઠાઇ ઉત્સવમાં મંત્રીઓએ પૂર્વ રાજ્યની જેમ અમારી ઘોષણા કરાવી, અને તેઓએ સોદાસને પણ કહ્યું કે–' હે રાજા ! તમારા પૂર્વજો અર્હંતના અઠ્ઠાઈ ઉત્સવમાં માંસ ખાતા નહિ, માટે તમે પણ ખાશો નહિ. ' સોદાસે તે વાત સ્વીકારી, પણ તેને સદા માંસભોજન પ્રિય હતું, તેથી તેણે રસોઇઆને આજ્ઞા કરી કે ' તારે ગુપ્ત રીતે અવશ્ય માંસ લાવવું.' તે સમયે મંત્રીઓએ અમારી ઘોષણા ચલાવેલી હતી, તેથી રસોઈઆને કોઇ ઠેકાણેથી માંસ મળ્યું નહિ. ' કોઇ પણ માણસ આકાશપુષ્પની જેમ અસત્ વસ્તુને મેળવી શકતોજ નથી. ' ' આમ તેમ ફરતાં કોઇ સ્થાનકેથી પણ મને માંસ મળતું નથી અને રાજાની આજ્ઞા છે, તો હવે મારે શું કરવું ? ' એમ વિચારતાં રસોઇઆએ એક મરેલું બાળક જોયું. રસોઈઆએ તે મૃત બાળકનું માંસ લઇ તેને સુધારી સોદાસને આપ્યું. તે માંસને ખાતો ખાતો સોદાસ તેનું વર્ણન કરવા લાગ્યો કે ' અહો ! આ માંસનો રસ અતિ તૃપ્તિ કરે તેવો છે. ' તેણે રસોઇઆને પૂછ્યું ' આ માંસ મને અપૂર્વ લાગે છે, માટે આ કયા જીવનું માંસ છે તે કહે.' તેણે કહ્યું–'આ નરમાંસ છે.' રાજા બોલ્યો–'હવેથી પ્રતિદિન આવું નરમાંસજ સુધારીને મને ખાવા આપજે. ' પછી રસોઇઆએ રાજાને માટે પ્રતિદિન નગરનાં બાલકોનું હરણ કરવા માંડ્યું. "અન્યાયનું કારણ હોય તોપણ રાજાની આજ્ઞા હોય તો ભય લાગતો

નથી." આવી રીતે રાજાને દારૂણ કર્મ કરનારો જાણીને ગૃહમાં ઉત્પન્ન થયેલા સર્પની જેમ મંત્રીઓએ તેને પદભ્રષ્ટ કરી અરણ્યમાં કાઢી મૂક્યો, અને તેના પુત્ર સિંહરથને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો. સોદાસ નરમાંસને ખાતો પૃથ્વીમાં ઉચ્છૃંખલપણે ભટકવા લાગ્યો.

એક વખતે સોદાસે દક્ષિણાપથમાં ભમતાં ભમતાં એક મહર્ષિને દીઠા, એટલે તેમને ધર્મ પુછયો. તેને બોધને યોગ્ય જાણી તે મહા મુનિએ મદ્યમાંસનો પરિહાર જેમાં પ્રધાનપણે રહેલો છે એવો અર્હત્ ધર્મ કહ્યો. તે ધર્મ સાંભળી સોદાસ ચકિત થઈ ગયો, અને પ્રસન્ન હૃદયવાળો થઇ તરતજ પરમ શ્રાવક થયો. તે અરસામાં મહાપુર નગરનો રાજા અપુત્ર મૃત્યુ પામ્યો, ત્યાં મંત્રીઓએ કરેલા પાંચ દિવ્યવડે સોદાસને અભિષેક થતાં તે ત્યાંનો રાજા થયો. સોદાસે પોતાના પુત્ર સિંહરથ પાસે એક દૂત મોકલીને કહેવરાવ્યું કે 'તું સોદાસની આજ્ઞા માન્ય કર.' દૂતે જઈ તે પ્રમાણે કહ્યું, એટલે સિંહરથે તે દૂતનો તિરસ્કાર કરીને કાઢી મૂક્યો. તેણે આવીને સોદાસને જે બન્યું હતું તે યથાર્થ કહી આપ્યું. પછી સિંહરથ ઉપર સોદાસ અને સોદાસ ઉપર સિંહરથ એમ બન્નેએ યુદ્ધ કરવા માટે ચડાઈ કરી. માર્ગમાં બન્નેના સૈન્ય એકઠાં થયાં એટલે યુદ્ધ શરૂ થયું. છેવટે સોદાસે સિંહરથને જીતી લઈ હાથે પકડી તેને બન્ને રાજ્ય આપીને પોતે દીક્ષા લીધી.

સિંહરથનો પુત્ર બ્રહ્મરથ થયો. તે પછી અનુક્રમે **ચતુર્મુખ, હેમરથ, શતરથ, ઉદયપૃથુ, વારિરથ, ઇન્દુરથ, આદિત્યરથ, માંધાતા, વીરસેન, પ્રતિમન્યુ, પદ્મબંધુ, રવિમન્યુ, વસંતતિલક, કુબેરદત્ત, કુંથુ, શરભ, દ્વિરદ, સિંહદશન, હિરણ્યકશિપુ, પુંજસ્થળ, કાકુસ્થળ** અને **રઘુ** વિગેરે અનેક રાજાઓ થયા. તેઓમાં કેટલાક મોક્ષે ગયા અને કેટલાક સ્વર્ગે ગયા. પછી શરણાર્થીને શરણ કરવા યોગ્ય અને સ્નેહીઓના ઋણમાંથી મુક્ત રહેનાર **અનરણ્ય** નામે રાજા સાકેતનગર (અયોધ્યા) માં થયો. તેને પૃથ્વીદેવીના ઉદરથી **અનંતરથ** અને **દશરથ** નામે બે પુત્રો થયા. તે અનરણ્ય રાજાને સહસ્રકિરણ નામે એક મિત્ર હતો, તેણે રાવણ સાથે યુદ્ધમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી દીક્ષા લીધી. તેની સાથેની દૃઢ મિત્રતાથી અનરણ્ય રાજાએ માત્ર એક માસના થયેલા નાના પુત્ર દશરથને રાજ્યલક્ષ્મી સોંપીને અનંતરથ પુત્ર સહિત દીક્ષા લીધી. અનુક્રમે અનરણ્ય રાજર્ષિ મોક્ષે ગયા, અને અનંતરથ મુનિ તીવ્ર તપસ્યા કરતા સતા પૃથ્વીપર વિહાર કરવા લાગ્યા.

દશરથ ક્ષીરકંઠ બાલ્યાવસ્થામાં રાજા થયો, પરંતુ વયે અને પરાક્રમે સાથેજ વૃદ્ધિ પામ્યો. તેથી નક્ષત્રમાં ચંદ્ર, ગ્રહોમાં સૂર્ય અને પર્વતોમાં મેરૂની જેમ અનેક રાજાઓની મધ્યમાં શોભવા લાગ્યો. જ્યારે દશરથ રાજા રાજ્યના સ્વામી થયા, ત્યારે લોકોને પરચક્ર વિગેરેથી થતા ઉપદ્રવો આકાશપુષ્પની જેમ અદૃષ્ટપૂર્વ થઈ ગયા. યાચકોને ઇચ્છા પ્રમાણે દ્રવ્ય અને આભૂષણો વિગેરેનું અનર્ગલ દાન દેવાથી તે રાજા મદ્યાંગ વિગેરે દશ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષો ઉપરાંત અગ્યારમું કલ્પવૃક્ષ ગણાવા લાગ્યો.

પોતાના વંશના ક્રમથી આવેલા સામ્રાજ્યની જેમ આર્હત ધર્મને પણ તે સર્વદા અપ્રમત્તપણે ધારણ કરવા લાગ્યો.

દશરથ રાજા યુદ્ધમાં જયશ્રીની જેમ દર્ભસ્થળ (કુશસ્થળ) નગરના રાજા **સુકોશલની અમૃતપ્રભા** નામની રાણીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી **અપરાજિતા**[1] નામની એક રૂપલાવણ્યવતી પવિત્ર કન્યા પરણ્યા. ત્યારપછી રોહિણીને ચંદ્ર પરણે તેમ કમલસંકુલ નગરના રાજા **સુબંધુતિલકની મિત્રાદેવી** રાણીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી **કૈકેયી**[2] નામની કન્યાને પરણ્યા. તે કૈકેયીના **મિત્રાભુ, સુશીલા** અને **સુમિત્રા** એવાં બીજાં નામ પણ હતાં. ત્યાર પછી પુણ્ય, લાવણ્ય અને સૌંદર્યથી જેનું ઉત્તમ અંગ છે એવી **સુપ્રભા** નામની અનિંદિત રાજપુત્રીને પણ પરણ્યા. વિવેકી જનમાં શિરોમણિરૂપ દશરથ રાજા ધર્મ અર્થને બાધા કર્યા વગર તે ત્રણે રાજકન્યાઓની સાથે વિષયસુખ ભોગવવા લાગ્યા.

એ સમયમાં અર્દ્ધ ભરતક્ષેત્રના રાજ્યને ભોગવનારા રાવણે સભામાં બેઠે સતે કોઇ ઉત્તમ નૈમિત્તિકને પૂછ્યુ કે-' હે નિમિત્તજ્ઞ ! દેવતા અમર કહેવાય છે, પણ તેઓ નામનાજ અમર છે. પરમાર્થે અમર નથી; જે કોઇ સંસારવર્તી પ્રાણી છે તેઓનું મૃત્યુ અવશ્ય થવાનું હોય છે, તો મારૂં મૃત્યુ સ્વપરિણામથી છે કે બીજાથી છે તે નિઃશંકપણે કહો; કેમકે આપ્ત પુરૂષો સ્ફુટભાષીજ હોય છે. ' નિમિત્તિઆએ કહ્યુ-' હવે પછી થનારી જાનકી (જનકરાજાની પુત્રી) ના કારણને લીધે દશરથ રાજાના હવે પછી થનારા પુત્રથી તમારૂં મૃત્યુ થશે. ' આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચન સાંભળીને વિભીષણ બોલ્યો કે- " આ નિમિત્તિઆનુ વચન જો કે નિરંતર સત્યજ હોય છે પણ આ વખત તો હું તેને સત્વર અસત્ય કરી દઇશ, કારણ કે તે કન્યાના અને વરના પિતા થનારા જનક તથા દશરથ કે જે બન્ને આ અનર્થના બીજરૂપ છે તેમનેજ હું હણી નાંખીશ, એટલે આપણું કલ્યાણ થશે. જ્યારે તેઓને મારી નાંખવાથી તેમની પુત્રપુત્રીની ઉત્પત્તિજ બંધ થઇ જશે, ત્યારે પછી આ નિમિત્તિઆનું વચન મિથ્યા થશે, એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. " આ પ્રમાણે વિભીષણનાં હિંમતનાં વચન સાંભળી ' બહુ સારૂં ' એમ રાવણે કહ્યુ, એટલે વિભીષણ પોતાને ઘેર આવ્યો.

આ સર્વ વૃત્તાંત ત્યાં સભામાં બેઠેલા નારદે સાંભળ્યુ, તેથી તરતજ તે દશરથ રાજાની પાસે આવ્યા. રાજા દશરથ તે દેવર્ષિને આવતાં જોઈ દૂરથીજ ઉભો થયો, અને નમસ્કાર કરી તેમને ગુરૂ સમાન ગૌરવતાથી બેસાર્યા. પછી દશરથે પૂછ્યું કે ' તમે ક્યાંથી આવો છો ? " નારદે કહ્યુ કે-" શ્રી સીમંધર પ્રભુના સુર અસુરોએ કરેલો નિષ્ક્રમ-

---

૧ એનુ બીજુ નામ કૌશલ્યા હતુ.

૨ આનુ પ્રસિદ્ધ નામ સુમિત્રા હતુ, જે કે લક્ષ્મણની માતા થયેલી છે.

ષોત્સવ[1] જોવા હું પૂર્વવિદેહક્ષેત્રમાં પુંડરીકિણી નગરીને વિષે ગયો હતો; અને તે મહોત્સવ જોઇને મેરૂઉપર ગયો હતો. ત્યાં અનેક તીર્થંકરોને વાંદીને પછી લંકાનગરીમાં ગયો. ત્યાં શાંતિગૃહમાં રહેલા શાંતિનાથને નમીને રાવણની રાજસભામાં ગયો. ત્યાં કોઇ નિમિત્તિઆએ રાવણનો વધ જાનકીને નિમિત્તે તમારા પુત્રથી કહ્યો તે મારા સાંભળવામાં આવ્યો, અને તે સાંભળીને વિભીષણે તમને અને રાજા જનકને મારી નાંખવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, તે પણ મેં સાંભળી. હવે તે મહાભુજ અલ્પ સમયમાં જ અહીં આવી પુગશે. આ સર્વ વૃત્તાંત જાણી તમારી સાથેની સાધર્મિકપણાની પ્રીતિને લીધે લંકાપુરીથી હું સંભ્રમ સહિત ઉતાવળો અહીં તમને તે વાત કહેવાને આવ્યો છું." તે સાંભળી દશરથે નારદને પૂજા કરીને વિદાય કર્યા. ત્યાંથી જનક રાજા પાસે જઇને નારદે તેમને પણ એ વૃત્તાંત જણાવ્યો. રાજા દશરથ મંત્રીઓને બોલાવી આ વૃત્તાંત કહી તેમને રાજ્ય સોંપીને યોગીની જેમ કાળવંચના કરવાને માટે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. મંત્રીઓએ શત્રુને મોહ ઉપજાવવા માટે દશરથ રાજાની એક લેપ્યમય મૂર્ત્તિ કરાવીને રાજ્યગ્રહની અંદર અંધારામાં સ્થાપિત કરી. જનક રાજાએ પણ દશરથની જેમ કર્યું, અને તેના મંત્રીઓએ પણ દશરથના મંત્રીઓની જેમજ કર્યું. પછી દશરથ અને જનક રાજા અલક્ષ્યપણે પૃથ્વીમાં ફરવા લાગ્યા.

વિભીષણ કોપથી અયોધ્યામાં આવ્યો અને ત્યાં અંધકારમાં રહેલી દશરથની લેપ્યમય મૂર્ત્તિના મસ્તકને તેણે ખડ્ગથી છેદી નાંખ્યું. તે વખતે બધા નગરમાં કોલાહલ થઇ રહ્યો, અંતઃપુરમાં મોટો આક્રંદધ્વનિ થયો, સામંત રાજાઓ અંગરક્ષક સહિત તૈયાર થઇને ત્યાં દોડી આવ્યા, અને ગૂઢ મંત્રવાળા મંત્રીઓએ રાજાની સર્વ પ્રકારની ઉત્તર ક્રિયા કરી. દશરથ રાજાને મૃત્યુ પામેલા જાણી વિભીષણ લંકા તરફ ચાલ્યો ગયો. એકલા જનક રાજાથી કાંઈ થઈ શકે તેમ નથી એવું ધારી તેણે જનકને માર્યા નહિ.

મિથિલ અને ઇક્ષ્વાકુ વંશના રાજા જનક અને દશરથ પરસ્પર સાથે રહી, એક અવસ્થાના મિત્ર થઈ પૃથ્વીપર ફરવા લાગ્યા. તેઓ ફરતાં ફરતાં ઉત્તરાપથમાં આવ્યા. ત્યાં કૌતુકમંગળ નગરના રાજા **શુભમતિની પૃથ્વીશ્રી** રાણીના ઉદરથી જન્મેલી, દ્રોણમેઘની બેન **કૈકેયી** નામની કન્યાના સ્વયંવરની વાર્તા સાંભળીને તે બન્ને તે સ્વયંવરમંડપમાં ગયા. ત્યાં **હરિવાહન** વિગેરે રાજાઓ આવ્યા હતા, તેઓની વચમાં કમલ ઉપર બે હંસ બેસે તેમ તેઓ ઉંચે આસને બેઠા. રત્નાલંકારથી વિભૂષિત થઇને કન્યારત્ન **કૈકેયી** જાણે સાક્ષાત્ લક્ષ્મી હોય તેમ તે સ્વયંવરમંડપમાં આવી. પ્રતિહારીના હાથનો ટેકો લઈ દરેક રાજાને જોતી જોતી તે, નક્ષત્રોને ચંદ્રલેખા ઉલ્લંઘન કરે તેમ ઘણા રાજાઓનું ઉલ્લંઘન કરી ગઇ. અનુક્રમે તે સમુદ્ર પાસે ગંગાની જેમ દશરથ

---

૧ દીક્ષા લેવા માટે નીકળતાં થતો ઉત્સવ [સીમંધર પ્રભુએ મુનિસુવ્રત અને નમિનાથના અંતરમાં દીક્ષા લીધી છે તે આ સમય સમજવો].

રાજાની પાસે આવી. ત્યાં બેસારૂને ઉતારીને નાવિકા જેમ જલમાં ઉભી રહે તેમ તે ઉભી રહી. પછી તત્કાળ રોમાંચિત દેહવાળી કૈકેયીએ મોટા હર્ષથી પોતાની ભુજલતાની જેમ દશરથના કંઠમાં વરમાળા આરોપણ કરી. તે જોઇને હરિવાહન વિગેરે માની રાજાઓ પોતાનો તિરસ્કાર થયેલો માની પ્રજ્વલિત અગ્નિની જેમ કોપથી પ્રજ્વલિત થઇ ગયા. 'આ વરાક અને કાપડી જેવા એકાકી રાજાને આ કૈકેયી વરી છે; પણ આપણે તેને પુચાવી લઇશુ તો તે પાછી શી રીતે પડાવી શકશે?' આ પ્રમાણે ઘણા આડંબરથી બોલતા તે સર્વ રાજાઓ પોતપોતાની છાવણીમાં જઇને સર્વ પ્રકારે તૈયાર થયા. માત્ર **શુભમતિ** રાજા દશરથના પક્ષમાં હતો, તે ચતુરંગ સેના લઈ મોટા ઉત્સાહથી યુદ્ધ કરવાને સજ્જ થયો. એ સમયે એકાકી દશરથે કૈકેયીને કહ્યુ—" પ્રિયા! જો તું સારથી થા તો હુ આ શત્રુઓને મારી નાંખું." તે સાંભળી કૈકેયી ઘોડાની રાશ લઈને એક મોટા રથ ઉપર આરૂઢ થઇ; કારણ કે તે બુદ્ધિમતી રમણી બોંતેર કળાઓમાં પ્રવીણ હતી. પછી રાજા દશરથ ધનુષ્ય, ભાથા અને કવચને ધારણ કરીને રથ ઉપર ચડ્યા. જો કે તે એકાકી હતા, પણ શત્રુઓને તૃણની જેમ ગણવા લાગ્યા. ચતુર કૈકેયીએ હરિવાહન પ્રમુખ સર્વ રાજાઓના રથોની સાથે સમકાળે પ્રત્યેકની સન્મુખ પોતાનો રથ વેગથી યોજી દેવા માંડ્યો, એટલે બીજા ઇંદ્ર હોય તેવા અખંડ પરાક્રમવાળા શીઘ્રવેધી દશરથે શત્રુઓના એકએક રથને ખંડિત કરી નાંખ્યા. એ પ્રમાણે દશરથ રાજા સર્વ ભૂપતિઓને પરાજિત કરીને પછી જંગમ પૃથ્વી જેવી કૈકેયીને પરણ્યા. પછી રથી દશરથે તે નવોઢા રમણીને કહ્યું—" હે દેવી! હું તારા સારથીપણાથી પ્રસન્ન થયો છું, માટે વરદાન માગ." કૈકેયી બોલી—" સ્વામી! જ્યારે સમય આવશે ત્યારે હુ વરદાન માગીશ, ત્યાં સુધી એ વરદાન તમારી પાસે મારી થાપણરૂપે રહો." રાજાએ તેમ કરવાને કબુલ કર્યું. પછી હઠથી હરી લીધેલા શત્રુઓના બેસુમાર સૈન્ય સાથે, લક્ષ્મીની જેમ કૈકેયીને લઇને અસંખ્ય પરિવારવાળો દશરથરાજા રાજગૃહ નગરે ગયો, અને જનક રાજા પોતાની મિથિલા નગરીમાં ગયો. **સમયને જાણનારા બુદ્ધિમાન પુરૂષો યોગ્ય રીતેજ રહે છે, જેમ તેમ રહેતા નથી.** રાજા દશરથ મગધપતિને જીતી લઇને રાજગૃહ નગરેજ રહ્યો, રાવણની શંકાથી અયોધ્યામાં ગયોજ નહિ. પછી અપરાજિતા વિગેરે પોતાના અંતઃપુરને ત્યાં બોલાવ્યું. **પરાક્રમી વીરોને સર્વ ઠેકાણે રાજ્ય છે.** પોતાની ચારે રાણીઓની સાથે ક્રીડા કરતો રાજા દશરથ રાજગૃહ નગરીમાં ચિરકાળ રહ્યો. **રાજાઓને સ્વોપાર્જિત ભૂમિ વિશેષ પ્રીતિ આપે છે.**

અન્યદા અપરાજિતા પટ્ટરાણીએ રાત્રિના શેષ ભાગે બલભદ્રના જન્મને સૂચવનારાં હાથી, સિંહ, ચંદ્ર અને સૂર્ય એ ચાર સ્વપ્ન જોયાં. તે વખતે કોઈ મહર્દ્ધિક દેવ બ્રહ્મદેવલોકમાંથી ચવીને સરસીમાં હંસની જેમ તે અપરાજિતાના ઉદરમાં અવતર્યો.

અનુક્રમે વર્ણથી પુંડરીક કમળને અનુસરતા અને મનુષ્યોમાં પુંડરીક જેવા સંપૂર્ણ લક્ષણવાળા એક પુત્રને અપરાજિતાએ જન્મ આપ્યો. પૂર્ણચંદ્રના દર્શનથી સમુદ્રની જેમ તે પ્રથમ અપત્યરત્નના મુખકમળના દર્શનથી રાજા અત્યંત હર્ષ પામ્યો. રાજાએ તે વખતે ચિંતામણિ રત્નની જેમ યાચકોને વાંચ્છીત દાન આપવા માંડ્યું. "પુત્ર ઉત્પન્ન થતાં આપેલું દાન અક્ષય થાય છે" એવી લોકસ્થિતિ છે. તે સમયે લોકોએ એવો મહોત્સવ કર્યો કે જેથી રાજા દશરથ કરતાં પણ તેમનો અતિ હર્ષ જણાઇ આવ્યો. નગરજનો રાજાના દરબારમાં દુર્વા, પુષ્પ અને ફળાદિથી યુક્ત મંગળમય પૂર્ણ પાત્રો લાવવા લાગ્યા, નગરનાં સર્વ ઠેકાણે મધુર ગીત ગવાવા લાગ્યાં, કેસરના છંટકાવ થવા લાગ્યા, અને તોરણોની શ્રેણીઓ બંધાવા લાગી. તે પ્રભાવિક પુત્રના પ્રભાવથી રાજા દશરથને અનેક રાજાઓની તરફથી પણ અણધાર્યાં ભેટણાં આવવા લાગ્યાં. રાજા દશરથે પદ્મા—લક્ષ્મીને નિવાસ કરવાના પદ્મ (કમળ) રૂપ તે પુત્રનું **પદ્મ** એવું નામ પાડ્યું, અને લોકમાં તે **રામ** એવા નામથી પ્રખ્યાત થયો.

ત્યાર પછી અન્યદા રાણી સુમિત્રાએ રાત્રિના શેષ ભાગે વાસુદેવના જન્મને સૂચવનારાં હાથી, સિંહ, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, લક્ષ્મી અને સમુદ્ર એ સાત સ્વપ્ન જોયાં. તે સમયે એક પરમર્દ્ધિક દેવ દેવલોકમાંથી ચવીને સુમિત્રા દેવીના ઉદરમાં અવતર્યો. સમય થતાં વર્ષાઋતુના મેઘની જેવા વર્ણવાળા અને સંપૂર્ણ લક્ષણને ધરનારા એક જગન્મિત્ર પુત્રરત્નને તેણે જન્મ આપ્યો. તે સમયે દશરથ રાજાએ શ્રીમત અર્હંતના સર્વ નગરચૈત્યોમાં સ્નાત્રપૂર્વક અષ્ટપ્રકારી પૂજા રચાવી. હર્ષ પામેલા રાજાએ કારાગૃહમાં પૂરેલા શત્રુઓને પણ છોડી મૂક્યા. **ઉત્તમ પુરૂષનો જન્મ થતાં કોણ સુખે ન જીવે ?** તે વખતે માત્ર પ્રજા સહિત દશરથ રાજાજ એકલા ઉચ્છ્વાસ પામ્યા હતા, એટલુંજ નહિ પણ દેવી પૃથ્વી પણ તત્કાળ ઉચ્છ્વાસને પામી હતી. જેવી રીતે રામના જન્મ વખતે રાજાએ ઉત્સવ કર્યો હતો, તેથી પણ અધિક ઉત્સવ આ વખતે કર્યો. કારણ કે "હર્ષમાં કોણ તૃપ્તિ પામે ?" દશરથ રાજાએ તે પુત્રનું **નારાયણ** એવું નામ પાડ્યું, પણ લોકોમાં તે **લક્ષ્મણ** એવા બીજા નામથી પ્રખ્યાત થયો.

પયપાન કરનારા તે બંને કુમારો અનુક્રમે પિતાની દાઢીમૂછના કેશને આકર્ષણ કરવાની શિક્ષાને આપનાર બાલ્યવયને પ્રાપ્ત થયા. ધાત્રીમાતાઓએ લાલિત કરેલા તે બંને કુમારોને રાજા દશરથ પોતાના બીજા બે ભુજદંડ હોય તેમ વારંવાર જોવા લાગ્યા. સ્પર્શથી જાણે અંગમાં અમૃતને વર્ષાવતા હોય તેમ તેઓ સભામાં એક ઉત્સંગમાંથી બીજા ઉત્સંગમાં એમ વારંવાર સંચરવા લાગ્યા. અનુક્રમે મોટા થતાં તે બન્ને પુત્રો નીલાંબર અને પીતાંબર ધારણ કરીને ચરણપાતથી પૃથ્વીતળને કંપાવતા ચાલવા લાગ્યા. જાણે મૂર્તિમાન બે પુણ્યરાશિ હોય તેમ તેઓએ માત્ર કળાચાર્યને સાક્ષી રાખીનેજ સર્વ કળાઓ સંપાદન કરી. લીલામાત્રમાં મુષ્ટિના પ્રહારથી બરફની જેમ તે મહા પરાક્રમી વીરો મોટા પર્વતોને

પણ ચૂર્ણ કરી નાંખતા હતા. જ્યારે તેઓ કસરતશાળામાં રહ્યા સતા ધનુષ્યને પણચ ઉપર ચડાવતા, ત્યારે સૂર્ય પણ પોતાનો વેધ થશે એવી શંકાથી કંપાયમાન થતો હતો. તેઓ પોતાના માત્ર ભુજાબળથી પણ શત્રુઓના બળને તૃણ સમાન ગણતા હતા. રાજા દશરથ તે બંનેની શસ્ત્ર અને અસ્ત્રોમાં સંપૂર્ણ કુશળતાથી તથા અપાર ભુજાના બળથી પોતાને દેવાસુરોથી પણ અજય્ય માનવા લાગ્યો.

અન્યદા તે કુમારોના પરાક્રમથી ધીરજનું અવલંબન કરીને રાજા દશરથ ઇક્ષ્વાકુ રાજાઓની રાજધાની અયોધ્યા નગરીમાં આવ્યો. ત્યાં દુર્દશામાંથી મુક્ત થયેલો તે, વાદળામાંથી નીકળેલા સૂર્યના જેવા પ્રતાપથી પ્રકાશતો સતો રાજ્ય કરવા લાગ્યો. અન્યદા કૈકેયી રાણીએ શુભ સ્વપ્નથી સૂચિત અને ભરતક્ષેત્રના આભૂષણરૂપ **ભરત** નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. સુપ્રભાએ પણ જેની ભુજાનું પરાક્રમ શત્રુઘ્ન છે એવા **શત્રુઘ્ન** નામના કુળનંદન પુત્રને જન્મ આપ્યો. સ્નેહથી રાતદિવસ અવિયુક્ત રહેતા ભરત અને શત્રુઘ્ન પણ જાણે બીજા બળદેવ અને વાસુદેવ હોય તેમ શોભતા હતા. રાજા દશરથ ચાર ગજદંતાકૃતિ પર્વતોથી જેમ મેરુગિરિ શોભે છે તેમ ચાર પુત્રોથી શોભવા લાગ્યા.

આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રને વિષે દારૂ નામના ગામમાં વસુભૂતિ નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને અનુકોશા નામની સ્ત્રીથી અતિભૂતિ નામે એક પુત્ર થયો. અતિભૂતિને સરસા નામે પત્ની થઇ. એક વખતે કયાન નામના એક બ્રાહ્મણે તેના ઉપર રાગ થવાથી છળવડે તેનું હરણ કર્યું. **કામાતુર મનુષ્ય શું ન કરે ?** અતિભૂતિ તેને શોધવાને ભૂતની જેમ પૃથ્વીપર ભમવા લાગ્યો, અને તે પુત્ર અને પુત્રવધૂને માટે તેમની પછવાડે અનુકોશા અને વસુભૂતિ પણ ફરવા લાગ્યા. બધે અટન કરતાં પણ તેઓને પુત્ર અને પુત્રવધૂનો પત્તો લાગ્યો નહિ. આગળ ચાલતાં એક મુનિ તેમના જોવામાં આવ્યા, એટલે તેમણે ભક્તિથી વંદના કરી. તેમની પાસેથી ધર્મ સાંભળીને બન્ને જણાએ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. ગુરુની આજ્ઞાથી અનુકોશા કમલશ્રી નામની એક આર્યા પાસે રહી. કાળયોગે મૃત્યુ પામીને તેઓ સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થયા. **એક દિવસ પણ વ્રત આરાધ્યું હોય તો સ્વર્ગ શિવાય બીજી ગતિ થતી નથી.** વસુભૂતિ ત્યાંથી ચ્યવીને વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર રથનૂપુર નગરનો ચંદ્રગતિ નામે રાજા થયો. અનુકોશા પણ ત્યાંથી ચવીને તે વિદ્યાધરપતિ ચંદ્રગતિની પુષ્પવતી નામે પવિત્ર ચરિત્રવાળી સતી સ્ત્રી થઇ. પેલી સરસા કોઇ સાધ્વીને જોઇ, દીક્ષા લઇ મૃત્યુ પામીને ઇશાન દેવલોકમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થઈ. સરસાના વિરહથી પીડિત એવો અતિભૂતિ મૃત્યુ પામી સંસારમાં ચિરકાળ ભમી અન્યદા એક હંસનો શિશુ થયો. એક વખતે બાજ પક્ષીએ તેને ભક્ષણ કરવા માટે ઉપાડ્યો. તેમાંથી સ્ખલના પામતાં તે કોઇ મુનિની પાસે પડ્યો. કંઠે શ્વાસ આવેલ હોવાથી મુનિએ તેને નમસ્કારમંત્ર આપ્યો. તે મંત્રના મહા

પ્રભાવથી મૃત્યુ પામીને તે કિન્નરજાતિના વ્યંતરમાં દશ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળો દેવતા થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને વિદગ્ધ નામના નગરમાં પ્રકાશસિંહ રાજાની પ્રવરાવળી રાણીથી કુંડલમંડિત નામનો પુત્ર થયો. પેલો કયાન ભોગાસક્તપણે મરણ પામી ચિરકાળ ભવાટવીમાં ભમી ચક્રપુર નગરના રાજા ચક્રધ્વજના પુરોહિત ધૂમ્રકેશની સ્વાહા નામની સ્ત્રીના ઉદરથી પિંગલ નામનો પુત્ર થયો. તે પિંગલ ચક્રધ્વજ રાજાની અતિસુંદરી નામની પુત્રીની સાથે એક ગુરૂની પાસે ભણતો હતો. કેટલોક કાળ જતાં તે બનેની વચ્ચે પરસ્પર અનુરાગ થયો. તેથી એક વખતે પિંગલ છળથી અતિસુંદરીનું હરણ કરીને વિદગ્ધ નગરે ચાલ્યો ગયો. કળાવિજ્ઞાન વિનાનો પિંગલ તૃણકાષ્ઠાદિ વેચીને પોતાની આજીવિકા ચલાવવા લાગ્યો. "નિર્ગુણીને તેજ યોગ્ય છે." ત્યાં રહેલી અતિસુંદરી રાજપુત્ર કુંડલમડિતના જોવામાં આવી, એટલે તત્કાળ તેમને પરસ્પર અનુરાગ ઉત્પન્ન થયો. રાજપુત્ર કુડલમંડિતે તેનું હરણ કર્યું; પરંતુ પિતાના ભયથી તે કોઇ દુર્ગદેશમાં એક પલ્લી (નેહડો) કરીને તેની સાથે રહ્યો.

અતિસુંદરીના વિરહથી પિંગલ ઉન્મત્ત થઇને પૃથ્વીપર ભમવા લાગ્યો. એક વખતે ભમતાં ભમતાં આર્યગુપ્ત નામના આચાર્ય તેના જોવામાં આવ્યા. તેમની પાસેથી ધર્મ સાંભળીને તેણે દીક્ષા લીધી, પણ તેણે અતિસુંદરીનો પ્રેમ જરા પણ છોડ્યો નહિ. પેલો કુંડલમંડિત પલ્લીમાં રહ્યો સતો શ્વાનની જેમ છળ કરીને દશરથ રાજાની ભૂમિને લુંટવા લાગ્યો. બાલચંદ્ર નામનો એક સામંત દશરથ રાજાની આજ્ઞાથી તેને ભૂલાવો ખવરાવી, પકડી બાંધીને તેમની પાસે લઇ આવ્યો. કેટલેક કાળે દશરથ રાજાએ કુંડલમંડિતને પાછો છોડી મૂક્યો. "જ્યારે શત્રુ દીન અને ક્ષીણ થઇ જાય ત્યારે મોટા પુરૂષોનો કોપ શમી જાય છે." પછી કુંડલમંડિત પિતાના રાજ્યને માટે પૃથ્વીપર ભમવા લાગ્યો. અન્યદા મુનિચંદ્ર નામના કોઇ મુનિ પાસેથી ધર્મ સાંભળીને તે શ્રાવક થયો. રાજ્યની ઇચ્છાએ મૃત્યુ પામીને તે મિથિલા નગરીમાં જનક રાજાની સ્ત્રી વિદેહાના ગર્ભમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. પેલી સરસા જે ઇશાન દેવલોકમાં દેવી થઇ હતી તે એક પુરોહિતની વેગવતી નામે પુત્રી થઇ; તે તે ભવમાં દીક્ષા લઇ મૃત્યુ પામીને બ્રહ્મદેવ લોકમાં ગઇ. ત્યાંથી ચવીને વિદેહા રાણીના ઉદરમાં કુંડલમંડિતના જીવની સાથેજ પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થઇ. સમય આવતાં વિદેહાએ પુત્ર અને કન્યાના યુગલને જન્મ આપ્યો. તેજ સમયે પેલા પિંગલ મુનિ મૃત્યુ પામીને સૌધર્મ કલ્પમાં દેવતા થયા; તેણે અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વભવ જોયો, એટલે પોતાના પૂર્વભવના વૈરી કુંડલમડિતને જનક રાજાના પુત્રરૂપે જન્મતો દીઠો. પૂર્વ જન્મના વૈરથી કોપ કરીને તેણે તેને જન્મતાંજ હરી લીધો. પછી તેણે વિચાર્યું કે 'આને શિલાતળ ઉપર અફળાવી હણી નાંખુ? પણ ના, મેં પૂર્વભવે દુષ્ટ કર્મ કરેલું, તેનું ફળ મેં અનેક ભવોમાં ચિરકાળ અનુભવેલું છે; દૈવયોગે મુનિપણું પ્રાપ્ત કરી હું આટલી ભૂમિકા સુધી આવ્યો છું; તો આ બાળકની હત્યા

કરીને પાછો અનંતભવ પરિભ્રમણ કરનારો શા માટે થાઉં?' આ પ્રમાણે વિચારી તે દેવે કુંડલાદિક આભૂષણોવડે તે બાળકને શણગારી, પડતા નક્ષત્રની કાંતિના ભ્રમને આપતા તે બાળકને ઉપાડીને વૈતાઢ્યગિરિની દક્ષિણ શ્રેણીમાં રથનૂપુર નગરના નંદનોદ્યાનમાં શય્યાપર મૂકે તેમ હળવેથી મૂક્યો. આકાશમાંથી પડતી તે બાળકની કાંતિને જોઇને આ શું થયું ? એમ સંભ્રમ પામેલો ચંદ્રગતિ રાજા તેના પડવાને અનુસારે નંદન વનમાં ગયો. ત્યાં દિવ્ય અલંકારે ભૂષિત તે બાળકને તેણે દીઠો. તરતજ તે અપુત્ર વિદ્યાધરપતિ ચંદ્રગતિએ તેને પુત્રપણે માનીને ગ્રહણ કર્યો, અને રાજમહેલમાં આવીને પોતાની પ્રિયા પુષ્પવતીને અર્પણ કર્યો. પછી નગરમાં આવી આઘોષણા કરાવી કે "આજે ગુઢગર્ભા દેવી પુષ્પવતીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો છે." રાજાએ અને નગરજનોએ તેનો જન્મોત્સવ કર્યો. પ્રથમના ભામંડલના* સંબંધથી તેનું નામ ભામંડળ પાડ્યું. પુષ્પવતી અને ચંદ્રગતિના નેત્રરૂપ કુમુદમાં ચંદ્ર જેવો તે બાળક ખેચરીઓના હાથે લાલિત થતો વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો.

અહીં જ્યારે પુત્રનું હરણ થયું, ત્યારે રાણી વિદેહાએ કરૂણ સ્વરે રૂદન કરી પોતાના કુટુંબીને શોકસાગરમાં મગ્ન કરી દીધા. રાજા જનકે તેની શોધ કરવા માટે પ્રત્યેક દિશામાં દૂતો મોકલ્યા; પરંતુ લાંબે કાળે પણ તેના ખબર કોઇ ઠેકાણેથી મળ્યા નહિ. જનક રાજાએ 'આ પુત્રીમાં અનેક ગુણરૂપ ધાન્યના અંકુરો છે' એવું ધારી તે યુગલીકપણે જન્મેલી પુત્રીનું સીતા એવું નામ પાડ્યું. કેટલેક કાળે તેમનો શોક મંદ પડી ગયો. કારણ કે આ સંસારમાં માણસ ઉપર શોક અને હર્ષ આવે છે અને જાય છે. સીતા કુમારી રૂપલાવણ્યની સંપત્તિ સાથે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. હળવે હળવે તે ચંદ્રલેખાની જેમ કળાપૂર્ણ થઈ ગઈ. અનુક્રમે એ કમળાક્ષી બાળા યૌવનવયને પ્રાપ્ત થતાં ઉત્તમ લાવણ્યમય લહરીઓની સરિતા થઇ સતી લક્ષ્મીની જેવી દેખાવા લાગી. તેને જોઇને 'આને યોગ્ય વર કોણ થશે?' એમ જનક રાજા રાતદિવસ ચિંતા કરવા લાગ્યા. તેણે પોતાના મંત્રીઓની સાથે વિચાર કરીને પોતાના ચક્ષુએ અનેક રાજાઓના કુમારોને જોયા, પણ તેમાંથી કોઈ તેને રૂચિકર થયો નહિ.

તે સમયે અર્ધબર્બર દેશના આતરંગતમ વિગેરે દૈત્ય જેવા ઘણા મ્લેચ્છ રાજાઓ આવીને જનકની ભૂમિ ઉપર ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. કલ્પાંત કાળના સમુદ્રજળની જેમ તેમનો નિરોધ કરવાને અસમર્થ એવા જનકે દશરથ રાજાને બોલાવવા માટે એક દૂત મોકલ્યો. મોટા મનવાળા દશરથે તે આવેલા દૂતને સસંભ્રમથી બોલાવી પોતાની પાસે બેસારીને જે કાર્ય માટે આવ્યો હોય તે કહેવા કહ્યું. દૂત બોલ્યો—"હે મહારાજા! મારા સ્વામીને અનેક આપ્ત પુરૂષો છે, પણ આત્માની જેમ તેઓના હૃદયમિત્ર તો એક

* કાંતિસમૂહ.

આવે છે તે કોનાં હશે ?' તેમ પરસ્પર બોલતા આતરંગાદિક મ્લેચ્છ રાજાઓ કોપ અને વિસ્મય પામી નજીક આવીને રામની ઉપર એક સાથે અસ્ત્રવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા દુરાપાતિ, દ્રઢઘાતિ અને શીઘ્રવેધી રાઘવે (રામે) હાથીઓને અષ્ટાપદની જેમ તે મ્લેચ્છોને હેલામાત્રમાં ભગ્ન કરી દીધા. ક્ષણવારમાં તે મ્લેચ્છો કાકપક્ષીની જેમ દશે દેશામાં નાસી ગયા, એટલે જનકરાજા અને જનપદના લોકો સર્વ સ્વસ્થ થયા. રામનુ પરાક્રમ જોઇને હર્ષ પામેલા જનકરાજાએ પોતાની પુત્રી સીતા રામને આપી. રામના આવવાથી જનકને પુત્રી માટે યોગ્ય વરની પ્રાપ્તિ અને મ્લેચ્છોના વિજય એ બે કામ સિદ્ધ થઈ ગયાં

એ સમયમાં લોકો પાસેથી જાનકીના રૂપનું વિશેષ વર્ણન સાંભળી તેને જેવા માટે નારદ ત્યાં આવ્યા, અને તેણે કન્યાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. પીળાં નેત્રવાળા, પીળા કેશને ધરનારા, મોટા ઉદરવાળા, હાથમાં છત્રી અને દંડને રાખનારા, કોપીન[1] માત્રને પહેરનારા, કૃશ શરીરવાળા અને જેના માથાપર વાળ ઉડી રહ્યા છે એવા ભયંકર નારદને જોઇ સીતા ભય પામી ગઇ. તેથી કંપતી કંપતી 'હે મા !' એમ બોલતી ગર્ભાગાર[2]માં પેસી ગઇ. તે સાંભળીને તત્કાળ દોડી આવેલ દાસીઓએ અને દ્વારપાળોએ કોલાહલ કરીને કંઠ, શિખા અને બાહુવડે નારદને પકડી લીધા. તેમના કલકલ શબ્દથી ...ની જેવા શસ્ત્રધારી રાજપુરૂષો 'એને મારો, મારો' એમ બોલતાં દોડી આવ્યા. ... સર્વથી ક્ષોભ પામી તેમની પાસેથી માંડમાંડ છુટી, ઉડીને વૈતાઢ્યગિરિપર ...રી તેમણે વિચાર્યું કે 'વ્યાઘ્રીઓ પાસેથી ગાયની જેમ હુ તે દાસીઓ પાસેથી ...રતો છુટીને ભાગ્યબળથી જ્યાં ઘણા વિદ્યાધરોના રાજાઓ રહે છે એવા ... ઉપર આવી પહોચ્યો છુ. આ ગિરિની દક્ષિણ શ્રેણીમાં ઇંદ્રના જેવો ...ન નામે ચંદ્રગતિનો યુવાન પુત્ર છે, તો એક પટ ઉપર સીતાને આલેખી ...થી તે બલાત્કારે તેનુ હરણ કરશે, એટલે તેણે મારી ઉપર જે કર્યું તેનો ... આવો વિચાર કરીને નારદે ત્રણ જગતમાં નહિ જેવામાં આવેલુ એવુ ... પટ ઉપર આલેખીને ભામંડલને બતાવ્યુ. તે જેતાંજ ભૂતની જેમ ...ના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો. તેથી વિંધ્યાચલમાંથી ખેંચી લાવેલા હાથીની

તે સમયે ...પણ આવી નહી. તેણે મધુર ભોજન ખાવુ બંધ કર્યું, પીવા યોગ્ય પીવુ ... ધ્યાનસ્થ યોગીની જેમ મૌન ધરીને રહેવા લાગ્યો. ભામંડલને આવો ... ચંદ્રગતિએ પૂછ્યું કે–' હે વત્સ ! તને શું માનસિક પીડા પીડે છે કે ...વ્યાધિ થયો છે ? અથવા શુ કોઇએ તારી આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો છે ? ... તારા દુઃખનુ કારણ છે ? જે હોય તે કહે.' પિતાનો આવો પ્રશ્ન ... કુમાર લજ્જાથી બન્ને પ્રકારે[3] નમ્ર મુખ ધરી રહ્યો. કેમકે ' કુલીન

Left-margin text from an overlapping sheet: ત્યે... | હિ. જ | ગલીકપણે | ડી ગયો. કે | ...ય છે. સીતા કે | ...દ્રલેખાની જેમ | ...તાં ઉત્તમ લાવણ્ય | ...ને જેઇને 'આને | ...ગ્યા તેણે પોતા | ...માગને જેયા, | ...ઓ આવીને જન્ | જેમ તેમનો નિશા | ...ત મોકલ્યો. મો | પાસે બેસારીને ક્યાંઈ | મારા સ્વામીને અ...

* કાૈપીન[1] 　 ૨ અંદરનો ઓરડો. 　 ૩ અંતરથી અને બાહ્યથી

પુત્રો ગુરૂજનને તેવું કહેવાને કેમ સમર્થ થાય ?' પછી ભામંડલના મિત્રોએ 'નારદે આ- ળેખેલી ચિત્રલિખિત સ્ત્રીની કામના (ઇચ્છા) ભામંડલના દુઃખનું કારણ છે ' એમ કહ્યું, એટલે રાજાએ નારદને રાજગૃહમાં એકાંતે બોલાવીને પૂછ્યું કે–' તમે જે ચિત્રલિખિત સ્ત્રી બતાવી તે કોણ છે ? અને કોની પુત્રી છે ? ' નારદે કહ્યું કે–"જે મેં ચિત્રમાં આલે- ખીને બતાવી છે તે કન્યા જનક રાજાની પુત્રી છે અને તેનું નામ સીતા છે. જેવી તે રૂપમાં છે, તેવી ચિત્રમાં આલેખવાને હું કે બીજો કોઈ પણ મનુષ્ય સમર્થ નથી, કેમકે મૂર્તિવડે તે લોકોત્તર સ્ત્રી છે. તે સીતાનું જેવું રૂપ છે તેવું રૂપ દેવીઓમાં, નાગકુમા- રીઓમાં કે ગંધર્વોની સ્ત્રીઓમાં પણ નથી, તો માનવીસ્ત્રીની તો વાતજ શી કરવી ! તેના રૂપની જેવા યથાર્થ રૂપને વિકુર્વવાને દેવતાઓ, અનુસરવાને દેવનટો અને રચવાને પ્રજાપતિ પણ સમર્થ નથી. તેની આકૃતિમાં તથા વચનમાં જે માધુર્ય છે અને તેના કંઠમાં અને હાથપગમાં જે રક્તતા છે તે અનિર્વચનીયજ છે. જેવી રીતે તેના યથાર્થ રૂપને આલેખવાને હું સમર્થ નથી, તેવી રીતે તેના રૂપનું વર્ણન કરવાને પણ હું સમર્થ નથી; તથાપિ હું તમને પરમાર્થપણે કહું છું કે 'એ સ્ત્રી ભામંડલને યોગ્ય છે' એવું મનમાં વિચારીને યથાબુદ્ધિ તેને પટમાં આલેખીને મેં તેમને બતાવેલ છે."

આ પ્રમાણેની તેની હકીકત સાંભળીને રાજા ચંદ્રગતિએ 'વત્સ ! એ તારી પત્ની થશે' એમ ભામંડલને આશ્વાસન આપી નારદને વિદાય કર્યા. પછી રાજાએ ચપલગતિ નામના એક વિદ્યાધરને આજ્ઞા કરી કે 'જનકરાજાનું અપહરણ કરીને સત્વર અહીં લઇ આવ.' તત્કાળ તેણે રાત્રિએ ત્યાં જઇ જનકરાજાને ગુપ્ત રીતે હરી લાવીને ચંદ્રગતિને અર્પણ કર્યો. રથનૂપુરના રાજા ચંદ્રગતિએ બંધુની જેમ જનક રાજાને આલિંગન કરી પાસે બેસા- રીને સ્નેહથી આ પ્રમાણે પૂછ્યું કે 'લોકોત્તર ગુણવાળી સીતા નામે તમારી પુત્રી છે અને રૂપસંપત્તિથી પરિપૂર્ણ ભામંડલ નામે મારો પુત્ર છે, તે બન્નેનો વધૂવરપણે ઉચિત સંયોગ થાઓ, અને આપણ બન્નેને તે સંબંધવડે સૌહૃદ થાઓ.' તેની આવી માગણી સાંભળીને જનકરાજા બોલ્યો કે–'એ પુત્રી મેં દશરથના પુત્ર રામને આપી દીધેલી છે, તેથી હવે બીજાને શી રીતે અપાય ? કેમકે કન્યા એકજવાર અપાય છે.' ચંદ્રગતિ બોલ્યો- "હે જનક ! જો કે હું તે સીતાને હરવાને સમર્થ છું પણ સ્નેહવૃદ્ધિ કરવાને માટેજ તમને અહીં બોલાવીને મેં તમારી પાસે તેની યાચના કરી છે. જો કે તમે તમારી પુત્રી રામને માટે કલ્પી છે, તથાપિ તે રામ જો અમારો પરાજય કરશે તો તેને પરણી શકશે. માટે દુઃસહ તેજવાળા વજ્રાવર્ત અને અર્ણવાવર્ત નામે બે ધનુષ્ય જે કે સહસ્ર યક્ષોથી અધિષ્ઠિત છે અને દેવતાની આજ્ઞાથી ગોત્રદેવતાની જેમ સદા અમારા ઘરમાં પૂજાય છે તે ભાવી એવા બળદેવ અને વાસુદેવને ઉપયોગી થવાનાં છે તે તમે લઈ જાઓ. જો તે બે ધનુષ્યમાંથી એકને પણ તે રામ ચઢાવશે તો તેનાથી અમે પરાજિત થઈ ગયા એમ સમજવું. પછી તે તમારી પુત્રી સીતાને સુખે પરણે." આવી પ્રતિજ્ઞા

બળાત્કારે જનકરાજા પાસે કબુલ કરાવી તેણે જનકને મિથિલામાં પહોંચાડ્યો, અને પોતે પણ પુત્રપરિવાર સહિત ત્યાં જઈ, બને ધનુષ્ય જનકના દરબારમાં મૂકી નગરીની બહાર ઉતર્યો. જનકે રાત્રિમાં બનેલું આ બધું વૃત્તાંત પોતાની મહારાણી વિદેહાને કહ્યુ, જે તત્કાળ તેના હૃદયમાં શલ્યરૂપ થઇ ગયું. વિદેહા રૂદન કરીને બોલવા લાગી કે– " હે દૈવ ! તુ અત્યંત નિર્દય છે. તેં મારા એક પુત્રને હરી લીધો છે, તેથી પણ તૃપ્ત ન થતાં આ એક પુત્રીને પણ હરી લેવા ધારે છે ! આ લોકમાં પુત્રીને માટે સ્વેચ્છાથી વર ગ્રહણ કરાય છે, બીજાની ઈચ્છા પ્રમાણે ગ્રહણ કરાતો નથી, પણ મારે તો દૈવયોગે બીજાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર ગ્રહણ કરવાનો વખત આવ્યો છે. બીજાની ઇચ્છાથી પ્રતિજ્ઞા કરેલ આ ધનુષ્યનુ આરોપણ જો રામ કરી શકે નહિ અને કોઇ બીજો કરે તો જરૂર મારા પુત્રીને અનિષ્ટ વરની પ્રાપ્તિ થાય; માટે હવે શું કરવુ ?" વિદેહાનો આવો વિલાપ સાંભળી જનકરાજા બોલ્યા–'હે દેવી ! તમે ભય પામો નહિ, મેં એ રામનું બળ જોયેલું છે. આ ધનુષ્ય તેને એક લતા જેવુ છે.'

વિદેહાને એવી રીતે સમજાવી જનકે બીજે દિવસે પ્રભાતમાં માંચાઓથી મંડિત એવા મંડપમાં તે બંને ધનુષ્યરત્નને પૂજા કરીને સ્થાપન કર્યા. સીતાના સ્વયંવરને માટે જનક રાજાએ બોલાવેલા વિદ્યાધરોના અને મનુષ્યોના રાજાઓ આવી આવીને મંચ ઉપર બેઠા; પછી જાનકી દિવ્ય અલંકારોને ધારણ કરીને સખીઓથી પરવરી સતી જાણે ભૂમિપર ચાલતી દેવી હોય તેમ તે મંડપમાં આવી. લોકોનાં નેત્રને અમૃતની સરિતા જેવી તે જાનકી રામને મનમાં ધારી ધનુષ્યની પૂજા કરીને ત્યાં ઉભી રહી. નારદના કહેવા પ્રમાણેજ તે સીતાના રૂપને જોઈને કુમાર ભામંડલને કામદેવ પ્રહાર કરવા લાગ્યો. તે વખતે જનકના એક દ્વારપાલે ઉંચા હાથ કરીને કહ્યુ કે–'હે સર્વ ખેચરો અને પૃથ્વીચારી રાજાઓ ! તમોને જનક રાજા કહે છે કે જે આ બે ધનુષ્યમાંથી એક ધનુષ્યને ચઢાવે તે મારી પુત્રીને પરણે' આ પ્રમાણે સાંભળી પરાક્રમી ખેચરો અને ભૂચર રાજાઓ ધનુષ્ય ચઢાવવા માટે ધનુષ્યની પાસે એક પછી એક આવવા લાગ્યા, પરંતુ ભયંકર સર્પોથી વીંટાએલા અને તીવ્ર તેજવાળા તે બંને ધનુષ્યનો સ્પર્શ કરવાને પણ કોઇ સમર્થ થયું નહિ, તો ચઢાવવાની તો વાતજ શી કરવી ! ધનુષ્યમાંથી નીકળતા તણખાની અનેક જ્વાલાઓથી દગ્ધ થયેલા તેઓ લજ્જાથી અધોમુખ થઈને પાછા નિવૃત્ત થતા હતા. પછી જેના કાંચનમય કુંડલ ચલાયમાન થઇ રહ્યા છે એવા દશરથકુમાર રામ ગજેંદ્રની લીલાએ ગમન કરતાં તે ધનુષ્યની પાસે આવ્યા. તે સમયે ચંદ્રગતિ વિગેરે રાજાઓએ ઉપહાસ્યથી અને જનકે શંકાથી જોયેલા લક્ષ્મણના જ્યેષ્ઠ બંધુ રામે નિઃશંકપણે વજ્રને ઇંદ્ર સ્પર્શ કરે તેમ જેની ઉપરથી સર્પ અને અગ્નિજ્વાળા શાંત થઇ ગયેલ છે એવા વજ્રાવર્ત્ત ધનુષ્યનો કરવડે સ્પર્શ કર્યો. પછી ધનુષ્યધારીઓમાં શ્રેષ્ટ એવા રામે લોઢાની પીઠ ઉપર રાખી ખડની જેમ નમાવીને

તે ધનુષ્યને પણચ ઉપર ચઢાવ્યું, અને તેને કાન સુધી ખેંચીને એવું આસ્ફાલન કર્યું કે જેથી પોતાની કીર્તિના પટહ જેવું તે ધનુષ્ય શબ્દથી ભૂમિ અને અંતરીક્ષના ઉદરને પૂર્ણ કરતું ગાજી ઉઠયું. તત્કાલ સીતાએ સ્વયમેવ રામના કંઠમાં સ્વયંવરમાળા નાંખી અને રામે ધનુષ્ય ઉપરથી પણચને ઉતારી નાંખી. પછી લક્ષ્મણે પણ રામની આજ્ઞાથી તત્કાલ અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્ય ચઢાવ્યું; તેને લોકો વિસ્મયથી જોઇ રહ્યા. તેનું આસ્ફાલન કરતાં તેણે નાદથી દિશાઓનાં મુખને બધિર કરી નાંખ્યાં. પછી પણચને ઉતારીને તેને પાછું તેના સ્થાન ઉપર મૂકી દીધું. તે વખતે ચકિત અને વિસ્મિત થયેલા વિદ્યાધરોએ દેવકન્યા જેવી અદ્ભુત પોતાની અઢાર કન્યાઓ લક્ષ્મણને આપી. ચંદ્રગતિ વિગેરે વિદ્યાધરોના રાજાઓ વિલખા થઇને તપી ગયેલા ભામંડલ સહિત પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

જનક રાજાએ મોકલેલા સંદેશાથી તત્કાળ દશરથ રાજા ત્યાં આવ્યા, અને રામ અને સીતાનો મોટા ઉત્સવથી વિવાહ કર્યો. જનકના ભાઇ કનકે સુપ્રભા રાણીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી ભદ્રા નામની પુત્રી ભરતને આપી. પછી દશરથ પુત્રો અને વધૂઓની સાથે નગરજનો જેમાં ઉત્સવ કરી રહ્યા છે એવી અયોધ્યા નગરીમાં આવ્યા.

એકદા દશરથ રાજાએ મોટી સમૃદ્ધિથી ચૈત્યમહોત્સવ અને શાંતિસ્નાત્ર કરાવ્યાં. પછી રાજાએ સ્નાત્રજળ અંતઃપુરના અધિકારી વૃદ્ધ પુરૂષની સાથે પ્રથમ પોતાની પટ્ટરાણીને મોકલ્યું અને પછી દાસીઓદ્વારા બીજી રાણીઓને સ્નાત્રજળ મોકલાવ્યું. યૌવનવયને લીધે શીઘ્ર ચાલનારી દાસીઓએ ઉતાવળે આવીને બીજી રાણીઓને સ્નાત્રજળ પહોંચાડયું એટલે તેમણે તત્કાળ તેનું વંદન કર્યું. પેલો અંતઃપુરનો અધિકારી વૃદ્ધપણાને લીધે શનિની જેમ મંદમંદ ચાલતો હતો તેથી પટ્ટરાણીને સ્નાત્રજળ તરત મળ્યું નહીં; એટલે તે વિચારવા લાગી કે 'રાજાએ બધી રાણીઓની ઉપર જિનેંદ્રનું સ્નાત્રજળ મોકલીને પ્રસાદ કર્યો, અને હું પટ્ટરાણી છતાં મને મોકલાવ્યું નહિ; માટે મારા જેવી મંદભાગ્યાને જીવીને શું કરવું છે? માનનો ધ્વંસ થયા છતાં જીવવું તે મરણથી પણ વિશેષ દુઃખરૂપ છે.' આ પ્રમાણે વિચારી મરવાનો નિશ્ચય કરીને એ મનસ્વિનીએ અંદરના ખંડમાં જઈ વસ્ત્રવડે ફાંસો ખાવાનો આરંભ કર્યો, તેટલામાં રાજા દશરથ ત્યાં આવી ચડ્યા. તેને તેવી સ્થિતિમાં જોઈ, તેના મરણોન્મુખપણાથી ભય પામી રાજાએ તેને પોતાના ઉત્સંગમાં બેસારીને પૂછ્યું કે–'પ્રિયા! શું અપમાન થવાથી તેં આવું દુઃસાહસ આરંભ્યું છે? દૈવયોગે મારાથી તો કાંઈ તારૂં અપમાન નથી થયું?' તે ગદ્‌ગદ સ્વરે બોલી–'તમે બધી રાણીઓને જિનસ્નાત્રનું જળ મોકલાવ્યું અને મારે માટે મોકલાવ્યું નહીં.' આ પ્રમાણે જેવી તે કહેતી હતી, તેવામાં પેલો વૃદ્ધ કંચુકી 'આ સ્નાત્રજળ રાજાએ મોકલાવ્યું છે' એમ બોલતો ત્યાં આવ્યો. રાજાએ તે પવિત્ર જળથી તરતજ પટ્ટરાણીના મસ્તકપર અભિસિંચન કર્યું. પછી તે કંચુકીને રાજાએ પૂછ્યું કે–'તું આટલો મોડો કેમ આવ્યો?' કંચુકી બોલ્યો–

'સ્વામી ! સર્વ કાર્યમાં અસમર્થ એવી મારી વૃદ્ધાવસ્થાનોજ આમાં અપરાધ છે, આપ સ્વયમેવ મારી સામું જુઓ.' રાજાએ તેની સામે જોયું તો તે મરવાને ઇચ્છતો હોય તેમ પગલે પગલે સ્ખલિત થતો હતો, મુખમાંથી લાળ પડતી હતી, દાંત પડી ગયા હતા, મુખ ઉપર વળીઆ પડ્યા હતા, સર્વ અંગમાં શ્વેત રોમ થઇ ગયા હતા, ભ્રકુટીના વાળથી નેત્ર ઢંકાઇ ગયાં હતાં, માંસ અને રૂધિર સુકાઇ ગયાં હતાં અને સર્વ અંગ ધ્રુજતાં હતાં. આવા તે કંચુકીને જોઇને રાજાને વિચાર થયો કે 'જ્યાં સુધી મારી એવી સ્થિતિ થઈ નથી ત્યાં સુધીમાં મારે મોક્ષને માટે પ્રયત્ન કરી લેવો જોઇએ.' આવા મનોરથથી રાજા વિષયોથી પરાઙ્મુખ થઇ ગયો, અને એ પ્રમાણે સંસારપર વૈરાગ્યવાળા ચિત્તથી તેણે કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો.

એકદા **સત્યભૂતિ** નામે ચતુર્જ્ઞાની મહામુનિ સંઘની સાથે તે નગરીએ સમોસર્યા. તેના ખબર સાંભળી રાજા દશરથ પુત્રાદિક પરિવાર સાથે ત્યાં જઇ તેમને વંદના કરીને દેશના સાંભળવાની ઇચ્છાએ તેમની સમીપે બેઠા. તે સમયે વૈતાઢ્ય ગિરિથી વિદ્યાધરોના અનેક રાજાઓ સહિત રાજા ચંદ્રગતિ સીતાની અભિલાષાથી તપ્ત એવા ભામંડલને સાથે લઇ રથાવર્ત્ત ગિરિપરના અર્હંતોને વંદના કરીને પાછા ફરતાં આકાશમાર્ગે ત્યાં આવી ચડ્યો. સત્યભૂતિ મુનિને ત્યાં સમવસરેલા જોઇ તે આકાશમાંથી નીચે ઉતર્યો, અને તેમને વંદના કરીને તે પણ દેશના સાંભળવા બેઠો. ભામંડલને સીતાના અભિલાષનો સંતાપ છે તે જાણી લઇ સત્યવાદી સત્યભૂતિ સૂરિએ સમયને યોગ્ય દેશના આપી, તેમાં પ્રસંગોપાત તેમને પાપમાંથી નિવૃત્ત થવાને માટે ચંદ્રગતિ અને પુષ્પવતીના તથા ભામંડલ અને સીતાના પૂર્વ ભવો કહી સંભળાવ્યા. તેમાં સીતા અને ભામંડલનું જુગલીઆપણે ઉત્પન્ન થવું અને ભામંડલનું જન્મતાંજ અપહરણ થવું ઇત્યાદિ વૃત્તાંત યથાર્થપણે જણાવ્યો. તે સાંભળતાંજ ભામંડલને જાતિસ્મરણ થયું, એટલે તત્કાળ મૂર્છિત થઈને તે પૃથ્વીપર પડી ગયો. થોડી વારે સંજ્ઞા મેળવીને ભામંડલે પોતાના પૂર્વ ભવનું વૃત્તાંત સત્યભૂતિ મુનિએ જે પ્રમાણે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે બધું પોતાની મેળે કહી આપ્યું. તત્કાળ ચંદ્રગતિ વિગેરે પરમ સંવેગને પ્રાપ્ત થયા, અને સદ્બુદ્ધિવાળા ભામંડલે સીતાને બહેન જાણીને નમસ્કાર કર્યો. 'જન્મતાંજ જેનું હરણ થયું હતું. તેજ આ મારો સહોદર ભાઈ છે' એમ જાણીને હર્ષ પામતી મહાસતી સીતાએ તેને આશીષ આપી. પછી તત્કાળ જેને સૌહૃદપણું ઉત્પન્ન થયું છે એવા વિનયી ભામંડલે લલાટવડે પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરીને રામને પણ નમસ્કાર કર્યો. પછી ચંદ્રગતિએ ઉત્તમ વિદ્યાધરોને મોકલીને વિદેહા અને જનકરાજાને ત્યાં તેડાવ્યા અને 'જન્મતાં જ જેનું હરણ થયું હતું તે આ ભામંડલ તમારો પુત્ર છે' ઇત્યાદિ સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યું. તે વચન સાંભળીને મેઘગર્જનાથી મયૂરની જેમ જનક અને વિદેહા હર્ષ પામ્યાં, અને વિદેહાના સ્તનમાંથી દૂધ ઝરવા લાગ્યું. પોતાના ખરા માતાપિતાને

ઓળખીને ભામંડલે નમસ્કાર કર્યો, એટલે તેઓએ તેને મસ્તકમાં ચુંબન કરી હર્ષાશ્રુના જળથી ન્હવરાવ્યો.

તે વખતે રાજા ચંદ્રગતિએ સંસારથી ઉદ્વેગ પામી ભામંડલને રાજ્યપર સ્થાપીને સત્યભૂતિ મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી ભામંડલ સત્યભૂતિ અને ચંદ્રગતિ મુનિ, જનક અને વિદેહા (માતાપિતા), દશરથરાજા, સીતા અને રામને નમીને પોતાના નગરમાં ગયો. રાજા દશરથે સત્યભૂતિ મહર્ષિને પોતાના પૂર્વ ભવો પૂછ્યા, એટલે મુનિ કહેવા લાગ્યા કે-"સેનાપુરમાં ભાવન નામના કોઇ મહાત્મા વણિકને દિપિકા નામની પત્નીથી થયેલી ઉપાસ્તિ નામે એક કન્યા હતી. તે ભવમાં સાધુઓની સાથે પ્રત્યનીકપણે વર્ત્તવાથી તેણે તિર્યંચ વિગેરે મહા કષ્ટકારી યોનિઓમાં ચિરકાળ પરિભ્રમણ કર્યું. અનુક્રમે વંગપુરમાં ધન્ય નામના વણિકની સુંદરી નામની પત્નીથી વરૂણ નામે પુત્ર થયો તે ભવમાં પ્રકૃતિથીજ ઉદાર એવો તું નિરંતર સાધુઓને શ્રદ્ધાપૂર્વક અધિક દાન આપતો હતો. ત્યાંથી કાળધર્મ પામીને તુ ધાતકીખંડ દ્વીપમાં ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રને વિષે જુગલીઆપણે ઉત્પન્ન થયો, ત્યાંથી દેવપણાને પ્રાપ્ત થયો. ત્યાંથી ચવીને પુષ્કલાવતી વિજયમાં પુષ્કલા નગરીના રાજા નંદિઘોષ અને પૃથ્વી દેવીનો તુ નંદિવર્દ્ધન નામે પુત્ર થયો. નંદિઘોષ રાજા તને-નંદિવર્દ્ધનને રાજ્ય ઉપર બેસારી યશોધર મુનિની પાસે દીક્ષા લઈ કાળધર્મ પામીને ગ્રૈવેયકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. તું નંદિવર્દ્ધન શ્રાવકપણુ પાળી મૃત્યુ પામીને બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચવીને પ્રત્યગ્ વિદેહમાં વૈતાઢ્ય ગિરિની ઉત્તર શ્રેણીના આભૂષણરૂપ શિશિપુર નામના નગરમાં ખેચરપતિ રત્નમાળીની વિદ્યુલ્લતા નામની સ્ત્રીથી સૂર્યજય નામે તુ મહા પરાક્રમી પુત્ર થયો. એક વખતે રત્નમાળી ગર્વ પામેલા વિદ્યાધરપતિ વજ્રનયનને જીતવાને માટે સિંહપુર ગયો. ત્યાં તેણે બાળ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પશુ અને ઉપવન સહિત બધા સિંહપુરને દહન કરવા માંડ્યું. તે વખતે ઉપમન્યુ નામના તેના પૂર્વ જન્મના પુરોહિતનો જીવ જે સહસ્રાર દેવલોકમાં દેવ થયો હતો તેણે આવીને કહ્યું-" હે મહાનુભાવ ! આવુ ઉગ્ર પાપ કર નહિ, તુ પૂર્વ જન્મમા ભૂરિનંદન નામે રાજા હતો. તે વખતે તે વિવેકથી માંસભોજન ન કરવું એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, પછી ઉપમન્યુ નામના પુરોહિતના કહેવાથી તે તે પ્રતિજ્ઞા ભાંગી હતી. એક વખતે ઉપમન્યુ પુરોહિતને સ્કંદ નામના એક પુરૂષે મારી નાંખ્યો ત્યાંથી તે હાથી થયો તે હાથીને ભૂરિનંદન રાજાએ પકડી લીધો એકદા યુદ્ધમાં તે હાથી મૃત્યુ પામ્યો, અને ભૂરિનંદન રાજાની ગાંધારી નામની પત્નીના ઉદરથી અરિસૂદન નામે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં તેણે દીક્ષા લીધી. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને આ હું સહસ્રાર[1] દેવલોકમાં દેવતા થયેલો છુ. રાજા ભૂરિનંદન મૃત્યુ પામીને એક વનમાં અજગર થયો. ત્યાં દાવાનળથી દગ્ધ થઇને બીજી નરકભૂમિમાં ગયો પૂર્વના સ્નેહને લીધે મે નરકમાં જઇને તેને પ્રતિબોધ

[1] ૧ આઠમુ દેવલોક

આપ્યો. ત્યાંથી નીકળીને તું રત્નમાળી રાજા થયો છે. જેમ પૂર્વભવે માંસના પચ્ચખાણનો ભંગ કર્યો હતો, તેમ અનંત દુઃખદાયક પરિણામવાળો આ નગરદાહ તું કર નહિ." આ પ્રમાણે પોતાનો પૂર્વભવ સાંભળી રત્નમાળી યુદ્ધમાંથી નિવૃત્ત થયો; અને તારા (સૂર્યજયના) સૂર્યનંદન નામના પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસારીને તત્કાળ સૂર્યજય પુત્ર સહિત તિલકસુંદર નામના આચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. બંને જણ મુનિપણામાં મૃત્યુ પામી મહાશુક્ર[1] દેવલોકમાં દેવતા થયા. ત્યાંથી ચવીને સૂર્યજય તે તું દશરથ થયો, અને રત્નમાળી ચવીને આ જનકરાજા થયો. પુરોહિત ઉપમન્યુ સહસ્રાર દેવલોકથી ચવીને આ જનકનો અનુજ બંધુ કનક થયો, અને નંદિવર્દ્ધનના ભવમાં તારો પિતા નંદિઘોષ હતો તે ગ્રૈવેયકમાંથી ચવીને આ હું સત્યભૂતિ થયો છું."

આ પ્રમાણે પોતાનો પૂર્વ ભવ સાંભળીને દશરથ રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો; તેથી તત્કાળ તેમને વાંદી દીક્ષા લેવાની ઈચ્છાએ રાજ્યભાર રામને માથે મૂકવા માટે રાજમહેલમાં આવ્યો. દીક્ષા લેવામાં ઉત્સુક એવા તેણે રાણીઓ, પુત્રો અને મંત્રીઓને બોલાવી યથાયોગ્ય રીતે સૌની સાથે સુધારસ સમાન આલાપ કરીને રજા માગી. તે વખતે ભરતે નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે–" હે પ્રભુ ! તમારી સાથે હું પણ સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરીશ; તમારા વિના હું ઘરમાં રહીશ નહિ. હે સ્વામી ! અન્યથા મને અત્યંત દુઃખદાયક બે કષ્ટ થશે. એક તમારો વિરહ અને બીજો આ સંસારનો તાપ." ભરતનાં આવાં વચન સાંભળીને ' જો આ પ્રમાણે નિશ્ચય થશે તો પછી મારે પતિ કે પુત્ર કાંઈ પણ રહેશે નહિ' એવા વિચારથી ભય પામીને કૈકેયી બોલી–" હે સ્વામી ! તમને યાદ છે ? મારા સ્વયંવરના ઉત્સવમાં મેં તમારૂં સારથીપણું કર્યું હતું, ત્યારે તમે મને એક વરદાન માગવાને કહ્યું હતું. હે નાથ ! તે વરદાન અત્યારે આપો, કેમકે તમે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા છો; અને **મહાત્માઓની પ્રતિજ્ઞા પાષાણમાં કોતરેલી રેખા જેવી હોય છે.**" દશરથરાજા બોલ્યા કે–' મેં જે વચન આપ્યું છે તે મને યાદ છે, માટે એક વ્રત લેવાના નિષેધ શિવાય જે મારે આધીન હોય તે તું માગી લે. ' તે વખતે કૈકેયીએ યાચના કરી કે–' હે સ્વામી ! જો તમે પોતે દીક્ષા લેતા હો તો આ બધી પૃથ્વી મારા પુત્ર ભરતને આપો. ' તરતજ દશરથ રાજા બોલ્યા કે ' આ પૃથ્વી હમણાંજ લઈ લે. ' એમ કહી લક્ષ્મણ સહિત રામને બોલાવીને તેમણે રામપ્રત્યે આ પ્રમાણે કહ્યું–' હે વત્સ ! પૂર્વે મારૂં સારથીપણું કરવાથી પ્રસન્ન થઇને મેં કૈકયીને એક વરદાન આપેલું હતું, તે વરદાન અત્યારે ભરતને રાજ્ય આપવાને માટે તે મારી પાસે માગી લે છે. ' રામ હર્ષ પામીને બોલ્યા–" મારી માતાએ મહા પરાક્રમી મારા ભાઇ ભરતને રાજ્ય મળવાનું વરદાન માગ્યું તે બહુ સારૂં કર્યું. હે પિતા ! મારી ઉપર પ્રસાદ કરીને તમે આ વિષે મને પૂછો છો, તથાપિ લોકોમાં તે અવિનયની સૂચનાનું કારણ થાય તેથી મને દુઃખ કરે છે.

---

૧ માનમુ દેવલોક

ઓળખીને ભામંડલે નમસ્કાર કર્યો, એટલે તેઓએ તેને મસ્તકમાં ચુંબન કરી હર્ષાશ્રુના જળથી ન્હવરાવ્યો.

તે વખતે રાજા ચંદ્રગતિએ સંસારથી ઉદ્વેગ પામી ભામંડલને રાજ્યપર સ્થાપીને સત્યભૂતિ મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી ભામંડલ સત્યભૂતિ અને ચંદ્રગતિ મુનિ, જનક અને વિદેહા (માતાપિતા), દશરથરાજા, સીતા અને રામને નમીને પોતાના નગરમાં ગયો. રાજા દશરથે સત્યભૂતિ મહર્ષિને પોતાના પૂર્વ ભવો પૂછ્યા, એટલે મુનિ કહેવા લાગ્યા કે—"સેનાપુરમાં ભાવન નામના કોઇ મહાત્મા વણિકને દિપિકા નામની પત્નીથી થયેલી, ઉપાસ્તિ નામે એક કન્યા હતી. તે ભવમાં સાધુઓની સાથે પ્રત્યનીકપણે વર્તવાથી તેણે તિર્યંચ વિગેરે મહા કષ્ટકારી યોનિઓમાં ચિરકાળ પરિભ્રમણ કર્યું. અનુક્રમે વંગપુરમાં ધન્ય નામના વણિકની સુંદરી નામની પત્નીથી વરૂણ નામે પુત્ર થયો. તે ભવમાં પ્રકૃતિથીજ ઉદાર એવો તું નિરંતર સાધુઓને શ્રદ્ધાપૂર્વક અધિક દાન આપતો હતો. ત્યાંથી કાળધર્મ પામીને તું ધાતકીખંડ દ્વીપમાં ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રને વિષે જુગલીઆપણે ઉત્પન્ન થયો; ત્યાંથી દેવપણાને પ્રાપ્ત થયો. ત્યાંથી ચવીને પુષ્કલાવતી વિજયમાં પુષ્કલા નગરીના રાજા નંદિઘોષ અને પૃથ્વી દેવીનો તું નંદિવર્દ્ધન નામે પુત્ર થયો. નંદિઘોષ રાજા તને—નંદિવર્દ્ધનને રાજ્ય ઉપર બેસારી યશોધર મુનિની પાસે દીક્ષા લઈ કાળધર્મ પામીને ગ્રૈવેયકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. તું નંદિવર્દ્ધન શ્રાવકપણું પાળી મૃત્યુ પામીને બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચવીને પ્રત્યગ્ વિદેહમાં વૈતાઢ્ય ગિરિની ઉત્તર શ્રેણીના આભૂષણરૂપ શિશિપુર નામના નગરમાં ખેચરપતિ રત્નમાળીની વિદ્યુલ્લતા નામની સ્રીથી સૂર્યજય નામે તું મહા પરાક્રમી પુત્ર થયો. એક વખતે રત્નમાળી ગર્વ પામેલા વિદ્યાધરપતિ વજ્રનયનને જીતવાને માટે સિંહપુર ગયો. ત્યાં તેણે બાલ, વૃદ્ધ, સ્રી, પશુ અને ઉપવન સહિત બધા સિંહપુરને દહન કરવા માંડ્યું. તે વખતે ઉપમન્યુ નામના તેના પૂર્વ જન્મના પુરોહિતનો જીવ જે સહસાર દેવલોકમાં દેવ થયો હતો તેણે આવીને કહ્યું—" હે મહાનુભાવ ! આવું ઉગ્ર પાપ કર નહિ, તું પૂર્વ જન્મમાં ભૂરિનંદન નામે રાજા હતો. તે વખતે તેં વિવેકથી માંસભોજન ન કરવું એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, પછી ઉપમન્યુ નામના પુરોહિતના કહેવાથી તેં તે પ્રતિજ્ઞા ભાંગી હતી. એક વખતે ઉપમન્યુ પુરોહિતને સ્કંદ નામના એક પુરૂષે મારી નાંખ્યો. ત્યાંથી તે હાથી થયો. તે હાથીને ભૂરિનંદન રાજાએ પકડી લીધો. એકદા યુદ્ધમાં તે હાથી મૃત્યુ પામ્યો, અને ભૂરિનંદન રાજાની ગાંધારી નામની પત્નીના ઉદરથી અરિસૂદન નામે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં તેણે દીક્ષા લીધી. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને આ હું સહસ્રાર[1] દેવલોકમાં દેવતા થયેલો છું. રાજા ભૂરિનંદન મૃત્યુ પામીને એક વનમાં અજગર થયો. ત્યાં દાવાનળથી દગ્ધ થઇને બીજી નરકભૂમિમાં ગયો. પૂર્વના સ્નેહને લીધે મેં નરકમાં જઇને તેને પ્રતિબોધ

૧ આઠમું દેવલોક.

આપ્યો. ત્યાંથી નીકળીને તું રત્નમાળી રાજા થયો છે. જેમ પૂર્વભવે માંસના પચ્ચખાણનો ભંગ કર્યો હતો, તેમ અનંત દુઃખદાયક પરિણામવાળો આ નગરદાહ તું કર નહિ." આ પ્રમાણે પોતાનો પૂર્વભવ સાંભળી રત્નમાળી યુદ્ધમાંથી નિવૃત્ત થયો; અને તારા (સૂર્યજયના) સૂર્યનંદન નામના પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસારીને તત્કાળ સૂર્યજય પુત્ર સહિત તિલકસુંદર નામના આચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. બંને જણ મુનિપણામાં મૃત્યુ પામી મહાશુક્ર[1] દેવલોકમાં દેવતા થયા. ત્યાંથી ચવીને સૂર્યજય તે તું દશરથ થયો; અને રત્નમાળી ચવીને આ જનકરાજા થયો. પુરોહિત ઉપમન્યુ સહસ્રાર દેવલોકથી ચવીને આ જનકનો અનુજ બંધુ કનક થયો, અને નંદિવર્દ્ધનના ભવમાં તારો પિતા નંદિઘોષ હતો તે ગ્રૈવેયકમાંથી ચવીને આ હું સત્યભૂતિ થયો છું."

આ પ્રમાણે પોતાનો પૂર્વ ભવ સાંભળીને દશરથ રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો; તેથી તત્કાળ તેમને વાંદી દીક્ષા લેવાની ઈચ્છાએ રાજ્યભાર રામને માથે મૂકવા માટે રાજમહેલમાં આવ્યો. દીક્ષા લેવામાં ઉત્સુક એવા તેણે રાણીઓ, પુત્રો અને મંત્રીઓને બોલાવી યથાયોગ્ય રીતે સૌની સાથે સુધારસ સમાન આલાપ કરીને રજા માંગી. તે વખતે ભરતે નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે—" હે પ્રભુ ! તમારી સાથે હું પણ સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરીશ; તમારા વિના હું ઘરમાં રહીશ નહિ. હે સ્વામી ! અન્યથા મને અત્યંત દુઃખદાયક બે કષ્ટ થશે. એક તમારો વિરહ અને બીજો આ સંસારનો તાપ." ભરતનાં આવાં વચન સાંભળીને 'જો આ પ્રમાણે નિશ્ચય થશે તો પછી મારે પતિ કે પુત્ર કાંઈ પણ રહેશે નહિ' એવા વિચારથી ભય પામીને કૈકેયી બોલી—" હે સ્વામી ! તમને યાદ છે ? મારા સ્વયંવરના ઉત્સવમાં મેં તમારૂં સારથીપણું કર્યું હતું, ત્યારે તમે મને એક વરદાન માગવાને કહ્યું હતું. હે નાથ ! તે વરદાન અત્યારે આપો, કેમકે તમે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા છો; **અને મહાત્માઓની પ્રતિજ્ઞા પાષાણમાં કોતરેલી રેખા જેવી હોય છે."** દશરથરાજા બોલ્યા કે—' મેં જે વચન આપ્યું છે તે મને યાદ છે, માટે એક વ્રત લેવાના નિષેધ શિવાય જે મારે આધીન હોય તે તું માગી લે.' તે વખતે કૈકેયીએ યાચના કરી કે—' હે સ્વામી ! જો તમે પોતે દીક્ષા લેતા હો તો આ બધી પૃથ્વી મારા પુત્ર ભરતને આપો.' તરતજ દશરથ રાજા બોલ્યા કે ' આ પૃથ્વી હમણાંજ લઈ લે.' એમ કહી લક્ષ્મણ સહિત રામને બોલાવીને તેમણે રામપ્રત્યે આ પ્રમાણે કહ્યું—' હે વત્સ ! પૂર્વે મારૂં સારથીપણું કરવાથી પ્રસન્ન થઇને મેં કૈકેયીને એક વરદાન આપેલું હતું, તે વરદાન અત્યારે ભરતને રાજ્ય આપવાને માટે તે મારી પાસે માગી લે છે.' રામ હર્ષ પામીને બોલ્યા—" મારી માતાએ મહા પરાક્રમી મારા ભાઇ ભરતને રાજ્ય મળવાનું વરદાન માગ્યું તે બહુ સારૂં કર્યું. હે પિતા ! મારી ઉપર પ્રસાદ કરીને તમે આ વિષે મને પૂછો છો, તથાપિ લોકોમાં તે અવિનયની સૂચનાનું કારણ થાય તેથી મને દુઃખ કરે છે.

---

૧ સાતમું દેવલોક

જો તાત સંતુષ્ટ થયા હો તો આ રાજ્ય ગમે તેને આપો તેમાં હું કે જે એક તમારા પાળા જેવો છું તેને નિષેધ કરવામાં કે સંમતિ આપવામાં કાંઈપણ સત્તા નથી. ભરત છે તે હુંજ છું, અમે બંને તમારે સરખા છીએ, માટે મોટા હર્ષથી ભરતને રાજ્ય ઉપર અભિષેક કરો. "

આવાં રામનાં વચન સાંભળી દશરથ રાજા પ્રીતિ અને વિસ્મય પામી ગયા. પછી તે પ્રમાણે કરવા મંત્રીઓને આજ્ઞા આપવા લાગ્યા, તેવામાં ભરત બોલ્યો-' હે સ્વામી ! તમારી સાથે વ્રત લેવાને માટે મેં પ્રથમજ પ્રાર્થના કરેલી છે, તેથી તે કોઈના વચનથી અન્યથા કરવાને તમે યોગ્ય નથી. ' દશરથે કહ્યું-" હે વત્સ ! મારી પ્રતિજ્ઞા વ્યર્થ કર નહિ; તારી માતાને મેં પૂર્વે વરદાન આપ્યું હતું અને તેણે તે ચિરકાળ થાપણ કરીને રાખ્યું હતું, તે આજે તને રાજ્યદાન આપવાને માટે તેણે માગી લીધું છે; માટે હે પુત્ર ! મારી અને તારી માતાની આજ્ઞાને અન્યથા કરવાને તું યોગ્ય નથી. " પછી રામે ભરતને કહ્યું-' હે ભ્રાતા ! જો કે તમારા હૃદયમાં રાજ્યપ્રાપ્તિનો કિંચિત્ પણ ગર્વ નથી, તથાપિ પિતાનાં વચનને સત્ય કરવાને માટે તમે રાજ્ય ગ્રહણ કરો. ' રામનાં આવાં વચન સાંભળી ભરતે અશ્રુભરિત નેત્રે રામના ચરણમાં પડી અંજલિ જોડીને ગદ્ગદ અક્ષરે કહ્યું-' પૂજ્ય બંધુ ! પિતાશ્રીને અને તમારા જેવા મહાત્માઓને મને રાજ્ય આપવું તે યોગ્ય છે, પણ મારા જેવાએ તે ગ્રહણ કરવું યોગ્ય નથી. શું હું રાજા દશરથનો પુત્ર નથી ? કે શું હું તમારા જેવા આર્યનો અનુજ બંધુ નથી ? કે જેથી હું ગર્વ કરૂં અને ખરેખરો માતૃમુખો ગણાઉં.'

તે સાંભળી રામે દશરથ રાજાને કહ્યું-' હું અહીં છતાં ભરત રાજ્ય ગ્રહણ કરશે નહિ, માટે હું વનવાસ કરવાને જાઉં છું. ' આ પ્રમાણે પિતાની આજ્ઞા લઈ ભક્તિથી નમીને, રામ હાથમાં ધનુષ્ય અને ભાથાં લઇને ચાલી નીકળ્યા, અને ભરત ઉંચે સ્વરે રૂદન કરતાં રહ્યા. વનવાસને માટે જતાં રામને જોઇ અત્યંત સ્નેહકાતર એવા દશરથ રાજા વારંવાર મૂર્છા પામવા લાગ્યા.

રામે ત્યાંથી નીકળી પોતાની માતા અપરાજિતાની પાસે આવીને કહ્યું-"હે માતા ! જેવો હું તમારો પુત્ર છું તેવોજ તમારે ભરત છે. પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરવાને માટે મારા પિતાએ તેને રાજ્ય આપ્યું, પણ હું અહીં છતાં તે રાજ્ય લેતો નથી, તેથી મારે વનમાં જવું યોગ્ય છે. મારી ગેરહાજરીમાં તમે વિશેષ પ્રસાદવાળી દૃષ્ટિથી ભરતને જોજો, અને કદિ પણ મારા વિયોગથી કાતર થશો નહિ. " રામની આવી વાણી સાંભળી દેવી મૂર્છા પામી પૃથ્વીપર પડી ગયા; એટલે દાસીઓએ ચંદનના જળનું સિંચન કર્યું, તેથી સ્વસ્થ થઈને બોલ્યા-"અરે ! મને સ્વસ્થ કરીને કોણે જીવાડી ! મને મૂર્છાજ સુખમૃત્યુને માટે છે; કેમકે હું જીવતી રહી સતી રામનો વિરહ કેમ સહન કરીશ ? અરે ! કૌશલ્યા ! તારો પુત્ર વનમાં જશે અને પતિ દીક્ષા લેશે, તેવું સાંભળ્યા

છતાં તું ફાટી પડતી નથી, તેથી ખરેખર તું વજ્રમય છે." રામે ફરીથી કહ્યું–" હે માતા! તમે મારા પિતાના પત્ની થઇને પામર સ્ત્રીઓને યોગ્ય એવું આ શું કરો છો? સિંહણનો પુત્ર વનમાં અટન કરવાને એકલો જાય છે, તથાપિ સિંહણ સ્વસ્થ થઈને રહે છે, જરા પણ ગભરાતી નથી. હે માતા! જે પ્રતિજ્ઞા કરેલું વરદાન છે તે મારા પિતાને માથે ઋણ છે. જો હું અહીં રહું અને ભરત રાજ્ય ન લે તો પછી પિતાનું અનૃણ્ય (ઋણરહિતપણું) શી રીતે થાય?"

આ પ્રમાણે યુક્તિવાળાં વચનોવડે કૌશલ્યાને સમજાવીને અને બીજી માતાઓને નમસ્કાર કરીને રામ બહાર નીકળ્યા. પછી સીતાએ દૂરથી દશરથ રાજાને નમી અપરાજિતા દેવીની પાસે આવી રામની સાથે જવાની આજ્ઞા માગી. એટલે જાનકીને ઉત્સંગમાં બેસારીને નેત્રના ઉષ્ણ અશ્રુજલવડે બાળાની જેમ ન્હવરાવતી અપરાજિતા બોલી–"વત્સે! વિનીત રામચંદ્ર પિતાની આજ્ઞાથી વનમાં જાય છે, તો તે નરસિંહ પુરૂષને દુષ્કર નથી; પણ તું તો જન્મથીજ ઉત્તમ વાહનોમાં લાલિત થયેલી છો, તેથી પગે ચાલવાની વ્યથાને કેમ સહન કરી શકીશ? સુકુમારપણાથી કમલના ઉદર જેવુ તારૂં અંગ છે, તે જ્યારે તાપ વિગેરેથી ક્લેશ પામશે, ત્યારે રામને પણ ક્લેશ થઈ પડશે; માટે પતિની સાથે અનુગમન કરવામાં તેમજ અનિષ્ટ કષ્ટ સહેવામાં હું નિષેધ કે આજ્ઞા કાંઇ પણ કરવાને ઉત્સાહ ધરતી નથી." તે સાંભળી શોકરહિત સીતા પ્રાતઃકાળના કમળની જેવું પ્રફુલ્લિત મુખ કરી અપરાજિતાને નમીને બોલી–' હે દેવી! તમારા ઉપરની મારી ભક્તિ મને માર્ગમાં કુશલકારી થશે, માટે મેઘની પાછળ વિદ્યુત્‌ની જેમ હું રામની પાછળ જાઉં છું.' આ પ્રમાણે કહી કૌશલ્યાને ફરીથી નમીને પોતાના આત્મામાં આત્મારામની જેમ રામનુંજ ધ્યાન કરતી સીતા બહાર નીકળી. તે વખતે " અહો! આવી અત્યંત પતિભક્તિથી જાનકી પતિને દેવ તુલ્ય માનનારી સ્ત્રીઓમાં આજે દષ્ટાંતરૂપ થઇ પડી છે. એ ઉત્તમ સતી કષ્ટથી કિંચિત્ પણ ભય પામતી નથી. અહા! તે આવા અત્યુત્તમ શીલથી પોતાના બંને કુળને પવિત્ર કરે છે." આ પ્રમાણે શોકથી ગદ્ગદ્ વાણીવડે વર્ણન કરતી નગરસ્ત્રીઓ વનમાં જતી સીતાને મહા કષ્ટે જોઇ શકી.

' રામ વનવાસ કરવાને નીકળ્યા ' એવા ખબર સાંભળી લક્ષ્મણનો ક્રોધાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો; તે હૃદયમાં આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો કે–" મારા પિતા દશરથ પ્રકૃતિથીજ સરલ છે અને સ્ત્રીઓ સ્વાભાવિક રીતે સરલ હોતીજ નથી; નહિ તો કૈકેયી ચિરકાળ પર્યંત વરદાન રાખી મૂકીને આ વખતે કેમ માગી લે! પિતા દશરથે ભરતને રાજ્ય આપ્યું, અને પોતાની ઉપરથી ઋણ ઉતારી પિતૃઓનો ઋણનો ભય દૂર કર્યો. હવે હું નિર્ભય થઇ મારા ક્રોધને વિરામ પમાડવા માટે એ કુળાધમ ભરત પાસેથી રાજ્ય હરી લઇને પાછું તે રામને સોંપી દઉં? પરંતુ એ રામ મહા સત્ત્વવાન છે, તેથી તૃણવત્ તજી દીધેલા રાજ્યને તે પાછું લેશે નહિ, અને તેમ કરવાથી પિતાને પણ દુઃખ થશે;

માટે પિતાને તો દુઃખ ન થવું જોઇએ, તેથી ભરત ભલે રાજા થાય, હું એક પાળાની જેમ રામની પછવાડે વનમાં જઇશ." આ પ્રમાણે વિચારી સૌમિત્રિ[1] પિતાની રજા લઇને પોતાની માતા સુમિત્રાને પૂછવા ગયો. ત્યાં જઇ તેને પ્રણામ કરીને બોલ્યો-'હે માતા! રામ વનમાં જાય છે, તેથી તેમની પછવાડે હુ પણ જઇશ, કેમકે સમુદ્ર વિના મર્યાદાની જેમ રામ વિના લક્ષ્મણ રહેવાને સમર્થ નથી.' આવાં પુત્રનાં વચન સાંભળી માંડમાંડ ધીરજ રાખીને સુમિત્રા બોલી-'વત્સ' તને સાબાશ છે, મારો પુત્ર હોય તે જયેષ્ઠ બંધુનેજ અનુસરે. પણ હે વત્સ! રામભદ્ર મને નમસ્કાર કરીને ક્યારના ગયા છે, તેથી તારે છેટું પડી જશે, માટે હવે તુ વિલબ કર નહિ.' આવાં માતાનાં વચન સાંભળી 'માતા! તમને ધન્ય છે, તમેજ ખરેખરા મારા માતા છો.' એમ કહી તેમને પ્રણામ કરીને લક્ષ્મણ અપરાજિતા (કૌશલ્યા) ને પ્રણામ કરવા ગયો. તેમને પ્રણામ કરીને લક્ષ્મણ બોલ્યો-' માતા! મારા આર્યબધુ એકાકી વનમાં ગયા છે, તેથી તેમની પછવાડે જવાને હુ ઉત્સુક છુ, માટે તમારી રજા લેવા આવ્યો છુ.' કૌશલ્યા નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને બોલ્યા-'વત્સ! હું મંદભાગ્યા મારી ગઇ છું, કારણ કે તુ પણ મને છોડીને વનમાં જાય છે. હે લક્ષ્મણ! રામના વિરહથી પીડિત એવી મને આશ્વાસન આપવાને તું એક તો અહીંજ રહે, પ્રયાણ કર નહિ.' લક્ષ્મણે કહ્યુ-'હે માતા! તમે રામની માતા છો. અધૈર્ય રાખો નહિ. મારા બધુ દૂર ચાલ્યા જાય છે, માટે હું સત્વર તેમની પછવાડે જઇશ. તેથી હે દેવી! મને વિઘ્ન કરો નહિ. હું સદા રામને આધીન છુ.' આ પ્રમાણે કહી પ્રણામ કરીને લક્ષ્મણ ધનુષ્યભાથા લઇ સત્વર રામસીતાની પછવાડે દોડી પુગ્યા. પછી જેમનાં મુખકમળ પ્રફુલ્લિત છે એવાં એ ત્રણે વિલાસ માટે ઉપવનમાં જાય તેમ વનવાસને માટે ઉદ્યમી થઇ નગરીમાંથી બહાર નીકળ્યાં. જ્યારે પ્રાણની જેમ રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા નગરની બહાર નીકળ્યાં, ત્યારે નગરીનાં નર તથા નારીઓ મહા કષ્ટકારી દશાને પામી ગયાં. નગરજનો મોટા રાગથી તેઓની પછવાડે વેગવડે દોડવા લાગ્યા, અને કૂર કૈકેયીના અત્યંત અપવાદ બોલવા લાગ્યા. રાજા દશરથ પણ અંતઃપુરના પરિવાર સહિત સ્નેહરૂપ દોરીથી ખેંચાઇને રૂદન કરતા સતા તત્કાળ રામની પછવાડે ચાલ્યા. જ્યારે રાજા અને સર્વ પ્રજાજન રામની પછવાડે બહાર નીકળ્યા ત્યારે બધી અયોધ્યાપુરી જાણે ઉજડ હોય તેવી દેખાવા લાગી. રામે પિતા અને માતાઓને વિનય ભરેલી વાણીવડે સમજાવીને માંડમાંડ પાછા વાળ્યા, અને ઘટિત વચનોથી પુરજનોને પણ વિસર્જન કરીને સીતા લક્ષ્મણ સહિત ત્વરાથી આગળ ચાલ્યા. માર્ગમાં ગામે ગામે અને શહેરે શહેરે ગ્રામના વૃદ્ધ પુરૂષો તેમને રહેવાની પ્રાર્થના કરતા હતા, પણ રામ કોઈ ઠેકાણે રોકાતા નહોતા.

અહીં ભરતે રાજ્ય અગીકાર કર્યું નહિ, પણ ઉલટા બધુના વિરહને સહન કરવામાં

૧ સુમિત્રાનો પુત્ર લક્ષ્મણ

અસમર્થ એવા તેણે પોતાની માતા કૈકેયીની ઉપર કેટલાક આક્રોશ કર્યા; તેથી રાજા દશરથે દીક્ષા લેવાને ઉત્સુક થઇ રાજ્ય લેવાને માટે લક્ષ્મણ સહિત રામને પાછા લાવવા માટે સામંતો અને મંત્રીઓને મોકલ્યા. રામ પશ્ચિમ દિશામાં જતા હતા, તેમની પછવાડે તેઓ ત્વરાથી ચાલ્યા, અને તેમની ભેળા થઈને રાજાની આજ્ઞાપૂર્વક તેમને પાછા આવવાની વિજ્ઞપ્તિ કરી. તે દીન થઇ ગએલા મંત્રીઓએ અને સામંતોએ ઘણી પ્રાર્થના કરી; પરંતુ રામ પાછા વળ્યા નહિ. કેમકે મહાન્ પુરૂષોની પ્રતિજ્ઞા પર્વતની જેમ ચલાયમાન થતી નથી. રામે તેમને વારંવાર પાછા વાળવા માંડ્યાં, પણ રામની પાછા વળવાની આશાએ તેઓ સાથે સાથેજ ચાલ્યાં.

અનુક્રમે રામ, લક્ષ્મણ અને જાનકી આગળ ચાલતાં શિકારી પ્રાણીઓના સ્થાન રૂપ એક નિર્માનુષ્ય અને ઘાટા વૃક્ષોવાળી પારિયાત્રા[1] અટવીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં માર્ગમાં ગંભીર આવર્ત્તવડે ભયંકર અને વિશાળ પ્રવાહવાળી ગંભીરા નામે એક નદી આવી. તેને કાંઠે ઉભા રહીને રામે સામંતોને કહ્યું કે–' તમે આ ઠેકાણેથી નિવૃત્ત થાઓ, કારણકે હવે અહીંથી આગળ ઘણો કષ્ટકારી માર્ગ આવશે. અમારા કુશળ સમાચાર પિતાને કહેજો, અને હવેથી ભરતને મારી જેમ અથવા પિતાની જેમ ગણીને તેની સેવા કરજો. ' ' રામના ચરણને અયોગ્ય એવા અમોને ધિક્કાર છે ! ' એમ કહીને ઘણું રૂદન કરતા અને અશ્રુથી વસ્ત્રને ભીંજવતા તે સામંતો માંડ માંડ પાછા વળ્યા. પછી તટ ઉપર રહેલા સામંતોએ સાશ્રુદૃષ્ટિએ જોયેલા રામ, સીતા લક્ષ્મણ સાથે તે દુસ્તર સરિતાને ઉતરી ગયા. રામે જ્યારે દૃષ્ટિમાર્ગને ઉલ્લંઘન કરી ગયા, ત્યારે સામંતાદિક સર્વે હૃદયમાં મહા કષ્ટ પામતાં પાછા વળીને અયોધ્યામાં આવ્યા અને સર્વ વૃત્તાંત તેમણે દશરથ રાજાને જણાવ્યું. તે સાંભળીને રાજાએ ભરતને કહ્યું–' હે વત્સ ! રામ લક્ષ્મણ તો પાછા આવ્યા નહિ, માટે હવે તું રાજ્ય ગ્રહણ કર, મારી દીક્ષામાં વિઘ્નરૂપ થા નહીં. ' ભરતે કહ્યું–'હે તાત ! હું કદિપણ રાજ્ય ગ્રહણ કરીશ નહિ, હું જાતે જઇને મારા અગ્ર બંધુને પ્રસન્ન કરી પાછા તેડી લાવીશ. ' તે સમયે કૈકેયી પણ ત્યાં આવી દશરથ રાજાને કહેવા લાગી કે–"હે સ્વામી ! તમે તો તમારી સત્ય પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ભરતને રાજ્ય આપ્યું, પણ એ તમારો વિનયી પુત્ર રાજ્યને ગ્રહણ કરતો નથી અને તેની બીજી માતાઓને તેમજ મને પણ મહત્ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે. આ બધું વગરવિચાર્યું કરનારી અને પાપીણી એવી મેંજ કર્યું છે. અરે ! તમે સપુત્ર છતાં આ રાજ્ય અત્યારે રાજા વગરનું થઇ ગયું છે. વળી કૌશલ્યા, સુમિત્રા અને સુપ્રભાનું દુઃશ્રવ રૂદન સાંભળતાં મારૂં હૃદય પણ ફાટી જાય છે. હે નાથ ! હું ભરતની સાથે જઇ વત્સ રામ અને લક્ષ્મણને પાછા લઇ આવીશ, તેથી મને ત્યાં જવાની આજ્ઞા આપો. "

રાજા દશરથે હર્ષથી આજ્ઞા આપી, એટલે કૈકેયી ભરત અને મંત્રીઓની સાથે ત્વરાથી રામની પછવાડે ચાલી. કૈકયી અને ભરત ૭ દિવસે જ્યાં રામ વિગેરે હતા ત્યાં

૧ વિંધ્યાટવી.

પહોંચ્યા. ત્યાં એક વૃક્ષ તળે જાનકી, રામ અને લક્ષ્મણને બેઠેલા જોયા. તેમને જોતાંજ કૈકેયી રથમાંથી ઉતરી; અને ' હે વત્સ ! હે વત્સ ! ' એમ બોલતી પ્રણામ કરતા એવા રામના મસ્તકપર ચુંબન કરવા લાગી. સીતા અને લક્ષ્મણ પણ તેના ચરણકમળમાં નમ્યા. તેમને બાહુથી દબાવી તે તારસ્વરે રૂદન કરવા લાગી. ભરતે નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને રામના ચરણમાં પ્રણામ કર્યો, અને તત્કાળ મૂર્છિત થઇ ગયો. કેમકે સ્નેહ છે તે મહા વિષ તુલ્ય છે. પછી જ્યારે રામચંદ્રે તેને સારી રીતે સમજાવ્યો, ત્યારે ભરત વિનયપૂર્વક બોલ્યો કે–" હે આર્યબંધુ ! અભક્તની જેમ મારો ત્યાગ કરીને તમે અહીં કેમ આવ્યા ? ' ભરત રાજ્યના અર્થી છે ' એવો માતાના દોષથી મને જે અપવાદ લાગ્યો છે તે તમે વનમાં મને સાથે લઇ જઇને ટાળી નાખો; અથવા તો હે ભ્રાતા ! અહીંથી પાછા વળી અયોધ્યામાં આવો અને રાજ્યલક્ષ્મી ગ્રહણ કરો. તેમ કરવાથી મારૂં કૌલીનશલ્ય[1] દૂર થઇ જશે. આપ રાજા થશો એટલે આ જગન્મિત્ર સૌમિત્રી [લક્ષ્મણ] તમારા મંત્રી થશે, આ માણસ (હું ભરત) તમારો પ્રતિહાર થઇને રહેશે અને શત્રુઘ્ન છત્ર ધરનાર થશે. " ભરતે આમ કહ્યા પછી કૈકેયી બોલી–" હે વત્સ ! આ ભ્રાતાનું વચન માન્ય કરો, કેમકે તમે સદા ભ્રાતૃવત્સલ છો. આ વિષયમાં તમારા પિતાનો દોષ નથી અને ભરતનો પણ દોષ નથી, માત્ર સ્રીસ્વભાવને લીધે સુલભ એવો આ કૈકેયીનોજ દોષ છે. સ્રીઓમાં કુટિલતા વિગેરે જે જે જુદા જુદા દોષો હોય છે તે સર્વે દોષોની ખાણરૂપ મારામાં રહેલા છે. પતિને, પુત્રોને અને તેમની માતાઓને અત્યંત દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારૂં જે કર્મ મેં કર્યું છે તેને માટે મને ક્ષમા કરો; કારણકે તમે પણ મારા પુત્ર છો. " આ પ્રમાણે આંખમાં અશ્રુ લાવીને કૈકેયીએ કહ્યુ, એટલે રામ બોલ્યા–"હે માતા! હું દશરથ જેવા પિતાનો પુત્ર થઇ પ્રતિજ્ઞાનો કેમ ત્યાગ કરૂં ? પિતાએ ભરતને રાજ્ય આપ્યું અને તેમાં હું સંમત થયો, તો અમે બન્ને જીવતાં એ વાણી અન્યથા કેમ થાય? માટે અમારા બન્નેના આદેશથી ભરત રાજા થાઓ. પિતાની જેમ મારી આજ્ઞા પણ ભરતને ઉલ્લંઘન કરવા યોગ્ય નથી. " આ પ્રમાણે કહી રામે સીતાના લાવેલા જળવડે સર્વ સામંતોની સાક્ષીએ ત્યાંજ ભરતને રાજ્યાભિષેક કર્યો. પછી કૈકેયીને પ્રણામ કરી, ભરતને બોલાવી, તેઓને અયોધ્યા તરફ વિદાય કરીને રામચંદ્ર દક્ષિણ દિશામાં ચાલ્યા.

ભરત અયોધ્યામાં આવ્યા, અને પિતા તથા વડીલ ભ્રાતાની આજ્ઞાથી તેમણે અખંડ શાસનવાળા રાજ્યનો ભાર અંગીકાર કર્યો. પછી રાજા દશરથે મહામુનિ સત્યભૂતિની પાસે મોટા પરિવાર સહિત દીક્ષા લીધી. પોતાના પૂજ્ય બંધુના વનવાસથી હૃદયમાં દુઃખ પામતા સદ્બુદ્ધિવાળા ભરત અરિહંતની પૂજામાં ઉદ્યમી થઈને એક પહેરેગીરની જેમ રાજ્યરક્ષા કરવા લાગ્યા.

---

૧ કુલિનપણાને નાશ કરનારૂં–અધમ કુળ બતાવનારૂ શલ્ય

સીતા અને લક્ષ્મણ સાથે ગમન કરતા પૃથ્વીના દેવ સમાન રામચંદ્ર માર્ગમાં આવેલા ચિત્રકૂટ પર્વતને ઉલ્લંઘન કરી કેટલેક દિવસે અવંતિ દેશના એક ભાગમાં આવી પહોંચ્યા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये सप्तमे पर्वणि रामलक्ष्मणोत्पत्तिपरिणयवनगमनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥४॥

સર્ગ ૫ મો.

સીતાહરણ.

માર્ગમાં શ્રાંત થયેલા જાનકીને વિશ્રામ આપવાને માટે યક્ષપતિ કુબેરની જેમ રામચંદ્ર એક વડની નીચે બેઠા. તે પ્રદેશને સર્વ તરફ જોઇને ગમે લક્ષ્મણને કહ્યું-- 'આ પ્રદેશ કોઈના ભયથી હમણાજ ઉજડ થઇ ગયેલો લાગે છે. જુઓ, હજુ જેઓની નીકો સુકાઈ ગઇ નથી એવા આ ઉદ્યાનો, ઇક્ષુદંડ સહિત આ ઇક્ષુના વાઢો અને અન્નથી ભરપૂર ખળાઓ આ દેશ તરતમાં જ ઉજડ થયાનું કહી આપે છે.' તે સમયે કોઇ પુરૂષ ત્યાં થઇને જતો હતો તેને રામે પૂછ્યું -' હે ભદ્ર ! આ દેશ શા કારણથી ઉજડ થયો છે ? અને તું કઇ તરફ જાય છે ?' તે બોલ્યો--' આ અવંતિ દેશ છે, તેમાં અવંતિ નામે નગરીમાં શત્રુઓને સિંહની જેવો દુઃસહ સિંહોદર નામે રાજા છે. તે રાજાના તાબાના આ દેશમાં દશાંગપુર નગરમાં તે નગરનો નાયક વજ્રકર્ણ નામે એક બુદ્ધિમાન સિંહોદર રાજાનો સામંત રાજા રાજ્ય કરે છે. એક વખતે તે વજ્રકર્ણ વનમાં મૃગયા રમવાને ગયો. ત્યાં પ્રીતિ વધારનારા પ્રીતિવર્ધન નામના એક મહામુનિને કાયોત્સર્ગે રહેલા તેણે જોયા; એટલે તેણે પૂછ્યું--' આવા ઘોર અરણ્યમાં વૃક્ષની જેમ તમે કેમ રહેલા છો ?' મુનિએ કહ્યું-' આત્મહિતને માટે.' વજ્રકર્ણે ફરીથી પૂછ્યું કે-' ખાનપાનવર્જિત એવા આ અરણ્યમાં તમારૂં આત્મહિત શું થાય છે ?' આવા તેના પ્રશ્નથી તેને યોગ્ય જાણી મુનિએ આત્મહિતકારક ધર્મ કહ્યો, તેથી તત્કાળ તે બુદ્ધિમાન વજ્રકર્ણે શ્રાવકપણું સ્વીકાર્યું, અને એવો દૃઢ અભિગ્રહ લીધો કે 'અર્હંતદેવ અને જૈન મુનિ વિના બીજા કોઇને હું નમીશ નહી.' પછી મુનિને વંદના કરીને વજ્રકર્ણ દશાંગપુરમાં ગયો. શ્રાવકપણું પાલતા સતા એકદા તેણે વિચાર કર્યો કે ' દેવ ગુરૂ વિના બીજા કોઈને નમસ્કાર કરવો નહિ એવો મારે અભિગ્રહ છે, તેથી જો હું સિંહોદર રાજાને નમીશ નહીં તો તે મારો વૈરી થશે.' આવો વિચાર કરી એ બુદ્ધિમાન સામંતે પોતાની મુદ્રિકામાં મુનિસુવ્રતસ્વામીની મણિમય પ્રતિમા સ્થાપન કરી. પછી પોતાની અંગુલીમાં રહેલા પ્રભુના બિંબને નમન કરીને તે સિંહોદર રાજાને છેતરવા લાગ્યો. " અતિ બલવાન પુરૂષની આગલ માયાનો ઉપાયજ ચાલે છે." વજ્રકર્ણના આવા કપટનું વૃત્તાંત કોઈ ખળ પુરૂષે સિંહોદર રાજાને કહી

દીધું. કેમકે ખળ પુરૂષો સર્વને હાનિ કરનારા હોય છે. વજ્રકર્ણના કપટવૃત્તાંતને જાણીને મોટા સર્પની જેમ નિશ્વાસ નાખતો સિંહોદર તત્કાળ વજ્રકર્ણની ઉપર ગુસ્સે થયો. તે ખબર કોઇ પુરૂષે આવીને વજ્રકર્ણને જણાવી. વજ્રકર્ણે તે પુરૂષને પૃછ્યું કે–' મારી ઉપર તેનો કોપ થયો છે એવું તેં શી રીતે જાણ્યું ?' એટલે તે પુરૂષે કહ્યું–" કુંદનપુર નગરમાં સમુદ્રસંગમ નામે એક શ્રાવક વણિક રહે છે. તેને યમુના નામે પત્ની છે, તેમનો વિદ્યુદંગ નામે હું પુત્ર છું. હું અનુક્રમે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો એટલે કેટલાક કરીયાણાં લઇ ક્રયવિક્રય કરવાને માટે ઉજ્જયિની નગરીએ ગયો. ત્યાં કામલતા નામની એક મૃગલોચના વેશ્યા મારા જોવામાં આવી. તેને જોતાંજ હું કામદેવના બાણનું સ્થાન થઈ પડ્યો. ' તેની સાથે હું એક રાત્રિજ રહીશ ' એવા વિચારથી મેં તેનો સમાગમ કર્યો; પરંતુ પાસથી મૃગલાની જેમ હું તેના રાગથી દૃઢ બંધાઈ ગયો. તેથી જન્મથી કષ્ટ ભોગવી ભોગવીને મારા પિતાએ જે ધન ઉપાર્જન કરેલું હતું તે મેં તે વેશ્યાવશ થઈને છ માસમાં ઉડાવી દીધું. એક વખતે કામલતા વેશ્યાએ મને કહ્યું કે–' સિંહોદર રાજાની પટ્ટરાણી શ્રીધરાને જેવા કુંડળ છે તેવા કુંડળ મને લાવી આપ.' આ વખતે મેં વિચાર કર્યો કે–' મારી પાસે દ્રવ્ય નથી, તો તેવાં કુંડળ કયાંથી કરાવુ ? માટે, હું તેનાજ કુંડળ ચોરી લાવું.' એવો વિચાર કરીને હું રાત્રે સાહસિક થઇ ખાત્ર પાડીને રાજાના મહેલમાં પેઠો. તે વખતે રાણી શ્રીધરા રાજાને પૂછતી હતી તે મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે–' હે નાથ ! આજે ઉદ્વેગીની જેમ તમને નિદ્રા કેમ આવતી નથી ?' સિંહોદર બોલ્યો–' દેવી ! જ્યાં સુધી મને પ્રણામ નહિ કરનાર વજ્રકર્ણને મારૂં નહિ, ત્યાંસુધી મને નિદ્રા કયાંથી આવે ? હે પ્રિયા ! પ્રાતઃકાળે મિત્ર, પુત્ર અને બાંધવો સહિત એ વજ્રકર્ણને હુ મારીશ , ત્યાં સુધી આ રાત્રિ મારે જાગ્રતપણેજ નિર્ગમન થાઓ.' આવાં તેનાં વચનો સાંભળી તમારી ઉપર સાધર્મીપણાની પ્રીતિને લીધે કુંડળની ચોરી છોડી દઇને તરતજ ત્યાંથી નીકળી અહીં તમને કહેવાને માટે ત્વરાથી આવ્યો છું."

આ ખબર સાંભળી વજ્રકર્ણે તરતજ પોતાની નગરી તૃણ અને અન્નથી અધિક પૂર્ણ કરી દીધી. તેવામાં તો થોડી વારે આકાશમાં પરચક્રથી ઉડતી રજ તેના જોવામાં આવી, ક્ષણવારમાં તો ચંદનનાં વૃક્ષોને સર્પો ઘેરી લે તેમ સિંહોદરે પુષ્કળ સૈન્યથી દશાંગપુરને ઘેરી લીધું. પછી એક દૂત મોકલી વજ્રકર્ણને કહેવરાવ્યું કે ' હે કપટી ! તે પ્રણામ કરવામાં માયા રચીને મને ચીરકાળ છેતર્યો છે, માટે હવે અંગુલીમાં તે મુદ્રિકા પહેર્યા વગર આવીને મને પ્રણામ કર, નહિ તો કુટુંબ સહિત તને યમસદનમાં પહોંચાડીશ.' વજ્રકર્ણે ઉત્તર કહેવરાવ્યો કે–"મારે અર્હંત અને સાધુ વિના બીજા કોઈને પ્રણામ કરવો નહિ એવો અભિગ્રહ છે, તેથી હું એમ કરૂં છું. મને કાંઇ પરાક્રમનું અભિમાન નથી, પણ ધર્મનું અભિમાન છે; માટે એક નમસ્કાર શિવાય મારૂં જે કાંઈ છે તે સર્વ યથારૂચિ આપ ગ્રહણ કરો અને મને એક ધર્મદ્વાર આપો, જેથી હું ધર્મને માટે અહીં થી બીજે ચાલ્યો જાઉં. ધર્મજ મારૂં ધન થાઓ."

વજ્રકર્ણે આ પ્રમાણે કહેવરાવ્યું, તથાપી સિંહોદરે તે માન્યું નહિ, કેમકે માની પુરૂષો ધર્મ અને અધર્મને ગણતા નથી. ત્યારથી સિંહોદર વજ્રકર્ણ સહિત તે નગરને રૂંધીને બહાર રહ્યો છે, અને તેના ભયથી સર્વ પ્રદેશ ઉજડ થઇ ગયો છે. એ રાજવિગ્રહ જોઇને હું પણ કુટુંબ સહિત અહીં નાસી આવ્યો હતો. અહીં આજે કેટલાંક ઘરો બળી ગયાં. તે સાથે મારી જીર્ણ ઝુંપડી બળી ગઈ. તેથી મારી ક્રૂર સ્ત્રીએ આ ધનાઢયોનાં શૂન્ય-ગૃહમાંથી ઘરની સામગ્રી ચોરી લાવવાને માટે મને મોકલ્યો છે. દૈવયોગે તેનાં દુર્વચનનું પણ મને શુભ ફળ મળ્યુ, કે જેથી તમારી જેવા દેવ સમાન પુરૂષના મને દર્શન થયા."

આ પ્રમાણે એ દરિદ્રી પુરૂષે રામને સર્વ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યુ, તેથી કરૂણાનિધિ રઘુવંશી રામે તેને એક રત્ન સુવર્ણમય સૂત્ર આપ્યું. પછી તેને વિદાય કરીને રામ દશાંગપુર પાસે આવ્યા, અને નગર બહારના ચૈત્યમાં ચંદ્રપ્રભ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને ત્યાં રહ્યા.

પછી રામની આજ્ઞાથી લક્ષ્મણ દશાંગપુરમાં પ્રવેશ કરીને વજ્રકર્ણની ,પાસે ગયા. 'અલક્ષ્ય પુરૂષોની સ્થિતિ એવીજ હોય છે.' આકૃતિ ઉપરથી તેમને ઉત્તમ પુરૂષ જાણીને વજ્રકર્ણે કહ્યુ–'મહાભાગ ! મારા ભોજન અતિથ્યને ગ્રહણ કરો.' લક્ષ્મણે કહ્યું–'મારા પ્રભુ રામ પોતાની સ્ત્રી સાથે બહારના ઉદ્યાનમાં રહેલા છે, તેથી પ્રથમ તેમને ભોજન કરાવીને પછી હું જમીશ.' વજ્રકર્ણે તરતજ લક્ષ્મણની સાથે ઘણા શાક વિગેરેવાળું ભોજન રામને માટે ઉદ્યાનમાં મોકલાવ્યું. ભોજન કર્યા પછી રામે શીક્ષા આપીને મોકલેલો લક્ષ્મણ અવંતિપતિ સિંહોદરની પાસે આવ્યો. ત્યાં આવીને મિષ્ટ વચને કહ્યુ કે 'સર્વ રાજાઓને દાસ જેવા કરનાર, દશરથ રાજાના પુત્ર ભરતરાજા તમને વજ્રકર્ણની સાથે વિરોધ કરવાનો નિષેધ કરે છે.' તે સાંભળી સિંહોદર બોલ્યો–'ભરતરાજા જે પોતાના ભક્તિમાન સેવક હોય તેમની ઉપર પ્રસાદ કરે છે, બીજાની ઉપર કરતા નથી; તેવી રીતે આ મારો દુષ્ટ સામંત વજ્રકર્ણ મને નમતો નથી; તો કહો, હું તેની ઉપર શી રીતે પ્રસાદ કરૂં ?' લક્ષ્મણે ફરીથી કહ્યુ–'એ વજ્રકર્ણ તમારે વિષે અવિનયી નથી, પણ ધર્મના અનુરોધથી, તેણે બીજાને પ્રણામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, માટે તમે વજ્રકર્ણ ઉપર કોપ કરો નહિ. રાજા ભરતનું શાસન તમારે માન્ય કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે એ ભરતરાજા સમુદ્રાંત પૃથ્વી ઉપર શાસન કરનાર છે.' આવાં લક્ષ્મણનાં વચન સાંભળી સિંહોદર ક્રોધથી બોલ્યો–'એ ભરતરાજા કોણ છે ? કે જે વજ્રકર્ણના પક્ષમાં રહી વાતુલ થઇને મને આ પ્રમાણે કહેવરાવે છે.' તે સાંભળતાં જ લક્ષ્મણનાં નેત્ર કોપથી લાલ થઈ ગયાં. અને હોઠ ફરકવા લાગ્યા. તે બોલ્યા–'મૂઢ ! તું ભરતરાજાને જાણતો નથી ? લે, હવે તને તે સત્વર ઓળખાવું. ઉઠ, યુદ્ધ કરવાને સર્વ રીતે તૈયાર થા. ચંદન-ઘોની જેમ તું હજુ મારી ભુજારૂપ વજ્રથી તાડિત થયો નથી.' તે સાંભળતાંજ ભસ્મથી ઢંકાયેલા અગ્નિનો સ્પર્શ કરવાને બાળક તૈયાર થાય તેમ સિંહોદર રાજા સૈન્ય સહિત લક્ષ્મણને હણવાને તૈયાર થયો. લક્ષ્મણ પોતાની ભુજાથી કમળના નાળવાની જેમ હાથીનું

બંધસ્થાન (ખીલો) ઉખેડીને દંડ ઉંચો કરી રહેલા યમરાજની જેમ તે આલાનસ્થંભવડે શત્રુઓને મારવા લાગ્યા. પછી એ મહાભુજે ઉછાળો મારીને હાથી ઉપર બેઠેલા સિંહોદરને પશુની જેમ તેના વસ્ત્રવડે જ કંઠમાંથી બાંધી લીધો. દશાંગપુરના લોકો આશ્ચર્યથી જોઇ રહ્યા, અને લક્ષ્મણ સિંહોદરને ગાયની જેમ ખેંચીને રામની પાસે લઇ ગયા. રામને જોઇ સિંહોદરે નમસ્કાર કરીને કહ્યું–" હે રઘુકુળનાયક ! તમે અહીં આવ્યા છો, તે મારા જાણવામાં નહતું. અથવા હે દેવા મારી પરીક્ષાને માટે તમે આ કર્યું હશે, પણ જો તમે બળ બતાવવા તત્પર થાઓ તો પછી અમારે જીવવાથી સર્યું, અર્થાત્ અમે જીવી શકીએજ નહીં. હે નાથ ! મારા આ અજ્ઞાત દોષને ક્ષમા કરો, અને જે કર્ત્તવ્ય હોય તે બતાવો. કેમકે શિષ્ય ઉપર ગુરૂની જેમ સેવક ઉપર સ્વામીનો કોપ માત્ર શિક્ષાને માટેજ હોય છે." રામે કહ્યું–'વજ્રકર્ણની સાથે સંધિ કરો.' તે વાણીને સિંહોદરે તથેતિ (તેમજ) કહીને સ્વીકારી લીધી.

પછી રામચંદ્રની આજ્ઞાથી વજ્રકર્ણ ત્યાં આવ્યો, અને વિનયથી રામની આગળ ઉભો રહી અંજળિ જોડીને બોલ્યો–"સ્વામી શ્રી ઋષભદેવના વંશમાં તમે બલભદ્ર અને વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા છો, એમ અમે સાંભળ્યું હતું. આજે સારા ભાગ્યે તમારા બન્નેના અમને દર્શન થયા છે. ચિરકાળે તમે ઓળખવામાં આવ્યા છો. તમે બંને મહાભુજ સર્વ ભરતાર્દ્ધના નાથ છો. હું અને બીજા રાજાઓ તમારાજ કિંકરો છીએ. હે નાથ ! આ મારા પ્રભુ સિંહોદરને છોડી મૂકો, અને હવેથી તેને એવી શિક્ષા આપો કે જેથી તે બીજાને નહિ પ્રણામ કરવાના મારા દૃઢ અભિગ્રહને સદા સહન કરે. 'અર્હંત દેવ અને સાધુ ગુરૂ વિના બીજાને નમસ્કાર કરવો નહીં' એવો દૃઢ અભિગ્રહ પ્રીતિવર્દ્ધન નામના મુનિ પાસે મેં ગ્રહણ કરેલો છે." ભૃગુટીની સંજ્ઞાથી સિંહોદરે રામની તે વાત સ્વીકારી, એટલે સૌમિત્રિએ–લક્ષ્મણે મુક્ત કરેલો સિંહોદર રાજા વજ્રકર્ણને આલિંગન દઇને મળ્યો. પછી તેણે રામની સાક્ષીએ પરમ પ્રીતિથી પોતાનું અર્ધ રાજ્ય સહોદર બંધુની જેમ વજ્રકર્ણને આપ્યું. દશાંગપુરના રાજા વજ્રકર્ણે ઉજ્જયિનીના રાજા સિંહોદર પાસેથી શ્રીધરાનાં કુંડળો માગી લઇને વિદ્યુદંગને આપ્યાં. વજ્રકર્ણે પોતાની આઠ કન્યાઓ અને સામંતો સહિત સિંહોદરે ત્રણસો કન્યાઓ લક્ષ્મણને આપી. તે વખતે લક્ષ્મણે તેમને કહ્યું કે 'હમણાં આ કન્યાઓને તમારી પાસે રાખો, કારણ કે હમણા રાજ્ય ઉપર પિતાએ ભરતને બેસાર્યા છે, તેથી જે સમયે હું રાજ્યને ગ્રહણ કરીશ, ત્યારે તમારી કન્યાઓનું પાણિગ્રહણ કરીશ. હમણાં તો અમારે મલયાચલ ઉપર જઇને રહેવું છે.'' બહુ સારૂં ' એમ કહી વજ્રકર્ણ અને સિંહોદરે તેમ કરવા કબુલ કર્યું. પછી રામે વિદાય કરેલા તેઓ પોતપોતાને નગરે ગયા.

રામ ત્યાં રાત્રિવાસો રહીને સવારે સીતા અને લક્ષ્મણ સહિત ત્યાંથી ચાલતાં કોઇ નિર્જળ પ્રદેશમાં આવી ચડયા. ત્યાં સીતા તૃષાતુર થવાથી તેમને કોઇ વૃક્ષની નીચે વિશ્રાંતિ લેવા બેસારીને રામની આજ્ઞાથી લક્ષ્મણ જળ લેવા ચાલ્યા. આગળ

ચાલતાં અનેક કમળોથી મંડિત અને પ્રિયમિત્રની જેવું વલ્લભ તેમજ આનંદજનક એક સરોવર તેમના જોવામાં આવ્યું. ત્યાં કુબેરપુરનો કલ્યાણમાળા નામે રાજા ક્રીડા કરવા આવ્યો હતો, તેણે લક્ષ્મણને દીઠા. તત્કાળ અતિ દુરાત્મા કામદેવના બાણોથી તે ભેદાઇ ગયો. તેણે લક્ષ્મણને નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે 'તમે મારે ઘરે ભોજનને માટે અતિથિ થાઓ.' તેના શરીરમાં કામવિકારનાં ચિન્હો અને સ્ત્રીનાં લક્ષણો જોઈ લક્ષ્મણ વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'આ જાતે સ્ત્રી છે, પણ કોઇ કારણને લઇને તેણે પુરૂષનો વેષ ધારણ કર્યો જણાય છે.' આવો વિચાર કરી લક્ષ્મણ બોલ્યા –' અહીંથી નજીકમાં મારા પ્રભુ સ્ત્રી સાથે છે, તેથી તેમના વિના ભોજન કરીશ નહિ.' પછી તે કલ્યાણમાળાએ પોતાના ભદ્રિક આકૃતિવાળા અને પ્રિય બોલનારા પ્રધાનપુરૂષોને મોકલી પ્રાર્થના કરાવીને સીતા સહિત રામને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યા. ભદ્ર બુદ્ધિવાળા તેમણે રામભદ્રને અને સીતાને નમસ્કાર કર્યો, અને તત્કાળ તેમને માટે એક પટકુટી [1] ઉભી કરાવી. રામે તેમાં રહીને સ્નાનભોજન કર્યું. પછી બીજા પરિવારને છોડી કલ્યાણમાળા સ્ત્રીનો સ્પષ્ટ વેષ લઇ એક મંત્રીની સાથે ત્યાં આવી. લજ્જાથી નમ્ર મુખવાળી તે સ્ત્રીને રામે કહ્યું-' હે ભદ્રે ! પુરૂષનો વેષ લઈને તું તારા સ્ત્રીભાવને કેમ ગોપવે છે ? ' કુબેરપતિએ કહ્યું–" આ કુબેરપુરમાં વાલિખિલ્ય નામે રાજા હતો, તેને પૃથ્વી નામે પ્રિયા હતી. એક વખતે રાણી ગર્ભિણી થઇ, તેવામાં મ્લેચ્છ લોકોએ લડાઇ કરી અને વાલિખિલ્ય રાજાને બાંધીને લઈ ગયા. ત્યારપછી પૃથ્વીદેવીને પુત્રીનો પ્રસવ થયો. પણ બુદ્ધિશાળી સુબુદ્ધિ નામના મંત્રીએ નગરમાં 'રાણીને પુત્રનો પ્રસવ થયો છે' એવી આઘોષણા કરાવી. પુત્રજન્મના ખબર જાણી અહીંના મુખ્ય રાજા સિંહોદરે કહેવરાવ્યુ કે 'જ્યાં સુધી વાલિખિલ્ય રાજા આવે ત્યાં સુધી એ બાળક જ રાજા થાઓ.' અનુક્રમે હું પુરૂષનો વેષ ધારણ કરતી મોટી થઈ છું. અદ્યાપિ માતા અને મંત્રીજન વિના મને કોઇએ સ્ત્રીપણે જાણી નથી. કલ્યાણમાળાના નામથી પ્રખ્યાત થઇને હુ રાજ્ય કરૂં છું. " મંત્રીઓના મંત્ર (વિચાર) સામર્થ્યથી ખોટામાં પણ સત્યતા પ્રવર્તે છે." મારા પિતાને છોડાવવા માટે હું મ્લેચ્છોને ઘણું ધન આપું છું, તેઓ દ્રવ્ય લઇ જાય છે પણ મારા પિતાને છોડતા નથી માટે હે કૃપાળુ ! તમે પ્રસન્ન થાઓ, અને પૂર્વે જેમ સિંહોદર રાજા પાસેથી વજ્રકર્ણને છોડાવ્યો, તેમ મારા પિતાને પણ છોડાવો." રામે કહ્યું–' અમે તારા પિતાને મ્લેચ્છ લોકો પાસેથી છોડાવીને લાવીએ, ત્યાં સુધી તું પુરૂષવેષ ધારણ કરીને કાયમ પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવજે.' કલ્યાણમાળાએ કહ્યુ કે " મોટી મહેરબાની " પછી તેણે પાછો પુરૂષવેષ ધારણ કર્યો. પછી સુબુદ્ધિ મંત્રી બોલ્યો–' આ કલ્યાણમાળાના પતિ લક્ષ્મણ થાઓ.' રામે કહ્યુ–' અત્યારે પિતાના આદેશથી અમે દેશાંતરમાં જઇએ છીએ; તેથી જ્યારે પાછા આવશું ત્યારે લક્ષ્મણ તેને પરણશે.'

---
[1] તંબુ

આ પ્રમાણે કબુલ કરી રામ ત્રણ દિવસ ત્યાં રહ્યા; પછી પાછલી રાત્રિએ જ્યારે સર્વે જનો નિદ્રામાં હતા, ત્યારે સીતા લક્ષ્મણ સહિત રામચંદ્ર ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. પ્રાતઃકાળે રામ, સીતા અને લક્ષ્મણને જોયા નહીં, એટલે કલ્યાણમાળા કચવાતે મને પોતાના નગરમાં ગઇ, અને પ્રથમની જેમ રાજ્ય કરવા લાગી. અનુક્રમે રામ નર્મદા નદી પાસે આવ્યા, અને તે ઉતરીને વટેમાર્ગુઓએ વાર્યા તોપણ વિંધ્યાટવીમાં પેઠા. ત્યાં દક્ષિણ દિશામાં એક કંટકીના વૃક્ષ ઉપર રહેલા પક્ષીએ વિરસ શબ્દ કર્યો અને ક્ષીરના વૃક્ષ ઉપર રહેલા એક બીજા પક્ષીએ મધુર શબ્દ કર્યો; પરંતુ તે સાંભળીને રામને હર્ષ કે શોક કાંઇ થયો નહિ. કારણકે શકુન કે અપશકુનને દુર્બળ લોકોજ ગણે છે. આગળ ચાલતાં ઉંચા હથીઆરવાળું, અસંખ્ય હાથી, રથ અને અશ્વોથી ભરપૂર મ્લેચ્છ લોકોનું સૈન્ય દેશનો ઘાત કરવાને માટે નીકળેલું તેમના જોવામાં આવ્યું. તે સૈન્યમાં રહેલો એક યુવાન સેનાપતિ સીતાને જોઇને કામાતુર થઇ ગયો; તેથી એ સ્વચ્છંદચારીએ તત્કાળ પોતાના તાબાના મ્લેચ્છોને ઉંચે સ્વરે આજ્ઞા કરી કે–'અરે ! આ બન્ને પથિકને હાંકી કાઢીને અથવા મારી નાખીને આ સુંદર સ્ત્રીને લઈ આવો.' આજ્ઞા થતાંજ તેઓ સેનાપતિ સહિત બાણ અને પ્રાસ વિગેરે તીક્ષ્ણ આયુધોથી પ્રહાર કરતાં રામ ઉપર દોડી આવ્યા. તે વખતે લક્ષ્મણે રામચંદ્રને કહ્યું–'આર્ય ! જ્યાં સુધી શ્વાનની જેમ આ મ્લેચ્છોને હું હાંકી કાઢું ત્યાં સુધી તમે સીતા સાથે અહીંજ રહો.' આ પ્રમાણે કહી લક્ષ્મણે ધનુષ્ય ચડાવીને તેનો નાદ કર્યો. તે નાદમાત્રથીજ સિંહનાદથી હસ્તીઓની જેમ મ્લેચ્છો ત્રાસ પામી ગયા. 'જેના ધનુષ્યનો નાદ આવો અસહ્ય છે તેના બાણને સહન કરવાની તો વાતજ શી કરવી ?' એમ વિચારતો મ્લેચ્છરાજા તત્કાળ રામની પાસે આવ્યો, શસ્ત્રો છોડી દઇ રથમાંથી ઉતરીને તેણે દીનમુખે રામભદ્રને નમસ્કાર કર્યો. તે વખતે લક્ષ્મણે ક્રોધથી તેની સામું જોયું. મ્લેચ્છપતિ બોલ્યો–"હે દેવ ! કૌશાંબીપુરીમાં વૈશ્વાનર નામે એક બ્રાહ્મણ રહે છે. તેને સાવિત્રી નામે પત્ની છે. તેમનો રૂદ્રદેવ નામે હું પુત્ર છું. હું જન્મથીજ ક્રૂર કર્મ કરનારો, ચોર અને પરસ્ત્રીલંપટ થયો છું. કોઇ એવું કુકર્મ નથી કે જે મેં પાપીએ નહિ કર્યું હોય ! એક વખતે ખાત્ર પાડતાં ખાત્રમુખેજ રાજપુરૂષોએ મને પકડ્યો, અને રાજાની આજ્ઞાથી મને શૂળીપર ચડાવવા લઇ ચાલ્યા. કસાઇના ઘરમાં રહેલા ઘેટાની જેમ શૂળીની પાસે દીન થઇને ઉભા રહેલા મને એક શ્રાવક વણિકે દીઠો, તેથી તેણે દંડ આપીને મને છોડાવ્યો. 'હવે ફરીવાર ચોરી કરીશ નહીં' એમ કહી એ મહાત્મા વણિકે મને વિદાય કર્યો, અને ત્યારથી મેં તે દેશનો ત્યાગ કર્યો. અનુક્રમે ભમતા ભમતા હું આ પલ્લીમાં આવી ચડ્યો, અને કાક એવા નામથી વિખ્યાત થઇ પલ્લીપતિના પદને પામ્યો. અહીં રહીને લુંટારાઓની મદદથી હું મોટા શહેર વિગેરેને લુંટું છું, અને સ્વયમેવ જઇ રાજાઓને પણ પકડી લાવું છું. હે સ્વામી ! આજે વ્યંતરની જેમ

હું તમારે વશ થયો છું; માટે મને આજ્ઞા આપો કે તમારો કિંકર હું તમારૂં શું કામ કરૂં ? મારા અવિનયને ક્ષમા કરો." રામે તે કિરાતપતિને કહ્યું કે 'વાલિખિલ્ય રાજાને છોડી દે.' તત્કાળ તેણે વાલિખિલ્યને છોડી દીધો, એટલે તેણે આવીને રામને પ્રણામ કર્યો. રામની આજ્ઞાથી તે કાકે વાલિખિલ્ય રાજાને તેના કબર નગરમાં પહોંચાડ્યો. ત્યાં તેણે પોતાની પુત્રી કલ્યાણમાળાને પુરૂષના વેષે જોઇ. પછી કલ્યાણમાળાએ અને વાલિખિલ્યે પરસ્પર રામલક્ષ્મણનો બધો વૃત્તાંત એક બીજાને કહ્યો.

કાક પોતાની પલ્લીમાં પાછો આવ્યો, અને રામ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે વિંધ્યાટવીનું અતિક્રમણ કરીને તાપી નદી પાસે આવ્યા. પછી તાપીને ઉતરી આગળ ચાલતાં તે દેશના પ્રાંત ભાગ ઉપર આવેલા અરૂણ નામના એક ગ્રામમાં આવ્યા. ત્યાં સીતા તરસ્યા થયા, એટલે રામ લક્ષ્મણને સાથે લઇને એક કપિલ નામના ક્રોધી અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણને ઘેર ગયા. તેની સુશર્મા નામની સ્ત્રીએ તેમને જુદા જુદા આસનો આપ્યાં અને શીતળ તેમજ સ્વાદિષ્ટ જળનું પાન કરાવ્યું. તે સમયે પિશાચના જેવો દારૂણ કપિલ બહારથી ઘરે આવ્યો; એટલે તેમને બેઠેલાં જોઇ રોષ કરીને પોતાના સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો—'રે પાપિણી! તેં આ મલીન લોકોને મારા ઘરમાં પ્રવેશ કરવા કેમ દીધો? તેં મારો અગ્નિહોત્ર અપવિત્ર કર્યો.' આ પ્રમાણે કહીને આક્રોશ કરતા એ ક્રૂર વિપ્રને ક્રોધવડે હાથીની જેમ પકડીને લક્ષ્મણ આકાશમાં ભમાડવા લાગ્યા. રામે કહ્યુ—'હે માનદ! એક કીડા જેવા અને રાડો પાડતા આ અધમ બ્રાહ્મણ ઉપર કોપ શો કરવો? માટે તેને છોડી દે.' આવી આજ્ઞા થતાંજ લક્ષ્મણે તે બ્રાહ્મણને ધીમે રહીને છોડી દીધો. પછી સીતા અને લક્ષ્મણ સહિત રામ તેના ઘરમાંથી નીકળીને આગળ ચાલ્યા.

અનુક્રમે તેઓ એક બીજા મોટા અરણ્યમાં આવ્યા, ત્યાં કાજળના જેવા શ્યામ મેઘનો સમય (વર્ષાઋતુ) આવ્યો. વરસાદ વર્ષવાથી રામ એક વડના વૃક્ષ નીચે રહ્યા અને બોલ્યા કે 'આ વડની નીચેજ આપણે વર્ષાકાળ નિર્ગમન કરશું.' તે વચન સાંભળી તે વડ ઉપર રહેનારો તે વડનો અધિષ્ઠાયક ઇભકર્ણ નામે યક્ષ ભય પામી ગયો, એટલે તે પોતાના પ્રભુ ગોકર્ણ યક્ષની પાસે ગયો. તેણે પ્રણામ કરીને ગોકર્ણને કહ્યુ—'હે સ્વામી! કોઇ દુઃસહ તેજવાળા પુરૂષોએ આવીને મને મારા નિવાસરૂપ વડના વૃક્ષમાંથી કાઢી મૂક્યો છે. માટે હે પ્રભુ! શરણરહિત એવા મારૂં રક્ષણ કરો; કેમકે તેઓ મારા નિવાસવાળા વડ વૃક્ષની નીચે આખી વર્ષાઋતુ સુધી રહેવાના છે.' વિચક્ષણ ગોકર્ણે અવધિજ્ઞાનથી જાણીને કહ્યુ કે—'જે પુરૂષો તારે ઘેર આવેલા છે તે આઠમા બળભદ્ર અને વાસુદેવ છે, માટે તેઓ તો પૂજવાને યોગ્ય છે.' આ પ્રમાણે કહીને તે ગોકર્ણ યક્ષ રાત્રિએ તેની સાથે ત્યાં ગયો અને રાત્રિમાંજ નવ યોજન વિસ્તારવાળી, બાર યોજન લાંબી, ધનધાન્યથી પૂરિત, જેનો કિલ્લો અને અંદરના પ્રાસાદો ઉંચા છે

અને જેની બજારો વિવિધ વસ્તુઓથી પૂર્ણ છે એવી રામપુરી નામે એક નગરી ત્યાં બનાવી. પ્રાતઃકાળે મંગળશબ્દોથી બોધ પામેલા રામે તે વીણાધારી યક્ષને અને મોટી ઋદ્ધિવાળી નગરીને જોઈ. અકસ્માત્ બની ગયેલી નગરીને જોઇને વિસ્મય પામેલા રામચંદ્રને યક્ષે કહ્યું કે—' હે સ્વામી ! તમે મારા અતિથિ છો, હું ગોકર્ણ નામે યક્ષ છું, અને આ નગરી મેં તમારા માટે રચેલી છે. તમે જ્યાં સુધી અહીં રહેશો ત્યાં સુધી રાતદિવસ પરિવાર સહિત હું તમારી સેવા કરીશ, માટે તમે અહીં રૂચિ પ્રમાણે સુખેથી રહો. ' એવી રીતની તેની પ્રાર્થનાથી અનેક યક્ષોથી સેવાતા રામ અને લક્ષ્મણ ત્યાં સુખેથી રહ્યા.

એક વખતે પેલો કપિલ બ્રાહ્મણ સમિધ વિગેરે લેવાને માટે હાથમાં કુહાડો લઇને ભમતો ભમતો તે મોટા અરણ્યમાં આવ્યો. ત્યાં તે નવીન નગરી જોઇને વિસ્મયથી વિચાર કરવા લાગ્યો કે—' આ તે માયા હશે ? ઇંદ્રજાળ હશે ? કે ગંધર્વપુર હશે ? ' એવો વિચાર કરે છે તેવામાં ત્યાં સુંદર વેષ ધારણ કરીને માનુષી રૂપે ઉભી રહેલી એક યક્ષિણી તેના જોવામાં આવી. તેને જોઈ કપિલે પૂછ્યું કે—' આ નવીન નગરી કોની છે ? ' તે બોલી—" ગોકર્ણ નામના યક્ષે રામ લક્ષ્મણ અને સીતાને માટે આ રામપુરી નામે નવીન નગરી વસાવી છે. અહીં દયાનિધિ રામ દીનજનોને દાન આપે છે, અને જે જે દુઃખી અહીં આવે છે તે સર્વ કૃતાર્થ થઈને જાય છે. " આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળી કપિલ સમિધનો ભારો ભુમિપર નાંખી તેના ચરણકમળમાં પડીને બોલ્યો—' હે ભદ્રે ! મને કહો, તે રામના મારે શી રીતે દર્શન થાય ? ' યક્ષિણી બોલી—' આ નગરીને ચાર દ્વાર છે, અને દરેક દ્વાર ઉપર યક્ષો નિત્ય રક્ષા કરવા ઉભા રહે છે, તેથી અંદર પ્રવેશ કરવો દુર્લભ છે; પરંતુ તેના પૂર્વદ્વાર પાસે એક જિનચૈત્ય છે, તેમાં પ્રવેશ કરી શ્રાવક થઈ યથાવિધ વંદના કરી જો નગરી તરફ જઇશ તો તારો પ્રવેશ થઇ શકશે. ' તેની વાણીથી દ્રવ્યનો અર્થી કપિલ જૈન સાધુઓની પાસે ગયો અને તેમને વંદના કરીને તેમની પાસેથી જૈનધર્મ સાંભળ્યો. તે લઘુકર્મી હોવાથી તત્કાળ પ્રતિબોધ પામીને શુદ્ધ શ્રાવક થઈ ગયો, અને પોતાને ઘેર આવી પોતાની પત્નીને ધર્મ સંભળાવીને તેને શ્રાવિકા કરી. પછી જન્મના દારિદ્રથી દગ્ધ થયેલાં તે દંપતી રામની પાસેથી ધન મેળવવાની ઇચ્છાએ રામપુરી આવ્યાં. ત્યાં પ્રથમ પૂર્વદ્વાર પાસે રહેલા ચૈત્યમાં દેવવંદન કરીને તેમણે રામપુરીમાં પ્રવેશ કર્યો. અનુક્રમે રાજગ્રહમાં પ્રવેશ કરતાંજ રામ, સીતા અને લક્ષ્મણને કપિલે ઓળખ્યા, એટલે પોતે તેમની ઉપર જે આક્રોશ કરેલા તેનું તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું. તેથી તે ભય પામીને નાસી જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેને ભયભ્રાંત થયેલ જોઈને લક્ષ્મણ દયા લાવીને બોલ્યા—' હે દ્વિજ ! તું ભય પામીશ નહિ. તું જો યાચક થઇને આવ્યો હોય તો અહીં આવ અને જે

જોઇએ તે માગી લે.' તે સાંભળી કપિલ નિઃશંક થઇને રામની પાસે આવ્યો, અને આશીષ આપીને યક્ષોએ આપેલાં આસન ઉપર બેઠો. પછી 'તું ક્યાંથી આવે છે ?' એમ રામે પૂછ્યું એટલે તે બોલ્યો-'હું અરૂણ ગામનો નિવાસી બ્રાહ્મણ છું; શું તમે મને નથી ઓળખતા ? જ્યારે તમે મારા અતિથિ થયા હતા, ત્યારે મેં તમને દુર્વચનો કહીને તમારી ઉપર આક્રોશ કર્યો હતો, તથાપિ તમે દયાળુ થઇને મને આ આર્ય પુરૂષથી છોડાવ્યો હતો.'

પેલી સુશર્મા બ્રાહ્મણી પૂર્વનું વૃત્તાંત જણાવી સીતાની પાસે આવી દીન વચને આશીષ આપીને બેઠી. પછી તે બ્રાહ્મણને રામે ઘણું ધન આપી કૃતાર્થ કરીને વિદાય કર્યો, એટલે તે પોતાના ગામમાં ગયો. ત્યાં તે કપિલ બ્રાહ્મણે યથારૂચિ દાન આપી **નંદાવતંસ** નામના સૂરિની પાસે દીક્ષા લીધી.

જ્યારે વર્ષાઋતુ વીતી ગઇ ત્યારે રામને ત્યાંથી જવાની ઇચ્છા થઇ, એટલે ગોકર્ણ યક્ષે વિનયથી અંજળિ જોડીને કહ્યું-'હે સ્વામી ! તમે અહીંથી જવાને ઇચ્છો છો, તો તમારી ભક્તિ કરતાં મારો કાંઇ પણ અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરજો, અને મારી ઉપર પ્રસન્ન થજો. હે મહાભુજ ! તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે પૂજા કરવાને કોઇ પણ સમર્થ નથી.' એમ કહી તેણે **સ્વયંપ્રભ** નામનો એક હાર રામને અર્પણ કર્યો; લક્ષ્મણને દિવ્ય રત્નમય બે કુંડળો આપ્યાં, અને સીતાને ચુડામણિ તથા ઈચ્છા પ્રમાણે વાગતી એક વીણા આપી. પછી રામ તે યક્ષનું સન્માન કરી ત્યાંથી સ્વેચ્છાએ ચાલ્યા, એટલે યક્ષે પોતે રચેલી તે નગરી સંહરી લીધી.

રામ, લક્ષ્મણ અને જાનકી પ્રતિદિન ચાલતાં, કેટલાંક અરણ્યોનું ઉલ્લંઘન કરીને એકદા સંધ્યાવખતે વિજયપુરની પાસે આવ્યાં, અને તે નગરની બહારના ઉદ્યાનમાં દક્ષિણ દિશાએ એક ગૃહ જેવા મોટા વડના વૃક્ષની નીચે તેઓએ નિવાસ કર્યો. તે નગરનો **મહીધર** નામે રાજા હતો **ઈંદ્રાણી** નામે તેને પત્ની હતી, અને તેનાથી **વનમાળા** નામે એક પુત્રી થઈ હતી. તે વનમાળાએ બાલ્યવયમાંથીજ લક્ષ્મણની ગુણસંપત્તિ અને રૂપસંપત્તિ સાંભળી હતી; તેથી તેના શિવાય બીજા કોઈ વરને ઈચ્છતી નહોતી. જ્યારે રાજા દશરથે દીક્ષા લીધી અને રામ લક્ષ્મણ વનમાં નીકળ્યા ત્યારે એ ખબર સાંભળીને મહીધર રાજા બહુ ખેદ પામ્યો. પછી ચંદ્રનગરના રાજા વૃષભના પુત્ર **સુરેંદ્રરૂપની** સાથે તેણે વનમાળાનો સંબંધ કર્યો. તે ખબર સાંભળી વનમાળા મરવાનો નિશ્ચય કરી જે રાત્રિએ રામ લક્ષ્મણ ત્યાં આવ્યા તેજ રાત્રિએ એકલી નગર બહાર નીકળી, અને દૈવયોગે તેજ ઉદ્યાનમાં આવી ચડી. પ્રથમ તે ઉદ્યાનમાં રહેલા યક્ષાયતનમાં પ્રવેશ કરીને તેણે વનદેવતાની પૂજા કરી અને કહ્યું કે-'જન્માંતરમાં પણ લક્ષ્મણ મારા પતિ થાઓ.' ત્યારપછી ત્યાંથી નીકળીને પેલા વડની પાસે આવી. તેને સુઇ ગયેલાં રામ અને સીતાના પહેરેગીર તરીકે જાગતા લક્ષ્મણે દીઠી. તેને જોઇને લક્ષ્મણ વિચારવા

લાગ્યા કે–' શું આ વનદેવી હશે ? વા આ વડ વૃક્ષની અધિષ્ઠાત્રી હશે કે કોઈ બીજી યક્ષિણી હશે ? ' તેવામાં તે બોલી કે–" આ ભવમાં લક્ષ્મણ મારા પતિ થયા નહિ, તો જો મારી તેમનાપર ખરી ભક્તિ હોય તો ભવાંતરમાં પણ તેજ મારા પતિ થજો. " આ પ્રમાણે કહી ઉત્તરીય વસ્ત્રવડે કંઠપાશ રચી વડની શાખા સાથે બાંધીને તે પોતાના શરીરને લટકાવવા લાગી; તે વખતે ' હે ભદ્રે ! તું સાહસ કરીશ નહીં, હું પોતેજ લક્ષ્મણ છું. ' એમ બોલતા લક્ષ્મણે ત્યાં જઇ પાશ દૂર કરીને તેને નીચે ઉતારી. રાત્રિના શેષ ભાગે જ્યારે રામ સીતા જાગ્રત થયાં ત્યારે લક્ષ્મણે તે વનમાળાનો સર્વ વૃત્તાંત તેમને જણાવ્યો. તત્કાળ વનમાળાએ લજ્જાથી મુખ ઢાંકી સીતા અને રામના ચરણકમળમાં નમસ્કાર કર્યો

અહીં મહીધર રાજાની સ્ત્રી ઇંદ્રાણીએ રાજમહેલમાં જ્યારે વનમાળાને જોઇ નહિ ત્યારે કરૂણ સ્વરે પોકાર કર્યો; તેથી મહીધર રાજા વનમાળાને શોધવા માટે નીકળ્યો. આમ તેમ ભટકતાં તેણે તે વનમાં વનમાળાને બેઠેલી જોઇ; એટલે 'આ રાજપુત્રીના ચોરને મારો' એમ બોલતા સૈનિકો શસ્ત્રો ઉંચા કરીને દોડ્યા. તેને આવતાં જોઇ લક્ષ્મણ ક્રોધથી ઉભા થયા, અને લલાટપર ભ્રકુટીની જેમ તેણે પણ પણચને ધનુષ્ય ઉપર ચડાવી. પછી શત્રુઓના અહંકારને હરી લે તેવો ટંકાર શબ્દ કર્યો. ટંકારના નાદથીજ કેટલાક સુભટો ક્ષોભ પામી ગયા, કેટલાક ત્રાસ પામ્યા અને કેટલાક પડી ગયા. માત્ર મહીધર રાજા એકલો આગળ ઉભો રહ્યો, તેણે લક્ષ્મણને જોયા; એટલે તેમને ઓળખીને તે બોલ્યો કે–' હે સૌમિત્રિ ! ધનુષ્ય ઉપરથી પણચ ઉતારી લો, મારી પુત્રીના પુણ્યથીજ તમે અહીં પ્રાપ્ત થયા છો.' તત્કાળ લક્ષ્મણે ધનુષ્ય ઉપરથી પણચ ઉતારી નાંખી, એટલે મહીધર રાજા સ્વસ્થ થયો. પછી ત્યાં રામને જોઇ રથમાંથી ઉતરીને તેણે પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું કે–' તમારા ભાઇ લક્ષ્મણને માટે પ્રથમથીજ તેનાપર અનુરાગવાળી આ મારી પુત્રીને મેં પૂર્વે કલ્પેલી હતી. મારા ભાગ્યયોગે તેમનો હમણા સમાગમ થયો છે. લક્ષ્મણ જેવા જામાતા અને તમારા જેવા સંબંધી મળવા બહુ દુર્લભ છે. ' આ પ્રમાણે કહી મોટા સન્માનપૂર્વક મહીધર રાજા જાનકી, રામ અને લક્ષ્મણને પોતાને ઘેર લઇ ગયો.

રામ વિગેરે ત્યાં રહેલા હતા તેવામાં એક દિવસ સભામાં બેઠેલા મહીધર રાજા પાસે અતિવીર્ય રાજાનો દૂત આવીને કહેવા લાગ્યો કે–' નંદ્યાવર્તપુરનો રાજા અતિવીર્ય જે વીર્યનો સાગર છે તેમણે ભરતરાજાની સાથે વિગ્રહ થવાથી તમને પોતાની સહાય કરવા બોલાવેલા છે. દશરથના પુત્ર ભરતરાજાના સૈન્યમાં ઘણા રાજાઓ આવેલા છે, તેથી મહાબળવાન અતિવીર્ય રાજાએ તમને તેડાવ્યા છે. ' તે સમયે લક્ષ્મણે પૃચ્છ્યું કે–' નંદ્યાવર્તપુરના રાજા અતિવીર્યને ભરત રાજા સાથે વિરોધ થવાનું કારણ શું છે ? ' દૂત બોલ્યો કે–' મારા સ્વામી અતિવીર્ય ભરતરાજા પાસેથી ભક્તિને ઇચ્છે છે, ભરત તેમની ભક્તિ કરતા નથી એ વિરોધનું કારણ છે. ' તે સાંભળીને રામે દૂતને

પૂછ્યું કે–' હે દૂત ! અતિવીર્ય રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવાને શું ભરત રાજા સમર્થ છે કે જેથી તે તેની સેવા કરવાને કબુલ કરતો નથી ? ' દૂતે કહ્યું–'અતિવીર્ય ઘણા બળવાન છે અને ભરતરાજા પણ સામાન્ય નથી, તેથી તે બન્નેમાંથી કોનો વિજય થશે તે સંશય છે.' આ પ્રમાણે કહેતા દૂતને 'હું સત્વર આવું છું' એમ કહીને મહીધર રાજાએ તેને વિદાય કર્યો. પછી તેણે રામચંદ્રને કહ્યું–' અહો ! અલ્પબુદ્ધિવાળા તે અતિવીર્યની કેવી અજ્ઞાનતા છે કે જે મને ભરતની સાથે યુદ્ધ કરવાને બોલાવે છે, માટે હવે ભરત સાથેનું સૌહૃદપણું અને તેની સાથેનું દુશ્મનપણું જણાવ્યા વગર મોટી સેના સાથે ત્યાં જઈ ભરતના શાસનની જેમ હું તેને હણી નાંખીશ. ' રામ બોલ્યા–' રાજન્ ! તમે અહીંજ રહો, તમારા સૈન્ય અને પુત્રો સહિત હું ત્યાં જઈશ અને યથાયોગ્ય કરીશ. ' મહીધરે તેમ કરવાને કબુલ કર્યું, એટલે તેના પુત્રને અને સૈન્યને સાથે લઇને રામચંદ્ર લક્ષ્મણ તથા સીતા સહિત નંદ્યાવર્તપુર સમીપે ગયા. રામે તે નગરના ઉદ્યાનમાં સૈન્યનો પડાવ નાંખ્યો. તે વખતે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવતાએ આવી રામભદ્રને કહ્યું કે–' હે મહાભાગ ! તમારી શી ઇચ્છા છે ? જે હોય તે કહો, હું તે કરવાને તૈયાર છુ. ' રામે કહ્યું–' શું કરવાનું છે ? ' ત્યારે દેવતા બોલ્યો–" જો કે બીજું બધું યોગ્ય છે, તથાપિ એક ઉપકાર હું કરૂં છું, તે એ કે ' રાજા અતિવીર્ય સ્ત્રીઓથી જીતાયો ' એવી તેની અપકીર્તિ ફેલાવવાને માટે હું સૈન્ય સહિત તમારૂં કામિક સ્ત્રીનું રૂપ કરી દઉં છું. " આ પ્રમાણે કહીને તેણે તત્કાળ બધુ સૈન્ય સ્ત્રીરાજ્ય હોય તેમ સ્ત્રીરૂપે કરી નાંખ્યું. રામ અને લક્ષ્મણ પણ સુંદર સ્ત્રી થઈ ગયા.

પછી રામ સૈન્ય સહિત રાજમંદિર પાસે આવ્યા, અને ' મહીધર રાજાએ તેમને સહાય કરવાને આ સૈન્ય મોકલ્યું છે ' એમ દ્વારપાળદ્વારા અતિવીર્ય રાજાને જણાવ્યું. અતિવીર્ય બોલ્યો કે–' મહીધર રાજા પોતે આવ્યો નહીં, તો બહુમાની અને મરવાને ઈચ્છતા એવા તે રાજાના સૈન્યથી પણ સર્યું, હું એકલો ભરતને જીતી લઇશ, મારે સહાયની શી જરૂર છે ? માટે એ અપકીર્તિ કરનારા તેના સૈન્યને સત્વર પાછું કાઢી મૂકો. ' તે વખતે કોઇ માણસ બોલ્યો–' દેવ ! મહીધર રાજા કેવળ પોતે આવ્યો નથી એટલુંજ નહી પણ તેણે તમારૂ હાસ્ય કરવાને સૈન્ય પણ સ્ત્રીઓનું મોકલ્યું છે. ' તે સાંભળીને નંદ્યાવર્તપુરના રાજા અતિવીર્યને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો, તેથી રામ વિગેરે સર્વ સ્ત્રીરૂપે રાજદ્વાર પાસે આવીને ઉભા રહ્યા હતા તેને માટે પોતાના સેવકોને તેણે આજ્ઞા કરી કે ' આ સ્ત્રીઓને દાસીઓની જેમ ગ્રીવાએ પકડી પકડીને આપણા નગરની બહાર કાઢી મૂકો. ' તત્કાળ તેના મહાપરાક્રમી સામંતો સેવકો સહિત ઉઠી તે સ્ત્રીસૈન્યને ઉપદ્રવ કરવા પ્રવર્ત્યા. એટલે લક્ષ્મણે એક હાથવડે હાથીને બાંધવાનો આલાનસ્તંભ ઉખેડી તેનેજ આયુધ કરી તેનાવડે સર્વને ભૂમિપર પાડી દીધા. સામંતોના ભંગથી અતિવીર્યને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો, તેથી એક ભયંકર ખડ્ગ ખેંચીને તે પોતે યુદ્ધ કરવા સામે ઉઠ્યો. તરતજ લક્ષ્મણે તેનું ખડ્ગ ખેંચી લઈને તેને કેશ પકડીને ખેંચ્યો અને

તેનાજ વસ્ત્રથી તેને બાંધી લીધો. પછી મૃગને વાઘ પકડે તેમ પકડીને તેને નરવ્યાઘ્ર લક્ષ્મણ, ત્રાસ પામવાથી ચપલ લોચનવાળા નગરજનોએ જોવાતા સતા લઇ ચાલ્યા. તે વખતે દયાળુ સીતાએ તેને છોડાવ્યો, અને લક્ષ્મણે તેની પાસે ભરતની સેવા કરવાનું કબુલ કરાવ્યું. પછી ક્ષેત્રદેવતાએ સર્વનું સ્ત્રીરૂપ સંહરી લીધું; એટલે અતિવીર્યે રામ લક્ષ્મણને ઓળખ્યા, તેથી તેમની અનેક પ્રકારે સેવાભક્તિ કરી. પછી એ માની રાજાને પોતાના માનને માટે વિચાર આવ્યો અને પોતાનું માન ધ્વંસ પામેલ જાણવાથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો; એટલે 'હું શું બીજા કોઇની સેવા કરૂં ?' એમ હૃદયમાં અહંકાર ધરતો તે દીક્ષા લેવાનો અર્થી બન્યો. તત્કાળ તેણે પોતાના પુત્ર વિજયરથને રાજ્યપર બેસાર્યો. તે વખતે 'તમે મારે બીજા ભરત જેવા છો, માટે ખુશીથી પૃથ્વીપર રાજ્ય કરો, દીક્ષા લ્યો નહિ.' એમ રામે કહ્યું, તોપણ એ મહા માનવાળા અતિવીર્યે તત્કાળ દીક્ષા લીધી. તેના પુત્ર વિજયરથે રતિમાળા નામની પોતાની બેન લક્ષ્મણને આપી, લક્ષ્મણે તેને ગ્રહણ કરી. ત્યાંથી રામ સૈન્ય સહિત વિજયપુર ગયા અને વિજયરથ ભરતની સેવા કરવાને અયોધ્યાએ ગયો. ગૌરવતાના ગિરિરૂપ ભરતે તે વૃત્તાંત જાણી, આવેલા વિજયરથનો સત્કાર કર્યો. સત્પુરૂષો ભક્તવત્સલ હોય છે. પછી વિજયે રતિમાળાથી નાની વિજયસુન્દરી નામની એક પોતાની સારભૂત બેન હતી તે ભરતને આપી. તે સમયે અતિવીર્ય મુનિ વિહાર કરતાં કરતાં ત્યાં પધાર્યા. ભરતરાજાએ અનેક રાજાઓ સાથે સામા જઇ વંદના કરીને ખમાવ્યા. પછી ભરતે પ્રસન્ન થઇને વિદાય કરેલો વિજયરથ આનંદથી નંદ્યાવર્તપુરે ગયો.

અહીં રામચંદ્ર મહીધર રાજાની આજ્ઞા લઈને જવાને તૈયાર થયા, તે વખતે જવાની ઇચ્છાવાળા લક્ષ્મણે પણ વનમાળાની રજા માગી. વનમાળા અશ્રુપૂર્ણ નયન કરીને બોલી–" પ્રાણેશ ! તે વખતે મારા પ્રાણની રક્ષા શા માટે કરી ? જો હું તે વખતે મૃત્યુ પામી હોત તો મારૂં સુખમૃત્યુ થાત; કેમકે તમારા વિરહનું આ અસહ્ય દુઃખ મારે સહન કરવું પડત નહિ. હે નાથ ! હમણાજ મને પરણીને તમે મને સાથે લ્યો, નહિ તો તમારા વિયોગનું છળ પામીને યમરાજ મને લઇ જશે. " લક્ષ્મણ બોલ્યા–" હે મનસ્વિની! હમણાં હું મારા વડીલ બંધુ રામની સેવા કરવામાં તત્પર છું, તમે સાથે આવીને મારી ભ્રાતૃસેવામાં વિઘ્નકારી થાઓ નહિ. હે વરવર્ણિની ! મારા જ્યેષ્ઠ બંધુને ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચાડીને તરતજ તારી પાસે આવી તને લઇ જઇશ; કેમકે તારો નિવાસ મારા હૃદયમાં છે. હે માનિની ! ફરીવાર અહીં આવવાની પ્રતીતિને માટે તારે જો ઘોર શપથ આપવા હોય તો તેવા શપથ લેવાને હું તૈયાર છું." પછી વનમાળાની ઈચ્છાથી લક્ષ્મણે 'જો હું ફરીવાર અહીં ન આવું તો મને રાત્રિભોજનનું પાપ લાગે ' એવા શપથ (સોગન) લીધા.

પછી રાત્રિના શેષ ભાગે રામ સીતા અને લક્ષ્મણ સહિત ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે કેટલાંક વનો ઉલ્લંઘન કરીને ક્ષેમાંજળિ નામે નગરીની પાસે આવ્યા. બહારના ઉદ્યાનમાં લક્ષ્મણે આણેલાં અને સીતાએ સુધારેલાં વનફળ વિગેરેનો રામે આહાર કર્યો. પછી રામની આજ્ઞા લઈને લક્ષ્મણે તે નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ઉંચે સ્વરે થતી એક ઉદ્ઘોષણા તેના સાંભળવામાં આવી કે ' જે પુરૂષ આ નગરીના રાજાની શક્તિનો પ્રહાર સહન કરશે તેને રાજા પોતાની કન્યા પરણાવશે. ' તે સાંભળી લક્ષ્મણે આવી ઉદ્ઘોષણા કરાવવાના હેતુ વિષે એક પુરૂષને પૂછ્યું, એટલે તેણે કહ્યુ–' અહીં શત્રુદમન નામે એક પરાક્રમી રાજા છે. તેને કન્યકાદેવી નામે રાણીની કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલી જિતપદ્મા નામે એક કન્યા છે. તે કમળલોચના બાળા લક્ષ્મીનું સ્થાન છે. તેના વરના બળની પરીક્ષા કરવા માટે રાજાએ આવો આરંભ કરેલો છે; પરંતુ તેવો વર મળતો નથી, તેથી દરરોજ ઉદ્ઘોષણા થયા કરે છે. ' આ પ્રમાણે તે પુરૂષ પાસેથી હકીકત સાંભળીને લક્ષ્મણ તે રાજાની સભામાં ગયા. રાજાએ પૂછ્યું–'તમે ક્યાં રહો છો ? અને કયાંથી આવો છો ? ' લક્ષ્મણ બોલ્યા–' હું ભરતરાજાનો દૂત છુ, કોઇ કાર્યને અર્થે અહીંથી જતો હતો, તમારી કન્યાના ખબર સાંભળી તેને પરણવાને માટે હું આવ્યો છું.' રાજાએ પૂછ્યું કે–' તમે મારી શક્તિનો પ્રહાર સહન કરશો ? ' લક્ષ્મણ બોલ્યા–' એક પ્રહાર તો શું પણ પાંચ પ્રહાર સહન કરીશ. ' તે સમયે જિતપદ્મા રાજકન્યા ત્યાં આવી, તે લક્ષ્મણને જોતાંવેતજ કામાતુર થઇ ગઇ; તેથી તેનાપર અનુરાગી થઇને રાજાને વારવા લાગી, તથાપિ રાજાએ પાંચ દુઃસહ શક્તિઓના પ્રહાર લક્ષ્મણની ઉપર કર્યા. લક્ષ્મણે બે પ્રહાર હાથ ઉપર, બે કાખમાં અને એક દાંત ઉપર–એમ પાંચ શક્તિપ્રહાર જિતપદ્માના મનની સાથે ગ્રહણ કર્યા. એટલે જિતપદ્માએ તરતજ લક્ષ્મણના કંઠમાં સ્વયંવરમાળા નાંખી. રાજાએ પણ કહ્યું કે–' આ કન્યાને ગ્રહણ કરો. ' લક્ષ્મણ બોલ્યા–' મારા મોટા ભાઇ રામચંદ્ર બહાર ઉદ્યાનમાં છે, તેથી હુ સર્વદા પરતંત્ર છું. ' રાજા શત્રુદમને એઓ બંને રામ લક્ષ્મણ છે એમ જાણી રામની પાસે જઈને તેમને નમસ્કાર કર્યો અને પોતાને ઘેર તેડી લાવ્યો. પછી ત્યાં તેમની મોટી ધામધૂમથી પૂજા કરી. " એક સામાન્ય અતિથિ પણ પૂજવા યોગ્ય છે, તો પછી ઉત્તમ પુરૂષની તો વાતજ શી કરવી." તેમનો સત્કાર ગ્રહણ કરી રામ ત્યાંથી ચાલ્યા, તે વખતે સૌમિત્રિએ (લક્ષ્મણે) કહ્યું–" જ્યારે હું પાછો વળીશ ત્યારે તમારી પુત્રીની સાથે પરણીશ. "

ત્યાંથી રાત્રિના પ્રાંત ભાગે નીકળેલા રામ સાયંકાળે વંશશૈલ્ય નામના ગિરિના તટ ઉપર રહેલા વંશસ્થળ નામના નગર પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં રાજાને અને સર્વ લોકોને તેમણે ભયભીત સ્થિતિમાં જોયા, તેથી રામે એક પુરૂષને તેમના ભયનું કારણ પૂછ્યું. તે પુરૂષે કહ્યું–' અહીંઆં ત્રણ દિવસથી રાત્રે આ પર્વત ઉપર ભયંકર ધ્વનિ થાય છે, તે ભયથી સર્વ જન બીજે સ્થળે જઇને રાત્રિ નિર્ગમન કરે છે અને

પ્રાતઃકાળે પાછા અહીં આવે છે. એવી રીતે નિત્ય લોકોની મહા કષ્ટકારી સ્થિતિ વર્તે છે.' તે સાંભળી લક્ષ્મણની પ્રેરણાથી અને કૌતુકથી રામ તે ગિરિ ઉપર ચડ્યા. ત્યાં બે મુનિ કાયોત્સર્ગે રહેલા તેમના જોવામાં આવ્યા. રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાએ તેમને ભક્તિથી વંદના કરી. પછી તેમના આગળ રામે ગોકર્ણ યક્ષે આપેલી વીણા વગાડવા માંડી; લક્ષ્મણે ગ્રામ અને રાગથી મનોહર એવું ગાયન કર્યું અને સીતાદેવીએ અંગહારથી વિચિત્ર નૃત્ય કર્યું. તે સમયે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો અને રાત્રિ વૃદ્ધિ પામી; તેવામાં અનેક વેતાળોને વિકુર્વીને અનલપ્રભ નામે એક દેવ ત્યાં આવ્યો, અને પોતે પણ વેતાળનું રૂપ લઇ અટ્ટહાસ કરતો અને આકાશને ફોડી નાંખે તેવા શબ્દ કરતો તે દુરાશય તે બંને મહર્ષિઓને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. તત્કાળ રામલક્ષ્મણ બંને સીતાને મુનિ પાસે મૂકીને કાળરૂપ થઇ તે વેતાળને મારવાને ઉદ્યત થયા. તેજ વખતે તેમના તેજના પ્રસારને સહન કરવાને અસમર્થ થઇ તે દેવ ત્યાંથી પોતાને સ્થાનકે ચાલ્યો ગયો, અને બન્ને મુનિને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તરતજ દેવતાઓએ આવી તેમના કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કર્યો. પછી રામે બંને મુનિને વંદના કરીને ઉપસર્ગ થવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે કુળભૂષણ નામના મુનિ બોલ્યા—" પદ્મિની નામની નગરીમાં વિજયપર્વત રાજા હતો, તેને અમૃતસ્વર નામે એક દૂત હતો, તેને ઉપયોગા નામની પત્નીથી ઉદિત અને મુદિત નામે બે પુત્રો થયા હતા. અમૃતસ્વર દૂતને વસુભૂતિ નામે એક બ્રાહ્મણ મિત્ર હતો. તેની ઉપર ઉપયોગા આસક્ત થવાથી તે પોતાના પતિ અમૃતસ્વરને મારી નાંખવાને ઈચ્છતી હતી. એક વખતે રાજાની આજ્ઞાથી અમૃતસ્વરને વિદેશ જવું પડ્યું; તેની સાથે વસુભૂતિ પણ ગયો અને માર્ગમાં કોઇ છળ કરીને તેણે અમૃતસ્વરને મારી નાંખ્યો. વસુભૂતિ પાછો નગરીમાં આવી લોકોને કહેવા લાગ્યો કે 'અમૃતસ્વરે કોઈ કાર્યને માટે મને પાછો વાળ્યો છે.' પછી તેણે ઉપયોગાને કહ્યું કે 'આપણા સંભોગમાં વિઘ્ન કરનાર અમૃતસ્વરને મેં માર્ગમાં છળથી મારી નાંખ્યો છે.' ઉપયોગા બોલી—' એ કામ તમે સારૂં કર્યું, હવે આ પુત્રોને પણ મારી નાંખો. પછી આપણે નિર્મક્ષિકપણું[1] થશે. વસુભૂતિએ તેમ કરવું કબુલ કર્યું. દૈવયોગે તેમનો આ વિચાર વસુભૂતિની સ્ત્રીએ સાંભળ્યો; તેથી ઇર્ષ્યાને લીધે તેણે એ વૃત્તાંત અમૃતસ્વરના પુત્ર મુદિત અને ઉદિતને જણાવ્યો. તત્કાળ ઉદિતે ક્રોધથી વસુભૂતિને મારી નાંખ્યો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી વસુભૂતિ નલપલ્લીમાં મ્લેચ્છપણે ઉત્પન્ન થયો.

એક વખતે મતિવર્દ્ધન નામના મુનિની પાસેથી ધર્મ સાંભળીને રાજાએ દીક્ષા લીધી, તે સાથે મુદિત અને ઉદિતે પણ દીક્ષા લીધી. અન્યદા ઉદિત અને મુદિત મુનિ સમેતશિખર ઉપરનાં ચૈત્યોને વંદના કરવાને માટે ચાલતાં માર્ગમાં ભૂલા પડવાથી પેલી

૧ વચ્ચે અડચણ કરનાર રહિતપણું.

નલપલ્લીમાં આવી ચડ્યા. ત્યાં. વસુભૂતિનો જીવ જે મ્લેચ્છ થયો હતો તેણે તે બંને મુનિઓને જોયા; તેથી તત્કાળ પૂર્વભવના વૈરને લીધે તે તેમને મારવાને દોડ્યો તેને મ્લેચ્છરાજાએ અટકાવ્યો. કારણ કે તે મ્લેચ્છપતિ પૂર્વભવમાં પક્ષી હતો, અને આ ઉદિત અને મુદિત બન્ને ખેડુત હતા. તે વખતે તેમણે તે પક્ષીને કોઇ શિકારી પાસેથી છોડાવ્યો હતો, તેથી તે મ્લેચ્છપતિએ અહીં તેમની રક્ષા કરી. પછી તે મુનિઓએ સમેતગિરિ જઇને ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદના કરી અને ચિરકાળ પૃથ્વીપર વિહાર કર્યો. પ્રાંતે અનશન કરી મૃત્યુ પામીને તે બંને મુનિ મહાશુક્ર દેવલોકમાં સુંદર અને સુકેશ નામે મહર્દ્ધિક દેવતા થયા. વસુભૂતિનો જીવ જે મ્લેચ્છ હતો તે અનેક ભવભ્રમણ કરી કોઈક પુણ્યયોગે મનુષ્યભવ પામ્યો. તે ભવમાં તે તાપસ થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તે જ્યોતિષ્ક દેવતામાં ધૂમકેતુ નામે મિથ્યાદષ્ટી દુષ્ટ દેવ થયો. ઉદિત અને મુદિતના જીવ મહાશુક્ર દેવલોકમાંથી ચવી આ ભરતક્ષેત્રમાં રિષ્ટપુર નામના મોટા નગરમાં પ્રિયંવદ નામના રાજાની પદ્માવતી સ્ત્રીના ઉદરથી રત્નરથ અને ચિત્રરથ નામના બે વિખ્યાત પુત્રો થયા, ધૂમકેતુ પણ જ્યોતિષીમાંથી ચવી તેજ રાજાની કનકાભા નામની દેવીના ઉદરથી અનુદ્ધર નામે પુત્ર થયો. તે પોતાના સાપત્ન[1] બંધુ રત્નરથ અને ચિત્રરથની ઉપર મત્સર રાખવા લાગ્યો, પણ તેઓ તેની પર મત્સર રાખતા નહિ. રત્નરથને રાજ્યપદ અને ચિત્રરથને તથા અનુદ્ધરને યુવરાજપદ આપી પ્રિયંવદ રાજાએ દીક્ષા લીધી, અને માત્ર છ દિવસ વ્રત પાળી મૃત્યુ પામીને તે દેવતા થયો. રાજ્યનું પાલન કરતા રત્નરથને એક રાજાએ શ્રીપ્રભા નામની પોતાની કન્યા આપી. તે કન્યાને માટે પ્રથમ અનુદ્ધરે માગણી કરી હતી, તેથી તેને ક્રોધ ચડ્યો, એટલે યુવરાજપણું છોડી દઇને તે રત્નરથની ભૂમિને લુંટવા લાગ્યો. રત્નરથે તેને રણભૂમિમાં પાડી દઇને પકડી લીધો. પછી ઘણી હેરાનગતિ પમાડીને છેવટે તેને છોડી મૂક્યો, એટલે તે તાપસ થયો. તાપસપણામાં સ્ત્રીના સંગથી પોતાના કરેલા તપને તેણે નિષ્ફલ કરી દીધું. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી ઘણું ભવભ્રમણ કરી ચિરકાળે પાછો તે મનુષ્ય થયો. ફરીવાર તે ભવમાં પણ તાપસ થઈને તેણે અજ્ઞાન તપ કર્યું. તે ભવમાં મૃત્યુ પામીને તે અમને ઉપસર્ગ કરનાર આ અનલપ્રભ નામે જ્યોતિષી દેવતા થયો છે. પેલા ચિત્રરથે અને રત્નરથે અનુક્રમે દીક્ષા લીધી; અને કાળ કરીને અચ્યુત કલ્પમાં અતિબલ અને મહાબલ નામે બે મહર્દ્ધિક દેવતા થયા. ત્યાંથી ચવીને તેઓ સિદ્ધાર્થપુરના ક્ષેમંકર રાજાની રાણી વિમલાદેવીની કુક્ષિમાં અવતર્યા. અનુક્રમે તે વિમલાદેવીથી હું કુલભૂષણ અને આ દેશભૂષણ નામે બે પુત્ર થયા. રાજાએ ઘોષ નામના ઉપાધ્યાયને અભ્યાસ માટે અમોને અર્પણ કર્યા. અમે બાર વર્ષ સુધી ત્યાં રહીને સર્વ કળાનો અભ્યાસ કર્યો. તેરમે વર્ષે ઘોષ ઉપાધ્યાયની સાથે અમે

---

૧ ઓરમાન.

રાજાની પાસે આવ્યા. માર્ગમાં રાજમંદિરના ગોખમાં બેઠેલી એક કન્યા અમારા જોવામાં આવી. તેને જોઇને તત્કાળ અમે તેની ઉપર અનુરાગી થયા; તેથી મનમાં તેના વિષેજ ચિંતા થવા લાગી. પછી અમે રાજાની પાસે આવીને બધી કળા બતાવી. રાજાએ ઉપાધ્યાયને પૂજા કરીને વિદાય કર્યા. અમે રાજાની આજ્ઞાથી અમારી માતાની પાસે આવ્યા. ત્યાં તેની પાસે પેલી કન્યા પાછી અમારા જોવામાં આવી. માતાએ કહ્યું કે– 'હે વત્સો ! આ કનકપ્રભા નામે તમારી બેન છે. તમે ઘોષ ઉપાધ્યાયને ઘેર રહેતા હતા તે અરસામાં આ કન્યા જન્મી છે, તેથી તમે તેને ઓળખી શકતા નથી.' તે સાંભળી અમે લજ્જા પામી ગયા, અને અજ્ઞાનપણાથી જે તેની ઈચ્છા કરેલી તેથી ક્ષણવારમાં વૈરાગ્ય પામીને અમે ગુરૂની પાસે જઇ દીક્ષા લઇ લીધી. તીવ્ર તપસ્યા કરતા અમે આ મહાગિરિ ઉપર આવ્યા, અને અહીં શરીરમાં પણ નિઃસ્પૃહ થઇને કાયોત્સર્ગે રહ્યા. અમારા પિતા અમારા વિયોગથી અનશન લઈ મૃત્યુ પામીને મહાલોચન નામે ગરૂડપતિ દેવતા થયેલ છે. આસનકંપથી અમને થતા ઉપસર્ગને જાણીને પૂર્વ જન્મના સ્નેહથી પીડિત થઇ તે હાલ અહીં આવેલ છે."

અન્યદા પૂર્વોક્ત અનલપ્રભ દેવ કૌતુકથી કેટલાક દેવતાઓની સાથે કેવલજ્ઞાની અનંતવીર્ય મહામુનિ પાસે ગયો. દેશના પૂર્ણ થયા પછી કોઇ શિષ્યે અનંતવીર્ય મુનિને પૂછ્યું કે–'હે સ્વામી ! મુનિસુવ્રત પ્રભુના તીર્થમાં તમારી પછવાડે કેવળજ્ઞાની કોણ થશે?' કેવળી બોલ્યા–' મારા નિર્વાણ પછી કુલભૂષણ અને દેશભૂષણ નામના બે ભાઇઓ કેવલજ્ઞાની થશે.' તે સાંભળી અનલપ્રભ દેવ પોતાને સ્થાનકે ગયો. અન્યદા તેણે વિભંગ જ્ઞાનવડે અમને અહીં કાયોત્સર્ગે રહેલા જાણ્યા; તેથી મિથ્યાત્વપણાને લીધે અનંતવીર્ય મુનિનું વચન અન્યથા કરવાને અને અમારી સાથેનું પૂર્વ જન્મનું વૈર વાળવાને તે અહીં આવીને અમને દારૂણ ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. તેને ઉપદ્રવ કરતાં ચાર દિવસ થયા. આજે તમે અહીં આવ્યા, એટલે તમારા ભયથી તે નાસી ગયો છે; અને કર્મના ક્ષયથી અમને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે. એ દેવ ઉપસર્ગમાં તત્પર છતાં પણ અમને તો કર્મક્ષયમાં સહાયકારી થયો છે. તે વખતે ત્યાં બેઠેલો ગરૂડપતિ મહાલોચન દેવ બોલ્યો–' હે રામ ! તમે અહીં આવ્યા તે બહુ સારૂં કર્યું; હવે તમારા ઉપકારનો બદલો હું કેવી રીતે વાળું ? ' રામે કહ્યું–' અમારે કાંઇ પણ કાર્ય નથી.' એટલે ' હું કોઈ રીતે તમારી ઉપર ઉપકાર કરીશ' એમ કહીને મહાલોચન દેવ અંતર્ધાન થઇ ગયો.

આ ખબર સાંભળીને વંશસ્થલનો સુરપ્રભ નામે રાજા પણ ત્યાં આવ્યો, અને તેણે રામને નમસ્કાર કરીને તેમની ઉંચે પ્રકારે પૂજા કરી. રામની આજ્ઞાથી તે પર્વત ઉપર તેણે અર્હંતપ્રભુનાં ચૈત્યો કરાવ્યાં; અને ત્યારથી એ પર્વત રામના નામથી રામગિરિ એવે નામે પ્રસિદ્ધ થયો. પછી રામચંદ્ર સુરપ્રભ રાજાની આજ્ઞા લઇને ત્યાંથી ચાલ્યા. આગળ ચાલતાં રામે નિર્ભય થઈને મહાપ્રચંડ એવા દંડકારણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો.

ત્યાં એક મોટા પર્વતના ગુહાગૃહમાં નિવાસ કરીને તે પોતાના ઘરની જેમ સ્વસ્થપણે રહ્યા. એક દિવસ ભોજનસમયે ત્રિગુપ્ત અને સુગુપ્ત નામે બે ચારણમુનિ આકાશમાર્ગે ત્યાં આવ્યા. તેઓ બે માસના ઉપવાસી હતા અને પારણાને માટે આવ્યા હતા. તેમને રામ, સીતા અને લક્ષ્મણે ભક્તિપૂર્વક વંદના કરી. પછી સીતાએ પ્રાસુક અન્નપાનથી તે મુનિઓને પ્રતિલાભ્યા. તે વખતે દેવતાઓએ ત્યાં રત્નની તથા સુગંધી જળની વૃષ્ટિ કરી. તે સમયે કંબુદ્વીપના વિદ્યાધરોનો રાજા રત્નજટી અને બે દેવતાઓ ત્યાં આવ્યા. તેમણે પ્રસન્ન થઇને રામને અશ્વ સહિત રથ આપ્યો. સુગંધી જળની વૃષ્ટિના ગંધથી ગંધ નામનો કોઈ રોગી પક્ષી જે ત્યાં રહેતો હતો તે વૃક્ષ ઉપરથી ઉતરીને નીચે આવ્યો. મુનિનું દર્શન થતાંજ તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું; તેથી મૂર્છા પામીને તે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. સીતાએ તેનીપર જળસિંચન કર્યું, એટલે થોડીવારે સંજ્ઞા મેળવીને તે મુનિઓના ચરણમાં પડ્યો; એટલે તે મુનિને પ્રાપ્ત થયેલી સ્પર્શૌષધી લબ્ધિના પ્રભાવથી મુનિચરણના સ્પર્શવડે તે તત્કાળ નિરોગી થઇ ગયો. તેની પાંખ સોના જેવી થઈ ગઈ, ચાંચ પરવાળાનો ભ્રમ કરાવવા લાગી, ચરણ પદ્મરાગ મણિ જેવા થયા અને આખું શરીર અનેક પ્રકારના રત્નની પ્રભાવાળું થયું. તેના મસ્તક ઉપર રત્નાંકુરની શ્રેણી સમાન જટા દેખાવા લાગી, તેથી તે પક્ષીનું જટાયુ એવું નામ ત્યારથી પ્રસિદ્ધ થયું.

તે વખતે રામે તે મુનિને પૂછ્યું કે-' ગીધ પક્ષી માંસ ભક્ષણ કરનાર અને માઠી બુદ્ધિવાળા હોય છે, છતાં આ ગીધપક્ષી તમારા ચરણમાં આવીને શાંત કેમ થઇ ગયો ? વળી હે ભદંત ! આ પક્ષી પ્રથમ અત્યંત વિરૂપ હતો, તે ક્ષણવારમાં આવો સુવર્ણ રત્નની કાંતિવાળો કેમ થઇ ગયો ?' સુગુપ્ત મુનિ બોલ્યા—અહીં પૂર્વે કુંભકારકટ નામે એક નગર હતું, ત્યાં દંડક નામે આ પક્ષી રાજા હતો. તે સમયમાં શ્રાવસ્તી નગરીમાં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. તેને ધારણી નામે પત્ની, સ્કંદક નામે પુત્ર અને પુરંદરયશા નામે એક પુત્રી હતી. તે પુત્રીને કુંભકારકટ નગરનો પતિ દંડક રાજા પરણ્યો હતો. એક વખતે દંડક રાજાએ કોઇ કાર્યને માટે જિતશત્રુ રાજાની પાસે પાલક નામના એક બ્રાહ્મણ જાતિના દૂતને મોકલ્યો. પાલક ત્યાં આવ્યો તે વખતે જિતશત્રુ રાજા જૈનધર્મની ગોષ્ઠીમાં તત્પર હતો; તેથી તે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો પાલક જૈનધર્મને દૂષિત કરવા લાગ્યો. તે સમયે એ દુરાશય અને મિથ્યાદૃષ્ટી પાલકને સ્કંદકકુમારે સભ્યસંવાદપૂર્વક યુક્તિવડે નિરુત્તર કરી દીધો; એટલે સભ્ય જનોએ તેનું બહુ ઉપહાસ્ય કર્યું; તેથી પાલકને સ્કંદક ઉપર અત્યંત ક્રોધ ચડ્યો. અન્યદા રાજાએ વિદાય કરવાથી તે કુંભકારકટ નગરે ગયો.

અનુક્રમે સ્કંદકે વિરક્ત થઇ પાંચસો રાજપુત્રોની સાથે મુનિસુવ્રત પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. એકદા તેમણે પુરંદરયશાને તથા તેના પરિવારને બોધ આપવાને માટે

કુંભકારકટ નગરે જવા સારૂ પ્રભુની આજ્ઞા માગી. પ્રભુ બોલ્યા–' ત્યાં જવાથી પરિવાર સહિત તમને મરણાંત ઉપસર્ગ થશે. ' સ્કંદક મુનિએ ફરીવાર મુનિસુવ્રત સ્વામીને પૂછયું–'હે ભગવન્ ! અમે તેમાં આરાધક થઇશું કે નહીં ? ' પ્રભુ બોલ્યા–'તમારા વિના સર્વે આરાધક થશે. ' સ્કંદકે કહ્યું કે–' તો મારે બધું પૂર્ણ થયું એમ હું માનીશ. ' આ પ્રમાણે કહી સ્કંદક મુનિએ પરિવાર સાથે ત્યાંથી વિહાર કર્યો. પાંચસો મુનિઓની સાથે વિહાર કરતાં કરતાં સ્કંદકાચાર્ય અનુક્રમે કુંભકારકટ પુર સમીપે આવ્યા. તેને દૂરથી જોતાંજ ક્રૂર પાલકે પોતાના પૂર્વ પરાભવનું સ્મરણ કરીને તત્કાળ સાધુને ઉપયોગી એવાં ઉદ્યાનોમાં જઇને પૃથ્વીમાં શસ્ત્રો દાટ્યાં. તેમાંના એક ઉદ્યાનમાં સ્કંદકાચાર્ય સમોસર્યા. દંડક રાજા પરિવાર સહિત તેમને વાંદવાને આવ્યો. સ્કંદકાચાર્યે દેશના આપી. તે સાંભળી ઘણા લોકો હર્ષ પામ્યા. દેશનાને અંતે હર્ષિત થયેલો દંડક રાજા ઘેર આવ્યો.

તે અવસરે પેલા દુષ્ટ પાલકે એકાંતમાં લઇ જઇને રાજાને કહ્યું કે ' આ સ્કંદક મુનિ બગભક્ત છે તેમજ પાખંડી છે. એ મહાશઠ મુનિ હજાર હજાર યોધાઓની સાથે યુદ્ધ કરી શકે તેવાં સહસ્ત્રયોધી મુનિવેષધારી પુરૂષોને સાથે લઇ તેનાવડે તમને મારીને તમારૂં રાજ્ય લેવા માટે અહીં આવેલા છે. આ ઉદ્યાનમાં એ મુનિવેષધારી સુભટોએ પોતપોતાના સ્થાનમાં ગુપ્ત રીતે શસ્ત્રો દાટેલાં છે, તે આપ જાતે જોઈને ખાત્રી કરો. ' રાજાએ પાલકના કહેવા ઉપરથી મુનિઓના સ્થાન નીચે ખોદાવ્યું, એટલે ત્યાં વિચિત્ર જાતિનાં શસ્ત્રોને દાટેલાં જોયાં, તેથી તે ઘણો ખેદ પામ્યો. પછી દંડકે વિચાર કર્યા વગર પાલકને આજ્ઞા કરી કે–" હે મંત્રી ! તમે આ બહુ સારૂં જાણી લીધું; કેમકે હું તો તમારાથીજ નેત્રવાળો છું. હવે આ દુર્મતિ સ્કંદકને જે યોગ્ય શિક્ષા હોય તે તમે કરો; કારણકે તમે તે જાણો છો. હે મહામતિ ! હવે ફરીવાર મને તે વિષે પૂછવું નહિ. " આ પ્રમાણે આજ્ઞા મળતાંજ પાલકે શીઘ્ર જઇને મનુષ્યને પીલવાનું એક યંત્ર કરાવ્યું અને તે ઉદ્યાનમાં લાવીને તેમાં સ્કંદકની આગળ એક એક સાધુને પીલવા માંડ્યા. દરેક મુનિને પીલાતી વખતે સ્કંદકાચાર્યે દેશનાપૂર્વક સમ્યક્ પ્રકારે આરાધના કરાવી. જ્યારે સર્વ પરિવારમાં છેલ્લા રહેલા એક બાળમુનિને યંત્રની પાસે લાવવામાં આવ્યા, ત્યારે સ્કંદકાચાર્યે બહુ કરૂણા આવવાથી પાલકને કહ્યું કે–" પ્રથમ મને પીલ. આ મારૂં વચન માન્ય કર, કે જેથી એ બાળમુનિને પીલતાં હું ન જોઉં." તે બાળમુનિને પીડા કરનાથી સ્કંદક વધારે પીડાશે એમ જાણી પાલકે તેમને પીડા કરવાને માટેજ તેમનું વચન ન માનતાં પ્રથમ તેમની નજરે તે બાળમુનિને પીલી નાંખ્યા. સર્વ મુનિઓ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અવ્યયપદને પામ્યા. સ્કંદક મુનિએ અંતિમ પચ્ચખ્ખાણ લઇ એવું નિયાણું કર્યું કે ' જો આ તપસ્યાનું ફળ હોય તો હું આ દંડક તથા પાલક તેમજ તેના કુળ અને દેશનો નાશ કરનારો થાઉં. ' આવું નિયાણું બાંધતા એ સ્કંદકચાર્યને પાલકે પીલી નાંખ્યા. ત્યાંથી કાળ કરીને તેમનો ક્ષય કરવાને માટે તે કાલાગ્નિની જેમ વહ્નિકુમાર નિકાયમાં દેવતા થયા.

પુરંદરયશાએ આપેલું રત્નકંબલના તંતુથી બનાવેલું સ્કંદાચકાર્યનું રજોહરણ કે જે રૂધિરથી વ્યાપ્ત થયેલું હતું તેને એક પક્ષિણી હરી ગઇ, તેને ભુજાદંડ ધારીને યત્નથી ગ્રહણ કર્યું હતું, પરંતુ દૈવયોગે તે છટકી જવાથી દેવી પુરંદરયશાની આગળજ પડ્યું. તે જોઇને તેની તપાસ કરતાં પોતાના મહર્ષિભાઇનું યંત્રમાં પીલાવાથી થયેલું મરણ તેના જાણવામાં આવ્યું. તેથી 'અરે પાપી ! તેં આ શું પાપ કર્યું ?' એમ તે પોતાના પતિ દંડકરાજાની ઉપર આક્રોશ કરવા લાગી; તેજ વખતે તે શોકમગ્ન પુરંદરયશાને ઉપાડીને શાસનદેવીએ મુનિસુવ્રત પ્રભુની પાસે મૂકી. ત્યાં તેણે તરતજ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. અગ્નિકુમાર થયેલા સ્કંદકના જીવે અવધિજ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વજન્મનો વૃત્તાંત જાણી પાલક અને નગરજન સહિત દંડકરાજાને ભસ્મ કરી દીધો. ત્યારથી આ દારૂણ અને ઉજાડ એવું દંડકારણ્ય થયેલું છે, અને તે દંડકના નામથીજ પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત છે.

દંડકરાજા સંસારના કારણરૂપ અનેક યોનિઓમાં પરિભ્રમણ કરી પોતાના પાપ કર્મથી આ ગંધ નામનો મહારોગી પક્ષી થયો છે. અમારા દર્શનથી તેને જાતિસ્મરણ-જ્ઞાન થયું, અને અમને પ્રાપ્ત થયેલી સ્પર્શૌષધી લબ્ધિના પ્રભાવથી તેના બધા રોગો ક્ષય પામી ગયા. આ પ્રમાણેનુ પોતાના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત સાંભળીને પક્ષી ફરીવાર પણ ઘણો ખુશી થઇને મુનિના ચરણમાં પડ્યો, અને ધર્મ સાંભળીને તેણે શ્રાવકપણું સ્વીકાર્યું. મહામુનિએ તેની ઇચ્છા જાણીને તેને જીવઘાત, માંસાહાર અને રાત્રિભોજનનાં પચ્ચખ્ખાણ કરાવ્યાં. પછી મુનિએ રામચદ્રને કહ્યું કે–' આ પક્ષી તમારો સહધર્મી છે, અને સાધર્મી બંધુઓ ઉપર વાત્સલ્ય કરવું તે કલ્યાણકારી છે, એમ જિનેશ્વર ભગવંતે કહેલું છે.' આવાં મુનિવચન સાંભળીને 'હા, એ મારો પરમબંધુ છે' એમ કહી રામે મુનિને વંદના કરી, એટલે તે બને મુનિ આકાશમાર્ગે ઉડીને બીજે ઠેકાણે ગયા. રામ, લક્ષ્મણ અને જાનકી તે જટાયુ પક્ષીને સાથે રાખી દિવ્ય રથમાં બેસીને ક્રીડા માટે અન્ય સ્થાનકે વિચરવા લાગ્યા.

એ અરસામાં પાતાળલંકામાં ખર અને ચંદ્રણખાના શંબૂક અને સુંદ નામે બે પુત્રો યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયા. એક વખતે માતાપિતાએ વાર્યા છતાં પણ શંબૂક સૂર્યહાસ ખડ્ગને સાધવા માટે દંડકારણ્યમાં આવ્યો. ત્યાં ક્રૌંચરવા નદીને તીરે એક વંશગહ્વરમાં તે રહ્યો. તે વખતે તે બોલ્યો કે–' અહીં રહેતાં જે મને વારશે તેને હું મારી નાંખીશ.' પછી એકવાર એકાંતે જમનાર, વિશુદ્ધાત્મા, બ્રહ્મચારી અને જીતેંદ્રિય એવો તે એક વડની શાખા સાથે પોતાના બન્ને પગ બાંધી અધોમુખી થઇને સૂર્યહાસ ખડ્ગને સાધ-નારી વિદ્યાનો જાપ કરવા લાગ્યો. એ વિદ્યા બાર વર્ષ અને સાત દિવસ સાધવાથી સિદ્ધ થાય છે. એવી રીતે વાગોળની જેમ ઉંધે મસ્તક રહેતાં તેને બાર વર્ષ ને ચાર દિવસ વીતી ગયાં; એટલે તેને સાધ્ય થવાની ઇચ્છાએ મ્યાનમાં રહેલું સૂર્યહાસ ખડ્ગ આકાશમાં તેજ અને સુગંધ ફેલાવતું સતું તે વંશગહ્વરની પાસે આવ્યું. તે સમયે [illegible]

તેમ ફરતાં લક્ષ્મણ ત્યાં આવી ચડ્યા, એટલે સૂર્યનાં કિરણોના સમૂહ જેવું સૂર્યહાસ ખડ્ગ તેમના જોવામાં આવ્યું. લક્ષ્મણે તે ખડ્ગ હાથમાં લીધું અને તરતજ તેને મ્યાનમાંથી બહાર ખેંચ્યું. કારણ કે "અપૂર્વ શસ્ત્ર જોવાથી ક્ષત્રિયોને કુતૂહલ થાય છે." પછી 'તે કેવું તીક્ષ્ણ છે' એવી પરીક્ષા કરવાને માટે લક્ષ્મણે તેનાવડે સમીપ રહેલા વંશજાળને કમળના નાલવાની જેમ છેદી નાંખ્યું. તેથી વંશજાળમાં રહેલા શંબૂકનું મસ્તકકમલ કપાઇ ગયું અને તે લક્ષ્મણની આગળ આવીને પડ્યું. પછી લક્ષ્મણે તે વંશજાળમાં પ્રવેશ કરીને જોયું, એટલે વડની શાખા સાથે લટકતું ધડ પણ તેના જોવામાં આવ્યું. તે વખતે 'અરે ! આ કોઈ યુદ્ધ નહિ કરનારા અને શસ્ત્ર વિનાના નિરપરાધી પુરૂષને મેં મારી નાંખ્યો. આવા કૃત્યથી મને ધિક્કાર છે !' આ પ્રમાણે લક્ષ્મણ પોતાની નિંદા કરવા લાગ્યા. પછી એ સર્વ વૃત્તાંત તેણે રામ પાસે આવીને કહ્યો, અને તે ખડ્ગ બતાવ્યું. રામ ખડ્ગ જોઇને બોલ્યા કે–' હે વીર ! આ સૂર્યહાસ ખડ્ગ છે અને આના સાધનારનેજ તમે મારી નાંખ્યો છે. એનો કોઈ ઉત્તરસાધક પણ આટલામાંજ હોવાનો સંભવ છે.'

એ સમયે પાતાળલંકામાં રાવણની બેન ચંદ્રણખાને વિચાર થયો કે 'આજે અવધિ પૂરી થઈ છે, તેથી મારા પુત્રને સૂર્યહાસ ખડ્ગ આજે જરૂર સિદ્ધ થશે. માટે ઉતાવળથી તેને માટે પૂજાની સામગ્રી અને અન્નપાન લઈને હું ત્યાં જાઉં.' એમ વિચારીને સત્વર હર્ષથી તે વંશગહ્વર પાસે આવી. ત્યાં પોતાના પુત્રનું છુટા કેશવાળું અને કુંડળો જેમાં લટકી રહેલાં છે એવું મસ્તક જોવામાં આવ્યું, એટલે 'હા વત્સ શંબૂક ! હા વત્સ શંબૂક ! તું કયાં ગયો ? ' એમ પોકાર કરી કરીને તે રોવા લાગી, એટલામાં જમીનપર પડેલી લક્ષ્મણના મનોહર પગલાંની પંક્તિ તેના જોવામાં આવી; તેથી જેણે મારા પુત્રને મારી નાંખ્યો છે તેના પગલાંની આ પંક્તિ છે એવો નિશ્ચય કરીને ચંદ્રણખા તે પગલે પગલે વેગથી ચાલી. થોડે દૂર ચાલતાં એક વૃક્ષની નીચે સીતા લક્ષ્મણ સાથે બેઠેલા નેત્રાભિરામ એવા રામચંદ્રને તેણે દીઠા. સુંદર રામને જોઇને ચંદ્રણખા તત્કાળ રતિવશ થઇ ગઇ. અહો ! મહા શોકમાં પણ કામિનીઓને કેવો કામનો આવેશ થાય છે ! પછી નાગકન્યા જેવું સુંદર કન્યાનું રૂપ વિકુર્વી એ કામપીડિત ચંદ્રણખા ધ્રુજતી-ધ્રુજતી રામની પાસે આવી. તેને જોઇને રામભદ્ર બોલ્યા–' ભદ્રે ! યમરાજના સ્થાન જેવા આ દારૂણ દંડકારણ્યમાં તું એકાકી કયાંથી આવી ચડી ? ' તે બોલી–"હું અવંતિના રાજાની કન્યા છું. રાત્રે મહેલ ઉપર સુતી હતી, ત્યાંથી રાત્રિમાં કોઈ ખેચરે મારું હરણ કર્યું, અને આ અરણ્યમાં લઇ આવ્યો; તેવામાં કોઈ બીજા વિદ્યાધરકુમારે તેને અહીં દીઠો, એટલે હાથમાં ખડ્ગ લઇને તે બોલ્યો કે–' અરે પાપી ! હારલતાને ચિલ્લ પક્ષી લઈ જાય તેમ આ સ્ત્રીરત્નને હરીને તું કયાં જઇશ ? હું તારો કાળ થઇને અહીં આવ્યો છું.' આવાં તેનાં વચન સાંભળીને મને હરી લાવનાર ખેચરે મને અહીં પડી મૂકી. અને તે બંનેએ ચિરકાળ ખડ્ગાખડ્ગી યુદ્ધ

કર્યું. પ્રાંતે ઉન્મત્ત હાથીઓની જેમ તે બન્ને મૃત્યુ પામી ગયા. પછી ' હવે મારે કયાં જવું" એમ વિચારતી હું અહીં તહીં ભમ્યા કરૂં છું. તેવામાં જંગલમાં છાયાદાર વૃક્ષ મળી જાય તેમ તમે મને પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થયા છો. હે સ્વામી ! હું એક કુલીન કુમારીકા છું, માટે તમે મારી સાથે વિવાહ કરો. મહત્પુરૂષોની પાસે કરેલી યાચકોની પ્રાર્થના વૃથા થતી નથી." તેને જોતાંજ મહા બુદ્ધિમાન્ રામલક્ષ્મણ પરસ્પર પ્રફુલ્લ નેત્રે વિચારવા લાગ્યા કે–' આ કોઇ માયાવી સ્ત્રી છે, અને નટની જેમ વેષ ધારણ કરી આ બધું કૂટનાટક બતાવીને આપણને છેતરવા આવી છે.' પછી હાસ્ય જ્યોત્સ્નાના પૂરથી હોઠને વિકસિત કરતા રામ બોલ્યા કે–' હું તો સ્ત્રી સહિત છું, માટે સ્ત્રીરહિત એવા લક્ષ્મણને તું ભજ.' રામનાં આવાં વચનોથી ચંદ્રણખાએ લક્ષ્મણ પાસે જઇને તેની પ્રાર્થના કરી. એટલે તે બોલ્યા કે–' તું પ્રથમ મારા પૂજ્ય બંધુ પાસે ગઇ, એટલે તું પણ મારે પૂજ્ય થઈ, તેથી હવે તે વિષે મારી પાસે વાર્તા પણ કરવી નહિ.'

આ પ્રમાણે પોતાની યાચનાના ખંડનથી અને પુત્રના વધથી તેને અત્યંત ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેથી તત્કાળ પાતાળલંકામાં જઇને પુત્રના ક્ષય વિષેનો બધો વૃત્તાંત પોતાના સ્વામી ખર વિદ્યાધર વિગેરેને કહ્યો; એટલે તત્કાળ પર્વતને ઉપદ્રવ કરવા હસ્તીઓ જાય તેમ રામને ઉપદ્રવ કરવાને માટે ચૌદ હજાર વિદ્યાધરોનાં લશ્કરને લઇને તેઓ ત્યાં આવ્યા. ' હું છતાં શું પૂજ્ય રામચંદ્ર પોતે યુદ્ધ કરે ?' એવા વિચારથી લક્ષ્મણે તેઓની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે રામચંદ્ર પાસે માગણી કરી. રામે કહ્યું–' હે વત્સ ! ભલે વિજય મેળવવાને માટે તું જા; પરંતુ જો તને સંકટ પડે તો મને બોલાવવાને માટે સિંહનાદ કરજે.' લક્ષ્મણે તે વાત કબુલ કરી; અને તત્કાળ તેમની આજ્ઞા મેળવી ધનુષ્યમાત્ર લઇને ગયા; પછી સર્પોને ગરૂડની જેમ તેઓને મારવાને પ્રવર્ત્યા. જ્યારે તેમનું યુદ્ધ વધવા માંડ્યું, ત્યારે પોતાના સ્વામીનો પક્ષ વધારવાને માટે ચંદ્રણખા પોતાના ભાઈ રાવણની પાસે ત્વરાથી આવી. તેણે આવીને રાવણને કહ્યું કે–" હે ભાઈ ! કોઇ રામલક્ષ્મણ નામે બે અજાણ્યા મનુષ્ય દંડકારણ્યમાં આવેલા છે, તેઓએ તારા ભાણેજને યમદ્વારમાં પહોંચાડ્યો છે. એ ખબર સાંભળીને તારો બનેવી ખર વિદ્યાધર પોતાના અનુજબંધુ અને સૈન્યને લઈ ત્યાં ગયેલો છે, અને હાલ તે લક્ષ્મણની સાથે યુદ્ધ કરે છે. પોતાના અને અનુજબંધુના બળથી ગર્વ પામેલો રામ સીતાની સાથે વિલાસ કરતો અલગજ બેસી રહેલો છે, અને સીતા રૂપલાવણ્યની શોભાથી સ્ત્રીઓની સીમારૂપ છે, તેના જેવી કોઈ દેવી, નાગકન્યા કે માનુષી સ્ત્રી નથી; તે કોઇ જુદીજ છે. સર્વ સુરાસુરની સ્ત્રીઓને દાસી કરે તેવું તેનું રૂપ ત્રણ લોકમાં અનુપમ અને વાણીથી ન કહી શકાય તેવું છે. હે બંધુ ! આ સમુદ્રથી માંડીને બીજા સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વી ઉપર જે જે રત્નો છે તે સર્વ રત્નો તારે માટેજ યોગ્ય છે. માટે રૂપસંપત્તિવડે દૃષ્ટિઓને અનિમેષ થવાના કારણરૂપ એ સ્ત્રીરત્નને તું ગ્રહણ કર; તેમ છતાં જો તું તેને મેળવીશ નહીં તો તું રાવણ જ નથી." આવાં તેનાં વચનો

સાંભળીને રાવણ તત્કાળ પુષ્પક વિમાનમાં બેઠો, અને તેને આજ્ઞા કરી કે ' હે વિમાનરાજ ! જ્યાં જાનકી છે ત્યાં તું ત્વરાથી જા.' તત્કાળ જાણે ત્યાં જવા ઈચ્છતા રાવણના મનની સ્પર્ધા કરતું હોય તેમ તે વિમાન અતિ વેગથી જાનકી પાસે આવ્યું. ત્યાં ઉગ્ર તેજવાળા રામને જોતાંજ અગ્નિથી વાઘની જેમ રાવણ ભય પામીને તેનાથી દૂર જઇને ઉભો રહ્યો. તરતજ તે વિચારમાં પડ્યો કે ' અહીં આવા અતિ ઉગ્ર રામ અને તેની પાસેથી સીતાનું હરણ તે એક તરફ વાઘ અને એક તરફ નદીના જેવું મહાકષ્ટકારી છે. ' આવો વિચાર કરીને તત્કાળ તેણે અવલોકની વિદ્યાનું સ્મરણ કર્યું, એટલે તરતજ તે વિદ્યા દાસીની જેમ અંજલિ જોડી તેની પાસે આવીને ઉભી રહી. રાવણે તેને જણાવ્યું કે-' સીતાહરણના કાર્યમાં તું મને સહાય કર. ' વિદ્યાદેવી બોલી-' વાસુકિ નાગના મસ્તક ઉપરથી રત્ન લેવું તે સહેલું છે, પણ રામની સમીપેથી સીતાને લેવાનું દેવતાઓને પણ સહેલું નથી; પણ તેનો એક ઉપાય છે, તે એ કે જ્યારે લક્ષ્મણ યુદ્ધ કરવા ગયા ત્યારે રામે પોતાને બોલાવવા માટે સિંહનાદ કરવાનો સંકેત કરેલો છે; માટે જો તે ઉપાય કરીએ ને રામચંદ્ર ત્યાં જાય તો સીતાનું હરણ થઇ શકે. ' રાવણે તેમ કરવાની આજ્ઞા કરી, એટલે તે દેવીએ ત્યાંથી દૂર જઇને સાક્ષાત્ લક્ષ્મણના જેવો સિંહનાદ કર્યો. તે સિંહનાદ સાંભળી રામ સંભ્રમથી વિચારમાં પડ્યા કે ' હસ્તિમલ્લની જેવા મારા અનુજબંધુ લક્ષ્મણના જેવો જગતમાં કોઇ પ્રતિમલ્લ નથી. લક્ષ્મણને સંકટમાં પાડે તેવા પુરૂષને હું જોતો નથી; તે છતાં આ સિંહનાદ પ્રથમ કરેલા સંકેત પ્રમાણે બરાબર સાંભળવામાં આવે છે. ' આ પ્રમાણેના તર્કવિતર્કમાં મહા મનવાળા રામ વ્યગ્ર થઇ ગયા. તે વખતે સીતા લક્ષ્મણપરના વાત્સલ્યભાવથી આ પ્રમાણે બોલ્યા-' હે આર્યપુત્ર ! વત્સ લક્ષ્મણ સંકટમાં પડ્યા છતાં તમે ત્યાં જવામાં કેમ વિલંબ કરો છો ? સત્વર જઈને વત્સ લક્ષ્મણની સહાય કરો.' આવાં સીતાનાં વચનથી અને સિંહનાદથી પ્રેરાયેલા રામ અપશુકનને પણ નહિ ગણતાં ત્વરાથી ત્યાં ગયા.

પછી લાગ આવેલો જોઇ રાવણ નીચે ઉતરીને રૂદન કરતા જાનકીને પુષ્પક વિમાનમાં બેસાડવા લાગ્યો. જાનકીને રોતાં સાંભળીને ' હે સ્વામિની ! ભય રાખશો નહિ, હું આવી પુગ્યો છું.' 'અરે નિશાચર ! ઉભો રહે, ઉભો રહે' એમ રોષથી બોલતો જટાયુ પક્ષી દૂરથી રાવણ ઉપર દોડ્યો; અને પોતાના તીક્ષ્ણ નખોની અણીઓથી હળવડે ભૂમિની જેમ તે મોટા પક્ષીએ રાવણના ઉરસ્થલને ઉઝરડી નાંખ્યું. તેથી રાવણે ક્રોધ કરી દારૂણ ખડ્ગ ખેંચી તેના વડે તેની પાંખો છેદી નાંખીને તેને પૃથ્વીપર પાડી નાંખ્યો. પછી રાવણ નિઃશંક થઈ સીતાને પુષ્પક વિમાનમાં બેસાડી, પોતાના મનોરથ પૂર્ણ કરી ઉતાવળો આકાશમાર્ગે ચાલ્યો. તે વખતે " શત્રુઓને મથન કરનારા હે નાથ રામભદ્ર ! હે વત્સ લક્ષ્મણ ! હે પૂજ્ય પિતા ! હે મહાવીર બંધુ ભામંડલ ! બલિને કાગડો ઉપાડી જાય તેમ આ રાવણ છળથી તમારી સીતાને હરી જાય છે. " આ પ્રમાણે રૂદન કરતી સીતા ભૂમિ અને આકાશને રોવરાવવા લાગી.

માર્ગમાં અર્કજટીના પુત્ર રત્નજટી ખેચરે આ રૂદન સાંભળી વિચાર કર્યો કે 'જરૂર આ રામની પત્ની સીતાનું રૂદન જણાય છે અને આ શબ્દ સમુદ્રપર સંભળાય છે; તેથી જરૂર રાવણે રામલક્ષ્મણને છેતરીને એ સીતાનું હરણ કર્યું હશે એમ લાગે છે, તો આ વખતે મારા સ્વામી ભામંડલની ઉપર હું ઉપકાર કરૂં.' એવું વિચારીને તે રત્નજટી ખેચર ખડ્ગ ખેંચી રાવણને આક્ષેપ કરતો તેના પર દોડ્યો. યુદ્ધને માટે બોલાવતા એ રત્નજટીનું કાંઇક હાસ્ય કરી રાવણે પોતાની વિદ્યાના સામર્થ્યથી તેની બધી વિદ્યાઓ હરી લીધી; તેથી તત્કાળ જેની પાંખો છેદી નાંખી હોય તેવા પક્ષીની જેમ રત્નજટી વિદ્યા હરણ થતાં કંબુદ્વીપમાં પડ્યો, અને ત્યાં આવેલા કંબુગિરિપર રહેવા લાગ્યો.

અહીં રાવણે વિમાનમાં બેસીને આકાશમાર્ગે સમુદ્ર ઉપર ચાલતાં કામાતુરપણે ઘણા અનુનયથી સીતાને આ પ્રમાણે કહ્યું-" હે જાનકી ! સર્વ ખેચર અને ભૂચર લોકોનો હું સ્વામી છું, તેની પટ્ટરાણીના પદને તમે પ્રાપ્ત થયા છો, તે છતાં કેમ રૂઓ છો ? હર્ષને સ્થાને તમે શોક શામાટે કરો છો ? પૂર્વે મંદ ભાગ્યવાળા રામની સાથે તમને જોડી દીધા, એ વિધિએ યોગ્ય કર્યું નહોતું; તેથી મેં હવે યોગ્ય કર્યું છે. હે દેવી ! સેવામાં દાસ જેવા મને તમે પતિ તરીકે માનો. હું જ્યારે તમારો દાસ થઇશ ત્યારે સર્વ ખેચર અને ખેચરીઓ પણ તમારાં દાસદાસી થઈને રહેશે." આ પ્રમાણે રાવણ કહેતો હતો, તે વખતે ભક્તિથી મંત્રની જેમ 'રામ' એ બે અક્ષરનો જાપ કરતાં સીતા નીચું જોઇનેજ બેસી રહ્યા, એટલે તે કામાતુર રાવણે જાનકીના ચરણમાં પોતાનું મસ્તક મૂક્યું અને પગે લાગ્યો. તે વખતે પરપુરૂષના સ્પર્શથી કાયર એવા સીતાએ પોતાના ચરણ તેનાથી દૂર લઇ લીધા. પછી સીતાએ આક્રોશથી તેને કહ્યું કે-' અરે નિર્દય અને નિર્લજ્જ ! થોડા સમયમાં પરસ્ત્રીની કામનાના ફળરૂપ મૃત્યુ તને પ્રાપ્ત થશે.' તે સમયે સારણ વિગેરે મંત્રીઓ અને બીજા રાક્ષસસામંતો રાવણની સન્મુખ આવ્યા. પછી મોટા ઉત્સાહવાળો અને મહા સાહસ કામ કરનારો પરાક્રમી રાવણ મોટા ઉત્સવવાળી લંકાપુરીમાં આવ્યો. તે સમયે સીતાએ એવો અભિગ્રહ લીધો કે ' જ્યાં સુધી રામ અને લક્ષ્મણના કુશળ સમાચાર આવશે નહિ ત્યાં સુધી હું ભોજન કરીશ નહિ.' પછી લંકાનગરીની પૂર્વ દિશામાં રહેલા દેવતાને ક્રીડા કરવાના નંદનવન જેવા અને ખેચરોની સ્ત્રીઓને વિલાસના ધામરૂપ-દેવરમણ નામના ઉદ્યાનમાં રક્ત અશોકવૃક્ષની નીચે ત્રિજટા અને બીજા રક્ષકોથી વીંટાએલા જાનકીને મુકીને તેજનો નિધિ રાવણ હર્ષ પામતો પોતાના ધામમાં ગયો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये
सप्तमे पर्वणि सीताहरणो नाम पंचमसर्गः ॥ ५ ॥

સર્ગ ૬ ઠ્ઠો.

હનુમાને કરેલી સીતાની શોધ.

રામ લક્ષ્મણના જેવો સિંહનાદ સાંભળીને જ્યાં લક્ષ્મણ શત્રુઓની સાથે રણક્રીડા કરતા હતા ત્યાં ધનુષ્ય લઇને ત્વરાથી આવ્યા. રામને આવેલા જોઈ લક્ષ્મણે કહ્યું કે-' હે આર્ય ! સીતાને એકલાં મૂકીને તમે અહીં કેમ આવ્યા ? ' રામ બોલ્યા-' હે લક્ષ્મણ ! તમે મને કષ્ટસૂચક સિંહનાદથી બોલાવ્યો, તેથી હું આવ્યો છું. ' લક્ષ્મણે કહ્યું-" મેં સિંહનાદ કર્યો નથી અને આપના સાંભળવામાં આવ્યો, તેથી જરૂર કોઇએ આપણને છેતર્યા છે. આર્યા સીતાનું હરણ કરવાને માટે આવો ઉપાય કરી તમને ત્યાંથી ખસેડ્યા હોય એમ ખરેખર જણાય છે. આ સિંહનાદ કરવામાં બીજું જરા પણ કારણ હોય તેમ હું ધારતો નથી; માટે હે આર્ય ! સત્વર સીતાના રક્ષણને માટે તમે જાઓ, હું પણ શત્રુઓને મારીને તમારી પછવાડે આવું છું. " લક્ષ્મણે આમ કહેવાથી રામચંદ્ર સત્વર પોતાને સ્થાનકે આવ્યા, ત્યાં જાનકી જોવામાં આવ્યા નહિ; તેથી તત્કાળ મૂર્છા ખાઇને તે પૃથ્વીપર પડી ગયા. થોડીવારે સંજ્ઞા આવવાથી બેઠા થઇને જોયું તો ત્યાં મરણોન્મુખ થયેલા જટાયુ પક્ષીને તેમણે દીઠો. તેને જોઇને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિએ રામચંદ્રે વિચાર્યું કે ' કોઇ માયાવીએ છળ કરીને મારી પ્રિયાનું હરણ કર્યું. તેના હરણથી ક્રોધ પામીને તેની સામે થયેલા આ મહાત્મા પક્ષીને તેણેજ હણેલો લાગે છે. ' પછી રામે તેનો પ્રત્યુપકાર કરવાને તે શ્રાવક જટાયુને અંતસમયે પરલોકના માર્ગમાં ભાતારૂપ નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો. તત્કાળ મૃત્યુ પામીને તે પક્ષિરાજ માહેંદ્રકલ્પમાં દેવતા થયો, અને રામચંદ્ર સીતાની શોધ માટે અટવીમાં આમ તેમ ભમવા લાગ્યા.

અહીં લક્ષ્મણ ઘણી સેનાવાળા ખરની સાથે એકલા યુદ્ધ કરતા હતા. કેમકે "યુદ્ધમાં સિંહને સહાયકારી સખા હોતોજ નથી. " તે સમયે ખરના અનુજ ભાઇ ત્રિશિરાએ આગળ આવીને 'આવાની સાથે તમારે શું યુદ્ધ કરવું ?' એમ કહી પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ ખરનું નિવારણ કર્યું, અને પોતે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. રામના અનુજ બંધુ લક્ષ્મણે રથમાં બેસીને યુદ્ધ કરવાને ઉદ્યત થયેલા ત્રિશિરાને પતંગની જેવો ગણીને મારી નાંખ્યો. તે વખતે પાતાળલંકાના પતિ ચંદ્રોદર રાજાનો પુત્ર વિરાધ સન્નદ્ધબદ્ધ થયેલા પોતાના સર્વ સૈન્યને લઈને ત્યાં આવ્યો. શત્રુઓનો વિનાશ કરવા અને તેમની આરાધના કરવાની ઇચ્છાથી તેણે રામના સહોદર લક્ષ્મણને નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે " આ તમારા શત્રુઓ ઉપર દ્વેષ કરનાર અને તેમનો શત્રુ હું તમારો સેવક છું. આ રાવણના સેવકોએ મારા પરાક્રમી પિતા ચંદ્રોદરને કાઢી મૂકીને પાતાળલંકાને કબજે કરી છે. હે પ્રભુ ! અંધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યનો સહાયકારી કોણ થઇ શકે છે ? તથાપિ આ તમારા

શત્રુઓનો નાશ કરવામાં કિંચિત્ માત્ર આ સેવક તૈયાર છે; માટે તેને યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપો." લક્ષ્મણે હસતાં હસતાં કહ્યું કે–'હું હમણાજ આ શત્રુઓને મારી નાંખીશ, તે તું જોઇ લેજે. યુદ્ધમાં બીજાઓની સહાય લેવી તે પરાક્રમી વીરોને લજ્જાકારી છે. આજથી મારા મોટા ભાઈ રામચંદ્ર તારા સ્વામી છે, અને અત્યારેજ હું તને પાતાળલંકાના રાજ્ય ઉપર બેસારૂં છું.'

પોતાના વિરોધી વિરાધને લક્ષ્મણની પાસે આવેલો જોઇ ખર અતિ ક્રોધ પામ્યો; તેથી તે ધનુષ્યને પણછ ચડાવીને બોલ્યો–' અરે વિશ્વાસીનો ઘાત કરનાર ! મારો પુત્ર શંબૂક કયાં છે તે બતાવ. એવો અપરાધ કરીને આ રાંક વિરાધની સહાયથી શું તું રક્ષિત થવા માગે છે ?' લક્ષ્મણે હસીને કહ્યું કે–" તારો અનુજ બંધુ ત્રિશિરા પોતાના ભ્રાતૃજ શંબૂકને જોવા ઉત્કંઠિત હતો, તેથી મેં તેને તેની પછવાડે મોકલ્યો છે. હવે પુત્ર અને ભાઇ પાસે જવાની જો તારી બળવાન ઉત્કંઠા હોય તો તને પણ ત્યાં મોકલવાને હું ધનુષ્ય સાથે સજ્જ છું. રે મૂઢ ! ચરણવડે એક કુંથવાની જેમ પ્રમાદથી થયેલા પ્રહારથી મેં તારા પુત્રને હણ્યો છે, પણ તેમાં કાંઇ મારૂં પરાક્રમ નથી; પરંતુ પોતાના આત્માને સુભટ માનતો તું જો મારા રણકૌતુકને પૂર્ણ કરીશ તો વનવાસમાં પણ દાન આપનારો હું યમરાજને પ્રસન્ન કરીશ." આવાં લક્ષ્મણનાં વચન સાંભળતાંજ ખર રાક્ષસ ગિરિશિખરપર હાથીની જેમ લક્ષ્મણપર તીક્ષ્ણ પ્રહાર કરવા લાગ્યો. કિરણોથી સૂર્યની જેમ લક્ષ્મણે પણ હજારો કંકપત્રોથી આકાશને ઢાંકી દીધું. એ પ્રમાણે લક્ષ્મણ તથા ખરની વચ્ચે ખેચરોને ભયંકર અને યમરાજને મહોત્સવરૂપ મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું. તે વખતે આકાશમાં એવી વાણી થઇ કે " વાસુદેવની સામે પણ રણમાં જેની આવી શક્તિ છે તે ખર રાક્ષસ પ્રતિવાસુદેવથી પણ અધિક છે." તે વાણી સાંભળતાંજ ' આનો વધ કરવામાં કાળક્ષેપ શું કરવો ?' એવું લજ્જાથી વિચારી ક્રોધ કરીને લક્ષ્મણે ક્ષુરપ્ર અસ્ત્રથી તત્કાળ ખરના મસ્તકને છેદી નાંખ્યું. પછી ખરનો ભાઈ દૂષણ રાક્ષસ સેના સહિત લક્ષ્મણ સાથે યુદ્ધ કરવાને ઉદ્યત થયો; પરંતુ દાવાનળ જેમ યૂથ સહિત હસ્તીનો સંહાર કરે તેમ લક્ષ્મણે ક્ષણવારમાં સૈન્ય સહિત તેનો સંહાર કરી નાંખ્યો.

પછી વિરાધને સાથે લઇને લક્ષ્મણ પાછા વળ્યા. તે વખતે તેમનું વામ નેત્ર ફરક્યું, તેથી તેને આર્ય સીતા અને રામ વિષે અસંત અશુભની શંકા થવા લાગી. પછી દૂર આવીને જોતાં એક વૃક્ષની પાસે રામને સીતારહિત એકલા દેખીને લક્ષ્મણ પરમ ખેદને પામ્યા. લક્ષ્મણ તેમની આગળ જઈને ઉભા; તે છતાં તેમને જોયા વગર રામ વિરહશલ્યથી પીડિત થઈ આકાશ તરફ જોઇને બોલ્યા–" હે વનદેવતા ! હું આખા વનમાં ભમ્યો પણ જાનકી કોઇ ઠેકાણે મારા જોવામાં આવ્યા નહિ, તેથી જો તમે જોયા હોય તો કહો. ભૂત અને શિકારી પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત એવા આ અરણ્યમાં સીતાને એકલા મૂકીને હું લક્ષ્મણની પાસે ગયો, અને હજારો રાક્ષસસુભટોની વચમાં લક્ષ્મ-

ણને એકલા મૂકીને પાછો હું અહીં આવ્યો. અહા ! હું દુર્બુદ્ધિની એ કેવી બુદ્ધિ ! હે પ્રિય સીતા ! આ નિર્જન અરણ્યમાં મેં તને એકલી કેમ છોડી દીધી ? હે વત્સ લક્ષ્મણ ! તેવા રણના સંકટમાં તને એકલો મૂકીને હું પાછો કેમ આવ્યો ? " આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં રામભદ્ર મૂર્છાથી પૃથ્વીપર પડી ગયા. તે વખતે પક્ષીઓ પણ આક્રંદ કરીને એ મહાવીરને જોવા લાગ્યા. પછી લક્ષ્મણ બોલ્યા–' હે આર્ય ! આ શું કરો છો ? આ તમારો ભાઇ લક્ષ્મણ સર્વ શત્રુઓપર વિજય મેળવીને આવેલો છે.' તે વાણી સાંભળતાં જ રામચંદ્ર જાણે અમૃતથી સિંચિત થયા હોય તેમ સંજ્ઞાને પામ્યા, અને લક્ષ્મણને આગળ જોઇને તત્કાળ પોતાના અનુજ બંધુને આલિંગન કર્યું. લક્ષ્મણે નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને કહ્યું કે–" આર્ય ! જરૂર કોઇ માયાવીએ જાનકીના હરણને માટેજ સિંહનાદ કરેલો, પણ હું તે દુષ્ટના પ્રાણની સાથે જાનકીને પાછી લાવીશ. માટે હમણાં ચાલો, આપણે તેની શોધ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરીએ. પ્રથમ આ વિરાધને તેના પિતાના પાતાળલંકાના રાજ્યપર બેસારો. ખર રાક્ષસની સાથે યુદ્ધ કરતાં મે તેને વચન આપેલું છે." તે વખતે તેમની આરાધના કરવાને ઇચ્છતા વિરાધે ત્યાંથીજ સીતાની શોધ લાવવાને માટે વિદ્યાધરસુભટોને મોકલ્યા. તેઓના આવતાં સુધી રામ અને લક્ષ્મણ શોકાગ્નિથી વિકરાળ થઇ વારંવાર નિશ્વાસ લેતા અને ક્રોધથી હોઠને ડસતા ત્યાં વનમાંજ રહ્યા. વિરાધે મોકલેલા વિદ્યાધરો ઘણે દૂર સુધી જઇ આવ્યા તોપણ સીતાના ખબર મેળવી શક્યા નહિ, તેથી પાછા આવીને તેઓ નીચે મુખે ઉભા રહ્યા. તેઓને અધોમુખ રહેલા જાણી રામે કહ્યુ–' હે સુભટો ! તમે સ્વામીના કાર્યમાં યથાશક્તિ સારો ઉદ્યોગ કર્યો, તે છતાં સીતાની શોધ મળી નહિ, તેમાં તમારો શો દોષ છે ? જ્યારે દૈવ વિપરીત થાય ત્યારે તમે કે બીજો કોઇ શું કરી શકે ?' તે વખતે વિરાધ બોલ્યો–' હે પ્રભુ ! તમે ખેદ કરો નહિ. ખેદ ન કરવો તેજ લક્ષ્મીનું મૂળ છે, અને આ હું તમારો સેવક તૈયાર છું; માટે આજે મારી સાથે પાતાળલંકામાં મને પ્રવેશ કરાવવા માટે ચાલો. ત્યાં રહેવાથી આપને સીતાની શોધ મેળવવી ઘણી સુલભ થશે.' પછી રામ સેના સહિત વિરાધની સાથે લક્ષ્મણ સહિત પાતાળલંકાની પરિસર ભૂમિ પાસે આવ્યા. ત્યાં શત્રુઓને મારનાર સુંદ નામે ખર રાક્ષસનો પુત્ર મોટું સૈન્ય લઈને યુદ્ધ કરવા માટે સામો આવ્યો. પિતાના વધના ક્રોધથી તે સુંદે આગળ ચાલનારા પોતાના પૂર્વવિરોધી વિરાધની સાથે ઘોર યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. પછી લક્ષ્મણ રણમાં આવ્યા એટલે ચંદ્રણખાના કહેવાથી સુંદ ત્યાંથી નાસીને લંકામાં રાવણને શરણે ગયો. પછી રામ અને લક્ષ્મણે પાતાળલંકામાં પ્રવેશ કર્યો, અને તેઓએ વિરાધને તેના પિતાના રાજ્યપર બેસાર્યો. ત્યાં ખરના મહેલમાં રામ અને લક્ષ્મણ રહ્યા, અને વિરાધ યુવરાજની જેમ સુંદના ઘરમાં રહ્યો.

અહીં સાહસગતિ વિદ્યાધર કે જે લાંબા વખતથી સુગ્રીવની સ્ત્રી તારાનો અભિલાષ ધરીને હિમાચલની ગુહામાં રહી વિદ્યા સાધતો હતો તેને ત્યાં પ્રતારણી વિદ્યા સિદ્ધ

થઇ. તે વિદ્યાવડે તે કામરૂપી (ઇચ્છિત રૂપ કરનાર) દેવની જેમ સુગ્રીવનું રૂપ લઈ આકાશમાં બીજા સૂર્યની જેમ કિષ્કિંધાપુરી પાસે આવ્યો. જે વખતે સુગ્રીવ ક્રીડા કરવાને માટે બહાર ઉદ્યાનમાં ગયો હતો, તે વખતે તારા દેવીથી સુશોભિત એવા અંતઃપુરમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. થોડીવાર ન થઈ તેવામાં સાચો સુગ્રીવ આવ્યો. એટલે ' રાજા સુગ્રીવ તો અંદર ગયા છે ' એમ બોલતા દ્વારપાળોએ તેને અટકાવ્યો. એકસરખા બે સુગ્રીવને જોઇ વાલીના પુત્રના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો; તેથી અંતઃપુરમાં કોઇ પ્રકારની વિપ્લવ (હાનિ) ન થવા દેવાને માટે તે સત્વર ત્યાં ગયો, અને માર્ગમાં આવતા પર્વતની નદીનું પૂર અટકે તેમ વાલીકુમારે અંતઃપુરમાં પેસતાંજ જાર સુગ્રીવને અટકાવ્યો. પછી જાણે જગતના સારરૂપ સર્વસ્વ એકઠું કર્યું હોય તેમ ચૌદ અક્ષૌહિણી સેના ત્યાં એકઠી મળી. જ્યારે સેનાઓએ તે બન્નેનો ભેદ જાણ્યો નહિ, ત્યારે સાચા સુગ્રીવ અને જાર સુગ્રીવની તરફ તે બે ભાગે વહેંચાઈ ગઇ. પછી બન્ને સૈન્યમાં ભાલાઓના પડવાથી આકાશને ઉલ્કાપાતમય કરતું મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું. સ્વારની સાથે સ્વાર, મહાવતની સાથે મહાવત, પેદલની સાથે પેદલ અને રથીની સાથે રથી એમ યુદ્ધ થવા લાગ્યું. પ્રૌઢપતિના સમાગમથી મુગ્ધા સ્ત્રીની જેમ ચતુરંગ સેનાના વિમર્દથી પૃથ્વી કંપવા લાગી. ' અરે પરગૃહમાં પ્રવેશ કરનારા ચોર ! તું સામો આવ ' એમ બોલતા સાચા સુગ્રીવે ઉંચી ગ્રીવા કરીને જાર સુગ્રીવને યુદ્ધ કરવા બોલાવ્યો, એટલે તિરસ્કાર કરેલા ઉન્મત્ત હાથીની જેમ તે જાર સુગ્રીવ ઉગ્ર ગર્જના કરતો તેના સન્મુખ યુદ્ધ કરવા આવ્યો. ક્રોધથી રાતાં નેત્ર કરતા બન્ને વીરો યમરાજના સહોદર હોય તેમ જગતને ત્રાસ પમાડતા સતા યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. બંને વીર રણમાં ચતુર હોવાથી એક બીજાનાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોને પોતપોતાનાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી તૃણની જેમ છેદવા લાગ્યા. તે વખતે બે મહિષના યુદ્ધમાં વૃક્ષના ખંડની જેમ તેઓના યુદ્ધમાં શસ્ત્રોના ખંડ એવા ઉછળવા લાગ્યા કે જેથી આકાશમાં રહેલો ખેચરીઓનો સમૂહ ભય પામવા લાગ્યો. ક્રોધી જનમાં શિરોમણિ તે બન્નેનાં જ્યારે સર્વ અસ્ત્રો છેદાઈ ગયાં ત્યારે જાણે જંગમ પર્વતો હોય તેમ તેઓએ મલ્લયુદ્ધ કરવા માંડ્યુ. ક્ષણવારમાં આકાશમાં ઉછળતા અને ક્ષણવારમાં પૃથ્વીપર પડતા તે બન્ને વીરચૂડામણિ કુકડાની જેવા જણાવા લાગ્યા. પ્રાંતે બંને સરખા બળવાન હોવાથી એક બીજાને જીતવાને અસમર્થ થતાં તેઓ બે વૃષભની જેમ દૂર ખસીને ઉભા રહ્યા.

પછી સાચા સુગ્રીવે પોતાની સહાયને માટે હનુમાનને બોલાવ્યા, અને જાર સુગ્રીવની સાથે ફરીવાર ઉગ્ર યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. હનુમાન બન્નેનો ભેદ ન જાણવાથી જોઇજ રહ્યો; તેથી જાર સુગ્રીવે ઉગ્રપણે સાચા સુગ્રીવને કુટી નાંખ્યો. બીજીવાર યુદ્ધ કરવાથી સુગ્રીવ મનથી અને શરીરથી ખિન્ન થઈ ગયો; તેથી કિષ્કિંધાપુરીમાંથી બહાર નીકળીને કોઇ આવાસમાં જઈને રહ્યો. જાર સુગ્રીવ સ્વસ્થ મનથી રાજમહેલમાંજ

રહ્યો, પણ વાલીકુમારના અટકાવવાથી અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરી શક્યો નહિ. સાચો સુગ્રીવ ગ્રીવા નમાવીને ચિંતવવા લાગ્યો કે–" અહો ! આ મારો સ્ત્રીલંપટ શત્રુ કુડકપટમાં ચતુર જણાય છે. તેણે માયાથી વશ કરેલા મારા પોતાના માણસો પણ તેના થઇ ગયા છે. અહો ! આ તો પોતાના ઘોડાથીજ પોતાનો પરાભવ થયો છે. હવે માયાના પરાક્રમથી ઉત્કૃષ્ટ એવા આ શત્રુને મારે કેવી રીતે મારવો ? અરે ! પરાક્રમ વિનાના અને વાલીના નામને લજાવનાર એવા મને ધિક્કાર છે! એ મહાબળવાન વાલીને ધન્ય છે કે જે અખંડ પુરૂષવ્રત રાખી રાજને તૃણની જેમ છોડી દઇ પરમપદને પામી ગયા. મારો પુત્ર ચંદ્રરશ્મિ સર્વ જગતમાં બળવાન છે પણ તે શું કરી શકે! કારણ કે બન્નેના ભેદને નહિ જાણવાથી તે કોની સહાય કરે અને કોને મારે ? પણ એ ચંદ્રરશ્મિકુમારે એક કામ બહુ સારૂં કર્યું છે કે તે પાપીને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરવા દીધો નથી. હવે એ બલિષ્ઠ શત્રુનો વધ કરવાને માટે અતિ બળવાન એવા કયા વીરનો હું આશ્રય કરૂં ? કારણ કે શત્રુ પોતાથી કે બીજાથી પણ હણવા યોગ્યજ છે. આ શત્રુનો ઘાત કરવાને ત્રણ લોકમાં વીર અને મરૂતના યજ્ઞનો ભંગ કરનાર રાવણને જઇને ભજું ? પણ તે રાવણ પ્રકૃતિથીજ સ્ત્રીલંપટ અને ત્રણ લોકમાં કંટકરૂપ છે; તેથી તે તો તેને અને મને બન્નેને મારીને પોતેજ તારાને ગ્રહણ કરે. આવી આપત્તિમાં સહાય કરવાને સમર્થ તો અતિ ઉગ્ર એવો એક ખર રાક્ષસ હતો, પણ તેને તો લક્ષ્મણે મારી નાંખ્યો છે; માટે આ વખતે તો ત્યાં જઈ એ રામલક્ષ્મણનેજ મિત્ર કરૂં. કારણ કે શરણે આવેલા વિરાધને તેઓએ તત્કાળ પાતાળલંકાનું રાજ્ય આપ્યું છે, અને હાલ પૂર્ણ પરાક્રમવાળા તેઓ વિરાધના આગ્રહથી પાતાળલંકામાં રહેલા છે." આવો વિચાર કરી સુગ્રીવે એક પોતાના વિશ્વાસપાત્ર દૂતને એકાંતમાં સમજાવીને વિરાધની પાસે મોકલ્યો. દૂતે પાતાળલંકામાં જઇ વિરાધને પ્રણામ કરીને પોતાના સ્વામીને પ્રાપ્ત થયેલા કષ્ટનો બધો વૃત્તાંત જણાવ્યો અને કહ્યું કે–' મારા સ્વામી સુગ્રીવ અત્યારે મોટી આપત્તિમાં આવી પડ્યા છે, તેથી તમારી મારફત રામલક્ષ્મણનું શરણ કરવા ઈચ્છે છે.' તે સાંભળી વિરાધે દૂતને કહ્યું કે ' તું જઇને કહે કે સુગ્રીવ સત્વર અહીં આવે; કેમકે સત્પુરૂષોનો સંગ પુણ્યથીજ પ્રાપ્ત થાય છે.' આ પ્રમાણે કહેવાથી દૂત તરતજ ત્યાંથી સુગ્રીવની પાસે આવ્યો અને તે સંદેશો નિવેદન કર્યો.

પછી સુગ્રીવ અશ્વોના ગ્રીવાભરણના શબ્દોથી સર્વ દિશાઓને ગજાવતો અને વેગથી દૂરને અદૂર કરતો ચાલી નીકળ્યો અને ક્ષણવારમાં જેમ ઉપગૃહ (પાસેના ઘર) માં આવે તેમ તે પાતાળલંકામાં આવી પહોંચ્યો. વિરાધની પાસે આવતાં વિરાધ હર્ષથી સામો ઉભો થયો; પછી વિરાધે તેને સાથે લઈ જઇને દયાળુ રામભદ્રને નમસ્કાર કરાવ્યો, અને તેનું બધું દુઃખ નિવેદન કર્યું. સુગ્રીવ બોલ્યો–" હે પ્રભુ ! આ મારા દુઃખમાં તમેજ મારી ગતિ છો. જ્યારે છિંક તદ્દન બંધ થઈ જાય છે ત્યારે સૂર્યનુંજ શરણ થાય છે; એટલે તેની સામું

જોવાથીજ પાછી પ્રાપ્ત થાય છે." પોતે સ્ત્રીવિયોગથી દુઃખી હતા છતાં તેના દુઃખનો ઉચ્છેદ કરવાનું રામે કબુલ કર્યું. મહાન્ પુરૂષો પોતાના કાર્ય કરતાં બીજાના કાર્યમાં અધિક યત્ન કરે છે. પછી વિરાધે સીતાના હરણનું બધું વૃત્તાંત સુગ્રીવને જણાવ્યું, એટલે સુગ્રીવે અંજલિ જોડી રામભદ્રને કહ્યુ કે–' હે દેવ ! વિશ્વની રક્ષા કરવાને સમર્થ એવા તમારે અને વિશ્વને પ્રકાશ આપનાર સૂર્યને કાંઇ કારણની અપેક્ષા નથી; તથાપિ હું કહું છું કે તમારા પ્રસાદથી મારા શત્રુનો નાશ થશે એટલે સૈન્ય સહિત હું તમારો અનુચર થઇને રહીશ અને અલ્પ સમયમાં સીતાની શોધ લાવીશ.' પછી રામ સુગ્રીવની સાથે કિષ્કિંધાનગરીએ આવ્યા. વિરાધ સાથે આવતો હતો તેને સમજાવીને પાછો વાળ્યો.

રામચંદ્ર કિષ્કિંધાપુરના દ્વાર પાસે આવીને સ્થિત થયા; એટલે સાચા સુગ્રીવે જાર સુગ્રીવને યુદ્ધ કરવા બોલાવ્યો. બોલાવતાંજ જાર સુગ્રીવ ગર્જના કરતો નગરની બહાર આવ્યો. " ભોજનને માટે બ્રાહ્મણોની જેમ રણને માટે શૂરવીરો આળસુ હોતા નથી." પછી દુર્ધર ચરણના ન્યાસથી પૃથ્વીને કંપાવતા તે બન્ને વીરો વનના ઉન્મત્ત હાથીની જેમ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. રામ તેઓને સમાન રૂપવાળા જોઇને પોતાનો સુગ્રીવ કયો અને બીજો સુગ્રીવ કયો ? એમ સંશય પામી ક્ષણવાર તટસ્થપણે ઉભા રહ્યા. પછી પ્રથમ તો ' આ પ્રમાણે કરવું ' એવો વિચાર કરીને રામે વજ્રાવર્ત્ત ધનુષ્યનો ટંકાર કર્યો. તે ધનુષ્યના ટંકારમાત્રથીજ સાહસગતિ વિદ્યાધરની રૂપાંતર કરનારી વિદ્યા ક્ષણવારમાં હરિણીની જેમ પલાયન કરી ગઇ; એટલે તેને ઓળખીને રામે કહ્યું–' રે પાપી! માયાથી સર્વને મોહિત કરીને તું પરસ્ત્રી સાથે રમવાને ઇચ્છે છે, પણ હવે ધનુષ્ય ચડાવ.' આ પ્રમાણે રામે તેનો તિરસ્કાર કર્યો. પછી એકજ બાણથી રામે તેના પ્રાણ હરી લીધા. " સિંહને હરિણને મારવામાં બીજા ઝપાટાની જરૂર હોતીજ નથી." પછી વિરાધની જેમ સુગ્રીવને કિષ્કિંધાપુરીના રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો, અને તેના પુરજનો તથા સેવકો પૂર્વની જેમ એ સાચા સુગ્રીવને નમવા લાગ્યા. પછી વાનરપતિ સુગ્રીવે અંજલિ જોડીને પોતાની અતિ સુંદર તેર કન્યાઓ આપવા માટે રામની પ્રાર્થના કરી. રામે કહ્યું–' હે સુગ્રીવ ! સીતાની શોધને માટે પ્રયત્ન કરો, આ કન્યાઓની કે બીજી કોઇ વસ્તુની મારે જરૂર નથી.' આ પ્રમાણે કહીને રામ નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં રહ્યા, અને તેમની આજ્ઞાથી સુગ્રીવે નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો.

આ તરફ લંકાપુરીમાં મંદોદરી વિગેરે રાવણના અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ ખર, દૂષણ વિગેરેના વધનો વૃત્તાંત સાંભળીને રૂદન કરવા લાગી. રાવણની બેન ચંદ્રણખા પણ સુંદની સાથે રૂદન કરતી અને બે હાથે છાતી કુટતી રાવણના ઘરમાં આવી. રાવણને જોઈ તેને કંઠે વળગી પડીને ઉંચે સ્વરે રોતી બોલી કે–" અરે ! દૈવે મને મારી નાંખી. મારો પુત્ર, મારો પતિ, મારા બે દિયર અને ચૌદહજાર કુલપતિઓ માર્યા ગયા.

હે બંધુ ! તું જીવતાં છતાં અભિમાની શત્રુઓએ તારી આપેલી પાતાળલંકાની રાજધાની પણ અમારી પાસેથી આંચકી લીધી ! તેથી આ સુંદ પુત્રની સાથે હું જીવ લઈ નાસીને તારે શરણે આવી છું, માટે કહે હવે ક્યાં જઇને રહું ? " આ પ્રમાણે રૂદન કરતી પોતાની બેનને રાવણે સમજાવીને કહ્યું કે–' તારા પતિપુત્રને હણનારને હું થોડા કાળમાં મારી નાંખીશ. '

એક વખતે રાવણ આ શોકથી અને સીતાના વિરહની પીડાથી ફાળ ચુકેલા વ્યાઘ્રની જેમ નિરાશ થઈને પોતાની શય્યા ઉપર આલોટતો હતો, તે સમયે મંદોદરીએ આવીને કહ્યું કે–' હે સ્વામી ! પ્રાકૃત [સાધારણ] મનુષ્યની જેમ આમ નિશ્ચેષ્ટ થઇને કેમ રહ્યા છો ? ' રાવણે કહ્યું કે–" સીતાના વિરહતાપથી હું કાંઈ પણ ચેષ્ટા કરવાને, કહેવાને કે જોવાને સમર્થ નથી; તેથી હે માનિની ! તારે જો મને જીવતો રાખવો હોય તો તું માન છોડી સીતાની પાસે જા, અને તેને વિનયથી સમજાવ કે જેથી તે મારી સાથે ક્રીડા કરવાની ઇચ્છા કરે. મેં ગુરૂની સાક્ષીએ એવો નિયમ લીધો છે કે ' નહિ ઈચ્છતી એવી પરસ્રીને હું કદિ પણ ભોગવીશ નહિ. ' આ નિયમ અત્યારે મારે અર્ગલારૂપ થઇ પડ્યો છે. " આવાં રાવણનાં વચન સાંભળી પતિની પીડાથી પીડિત થયેલી કુલીન મંદોદરી તત્કાળ દેવરમણ ઉદ્યાનમાં આવી, અને તેણે સીતાને કહ્યું કે–" હું મંદોદરી નામે રાવણની પટ્ટરાણી છું, પરંતુ હું તમારી દાસી થઇને રહીશ, માટે તમે રાવણને ભજો. હે સીતા ! તમને ધન્ય છે કે જેના ચરણકમળ હમેશાં સેવવાને સર્વ વિશ્વને સેવવા યોગ્ય ચરણકમળવાળા મારા બળવાન પતિ પણ ઇચ્છે છે; જો રાવણ જેવો પતિ મળે તો પછી તેની પાસે એક રાંક માત્ર અને પેદલ જેવા તેમજ ભૂચર અને તપસ્વી રામભદ્ર પતિ કોણ માત્ર છે ? " આવાં મંદોદરીનાં વચન સાંભળીને સીતા ક્રોધથી બોલ્યા કે– " સિંહ ક્યાં અને શિયાળ ક્યાં ! ગરૂડ ક્યાં અને કાકપક્ષી ક્યાં ! તેમજ તારો પતિ રાવણ ક્યાં અને મારા પતિ રામ ક્યાં ! અહો ! તારી અને તે પાપી રાવણની વચ્ચે દંપતીપણું ઘટતુંજ થયું જણાય છે; કેમકે તે પુરૂષ (રાવણ) બીજી સ્રીની સાથે રમવા ઇચ્છે છે અને તું તેની સ્રી તેની કુટની (દૂતી) થાય છે. અરે પાપી સ્રી ! તું મુખ જોવાને પણ યોગ્ય નથી, તો ભાષણ કરવાને યોગ્ય શી રીતે હોય ? માટે શીઘ્ર આ સ્થાનમાંથી ચાલી જા, મારો દૃષ્ટિમાર્ગ છોડી દે. " એ સમયે રાવણ પણ ત્યાં આવ્યો અને બોલ્યો કે–' હે સીતા ! તું એના ઉપર શામાટે કોપ કરે છે ? આ મંદોદરી તો તારી દાસી છે અને હે દેવી ! હું પોતે તારો દાસ છું; માટે મારીપર પ્રસન્ન થા. હે જાનકી ! તું આ માણસને (રાવણને) દૃષ્ટિથી પણ કેમ પ્રસન્ન કરતી નથી ? ' મહાસતી સીતાએ વિમુખ થઈને કહ્યું કે–" અરે દુષ્ટ ! મને રામની સ્રીને હરણ કરવાથી તારી ઉપર યમરાજે દૃષ્ટિ કરી છે. હે હતાશ અને અપ્રાર્થિત વસ્તુની પ્રાર્થના કરનાર ! તારી આશાને ધિક્કાર છે ! શત્રુઓના કાળરૂપ અનુજબંધુ સહિત રામ આગળ તું કેટલું જીવ-

વાનો છે ? " આવી રીતે સીતાએ તેના ઉપર આક્રોશ કર્યા છતાં પણ રાવણ વારંવાર તેને પૂર્વવત્ કહેવા લાગ્યો. અહા ! બલવતી કામાવસ્થાને ધિક્કાર છે ! એ સમયે જાણે વિપત્તિમાં મગ્ન થયેલ સીતાને જોઇ શક્યો ન હોય તેમ સૂર્ય પશ્ચિમસમુદ્રમાં મગ્ન થયો (અસ્ત પામ્યો), અને ઘોર રાત્રિ પ્રવર્તી; એટલે તે વખતે ઘોર બુદ્ધિવાળો રાવણ ક્રોધથી અને કામથી અંધ બનીને સીતાને ઉપસર્ગ કરવા લાગ્યો.

ઘુવડ પક્ષીઓ ઘુત્કાર કરવા લાગ્યા, ફેરૂઓ ફુંફાડા મારવા લાગ્યાં, નહાર વિચિત્ર રીતે બોલવા લાગ્યા, બીલાડાઓ પરસ્પર વઢવા લાગ્યા, વ્યાઘ્ર પુંછડા પછાડવા લાગ્યા, સર્પો ફુંફાડા મારવા લાગ્યા, પિશાચ, પ્રેત, વેતાળ અને ભૂત ઉઘાડી કાતી લઈને ફરવા લાગ્યા, જાણે યમરાજના સભાસદ હોય તેવા રાવણે વિકુર્વેલા તે સર્વ ભયંકર પ્રાણીઓ ઉછળતાં અને માઠી ચેષ્ટા કરતાં સીતાની પાસે આવ્યા. મનમાં પંચપરમેષ્ઠી-નમસ્કારનું ધ્યાન કરતી સીતા સ્થિર બેસી રહી, પણ ભયથી ડરીને રાવણને ભજ્યો નહિ. આ રાત્રિનું સર્વ વૃત્તાંત પ્રાતઃકાળે વિભીષણના જાણવામાં આવ્યું, એટલે તેણે રાવણ પાસે આવતાં પ્રથમ સીતાની પાસે આવીને તેને પૂછ્યું કે–' હે ભદ્રે ! તમે કોણ છો ? કોની સ્ત્રી છો ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? અને અહીં તમને કોણ લાવ્યું છે ? તે સર્વ ભય પામ્યા વિના જેમ હોય તેમ જણાવો, હું પરસ્ત્રીનો સહોદર છું. ' તેને મધ્યસ્થ જાણી સીતા નીચું મુખ રાખીને બોલ્યા–" હું જનક રાજાની પુત્રી અને ભામંડલ વિદ્યાધરની બેન છું, તેમજ રામભદ્રની પત્ની અને રાજા દશરથની પુત્રવધૂ છું. મારૂં નામ સીતા છે. અનુજબંધુ સહિત પતિની સાથે હું દંડકારણ્યમાં આવી હતી. ત્યાં મારા દિયર લક્ષ્મણ ક્રીડા કરવાને માટે આમતેમ ફરતા હતા; તેવામાં આકાશમાં અધર રહેલું એક મહા શ્રેષ્ઠ ખડ્ગ તેમના જોવામાં આવ્યુ, એટલે કૌતુકથી તેમણે હાથમાં લીધું. પછી નજીકમાં વંશજાળ હતી તે તેણે તેનાવતી છેદી નાંખી, જેથી તેની અંદર રહેલા તે ખડ્ગના સાધકનું મસ્તક અજાણતાં કપાઇ ગયું. ' આ કોઈ મારી સામે યુદ્ધ નહિ કરનારા નિરપરાધી પુરૂષને મેં મારી નાંખ્યો, તે ઘણું ખોટું કર્યું ' એવો પશ્ચાત્તાપ કરતા મારા દિયર તેમના મોટા ભાઇ પાસે આવ્યા. થોડી વારમાં મારા દિયરને પગલે પગલે તે ખડ્ગસાધકની ઉત્તરસાધિકા કોઈ સ્ત્રી કોપયુક્ત ચિત્તે અમારી પાસે આવી. અદ્ભુત રૂપવડે ઇંદ્ર જેવા મારા પતિને જોઇને એ કામપીડિત સ્ત્રીએ ક્રીડા કરવાને માગણી કરી, પણ મારા પતિએ તેને જાણી લઇને તેની માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો; એટલે તે ત્યાંથી ચાલી ગઇ અને મોટું રાક્ષસોનું ઉગ્ર સૈન્ય લઇને પાછી આવી. પછી ' જો સંકટ પડે તો સિંહનાદ કરવો એવો સંકેત કરીને લક્ષ્મણ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા ગયા. પછી માયાવડે ખોટા સિંહનાદ કરી, મારા પતિને મારાથી દૂર કરીને, માઠી વાંચ્છાવડે આ રાક્ષસ (રાવણ) પોતાના વધ માટેજ મને અહીં લઈ આવ્યો છે. " આ પ્રમાણે તેનું સર્વ વૃત્તાંત સાંભળીને વિભીષણે રાવણ પાસે જઇ નમસ્કાર પૂર્વક કહ્યુ –' હે

સ્વામી ! તમે આ કામ આપણા કુળને દૂષણ લાગે તેવું કર્યું છે; પણ હવે જ્યાં સુધી રામલક્ષ્મણ આપણને મારવા માટે અહીં નથી આવ્યા, ત્યાં સુધીમાં આ સીતાને સત્વર તેમની પાસે મૂકી આવો.' વિભીષણનાં આવાં વચન સાંભળી રાવણ ક્રોધથી રાતાં નેત્ર કરીને બોલ્યો કે—'અરે ભીરૂ ! તું આવું શું બોલે છે ? શું તું મારા પરાક્રમને ભૂલી ગયો ? આ સીતા અનુનય કરવાથી અવશ્ય મારી સ્ત્રી થશે; અને પછી જો એ બીચારા રામલક્ષ્મણ અહીં આવશે તો હું તેમને મારી નાંખીશ.' વિભીષણે કહ્યું—" હે ભ્રાતા ! જ્ઞાનીનું વચન સત્ય થવાનું જણાય છે કે રામની પત્ની સીતાને માટે આપણા કુળનો ક્ષય થવાનો છે, નહિ તો આ ભક્ત બંધુનું વચન તું શામાટે ન માને અને મેં માર્યા છતાં દશરથ રાજા કેમ જીવે! હે મહાભુજ ! જે ભાવી વસ્તુ છે તે અન્યથા થવાની નથી, તથાપિ હું તને પ્રાર્થું છું કે આપણા કુળનો ઘાત કરનારી સીતાને છોડી દે." જાણે વિભીષણની વાણી સાંભળીજ ન હોય તેમ કરી સીતા પાસે જઇ તત્કાળ સીતાને પુષ્પક વિમાનમાં બેસારીને રાવણ ફરવા લાગ્યો અને પોતાની સમૃદ્ધિ બતાવવા લાગ્યો કે—'હે હંસગામિની ! આ રત્નમય શિખરવાળા અને સ્વાદિષ્ટ જળના નિઝરણાવાળા મારા ક્રીડાપર્વતો છે, નંદનવનની જેવાં આ ઉદ્યાનો છે, આ ઇચ્છા પ્રમાણે ભોગવવા-યોગ્ય ધારાગૃહો છે, આ હંસ સહિત ક્રીડાનદીઓ છે. હે સુંદર ભ્રકુટીવાળી સ્ત્રી ! સ્વર્ગના ખંડ જેવાં આ રતિગૃહો છે, આમાં જ્યાં તારી પ્રીતિ હોય ત્યાં તું મારી સાથે ક્રીડા કર.' હંસની જેમ રામના ચરણકમળનુંજ ધ્યાન કરતી સીતા રાવણની આવી વાણી સાંભળીને પૃથ્વીની જેમ ધીરજ ધરીને કિંચિત્ પણ ક્ષોભ પામી નહિ. રાવણે સર્વ રમણીય સ્થાનોમાં ભમી ભમીને છેવટે સીતાને પાછી અશોકવનમાં મૂકી.

જ્યારે રાવણને ઉન્મત્ત થઇ ગયેલ જોયો અને પોતાનાં વચનની યુક્તિમાં આવે તેમ ન લાગ્યું ત્યારે વિભીષણે તે વિષે વિચાર કરવાને માટે કુળપ્રધાનોને બોલાવ્યા. પછી વિભીષણ બોલ્યો કે—" હે કુળમંત્રીઓ ! કામાદિક અંતરશત્રુઓ ભૂતની પેઠે વિષમ છે, તેઓમાંથી એક પણ પ્રમાદી જનને હેરાન કરે છે. આપણો સ્વામી રાવણ અત્યંત કામાતુર થયો છે. એકલો કામદેવજ ઘણો દુર્જય છે, તો પછી જો પરસ્ત્રીની ઇચ્છાથી તેને સહાય મળે તો પછી તેની વાતજ શી કરવી ? તે કામના પ્રસંગથી લંકાપુરીનો સ્વામી અતિ બળવાન છતાં પણ તે અત્યંત દુઃખસાગરમાં જલદી આવી પડશે." મંત્રીઓ બોલ્યા—"અમે તો નામનાજ મંત્રીઓ છીએ, ખરેખરા મંત્રી તો તમેજ છો, કે જેની આવી દૂરદર્શી દૃષ્ટિ છે. જ્યારે સ્વામી કેવળ કામને વશ થયા છે, ત્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ પુરૂષને જૈનધર્મના ઉપદેશની જેમ તેને આપણો મંત્ર (વિચાર) શું અસર કરી શકશે ? સુગ્રીવ અને હનુમાન જેવા પુરૂષો પણ તે રામને મળી ગયા છે; પરંતુ 'ન્યાયી મહાત્માના પક્ષને કોણ ગ્રહણ ન કરે ?' સીતાના નિમિત્તે રામભદ્રને હાથે આપણા કુળનો ક્ષય જ્ઞાનીએ કહેલો છે, તથાપિ પુરૂષને આધીન હોય તે સમયને યોગ્ય કર્ત્તવ્ય કરવું ઘટિત છે."

આ પ્રમાણેનાં મંત્રીઓનાં વચન સાંભળીને વિભીષણે લંકાના કિલ્લા ઉપર યંત્ર વિગેરે ગોઠવી દીધાં. કેમકે 'મંત્રીઓ મંત્રરૂપ નેત્રથી અનાગત વસ્તુને પણ જુએ છે.'

અહી સીતાના વિરહથી પીડિત રામ, લક્ષ્મણે આપેલા આશ્વાસનથી માંડમાંડ કાળ નિર્ગમન કરતા હતા. એક વખતે રામે લક્ષ્મણને શિક્ષા આપીને સુગ્રીવની પાસે મોકલ્યા. લક્ષ્મણ ભાથાં, ધનુષ્ય અને ખડ્ગ લઇને સુગ્રીવની પાસે ચાલ્યા. ચરણન્યાસથી પૃથ્વીને ચૂર્ણ કરતા, પર્વતને કંપાવતા અને વેગના ઝપાટાથી લટકતી ભુજાવડે માર્ગનાં વૃક્ષોને પાડી નાંખતા તે કિષ્કિંધામાં આવ્યા. ઉત્કટ ભ્રગુટીથી ભયંકર લલાટવાળા અને રાતાં લોચનવાળા લક્ષ્મણને જોઇને ભય પામેલા દ્વારપાળોએ તત્કાળ માર્ગ આપ્યો, એટલે તે સુગ્રીવના મંદિરમાં આવ્યા. લક્ષ્મણને આવેલા સાંભળી કપિરાજ સુગ્રીવ અંતપુરમાંથી તત્કાળ બહાર નીકળ્યો અને ભયથી કંપતો કંપતો તેમની પાસે ઉભો રહ્યો. લક્ષ્મણે ક્રોધથી કહ્યું-"અરે વાનર ! હવે તું કૃતાર્થ થઇ ગયો ! કામ સરી રહ્યા પછી અંતઃપુરથી પરિવૃત્ત થઇ નિઃશંકપણે સુખમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યો છે. સ્વામી રામભદ્ર વૃક્ષ તળે બેસી વર્ષ જેવા દિવસો નિર્ગમન કરે છે, તે તુ જાણતો નથી ? સ્વીકારેલી વાત પણ ભૂલી ગયો જણાય છે. હવે સીતાની શોધ લેવાને ઉભો થા. સાહસગતિને માર્ગે જા નહિ, તે માર્ગ હજુ સંકોચ પામી ગયો નથી." લક્ષ્મણનાં આવાં વચન સાંભળી સુગ્રીવ તેમના ચરણમાં પડીને બોલ્યો-'હે સ્વામી ! પ્રસન્ન થાઓ, મારા પ્રમાદને સહન કરો, કેમકે તમે મારા પ્રભુ છો.' આવી રીતે લક્ષ્મણને આરાધી તેમને આગળ કરીને સુગ્રીવ રામભદ્રની પાસે આવ્યો, અને ભક્તિથી તેમને પ્રણામ કર્યા પછી સુગ્રીવે પોતાના સૈનિકોને આજ્ઞા કરી કે 'હે સૈનિકો ! તમે સર્વ પરાક્રમી છો, અને સર્વત્ર અસ્ખલિત ગતિવાળા છો, માટે સર્વ ઠેકાણે ફરીને સીતાની શોધ કરો.' આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં સર્વ સૈનિકો સર્વ બેટામાં, પર્વતોમાં, સમુદ્રમાં અને ગુફાઓમાં ત્વરાથી ફરવા લાગ્યા.

સીતાનું હરણ થયાના ખબર સાંભળી ભામંડલ રામચંદ્રની પાસે આવ્યો અને અત્યંત દુઃખી થઇને ત્યાંજ રહ્યો. પોતાના સ્વામીના દુઃખથી પીડિત થયેલો વિરાધ મોટુ સૈન્ય લઈને ત્યાં આવ્યો, અને ચિરકાળના પેદલની જેમ તે પણ રામની સેવા કરતો સતો ત્યાંજ રહ્યો. સુગ્રીવ પોતે શોધ કરવા નીકળ્યો. તે અનુક્રમે કંબુદ્વીપમાં આવ્યો, એટલે તેને દૂરથી જોઇને રત્નજટી વિચારવા લાગ્યો કે-'શું રાવણે મારા અપરાધને સંભારી મારો વધ કરવા માટે આ મહાબાહુ વાનરપતિ સુગ્રીવને મોકલ્યો હશે? એ પરાક્રમી રાવણે પૂર્વે મારી સર્વ વિદ્યા હરી લીધી છે, અને હવે આ વાનરપતિ મારા પ્રાણને હરી લેશે.' આ પ્રમાણેના વિચારમાં પડેલા રત્નજટીની પાસે સુગ્રીવ ત્વરાથી આવ્યો અને બોલ્યો કે-'હે રત્નજટી ! મને જોઇને તું ઉભો પણ કેમ થયો નહિ ? શું તું આકાશગમન કરવામાં આળસુ થઇ ગયો છે ?' રત્નજટી બોલ્યો-'જાનકીનું હરણ કરતાં રાવણની સાથે હું યુદ્ધ કરવા ગયો, ત્યાં તેણે મારી સર્વ વિદ્યા હરી લીધી છે.' પછી

સુગ્રીવ તેને ઉપાડીને તત્કાળ રામના ચરણ પાસે લાવ્યો. રામે તેને સર્વ વાત પૂછી, એટલે તે સીતાનો વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યો–"હે દેવ ! ક્રૂર અને દુરાત્મા એવા રાવણે સીતાને હરી લીધી છે, અને કોપ કરીને મારી વિદ્યાઓ પણ હરી છે. 'હે રામ ! હા વત્સ લક્ષ્મણ ! હાં ભ્રાત ભામંડલ !' એમ પોકાર કરીને રૂદન કરતા સીતાને સાંભળીને મને રાવણ ઉપર કોપ ચડ્યો હતો. " આ પ્રમાણે સીતાનું વૃત્તાંત સાંભળીને રામ ખુશી થયા, અને તેમણે સુરસંગીતપુરના પતિ રત્નજટીને આલિંગન આપ્યું. પછી રામ વારંવાર સીતાના વૃત્તાંત વિષે તેને પૂછતા હતા અને તેમના મનની પ્રીતિને માટે તે વારંવાર કહેતો હતો. પછી રામે સુગ્રીવ વિગેરે મહાસુભટોને પૂછ્યું કે 'અહીંથી તે રાક્ષસની લંકાપુરી કેટલી દૂર છે?' તેઓ બોલ્યા કે 'તે પુરી દૂર હોય કે નજીક હોય તેથી શું વળ્યું? કેમકે જગતનો વિજય કરનાર તે રાવણની આગળ અમે સર્વે તૃણ સમાન છીએ.' રામ બોલ્યા–'તે જીતાશે કે નહિ જીતાય એ ચિંતા તમારે કરવી નહિ, માત્ર દર્શનના જામીનની પેઠે અમને તે બતાવો. પછી લક્ષ્મણે છોડેલાં બાણો જેના ગળાના રૂધિરનું પાન કરશે તેવા તે રાવણને જોવાથી તમે તેનું સામર્થ્ય થોડા સમયમાં જાણી લેશો.' લક્ષ્મણ બોલ્યા–'તે રાવણ કોણ માત્ર છે કે જેણે શ્વાનની જેમ અસાર છળ કરીને આવું કામ કર્યું ! સંગ્રામરૂપ નાટકમાં સભ્ય થઈ રહેલા એવા તમો જોતાં એ છળી રાવણનું શિર હું ક્ષત્રિય આચારથી છેદી નાંખીશ.' તે સમયે જાંબવાને કહ્યું કે–'તમારામાં તે સર્વ વાત ઘટે છે; પણ જે કોટિશિલાને ઉપાડશે તે રાવણને મારશે, એવું અનલવીર્ય નામનાં જ્ઞાની સાધુએ કહેલું છે, તો અમારી પ્રતીતિને માટે તમે તે શિલા ઉપાડો.' લક્ષ્મણે કહ્યું ' બહુ સારૂં.' એટલે તેઓ તત્કાળ જ્યાં કોટિશિલા હતી ત્યાં લક્ષ્મણને આકાશમાર્ગે લઇ ગયા. લક્ષ્મણે લતાની જેમ તે શિલાને ભુજાથી ઉપાડી. તત્કાળ દેવતાઓએ 'સાધુ, સાધુ' શબ્દ બોલીને આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. તે જોઇને સર્વને પૂર્ણ પ્રતીતિ આવી. પછી તેઓ પૂર્વની જેમ લક્ષ્મણને આકાશમાર્ગે કિષ્કિંધામાં રામની પાસે લાવ્યા. ત્યાં વૃદ્ધ કપિઓ બોલ્યા કે "જરૂર તમારાથી રાવણનો ક્ષય થશે; પણ નીતિવાન પુરૂષોની એવી રીતિ છે કે પ્રથમ દૂત મોકલવો જોઈએ. જો સંદેશો લઈ જનાર દૂતથી પ્રયોજન સિદ્ધ થાય તો પછી રાજાઓને પોતાને ઉદ્યોગ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી; પરંતુ કોઇ પરાક્રમી અને સમર્થ દૂતને ત્યાં મોકલવો, કારણ કે લંકાપુરીમાં પ્રવેશ કરવો અને નીકળવું તે પણ ઘણું મુશ્કેલ છે, એમ સંભળાય છે. તે દૂતે લંકામાં જઇ સીતાને પાછી અર્પણ કરવા માટે વિભીષણને કહેવું; કારણ કે રાક્ષસકુળમાં તે ઘણો નીતિમાન પુરૂષ છે. વિભીષણ સીતાને છોડી દેવા રાવણને કહેશે, અને રાવણ જો તેની અવજ્ઞા કરશે તો તે તત્કાળ તમારી પાસે આવશે." આવી વૃદ્ધ કપિઓની સલાહને રામ સંમત થયા, એટલે સુગ્રીવે શ્રીભુતિની સામુ જોઇને હનુમાનને બોલાવ્યા. તેજથી સૂર્ય જેવા હનુમાને તત્કાળ ત્યાં આવી સુગ્રીવ વિગેરેથી વીંટાઇ સભામાં બેઠેલા રામને પ્રણામ કર્યો. સુગ્રીવે રામને કહ્યું કે–

'આ પવનંજયના વિનયી પુત્ર હનુમાન વિપત્તિને વખતે અમારા બંધુ છે. સર્વ વિદ્યાધરોમાં તેના જેવો બીજો કોઇ નથી. તેથી હે સ્વામી ! સીતાની શોધને માટે તેનેજ આજ્ઞા આપો.' તે વખતે હનુમાન બોલ્યા કે-"મારા જેવા અનેક કપિઓ છે, પણ આ સુગ્રીવ રાજા મારી પર સ્નેહને લીધે આમ કહે છે. ગવ, ગવાક્ષ, ગવય, શરભ, ગંધમાદન નીલ, દ્વિવિદ, મૈંદ, જાંબવાન, અંગદ, નલ અને બીજા ઘણા પરાક્રમી કપિઓ અહીં હાજર છે, તે સઘળામાં હું પણ તમારૂં કાર્ય સાધવાને માટે તેઓની સંખ્યાને પૂરનારો છું, કહો તો રાક્ષસદ્વીપ સહિત લંકાને ઉપાડીને અહીં લાવું અને કહો તો બાંધવ સહિત રાવણને બાંધીને અહીં લઇ આવું ?" રામ બોલ્યા-" વીર હનુમાન ! તારામાં એ સર્વ સંભવે છે; પરંતુ હમણાં તો લંકાપુરીએ જા અને ત્યાં સીતાની શોધ કર. આ મારી મુદ્રિકા એંધાણીને માટે લઇ જા, તે સીતાને આપજે, અને તેનો ચૂડામણિ એંધાણીને માટે અહીં લાવજે. તેને મારો સંદેશો આ પ્રમાણે કહેજે કે-હે દેવી ! રામભદ્ર તમારા વિયોગથી અત્યંત પીડિત થઈ તમારૂંજ ધ્યાન કરે છે. હે જીવિતેશ્વરી ! મારા વિયોગથી જીવિતનો ત્યાગ કરશો નહિ; કેમકે થોડા સમયમાં તમે રાવણને લક્ષ્મણથી હણાએલો જોશો." હનુમાને કહ્યું-'હે પ્રભુ ! જ્યાં સુધી તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે કરીને હું લંકામાંથી પાછો આવું ત્યાં સુધી તમે અહીંજ રહેશો.'

આ પ્રમાણે કહી પરિવાર સહિત રામને નમીને હનુમાન એક વેગવાળા વિમાનમાં બેસી લંકા તરફ ચાલ્યો. આકાશમાર્ગે ચાલતાં હનુમાન મહેંદ્રગિરિના શિખર ઉપર આવ્યા. ત્યાં પોતાના માતામહ મહેંદ્ર રાજાનું મહેંદ્રપુર પત્તન તેના જેવામાં આવ્યું. હનુમાને વિચાર્યું કે 'આ મારા માતામહનું નગર છે કે જેણે મારી નિરપરાધી માતાને કાઢી મૂકી હતી.' આ પ્રમાણે પૂર્વવાર્તા સંભારી ક્રોધાયમાન થઇને તત્કાળ હનુમાને રણવાદ્ય વગાડ્યાં; જેથી બ્રહ્માંડને ફોડી નાંખે તેવો પ્રતિધ્વનિ દિશાઓમાં વ્યાપી ગયો. શત્રુનું આવું બળ જોઈને ઇંદ્રના જેવા પરાક્રમવાળો મહેંદ્ર રાજા પણ સૈન્ય સહિત યુદ્ધ કરવા માટે પોતાના નગરની બહાર નીકળ્યો. મહેંદ્ર અને હનુમાનની વચ્ચે રૂધિરની વૃષ્ટિથી ભયંકર ઉત્પાત સમયનો મેઘ હોય તેવું આકાશમાં ઘોર યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું. રણભૂમિમાં વેગથી ફરતા એવા હનુમાને વૃક્ષોને પવન ભાંગી નાંખે તેમ શત્રુના સૈન્યને ભાંગી નાખ્યું. મહેંદ્રનો પુત્ર પ્રસન્નકીર્તિ પોતાના ભાણેજનો સંબંધ જાણ્યા વગર નિઃશંકપણે શસ્ત્રપ્રહાર કરતો હનુમાનની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. બંને સરખા બળવાન અને બંને સરખા અમર્ષવાળા હોવાથી તેઓ દૃઢ યુદ્ધથી પરસ્પરને શ્રમ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે યુદ્ધ કરતાં હનુમાનને વિચાર થયો કે 'મને ધિક્કાર છે કે મેં સ્વામીના કાર્યમાં વિલંબ કરનારૂં આ યુદ્ધ આરંભ્યું છે ! જે ક્ષણવારમાં જીતી શકાય તે બીજા, પણ આ તો મારૂં મોસાળ છે; તથાપિ જેનો આરંભ કર્યો તેનો નિર્વાહ કરવાને માટે હવે તો અવશ્ય જીતવુંજ જોઇએ.' આવો વિચાર કરીને હનુમાને ક્રોધથી શસ્ત્રપ્રહારવડે પ્રસન્નકીર્તિને મુંઝવી

દીધો અને તેનાં અસ્ત્ર, રથ તથા સારથિને ભગ્ન કરી દઇને તેને પકડી લીધો. છેવટે અત્યંત યુદ્ધ કરીને મહેંદ્ર રાજાને પણ પકડી લીધા. પછી હનુમાને મહેંદ્ર રાજાને નમીને કહ્યું–" હું અંજનાનો પુત્ર અને તમારો ભાણેજ છું. રામની આજ્ઞાથી સીતાની શોધ કરવા માટે લંકા તરફ જતાં માર્ગમાં અહીં આવતાં મારી માતાને તમે કાઢી મૂકેલ તે મને સાંભરી આવ્યું; તેથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાને લીધે મેં તમારી સાથે યુદ્ધ કર્યું છે, તે ક્ષમા કરશો. હવે હું સ્વામીના કાર્યને માટે જાઉં છું, તમે મારા સ્વામી રામની પાસે જાઓ." મહેંદ્રે પોતાના વીરશ્રેષ્ઠ ભાણેજને આલિંગન કરીને કહ્યું કે–' પ્રથમ લોકોના મુખથી તારા પરાક્રમની વાતો સાંભળી હતી. આજે ભાગ્યયોગે તું પરાક્રમી ભાણેજ અમારા જોવામાં આવ્યો છે. હવે તું શીઘ્ર સ્વામીના કાર્યને માટે જા, તારું માર્ગમાં કુશળ થાઓ.' આ પ્રમાણે કહી મહેંદ્ર રાજા પોતાનું સૈન્ય લઇને રામની પાસે આવ્યા.

ત્યાંથી હનુમાન આકાશમાર્ગે ચાલતાં દધિમુખ નામના દ્વીપમાં આવ્યો. ત્યાં બે મહામુનિને કાઉસગ્ગધ્યાને રહેલા તેણે જોયા. તેમની નજીકમાંજ નિર્દોષ અંગવાળી અને વિદ્યાસાધનમાં તત્પર એવી ત્રણ કુમારીકાઓ ધ્યાન ધરતી તેના જોવામાં આવી. તે સમયે અકસ્માત્ તે બધા દ્વીપમાં દાવાનળ પ્રગટ થયો; જેથી બે મુનિઓ અને ત્રણ કુમારિકાઓ અચાનક દાવાનળના સંકટમાં આવી પડ્યાં; તેઓની ઉપરના વાત્સલ્યપણાવથી હનુમાને વિદ્યાવડે સાગરમાંથી જળ લઇને મેઘની જેમ તે દાવાનળને શમાવી દીધો. તત્કાળ વિદ્યા સિદ્ધ થવાથી ધ્યાનમાં રહેલા બન્ને મુનિને પ્રદક્ષિણા દઇને તે ત્રણ કન્યાઓ હનુમાન પ્રત્યે કહેવા લાગી–' હે પરમાર્હત ! તમે ઉપસર્ગથી અમને બચાવ્યા તે સારું કર્યું, તમારી સહાયથી સમય વિના પણ અમારી વિદ્યા સિદ્ધ થઇ છે.' હનુમાને કહ્યું–'તમે કોણ છો ?' કન્યાઓ બોલી–"આ દધિમુખ દ્વીપમાં દધિમુખ નગરને વિષે ગંધર્વરાજ નામે રાજા છે. તેની કુસુમમાળા નામની રાણીના ઉદરથી અમે ત્રણે કન્યાઓ જન્મ પામેલી છીએ. અમારે માટે ઘણા ખેચરપતિઓ અમારા પિતાપાસે માગણી કરતા હતા, તેમાં એક અંગારક નામે ઉન્મત્ત ખેચર પણ અમારી માગણી કરતો હતો; પણ અમારા સ્વતંત્રવિચારી પિતાએ તેને કે કોઇ બીજાને અમોને આપી નહીં. એક વખત અમારા પિતાએ કોઈ મુનિને પૂછ્યું કે–' આ મારી પુત્રીઓનો પતિ કોણ થશે ? ' ત્યારે તેમણે કહ્યું કે ' જે સાહસગતિ વિદ્યાધરનો મારનાર થશે તે તારી પુત્રીઓનો પતિ થશે. ' પછી મુનિનાં તેવાં વચનથી અમારા પિતા તેને શોધવા લાગ્યા, તથાપિ કોઇ ઠેકાણે તેનો પત્તો મળ્યો નહીં; તેથી તેને જાણવાને માટે અમે આ વિદ્યાસાધનનો આરંભ કર્યો હતો. પેલા અંગારકે અમારી વિદ્યાનો ભ્રંશ કરવા માટે આ દાવાનળ પ્રગટ કર્યો હતો, તેને નિષ્કારણ બંધુ એવા તમે સારી રીતે શમાવી દીધો; અને જે મનોગામિની વિદ્યા છ માસે સધાય છે તે વિદ્યા તમારી સહાયથી અમને ક્ષણવારમાં સિદ્ધ થઇ ગઇ છે." પછી હનુમાને સાહસગતિનો વધ રામે કર્યો છે, અને

તેમના કાર્યને માટેજ પોતે લંકામાં જાય છે, એ બધી કથા મૂળથી માંડીને કહી બતાવી. તે સાંભળી ત્રણે કુમારીકાઓએ હર્ષ પામી પિતાની પાસે જઇને એ સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન કર્યો. રાજા ગંધર્વરાજ તે ત્રણ કન્યાઓ અને મોટું સૈન્ય લઇને રામની પાસે આવ્યો.

ત્યાંથી વીર હનુમાન ઉડીને લંકાની પાસે આવ્યો. ત્યાં કાળરાત્રિ જેવી ભયંકર શાલિકા નામે વિદ્યા તેના જોવામાં આવી. તે વખતે 'અરે વાનર ! તું ક્યાં જાય છે? અનાયાસે તું મારૂં ભોજ્ય થઇ પડ્યો છે.' એમ આક્ષેપથી કહેતી તે વિદ્યાએ પોતાનું મુખ ફાડ્યું. હનુમાને હાથમાં ગદા લઈને તત્કાળ તેના મુખમાં પ્રવેશ કર્યો, અને પછી વાદળાના મધ્યમાંથી સૂર્ય નીકળે તેમ તેના ઉદરને ફાડીને બહાર નીકળ્યો. તેણે લંકાની આસપાસ કિલ્લો કર્યો હતો. તેને હનુમાને વિદ્યાના સામર્થ્યથી એક માટીના પાત્રને ભાંગી નાંખે તેમ ક્ષણવારમાં ભાંગી નાંખ્યો. તે કિલ્લાનો વજ્રમુખ નામે એક રક્ષક હતો, તે ધુરંધર ક્રોધથી યુદ્ધ કરવા માટે આવ્યો, તેને હનુમાને યુદ્ધમાં મારી નાંખ્યો. વજ્રમુખ હણાયો, એટલે લંકાસુંદરી નામે તેની એક વિદ્યાના બળવાળી કન્યા હતી. તેણે કોપથી હનુમાનને પોતાની સાથે યુદ્ધ કરવા બોલાવ્યો. પર્વત ઉપર વીજળીની જેમ હનુમાન ઉપર વારવાર પ્રહાર કરતી તે રણભૂમિમાં ચતુરાઇથી ચાલી આવી. હનુમાન પોતાનાં અસ્ત્રોથી તેનાં અસ્ત્રોને છેદવા લાગ્યો. છેવટે તરતની ઉગેલી લતા જેવી તેને અસ્ત્રરહિત કરી દીધી. પછી 'આ વીર કોણ છે?' એમ તે આશ્ચર્યથી હનુમાનને જોવાને પ્રવર્તી, એટલે તેના ઉપર કામદેવે પોતાના બાણથી તાડન કર્યું (અર્થાત્ તે કામપીડિત થઈ ગઈ). તેણે હનુમાનને કહ્યું કે—" હે વીર ! પિતાના વધથી ક્રોધ પામીને મેં તમારી સાથે વિચાર્યાવગર વ્યર્થ યુદ્ધ કરેલું છે. મને એક સાધુએ પૂર્વે કહેલું હતુ કે 'જે તારા પિતાને મારશે તે તારો સ્વામી થશે.' માટે હે નાથ ! આ વશ થયેલી કન્યાનુ તમે પાણિગ્રહણ કરો. આ સર્વ જગતમાં તમારા જેવો બીજો કોઇ સુભટ નથી, તેથી તમારા જેવા પતિવડે હું સર્વ સ્ત્રીઓમાં ગર્વ ધરીને રહીશ." આ પ્રમાણે કહેતી તે વિનયવાળી કન્યાને હનુમાન હર્ષયુક્ત ચિત્તે ગાંધર્વવિધિથી અનુરાગ સહિત પરણ્યો. તે સમયે આકાશમાર્ગમાં ફરવાના શ્રમથી જાણે સ્નાન કરવાને ઈચ્છતો હોય તેમ સૂર્ય પશ્ચિમસમુદ્રમાં મગ્ન થઇ ગયો. પશ્ચિમ દિશાને ઉદ્દેશીને જતા એવા સૂર્યે સંધ્યાકાળના વાદળાના મિષથી તેનાં વસ્ત્ર ખસેડ્યાં હોય તેમ જણાવા લાગ્યુ. પશ્ચિમ દિશાની ઉપર અરૂણ વાદળાની પરંપરા, જાણે અસ્તકાળે સૂર્યને છોડીને તેજ જુદું ગયું હોય તેવી દેખાવા લાગી. 'મારો ત્યાગ કરીને આ નવીન રાગવાળો સૂર્ય હવે નવીન રાગવાળી પશ્ચિમ દિશાને સેવે છે' એવા અપમાનથી પ્રાચી દિશા ગ્લાનિ પામી ગઇ હોય તેમ દેખાવા લાગી. ક્રીડાસ્થાનોની પૃથ્વીનો ત્યાગ કરવાની પીડાને લીધે કોલાહલના મિષથી પક્ષીઓ આક્રંદ કરવા લાગ્યા. રજસ્વલા થયેલી લલના પોતાના પ્યારા પતિથી દૂર થવાને લીધે જેમ ગ્લાનિ પામે તેમ રાંક ચક્રવાકી પતિના વિયોગથી ગ્લાનિ પામવા લાગી.

પતિના જવાથી પતિવ્રતા સ્ત્રીની જેમ સૂર્યરૂપ પતિ અસ્ત થતાં પદ્મિનીએ પોતાના મુખનો સંકોચ કર્યો. વાયવ્ય સ્નાનની પ્રાપ્તિથી હર્ષ પામતા બ્રાહ્મણોએ વંદના કરેલી ગાયો પોતાના વાછડાને મળવાને ઉત્કંઠિત થઇ સત્વર વનમાંથી પાછી વળી. જેમ રાજા યુવરાજને રાજ્યસંપત્તિ આપે તેમ સૂર્યે અસ્તસમયે પોતાનું તેજ અગ્નિને આપ્યું. આકાશમાંથી ઉતરતા નક્ષત્રોની શ્રેણીની શોભાને ચોરી લેતા અર્થાત્ નક્ષત્રશ્રેણી જેવા જણાતા દીવાઓ નગરસ્ત્રીઓએ પ્રત્યેક સ્થાને સળગાવવા માંડ્યા. સૂર્ય અસ્ત થયા છતાં હજુ ચંદ્રનો ઉદય થયેલો ન હોવાથી લાગ જોઇને અંધકારે પ્રસરવા માંડ્યું. કેમકે ‘ ખળ પુરૂષો છળમાં ચતુર હોય છે. ’ અંજનગિરિના ચૂર્ણથી અથવા અંજનથી પૂર્ણ હોય તેવું ભૂમિ અને આકાશરૂપ પાત્ર અંધકારથી પૂર્ણ દેખાવા લાગ્યું. તે સમયે સ્થળ, જળ, દિશા, આકાશ કે ભૂમિ કાંઇ દેખાતાં નહિ, વધારે શું કહેવું ! પોતાનો હાથ પણ જોવામાં આવતો નહિ. અંધકારથી વ્યાપ્ત અને ખર્કોના જેવા શ્યામ આકાશમાં તારાઓ જાણે વિશ્વપુરૂષના કટિભાગમાં જડેલી કોડીઓ હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા. કજ્જલના જેવું શ્યામ અને સ્પષ્ટ નક્ષત્રવાળું આકાશ પુંડરીક કમળવાળા યમુના નદીના શ્યામ જળવાળા દ્રહ જેવું જણાવા લાગ્યું. જ્યારે એકાકાર કરતો અંધકાર ચોતરફ ફરી વળ્યો ત્યારે પ્રકાશ વગરનું બધું વિશ્વ પાતાળ જેવું દેખાવા લાગ્યું. અંધકાર વૃદ્ધિ પામતાં કામીજનને મેળવવામાં ઉત્સુક દૂતીઓ દ્રહમાં માછલીઓની જેમ નિઃશંક થઈને સ્વેચ્છાએ વિહાર કરવા લાગી. જાનુપર્યંત પગમાં આભૂષણ પહેરી, તમાલ વૃક્ષ જેવા શ્યામ વસ્ત્ર ધરી અને અંગે કસ્તુરીનો લેપ કરી અભિસારિકાઓ ફરવા લાગી; એવામાં ઉદયગિરિરૂપ પ્રાસાદની ઉપર સુવર્ણ કલશની જેવા કિરણોરૂપ અંકુરના મહાકંદભૂત ચંદ્ર ઉદય પામ્યો. તે વખતે સ્વાભાવિક વૈરને લીધે કલંકના મિષે જાણે ચંદ્ર સાથે બાહુયુદ્ધ કરતું હોય તેમ અંધકાર જોવામાં આવ્યું. વિશાળ ગોકુળમાં ગાયોની સાથે વૃષભની જેમ વિશાળ ગગનમાં તારાઓની સાથે ચંદ્ર સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરવા લાગ્યો. તે વખતે કસ્તુરીના રસે ભરેલું રૂપાનું પાત્ર હોય તેવો અંદર રહેલા કલંકવાળો ચંદ્ર દેખાવા લાગ્યો. આડા હાથ ધરીને વિરહીજને સ્ખલિત કરેલાં કામદેવનાં બાણો હોય તેમ ચંદ્રકિરણો પ્રસરવા લાગ્યાં. લાંબા વખતથી ભોગવેલી પણ અત્યારે સૂર્યાસ્તથી દુર્દશાવાળી થયેલી પદ્મિનીને છોડી દઇને ભમરાઓ પોયણીને ભજવા લાગ્યા. “ અહો ! નીચની મૈત્રીને ધિક્કાર છે ! ” પોતાના પ્રિયમિત્ર કામદેવને બાણ તૈયાર કરી દેતો હોય તેમ ચંદ્ર, કિરણોના પાતથી શફાલી લતાનાં પુષ્પોને પાડવા લાગ્યો. ચંદ્રકાંત મણિઓમાંથી રસ વર્ષાવીને નવીન સરોવરને કરતો ચંદ્ર જાણે નવાં નવાં નવાણો કરવા વડે પોતાની કીર્તિ જમાવતો હોય તેમ દેખાવા લાગ્યો, અને દિશાઓના મુખને નિર્મળ કરતી ચાંદની પદ્મિનીની જેમ આમતેમ ભટકતી કુલટાઓના મુખને ગ્લાનિ કરવા લાગી.

એ સમયે લંકાસુંદરીની સાથે ક્રીડા કરતા હનુમાને નિઃશંકપણે તે રાત્રિ નિર્ગમન કરી. પ્રાતઃકાળે ઇંદ્રની પ્રિયદિશા (પૂર્વ દિશા) ને મંડન કરતો સૂર્ય સુવર્ણસૂત્ર જેવાં કિરણોવડે ઉદય પામ્યો. સૂર્યનાં કિરણોએ અવ્યાહત રીતે પડીને વિકસિત પોયણીને સ્વપ્નવાળી કરી દીધી. જાગ્રત થયેલી રમણીઓએ છોડી દીધેલા મુગટનાં પુષ્પો કેશપાશના વિયોગને લીધે ભ્રમરના નાદના મિષથી રૂદન કરવા લાગ્યા. રાત્રિજાગરણના પ્રયાસથી રાતાં નેત્રવાળી ગણિકાઓ કામીજનના સ્થાનમાંથી નીકળવા લાગી. ભમરાઓની પંક્તિઓ ખંડિતા સ્ત્રીના મુખકમળમાંથી નિશ્વાસની શ્રેણી નીકળે તેમ વિકસિત થયેલાં કમળનાં કોશમાંથી નીકળવા લાગી. ઉદય પામેલા સૂર્યના તેજે જેના કાંતિવૈભવને લુંટી લીધો છે એવો ચંદ્ર લતાતંતુના વસ્ત્ર જેવો દેખાવા લાગ્યો. જે અંધકાર આખા બ્રહ્માંડમાં પણ સમાતો નહોતો તેને મેઘને પ્રચંડ પવન ઉડાડી દે તેમ સૂર્યે કોઇ પણ સ્થાને ઉડાડી દીધો. રાત્રિની જેમ પ્રતિબંધ કરનાર નિદ્રાનું અપસરણ થતાં નગરજનો પોતપોતાનું કામ કરવાને પ્રવર્ત્તવા લાગ્યા.

એ સમયે પરાક્રમી હનુમાન લંકાસુંદરીની સુંદર વચનોથી રજા લઇ લંકા નગરમાં પેઠા. પ્રથમ બળના ધામરૂપ હનુમાને શત્રુઓના સુભટોને ભયંકર એવા વિભીષણના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. વિભીષણે સત્કાર કરીને હનુમાનને આવવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે હનુમાને આ પ્રમાણે સારરૂપ ગંભીર વચન કહ્યાં–" તમે રાવણના બંધુ છો, તેથી શુભ પરિણામનો વિચાર કરીને તેણે હરણ કરેલી રામની પત્ની સતી સીતાને તેની પાસેથી છોડાવો. તમારા ભાઇ જો કે બળવાન છે, તોપણ તેમણે કરેલું રામની પત્નીનું હરણ માત્ર પરલોકમાંજ નહિ પરંતુ આ લોકમાં પણ દુઃખદાયક છે." વિભીષણ બોલ્યા– " હે હનુમાન ! તમે બરાબર કહો છો, પ્રથમથીજ સીતાને છોડી દેવા માટે મેં મારા જ્યેષ્ઠ બંધુને કહ્યું હતું, અને ફરીવાર પણ હું આગ્રહથી મારા બાંધવની પ્રાર્થના કરીશ, કે જેથી કરી તે ફરીને કહેલાં મારાં વચનથી પણ સીતાને છોડી દે. " આ પ્રમાણે વિભીષણે કહ્યું, એટલે હનુમાન ત્યાંથી આકાશમાર્ગે ઉત્પતીને જ્યાં સીતાને રાખેલા હતા તે દેવરમણ ઉદ્યાનમાં ગયો. ત્યાં અશોક (આશોપાલવ) વૃક્ષની નીચે બેઠેલા સીતાજીને હનુમાને જોયા. તેના કપોલભાગ ઉપર કેશ ઉડી રહ્યા હતા. સતત પડતી અશ્રુજળની ધારાથી તેમણે ભૂમિતળને આર્દ્ર કર્યું હતું, હિમપીડિત કમલિનીની જેમ તેમનું મુખકમળ ગ્લાનિ પામેલું હતું. બીજના ચંદ્રની કળાની જેમ તેમનું શરીર અતિ કૃશ થઇ ગયું હતું, ઉષ્ણ નિશ્વાસના સંતાપથી તેના અધરપલ્લવ વિધુર થયેલા હતા, સ્થિર યોગિનીની જેમ તે રામનુંજ ધ્યાન કરતા હતા, વસ્ત્ર મલીન થઇ ગયાં હતાં, અને પોતાના શરીરમાં પણ નિઃસ્પૃહ જણાતા હતા. તેમને જોતાંજ હનુમાને વિચાર્યું કે– " અહો ! આ સીતા મહા સતી છે, તેમના દર્શનમાત્રથીજ લોકો પવિત્ર થઇ જાય તેમ છે. આ મહાસતીનો વિરહ રામને પીડા આપે છે તે ઘટેજ છે. કેમકે આવી રૂપવાન,

સુશીલ અને પવિત્ર પત્ની કોઈક પુરૂષનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રાંક રાવણ રામના પ્રતાપથી અને પોતાનાં ઘણાં પાપથી–એ બન્ને કારણોથી જરૂર પતિત થશે." પછી હનુમાને વિદ્યાથી અદૃશ્ય થઈ સાથે લાવેલી રામચંદ્રની મુદ્રિકા સીતાના ઉત્સંગમાં નાંખી, તે જોઇ સીતા હર્ષ પામ્યા. તેમને હર્ષિત થયેલા જોઇ તત્કાળ ત્રિજટાએ રાવણ પાસે જઇને કહ્યું કે–' સીતા આટલો વખત ખેદ પામેલા રહેતા હતા, પરંતુ આજે આનંદમાં આવેલા છે.' રાવણે મંદોદરીને કહ્યું કે–' હું માનું છું કે હવે સીતા રામને ભૂલી ગઇ છે અને જરૂર મારી સાથે ક્રીડા કરવાને ઇચ્છે છે, માટે તું જઇને તેને સમજાવ. ' પતિનાં આવાં વચનથી મંદોદરી પતિનું દૂતીપણું કરવાને માટે પાછી સીતાને લોભાવવા સારૂ ત્યાં ગઇ; અને અતિ વિનીત થઇને સીતાને કહ્યું કે–" રાવણ અદ્વૈત ઐશ્વર્ય અને સૌંદર્યથી ઉત્તમ છે અને રૂપ તથા લાવણ્યની સંપત્તિથી તમે પણ તેને યોગ્યજ છો. જો કે મૂર્ખ દૈવે તમારો યોગ્ય સંયોગ કર્યો નહિ, પણ હવે તો યોગ પ્રાપ્ત થાઓ. હે જાનકી! પાસે જઇને ભજવા યોગ્ય રાવણ ઉલટા તમને ભજવા તત્પર છે માટે તમે તેને ભજો; અને હે સુભ્રૂ! હું અને તેની બીજી પત્નીઓ તમારી આજ્ઞાને ધારણ કરો." સીતા બોલ્યા–' રે પતિના દૂતીપણાને કરનારી પાપિણી! રે દુર્મુખી! તારા પતિની જેમ તારૂં મુખ પણ કોણ જુએ! રે દુષ્ટ! બાંધવ સહિત તારા પતિને ખરપ્રમુખ રાક્ષસોની જેમ મારવા માટે લક્ષ્મણને અહીં આવેલાજ જાણજે, અને મને રામની પાસે રહેલીજ જાણજે; રે પાપિષ્ટે! અહીંથી ઉઠી જા, ઉઠી જા, હવે હું તારી સાથે બોલવા ઈચ્છતી નથી." આવી રીતે સીતાએ જ્યારે તિરસ્કાર કર્યો, ત્યારે મંદોદરી કોપ કરીને ત્યાંથી ચાલી નીકળી.

એના ગયા પછી તરતજ હનુમાન પ્રગટ થયો અને સીતાને નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને તેણે કહ્યું કે–' હે દેવી! સારે ભાગ્યે રામ લક્ષ્મણ સહિત જય પામે છે. તમારી શોધ લેવાને માટે રામની આજ્ઞાથી હું અહીં આવેલો છું. મારા ત્યાં ગયાં પછી રામ શત્રુઓને મારવાને માટે અહીં આવશે.' સીતા નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને બોલ્યા–" હે વીર! તમે કોણ છો? આ દુર્લંઘ્ય સમુદ્રને શી રીતે ઓળંગીને અહીં આવ્યા? મારા પ્રાણનાથ લક્ષ્મણની સાથે ખુશીમાં છે? તેને તમે ક્યાં જોયા હતા અને તે ત્યાં રહીને કેવી રીતે કાળ નિર્ગમન કરે છે?" હનુમાન બોલ્યો–" પવનંજય અને અંજનાનો હનુમાન નામે હું પુત્ર છું, આકાશગામિની વિદ્યાથી મેં સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે. તેના શત્રુનો નાશ કરી આપવા વડે સર્વ વાનરોના અધિપતિ સુગ્રીવને પોતાના પાળા તુલ્ય કરી રામ લક્ષ્મણ સાથે કિષ્કિંધાપુરીમાં રહેલા છે. દાવાનળવડે ગિરિની જેમ બીજાઓને તપાવતા રામ તમારા વિયોગથી રાતદિવસ પરિતાપ પામ્યા કરે છે. હે સ્વામિની! ગાયના વિરહથી વત્સ (વાછડા) ની જેમ તમારા વિરહથી પીડિત એવા લક્ષ્મણ નિરંતર દિશાઓને શૂન્ય જોતા સતા ક્યારે પણ સુખ પામતા નથી.

ક્ષણવાર શોકમાં અને ક્ષણવાર ક્રોધમાં રહેતા તમારા પતિ અને દિયર જો કે સુગ્રીવ તેમને વારંવાર આશ્વાસન આપે છે તથાપિ કિંચિત્ પણ સુખ પામતા નથી. ભામંડલ, વિરાધ અને મહેંદ્ર વિગેરે ખેચરો, દેવતાઓ જેમ શક્રેંદ્ર અને ઇશાનેંદ્રની સેવા કરે તેમ તેના પેદલ થઇને તેઓની સેવા કરે છે. હે દેવી ! તમારી શોધ મેળવવા માટે સુગ્રીવે મને બતાવ્યો, એટલે રામભદ્રે પોતાની વીંટી તમને અભિજ્ઞાન તરીકે આપવા માટે આપીને મને અહીં મોકલ્યો છે, અને તમારી પાસેથી ચૂડામણિનું અભિજ્ઞાન લાવવાને મને કહેલું છે, તે એવાથી રામભદ્રને મારી અહીં આવવાની પ્રતીતિ આવશે."

આ પ્રમાણે રામનો વૃત્તાંત સાંભળવાના હર્ષથી અને હનુમાનના આગ્રહથી એકવીશ અહોરાત્રિને અંતે તે દિવસે સીતાએ ભોજન કર્યું. પછી સીતા બોલ્યા–' હે વત્સે ! આ મારો ચૂડામણિ એંધાણી તરીકે લઇને તું હવે સત્વર અહીંથી ચાલ્યો જા, અહીં વધારે વખત રહેવાથી તને ઉપદ્રવ થશે. તને અહીં આવેલો જાણશે તો તે ક્રૂર રાક્ષસ યમરાજની જેમ જરૂર તને મારી નાંખવાને માટે આવશે. ' સીતાનાં આવાં વચન સાંભળી હનુમાન કિંચિત્ હસી અંજલિ જોડીને વિનયથી બોલ્યો–'હે માતા ! તમે મારી ઉપરના વાત્સલ્યભાવથી ભય પામીને આમ બોલો છો, પરંતુ ત્રણ જગતને જીતનાર રામ લક્ષ્મણનો હું દૂત છું. મારી આગળ સૈન્ય સહિત એ બિચારો રાવણ કોણ માત્ર છે ? હે સ્વામિની ! કહો તો સૈન્ય સહિત રાવણનો પરાભવ કરી તમને મારા સ્કંધ ઉપર બેસારીને હું મારા સ્વામી રામની પાસે લઇ જાઉં.' સીતા હસીને બોલ્યા–'હે ભદ્ર ! તમે પોતાના સ્વામી રામભદ્રને લજાવશો નહિ, એવો મને આ તમારાં વચનથી નિશ્ચય થાય છે. રામ અને વાસુદેવ (લક્ષ્મણ)ના દૂત એવા તમારામાં તે સર્વ બાબત સંભવે છે; પરંતુ મારે જરા પણ પરપુરૂષનો પરિચય યોગ્ય નથી માટે તમે હવે સત્વર ત્યાં જાઓ, તમે અહીં સર્વ કાર્ય કર્યું છે, અને તમારા જવા પછીજ આર્યપુત્ર રામ જે ઉદ્યોગ કરવા યોગ્ય હશે તે કરવા માંડશે. ' હનુમાન બોલ્યા–'દેવી ! હવે હું ત્યાંજ જાઉં છું, પણ રાક્ષસોને જરા મારૂં પરાક્રમ બતાવતો જઇશ. આ રાવણ પોતાના આત્માને સર્વત્ર વિજયવંતજ માને છે, તે બીજાના પરાક્રમને માનતો નથી, તેથી તે રામના દૂતના પરાક્રમને ભલે જાણી લે.' આવાં તેનાં પરાક્રમનાં વચન સાંભળી 'બહુ સારૂં' એમ કહી સીતાએ તેને પોતાનો ચૂડામણિ આપ્યો; એટલે તે લઇને હનુમાન ચરણન્યાસથી પૃથ્વીને ધ્રુજાવતો ત્યાંથી ચાલ્યો.

પછી વનના હાથીની જેમ કરના પરાક્રમને પ્રસારતા હનુમાને દેવરમણ ઉદ્યાનને ભાંગવાનો આરંભ કર્યો. રાતાં અશોક વૃક્ષોમાં રાગરહિત, બોરસલીનાં વૃક્ષોમાં અનાકુલ, આમ્ર વૃક્ષોમાં કરૂણારહિત, ચંપક વૃક્ષોમાં નિષ્કંપ, મંદાર વૃક્ષોમાં અતિરોષી, કદલી વૃક્ષોમાં નિર્દય અને બીજાં રમણીય વૃક્ષોમાં પણ ક્રૂર થઇને હનુમાને તેના ભંગની લીલા કરવા માંડી. તે જોતાંજ તે ઉદ્યાનના ચાર દ્વારના દ્વારપાળ થઇને રહેલા રાક્ષસો હાથમાં મુદ્ગર લઇને તેને મારવા માટે દોડી આવ્યા. તીરના ગિરિ ઉપર મોટા સાગરના કલ્લોલ નિષ્ફળ થાય તેમ તેમનાં હથિયારો હનુમાનની ઉપર સ્ખલિત થઇ

ગયાં. હનુમાને કોપ કરીને તેજ ઉદ્યાનનાં વૃક્ષોથી તેમની ઉપર પ્રહાર કરવા માંડ્યો. કેમકે " બળવાનને સર્વ અસ્ત્ર છે. " પવનની જેમ અસ્ખલિત એવા હનુમાને વૃક્ષોની જેમ તે ઉદ્યાનના રક્ષક ક્ષુદ્ર રાક્ષસોને પણ તત્કાળ ભાંગી નાંખ્યા. તે જોઈને કેટલાક રાક્ષસોએ આવી હનુમાને કરેલા ઉદ્યાનરક્ષકોના ક્ષયનો સર્વ વૃત્તાંત રાક્ષસપતિ રાવણની પાસે કહ્યો. તે સાંભળી રાવણે હનુમાનને મારવા માટે સૈન્ય સહિત ત્યાં જવાની શત્રુનો ઘાત કરનાર અક્ષકુમારને આજ્ઞા કરી. રણને માટે ઉત્કંઠિત એવો અક્ષકુમાર ત્યાં આવીને આક્ષેપ કરવા લાગ્યો; એટલે તેને હનુમાને કહ્યું કે–' ભોજનની પહેલાં ફળની જેમ તું રણની પહેલાંજ મને પ્રાપ્ત થયો છે.' આવાં હનુમાનનાં વચન સાંભળી ' અરે કપિ ! તું વૃથા ગર્જના શામાટે કરે છે ? ' એમ તિરસ્કાર કરતા રાવણના પુત્ર અક્ષકુમારે નેત્રના પ્રસરને રોધ કરનારાં તીક્ષ્ણ બાણોની વૃષ્ટિ કરી. ઉદ્વેલ સમુદ્ર જેમ પાણીથી દ્વીપને ઢાંકી દે તેમ શ્રીશૈલે (હનુમાને) પણ બાણોના ઉત્કર્ષ વર્ષાદથી રાવણપુત્રને ઢાંકી દીધો. પછી માત્ર કૌતુકવડે ચિરકાળ શસ્ત્રાશસ્ત્રી યુદ્ધ કરીને રણનો પાર પામવાને ઈચ્છતા અંજનાપુત્રે પશુની જેમ અક્ષકુમારને મારી નાંખ્યો. પોતાના ભાઈના વધના ક્રોધથી–' અરે મારુતિ ! ઉભો રહે, ઉભો રહે ' એમ બોલતો ઇન્દ્રજિત તત્કાળ રણમાં આવ્યો. તે બન્ને મહાબાહુ વીરોનો કલ્પાંત કાળની જેવો દારુણ અને વિશ્વને વિક્ષોભ કરનારો મોટો સંગ્રામ ઘણીવાર સુધી પ્રવર્ત્યો. જળધારાની જેમ ગાઢ શસ્ત્રશ્રેણીને વર્ષાવતા તે બન્ને આકાશમાં રહેલા પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘની જેવા જણાવા લાગ્યા. અવિચ્છિન્ન અથડાતાં તેમનાં અસ્ત્રોથી ક્ષણવારમાં બધું આકાશ જળજંતુઓથી સમુદ્રની જેમ દુઃપ્રેક્ષ્ય થઇ પડ્યું. રાવણના દુર્વાર કુમારે જેટલાં અસ્ત્રો મૂક્યાં, તેટલાં બધાં મારુતિએ તેના કરતાં અનેકગુણાં અસ્ત્રોવડે છેદી નાંખ્યાં. હનુમાનનાં અસ્ત્રોથી ઘાયલ થયેલા ઇંદ્રજિતના સર્વ સુભટો જાણે રક્તદ્રવિત જંગમ પર્વતો હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા. છેવટે પોતાનું સર્વ સૈન્ય નાશ પામેલું જોઈને અને પોતાનાં સર્વ આયુધોની નિષ્ફળતા જોઈને ઇંદ્રજિતે હનુમાનની ઉપર નાગપાશાસ્ત્ર છોડ્યું. દૃઢ નાગપાશથી ચંદનના વૃક્ષની જેમ હનુમાન પગથી તે મસ્તક સુધી બંધાઈ ગયો. જો કે નાગપાશને ત્રોડીને શત્રુઓને જીતવાને તે સમર્થ હતો, તથાપિ નાગપાશના બંધન સહિત હનુમાન કૌતુક જોવાને માટે બંધાઇ રહ્યો, એટલે ઇંદ્રજિત હર્ષ પામીને તેને રાવણની પાસે લઇ ગયો. વિજયને ઈચ્છનારા રાક્ષસો પ્રફુલ્લનેત્રે તેને જોવા લાગ્યા.

રાવણે હનુમાનને કહ્યું–" હે દુર્મતિ ! આ તેં શું કર્યું ? તે રામલક્ષ્મણ જન્મથી મારા આશ્રિત અને રાંક છે. વનમાં રહેનારા, ફલાહાર કરનારા, મલીન શરીરવાળા અને મલીન વસ્ત્રના પહેરનારા કિરાતની જેવા તેઓ તારાપર તુષ્ટમાન થશે તોપણ તને શી લક્ષ્મી આપી શકશે ? હે મંદબુદ્ધિ ! તે રામલક્ષ્મણના કહેવાથી તું શું જોઇને અહીં આવ્યો કે જેથી અહીં આવતાંજ તું પ્રાણસંશયમાં આવી પડ્યો ? તે બૂચારી રામલક્ષ્મણ ઘણા ચતુર જણાય છે કે જેઓએ તારી પાસે આવું કામ કરાવ્યું; પણ ધૂતારાઓ પરહસ્ત-

થીજ અંગારાને કઢાવે છે. અરે ! તું પ્રથમ મારો સેવક હતો અને અને આજે બીજાનો દૂત થઇ આવ્યો છે, તેથી અવધ્ય છે. પરંતુ માત્ર શિક્ષાને માટેજ તારી આટલી વિટંબના કરવામાં આવી છે." હનુમાન બોલ્યો–' અરે રાવણ ! હું તારો સેવક ક્યારે હતો, અને તું મારો સ્વામી ક્યારે હતો ? આવું બોલતાં તું કેમ લજ્જા પામતો નથી ? પૂર્વે એક વખત તારો સામંત ખર પોતાને ઘણા બળવાળો માનતો હતો, તેને તેના શત્રુ વરૂણના બંદીગૃહમાંથી મારા પિતાએ છોડાવ્યો હતો. ત્યારપછી બીજીવાર તેં સહાય કરવાને માટે મને બોલાવ્યો હતો એટલે હું આવ્યો હતો, અને વરૂણના પુત્રોના સંકટમાંથી મેં તારી રક્ષા કરી હતી; પરંતુ હમણાં તો તું પાપમાં તત્પર થયેલ હોવાથી સહાય કરવાને યોગ્ય નથી, એટલુંજ નહીં પણ પરસ્ત્રીનું હરણ કરનાર એવા તારી સાથે ભાષણ કરવાથી પણ પાપ લાગે તેમ છે. વળી હે રાવણ ! એકલા લક્ષ્મણથી પણ તારી રક્ષા કરે તેવો કોઇ પુરૂષ તારા પરિવારમાં મારા જોવામાં આવતો નથી, તો તેના અગ્ર બંધુ રામની આગળ તો કોણજ રક્ષા કરશે ? " આવાં તેનાં વચન સાંભળી લલાટપર ચડાવેલી ભ્રગુટીથી ભયંકર એવો રાવણ હોઠને ડસતો ડસતો આ પ્રમાણે બોલ્યો,,– અરે કપિ ! તેં મારા શત્રુના પક્ષનો આશ્રય કર્યો છે, અને આવાં વચનોથી મને પણ તેં તારો શત્રુ કર્યો છે, તેથી જરૂર તને મરવાનીજ ઈચ્છા થઇ લાગે છે; પણ તને તેવો વૈરાગ્ય જીવિત ઉપર કેમ થયો છે ? રે વાનર ! જેનું અંગ કુષ્ટ રોગથી વિશીર્ણ થયું હોય તેવો માણુસ મરવાને ઈચ્છે, તોપણ હત્યાના ભયથી કોઇ તેને મારતું નથી, તો તને દૂતને કોણ મારશે ? પણ અરે અધમ ! તને ગધેડા ઉપર ચડાવી પંચશિખા કરીને લંકાના પ્રત્યેક માર્ગે લોકોના સમૂહ સાથે ફેરવવામાં આવશે. " રાવણનાં આવાં વચનોથી હનુમાને ક્રોધથી નાગપાશ તોડી નાંખ્યો. કેમકે ' કમળનાળથી બંધાએલો હાથી કેટલી વાર રહે ?' પછી તત્કાળ વિદ્યુતદંડની જેમ ઉછળી તેણે રાવણના મુગટને પગની પાટુથી કણશઃ ચૂર્ણ કરી નાંખ્યો; એટલે ' આ નીચને મારો અને પકડો ' એમ રાવણે પોકાર કર્યો; પરંતુ તેણે તો અનાથ હોય તેમ બધી નગરીને ચરણઘાતથી ભાંગી નાંખી, અને એ પ્રમાણે ક્રીડા કરીને ગરૂડની જેમ ઉડી શીઘ્રપણે રામની પાસે આવ્યો. રામભદ્રને નમીને સીતાનો ચૂડામણિ તેણે આગળ ધર્યો; તેથી સાક્ષાત્ સીતા આવ્યા હોય તેમ તે ચુડામણિને લઇને રામે વારંવાર સ્પર્શ કરીને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કર્યો. પછી રામે પુત્રની જેવા પ્રસાદથી હનુમાનને આલિંગન દઇને ત્યાંનું વૃત્તાંત પૂછ્યું, એટલે જેની ભુજાના પરાક્રમની હકીકત સાંભળવાને બીજાઓ તત્પર થઈ રહેલા હતા એવા હનુમાને રાવણનુ પોતે કરેલું અપમાન અને સીતાની બધી પ્રવૃત્તિ યથાર્થ રીતે કહી સંભળાવી.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुपचरिते महाकाव्ये सप्तमे पर्वणि सीताप्रवृत्त्यानयनोनाम षष्ठसर्गः ॥ ६ ॥

સર્ગ ૭ મો.

રાવણ વધ.

સીતાના ચોકસ સમાચાર આવી જવાથી સુગ્રીવ વિગેરે સુભટોથી વીંટાએલા રામ લક્ષ્મણ સહિત લંકાનો વિજય કરવા માટે આકાશમાર્ગે ચાલ્યા. ભામંડલ, નલ, નીલ, મહેંદ્ર, હનુમાન, વિરાધ, સુષેણ, જાંબવાન, અંગદ અને બીજા કોટીગમે વિદ્યાધરોના રાજાઓ પોતાના સૈન્યથી દિશાઓના મુખને આચ્છાદન કરતા સતા રામની સાથે ચાલ્યા. વિદ્યાધરો લડાઇનાં અનેક વાજિંત્રો વગાડવા લાગ્યા. તેના અત્યંત ગંભીર નાદથી આકાશ બધું પૂર્ણ થઇ ગયું. પોતાના સ્વામીના કાર્યની સિદ્ધિમાં અહંકાર ધરતા ખેચરો વિમાન, રથ, અશ્વ, હાથી અને બીજાં વાહનોપર બેસીને આકાશમાં ચાલ્યા. સૈન્ય સહિત સમુદ્ર ઉપર ચાલતાં ક્ષણવારમાં સર્વે વેલંધર પર્વતપર રહેલા વેલંધરપુર પાસે આવ્યા. તે નગરમાં સમુદ્ર અને સેતુ નામે સમુદ્રની જેવા દુર્ધર બે રાજાઓ હતા, તેઓ ઉદ્ધત થઇને રામના અગ્ર સૈન્યની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. સ્વામીના કાર્યમાં ચતુર એવા પરાક્રમી નલે સમુદ્ર રાજાને અને નીલે સેતુ રાજાને બાંધી લીધા, અને તેઓને રામની પાસે લાવીને રજુ કર્યા. કૃપાળુ રામે તેમને પાછા તેના રાજ્ય ઉપર બેસાર્યા. મહાન પુરૂષો પરાભવ પામેલા શત્રુ ઉપર પણ કૃપાળુ હોય છે. સમુદ્રે રૂપથી સુંદર અને સ્ત્રીઓમાં રત્નરૂપ પોતાની ત્રણ કન્યાઓ લક્ષ્મણને આપી. તે રાત્રિ ત્યાંજ નિર્ગમન કરીને પ્રાતઃકાળે રામ સેતુ અને સમુદ્ર રાજાને સાથે લઇ ત્યાંથી ચાલ્યા. ક્ષણવારમાં સુવેલગિરિ પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાંના સુવેલ નામના દુર્જય રાજાને જીતીને રામ એક રાત્રિ ત્યાં રહ્યા; પ્રાતઃકાળે પાછા ત્યાંથી ચાલ્યા. ત્રીજે દિવસે લંકાની પાસે આવેલા હંસદ્વીપના રાજા હંસરથને જીતીને રામભદ્રે ત્યાંજ નિવાસ કર્યો. મીન રાશિમાં રહેલા શનિની જેમ રામ નજીક આવવાથી બધી લંકાપુરી ક્ષોભ પામી અને તેને ચારે તરફથી પ્રલયકાળની શંકા થવા લાગી.

રામભદ્ર નજીક આવ્યાના ખબર પડતાંજ હસ્ત, પ્રહસ્ત, મારીચ અને સારણ વિગેરે રાવણના હજારો સામંતો યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થયા. શત્રુઓને તાડન કરવામાં પંડિત એવા રાવણે ક્રોડોગમે સેવકોની પાસે રણ સંબંધી મહાદારૂણ વાજિંત્રો વગડાવ્યાં. તે સમયે બિભીષણે રાવણની પાસે આવીને કહ્યું કે " બંધુ ! ક્ષણવાર પ્રસન્ન થા, અને શુભ પરિણામવાળાં મારાં વચનોનો વિચાર કર. પૂર્વે બે લોકનો ઘાત કરનારૂં પરસ્ત્રીહરણનું કામ તેં વિચાર્યા વગર કરેલું છે, અને તેથી તારૂં કુળ લજ્જા પામેલું છે. હવે આ રામભદ્ર પોતાની સ્ત્રીને લેવા માટે આવેલા છે, તો તેની સ્ત્રી અર્પણ કરવા રૂપ તેનું આતિથ્ય કર, નહિ તો એ રામ બીજી રીતે લેશે, અને તમારી સાથે તમારા બધા કુળને

પણ પકડી લેશે. સાહસગતિ વિદ્યાધરના અને ખર રાક્ષસના અંતકરૂપ એ રામલક્ષ્મણની વાર્તા તો એક તરફ રહી, પણ દૂત થઇને આવેલા હનુમાનને પણ તમે શું નથી દીઠો ? આ ઇંદ્રથી પણ અધિક એવી તમારી સંપત્તિ એક સીતાના કારણથી છોડી દો નહિ, કેમકે એમ કરવાથી તમારે ઉભયભ્રષ્ટ થવું પડશે." વિભીષણનાં આવાં વચન સાંભળી ઇંદ્રજિત બોલ્યો–" અરે વિભીષણ કાકા ! તમે જન્મથીજ ભીરૂ છો, તમે આપણા બધા કુળને દૂષિત કરેલું છે, તમે મારા પિતાના સહોદરજ નથી ! રે મૂર્ખ ! ઇંદ્રને પણ જીતનાર અને સર્વ સંપત્તિના નાયક એવા મારા પિતાને માટે આવી સંભાવના કરો છો, તેથી તમે ખરેખર મરવાનેજ ઈચ્છો છો. પૂર્વે પણ અનૃત ભાષણ કરી તમે મારા પિતાને ઠગ્યા હતા; કારણ કે દશરથ રાજાના વધની પ્રતિજ્ઞા લઇને તમે તે પ્રમાણે કર્યું નહિ. હવે જ્યારે રામ અહીં આવેલ છે ત્યારે ભૂચર મનુષ્યથી નિર્લજ્જપણે ભય બતાવીને તમે મારા પિતાથી એ રામની રક્ષા કરાવવાને ઈચ્છો છો; તેથી હું એમ માનું છું કે તમે રામનાજ પક્ષના છો, તેણે તમને પોતાને વશ કર્યા છે, તેથી તમે હવે વિચાર કરવામાં પણ ભળવાના અધિકારી નથી; કેમકે રાજાઓનો આપ્ત મંત્રીની સાથેનો વિચારજ શુભ પરિણામ લાવે છે." વિભીષણ બોલ્યો–" હું શત્રુપક્ષનો નથી, પણ તું પુત્રરૂપે કુળનો નાશ કરનાર શત્રુ અવતર્યો છે એમ જણાય છે. આ તારો પિતા જન્માંધ હોય તેમ ઐશ્વર્યથી અને કામથી અંધ થયેલો છે. અરે મુગ્ધ ! ક્ષીરકંઠ બાળક ! તુ શું સમજ ? હે રાવણ ! આ ઇંદ્રજિત પુત્રથી અને તારા આવા આચરણથી તું થોડા સમયમાં પતિત થઇશ એમ નક્કી સમજજે. હવે તારે માટે હું વ્યર્થ પરિતાપ કરીશ નહિ."

વિભીષણનાં આવાં વચન સાંભળીને દૈવદૂષિત એવા રાવણને અધિક ક્રોધ ચડ્યો; તેથી તત્કાળ ભયંકર ખડ્ગ ખેંચીને વિભીષણનો વધ કરવા ઉભો થયો. ભ્રુકુટીવડે ભયંકર એવો વિભીષણ પણ હાથીની જેમ મોટો સ્તંભ ઉપાડી રાવણની સામે યુદ્ધ કરવા ઉભો થયો; એટલે કુંભકર્ણે અને ઇંદ્રજિતે બન્નેએ વચમાં પડી તેઓને યુદ્ધ કરતાં અટકાવી બે હાથીને જેમ પોતપોતાની શાળામાં લઈ જાય તેમ તેમના પોતપોતાના સ્થાનમાં લઈ ગયા. તે વખતે રાવણે કહ્યું કે–' અરે વિભીષણ ! તુ મારી નગરીમાંથી ચાલ્યો જા; કેમકે અગ્નિની જેમ તું આશ્રયને ભક્ષણ કરનારો છે.' આવાં રાવણનાં વચનથી તત્કાળ વિભીષણ લંકામાંથી નીકળીને રામની પાસે જવા ચાલ્યો. તેની પછવાડે રાક્ષસોની અને વિદ્યાધરોની મળીને મહા ઉત્કટ એવી ત્રીશ અક્ષૌહિણી સેના રાવણને છોડીને તેની સાથે ચાલી નીકળી. વિભીષણને આવતો જોઈ સુગ્રીવ વિગેરે સર્વે ક્ષોભ પામવા લાગ્યા. કારણકે " ડાકણની જેમ શત્રુઓપર તરત જેમતેમ વિશ્વાસ આવતો નથી." પ્રથમ તેણે માણસ મોકલીને રામભદ્રને પોતાના આવવાના ખબર કહેવરાવ્યા, એટલે રામે પોતાના વિશ્વાસપાત્ર સુગ્રીવના મુખની સામું જોયું. સુગ્રીવ બોલ્યો–" હે દેવ ! જો કે સર્વ રાક્ષસો જન્મથીજ માયાવી અને પ્રકૃ-

તિથીજ ક્ષુદ્ર હોય છે, તથાપિ આ વિભીષણ અહીં આવે છે તો ભલે આવે, અમે તેનો ગુપ્ત રીતે શુભાશુભ ભાવ જાણી લઇશું અને પછી તેના ભાવ પ્રમાણે યોગ્ય ગોઠવણ કરીશું." એ વખતે વિભીષણને પૂર્ણ રીતે જાણનાર વિશાળ નામનો એક ખેચર બોલી ઉઠ્યો-" હે પ્રભુ ! રાક્ષસોમાં આ વિભીષણ એકજ મહાત્મા અને ધાર્મિક છે. સીતાને છોડી દેવા વિષે રાવણને કહેતાં અતિ ક્રોધી એવા એના બંધુ રાવણે એને કાઢી મૂક્યો છે, તેથી તે તમારે શરણે આવેલ છે, એમાં જરા પણ ફેરફાર નથી." તે સાંભળી રામે દ્વારપાળદ્વારા વિભીષણને અંદર પ્રવેશ કરાવ્યો. રામના ચરણમાં મસ્તક મૂકતાં તેને રામ સંભ્રમથી ભેટી પડ્યા. પછી વિભીષણ બોલ્યો-" હે પ્રભુ ! મારા અન્યાયી અગ્રબંધુને છોડીને હું તમારી પાસે આવ્યો છું; માટે મને પણ સુગ્રીવની જેવોજ ભક્ત ગણીને આજ્ઞા આપો." તે સમયે રામે તેને લંકાનું રાજ્ય આપવાનું કબુલ કર્યું. મહાત્માઓને કરેલો પ્રણિપાત ક્યારે પણ વ્યર્થ થતો નથી.

હંસદ્વીપમાં આઠ દિવસ રહીને પછી રામચંદ્ર સર્વ સેના સહિત કલ્પાંત કાળની જેમ લંકા તરફ ચાલ્યા. લંકાની બહાર મેદાનમાં વિશાળ સેનાવડે વીશ યોજન ભૂમિને રૂંધીને બળના પર્વતરૂપ રામ રણને માટે સજ્જ થઈ રહ્યા. જાણે બ્રહ્માંડના સ્ફોટથી ઉત્પન્ન થયો હોય તેવો રામની સેનાનો કોલાહલ સમુદ્રના ધ્વનિની જેમ બધી લંકાપુરીને બધિર કરવા લાગ્યો. જેમનું અનન્ય સાધારણ બળ છે એવા પ્રહસ્ત વિગેરે રાવણના સેનાપતિઓ તત્કાળ ઉંચાં હથિયાર કરી બખ્તર પહેરીને તૈયાર થઇ ગયા. કોઇ હાથીપર બેસીને, કોઇ અશ્વપર બેસીને, કોઈ સિંહપર બેસીને, કોઈ ખરપર બેસીને, કોઇ રથમાં બેસીને, કોઇ કુબેરની જેમ મનુષ્યપર ચડીને, કોઈ અગ્નિની જેમ મેષપર સ્વારી કરીને, કોઇ યમરાજની જેમ મહિષને વાહન કરીને, કોઈ રેવંતકુમારની જેમ અશ્વપર સ્વાર થઈને અને કોઇ દેવની જેમ વિમાનમાં બેસીને રણકર્મમાં ચતુર એવા અસંખ્ય વીરો એકસાથે એકઠા થઇને રાવણની ચારે તરફ ફરી વળ્યા. પછી રત્નશ્રવાનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર રાવણ રોષથી રાતાં નેત્ર કરી તૈયાર થઈ વિવિધ આયુધોથી પૂર્ણ એવા રથમાં બેઠો. જાણે બીજો યમ હોય તેવો વીર ભાનુકર્ણ હાથમાં ત્રિશૂળ લઇ રાવણની પાસે આવીને પાર્શ્વરક્ષક થઇ ઉભો રહ્યો. ઇંદ્રજિત અને મેઘવાહન કુમાર જાણે રાવણના બીજા બે ભુજ હોય તેમ રાવણની પાસે આવીને બન્ને બાજુએ ઉભા રહ્યા. બીજા પણ મહા પરાક્રમી પુત્રો, કોટીગમે સામંતો અને શુક, સારણ, મારીચ, મય અને સુંદ વિગેરે પણ ત્યાં આવીને હાજર થયા. એ પ્રમાણે રણકર્મમાં કુશળ એવી અસંખ્ય સહસ્ર અક્ષૌહિણી સેનાઓથી દિશાઓને [illegible] રાવણ લંકાનગરીની બહાર નીકળ્યો.

રાવણના સૈન્યમાં કોઇ સિં[illegible] કોઈ

૧ આવાં ચિન્હો છે જેમાં

ચમૂરૂ મૃગની ધ્વજાવાળા, કોઈ હાથીની ધ્વજાવાળા, કોઇ મયૂરની ધ્વજાવાળા, કોઇ સર્પની ધ્વજાવાળા, કોઈ માર્જારની ધ્વજાવાળા અને કોઇ શ્વાનની ધ્વજાવાળા હતા, તેમજ કોઈના હાથમાં ધનુષ્ય, કોઇના હાથમાં ખડ્ગ, કોઇના હાથમાં પંડી, કોઈના હાથમાં મુદ્ગર, કોઇના હાથમાં ત્રિશળ, કોઇના હાથમાં પરિઘ, કોઈના હાથમાં કુઠાર અને કોઇના હાથમાં પાશ હતાં. તેઓ વારંવાર નામ લઇ લઇને શત્રુઓને જણાવતા સતા રણકર્મમાં મોટી ચતુરાઈથી વિચરવા લાગ્યા. વૈતાઢ્ય ગિરિની જેમ પોતાની સેનાની વિશાલતાથી પચાસ યોજન પૃથ્વીમાં રાવણે રણકાર્યને માટે પડાવ નાંખ્યો. પોતપોતાના નાયકોની પ્રશંસા કરતા, પરનાયકોની નિંદા કરતા, પરસ્પર આક્ષેપ કરતા, માંહોમાંહે કથા કહેતા અને કરાસ્ફોટપૂર્વક અસ્રો વગાડતા, રામ અને રાવણના સૈનિકો કાંસીતાળ બેતાળની જેમ એકઠા મળ્યા. 'જા જા, ઉભો રહે, ઉભો રહે, ભય પામ નહિ, આયુધ છોડી દે, આયુધ ગ્રહણ કર ' આ પ્રમાણે યુદ્ધમાં સુભટોના મુખમાંથી વાણી નીકળવા લાગી. બન્ને સેનામાં શલ્યો, શંકુઓ, બાણો, ચક્રો, પરિઘો અને ગદાઓ જંગલમાં પક્ષીઓની જેમ આવી આવીને પડવા લાગ્યાં. પરસ્પર ઘાતથી ભગ્ન થયેલા, ખડ્ગથી અને વેગથી છેદાએલા ઉછળતા મસ્તકથી બધું આકાશ જાણે વિવિધ કેતુ અને વિવિધ રાહુવાળું હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું. મુદ્ગરોના આઘાતથી હાથીઓને પાડી દેતા સુભટો જાણે ગેડીદડાની ક્રીડા કરતાં હોય તેમ શોભવા લાગ્યા. બીજા સુભટોએ કુઠારના ઘાતથી છેદેલા પંચ શાખાઓ (બે હાથ, બે પગ અને મસ્તક) વૃક્ષોની શાખાની જેમ પડવા લાગ્યા. વીર સુભટો શત્રુઓનાં મસ્તકોને છેદીને જાણે ક્ષુધાતુર યમરાજના યથાયોગ્ય ગ્રાસ હોય તેમ પૃથ્વીપર ફેંકવા લાગ્યા. મહા પરાક્રમી રાક્ષસો અને વાનરોની વચ્ચેના તે યુદ્ધમાં ભાગીદાર પિત્રાઇઓને ધનની જેમ વિજય સાધ્ય થવામાં ઘણો વિલંબ થયો. જ્યારે ચિરકાળ યુદ્ધ ચાલ્યું, ત્યારે મહા બળવાન વાનરોએ વનની જેમ રાક્ષસોનું સૈન્ય ભાંગી નાંખ્યું. રાક્ષસોનું સૈન્ય ભગ્ન થતાં રાવણના જયના જામીનરૂપ **હસ્ત** અને **પ્રહસ્ત** બંને યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થયા. તે બંનેની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે **નલ** અને **નીલ** નામના બે મોટા કપિઓ તેની સન્મુખ આવીને ઉભા રહ્યા. પ્રથમ **નલ** અને **હસ્ત** વક્ર અવક્ર ગ્રહની જેમ એક બીજાની સન્મુખ રથમાં આરૂઢ થઈને મળ્યા. તેમણે ધનુષ્યને પણચપર ચડાવી તેનું એવું આસ્ફાલન કર્યું કે જેથી તેઓ જાણે પરસ્પર યુદ્ધ કરવાનું આમંત્રણ કરતા હોય તેમ દેખાવા લાગ્યા. પછી તે બંને પરસ્પર એવાં બાણોને વર્ષાવવા લાગ્યા કે જેથી તેઓના રથ બાણના શલ્યથી ભરપૂર જણાવા લાગ્યા. ક્ષણવારમાં નલનો અને ક્ષણવારમાં હસ્તનો જય પરાજય થવાથી નિપુણ પુરૂષો પણ તેમના બળનું અંતર જાણી શક્યા નહીં. છેવટે બળવાન નલે સભ્ય થઇને જોનારા વીરોની આગળ લજ્જા પામીને અવ્યાકુળપણે ક્ષુરપ્ર બાણથી ક્રોધવડે હસ્તનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું. હસ્તને જેમ નલે માર્યો તેમ તેજ વખતે નીલે પ્રહસ્તને

મારી નાંખ્યો; એટલે તત્કાળ નલ અને નીલની ઉપર આકાશમાંથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થઇ. હસ્ત અને પ્રહસ્તના મરણથી રાવણના સૈન્યમાંથી મારીચ, સિંહજઘન, સ્વયંભૂ, સારણ, શુક, ચંદ્ર, અર્ક, ઉદ્દામ, બીભત્સ, કામાક્ષ, મકર, જ્વર, ગભીર, સિંહરથ અને અશ્વરથ વિગેરે રાક્ષસસુભટો ક્રોધથી સામા આવ્યા. તેમની સાથે મંદનાકુર, સંતાપ, પ્રથિત, આક્રોશ, નંદન, દુરિત, અનઘ, પુષ્પાસ્ત્ર, વિઘ્ન તથા પ્રીતિકર વિગેરે વાનરો પૃથક્ પૃથક્ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, અને કુકુંટની સાથે કુકુંટના યુદ્ધની જેમ ઉંચા ઉછળવા અને પડવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે યુદ્ધ ચાલતાં મારીચ રાક્ષસે સંતાપ વાનરને, નંદન વાનરે જ્વર રાક્ષસને, ઉદ્દામ રાક્ષસે વિઘ્ન વાનરને, દુરિત વાનરે શુક રાક્ષસને અને સિંહજઘન રાક્ષસે પ્રથિત વાનરને યુદ્ધ કરીને સખ્ત પ્રહારો કર્યા. તે સમયે સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો; એટલે રામનું અને રાવણનું સૈન્ય યુદ્ધથી પાછું નિવર્ત્યું અને સૈનિકો પોતાપોતાના મરણ પામેલા તેમજ ઘાયલ થયેલા સુભટોને શોધવા લાગ્યા.

રાત્રિ વીતીને જ્યારે પ્રભાતકાળ થયો ત્યારે દેવ પ્રત્યે દાનવોની જેમ રાક્ષસયોદ્ધાઓ રામના સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવા માટે નજીક આવ્યા. રાક્ષસસૈન્યની મધ્યમાં મેરૂગિરિની જેમ હાથીના રથમાં આરૂઢ થયેલો રાવણ યુદ્ધ કરવાને ચાલ્યો. વિવિધ અસ્ત્રો ધારણ કરતો અને તત્કાળ રક્ત દૃષ્ટિથી જાણે દિશાઓને પણ બાળતો હોય તેવો રાવણ યમરાજથી પણ ભયંકર દેખાવા લાગ્યો. ઇંદ્રની જેમ પોતાના પ્રત્યેક સેનાપતિને જોતો અને શત્રુઓને તૃણ સમાન ગણતો રાવણ રણભૂમિમાં આવ્યો. તેને જોતાંજ આકાશમાંથી દેવતાઓએ જોયેલા રામના પરાક્રમી સેનાપતિઓ સૈન્ય સહિત યુદ્ધ કરવાને માટે રણભૂમિમાં આવ્યા. ક્ષણવારમાં કોઈ ઠેકાણે ઉછળતા રૂધિરજળથી જાણે નદીવાળું હોય, કોઈ ઠેકાણે પડેલા હાથીઓથી જાણે પર્વતવાળું હોય, કોઇ ઠેકાણે રથમાંથી ખરી પડેલી મકરમુખ ધ્વજાઓથી જાણે મગરવાળું હોય, અર્ધમગ્ન થયેલા મહા રથોથી જાણે દાંતાળું હોય અને કોઇ ઠેકાણે નાચતા કબંધો (ધડ) થી જાણે નૃત્યસ્થાન હોય તેવું રણભૂમિનું આંગણું દેખાવા લાગ્યું.

પછી રાવણના હુંકારથી પ્રેરાએલા સર્વ રાક્ષસોએ સર્વ બળથી વાનરોના સૈન્યને હંઠાવી દીધું. પોતાના સૈન્યના ભંગથી ક્રોધ પામીને સુગ્રીવે પોતાનું ધનુષ્ય ચડાવ્યું અને પ્રબળ સેનાથી પૃથ્વીને કંપાવતો તે સામો ચાલ્યો. તે વખતે 'રાજન્! તમે અહીંજ ઉભા રહો, અને મારૂં પરાક્રમ જુઓ' એમ કહી સુગ્રીવને અટકાવીને હનુમાન યુદ્ધ કરવા ચાલ્યો. અગણિત સેનાનીથી દુર્મદ એવા રાક્ષસોના દુઃખે પ્રવેશ થઇ શકે એવા સૈન્યમાં સમુદ્રમાં મંદરગિરિની જેમ હનુમાને પ્રવેશ કર્યો. તે સમયે ધનુષ્ય અને ભાથાને ધારણ કરતો મહા દુર્જય માલી નામનો રાક્ષસ મેઘની જેમ ઉગ્ર ગર્જના કરતો હનુમાનની ઉપર ચડી આવ્યો. હનુમાન અને માલી એ બન્ને વીર ધનુષ્યના ટંકાર કરતા સતા પુચ્છને પછાડતા સિંહની જેવા શોભતા હતા અને તેઓ પરસ્પર અસ્ત્રોથી પ્રહાર કરતા પરસ્પરનાં

અસ્રોને છેદી નાંખતા હતા અને પરસ્પર ગર્જના કરતા હતા. અનુક્રમે ગ્રીષ્મ ઋતુનો સૂર્ય નાના સરખા સરોવરને જળરહિત કરી નાંખે તેમ હનુમાને ચિરકાળ યુદ્ધ કરીને વીર્યવાન માલીને અસ્રરહિત કરી દીધો. પછી 'અરે વૃદ્ધ રાક્ષસ ! અહીંથી ચાલ્યો જા, તને મારવાથી શું વળવાનું છે ?' આ પ્રમાણે બોલતા હનુમાનની સામે આવીને વજ્રોદર રાક્ષસ બોલ્યો–'અરે પાપી કદ્વાદી* ! આવું બોલતાં મરી જઈશ ! અહીં આવ, મારી સાથે યુદ્ધ કર, હમણા હતો નહતો થઇ જઇશ.' આવાં વજ્રોદરનાં વચન સાંભળી કેસરીસિંહ જેમ હુંકાર કરે તેમ હનુમાને મોટા અહંકારથી ગર્જના કરી તેને બાણથી ઢાંકી દીધો. વજ્રોદરે તે બાણવૃષ્ટિને દૂર કરી વર્ષાઋતુ જેમ વાદળાથી સૂર્યને ઢાંકે તેમ હનુમાનને ઢાંકી દીધો. 'અહો ! વજ્રોદર વીર હનુમાનને માટે સમર્થ છે, અને વીર મારૂતિ વજ્રોદરને માટે પણ સમર્થ છે.' આવી રણક્રીડા જોનારા સભ્ય એવા દેવતાઓની વાણી થવા લાગી, તેને માનના પર્વતરૂપ હનુમાન સહન કરી શક્યો નહીં; તેથી એકીસાથે ઉત્પાત મેઘની જેમ વિચિત્ર અસ્રો વર્ષાવીને તેણે સર્વ રાક્ષસોના દેખતાં વજ્રોદરને મારી નાંખ્યો.

વજ્રોદરના વધથી ક્રોધ પામીને રાવણનો પુત્ર જંબૂમાલી સામો આવ્યો, અને હાથીને મહાવતની જેમ મારૂતિને તિરસ્કારથી બોલાવ્યો. પરસ્પર વધ કરવાને ઇચ્છતા તે બન્ને મહામલ્લો સર્પવડે વાદીની જેમ બાણવડે ચિરકાળ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. એક બીજાનાં બાણોથી બમણાં બમણાં બાણોને સામા નાંખીને યુદ્ધ કરતાં તે વીરો લેણદાર અને દેણદારની જેવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયા. પછી હનુમાને ક્રોધ કરીને જંબૂમાલીને રથ, ઘોડા અને સારથિ વિનાનો કરી મોટા મુદ્દગરવડે તે શત્રુ ઉપર પુષ્કળ તાડન કર્યું, જેથી જંબૂમાલી મૂર્છિત થઇ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. તે જોઈ મહોદર નામે રાક્ષસ ક્રોધથી બાણો વર્ષાવતો હનુમાનની સામે રણમાં આવ્યો. બીજા પણ રાક્ષસો, જાતિવાન શ્વાન જેમ ડુક્કરને વીંટી લે તેમ હનુમાનને મારવાની ઈચ્છાથી તેની ફરતા ફરી વળ્યા. હનુમાને તીક્ષ્ણ બાણોથી કોઇને ભુજામાં, કોઇને મુખમાં, કોઇને ચરણમાં, કોઇને હૃદયમાં અને કોઈને કુક્ષિમાં પ્રહારો કર્યા. તે વખતે વનમાં દાવાનળની જેમ અને સમુદ્રમાં વડવાનળની જેમ રાક્ષસોના સૈન્યમાં મહાવીર મારૂતિ પ્રકાશવા લાગ્યો; અને ક્ષણવારમાં પરાક્રમીઓમાં ચુડામણિ સમાન પવનકુમારે અંધકારને સૂર્ય નસાડે તેમ રાક્ષસોને નષ્ટ કરી દીધા.

રાક્ષસોના ભંગથી ક્રોધ પામેલો કુંભકર્ણ જાણે ભૂમિપર આવેલ ઇશાનેંદ્ર હોય તેમ સ્વયમેવ યુદ્ધ કરવાને દોડ્યો. કોઈને ચરણના પ્રહારથી, કોઇને મુષ્ટિના ઘાતથી, કોઇને કોણીના પ્રહારથી, કોઇને લપડાકથી, કોઇને મુદ્દગરના ઘાથી, કોઇને ત્રિશૂલથી અને કોઇને પરસ્પર અફળાવવાથી–એમ અનેક રીતે તેણે કપિઓનો વધ કરવા

* કુત્સિત વચનો બોલનાર.

માંડ્યો. કલ્પાંત કાળના સમુદ્ર જેવા રાવણના તપસ્વી બંધુ કુંભકર્ણને રણમાં આવેલો જોઇ સુગ્રીવ તેની સામે દોડ્યો; તેમજ ભામંડલ, દધિમુખ, મહેંદ્ર, કુમુદ, અંગદ અને બીજા પણ કપિવીરો અગ્નિની જેમ પ્રજ્વલિત થઈને રણભૂમિમાં દોડી આવ્યા. વિચિત્ર અસ્રોને એકીસાથે વર્ષાવતા શ્રેષ્ઠ વાનરોએ આવીને શીકારીઓ જેમ સિંહને રૂંધે તેમ કુંભકર્ણને રૂંધી લીધો. તત્કાળ કુંભકર્ણે જાણે બીજી કાળરાત્રિ હોય તેવું અને મુનિના વાક્યની જેવું અમોઘ પ્રસ્વાપન નામે અસ્ર તેઓની ઉપર મૂક્યું; તેથી દિવસે પોયણાના ખંડની જેમ પોતાના સૈન્યને નિદ્રા પામેલું જોઈ સુગ્રીવે પ્રબોધિની નામે મહા વિદ્યાનું સ્મરણ કર્યું; એટલે તેના પ્રભાવથી 'અરે કુંભકર્ણ ક્યાં છે?' એમ બોલતા અને કોલાહલ કરતા વાનરસુભટો પ્રાતઃકાળે પક્ષીઓની જેમ નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠ્યા. પછી સારી રીતે યુદ્ધ કરનારા સુગ્રીવાધિષ્ઠિત કપિકુંજરો કાન સુધી ધનુષ્યો ખેંચીને કુંભકર્ણને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા, અને રોગોને જેમ વૈદ્ય હણે તેમ સુગ્રીવે કુંભકર્ણના સારથિ, રથ અને અશ્વોને ગદાથી હણી નાંખ્યા; તેથી ભૂમિપર રહેલો કુંભકર્ણ હાથમાં મુદ્ગર લઇને જાણે એક શિખરવાળો ગિરિ હોય તેમ દેખાતો સતો સુગ્રીવની ઉપર દોડ્યો. યુદ્ધ કરવાને માટે દોડીને આવતા એવા તે કુંભકર્ણના અંગના મોટા પવનથી હાથીના સ્પર્શથી વૃક્ષની જેમ ઘણા કપિઓ પડી ગયા. સ્થળમાં નદીના વેગની જેમ કપિઓથી સ્ખલના પામ્યા શિવાય દોડતા એવા તેણે મુદ્ગરવડે સુગ્રીવના રથને ચૂર્ણ કરી નાંખ્યો. પછી ઇંદ્ર જેમ પર્વત ઉપર વજ્ર નાંખે તેમ સુગ્રીવે આકાશમાં ઉડીને કુંભકર્ણની ઉપર એક મોટી શિલા નાંખી. કુંભકર્ણે મુદ્ગરથી તે શિલાને કણેકણ ચૂર્ણ કરી નાખી. તેથી જાણે કપિઓને ઉત્પાતકારી રજોવૃષ્ટિ બતાવતો હોય તેમ તે દેખાવા લાગ્યો. પછી વાલીના અનુજ બંધુ સુગ્રીવે તડ તડ શબ્દ કરતું મહાઉગ્ર વિદ્યુત્ અસ્ર કુંભકર્ણની ઉપર મૂક્યું. તે મહા પ્રચંડ વિદ્યુદ્દંડ અસ્ર ઉપર કુંભકર્ણે અનેક અસ્રો નાંખ્યાં, પણ તે સર્વે નિષ્ફળ થયાં, અને જગતને ભયંકર કલ્પાંતકાળે પર્વતની જેમ કુંભકર્ણ તે વિદ્યુત્ દંડાસ્રના પાતથી પૃથ્વીપર પડી ગયો.

પોતાનો ભાઇ કુંભકર્ણ મૂર્છિત થતાં ભ્રકુટીથી ભયંકર મુખવાળો રાવણ જાણે પ્રત્યક્ષ યમરાજ હોય તેમ ક્રોધથી રણભૂમિ તરફ ચાલ્યો. તે સમયે ઇંદ્રજિતે આવી નમન કરીને કહ્યું કે-'હે સ્વામી! તમે રણભૂમિમાં આવતાં તમારી સામે યમ, વરૂણ, કુબેર કે ઇંદ્ર પણ ઉભા રહી ન શકે તો પછી આ વાનર તો શી રીતેજ ઉભા રહે? માટે હે દેવ! હમણા તમે રહેવા દ્યો, હું પોતેજ જઇને મસલાને મુષ્ટિવડે હણે તેમ હણી નાંખીશ.' આવી રીતે કહી રાવણને નિષેધીને મહામાની ઇંદ્રજિત મોટું પરાક્રમ બતાવતો કપિસૈન્યમાં પેઠો. તે પરાક્રમી વીર આવતાં જેમ દેડકાઓ સર્પનો પ્રવેશ થતાં સરોવરને છાડી દે તેમ કપિઓએ રણભૂમિને છોડી દીધી. વાનરોને ત્રાસ પામતાં જોઇને ઇંદ્રજિત બોલ્યો-'અરે વાનરો! ઉભા રહો, ઉભા રહો, હું યુદ્ધ નહિ કરનારને હણનારો નથી. હું

રાવણનો પુત્ર છું, મારૂતી અને સુગ્રીવ કયાં છે? અથવા તેમનાથી સર્યું, પણ પેલા શત્રુભાવ ધરાવનારા રામ અને લક્ષ્મણ કયાં છે?' આ પ્રમાણે ગર્વથી બોલતા અને રોષથી રાતાં નેત્રવાળા ઇંદ્રિજિતને સુગ્રીવે યુદ્ધ કરવા માટે બોલાવ્યો, અને અષ્ટાપદ સાથે અષ્ટાપદની જેમ ભામંડલે ઇંદ્રિજિતના નાના ભાઇ મેઘવાહનની સાથે યુદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો. ત્રણ લોકને ભયંકર એવા તેઓ જાણે ચાર દિગ્ગજેંદ્ર કે ચાર સાગર હોય તેમ પરસ્પર અફળાતા સતા શોભવા લાગ્યા. તેમના રથોના ગમનાગમનથી પૃથ્વી કંપાયમાન થઈ, પર્વતો ડોલી ગયા અને મહાસાગર પણ ક્ષોભ પામી ગયો. અતિ હસ્તલાઘવતાવાળા અને અનાકુલપણે યુદ્ધ કરનારા તેઓના ધનુષ્યનું આકર્ષણ અને બાણનો મોક્ષ તેના મધ્યમાં વખતનું કાંઇ પણ અંતર જાણવામાં આવતું નહોતું. તેઓએ લોહમય શસ્ત્રોથી અને દેવતાધિષ્ઠિત અસ્ત્રોથી ચિરકાળ યુદ્ધ કર્યું, પણ તેઓમાં કોઇએ કોઇનો વિજય કર્યો નહિ. પછી ઇંદ્રજિત અને મેઘવાહને ક્રોધવડે ભામંડલ અને સુગ્રીવની ઉપર અતિ ઉગ્ર નાગપાશાસ્ત્ર નાંખ્યાં. તેનાવડે તેઓ એવા બંધાઈ ગયા કે જેથી શ્વાસ લેવાને પણ સમર્થ રહ્યા નહિ. એ સમયે કુંભકર્ણને પણ સંજ્ઞા આવી, એટલે તેણે તત્કાળ ક્રોધથી હનુમાનની ઉપર ગદાનો પ્રહાર કર્યો કે જેથી હનુમાન મૂર્છા ખાઇને પૃથ્વીપર પડી ગયો. પછી સુંઢવડે હાથીની જેમ તેણે તક્ષક નાગ જેવી ભુજાવડે તેને પકડીને કાખમાં ઉપાડ્યો અને પાછો વળ્યો. તે વખતે વિભીષણે રામચંદ્રને કહ્યું—" હે સ્વામી ! આ બન્ને[1] વીર તમારી સેનામાં અતિ બલવાન અને વદનમાં નેત્રની જેમ સારરૂપ છે. તેઓને રાવણના પુત્ર ઇંદ્રજિતે અને મેઘવાહને નાગપાશથી બાંધી લીધા છે; પરંતુ જ્યાંસુધીમાં તેઓ તેમને લંકામાં ન લઈ જાય ત્યાંસુધીમાં હું જઈને તેમને છોડાવી લાવું. વળી હે રઘુપતિ! કુંભકર્ણે હનુમાનને પોતાની મોટી ભુજામાં બાંધી લીધેલો છે, તેથી તેને પણ લંકાપુરીમાં લઇ ગયા અગાઉ છોડાવી લાવવાની જરૂર છે. હે પ્રભુ ! સુગ્રીવ, ભામંડલ અને હનુમાન વિના આપણું બધું સૈન્ય વીર વગરનું જ છે; માટે મને આજ્ઞા આપો, જેથી હું તેમને લઇ આવું. " આ પ્રમાણે વિભીષણ કહેતા હતા, તેવામાં રણચતુર એવો અંગદ વીર વેગથી દોડી કુંભકર્ણની સાથે આક્ષેપથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ક્રોધાંધપણાથી કુંભકર્ણે પોતાનો હાથ ઉંચો કર્યો, એટલે મારૂતિ વીર પાંજરામાંથી પક્ષીની જેમ તેના ભુજપાશમાંથી ઉડીને નીકળી ગયો. પછી ભામંડલ અને સુગ્રીવને છોડાવવાને માટે વિભીષણ રથમાં બેસીને રાવણના બન્ને કુમારોની સાથે યુદ્ધ કરવા ચાલ્યો. તે સમયે ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન ચિંતવવા લાગ્યા કે ' આ વિભીષણ આપણા પિતાનો અનુજબંધુ થઈ આપણી સાથે યુદ્ધ કરવાને આવે છે. આ કાકા આપણે પિતા સમાન છે, તેથી તેમની સાથે આપણે શી રીતે યુદ્ધ કરવું ? માટે અહીંથી ખસી જવું તેજ ઘટિત છે. પૂજ્ય વડિલની પાસેથી ખસી જવામાં કાંઇ લજ્જા નથી. આ પાશમાં બંધાએલા

૧ સુગ્રીવ ને ભામંડળ

શત્રુ જરૂર મરણ પામશે; માટે તેમને અહીં પડ્યા મૂકીને આપણે ચાલ્યા જઇએ, જેથી કાકા આપણી પાસે આવેજ નહીં.' આ પ્રમાણે વિચારીને તે બુદ્ધિમાન ઈન્દ્રજિત અને મેઘવાહન રણભૂમિમાંથી ખસી ગયા, એટલે વિભીષણ ભામંડલ અને સુગ્રીવને જોતો સતો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. રામલક્ષ્મણ પણ હિમથી આચ્છાદિત શરીરવાળા સૂર્યચંદ્રની જેમ ચિંતાવડે મ્લાન મુખવાળા થઇને ત્યાંજ ઉભા રહ્યા. તે સમયે રામભદ્રે પૂર્વે જેણે પોતાને વરદાન આપ્યું હતું તેવા મહાલોચન નામના સુવર્ણકુમારનિકાયના દેવનું સ્મરણ કર્યું. તે દેવતાએ અવધિજ્ઞાનવડે તે વૃત્તાંત જાણી ત્યાં આવીને પદ્મ (રામચંદ્ર) ને સિંહનિનાદા નામની વિદ્યા, મુશલ, રથ અને હળ આપ્યાં,* અને લક્ષ્મણને ગારૂડી વિદ્યા, રથ અને રણમાં શત્રુઓનો નાશ કરનારી વિદ્યુદ્દદના નામની ગદા આપી. તે ઉપરાંત બન્ને વીરોને વારૂણ, આગ્નેય અને વાયવ્ય પ્રમુખ બીજાં દિવ્ય અસ્ત્રો અને બે છત્રો આપ્યાં. પછી લક્ષ્મણ સુગ્રીવ અને ભામંડલની પાસે ગયા. તેમના આવતાંજ તેમના વાહનરૂપ ગરૂડને જોઇ સુગ્રીવ અને ભામંડલના નાગપાશના સર્પો તત્કાળ નાસી ગયા. તે વખતે રામના સૈન્યમાં ચારે તરફ જયજય શબ્દનો ધ્વનિ થયો, અને રાક્ષસોના સૈન્યની જેમ સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો.

ત્રીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે રામ અને રાવણનાં સૈન્ય ફરીવાર સર્વ બળથી રણભૂમિના આંગણામાં આવ્યાં; એટલે યમરાજના દાંતની જેમ સ્ફુરાયમાન અસ્ત્રોથી મહા ભયંકર અને અકાળે પ્રલયકાળનાં સંવર્ત્ત મેઘની જેવો મોટો સંગ્રામ પ્રવર્ત્યો. મધ્યાન્હ કાળના તાપથી તપેલા વરાહોવડે તલાવડીની જેમ ક્રોધ પામેલા રાક્ષસોએ વાનરોની સેનાને ક્ષોભ પમાડ્યો. પોતાની બધી સેના ભગ્નપ્રાય થયેલી જોઇને બીજાં શરીરોમાં યોગીઓ પ્રવેશ કરે તેમ સુગ્રીવ વિગેરે પરાક્રમી વીરોએ રાક્ષસોની સેનામાં પ્રવેશ કર્યો; એટલે ગરૂડોથી સર્પોની જેમ અને જળથી કાચા ઘડાની જેમ કપીશ્વરોથી આક્રાંત થયેલા સર્વ રાક્ષસો પરાભવ પામી ગયા. રાક્ષસોનો ભંગ થતો જોઇને રાવણ પોતેજ ક્રોધ કરીને પોતાના મોટા રથના પ્રચારથી જાણે પૃથ્વીને ફાડી નાંખતો હોય તેમ ચાલ્યો. દાવાનળની જેમ વેગથી પ્રસરતા તે રાવણની આગળ કપિવીરોમાંથી કોઇ એક ક્ષણવાર પણ ટકી શક્યો નહી; તેથી તેની સામે યુદ્ધ કરવાને ચાલેલા રામને વિનયથી નિષેધીને વિભીષણે આવી રાવણને રૂંધ્યો. તેને જોઇને રાવણ બોલ્યો—" અરે વિભીષણ ! તું કોને આશ્રયે ગયો છે કે જેણે આ રણ વિષે ક્રોધ પામેલા મારા મુખમાં પ્રથમ ગ્રાસની પેઠે તને નાંખી દીધો ? શિકારી જેમ ડુક્કર ઉપર શ્વાનને મોકલે તેમ તને મારી ઉપર મોકલતા તે આત્મરક્ષા કરનાર રામે ઘણો સારો વિચાર કર્યો લાગે છે ! હે વત્સ ! અદ્યાપિ તારી ઉપર મારૂં વાત્સલ્ય છે, માટે તું સત્વર ચાલ્યો જા. આજે હું એ રામલક્ષ્મણને સૈન્ય સહિત મારી નાંખીશ, તેથી તે મરનારાઓની

* મુશળ અને હળ એ બળદેવના મુખ્ય શસ્ત્ર છે.

અંદર તું સંખ્યા પૂરનાર થા નહિ. તું ખુશીથી સ્વસ્થાને ચાલ્યો જા. હજુ તારા પૃષ્ટ ઉપર મારો હાથ છે." રાવણનાં આવાં વચન સાંભળીને વિભીષણ બોલ્યો—" અરે અજ્ઞ ! રામ યમરાજની પેઠે ક્રોધ કરીને તારી ઉપર આવતા હતા, પણ મેંજ તેમને મિષ કરીને અટકાવ્યા છે, અને યુદ્ધને મિષે તને બોધ કરવાને માટે હું અહીં આવ્યો છું: માટે હજુ પણ તું સીતાને છોડી દે, પ્રસન્ન થઇને મારૂં વચન માન. અરે દશાનન! હું મૃત્યુના ભયથી કે રાજ્યના લોભથી રામની પાસે આવ્યો નથી, પણ માત્ર અપવાદના ભયથીજ આવ્યો છું, તેથી જો તું સીતાને પાછી અર્પણ કરી તે અપવાદ ટાળી નાંખ તો હું રામને છોડીને તરતજ તારો આશ્રય કરૂં." તેનાં આવાં વચન સાંભળીને રાવણ ક્રોધથી બોલ્યો—'અરે દુર્બુદ્ધિ અને કાતર વિભીષણ ! શું તું અદ્યાપિ મને બીવરાવે છે? મેં તો માત્ર ભ્રાતૃહત્યાના ભયથીજ તને આ પ્રમાણે કહ્યું હતું, બીજો કાંઇ હેતુ નહોતો.' આવી રીતે કહીને રાવણે તરતજ ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યું. વિભીષણ બોલ્યો—' મેં પણ ભ્રાતૃહત્યાના ભયથીજ આ પ્રમાણે કહેલું છે; મારો પણ બીજો કાંઈ હેતુ નથી.' એમ કહી વિભીષણે પણ ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યું. પછી વિચિત્ર પ્રકારનાં અસ્ત્રોને ખેંચતા અને નિરંતર વર્ષાવતા તે બંને ભાઇઓ ઉદ્ધતપણે યુદ્ધ કરવાને પ્રવર્ત્યા.

તે વખતે ઇંદ્રિજિત, કુંભકર્ણ અને બીજા રાક્ષસો પણ જાણે યમરાજના કિંકર હોય તેમ સ્વામીભક્તિથી ત્યાં દોડી આવ્યા. કુંભકર્ણ સામે રામ, ઇંદ્રજીત સામે લક્ષ્મણ, સિંહજઘનની સામે નીલ, ઘટોદર સામે દુર્મર્ષ, દુર્મતિની સામે સ્વયંભૂ, શંભુની સામે નીલ, મય રાક્ષસની સામે અંગદ, ચંદ્રનખની સામે સ્કંદ, વિઘ્નની સામે ચંદ્રોદરનો પુત્ર, કેતુની સામે ભામંડલ, જંબૂમાલીની સામે શ્રીદત્ત, કુંભકર્ણના પુત્ર કુંભની સામે હનુમાન, સુમાલીની સામે સુગ્રીવ, ધૂમ્રાક્ષની સામે કુંદ અને સારણ રાક્ષસની સામે વાળીનો પુત્ર ચંદ્રરશ્મિ—એવી રીતે બીજા રાક્ષસોની સામે બીજા કપિઓ સમુદ્રમાં મગર સાથે મગરની જેમ ઉંચે પ્રકારે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ભયંકરથી પણ ભયંકર એવું યુદ્ધ ચાલતાં ઇંદ્રિજિતે ક્રોધ કરીને લક્ષ્મણની ઉપર તામસ અસ્ત્ર મૂકયું. શત્રુને તાપ કરનારા લક્ષ્મણે અગ્નિ જેમ મીણના પિંડને ગાળી નાંખે તેમ પવનાસ્ત્રવડે તે અસ્ત્રને ગાળી નાંખ્યું. પછી ક્રોધથી ઇંદ્રજિત ઉપર લક્ષ્મણે નાગપાશાસ્ત્ર મૂકયું; જેથી જલમાં હસ્તી જેમ તંતુથી બંધાય તેમ તેનાથી ઇંદ્રિજિત બંધાઇ ગયો. નાગાસ્ત્રથી જેનાં સર્વ અંગ રૂંધાયેલાં છે એવો ઈન્દ્રજિત વજ્રની જેમ પૃથ્વીને ફાડી નાંખતો નીચે પડ્યો; એટલે લક્ષ્મણની આજ્ઞાથી વિરાધે તેને ઉપાડીને પોતાના રથમાં નાંખ્યો અને કારાગ્રહના રક્ષકની જેમ સત્વર પોતાની છાવણીમાં લઇ ગયો. રામે પણ નાગપાશથી કુંભકર્ણને બાંધી લીધો, અને રામની આજ્ઞાથી ભામંડલ તેને છાવણીમાં લઇ ગયો. બીજા પણ મેઘવાહન વિગેરે યોદ્ધાઓને રામના સુભટો બાંધી બાંધીને પોતાની છાવણીમાં લઇ ગયા.

આ બનાવ જોઇ રાવણે ક્રોધ અને શોકથી આકુલ થઈ વિભીષણની ઉપર જયલક્ષ્મીના મૂળ જેવું ત્રિશૂળ નાંખ્યું. તેને લક્ષ્મણે પોતાના તીક્ષ્ણ બાણોથી કદલી ખંડની જેમ અંતરાળમાંથીજ કણેકણ વિશીર્ણ કરી નાંખ્યું. પછી વિજયાર્થી એવા રાવણે ધરણેંદ્રે આપેલી અમોઘવિજયા નામની શક્તિને હાથમાં લીધી, અને ધગ ધગ શબ્દે પ્રજ્વલિત થતી તેમજ તડ તડ શબ્દ કરતી શક્તિને પ્રલયકાળના મેઘની વિદ્યુત્‌લેખાની જેમ તેણે આકાશમાં ભમાડવા માંડી. તેને જોઇને દેવતાઓ આકાશમાંથી ખસી ગયા, સૈનિકોએ નેત્ર મીચી દીધાં અને કોઇ પણ સ્વસ્થ થઇને ઉભા રહી શક્યા નહિ. તે સમયે રામે લક્ષ્મણને કહ્યું કે ' આપણો આગંતુક એવો વિભીષણ જો આ શક્તિવડે માર્યો જશે તો આ આશ્રિતનો ઘાત કરનાર આપણને ધિક્કાર છે!' આવાં રામનાં વચન સાંભળીને મિત્રવત્સલ સૌમિત્રિ વિભીષણની આગળ જઈ રાવણનો આક્ષેપ કરીને ઉભા રહ્યા. ગરૂડપર બેઠેલા લક્ષ્મણને આગળ આવેલા જોઇ રાવણે કહ્યું કે–'અરે લક્ષ્મણ ! આ શક્તિ મેં તને મારવા માટે તૈયાર કરી નથી, તેથી તું બીજાના મૃત્યુમાં આડો મર નહિ; અથવા તું પણ મરી જા, કારણ કે તું પણ મારે મારવા યોગ્ય છે, અને તારે આશ્રયે આવેલો આ વિભીષણ રાંક થઇને મારી આગળ ઉભો રહેલો છે.' આ પ્રમાણે કહીને રાવણે ઉત્પાત વજ્રના જેવી તે શક્તિ હાથમાં ભમાડીને લક્ષ્મણની ઉપર નાંખી. લક્ષ્મણની ઉપર આવતી તે શક્તિની ઉપર સુગ્રીવ, હનુમાન, નલ, ભામંડલ, વિરાધ અને બીજા વીરોએ પોતપોતાનાં અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્રોથી તાડન કર્યું; પરંતુ ઉન્મત્ત હાથી જેમ અંકુશની અવજ્ઞા કરે તેમ સર્વ અસ્ત્રોના સમૂહની અવજ્ઞા કરીને તે શક્તિ સમુદ્રમાં વડવાનળની જેમ લક્ષ્મણના ઉરસ્થળ ઉપર પડી. તેનાથી ભેદાઈને લક્ષ્મણ પૃથ્વીપર પડી ગયા, અને તેમના સૈન્યમાં ચારે તરફ મોટો હાહાકાર થઇ રહ્યો. તત્કાળ રામને અત્યંત ક્રોધ ચડી આવ્યો, તેથી પંચાનન રથમાં બેસીને મારવાની ઇચ્છાએ રાવણની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ક્ષણવારમાં રાવણને રથ વગરનો કરી દીધો, એટલે રાવણ વેગથી બીજા રથ ઉપર બેઠો. જગતમાં અદ્વૈત પરાક્રમવાળા રામે એ પ્રમાણે પાંચ વાર તેનો રથ ભાંગી નાંખીને રાવણને વિરથ કર્યો. એ સમયે રાવણે વિચાર્યું કે 'આ રામ પોતાના બંધુ લક્ષ્મણના સ્નેહથી સ્વયમેવ મરી જશે, તો મારે હમણા વ્યર્થ શામાટે તેની સાથે યુદ્ધ કરવું ?' આવો વિચાર કરીને રાવણ પાછો વળી લંકામાં આવ્યો; અને રામના શોકથી આતુર થયો હોય તેમ સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો.

રાવણ નાસી ગયો એટલે રામ પાછા ફરીને લક્ષ્મણની પાસે આવ્યા. ત્યાં તે લક્ષ્મણને મૂર્છિત જોઇને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. સુગ્રીવ વિગેરેએ આવીને રામની ઉપર ચંદનજળથી સિંચન કર્યું, એટલે તેમને સંજ્ઞા આવી. પછી રામ લક્ષ્મણની પાસે બેસી રૂદન કરતા સતા આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા–" હે વત્સ ! તને શી પીડા થાય છે ? કહે, તેં મૌન કેમ ધર્યું છે ? સંજ્ઞાથી પણ જણાવ, અને તારા અગ્ર બંધુને ખુશી કર.

હે પ્રિયદર્શન વીર ! આ સુગ્રીવ વિગેરે તારા અનુચરો તારા મુખ સામું જોઇ રહ્યા છે, તેમને વાણીથી કે દૃષ્ટિથી કેમ અનુગ્રહિત કરતો નથી ?' 'રાવણ રણમાંથી જીવતો ગયો' એવી લજ્જાથી જો તું ન બોલતો હોય તો બોલ, હું તારો મનોરથ પૂર્ણ કરીશ. અરે દુષ્ટ રાવણ ! ઉભો રહે, ઉભો રહે, તું ક્યાં જાય છે ? તને થોડા વખતમાંજ હું મહામાર્ગે મોકલાવી દઉં." આ પ્રમાણે કહીને જેવા રામ ધનુષનું આસ્ફાલન કરીને ઉભા થયા કે તરતજ સુગ્રીવે આવીને વિનયપૂર્વક કહ્યું–"સ્વામી ! આ રાત્રિ છે, નિશાચર રાવણ લંકામાં ચાલ્યો ગયો છે, અને અમારા સ્વામી આ લક્ષ્મણ શક્તિના પ્રહારથી વિધુર થયેલા છે; માટે ધીરજ રાખો, હવે રાવણને હણાયેલોજ જાણી લ્યો; પરંતુ હમણાં તો લક્ષ્મણને જાગ્રત કરવાના ઉપાય ચિંતવો." ફરી પાછા રામ બોલ્યા–"અરે ! સ્ત્રીનું હરણ થયું અને અનુજ બંધુ લક્ષ્મણ મરાયો, તથાપિ આ રામ હજુ સુધી જીવતો રહેલો છે, તે કેમ સેંકડો પ્રકારે વિદારણ થતો નથી ? હે મિત્ર સુગ્રીવ ! હે હનુમાન ! હે ભામંડલ ! હે નલ ! હે અંગદ ! અને હે વિરાધ વિગેરે સર્વ વીરો ! તમે હવે પોતપોતાના સ્થાનકે ચાલ્યા જાઓ. હે મિત્ર વિભીષણ ! તમને મેં જે કૃતાર્થ કર્યા નથી તે મારે સીતાના હરણથી અને લક્ષ્મણના વધથી પણ અધિક શોકને માટે છે; તેથી હે બંધુ ! કાલે પ્રાતઃકાળે તમારા બંધુરૂપ વૈરી એવા રાવણને મારા બાંધવ લક્ષ્મણને માર્ગે જતો તમે જોશો. પછી તમને કૃતાર્થ કરીને હું પણ મારા અનુજ બંધુ લક્ષ્મણની પછવાડે જઇશ, કારણ કે લક્ષ્મણ વિના મારે સીતા અને જીવિત શા કામનાં છે ?" વિભીષણે કહ્યું–"હે પ્રભુ ! આવું અધૈર્ય કેમ રાખો છો ? આ શક્તિથી હણાયેલો પુરૂષ એક રાત્રિ સુધી જીવે છે; માટે જ્યાં સુધી આ રાત્રિ નિર્ગમન થાય નહિ ત્યાં સુધીમાં મંત્ર તંત્ર વિગેરેથી લક્ષ્મણના ઘાતનો પ્રતિકાર કરવાનો પ્રયત્ન કરો." રામે તેમ કરવાને કબુલ કર્યું, એટલે સુગ્રીવ વિગેરે કપિઓએ વિદ્યાના બળે રામલક્ષ્મણની આસપાસ ચાર ચાર દ્વારવાળા સાત કિલ્લા કરી દીધા. પછી પૂર્વ દિશાના દ્વાર ઉપર અનુક્રમે સુગ્રીવ, હનુમાન, તાર, કુંદ, દધિમુખ, ગવાક્ષ અને ગવય રહ્યા. ઉત્તર દિશાના દ્વાર ઉપર અંગદ, કૂર્મ, અંગ, મહેંદ્ર, વિહંગમ, સુષેણ અને ચંદ્રરશ્મિ અનુક્રમે રહ્યા. પશ્ચિમ દિશાના દ્વાર ઉપર નિલ, સમરશીલ, દુર્ધર, મન્મથ, જય, વિજય અને સભવ રહ્યા, અને દક્ષિણ દિશાના દ્વાર ઉપર ભામંડલ, વિરાધ, ગજ, ભુવનજિત્, નળ, મૈંદ અને વિભીષણ રહ્યા. રામ અને લક્ષ્મણને વચમાં રાખી સુગ્રીવ વિગેરે રાજાઓ આત્મારામ હોય તેમ ઉદ્યમીપણે જાગ્રત થઈને રહેવા લાગ્યા.

એ અવસરે કોઈએ જઈને સીતાને કહ્યું કે–'રાવણની શક્તિથી લક્ષ્મણ મરાયા છે અને ભાઇના સ્નેહને લીધે રામભદ્ર પણ પ્રાતઃકાળે મરણ પામશે.' વજ્રના નિર્ઘોષ જેવા તે ભયંકર ખબર સાંભળી પવનથી હણાએલી લતાની જેમ સીતા મૂર્છા પામીને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. વિદ્યાધરીઓએ જળથી સિંચન કર્યું એટલે સીતા સચેતન થયા,

પછી બેઠા થઇને કરૂણ સ્વરે વિલાપ કરવા લાગ્યા કે–" હા વત્સ લક્ષ્મણ ! તમારા અગ્ર બંધુને એકલા મૂકીને તમે ક્યાં ચાલ્યા ગયા ? તમારા વિના એક મુહૂર્ત પણ રહેવાને તે સમર્થ નથી. હું મંદભાગિણીને ધિક્કાર છે કે જેને માટે મારા દેવ જેવા સ્વામી અને દિયરને આવું કષ્ટ પ્રાપ્ત થયું ! હે પૃથ્વી ! મારાપર પ્રસન્ન થા અને મારા પ્રવેશને માટે તું બે ભાગે થઇને મને માર્ગ આપ, અથવા હે હૃદય ! પ્રાણને નીકળવાને માટે તું બે ભાગે થઈ જા." આ પ્રમાણે કરૂણ સ્વરે વિલાપ કરતા સીતાને જોઇને એક કૃપાળુ વિદ્યાધરી અવલોકિની વિદ્યાવડે જોઈને બોલી–' હે દેવી ! તમારા દિયર લક્ષ્મણ પ્રાતઃકાળે અક્ષતાંગ થશે અને રામભદ્ર સહિત અહીં આવીને આનંદ પમાડશે.' તેની આવી વાણી સાંભળીને સીતા સ્વસ્થ થયા અને ચક્રવાકીની જેમ સૂર્યોદયની રાહ જોતા સતા જાગ્રત રહ્યા.

'આજે લક્ષ્મણને માર્યા છે' એમ જાણીને રાવણ ક્ષણવાર હર્ષ પામ્યો. ક્ષણવારે પાછો પોતાના ભાઈ, પુત્રો, મિત્રો અને બંધુઓને સંભારીને રૂદન કરવા લાગ્યો–" હા વત્સ કુંભકર્ણ ! તું મારો બીજો આત્માજ હતો, હા પુત્ર ઇંદ્રજિત અને મેઘવાહન ! તમે મારા બીજા બે બાહુજ હતા, હા વત્સ જંબુમાલી વિગેરે વીરો ! તમે મારા રૂપાંતર જેવા હતા, અરે ! તમે ગજેંદ્રોની જેમ પૂર્વે અપ્રાપ્ત એવા બંધનને કેમ પ્રાપ્ત થયા ?" એવી રીતે પોતાના બંધુઓનાં નવીન નવીન સ્નેહના કારણોનું વારંવાર સ્મરણ કરીને રાવણ વારંવાર મૂર્છા પામવા લાગ્યો અને રૂદન કરવા લાગ્યો.

તે સમયે રામના સૈન્યમાં પહેલા કોટના દક્ષિણદ્વારના રક્ષક ભામંડલની પાસે આવીને કોઈ વિદ્યાધર કહેવા લાગ્યો–' જો તમે રામના પૂરા હિતકારી હો તો મને રામના દર્શન કરાવો, હું લક્ષ્મણના જીવવાનો ઉપાય કહીશ; કેમકે હું તમારો હિતકારી છું.' તે સાંભળી તત્કાલ ભામંડલ તેને ભુજાએ પકડી રામની પાસે લઈગયો, એટલે તેણે પ્રણામ કરી વિજ્ઞપ્તિ કરી–" હે સ્વામી ! સંગીતપુરના રાજા શશિમંડલનો પ્રતિચંદ્ર નામે હું પુત્ર છું. મારો જન્મ સુપ્રભા રાણીની કુક્ષિથી થયેલો છે. એક વખતે હું સ્રી સહિત ક્રીડા કરવાને માટે આકાશમાર્ગે જતો હતો, તેવામાં સહસ્રવિજય નામના વિદ્યાધરે મને જોયો. તેણે મૈથુન સંબંધી વૈરથી મારી સાથે ચિરકાળ યુદ્ધ કર્યું. પ્રાંતે ચંડરવા શક્તિ મારીને મને તેણે પૃથ્વીપર પાડી નાંખ્યો. તે વખતે અયોધ્યાપુરીના માહેંદ્રોદય નામનાં ઉદ્યાનમાં મને પૃથ્વીપર આલોટતો તમારા કૃપાળુ બંધુ ભરતે જોયો; એટલે તત્કાળ તેમણે કોઈક સુગંધી જળથી મને સિંચન કર્યું, તેથી પરગૃહમાંથી ચોર નીકળે તેમ મારા શરીરમાંથી તે શક્તિ બહાર નીકળી ગઈ અને સદ્ય મારો ઘા પણ રૂઝાઈ ગયો. મેં આશ્ચર્ય પામીને એ સુગંધી જળનું માહાત્મ્ય તમારા અનુજ બંધુને પૂછ્યું, એટલે તે બોલ્યા–" એક વખતે વિંધ્ય નામનો સાર્થવાહ ગજપુરથી અહીં આવ્યો, તેની સાથે એક પાડો હતો, તે અતિભારથી માર્ગમાં તુટી પડ્યો. નગરના લોકો તેના

મસ્તકપર પગ મૂકીને ચાલવા લાગ્યા. ઉપદ્રવથી પીડાતો તે પાડો મૃત્યુ પામ્યો, અને અકામ નિર્જરાના યોગથી શ્વેતંકર[૧]નગરનો રાજા પવનપુત્રક નામે વાયુકુમાર દેવ થયો. અવાધજ્ઞાનથી પૂર્વે થયેલું પોતાનું કષ્ટકારી મૃત્યુ જાણી તેને કોપ ચઢ્યો; તેથી તેણે મારા નગરમાં અને દેશમાં વિવિધ જાતના વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કર્યા; પરંતુ એક દ્રોણમેઘ નામનો રાજા મારો મામો હતો તે મારી ભૂમિમાં રહેતો હતો, છતાં તેના દેશમાં કે ગૃહમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો નહિ; તેથી મેં વ્યાધિ નહિ થવાનું તેમને કારણ પૂછ્યું, એટલે દ્રોણમેઘે કહ્યું કે–' મારી પ્રિયંકરા નામે રાણી પૂર્વે રોગથી અત્યંત પીડાતી હતી, અન્યદા તેને ગર્ભ રહ્યો. તેના પ્રભાવથી તે વ્યાધિમુક્ત થઇ ગઇ. અનુક્રમે વિશલ્યા નામે એક પુત્રીને તેણે જન્મ આપ્યો. અન્યદા તમારા દેશની જેમ મારા દેશમાં પણ વ્યાધિનો ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન થતાં તે વિશલ્યાના સ્નાનજળથી સિંચન કરતાં લોકો નીરોગી થઇ ગયા. એકદા સત્યભૂતિ નામે ચારણમુનિને મેં તેનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેમણે વિશલ્યાના પૂર્વ જન્મના તપનું એ ફળ છે એમ કહ્યું. વળી વિશેષમાં કહ્યું કે–'આ વિશલ્યાના સ્નાનજળથી વ્રણનું સંરોહણ, શલ્યનો અપહાર અને વ્યાધિનો ક્ષય થશે, તેમજ રામના અનુજ બંધુ લક્ષ્મણ તેના પતિ થશે.' તે મુનિની વાણીથી, સમ્યક્ જ્ઞાનથી અને અનુભવથી પણ તે વિશલ્યાના સ્નાનજળના પ્રભાવ વિષે, મને નિશ્ચય થયેલો છે.' આ પ્રમાણે કહીને મારા મામા દ્રોણમેઘે મને વિશલ્યાના સ્નાનનું જલ અર્પણ કર્યું; જેના સિંચનથી મારી ભૂમિ પણ નીરોગી થઈ ગઇ. તેજ સ્નાનજલથી મેં તમને સિંચન કર્યા, જેથી તમે શક્તિશલ્યરહિત થઇ ગયા, તેમજ ક્ષણવારમાં તમારા વ્રણ પણ રૂઝાઈ ગયા." આ પ્રમાણે મને અને ભરતને તેની ખાત્રી થયેલી છે, માટે પ્રાતઃકાળ થયા અગાઉ તે વિશલ્યાનું સ્નાનજળ લાવો. હવે સત્વર ઉતાવળ કરો. પ્રાતઃકાળ થઈ જશે તો પછી શું કરી શકશો ? શકટ વીંખાઇ ગયા પછી ગણેશ શું કરી શકશે ?"

તે સાંભળી રામે વિશલ્યાનું સ્નાનજળ લાવવાને માટે ભામંડલ, હનુમાન અને અંગદને સત્વર ભરતની પાસે જવા આજ્ઞા કરી. તેઓ પવનની જેવા વેગથી વિમાનમાં બેસીને અયોધ્યામાં આવી પહોંચ્યા. રાજમહેલની ઉપર ભરતને સુતેલા જોયા. ભરતને જગાડવા માટે તેઓએ આકાશમાં રહી ગાયન કરવા માંડ્યું. "રાજકાર્ય માટે કોઇ પણ ઉપાયથી રાજાઓને ઉઠાડવા જોઈએ." ગાયનના સ્વરથી ભરત જાગી ગયા, એટલે પોતાની પાસે નમસ્કાર કરતા ભામંડલ વિગેરેને દીઠા. અકસ્માત્ રાત્રિએ આવવાનું કારણ પૂછવાથી તેમણે પોતાનું કાર્ય જણાવ્યું. "આપ્ત જનની આગળ આપ્ત જનને કાંઈ છુપું રાખવાનું હોતું નથી." પછી 'મારા ત્યાં જવાથીજ તે કાર્ય સિદ્ધ થશે' એવું ધારીને ભરત તેમના વિમાનમાં બેસી કૌતુકમંગલ નગરે આવ્યા. ત્યાં

૧ આ નગર ભુવનપતિ સબંધી જણાય છે.

ભરતે દ્રોણમેઘની પાસે વિશલ્યાની માગણી કરી, એટલે તેણે એક હજાર બીજી કન્યાઓ સહિત લક્ષ્મણ સાથે વિવાહ કરીને વિશલ્યાને આપી. પછી ભામંડલ વિગેરે ઘણા ઉતાવળા થઈ ભરતને અયોધ્યામાં મૂકીને પરિવાર સહિત વિશલ્યાને સાથે લઈ રામ પાસે પહોંચ્યા. પ્રજ્વલિત દીપકવાળા વિમાનમાં બેસીને આવતા ભામંડલને જોઇને સર્વ ક્ષણવાર તો સૂર્યોદયના ભ્રમથી ભય પામી ગયા; એવામાં તો ભામંડલે આવીને વિશલ્યાને લક્ષ્મણની પાસે મૂકી. તેણે લક્ષ્મણને કરસ્પર્શ કર્યો એટલે તત્કાળ યષ્ટિમાંથી સર્પિણી છટકીને નીકળે તેમ લક્ષ્મણના શરીરમાંથી મહાશક્તિ બહાર નીકળી. તે વખતે બાજ પક્ષી જેમ ચકલીને પકડે તેમ આકાશમાં ઉછળતી એ શક્તિને હનુમાને છલંગ મારીને પકડી લીધી. શક્તિ બોલી—" હું દેવતારૂપી છું; મારો આમાં કાંઇ પણ દોષ નથી, હું પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાની બેન છું, અને ધરણેંદ્રે મને રાવણને આપેલી છે. વિશલ્યાના પૂર્વ ભવના તપતેજને સહન કરવાને હું અસમર્થ છું તેથી હું ચાલી જાઉં છું, સેવકની જેમ હું નિરપરાધી છું; માટે મને છોડી મૂકો." આ પ્રમાણે શક્તિના કહેવાથી વીર હનુમાને તેને છોડી મૂકી. છોડતાં માત્રમાંજ તે શક્તિ જાણે લજ્જા પામી હોય તેમ અંતર્ધાન થઇ ગઇ. વિશલ્યાએ ફરીવાર લક્ષ્મણને કરસ્પર્શ કર્યો અને હળવે હળવે ગોશીર્ષચંદનનું વિલેપન કર્યું. તત્કાળ વ્રણ રૂઝાઇ જવાથી લક્ષ્મણ નિદ્રામાંથી ઉઠ્યા હોય તેમ બેઠા થયા. રામભદ્રે હર્ષાશ્રુ વર્ષાવતાં પોતાના અનુજબંધુને આલિંગન કર્યું. પછી રામે વિશલ્યાનો સર્વ વૃત્તાંત લક્ષ્મણને જણાવ્યો, અને તેના સ્નાનજળનું પોતાના અને પારકા—સર્વે ઘવાયેલા સૈનિકોની ઉપર અભિષિંચન કર્યું. પછી રામની આજ્ઞાથી તેજ વખતે એક હજાર કન્યા સહિત વિશલ્યાને લક્ષ્મણ વિધિપૂર્વક પરણ્યા. વિદ્યાધરોએ લક્ષ્મણના નવીન જીવનનો અને વિવાહનો ઉત્સાહપૂર્વક જગતને આશ્ચર્યકારી ઉત્સવ કર્યો.

'લક્ષ્મણ સજીવન થયા' એવા ખબર બાતમીદારો પાસેથી સાંભળીને રાવણ પોતાના ઉત્તમ મંત્રીઓની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો. રાવણ બોલ્યો—" મારો એવો ભાવ હતો કે મારી શક્તિથી ઘાયલ થયેલો લક્ષ્મણ પ્રાતઃકાળે મરણ પામશે. તેની પછવાડે તેના સ્નેહથી પીડિત રામ પણ મરી જશે; પછી કપિઓ સર્વે નાસીને ચાલ્યા જશે, અને કુંભકર્ણ, ઇંદ્રજિત વિગેરે મારા બંધુ અને પુત્રો સ્વયમેવ મારી પાસે આવશે; પણ અત્યારે દૈવની વિચિત્રતાથી લક્ષ્મણ તો સજીવન થયો; માટે હવે કુંભકર્ણ વિગેરેને મારે શી રીતે છોડાવવા ? " મંત્રીઓ બોલ્યા—" સીતાને છોડ્યા વગર કુંભકર્ણ વિગેરે વીરોનો છુટકારો થશે નહિ, પણ ઉલટું અશિવ થશે. હે સ્વામી ! આટલા વીરો તો ચાલ્યા ગયા તે ગયા, પણ હવે તો આપણા કુળની રક્ષા કરો, તેમાં રામનો અનુનય કર્યા શિવાય બીજો કોઇ ઉપાય નથી. " આવાં મંત્રીઓનાં વચન રાવણને રૂચ્યાં નહિ, તેથી તેમની અવજ્ઞા કરીને સામંત નામના દૂતને આજ્ઞા કરી કે ' રામની પાસે જઇ

સામ દામ અને દંડ પૂર્વક તેને સમજાવી આવ.' દૂત રામની છાવણીમાં આવ્યો, અને દ્વારપાળને વિજ્ઞપ્તિ કરવા વડે અંદર પ્રવેશ કરીને સુગ્રીવાદિકથી વીંટાએલા રામને નમસ્કાર કરી ધીર વાણીથી આ પ્રમાણે બોલ્યો—"મહારાજા રાવણે કહેવરાવ્યું છે કે મારા બંધુવર્ગને છોડી મૂકો, સીતા મને આપવાને સંમત થાઓ અને મારૂં અર્દ્ધ રાજ્ય ગ્રહણ કરો, હું તમને ત્રણ હજાર કન્યા આપીશ; એટલાથી સંતોષ માનો, નહિ તો પછી તમારૂં આ સર્વ સૈન્ય અને જીવિત કાંઈ પણ રહેવાનું નથી." પદ્મનાભ (રામ) બોલ્યા—' મારે રાજ્યસંપત્તિનું પ્રયોજન નથી તેમજ બીજી સ્રીઓનું કે મોટા ભોગનું પણ પ્રયોજન નથી, માત્ર જો રાવણ સીતાને પૂજન કરીને અહીં મોકલશે, તો હું તેના બંધુ અને પુત્રોને છોડી મૂકીશ, અન્યથા છોડીશ નહિ.' સામંત બોલ્યો—"હે રામભદ્ર! તમને આ પ્રમાણે કરવું યુક્ત નથી, માત્ર એક સ્રીને માટે પ્રાણસંશયમાં શા સારૂ પડો છો? રાવણે હણેલ લક્ષ્મણ એકવાર સજીવન થયા, પણ હવે ફરીવાર તે લક્ષ્મણ, તમે અને આ વાનરો શી રીતે જીવી શકશો? એકલો રાવણ આ બધા વિશ્વને હણવાને સમર્થ છે, માટે તેનું વચન સર્વથા માન્ય કરવું જોઈએ. ન માનો તો તેનું પ્રરિણામ વિચારો!" સામંતનાં આવાં વચન સાંભળી લક્ષ્મણ ક્રોધથી બોલી ઉઠ્યા—" અરે અધમ દૂત! હજુ સુધી રાવણ પોતાની અને બીજાની શક્તિને જાણતો નથી. તેનો સર્વ પરિવાર હણાયો અને બંધાયો, માત્ર તેની સ્રીઓજ અવશેષ રહી, તથાપિ તે હજુ સુધી સ્વમુખે પોતાનું પરાક્રમ બતાવ્યા કરે છે, તે તેની કેવી ધીઠતા! એક મૂળરૂપ મુશલ અવશેષ રહેલું હોય, અને અશેષ જટા (શાખા) છેદાયેલી હોય તેવા વડવૃક્ષની જેમ તે રાવણ હવે એક અંગે રહેલો છે, તો તે હવે કેટલીવાર રહી શકશે? માટે હવે તું સત્વર જા, અને રાવણને યુદ્ધ કરવા માટે મોકલ, તેને મારવાને મારો ભુજ તૈયાર થઇ રહેલો છે." આ પ્રમાણે લક્ષ્મણે આક્ષેપ કર્યો એટલે તેના ઉત્તરમાં સામંત બોલવા જતો હતો, તેવામાં તો વાનરોએ ઉઠી ગળે પકડીને તેને કાઢી મૂક્યો. સામંતે રામ અને લક્ષ્મણનાં બધાં વચનો રાવણને કહ્યાં. પછી રાવણે મંત્રીઓને પૂછ્યું કે—' કહો, હવે શું કરવુ ?' મંત્રીઓ બોલ્યા—" હવે સીતાને અર્પણ કરવા તેજ ઉચિત છે. તમે વ્યતિરેક[1] ફળ તો જોઇ લીધું. હવે અન્વય[2] ફળ જુઓ. અન્વય અને વ્યતિરેકથી સર્વ કાર્યની પરીક્ષા થાય છે; માટે હે રાજા! તમે એકલા વ્યતિરેકમાંજ કેમ લાગ્યા રહો છો? અદ્યાપિ તમારા ઘણા બંધુઓ અને પુત્રો અક્ષત છે, તો સીતાને અર્પણ કરીને તેમની સાથે આ રાજ્યસંપત્તિવડે વૃદ્ધિ પામો." મંત્રીઓના મુખથી આ પ્રમાણેની સીતાના અર્પણની વાણી સાંભળીને જાણે મર્મમાં હણાયો હોય તેમ રાવણ અંતરમાં બહુજ દુભાયો અને ચિરકાળ સુધી સ્વયમેવ ચિંતન કરવા લાગ્યો. પછી બહુરૂપા વિદ્યાને સાધવાનો હૃદયમાં નિશ્ચય કરી કષાય શાંત કરી શાંતિનાથના

---

૧ વિપરીત વર્ત્યાનું ફળ. ૨ અનુકૂળ વર્ત્તવાનું ફળ

ચૈત્યમાં ગયો: ભક્તિથી જેનું મુખ વિકાશ પામ્યું છે એવા રાવણે ઇંદ્રની જેમ જળકળશાઓથી શ્રી શાંતિનાથને સ્નાત્ર કર્યું, અને ગોશીર્ષચંદનથી વિલેપન કરીને દિવ્ય પુષ્પોવડે પૂજા કરી. પછી શ્રી શાંતિનાથની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા માંડી—

"દેવાધિદેવ, જગતના ત્રાતા અને પરમાત્મ રૂપ સોળમા તીર્થંકર શ્રીશાંતિનાથ પ્રભુને મારા નમસ્કાર હો. આ સંસારસમુદ્રથી તારનાર એવા હે શાંતિનાથ ભગવાન ! સર્વાર્થસિદ્ધિના મંત્રરૂપ તમારા નામને પણ વારંવાર નમસ્કાર છે. હે પ્રભુ ! જે તમારી અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરે છે તેઓના હાથમાં અણિમા વિગેરે આઠે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. તે નેત્રોને ધન્ય છે કે જે પ્રતિદિન તમારૂં દર્શન કરે છે, તેનાથી પણ તે હૃદયને ધન્ય છે કે જે નેત્રના જોયેલા તમને ધારણ કરી રાખે છે. હે દેવ ! તમારા ચરણસ્પર્શથી પણ પ્રાણી નિર્મળ થાય છે. શું સ્પર્શવેધી રસથી લોઢું પણ સુવર્ણ નથી થતું ? હે પ્રભુ ! તમારા ચરણકમળમાં પ્રણામથી અને તમારી સામે નિત્ય ભૂમિપર આલોટવાથી મારા લલાટ ઉપર તમારાં કિરણની પંક્તિ શૃંગારતિલકરૂપ થાઓ. હે પ્રભુ! તમને ઉપહાર કરેલાં પુષ્પગંધાદિક પદાર્થોવડે સદા મારી રાજ્યસંપત્તિરૂપ વેલીનું ફળ મને પ્રાપ્ત થજો. હે જગત્પતિ ! તમને વારંવાર એજ પ્રાર્થના કરૂં છું કે મને ભવે ભવમાં તમારી અત્યંત ભક્તિ પ્રાપ્ત થજો."

આ પ્રમાણે શ્રી શાંતિનાથની સ્તુતિ કરીને અક્ષમાળાને ધારણ કરનારા રાવણે પ્રભુની સામે રત્નશિલાપર બેસીને તે વિદ્યા સાધવાનો આરંભ કર્યો. મંદોદરીએ યમદંડ નામના દ્વારપાળને કહ્યું કે 'સર્વ પુરીજન આઠ દિવસ સુધી જૈનધર્મમાં તત્પર રહે એમ કહે, અને જે એવું નહિ કરે તેનો વધ કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે લંકાપુરીમાં પડહ વગડાવ.' મંદોદરીના આદેશથી દ્વારપાળે તે પ્રમાણે આખી લંકાનગરીમાં પડહ વગડાવીને આઘોષણા કરાવી. આ ખબર બાતમીદારોએ આવીને સુગ્રીવને કહી. સુગ્રીવે રામભદ્રને કહ્યું કે–'હે પ્રભુ ! જ્યાંસુધી રાવણ બહુરૂપા વિદ્યા સાધે નહિ ત્યાં સુધીમાં તેને સાધ્ય કરી લેવો સારો છે; કેમકે ત્યાં સુધીજ તે સાધ્ય છે.' રામે હસીને કહ્યું કે– 'ધ્યાનપરાયણ અને શાંત રાવણને હું શી રીતે ગ્રહણ કરૂં ? હું તેના જેવો છળી નથી.' રામનાં આવાં વચન સાંભળી તેનાથી છાના અંગદવિગેરે કપિવીરો શાંતિનાથના ચૈત્યમાં રહેલા લંકાપતિને વિદ્યાથી ભ્રષ્ટ કરવાને માટે ત્યાં ગયા. તેઓએ ઉચ્છૃંખલપણે તેને વિવિધ પ્રકારના ઉપસર્ગો કર્યા, તથાપિ રાવણ જરા પણ ધ્યાનથી ચલિત થયો નહિ. અંગદે કહ્યું–' અરે રાવણ ! તેં શરણરહિત થઈ રામથી ભય પામીને આ શું પાખંડ આરંભ્યું છે ? તેં અમારા સ્વામીની પરોક્ષમાં મહાસતી સીતાનું હરણ કર્યું છે, અને અમે તો આ તારી પત્ની મંદોદરીનું તારી નજરે જ હરણ કરીએ છીએ.' આ પ્રમાણે કહીને ઘણા રોષવાળા તેણે અનાથ ટીટોડીની જેમ કરૂણસ્વરે રૂદન કરતી મંદોદરીને કેશવડે ખેંચી, તથાપિ ધ્યાનમાં લીન થયેલા રાવણે તેની સામું પણ જોયું

નહિ. તે સમયે આકાશને પ્રકાશિત કરતી બહુરૂપા વિદ્યા પ્રગટ થઇ. વિદ્યા બોલી– ' અરે રાવણ ! હું તને સિદ્ધ થઇ છું, કહે હવે શું કાર્ય કરૂં ? હું બધું વિશ્વ પણ તારે વશ કરી આપી શકું તો પછી આ રામભદ્ર અને લક્ષ્મણ તો કોણ માત્ર છે ? ' રાવણે કહ્યું– 'હે વિદ્યા ! તારાથી સર્વ વાત સિદ્ધ થાય તેમ છે, પણ જે કાળે હું સ્મરણ કરૂં તે વખતે તું આવજે, હાલ તો સ્વસ્થાને જા'. પછી તેનું કહેલું લક્ષમાં લઇને વિદ્યા અંતર્ધાન થઇ ગઈ, અને સર્વ વાનરો પવનની જેમ ઉડીને પોતાની છાવણીમાં આવ્યા.

રાવણે મંદોદરી અને અંગદનો સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યો; એટલે તત્કાળ તેણે અહંકારગર્ભિત હુંકાર શબ્દ કર્યો. પછી સ્નાનભોજન કરીને તે દેવરમણ ઉદ્યાનમાં ગયો અને સીતાને કહ્યું–' અરે સુંદરી ! મેં લાંબો વખત તારો અનુનય કર્યો. હવે નિયમભંગની બીક છોડી દઈ, તારા પતિ અને દિયરને મારીને હું તારી સાથે બલાત્કારે ક્રીડા કરીશ. ' આવી રાવણની વિષમય વાણી સાંભળીને રાવણની આશાની જેમ જાનકી મૂર્છા ખાઈ ભૂમિપર પડ્યા. થોડીવારે કિંચિત્ સંજ્ઞા મેળવીને સીતાએ અભિગ્રહ લીધો કે ' જો રામલક્ષ્મણનું મરણ થાય તો ત્યારથી મારે અનશન વ્રત હો. ' આવો સીતાનો અભિગ્રહ સાંભળી રાવણને વિચાર થયો કે " આ સ્ત્રીનો રામની સાથે સ્વાભાવિક સ્નેહ છે, તો આની સાથે મારે રાગ કરવો તે સ્થળમાં કમળ રોપવા જેવું છે. મેં વિભીષણની અવજ્ઞા કરી તે સારૂં કર્યું નથી. વળી મેં મંત્રીઓનું અપમાન કર્યું છે અને મારા કુળને પણ કલંકિત કર્યું છે, પરંતુ જો હવે અત્યારે હું આ સીતાને છોડી દઉં તો તે વિવેક ગણાશે નહિ, પણ ઉલટું ' રામથી દબાઇને સીતાને આપી દીધી ' એવો અપયશ પ્રાપ્ત થશે; માટે રામલક્ષ્મણને બાંધીને અહીં લઈ આવું, અને પછી તેમને આ સીતા અર્પણ કરૂં તો તે કાર્ય ધર્મ અને યશ વધારનારૂં થશે." આવો નિશ્ચય કરીને દુર્મદ રાવણ તે રાત્રિ નિર્ગમન કરી પ્રાતઃકાળે અપશકુનોએ વાર્યા છતાં પણ યુદ્ધ કરવાને ચાલ્યો.

રામ અને રાવણના સૈન્યમાં ઉગ્ર સુભટોની ભુજાના આસ્ફોટથી દિગ્ગજને ત્રાસ પમાડતું મોટું યુદ્ધ ફરીવાર પ્રવર્ત્યું. રૂને પવનની જેમ સર્વ રાક્ષસોને માર્ગમાંથી દૂર કરીને લક્ષ્મણ રાવણની ઉપરજ બાણ નાંખવા લાગ્યા. લક્ષ્મણનું પરાક્રમ જોઇ રાવણને પોતાના જયમાં આશંકા થઈ; તેથી તત્કાળ વિશ્વને ભયંકર એવી બહુરૂપા વિદ્યાનું તેણે સ્મરણ કર્યું. સ્મરણ કરતાંજ તે વિદ્યા આવીને ઉભી રહી, એટલે તેનાવડે રાવણે તરતજ મહા ભયંકર અનેક રૂપો વિકુર્વ્યાં. ભૂમિ ઉપર, આકાશમાં, પૃષ્ઠ ભાગે, અગ્ર ભાગે અને બન્ને પડખે–વિવિધ પ્રકારનાં આયુધોને વર્ષાવતા અનેક રાવણો લક્ષ્મણના જોવામાં આવ્યા. લક્ષ્મણ એકલા છતાં જાણે તેટલારૂપે થયા હોય તેમ ગરૂડપર બેસીને ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થતાં બાણોથી અનેક રાવણોને મારવા લાગ્યા. વાસુદેવ લક્ષ્મણના બાણોથી રાવણ અકળાઈ ગયો, એટલે તેણે અર્દ્ધચક્રીના ચિન્હરૂપ જાજ્વલ્યમાન ચક્રનું

સ્મરણ કર્યું. ચક્ર પ્રગટ થતાં જ રોષથી રાતાં નેત્ર કરીને તે છેલ્લા ચક્રરૂપ શસ્ત્રને આકાશમાં ભમાડીને તેણે લક્ષ્મણ ઉપર છોડ્યું. તે ચક્ર લક્ષ્મણને પ્રદક્ષિણા કરીને ઉદયગિરિના શિખર ઉપર સૂર્ય આવે તેમ લક્ષ્મણના જમણા હાથમાં આવીને રહ્યું. એ પ્રમાણે જોઈને રાવણ ખેદ પામી ચિંતામાં પડ્યો કે-'મુનિનું વચન સત્ય થયું, તેમજ વિભીષણ વિગેરેના વિચારનો નિર્ણય પણ સત્ય થયો!' રાવણને ખેદયુક્ત જોઇ વિભીષણે કહ્યું-'હે ભ્રાતા ! જો જીવવાની ઈચ્છા હોય તો હજુ પણ સીતાને મુકી દે.' રાવણે ક્રોધથી કહ્યું-' મારે તે ચક્રની શી જરૂર છે? હું એક મુષ્ટિમાત્રથી આ શત્રુને અને ચક્રને તત્કાળ હણી નાંખીશ.' આવાં ગર્વયુક્ત વચનો બોલનારા રાવણની છાતીને લક્ષ્મણે તત્કાળ તે ચક્રથીજ કોળાના ફલની જેમ ફાડી નાંખી. તેજ વખતે જ્યેષ્ઠ માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ દિવસના પાછલા પહોરે રાવણ મૃત્યુ પામીને ચોથા નરકમાં ગયો. તે સમયે આકાશમાં જયજય શબ્દ કરતા દેવતાઓએ લક્ષ્મણની ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી, અને જેમાં મોટા હર્ષથી ઉઠેલા કિલકિલ નાદવડે ભૂમિ અને અંતરીક્ષ પૂર્ણ થયેલું છે એવું કપિઓનું તાંડવ નૃત્ય થવા લાગ્યું.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये
सप्तमे पर्वणि रावणवधो नाम सप्तम सर्गः समाप्तः ॥ ७ ॥

સર્ગ ૮ મો.

—❋—

રામે કરેલો સીતાનો પરિત્યાગ.

રાવણ મૃત્યુ પામ્યા પછી જ્ઞાતિના સ્નેહને વશ થયેલા વિભીષણે 'હવે ક્યાં નાસી જવું ?' એવો ભયભ્રાંત થઇને વિચાર કરતા રાક્ષસોને આ પ્રમાણે આશ્વાસન આપ્યું કે–"હે રાક્ષસવર્ગ ! આ રામ અને લક્ષ્મણ (પદ્મ અને નારાયણ) આઠમા બલદેવ અને વાસુદેવ છે. તેઓ શરણ કરવાને યોગ્ય છે, માટે નિઃશંક થઈને તેમને શરણે જાઓ." વિભીષણનાં આવાં વચનથી તેઓ રામલક્ષ્મણને શરણે આવ્યા, એટલે પદ્મ અને નારાયણે તેમના ઉપર પ્રસાદ કર્યો. વીર પુરૂષો પ્રજા ઉપર સમદૃષ્ટિવાળાજ હોય છે.

હવે વિભીષણે મરણ પામેલા પોતાના બંધુ રાવણને જોઇ શોકના આવેશવડે મરવાની ઇચ્છાથી પોતાની છરી ખેંચી; તે છરીવતી પોતાના ઉદરમાં ઘા કરત, પરંતુ 'હા ભ્રાત ! હા ભ્રાત !' એમ ઉચા કરૂણ સ્વરે રૂદન કરતા વિભીષણને રામે એકદમ પકડી લીધા. પછી મંદોદરી વિગેરેની સાથે રાવણની સમીપે રૂદન કરતા વિભીષણને રામલક્ષ્મણ સમજાવવા લાગ્યા કે–"હે વિભીષણ ! તમારા આવા પરાક્રમી બંધુ રાવણને માટે કાંઈ પણ શોક કરવો યોગ્ય નથી, કે જેની સાથે સંગ્રામ કરવામાં દેવતાઓ પણ દૂરથીજ શંકા પામતા હતા. આવી વીરવૃત્તિથી મૃત્યુ પામેલો તમારો બંધુ ખરેખર કીર્તિનું પાત્ર થયો છે; માટે હવે તો તેનું ઉત્તરકાર્ય સારી રીતે કરો, રૂદન કરવાથી સર્યું." આ પ્રમાણે કહીને મહાત્મા પદ્મનાભે (રામે) બંધન પામેલા કુંભકર્ણ, ઇન્દ્રજિત અને મેઘવાહન વિગેરેને છોડી દીધા. પછી વિભીષણ, કુંભકર્ણ, ઇંદ્રજિત, મેઘવાહન અને મંદોદરીએ તેમજ બીજા સબંધીઓએ એકઠા મળી અશ્રુપાત કરતાં કરતાં ગોશીર્ષચંદનના કાષ્ઠની ચિતા રચીને કપૂર તથા અગરૂમિશ્ર પ્રજ્વલિત અગ્નિથી રાવણના અંગને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. રામે પદ્મસરોવરે આવી સ્નાન કરીને જરા ઉષ્ણ એવા અશ્રુજળથી રાવણને જલાંજલિ આપી. પછી મધુર વાણીથી જાણે અમૃત રસ વર્ષતા હોય તેમ રામ અને લક્ષ્મણે કુંભકર્ણ વિગેરેને આ પ્રમાણે કહ્યું કે–'હે વીરો ! પૂર્વની જેમ તમે તમારૂં રાજ્ય કરો, તમારી લક્ષ્મી અમારે જોઈતી નથી, તમારૂં કુશળ થાઓ.' આ પ્રમાણે રામના કહેવાથી એકસાથે શોક અને વિસ્મયને ધારણ કરતા કુંભકર્ણાદિક ગદ્‌ગદ સ્વરે બોલ્યા–'હે મહાભુજ ! અમારે ઘણા મોટા એવા પણ આ રાજ્યની કાંઇ જરૂર નથી. અમે તો મોક્ષસામ્રાજ્યને સાધનારી દીક્ષા લઇશું.'

એવા સમયમાં કુસુમાયુધ ઉદ્યાનમાં અપ્રમેયબલ નામે એક ચતુર્જ્ઞાની મુનિ આવ્યા. તેમને તે ઠેકાણે તેજ રાત્રિએ ઉજ્વળ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. દેવતાઓએ આવી તેમના કેવળજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો. પ્રાતઃકાળે રામ, લક્ષ્મણ અને કુંભકર્ણ વિગે-

રેએ આવી તેમને વંદના કરીને ધર્મ સાંભળ્યો. દેશનાને અંતે ઇંદ્રજિત અને મેઘવાહને પરમ વરાગ્ય પામીને પોતાના પૂર્વ ભવ પૂછયા.

મુનિ બોલ્યા—" આ ભરતક્ષેત્રને વિષે કૌશાંબી નગરીમાં તમે પ્રથમ અને પશ્ચિમ નામે બે નિર્ધન બંધુ હતા. એક વખતે ભવદત્ત નામના મુનિ પાસેથી ધર્મ સાંભળીને તમે વ્રત ગ્રહણ કર્યું અને કષાય શાંત કરીને વિહાર કરવા લાગ્યા. એક સમયે તે બન્ને મુનિ ફરતાં ફરતાં પાછા કૌશાંબીમાં આવ્યા. ત્યાં વસંતોત્સવમાં ઇન્દુમુખી રાણીની સાથે ક્રીડા કરતો ત્યાંનો રાજા નંદિઘોષ તેમના જોવામાં આવ્યો. તેને જોઈ પશ્ચિમ મુનિએ એવું નિયાણું બાંધ્યું કે 'આ તપસ્યા કરવાથી આવી ક્રીડા કરનાર આ રાજા અને રાણીનોજ હું પુત્ર થાઉં.' બીજા સાધુઓએ ઘણા વાર્યા તોપણ તે આવા નિયાણાથી નિવૃત્ત થયા નહિ; તેથી મરણ પામીને તે પશ્ચિમ મુનિ રતિવર્દ્ધન નામે તેમના પુત્ર થયા. અનુક્રમે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયેલો અને રાજા થયેલો રતિવર્દ્ધન પિતાની જેમ રમણીઓથી વીંટાઈને વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરવા લાગ્યો. પ્રથમ નામના મુનિ મૃત્યુ પામીને નિયાણારહિત તપના યોગે પાંચમા કલ્પમાં પરમર્દ્ધિક દેવ થયા. અવધિજ્ઞાનથી પોતાના ભાઈ પશ્ચિમને કૌશાંબી નગરીમાં રાજાપણે ઉત્પન્ન થયેલો જાણી તેને બોધ કરવા માટે તે દેવ મુનિરૂપે ત્યાં આવ્યા. રતિવર્દ્ધન રાજાએ તેને આસન આપ્યું, એટલે તેની ઉપર બેસીને ભ્રાતૃસૌહૃદને[1] લીધે તેણે તેનો અને પોતાનો પૂર્વ ભવ કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી જાતિસ્મરણ ઉત્પન્ન થતાં રતિવર્દ્ધને સંસારથી વિરક્ત થઇ તત્કાળ દીક્ષા લીધી, અને ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તે પણ બ્રહ્મલોકમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચવીને તમે બન્ને ભાઇ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિબુદ્ધ નગરને વિષે રાજારૂપે ભાઇ થયા, અને દીક્ષા લઇ મૃત્યુ પામીને અચ્યુત દેવલોકમાં ગયા. ત્યાંથી ચવીને આ પ્રતિવાસુદેવ રાવણના ઇંદ્રજિત અને મેઘવાહન નામે તમે બે પુત્ર થયા છો. રતિવર્દ્ધનની માતા જે ઇંદુમુખી હતી તે ભવભ્રમણ કરીને તમારા બન્નેની માતા આ મંદોદરી થયેલી છે."

આ પ્રમાણે પૂર્વ ભવનો વૃત્તાંત સાંભળીને કુંભકર્ણ, ઇંદ્રજિત, મેઘવાહન અને મંદોદરી વિગેરેએ તત્કાળ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી રામે મુનિને નમસ્કાર કરી લક્ષ્મણ તથા સુગ્રીવની સાથે ઇંદ્રની જેમ મોટી સમૃદ્ધિથી લંકામાં પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે વિભીષણ છડીદારની જેમ નમ્ર થઇ આગળ ચાલી રામને માર્ગ બતાવતો હતો, અને વિદ્યાધરોની સ્ત્રીઓ રામને મંગળ કરતી હતી. અનુક્રમે પુષ્પગિરિના મસ્તક ઉપર આવેલા ઉદ્યાનમાં જતાં જેવા હનુમાને કહ્યા હતા તેવાજ સીતા રામના જોવામાં આવ્યા. પોતાના આત્માને તે વખતેજ જીવતો માનનારા રામે જાણે બીજું જીવિત હોય તેમ તે સીતાને લઇને પોતાના ઉત્સંગમાં ધારણ કર્યા. તે વખતે હર્ષ પામેલા સિદ્ધ અને ગંધર્વોએ 'આ મહાસતી સીતા જય પામો' એવો આકાશમાં હર્ષનાદ કર્યો. ઘાટા હર્ષના અશ્રુજળથી જાણે તેમના ચરણને ધોતા હોય તેમ

૧ બંધુપણાનો સ્નેહ.

સીતાદેવીને લક્ષ્મણે હર્ષથી નમસ્કાર કર્યો. "મારી આશિષથી ચિરકાળ જીવો, ચિરકાળ આનંદ પામો અને ચિરકાળ વિજય મેળવો." એમ બોલતા સીતાએ લક્ષ્મણના મસ્તકનું આઘ્રાણ કર્યું. પછી ભામંડલે સીતાને નમસ્કાર કર્યો, એટલે સીતાએ હર્ષથી મુનિવાક્યના જેવી (સફળ) આશીષ આપીને તેને આનંદ પમાડ્યો. પછી સુગ્રીવ, વિભીષણ, હનુમાન, અંગદ અને બીજાઓએ આવી આવીને પોતપોતાનું નામ કહેવા સાથે સીતાને પ્રણામ કર્યા. રામવડે વિકાસ પામેલા સીતા ઘણે કાળે પૂર્ણચંદ્રવડે વિકાસ પામેલી પોયણીની જેવા શોભવા લાગ્યા. પછી સુગ્રીવ વિગેરેથી પરવરેલા રામ સીતાની સાથે ભુવનાલંકાર નામના હાથી ઉપર બેસીને રાવણના મંદિરમાં આવ્યા. ત્યાં હજારો મણિસ્તંભથી યુક્ત એવા શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુના ચૈત્યમાં વંદના કરવાની ઇચ્છાએ તેમણે પ્રવેશ કર્યો, અને રામે લક્ષ્મણ અને સીતા સાથે વિભીષણે આપેલા પુષ્પાદિક ઉપસ્કરથી શ્રીશાંતિનાથની પૂજા કરી. પછી વિભીષણની પ્રાર્થનાથી સીતા, લક્ષ્મણ અને સુગ્રીવાદિક પરિવારને લઈને રામ વિભીષણને ઘેર ગયા. ત્યાં વિભીષણને માન આપતા સતા રામે બધા પરિવાર સાથે દેવાર્ચન, સ્નાન અને ભોજનાદિ કર્યું. પછી રામને સિંહાસનપર બેસારી વિભીષણે બે વસ્ત્ર ધારણ કરી અંજલિ જોડીને કહ્યું–" હે સ્વામી ! આ રત્ન સુવર્ણાદિકના ભંડાર, આ હાથી ઘોડા વિગેરે સૈન્ય અને આ રાક્ષસદ્વીપ તમે ગ્રહણ કરો, હું તમારો એક પાળો છું. તમારી આજ્ઞા મેળવીને અમે તમને રાજ્યાભિષેક કરવા ઇચ્છીએ છીએ; માટે આ લંકાપુરીને પવિત્ર કરો અને પ્રસન્ન થઇને મારા ઉપર પણ અનુગ્રહ કરો." રામ બોલ્યા–' હે મહાત્મા ! પૂર્વે આ લંકાનું રાજ્ય મેં તમનેજ આપેલું છે, તે હમણાં ભક્તિથી મોહ પામીને કેમ ભૂલી ગયા ?' આવી રીતે કહી, તેની માગણીનો નિષેધ કરી, પોતાની પ્રતિજ્ઞાને પાળનારા રામે પ્રસન્ન થઇને તેજ વખતે લંકાના રાજ્યઉપર વિભીષણનો અભિષેક કર્યો. પછી ઇંદ્ર જેમ સુધર્મા સભામાં આવે તેમ રામ સીતા, લક્ષ્મણ અને સુગ્રીવાદિકથી પરવર્યા સતા રાવણને ઘરે આવ્યા.

પછી પૂર્વે પરણવાને કબુલ કરેલી સિંહોદર વિગેરે રાજાની કન્યાઓને રામની આજ્ઞાથી વિદ્યાધરો ત્યાં લાવ્યા, અને પોતપોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે રામલક્ષ્મણ તે કુમારીઓને ખેચરની સ્ત્રીઓથી ગીતમંગળ ગવાતે વિધિપૂર્વક પરણ્યા. સુગ્રીવાદિકથી સેવાતા રામલક્ષ્મણે નિર્વિઘ્ને ભોગ ભોગવતાં લંકાનગરીમાં છ વર્ષ નિર્ગમન કર્યા. તે સમયમાં વિંધ્યસ્થલી ઉપર ઇંદ્રજિત અને મેઘવાહન સિદ્ધિપદને પામ્યા; તેથી ત્યાં મેઘરથ નામે તીર્થ થયું, અને નર્મદા નદીમાં કુંભકર્ણ સિદ્ધિ પામ્યા તેથી તે પૃષ્ટરક્ષિત નામે તીર્થ થયું.

અહીં અયોધ્યામાં રામલક્ષ્મણની માતાઓ પોતાના પુત્રોની વાર્તા પણ નહીં જાણવાથી ઘણી દુઃખી થઇ સતી રહેલી હતી, તેવામાં ધાતકીખંડમાંથી નારદ ત્યાં આવી ચડ્યા, તેણે ભક્તિથી નમ્ર એવી તે માતાઓને પૂછ્યું કે ' તમે ચિંતાતુર કેમ છો ?' અપરાજિતા બોલ્યા–"મારા પુત્ર રામ અને લક્ષ્મણ પિતાની આજ્ઞાથી મારી સ્નુષા[1] સીતાને

૧ પુત્રવધૂ.

સાથે લઈને વનમાં ગયા છે, ત્યાં સીતાનું હરણ થવાથી એ મહાભુજ પુત્રો લંકામાં ગયા, ત્યાં યુદ્ધમાં રાવણે શક્તિથી લક્ષ્મણને પ્રહાર કર્યો. તે શક્તિનું શલ્ય દૂર કરવા વિશલ્યાને ત્યાં લઈ ગયા. ત્યારપછી વત્સ લક્ષ્મણ જીવ્યા કે શું થયું ? તે અમે જાણતા નથી." આ પ્રમાણે કહીને હા વત્સ ! એમ કરૂણ સ્વરે કહેતી અને સુમિત્રાને રોવરાવતી અપરાજિતા અત્યંત રૂદન કરવા લાગી. નારદ બોલ્યા—'તમે સ્વસ્થ થાઓ. તમારા પુત્રની પાસે હું જઇશ અને તેઓને અહીં લઈ આવીશ.' તેમની પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા લઇને નારદ લોકો પાસેથી ખબર મેળવી આકાશમાર્ગે ચાલતાં લંકામાં રામની પાસે આવ્યા. રામે સત્કાર કરીને નારદને પૂછ્યું કે 'તમે કેમ પધાર્યા છો ?' એટલે તેમની માતાઓના દુઃખનું સર્વ વૃત્તાંત નારદે તેઓને કહી સંભળાવ્યું. તેથી દુઃખ પામેલા રામે વિભીષણને કહ્યું કે 'તમારી ભક્તિથી માતાઓના દુઃખને પણ ભૂલી જઇને અમે અહીં ઘણો કાળ રહ્યા; પણ હવે હે મહાશય ! જ્યાં સુધી અમારા વિયોગદુઃખથી અમારી માતાઓ મૃત્યુ પામે નહિ ત્યાં સુધીમાં અમે સત્વર ત્યાં જઇશુ, માટે અમને અનુમતિ આપો.' વિભીષણ નમસ્કાર કરીને બોલ્યા—'હે સ્વામી ! હવે માત્ર સોળ દિવસ અહીં રહો, ત્યાં સુધીમાં હું મારા કારીગરોથી અયોધ્યાપુરીને રમણીય બનાવી આપું.' રામે 'તથાસ્તુ' એમ કહ્યું, એટલે વિભીષણે પોતાના વિદ્યાધર કારીગરોને મોકલીને અયોધ્યાપુરીને સોળ દિવસમાં સ્વર્ગપુરી જેવી બનાવી દીધી. રામે સત્કાર કરીને વિદાય કરેલા નારદ અયોધ્યામાં આવ્યા, અને તેમની માતાઓને પુત્રના આગમોત્સવના ખબર આપ્યા. પછી સોળમે દિવસે જાણે શક્રેંદ્ર ને ઈશાનેંદ્ર એકત્ર થયા હોય તેમ રામ અને લક્ષ્મણ સર્વ અંતઃપુર સહિત પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા.

વિભીષણ, સુગ્રીવ અને ભામંડલ પ્રમુખ રાજાઓથી અનુસરાએલા રામ ક્ષણવારમાં અયોધ્યાપુરી પાસે આવ્યા. પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને આવતા બન્ને બંધુને દૂરથી જોઇને ભરત શત્રુઘ્નની સાથે ગજેંદ્રપર બેસી સામા આવ્યા. ભરત નજીક આવ્યા, એટલે ઇંદ્રની આજ્ઞાથી પાલક વિમાનની જેમ રામની આજ્ઞાથી પુષ્પક વિમાન પૃથ્વીપર આવ્યું. પ્રથમ ભરત દૂરથીજ અનુજ બંધુ સાથે ગજેંદ્ર ઉપરથી ઉતર્યા, એટલે ઉત્કંઠિત એવા રામલક્ષ્મણ પણ પુષ્પક વિમાનમાંથી ઉતરી પડ્યા. પછી પગમાં પડેલા અને અશ્રુ સહિત લોચનવાળા ભરતને ઉભા કરી રામ તેમના મસ્તકપર વારંવાર ચુંબન કરતા સતા તેને આલિંગન દઇને મળ્યા, અને ચરણમાં આલોટતા શત્રુઘ્નને પણ ઉઠાડી પોતાના વસ્ત્રથી તેના શરીરને લુંછી આલિંગન કર્યું. ભરત ને શત્રુઘ્ન લક્ષ્મણને નમ્યા, એટલે લક્ષ્મણે ભુજા પ્રસારીને સંભ્રમથી ગાઢ આલિંગન કર્યું. પછી રામ ત્રણ અનુજ બંધુઓની સાથે પુષ્પક વિમાનમાં આરૂઢ થયા, અને પુષ્પક વિમાનને ત્વરાથી અયોધ્યામાં પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા આપી. આકાશમાં અને ભૂમિમાં વાજિંત્રો વાગતે સતે રામ અને

લક્ષ્મણે હર્ષસહિત પોતાની અયોધ્યાપુરીમાં પ્રવેશ કર્યો. તે સમયે મેઘને મયૂર જુએ તેમ ઉત્કંઠિત અને ઉન્મુખ થયેલા પુરજનો અનિમિષ નેત્રે રામલક્ષ્મણને જોવા લાગ્યા અને નિર્ભર સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. સ્થાને સ્થાને પુરીજનો સૂર્યની જેમ જેમને અર્ઘ્ય આપતા હતા એવા અને પ્રસન્ન મુખવાળા રામલક્ષ્મણ અનુક્રમે પોતાના મહેલ પાસે આવ્યા. સુહૃદ્ જનના હૃદયને આનંદ આપનારા રામ લક્ષ્મણ સીતાની સાથે પુષ્પક વિમાનમાંથી ઉતરી માતૃગૃહમાં ગયા: બંને ભાઇઓએ દેવી અપરાજિતાને અને બીજી માતાઓને નમસ્કાર કર્યા. માતાઓએ આશીષ આપી. પછી સીતા, વિશલ્યા વિગેરેએ અપરાજિતાને અને બીજી સાસુઓને તેમના ચરણકમળમાં લલાટ મૂકી પ્રણામ કર્યા. એટલે 'તમે પણ અમારી આશીષથી અમારી માફક વીરપુત્રોને જન્મ આપનારી થાઓ' એવી તેમણે વહુઓને આશીષ આપી. અપરાજિતા દેવી વારંવાર હાથવડે લક્ષ્મણનો સ્પર્શ કરતાં અને મસ્તકમાં ચુંબન કરતાં બોલ્યા—"હે વત્સ ! સારે ભાગ્યે મને તમારા દર્શન થયા છે, હું તો તમને હમણાંજ ફરીવાર જન્મ્યા છો એમ માનું છું.. કારણ કે તમે વિદેશગમન કરી વિજય મેળવીને આવ્યા છો. આ રામે અને સીતાએ તમારી સેવાથીજ વનવાસના તે તે પ્રકારનાં કષ્ટો ઉલ્લંઘન કર્યાં છે." લક્ષ્મણ બોલ્યા—"હે માતા ! વનવાસમાં પિતાની જેમ આર્ય બંધુ રામે અને તમારી જેમ સીતાએ મારું લાલન કરેલું છે, તેથી હું તો વનમાં પણ સુખમાંજ રહેલો હતો. મારા સ્વેચ્છાચારી દુર્લલિતથીજ આર્યબંધુ રામને દુશ્મનોની સાથે વૈર થયું, અને તેથીજ સીતાનું હરણ થયું. હે દેવી ! તે વિષે વધારે શું કહેવું ? પરંતુ હે માતા ! તમારી આશીષથીજ શત્રુરૂપ સાગરનું ઉલ્લંઘન કરીને પરિવાર સહિત રામભદ્ર કુશળતાએ અહીં આવેલા છે." આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ થયા પછી રામની આગળ એક પેદલરૂપે રહેવા ઇચ્છતા ભરતે હર્ષથી અયોધ્યા નગરીમાં મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો.

અન્યદા ભરતે રામભદ્રને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે "હે આર્ય ! તમારી આજ્ઞાથી આટલો કાળ મેં રાજ્ય ધારણ કર્યું, આ રાજ્યને પાળવામાં તમારી આજ્ઞારૂપી અર્ગલા જો આડી આવી ન હોત તો હું પિતાની સાથે તે વખતેજ દીક્ષા ગ્રહણ કરત; માટે હવે મને વ્રત લેવાની આજ્ઞા આપો અને આ રાજ્ય તમે ગ્રહણ કરો. સંસારથી ઉદ્વેગ પામેલો હું હવે તમારા આવ્યા પછી આ રાજ્યમાં રહેવાને ઉત્સાહી નથી." રામ અશ્રુયુક્ત નેત્રે બોલ્યા—'હે વત્સ ! આવું શું બોલો છો ? જેમ કરતા હતા તેમ રાજ્ય કરો, અમે તો તમારા તેડાવવાથીજ આવ્યા છીએ, માટે રાજ્ય સહિત અમારો ત્યાગ કરીને અમને વિરહવ્યથા શામાટે આપો છો ? તમે રાજ્યમાં રહો અને પૂર્વની જેમ મારી આજ્ઞા માનો.' આ પ્રમાણે આગ્રહ કરતા રામને જાણી ભરત પ્રણામ કરીને ત્યાંથી ચાલ્યા જવા લાગ્યા, એટલે લક્ષ્મણે ઉઠી હાથવડે પકડી રાખ્યા. તેવી રીતે વ્રત લેવાનો નિશ્ચય કરીને આવેલા ભરતને જાણીને સીતા અને વિશલ્યા વિગેરે સસંભ્રમ થઇને ત્યાં આવ્યા, અને ભરતનો

વ્રત લેવાનો આગ્રહ ભૂલાવવા માટે તેમણે જળક્રીડાનો વિનોદ કરવાને ભરતની પ્રાર્થના કરી. તેમના અતિ આગ્રહથી ભરત અંતઃપુર સહિત ક્રીડા કરવા ગયા; અને પોતે વિરક્ત છતાં ક્રીડાસરોવરમાં મુહૂર્ત્તપર્યંત તેમની સાથે ક્રીડા કરી. પછી જળમાંથી નીકળીને ભરત રાજહંસની જેમ સરોવરના તીર ઉપર આવ્યા, તેવામાં ભુવનાલંકાર નામનો હાથી સ્તંભનું ઉન્મૂલન કરીને ત્યાં આવ્યો. મદાંધ છતાં પણ તે ગજેંદ્ર ભરતના દર્શનથી સદ્ય મદરહિત થઇ ગયો, અને તેને જોઇને ભરત પણ હર્ષ પામ્યા. ઉપદ્રવ કારક તે હાથીને છુટી ગયેલો સાંભળી રામલક્ષ્મણ સામંતો સહિત તેને બાંધવાને માટે સંભ્રમથી તેની પછવાડે આવ્યા. રામની આજ્ઞાથી મહાવતો તે હાથીને ખીલે બાંધવા લઈ ગયા; એવામાં દેશભૂષણ અને કુલભૂષણ નામના બે મુનિ ત્યાં આવ્યા. તેઓના ઉદ્યાનમાં સમોસર્યાના ખબર સાંભળી તે મહામુનિઓને વાંદવા પદ્મ, લક્ષ્મણ અને ભરત પરિવાર સહિત ત્યાં ગયા. તેમને વંદના કરીને રામે પૂછ્યું–'હે મહાત્મા! મારો 'ભુવનાલંકાર હાથી' ભરતને જોવાથી મદરહિત કેમ થઇ ગયો ?'

દેશભૂષણ કેવળી બોલ્યા–'પૂર્વે શ્રીઋષભદેવ ભગવંતની સાથે ચાર હજાર રાજાઓએ દીક્ષા લીધી હતી. પછી જ્યારે પ્રભુ નિરાહારપણે મૌન રહીને વિહાર કરવા લાગ્યા, ત્યારે તે સર્વે ખેદ પામીને વનવાસી તાપસો થયા હતા. તેમાં પ્રહ્લાદન અને સુપ્રભ રાજાના ચંદ્રોદય અને સુરોદય નામે બે પુત્રો હતા. તેઓએ ત્યારપછી ચિરકાળ ભવભ્રમણ કર્યું. અનુક્રમે ચંદ્રોદય ગજપુરમાં હરિમતી રાજાની ચંદ્રલેખા રાણીની કુક્ષીથી કુલંકર નામે પુત્ર થયો, અને સૂરોદય પણ તેજ નગરમાં વિશ્વભૂતી બ્રાહ્મણની અગ્નિકુંડા સ્ત્રીથી શ્રુતિરતિ નામે પુત્ર થયો. અનુક્રમે કુલંકર રાજા થયો. અન્યદા તે તાપસના આશ્રમમાં જતો હતો, ત્યાં અવધિજ્ઞાની અભિનંદન નામના સાધુએ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું–'હે રાજા! તું જેની પાસે જાય છે તે તાપસ પંચાગ્નિ તપ કરે છે, ત્યાં દહન કરવાને માટે લાવેલા કાષ્ઠમાં એક સર્પ રહેલો છે; તે સર્પ પૂર્વ ભવે ક્ષેમંકર નામે તમારો પિતામહ હતો, માટે તે કાષ્ઠ ફડાવી યત્નથી તેને બહાર કઢાવીને તેની રક્ષા કર.' તે વચન સાંભળી રાજા આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયો અને તત્કાળ ત્યાં જઈ તે કાષ્ઠને ફડાવ્યું, તેની અંદર મુનિના કહેવા પ્રમાણે સર્પને રહેલો જોઇને તે અત્યંત વિસ્મય પામ્યો. તેજ વખતે કુલંકર રાજાને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થઇ. તેવામાં પેલો શ્રુતિરતિ બ્રાહ્મણ ત્યાં આવીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો–' આ તમારો ધર્મ કાંઇ આમ્નાયરહિત નથી; તથાપિ જો તમારે દીક્ષા લેવાનો આગ્રહ હોય તો છેવટની વયમાં દીક્ષા લેજો, અત્યારે શામાટે ખેદ પામો છો ?' આ શ્રુતિરતિ બ્રાહ્મણની વાણી સાંભળીને રાજાનો દીક્ષા લેવાનો ઉત્સાહ જરા ભગ્ન થઇ ગયો; એટલે 'હવે મારે શું કરવું ?' એમ તે વિચાર કરવા લાગ્યો અને સંસારમાં સ્થિત થયો. તેને શ્રીદામા નામે એક રાણી હતી, તે શ્રુતિરતિ પુરોહિતની સાથે સદા આસક્ત હતી. એક વખતે એ દુર્મતિ રાણીને એવી શંકા થઇ કે

'જરૂર અમારો સંબંધ રાજાએ જાણ્યો છે, માટે તે અમને મારે નહિ ત્યાં સુધીમાં હું તેને મારી નાંખું.' એમ ધારી પુરોહિતની સંમતિથી તે શ્રીદામાએ વિષ આપીને પોતાના પતિ કુલકર રાજાને મારી નાંખ્યો. અનુક્રમે તે શ્રુતિરતિ પણ મૃત્યુ પામ્યો, અને તે બંને ચિરકાળ ભવભ્રમણ કરી નાના પ્રકારની યોનિમાં પતિત થયા.

કેટલેક કાળે રાજગૃહ નગરમાં કપિલ નામના બ્રાહ્મણની સાવિત્રી નામની સ્ત્રીથી વિનોદ અને રમણ નામે બે જોડલે પુત્ર થયા. રમણ વેદ ભણવાને માટે દેશાંતર ગયો. કેટલેક કાળે વેદ ભણીને રાજગૃહ નગરમાં રાત્રે આવ્યો. 'આ અકાળે આવ્યો છે' એવું ધારી દરવાને તેને નગરમાં પેસવા દીધો નહિ; એટલે સર્વને સાધારણ એવા એક યક્ષમંદિરમાં તે રાત્રિવાસો રહ્યો. તે સમયે વિનોદની શાખા નામની સ્ત્રી દત્ત નામના એક બ્રાહ્મણની સાથે સંકેત કરીને ત્યાં આવી, તેની પછવાડે વિનોદ પણ આવ્યો. તેણે દત્ત છે એમ જાણીને રમણને ઉઠાડ્યો અને તેની સાથે રતિક્રીડા કરી. તે જોઇ વિનોદે નિઃશંકપણે ખડ્ગથી રમણને મારી નાંખ્યો, એટલે શાખાએ રમણની છરી વડે વિનોદને પણ મારી નાંખ્યો. તે બંને પાછા ચિરકાળ ભવભ્રમણ કરીને વિનોદ ધન નામે એક ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠીનો પુત્ર થયો. રમણ પણ ભવભ્રમણ કરીને તે ધનની લક્ષ્મી નામની સ્ત્રીની કુક્ષિથી ભૂષણ નામે પુત્ર થયો. ધનના કહેવાથી તે બત્રીશ શ્રેષ્ઠીકન્યાઓની સાથે પરણ્યો. તેઓની સાથે ક્રીડા કરતો ભૂષણ એક વખતે રાત્રે પોતાના ઘરની અગાશીમાં બેઠો હતો, તેવામાં રાત્રિના ચોથા પહોરે શ્રીધર નામના મુનિને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં દેવતાઓએ આરંભેલો મહોત્સવ તેના જોવામાં આવ્યો. તેજોઈ ભૂષણને ધર્મનાં પરિણામ થયાં, તેથી તત્કાળ અગાશીમાંથી નીચે ઉતરીને તે મુનિને વાંદવા ચાલ્યો. માર્ગમાં તેને સર્પે ડશ્યો, એટલે શુભ પરિણામથી મૃત્યુ પામીને તે ચિરકાળ શુભ ગતિઓમાં ભ્રમણ કરી જંબૂદ્વીપના અપરવિદેહ ક્ષેત્રમાં રત્નપુર નગરને વિષે અચલ નામના ચક્રવર્તીની હરિણી નામની સ્ત્રીથી પ્રિયદર્શન નામે ધર્મતત્પર પુત્ર થયો. તે બાલ્યાવસ્થાથીજ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળો હતો, છતાં પિતાના આગ્રહથી તે ત્રણ હજાર કન્યાઓને પરણ્યો, તથાપિ તે સંવેગમાં લીન રહ્યો. ગૃહવાસમાં પણ ચોસઠ હજાર વર્ષ પર્યંત ઉત્કૃષ્ટ તપ કરી મૃત્યુ પામીને તે બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવતા થયો. પેલો ધન સંસારમાં ભમી પોતનપુરમાં અગ્નિમુખ બ્રાહ્મણની શકુના નામની સ્ત્રીથી મૃદુમતિ નામે પુત્ર થયો. અવિનીત થવાથી પિતાએ તેને ઘરની બહાર કાઢી મૂક્યો. તે ભમતો ભમતો સર્વ કળાઓમાં ચતુર એવો ધૂર્ત બન્યો, અને ફરીવાર ઘેર આવ્યો. દેવદ્યૂત રમવામાં તે કોઈનાથી જીતાતો નહિ, તેથી દિવસે દિવસે એ દેવસમાન મૃદુમતિએ ઘણું ધન ઉપાર્જન કર્યું. વસંતસેના નામની વેશ્યાની સાથે ભોગ ભોગવી છેવટે દીક્ષા લઈ તે પણ બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચવી પૂર્વ ભવના કપટદોષથી તે વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર ભુવનાલંકાર નામે આ હાથી થયો

છે, અને પ્રિયદર્શનનો જીવ બ્રહ્મદેવલોકમાંથી ચવીને આ તમારા મહાભુજ ભરત થયેલ છે. ભરતના દર્શનથી તેને જાતિસ્મરણ ઉત્પન્ન થતાં તે ગજેંદ્ર સદ્ય મદરહિત થઇ ગયો. કેમકે વિવેક ઉત્પન્ન થયા પછી રૌદ્રપણું રહેતું નથી.

આ પ્રમાણે પોતાના પૂર્વ ભવ સાંભળી ભરતે અધિક વિરક્ત થઇ એક હજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા લીધી, અને અનુક્રમે મોક્ષે ગયા. હજાર રાજાઓ પણ ચિરકાળ વ્રત પાળી, વિવિધ પ્રકારની લબ્ધિઓ મેળવીને તેના સદૃશ પદ(મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત થયા. ભુવનાલંકાર હાથી વૈરાગ્યથી વિવિધ પ્રકારનાં તપ કરી પ્રાંતે અનશન અંગીકાર કરી મૃત્યુ પામીને બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવતા થયો. ભરતની માતા કૈકેયી પણ વ્રત લઇ નિષ્કલંકપણે પાળીને અવ્યયપદને પામી.

ભરતે જ્યારે દીક્ષા લીધી, ત્યારે અનેક રાજાઓએ, પ્રજાએ, ખેચરોએ ભક્તિથી રાજ્યાભિષેકને વાસ્તે રામની પ્રાર્થના કરી. રામે તેમને આજ્ઞા કરી કે 'આ લક્ષ્મણ વાસુદેવ છે, માટે તેને રાજ્યાભિષેક કરો.' તેઓએ તત્કાળ તેમ કર્યું, અને રામને પણ બલદેવપણાનો અભિષેક કર્યો. પછી તે આઠમા બલદેવ અને વાસુદેવ ત્રણ ખંડ ભરતના રાજ્યનું પાલન કરવા લાગ્યા.

રામે વિભીષણને ક્રમાગત રાક્ષસદ્વીપ, સુગ્રીવને કપિદ્વીપ, હનુમાનને શ્રીપુર, વિરાધને પાતાળલંકા, નીલને ઋક્ષપુર, પ્રતિસૂર્યને હનુપુર, રત્નજટીને દેવોપગીત નગર અને ભામંડલને વૈતાઢ્યગિરિ ઉપરનું રથનૂપુર નગર આપ્યું. બીજાઓને પણ જુદા જુદા દેશ આપીને રામે શત્રુઘ્નને કહ્યું કે 'હે વત્સ ! જે દેશ તને રૂચે તે સ્વીકાર.' શત્રુઘ્ને માગણી કરી કે 'આર્ય ! મને મથુરાનગરી આપો.' રામ બોલ્યા—'વત્સ ! તે મથુરાપુરી દુઃસાધ્ય છે. કારણ કે ત્યાં મધુ નામે રાજા રાજ્ય કરે છે, તેને પૂર્વે ચમરેંદ્રે એક ત્રિશૂળ આપ્યું છે, તે દૂરથીજ શત્રુઓના સર્વ સૈન્યને હણીને પાછું તેના હાથમાં આવે છે.' શત્રુઘ્ન બોલ્યા—'હે દેવ ! તમે રાક્ષસકુળનો નાશ કરનારા છો અને હું તમારો ભાઇ છું, તો મારી સાથે યુદ્ધ કરતાં તે મધુનું રક્ષણ કરનાર કોણ છે? માટે મને મથુરા આપો, હું મારી જાતે ઉત્તમ વૈદ જેમ વ્યાધિનો ઉપાય કરે તેમ તે મધુરાજાનો ઉપાય કરીશ.' શત્રુઘ્નનો આવો અતિ આગ્રહ જાણી રામે કહ્યું—'ભાઇ ! જ્યારે તે ત્રિશૂળરહિત હોઇ પ્રમાદમાં પડ્યો હોય ત્યારે તેની સાથે તારે યુદ્ધ કરવું.' આવી સૂચના કરીને રામે તેને અક્ષય બાણવાળાં બે ભાથાં આપ્યાં, અને કૃતાંતવદન નામના સેનાપતિને સાથે જવાની આજ્ઞા કરી. પરમવિજયની આશા રાખનારા લક્ષ્મણે અગ્નિમુખ બાણો અને પોતાનુ અર્ણવાવર્ત્ત ધનુષ્ય આપ્યું. પછી શત્રુઘ્ન નિરંતર પ્રયાણ કરતાં મથુરા તરફ ચાલ્યા. કેટલેક દિવસે મથુરાનગરી પાસે આવીને નદીને કાંઠે આવાસ કર્યો. ત્યાં રહીને પ્રથમ ગુપ્તપણે ચાર* મોકલ્યા. તેઓએ પાછા આવી શત્રુઘ્નને કહ્યું કે 'મથુરાની પૂર્વ દિશામાં એક કુબે-

* ખબર લાવનારા સેવકો.

રોદ્યાન છે, ત્યાં અત્યારે મધુરાજા ગયેલ છે, અત્યારે ત્યાં પોતાની જયંતી રાણીની સાથે ક્રીડા કરે છે, તેનું ત્રિશૂળ હાલ શસ્ત્રાગારમાં છે; તેથી આ સમય યુદ્ધ કરવાનો છે.' પછી છળ જાણનાર શત્રુઘ્ને રાત્રે મથુરામાં પ્રવેશ કર્યો, અને ઉદ્યાનમાંથી પાછા વળીને નગરમાં પ્રવેશ કરવા આવતા મધુરાજાને પોતાના લશ્કરવડે માર્ગમાં રૂંધ્યો. પછી રામાયણના રણના આરંભમાં જેમ ખરને લક્ષ્મણે માર્યો હતો તેમ શત્રુઘ્ને મધુના લવણ નામના પુત્રને રણના આરંભમાંજ મારી નાંખ્યો. મહારથીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો મધુ, પુત્રના વધથી ક્રોધ પામી ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કરતો શત્રુઘ્નની સાથે યુદ્ધ કરવા દોડ્યો. પરસ્પરનાં અસ્ત્રોને અસ્ત્રોથી છેદતા તે બંનેએ દેવ અને દૈત્યની જેમ ઘણીવાર સુધી શસ્ત્રાશસ્ત્રી યુદ્ધ કર્યું. પછી દશરથના ચોથા પુત્ર શત્રુઘ્ને લક્ષ્મણે આપેલા સમુદ્રાવર્ત્ત ધનુષ્યનું અને અગ્નિમુખ બાણોનુ સ્મરણ કર્યું, સ્મરણમાત્રથીજ તે ધનુષ્ય અને બાણ પ્રાપ્ત થયાં, એટલે તે ધનુષ્ય ચઢાવીને અગ્નિમુખ બાણવડે શિકારી જેમ સિંહને મારે તેમ વીર શત્રુઘ્ને મધુને પ્રહાર કરવા માંડ્યો; તે બાણના ઘાતથી વિધુર થયેલો મધુ ચિંતવવા લાગ્યો કે–' આ વખતે ત્રિશૂળ મારા હાથમાં આવ્યું નહિ, અને મેં શત્રુઘ્નને માર્યો નહિ; વળી મારો આ જન્મ પણ નિષ્ફળ ચાલ્યો ગયો, કેમકે મેં શ્રી જિનેંદ્રની પૂજા કરી નહિ, ચૈત્યો કરાવ્યાં નહિ, અને દાન પણ આપ્યું નહિ.' આવું ચિંતવન કરતો મધુ ભાવચારિત્ર અંગીકાર કરી, નમસ્કાર મંત્રના સ્મરણમાં તત્પર થઇ મૃત્યુ પામીને સનત્કુમાર દેવલોકમાં મહર્દ્ધિક દેવતા થયો. તે સમયે મધુના શરીર ઉપર તેના વિમાનવાસી દેવોએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી અને ' મધુદેવ જય પામો ' એવી આઘોષણા કરી.

પેલું દેવતારૂપ ત્રિશૂળ ચમરેંદ્રની પાસે ગયું, અને શત્રુઘ્ને છળથી મધુને માર્યો તે વાર્તા કહી. પોતાના મિત્રના વધથી ક્રોધ પામેલ ચમરેંદ્ર પોતે શત્રુઘ્નને મારવા માટે ચાલ્યા, એટલે વેણુદારી નામના ગરૂડપતિ ઇન્દ્રે પૂછ્યું કે–' તમે કયાં જાઓ છો ?' ચમરેંદ્રે કહ્યું કે–' મારા મિત્રને હણનાર શત્રુઘ્ન મથુરામાં રહેલ છે તેને મારવા માટે જાઉં છું.' એટલે વેણુદારી ઇંદ્ર બોલ્યા–'રાવણે ધરણેંદ્ર પાસેથી અમોઘવિજયા શક્તિ મેળવી હતી, તે શક્તિને પણ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યવાળાં લક્ષ્મણ વાસુદેવે જીતી લીધી છે અને તેણે રાવણને પણ મારી નાખ્યો છે, તો તેની આગળ તેનો સેવક મધુ તે કોણ માત્ર છે? તે લક્ષ્મણની આજ્ઞાથી શત્રુઘ્ને રણમાં મધુને મારી નાખ્યો છે.' ચમરેંદ્ર બોલ્યા–' તે શક્તિને જે લક્ષ્મણે જીતી તે વિશલ્યા કન્યાના પ્રભાવથી જીતેલી છે અને હવે તો તે વિશલ્યા પરણેલી છે, તેથી તેનો પ્રભાવ ચાલ્યો ગયો છે, માટે તેનાથી શું થવાનું છે? તેથી હું અવશ્ય એ મિત્રઘાતકને મારવા જઈશ.' આ પ્રમાણે કહીને ચમરેંદ્ર રોષથી શત્રુઘ્નના દેશમાં ગયા. ત્યાં તેના શુભ રાજ્યમાં તેણે સર્વ લોકોને સ્વસ્થ જોયા; એટલે ચમરેંદ્રે વિચાર કર્યો કે ' પ્રથમ પ્રજામાં ઉપદ્રવ કરીને આ મધુના રિપુને અકળાવી દઉં ' એવી બુદ્ધિથી તેણે

શત્રુઘ્નની પ્રજામાં વિવિધ પ્રકારના વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કર્યા. કુળદેવતાએ આવીને શત્રુઘ્નને આ વ્યાધિઓ થવાનું કારણ જણાવ્યું, એટલે તે અયોધ્યામાં રામલક્ષ્મણની પાસે ગયો.

એવા સમયમાં દેશભૂષણ અને કુલભૂષણ મુનિ વિહાર કરતાં કરતાં ત્યાં આવ્યા. રામ, લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ને તેમની સમીપે જઇને વંદના કરી. પછી રામે પૂછ્યું–" આ શત્રુઘ્નને મથુરા લેવાનો આગ્રહ કેમ થયો ? " દેશભૂષણ મુનિ બોલ્યા–" શત્રુઘ્નનો જીવ મથુરામાં અનેકવાર ઉત્પન્ન થયેલો છે. એક વખતે તે શ્રીધર નામે બ્રાહ્મણ થયો હતો. તે રૂપવાન અને સાધુઓનો સેવક હતો. અન્યદા તે માર્ગે ચાલ્યો જતો હતો, તેવામાં રાજાની મુખ્ય રાણી લલિતાએ તેને દીઠો, એટલે તેની ઉપર રાગ ઉત્પન્ન થતાં તેણે તેને કામક્રીડાની ઇચ્છાથી પોતાની પાસે બોલાવ્યો. તે સમયે અકસ્માત્ રાજા આવી ચડ્યા. તેને જોઇ લલિતા ક્ષોભ પામી, એટલે તત્કાળ તેણે ' આ ચોર, આ ચોર ' એવો પોકાર કર્યો. રાજાએ તેને પકડી લીધો. રાજાના આદેશથી તેને રાજસેવકો વધસ્થાને લઇ ગયા. તે વખતે તેણે વ્રત લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, એટલે કલ્યાણ નામના મુનિએ તેને છોડાવ્યો. મુક્ત થયા પછી તરતજ તેણે દીક્ષા લીધી, અને તપસ્યા કરીને દેવલોકમાં ગયો. ત્યાંથી ચ્યવીને મથુરાપુરીમાં ચંદ્રપ્રભ રાજાની રાણી કાંચનપ્રભાની કુક્ષીથી તે અચલ નામે પુત્ર થયો. તે ચંદ્રપ્રભ રાજાને ઘણો પ્રિય થયો. તેને ભાનુપ્રભ વિગેરે બીજા આઠ અગ્રજ સપત્ન બંધુઓ* હતા. તેઓએ જાણ્યું કે આ રાજાને પ્રિય છે માટે એજ રાજા થશે, તેથી તેમ ન થવા દેવા માટે તેને મારવાનો તેઓએ આરંભ કર્યો. તે વિચાર મંત્રીના જાણવામાં આવતાં તેણે અચલને ખબર આપ્યા, એટલે અચલ ત્યાંથી નાસી ગયો. વનમાં ભમતાં તેને એક મોટો કાંટો વાગ્યો. તેની પીડાથી તે આક્રંદ કરવા લાગ્યો. હવે શ્રાવસ્તી નગરીનો રહેનારો અને પિતાના કાઢી મુકવાથી વનમાં આવેલો અંક નામે કોઇ પુરૂષ માથે ઇંધણાનો ભારો લઇને જતો હતો તેણે તે અચલને દીઠો, એટલે કાષ્ઠનો ભારો નીચે મૂકી તેણે તેના પગમાંથી કાંટો કાઢ્યો. અચલ હર્ષ પામી તેના હાથમાં કાંટો આપી બોલ્યો– ' હે ભદ્ર ! તમે બહુ સારૂં કર્યું. હવે જ્યારે તમે સાંભળો કે મથુરાપુરીમાં અચલ રાજા થયેલ છે, ત્યારે તમે ત્યાં આવજો; તમે મારા પરમ ઉપકારી છો. ' પછી અચલ ત્યાંથી કૌશાંબી નગરીએ ગયો. ત્યાં ઇન્દ્રદત્ત રાજાને સિંહગુરૂની પાસે ધનુષ્યનો અભ્યાસ કરતાં તેણે દીઠા. પછી તેણે સિંહાચાર્ય અને ઇન્દ્રદત્તને પોતાનું ધનુષ્યચાતુર્ય બતાવ્યું; તેથી હર્ષ પામેલા ઇન્દ્રદત્તે તેને કેટલીક પૃથ્વી સાથે પોતાની દત્તા નામની પુત્રી અર્પણ કરી. પછી સૈન્યનું બળ પ્રાપ્ત થતાં તે અચલે અંગ વિગેરે કેટલાક દેશો સાધી લીધા.

એક વખતે તે સૈન્ય લઇને મથુરાપુરી આવ્યો. ત્યાં પોતાના સપત્ન બંધુઓની સાથે તેણે યુદ્ધ કર્યું, અને છેવટે ભાનુપ્રભ વિગેરે આઠે બંધુઓને પકડીને બાંધી લીધા. તેમને છોડાવવાને માટે ચંદ્રપ્રભ રાજાએ મંત્રીઓને મોકલ્યા; એટલે અચલે મંત્રીઓની

* ઓરમાન માતાથી થયેલા મોટા ભાઇઓ.

આગળ પોતાનો બધો વૃત્તાંત કહ્યો. મંત્રીઓએ સત્વર જઈને તે ચંદ્રપ્રભ રાજાને કહ્યો. તે સાંભળી હર્ષ પામેલા ચંદ્રપ્રભે મહોત્સવપૂર્વક અચલને નગરીમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. અનુક્રમે તે સૌથી નાનો છતાં રાજાએ તેને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો, અને ભાનુપ્રભ વિગેરેને કાઢી મૂકવા માંડ્યા, ત્યારે અચલે તેમને માંડમાંડ રખાવ્યા અને પોતાના અદૃષ્ટ સેવકો કર્યા. એક વખતે નાટ્યશાળામાં રહેલા અંકને પ્રતિહારોથી ધક્કા ખાતો દીઠો, એટલે અચલે પોતાની પાસે બોલાવી મગાવ્યો, અને તેની જન્મભૂમિ શ્રાવસ્તી નગરી તેને આપી. અદ્વૈત મૈત્રીવાળા તે બન્ને સાથે રહીને રાજ્ય કરવા લાગ્યા. છેવટે તેમણે સમુદ્રાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી, અને કાળયોગે મૃત્યુ પામીને બન્ને બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને હે રામ ! અચલનો જીવ આ તમારો અનુજ બંધુ શત્રુઘ્ન થયેલો છે. પૂર્વ જન્મના મોહથી તેને મથુરા ઉપર આગ્રહ રહેલો છે, અને અંકનો જીવ ત્યાંથી ચ્યવીને કૃતાંતવદન નામે આ તમારો સેનાપતિ થયો છે." આ પ્રમાણે કહીને મુનિએ ત્યાંથી વિહાર કર્યો અને રામચંદ્ર વિગેરે અયોધ્યામાં આવ્યા.

પ્રભાપુરના રાજા શ્રીનંદનની ધારણી નામની સ્ત્રીને અનુક્રમે સાત પુત્રો થયા. તેમના સુરનંદ, શ્રીનંદ, શ્રીતિલક, સર્વસુંદર, જયંત, ચામર અને જયમિત્ર એવા નામ પાડ્યાં. ત્યારપછી આઠમો પુત્ર એક માસનો થયો, એટલે તેને રાજ્યપર બેસારીને શ્રીનંદને પોતાના સાતે પુત્રો સહિત પ્રીતિંકર ગુરૂની પાસે દીક્ષા લીધી. શ્રીનંદન વ્રત પાળીને મોક્ષે ગયા અને સુરનંદાદિક સાતે પુત્રો તપની શક્તિથી જંઘાચારણ લબ્ધિવાળા થયા. તે મહર્ષિઓ એક વખતે વિહાર કરતાં કરતાં મથુરાપુરીમાં આવ્યા. તે વખતે વર્ષાઋતુ આવવાથી તેઓ એક પર્વત ઉપરના ગુહાગૃહમાં ચાતુર્માસ રહ્યા. ત્યાં તે મુનિઓ છઠ, અઠ્ઠમ વિગેરે અનેક પ્રકારની તપસ્યા કરવા લાગ્યા; ત્યાંથી ઉડી દૂર દેશમાં જઇને પારણું કરવા લાગ્યા, અને પાછા મથુરા પાસેની ગિરિની ગુહામાં આવીને રહેવા લાગ્યા. તેઓના પ્રભાવથી ચમરેંદ્રે ઉત્પન્ન કરેલો બધો વ્યાધિ સર્વ ભૂમિમાંથી નાશ પામી ગયો.

એક વખતે તે મુનિઓ પારણું કરવાને અયોધ્યાપુરીમાં ગયા. ત્યાં અર્હદ્દત્ત શેઠને ઘેર ભિક્ષા અર્થે આવ્યા. શેઠ તેમને અવજ્ઞાપૂર્વક વંદના કરીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'આવા સાધુઓ કોણ હશે કે જેઓ વર્ષાઋતુમાં પણ વિહાર કરે છે ? હું તેમને પૂછું; અથવા પાખંડીની સાથે ભાષણ કરવું યોગ્ય નથી.' શેઠ આવો વિચાર કરતા હતા, તેવામાં તેની સ્ત્રીએ આવીને તેમને વહોરાવ્યું. પછી તેઓ દ્યુતિ નામના આચાર્યના ઉપાશ્રયમાં ગયા. આચાર્યે ગૌરવતાથી તેમને વંદના કરી, પરંતુ તેમના સાધુઓએ 'આ અકાળવિહારી છે' એવું ધારી વંદના કરી નહિ. દ્યુતિ આચાર્યે આસન આપ્યાં, તેપર બેસીને તેઓએ ત્યાંજ પારણું કર્યું. પછી 'અમે મથુરાપુરીથી આવ્યા છીએ અને પાછા ત્યાંજ જઇશું.' એમ કહી તેઓ ત્યાંથી ઉડીને પોતાને સ્થાનકે ગયા. તેઓના ગયા પછી દ્યુતિ આચાર્યે

એ જંઘાચારણ મુનિઓની ગુણસ્તુતિ કરી, એટલે તેમના સાધુઓએ અવજ્ઞા કરી હતી તેથી તેમને પશ્ચાત્તાપ થયો. આ વૃત્તાંત સાંભળી અર્હદ્દત્ત શ્રાવકને પણ પશ્ચાત્તાપ થયો. પછી તે શેઠ કાર્તિક માસની શુકલ સપ્તમીએ મથુરાપુરી ગયો. ત્યાં ચૈત્યપૂજા કરી સપ્તર્ષિને વંદના કરીને પોતે કરેલો અવજ્ઞાદોષ તેમની આગળ પ્રગટ કરીને ખમાવ્યો.

સપ્તર્ષિઓના પ્રભાવથી પોતાનો દેશ નિરોગી થયો છે, એવા ખબર સાંભળી શત્રુઘ્ન પણ કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ મથુરામાં આવ્યો. શત્રુઘ્ને તેમની પાસે આવી વંદના કરીને કહ્યું કે–' હે મહાત્મા ! તમે મારે ઘરેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરો.' મુનિ બોલ્યા–'સાધુઓને રાજપિંડ કલ્પતો નથી.' શત્રુઘ્ને ફરીથી કહ્યું–" હે સ્વામી ! તમે મારા અત્યંત ઉપકારી છો. તમારા પ્રભાવથી મારા દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો દૈવિક રોગ શાંત થયો છે. હવે લોકોના અનુગ્રહને માટે હજુ અહીં થોડા વખત રહો. કેમકે આપની બધી પ્રવૃત્તિ પરોપકારને માટેજ છે. " મુનિઓ બોલ્યા–" વર્ષાકાળ નિર્ગમન થયો છે, માટે હવે તો અમે તીર્થયાત્રા નિમિત્તે વિહાર કરીશું. મુનિઓ એક ઠેકાણે સ્થિર રહેતાજ નથી. તમે આ નગરીમાં ઘરે ઘરે આર્હતબિંબ કરાવો એટલે પછી કદિ પણ કોઇને વ્યાધિ થશે નહિ." આ પ્રમાણે કહી સપ્તર્ષિઓ ત્યાંથી ઉડી અન્યત્ર ગયા. શત્રુઘ્ને પ્રતિગૃહે જિનબિંબો કરાવ્યાં, જેથી સર્વ લોકો નિરોગી થયા. વળી મથુરાપુરીની ચારે દિશાઓમાં તેણે તે સપ્તર્ષિઓની રત્નમય પ્રતિમાઓ કરાવીને સ્થાપન કરી.

એ સમયમાં વૈતાઢ્યગિરિની દક્ષિણ શ્રેણિના આભૂષણ રૂપ રત્નપુર નામના નગરમાં રત્નરથ નામે રાજા હતો. તેને ચંદ્રમુખી નામે રાણી હતી. તેની કુક્ષિથી મનોરમા નામે એક પુત્રી થઇ. રૂપથી પણ મનોરમા એવી તે કન્યા અનુક્રમે યૌવનવતી થઇ. એટલે ' આ કન્યા કોને આપવી ' એવો રાજા વિચાર કરતા હતા, તેવામાં અકસ્માત્ નારદ ત્યાં આવી ચડ્યા. તેમણે કહ્યું–' આ કન્યા લક્ષ્મણને યોગ્ય છે.' તે સાંભળી ગોત્રવૈરના કારણથી રત્નરથના પુત્રોને કોપ ચડ્યો; એટલે તેમણે ભ્રકુટીની સંજ્ઞાથી સેવકોને આજ્ઞા કરી કે–'આ વિટ પુરૂષને મારો.' મારવાની ઇચ્છાએ ઉઠતા સેવકોને જાણીને બુદ્ધિમાન નારદ પક્ષીની જેમ ત્યાંથી ઉડીને લક્ષ્મણની પાસે આવ્યા, અને તે કન્યાને પટમાં આળેખી લક્ષ્મણને બતાવી. પછી પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત વિશેષ રીતે તેમણે લક્ષ્મણને જણાવ્યો. કન્યાનું રૂપ જોઇ લક્ષ્મણને અનુરાગ થયો, એટલે ક્ષણવારમાં રાક્ષસો અને વિદ્યાધરોથી પરવરેલા લક્ષ્મણ રામને લઈને ત્યાં આવ્યા. લક્ષ્મણે ક્ષણવારમાં રત્નરથને જીતી લીધો; એટલે તેણે રામને શ્રીદામા અને લક્ષ્મણને મનોરમા કન્યા આપી. પછી રામલક્ષ્મણ વૈતાઢ્યગિરિની આખી દક્ષિણ શ્રેણિને જીતી લઇને અયોધ્યામાં આવ્યા અને સુખેથી રાજ્ય પાળવા લાગ્યા.

લક્ષ્મણને સોળહજાર સ્ત્રીઓ થઇ; તેમાં વિશલ્યા, રૂપવતી, વનમાળા, કલ્યાણમાળા, રત્નમાળા, જિતપદ્મા, અભયવતી અને મનોરમા એ આઠ પટ્ટરાણીઓ થઇ. તેને

અઢીસો પુત્રો થયા. તેમાં આઠ પટ્ટરાણીના આઠ પુત્રો મુખ્ય હતા. તે આ પ્રમાણે–વિશલ્યાનો પુત્ર શ્રીધર, રૂપવતીનો પુત્ર પૃથિવીતિલક, વનમાળાનો પુત્ર અર્જુન, જિતપદ્માનો પુત્ર શ્રીકેશી, કલ્યાણમાળાનો પુત્ર મંગળ, મનોરમાનો પુત્ર સુપાર્શ્વકીર્તિ, રતિમાળાનો પુત્ર વિમળ અને અભયવતીનો પુત્ર સત્યકાર્તિક નામે હતો. રામને ચાર રાણીઓ હતી. તેમનાં સીતા, પ્રભાવતી, રતિનિભા અને શ્રીદામા એવાં નામ હતાં.

એક વખતે સીતા ઋતુસ્નાન કરીને સુતા હતા, એ સમયે રાત્રિને અંતે સ્વપ્નમાં બે અષ્ટાપદ પ્રાણીને વિમાનમાંથી ચ્યવીને પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરતાં તેણે જોયા. તેણે તે સ્વપ્ન રામને કહ્યું, એટલે રામ બોલ્યા–' દેવી ! તમારે બે વીર પુત્ર થશે, પણ વિમાનમાંથી બે અષ્ટાપદ પ્રાણી ચવ્યા એવું જે તમે દીઠું, તેથી મને હર્ષ થતો નથી. ' જાનકી બોલ્યા–' હે પ્રભુ ! ધર્મના અને તમારા માહાત્મ્યથી બધું શુભજ થશે.' તે દિવસથી સીતાએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. સીતા પ્રથમ પણ રામને અતિ પ્રિય હતા, તે ગર્ભધારણ કર્યા પછી વિશેષ પ્રિય થયા અને રામના નેત્રને આનંદકારક ચંદ્રિકા તુલ્ય જણાવા લાગ્યા.

સીતાને સગર્ભા જાણી તેની સપત્નીઓને ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન થઈ; તેથી તે કપટી સ્ત્રીઓએ સીતાને કહ્યું કે ' રાવણનું રૂપ કેવું હતું તે આળેખીને બતાવો. ' સીતા બોલ્યા ' મેં રાવણનાં સર્વ અંગ જોયાં નથી, માત્ર તેના ચરણ જોયેલા છે, તેથી હું તેને શી રીતે આળેખી બતાવું ! ' સપત્નીઓ બોલી–' તેના ચરણ પણ આળેખી બતાવો, અમને તે જોવાનું ઘણું કૌતુક છે.' સપત્નીઓના આગ્રહથી પ્રકૃતિએ સરલ એવા સીતાએ રાવણના ચરણ આળેખ્યા. તે સમયે અકસ્માત્ રામ ત્યાં આવી ચડ્યા, એટલે તત્કાળ તેઓ બોલી ઉઠી– ' સ્વામી ! જુઓ, તમારી પ્રિયા સીતા અદ્યાપિ રાવણને સંભારે છે. હે નાથ ! જુઓ આ સીતાએ પોતે રાવણના બે ચરણ આળેખ્યા છે. હજુ સીતા તેનીજ ઇચ્છા કરે છે તે આપ ધ્યાનમાં રાખજો.' તે જોઇ રામે ગંભીરપણાથી મોટું મન રાખ્યું, અને સીતા દેવીથી ન જણાય તેમ ત્યાંથી તત્કાળ પાછા વળી ગયા. સીતાના દોષને સપત્નીઓએ પોતાની દાસીઓ દ્વારા લોકોમાં પ્રકાશ કર્યો, તેથી લોકો પણ પ્રાયે તેનો અપવાદ બોલવા લાગ્યા.

અન્યદા વસંતઋતુ આવી, એટલે રામે સીતા પાસે આવીને કહ્યું કે–' હે ભદ્રે ! તમે ગર્ભથી ખેદિત છો, તેથી તમને વિનોદ કરાવવાને ઇચ્છતી હોય તેમ આ વસંતલક્ષ્મી આવેલી છે. બકુલ વિગેરે વૃક્ષો સ્ત્રીઓના દોહદથીજ વિકાસ પામે છે, માટે ચાલો આપણે મહેંદ્રોદય ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવા જઇએ. ' સીતા બોલ્યા–' સ્વામી ! મને દેવાર્ચન કરવાનો દોહદ થયો છે, તે ઉદ્યાનના વિવિધ પ્રકારના સુગંધી પુષ્પોથી પૂર્ણ કરો.' રામે તત્કાળ અતિ શ્રેષ્ઠ પ્રકારે દેવાર્ચન કરાવ્યું. પછી પરિવાર સહિત સીતાને લઇને મહેંદ્રોદય ઉદ્યાનમાં ગયા. ત્યાં રામે સુખે બેસીને જેમાં અનેક નગરજનો વિચિત્ર ક્રીડા કરે છે અને જે અર્હંતની પૂજાથી વ્યાપ્ત છે એવા વસંતોત્સવને જોયો: એ સમયે

સીતાનું જમણું નેત્ર ફરકયું, એટલે સીતાએ શંકાથી તે રામને જણાવ્યું. 'આ ચિન્હ સારૂં નથી' એવું રામે કહ્યું, તેથી સીતા બોલ્યા-'શું મારા રાક્ષસદ્વીપના નિવાસથી હજુ દૈવને સંતોષ થયો નથી ? શું હજુ નિર્દય દૈવ મને તમારા વિયોગના દુઃખથી પણ અધિક દુઃખ આપશે ? અન્યથા આવું માઠું નિમિત્ત શામાટે થાય ?' રામ બોલ્યા-"હે દેવી ! ખેદ ન પામો, કર્મને આધીન એવાં સુખ ને દુઃખ સર્વ પ્રાણીને અવશ્ય ભોગવવાંજ પડે છે; માટે તમે આપણા મંદિરમાં ચાલો, દેવતાનું અર્ચન કરો અને સત્પાત્રને દાન આપો. કેમકે આપત્તિમાં એક ધર્મનુંજ શરણ છે." પછી સીતા ઘરે જઈને મોટા સંચય પૂર્વક અર્હંતની પૂજા કરવા લાગ્યા અને સત્પાત્રમાં ઉજ્વળ દાન આપવા લાગ્યા.

એ સમયે નગરીના યથાર્થ વૃત્તાંત જાણીને કહેવા માટે ખાસ નીમેલા રાજધાનીના મોટા અધિકારીઓ રામની પાસે આવ્યા. વિજય, સૂરદેવ, મધુમાન, પિંગલ, શૂલધર, કાશ્યપ, કાળ અને ક્ષેમ એવાં તેઓનાં નામ હતાં. તેઓ રામની આગળ આવી વૃક્ષનાં પત્રની જેમ કંપવા લાગ્યા. તેઓ રામને કાંઈપણ જણાવી શકયા નહિ; કેમકે રાજતેજ મહા દુઃસહ છે. તેઓને રામે કહ્યું-'હે નગરીના મહાન્ અધિકારીઓ ! તમારે જે કહેવાનું હોય તે કહો. એકાંત હિતવાદી એવા તમને અભય છે.' રામનાં અભય વચનથી જરા અવષ્ટંભ પામીને વિજય નામનો અધિકારી જે તેઓમાં મુખ્ય હતો તે સર્વ પ્રકારની સાવધાનીથી આ પ્રમાણે બોલ્યો-"હે સ્વામિન્ ! તમને એક વાત અવશ્ય જણાવવાની છે, જો હું ન જણાવું તો મેં સ્વામીને ઠગ્યા કહેવાય; પણ જે જણાવવાનું છે તે ઘણું દુઃશ્રવ છે. હે દેવ ! દેવી સીતા ઉપર એક અપવાદ આવ્યો છે. તે દુર્ઘટ છતાં લોકો ઘટાવે છે, અને જે યુક્તિથી ઘટતું હોય તે દુર્ઘટ છતાં વિદ્વાને તેની પર શ્રદ્ધા કરવી એવું નીતિનું વચન છે, લોકો કહે છે કે 'રતિક્રીડા કરવાની ઇચ્છાવાળા રાવણે સીતાનું હરણ કરીને તેને પોતાના ઘરમાં એકલા રાખ્યા, સીતા તેના ઘરમાં લાંબો કાળ સુધી રહ્યા, સીતા રક્ત હોય કે વિરક્ત હોય, પણ સ્ત્રીમાં લોલુપ એવો રાવણ તેને સમજાવીને કે બળાત્કારે ભોગથી દૂષિત કર્યા વગર રહે નહિ.' આ પ્રમાણે લોકો અપવાદ બોલે છે, તે પ્રમાણે અમે આપને કહીએ છીએ; માટે હે રામ ! તેવો યુક્તિવાળો અપવાદ તમે સહન કરશો નહિ. હે દેવ ! તમે જન્મથીજ પોતાના કુળના જેવી નિર્મળ કીર્ત્તિ મેળવી છે, તો આવા અપવાદને સહન કરવાવડે તમારા યશને મલીન કરશો નહિ." 'સીતા કલંકના અતિથિ થયા' એવો નિશ્ચય કરીને રામ દુઃખથી મૌન ધરી રહ્યા. પ્રાયઃ પ્રેમ છોડવો તે ઘણો અશક્ય છે. પછી રામે ધૈર્ય પકડીને તેમને કહ્યું-"હે મહા પુરૂષો ! તમે મને ઠીક જણાવ્યું. રાજભક્ત પુરૂષો કોઇ બાબતમાં ઉપેક્ષા કરતાજ નથી. હું માત્ર સ્ત્રીને માટે આવો અપયશ સહન કરી શકીશ નહિ." આવી પ્રતિજ્ઞા કરીને રામે તે અધિકારીઓને વિદાય કર્યા. તે રાત્રે રામ

છાની રીતે ઘરની બહાર નીકળ્યા. તે વખતે સ્થાને સ્થાને આ પ્રમાણે લોકોના મુખથી તે અપવાદ સાંભળવા લાગ્યા કે—" રાવણ સીતાને લઇ ગયો, સીતા ચિરકાળ તેના ઘરમાં રહ્યા, તથાપિ રામ તેને પાછી લાવ્યા અને હજુ તેને સતી માને છે. એ રાગી રાવણ તેને લઈ ગયો હતો, છતાં તેણે તેનો ઉપભોગ કર્યો ન હોય એ કેમ બને ? રામે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ; પણ રાગી માણસ દોષને જોતાંજ નથી." આ પ્રમાણે સીતાનો અપવાદ સાંભળીને રામ ઘેર ગયા. ફરીને પાછી તે સંબંધી વાત સાંભળી લાવવા બાતમીદારોને આજ્ઞા કરી.

રામ વિચારવા લાગ્યા કે—' જેને માટે મેં રાક્ષસકુળનો ભયંકર રીતે નાશ કર્યો તે સીતાને માથે આ કેવું કલંક આવ્યું ? હું જાણું છું કે સીતા મહાસતી છે. રાવણ સ્ત્રીલોલુપ છે, અને મારૂં કુળ નિષ્કલંક છે. હવે મારે શું કરવું ? ' પેલા બાતમીદારો સીતાનો અપવાદ સાંભળી આવીને લક્ષ્મણ, સુગ્રીવ અને વિભીષણ સહિત બેઠેલા રામની પાસે સ્ફુટ રીતે કહેવા લાગ્યા. તે સાંભળી લક્ષ્મણે ક્રોધથી કહ્યું કે—' જેઓ ખોટાં કારણોથી દોષને કલ્પીને સતી સીતાની નિંદા કરે છે તેમનો હું કાળરૂપ છું. ' રામ બોલ્યા— ' ભાઇ ! પ્રથમ આપણે નીમેલા ગામના મહત્તર પુરૂષોએ આવીને આ અપવાદ મને કહ્યો હતો, મારી જાતે પણ મેં સાંભળ્યો છે અને હમણાં આ બાતમીદારો પણ કહે છે. આ લોકો મારા કહેવાથી પ્રત્યક્ષ સાંભળીને આવ્યા છે. લોકો સીતાના સ્વીકારની જેમજ જો તેનો ત્યાગ કરશું તો પછી આપણો અપવાદ બોલશે નહિ. ' લક્ષ્મણ બોલ્યા—' આર્ય ! લોકોના કહેવા ઉપરથી સીતાનો ત્યાગ કરશો નહિ; કેમકે લોકો તો જેમ તેમ બોલે, કાંઇ તેમનાં મુખ બંધાતાં નથી, લોકો સારા રાજ્યથી સ્વસ્થ હોય તોપણ રાજાના દોષ કથા કરે છે, તેથી રાજાએ તેમને શિક્ષા કરવી, નહિ તો ઉપેક્ષા કરવી. ' રામ બોલ્યા—' લોકો એવા હોય એ વાત ખરી છે, પણ જે વાત સર્વ લોકને વિરૂદ્ધ લાગે તેનો યશસ્વી પુરૂષે સદા ત્યાગ કરવો. ' આ પ્રમાણે કહી રામે કૃતાંતવદન નામના સેનાપતિને આજ્ઞા કરી કે ' સીતા ગર્ભવતી છે તે છતાં તેને અરણ્યમાં મૂકી આવો. ' તે સાંભળી લક્ષ્મણે રૂદન કરતા સતા રામના ચરણમાં પડીને કહ્યું—' હે આર્ય ! આ મહાસતી સીતાનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી. ' રામે કહ્યું કે—'હવે તે વિષે તમારે મને કાંઈ પણ કહેવું નહિ. ' તે સાંભળી વસ્ત્રવડે મુખને ઢાંકી રૂદન કરતા લક્ષ્મણ ઘરમાં ગયા. પછી રામે કૃતાંતવદનને કહ્યું કે—'સમેતશિખરની યાત્રાના મિષથી સીતાને વનમાં લઇ જા, કારણકે તેનો એવો દોહદ (મનોરથ) પણ છે. ' પછી સેનાપતિએ આવીને સમેતશિખરની યાત્રા સંબંધી રામની આજ્ઞા સીતાને જણાવી, અને તેને રથમાં બેસારીને ચાલ્યો.

સીતા રથમાં બેસીને ચાલ્યા તે વખતે ઘણાં અપશુકનો થવા લાગ્યાં, તથાપિ સરલતાને લીધે તે શંકા રહિત બેસી રહ્યા. અનુક્રમે ઘણે દૂર નીકળી ગયા. પછી ગંગા-

હવે કૃતાંતવદન સેનાની પાછો વળીને અયોધ્યામાં આવ્યો. તેણે રામભદ્ર પાસે જઇને કહ્યું કે "હું સિંહનિનાદ નામના વનમાં સીતાને છોડી આવ્યો છું. ત્યાં વારંવાર મૂર્છા પામતા અને વારંવાર સચેત થતા સીતાએ માંડમાંડ કાંઈક ધૈર્યનું અવલંબન કરીને તમને આ પ્રમાણે સંદેશો કહેવરાવ્યો છે કે 'નીતિશાસ્ત્રમાં, સ્મૃતિમાં કે કોઇ દેશમાં એવો આચાર હશે કે એક પક્ષના કહેલા દોષથી બીજા પક્ષને (પૃછ્યા શિવાય) શિક્ષા થાય ? તમે સદા વિચારીને કાર્ય કરનારા છો, છતાં આ કાર્ય વિચાર્યા વગર કર્યું છે, પણ તેમાં હું મારા ભાગ્યનોજ દોષ માનું છું. તમે તો સદા નિર્દોષજ છો; પરંતુ હે પ્રભુ ! જેવી રીતે દુર્જનનાં વચનથી નિર્દોષ છતાં પણ તમે મારો ત્યાગ કર્યો, તેવી રીતે હવે મિથ્યાદૃષ્ટિનાં વચનથી જૈનધર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ.' આ પ્રમાણે કહી સીતા મૂર્છા પામી પડી ગયા. વળી પાછા ક્ષણવારે બેઠા થઇને બોલ્યા—'અરે ! રામ મારા વિના કેમ જીવશે ? હું મરી ગઈ.' આ પ્રમાણેનાં કૃતાંતવદનના મુખદ્વારા સીતાનાં વચન સાંભળી રામ મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વીપર પડી ગયા. તત્કાળ લક્ષ્મણે સંભ્રમથી ત્યાં આવી ચંદનજળનું સિંચન કર્યું. રામ સચેત થઇને બોલ્યા કે—'તે મહા સતી સીતા ક્યાં છે ? કે જેનો ખળ લોકોનાં વચનોથી મેં ત્યાગ કર્યો છે.' લક્ષ્મણ બોલ્યા—'હે સ્વામિન્ ! હજુ એ મહાસતી પોતાના પ્રભાવથી એ વનમાં રક્ષિત થયા હશે, માટે જ્યાં સુધીમાં તમારા વિરહવડે તે મૃત્યુ પામે નહિ ત્યાં સુધીમાં તમે સ્વયમેવ જઇ શોધીને તેને પાછા લઇ આવો.' લક્ષ્મણનાં આવાં વચન સાંભળી રામ કૃતાંતવદન સેનાની અને બીજા ખેચરોને સાથે લઇ વિમાનમાં બેસીને તે દારૂણ અરણ્યમાં ગયા. ત્યાં સ્થળે સ્થળે, જળે જળે, પર્વતે પર્વતે અને વૃક્ષે વૃક્ષે રામે સીતાને શોધ્યા, પણ કોઇ ઠેકાણે જોવામાં આવ્યા નહિ. રામ અતિ દુઃખી થઈ બહુવાર સુધી ફરી વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'જરૂર કોઇ વાઘે, સિંહે કે બીજા શિકારી પ્રાણીએ સીતાનુ ભક્ષણ કર્યું હશે !' છેવટે સીતાની પ્રાપ્તિ સંબંધી આશા મૂકીને રામ પાછા ફરી અયોધ્યામાં આવ્યા. પુરજનો વારંવાર સીતાના ગુણ વખાણતા સતા રામની નિંદા કરવા લાગ્યા. રામે અશ્રુવાળાં નેત્રથી સર્વ સીતામય અથવા સર્વ સીતાશૂન્ય ધારી તેનું પ્રેતકાર્ય કર્યું. તેમના હૃદયમાં, દ્રષ્ટિની આગળ અને વાણીમાં એક સીતાજ હતા. સીતા કોઈ ઠેકાણે રહેલા હતા. તથાપિ રામના જાણવામાં તે આવ્યું નહિ.

અહીં વજ્રજંઘ રાજાને ઘેર સીતાએ યુગલપુત્રને જન્મ આપ્યો. તેમના અનંગ લવણ અને મદનાંકુશ એવાં નામ પાડ્યાં. મોટા મનવાળો વજ્રજંઘ રાજા પોતાને પુત્ર થાય તે કરતાં પણ અધિક હર્ષ પામ્યો, અને તેણે તેમના જન્મ અને નામના મહોત્સવો કર્યા. ધાત્રીઓએ લાલિત કરાતા અને લીલાથી દુર્લલિત એવા તે બંને ભાઈઓ ભૂચર અશ્વિનીકુમારોની જેમ અનુક્રમે વધવા લાગ્યા. એમ કરતાં કરતાં એ મહાભુજ બાળ કલાગ્રહણને અને હાથીનાં બચ્ચાંની જેમ શિક્ષાને યોગ્ય થઈ રાજા વજ્રજંઘનાં નેત્રને

ઉત્સવરૂપ થઇ પડ્યા. તે સમયે એક સિદ્ધાર્થ નામે અણુવ્રતધારી સિદ્ધપુત્ર જે વિદ્યાબળની સમૃદ્ધિથી સંપૂર્ણ અને કળામાં તેમજ આગમમાં વિચક્ષણ હતો અને આકાશગામી હોવાથી ત્રિકાળ મેરૂગિરિ ઉપરનાં ચૈત્યોની યાત્રા કરતો હતો તે ભિક્ષાને માટે સીતાને ઘેર આવ્યો. સીતાએ શ્રદ્ધાપૂર્વક ભાતપાણીથી તેનો સત્કાર કર્યો. પછી તેને સુખવિહાર પૂછયો. તે કહીને તેણે સીતાને તેનું સ્વરૂપ પૂછ્યું, એટલે સીતાએ ભાઈની જેમ તેની પાસે મૂળથી માંડીને પુત્રજન્મ સુધીનો પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. તે સાંભળી અષ્ટાંગ નિમિત્તને જાણનાર તે દયાનિધિ સિદ્ધાર્થે કહ્યું કે-" તમે વૃથા શોક શામાટે કરો છો ? કારણ કે તમારે લવણ અને અંકુશ જેવા બે પુત્રો છે. શ્રેષ્ઠ લક્ષણવાળા આ તમારા પુત્રો સાક્ષાત રામલક્ષ્મણ જેવા છે, તે થોડા સમયમાં તમારો મનોરથ પૂર્ણ કરશે." આ પ્રમાણે તેણે સીતાને આશ્વાસન આપ્યું. પછી સીતાએ આગ્રહથી તેની પ્રાર્થના કરીને પોતાના પુત્રોને અધ્યાપન કરાવવા માટે તેમને પોતાની પાસે રાખ્યા. સિદ્ધાર્થે સીતાના ભવ્ય પુત્રોને સર્વ કળા એવી રીતે શિખવી કે જેથી તેઓ દેવતાઓને પણ દુર્જય થઇ પડ્યા. સર્વ કળા શિખી રહ્યા એટલે તેઓ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયા. તે વખતે જાણે નવાનં કામદેવ અને વસંત સહચારી થયેલા ન હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા.

વજ્રજંઘે પોતાની રાણી લક્ષ્મીવતીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી **શશિચૂલા** નામે પુત્રી અને બીજી બત્રીશ કન્યાઓ લવણને પરણાવી, અને પૃથ્વીપુરના રાજા પૃથુની **અમૃતવતી** રાણીથી ઉત્પન્ન થયેલી **કનકમાલા** નામે કન્યાની અંકુશને માટે માગણી કરી. મોટા પરાક્રમી પૃથુરાજાએ કહેવરાવ્યું કે, 'જેનો વંશ જાણવામાં ન હોય તેવાને શી રીતે પુત્રી અપાય ?' તે સાંભળી વજ્રજંઘે ક્રોધથી તેનાપર ચડાઈ કરી. તેની સાથેના યુદ્ધમાં પ્રથમ વ્યાઘ્રરથ નામના પૃથુરાજાના મિત્રરાજાને બાંધી લીધો, એટલે પૃથુરાજાએ પોતાના મિત્ર પોતનપુરના પતિને પોતાને સહાય કરવાને બોલાવ્યો; કેમકે " વિપત્તિ વખતે મંત્રની જેમ મિત્રો સંભારવા યોગ્ય છે. " વજ્રજંઘે માણસો મોકલીને પોતાના પુત્રોને યુદ્ધમાં બોલાવ્યા. તે વખતે ઘણા વાર્યા તોપણ લવણ અને અંકુશ તેઓની સાથે આવ્યા.

બીજે દિવસે બંને સેના વચ્ચે મોટું યુદ્ધ શરૂ થયું. તેમાં બળવાન શત્રુઓએ વજ્રજંઘના સૈન્યને ભાંગી નાખ્યું; એટલે પોતાના માતુલના સૈન્યનો ભંગ જોઇ લવણ અને અંકુશ ક્રોધ પામ્યા. તેથી તત્કાળ નિરંકુશ હાથીની જેમ તેઓ બન્ને અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રોના પ્રહાર કરતાં દોડ્યા. વર્ષાઋતુના પ્રવાહના પૂરને વૃક્ષો સહન કરી ન શકે તેમ તે બળવાન વીરોના વેગને શત્રુઓ લગાર માત્ર પણ સહન કરી શકયા નહિ; તેથી પૃથુરાજા સૈન્ય સહિત પાછો ભાગવા લાગ્યો, એટલે રામના પુત્રોએ હસતાં હસતાં તેને કહ્યું કે-' તમે જાણીતા વંશવાળા છતાં અમો કે જે અજ્ઞાત વંશવાળા છીએ તેનાથી રણમાંથી કેમ પલાયન કરો છો ?' તેઓનાં આવાં વચન સાંભળી પૃથુરાજા

પાછો વળીને બોલ્યો–' તમારા આવા પરાક્રમથી મેં તમારો વંશ હવે જાણી લીધો છે. વજ્રજંઘ રાજાએ અંકુશને માટે જે મારી કન્યાની માગણી કરી તે ખરેખર મારા હિતનીજ વાર્ત્તા છે, કેમકે આવો વર શોધ્યો ક્યાંથી મળે ? ' આવી રીતે નમ્રતાપૂર્વક કહીને પૃથુરાજાએ પ્રથમ યાચેલી પોતાની કનકમાળા નામની કન્યા તેજ વખતે અંકુશને આપી અને પોતાની પુત્રીનો વર અંકુશ થાય તો ઠીક એવી સ્પૃહા રાખનારા પૃથુરાજાએ સર્વ રાજાઓની સમક્ષ તેજ વખતે વજ્રજંઘ રાજાની સાથે સંધિ કરી. વજ્રજંઘ રાજા ત્યાંજ છાવણી નાખીને કેટલાક દિવસ રહ્યો.

એક દિવસ ત્યાં નારદ મુનિ આવી ચડ્યા. વજ્રજંઘ રાજાએ તેનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો. પછી સર્વ રાજાઓ બેઠા હતા, તેમની સમક્ષ વજ્રજંઘે નારદને કહ્યું કે–' હે મુનિ ! આ પૃથુરાજા પોતાની કન્યા અંકુશને આપવાના છે, તો આ લવણ અને અંકુશનો જે વંશ હોય તે આ અમારા સંબંધી પૃથુરાજાને જણાવો કે જેથી તે પોતાના જમાઇનો વંશ જાણીને સંતોષ પામે. ' નારદ હસીને બોલ્યા–" આ બંને કુમારનો વંશ કોણ ન જાણે ? જેની ઉત્પત્તિનો પ્રથમ અંકુર ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ છે. આ કુમારોના વંશમાં પ્રથમ થઇ ગયેલા ભરત વિગેરે ચક્રવર્ત્તી રાજાઓ કથામાં વિખ્યાત થઈ ગયા છે, અને તેમના અત્યારે પ્રત્યક્ષ રાજકર્તા પિતા રામલક્ષ્મણને કોણ નથી જાણતું ? જ્યારે આ કુમારો ગર્ભમાં હતા ત્યારે અયોધ્યાના લોકો અપવાદ બોલવા લાગ્યા, તેથી ભય પામીને રામે સીતાનો ત્યાગ કર્યો. " તે સમયે અંકુશે હાસ્ય કરી કહ્યુ–' હે મુનિ! રામે દારૂણ વનમાં સીતાનો ત્યાગ કર્યો તે સારૂં કામ કર્યું નહિ. અપવાદની નિરાકૃતિ ઘણાં કારણોથી બને છે; તથાપિ રામે વિદ્વાન થઇને આવું કાર્ય કેમ કર્યું હશે ? ' લવણે પૂછ્યું–' તે અયોધ્યાપુરી અહીંથી કેટલે દૂર છે કે જ્યાં અમારા પિતા અનુજ બંધુ સાથે પરિવાર સહિત રહેલા છે ? ' નારદ મુનિ બોલ્યા–' વિશ્વમાં નિર્મળ એવા તમારા પિતા જ્યાં રહે છે તે અયોધ્યાપુરી અહીંથી એકસો ને સાઠ યોજન દૂર છે. ' પછી લવણે નમ્રતાપૂર્વક વજ્રજંઘ રાજાને કહ્યુ કે–' અમે ત્યાં જઇને રામલક્ષ્મણને જોવા ઈચ્છીએ છીએ. વજ્રજંઘે તેની માગણી સ્વીકારી, એટલે ત્યાંથી જવાનું ઠરવાથી પૃથુરાજાએ પોતાની પુત્રી કનકમાલાને મોટા ઉત્સવપૂર્વક તરતજ અંકુશને પરણાવી. પછી વજ્રજંઘ અને પૃથુરાજા સહિત લવણ અને અંકુશ માર્ગમાં ઘણા દેશોને સાધતાં સાધતાં લોકપુર નામના નગર પાસે આવ્યા. ત્યાં ધૈર્ય અને શૌર્યથી શોભિત એવો કુબેરકાંત નામે અભિમાની રાજા હતો, તેને રણભૂમિમાં તેઓએ જીતી લીધો. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં લંપાકદેશમાં એકકર્ણ નામના રાજાને જીતી લીધો, અને વિજયસ્થળીમાં ભ્રાતૃશત નામના રાજાને જીત્યો. ત્યાંથી ગંગાનદી ઉતરીને કૈલાશપર્વતની ઉત્તર દિશામાં ચાલ્યા. ત્યાં નંદનચારૂ રાજાના દેશોનો વિજય કર્યો. આગળ ચાલતાં રૂષ, કુંતલ, કાલાંબુ, નંદિનંદન, સિંહલ, શલભ, અનલ, શૂલ, ભીમ અને ભૂતરવાદિ દેશના રાજાઓને

જીતતાં જીતતાં તેઓ સિંધુનદીને સામે કાંઠે આવ્યા. ત્યાં આર્ય અને અનાર્ય અનેક રાજાઓને તેઓએ સાધી લીધા. એવી રીતે ઘણા દેશોના રાજાઓને સાધી લઇને તે સર્વ રાજાઓની સાથે તેઓ પાછા ફરીને પુંડરીકપુરમાં આવ્યા. ત્યાં 'અહો ! વજ્રજંઘને ધન્ય છે કે જેના ભાણેજો આવા પરાક્રમી છે'. એમ બોલતા નગરજનોએ જોયેલા અને વીરરાજાઓથી વીંટાયેલા તે બન્ને વીર પોતાને ઘેર આવ્યા, અને વિશ્વપાવની સીતાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યો. સીતાએ હર્ષાશ્રુથી ન્હવરાવી તેમના મસ્તકપર ચુંબન કર્યું, અને 'તમે રામલક્ષ્મણના જેવા થાઓ' એવી આશીષ આપી. પછી બન્ને ભાઈઓએ વજ્રજંઘને કહ્યું–'હે માતુલ ! તમે પ્રથમ અમોને અયોધ્યા જવાની સંમતિ આપી છે, તો હવે તે અમલમાં લાવો; આ લંપાક, રૂષ, કાલાંબુ, કુંતલ, શલભ, અનલ, શલ અને બીજા દેશના રાજાઓને સાથે આવવા આજ્ઞા કરો, પ્રયાણભંભા વગડાવો અને સેનાઓથી દિશાઓને ઢાંકી દો કે જેથી અમારી માતાનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે તે રામનું પરાક્રમ આપણે જોઇએ.' તે સાંભળી સીતા રૂદન કરતાં ગદ્ગદ્ અક્ષરે બોલ્યા–" હે વત્સો ! આવો વિચાર કરવાવડે તમે અનર્થની ઈચ્છા કેમ કરો છો ? તમારા પિતા અને કાકા દેવતાઓને પણ દુર્જય છે, તેઓએ ત્રણ લોકના કંટકરૂપ રાક્ષસપતિ રાવણને પણ મારી નાખ્યો છે. હે બાળકો ! જો તમારા પિતાને જોવાની તમને ઉત્કંઠા હોય તો નમ્ર થઇને ત્યાં જાઓ." "પૂજ્ય જનની પાસે વિનય કરવો યોગ્ય છે." કુમારો બોલ્યા–" હે માતા ! તમારો ત્યાગ કરનાર તે પિતા શત્રુપદને પ્રાપ્ત થયેલ છે, તો તેનો અમારે શી રીતે વિનય કરવો ? અમો બંને તમારા પુત્રો અહીં આવ્યા છીએ એવું વચન તેમની પાસે જઇને અમારાથી શી રીતે કહેવાય ? કે જે વચન તેમને પણ લજ્જાકારી લાગે. તે અમારા પરાક્રમી પિતાને યુદ્ધ કરવા માટે કરેલું આહ્વાન આનંદજનક થઈ પડશે; કારણકે તે વચન બંને કુળને યશકારક છે." આ પ્રમાણે કહીને સીતા રૂદન કરતાં રહ્યા, છતાં તે બંને કુમાર મોટા ઉત્સાહથી મોટું સૈન્ય લઇને અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા. કુઠાર અને કોદાળીને ધારણ કરનારા દશહજાર મનુષ્યો તેમની આગળ ચાલવા લાગ્યા કે જેઓએ માર્ગમાંથી વૃક્ષાદિક છેદી નાખ્યાં અને પૃથ્વીને સરખી કરી દીધી. યુદ્ધની ઈચ્છાવાળા તે બંને વીરો અનુક્રમે સેનાવડે સર્વ દિશાઓને રૂંધતાં અયોધ્યાની નજીક આવી પહોંચ્યા. પોતાની નગરીની બહાર શત્રુનું ઘણું સૈન્ય આવેલું સાંભળી રામલક્ષ્મણ વિસ્મય પામ્યા અને હાસ્ય કરવા લાગ્યા. લક્ષ્મણ બોલ્યા– 'આર્યબંધુ રામના પરાક્રમરૂપી અગ્નિમાં પતંગિયાની જેમ પડીને મરવા માટે આ કોણ આવેલા હશે ?' આ પ્રમાણે કહી શત્રુરૂપ અંધકારમાં સૂર્ય જેવા લક્ષ્મણ રામ અને સુગ્રીવાદિકથી પરવરીને યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા.

આ સમયમાં ભામંડલ રાજા નારદ પાસેથી સીતા સંબંધી સર્વ ખબર સાંભળી સંભ્રમ સહિત તત્કાળ પુંડરીકપુરમાં સીતાની પાસે આવ્યા. સીતાએ રૂદન કરતાં કહ્યું–

' હે ભ્રાતા ! રામે મારો ત્યાગ કર્યો છે, અને મારા ત્યાગને નહિ સહન કરવાથી તારા બંને ભાણેજ તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા ગયા છે ' ભામંડલ બોલ્યો–' રામે રભસવૃત્તિથી તમારો ત્યાગ કરીને એક સાહસ તો કર્યું છે. હવે પુત્રોનો વધ કરીને બીજું સાહસ કરે નહિ ! એ રામ આ પોતાના પુત્રો છે એમ જાણતા નથી, તેથી જ્યાં સુધીમાં તે તેમને મારે નહિ ત્યાં સુધીમાં ચાલો, આપણે વિલંબ રહિત ત્યાં જઇએ. ' આ પ્રમાણે કહી ભામંડલ જાનકીને પોતાના વિમાનમાં બેસાડીને લવણ અને અંકુશની છાવણીમાં આવ્યો. લવણાંકુશે સીતાને નમસ્કાર કર્યો. પછી સીતાએ જણાવ્યું કે–' આ ભામંડલ તમારા મામા થાય. ' એટલે લવણ અને અંકુશે ભામંડલને પણ પ્રણામ કર્યો. ભામંડલ તેમને મસ્તકપર ચુંબન કરી ઉત્સંગમાં બેસાડી, હર્ષથી રોમાંચિત અંગવાળો થઇ ગદ્ગદ અક્ષરે બોલ્યો–' મારી બેન સીતા પ્રથમ વીરપત્ની તો હતા, હવે સારે ભાગ્યે વીરમાતા પણ થયા છે. તમારી જેવા વીરપુત્રોથી તે ચંદ્રની જેવા ખરેખરા નિર્મળ છે. હે માન આપનારા ભાણેજો ! જો કે તમે વીરપુત્રો છો અને વીર પણ છો, તથાપિ પિતા અને કાકાની સાથે યુદ્ધ કરશો નહિ. રાવણ જેવો યોદ્ધો પણ તેમની સામે યુદ્ધમાં સમર્થ થયો નથી, તો તમે ભુજાની કંડુમાત્રથી સાહસવડે તેવા મહાવીરોની સાથે યુદ્ધ કરવાનો આરંભ કેમ કરો છો ? ' લવણ અને અંકુશ બોલ્યા–' હે માતુલ ! તમે સ્નેહથી આવું ભીરૂપણું રાખો નહિ. તમારી બેન અને અમારી માતા પણ આવાંજ કાતર વચન બોલે છે. અમે જાણીએ છીએ કે રામલક્ષ્મણની સામે યુદ્ધમાં કોઈ સમર્થ નથી; પણ હવે યુદ્ધ છોડી દઇને શામાટે અમે તેમને લજ્જા ઉત્પન્ન કરાવીએ ? " આ પ્રમાણે તેઓ કહેતા હતા, તેવામાં તો તેઓના સૈનિકોને રામના સૈનિકોની સાથે પ્રલયકાળના મેઘની જેવું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું. એટલે ' સુગ્રીવાદિક ખેચરો આ મહીચર સૈન્યને રખે મારે નહિ ' એવી શંકાથી ભામંડલ યુદ્ધમાં આવ્યા. પછી અતિશય રોમાંચથી જેમનાં કવચ પણ ઉચ્છ્વાસ પામી ગયાં છે એવા તે મહાબળ કુમારો યુદ્ધ કરવાને તત્પર થયા. નિઃશંકપણે યુદ્ધ કરતાં સુગ્રીવાદિકે યુદ્ધમાં સામી બાજુ ભામંડળને જોઇને તેને પૂછ્યું કે ' આ બંને કુમારો કોણ છે ? ' ભામંડલે કહ્યુ–' આ રામના પુત્રો છે ' એટલે તે ખબર જાણી સુગ્રીવાદિ ખેચરો તત્કાળ સીતા પાસે આવી પ્રણામ કરીને તેમની પાસે ભૂમિ ઉપર બેઠા.

એ સમયે પ્રલયકાળમાં ઉદ્ભ્રાંત થયેલા સમુદ્રની જેવા દુર્ધર અને મહા પરાક્રમી લવણ અને અંકુશે ક્ષણવારમાં રામના સૈન્યને ભગ્ન કરી દીધુ. વનમાં સિંહની જેમ તેઓ જ્યાં જ્યાં ફર્યા ત્યાં ત્યાં રથી, ઘોડેસ્વાર કે હસ્તિસ્વાર કોઇ પણ આયુધ હાથમાં લઇને ઉભું રહી શક્યું નહી. એવી રીતે રામના સર્વ સૈન્યને ભગ્ન કરીને કોઇનાથી પણ અસ્ખલિત એવા એ વીરો રામ અને લક્ષ્મણની સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યા. તેમને જોઇને રામ-લક્ષ્મણ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા–' આપણા શત્રુરૂપ આ સુંદર કુમારો કોણ હશે ? ' રામે

કહ્યું—' આ કુમારોની ઉપર જે મન સ્વાભાવિક સ્નેહ ધરે છે તે મન તેની ઉપર બળાત્કારે પણ શી રીતે દ્રોહ કરી શકે ? તેમને આલિંગન કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તો તેમની સાથે શી રીતે વર્તવું ? ' આ પ્રમાણે રથમાં બેસીને બોલતા એવા રામ પ્રત્યે લવણે અને નમ્ર થયેલા લક્ષ્મણ પ્રત્યે અંકુશે કહ્યું કે " વીરયુદ્ધમાં શ્રદ્ધાવાળા એવા અમોએ જગતમાં અજેય એવા પરાક્રમી રાવણને પણ જીતનારા તમોને અવલોકયા તે બહુ સારૂ થયુ. તમારી જે યુદ્ધશ્રદ્ધાને રાવણે પણ પૂરી કરી નથી તે શ્રદ્ધાને અમે પૂરી કરશુ અને તમે અમારી શ્રદ્ધાને પૂરી કરશો. "

આ પ્રમાણે કહ્યા પછી રામલક્ષ્મણે અને લવણઅંકુશે પોતપોતાના ધનુષ્યનુ ભયંકર ધ્વનિયુકત આસ્ફાલન કર્યું. કૃતાંત સારથિએ રામના રથને અને વજ્જંઘ રાજાએ અંનગલવણના રથને સામસામા જોડી દીધા. તેમજ લક્ષ્મણના રથને વિરાધે અને અંકુશના રથને પૃથુરાજાએ સામસામા જોડી દીધા. પછી તે ચારેનું પરસ્પર યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું. તેમના અગ્ર સારથિઓ રથને ચતુરપણે ભમાવવા લાગ્યા અને ચારે વીરો દ્વંદ્વ યુદ્ધથી વિવિધ શસ્ત્રોના પ્રહાર કરવા લાગ્યા. તેમાં લવણ અને અંકુશ રામલક્ષ્મણ સાથેનો પોતાનો સંબંધ જાણે છે, તેથી તેઓ સાપેક્ષપણે—વિચારીને યુદ્ધ કરતા હતા અને રામલક્ષ્મણ તે સંબધથી અજ્ઞાત હોવાને લીધે નિરપેક્ષપણે યુદ્ધ કરતા હતા. વિવિધ આયુધવડે યુદ્ધ કર્યા પછી યુદ્ધનો અંત લાવવાને ઇચ્છતા રામે—કૃતાંતને કહ્યુ કે ' રથને બરાબર શત્રુ સામે રાખ.' કૃતાંત બોલ્યો—' હું શુ કરૂ ? આપણા રથના અશ્વો થાકી ગયા છે. આ શત્રુએ બાણોથી તેમનાં અંગે અંગ વીંધી નાખ્યાં છે. હુ ચાબુકના માર મારૂં છું તથાપિ અશ્વ ત્વરા કરતા નથી, અને શત્રુનાં બાણોથી બધો રથ પણ જર્જર થઈ ગયો છે, એટલુંજ નહી પણ આ મારા ભુજદંડ પણ શત્રુના બાણના આઘાતથી જર્જર થયા છે, તેથી ઘોડાની લગામને અને ચાબુકને હલાવવાની મારામાં બીલકુલ શક્તિ રહી નથી. ' રામ બોલ્યા—" મારૂં વજ્રાવર્ત્ત ધનુષ્ય પણ જાણે ચિત્રસ્થ હોય તેમ શિથિલ થઇ ગયું છે, તે કાંઇપણ કાર્ય કરી શકતુ નથી. આ મુશલરત્ન શત્રુનો નાશ કરવાને અસમર્થ થઈ ગયુ છે, અત્યારે તો તે માત્ર અન્નને ખાંડવાની યોગ્યતાવાળું રહ્યું છે. આ હલરત્ન જે દુષ્ટ રાજાઓરૂપા હાથીઓને વશ કરવામાં અનેક વાર અંકુશરૂપ થયેલુ છે તેપણ અત્યારે માત્ર પૃથ્વીને ખેડવા યોગ્ય થયુ છે. જે અસ્ત્રો હમેશાં યક્ષોએ રક્ષિત અને શત્રુઓનો ક્ષય કરનારાં છે તે અસ્ત્રોની આ શી અવસ્થા થઇ ? " આ પ્રમાણે રામનાં અસ્ત્રો જેમ નિષ્ફળ થયાં તેમ મદનાંકુશની સાથે યુદ્ધ કરતાં લક્ષ્મણનાં અસ્ત્રો પણ નિષ્ફળ થયાં. આ સમયે અંકુશે લક્ષ્મણના હૃદયમાં વજ્ર જેવુ બાણ માર્યું, જેથી લક્ષ્મણ મૂર્છા ખાઇને રથમાં પડી ગયા. લક્ષ્મણની મૂર્છા જોઇને વિધુર થયેલા વિરાધે રથને રણભૂમિમાંથી અયોધ્યા તરફ ચલાવ્યો, એટલામાં તો લક્ષ્મણને સંજ્ઞા આવી, એટલે તે આક્ષેપપૂર્વક બોલ્યા કે—' અરે વિરાધ ! આ તેં નવીન શું કર્યું ?

રામના ભાઈ અને દશરથના પુત્રને આ અનુચિત છે, માટે જ્યાં મારો શત્રુ હોય ત્યાં રથને સત્વર લઇ જા, જેથી હવે અમોઘ વેગવાળા ચક્રવડે હું તેનું મસ્તક છેદી નાંખુ.' લક્ષ્મણનાં આવા વચન સાંભળી વિરાધે અંકુશની તરફ રથને ચલાવ્યો, એટલે 'ઉભો રહે, ઉભો રહે.' એમ કહી લક્ષ્મણે હાથમાં ચક્ર લીધું. ભમતા સૂર્યનો ભ્રમ કરાવતું અને અસ્ખલિત વેગવાળું તે ચક્ર આકાશમાં ભમાડીને લક્ષ્મણે ક્રોધથી અંકુશની ઉપર છોડ્યું. તે આવતા ચક્રને રોકવા માટે અંકુશે અને લવણે તેની ઉપર અનેક શસ્ત્રો નાખ્યાં, તથાપિ તે સ્ખલિત થયું નહિ અને વેગથી આવી અંકુશને પ્રદક્ષિણા કરી જેમ પક્ષી પાછું પોતાના માળામાં આવે તેમ લક્ષ્મણના હાથમાં પાછું આવ્યું. લક્ષ્મણે ફરીવાર છોડ્યું, તે વખતે પણ જેમ ભાગી ગયેલો હાથી પાછો ગજશાળામાં આવે તેમ તે પાછું લક્ષ્મણના હાથમાં આવ્યું. તે જોઇ ખેદ પામેલા રામલક્ષ્મણ ચિંતવવા લાગ્યા કે 'શું આ ભરતમાં આ બંને કુમારજ બલભદ્ર અને વાસુદેવ હશે, અમે નહિ હોઇએ ?' તેઓ આવો વિચાર કરે છે તેવામાં અકસ્માત્ નારદમુનિ સિદ્ધાર્થ સહિત ત્યાં આવ્યા. તેમણે ખેદ પામેલા રામલક્ષ્મણને આ પ્રમાણે કહ્યુ-" અરે રઘુપતિ! આ હર્ષને સ્થાને તમે ખેદ કેમ કરો છો ? પુત્રથી થયેલો પરાભવ કોને વંશના ઉદ્યોતને માટે થતો નથી ? આ બંને કુમારો લવણ અને અંકુશ નામના સીતાની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા તમારા પુત્રો છે, તે યુદ્ધને મિષે તમને જોવાને આવેલા છે. એ તમારા શત્રુ નથી. તમારૂં ચક્ર જે તેમની ઉપર ચાલ્યું નહિ, તેજ તેની મુખ્ય નિશાની છે. પૂર્વે પણ ભરતનું ચક્ર બાહુબલિ ઉપર ચાલ્યું નહોતું." પછી સીતાના ત્યાગથી માંડીને પુત્રોના યુદ્ધ સુધી વિશ્વને વિસ્મયકારી સર્વ વૃત્તાંત નારદે કહી બતાવ્યું. તે સાંભળી વિસ્મય, લજ્જા, ખેદ અને હર્ષથી[1] સમકાળે આકુળવ્યાકુળ થયેલા રામ મૂર્છા પામી ગયા; પાછા થોડીવારે ચંદનજળના સિંચનથી સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થયા, એટલે પુત્રવાત્સલ્યથી પૂર્ણ હૃદયવાળા રામ લક્ષ્મણને સાથે લઇને તરતજ અશ્રુ સહિત લવણાંકુશની પાસે જવા ચાલ્યા. તેમને આવતા જોઇને વિનયવાન લવણાંકુશ તત્કાળ રથમાંથી ઉતરી સર્વ અસ્ત્રો તજી દઈને રામલક્ષ્મણના ચરણમાં અનુક્રમે પડ્યા. તેમને આલિંગન કરી ઉત્સંગમાં બેસાડીને રામે તેમના મસ્તક પર ચુંબન કર્યું. પછી શોક અને સ્નેહથી આકુળ થઈને તે ઉંચે સ્વરે રૂદન કરવા લાગ્યા. રામના ઉત્સંગમાથી પોતાના ઉત્સંગમાં લઈને લક્ષ્મણે તેમના મસ્તકપર ચુંબન કરતાં અને દૃષ્ટિને અશ્રુપૂર્ણ કરતાં પોતાની ભુજાવડે તેમને આલિંગન કર્યું. પિતાની જેમ ચરણકમળમાં આલોટતા તે વિનીત પુત્રોનું શત્રુઘ્ને પણ દૂરથી ભુજ પ્રસારીને આલિંગન કર્યું, બીજા પણ બંને સૈન્યના રાજાઓ જાણે વિવાહપ્રસંગમાં એકઠા મળ્યા હોય તેમ એકઠા થઇને હર્ષ પામવા લાગ્યા.

૧ પુત્રોનું પરાક્રમ જોઇને વિસ્મય, તેનાથી થયેલી પોતાની હારથી લજ્જા, સીતાત્યાગની વાત તાજી થવાથી તેના વિયોગજન્ય ખેદ અને પુત્રના આવાગમનથી હર્ષ.

હવે પોતાના પુત્રોનું પરાક્રમ અને તેમના પિતાની સાથે તેમનો સમાગમ જોઇ હર્ષ પામેલી સીતા વિમાનમાં બેસીને પુંડરીકપુર ચાલ્યા ગયા. પોતાના જેવાજ પુત્રના લાભથી રામલક્ષ્મણ બહુ હર્ષ પામ્યા, અને સ્વામીના હર્ષથી સર્વ ભૂચરો અને ખેચરો પણ હર્ષ પામ્યા. ભામંડલે ઓળખાવેલા વજ્રજંઘ રાજાએ રામલક્ષ્મણને લાંબા કાળના સેવકની જેમ નમસ્કાર કર્યો. રામે કહ્યું–' હે ભદ્ર ! તમે મારે ભામંડલ સમાન છો. તમે મારા પુત્રોને મોટા કરીને આવી દશામાં લાવેલા છો.' આ પ્રમાણે કહી રામલક્ષ્મણે પુષ્પક વિમાનમાં બેસી અર્ધાસને બેસાડેલા પુત્રો સહિત નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. માર્ગમાં લોકો વિસ્મયથી ઉંચી પાની કરીને ઉંચી ગ્રીવાવડે જેના પુત્રોને જોતા અને સ્તુતિ કરતા હતા એવા રામ પોતાના મંદિર પાસે આવ્યા. ત્યાં રામલક્ષ્મણ પુત્રોની સાથે વિમાનમાંથી ઉતર્યા. પછી અયોધ્યામાં પુત્રાગમનનો મોટો ઉત્સવ હર્ષથી કરાવ્યો.

એક વખતે લક્ષ્મણ, સુગ્રીવ, વિભીષણ, હનુમાન અને અંગદ વિગેરેએ એકઠા મળીને રામને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે–' દેવી સીતા તમારા વિરહથી પરદેશમાં રહેલા છે, તે હમણાં આ કુમાર વગર અતિ કષ્ટે રહેતા હશે, માટે હે સ્વામિન્ ! જો તમે આજ્ઞા આપો તો અમે તેમને અહીં તેડી લાવીએ, નહિ તો એ પતિપુત્રરહિત સીતા સતી જરૂર મૃત્યુ પામી જશે.' રામે જરા વિચાર કરીને કહ્યું કે–"હવે સીતાને એમને એમ શી રીતે લવાય ? લોકાપવાદ ખોટો હોય તો પણ તે બળવાન અંતરાય કરનારો છે. હું જાણું છું કે સીતા સતી છે, તે પણ પોતાના આત્માને નિર્મળ જાણે છે, તો કાંઇપણ દિવ્ય કરવામાં ભય જેવું નથી. માટે તે દેવી સર્વ લોકોની સમક્ષ પ્રત્યક્ષ દિવ્ય કરો, અને એ શુદ્ધ સતીની સાથે મારે ફરીવાર ગૃહવાસ થાઓ." "एवमस्तु" એમ કહીને તેઓએ નગરીની બહાર વિશાળ મંડપ અને તેની અંદર માંચાઓની શ્રેણીઓ કરી. તેમાં રાજાઓ, નગરજનો, અમાત્યો અને સુગ્રીવ વિભીષણ પ્રમુખ ખેચરો આવીને બેઠા. પછી રામની આજ્ઞાથી સુગ્રીવ ત્યાંથી ઉઠીને પુંડરીકપુરે આવ્યો, અને સીતાને નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે–' હે દેવી ! રામે તમારે માટે આ પુષ્પક વિમાન મોકલાવ્યું છે, માટે તેમાં બેસીને તેમની પાસે પધારો.' સીતા બોલ્યા–'અદ્યાપિ મને અરણ્યમાં ત્યાગ કરવાનું દુઃખ શાંત થયું નથી, તો ફરીવાર બીજા દુઃખને આપનાર એ રામની પાસે હું શી રીતે આવું ?' સુગ્રીવે ફરીવાર નમીને કહ્યું–'હે સતી ! તમે કોપ કરો નહિ. રામ તમારી શુદ્ધિને માટે કરેલા મંડપમાં સર્વ નગરજનોની સાથે મંચ ઉપર આવીને બેઠેલા છે.' સુગ્રીવે આ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે પ્રથમથીજ શુદ્ધ થવાને ઇચ્છતા સીતા તત્કાળ તે વિમાનમાં બેસી અયોધ્યા સમીપે આવ્યા અને નગરની બહાર મહેંદ્રોદય ઉદ્યાનમાં ઉતર્યા. ત્યાં લક્ષ્મણે અને બીજા રાજાઓએ અર્ઘ્ય આપીને તેમને નમસ્કાર કર્યો. પછી લક્ષ્મણ તેમની આગળ બેસી સર્વ રાજાઓ સહિત બોલ્યા–'હે દેવી ! તમારી નગરીમાં અને તમારા ગૃહમાં પ્રવેશ કરીને તેને પવિત્ર કરો.' સીતા બોલ્યા–' હે વત્સ ! શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી

હું નગરીમાં અને ગૃહમાં પ્રવેશ કરીશ; કારણ કે તે શિવાય કદિ પણ અપવાદ શાંત થશે નહિ. ' આવી સીતાની પ્રતિજ્ઞા રાજાઓએ રામને જણાવી; એટલે રામે ત્યાં આવી સીતાને ન્યાયનિષ્ઠુર વચનો કહ્યાં–'તમે રાવણને ઘેર રહ્યા છતાં જો તેની સાથે તમારો ભોગ થયો ન હોય તો આ સર્વ લોકોની સમક્ષ શુદ્ધિને માટે દિવ્ય કરો. ' સીતાએ હસતાં હસતાં રામને કહ્યું–' તમારા જેવો બીજો કોઇ પણ ડાહ્યો પુરૂષ નહિ હોય કે જે દોષ જાણ્યા વગર મહાવનમાં ત્યાગ કરે. વળી પ્રથમ દંડ આપીને હવે મારી પરીક્ષા કરો છો, તેથી પણ તમારૂં વિચક્ષણપણું જણાઈ આવે છે, પરંતુ હું તો તે કરવાને અદ્યાપિ તૈયાર છું. ' તેનાં આવાં વચન સાંભળી રામ વિલખા થઇને બોલ્યા–' હે ભદ્રે ! તમારામાં બીલકુલ દોષ નથી એ હું જાણું છું, તથાપિ લોકોએ ઉત્પન્ન કરેલો દોષ ટાળવાને માટે હું આ પ્રમાણે કહું છું. ' સીતા બોલ્યા–' હું પાંચે પ્રકારના દિવ્ય કરવાને તૈયાર છું. કહો તો અગ્નિમાં પ્રવેશ કરૂં, કહો તો મંત્રિત તંદુલ ભક્ષણ કરૂં, કહો તો તાજવાપર ચડું, કહો તો તપાવેલા કોશનું[1] પાન કરૂં, અને કહો તો જીહ્વાથી શસ્ત્રના ફળને ગ્રહણ કરૂં. કહો, આમાંથી તમને જે રૂચે તે કરૂં. ' તે વખતે અંતરીક્ષમાં રહીને સિદ્ધાર્થે અને નારદે તથા ભૂમિપર રહેલા લોકોએ કોલાહલને અટકાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું–' હે રાઘવ ! આ સીતા નિશ્ચયથી સતી, સતી, મહાસતી છે. તેમાં તમારે કાંઇપણ વિકલ્પ કરવો નહિ. ' રામે કહ્યું–" હે લોકો ! તમારામાં બીલકુલ મર્યાદા નથી; સંકલ્પદોષ તમારાથી જ ઉત્પન્ન થયો છે, પૂર્વે તમે જ તેમને દૂષિત કહ્યા હતા અને અત્યારે પાછા અહીં આવું બોલો છો અને વળી દૂર જઈને બીજું બોલશો. પૂર્વે સીતા શી રીતે દોષિત હતા અને અત્યારે શી રીતે શીળવાન થયા તે કહો. વળી ફરીવાર દોષ ગ્રહણ કરવામાં તમારે પ્રતિબંધ નથી; માટે હું કહું છું કે સીતા સર્વની પ્રતીતિને માટે પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે. " આ પ્રમાણે કહીને રામે ત્રણસો હાથ લાંબો પહોળો અને બે પુરૂષપ્રમાણ ઊંડો એક ખાડો કરાવ્યો, અને તે ચંદનના કાષ્ઠોથી પૂરાવ્યો.

એ સમયમાં વૈતાઢ્ય ગિરિની ઉત્તર શ્રેણીમાં હરિવિક્રમ રાજાનો જયભૂષણ નામે કુમાર હતો. તે આઠસો સ્ત્રીઓ પરણ્યો હતો. એક વખતે કિરણમંડલા નામે તેની એક સ્ત્રી હેમશિખ નામના તેના મામાના પુત્રની સાથે સુતેલી તેણે જોઇ, એટલે તેણે તે સ્ત્રીને કાઢી મૂકી અને તત્કાળ પોતે દીક્ષા લીધી. કિરણમંડલા મૃત્યુ પામીને વિદ્યુદ્દંષ્ટ્રા નામે રાક્ષસી થઈ. જયભૂષણ મુનિ ફરતાં ફરતાં આગલી રાત્રે અયોધ્યાની બહાર આવીને પ્રતિમાપણે રહ્યા. તે વખતે વિદ્યુદ્દંષ્ટ્રા ત્યાં આવીને તેને ઉપદ્રવ કરવા લાગી. મુનિને તો શુભ ધ્યાનના બળથી તેજ દિવસે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, એટલે તેનો ઉત્સવ કરવા માટે ઇંદ્રાદિક દેવતાઓ ત્યાં આવ્યા. એ સમયે અહીં સીતાની શુદ્ધિ થતી

---

૧ લોહનો રસ અથવા સીસાનો રસ.

હતી તે જોઇને દેવતાઓએ આવી ઇંદ્રને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે–' હે સ્વામી! લોકોના ખોટા અપવાદથી સીતા આજે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે.' એ સાંભળી ઇંદ્રે સીતાની સાંનિધ્ય કરવાને માટે તરત જ પોતાની પેદળ સેનાના અધિપતિને આજ્ઞા આપી, અને પોતે જયભૂષણ મુનિના કેવળજ્ઞાનનો ઉત્સવ કર્યો.

હવે રામની આજ્ઞાથી સેવકોએ ચંદનના કાષ્ઠથી વ્યાપ્ત એવા તે ગર્ત્તમાં ચારે તરફથી નેત્રને પણ દુઃપ્રેક્ષ્ય એવો અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો. જ્વાળાઓથી વિકરાળ અગ્નિને જોઇને રામે હૃદયમાં વિચાર્યું કે–' અહો ! આ તો અતિ વિષમ કાર્ય થઇ પડ્યું ! આ મહાસતી તો નિઃશંક અગ્નિમાં પ્રવેશ કરશે, પરંતુ પ્રાયઃ દૈવની અને દિવ્યની વિષમ ગતિ છે. મારી સાથે આ સીતા વનવાસમાં નીકળ્યા, રાવણે તેનું હરણ કર્યું, પાછો મેં તેનો ત્યાગ કર્યો અને છેવટે વળી મહા કષ્ટ ઉપસ્થિત કર્યું, એ બધું મારાથી જ થયેલું છે.' આ પ્રમાણે રામ વિચાર કરતા હતા, તેવામાં તો સીતા ખાડા પાસે આવીને ઉભા રહ્યા, અને સર્વજ્ઞનું સ્મરણ કરી આ પ્રમાણે બોલ્યા કે ' હે લોકપાળો ! હે લોકો ! સર્વે સાંભળો, જો મેં રામ વિના બીજા કોઇ પુરૂષની અભિલાષા કરી હોય તો આ અગ્નિ મને બાળી નાખો, અને નહિ તો જળની માફક શીતળ સ્પર્શવાન્ થાઓ.' આ પ્રમાણે કહી નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરીને સીતાએ તે અગ્નિકુંડમાં ઝંપાપાત કર્યો. જેવા સીતા તેમાં પડ્યા તેવો જ તત્કાળ અગ્નિ બુઝાઇ ગયો, અને તે ખાડો સ્વચ્છ જળથી પૂરાઇને વાપીરૂપ થઇ ગયો. તેના સતીપણાથી સંતુષ્ટ થયેલા દેવના પ્રભાવથી સીતા લક્ષ્મીની જેમ તે જળની ઉપર કમળપર રચેલા સિંહાસનમાં બિરાજમાન થયા. કોઈ ઠેકાણે હુંકાર ધ્વનિ, કોઈ ઠેકાણે ગુલ ગુલ અવાજ, કોઈ ઠેકાણે ભંભા જેવો નાદ, કોઇ ઠેકાણે ઢાવની જેવો ધ્વનિ, કોઇ ઠેકાણે દિલિ દિલિ શબ્દ અને કોઇ ઠેકાણે ખલ ખલ નાદ કરતુ તે જળ સમુદ્રજળની પેઠે આવર્ત્તયુક્ત જોવામાં આવ્યુ. પછી ઉદ્વેલ સમુદ્રના જેમ તે વાપીમાંથી જળ ઉછળવા માંડ્યું, અને તેણે મોટા માંચડાઓને પણ ડુબાવવા માંડ્યા. વિદ્યાધરો તો તેનાથી ભયભ્રાંત થઇ ઉડીને આકાશમાં જતા રહ્યા, પરંતુ ભૂચર મનુષ્યો ' હે મહા સતી સીતા ! અમારૂ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો ' એમ પોકાર કરવા લાગ્યા. પછી સીતાએ ઉંચા આવતા તે જળને બે હાથવડે દબાવ્યુ, એટલે તેના પ્રભાવથી તે પાછું વાપીના પ્રમાણ જેટલું થઇ ગયુ. ઉત્પલ, કુમુદ અને પુંડરીક જાતિનાં કમળોથી પૂર્ણ, હંસોથી શોભિત, કમળોની સુગંધથી ઉદ્ભ્રાંત થયેલા ભ્રમરાઓ જેમાં સંગીત કરી રહ્યા છે એવી, જેની સાથે તરંગો અથડાય છે તેવા મણિમય સોપાનથી સુંદર અને બન્ને બાજુ રત્નમય પાષાણોથી બાંધેલી–તે વાપી ઘણી સુંદર દેખાવા લાગી. સીતાના શીલની પ્રશંસા કરતા નારદાદિક આકાશમાં નૃત્ય કરવા લાગ્યા. સંતુષ્ટ થયેલા દેવતાઓએ સીતાની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી ' અહો ! રામની પત્ની સીતાનું કેવું યશસ્વી શીલ છે ! '

એ પ્રમાણે અંતરીક્ષ અને ભૂમિમાં વ્યાપ્ત એવી લોકોની આઘોષણા થવા લાગી. પોતાની માતાના પ્રભાવ જોઇ લવણાંકુશ ઘણો હર્ષ પામ્યા, પછી હંસની જેમ તરતા તરતા તે તેની પાસે ગયા. સીતાએ મસ્તકપર સુંઘીને તેને પોતાને બે પડખે બેસાર્યા. તે કુમારો નદીના બે તીરપર રહેલા હાથીના બે બચ્ચાંની જેવા શોભવા લાગ્યા. તે વખતે લક્ષ્મણ, શત્રુઘ્ન, ભામંડલ, વિભીષણ અને સુગ્રીવ વિગેરે વીરાએ આવી સીતાને ભક્તિથી નમસ્કાર કર્યો; પછી અતિમનોહર કાંતિવાળા રામ પણ સીતાની પાસે આવ્યા, અને પશ્ચાત્તાપ તથા લજ્જાથી પૂર્ણ એવા તેમણે અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે કહ્યું–"હે દેવી ! સ્વભાવથીજ અસત્ દોષને ગ્રહણ કરનારા નગરવાસીઓના છંદને અનુસરીને મેં તમારો ત્યાગ કર્યો હતો તે ક્ષમા કરજો. જેમાં મહા ઉગ્ર શિકારી પ્રાણીઓ રહેલા છે એવા અરણ્યમાં તમે તમારા પ્રભાવથી જીવતા રહ્યા તે પણ એક દિવ્યજ હતું, તથાપિ તે મારા જાણવામાં આવ્યું નહીં, પણ હવે તે સર્વ ક્ષમા કરીને આ પુષ્પક વિમાનમાં બેસો, મારી સાથે ઘેર ચાલો, અને પૂર્વની જેમ પાછા મારી સાથે વર્તો." સીતા બોલ્યા–'તેમાં તમારો, લોકોનો કે બીજા કોઇનો દોષ નથી પણ મારા પૂર્વકર્મનોજ દોષ છે, તેથી આવા દુઃખના આવર્ત્તને આપનારા કર્મથી નિર્વેદ પામીને હું તો હવે તેનો ઉચ્છેદ કરનારી દીક્ષાજ ગ્રહણ કરીશ.' આ પ્રમાણે કહીને તેજ વખતે સીતાએ પોતાની મુષ્ટિથીજ કેશનો લોચ કર્યો, અને પ્રભુ જેમ પોતાના કેશ ઇંદ્રને આપે છે તેમ તેણે તે કેશ રામને અર્પણ કર્યા; તે જોઇને તત્કાળ રામને મૂર્છા આવી. તેમાંથી તેઓ સ્વસ્થ થયા નહિ તેવામાં તો સીતા જયભૂષણ મુનિની પાસે ચાલ્યા ગયા. જયભૂષણ કેવળીએ તેજ વખતે વિધિપૂર્વક તેને દીક્ષા આપી, અને પછી તપમાં પરાયણ તે સાધ્વીને સુપ્રભા ગણિનીના પરિવારમાં સોંપી.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये
सप्तमे पर्वणि सीताशुद्धिव्रतग्रहणो नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

સર્ગ ૧૦ મો.

રામનું નિર્વાણગમન.

મૂર્છિત થયેલા રામને ચંદનના જળથી સિંચન કર્યું, એટલે તે સ્વસ્થ થઈને બોલ્યા કે 'એ મનસ્વિની સીતા દેવી ક્યાં છે? અરે ભૂચરો અને ખેચરો! જો તમારે મરવાની ઈચ્છા ન હોય તો તે લોચ કરેલી પણ મારી પ્રિયા સીતા મને સત્વર બતાવો. હે વત્સ લક્ષ્મણ! ભાથા અને ધનુષ્ય લાવ, હું આવો દુઃખી છતાં આ બધા ઉદાસીન અને સુસ્થિત કેમ છે?' આ પ્રમાણે કહીને ધનુષ્યને ગ્રહણ કરતા રામને લક્ષ્મણે કહ્યુ-"હે આર્ય! આ શું કરો છો? આ સર્વ લોક તમારા સેવક છે. ન્યાયનિષ્ઠ એવા તમે દોષના ભયથી જેમ સીતાનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેમ સ્વાર્થનિષ્ઠ સીતાએ સંસારના ભયથી આપણો સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે. તમારી પ્રિયા સીતાએ અહીં પ્રત્યક્ષ પોતાની મેળે પોતાના કેશનો લોચ કરી જયભૂષણ મુનિની પાસે જઇ દીક્ષા લીધી છે. એ મહર્ષિને હમણાંજ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલ છે, તે જ્ઞાનનો મહિમા કરવો એ તમારૂં પણ કૃત્ય છે. વળી હે સ્વામી! મહાવ્રતધારી સીતા સ્વામિની પણ ત્યાં રહેલા છે, અને એ નિર્દોષ સાધ્વી શુદ્ધ સતીમાર્ગની જેમ હમણા મોક્ષમાર્ગને બતાવે છે." લક્ષ્મણનાં આવાં વચન સાંભળી રામ સ્વભાવમાં સ્થિત થઇને બોલ્યા-'હે બંધુ! તે કેવળીની પાસે મારી પ્રિયાએ વ્રત ધારણ કર્યું તે બહુ સારૂં કર્યું.' આ પ્રમાણે કહીને રામચંદ્ર પરિવાર સહિત જયભૂષણ મુનિ પાસે ગયા અને તેમને નમસ્કાર કરીને રામે દેશના સાંભળી. દેશનાને અંતે રામે મુનિને પૂછ્યું-'હે સ્વામિન્! હું આત્માને જાણતો નથી, તો હું ભવ્ય છું કે અભવ્ય છું? તે મને કહો અને મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.' કેવળી બોલ્યા-'રામ! તમે કેવળ ભવ્ય છો એટલુંજ નહિ પણ આ જન્મમાંજ કેવળજ્ઞાન પામીને સિદ્ધિને પણ પામનારા છો.' રામે ફરીવાર પૂછ્યુ-'હે સ્વામિન્! મોક્ષ તો દીક્ષા લીધાથી થાય છે, અને દીક્ષા સર્વનો ત્યાગ કરવાથી થાય છે, પણ આ બંધુ લક્ષ્મણ મારાથી દુસ્ત્યાજ્ય છે.' મુનિ બોલ્યા-'તમારે હજુ બળદેવપણાની સંપત્તિ ભોગવવાની છે, તેને અંતે નિસંગ થઇ, દીક્ષા લઇને તમે શિવસુખ પામશો.'

વિભીષણે નમસ્કાર કરી મુનિને પૂછયું-'હે સ્વામી! રાવણે પૂર્વ જન્મના કયા કર્મથી સીતાનું હરણ કર્યું? અને કયા કર્મથી લક્ષ્મણે તેને યુદ્ધમાં માર્યો? વળી આ સુગ્રીવ, ભામંડલ, લવણ, અંકુશ અને હું કયા કર્મથી આ રામના ઉપર અત્યંત રક્ત થયા છીએ?' મુનિ બોલ્યા-'આ દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં ક્ષેમપુર નામના નગરમાં નયદત્ત નામે એક વણિક હતો, તેને સુનંદા નામની સ્ત્રીથી ધનદત્ત અને વસુદત્ત નામે બે પુત્રો થયા. તે બંનેને યાજ્ઞવલ્કય નામના એક બ્રાહ્મણની સાથે મિત્રાઇ થઈ. તે નગરમાં, સાગરદત્ત નામે એક વણિક રહેતો હતો, તેને ગુણધર નામે પુત્ર અને ગુણવતી

નામની કન્યા હતી. સાગરદત્તે નયદત્તના યોગ્ય ગુણવાળા પુત્ર ધનદત્તને ગુણવતી કન્યા આપી, અને કન્યાની માતા રત્નપ્રભાએ ધનના લોભથી શ્રીકાંત નામના એક ત્યાંના ધનાઢ્યને ગુપ્ત રીતે ગુણવતીને આપી. આ ખબર યાજ્ઞવલ્કયના જાણવામાં આવી, એટલે મિત્રની વંચનાને નહિ સહન કરનાર યાજ્ઞવલ્કયે પોતાના મિત્ર નયદત્તના પુત્રોને ખબર આપ્યા. તે સાંભળી વસુદત્તે રાત્રે જઇને શ્રીકાંતને મારી નાખ્યો, અને શ્રીકાંતે પણ ખડ્ગવડે વસુદત્તને મારી નાખ્યો. તે બન્ને ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને વિંધ્યાટવીમાં મૃગલા થયા. ગુણવતી કુંવારીજ મૃત્યુ પામીને તેજ વનમાં મૃગલી થઇ. ત્યાં પણ તેણીને માટે યુદ્ધ કરીને તે બન્ને મૃત્યુ પામ્યા. એવી રીતે પરસ્પર વૈરથી તેઓએ ચિરકાળ ભવભ્રમણ કર્યું.

હવે અહીં ધનદત્ત પોતાના ભાઈના વધથી પીડિત થઈ ધર્મરહિતપણે ભટકવા લાગ્યો. એક વખતે રાત્રે ક્ષુધાતુર થયેલા તેણે કોઇ સાધુઓને જોયા, એટલે તેમની પાસે તેણે ભોજન માગ્યું. તેઓમાંથી એક મુનિ બોલ્યા–' હે ભાઇ ! મુનિઓ દિવસે પણ ભાતપાણીનો સંગ્રહ રાખતા નથી તો રાત્રે તો કયાંથી જ હોય ? વળી હે ભદ્ર ! તારે પણ રાત્રે ભોજન કે પાન કરવુ યોગ્ય નથી, કેમકે આવા અંધકારમાં અન્નાદિકમાં રહેલા જીવોને કોણ જાણી શકે ? ' આ પ્રમાણે મુનિએ આપેલા બોધથી તેના હૃદયમાં જાણે અમૃત સિંચન થયું હોય તેમ લાગ્યું. પછી તે શ્રાવક થઈ મૃત્યુ પામીને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે મહાપુર નગરમાં ધારિણી અને મેરૂ શેઠનો પદ્મરૂચિ નામે પરમ શ્રાવક પુત્ર થયો. એક વખતે પદ્મરૂચિ અશ્વારૂઢ થઇ દૈવયોગે ગોકુલમાં જતો હતો, ત્યાં માર્ગમાં એક વૃદ્ધ વૃષભને પડીને મરણ પામતો તેણે જોયો, એટલે તે કૃપાળુ શેઠે અશ્વ ઉપરથી ઉતરી તેની નજીક આવીને તેના કાનમાં પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર મંત્ર સંભળાવ્યો. તેના પ્રભાવથી મૃત્યુ પામીને તે તેજ નગરમાં છત્રચ્છાય રાજાની શ્રીદત્તા રાણીના ઉદરથી વૃષભધ્વજ નામે પુત્ર થયો. તે કુમાર સ્વેચ્છાએ ફરતો ફરતો એક વખતે તે વૃદ્ધ વૃષભની મૃત્યુભૂમિ પાસે આવ્યો, ત્યાં પૂર્વ જન્મના સ્થાનના દર્શનથી તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તેથી ત્યાં તેણે એક ચૈત્ય કરાવ્યું, અને ચૈત્યની એક તરફની ભીંત ઉપર તેણે મરણસ્થિતિપર આવેલા વૃદ્ધ વૃષભનું ચિત્ર આળેખ્યું. તેમજ તેની પાસે તેના કાનમાં નમસ્કાર મંત્ર આપતા તે પુરૂષને અને તેની પાસે પલાણ સહિત તેના અશ્વને આળેખ્યા. પછી ચૈત્યના રક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે ' જે કોઈ આ ચિત્રને પરમાર્થ રૂપે જાણી લે તે પુરૂષના મને તત્કાળ ખબર આપવા. ' આ પ્રમાણે કહી કુમાર વૃષભધ્વજ પોતાના મંદિરે ગયો.

એક વખતે પેલો પદ્મરૂચિ શેઠ તે ચૈત્યમાં વંદન કરવાને માટે આવ્યો. ત્યાં અર્હંતને વંદના કરીને તેણે તે ભીંતપર કરેલાં ચિત્ર જોયાં, તેથી વિસ્મય પામીને બોલ્યો કે–' આ ચિત્રનું વૃત્તાંત તો બધું મને જ લાગુ પડે છે. ' રક્ષકોએ જઈને તત્કાળ રાજ-

કુમારે વૃષભધ્વજને તે ખબર આપ્યા, એટલે તરતજ તે ત્યાં આવ્યો, અને તેણે પદ્મરૂચિને પૂછ્યું કે-' શું તમે આ ચિત્રનો વૃત્તાંત જાણો છો ?'' તેણે કહ્યું-' આ મરણ પામતા વૃષભને નમસ્કાર મંત્ર આપતા એવા મને કોઇ જાણીતા પુરૂષે અહીં આળેખ્યો છે.' તે સાંભળી વૃષભધ્વજ તેને નમસ્કાર કરીને બોલ્યો-'' હે ભદ્ર ! જે આ વૃદ્ધ વૃષભ હતો તે નમસ્કાર મંત્રના પ્રભાવથી આ હું રાજપુત્ર થયેલો છું. જો તમે કૃપાળુએ તે સમયે મને નમસ્કાર મંત્ર ન આપ્યો હોત તો હું તિર્યંચ યોનિમાં અથવા કોઈ અધમ યોનિમાં ગયો હોત. તમે સર્વથા મારા ગુરૂ, સ્વામી અને દેવ છો, માટે તમોએ આપેલું આ વિશાળ રાજ્ય તમેજ ભોગવો.'' એ પ્રમાણે કહીને વૃષભધ્વજ શ્રાવકવ્રતને પાળતો સતો પદ્મરૂચિની સાથે અભેદપણે રહેવા લાગ્યો. પછી ચિરકાળ પર્યંત સમ્યક્ પ્રકારે શ્રાવકપણું પાળી મૃત્યુ પામીને તે બંને ઇશાનકલ્પમાં પરમર્દ્ધિક દેવતા થયા. પદ્મરૂચિ ત્યાંથી ચ્યવીને મેરૂગિરિની પશ્ચિમ બાજુએ વૈતાઢ્ય ગિરિ ઉપર નંદાવર્ત્ત નામના નગરમાં **નંદીશ્વર** નામે રાજા અને કનકાભા નામે રાણીનો નયનાનંદ નામે પુત્ર થયો. ત્યાં રાજ્ય ભોગવી દીક્ષા લઇને માહેંદ્ર નામના ચોથા દેવલોકમાં દેવતા થયો. ત્યાંથી ચ્યવી પૂર્વવિદેહમાં ક્ષેમાપુરીના રાજા **વિપુલવાહનની** પદ્માવતી રાણીથી **શ્રીચંદ્ર** કુમાર થયો. તે રાજ્ય ભોગવી **સમાધિગુપ્ત** મુનિ પાસે દીક્ષા લઈ કાળ કરીને બ્રહ્મ નામના પાંચમા દેવલોકમાં ઇંદ્ર થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તેનો જીવ આ મહાબલવાન બલભદ્ર રામચંદ્ર થયેલ છે, અને વૃષભધ્વજનો જીવ અનુક્રમે આ સુગ્રીવ થયેલ છે.

પેલા શ્રીકાંતનો જીવ ભવભ્રમણ કરી મૃણાલકંદ નગરમાં **શંભુ** રાજા અને હેમવતી રાણીનો વજ્રકંઠ નામે પુત્ર થયો. વસુદત્ત ભવમાં ભમી તે શંભુ રાજાના પુરોહિત વિજય અને તેની સ્ત્રી રત્નચુડાનો **શ્રીભૂતિ** નામે પુત્ર થયો. પેલી ગુણવતી ભવભ્રમણ કરી તે શ્રીભૂતિની **સરસ્વતી** નામની સ્ત્રીથી **વેગવતી** નામે પુત્રી થઈ. તે યૌવનવતી થતાં એક વખતે એક **સુદર્શન** નામના પ્રતિમાધારી મુનિને લોકો વંદન કરતા હતા તે જોઇ તેણે હાસ્યથી કહ્યું કે-' હે લોકો ! આ સાધુને મેં પૂર્વે સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતાં જોયા છે, તે સ્ત્રીને તેણે હમણા બીજે ઠેકાણે મોકલી દીધી છે, માટે તેવા સાધુને તમે કેમ વંદના કરો છો ?' તે સાંભળીને તત્કાળ સર્વ લોકો વિષમ પરિણામી થઈ જઈ તે કલંકની ઉદ્ઘોષણા કરતા સતા તે મુનિને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. એટલે ' જ્યાં સુધી આ કલંક મારા ઉપરથી ઉતરશે નહિ ત્યાં સુધી હું કાઉસગ્ગ પાળીશ નહિ.' એવો તે મુનિએ અભિગ્રહ કર્યો. પછી શાસનદેવતાના રોષથી વેગવતીનું મુખ તત્કાળ વ્યાધિગ્રસ્ત થઈ ગયું; અને સાધુ ઉપર તેણે મૂકેલા કલંકનું વૃત્તાંત સાંભળી તેના પિતાએ વેગવતીનો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો. પિતાના રોષથી અને રોગથી ભય પામીને વેગવતીએ સુદર્શન મુનિ પાસે આવી સર્વ લોકોની સમક્ષ ઉચ્ચે સ્વરે આ પ્રમાણે કહ્યું કે-' હે સ્વામી ! તમે સર્વથા નિર્દોષ છો, મેં તમારી ઉપર આ ખોટો દોષ આરોપણ કરેલો છે, માટે હે

આરંભ કર્યો તેને માટે પોતાના આત્માને નિંદવા લાગ્યા, અને તત્કાળ વૈરાગ્ય પામી માતાપિતાની આજ્ઞા લઈ તેઓએ મહાબલ મુનિના ચરણકમળમાં જઈને દીક્ષા લીધી. પછી અનંગલવણ અને મદનાંકુશ તે કન્યાઓને પરણી બલભદ્ર અને વાસુદેવની સાથે અયોધ્યાપુરીમાં આવ્યા.

એક સમયે ભામંડલ રાજા પોતાના નગરમાં રાજમહેલની ઉપર બેઠો હતો, તે વખતે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો તે પોતાના મનમાં આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો કે–'વૈતાઢ્યની બંને શ્રેણીને વશ કરી સર્વ ઠેકાણે અસ્ખલિતપણે લીલાપૂર્વક વિહાર કરી મેં સંસાર સંબંધી પૂર્ણ સુખ મેળવ્યું છે. હવે અંતે દીક્ષા લઈ પૂર્ણ વાંચ્છાવાળો થાઉં.' આવો વિચાર કરતો હતો તેવામાં તેના મસ્તકપર આકાશમાંથી વિજળી પડી; તેથી તત્કાળ મૃત્યુ પામીને તે દેવકુરૂમાં જુગલીઆપણે ઉત્પન્ન થયો.

અન્યદા ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ હનુમાન શાશ્વતા ચૈત્યની વંદના કરવા માટે મેરૂપર્વતે ગયો હતો, ત્યાં તેણે સૂર્યને અસ્ત થતો જોયો. તે જોઇ તેને વિચાર થયો કે 'અહો ! આ જગતમાં સર્વનો ઉદય અને અસ્ત થયા કરે છે, જે બાબતમાં આ સૂર્યનું પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત છે; માટે જેમાં સર્વ નાશવંત છે એવા આ જગતને ધિક્કાર છે !' આવો વિચાર કરી હનુમાને પોતાના નગરમાં જઈ પુત્રને રાજ્ય આપીને ધર્મરત્ન આચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. તેની સાથે સાડા સાતસો રાજાઓએ દીક્ષા લીધી, અને તેની પત્નીઓએ લક્ષ્મીવતી આર્યાની પાસે ચારિત્ર લીધું. અનુક્રમે હનુમાન મુનિ ધ્યાનરૂપ અગ્નિથી સર્વ કર્મોને મૂળમાંથી બાળી નાખી શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરીને અવ્યયપદ (મોક્ષ) ને પામ્યા.

હનુમાને દીક્ષા લીધી એ ખબર જાણી રામ વિચારવા લાગ્યા કે 'ભોગસુખનો ત્યાગ કરીને હનુમાને કષ્ટકારી દીક્ષા કેમ લીધી હશે ? ' આવી રામની વિચારણા અવધિજ્ઞાનવડે જાણીને સૌધર્મ ઇંદ્રે સભા વચ્ચે કહ્યુ કે–"અહો કર્મની ગતિ વિષમ છે ! રામ જેવા ચરમદેહી પુરૂષ અત્યારે ધર્મને હસે છે, એટલુંજ નહિ પણ ઉલટા વિષયસુખની પ્રશંસા કરે છે, આ તે કેવી વાત! પણ તે મારા જાણવામાં આવ્યું. એ રામ અને લક્ષ્મણને પરસ્પર એવો ગાઢ સ્નેહ છે કે જે રામચંદ્રને સંસારપર વૈરાગ્ય આવવા દેતો નથી ." ઇંદ્રનાં આવાં વચન સાંભળી સુધર્મા સભામાંથી બે દેવતાઓ કૌતુકથી તેમના સ્નેહની પરીક્ષા માટે અયોધ્યામાં લક્ષ્મણને ઘેર આવ્યા. તેઓએ તત્કાળ માયા રચીને અંતઃપુરની સર્વ સ્ત્રીઓને કરૂણસ્વરે આક્રંદ કરતી લક્ષ્મણને બતાવી. તેઓ એવો વિલાપ કરવા લાગી કે–'હા પદ્મ ! હા પદ્મનયન! હા બંધુરૂપ કમલમાં સૂર્ય સમાન ! સર્વ વિશ્વને ભયંકર એવું આ તમારૂં અકાળ મૃત્યુ કેમ થયું ! ' આ પ્રમાણે રૂદન કરતી અને છુટા કેશ મૂકીને છાતી કુટતી અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને જોઈ લક્ષ્મણ અતિ ખેદ પામીને બોલ્યા–'અરે ! શું મારા જીવિતનું પણ જીવિતવ્ય એવા મારા બંધુ

રામ મૃત્યુ પામ્યા ! છળથી ઘાત કરનારા દુષ્ટ યમરાજે આ શું કર્યું !' આ પ્રમાણે બોલતા લક્ષ્મણનાં તે વચનની સાથેજ પ્રાણ નીકળી ગયા. અહો ! કર્મનો વિપાક દુરતિક્રમ* છે.

પછી તેનું શરીર સુવર્ણ સ્તંભના ટેકાથી સિંહાસન ઉપર સ્થિત થતાં ઉઘાડા મુખે અને લેપ્યમય મૂર્તિની જેવું નિષ્ક્રિય-સ્થિર થઇ ગયું. આ પ્રમાણે સહજમાં લક્ષ્મણને મૃત્યુ પામેલ જોઈ બન્ને દેવતા ખેદ પામ્યા અને 'આપણે આ શું કર્યું ?' એમ માંહોમાંહી પશ્ચાત્તાપપૂર્વક કહેવા લાગ્યા. વળી 'અરે ! આ વિશ્વાધાર પુરૂષને આપણે મારી નાખ્યા !' એમ પોતાના આત્માની નિંદા કરતા તેઓ પોતાના દેવલોકમાં ચાલ્યા ગયા.

લક્ષ્મણને મૃત્યુ પામેલા જોઈ અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ કેશ છુટા મૂકી પરિવાર સહિત મહા આક્રંદ કરવા લાગી. તેમનું આક્રંદ સાંભળી રામચંદ્ર ત્યાં દોડી આવ્યા અને બોલ્યા-" અરે ! કાંઇ પણ અમંગળ જાણ્યા વગર તમે આ શું આરંભ્યું છે, આ હું જીવું છુ અને મારો આ અનુજબંધુ લક્ષ્મણ પણ જીવે છે. કોઇ રોગ તેને પીડે છે તો તેનો ઉપાય હમણાં ઔષધોથી કરીએ છીએ. " આ પ્રમાણે કહી રામે વૈદ્યોને અને જ્યોતિષીઓને બોલાવ્યા, તેમજ મંત્રતંત્રના અનેક પ્રયોગો કરાવ્યા. મંત્રતંત્રના સર્વ પ્રયોગો નિષ્ફળ થતાં રામને મૂર્છા આવી. ક્ષણવારમાં કાંઇક સંજ્ઞા મેળવી ઉંચે સ્વરે તે વિલાપ કરવા લાગ્યા. તે સાંભળી વિભીષણ, સુગ્રીવ અને શત્રુઘ્ન વિગેરે પણ અશ્રુપાત કરતા અને 'અમે માર્યા ગયા' એમ બોલતા મુક્તકંઠે રૂદન કરવા લાગ્યા. કૌશલ્યાદિક માતાઓ પુત્રવધૂઓની સાથે અશ્રુ પાડતી સતી વારંવાર મૂર્છા પામીને કરૂણસ્વરે આક્રંદ કરવા લાગી. પ્રત્યેક માર્ગે, પ્રત્યેક ગૃહે અને પ્રત્યેક દુકાને આક્રંદ પ્રવર્તવાથી સર્વ રસને હરનાર શોકાદ્વૈત થઈ રહ્યું. તે વખતે લવણે અને અંકુશે નમસ્કાર કરી રામભદ્રને કહ્યું કે-' અમારા આ લઘુપિતાનું મૃત્યુ થતાં અમે અત્યારે સંસારથી અત્યંત ભય પામ્યા છીએ. આ મૃત્યુ સર્વને અકસ્માત પ્રાપ્ત થાય છે, માટે સર્વ પુરૂષોએ મૂળથી પરલોકને માટે તત્પર રહેવું જોઇએ. માટે હે પિતા ! અમને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપો. આ લઘુપિતા લક્ષ્મણ વિના હવે અમારે ઘરમાં રહેવું જરાપણ યુક્ત નથી.' આ પ્રમાણે કહી લવણે અને અંકુશે રામને નમીને અમૃતઘોષ મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી, અને અનુક્રમે તે બંને મોક્ષે ગયા.

ભાઈના મરણથી અને પુત્રના વિયોગથી રામ વારંવાર મૂર્છા ખાઇ મોહથી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા-" હે બાંધવ ! મેં હમણાં તમારૂં કાંઈપણ અપમાન કર્યું નથી, તે છતાં તમે અકસ્માત આવું મૌન કેમ ધારણ કર્યું છે? હે ભાઈ ! તમે આમ કર્યું એટલે મને મારા પુત્રોએ પણ છોડી દીધો. માણસોને સો છીદ્રો પડવાથી તેમાં સેંકડો ભૂત પેસે છે." આ પ્રમાણે ઉન્મત્તની જેમ બોલતા રામને જોઇ વિભીષણાદિક એકઠા મળી તેમની

* ઉલંઘન થઇ ન શકે તેવો.

પાસે આવી ગદ્ગદ સ્વરે કહેવા લાગ્યા—"હે પ્રભુ ! તમે જેમ વીર પુરૂષોમાં વીર છો, તેમ ધીર પુરૂષોમાં પણ ધીર કહેવાઓ છો, તેથી આવું લજ્જાકારી અધૈર્ય છોડી દ્યો; હવે તો લોકપ્રસિદ્ધ અને સમયને યોગ્ય એવુ લક્ષ્મણનું જે ઔર્દ્ધદૈહિક કૃત્ય, તે અંગસંસ્કાર-પૂર્વક કરવુ જોઇએ." તેમનાં આવાં વચન સાંભળી રામ કોપથી હોઠને ફરકાવતા બોલ્યા—"અરે દુર્જનો ! હજુ મારો ભાઇ લક્ષ્મણ તો જીવે છે, તે છતાં તમે આવું વચન કેમ બોલો છો ? બંધુ સહિત તમારા સર્વેનું અગ્નિદાહપૂર્વક મૃતકાર્ય કરવું જોઇએ, આ મારો ભાઇ તો દીર્ઘાયુષ્ય થાઓ. હે ભાઇ ! હે વત્સ ! હે લક્ષ્મણ ! હવે શીઘ્ર બોલો, તમારા ન બોલવાથી આ દુર્જનો પ્રવેશ કરે છે, તમે બહુ વખતથી મને શા માટે ખેદ ઉપજાવો છો ? અથવા હે ભાઈ ! આ દુર્જનોની સમક્ષ તમારે કોપ કરવો ઉચિત નથી." આ પ્રમાણે કહી લક્ષ્મણને ખભા ઉપર લઈ રામ ત્યાંથી બીજે ચાલ્યા. કોઇવાર લક્ષ્મણના શબને સ્નાનગૃહમાં લાવી રામ પોતાની મેળે સ્નાન કરાવતા, પછી સ્વહસ્તે ચંદનનું વિલેપન કરતા, કેઇવાર દિવ્ય ભોજન મંગાવી, ભોજનથી પાત્ર પૂરીને તે લક્ષ્મણના શબની પાસે મૂકતા, કોઈવાર પોતાના ઉત્સંગમાં લઈ તેના મુખપર વારંવાર ચુંબન કરતા, કોઈવાર વસ્ત્ર ઓઢાડી શય્યા ઉપર સુવાડતા, કોઇવાર પોતે બોલાવીને પોતેજ સામો પ્રત્યુત્તર આપતા અને કોઇવાર પોતેજ સંવાહક થઇ તેના અંગને મર્દન કરતા. આ પ્રમાણે સ્નેહમાં ઉન્મત્તપણે બીજું સર્વ કામ ભૂલી જઈને વિકળપણાથી ચેષ્ટા કરતા રામને છ માસ નીકળી ગયા. રામ આવા ઉન્મત્ત થઈ ગયા છે એ ખબર સાંભળી ઇંદ્રજિતના તથા સુંદ રાક્ષસના પુત્રો અને બીજા ખેચરશત્રુઓ પણ રામને મારવાની ઇચ્છાથી રામની પાસે આવ્યા. અને જેમાં સિંહ સુતેલ હોય તેવી ગિરિગુહાને જેમ છળબળવાળા શિકારીઓ રૂંધે તેમ જેમાં ઉન્મત્ત થયેલા રામ રહેલા છે એવી અયોધ્યાપુરીને તેમણે પુષ્કળ સેનાવડે આવીને રૂંધી દીધી; તે જોઇ રામે લક્ષ્મણને ખોળામાં લઇ પોતાના ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યું કે જે વજાવર્ત્ત ધનુષ્ય અકાળે પણ સંવર્ત્તનું પ્રવર્ત્તક થાય તેવું હતુ. તે વખતે રામની સાથેના પૂર્વના દૃઢ સ્નેહથી આસનનો કંપ થતાં જટાયુ દેવ માહેંદ્ર દેવલોકમાંથી કેટલાએક દેવતાઓની સાથે ત્યાં આવ્યો. તેમને જોઇને 'અદ્યાપિ દેવતાઓ રામના પક્ષમાં છે' એમ જાણી ઇંદ્રજિતના પુત્ર વિગેરે ખેચરો ત્યાંથી ભય પામીને સત્વર નાશી ગયા. પછી જેના દેવતાઓ પણ મિત્ર છે અને જેની પાસે તેઓનો કોઠો વિભીષણ છે, તેવા રામથી ભય અને લજ્જા પામીને તેઓ પરમ સંવેગને પ્રાપ્ત થયા, અને વૈરાગ્યવડે ગૃહવાસથી પરાઙ્મુખ થઇને તેઓએ અતિવેગ નામના મુનિની પાસે જઇ દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

જટાયુ દેવે રામ પાસે આવી તેમને બોધ કરવા માટે એક સુકા વૃક્ષને વારંવાર જળ સિંચવા માંડ્યું, પાષાણ ઉપર ખાતર નાંખીને કમળ વાવવા માંડ્યાં, મરેલા વૃષભને હળમાં જોડી તેનાવડે જમીન ખેડીને અકાળે બીજ વાવવા માંડ્યાં, અને યંત્રમાં રેતી

નાખીને તેમાંથી તેલ કાઢવા માટે તેને પીલવા માંડી. આ પ્રમાણે બધાં અસાધ્ય કાર્યો રામની આગળ સાધવા માંડ્યાં. તે જોઇને રામ બોલ્યા–" અરે મુગ્ધ ! આ સુકા વૃક્ષપર વૃથા જળસિંચન શું કામ કરે છે ? તેને ફળ થવા તે અતિ દૂર છે, કેમકે કોઇ ઠેકાણે કદિ પણ મુશળ ફળતુ નથી. વળી અરે મૂર્ખ ! આ પાષાણ ઉપર કમળના ખંડને કેમ રોપે છે ? વળી આ નિર્જળ પ્રદેશમાં મરેલા વૃષભવડે બીજને કેમ વાવે છે ? તેમ જ રેતીમાંથી કદી પણ તેલ નીકળતુ નથી, છતાં તેને કેમ પીલે છે ? ઉપાયને નહિ જાણતા એવા તારો આ સર્વ પ્રયાસ વૃથા છે. " તે સાંભળી જટાયુ દેવ હસીને બોલ્યો–' હે ભદ્ર ! જો તમે આટલું જાણો છો, તો અજ્ઞાનના ચિન્હરૂપ આ શબને સ્કંધ ઉપર કેમ વહન કરો છો ?' તે સાંભળી લક્ષ્મણના શરીરને આલિંગન કરી રામ તેના પ્રત્યે બોલ્યા–' અરે ! મારા બંધુને માટે આવું અમગળ કેમ બોલે છે ? તું મારી નજરથી દૂર થા. '

આ પ્રમાણે રામે જટાયુને કહ્યું, તે સમયે કૃતાંતવદન સારથી જે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો છે, પણ તે અવધિજ્ઞાનથી આ વાત જાણીને રામને બોધ કરવા માટે ત્યાં આવ્યો. તે પણ દેવ મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરી પોતાના સ્કંધ ઉપર એક સ્ત્રીનું શબ લઈ રામની પાસે થઇને નીકળ્યો. તે જોઈ રામ બોલ્યા–'અરે મુગ્ધ ! આ સ્ત્રીના શબને સ્કંધ ઉપર વહન કરવાથી તું ઉન્મત્ત થયેલો લાગે છે. ' કૃતાંતદેવ બોલ્યો–'અરે ! તમે આવું અમંગળ કેમ બોલો છો ? આ મારી પ્યારી સ્ત્રી તો જીવતી છે, અને વળી તમે પોતે આ શબને કેમ વહન કરો છો ? અરે બુદ્ધિમાન્ ! જો મેં વહન કરેલી આ મારી સ્ત્રીને તમે મરેલી ધારો છો તો આ તમારા સ્કંધપર રાખેલા મૃતક પુરૂષને મરેલો કેમ નથી જાણતા ? ' આવા બીજા પણ કેટલાક હેતુઓ તેણે બતાવ્યા, તેથી રામને ચેતના પ્રાપ્ત થઈ, એટલે તત્કાળ તેણે વિચાર્યું કે ' ખરેખર આ મારો અનુજ બંધુ લક્ષ્મણ જીવતો નથી, મરણ જ પામ્યો જણાય છે.' જ્યારે રામને આ પ્રમાણે બોધ થયો ત્યારે જટાયુ અને કૃતાંતદેવ પોતાને ઓળખાવીને પોતપોતાના સ્થાનકે ગયા.

પછી રામે અનુજ બંધુ લક્ષ્મણનુ મૃતકાર્ય કર્યું, અને દીક્ષા લેવાની ઈચ્છાથી શત્રુઘ્નને રાજ્ય લેવાની આજ્ઞા કરી. પરંતુ ' હુ પણ તમારી સાથેજ દીક્ષા લઇશ ' એમ બોલતા શત્રુઘ્ને રાજ્યથી અને સંસારથી વિમુખ થઈને રાજ્ય લેવાની ના પાડી. એટલે રામે લવણના પુત્ર અનંગદેવને રાજ્ય આપ્યું અને પોતે ચોથા પુરૂષાર્થ (મોક્ષ) ને સાધવા માટે તત્પર થયા. પછી અર્હદ્દાસ શ્રાવકે બતાવેલા અને મુનિસુવ્રતસ્વામીની અવિચ્છિન્ન પરંપરામાં થયેલા સુવ્રત નામના મહામુનિની પાસે તેઓ ગયા. તેમની સમીપે શત્રુઘ્ન, સુગ્રીવ, વિભીષણ અને વિરાધ વિગેરે અનેક રાજાઓની સાથે રામે દીક્ષા લીધી. જ્યારે રામભદ્ર સંસારમાંથી નીકળ્યા, ત્યારે તેમની સાથે સોળહજાર રાજાઓ વૈરાગ્ય પામીને સંસારમાંથી નીકળ્યા. તેમજ સાડત્રીશ હજાર સ્ત્રીઓએ પણ દીક્ષા લીધી, તે સર્વે શ્રીમતી સાધ્વીના પરિવારમાં રહી.

ગુરૂના ચરણ પાસે ચૌદપૂર્વ અને દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતનો અભ્યાસ કરતા રામભદ્ર મુનિએ વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહ સહિત સાઠ વર્ષ સુધી તપસ્યા કરી; પછી ગુરૂની આજ્ઞાથી રામે એકલવિહારીપણું અંગીકાર કર્યું, અને નિર્ભયપણે કોઇ અટવીમાં રહેલી ગિરિગુહામાં જઇને રહ્યા. તેજ રાત્રિએ ધ્યાનમાં સ્થિત રહેલા રામભદ્ર મુનિને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તેથી તેઓ ચૌદ રાજલોકપ્રમાણ બધું વિશ્વ કરસ્થવત્ જોવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે જોતાં બે દેવતાઓના માયાકપટવડે હણાયેલા પોતાના અનુજ બંધુ લક્ષ્મણને નરકમાં પડેલો દીઠો. ને જોઈ રામમુનિ આ પ્રમાણે ચિંતવન કરવા લાગ્યા કે-" હું પૂર્વ જન્મમાં ધનદત્ત નામે વણિકપુત્ર હતો અને આ લક્ષ્મણ તે ભવમાં પણ મારો અનુજ બંધુ વસુદત્ત નામે હતો. તે ભવમાં તે વસુદત્ત કાંઇ પણ સુકૃત્ય કર્યા વગર મૃત્યુ પામ્યો હતો; અને અનેક ભવમાં પરિભ્રમણ કરીને મારો અનુજ બંધુ લક્ષ્મણ થયો હતો. અહીં પણ તેના સો વર્ષ કુમારવયમાં વૃથા ચાલ્યા ગયા. બાકી ત્રણસો વર્ષ માંડળિકપણામાં, ચાલીશ વર્ષ દિગ્વિજયમાં અને અગ્યાર હજાર પાંચસો ને સાઠ વર્ષ રાજ્યમાં--એમ બાર હજાર વર્ષનું સર્વ આયુષ્ય અનુક્રમે કાંઇપણ સત્કર્મ કર્યા વગર છેવટે નરકને આપનારૂં થઇ પડ્યું. માયા વિકુર્વનારા પેલા બે દેવતાઓનો એમાં કાંઈપણ દોષ નથી, કેમકે પ્રાણીઓને કર્મનો વિપાક એવોજ હોય છે. " આવું ચિંતવતા રામ કર્મનો ઉચ્છેદ કરવામાં અધિક ઉદ્યમી થઇ વિશેષે કરીને તપસમાધિનિષ્ઠ અને મમતારહિત થયા. એક વખતે છઠ્ઠા ઉપવાસને અંતે યુગમાત્ર દ્રષ્ટિ નાખતાં રામ સ્યંદનસ્થળ નામના નગરમાં પારણું કરવા માટે પેઠા. ચંદ્રની જેવા નયનોત્સવરૂપ રામને પૃથ્વીપર ચાલીને આવતા જોઈ નગરજનો અતિ હર્ષથી તેમની સન્મુખ આવ્યા. નગરની સ્ત્રીઓ તેમને ભિક્ષા આપવા માટે પોતપોતાના ગૃહદ્વારે વિચિત્ર ભોજનથી પૂર્ણ એવાં પાત્રો હાથમાં લઇને ઉભી રહી. તે વખતે નગરજનોનો હર્ષકોળાહળ એવો થયો કે જેથી હાથીઓ ખીલા ઉખેડીને નાઠા અને ઘોડાઓ ઉંચા કાન કરીને ભડકયા. રામ ઉજ્ઝિત* ધર્મવાળો આહાર લેવાના ખપી હોવાથી નગરજનોએ આપવા માંડેલો આહાર લીધા વગર રાજગૃહમાં ગયા. ત્યાં પ્રતિનંદી રાજાએ ઉજ્ઝિત ધર્મવાળા આહારવડે રામને પ્રતિલાભ્યા. રામે વિધિપૂર્વક આહાર કર્યો. દેવતાઓએ ત્યાં વસુધારાદિ પાંચ દિવ્ય કર્યા. પછી રામભદ્ર પાછા તેજ અરણ્યમાં ચાલ્યા ગયા. ' હવે ફરીથી નગરમાં ક્ષોભ ન થાઓ અને કાઈને મારો સંઘટ્ટ ન થાઓ. ' એવી બુદ્ધિથી શુદ્ધ વિચારવાળા રામે આ પ્રમાણે અભિગ્રહ ધારણ કર્યો કે ' જો અરણ્યમાં જ ભિક્ષાને અવસરે ભિક્ષા મળે તો મારે પારણું કરવું, નહિ તો કરવું નહિ. ' આવો અભિગ્રહ ધારણ કરી શરીરમાં પણ અપેક્ષારહિત એવા રામ પરમ સમાધિને પ્રાપ્ત થઇ પ્રતિમાધર થઇને રહ્યા.

એક વખતે વિપરીત શિક્ષા આપેલા વેગવાળા અશ્વે આકર્ષણ કરેલો પ્રતિનંદી

---

* તજી દીધેલો, ભિક્ષાચરને આપવા માટે કાઢેલો, સૌના જમી રહ્યા પછી વધેલો આહાર.

રાજા તે તરફ આવ્યો. ત્યાં આવેલા નંદનપુણ્ય નામના સરોવરમાં કાદવની અંદર તેનો અશ્વ ખુંચી ગયો. તેની પછવાડે શોધતું શોધતું તેનું સૈન્ય પણ આવ્યું. પછી પંકમાંથી અશ્વને કાઢી પ્રતિનંદી રાજાએ ત્યાંજ છાવણી નાંખી, અને સ્નાન કરીને ત્યાંજ પરિવાર સાથે ભોજન કર્યું. તે સમયે ધ્યાન પારીને રામ મુનિ પારણું કરવાની ઇચ્છાએ ત્યાં આવ્યા. પ્રતિનંદી રાજા તેમને જોઇને ઉભો થયો, અને અવશેષ રહેલા ભાતપાણીથી તેણે રામને પ્રતિલાભિત કર્યા. એટલે રામર્ષિએ પારણું કર્યું અને આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઇ. પછી રામમુનિએ દેશના આપી, તે સાંભળી પ્રતિનંદાદિક રાજાઓ સમકિત યુક્ત દ્વાદશ વ્રતધારી શ્રાવક થયા. ત્યારથી મહા તપસ્વી રામ વનવાસી દેવતાઓએ પૂજાતા સતા તે વનમાં ચિરકાળ રહ્યા. રામમુનિ ભવનો પાર પામવાની ઇચ્છાએ એક માસે, બે માસે, ત્રણ માસે અને ચાર માસે પારણું કરવા લાગ્યા. કોઇવાર પર્યંકાસને રહેતા, કોઇવાર ભુજા પ્રલંબિત કરીને ઉભા રહેતા, કોઇવાર ઉત્કટિક આસને રહેતા, કોઈવાર ઉંચા બાહુ કરીને રહેતા, કોઇ વાર અંગુઠા ઉપર રહેતા, કોઇવાર પગની એડી ઉપર રહેતા--એમ વિવિધ પ્રકારનાં આસનવડે ધ્યાન કરતા રામ દુસ્તપ તપ તપવા લાગ્યા.

એક વખતે રામમુનિ વિહાર કરતાં કરતાં કોટિશિલા નામની શિલા ઉપર આવ્યા. જે શિલા પૂર્વે લક્ષ્મણે વિદ્યાધરોની સમક્ષ ઉપાડી હતી, તે શિલાપર રહીને રાત્રે પ્રતિમા ધારણ કરતા રામ ક્ષપકશ્રેણિનો આશ્રય કરી [1]શુકલધ્યાનાંતરદશાને પ્રાપ્ત થયા. તે વખતે અવધિજ્ઞાનથી રામની આ પ્રમાણેની સ્થિતિ જાણી ઇંદ્ર થયેલા સીતાએ ચિંતવ્યું કે-' જો આ રામ પુનઃ ભવી* થાય તો હું પાછી તેની સાથે જોડાઉં; માટે ક્ષપકશ્રેણિમાં વર્તતા આ રામમુનિને અનુકૂળ ઉપસર્ગવડે એવા ઉપદ્રવિત કરૂં કે જેથી તે મરણ પામીને મારા મિત્રરૂપ દેવ થાય. ' આવું ચિંતવન કરીને સીતેંદ્ર રામની પાસે આવ્યા, અને ત્યાં વસંતઋતુથી વિભૂષિત એવું એક મોટું ઉદ્યાન વિકુર્વ્યું. તેમાં કોકીલાઓ કૂજિત કરવા લાગી, મલયાનિલ વાવા લાગ્યો, પુષ્પોની સુગંધથી હર્ષ પામતા ભમરાઓ ગુંજારવ કરતાં ભમવા લાગ્યા અને આમ્ર, ચંપક, કંકીલ્લિ, ગુલાબ અને બોરસલીનાં વૃક્ષોએ સદ્ય કામદેવના નવીન અસ્ત્રરૂપ પુષ્પોને ધારણ કર્યાં. પછી સીતેંદ્રે સીતાનું રૂપ વિકુર્વી બીજી સ્ત્રીઓને સાથે લઇ રામની પાસે આવીને કહ્યું--" હે પ્રિય ! હું તમારી પ્રિયા સીતા છું અને તમારી પાસે આવી છું. હે નાથ ! તે વખતે પોતાને પીડિત માનનારી મેં તમારા જેવા રાગી પતિને છોડી દઇ દીક્ષા લીધી પણ પછવાડે મને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો છે. આ વિદ્યાધરોની કુમારીઓએ આજે મારી પ્રાર્થના કરી કે ' તમારા પતિ રામને પ્રાર્થના કરી અમારા પતિ કરો, તમે દીક્ષા છોડી દો, અને પાછા રામના પટ્ટરાણી થાઓ. તમારી આજ્ઞાથી અમે પણ રામની પત્નીઓ થઇશું.' તેથી હે રામ ! આ વિદ્યાધરોની કન્યાઓને પરણો. હું પૂર્વની જેમ તમારી સાથે રમીશ. મેં કરેલા તે અપમાનને ક્ષમા

---

* સંસારી—ગૃહસ્થી. ૧ શુકલધ્યાનના પ્રથમના બે પાયા ધ્યાયા પછીની દશા.

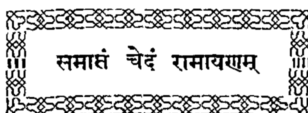
કરો." આ પ્રમાણે સીતેંદ્રે કહ્યા પછી તે વિકુર્વેલી ખેચરકુમારીઓએ કામદેવને સજી-વન કરવામાં ઔષધરૂપ વિવિધ પ્રકારનું સંગીત કરવા માંડ્યું. સીતેંદ્રનાં તેવાં વચનોથી, વિદ્યાધરીઓના સંગીતથી અને વિકુર્વેલા વસંતઋતુથી રામભદ્ર મહામુનિ જરાપણ ક્ષોભ પામ્યા નહિ; જેથી માઘમાસની શુક્લ દ્વાદશીએ રાત્રિના છેલ્લા પહોરે રામ-મુનિને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. સીતેંદ્રે અને બીજા દેવતાઓએ વિધિપૂર્વક ભક્તિથી કેવળજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો. પછી દિવ્ય સુવર્ણકમળપર બેસી દિવ્ય ચામર અને દિવ્ય છત્રથી શોભિત રામર્ષિએ ધર્મદેશના આપી. દેશનાને અંતે સીતેંદ્રે પોતાનો અપરાધ ખમાવી પ્રણામ કરીને લક્ષ્મણની અને રાવણની ગતિ પૂછી,એટલે રામર્ષિ બોલ્યા— "હમણા શંબુક સહિત રાવણ અને લક્ષ્મણ ચોથી નરકમાં છે; કેમકે પ્રાણીઓની ગતિ કર્મને આધીન છે. નરકના આયુષ્યને અનુભવીને તે રાવણ અને લક્ષ્મણ પૂર્વ વિદેહના આભૂષણરૂપ વિજયાવતી નગરીને વિષે સુનંદ અને રોહિણીના પુત્ર જિનદાસ અને સુદર્શન નામે થશે. ત્યાં નિરંતર જિનધર્મને પાળશે. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થશે. ત્યાંથી ચ્યવીને પાછા વિજયાપુરીમાં જ શ્રાવક થશે. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં બંને યુગલિક પુરૂષો થશે. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને દેવલોકમાં જશે. ત્યાંથી ચ્યવી પાછા વિજયાપુરીમાં કુમારવર્તિ રાજા અને લક્ષ્મીરાણીના જયકાંત અને જયપ્રભ નામે કુમારો થશે. ત્યાં જિનોક્ત સંયમને પાળી મૃત્યુ પામીને બંને લાંતક નામના છઠ્ઠા કલ્પમાં દેવતા થશે. તે સમયે તું અચ્યુત દેવલોકમાંથી ચ્યવી આ ભરતક્ષેત્રમાં સર્વરત્નમતિ નામે ચક્રવર્ત્તી થઈશ અને તે બન્ને લાંતક દેવલોકમાંથી ચ્યવીને ઇંદ્રાયુધ અને મેઘરથ નામે તારા પુત્રો થશે. પછી તું દીક્ષા લઇને વૈજયંત નામના બીજા અનુત્તર વિમાનમાં જઇશ. ઇંદ્રાયુધ જે રાવણનો જીવ તે શુભ ત્રણ ભવ કરી તીર્થંકરગોત્રને ઉપાર્જન કરશે અને તીર્થંકર થશે. તે વખતે તું વૈજયંત વિમાનથી ચ્યવીને તેનો ગણધર થઇશ. પ્રાંતે તમે બન્ને મોક્ષને પામશો. લક્ષ્મણનો જીવ જે તારો પુત્ર મેઘરથ તે શુભ ગતિઓને પામશે. પછી પુષ્કરવર દ્વીપના પૂર્વ વિદેહના આભૂષણ રૂપ રત્નચિત્રા નગરીમાં તે ચક્રવર્ત્તી થશે. ચક્રવર્ત્તીની સંપત્તિ ભોગવી અને દીક્ષા લઇ અનુક્રમે તે તીર્થંકર થશે અને છેવટ નિર્વાણને પામશે."

આ પ્રમાણે સાંભળી સીતેંદ્ર રામર્ષિને નમીને પૂર્વના સ્નેહને લીધે જ્યાં લક્ષ્મણ દુઃખ ભોગવતા હતા ત્યાં આવ્યા. ત્યાં શંબુકને અને રાવણને સિંહાદિક રૂપો વિકુર્વીને લક્ષ્મણની સાથે ક્રોધથી યુદ્ધ કરતા જોયા. તે વખતે 'તમને પરસ્પર યુદ્ધ કરનારાઓને કાંઇ આમાં દુઃખ થશે નહીં' એમ બોલતા પરમાધાર્મિકોએ ક્રોધથી તેમને અગ્નિકુંડમાં નાખ્યા. ત્યાં તે ત્રણે જણ બળવા લાગ્યા. તેની અંદર અંગ ગલિત થવાથી ઉંચે સ્વરે પોકાર કરતા તેઓને ખેંચી લઇ પાછા પરમાધામીઓએ બળાત્કારે તપાવેલા તેલની કુંભીમાં નાખ્યા. ત્યાં પણ દેહ વિલીન થયા પછી તેમને ભઠ્ઠીમાં નાખ્યા. ત્યાં તડતડાટ શબ્દે ફુટી જતા તેઓ અત્યંત

દુઃખી થયા. આ પ્રમાણે તેમનુ દુઃખ જોઇ સીતેંદ્રે પરમાધાર્મિકોને કહ્યું–'અરે ! દુષ્ટો ! શું તમે જાણતા નથી કે આ ત્રણે ઉત્તમ પુરૂષો છે. હે અસુરો ! તમે દૂર ખસી જાઓ અને એ મહાત્માઓને છોડી દો.' આ પ્રમાણે અસુરોને વારી તેણે શંબૂક અને રાવણને કહ્યુ–'તમે પૂર્વે એવું દુષ્કૃત્ય કર્યું છે કે જેથી આવા નરકમાં આવ્યા છો. આ પ્રમાણે તેનું પરિણામ જોયા છતાં પણ હજુ સુધી તમે પૂર્વ વૈરને કેમ છોડતા નથી ?' આવી રીતે તેમને યુદ્ધ કરતા નિષેધીને સીતેંદ્રે કેવળજ્ઞાની રામે જે તેમનો આગામી ભવસબંધ કહ્યો હતો તે સર્વ લક્ષ્મણને અને રાવણને બોધ થવા માટે કહી સંભળાવ્યો. એટલે તેઓ બોલ્યા–'હે કૃપાનિધિ ! તમે બહુ સારૂં કર્યું, તમારા શુભ ઉપદેશથી અમે અમારાં અત્યારસુધીનાં દુઃખને ભૂલી ગયા છીએ, પણ પૂર્વજન્મોપાર્જિત ક્રૂર કર્મોએ અમને આ લાંબા કાળનો નરકાવાસ આપેલો છે, તેનું વિષમ દુઃખ હવે કોણ મટાડશે?' આવાં તેમનાં વચન સાંભળી સીતેંદ્ર કરુણા લાવીને બોલ્યા કે–'હું તમને ત્રણેને આ નરકમાંથી દેવલોકમાં લઇ જઇશ, એમ કહી તેણે પોતાના હાથવતી ત્રણેનો ઉદ્ધાર કર્યો (ઉપાડ્યા), પરંતુ તત્કાળ તેઓ પારાની જેમ કણ કણ થઈને તેના હાથમાંથી સરી ગયા અને તેઓનાં અગ મળી ગયાં, એટલે ફરીવાર પાછા સીતેંદ્રે ઉપાડ્યા, તે વખતે પણ પૂર્વની જેમ વેરણશીરણ થઈ ગયા અને મળી ગયા. પછી તેઓએ સીતેંદ્રને કહ્યુ કે–"હે ભદ્ર ! તમારા ઉદ્ધાર કરવાથી ઉલટુ અમને અધિક દુઃખ થાય છે, માટે હવે અમને છોડી ઘો અને તમે દેવલોકમાં જાઓ; પછી તેમને મૂકી દઇને સીતેંદ્ર રામની પાસે આવ્યા, અને રામને નમીને શાશ્વત અર્હતની તીર્થયાત્રા કરવા માટે નંદીશ્વરાદિક તીર્થોએ ગયા. પાછા વળતાં માર્ગમાં દેવકુરૂ ક્ષેત્રમાં ભામંડલ રાજાના જીવને યુગળિકપણે દીઠો, પૂર્વના સ્નેહથી તેને સારી રીતે પ્રતિબોધ કરીને સીતેંદ્ર પોતાના કલ્પમાં ગયા.

ભગવાન રામર્ષિ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી પચીશ વર્ષ સુધી પૃથ્વીમાં વિચરી, ભવી જીવોને બોધ કરી. પંદર હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, છેવટે કૃતાર્થ થઇ શૈલેશીપણાને અંગીકાર કરીને શાશ્વત સુખવાળા આનંદમય પદ (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત થયા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्ठिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये सप्तमे पर्वणि रामनिर्वाणगमनो नाम दशमः सर्गः

સર્ગ ૧૧ મો.

—»※❀※«—

શ્રી નમિનાથજી ચરિત્ર

દેવતાઓએ જેમના ચરણને પૂજેલા છે, જે કર્મરૂપી વૃક્ષોમાં ગજેંદ્રરૂપ છે અને પૃથ્વીમાં કલ્પવૃક્ષરૂપ છે એવા શ્રી નમિજિનેંદ્રને નમસ્કાર થાઓ. હવે આ વિશ્વના આ લોક અને પરલોકના ઉપકારને માટે એ પ્રભુનું પવિત્ર ચરિત્ર કહેવામાં આવશે.

આ જંબૂદ્વીપના પશ્ચિમ વિદેહને વિષે ભરત નામના વિજયમાં સંપત્તિના ભંડાર રૂપ કૌશાંબીનામે નગરી છે. તે નગરીમાં ઇંદ્રની જેવા અખંડ શાસનવાળો અને સર્વ અર્થને સિદ્ધ કરનાર સિદ્ધાર્થ નામે રાજા હતો. તેનામાં ગાંભીર્ય, ધૈર્ય, ઔદાર્ય, વીર્ય અને બુદ્ધિ વિગેરે સર્વ અદ્ભુત ગુણો પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા હોય તેમ આવીને રહેલા હતા. અતિ ઉન્નતિવાળા તે રાજાની વિસ્તાર પામેલી સંપત્તિ માર્ગવૃક્ષની છાયાની જેમ વિશ્વના ઉપકાર માટે હતી. કમળમાં રાજહંસની જેમ તેના અત્યંત નિર્મળ મનમાં નિરંતર એક ધર્મજ નિવાસ કરી રહ્યો હતો.

અન્યદા એ સિદ્ધાર્થ રાજાએ ભવથી વિરક્ત થઇ તૃણની જેમ સર્વ લક્ષ્મીને છોડી દઇ સુદર્શન મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. તે રાજર્ષિ વીશ સ્થાનકોમાંહેનાં કેટલાંક સ્થાનકોના આરાધનવડે તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કરી સમ્યક્ પ્રકારે વ્રત પાળી, મૃત્યુ પામીને અપરાજિત વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રને વિષે જેમાં ધર્મમાં આદરવંત લોકો રહેલા છે એવી મિથિલા નામે નગરી છે. રત્નસુવર્ણમય હવેલીઓ અને દુકાનોથી ગર્ભિત એવો તે નગરીનો કિલ્લો જાણે પૃથ્વીના સર્વસ્વનો ડાબલો હોય તેવો શોભે છે. ચારે તરફ રત્નોથી જડિત એવી તે નગરીના ઉદ્યાનની વાપિકાઓ તેના તીરપર રહેલાં વૃક્ષોના પરાગવડે પંકિલ થઈ રહેલી છે. તે નગરીમાં સર્વ શત્રુઓનો વિજય કરનાર અને પરમ લક્ષ્મીવડે પૃથ્વીના ઇંદ્રપદને ધારણ કરનાર વિજય નામે રાજા હતો. યુવાન પુરૂષોને કામદેવ જીતે તેમ ભ્રગુટી ચલાવ્યા વગર અને સેનાને સજ્જ કર્યા વગર તે લીલામાત્રમાં શત્રુઓને જીતી લેતો હતો. વળી તે રાજા સમુદ્રની જેવો અગાધ, ચંદ્રની જેવો આલ્હાદક, પવનની જેવો બળવાન અને સૂર્યની જેવો તેજસ્વી હતો. જાણે અંગવતી ભૂમિ હોય તેવી, સર્વ અંતઃપુરના મંડનરૂપ અને શીલરૂપ મંડનથી શોભિત વપ્રા નામે તે રાજાને મુખ્ય રાણી હતી. તે રાણી ગંગાની જેવી સ્વચ્છ, ગંભીર, જગતને પાવન કરનારી અને ચંદ્રિકાની જેવી નયનને આનંદ આપનારી હતી. તેમજ સત્ય વચન અને શિલાદિક જે જે ઉત્તમ ગુણો જોવામાં આવે છે તે તે ઉજ્વલ ગુણોથી તે વપ્રાદેવી સ્ત્રીઓમાં એક દૃષ્ટાંતરૂપ હતી.

અહીં સિદ્ધાર્થ રાજાના જીવે અપરાજિત વિમાનમાં તેત્રીશ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું. પછી ત્યાંથી ચ્યવી આશ્વિન માસની પૂર્ણિમાએ અશ્વિની નક્ષત્રમાં વપ્રાદેવીના ઉદરમાં આવીને અવતર્યો. તે સમયે ત્રણ જગતમાં ઉદ્યોત થઇ રહ્યો. રાત્રિના અવશેષ ભાગે તીર્થંકરના જન્મને સૂચવનારા ચૌદ મહા સ્વપ્નો વપ્રાદેવીએ જોયાં. પિતાના મનોરથની જેમ તે ગર્ભ અનુક્રમે વધવા લાગ્યો, અને માતાને અતિ લાવણ્ય આપનાર તેમજ સુખ કરનાર થયો. ગર્ભસમય પૂર્ણ થતાં શ્રાવણ માસની કૃષ્ણ અષ્ટમીએ અશ્વિની નક્ષત્રમાં નીલ કમલથી લાંછિત અને સુવર્ણ કાંતિવાળા કુમારને દેવીએ જન્મ આપ્યો. આસનકંપથી તે હકીકત જાણી દિક્કુમારીઓએ ત્યાં આવીને દેવીનું અને કુમારનું વિધિપૂર્વક સૂતીકર્મ કર્યું. પછી શક્રેંદ્ર પ્રભુને મેરૂગિરિના મસ્તક પર લઈ ગયા. ત્યાં અચ્યુતાદિ ચોસઠ ઇંદ્રોએ તીર્થજળથી પ્રભુને સ્નાત્ર કરાવ્યું. સ્નાત્ર કરી રહ્યા પછી શક્રેન્દ્રે પુષ્પાદિવડે પ્રભુનું અર્ચન કરી આરતી ઉતારીને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો.

" હે પરમેશ્વર ! મોક્ષમાર્ગના કહેનાર, સર્વ કર્મનો સંહાર કરનાર, અનેક " કષાયોનો પ્રહાર કરનાર એવા તમે જય પામો. હે જગદ્ગુરુ ! કુમતિને ટાળનાર, " જગતને દોરનાર (નાયક) અને સદ્બોધને પ્રવર્તાવનાર એવા તમને નમસ્કાર કરૂં " છું. સર્વ વિશ્વને ઐશ્વર્ય આપનાર , વિશ્વનાં પાપનો તિરસ્કાર કરનાર, અવિકારી " અને ઉપકારી એવા તમારાથી આ બધું જગત સનાથ છે. ધર્મના બીજને વાવ- " નાર, અતિશય સંપત્તિને ધરનાર અને શ્રુતસ્કંધના રચનાર એવા તમને નમસ્કાર " છે. કુમાર્ગથી નિવૃત્ત કરનાર, મુક્તિમાર્ગને બતાવનાર અને સર્વને ઉપદેશ કરનાર એવા " તમારાથી હવે ધર્મની ઉત્પત્તિ થશે. નવીન તીર્થની પ્રતિષ્ઠા કરનાર, તપસંપત્તિને " આચરનાર અને જગતના આધષ્ઠાતા એવા તમારા અમે કિંકર છીએ. હે ત્રૈલોક્યશ- " રણ પ્રભુ ! મોક્ષસુખને આપનાર અને વિશ્વને અભય દેનાર એવા તમારે શરણે હું " પ્રાપ્ત થયો છું. રે જગત્પતિ ! જેવા તમે આ ભવમાં મારા સ્વામી થયા છો, તેવી રીતે " ભવાંતરમાં પણ મારા સ્વામી થાઓ, એ શિવાય બીજો કાંઈ મારો મનોરથ નથી. "

આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને ઇંદ્રે પ્રભુને લઇ વપ્રાદેવીના પડખામાં જેમ હતા તેમ પાછા મૂકી દીધા. પ્રાતઃકાળે વિજય રાજાએ કારાગૃહમાંથી કેદીઓને છોડી મૂકી મોટા હર્ષવડે પુત્રજન્મનો મહોત્સવ કર્યો. પ્રભુ જ્યારે ગર્ભમાં હતા ત્યારે શત્રુઓએ મિથિલા નગરી રૂંધેલી હતી, તે વખતે વપ્રાદેવી મહેલ ઉપર ચડ્યા હતા, તેમને જોઇને ગર્ભના પ્રભાવથી સર્વ શત્રુઓ આવી વિજયરાજાને નમી પડ્યા હતા, તે ઉપરથી રાજાએ પ્રભુનું નમિ એવું નામ પાડ્યું. ઇંદ્રે આદેશ કરેલી ધાત્રીઓએ હંમેશાં પાલન કરેલા શ્રી નમિનાથ બીજા ચંદ્ર હોય તેમ વધવા લાગ્યા. બાલ્યવય નિર્ગમન થતાં પ્રભુ પંદર ધનુષ ઉંચી કાયાવાળા થયા, અને પિતાની આજ્ઞાથી રાજકન્યા સાથે પરણ્યા. જન્મથી અઢી હજાર વર્ષ ગયા પછી ભોગફળકર્મને જાણનારા પ્રભુએ પિતાએ આપેલું રાજ્ય સ્વીકાર્યું.

રાજ્યાવસ્થામાં પાંચહજાર વર્ષ ગયાં, એટલે લોકાંતિક દેવતાઓએ આવી પ્રભુને કહ્યું 'તીર્થ પ્રવર્તાવો.' પછી નમિનાથપ્રભુ સુપ્રભ નામના પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસારી તિર્યક્જૃંભક દેવતાઓએ પૂરેલા દ્રવ્યવડે વાર્ષિક દાન આપવા લાગ્યા. વાર્ષિક દાન અપાઇ રહ્યા પછી સુપ્રભ વિગેરે રાજાઓથી અને ઇંદ્રાદિક દેવોથી પરવરેલા પ્રભુ દેવકુરૂ નામની શિબિકામાં બેસીને સહસ્રામ્ર વન તરફ ચાલ્યા.

અનુક્રમે જ્યાં ભ્રમરાઓનો સમૂહ કદંબ વૃક્ષોને ચુંબન કરવામાં આસક્ત હતો, ઉદ્યાનપાળો મલ્લિકાનાં પુષ્પો ચુંટવામાં વ્યાકુળ હતા, ખરતા ગુલાબના પુષ્પોથી જેનું ભૂમિતળ ગુલાબી રંગનું થયેલું હતું, જ્યાં સિરીષ પુષ્પોના સમૂહવડે કામીજનો સંથારો કરતા હતા, અને વહેતા રેંટમાંથી ઉછળતા જળબિંદુઓવડે જ્યાં ગ્રીષ્મઋતુ છતાં પણ વર્ષાઋતુ દેખાતી હતી—એવા સહસ્રામ્ર વનમાં પ્રભુએ પ્રવેશ કર્યો, અને અષાઢ માસની કૃષ્ણ નવમીએ અશ્વિની નક્ષત્રમાં દિવસને પાછલે પહોરે પ્રભુએ છઠ્ઠ તપ કરીને એકહજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા લીધી. તત્કાળ પ્રભુને મનઃપર્યાયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. બીજે દિવસે વીરપુરમાં દત્ત રાજાને ઘેર પ્રભુએ ક્ષીરવડે પારણું કર્યું. દેવતાઓએ ત્યાં વસુધારાદિ પાંચ દિવ્ય કર્યાં, દત્ત રાજાએ તે ઠેકાણે પીઠ કરી, અને પ્રભુએ ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કર્યો. નવ માસ પર્યંત વિહાર કરીને પાછા પોતાના દીક્ષાસ્થાનવાળા સહસ્રામ્ર વનમાં પ્રભુ પધાર્યા અને છઠ્ઠ તપ કરીને બોરસલીના વૃક્ષની નીચે પ્રતિમાપણે રહ્યા. માગશર માસની શુકલ એકાદશીને દિવસે અશ્વિની નક્ષત્રમાં ઘાતીકર્મનો ક્ષય થવાથી પ્રભુને ઉજ્વળ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. દેવતાઓએ તત્કાળ ત્યાં આવીને સમોસરણ રચ્યું. જે એકસો ને એંશી ધનુષ્ય ઉંચા આસોપાલવના વૃક્ષથી શોભિત હતું, તે આસોપાલવના વૃક્ષને પ્રદક્ષિણા કરી, તીર્થને નમસ્કાર કરીને પ્રભુ પૂર્વાભિમુખે રત્ન સિંહાસનપર બિરાજમાન થયા. તત્કાળ વ્યંતર દેવતાઓએ બીજી ત્રણ દિશાઓમાં રત્ન સિંહાસનની ઉપર પ્રભુનાં પ્રતિબિંબો વિકુર્વ્યાં. શ્રીમાન્ ચતુર્વિધ સંઘ આવીને યોગ્ય સ્થાને બેઠો. પછી સૌધર્મેન્દ્ર ભગવંતને નમસ્કાર કરી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો—

"હે પ્રભુ ! તમે કેવળજ્ઞાન રૂપ નેત્રથી આ બધા જગતને જુઓ છો, જેથી ત્રણ "નેત્રવાળા તમને નમસ્કાર છે. પાંત્રિશ અતિશય સહિત વચનવાળા અને ચોત્રીશ "અતિશયવાળા પરમેષ્ઠીસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર છે. હે નાથ ! માલવકૌશિકી છે મુખ્ય "જેમાં એવા ગ્રામ અને રાગથી મનોહર અને સર્વ ભાષાને અનુસરનારી તમારી "વાણીની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ. ગરૂડના દર્શનથી જેમ દૃઢ નાગપાશ પણ "તુટી જાય, તેમ તમારા દર્શનથી પ્રાણીઓના દૃઢ કર્મપાશ પણ તુટી જાય છે. "તમારા દર્શનથી પ્રાણીઓ જાણે મોક્ષની નિઃશ્રેણી હોય તેવી ગુણઠાણાની શ્રેણીપર "શનૈઃ શનૈઃ ચડે છે. હે સ્વામિન્ ! સાંભળેલા, સંભારેલા, સ્તુતિ કરેલા, ધ્યાન કરેલા, "જોયેલા, સ્પર્શેલા અને નમસ્કાર કરેલા તમે જે તે પ્રકારે સુખને માટે જ થાઓ છો.

"હે સ્વામી ! અમારા પૂર્વના પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય જ છે કે જેથી અસાધારણ સુખ "આપનારા તમે આજે દૃષ્ટિગોચર થયા છો. હે નાથ ! અમારા સ્વર્ગરાજ્ય વિગેરે સુખનું "ગમે તે ભલે થાઓ; પણ તમારી દેશનાની વાણી કદિ પણ અમારા હૃદયમાંથી "જશો નહિ."

આ પ્રમાણે ઇંદ્ર પ્રભુના ગુણની સ્તુતિ કરી વિરામ પામ્યા. પછી ત્રણ જગતના ગુરૂ પ્રભુએ આ પ્રમાણે ધર્મદેશના આપી—

"આ સંસાર અસાર છે, ધન નદીના તરંગ જેવું ચંચળ છે, અને શરીર વિજ-"ળીના વિલાસ જેવું નાશવંત છે, તેથી ચતુર જને તે ત્રણેમાં સર્વથા અનાસ્થા રાખી "મુમુક્ષુ થઇ મોક્ષમાર્ગરૂપ યતિધર્મને વિષે પ્રયત્ન કરવો. જો તેમ કરવાને અશક્ત હોય "તો તેની આકાંક્ષા રાખી સમકિતયુક્ત બાર પ્રકારના શ્રાવકધર્મને માટે તત્પર થવું. "શ્રાવકે પ્રમાદ છોડી મન વચન કાયાએ કરી ધર્મ સંબંધી ચેષ્ટાવડેજ અહોરાત્રિ નિર્ગ-"મન કરવાં. શ્રાવકે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઉઠી પરમેષ્ઠી મંત્રનું સ્મરણ કરીને વિચારવું કે "મારો શો ધર્મ છે? હું કેવા કુળનો છું? અને મારે શું વ્રત છે? પછી પવિત્ર થઇ પુષ્પ નૈવેદ્ય "અને સ્તોત્રવડે ગૃહચૈત્યમાં દેવપૂજા કરી, યથાશક્તિ પચ્ચખ્ખાણ કરીને પછી મોટે "દેરાસરે જવું. ત્યાં વિધિવડે પ્રવેશ કરી પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરવી અને પુષ્પાદિક-"વડે પ્રભુને પૂજીને ઉત્તમ સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરવી. પછી ગુરૂની પાસે જઇ વંદનાપૂર્વક "વિશુદ્ધાત્માવાળા પ્રાણીએ પચ્ચખ્ખાણને પ્રકાશિત કરવું. (પચ્ચખ્ખાણ લેવું.) ગુરૂના "દર્શન થતાંજ ઉભા થવું, તેમના આગમનને વખતે સામું જવું, મસ્તકપર અંજળી "જોડવી, પોતે આસન નાખી દેવું, અને ગુરૂ આસનપર બેસે એટલે ભક્તિપૂર્વક પર્યુ-"પાસના કરવી, તેમ જ જ્યારે ગુરૂ જાય ત્યારે પાછળ જવું. આ પ્રમાણે કરવાથી ગુરૂ "મહારાજની પ્રતિપત્તિ થાય છે. પછી ગુરૂ પાસેથી પાછા ફરીને પોતાને ઘરે જવું, "અને પછી સદ્બુદ્ધિપૂર્વક ધર્મના અવિરોધપણે અર્થચિંતન (વ્યાપાર ઉદ્યોગ) કરવું. "પછી મધ્યાન્હ કાળે ફરી જિનપૂજા કરીને ભોજન કરવું. ત્યારબાદ શાસ્ત્રવેત્તાઓની "સાથે શાસ્ત્રોનું રહસ્ય વિચારવું. પછી સંધ્યા વખતે ફરીવાર દેવાર્ચન કરી, આવશ્યક "કર્મ (પ્રતિક્રમણ) આચરવું, અને પછી ઉત્તમ પ્રકારે સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરવું. રાત્રે યોગ્ય "સમયે દેવગુરૂના સ્મરણથી પવિત્ર થઇ અલ્પ નિદ્રા કરવી, અને પ્રાયઃ અબ્રહ્મપણાને "વર્જવું. વચમાં જો નિદ્રાનો છેદ થાય (નિદ્રા ઉડી જાય) તો સ્ત્રીના અંગ વિષે ચિંત-"વન કરવું, અને મહાત્મા મુનિઓએ જેનાથી નિવૃત્તિ કરી છે તેનો વિચાર કરવો. "સ્ત્રીનું શરીર ગ્રંથીઓ, વિષ્ટા, મૂત્ર, મલ, શ્લેષ્મ, મજ્જા અને અસ્થિથી ભરપૂર છે, "તેમ જ સ્નાયુથી સીવેલી ચર્મની કોથળીરૂપ છે. જો સ્ત્રીના શરીરનું અંદરના અને "બહારના ભાગનું વિપર્યયપણું કરવામાં આવે અર્થાત્ અંદરના ભાગને બહાર લાવ-"વામાં આવે તો દરેક કામી પુરૂષને ગીધ અને શિયાળથકી તેના શરીરનું રક્ષણ કરવું

"પડે. જો કામદેવ સ્ત્રીરૂપ શસ્ત્રથી આ જગતને જીતવાને ઇચ્છતો હોય તો તે મૂઢ "બુદ્ધિવાળો હલકા પાંછાનું શસ્ત્ર શા માટે લેતો નથી ? અહો ! સંકલ્પમાંથી ઉત્પન્ન "થનારા કામદેવે આ વિશ્વને બહુ વિડંબિત કર્યું છે, પણ તે દુઃખનું મૂળ સંકલ્પ જ છે "એવું ચિંતવન કરવું. જે જે બાધકકારી દોષ હોય તેનો પ્રતિકાર ચિંતવવો, અને તેવા "દોષથી મુક્ત એવા મુનિઓને વિષે હર્ષ પામવો. સર્વ જીવોને વિષે રહેલી મહા દુઃખ-"કારક ભવસ્થિતિ વિષે વિચાર કરી સ્વભાવથી જ સુખદાયક એવા મોક્ષમાર્ગનો શોધ "કરવો. જેમાં જિનેશ્વર દેવ, દયા ધર્મ અને મુનિઓ ગુરૂ છે એવા શ્રાવકપણાની કયો "અમૂઢ [પંડિત] જન શ્લાઘા ન કરે ? વળી ઉત્તમ પ્રાણીએ તે સમયે આવા મનોરથ "કરવા કે ' હું જિનધર્મ રહિત ચક્રવર્ત્તી થવાને પણ ઇચ્છતો નથી, પરંતુ જૈનધર્મવા-"સિત કિંકર કે દરિદ્રી થવાને ઇચ્છુ છુ. વળી સર્વ સંગ છોડી દઈ, જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરી, "મલીન શરીર રાખી અને માધુકરી વૃત્તિ અંગીકાર કરી હું મુનિચર્યાને ક્યારે આચ-"રીશ ? દુઃશીલ જનોનો સંસર્ગ છોડી, ગુરૂના ચરણરજનો સ્પર્શ કરી, યોગનો અભ્યાસ "કરતો સતો હું આ સસાર છેદવાને ક્યારે સમર્થ થઇશ ? અર્ધ રાત્રે નગરની બહાર "કાયોત્સર્ગ કરીને સ્તંભવત્ થયેલા મારા શરીર સાથે વૃષભો ક્યારે પોતાના સ્કંધને "ઘસ્યા કરશે ? વનમાં પદ્માસન કરી અને મૃગના બચ્ચાંને ઉત્સંગમાં રાખીને રહેલા "એવા મારા મુખને વૃદ્ધ મૃગો ક્યારે આવીને સુંઘશે ? શત્રુ અને મિત્રમાં, તૃણ અને "સ્ત્રીમાં, સુવર્ણ અને પાષાણમાં, મણિ અને મૃત્તિકામાં તેમ જ મોક્ષ અને સંસારમાં "મારી બુદ્ધિ સમાન ક્યારે થશે ? ' - આ પ્રમાણે મુક્તિગૃહની નિસરણીરૂપ ગુણશ્રેણી "ઉપર ચડવાને માટે પરમ આનંદરૂપ લતાના મૂળભૂત મનોરથો હંમેશાં કર્યા કરવાં. "આવી રીતે અહોરાત્રિની ચર્યા પ્રમાદરહિતપણે આચરતો અને યથાર્થ રીતે કહેલા "વ્રતોને વિષે સ્થિત રહેતો શ્રાવક ગૃહસ્થપણામાં પણ વિશુદ્ધ થાય છે."

આ પ્રમાણે પ્રભુએ દેશના આપી, તે સાંભળીને ઘણા મનુષ્યોએ દીક્ષા લીધી. તેમાં કુંભ વિગેરે સત્તર ગણધરો થયા. પ્રભુની દેશનાને અંતે કુંભ નામના ગણધરે દેશના આપી. તે દેશના પૂર્ણ થયા પછી ઇંદ્રાદિક દેવો પ્રભુને નમસ્કાર કરીને પોત પોતાને સ્થાનકે ગયા.

શ્રી નમિનાથ પ્રભુના તીર્થમાં ત્રણ નેત્રવાળો, ચાર મુખવાળો, સુવર્ણ જેવા વર્ણ-વાળો, વૃષભના વાહનપર બેસનારો, ચાર દક્ષિણ ભુજામાં બીજોરૂં, શક્તિ, મુદ્ગર અને અભય તથા ચાર વામભુજામાં નકુલ, ફરશી, વજ્ર અને અક્ષમાલાને ધારણ કરનારો ભૃકુટિ નામે યક્ષ થયો. તેમ જ શ્વેત અંગવાળી, હંસના વાહનપર બેસનારી, બે દક્ષિણ ભુજામાં વરદ અને ખડ્ગ તથા બે વામ ભુજામાં બીજોરૂં ને કુંતને ધારણ કરનારી ગાંધારી નામે શાસનદેવી થઇ. આ બન્ને દેવતા નમિનાથ પ્રભુના શાસનદેવતા થયા. એ બન્ને યક્ષ ને યક્ષણી નિરંતર જેમની સમીપે રહેતા હતા એવા પ્રભુએ નવ માસે ઉણા અઢી

હજાર વર્ષ સુધી પૃથ્વીપર વિહાર કર્યો. તેટલા વિહારમાં પ્રભુને વીશહજાર સાધુઓ, એકતાલીશ હજાર સાધ્વીઓ, સાડાચારસો ચૌદ પૂર્વધારી, એક હજાર ને છસો અવધિજ્ઞાની, બારસો ને આઠ મનઃપર્યવજ્ઞાની, સોળસો કેવળજ્ઞાની, પાંચહજાર વૈક્રિયલબ્ધિવાળા, એકહજાર વાદલબ્ધિવાળા, એક લાખ ને સીત્તેર હજાર શ્રાવકો અને ત્રણ લાખ ને અડતાળીશ હજાર શ્રાવિકા—એટલો પરિવાર થયો.

પોતાનો મોક્ષકાળ નજીક જાણી પ્રભુ સમેતગિરિએ પધાર્યા. ત્યાં એકહજાર મુનિઓની સાથે પ્રભુએ અનશન ગ્રહણ કર્યું. એક માસને અંતે વૈશાખ માસની કૃષ્ણ દશમીએ અશ્વિની નક્ષત્રમાં શ્રી નમિનાથ પ્રભુ તે મુનિઓની સાથે અવ્યયપદ (મોક્ષ)-ને પ્રાપ્ત થયા. કુમારપણામાં અઢીહજાર વર્ષ, રાજ્યમાં પાંચહજાર વર્ષ અને વ્રતમાં અઢીહજાર વર્ષ—એમ સર્વ મળી દશહજાર વર્ષનું આયુષ્ય શ્રી નમિનાથ પ્રભુનું પૂર્ણ થયું. મુનિસુવ્રત પ્રભુના નિર્વાણ પછી છ લાખ વર્ષ નિર્ગમન થયાં ત્યારે શ્રી નમિનાથનું નિર્વાણ થયું. પ્રભુના નિર્વાણના ખબર અવધિજ્ઞાનવડે જાણી સર્વ ઇંદ્રોએ દેવતાઓ સહિત ત્યાં આવી પરિવાર સહિત શ્રી નમિનાથ ભગવાનનો શરીરસંસ્કારપૂર્વક નિર્વાણોત્સવ કર્યો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकाचरिते महाकाव्ये सप्तमे पर्वणि नमिनाथचरितवर्णनोनाम एकादश सर्गः ॥ ११ ॥

સર્ગ ૧૨ મો.

શ્રી હરિષેણ ચક્રવર્ત્તીનું ચરિત્ર.

શ્રી નમિનાથ પ્રભુ વિહાર કરતા હતા, તે સમયમાં હરિષેણ નામે ચક્રવર્તી થયા છે, તેનું ચરિત્ર હવે કહેવામાં આવશે.

આ ભરતક્ષેત્રમાં શ્રી અનંતનાથ પ્રભુના તીર્થમાં નરપુર નામના નગરમાં નરમાં અભિરામ એવો નરાભિરામ નામે રાજા થયો હતો. તે રાજા અનુક્રમે સંસારથી ઉદ્વેગ પામી દીક્ષા લઈ મૃત્યુ પામીને સનત્કુમાર દેવલોકમાં પરમર્દ્ધિક દેવતા થયો.

શ્રી પાંચાલ દેશના આભૂષણ જેવું, સમૃદ્ધિથી સ્વર્ગ જેવું અને શત્રુઓથી પણ અકંપ્ય એવુ કાંપિલ્ય નામે એક ઉત્તમ નગર છે. તે નગરમાં સિંહના જેવો પરાક્રમી અને ઈક્ષ્વાકુ વંશમાં તિલકરૂપ મહાહરિ નામે પૃથ્વીમાં વિખ્યાત રાજા થયો. તે રાજાને જેનું મુખકમળ સદા પ્રફુલ્લિત રહેતુ હતું એવી, શીળરૂપી અલંકારને ધારણ કરનારી અને રૂપથી પૃથ્વીને અલંકૃત કરનારી મહિષી નામે પટ્ટરાણી હતી નરાભિરામ રાજાનો જીવ સ્વર્ગમાંથી ચ્યવીને તેના ઉદરમાં અવતર્યો. તે રાત્રિએ રાણીને ચૌદ મહા સ્વપ્નો આવવાથી તે પુત્ર ચક્રવર્ત્તીની સમૃદ્ધિવાળો થશે એમ પ્રસિદ્ધિ થઇ. સમય આવતાં તેણે હરિષેણ નામના સુવર્ણસમાન કાંતિવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેની પંદર ધનુષ ઉંચી કાયા થઇ, અને પિતાએ યુવરાજ્યપદ ઉપર તેનો અભિષેક કર્યો.

પિતાનું રાજ્ય પાળતા સતા એ મહા પરાક્રમી હરિષેણને અન્યદા અસ્ત્રશાળામાં ચક્રરત્ન પ્રગટ થયું. પછી અનુક્રમે પુરોહિત, વર્દ્ધકિ, ગૃહપતિ અને સેનાની વિગેરે તેર રત્નો પણ પ્રગટ થયાં; એટલે પ્રથમ પૂર્વ દિશા તરફ ચક્રની પાછળ ચાલતાં માગધ તીર્થે ગયા. ત્યાં દિગ્વિજયની આદ્યમાં માગધકુમાર દેવને સાધ્યો. ત્યાંથી દક્ષિણ દિશા તરફ જઈ દક્ષિણ સમુદ્રમાં રહેલા વરદામપતિને તે મહાભુજે ક્ષણવારમાં વશ કર્યો. પછી પૃથ્વીપર રહેલો ઇંદ્ર હોય તેમ અખંડ પરાક્રમી એવા હરિષેણે પશ્ચિમ દિશામાં જઇ પ્રભાસદેવને સાધ્યો. ત્યાંથી દિગ્ગજ જેવા પરાક્રમી તે દશમા ચક્રીએ મહાનદી સિંધુ સમિપે જઇ સિંધુદેવીને વશ કરી. પછી દિશાઓને સાધવામાં પંડિત એવા તેણે ત્યાંથી વૈતાઢ્ય સમિપે આવી વૈતાઢ્યાદ્રિકુમાર દેવને વિધિપૂર્વક સાધ્ય કર્યો, અને ત્યાંજ એ કૃતાર્થ વીરે તમિસ્રા ગુફાના અધિષ્ઠાયિક દેવને પણ સાધ્યો. પછી સેનાપતિની પાસે સિંધુનદીનું પશ્ચિમ નિષ્કૂટ જીતાવી લીધું. પછી જેના દક્ષિણ કુંભસ્થળ ઉપર મણિરત્ન મૂકેલું છે એવા હાથીપર બેસી સેનાપતિએ જેના દ્વાર ઉઘાડ્યાં છે એવી તમિસ્રા ગુફામાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. કાંકિણી રત્નથી કરેલા માંડળાવડે જેમાં ઉદ્યોત થયેલો છે એવી તે તમિસ્રા ગુફાનું ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદીને તેની ઉપર બાંધેલા પુલવડે ઉતરીને ઉલ્લંઘન કર્યું. પછી જેનું ઉત્તર દ્વાર પોતાની મેળે ઉઘડી ગયું છે એવી તે ગુફામાંથી નીકળીને આપાત

જાતિના સ્વચ્છંદી મ્લેચ્છોને તેણે જીતી લીધા, અને સેનાપતિ પાસે સિંધુનું પશ્ચિમ નિષ્કૂટ સધાવી ક્ષુદ્ર હિમાલય પાસે આવીને તેના આધષ્ઠાયિક દેવને જીતી લીધો, પછી કાંકિણી રત્નવડે ઋષભકૂટ ઉપર પોતાનું નામ લખીને આગળ ચાલતાં ગંગાનદી પાસે આવી ગંગાદેવીને સાધી લીધી અને સેનાપતિ પાસે તેનું પૂર્વ નિષ્કૂટ સધાવ્યું પછી વૈતાઢ્ય ઉપરની બંને શ્રેણિના વિદ્યાધરોએ જેને ભેટ આપી છે એવા ચક્રવર્તીએ ખંડપ્રપાતા ગુફાના સ્વામી નાટ્યમાલ દેવને સાધી લીધો, અને સેનાપતિએ ઉઘાડેલી તે ખંડપ્રપાતા ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો તે ગુફામાં ચક્રને અનુસરીને ચાલતા પ્રથમની જેમ બહાર નીકળ્યા. પછી સેનાપતિ પાસે ગંગાનું પૂર્વ નિષ્કૂટ સધાવી ગંગાના કિનારા ઉપર પડાવ કર્યો. ત્યાં તેમના ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યપ્રભાવથી ગંગાના મુખ પાસે માંગધ તીર્થમાં વસનારા નવે નિધિઓ તેમને સ્વયમેવ સિદ્ધ થયા

આ પ્રમાણે ચક્રવર્તીની સંપૂર્ણ લક્ષ્મી મેળવી, ષટ્ખંડ ભરતનો વિજય કરી સંપત્તિવડે ઇંદ્ર જેવા હરિષેણ ચક્રવર્તી કાંપિલ્યપુરમાં પાછા આવ્યા ત્યાં દેવોએ અને માનવોએ તેમને ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કર્યો તે સબંધી નગરમાં બાર વર્ષ સુધી મહોત્સવ પ્રવર્ત્યો પછી ભારતવર્ષના સર્વ રાજાઓ જેમની આજ્ઞા માને છે એવા એ મહારાજ ચક્રવર્તી ધર્મની અબાધાએ અનેક પ્રકારના સુખભોગ ભોગવવા લાગ્યા. છેવટે મોક્ષગમનમાં ઉત્સુક એવા તે ચક્રવર્તીએ સંસારથી વિરક્ત થઇ, એક લીલામાત્રમાં રાજ્ય છોડી દઇને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. એ હરિષેણ ચક્રવર્તી સવાત્રણસો વર્ષ કુમારપણામાં, તેટલાંજ વર્ષ મંડલિકપણામાં, દોઢસો વર્ષ વિજય કરવામાં, આઠ હજાર આઠસોને પચાશ વર્ષ ચક્રવર્તીપણામાં અને સાડા ત્રણસો વર્ષ દીક્ષાના આરાધનમાં—એમ સર્વ મળી દશહજાર વર્ષનું આયુષ્ય પાળી તીવ્ર વ્રતના આરાધનવડે ઘાતીકર્મનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પામીને નિત્યસુખવાળા પદ (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત થયા

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्ठिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये सप्तमे पर्वणि हरिषेणचक्रवर्त्तिचरित्रवर्णनो नाम द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

સર્ગ ૧૩ મો.

જય ચક્રવર્ત્તીનું ચરિત્ર.

શ્રી નમિ ભગવાનના તીર્થમાં બીજા જય નામે ચક્રવર્તી થયા છે, તેનુ પવિત્ર ચરિત્ર હવે કહીએ છીએ.

આ જંબુદ્વીપમાં ઐરવતક્ષેત્રમાં શ્રીપુર નામે નગર છે. તેમાં વસુંધર નામે એક વિખ્યાત રાજા થયો, તેને પદ્માવતી નામે અતિપ્રિય રાણી હતી. તે મૃત્યુ પામતાં મનમાં ઉદ્વેગ પામેલા તે રાજાએ વિનયંધર નામના પોતાના પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો અને પોતે મનોહર નામના વનમાં વરધર્મ નામના મુનિની પાસેથી ધર્મતત્ત્વ સાંભળી પ્રતિબોધ પામીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ચિરકાળ દીક્ષા પાળી મૃત્યુ પામીને તે સાતમા કલ્પમાં દેવપણાને પ્રાપ્ત થયા.

મગધ દેશમાં તેના મંડનરૂપ રાજગૃહી નામે નગરી છે. તે લક્ષ્મીનું એક કુલ ગૃહ અને સ્વર્ગપુરીનું સહોદર હોય તેવું લાગે છે. તે નગરીમાં ઈક્ષ્વાકુ વંશના તિલકરૂપ અને ન્યાયમાર્ગનું ઉત્પત્તિસ્થાન વિજય નામે વિજયી રાજા થયો. તેને વપ્રા નામે એક શીલવતી રાણી હતી. તે રૂપલાવણ્યની સંપત્તિથી પૃથ્વીપર રહેલી કોઈ દેવી હોય તેવી જણાતી હતી. કેટલોક કાળ ગયા પછી વસુંધર રાજાનો જીવ મહાશુક્ર દેવ લોકમાંથી ચ્યવીને તેની કુક્ષિમાં અવતર્યો. ચૌદ સ્વપ્નોએ સૂચિત એવો તે પુત્ર પ્રસવ્યો, ત્યારે તેનું જયકુમાર નામ પાડ્યું. તે યૌવનવય પામ્યો એટલે બાર ધનુષ્ય ઉંચી કાયાવાળો અને સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળો થયો. પિતાએ તેનો રાજ્યપર અભિષેક કર્યો. અન્યદા તેના આયુધગૃહમાં ચક્રવર્તીના પ્રથમ ચિન્હરૂપ ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું. પછી અનુક્રમે છત્રરત્ન, મણિરત્ન, દંડરત્ન, ખડ્ગરત્ન, ચર્મરત્ન અને કાંકિણી રત્ન એમ કુલ સાત એકેંદ્રિય રત્નો ઉત્પન્ન થયાં. તે શિવાય પુરોહિતરત્ન, ગૃહિરત્ન, હસ્તિરત્ન, અશ્વરત્ન, સેનાપતિરત્ન, વાર્દ્ધકિરત્ન અને સ્ત્રીરત્ન-એ સાત પંચેંદ્રિય રત્નો ઉત્પન્ન થયા.

પછી જય ચક્રવર્તી દિગ્વિજય કરવાને માટે ચક્રને અનુસરી પ્રથમ પૂર્વસાગર તરફ આવ્યા. ત્યાં માગધકુમારદેવને વશ કર્યો. ત્યાંથી નિવૃત્ત થઇ દક્ષિણસાગર પાસે આવી વરદામદેવને સાધ્યો. " આ પૃથ્વી ઉપર ચક્રવર્ત્તીની પાસે દેવ પણ સમર્થ નથી." ત્યાંથી પશ્ચિમસાગર તરફ જઈને માત્ર એક બાણ નાખવાવડે લીલામાત્રમાં પ્રભાસદેવને વશ કરી લીધો. પછી ઇંદ્ર જેવા પરાક્રમી તે ચક્રવર્તીએ બીજા સિંધુરાજની જેમ સિંધુદેવીને અને વૈતાઢ્યગિરિના અધિષ્ઠાયિક વૈતાઢ્યાદ્રિકુમારદેવને સાધી લીધા. પછી પોતે કૃતમાળદેવને વશ કર્યો અને સેનાપતિ પાસે સિંધુ મહાનદીના પશ્ચિમ નિષ્કૂટને સધાવ્યું. પછી એ મહારાજે યથાવિધિ તમિસ્રા ગુફામાં પ્રવેશ કરી સામી બાજુ નીકળી

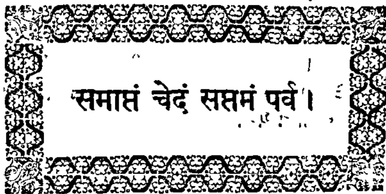
આપાત જાતિના કિરાતોને જીતી લીધા. પછી દેવના જેવા પરાક્રમવાળા જય ચક્રવર્તીએ સેનાપતિપાસે સિંધુનો ઉપરનો પશ્ચિમ નિષ્કૂટ સધાવ્યો અને પોતે હિમવત્કુમારને જીતી લીધો. પછી ઋષભકૂટ ઉપર કાંકિણી રત્નવડે પોતાનું નામ લખી સેનાની પાસે ગંગાનું ઉપરનું પૂર્વ નિષ્કૂટ સધાવી પોતે વિજય મેળવ્યો. પછી પોતે ગંગાદેવીને સાધી, વિદ્યાધરોને જીતી, ખંડપ્રપાતા ગુફામાં રહેલા નાટ્યમાલ દેવને સાધી લીધો. ખંડપ્રપાતા ગુહાવડે વૈતાઢ્ય ગિરિ નીચેથી નીકળ્યા અને ગંગાનું પ્રાચી નિષ્કૂટ સેનાપતિ પાસે સધાવ્યું. પછી ચક્રવર્તીએ ગંગાનદીને કિનારે પડાવ કર્યો, ત્યાં ગંગાનદીના મુખે રહેતા નૈસર્પ વિગેરે નવ નિધિઓ તેમને વશ થયા.

એવી રીતે ચક્રવર્તીની સંપૂર્ણ લક્ષ્મી મેળવી જય ચક્રવર્તી પોતાના નગરમાં પાછા આવ્યા. ત્યાં દેવતાઓએ અને માનવોએ તેમને ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કર્યો. પછી અખંડિત પરાક્રમવાળા જય ચક્રવર્તીએ ષટ્ખંડ પૃથ્વીને ઘણો કાળ ભોગવી, અને અનુક્રમે સંસારથી ઉદ્વેગ પામીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. જય ચક્રવર્તીને ત્રણસો વર્ષ કુમારપણામાં, તેટલાંજ વર્ષ માંડલિકપણામાં, સો વર્ષ દિગ્વિજયમાં, એક હજાર નવસો વર્ષ ચક્રવર્તીપણામાં અને ચારસો વર્ષ દીક્ષા પાળવામાં—એમ સર્વ મળી ત્રણહજાર વર્ષ વ્યતીત થયાં. એવી રીતે સર્વ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, વ્રતને સારી રીતે પાળી, ઘાતીકર્મનો ક્ષય થતાં જેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે એવા જય ચક્રવર્તી અક્ષય સુખના સ્થાનરૂપ કૈવલ્ય (મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત થયા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये सप्तमे पर्वणि
जयचक्रवर्त्तिचरित्तवर्णनो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

स्वागतावृत्तम् ।

गमलक्ष्मणदशाननानमिस्तीर्थकृच्च हरिषेणचक्रभृत् ।
चक्रभृच्च जय इत्यमुत्र पर्व वर्णिताः श्रुतिसुखाय सन्तु वः ॥ १ ॥

समाप्तं चेदं सप्तमं पर्व ।

श्री त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्र.

पर्व ८ मुं.

શ્રી નેમિનાથાદિ ચરિત્ર.

સર્ગ ૧ લો.

શ્રી અરિષ્ટનેમિના પૂર્વ ભવનું વર્ણન.

સર્વ જગતના પતિ, જન્મથીજ બ્રહ્મચારી અને કર્મરૂપી વલ્લીના વનને છેદવામાં નેમિ[1] ચક્ર સમાન શ્રી અરિષ્ટનેમિને નમસ્કાર થાઓ હવે અર્હંત શ્રી નેમિનાથ, વાસુદેવ કૃષ્ણ, બળદેવ બળભદ્ર અને પ્રતિવાસુદેવ જરાસંધનું ચરિત્ર કહેવામાં આવશે

આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રને વિષે પૃથ્વીના શિરોરત્ન જેવું અચળપુર નામે નગર છે. તે નગરમાં યુદ્ધમાં પરાક્રમથી શત્રુઓનું આક્રમણ કરનાર વિક્રમધન નામે યથાર્થ નામવાળો રાજા હતો. તે રાજા શત્રુઓને યમરાજની જેવો દુપ્રેક્ષ્ય હતો અને મિત્રોને ચંદ્રની જેવો નેત્રાનંદદાયી હતો પ્રચંડ તેજવાળા એ રાજાનો ભુજદંડ સ્નેહીજનને કલ્પવૃક્ષ તુલ્ય અને વૈરી જનને વજ્રદંડ તુલ્ય હતો સાગરમાં નદીઓ આવીને મળે તેમ દિશાઓમાંથી સંપત્તિઓ આવી આવીને તેને મળતી હતી અને પર્વતમાંથી નિઝરણાં નીકળે તેમ તેનાથી કીર્તિઓ પ્રગટ થતી હતી તે રાજાને પૃથ્વીની જેવી સદા સ્થિર અને ઉજ્જ્વલ શીલરૂપ અલંકારને ધારણ કરનારી ધારિણી નામે રાણી હતી સર્વ અંગમાં રૂપવડે સુંદર, અને પવિત્ર લાવણ્યવડે શોભતી એ રાણી જાણે રાજાની મૂર્તિમાન લક્ષ્મી હોય તેવી શોભતી હતી ગતિ અને વાણીથી હંસી જેવી અને લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ પદ્મની જેવી એ રમણીએ પુષ્પમાં ભ્રમરીની જેમ પોતાના ભર્ત્તારના હૃદયમાં સ્થાન કર્યું હતું.

એક વખતે એ ધારિણી દેવીએ રાત્રિના શેષભાગે જેમાં ભ્રમર અને કોકિલાઓ મત્ત થઇ રહેલાં છે અને જેમાં મંજરીના પુંજ ઉત્પન્ન થયેલા છે એવા એક આંબાના વૃક્ષને ફલિત થયેલું સ્વપ્નમાં જોયું. તે વૃક્ષને હાથમાં લઇ કોઈ રૂપવાન પુરૂષે કહ્યું કે 'આ આમ્રવૃક્ષ આજે તારા આંગણામાં રોપાય છે, તે જેમ જેમ કાળ વ્યતીત થશે તેમ તેમ ઉત્કૃષ્ટ ફળવાળું થઈને જુદે જુદે સ્થાનકે નવ વાર રોપાશે ' આ સ્વપ્નનું વૃત્તાંત રાણીએ રાજાને કહ્યું, એટલે રાજાએ તેના નેતાઓની સાથે તેનો વિચાર કર્યો નિમિત્તિઆએ

---

૧ તીક્ષ્ણ ધારવાળા

હર્ષ પામીને કહ્યું કે–' હે રાજન્ ! આ સ્વપ્નથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે તમારે એક ઉત્કૃષ્ટ ભાગ્યવાન્ પુત્ર થશે, અને સ્વપ્નગત આમ્રવૃક્ષ જે જુદે જુદે ઠેકાણે નવ વાર રોપાશે એમ કહ્યું, તેનો આશય તો માત્ર કેવળી જાણે, અમારા જાણવામાં આવતો નથી.' નિમિત્તિઆનાં આવાં વચન સાંભળી ધારિણીદેવી ઘણાં ખુશી થયાં અને સાગરથી નિધિને જેમ પૃથ્વી ધારણ કરે તેમ તેમણે મહા ઉત્તમ ગર્ભને ધારણ કર્યો. સમય આવતાં સૂર્યને જેમ પૂર્વ દિશા જન્મ આપે તેમ જગત્‌ને હર્ષના કારણરૂપ અને પવિત્ર આકૃતિને ધારણ કરનારા એક પુત્રને ધારિણીદેવીએ જન્મ આપ્યો. રાજાએ મહાદાનપૂર્વક પુત્રનો જન્મમહોત્સવ કર્યો અને ઉત્તમ દિવસે તેનુ ધનકુમાર નામ પાડ્યું. ધાત્રીમાતાઓની જેમ રાજાઓવડે એક ઉત્સંગમાંથી બીજા ઉત્સંગમાં લેવાતો ધનકુમાર માતાપિતાના હર્ષની સાથે વૃદ્ધિ પામ્યો અનુક્રમે તેણે સર્વ કળાઓ સંપાદન કરી અને કામદેવના ક્રીડાવન સરખા યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો.

એ અરસામાં કુસુમપુર નામના નગરમાં સિંહના જેવો પરાક્રમી અને રણકાર્યમાં યશસ્વી સિંહ નામે રાજા હતો. તેને ચંદ્રલેખા જેવી નિર્મળ અને પ્રાણ સરખી વ્હાલી વિમળા નામે રાણી હતી, તે પૃથ્વીપર ફરનારી દેવી હોય તેવી જણાતી હતી. સિંહ-રાજાને તે રાણીથી ઘણા પુત્રોની ઉપર ધનવતી નામે એક પુત્રી ઉત્પન્ન થઇ. પોતાની રૂપસંપદાવડે રતિ વિગેરે રમણીઓનાં રૂપને જીતી લેતી તે બાળા અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામી અને તેણે સર્વ કળા સંપાદન કરી. એક વખતે વસંતઋતુ આવતાં તે બાળા સખીઓનો પરિવાર લઇ ઉદ્યાનની શોભા જોવાને ગઇ. તે ઉદ્યાનમાં પ્રફુલ્લિત સપ્તપર્ણનાં વૃક્ષો ઉપર ભમતા એવા ભ્રમરાઓનાં સંગીત થઇ રહ્યાં હતાં, બાણ જાતિનાં વૃક્ષોની નવીન કલિઓ કામદેવના બાણરૂપ થતી હતી, ઉન્મત્ત એવા સારસપક્ષીનાં જોડાં કેંકાર શબ્દ કરી રહ્યાં હતાં, સ્વચ્છ જળવાળા સરોવરમાં કલહંસોના સમૂહ ક્રીડા કરતા હતા, અને ગીત ગાતી બાગવાનની સ્ત્રીઓવડે રમણીય એવા ઇક્ષુવાટવડે તે મનોહર દેખાતું હતું. આવા રમણીય ઉદ્યાનમાં એ બાળા સ્વચ્છંદપણે ફરવા લાગી.

રાજકુમારી આનંદથી ફરતી હતી, તેવામાં એક અશોકવૃક્ષ નીચે હાથમાં ચિત્ર પટ લઇને ઉભો રહેલો એક વિચિત્ર ચિત્રકાર તેના જોવામાં આવ્યો. તેની પાસેથી ધન-વતીની કમલિની નામની એક સખીએ બળાત્કારે ચિત્રપટ લઇ લીધું. તે ચિત્રપટમાં સુંદર પુરૂષનું રૂપ ચિત્રેલું જોઇ વિસ્મય પામીને તેણીએ ચિત્રકારને પૂછ્યું કે–" સુર, અસુર અને મનુષ્યોમાં આવું અદ્ભુત રૂપ કોનું છે ? અથવા તેઓમાં કોઇનું આવું સુંદર રૂપ સંભવતું નથી, તેથી શુ તારૂં કૌશલ્ય બતાવવા માટે તેં આ રૂપ માત્ર સ્વબુદ્ધિથી જ આળેખ્યું છે ? કારણ કે અનેક પ્રાણીઓને નિર્માણ કરવાથી શ્રાંત થઇ ગયેલા વૃદ્ધ વિધિમાં આવું સુંદર રૂપ રચવાની પ્રવીણતા ક્યાંથી હોય ? " તે સાંભળી ચિત્રકાર હસીને બોલ્યો– " આ ચિત્રમાં મેં જેવું રૂપ જોયું તેવું જ આળેખેલું છે, તેમાં મારૂં જરાપણ કૌશલ્ય નથી. અચલપુરના વિક્રમ રાજાના યુવાન અને અનુપમ આકૃતિવાળા પુત્ર ધનકુમારનું આ ચિત્ર

છે. જે એ કુમારને પ્રત્યક્ષ જોઇ પછી આ ચિત્રને જુએ છે, તેઓ મને ઉલટા ' કુટ લેખક' કહીને વારંવાર નિંદે છે. હે મુગ્ધે ! તેં કુમારને જોયેલ ન હોવાથી આ ચિત્ર જોઈને તું વિસ્મય પામે છે; કેમકે તું કુવાના દેડકા જેવી છું; પણ તે ધનકુમારનુ અદ્ભુત રૂપ જોઇને તો દેવાંગનાઓ પણ મોહ પામે છે. મેં તો માત્ર મારા દૃષ્ટિવિનોદને માટેજ આ ચિત્ર આળેખેલું છે" આ સમયે ત્યાં પાસે ઉભેલી ધનવતી તે વાત સાંભળીને અને ચિત્ર જોઈને જાણે કામદેવનાં બાણ વાગ્યાં હોય તેવી થઇ ગઇ. પછી કમલિની બોલી—" ભદ્ર ! તેં દૃષ્ટિવિનોદને માટે પણ આ અદ્ભુત ચિત્રને બહુ સુંદર આળેખ્યું છે, તેથી તુ ખરેખરે નિપુણ અને વિવેકી છે. "

આ પ્રમાણે કહી કમલિનીએ ચાલવા માંડ્યુ. તે વખતે ધનવતી શૂન્ય હૃદયવાળી થઇ ગઈ. તેનું મુખ કરમાઇ ગયેલા ડીટવાળા કમળ જેવું થઇ ગયું, અને પછવાડે જોતી જોતી તેમજ પગલે પગલે સ્ખલિત થતી માંડ માંડ ઘેર આવી. ચિત્રસ્થ ધનકુમારના રૂપથી આક્ષિપ્ત થયેલી રાજકુમારી ધનવતી મરૂસ્થળમાં રહેલી હંસલીની જેમ કોઇ પણ સ્થાનકે આનંદ પામી નહિ. દુર્બળ શરીરવાળી તે ક્ષુધા અને તૃષાને પણ જાણતી નહીં, અને રાત્રે નિદ્રા પણ લેતી નહોતી ટુંકામાં તેની સ્થિતિ વનમાંથી આકર્ષી લાવેલી હાથિણીની જેવી થઇ પડી. ધનકુમારના રૂપને અને ચિત્રકારે કહેલી વાતને સંભારી સંભારીને એ બાળા વારંવાર શિરઃકંપ, અંગુલિનૃત્ય અને ભ્રકુટીના ઉત્ક્ષેપને કરતી હતી. ધનકુમારના ધ્યાનમાં પરવશ થયેલી તે રાજકુમારી જે કાંઇ પણ ચેષ્ટા કરતી, તે જન્માંતરના કૃત્યની જેમ તત્કાળ પાછી ભૂલી જતી હતી; અને ઉદ્વર્તન, સ્નાન, વિલેપન અને અલંકારાદિકને છોડી દઇ એ રમણી યોગિની જેમ ઇષ્ટ દેવતાનું ધ્યાન કરે તેમ અહર્નિશ તેનું ધ્યાન કરતી હતી.

એક વખતે તેની સખી કમલિનીએ તેને પૂછ્યું કે–' હે કમલાક્ષિ ! તું શા આધિ અથવા વ્યાધિથી પીડાય છે કે જેથી તુ આવી થઈ ગઇ છુ ?' આવો તેનો પ્રશ્ન સાંભળી કૃત્રિમ કોપ કરીને ધનવતી બોલી–' હે સખિ ! બહારના માણસની જેમ તુ શું પૂછે છે? *તું શું નથી જાણતી ? તું મારૂં બીજું હૃદય છે, મારા જીવિતવ્ય જેવી છે, માત્ર સખી નથી,* તેથી તારા આવા પ્રશ્નથી મને લજ્જા આવે છે.' કમલિની બોલી–" હે માનિનિ ! તેં મને ઠપકો આપ્યો તે યુક્ત છે. તારા હૃદયના શલ્યને અને ઉંચા મનોરથને હું જાણું છું. પેલુ ચિત્ર જોઇને તું ધનકુમારને ચાહે છે. મેં જે આ અજાણ્યા થઇને પૂછ્યું, તે માત્ર તારી મશ્કરી કરવા માટેજ પૂછ્યું છે, તારો અનુરાગ યોગ્ય સ્થાને છે, અને તે મેં જ્યારથી જાણ્યો છે ત્યારથીજ હું તેને માટે ચિંતાતુર છુ. મેં એક જ્ઞાનીને પૂછ્યુ હતુ કે, 'મારી સખીને વાંછિત વર મળશે કે નહિ ? ત્યારે તેમણે પ્રતીતિ બતાવીને 'મળશે' એમ કહ્યું છે, માટે હે બ્હેન ! ધીરજ રાખ, તારો મનોરથ શીઘ્ર સિદ્ધ થશે" આ પ્રમાણે સખીના આશ્વાસનથી ધનવતી ધીરજ ધારણ કરીને રહી.

એક વખતે એ બાળા દિવ્ય વેષ ધારણ કરીને પિતાને વંદન કરવા ગઇ; તેના વિદાય થયા પછી રાજા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ' હવે આ પુત્રી વરને યોગ્ય થઇ છે, તો આ પૃથ્વીપર તેને યોગ્ય વર કોણ થશે ?' આ પ્રમાણે રાજા બહુ વખતથી ચિંતા કરતો હતો

તેવામાં પ્રથમ વિક્રમધન રાજા પાસે મોકલેલો દૂત આવ્યો, તે રાજકાર્ય જણાવી ઉભો રહ્યો, એટલે સિંહરાજાએ તેને પૂછ્યું કે, 'તેં ત્યાં આશ્ચર્યકારી શું જોયું ?' દૂત બોલ્યો–"વિક્રમધન રાજાના પુત્ર ધનકુમારનું રૂપ મેં એવું જોયું કે તેના જેવું સુંદર રૂપ વિદ્યાધરોમાં કે દેવતાઓમાં પણ મારા જોવામાં આવ્યું નથી. તેને જોઇને મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે આ રાજપુત્ર આપણી રાજકુમારી ધનવતીને યોગ્ય વર છે, તેથી તે વરકન્યાનો સંબંધ થવાવડે વિધિનો સૃષ્ટિપ્રયાસ સફળ થાઓ." રાજાએ પ્રસન્ન થઇને કહ્યું કે–"હે દૂત! તને શાબાશ છે, તેં મારા કહ્યા સિવાય પોતાની મેળે મારા કાર્યની ચિંતા કરી અને રાજકન્યાના વરની ચિંતારૂપ સાગરમાં મગ્ન થયેલા એવા મારો ઉદ્ધાર કર્યો. હવે હે બુદ્ધિમાન્ દૂત ! ધનકુમારને ધનવતી આપવા માટે વિક્રમધન રાજાની પાસે જઈને મારી આજ્ઞાથી તું પ્રાર્થના કર." રાજાની ને દૂતની વચ્ચે આ પ્રમાણે વાત થતી હતી તે વખતે ધનવતીની ચંદ્રવતી નામની નહાની બહેન પિતાને વંદન કરવા માટે આવી હતી, તેણીએ આ સર્વ હકીકત સાંભળી. રાજાની આજ્ઞા લઈને દૂત પોતાને ઘેર ગયો, એટલે ચંદ્રવતી હર્ષ પામતી પામતી ધનવતીની પાસે આવી અને જે સાંભળ્યું હતું તે બધું તેને કહી બતાવ્યું. ધનવતીએ તેની સખી કમલિનીને કહ્યું કે, 'આ ચંદ્રવતીની વાણી ઉપર મને વિશ્વાસ આવતો નથી, એ અજ્ઞાનથી બોલે છે; કાંઇ પરમાર્થને સમજતી નથી. તે દૂતને પિતાએ કોઇ બીજે કામે મોકલ્યો હશે અને આ મુગ્ધા ચંદ્રવતી બધું મારે વિષેજ સમજી છે.' કમલિની બોલી– "હે બ્હેન! તે દૂત અદ્યાપિ અહીંજ છે, માટે તેનાજ મુખથી ખરી વાત જાણી લે: કેમકે **દીવો છતાં અગ્નિને કોણ જુએ ?**" આ પ્રમાણે કહી તે ભાવજ્ઞ સખી તે દૂતને ત્યાં લઇ આવી. તેના મુખથી સર્વ વૃત્તાંત સાંભળીને ધનવતી હર્ષ પામી. પછી ધનવતીએ એક પત્ર લખીને તે દૂતને આપ્યો અને કહ્યું કે, 'આ લેખ ધનકુમારને આપજે'

દૂત સત્વર અચલપુરે આવ્યો અને સભામાં બેઠેલા વિક્રમધન રાજાની પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. વિક્રમ રાજાએ પૂછ્યું કે–"કેમ સિંહ રાજા કુશળ છે? ફરીવાર તરતમાંજ તારા આવવાથી મારા મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ થાય છે." દૂતે કહ્યું–"સિંહરથ રાજા કુશળ છે, અને તમારા પુત્ર ધનકુમારને પોતાની પુત્રી ધનવતી આપવાને માટે મને ફરીવાર સત્વર મોકલ્યો છે. જેવા રૂપમાં ઉત્કૃષ્ટ આ ધનકુમાર છે, તેવીજ અમારા રાજાની પુત્રી ધનવતી પણ રૂપમાં ઉત્કૃષ્ટ છે; તેથી સુવર્ણ અને મણિની જેમ તેમનો યોગ્ય સંયોગ હમણાંજ થાઓ. તમારા બંનેનો સ્નેહ પ્રથમથીજ છે, તે હવે આ સંબંધવડે જોડાઇને જળસિંચનવડે વૃક્ષની જેમ વિશેષે પુષ્ટ થાઓ." વિક્રમધને 'બહુ સારૂં' એમ કહી તેની વાત કબુલ કરીને તેને વિદાય કર્યો. પછી દૂત દ્વારપાળ પાસે નિવેદન કરાવીને ધનકુમારની પાસે આવ્યો. ધનકુમારને નમી યોગ્ય આસને બેસી તેણે પોતાનું આગમન કારણ જણાવ્યું, અને પછી 'આ પત્ર રાજકુમારી ધનવતીએ આપને આપવા માટે આપેલો છે' એમ કહી કુમારને પત્ર આપ્યો. ધનકુમારે હાથવડે તે પત્રની મુદ્રા ફોડીને કામદેવના શાસન જેવો તે પત્ર વાંચવા માંડ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે, "યૌવનની જેમ, શરદૃઋતુએ જેની શોભા વિશેષ કરેલી છે એવી

પદ્મિની સુખે ગ્લાનિ પામી સતી સૂર્યના કરપીડનને[1] ઇચ્છે છે." આ પ્રમાણે વાંચી તેનો ભાવાર્થ જાણીને ધનકુમાર વિચારવા લાગ્યો કે, આ તેની અદ્ભૂત છેકોક્તિ[2] મારી ઉપરનો તેનો હૃદયમાં વર્તતો અતિશય સ્નેહ જણાવે છે. એવો વિચાર કરી ધનકુમારે પણ પોતાને હાથે ધનવતી ઉપર એક પત્ર લખી એક મુક્તાહારની સાથે દૂતને અર્પણ કર્યો. ધનકુમારે વિદાય કરેલો તે દૂત સત્વર કુસુમપુર આવ્યો, અને પોતાના રાજાને વિક્રમરાજાએ અંગીકાર કરેલા સંબંધની વાર્ત્તા કહી બતાવી. પછી ધનવતી પાસે આવી તે પત્ર અને મુક્તાહાર આપ્યો, અને કહ્યું કે, 'ધનકુમારે આ હાર અને સ્વહસ્ત-લિખિત આ પત્ર તમને આપવા માટે આપેલ છે.' ચંદ્રના કિરણ જેવા નિર્મળ તે હારને પોતાના કરકમળમાં લઈ પત્રની મુદ્રા ફોડીને તે વાંચવા માંડ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હતું. "સૂર્ય કરપીડન કરીને પદ્મિનીને જે પ્રમોદ આપે છે, તે તેના સ્વભાવથીજ સિદ્ધ છે, તેમાં યાચના કરવાની તે કાંઈ અપેક્ષા રાખતો નથી." આ પ્રમાણે વાંચી રાજકુમારી હર્ષ પામી, તેના શરીરમાં પુલકાવળી વિકસ્વર થઈ, અને તેણે ચિંતવ્યું કે, "આ શ્લોકનો અર્થ વિચારતાં જરૂર મારા શ્લોકનો ભાવાર્થ તેમના સમજવામાં આવ્યો છે. વળી આ અમૃત જેવો ઉજ્જ્વળ મુક્તાહાર તેમણે મને કંઠમાં પહેરવા માટે મોકલાવ્યો, તે ઉપરથી તેણે કંઠાલિંગન કરવાનો મને ખરેખર કોલ આપ્યો છે." આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધનવતીએ તત્કાળ તે હાર કંઠમાં ધારણ કર્યો અને દૂતને પારિતોષિક આપીને વિસર્જન કર્યો.

પછી પવિત્ર દિવસે સિંહરાજાએ વૃદ્ધ મંત્રીઓની સાથે મોટી સમૃદ્ધિ સહિત ધનવતીને અચલપુર મોકલી. ચાલતી વખતે વિમળ હૃદયવાળી તેની વિમળા માતાએ તેને આશીષપૂર્વક શિખામણ આપી કે, "સાસુ, સસરા અને પતિની ઉપર સદા દેવના જેવી ભક્તિવાળી થજે, સપત્નીઓમાં અનુકૂલ રહેજે, પરિવાર ઉપર દાક્ષિણ્યતા રાખજે અને પતિનું માન થતાં ગર્વરહિત અને અપમાન થતાં પણ અવિકારી રહેજે." આ પ્રમાણે શિક્ષા આપીને નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડતી અને વારંવાર આલિંગન કરતી વિમળાએ તેને માંડમાંડ વિદાય કરી. છત્રચામરથી મંડિત એવી ધનવતી માતાને નમી ઉત્તમ શિબિકામાં બેસીને પરિવાર સાથે આગળ ચાલી. અનુક્રમે તે અચલપુર આવી પહોંચી. જાણે સાક્ષાત્ ધન કુમારની સ્વયંવરા લક્ષ્મી આવી હોય તેવી ધનવતીને જોઇને પુરજનો આશ્ચર્ય પામ્યા. તેણીએ બહારના ઉદ્યાનમાં પોતાનો મુકામ કર્યો. પછી શુભ દિવસે મોટી સમૃદ્ધિ સાથે તેમનો વિવાહ થયો. જેમ નાગવલ્લીથી સોપારીનું વૃક્ષ અને જેમ વિદ્યુત્થી નવીન મેઘ શોભે તેમ તે નવોઢાથી અભિનવ યૌવનવાળો ધનકુમાર શોભવા લાગ્યો. રતિ સાથે કામદેવની જેમ ધનવતી સાથે રમતા ધનકુમારે એક મુહૂર્તની જેમ કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો.

એક વખતે ધનકુમાર પ્રત્યક્ષ રેવંત હોય તેવા અશ્વ ઉપર બેસીને સુવર્ણના

૧ કરપીડન—સૂર્યપક્ષે કિરણો નાખવા, અન્યપક્ષે પાણિગ્રહણ કરવું

૨ છેકોક્તિ—એકને કહીને બીજાને સમજાવવું તે.

કુંડળને ચલાયમાન કરતો ઉદ્યાનમાં ગયો. ત્યાં પૃથ્વીને પવિત્ર કરનાર અને ચતુર્વિધ જ્ઞાનધારી વસુંધર નામના મુનિને તેણે દેશના આપતા જોયા. એટલે તેમને પ્રણામ કરી યોગ્ય સ્થાને બેસીને ભક્તિવાળા તે કુમારે કર્ણમાં અમૃત જેવી તેમની દેશના સાંભળવા માંડી. પછી રાજા વિક્રમધન, દેવી ધારિણી અને ધનવતી પણ ત્યાં આવ્યા. તેઓ સર્વ મુનિને વાંદી ધર્મ દેશના સાંભળવા લાગ્યા. દેશના પૂર્ણ થયા પછી વિક્રમધન રાજાએ મુનિને પૂછ્યું કે, "આ ધનકુમાર ગર્ભમાં હતો ત્યારે તેની માતાએ સ્વપ્નમાં એક આમ્રવૃક્ષ જોયું હતું, તે વખતે કોઇપુરૂષે કહ્યું હતું કે, જુદે જુદે ઠેકાણે નવ વાર આ વૃક્ષ રોપાશે અને તેને ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ ઉત્કૃષ્ટ ફળ પ્રાપ્ત થશે. હે મહાત્મન્ ! એ કુમારનો જન્મ થવાથી બીજું એ સ્વપ્નનું ફળ તો અમારા જાણવામાં આવ્યું છે, પણ નવ વાર આરોપણ થવાનો શો અર્થ છે? તે પ્રસન્ન થઈને કહો." તે સાંભળી તે મહામુનિએ સમ્યગ્ જ્ઞાનને માટે ઉપયોગ દઈને કોઇ ઠેકાણે દૂર રહેલા કેવળીને મનવડે જ સમાધિમાં રહીને પૂછ્યું. કેવળીએ કેવળજ્ઞાનની લક્ષ્મીવડે પ્રશ્નને જાણી લઇને નવ ભવને સૂચવતું શ્રી અરિષ્ટનેમિ પ્રભુનું ચરિત્ર જણાવી દીધું. આ પ્રમાણે મનઃપર્યવ અને અવધિજ્ઞાનવડે જાણી લઇને તે મુનિએ વિક્રમધન રાજાને કહ્યું કે, "આ તમારો પુત્ર ધનકુમાર આ ભવથી માંડીને ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ એવા નવ ભવ કરશે, અને નવમા ભવમાં આ ભરતક્ષેત્રને વિષે યદુવંશમાં તે બાવીશમા તીર્થંકર થશે." આવું મુનિનું વચન સાંભળી સર્વે અતિશય હર્ષ પામ્યા, અને ત્યારથી સર્વનો જિનધર્મમાં ભદ્રિક ભાવ થયો. પછી વિક્રમધન રાજા મુનિને નમી ધનકુમાર વિગેરેની સાથે ઘેર આવ્યો, અને તે મહાત્મા મુનિ વિહારક્રમમાં તત્પર થઇ ત્યાંથી અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા. ધનકુમાર ઋતુઓને યોગ્ય એવી ક્રીડાઓથી દોગુંદક દેવની જેમ ધનવતીની સાથે વિષયસુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યો.

એક વખતે ધનકુમાર રૂપવડે લક્ષ્મીની સપત્ની જેવી ધનવતીને સાથે લઈ મજ્જનક્રીડા કરવા ક્રીડાસરોવર ઉપર ગયો. ત્યાં અશોકવૃક્ષની નીચે જાણે મૂર્તિમાન શાંતરસ હોય તેવા એક મુનિ મૂર્ચ્છા ખાઇને ભૂમિપર પડેલા ધનવતીના જોવામાં આવ્યા. ધર્મ અને શ્રમથી તેમને તૃષા લાગી હતી, અને તેથી તેમનાં તાળુ અને ઓષ્ઠપલ્લવ સુકાઈ ગયાં હતાં. તેમજ ફાટેલા ચરણકમળમાંથી નીકળતા રૂધિરવડે તે પૃથ્વીને સિંચન કરતા હતા. તે મુનિને ધનવતીએ પોતાના પતિને બતાવ્યા. પછી બંને જણાં સંભ્રમ પામીને ઉતાવળા તેમની પાસે ગયા, અને અનેક પ્રકારના શિશિર ઉપચાર કરી તેમને સચેત કર્યા. પછી તે સ્વસ્થ થયેલા મુનિને પ્રણામ કરીને ધનકુમાર બોલ્યો—"હે મહાત્મન્ ! હું આજે સર્વ પ્રકારે ધન્ય છું, કેમકે પૃથ્વીમાં કલ્પવૃક્ષ જેવા તમને મેં પ્રાપ્ત કર્યા છે. પર્યંત દેશમાં રહેનારા એવા અમોને, મરૂદેશમાં રહેનાર પ્રાણીઓને છાયા વૃક્ષની જેમ તમારો સંસર્ગ ઘણો દુર્લભ છે. હે ભગવન્ ! તમને એટલું પૂછું છું કે, તમારી આ દશા શી રીતે થઈ? પણ જો તમને તે કહેતાં ખેદ થાય તેમ ન હોય અને ગોપવવા જેવું ન હોય તો તે જણાવશો." મુનિ બોલ્યા—"પરમાર્થથી મને સંસારવાસનો જ ખેદ છે, બીજો ખેદ નથી અને આ

ખેદ તો વિહારક્રમથી થયેલો છે, જે કે શુભ પરિણામવાળો છે. મારૂં નામ મુનિચંદ્ર છે, પૂર્વે ગુરૂ અને ગચ્છની સાથે વિહાર કરતો હતો, કારણ કે સાધુઓની એક ઠેકાણે સ્થિતિ હોતી નથી. ગચ્છ સાથે ચાલતાં અન્યદા હું દિઙ્મૂઢ થઇને અરણ્યમાં ભૂલો પડ્યો. પછી સાર્થભ્રષ્ટ થઇને આમતેમ ભમવા લાગ્યો. છેવટે ક્ષુધા અને તૃષાથી આક્રાંત થઇ આ ઠેકાણે આવતાં મૂર્છા ખાઇને હું પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. પછી તમોએ જે શુભોપાય કર્યા તેથી હું સચેત થયો. હે મહાભાગ ! હે અનઘ ! તમને વારંવાર ધર્મલાભ હો. જેમ હું ક્ષણવાર અગાઉ અચેતન થઇને પડેલો હતો, તેવી રીતે આ સંસારમાં સર્વ તેવું જ છે, માટે શુભેચ્છુ જને નિરંતર ધર્મ કરવો. " આ પ્રમાણે કહીને તે મુનિચંદ્ર મુનીશ્વરે તેમને યોગ્ય એવો શ્રી જિનોક્ત સમ્યકત્વમૂળ ગૃહીધર્મ કહી બતાવ્યો. એટલે ધનકુમારે ધનવતી સહિત મુનિચંદ્ર મુનિની આગળ સમ્યકત્વપ્રધાન ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો. પછી તેમણે તે મુનિને ઘેર લઈ જઈને અન્નપાનથી પ્રતિલાભિત કર્યા, અને ધર્મશિક્ષાને માટે કેટલાક કાળ સુધી તેમને ત્યાંજ રાખ્યા. પછી મુનિ ધનકુમારને જણાવીને પોતાના ગચ્છની ભેગા થયા. ત્યારથી ધનવતી અને ધનકુમાર પરમ શ્રાવક થયા. તે દંપતી પ્રથમથી જ પરસ્પર પ્રીતિવાળાં હતાં. તેમાં વળી એક ધર્મમાં જોડાવાથી વિશેષ પ્રીતિવાળાં થયાં. અંતકાળે વિક્રમધન રાજાએ ધનકુમારને પોતાના રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત કર્યો. ત્યારથી ધનકુમાર શ્રાવકધર્મ સહિત વિધિવડે પૃથ્વીનું પણ પાલન કરવા લાગ્યો.

એક વખત ઉદ્યાનપાળે આવી ધનકુમારને કહ્યું કે, ' જે પ્રથમ આવેલા હતા, તે વસુંધર મુનિ ઉદ્યાનમાં પધારેલા છે. ' તે સાંભળી ધનકુમાર ધનવતીને સાથે લઈને તત્કાળ ઉદ્યાનમાં આવ્યો, અને તે મુનિને વાંદીને તેમની પાસે સંસારસાગર તરવામાં મોટી નાવિકા જેવી દેશના સાંભળી. પછી સંસારથી ઉદ્વેગ પામેલા ધનકુમારે ધનવતીથી ઉત્પન્ન થયેલા જયંત નામના પુત્રને શુભ દિવસે રાજ્યપર બેસાર્યો, અને પોતે ધનવતીની સાથે વસુંધર મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. તેમની સાથે તેમના ભાઇ ધનદત્ત અને ધનદેવે પણ દીક્ષા લીધી. ધનમુનિ ગુરૂની સાથે રહી દુસ્તર તપ કરવા લાગ્યા. ગુરૂએ અનુક્રમે ગીતાર્થ થયેલા તે મુનિને આચાર્યપદ આપ્યું. ઘણા રાજાઓને પ્રતિબોધ આપી, તેમના પર દીક્ષાનો અનુગ્રહ કરી, છેવટે સદ્બુદ્ધિવાળા ધનર્ષિએ ધનવતી સાથે અનશન ગ્રહણ કર્યું. એક માસને અંતે મૃત્યુ પામીને તેઓ બંને સૌધર્મ દેવલોકમાં શક્રના સામાનિક મહર્દ્ધિક દેવતા થયા. ધનકુમારના બંધુ ધનદેવ અને ધનદત્ત તથા બીજાઓ પણ અખંડિત વ્રત પાળી મૃત્યુ પામીને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થયા.

આ ભરતક્ષેત્રને વિષે વૈતાઢ્યગિરિની ઉત્તરશ્રેણીના આભૂષણરૂપ સૂરતેજ નામના નગરમાં સૂર નામે એક ખેચરનો ચક્રવર્ત્તી રાજા થયો. મેઘને વિદ્યુતની જેમ તેને વિદ્યુન્મતિ નામે એક અતિ પ્રેમપાત્ર પત્ની હતી. ધનકુમારનો જીવ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સૌધર્મ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને એ સૂર રાજાની પત્ની વિદ્યુન્મતિના ઉદરમાં અવતર્યો. પૂર્ણ સમયે ચંદ્રને પૂર્ણિમા પ્રસવે તેમ વિદ્યુન્મતિએ સર્વ શુભલક્ષણસંપૂર્ણ પુત્રને

જન્મ આપ્યો. શુભ દિવસે પિતાએ આનંદદાયક મોટા ઉત્સવ કરી તેનું ચિત્રગતિ એવું નામ પાડ્યું. અનુક્રમે મોટા થઈ તેણે કળાચાર્યની પાસેથી સર્વ કળાઓ પ્રાપ્ત કરી અને બીજો કામદેવ હોય તેમ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો.

એ અરસામાં તે જ વૈતાઢ્યગિરિની દક્ષિણ શ્રેણી ઉપર આવેલા શિવમંદિર નામના નગરમાં અનંગસિંહ નામે રાજા થયો. તેને શશિપ્રભા નામે એક ચંદ્રમુખી રાણી હતી. તેના ઉદરમાં ધનવતીનો જીવ સૌધર્મ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને અવતર્યો. સમય આવતાં શશિપ્રભાએ એક પવિત્ર અંગવાળી પુત્રીને જન્મ આપ્યો. ઘણા પુત્રોની પછવાડે તે અવતરી હતી તેથી તે પુત્રી અતિ પ્રિય થઈ પડી. પિતાએ શુભ દિવસે તેનું રત્નવતી એવું નામ પાડ્યું. સજળ સ્થાનમાં વલ્લી વૃદ્ધિ પામે તેમ તે પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગી. થોડા કાળમાં સ્ત્રીજનને યોગ્ય એવી સર્વ કળા તેણે ગ્રહણ કરી લીધી, અને શરીરના મંડનરૂપ પવિત્ર યૌવનવયને પ્રાપ્ત થઇ. એક વખતે તેના પિતાએ કોઈ નિમિત્તિઆને પૂછ્યું કે, 'આ કન્યાનો વર કોણ થશે ?' નિમિત્તિઆએ કાંઈક વિચારીને કહ્યું, ' જે તમારી પાસેથી ખડ્ગરત્ન લઈ લેશે અને સિદ્ધાયતનમાં વંદના કરતાં જેની ઉપર દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરશે, તે નરલોકમાં મુગટરૂપ પુરૂપ, યોગ્ય સમાગમથી આ તમારી દુહિતા રત્નવતીને પરણશે. ' જે મારી પાસેથી પણ ખડ્ગરત્નને અંચકાવી લઇ શકશે, એવો અદ્ભુત પરાક્રમી મારો જામાતા થશે, એમ જાણી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ તે નિમિત્તિઆને ખુશી કરીને વિસર્જન કર્યો.

એ સમયમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે ચક્રપુર નામના નગરમાં ગુણવડે નારાયણ જેવો સુગ્રીવ નામે રાજા થયો. તેને યશસ્વતી નામની રાણીથી સુમિત્ર નામે પુત્ર થયો અને બીજી ભદ્રા નામે રાણીથી પદ્મ નામે પુત્ર થયો. તેઓ અનુક્રમે અગ્રજ* અને અનુજ+ થયા. તેમાં સુમિત્ર ગંભીર, વિનીત, નમનારા ઉપર વાત્સલ્યવાન્, કૃતજ્ઞ અને જૈનધર્મી થયો અને પદ્મ તેથી સર્વ રીતે ઉલટો અને મિથ્યાત્વી થયો. એક વખતે અભદ્ર બુદ્ધિવાળી ભદ્રા રાણીએ વિચાર કર્યો કે, ' જ્યાં સુધી સુમિત્ર જીવતો છે ત્યાં સુધી મારા પુત્રને રાજ્ય મળશે નહીં.' એમ વિચારી તેણીએ સુમિત્રને ઉગ્ર ઝેર આપ્યું. સુમિત્ર વિષવડે મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વીપર પડ્યો અને સમુદ્રની લહરીની જેમ વિષનો વેગ તેના શરીરમાં પ્રસરી ગયો. સુગ્રીવ રાજા તે ખબર સાંભળી સંભ્રમવડે એકદમ મંત્રીઓ સહિત ત્યાં આવ્યો, અને મંત્રતંત્રના અનેક ઉપચાર કરાવવા માંડ્યા. તથાપિ વિષના વેગની કિંચિત્ પણ ઉપશાંતિ થઇ નહીં, અને ' ભદ્રાએ સુમિત્રને ઝેર આપ્યું છે ' એમ નગરમાં તેનો અપવાદ પ્રસરી ગયો. પોતે કરેલા પાપની શંકાથી ભદ્રા કોઇ ઠેકાણે નાસી ગઇ. રાજાએ પુત્રને નિમિત્તે અનેક પ્રકારે જિનપૂજા અને શાંતિક પૌષ્ટિક કર્મ કરાવ્યા, પુત્રના સદ્ગુણો સંભારી સંભારીને રાજા અવિચ્છિન્ન વિલાપ કરવા લાગ્યો, અને સામંતો તેમ જ મંત્રીઓ પણ નિરૂપાય થઇને તેમ જ કરવા લાગ્યા.

એ વખતે ચિત્રગતિ વિદ્યાધર આકાશમાં ક્રીડા નિમિત્તે ફરતો હતો, તે વિમાન સહિત

* પહેલા જન્મેલો (મોટો). + પછી જન્મેલો (નાનો).

આવી ચડ્યો. તેણે આખા નગરને શોકાતુર જોયું. પછી વિષસંબંધી સર્વ વૃત્તાંત
ણીને તે વિમાનમાંથી નીચે ઉતર્યો. અને વિદ્યાથી મંત્રિત એવા જળવડે તેણે કુમારની
ર સિંચન કર્યું. તત્કાળ નેત્ર ઉઘાડી સ્વસ્થ હૃદયે સુમિત્ર બેઠો થયો, અને ' આ શુ
' એમ પૂછવા લાગ્યો. " મંત્રશકિત નિરવધિ છે."

રાજાએ સુમિત્રને કહ્યુ, " હે વત્સ ! તારી વૈરિણી અપર માતા ભદ્રાએ તને વિષ
પ્યું હતું અને આ અકારણ બંધુ મહાપુરૂષે તે વિષ શમાવી દીધું છે." સુમિત્રે અં-
લે જોડીને ચિત્રગતિને કહ્યું "પરોપકાર બુદ્ધિથી જ તમારૂં કુળ મારા જાણવામાં આવ્યુ
તથાપિ સ્વકુળને જણાવીને મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો, કેમકે મહાન્ પુરૂષોનો વંશ સાં-
ળવાને કોનું મન ઉત્કંઠિત ન થાય ?" પછી ચિત્રગતિની સાથે આવેલા તેના મંત્રીના પુત્રે
તેને શ્રવણમાં સુખદાયક એવું તેનું સર્વ કુળાદિકનું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું.તે સાંભળી સુમિત્રે
ર્ષથી કહ્યુ કે–" આજે મારી ઉપર વિષનો અને વિષ આપનારનો ઉપકાર થયો છે, નહિ
તમારી જેવા મહાત્માનો મને યોગ ક્યાંથી થાત ? વળી તમે મને માત્ર જીવિત આપ્યું
થી, પણ પચ્ચખ્ખાણ અને નવકાર મંત્રથી રહિત એવા મૃત્યુથી થનારી દુર્ગતિમાંથી મને
ચાવ્યો છે. હે કૃપાનિધિ ! વર્ષાઋતુના મેઘનો જીવલોકની જેમ—અતુલ ઉપકારી એવા
મારો હું શું પ્રત્યુપકાર કરૂં ?" આ પ્રમાણે કહેતા એવા અને મિત્રતાને પામેલા એવા
મિત્રની પાસેથી ચિત્રગતિએ પોતાને નગરે જવાની રજા માગી. તે વખતે સુમિત્રે કહ્યું
પ્રીય ભાઇ ! અહીંથી નજીકમાં સુયશા નામે કેવળી છે, તે વિહાર કરતા કરતા આ
ફ આવે છે; તે અનુક્રમે અહીં આવે એટલે તેમને વંદના કરીને પછી જજો, ત્યાં સુધી
હીંજ તેમની રાહ જોઇને રહો." ચિત્રગતિએ તે કબુલ કર્યું, અને ત્યાં રહીને જુગ-
આની જેમ સુમિત્રની સાથે ક્રીડા કરતાં કેટલાક દિવસો નિર્ગમન કર્યા.

એક દિવસ બન્ને જણ ઉદ્યાનમાં ગયા. ત્યાં જુએ છે તો જંગમ કલ્પવૃક્ષની જેવા
યશા નામે કેવળી પધાર્યા છે. સુવર્ણકમળ ઉપર બેઠેલા, અનેક દેવતાઓએ પરવ-
લા અને જેમના સમાગમની ઇચ્છા ઘણા કાળથી રાખેલી હતી એવા તે મુનિને જોઈ
દક્ષિણા કરી વાંદીને બન્ને જણ તેમની સમીપે બેઠા. એ ખબર સાંભળી સુગ્રીવ રાજા પણ
મને વાંદવાને આવ્યો. મુનિએ મોહરૂપી નિદ્રામાં પ્રાતઃકાળ જેવી ધર્મદેશના આપી.
શનાને અંતે ચિત્રગતિએ મુનિને નમસ્કાર કરીને કહ્યુ, " હે ભગવન્ ! તમે કૃપા કરીને
ને ઘણો સારો બોધ આપ્યો છે. હે પ્રભુ ! શ્રાવકપણું તો મારે કુળક્રમથી ચાલ્યું આવે
, પરંતુ અભાગ્યને લીધે આગળ રહેલા નિધિની જેવા આપ અહીં વિચરો છો તે મારા
ણવામાં આવ્યુ નહીં. આ સુમિત્ર મારો અતુલ ઉપકારી છે કે જેણે આવા સદ્ધર્મનો
પદેશ કરનારા તમારા ચરણના દર્શન કરાવ્યાં " આ પ્રમાણે કહીને તે સદ્બુદ્ધિવાળા
ચત્રગતિએ તે મુનિની પાસે સમકિતપૂર્વક ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો. પછી સુગ્રીવરાજાએ
નિને પ્રણામ કરીને પૂછ્યું–" હે ભગવન્ ! આ મારા મહાત્મા પુત્રને વિષ આપીને તે
દ્રા સ્ત્રી કયાં ગઇ ?" મુનિ બોલ્યા–" તે સ્ત્રી અહીંથી નાસીને અરણ્યમાં ગઇ, ત્યાં ચોરોએ

તેનાં આભૂષણો લઈ લીધાં અને તેને પલ્લીપતિને સોંપી દીધી. પલ્લીપતિએ એક વણિકને વેચાતી આપી. ત્યાંથી તે નાસી ગઈ, અને માર્ગમાં મોટા દાવાનળમાં દગ્ધ થઇ ગઈ. ત્યાં રૌદ્ર ધ્યાનવડે મૃત્યુ પામીને તે પ્રથમ નરકમાં ગયેલી છે. ત્યાંથી ચ્યવીને તે એક ચંડાળને ઘેર સ્ત્રી થશે. તે સગર્ભા થતાં તેની સપત્ની કલહ કરીને તેને કાતીવડે મારી નાંખશે, ત્યાંથી મરણ પામીને તે ત્રીજી નરકમાં જશે અને પછી તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થશે. આ પ્રમાણે તમારા સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુત્રને ઝેર આપવાના પાપથી તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરીને અનંત દુઃખને અનુભવશે."

સુગ્રીવ રાજાએ કહ્યું "હે ભગવન્! તે સ્ત્રીએ જેને માટે આવું કૃત્ય કર્યું, તે આ તેનો પુત્ર તો અહીં છે અને તે નરકમાં ગઇ છે, માટે રાગદ્વેષાદિકવડે મહા દારૂણ એવા આ સંસારને ધિક્કાર છે, તેથી હું તો હવે તેવા સંસારના ત્યાગના કારણરૂપ દીક્ષાને ગ્રહણ કરીશ." તે વખતે તેમને પ્રણામ કરી સુમિત્રે આ પ્રમાણે કહ્યું કે, "હે પિતા! મારી માતાના તેવા પ્રકારના કર્મબંધના કારણરૂપ એવા મને ધિક્કાર છે, તેથી હે સ્વામિન્! મને આજ્ઞા આપો કે જેથી હું સત્વર દીક્ષા ગ્રહણ કરૂં, કેમકે આવા અતિ દારૂણ સંસારમાં રહેવાને કોણ ઇચ્છા કરે!" આ પ્રમાણે કહેતા પુત્રને આજ્ઞાથી નિવારી સુગ્રીવ રાજાએ તેને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો અને પોતે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી સુગ્રીવ રાજર્ષિએ તે કેવળીની સાથે વિહાર કર્યો. સુમિત્ર ચિત્રગતિની સાથે પોતાના નગરમાં આવ્યો.

પોતાની અપરમાતા ભદ્રાના પુત્ર પદ્મને તેણે કેટલાંક ગામો આપ્યાં, પરંતુ એ દુર્વિનીત તેટલાથી અસંતુષ્ટ થઇ ત્યાંથી કોઈ ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો. ચિત્રગતિ માંડમાંડ સુમિત્ર રાજાની રજા લઈ પોતાના ઉત્કંઠિત માતાપિતાને મળવાને માટે પોતાને નગરે ગયો. ત્યાં દેવપૂજા, ગુરૂની ઉપાસના, તપ, સ્વાધ્યાય અને સંયમાદિકમાં નિરંતર તત્પર રહેવાથી તે તેના માતાપિતાને અત્યંત સુખદાયક થઇ પડ્યો.

અન્યદા સુમિત્રની એક બહેન જે કલિંગ દેશના રાજાની સાથે પરણાવી હતી, તેને અનંગસિંહ રાજાનો પુત્ર અને રત્નવતીનો ભાઇ કમળ હરી ગયો. 'પોતાની બહેનનું હરણ થવાથી સુમિત્ર શોકમાં છે' એવા ખબર એક ખેચરના મુખથી તેના મિત્ર ચિત્રગતિએ સાંભળ્યા. એટલે 'હું તમારી બહેનને શોધીને થોડા વખતમાં લઇ આવીશ.' આ પ્રમાણે ખેચરોદ્વારા સુમિત્રને ધીરજ આપીને ચિત્રગતિ તેની શોધમાં તત્પર થયો. પછી 'કમળે તેનુ હરણ કરેલું છે' એવી ખબર જાણીને ચિત્રગતિ સર્વ સૈન્ય લઇ શિવમંદિર નગરે આવ્યો. ત્યાં હાથી જેમ કમળના ખંડને ઉન્મૂલન કરે તેમ શૂર રાજાના શૂરવીર પુત્રે લીલામાત્રમાં કમળનું ઉન્મુલન કર્યું. પુત્રનો પરાભવ થયેલો જાણી અનંગસિંહ રાજા સિંહવત્ ક્રોધ પામ્યો, અને સિંહનાદ કરી સેના લઇને દોડી આવ્યો. વિદ્યાબળથી, સૈન્યબળથી અને ભુજાબળથી તેઓની વચ્ચે દેવતાઓને પણ ભયંકર લાગે તેવો મહાન્ સંગ્રામ પ્રવર્ત્યો. છેવટે અનંગસિંહે ચિત્રગતિ શત્રુને જીતવો અશક્ય જાણીને તેને જીતવાની ઇચ્છાથી દેવતાઓએ આપેલું ક્રમાગત ખડ્ગરત્ન સંભાર્યું. સેંકડો જ્વાળાઓથી

દુરાલોક[1] અને શત્રુઓને અંતક[2] જેવું, તે ખડ્ગરત્ન ક્ષણવારમાં તેના હાથમાં આવીને ઉભું રહ્યું. તે ખડ્ગ હાથમાં લઇ અનંગસિંહ બોલ્યો—"અરે! બાળક! હવે તું અહીથી ખસી જા, નહી તો મારી આગળ ઉભા રહેવાથી તારૂં મસ્તક કમળનાળની જેમ આ ખડ્ગવડે હું છેદી નાંખીશ." ચિત્રગતિ આશ્ચર્યથી બોલ્યો, "અરે મૂઢ! અત્યારે મને તું કાંઇક જુદો જ થઈ ગયો હો તેમ લાગે છે, કારણ કે એક લોહખંડના બળથી તું આમ ગાજે છે, પણ પોતાના બળથી રહિત એવા તને ધિક્કાર છે." આ પ્રમાણે કહીને ચિત્રગતિએ વિદ્યાથી સર્વ ઠેકાણે અંધકાર વિકુર્વ્યો. જેથી શત્રુઓ આગળ રહેલાને પણ જોઈ શકવા ન લાગ્યા, ચિત્રલિખિત જેવા થઇ ગયા. પછી ચિત્રગતિએ તેના હાથમાંથી ખડ્ગ ઝુંટી લીધું, અને સુમિત્રની બહેનને લઈને સત્વર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ક્ષણવારે અંધકાર મટી પ્રકાશ થયો. એટલે અનંગસિંહ રાજાએ જોયું તો પોતાના હાથમાં ખડ્ગ દીઠું નહી અને આગળ શત્રુ પણ જોવામાં આવ્યો નહી. ક્ષણવાર તો તેને તે કારણથી ખેદ થયો, પણ પછી જ્ઞાનીનું વચન યાદ આવ્યું કે મારા ખડ્ગનો હરનાર મારો જામાતા થશે, તેથી તે ખુશી થયો; પણ તે હવે શી રીતે જાણવામાં આવશે? એમ વિચારતાં યાદ આવ્યું કે સિદ્ધાયતનમાં વંદના કરતાં તેના ઉપર દેવતા પુષ્પવૃષ્ટિ કરશે, તેથી તે જાણી શકાશે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનીએ કહ્યું છે, માટે ચિંતા કરવા જેવું નથી. આ પ્રમાણે વિચારી તે પોતાને ઘેર ગયો.

બુદ્ધિમાન્ ચિત્રગતિ કૃતાર્થ થઈ અખંડ શીલવાળી સુમિત્રની બહેનને લઈને સુમિત્રની પાસે આવ્યો, અને તેને સુમિત્રને અર્પણ કરી. સુમિત્ર રાજા પોતાના વિવેકવડે પ્રથમ જ સંસારપર ઉદ્વિગ્ન હતો, તેમાં તેની બહેનનું હરણ થયા પછી તો તે વિશેષે નિર્વેદ પામ્યો હતો, તેથી બહેન આવી કે તરત પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી ચિત્રગતિની સમક્ષ તેણે સુયશા મુનિની પાસે જઇને દીક્ષા લીધી. પછી ચિત્રગતિ પોતાને નગરે ગયો.

બુદ્ધિમાન સુમિત્ર રાજર્ષિએ ગુરૂની પાસે કાંઇક ઊણા એવા નવ પૂર્વનું અધ્યયન કર્યું. પછી ગુરૂની આજ્ઞા મેળવીને સુમિત્ર મુનિ એકલા વિહાર કરતા મગધ દેશમાં આવ્યા. ત્યાં કોઇ ગામની બહાર કાયોત્સર્ગ કરીને રહ્યા. તેવામાં તેનો સાપત્ન બંધુ પદ્મ ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે સર્વ જીવના હિતકારી સુમિત્ર મુનિને ગિરિની જેમ સ્થિર થઇને ધ્યાનમાં રહેલા જોયા. તે વખતે જાણે પોતાની માતા ભદ્રાને મળવા જવાને ઇચ્છતો હોય તેમ નરકાભિમુખ થયેલા પદ્મે કાન સુધી ખેંચીને સુમિત્રના હૃદયમાં એક બાણ માર્યું; પરંતુ 'આ ભાઇએ મને બાણ મારીને કાંઇ મારો ધર્મભ્રંશ કર્યો નથી, પણ કર્મનો છેદ કરવામાં મદદગાર મિત્ર થયેલ હોવાથી ઉલટો તે મારો હિતકારી થયો છે, મેં પૂર્વે આ ભદ્રને રાજ્ય ન આપ્યું, તેથી તેનો અપકાર કર્યો છે, માટે એ મને ક્ષમા કરો અને બીજા સર્વ પ્રાણીઓ પણ મને ક્ષમા કરો.' આ પ્રમાણે શુભ ધ્યાન ધ્યાતા સતા, સર્વ પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાન કરી, નમસ્કાર મંત્રને સંભારતા મૃત્યુ પામીને સુમિત્ર મુનિ બ્રહ્મદેવલોકમાં ઇંદ્રના સામાનિક

---

૧ દુઃખે જોઇ શકાય એવું ૨ કાળ.

દેવતા થયા. પદ્મ ત્યાંથી નાસી જતો હતો તેવામાં રાત્રિએ તેને કૃષ્ણ સર્પ ડસ્યો, તેથી મૃત્યુ પામીને તે સાતમી નરકે ગયો.

સુમિત્રના મૃત્યુના ખબર સાંભળી મહામતિ ચિત્રગતિ ચિરકાળ શોક કરી યાત્રા કરવાને માટે સિદ્ધાયતનમાં ગયો. તે વખતે ત્યાં યાત્રામાં ઘણા ખેચરેશ્વરો એકઠા થયા હતા. તેમાં અનંગસિંહ રાજા પણ પોતાની પુત્રી રત્નવતીને લઇને આવ્યો હતો. ચિત્રગતિએ શાશ્વત પ્રભુની વિચિત્ર પ્રકારે પૂજા કરી અને પછી અંગમાં રોમાંચપૂર્વક ભક્તિથી વિચિત્ર એવી વાણીવડે તેણે પ્રભુની સ્તુતિ કરી, તે સમયે દેવતા થયેલો સુમિત્ર અવધિજ્ઞાનથી જાણીને ત્યાં આવ્યો; અને તેણે બીજા દેવોની સાથે ચિત્રગતિની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. ખેચરો હર્ષ પામીને ચિત્રગતિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા એટલે અનંગસિંહ રાજાએ પણ પોતાની પુત્રીના વર તરીકે તેને ઓળખ્યો. પછી સુમિત્ર દેવ પ્રત્યક્ષ થઈ ઘણા હર્ષથી બોલ્યો—"હે ચિત્રગતિ ! તમે મને ઓળખો છો ?" ચિત્રગતિએ કહ્યું કે—"તમે કોઇ મહર્દ્ધિક દેવ છો, એમ હું જાણું છું." પછી સુમિત્ર દેવે તેને ઓળખાણ પાડવાને માટે પોતાનું મૂળ-રૂપ બતાવ્યું. ચિત્રગતિ તેને આલિંગન કરીને બોલ્યો—"હે મહામતિ! તમારા પ્રસાદથીજ હું આ નિરવદ્ય જૈનધર્મને પામ્યો છું." સુમિત્રે કહ્યું—"હે ભદ્ર! તમે પ્રસાદ કરીને પ્રથમ મને જીવિતદાન આપ્યું તેથીજ હું આવી સમૃદ્ધિને પામી શકયો છું, પણ જો હું તે વખતે પચ્ચખ્ખાણ અને નવકાર મંત્રે રહિત મૃત્યુ પામ્યો હોત તો હું મનુષ્યભવ પણ પામત નહીં, અને આ સ્થિતિ પણ મેળવત નહીં." આ પ્રમાણે પરસ્પર એકબીજાની પ્રશંસા કરનારા તે બન્ને કૃતજ્ઞ મિત્રોને જોઈ શ્રીસૂર ચક્રવર્તી પ્રમુખ સર્વ ખેચરેશ્વરો ઘણો હર્ષ પામ્યા. તે વખતે રૂપ અને ચારિત્રથી અનુપમ એવા ચિત્રગતિને જોઇ અનંગસિંહની પુત્રી રત્નવતી કામનાં બાણોથી વીંધાઇ ગઇ. પોતાની પુત્રીને વિધુર થયેલી જોઇ અનંગસિંહે વિચાર્યું, "જ્ઞાનીએ જે પ્રથમ કહ્યું હતું, તે બરાબર મળતું આવ્યું છે. ખડ્ગરત્ન હરી લીધું, પુષ્પવૃષ્ટિ પણ થઇ અને મારી પુત્રીનો અનુરાગ પણ તત્કાળ ઉત્પન્ન થયો, માટે જ્ઞાનીના કહેવા પ્રમાણે આ પુરૂષ મારી પુત્રી રત્નવતીને યોગ્ય વર છે. આવી દુહિતા અને જામાતાવડે હું આ જગતમાં શ્લાઘ્ય થઈશ; પરંતુ અહીં દેવસ્થાનમાં લગ્ન સંબંધાદિક સાંસારિક કાર્ય વિષે બોલવું તે યોગ્ય નહી." આ પ્રમાણે વિચાર કરી અનંગસિંહ પરિવાર સહિત પોતાને ઘેર ગયો, અને સુમિત્ર દેવને તથા ખેચરોને સત્કારપૂર્વક વિદાય કરીને ચિત્રગતિ પોતાના પિતા સાથે પોતાને ઘેર ગયો.

અનંગસિંહે ઘેર આવીને એક મંત્રીને સૂર ચક્રીની પાસે મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઇ પ્રણામ કરી નિષ્કપટ વિનયવડે આ પ્રમાણે કહ્યું, "હે સ્વામીન્! તમારો કુમાર ચિત્રગતિ કામદેવની જેવો છે. વળી પોતાના અનુપમ રૂપ લાવણ્યથી તે કોને આશ્ચર્ય નથી પમાડતો ? હે પ્રભુ! તમારી આજ્ઞાથી અનંગસિંહની પુત્રી રત્ન સમાન રત્નવતી તે ચિત્રગતિ-રૂપ રત્નની સાથે જોડાઓ. તે બન્નેના વિવાહને માટે તમેજ મુખત્યાર છો, માટે હે નરસિંહ ! અનંગસિંહ રાજાનું વચન માનો અને આજેજ મને વિદાય કરો." સૂરરાજાએ

ઉચિત યોગની ઇચ્છાથી તેનું વચન સ્વીકાર્યું. પછી મહોત્સવપૂર્વક તેમનો વિવાહ કરવામાં આવ્યો.

, ચિત્રગતિ તેણીની સાથે વિષયસુખ ભોગવવા લાગ્યો અને અર્હત્ પૂજાદિક ધર્મ પણ આચરવા લાગ્યો. જે પેલા ધનદેવ અને ધનદત્તના જીવ હતા, તે ત્યાંથી ચ્યવીને આ ભવમાં પણ મનોગતિ અને ચપલગતિ નામે ચિત્રગતિના અનુજ બંધુ થયા હતા. તે બંને બંધુને અને રત્નવતીને સાથે લઇને ચિત્રગતિ ઇંદ્રની જેમ નંદીશ્વરાદિક દ્વીપમાં યાત્રા કરવા લાગ્યો, હમેશાં સમાહિત થઈ અરિહંતની પાસે જઇને ધર્મ સાંભળવા લાગ્યો, તેમજ સ્ત્રી અને ભાઈઓ સહિત સાધુઓની સેવામાં તત્પર રહેવા લાગ્યો.

અન્યદા સૂરચક્રીએ તેને રાજ્યપર બેસારીને દીક્ષા લીધી, અને તેઓ છેવટ મોક્ષે ગયા પછી અનેક વિદ્યાને સાધી જાણે નવીન સૂરચક્રી હોય તેવો ચિત્રગતિ અનેક ખેચર-પતિઓને પોતાના સેવકો બનાવી પોતાનું અખંડ શાસન ચલાવવા લાગ્યો. એક સમયે મણિચૂલ નામે તેનો કોઇ સામંત રાજા મૃત્યુ પામ્યો. તેને શશિ અને શૂર નામે બે પુત્રો હતા, તેઓ પિતાના મરણ પછી રાજ્યને માટે લડવા લાગ્યા. તે સાંભળી ચિત્રગતિ ત્યાં ગયો અને બન્નેને રાજ્ય વહેંચી આપ્યાં, તેમજ યુક્તિવાળી ધર્મવાણીથી સમજાવીને તેમને સન્માર્ગે સ્થાપિત કર્યા. તથાપિ એક વખતે તેઓ પાછા વનના હસ્તિની જેમ યુદ્ધ કરીને મૃત્યુ પામી ગયા. તે સાંભળી મહામતિ ચિત્રગતિ ચિંતવવા લાગ્યો— "આ નાશવંત લક્ષ્મીને માટે જે મંદ બુદ્ધિવાળા યુદ્ધ કરે છે, મરણ પામે છે અને દુર્ગતિમાં પડે છે તેમને ધિક્કાર છે. જેમ તેઓ શરીરની અપેક્ષા રાખ્યા વગર લક્ષ્મીને માટે ઉત્સાહ રાખે છે તેમ જો મોક્ષને માટે ઉત્સાહ રાખે તો તેમને શી ન્યૂનતા રહે?" આવો વિચાર કરી સંસારથી ઉદ્વેગ પામીને ચિત્રગતિએ રત્નવતીના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પુરંદરને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો. પછી રત્નવતી અને પોતાના બે અનુજ બંધુઓ સહિત દમધર નામના આચાર્યની પાસે તેણે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ચિરકાળ તપ કરી છેવટે પાદપોપગમ અનશન કરી મૃત્યુ પામીને ચિત્રગતિ માહેંદ્ર કલ્પમાં પરમર્દ્ધિક દેવતા થયો. રત્નવતી અને બે કનિષ્ઠ બંધુ પણ તે દેવલોકમાંજ પરસ્પર પ્રીતિને ધરનારા દેવતા થયા.

પૂર્વ વિદેહમાં પદ્મ નામના વિજયને વિષે સિંહપુર નામે એક દેવનગર જેવું નગર છે. તે નગરમાં જગતને આનંદ આપનાર અને સૂર્યની જેમ બીજાના તેજને મંદ કરનાર હરિણંદી નામે એક રાજા હતો. તેને અમૃતને ઝરનારી કૌમુદી જેવી નામથી અને દર્શનથી પ્રિયદર્શના કરીને એક પટરાણી હતી. ચિત્રગતિનો જીવ માહેંદ્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે પ્રિયદર્શનાની કુક્ષિમાં મહા સ્વપ્ને સૂચિત થઇને અવતર્યો. પૂર્ણ સમયે જેમ પાંડુકવનની ભૂમિ કલ્પવૃક્ષને જન્મ આપે તેમ દેવી પ્રિયદર્શનાએ એક પ્રિયદર્શન પુત્રને જન્મ આપ્યો. રાજાએ તેનુ અપરાજિત એવુ નામ પાડ્યું. ધાત્રીઓએ લાલિત કરેલો તે બાળક અનુક્રમે મોટો થયો. સર્વ કળા સંપાદન કરી, યૌવન વયને પ્રાપ્ત થતાં તે મૂર્તિવડે કામદેવ જેવો પુણ્ય લાવણ્યનો સમુદ્ર થયો. તેને બાલ્યવયથી સાથે

ધૂલિક્રીડા કરનાર અને સાથે અભ્યાસ કરનાર **વિમળબોધ** નામે એક મંત્રીપુત્ર પરમ મિત્ર થયો.

એક વખતે તે બંને મિત્રો અશ્વારૂઢ થઇને ક્રીડા કરવાને માટે બહાર ગયા. તેવામાં તેમના તીવ્ર ગતિવાળા અશ્વો તેમને હરીને એક દૂરના મોટા જંગલમાં લઇ ગયા. ત્યાં પહોંચતા અશ્વો શ્રાંત થઇને ઉભા રહ્યા, એટલે તેઓ એક વૃક્ષની નીચે ઉતરી પડ્યા. પછી રાજપુત્ર અપરાજિતે પોતાના મિત્ર વિમળબોધને કહ્યું, "હે મિત્ર! આ અશ્વો આપણને અહીં હરી લાવ્યા, તે સારૂં થયું, નહીં તો અનેક આશ્ચર્યથી પૂર્ણ એવી પૃથ્વી શી રીતે જોવાત? કદિ આપણે બહાર જવાની આજ્ઞા માગત તો આપણા વિરહને નહીં સહન કરનારાં આપણાં માતા પિતા આપણને કદિ પણ રજા આપત નહીં; તેથી આ ઠીક થયું છે. આપણને અશ્વોએ હર્યા છે તેથી આપણાં માતા પિતાને દુઃખ તો લાગશે, પણ આપણે તો તેથી યથેચ્છપણે ફરી શકીશું. અને માતા પિતા તો પડ્યું તે સહન કરશે." રાજપુત્રનાં આ વચનને મંત્રીપુત્રે '**एवमस्तु**' કહીને ટેકો આપ્યો, તેવામાં 'રક્ષણ કરો' 'રક્ષણ કરો' એમ પોકાર કરતો કોઇ પુરૂષ ત્યાં આવ્યો. તેનાં સર્વ અંગ કંપતાં હતાં અને લોચન ચંચળ થયેલાં હતાં. તેને શરણે આવેલો જોઇ કુમારે કહ્યુ કે 'ભય પામીશ નહી.' મંત્રીપુત્રે કહ્યુ કે 'તમે આ વિચાર્યા વગર બોલ્યા છો, કારણ કે કદિ આ પુરૂષ અન્યાયી નીકળશે તો સારૂં નહી કહેવાય.' અપરાજિત બોલ્યો, 'ન્યાયી હોય કે અન્યાયી હોય, પણ જો તે શરણે આવે તો તેની રક્ષા કરવી એવો સદા ક્ષાત્રધર્મજ છે.' કુમાર આમ કહે છે તેવામાં 'મારો,' 'મારો,' એમ બોલતા અને તીક્ષ્ણ ખડ્ગને ઉગામતા અનેક આરક્ષક પુરૂષો ત્યાં આવ્યા, અને 'અરે મુસાફરો! સર્વ નગરને લુંટનાર આ પુરૂષને છોડી દો, અમારે તેને મારવો છે.' આ પ્રમાણે તેઓ દૂરથી કહેવા લાગ્યા. કુમાર હસીને બોલ્યો– 'આ પુરૂષ મારે શરણે આવેલો છે, તો હવે તે ઇંદ્રથી પણ મારવાને અશક્ય છે, તો બીજાની શી વાત કરવી?' આ પ્રમાણે કહ્યું તથાપિ આરક્ષકો ક્રોધથી તેને પ્રહાર કરવા આવ્યા. એટલે મૃગલાઓને સિંહ મારે તેમ તેમને મારવાને માટે કુમાર ખડ્ગ ખેંચીને દોડ્યો, એટલે તત્કાળ તે સર્વે નાસી ગયા. તેમણે જઇને પોતાના સ્વામી કોશલપતિને કહ્યું. કોશલેશે ચોરના રક્ષકને મારવાની ઇચ્છાથી મોટું સૈન્ય મોકલ્યું. અપરાજિતે તે સૈન્યને ક્ષણવારમાં જીતી લીધું એટલે રાજા પોતે ઘોડેસ્વારો અને ગજસ્વારોથી પરવર્યો સતો ચઢી આવ્યો. તેને જોઇ અપરાજિતકુમાર ચોરને મંત્રીપુત્રને સોંપી દૃઢ પરિકરબદ્ધ થઇ યુદ્ધ કરવાને સામો થયો. પછી સિંહની જેમ એક હાથીના દાંત ઉપર પગ મૂકી તેના કુંભસ્થલ ઉપર ચઢી ગયો; અને ઉપર બેઠેલા ગજસ્વારને મારી નાખ્યો, પછી તે હાથી ઉપર બેસીને અપરાજિત યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તેને ઓળખીને એક મંત્રીએ રાજાને ઓળખાવ્યો. એટલે કોશલેશ્વર આજ્ઞાવડે સૈનિકોને યુદ્ધ કરતાં નિષેધીને બોલ્યો કે–'આ કુમાર તો મારા મિત્ર હરિણંદીનો પુત્ર છે' પછી તે કુમારને ઉદ્દેશીને બોલ્યો કે–'તને સાબાશ છે, આના અદ્ભુત પરાક્રમથી તું મારા મિત્રનો ખરેખરો પુત્ર છો; કેમકે સિંહના બાળક વિના હાથીને મારવાને કોણ સમર્થ થાય? હે મહા-

ભુજ ! પોતાનાજ એક ઘરેથી બીજે ઘેર જેમ કોઇ જાય તેમ ભાગ્યયોગે તું મારે ઘેર આવ્યો છે તે બહુ સારૂં થયું છે.' આ પ્રમાણે કહી તેણે હાથી ઉપર બેઠા બેઠાજ તેને આલિંગન કર્યું. પછી લજ્જાથી જેનું મુખકમળ નમ્ર થયેલું છે એવા તેને પોતાના હાથી ઉપર પોતાની પાસે બેસાડી પુત્રની જેમ વાત્સલ્યભાવથી પોતાને ઘેર લાવ્યો. પેલા ચોરને વિદાય કરીને અપરાજિતની પછવાડે મંત્રીપુત્ર પણ ત્યાં આવ્યો.

પછી બંને મિત્ર કોશલ રાજાને ઘેર સુખે રહેવા લાગ્યા. અન્યદા આનંદ પામેલા કોશલપતિએ કનકમાળા નામની પોતાની એક કન્યા અપરાજિતને પરણાવી. કેટલાક દિવસ ત્યાં રહી એક દિવસ પોતાને દેશાંતર જવામાં વિઘ્ન ન થવા માટે કોઇને કહ્યા વગર અપરાજિત કુમાર મિત્ર સહિત રાત્રીએ ગુપ્ત રીતે ચાલી નીકળ્યો.

આગળ ચાલતાં એક કાળિકાદેવીના મંદિરની નજિક 'અરે ! આ પૃથ્વી પુરૂષવિનાની થઇ ગઈ !' એવું કોઈનું રૂદન રાત્રિએ તેમના સાંભળવામાં આવ્યું. સ્વરને અનુસારે 'આ કોઈ સ્ત્રી રૂવે છે' એવો નિશ્ચય કરી કૃપાળુ કુમાર શબ્દપાતિ બાણની જેમ તે શબ્દને અનુસારે ચાલ્યો. ત્યાં પ્રજ્વલિત અગ્નિની પાસે બેઠેલી એક સ્ત્રી અને તીક્ષ્ણ ખડ્ગને ખેંચીને ઉભેલો એક પુરૂષ તેના જોવામાં આવ્યાં. તે વખતે 'જે પુરૂષ હોય તે આ અધમ વિદ્યાધર પાસેથી મારી રક્ષા કરો' એમ બોલતી કસાઇના ઘરમાં રહેલી મેંઢીની જેવી તે સ્ત્રી પાછી આક્રંદ કરવા લાગી. તે જોઇ કુમારે પેલા પુરૂષને આક્ષેપપૂર્વક કહ્યું, 'અરે ! પુરૂષાધમ ! મારી સાથે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થા, આવી અબળાની ઉપર શું પરાક્રમ બતાવે છે?' તે સાંભળી 'આ સ્ત્રીની માફક તારી ઉપર પણ મારૂં પરાક્રમ છે.' એમ બોલતો તે ખેચર ખડ્ગ ખેંચીને યુદ્ધ કરવાને માટે કુમારની નજીક આવ્યો. પછી બંને કુશળ પુરૂષોએ પરસ્પરના આઘાતને છેતરતા ઘણીવાર સુધી ખડ્ગાખડ્ગી યુદ્ધ કર્યું. પછી ભુજાયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. બાહુયુદ્ધમાં પણ અપરાજિતને અજેય ધારીને તે વિદ્યાધરે તેને નાગપાશથી બાંધી લીધો. કુમારે મોટો કોપ કરી ઉન્મત્ત હાથી જેમ તેને બાંધેલા દોરડાને તોડી નાખે તેમ તે પાશને તોડી નાખ્યો. પછી તે વિદ્યાધરે અસુરકુમારની જેમ ક્રોધ પામીને વિદ્યાના પ્રભાવવડે વિવિધ પ્રકારનાં આયુધોથી કુમાર ઉપર પ્રહાર કર્યા, પરંતુ પૂર્વપુણ્યના પ્રભાવથી અને દેહના સામર્થ્યથી તે પ્રહાર કુમારને હરાવવાને જરા પણ સમર્થ થયા નહી. એ સમયે સૂર્ય ઉદયાચળ ઉપર ચડ્યો, એટલે કુમારે ખડ્ગવડે ખેચરના મસ્તક ઉપર ઘા કર્યો, તેથી મુર્છા ખાઇને તે પૃથ્વીપર પડ્યો. તે જ વખતે જાણે કુમારની સ્પર્ધા કરતો હોય તેમ કામદેવે પણ પોતાનાં બાણોવડે તે સ્ત્રીની ઉપર પ્રહાર કર્યા. પછી કેટલાએક ઉપચારવડે તે ખેચરને સચેત કરી કુમારે કહ્યું કે, 'હજુ પણ જો સમર્થ હો તો પાછું યુદ્ધ કર.' વિદ્યાધર બોલ્યો—"હે વીર ! તમે મને ભલી પ્રકારે જીત્તી લીધો છે; એટલું જ નહી પણ આ સ્ત્રીના વધથી અને તેથી પ્રાપ્ત થનારા નરકથી પણ મને સારી રીતે બચાવ્યો છે. હે બંધુ ! મારા વસ્ત્રના છેડે ગ્રંથામાં એક મણિ અને મૂલિકા બાંધેલ

આમ ચિંતવી કુમારને શોધવાને માટે તે વૃક્ષે વૃક્ષે ભમ્યો, પણ કોઇ ઠેકાણે તેનો પત્તો ન મળવાથી તે મૂર્ચ્છા ખાઇને પૃથ્વી ઉપર પડ્યો; થોડીવારે તે સચેત થઇને કરૂણ સ્વરે રોવા લાગ્યો અને બોલવા લાગ્યો કે " હે કુમાર ! તારા આત્માને બતાવ, મને વૃથા ખેદ શામાટે પમાડે છે ? હે મિત્ર ! કોઇ પણ માણસ તને અપકાર કરવાને કે પ્રહાર કરવાને સમર્થ નથી; તેથી તારા અદર્શનમાં કાંઈ અમંગળમય હેતુનો સંભવ નથી.' આ પ્રમાણે બહુ પ્રકારે વિલાપ કરીને પછી તેને શોધવાને માટે તે ગામેગામ ફરતો ફરતો નંદિપુર નામના નગરે આવ્યો. તે નગરીની બહાર ઉદ્યાનમાં મંત્રીપુત્ર દુ:ખિત મને ઉભો હતો, તેવામાં બે વિદ્યાધરો ત્યાં આવીને તેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા–" એક મહાવનમાં ભુવનભાનુ નામે એક વિદ્યાધરોનો રાજા છે. તે મહા બળવાન્ અને પરમ ઋદ્ધિવાળો વિદ્યાધર એક મહેલ વિકુર્વીને તે વનમાંજ રહે છે. તેને કમલિની અને કુમુદિની નામે બે પુત્રી છે. તેનો વર તમારો પ્રિય મિત્ર થશે, એવું કોઈ જ્ઞાનીએ કહેલું છે. તે ઉપરથી અમારા સ્વામીએ તેને લાવવાને માટે અમને મોકલ્યા હતા. અમે તે વનમાં આવ્યા, ત્યારે ત્યાં તમે બંને મિત્ર અમારા જોવામાં આવ્યા. પછી તમે જળ લેવાને ગયા એટલે અમે અપરાજિત કુમારનું હરણ કરીને તેને અમારા સ્વામી ભુવનભાનુની પાસે લઈગયા. ઉદય પામેલા ભાનુની જેવા તેમને જોઇ ભુવનભાનુ ઉભા થયા અને સંભ્રમપૂર્વક એક ઉત્તમ રત્નસિંહાસન ઉપર તેમને બેસાડ્યા. પછી અમારા સ્વામીએ તેમની સત્ય એવી ગુણસ્તુતિ કરી. તમારા મિત્રને શરમાવી દીધા અને પછી પોતાની બે પુત્રીના વિવાહને માટે તેમની યાચના કરી; પણ તમારા વિયોગથી પીડિત એવા કુમારે કાંઇપણ પ્રત્યુતર આપ્યો નહીં. માત્ર તમારૂં જ ચિંતવન કરતા તે મુનિની જેમ મૌન ધારીને રહ્યા. પછી અમારા સ્વામીએ તમને લાવવાની અમને આજ્ઞા કરી એટલે અમે તમને શોધવાને માટે નીકળ્યા. શોધતા શોધતા અહીં આવ્યા એટલે સારે ભાગ્યે તમારાં દર્શન થયાં છે. હે મહાભાગ્ય ! હવે ઉભા થાઓ અને સત્વર ત્યાં ચાલો, કેમકે તે બંને રાજકુમારી અને રાજકુમારનો વિવાહ થવો તમારે આધીન છે. " આવાં તેમનાં વચન સાંભળી મંત્રીકુમાર જાણે મૂર્તિમાન્ હર્ષ હોય તેમ સત્વર હર્ષ પામીને તેમની સાથે કુમારની પાસે આવ્યો. પછી શુભ દિવસે કુમારે તે બંને રાજકુમારીઓનું પાણિગ્રહણ કર્યું, કેટલોક કાળ ત્યાં રહીને પછી પૂર્વની જેમ તે રાજકુમારીઓને ત્યાં રાખી ત્યાંથી દેશાંતર જવા નીકળ્યો.

સૂરકાંત વિદ્યાધરે આપેલા મણિથી જેમનું ઈચ્છિત સદા પૂર્ણ છે એવા તે રાજપુત્ર અને મંત્રીપુત્ર ચાલતા ચાલતા ત્યાંથી શ્રીમંદિરપુરે આવ્યા અને ત્યાં કેટલોક કાળ રહ્યા. એક વખતે તે નગરમાં અતુલ કોલાહલ ઉત્પન્ન થયો, અને કવચ ધરીને તેમજ અસ્ત્રો ઉગામીને ભમતા અનેક સુભટો તેમના જોવામાં આવ્યા. રાજપુત્રે મંત્રીપુત્રને પૂછ્યું કે 'આ શું થયું છે ?' તેથી મંત્રીપુત્રે લોકો પાસેથી જાણીને કહ્યું કે–' આ નગરમાં સુપ્રભ નામે રાજા છે. તેને કોઇ પુરૂષે છળવડે રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરીને છરીવડે સખ્ત પ્રહાર કર્યો છે, તે રાજાને રાજ્યને ધારણ કરનાર કોઇ પુત્ર નથી, તેથી પોતપોતાની

વયને પ્રાપ્ત થઇ. સર્વ કળાઓને જાણનારી તે બાળાની આગળ સુજ્ઞ પુરૂષ પણ અજ્ઞ થઇ જતો હતો, તેથી તેની દૃષ્ટિ કોઈ પુરૂષ ઉપર જરા પણ રમતી નહીં. તેના પિતા જિતશત્રુ રાજા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, 'જો આ ચતુર કન્યાને હું કોઇ જેવા તેવા વર સાથે પરણાવીશ તો એ જરૂર પ્રાણ ત્યાગ કરશે.' આવો વિચાર કરી રાજાએ તેને એકાંતે પૂછ્યું કે ' હે પુત્રી ! તને કેવો વર માન્ય છે ? ' પ્રીતિમતી બોલી, 'જે પુરૂષ કળાઓમાં મને જીતી લે, તે મારો પતિ થાઓ. ' રાજાએ તે સ્વીકાર્યું. પછી તેણીની આ પ્રતિજ્ઞા પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થઇ, એટલે ઘણા રાજાઓ અને રાજપુત્રો કળાભ્યાસ કરવા લાગ્યા.

અન્યદા જિતશત્રુ રાજાએ પ્રીતિમતીના સ્વયંવરનો આરંભ કર્યો, અને નગરની બહાર મંડપ નાખીને તેમાં અનેક માંચાઓ ગોઠવવામાં આવ્યા પછી મોટા મોટા રાજાઓ અને રાજપુત્રોને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યા. તે ઉપરથી પોતાના પુત્રના વિયોગથી પીડિત એવા એક રાજા હરિણંદી સિવાય સર્વ ભૂચર અને ખેચર રાજાઓ પોતપોતાના કુમારોને લઇને ત્યાં આવ્યા. વિમાનોમાં દેવતાઓની જેમ સર્વે માંચાઓની ઉપર તેઓ આરૂઢ થયા. એ સમયે દૈવયોગે કુમાર અપરાજિત પણ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે મંત્રીપુત્ર વિમળબોધને કહ્યુ –'આપણે અહીં બરાબર અવસરે આવી ચડ્યા છીએ, તો હવે કળાઓનો વિચાર, તેનું જ્ઞાન અને તે કન્યાનુ અવલોકન આપણે કરીએ, પણ કોઇ પરિચિત માણસ આપણને જાણે નહી તેમ આપણે રહેવું જોઈએ.' આ પ્રમાણે વિચારીને તેણે ગુટિકાપ્રયોગથી પોતાનું અને મંત્રીપુત્રનું સામાન્ય રૂપ કરી દીધું. પછી તેઓ બંને દેવતાની જેમ ક્રીડાથી વિકૃત આકૃતિ ધારણ કરીને સ્વયવરમંડપમાં આવ્યા. તે સમયે પૃથ્વીપર આવેલી જાણે કોઇ દેવી હોય તેવી અમૂલ્ય વેષને ધારણ કરનારી, બે ચામરોથી વીજાતી, સખીઓ અને દાસીઓથી પરવરેલી, જાણે બીજી લક્ષ્મી હોય તેવી રાજકુમારી પ્રીતિમતી ત્યાં આવી. એટલે તેની આગળ ચાલનારા આત્મરક્ષકો અને છડીદારોએ લોકોને દૂર ખસેડ્યા. તે સ્વયંવરમંડપમાં આવી એટલે માલતી નામે તેની એક સખી આંગળીથી બતાવતી આ પ્રમાણે બોલી–"હે સખી ! આ ભૂચર અને ખેચર રાજાઓ પોતામાં ગુણીપણું માનતા અહીં આવેલા છે. આ કદંબ દેશનો ભુવનચંદ્ર નામે રાજા છે. એ વીર પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત અને પૂર્વ દિશાના અલંકાર જેવો છે. આ સમરકેતુ નામે રાજા છે, તે શરીરની શોભાથી કામદેવ જેવો પ્રકૃતિથી જ દક્ષિણ[1] અને દક્ષિણ દિશાના તિલકરૂપ છે. આ કુબેર જેવો કુબેર નામે ઉત્તર દિશાનો રાજા છે, તે શત્રુઓની સ્ત્રીઓમાં અશ્રાંત અને વિસ્તારવાળા કીર્તિરૂપ લતાવનને ધરનારો છે. કીર્તિથી સોમપ્રભા (ચંદ્રકાંતિ)ને જીતનાર આ સોમપ્રભ નામે રાજા છે, અને બીજા ધવલ. શૂર અને ભીમ વિગેરે મોટા રાજાઓ છે. આ ખેચરપતિ મણિચૂડ નામે મહા પરાક્રમી રાજા છે, આ રત્નચુડ નામે રાજા છે, મોટી ભુજાવાળો આ મણિપ્રભ નામે રાજા છે, અને આ સુમન. સોમ તથા સૂર વિગેરે ખેચરપતિ રાજાઓ છે. હે સખી ! આ સર્વને જો અને તેની

૧ દાક્ષિણ્યતાવાળો

જેવો સ્ફુરણાયમાન થયો, અને તેણે ક્રોધથી શત્રુના સૈન્યને ભગ્ન કરી દીધું, પછી 'પ્રથમ એક સ્ત્રીએ શાસ્ત્રથી જીતી લીધા અને અત્યારે આ એકાકી કોઇ પુરૂષે શસ્ત્રથી જીતી લીધા'–એવી લજ્જાથી સર્વે રાજાઓ એકઠા થઇને યુદ્ધ કરવા આવ્યા, એટલે અપરાજિત કુમાર એકદમ ઉછળીને સોમપ્રભના હાથી ઉપર ચઢી ગયો. તે વખતે સોમપ્રભે કેટલાંક લક્ષણોથી અને તિલકાદિક ચિહ્નોથી કુમારને ઓળખ્યો. તેણે તત્કાળ એ મહાભુજને આલિંગન કર્યું અને કહ્યું કે 'અરે અતુલ્ય પરાક્રમી ભાણેજ ! સારે ભાગ્યે મેં તને ઓળખ્યો.' પછી તેણે આ ખબર સર્વ રાજાઓને કહી એટલે સર્વ રાજાઓ યુદ્ધથી વિરામ પામ્યા, અને તે જ સર્વે તેના સ્વજન થઇને હર્ષથી વિવાહમંડપમાં આવ્યા. પછી જિતશત્રુ રાજાએ શુભ દિવસે પરસ્પર અનુરક્ત એવા અપરાજિત અને પ્રીતિમતીનો વિવાહઉત્સવ કર્યો. અપરાજિત કુમારે પોતાનું સ્વાભાવિક મનોજ્ઞ રૂપ પ્રગટ કર્યું. સર્વ જનો તેના પરાક્રમથી અને રૂપથી તેની ઉપર અનુરક્ત થયા. જિતશત્રુ રાજાએ સર્વ રાજાઓને યોગ્ય સત્કાર કરીને વિદાય કર્યા. અપરાજિત કુમાર પ્રીતિમતીની સાથે ક્રીડા કરતો કેટલોક કાળ ત્યાં રહ્યો. જિતશત્રુ રાજાના મંત્રીએ પોતાની રૂપવતી કન્યા મંત્રીપુત્ર વિમળબોધની સાથે પરણાવી. એટલે તે પણ તેણીની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો.

અન્યદા હરિણંદી રાજાનો એક દૂત ત્યાં આવ્યો. કુમારે તેને જોઇને સંભ્રમથી આલિંગન કર્યું. પછી કુમારે પિતાનું અને માતાનું કુશળ પૂછ્યું, એટલે દૂત નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને બોલ્યો–"તમારા માતાપિતાનું શરીરધારણ માત્ર કુશળ છે, કેમકે તમારા પ્રવાસદિનથી આરંભીને તેમનાં નેત્ર અશ્રુવડે પૂર્ણ રહ્યાં કરે છે. તમારૂં નવનવું ચરિત્ર લોકો પાસેથી સાંભળીને તેઓ ક્ષણવાર ખુશી થાય છે, પણ પાછા તમારો વિયોગ યાદ આવવાથી મૂર્ચ્છા પામી જાય છે. હે પ્રભો ! તમારો અહીંનો વૃત્તાંત સાંભળીને મને તેનું વાસ્તવિકપણું જાણવા માટે અહીં મોકલ્યો છે, તો હવે તમે માતાપિતાને ખેદ આપવા યોગ્ય નથી." દૂતનાં આવાં વચન સાંભળી કુમાર નેત્રમાં અશ્રુ લાવી ગદ્ગદ અક્ષરે બોલ્યો કે–માતાપિતાને આવું દુઃખ આપનાર મારા જેવા અધમ પુત્રને ધિક્કાર છે !' પછી જિતશત્રુ રાજાની આજ્ઞા લઇને અપરાજિત કુમાર ત્યાંથી ચાલ્યો. તે વખતે બે પુત્રીઓને લઈને ભુવનભાનુ રાજા ત્યાં આવ્યો. તેમ જ પ્રથમ જે જે રાજકન્યા તે પરણ્યો હતો, તેમને લઇ લઇને તેમના પિતાઓ પણ ત્યાં આવ્યા. અભય મેળવનાર સૂરકાંત વિદ્યાધર પણ ત્યાં આવ્યો. પછી પ્રીતિમતી અને બીજી પત્નીઓથી તથા અનેક ભૂચર અને ખેચર રાજાઓથી વીંટાયેલો, ભૂચર ખેચર સૈન્યથી ભૂમિ અને આકાશને આચ્છાદન કરતો અપરાજિત કુમાર થોડા દિવસમાં સિંહપુર નગરે આવી પહોંચ્યો. હરિણંદી રાજાએ સામા જઇને પૃથ્વીપર આલોટી પડેલા કુમારને આલિંગન કરી ખોળામાં બેસારી વારંવાર તેના મસ્તક પર ચુંબન કર્યું. પછી માતાએ નેત્રમાં અશ્રુ લાવી પ્રણામ કરતા કુમારના પૃષ્ઠ ઉપર કરવડે સ્પર્શ કર્યો અને તેના મસ્તક ઉપર ચુંબન કર્યું. પ્રીતિમતી વિગેરે વધૂઓએ પોતાનાં પૂજ્ય સાસુ સસરાના ચરણમાં નમી પ્રણામ કર્યો, એટલે

વિમળબોધે તેમનાં નામ લઇ લઇને સૌને ઓળખાવી. પછી અપરાજિતે સાથે આવેલા ભૂચર અને ખેચરોને વિદાય કર્યા, અને પોતે માતાપિતાનાં નેત્રને ઉત્સવ કરતો ત્યાં રહીને સુખે ક્રીડા કરવા લાગ્યો.

મનોગતિ અને ચપલગતિ જે માહેંદ્ર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા હતા, તે ત્યાંથી ચ્યવીને સૂર અને સોમ નામે અપરાજિત કુમારના અનુજ બંધુ થયા. અન્યદા રાજા હરિણંદીએ અપરાજિત કુમારને રાજ્યપર બેસારીને દીક્ષા લીધી; અને તે રાજર્ષિ તપસ્યા કરીને પરમપદને પ્રાપ્ત થયા. અપરાજિત રાજાને પ્રીતિમતી પટ્ટરાણી થઈ, અને વિમળબોધ મંત્રી થયો અને બે અનુજ બંધુ મંડલેશ્વર થયા. અપરાજિત રાજાએ પ્રથમથી જ અન્ય રાજાઓને દબાવ્યા હતા, તેથી તે સુખે રાજ્ય કરવા લાગ્યો અને નિર્વિઘ્ને ભોગ ભોગવવા લાગ્યો. પુરૂષાર્થથી અવંચિત (યથાયોગ્ય રીતે પુરૂષાર્થને સાધતો) અપરાજિત રાજા વિચિત્ર ચૈત્યો અને લાખો રથયાત્રા કરતો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

એક વખતે અપરાજિત રાજા ઉદ્યાનમાં ગયો હતો, ત્યાં મૂર્તિથી કામદેવ જેવો અનંગદેવ નામે એક સાર્થવાહનો સમૃદ્ધિમાન્ પુત્ર તેના જોવામાં આવ્યો. તે દિવ્ય વેષને ધારણ કરનારા સમાન વયના મિત્રોથી વીંટાયેલો હતો, ઘણી રમણીય રમણીઓની સાથે ક્રીડા કરતો હતો, યાચકોને દાન આપતો હતો, બંદિજનો તેની સ્તુતિ કરતા હતા, અને ગીતગાન સાંભળવામાં આસક્ત હતો. તેને જોઈને અપરાજિત રાજાએ પોતાના માણસોને પૂછ્યું કે 'આ કોણ છે ?' તેઓએ કહ્યું કે 'આ સમુદ્રપાળ નામના સાર્થવાહનો અનંગદેવ નામે ધનાઢ્ય પુત્ર છે.' તે સાંભળીને 'મારા નગરના વ્યાપારી પણ આવા ધનાઢ્ય અને ઉદાર છે, તેથી હું ધન્ય છું" એમ પોતાની પ્રશંસા કરતો કરતો અપરાજિત રાજા ઘેર આવ્યો.

બીજે દિવસે રાજા બહાર જતો હતો તેવામાં ચાર પુરૂષોએ ઉપાડેલું અને જેની આગળ વિરસ વાદ્ય વાગે છે એવું એક મૃતક તેના જોવામાં આવ્યું. તેની પછવાડે છાતી કુટતી, છુટે કેશે રૂદન કરતી અને પગલે પગલે મૂર્છા ખાતી અનેક સ્ત્રીઓ જતી હતી, તે જોઇ રાજાએ સેવકોને પૂછ્યું કે 'આ કોણ મરી ગયું ?' તેઓ બોલ્યા કે–'પેલો સાર્થવાહનો પુત્ર અનંગદેવ અકસ્માત્ વિષૂચિકા (કોલેરા)ના વ્યાધિથી મૃત્યુ પામ્યો છે.' તે સાંભળતાં જ અપરાજિત રાજા બોલ્યો–"અહો આ અસાર સંસારને ધિક્કાર છે, અને વિશ્વાસીના ઘાત કરનાર વિધિને પણ ધિક્કાર છે. હા ! મોહનિદ્રાથી અંધ ચિત્તવાળા પ્રાણીઓનો આ કેવો પ્રમાદ છે !" આ પ્રમાણે મહાન્ સંવેગને ધારણ કરતો અપરાજિત રાજા પોતાને ઘેર પાછો ગયો અને કેટલાક દિવસ એવા ખેદમાં વ્યતિક્રમાવ્યા. અન્યદા જે કેવળીને પ્રથમ કુંડપુરમાં જોયા હતા તે કેવળી જ્ઞાનવડે અપરાજિત રાજાને બોધને યોગ્ય થયેલ જાણી તેના ઉપકારને માટે ત્યાં પધાર્યા. તેમની પાસેથી ધર્મ સાંભળી પદ્મ નામના પ્રીતિમતીથી થયેલા પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાડી અપરાજિત રાજાએ દીક્ષા લીધી. તેમની સાથે તેમની પ્રિયા પ્રિતિમતી, અનુજ બંધુ સૂર તથા સોમ અને મંત્રી વિમળબોધ એ સર્વેએ

દીક્ષા લીધી. તેઓ સર્વે તપસ્યા કરી મૃત્યુ પામીને આરણ નામના અગ્યારમા દેવલોકમાં પરસ્પર પ્રીતિવાળા ઇંદ્રના સામાનિક દેવતા થયા.

આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે કુરૂ દેશના મંડનરૂપ હસ્તિનાપુર નામે નગર છે, તે નગરમાં ચંદ્રના જેવો આહ્લાદકારી શ્રીષેણ નામે રાજા થયો. તેને લક્ષ્મીના જેવી શ્રીમતી નામે પટ્ટરાણી હતી. અન્યદા તે રાણીએ રાત્રિના શેષ ભાગે સ્વપ્નમાં શંખના જેવો ઉજ્જવળ પૂર્ણચંદ્ર પોતાના મુખકમળમાં પ્રવેશ કરતો જોયો. પ્રાતઃકાળે તે વૃત્તાંત તેણે પોતાના પતિ શ્રીષેણ રાજાને જણાવ્યો. રાજાએ સ્વપ્નવેત્તાને બોલાવીને તેનો નિર્ણય કર્યો. તેઓએ કહ્યું કે 'આ સ્વપ્નથી ચંદ્રની જેમ સવ શત્રુરૂપ અંધકારનો નાશ કરે તેવો એક પુત્ર દેવીને થશે.' તેજ રાત્રિએ અપરાજિતનો જીવ આરણ દેવલોકથી ચ્યવીને શ્રીમતી દેવીની કુક્ષિમાં અવતર્યો. યોગ્ય કાળે સર્વ લક્ષણોથી પવિત્ર એવા એક પુત્રને દેવીએ જન્મ આપ્યો. પિતાએ પૂર્વજના નામથી તેનું શંખ એવું નામ પાડ્યું. પાંચ ધાત્રીઓએ લાલિત કરેલો તે કુમાર અનુક્રમે મોટો થયો. ગુરૂને માત્ર સાક્ષીભૂત કરીને પ્રતિજન્મમાં અભ્યાસ કરેલી સર્વ કળાઓ તેણે લીલામાત્રમાં સંપાદન કરી લીધી. વિમળબોધ મંત્રીનો જીવ આરણ દેવલોકથી ચ્યવીને શ્રીષેણ રાજાના ગુણનિધિ નામના મંત્રીનો મતિપ્રભ નામે પુત્ર થયો. તે કામદેવને વસંતની જેમ શંખકુમારની સાથે રજક્રીડા કરનારો અને સહાધ્યાયી મિત્ર થયો. મતિપ્રભ મંત્રીપુત્ર અને બીજા રાજકુમારોની સાથે વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરતો શંખકુમાર યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો.

એક વખતે તેના દેશના લોકો દૂરથી પોકાર કરતા કરતા આવીને શ્રીષેણ રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરવા લાગ્યા—"હે રાજેંદ્ર! તમારા દેશની સીમા ઉપર અતિ વિષમ ઉચાઇવાળો, વિશાળ શિખરોવાળો અને શશિરા નામની નદીથી અંકિત ચંદ્ર નામે પર્વત આવેલો છે. તે પર્વતના દુર્ગમાં સમરકેતુ નામે એક પલ્લીપતિ રહે છે, તે નિઃશંકપણે અમને લુંટે છે, માટે હે પ્રભો! તેનાથી અમારૂં રક્ષણ કરો." તે સાંભળી તેના વધને માટે પ્રયાણ કરવાને ઇચ્છતા રાજાએ રણભંભા વગડાવી. તે વખતે શંખકુમારે આવી નમસ્કાર કરીને નમ્રતાથી કહ્યું—"પિતાજી! એવા પલ્લીપતિને માટે આપ આટલો બધો આક્ષેપ શા માટે કરો છો? મસલાને મારવાને હાથી અને સસલાને મારવાને સિંહને તૈયાર થવાની જરૂર ન હોય, તેથી તાત! મને આજ્ઞા આપો, હું તેને બાંધીને અહીં લાવીશ; તમે પોતે પ્રયાણ કરવુ છોડી દો, કારણ કે તે તમને ઉલટું લજ્જાકારક છે." પુત્રનાં આવાં વચન સાંભળી તત્કાળ રાજાએ તેને સેના સાથે વિદાય કર્યો. શંખકુમાર અનુક્રમે તે પલ્લીની પાસે આવ્યો. કુમારને આવતો સાંભળીને કપટીમાં શ્રેષ્ઠ એવો તે પલ્લીપતિ દુર્ગને શૂન્ય મૂકીને બીજા ગહ્વરમાં પેસી ગયો. કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા શંખકુમારે તે દુર્ગમાં એક સામંતને સાર સાર સૈન્ય લઈને દાખલ કર્યો, અને પોતે કેટલાક સૈનિકોને લઈને એક લતાગૃહમાં સંતાઇ રહ્યો એટલે છળ કરનાર પલ્લીપતિએ પેલા દુર્ગને રૂંધી દીધો. પછી 'અરે કુમાર! હવે તું કયાં જઈશ?' એમ બોલી જેવી તે પલ્લીપતિએ ગર્જના કરી તેવો કુમારે બહારથી આવીને પોતાના

પુષ્કળ સૈન્યથી તેને ઘેરી લીધો; એક તરફથી દુર્ગના કિલ્લા ઉપર રહેલા પ્રથમ મોકલેલા સૈન્યે અને બીજી તરફથી કુમારના સૈન્યે વચમાં રહેલા પલ્લીપતિને મારવા માંડ્યો; એટલે પલ્લીપતિ કંઠ પર કુહાડો ધારણ કરી શંખકુમારને શરણે આવ્યો અને બોલ્યો–"હે રાજકુમાર ! મારા માયામંત્રોના ઉપાયને જાણનારા તમે એક જ છો. હે સ્વામિન્ ! સિદ્ધ પુરૂષને ભૂતની જેમ હવે હું તમારો દાસ થયો છું, માટે મારૂં સર્વસ્વ ગ્રહણ કરો અને પ્રસન્ન થઇને મારાપર અનુગ્રહ કરો." કુમારે તેની પાસે જે ચોરીનું ધન હતું, તે લઇને જેનું હતું તે તેને સોંપાવી દીધું અને પોતાને લેવા યોગ્ય દંડ પોતે લીધો. પછી પલ્લીપતિને સાથે લઇને કુમાર પાછો વળ્યો. સાયંકાળ થતાં માર્ગમાં તેણે પડાવ કર્યો. અર્ધ રાત્રે કુમાર શય્યાઉપર સ્થિત હતા, તેવામાં કોઇ કરૂણ સ્વર તેના સાંભળવામાં આવ્યો, તેથી તરત હાથમાં ખડ્ગ લઇને સ્વરને અનુસારે તે ચાલ્યો. આગળ જતાં આધેડ વયની એક સ્ત્રીને તેમણે રૂદન કરતી જોઇ, એટલે કુમારે મૃદુ સ્વરે તેને કહ્યું કે, 'હે ભદ્રે ! રો નહીં, તારા દુઃખનું જે કારણ હોય તે કહે.' કુમારની મૂર્ત્તિ અને વાણીથી આશ્વાસન પામીને તે સ્ત્રી બોલી–"અંગદેશમાં ચંપાનગરીને વિષે જિતારિ નામે રાજા છે. તેને કીર્ત્તિમતી નામે રાણી છે. તે રાણીને ઘણા પુત્રો થયા પછી યશોમતી નામે એક સ્ત્રીજનમાં શિરોમણિ પુત્રી થઇ છે. તે પોતાને યોગ્ય વર કોઈ સ્થાનકે નહીં જણાવાથી પુરૂષ ઉપર અરોચકી[1] થયેલી છે, તેથી તેની દૃષ્ટિ કોઇ પણ પુરૂષમાં રમતી નથી. અન્યદા શ્રીષેણ રાજાનો પુત્ર શંખકુમાર તેના શ્રવણમાર્ગે આવતાં તેણે અને કામદેવે એક સાથે તેણીના હૃદયમાં સ્થાન કર્યું. તે વખતે યશોમતીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'તે શંખકુમારનેજ મારે પરણવું.' પુત્રીનો અનુરાગ સ્થાને થયો છે એમ જાણીને તેના પિતા પણ તે વાતથી ઘણો હર્ષ પામ્યા. પછી જિતારિ રાજાએ શ્રીષેણ રાજાની પાસે તેના વિવાહને માટે માણસો મોકલ્યા. તેવામાં વિદ્યાધરપતિ મણિશેખરે તે કન્યાની માગણી કરી. જિતારિ રાજાએ તેને કહ્યું કે 'મારી કન્યા શંખકુમાર સિવાય બીજાને ઈચ્છતી નથી.' તેથી ક્રોધ પામી તે અધમ વિદ્યાધરે બળાત્કારે તેનું હરણ કર્યું છે. હું તે યશોમતી કન્યાની ધાત્રી છું. તેનું હરણ થયું ત્યારે હું તેની ભુજા સાથે વળગી રહી હતી, પણ તે દુષ્ટ ખેચરે બળવડે મને છોડાવી દીધી છે. સંસારમાં સારરૂપ તે રમણીને તે દુષ્ટ કોણ જાણે ક્યાં લઈગયો હશે? તેથી હું વિલાપ કરૂં છું કે તે મારા વિના શી રીતે જીવશે ?"

આ પ્રમાણે તેની હકીકત સાંભળીને 'ભદ્રે ! ધીરી થા, હું તે દુષ્ટને જીતીને ગમે ત્યાંથી તેણીને લઇ આવીશ.' આ પ્રમાણે કહી શંખકુમાર તેને શોધવાને અટવીમાં ભમવા લાગ્યો. એ સમયે સૂર્ય ઉદયાચળ પર આરૂઢ થયો અને શંખકુમાર પણ કોઈ વિશાળ શૃંગવાળા ગિરિપર આરૂઢ થયો. ત્યાં એક ગુહાની અંદર યશોમતી તેના જોવામાં આવી. તે વિવાહને માટે પ્રાર્થના કરતા પેલા ખેચરને આ પ્રમાણે કહેતી હતી–" અરે અપ્રાર્થિત-[2]ની પ્રાર્થના કરનાર ! તું શામાટે વ્યર્થ ખેદ કરે છે? શંખના જેવા ઉજ્જવળ ગુણવાળો શંખ-

---

૧ અરૂચિવાળી. ૨ મૃત્યુ

કુમાર જ મારો ભર્ત્તા છે, કદિ પણ બીજો કોઇ મારો ભર્ત્તા થવાનો નથી." તે વખતે તે વિદ્યાધરે અને કુમારીએ શંખકુમારને દીઠો. એટલે તે દુષ્ટ વિદ્યાધર બોલ્યો–' હે મૂર્ખી! આ તારો પ્રિય કાળથી ખેંચાઇને અહીં મારે વશ આવી ગયો છે. હે બાળે ! હવે તારી આશાની સાથે તેને મારીને હું તને પરણીશ અને મારે ઘેર લઇ જઈશ.' આ પ્રમાણે કહેતાં તે દુષ્ટને શંખકુમારે કહ્યું, 'અરે પરનારીનું હરણ કરનાર પાપી ! ઉભો થા. હમણાંજ આ ખડ્ગવડે હું તારૂં શિર હરી લઉં છું.' પછી તે બંને સામસામા ખડ્ગ ઉગામીને સુંદર ચાલાકીથી ચાલતા અને પૃથ્વીને કંપાવતા યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. જ્યારે તે વિદ્યાધર ભુજાના બળથી કુમારને જીતી શકયો નહીં, ત્યારે વિદ્યાથી વિકુર્વેલા તપ્ત લોહમય ગોળા વિગેરે અસ્ત્રોથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, પણ પુણ્યના ઉત્કર્ષથી તે ગોળાઓ કુમારને કાંઈ પણ ઈજા કરવાને સમર્થ થયા નહીં. કુમારે પોતાના ખડ્ગથી તેનાં ઘણાં અસ્ત્રોને ખંડિત કરી નાખ્યાં, અસ્ત્રોના ખંડનથી ખેદ પામેલા ખેચરનું ધનુષ્ય કુમારે છેદી નાખ્યું અને તેના જ બાણથી તેને છાતીમાં વીંધી નાખ્યો. તત્કાળ છેદેલા વૃક્ષની જેમ તે વિદ્યાધર પૃથ્વી પર પડ્યો, એટલે શંખકુમારે પવન વિગેરે ઉપચારથી તેને સજ્જ કરી પુનઃ યુદ્ધ કરવાનું આમંત્રણ કર્યું. ખેચરપતિ કુમારપ્રત્યે બોલ્યો–' હે પરાક્રમી ! હું કે જે કોઇથી જીતાયો નહતો તેને તે જીતી લીધો છે, તેથી તું સર્વથા માન્ય પુરૂષ છે. હે વીર ! જેમ તેં આ યશોમતીને ગુણથી ખરીદી લીધી છે, તેમ હું તારા પરાક્રમથી ખરીદ થઈ ગયો છું. માટે મારા અપરાધને તું ક્ષમા કર.' કુમાર બોલ્યો–' હે મહાભાગ ! તારા ભુજવીર્યથી અને વિનયથી હું રંજિત થયો છું, માટે કહે, હું તારૂં શું કાર્ય કરૂં ?' વિદ્યાધર બોલ્યો–' જો તમે પ્રસન્ન થયા હો તો વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર ચાલો ત્યાં તમારે સિદ્ધાયતનની યાત્રા થશે અને મારી ઉપર અનુગ્રહ થશે.' શંખકુમારે તેમ કરવાને કબુલ કર્યું. યશોમતી 'આવા ઉત્તમ ભર્ત્તાને હું વરી છું' એમ જાણી મનમાં ઘણો હર્ષ પામી. તે સમયે મણિશેખરના પાળારૂપ ખેચરો આ વૃત્તાંત જાણીને ત્યાં આવ્યા અને તેઓએ ઉપકારી એવા શંખકુમારને નમસ્કાર કર્યો. પછી બે ખેચરને પોતાના સૈન્યમાં મોકલી શંખકુમારે પોતાનું વૃત્તાંત જણાવ્યું; અને તે સૈન્યને તાકીદે હસ્તિનાપુર તરફ જવા આજ્ઞા કરી. પછી પેલી યશોમતીની ધાત્રીને ખેચરો પાસે ત્યાં બોલાવી, અને ધાત્રી તથા યશોમતી સહિત શંખકુમાર વૈતાઢ્યગિરિ પર આવ્યો. ત્યાં સિદ્ધાયતનમાં રહેલા શાશ્વત પ્રભુને તેણે વંદના કરી અને યશોમતી સાથે તેમની વિવિધ પ્રકારે પૂજા કરી. પછી મણિશેખર કુમારને કનકપુરમાં લઇ ગયો, અને ત્યાં પોતાને ઘેર રાખી દેવતાની જેમ તેની પૂજા ભક્તિ કરી. સર્વે વૈતાઢ્યવાસીઓને આ વાત સાંભળીને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યું, તેથી સર્વે આવી આવીને શંખકુમાર અને યશોમતીને વારંવાર જોવા લાગ્યા. શત્રુંજય વિગેરે મૂલ્યથી પ્રસન્ન થયેલા કેટલાએક મહર્દ્ધિક ખેચરો શંખકુમારના પેદળ[1] થઈને રહ્યા; અને તેઓ પોતપોતાની પુત્રીઓ શંખ-

[1] પગે ચાલનારા સેવક

કુમારને આપવા આવ્યા. તેમને કુમારે કહ્યું કે–'યશોમતીને પરણ્યા પછી આ કન્યાઓને હું પરણીશ.'

અન્યદા મણિશેખર વિગેરે પોતપોતાની કન્યાઓ લઈને યશોમતી સહિત શંખકુમારને ચંપા નગરીએ લઈ ગયા. 'પોતાની પુત્રીની સાથે અનેક ખેચરેંદ્રોથી પરિવૃત્ત તેનો વર આવે છે.' એ ખબર સાંભળી જિતારિ રાજા ઘણો ખુશી થઇને સામો આવ્યો. ત્યાં સંભ્રમથી શંખકુમારને આલિંગન કરીને તે રાજાએ સૌને નગરીમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, અને મહોત્સવપૂર્વક પોતાની પુત્રીનો તેની સાથે વિવાહ કર્યો. પછી શંખકુમાર બીજી વિદ્યાધરોની કન્યાઓને પણ પરણ્યો, અને શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીના ચૈત્યની ભક્તિપૂર્વક યાત્રા કરી. પછી ખેચરોને વિદાય કરી કેટલાક દિવસ ત્યાં રહીને યશોમતી વિગેરે પત્નીઓ સહિત શંખકુમાર હસ્તિનાપુર આવ્યો.

અપરાજિત કુમારના પૂર્વ જન્મના અનુજ બંધુ સૂર અને સોમ જે આરણ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા હતા તે ત્યાંથી ચ્યવીને યશોધર અને ગુણધર નામે આ જન્મમાં પણ તેના (શંખકુમારના) અનુજ બંધુ થયા. રાજા શ્રીષેણે શંખકુમારને રાજ્ય આપી ગુણધર ગણધરના ચરણમાં આવી દીક્ષા લીધી. જેમ શ્રીષેણ રાજા મુનિ થઈને દુસ્તપ તપને પાળવા લાગ્યા, તેમ શંખના જેવા ઉજ્જ્વળ યશવાળો શંખકુમાર ચિરકાળ પૃથ્વીને પાળવા લાગ્યો. અન્યદા જેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે એવા અને દેવતાના સાંનિધ્યપણાથી શોભતા શ્રીષેણરાજર્ષિ વિહાર કરતા કરતા ત્યાં પધાર્યા. શંખરાજા તે ખબર સાંભળી સામો આવ્યો, અને ભક્તિથી તેમને વંદના કરીને સંસારસાગરમાં નાવિકા જેવી તેમની દેશના સાંભળી. દેશનાને અંતે શંખ રાજા બોલ્યો–"હે સર્વજ્ઞ! તમારા શાસનથી હું જાણું છું કે આ સંસારમાં કોઇ કોઇનું સંબંધી નથી, કેવળ સ્વાર્થનું સંબંધી છે. તથાપિ આ યશોમતી ઉપર મને અધિક મમતા કેમ થઇ ? તે પ્રસન્ન થઇને કહો, અને મારા જેવા અનભિજ્ઞને શિક્ષા આપો." કેવળી ભગવંત બોલ્યા–" તારા ધનકુમારના ભવમાં એ તારી ધનવતી નામે પત્ની હતી, સૌધર્મ દેવલોકમાં તારા મિત્રપણે ઉત્પન્ન થઈ હતી, ચિત્રગતિના ભવમાં રત્નવતી નામે તારી પ્રિયા હતી, માહેંદ્ર દેવલોકમાં તારો મિત્ર થયેલી હતી, અપરાજિતના ભવમાં પ્રીતિમતી નામે તારી સ્ત્રી થઇ હતી. પાછી આરણ દેવલોકમાં તારો મિત્ર થઇ હતી, અને આ સાતમા ભવમાં તે યશોમતી નામે તારી સ્ત્રી થયેલ છે. તેથી ભવાંતરના યોગથી તારો તેણીની ઉપર સ્નેહસંબંધ થયેલો છે. હવે અહીંથી અપરાજિત નામના અનુત્તર વિમાનમાં જઈ ત્યાંથી ચ્યવીને આ ભરતખંડમાં તમે નેમિનાથ નામે બાવીશમા તીર્થંકર થશો, અને આ યશોમતી રાજીમતી નામે અવિવાહિતપણે અનુરાગી થયેલી તમારી સ્ત્રી થશે. તે તમારી પાસે દીક્ષા લઇને પ્રાંતે પરમપદને પ્રાપ્ત થશે. આ યશોધર અને ગુણધર નામના અનુજ બંધુ અને મતિપ્રભ નામે મંત્રી તમારા ગણધરપદને પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધિપદને પામશે."

આ પ્રમાણે ગુરૂમુખે સાંભળીને શંખ રાજાએ 'પુંડરીક' નામના પુત્રને રાજ્યપર બેસાડી દીક્ષા ગ્રહણ કરી, અને તેના બંને બંધુ, મંત્રી અને યશોમતીએ તેની પાસે દીક્ષા લીધી. અનુક્રમે શંખ મુનિએ ગીતાર્થ થઇ મહા આકરી તપસ્યાઓ કરી, અર્હંત્ ભક્તિ વિગેરે સ્થાનકોના આરાધનથી તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું. અંતે પાદપોપગમન અનશન કરી શંખમુનિ અપરાજિત વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા, અને યશોમતી વિગેરે પણ તેજ વિધિથી અપરાજિત વિમાનને[1] પ્રાપ્ત થયા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि श्रीअरिष्टनेमिपूर्वभववर्णनो नाम प्रथमः सर्गः

सर्ग २ जो.

વસુદેવ ચરિત્ર.

આ ભરતક્ષેત્રમાં મથુરા નામે એક શ્રેષ્ઠ નગરી છે, જે યમુના નદીથી જાણે નીલ વસ્ત્રને ધારણ કરનારી હોય તેમ શોભે છે. તે નગરીમાં હરિવંશને વિષે પ્રખ્યાત રાજા વસુના પુત્ર બૃહદ્ધ્વજની પછી ઘણા રાજાઓ થઇ ગયા પછી યદુ નામે એક રાજા થયો. યદુને સૂર્યના જેવો તેજસ્વી શૂર નામે પુત્ર થયો, અને તે શૂરને શૌરિ અને સુવીર નામે બે વીર પુત્રો થયા. શૂર રાજાએ શૌરિને રાજ્યપર બેસારી અને સુવીરને યુવરાજપદ આપી સંસારપર વૈરાગ્ય આવવાથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. શૌરિ પોતાના અનુજ બંધુ સુવીરને મથુરાનું રાજ્ય આપીને પોતે કુશાર્ત દેશમાં ગયો, અને ત્યાં તેણે શૌર્યપુર નામે એક નગર વસાવ્યું. શૌરિ રાજાને અંધકવૃષ્ણિ વિગેરે પુત્રો થયા અને સુવીરને ભોજવૃષ્ણિ વિગેરે અતિ પરાક્રમી પુત્રો થયા. મહાભુજ સુવીર મથુરાનું રાજ્ય પોતાના પુત્ર ભોજવૃષ્ણિને આપી પોતે સિંધુ દેશમાં સૌવીરપુર નામે એક નગર વસાવીને ત્યાં રહ્યો. મહાવીર શૌરિ રાજા પોતાના પુત્ર અંધકવૃષ્ણિને રાજ્ય સોંપી સુપ્રતિષ્ઠ મુનિની પાસે દીક્ષા લઇને મોક્ષે ગયા.

અહીં મથુરામાં રાજ્ય કરતા ભોજવૃષ્ણિને ઉગ્ર પરાક્રમવાળો ઉગ્રસેન નામે એક પુત્ર થયો. અંધકવૃષ્ણિને સુભદ્રા રાણીથી દશ પુત્રો થયા. તેઓનાં સમુદ્રવિજય, અક્ષોભ્ય, સ્તિમિત, સાગર, હિમવાન્, અચલ, ધરણ, પૂરણ, અભિચંદ્ર અને વસુદેવ એવાં નામ સ્થાપન કર્યાં. તે દશે 'દશાર્હ' એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. તેમને કુંતી અને મદ્રી નામે બે અનુજ બેનો થઈ. તેના પિતાએ કુંતી પાંડુ રાજાને અને મદ્રી દમઘોષ રાજાને આપી.

---

૧ ચોથું અનુત્તર વિમાન

ગ્રહ હતો કે 'માસોપવાસને પારણે પહેલાં ઘરમાંથીજ ભિક્ષા મળે તો તેનાથી માસોપવાસનું પારણું કરવું, ત્યાં ન મળે તો બીજે ઘેરથી ભિક્ષા લઇને કરવું નહીં.' એવી રીતે માસે માસે એક ઘરની ભિક્ષાથી પારણું કરીને તે એકાંત પ્રદેશમાં આવીને રહેતો હતો, કોઈના ગૃહમાં રહેતો નહીં. આવી હકીકત સાંભળી ઉગ્રસેન રાજા તેને પારણાનું નિમંત્રણ કરી પોતાને ઘેર ગયા. તાપસ મુનિ તેની પછવાડે ગયા, પણ ઘેર ગયા પછી રાજા તે વાત ભૂલી ગયા. એટલે તે તાપસને ભિક્ષા ન મળવાથી પારણું કર્યા વગર તે પાછા પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા અને બીજે દિવસે ફરી માસક્ષપણ અંગીકાર કર્યું. અન્યદા રાજા પાછા તે સ્થાન તરફ આવી ચઢ્યા, ત્યાં તે તાપસ પૂર્વની જેમ તેના જોવામાં આવ્યો. એટલે પોતાનુ પ્રથમનું નિમંત્રણ સંભારી રાજાએ કેટલાંક ચાટુ વચનોથી તેમને ખમાવ્યા અને ફરી પાછું તેમને નિમંત્રણ કર્યું; દૈવયોગે પાછા પ્રથમની જેમ ભૂલી ગયા અને તાપસ પારણું કર્યા વગર પાછા આશ્રમમાં આવ્યા. તે સ્મરણમાં આવતાં રાજાએ પાછા પૂર્વની જેમ તેમને ખમાવ્યા અને પાછું નિમંત્રણ કર્યું. તે વખતે પણ રાજા ભૂલી ગયા. એટલે તાપસને કોપ ચઢ્યો, તેથી 'આ તપના પ્રભાવવડે હું ભવાંતરમાં આનો વધ કરનાર થાઉ.' એવું નિયાણું કરી અનશન ગ્રહણ કરીને તે મૃત્યુ પામ્યો. ત્યાંથી તે ઉગ્રસેનની સ્ત્રી ધારિણીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયો. તેના અનુભાવથી અન્યદા રાણીને પતિનું માંસ ખાવાનો દોહદ થયો, દોહદ ન પૂરાવાથી દિવસે દિવસે ક્ષય પામતી અને કહેવાને લજ્જા પામતી ધારિણીએ અન્યદા બહુ કષ્ટે તે દોહદ પોતાના પતિને જણાવ્યો. પછી મંત્રીઓએ રાજાને અંધકારમાં રાખી તેના ઉદર પર સસલાનું માંસ રાખી તેમાંથી છેદી છેદીને રાણીને આપવા માંડયું. જ્યારે તેનો દોહદ પૂર્ણ થયો એટલે તે પાછી મૂળ પ્રકૃતિમાં આવી, તેથી તે બોલી કે 'હવે પતિ વિના આ ગર્ભ અને જીવિત શા કામનાં છે?' છેવટે જ્યારે તે પતિ વિના મરવાને તૈયાર થઇ ત્યારે મંત્રીઓએ તેને કહ્યું કે 'હે દેવી! મરશો નહીં, અમે તમારા સ્વામીને સાત દિવસમાં સજીવન કરી બતાવશું.' આવી રીતે કહી સ્વસ્થ કરેલી રાણીને મંત્રીઓએ સાતમે દિવસે ઉગ્રસેનને બતાવ્યા. તેથી રાણીએ મોટો ઉત્સવ કર્યો. પછી પોષ માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશીની રાત્રીએ ચંદ્ર મૂળ નક્ષત્રમાં આવતાં ભદ્રામાં દેવીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. પ્રથમના ભયંકર દોહદવડે ગર્ભથી ભય પામેલી રાણીએ પ્રથમથી કરાવી રાખેલી એક કાંસાની પેટીમાં જન્મતાંવેંત જ તે બાળકને મૂકી દીધો. પછી તે પેટીમાં રાજાના અને પોતાના નામથી અંકિત એવી બે મુદ્રા તથા પત્રિકા નાખી રત્ન ભરીને તેણીએ દાસીની પાસે તે પેટી યમુના નદીના જળમાં વહેતી મૂકાવી અને 'પુત્ર જન્મીને મૃત્યુ પામ્યો' એમ રાણીએ રાજાને કહ્યું.

અહીં યમુના નદી પેલી પેટીને તાણતી તાણતી શૌર્યપુરના દ્વાર પાસે લઇ ગઇ. કોઇ સુભદ્ર નામે [1]રસવણિક પ્રાતઃકાળે શૌચને માટે નદીએ આવ્યો હતો તેણે તે કાંસાની પેટી આવતી દીઠી, એટલે જળની બહાર ખેંચી કાઢી. તે પેટી ઉઘાડતાં તેમાં પત્રિકા

૧ ઘી વિગેરે રસપદાર્થોનો વેપારી

અને બે રત્નમુદ્રા સહિત બાળચંદ્રના જેવો એક સુંદર બાળક જોઈ તે અતિ વિસ્મય પામ્યો. પછી તે વણિક પેટી વિગેરે સાથે લઇ બાળકને પોતાને ઘેર લાવ્યો અને હર્ષથી પોતાની ઇંદુ નામની પત્નીને તે પુત્ર તરીકે અર્પણ કર્યો. બંને દંપતીએ તેનું કંસ એવું નામ પાડયુ, અને મધુ, ક્ષીર તથા ઘૃત વિગેરેથી તેને મોટો કર્યો. જેમ જેમ તે મોટો થયો તેમ તેમ કલહશીલ થઇ લોકોના બાળકોને મારવા કુટવા લાગ્યો. જેથી તે વણિક દંપતીની પાસે લોકોના ઉપાલંભ પ્રતિદિન આવવા લાગ્યા, જ્યારે તે દશ વર્ષનો થયો, ત્યારે તે દંપતીએ વસુદેવકુમારને સેવક તરીકે રાખવાને તેને અર્પણ કર્યો. વસુદેવને તે અતિ પ્રિય થઈ પડ્યો. ત્યાં વસુદેવની સાથે રહીને તે બધી કળાઓ શીખ્યો, સાથે જ રમવા લાગ્યો અને સાથે જ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો. એ પ્રમાણે સાથે રહેતા વસુદેવ અને કંસ એક રાશિમાં આવેલા બુધ અને મંગળની જેવા શોભવા લાગ્યા.

આ અરસામાં શુક્તિમતી નગરીના રાજા વસુનો[1] સુવસુ નામે પુત્ર જે નાશીને નાગપુર ગયો હતો, તેને બૃહદ્રથ નામે પુત્ર થયો હતો, અને તે રાજગૃહ નગરમાં જઈને રહ્યો હતો. ત્યાં તેની સંતતિમાં બૃહદ્રથ નામે એક રાજા થયો, તેને જરાસંધ નામે પુત્ર થયો. તે જરાસંધ પ્રચંડ આજ્ઞાવાળો અને ત્રિખંડ ભરતનો સ્વામી પ્રતિવાસુદેવ થયો તેણે સમુદ્રવિજય રાજાને દૂત મોકલીને કહેવરાવ્યું કે 'વૈતાઢ્યગિરિની પાસે સિંહપુર નામે નગર છે, તેમાં સિંહના જેવો દુઃસહ સિંહરથ નામે રાજા છે, તેને બાંધીને અહીં લઇ આવો.' વળી જણાવ્યું કે 'તેને બાંધી લાવનાર પુરૂષને હું મારી જીવયશા નામે પુત્રી આપીશ અને એક તેની ઇચ્છા હશે તે સમૃદ્ધિમાન્ નગર આપીશ' દૂતનાં આવાં વચન સાંભળી વસુદેવકુમારે જરાસંધનું તે દુષ્કર શાસન કરવાને સમુદ્રવિજય પાસે માગણી કરી. કુમારની એવી માગણી સાંભળી રાજા સમુદ્રવિજયે કહ્યું કે 'હે કુમાર ! તમારા જેવા સુકુમાર બાળકને અત્યારે યુદ્ધ કરવા જવાનો અવસર નથી, તેથી આવી માગણી કરવી ઉચિત નથી ' ફરીવાર વસુદેવે આગ્રહથી માગણી કરી એટલે સમુદ્રવિજયે ઘણી સેના સાથે તેને માંડમાંડ વિદાય કર્યો. વસુદેવ સત્વર ત્યાંથી ચાલ્યો. તેને આવતો સાંભળી સિંહરથ પણ સૈન્ય લઇને સન્મુખ આવ્યો. તે બન્નેની વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. જ્યારે સિંહરથે વસુદેવની સેનાનો પરાજય કર્યો, ત્યારે વસુદેવ કંસને સારથી કરીને પોતે યુદ્ધ કરવાને માટે તેની નજીક આવ્યો, સુર અસુરની જેમ ક્રોધથી પરસ્પર જયની ઇચ્છાવાળા તેઓએ વિવિધ પ્રકારનાં આયુધોથી ચિરકાળ સુધી મોટું યુદ્ધ કર્યું; પછી મહાભુજ કંસે સારથીપણું છોડી દઇ મોટા પરિઘથી સિંહરથના દૃઢ રથને ભાંગી નાખ્યો. એટલે તેણે કંસને મારવાને માટે ક્રોધથી પ્રજ્વલિત થઇ મ્યાનમાંથી ખડ્ગ કાઢ્યું, તે વખતે વસુદેવે ક્ષુરપ્ર બાણથી ખડ્ગવાળી તેની મુષ્ટિ છેદી નાખી. પછી છળબળમાં ઉત્કટ એવા કંસે મેંઢાને નાહાર ઉપાડે તેમ સિંહરથને બાંધી ઉપાડીને વસુદેવના રથમાં ફેંક્યો. તે વખતે

૧ પ્રથમ સત્યવાદી છતાં પાછળથી અસત્ય બોલવાવડે દેવોએ કોપાયમાન થઇ મારી નાખ્યો ને નરકે ગયો. તે

૨ જયદ્રથ પાઠ પણ કોઇ પ્રતમાં છે

સિંહરથનું સૈન્ય સર્વ ત્યાંથી ભાગી ગયું એટલે વસુદેવ વિજય મેળવી સિંહરથને પકડીને અનુક્રમે પોતાને નગરે આવ્યા.

રાજા સમુદ્રવિજયે વસુદેવને એકાંતમાં કહ્યું કે "ક્રોષ્ટુકી નામના એક જ્ઞાનીએ મને આ પ્રમાણે હિત વચન કહેલ છે કે 'જરાસંધની પુત્રી જીવયશા કનિષ્ટ લક્ષણોવાળી હોવાથી પતિના અને પિતાના–બન્નેનાં કુળનો ક્ષય કરનારી છે.' માટે આ સિંહરથને પકડી લાવ્યાના બદલામાં જરાસંધ તે પુત્રી તમને પારિતોષિક તરીકે આપશે, તે વખતે તેનો ત્યાગ કરવાનો કોઇ ઉપાય પ્રથમથી વિચારી રાખજો." વસુદેવે કહ્યુ 'આ સિંહરથને રણમાં યુદ્ધ કરીને બાંધી લાવનાર કંસ છે, માટે તે જીવયશા કંસને જ આપવા યોગ્ય છે' સમુદ્રવિજયે કહ્યુ કે 'તે કંસ વણિકપુત્ર છે, માટે તેને જીવયશા આપશે નહી, પણ પરાક્રમથી તે ક્ષત્રિય જેવો લાગે છે.' પછી સમુદ્રવિજયે પેલા રસવણિકને બોલાવી વચમાં ધર્મને રાખીને તેને કંસની ઉત્પત્તિ પૃછી એટલે તેણે કંસનો સર્વ વૃત્તાંત કંસના સાંભળતાં પ્રથમથી કહી આપ્યો. પછી સુભદ્ર વણિકે ઉગ્રસેન રાજા અને ધારિણી રાણીની મુદ્રિકાઓ અને પત્રિકા સમુદ્રવિજય રાજાને આપી. સમુદ્રવિજયે તે પત્રિકા વાંચી, તેમાં લખ્યું હતું કે "રાજા ઉગ્રસેનની રાણી ધારિણીએ ભયંકર દોહદથી ભય પામી પોતાના પતિની રક્ષાને માટે આ પ્રાણપ્રિય પુત્રનો ત્યાગ કર્યો છે, અને નામમુદ્રા સહિત સર્વ આભૂષણોએ ભૂષિત એવા આ બાળપુત્રને કાંસાની પેટીમાં નાખીને યમુના નદીમાં વહેતો મૂકયો છે." આ પ્રમાણે પત્રિકા વાંચીને રાજા સમુદ્રવિજયે કહ્યુ કે 'આ મહાભુજ કંસ યાદવ છે અને ઉગ્રસેનનો પુત્ર છે, અન્યથા તેનામાં આવું વાર્ય સંભવે જ નહીં.' પછી રાજા સમુદ્રવિજય કસને સાથે લઈને અર્ધચક્રી જરાસંધની પાસે ગયા, અને તેને સિંહરથ રાજાને સોંપ્યો, તે સાથે કંસનું પરાક્રમ પણ જણાવ્યું. જરાસંધે પ્રસન્ન થઈ કંસને પોતાની પુત્રી જીવયશા આપી. તે વખતે કંસે પિતાના રોષથી મથુરાપુરીની માગણી કરી, તેથી તે નગરી પણ આપી. જરાસંધે આપેલા સૈન્યને લઇને કંસ મથુરામાં આવ્યો. ત્યાં ક્રૂર કંસે પોતાના પિતા ઉગ્રસેનને બાંધીને પાંજરામાં પૂર્યો અને પોતે રાજા થયો.

ઉગ્રસેનને અતિમુક્ત વિગેરે પુત્રો હતા. તેમાં અતિમુકતે પિતાના દુઃખથી દુઃખિત થઇને દીક્ષા લીધી. પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનનારા કસે શૌર્યનગરથી સુભદ્ર વણિકને બોલાવી સુવર્ણાદિકના દાનથી તેનો ઘણો સત્કાર કર્યો. છુટી કહેલી કંસની માતા ધારિણીએ પોતાના પતિને છોડાવવાને માટે કંસને વિનતિ કરી, તથાપિ તેણે કોઇ રીતે પોતાના પિતા ઉગ્રસેનને છોડ્યો નહી. પછી ધારિણી કંસના માન્ય પુરૂષોને ઘેર જઇ પ્રતિદિન કહેતી કે 'કાંસાની પેટીમાં નાખીને કંસને યમુના નદીમાં મેં જ વહેતો મૂકાવ્યો હતો, તે વાતની મારા પતિ ઉગ્રસેનને તો ખબર પણ નથી, તેથી તે તો સર્વથા નિરપરાધી છે અને હું અપરાધી છું, માટે મારા પતિને તમે છોડા[illegible]' આવી કંસને કહેતા, તો પણ તેણે ઉગ્રસેનને છોડ્યો નહી, [illegible] જન્[illegible] [illegible] અન્યથા થતું નથી."

હવે જરાસંધે સત્કાર કરી [illegible] પોતાના બંધુઓની

સાથે પોતાના નગરમાં આવ્યા. શૌર્યપુરમાં સર્વત્ર સ્વેચ્છાએ ભમતા વસુદેવકુમારને જોઇ તેમના સૌંદર્યથી મોહિત થયેલી નગરની સ્ત્રીઓ જાણે મંત્રાકૃષ્ટ હોય તેમ તેની પાછળ ભમવા લાગી. સ્ત્રીઓને કામણરૂપ જેનું સૌંદર્ય છે એવા સમુદ્રવિજયના અનુજ બંધુ વસુદેવ કુમારે આમ તેમ ભમી ક્રીડા કરતાં કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો. એક વખતે નગરના મહાજને રાજા પાસે આવી એકાંતમાં કહ્યું કે 'તમારા લઘુ બંધુ વસુદેવના રૂપથી નગરની સર્વ સ્ત્રીઓ અમર્યાદ થઇ ગઇ છે. જે કોઇ સ્ત્રી વસુદેવને એકવાર પણ જુએ છે તો તે પરવશ થઇ જાય છે, તો એ કુમારને વારવાર નગરમાં ફરતા જુએ તેની તો વાત જ શી કરવી ?' રાજાએ મહાજનને કહ્યું કે 'હું તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરીશ.' એમ કહી તેમને વિદાય કર્યા. પછી રાજાએ પાસેના પરિવારને કહ્યું કે 'આ વાત તમે કોઈ વસુદેવને કહેશો નહીં.' એક દિવસે વસુદેવ સમુદ્રવિજયને પ્રણામ કરવા આવ્યા. એટલે તેને પોતાના ઉત્સંગમાં બેસારીને રાજાએ કહ્યું 'હે કુમાર! આખો દિવસ ક્રીડા માટે બહાર પર્યટન કરવાથી તમે કૃશ થઈ ગયા છો, માટે હવે તમે દિવસે બહાર ન જતાં ઘરમાં જ રહો, અને હે વત્સ ! ઘેર રહી તમે નવીન કળાઓ શિખો અને પ્રથમ શિખ્યા છો તે સંભારો કળા જાણનારાઓની ગોષ્ઠીમાં તમને વિનોદ ઉત્પન્ન થશે.' આ પ્રમાણે વડીલ બંધુનાં વચનો સાંભળી વિનીત વસુદેવે હા પાડી અને ત્યારથી તે ઘેર રહીને ગીત નૃત્યાદિકના વિનોદમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

એક દિવસે ગંધ લઇને કુબ્જા નામની એક ગંધધારિણિ દાસી જતી હતી, તેને કુમારે પૂછ્યું કે 'આ ગંધ કોને માટે લઇ જાય છે?' કુબ્જા બોલી 'હે કુમાર! આ ગંધદ્રવ્ય રાજા સમુદ્રવિજયને માટે શિવાદેવીએ પોતે મોકલાવ્યું છે.' વસુદેવે કહ્યું 'આ ગંધદ્રવ્ય મારે પણ કામ આવશે.' એમ કહી મશ્કરીથી તેણે તે ગંધદ્રવ્ય તેની પાસેથી લઈ લીધું; એટલે કુબ્જા કોપ કરીને બોલી 'તમારા આવા ચરિત્રથી જ તમે નિયંત્રિત થઇને અહીં રહ્યા છો.' કુમારે કહ્યું કે 'તે શું ? કહે.' પછી ભય પામેલી કુબ્જાએ ભયવડે નગરજનનો સર્વ વૃત્તાંત પ્રથમથી માંડીને તેમને કહી સંભળાવ્યો. "સ્ત્રીઓના હૃદયમાં લાંબા કાળ સુધી રહસ્ય [1] રહેતું જ નથી." દાસીની કહેલી વાત સાંભળીને વસુદેવે વિચાર્યું કે 'નગરની સ્ત્રીઓની મારી ઉપર રૂચિ કરાવવાને માટે હું નગરમાં ભમું છું.' આ પ્રમાણે જો રાજા સમુદ્રવિજય માનતા હોય તો મારે અહીં નિવાસ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી કુબ્જાને રજા આપી તે જ રાત્રે ગુટિકાથી વેષ ફેરવીને વસુદેવકુમાર નગરની બહાર નીકળી ગયા.

પછી સ્મશાનમાં આવીને ત્યાં નજીક પડેલા કાષ્ટની ચિતા ખડકી, તેમાં કોઈ અનાથ શબને મૂકી વસુદેવે બાળી નાંખ્યું. પછી ગુરૂજનને ખમાવવાને માટે વસુદેવે પોતાના હસ્તાક્ષરે પત્ર લખી એક સ્તંભ ઉપર લટકાવ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું કે 'લોકોએ ગુરૂજનની આગળ ગુણને દોષરૂપે સ્થાપિત કર્યા, તેથી પોતાના આત્માને જીવતાં મર્યા જેવો

[1] છાની વાત

સિંહરથનું સૈન્ય સર્વ ત્યાંથી ભાગી ગયું એટલે વસુદેવ વિજય મેળવી સિંહરથને પકડીને અનુક્રમે પોતાને નગરે આવ્યા.

રાજા સમુદ્રવિજયે વસુદેવને એકાંતમાં કહ્યું કે "ક્રોષ્ટુકી નામના એક જ્ઞાનીએ મને આ પ્રમાણે હિત વચન કહેલ છે કે 'જરાસંધની પુત્રી જીવયશા કનિષ્ઠ લક્ષણોવાળી હોવાથી પતિના અને પિતાના—બન્નેનાં કુળનો ક્ષય કરનારી છે.' માટે આ સિંહરથને પકડી લાવ્યાના બદલામાં જરાસંધ તે પુત્રી તમને પારિતોષિક તરીકે આપશે, તે વખતે તેનો ત્યાગ કરવાનો કોઇ ઉપાય પ્રથમથી વિચારી રાખજો." વસુદેવે કહ્યું 'આ સિંહરથને રણમાં યુદ્ધ કરીને બાંધી લાવનાર કંસ છે, માટે તે જીવયશા કંસને જ આપવા યોગ્ય છે' સમુદ્રવિજયે કહ્યું કે 'તે કંસ વણિકપુત્ર છે, માટે તેને જીવયશા આપશે નહી, પણ પરાક્રમથી તે ક્ષત્રિય જેવો લાગે છે.' પછી સમુદ્રવિજયે પેલા રસવણિકને બોલાવી વચમાં ધર્મને રાખીને તેને કંસની ઉત્પત્તિ પૃછી એટલે તેણે કંસનો સર્વ વૃત્તાંત કંસના સાંભળતા પ્રથમથી કહી આપ્યો. પછી સુભદ્ર વણિકે ઉગ્રસેન રાજા અને ધારિણી રાણીની મુદ્રિકાઓ અને પત્રિકા સમુદ્રવિજય રાજાને આપી. સમુદ્રવિજયે તે પત્રિકા વાંચી, તેમાં લખ્યું હતું કે "રાજા ઉગ્રસેનની રાણી ધારિણીએ ભયંકર દોહદથી ભય પામી પોતાના પતિની રક્ષાને માટે આ પ્રાણપ્રિય પુત્રનો ત્યાગ કર્યો છે, અને નામમુદ્રા સહિત સર્વ આભૂષણોએ ભૂષિત એવા આ બાળપુત્રને કાંસાની પેટીમાં નાખીને યમુના નદીમાં વહેતો મૂક્યો છે." આ પ્રમાણે પત્રિકા વાંચીને રાજા સમુદ્રવિજયે કહ્યું કે 'આ મહાભૂજ કંસ યાદવ છે અને ઉગ્રસેનનો પુત્ર છે, અન્યથા તેનામાં આવું વાર્ય સંભવે જ નહીં.' પછી રાજા સમુદ્રવિજય કંસને સાથે લઈને અર્ધચક્રી જરાસંધની પાસે ગયા, અને તેને સિંહરથ રાજાને સોંપ્યો, તે સાથે કંસનું પરાક્રમ પણ જણાવ્યું. જરાસંધે પ્રસન્ન થઈ કંસને પોતાની પુત્રી જીવયશા આપી. તે વખતે કંસે પિતાના રોષથી મથુરાપુરીની માગણી કરી, તેથી તે નગરી પણ આપી. જરાસંધે આપેલા સૈન્યને લઇને કંસ મથુરામાં આવ્યો. ત્યાં ક્રૂર કંસે પોતાના પિતા ઉગ્રસેનને બાંધીને પાંજરામાં પૂર્યો અને પોતે રાજા થયો.

ઉગ્રસેનને અતિમુક્ત વિગેરે પુત્રો હતા. તેમાં અતિમુક્તે પિતાના દુઃખથી દુઃખિત થઇને દીક્ષા લીધી પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનનારા કંસે શૌર્યનગરથી સુભદ્ર વણિકને બોલાવી સુવર્ણાદિકના દાનથી તેનો ઘણો સત્કાર કર્યો. છુટી રહેલી કંસની માતા ધારિણીએ પોતાના પતિને છોડાવવાને માટે કંસને વિનંતિ કરી, તથાપિ તેણે કોઇ રીતે પોતાના પિતા ઉગ્રસેનને છોડ્યો નહી. પછી ધારિણી કંસના માન્ય પુરૂષોને ઘેર જઇ પ્રતિદિન કહેતી કે 'કાંસાની પેટીમાં નાખીને કંસને યમુના નદીમાં મેં જ વહેતો મૂકાવ્યો હતો, તે વાતની મારા પતિ ઉગ્રસેનને તો ખબર પણ નથી, તેથી તે તો સર્વથા નિરપરાધી છે અને હું અપરાધી છું, માટે મારા પતિને તમે છોડાવો.' તેઓ આવી કંસને કહેતા, તો પણ તેણે ઉગ્રસેનને છોડ્યો નહી, કેમકે "પૂર્વ જન્મનું નિયાણું કદિ અન્યથા થતું નથી."

હવે જરાસંધે સત્કાર કરી વિદાય કરેલા રાજા સમુદ્રવિજય પોતાના બંધુઓની

સાથે પોતાના નગરમાં આવ્યા. શૌર્યપુરમાં સર્વત્ર સ્વેચ્છાએ ભમતા વસુદેવકુમારને જોઇ તેમના સૌંદર્યથી મોહિત થયેલી નગરની સ્ત્રીઓ જાણે મંત્રાકૃષ્ટ હોય તેમ તેની પાછળ ભમવા લાગી. સ્ત્રીઓને કામણરૂપ જેનું સૌંદર્ય છે એવા સમુદ્રવિજયના અનુજ બંધુ વસુદેવ કુમારે આમ તેમ ભમી ક્રીડા કરતાં કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો. એક વખતે નગરના મહાજને રાજા પાસે આવી એકાંતમાં કહ્યું કે 'તમારા લઘુ બંધુ વસુદેવના રૂપથી નગરની સર્વ સ્ત્રીઓ અમર્યાદ થઇ ગઇ છે. જે કોઇ સ્ત્રી વસુદેવને એકવાર પણ જુએ છે તો તે પરવશ થઇ જાય છે, તો એ કુમારને વારંવાર નગરમાં ફરતા જુએ તેની તો વાત જ શી કરવી ?.' રાજાએ મહાજનને કહ્યું કે 'હું તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરીશ.' એમ કહી તેમને વિદાય કર્યા. પછી રાજાએ પાસેના પરિવારને કહ્યું કે 'આ વાત તમે કોઈ વસુદેવને કહેશો નહીં.' એક દિવસે વસુદેવ સમુદ્રવિજયને પ્રણામ કરવા આવ્યા. એટલે તેને પોતાના ઉત્સંગમાં બેસારીને રાજાએ કહ્યું 'હે કુમાર! આખો દિવસ ક્રીડા માટે બહાર પર્યટન કરવાથી તમે કૃશ થઇ ગયા છો, માટે હવે તમે દિવસે બહાર ન જતાં ઘરમાં જ રહો, અને હે વત્સ ! ઘેર રહી તમે નવીન કળાઓ શિખો અને પ્રથમ શિખ્યા છો તે સંભારો. કળા જાણનારાઓની ગોષ્ઠીમાં તમને વિનોદ ઉત્પન્ન થશે.' આ પ્રમાણે વડીલ બંધુનાં વચનો સાંભળી વિનીત વસુદેવે હા પાડી અને ત્યારથી તે ઘેર રહીને ગીત નૃત્યાદિકના વિનોદમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

એક દિવસે ગંધ લઇને કુબ્જા નામની એક ગંધધારિણિ દાસી જતી હતી; તેને કુમારે પૂછ્યું કે 'આ ગંધ કોને માટે લઇ જાય છે?' કુબ્જા બોલી 'હે કુમાર! આ ગંધદ્રવ્ય રાજા સમુદ્રવિજયને માટે શિવાદેવીએ પોતે મોકલાવ્યું છે.' વસુદેવે કહ્યું 'આ ગંધદ્રવ્ય મારે પણ કામ આવશે.' એમ કહી મશ્કરીથી તેણે તે ગંધદ્રવ્ય તેની પાસેથી લઇ લીધું; એટલે કુબ્જા કોપ કરીને બોલી 'તમારા આવા ચરિત્રથી જ તમે નિયંત્રિત થઇને અહીં રહ્યા છો.' કુમારે કહ્યું કે 'તે શું ? કહે.' પછી ભય પામેલી કુબ્જાએ ભયવડે નગરજનનો સર્વ વૃત્તાંત પ્રથમથી માંડીને તેમને કહી સંભળાવ્યો. "સ્ત્રીઓના હૃદયમાં લાંબા કાળ સુધી રહસ્ય [1] રહેતું જ નથી." દાસીની કહેલી વાત સાંભળીને વસુદેવે વિચાર્યું કે 'નગરની સ્ત્રીઓની મારી ઉપર રૂચિ કરાવવાને માટે હું નગરમાં ભમું છું.' આ પ્રમાણે જો રાજા સમુદ્રવિજય માનતા હોય તો મારે અહીં નિવાસ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી કુબ્જાને રજા આપી તે જ રાત્રે ગુટિકાથી વેષ ફેરવીને વસુદેવકુમાર નગરની બહાર નીકળી ગયા.

પછી સ્મશાનમાં આવીને ત્યાં નજીક પડેલા કાષ્ટની ચિતા ખડકી, તેમાં કોઈ અનાથ શબને મૂકી વસુદેવે બાળી નાંખ્યું. પછી ગુરૂજનને ખમાવવાને માટે વસુદેવે પોતાના હસ્તાક્ષરે પત્ર લખી એક સ્તંભ ઉપર લટકાવ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું કે 'લોકોએ ગુરૂજનની આગળ ગુણને દોષરૂપે સ્થાપિત કર્યા, તેથી પોતાના આત્માને જીવતાં મર્યા જેવો

[1] છાની વાત.

માની વસુદેવે આ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો છે, તેથી હવે પોતાના તર્ક વિતર્કથી કલ્પેલો મારો છતો અથવા અછતો દોષ સર્વે ગુરૂજનો અને નગરજનો મૂળથી ક્ષમા કરશો.' આ પ્રમાણે કરી વસુદેવ બ્રાહ્મણનો વેષ લઇ ઉન્માર્ગે ચાલ્યો. અનુક્રમે કેટલુંક ભમીને સન્માર્ગે આવ્યો, ત્યાં કોઇ રથમાં બેઠેલી સ્ત્રીએ તેને જોયો. તે સ્ત્રી પોતાના પિતાને ઘેર જતી હતી, તેણીએ પોતાની માતાને કહ્યું કે 'આ શ્રાંત થયેલા બ્રાહ્મણને રથમાં બેસાડ.' તેણીએ તે બ્રાહ્મણને રથમાં બેસાર્યો. અનુક્રમે તે તેને ગામ આવ્યો. ત્યાં વસુદેવ સ્નાન ભોજન કરીને સાયંકાળે કોઇ યક્ષના મંદિરમાં જઇને રહ્યો.

અહીં મથુરામાં 'વસુદેવકુમારે અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો' એ ખબર સાંભળી યાદવો પરિવાર સહિત રૂદન કરવા લાગ્યા. પછી તેમણે વસુદેવની ઉત્તરક્રિયા કરી. આ વાર્ત્તા સાંભળી વસુદેવ નિશ્ચિંત થયા. ત્યારબાદ આગળ ચાલતાં વિજયખેટ નામના નગરમાં તે ગયો. ત્યાં સુગ્રીવ નામે રાજા હતો. તેને શ્યામા અને વિજયસેના નામે બે મનોહર અને કળા જાણનારી કન્યાઓ હતી. વસુદેવ કળાવિજયના પણથી તે બંને કન્યાઓને પરણ્યા. તેઓની સાથે ક્રીડા કરતા સુખે કરીને ત્યાંજ રહ્યા. ત્યાં તેને વિજયસેના નામની પત્નીથી અક્રૂર નામે એક પુત્ર થયો, જે બીજો વસુદેવજ હોયની તેવો લાગતો હતો. અન્યદા તે બધાંને ત્યાંજ મૂકીને એકલા ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એક ઘોર અટવીમાં આવ્યા. ત્યાં તૃષા લાગવાથી જળને માટે જલાવર્ત નામના એક સરોવર પાસે આવ્યા. તે વખતે એક જંગમ વિંધ્યાદ્રિ જેવો હાથી તેની સામે દોડતો આવ્યો. તેને ઘણો ખેદ પમાડીને કુમાર સિંહની જેમ તેના ઉપર ચડી બેઠો. તેમને હાથી ઉપર બેઠેલા જોઇ અર્ચિમાલી અને પવનંજય નામના બે ખેચરો તેમે કુંજરાવર્ત નામના ઉદ્યાનમાં લઇ ગયા. ત્યાં અશનિવેગ નામે વિદ્યાધરોનો એક રાજા હતો. તેણે શ્યામા નામની પોતાની કન્યા વસુદેવને આપી. તે તેણીની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા. શ્યામાએ એવી વીણા વગાડી કે જેથી સંતુષ્ટ થઇ વસુદેવે તેને વરદાન માંગવાને કહ્યું, ત્યારે તેણીએ વરદાન માગ્યું કે 'મારે તમારો વિયોગ ન થાઓ.' વસુદેવે પૂછ્યું કે, 'આવું વરદાન માગવાનું શું કારણ છે?' ત્યારે શ્યામા બોલી 'વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર કિન્નરગીત નામના નગરમાં અર્ચિમાલી નામે રાજા હતો. તેને જ્વલનવેગ અને અશનિવેગ નામે બે પુત્રો થયા. અર્ચિમાલીએ જ્વલનવેગને રાજ્ય ઉપર બેસારી વ્રત ગ્રહણ કર્યું. જ્વલનવેગને અર્ચિમાલા નામની સ્ત્રીથી અંગારક નામે એક પુત્ર થયો, અને અશનિવેગને સુપ્રભા રાણીના ઉદરથી શ્યામા નામે હું પુત્રી થઇ જ્વલનવેગ અશનિવેગને રાજ્ય ઉપર બેસારીને સ્વર્ગે ગયો. પછી જ્વલનવેગના પુત્ર અંગારકે વિદ્યાના બળથી મારા પિતા અશનિવેગને કાઢી મૂકીને રાજ્ય લઇ લીધું. મારા પિતા અષ્ટાપદ ઉપર ગયા. ત્યાં એક અંગિરસ નામના ચારણમુનિને તેણે પૂછ્યું કે, 'મને રાજ્ય મળશે કે નહી?', મુનિ બોલ્યા—'તારી પુત્રી શ્યામાના પતિના પ્રભાવથી તને રાજ્ય મળશે, અને જલાવર્ત સરોવર પાસે જે હાથીને જીતી લેશે, તે તારી પુત્રીનો પતિ થશે, એમ જાણી લેજે.' મુનિની વાણીની પ્રતીતિથી મારા પિતા અહીં એક નગર વસાવીને

રહ્યા, અને હમેશાં તે જલાવર્ત સરોવર પાસે તમારી શોધને માટે બે ખેચરોને મોકલવા લાગ્યા ત્યાં તમે હાથીને જીતીને તેની ઉપર ચઢી બેઠા, તે જોઇને તે ખેચરો તમને અહીં લઇ આવ્યા અને પછી મારા પિતા અશનિવેગે તમારી સાથે મને પરણાવી. પૂર્વે મહાત્મા ધરણેંદ્ર નાગેંદ્રે અને વિદ્યાધરોએ મળીને અહીં એવો ઠરાવ કર્યો છે કે, 'જે પુરૂષ અર્હત્ ચૈત્યની પાસે રહ્યો હોય, જેની સાથે સ્ત્રી હોય અથવા જે સાધુની સમીપે બેઠો હોય તેવા પુરૂષને જે મારશે, તે વિદ્યાવાન્ હશે તો પણ વિદ્યારહિત થઇ જશે.' હે સ્વામિન્! આવા કારણથી મેં 'તમારો વિયોગ ન થાય' એવું વરદાન માગેલું છે, જેથી એકાકી એવા તમને એ પાપી અંગારક મારી નાખે નહીં." આ પ્રમાણેની તેની વાણી સ્વીકારીને અંધકવૃષ્ણિના દશમા પુત્ર વસુદેવકુમાર કળાભ્યાસના વિનોદવડે તેની સાથે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. એક વખતે વસુદેવ શ્યામાની સાથે રાત્રે સુતા હતા તે વખતે અંગારક વિદ્યાધર આવીને તેને હરી ગયો. વસુદેવે જાગીને જોયું કે 'મને કોણ હરી જાય છે?' ત્યાં તો શ્યામાના મુખવાળો અંગારક અને 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એમ બોલતી ખડ્ગવારિણી શ્યામા તેમના જોવામાં આવી. અંગારકે શ્યામાના શરીરના બે ભાગ કરી દીધા, તે જોઇ વસુદેવ પીડિત થયા. તેવામાં અંગારકની સામે બે શ્યામા યુદ્ધ કરતી જોવામાં આવી. પછી વસુદેવે 'આ માયા છે' એવો નિશ્ચય કરી ઇંદ્ર જેમ વજ્રવડે પર્વતપર પ્રહાર કરે તેમ મુષ્ટિવડે અંગારકને પ્રહાર કર્યો. તે પ્રહારથી પીડિત થયેલા અંગારકે વસુદેવને આકાશમાંથી પડતા મૂક્યા, તે ચંપાનગરીની બહારના વિશાળ સરોવરમાં આવીને પડ્યા હંસની જેમ તે સરોવરને તરીને વસુદેવ તે સરોવરના તીર પરના ઉપવનમાં આવેલા શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુના ચૈત્યમાં પેઠા. ત્યાં વાસુપૂજ્ય પ્રભુને વંદના કરીને અવશેષ રાત્રિ ત્યાં જ નિર્ગમન કરી, પ્રાતઃકાળે કોઇ એક બ્રાહ્મણની સાથે ચંપાનગરીમાં આવ્યા

તે નગરીમાં સ્થાને સ્થાને હાથમાં વીણા રાખીને રહેલા યુવાન પુરૂષોને જોઇ તેણે એક બ્રાહ્મણને તેનો હેતુ પૂછ્યો, એટલે તે બ્રાહ્મણે કહ્યું, 'આ નગરમાં ચારૂદત્ત નામે એક શ્રેષ્ઠી રહે છે, તેને ગંધર્વસેના નામે કળાના એકસ્થાન જેવી સ્વરૂપવતી કન્યા છે. તેણીએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે 'જે ગાયનકળામાં મને જીતશે તે મારોભર્ત્તાર થશે.' તેથી તેણીને વરવા માટે આ સર્વ જનો ગાયનકળા શિખવાને પ્રવર્ત્યા છે. પ્રત્યેક માસે સુગ્રીવ અને યશોગ્રીવ નામના બે ગંધર્વાચાર્યોની આગળ ગાયનપ્રયોગ થાય છે." પછી વસુદેવ તે બન્નેમાં ઉત્તમ એવા સુગ્રીવ પંડિતની પાસે બ્રાહ્મણને રૂપે ગયા, અને જઇને કહ્યું કે, 'હું ગૌતમગોત્રી સ્કંદિલનામે બ્રાહ્મણ છું. ચારૂદત્ત શ્રેષ્ઠીની ગંધર્વસેના નામની પુત્રીને વરવાને માટે હું તમારી પાસે ગંધર્વ કળાનો અભ્યાસ કરવાને ઇચ્છું છુ, માટે મારા જેવા વિદેશીને તમે શિષ્યપણે અંગીકાર કરો.' ધૂળમાં ઢંકાયેલા રત્નને નહીં જાણનાર મૂઢની જેમ ગાયનાચાર્ય સુગ્રીવે તેને મુર્ખ જાણીને આદરપૂર્વક પોતાની પાસે રહેવાનું પણ કહ્યું નહી. તો પણ વસુદેવકુમાર ગ્રામ્ય વચનથી લોકોને હસાવતો પોતાના મૂળ સ્વરૂપને ગોપ-

માની વસુદેવે આ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો છે, તેથી હવે પોતાના તર્ક વિતર્કથી કલ્પેલો મારો છતો અથવા અછતો દોષ સર્વે ગુરૂજનો અને નગરજનો મૂળથી ક્ષમા કરશો.' આ પ્રમાણે કરી વસુદેવ બ્રાહ્મણનો વેષ લઇ ઉન્માર્ગે ચાલ્યો. અનુક્રમે કેટલુંક ભમીને સન્માર્ગે આવ્યો, ત્યાં કોઇ રથમાં બેઠેલી સ્ત્રીએ તેને જોયો. તે સ્ત્રી પોતાના પિતાને ઘેર જતી હતી, તેણીએ પોતાની માતાને કહ્યું કે 'આ શ્રાંત થયેલા બ્રાહ્મણને રથમાં બેસાડ.' તેણીએ તે બ્રાહ્મણને રથમાં બેસાર્યો. અનુક્રમે તે તેને ગામ આવ્યો. ત્યાં વસુદેવ સ્નાન ભોજન કરીને સાયંકાળે કોઇ યક્ષના મંદિરમાં જઇને રહ્યો.

અહીં મથુરામાં 'વસુદેવકુમારે અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો' એ ખબર સાંભળી યાદવો પરિવાર સહિત રૂદન કરવા લાગ્યા. પછી તેમણે વસુદેવની ઉત્તરક્રિયા કરી. આ વાર્તા સાંભળી વસુદેવ નિશ્ચિંત થયા. ત્યારબાદ આગળ ચાલતાં વિજયખેટ નામના નગરમાં તે ગયો. ત્યાં સુગ્રીવ નામે રાજા હતો. તેને શ્યામા અને વિજયસેના નામે બે મનોહર અને કળા જાણનારી કન્યાઓ હતી. વસુદેવ કળાવિજયના પણથી તે બંને કન્યાઓને પરણ્યા. તેઓની સાથે ક્રીડા કરતા સુખે કરીને ત્યાંજ રહ્યા. ત્યાં તેને વિજયસેના નામની પત્નીથી અક્રૂર નામે એક પુત્ર થયો, જે બીજો વસુદેવજ હોયની તેવો લાગતો હતો. અન્યદા તે બધાંને ત્યાંજ મૂકીને એકલા ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એક ઘોર અટવીમાં આવ્યા. ત્યાં તૃષા લાગવાથી જળને માટે જલાવર્ત નામના એક સરોવર પાસે આવ્યા. તે વખતે એક જંગમ વિંધ્યાદ્રિ જેવો હાથી તેની સામે દોડતો આવ્યો. તેને ઘણો ખેદ પમાડીને કુમાર સિંહની જેમ તેના ઉપર ચડી બેઠા. તેમને હાથી ઉપર બેઠેલા જોઇ અર્ચિમાલી અને પવનંજય નામના બે ખેચરો તેમે કુંજરાવર્ત નામના ઉદ્યાનમાં લઇ ગયા. ત્યાં અશનિવેગ નામે વિદ્યાધરોનો એક રાજા હતો, તેણે શ્યામા નામની પોતાની કન્યા વસુદેવને આપી. તે તેણીની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા. શ્યામાએ એવી વીણા વગાડી કે જેથી સંતુષ્ટ થઇ વસુદેવે તેને વરદાન માંગવાને કહ્યું, ત્યારે તેણીએ વરદાન માગ્યું કે 'મારે તમારો વિયોગ ન થાઓ.' વસુદેવે પૂછ્યું કે, 'આવું વરદાન માગવાનું શું કારણ છે?' ત્યારે શ્યામા બોલી 'વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર કિન્નરગીત નામના નગરમાં અર્ચિમાલી નામે રાજા હતો. તેને જ્વલનવેગ અને અશનિવેગ નામે બે પુત્રો થયા. અર્ચિમાલીએ જ્વલનવેગને રાજ્ય ઉપર બેસારી વ્રત ગ્રહણ કર્યું. જ્વલનવેગને અર્ચિમાલા નામની સ્ત્રીથી અંગારક નામે એક પુત્ર થયો, અને અશનિવેગને સુપ્રભા રાણીના ઉદરથી શ્યામા નામે હું પુત્રી થઇ. જ્વલનવેગ અશનિવેગને રાજ્ય ઉપર બેસારીને સ્વર્ગે ગયો. પછી જ્વલનવેગના પુત્ર અંગારકે વિદ્યાના બળથી મારા પિતા અશનિવેગને કાઢી મૂકીને રાજ્ય લઇ લીધું. મારા પિતા અષ્ટાપદ ઉપર ગયા ત્યાં એક અંગિરસ નામના ચારણમુનિને તેણે પૂછ્યું કે, 'મને રાજ્ય મળશે કે નહીં?' મુનિ બોલ્યા—'તારી પુત્રી શ્યામાના પતિના પ્રભાવથી તને રાજ્ય મળશે, અને જલાવર્ત સરોવર પાસે જે હાથીને જીતી લેશે, તે તારી પુત્રીનો પતિ થશે, એમ જાણી લેજે.' મુનિની વાણીની પ્રતીતિથી મારા પિતા અહીં એક નગર વસાવીને

રહ્યા, અને હમેશાં તે જલાવર્ત સરોવર પાસે તમારી શોધને માટે બે ખેચરોને મોકલવા લાગ્યા. ત્યાં તમે હાથીને જીતીને તેની ઉપર ચઢી બેઠા, તે જોઈને તે ખેચરો તમને અહીં લઇ આવ્યા અને પછી મારા પિતા અશનિવેગે તમારી સાથે મને પરણાવી. પૂર્વે મહાત્મા ધરણેંદ્ર નાગેંદ્રે અને વિદ્યાધરોએ મળીને અહીં એવો ઠરાવ કર્યો છે કે, 'જે પુરૂષ અર્હત્ ચૈત્યની પાસે રહ્યો હોય, જેની સાથે સ્ત્રી હોય અથવા જે સાધુની સમીપે બેઠો હોય તેવા પુરૂષને જે મારશે, તે વિદ્યાવાન્ હશે તો પણ વિદ્યારહિત થઇ જશે.' હે સ્વામિન્! આવા કારણથી મેં 'તમારો વિયોગ ન થાય' એવું વરદાન માગેલું છે, જેથી એકાકી એવા તમને એ પાપી અંગારક મારી નાખે નહી." આ પ્રમાણેની તેની વાણી સ્વીકારીને અંધકવૃષ્ણિના દશમા પુત્ર વસુદેવકુમાર કળાભ્યાસના વિનોદવડે તેની સાથે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. એક વખતે વસુદેવ શ્યામાની સાથે રાત્રે સુતા હતા તે વખતે અંગારક વિદ્યાધર આવીને તેને હરી ગયો. વસુદેવ જાગીને જોયું કે 'મને કોણ હરી જાય છે?' ત્યાં તો શ્યામાના મુખવાળો અંગારક અને 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એમ બોલતી ખડ્ગધારિણી શ્યામા તેમના જોવામાં આવી. અંગારકે શ્યામાના શરીરના બે ભાગ કરી દીધા, તે જોઇ વસુદેવ પીડિત થયા. તેવામાં અ ગારકની સામે બે શ્યામા યુદ્ધ કરતી જોવામાં આવી. પછી વસુદેવે 'આ માયા છે' એવો નિશ્ચય કરી ઇંદ્ર જેમ વજ્રવડે પર્વતપર પ્રહાર કરે તેમ મુષ્ટિવડે અંગારકને પ્રહાર કર્યો. તે પ્રહારથી પીડિત થયેલા અંગારકે વસુદેવને આકાશમાંથી પડતા મૂક્યા, તે ચંપાનગરીની બહારના વિશાળ સરોવરમાં આવીને પડ્યા. હંસની જેમ તે સરોવરને તરીને વસુદેવ તે સરોવરના તીર પરના ઉપવનમાં આવેલા શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુના ચૈત્યમાં પેઠા. ત્યાં વાસુપૂજ્ય પ્રભુને વંદના કરીને અવશેષ રાત્રિ ત્યાં જ નિર્ગમન કરી; પ્રાતઃકાળે કોઇ એક બ્રાહ્મણની સાથે ચંપાનગરીમાં આવ્યા.

તે નગરીમાં સ્થાને સ્થાને હાથમાં વીણા રાખીને રહેલા યુવાન પુરૂષોને જોઈ તેણે એક બ્રાહ્મણને તેનો હેતુ પૂછ્યો, એટલે તે બ્રાહ્મણે કહ્યું, 'આ નગરમાં ચારૂદત્ત નામે એક શ્રેષ્ઠી રહે છે, તેને ગંધર્વસેના નામે કળાના એકસ્થાન જેવી સ્વરૂપવતી કન્યા છે. તેણીએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે 'જે ગાયનકળામાં મને જીતશે તે મારોભર્તાર થશે.' તેથી તેણીને વરવા માટે આ સર્વ જનો ગાયનકળા શિખવાને પ્રવર્ત્યા છે. પ્રત્યેક માસે સુગ્રીવ અને યશોગ્રીવ નામના બે ગંધર્વાચાર્યોની આગળ ગાયનપ્રયોગ થાય છે." પછી વસુદેવ તે બન્નેમાં ઉત્તમ એવા સુગ્રીવ પંડિતની પાસે બ્રાહ્મણને રૂપે ગયા, અને જઇને કહ્યું કે 'હું ગૌતમગોત્રી સ્કંદિલનામે બ્રાહ્મણ છું. ચારૂદત્ત શ્રેષ્ઠીની ગંધર્વસેના નામની પુત્રીને વર-વાને માટે હું તમારી પાસે ગંધર્વ કળાનો અભ્યાસ કરવાને ઈચ્છું છું, માટે મારા જેવા વિદેશીને તમે શિષ્યપણે અંગીકાર કરો.' ધૂળમાં ઢંકાયેલા રત્નને નહીં જાણનાર મૂઢની જેમ ગાયનાચાર્ય સુગ્રીવે તેને મૂર્ખ જાણીને આદરપૂર્વક પોતાની પાસે રહેવાનું પણ કહ્યુ નહી. તો પણ વસુદેવકુમાર ગ્રામ્ય વચનથી લોકોને હસાવતો પોતાના મૂળ સ્વરૂપને ગોપ-

વીને ગાયમંવિઘાના અધ્યયનનું મિષ કરીને સુગ્રીવની પાસે રહ્યા. એકવાર ગાયન-કળાના વાદને દિવસે સુગ્રીવની સ્ત્રીએ પુત્રની જેવા સ્નેહથી વસુદેવને સુંદર વસ્ત્રનો જોટો આપ્યો. પ્રથમ શ્યામાએ એક વેષ આપ્યો હતો તે અને આ વસ્ત્રનો જોટો ધારણ કરી વસુદેવ લોકોને કૌતુક ઉત્પન્ન કરતો ચાલ્યો. એટલે 'ચાલ, તું ગાયનવિદ્યા જાણે છે, તેથી અમે માનીએ છીએ કે આજે તું ગંધર્વસેનાને જીતી લઈશ.' એમ કહી નગર-જનો તેનું ઉપહાસ્ય કરવા લાગ્યા. તે ઉપહાસ્યથી પ્રસન્ન થતો વસુદેવ ગાયકોની સભામાં ગયો; ત્યાં લોકોએ ઉપહાસ્યમાં જ તેને ઉંચા આસન ઉપર બેસાર્યો. તે સમયે જાણે કોઇ દેવાંગના પૃથ્વીપર આવી હોય તેવી ગંધર્વસેના સભામંડપમાં આવી. તેણે ક્ષણ વારમાં સ્વદેશી અને વિદેશી ઘણા ગાયકોને જીતી લીધા. પછી જ્યારે વસુદેવનો વાદ કરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાનું રૂપ પ્રકટ કર્યું, જેથી કામરૂપી દેવના જેવો તે શોભવા લાગ્યો, તેનું રૂપ જોતાં જ ગંધર્વસેના ક્ષોભ પામી ગઇ, અને 'આ કોણ હશે' એમ તર્ક વિતર્ક કરતાં સર્વ લોકો વિસ્મય પામી ગયા. પછી લોકોએ જે જે વીણા તેને વગાડવા આપી. તે સર્વ તેણે દૂષણ બતાવીને તજી દીધી. પછી ગંધર્વસેનાએ પોતાની વીણા તેને આપી એટલે તેને સજ્જ કરીને વસુદેવે પૃછ્યું કે 'હે સુભ્રુ ! શું આ વીણાવડે મારે ગાયન કરવાનું છે?' ગંધર્વસેના બોલી 'હે ગીતજ્ઞ ! પદ્મ ચક્રવર્તીના જ્યેષ્ઠ બંધુ વિષ્ણુકુમાર મુનિનું ત્રિવિક્રમ સંબંધી ગીત આ વીણામાં વગાડો.' પછી જાણે પુરૂષવેષી સરસ્વતી હોય તેવા વસુદેવે તે ગીત વીણામાં એવું ઉતાર્યું કે જેથી સર્વ સભાસદોની સંમતિપૂર્વક તેણે ગંધર્વસેનાને જીતી લીધી. પછી ચારૂદત્ત શ્રેષ્ઠી બીજા બધા વાદીઓને વિદાય કરીને વસુદેવને મોટા માન સાથે પોતાને ઘેર લાવ્યો. વિવાહ વખતે શેઠે કહ્યું કે 'વત્સ ! ક્યું ગોત્ર ઉદ્દેશીને હું તમને દાન આપું તે કહો.' વસુદેવે હસીને કહ્યુ 'જે તમને ઠીક લાગે તે ગોત્ર કહો.' શ્રેષ્ઠીએ કહ્યું 'આ વણિક પુત્રી છે એવું ધારી તમને હસવાનું કારણ થયું છે, પણ કોઇ સમયે હું તમને આ પુત્રીનો વૃત્તાંત આદિથી કહી સંભળાવીશ.' એમ કહી ચારૂદત્ત શેઠે તે વરકન્યાનો વિવાહ કર્યો. પછી સુગ્રીવ અને યશોગ્રીવે શ્યામા અને વિજયા નામની પોતાની બે કન્યા કે જે તેના ગુણથી રંજિત થયેલી હતી, તે વસુદેવને આપી.

એક દિવસે ચારૂદત્તે વસુદેવને કહ્યું કે "આ ગંધર્વકન્યાનું કુળ વિગેરે સર્વ વૃત્તાંત સાંભળો. આ નગરીમાં ભાનુ નામે એક ધનાઢ્ય શેઠ હતો. તેને સુભદ્રા નામે એક પુત્રી હતી. તે બંને અપુત્રપણાના દુઃખથી દુઃખી હતા. એક વખતે તેઓએ એક ચારણ મુનિને પુત્રના જન્મવિષે પૃછ્યું. તેમણે કહ્યું કે 'પુત્ર થશે.' તે પછી અનુક્રમે હું પુત્ર થયો. એક દિવસે હું મિત્રોની સાથે ક્રીડા કરવા ગયો હતો, ત્યાં સમુદ્રને કાંઠે કોઈ આકાશગામી પુરૂષનાં મનોહર પગલાં પડેલાં મારા જોવામાં આવ્યાં. તે પગલાંની સાથે સ્ત્રીનાં પગલાં પણ હતાં, તેથી જાણવામાં આવ્યું કે કોઇ પુરૂષ પ્રિયા સાથે અહીંથી ગયેલ છે. પછી આગળ ચાલ્યો તો એક કદલીગૃહમાં પુષ્પની શય્યા અને ઢાલ તરવાર મારા જોવામાં આવ્યાં.

તેની નજીક એક વૃક્ષની સાથે લોઢાના ખીલાવડે ખીલી લીધેલો એક ખેચર જોવામાં આવ્યો અને પેલી તરવારના મ્યાનની સાથે ઔષધનાં ત્રણ વલય બાંધેલાં જોવામાં આવ્યાં. પછી મેં મારી બુદ્ધિથી તેમાંની એક ઔષધિવડે તે ખેચરને ખીલાથી મુક્ત કર્યો, બીજી ઔષધિવડે તેના ઘા રૂઝાવી દીધા અને ત્રીજી ઔષધિવડે તેને સચેત કર્યો. પછી તે બોલ્યો 'વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર આવેલા શિવમંદિર નગરના રાજા મહેંદ્રવિક્રમનો અમિતગતિ નામે હું પુત્ર છું. એક વખતે ધૂમશિખ અને ગૌરસુંડ નામના બે મિત્રોની સાથે ક્રીડા કરતો કરતો હું હીમવાન્ પર્વત ઉપર ગયો. ત્યાં હિરણ્યરોમ નામના મારા એક તપસ્વી મામાની સુકુમાલિકા નામની રમણિક કુમારી મારા જોવામાં આવી. તેને જોતાં જ હું કામાર્ત્ત થઈ સ્વસ્થાન પ્રત્યે ગયો. પછી મારા મિત્ર પાસેથી મારી સ્થિતિ જાણીને તત્કાળ મારા પિતાએ મને બોલાવીને તેણીની સાથે પરણાવ્યો. હું તેની સાથે ક્રીડા કરતો રહેતો હતો, તેવામાં એક વખતે મારો મિત્ર ધૂમશિખ 'તે મારી સ્ત્રીનો અભિલાષી થયો છે, એવું તેની ચેષ્ટા ઉપરથી મારા જાણવામાં આવ્યું, તથાપિ હું તેની સાથે વિહાર કરતો અહીં આવ્યો. ત્યાં તેણે મને પ્રમાદીને અહીં ખીલા સાથે જડી લીધો અને સુકુમાલિકાને હરી ગયો. આ મહા કષ્ટમાંથી તમે મને છોડાવ્યો છે, તો કહો, હવે હું તમારૂં શું કામ કરૂં કે જેથી હે મિત્ર ! તમારી જેવા અકારણ મિત્રનો હુ અનૃણી થાઉં.'

પછી મેં કહ્યું કે 'હે સુંદર ! તમારા દર્શનથી જ હુ તો કૃતાર્થ થયો છું' તે સાંભળી તે ખેચર ઉડીને તત્કાળ ચાલ્યો ગયો. પછી હુ ત્યાંથી ઘેર ગયો, અને મિત્રોની સાથે સુખે ક્રીડા કરવા લાગ્યો. અનુક્રમે માતાપિતાના નેત્રને ઉત્સવ આપતો હું યૌવન વયને પ્રાપ્ત થયો. પછી માતાપિતાની આજ્ઞાથી શુભ દિવસે સર્વાર્થ નામના મારા મામાની મિત્રવતી નામની પુત્રીને હુ પરણ્યો. કળાની આસક્તિથી હું તે સ્ત્રીમાં ભોગાસક્ત થયો નહીં; તેથી મારા પિતા મને મુગ્ધ જાણવા લાગ્યા. પછી તેમણે ચાતુર્યપ્રાપ્તિને માટે મને શૃંગારની લલિત ચેષ્ટામાં જોડી દીધો, તેથી હું ઉપવન વિગેરેમાં સ્વેચ્છાએ વિચરવા લાગ્યો. એમ કરતાં કલિંગસેનાની પુત્રી વસંતસેના નામની વેશ્યાને ઘેર હું બાર વર્ષ સુધી રહ્યો. ત્યાં રહીને મેં અજ્ઞાનપણે સોળ કરોડ સુવર્ણ દ્રવ્ય ઉડાવી દીધું. છેવટે કલિંગસેનાએ મને નિર્ધન થયેલો જાણીને તેના ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો. ત્યાંથી ઘેર આવતાં માતાપિતાનું મૃત્યુ થયેલુ જાણી ધૈર્યથી વ્યાપાર કરવાને માટે મારી સ્ત્રીનાં આભૂષણો ગ્રહણ કર્યા. પછી મારા મામાની સાથે વ્યાપાર અર્થે ચાલીને હું ઉશીરવર્તી નગરીએ આવ્યો. ત્યાં સ્ત્રીનાં આભૂષણો વેચીને મેં કપાસ ખરીદ કર્યો, તે લઈને હું તામ્રલિપ્તી નગરીએ જતો હતો, ત્યાં માર્ગમાં દાવાનળવડે તે કપાસ બળી ગયો, તેથી મારા મામાએ મને નિર્ભાગી જાણીને તજી દીધો. પછી અશ્વ ઉપર બેઠેલો હું એકલો પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલ્યો. ત્યાં માર્ગમાં મારો અશ્વ મરી ગયો એટલે હું પાદચારી થયો. લાંબી મજલથી ગ્લાનિ પામતો અને ક્ષુધા તૃષાથી પીડિત થતો હુ વણિક્જનોથી આકુળ એવા પ્રિયંગુ નગરમાં આવ્યો. ત્યાં મારા પિતાના મિત્ર સુરેંદ્રદત્તે મને જોયો. તે મને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. ત્યાં વસ્ત્ર

અને ભોજનાદિકથી સત્કાર પામેલો હું પુત્રની જેમ સુખે રહેવા લાગ્યો. પછી તેની પાસેથી તેનું એક લાખ દ્રવ્ય વ્યાજે લીધું, અને તેણે વાર્યો તોપણ હું તેનાં કરિયાણાં લઇ વહાણ ભરીને સમુદ્રમાર્ગે ચાલ્યો. અનુક્રમે યમુના દ્વીપમાં આવીને બીજા અંતર્દ્વીપ અને નગર વિગેરેમાં ગમનાગમન કરી મેં આઠ કોટી સુવર્ણ ઉપાર્જન કર્યું. તે દ્રવ્ય લઇને હું જળમાર્ગે સ્વદેશ તરફ વળ્યો. ત્યાં માર્ગમાં મારૂં વહાણ ભાંગી ગયું, અને માત્ર એક પાટીયું મારા હાથમાં આવ્યું. સાત દિવસે સમુદ્ર તરીને હું ઉદુંબરાવતી કુલ નામના સમુદ્રકાંઠે પહોંચ્યો. ત્યાં રાજપુર નામે એક નગર હતું, તેની પાસે હું માંડમાંડ આવ્યો. તે નગરની બહાર ઘણી ઝાડીવાળું એક ઉદ્યાન હતું, તેમાં જઇને હું રહ્યો. ત્યાં દિનકરપ્રભ નામે એક ત્રિદંડી સન્યાસી મારા જોવામાં આવ્યો. તેની આગળ મેં મારૂં ગોત્ર વિગેરે જણાવ્યું, તેથી તે મારાપર પ્રસન્ન થયો અને તેણે મને પુત્રવત્ રાખ્યો.

એક દિવસે તે ત્રિદંડીએ મને કહ્યું કે, 'તું દ્રવ્યનો અર્થી જણાય છે, તેથી હે વત્સ ! ચાલ. આપણે આ પર્વત ઉપર જઇએ. ત્યાં હું તને એવો રસ આપીશ કે જેથી ઇચ્છા પ્રમાણે કોટી ગમે સુવર્ણની તને પ્રાપ્ત થઈ શકશે.' તેનાં આવાં વચન સાંભળી ઘણો ખુશી થઇને હું તેની સાથે ચાલ્યો. બાજે દિવસે જેમાં અનેક સાધકો રહેલા છે એવી એક મોટી અટવીમાં અમે આવી પહોંચ્યા. પછી તે ગિરિના નિતંબ ઉપર અમે ચઢ્યા. ત્યાં ઘણી યંત્રમય શિલાઓથી વ્યાપ્ત અને યમરાજના મુખ જેવું મોટું ગહ્વર જોવામાં આવ્યું. તે મહા ગહ્વર દુર્ગપાતાલ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ હતું. ત્રિદંડીએ મંત્ર ભણીને તેનું દ્વાર ઉઘાડ્યું, એટલે અમે તેમાં પ્રવેશ કર્યો, તેમાં ઘણું ભમ્યા ત્યારે એક રસકૂપ અમારા જોવામાં આવ્યો. તે કૂપ ચાર હાથ લાંબો પહોળો હતો અને તે નરકના દ્વાર જેવો ભયંકર દેખાતો હતો. ત્યાં ત્રિદંડીએ મને કહ્યું કે 'આ કુવામાં ઉતરી તું તુંબડીવડે તેનો રસ ભરી લે.' પછી તેણે દોરીનો એક છેડો પકડી રાખી બીજા છેડા સાથે બાંધેલી માંચીમાં બેસાડી મને કુવામાં ઉતાર્યો. ચાર પુરૂષપ્રમાણ હું ઉંડો ઉતર્યો. એટલે તેની અંદર ફરતી મેખલા અને મધ્યમાં રહેલો રસ મેં જોયો. તે વખતે કોઇએ મને તે રસ લેવાનો નિષેધ કર્યો. મેં કહ્યું કે 'હું ચારૂદત્ત નામે વણિક છું અને ભગવાન્ ત્રિદંડીએ મને રસ લેવાને માટે ઉતાર્યો છે, તો તમે મને કેમ અટકાવો છો ?' ત્યારે તે બોલ્યો કે 'હું પણ ધનાર્થી વણિક છું. અને બળિદાન માટે પશુના માંસની જેમ મને પણ તે ત્રિદંડીએજ આ રસકૂપમાં નાખી દીધો છે અને પછી તે પાપી ચાલ્યો ગયો હતો. મારી સર્વ કાયા આ રસવડે ખવાઈ ગઇ છે, માટે તું આ રસમાં હાથ બોળીશ નહિ. હું તને તારી તુંબડીમાં રસ ભરી આપીશ.' પછી મેં તેને તુંબડી આપી, એટલે તેણે રસથી ભરી દીધી અને મારી માંચી નીચે બાંધી. પછી મેં રજ્જુ કંપાવી એટલે તે ત્રિદંડીએ રજ્જુ ખેંચી, જેથી હું કુવાના કાંઠા પાસે આવ્યો. પછી તેણે મને બહાર ન કાઢતાં તે રસતુંબી માગી. તે સન્યાસીને પરદ્રોહી અને લુબ્ધ જાણીને મેં તે રસ પાછો કુવામાં નાખી દીધો, તેથી તેણે માંચી સહિત મને કુવામાં પડતો મુક્યો. ભાગ્યયોગે હું પેલી વેદી ઉપર પડ્યો.

એટલે પેલા અકારણ બંધુએ કહ્યું કે 'ભાઈ! ખેદ કરીશ નહીં. તું રસની અંદર પડ્યો નથી, વેદી ઉપર પડ્યો છે તે ઠીક થયું છે. હવે જ્યારે ત્યારે પણ અહીં ઘો આવશે એટલે તેનું પુચ્છ અવલંબીને તારાથી કુવા બહાર નીકળાશે, માટે તે આવે ત્યાં સુધી રાહ જો.' પછી તેનાં વચનથી સ્વસ્થ થઈ વારંવાર નવકાર મંત્રને ગણતો હું કેટલોક કાળ ત્યાં રહ્યો. અનુક્રમે તે પુરૂષ મૃત્યુ પામ્યો. એક વખતે ભયંકર શબ્દ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. તેથી હું ચકિત થઈ ગયો, પરંતુ પછી તેનું વચન યાદ આવવાથી જાણ્યું કે આ શબ્દ ઘોનો હશે, અને જરૂર તે અહીં આવતી હશે. ક્ષણવારમાં તો ઘો રસ પીવાને આવી. રસ પીને જ્યારે તે પાછી વળી ત્યારે એ પરાક્રમી ઘોના પુંછડા સાથે હું બે હાથે વળગી પડ્યો. ગાયના પુંછ સાથે વળગેલો ગોપાળ જેમ નદીમાંથી નીકળે તેમ હું તેને પુંછડે વળગવાથી કુવામાંથી બહાર નીકળ્યો. બહાર નીકળ્યા પછી મેં તે ઘોનું પુચ્છ છોડી દીધું; એટલે મૂર્ચ્છા ખાઇને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો, થોડીવારે સંજ્ઞા મેળવીને હું આમતેમ ફરવા લાગ્યો, તેવામાં એક અરણ્ય માહષ ત્યાં આવ્યો, તેને જોઇને હું એક શિલા ઉપર ચઢી ગયો, તે મહિષે પોતાના ઉગ્ર શીંગડાથી શિલાને તાડન કરવા માંડ્યું, એટલામાં યમરાજના બાહુ જેવો એક સર્પ નીકળ્યો; તેણે મહિષને પકડ્યો, પછી તેઓ યુદ્ધ કરવામાં વ્યગ્ર થયા; એટલે હું શિલા ઉપરથી ઉતરીને ભાગ્યો ને ઉતાવળે ચાલતો અટવીના પ્રાંત ભાગમાં આવેલા એક ગામમાં આવ્યો. ત્યાં મારા મામાના મિત્ર રૂદ્રદત્તે મને જોયો, તેણે મને પાળ્યો જેથી હું પાછો નવીન શરીરવાળો થઇ ગયો.

પછી ત્યાંથી થોડું દ્રવ્ય લઈ તે દ્રવ્યવડે અલતા જેવું તુચ્છ કરિયાણું લઇને હું માતુલના મિત્રની સાથે સુવર્ણભૂમિ તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં ઇષુવેગવતી નામે એક નદી આવી તેને ઉતરીને અમે બંને ગિરિકૂટ ગયા અને ત્યાંથી બરૂના વનમાં આવ્યા. ત્યાંથી ટંકણ દેશમાં આવીને અમે બે મેંઢા લીધા. તેનાપર બેસીને અમોએ અજમાર્ગને[1] ઉલ્લંઘન કર્યો. પછી મને રૂદ્રદત્તે કહ્યું કે 'હવે અહીંથી પગે ચાલીને જઈ શકાય તેવો પ્રદેશ નથી, તેથી આ બે મેંઢાને મારી તેના અંતરભાગ બહાર લાવી ઉથલાવીને તેની બે ધમણ કરીએ,' તે ઓઢીને આપણે આ પ્રદેશમાં બેસશું એટલે માંસના ભ્રમથી ભારંડ પક્ષીઓ આપણને ઉપાડીને લઈ જશે. જેથી તત્કાળ આપણે સુવર્ણભૂમિમાં પહોંચી જઇશું.' તે સાંભળીને મેં કહ્યું 'જેની સહાયથી આપણે આટલી મહા કઠીન ભૂમિને ઉતરી ગયા તેવા બંધુ જેવા આ મેંઢાને કેમ મરાય ?' તે સાંભળી ઇંદ્રદત્તે કહ્યું કે 'આ બંને મેંઢાં કાંઇ તારા નથી તો મને તું તેને મારતાં શા માટે અટકાવે છે?' એમ કહી તેણે ક્રોધવડે તરતજ પોતાના એક મેંઢાને મારી નાખ્યું. એટલે બીજે મેંઢે ભય ભરેલી વિશાળ દૃષ્ટિએ મારા સામું જોયું. ત્યારે મેં તેને મારતાં તેને કહ્યું કે 'તારી રક્ષા કરવાને હું સમર્થ નથી, તેથી શું કરૂં? તથાપિ મહા ફળ આપનાર જૈનધર્મ તારે શરણરૂપ થાઓ, કારણકે વિધુર સ્થિતિમાં એ ધર્મ પિતા, માતા અને સ્વામી તુલ્ય છે.' તે મેંઢાએ મારૂં કહેવું મસ્તકની સંજ્ઞાથી કબુલ કર્યું અને મેં આપેલો

---

૧ બકરાથી ચાલી શકાય તેવા માર્ગ.

નવકાર મંત્ર સમાહિત મને તેણે સાંભળ્યો. પછી રૂદ્રદત્તે તેને મારી નાખ્યો, એટલે તે દેવપણાને પ્રાપ્ત થયો. પછી અમો બંને છરી લઈને તેના ચર્મની ખોળમાં પેઠા, ત્યાંથી બે ભારંડ પક્ષીઓએ માંસની ઇચ્છાથી અમને ઉપાડ્યા. માર્ગમાં બંને ભારંડ પક્ષીઓને એ માંસની ઇચ્છાથી યુદ્ધ થયું એટલે તેના પગમાંથી છુટો પડેલો હું એક સરોવરમાં પડ્યો. પછી છરીવડે તે ધમણને ફાડી સરોવરને તરીને હું બહાર નીકળી આગળ ચાલ્યો, એટલે એક મોટો પર્વત મારા જોવામાં આવ્યો. હું તે ઉપર ચઢ્યો, એટલે ત્યાં એક કાયોત્સર્ગે રહેલા મુનિ મારા જોવામાં આવ્યા. મેં તેમને વંદના કરી. તેઓ 'ધર્મલાભ' રૂપ આશીષ આપીને બોલ્યા—'અરે ચારૂદત્ત! તું આ દુર્ગભૂમિમાં ક્યાંથી આવ્યો? દેવ વિદ્યાધર અને પક્ષી વિના બીજા કોઈથી અહીં અવાતું નથી. પૂર્વે તેં જેને છોડાવ્યો હતો, તે હું અમિતગતિ વિદ્યાધર છું. તે વખતે ત્યાંથી ઉડીને હુ મારા શત્રુની પાછળ અષ્ટાપદ ગિરિ સમીપે ગયો. ત્યાં મારી સ્ત્રીને છોડી દઇને તે અષ્ટાપદ ઉપર ચાલ્યો ગયો. પછી ત્યાં ઝંપાપાત ખાવાને તૈયાર થયેલી મારી સ્ત્રીને લઈને હું મારે સ્થાનકે ગયો. મારા પિતાએ મને રાજ્યપર બેસાડીને હિરણ્યકુંભ અને સુવર્ણકુંભ નામના બે ચારણ મુનિની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. મારી મનોરમા સ્ત્રીથી મારે સિંહયશા અને વરાહગ્રીવ નામે બે પુત્ર થયા, જેઓ મારા જેવા પરાક્રમી થયા, અને વિજયસેના નામની બીજી સ્ત્રીથી મારે ગાયનવિદ્યામાં ચતુર એવી ગંધર્વસેના નામે એક રૂપવતી પુત્રી થઈ. પછી બંને પુત્રોને રાજ્ય, યુવરાજ્ય અને વિદ્યાઓ આપીને તે જ પિતાના ગુરૂની પાસે મેં પણ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. ત્યારપછી લવણસમુદ્રના મધ્યમાં રહેલો આ કુંભકંઠક નામે દ્વીપ છે અને તે દ્વીપમાં આ કર્કોટક નામનો ગિરિ છે, અહીં રહીને હું તપસ્યા કરૂ છું. માટે હે ચારૂદત્ત! તને પૂછું છું કે અહીં તું શી રીતે આવ્યો?" પછી મેં મારો મહા વિષમ વૃત્તાંત જે બન્યો હતો તે બધો કહી સંભળાવ્યો. એ સમયે રૂપસંપત્તિવડે તેની સરખા બે વિદ્યાધરો આકાશમાર્ગે ત્યાં આવ્યા, તેઓએ મુનિને પ્રણામ કર્યો. તેના સાદૃશ્યપણાથી મેં આ તે મુનિના પુત્રો છે એમ જાણ્યું. પછી તે મહામુનિ બોલ્યા કે 'આ ચારૂદત્તને પ્રણામ કરો.' તેઓ 'હે પિતા! હે પિતા!' એમ કહી મને નમી પડ્યા અને મારી પાસે બેઠા. તેવામાં આકાશમાંથી એક વિમાન ઉતર્યું; તેમાંથી એક દેવે ઉતરીને પ્રથમ મને નમસ્કાર કર્યો, અને પછી તે મુનિને પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના કરી. પેલા બે ખેચરોએ તેને પૂછ્યું કે 'તમે વંદનામાં ઉલટો ક્રમ કેમ કર્યો?' દેવતાએ કહ્યું કે "આ ચારૂદત્ત મારા ધર્માચાર્ય છે, તેથી તેમને મેં પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે. હવે મારો પૂર્વ વૃત્તાંત હું તમને કહું તે સાંભળો.

કાશીપુરમાં બે સંન્યાસી રહેતા હતા, તેમને સુભદ્રા અને સુલસા નામે બે બ્હેનો હતી. તે વેદ અને વેદાંગની પારગામી હતી. તેમણે (બંને બ્હેનોએ) ઘણા વાદીઓનો પરાજય કર્યો હતો. એક વખતે યાજ્ઞવલ્ક્ય નામે કોઇ સંન્યાસી તેમની સાથે વાદ કરવાને આવ્યો. 'જે હારે તે જીતનારનો સેવક થઈ રહે' એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને વાદ કરતાં તેણે સુલસાને

જીતીને પોતાની દાસી કરી. જ્યારે તે તરૂણી સુલસા દાસી થઇને તેની સેવા કરવા લાગી, ત્યારે નવીન તારૂણ્યવાળો તે યાજ્ઞવલ્કય કામને વશ થઇ ગયો. પછી નગરીની નજીક રહીને તે હમેશાં તેણીની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો, કેટલેક દિવસે યાજ્ઞવલ્કય નિર્દંડીથી તેણીને એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. લોકોના ઉપહાસ્યથી ભય પામીને યાજ્ઞવલ્કય અને સુલસા તે પુત્રને એક પિપળાના વૃક્ષ નીચે મૂકીને ચાલ્યા ગયા તે ખબર જાણી સુભદ્રાએ ત્યાં આવી અનાયાસે પડેલા પીપળાના ફળને મુખમાં લઇને સ્વયમેવ ખાતા એવા તે બાળકને લઈ લીધો અને તે ચેષ્ટા ઉપરથી તેનુ પિપ્પલાદ એવું યથાર્થ નામ પાડ્યુ, પછી તેને યત્નથી મોટો કર્યો અને વેદવિદ્યા ભણાવી. મોટી બુદ્ધિવાળો તે અતિ વિદ્વાન્ અને વાદીના ગર્વને તોડનારો થયો. તેની ખ્યાતિ સાંભળી સુલસા અને યાજ્ઞવલ્કય તેની સાથે વાદ કરવાને આવ્યાં. તેણે બનેને વાદમાં જીતી લીધાં. પછી તેને ખબર પડી કે આ મારાં માતાપિતા છે અને તેઓએ જ મને જન્મતાં તજી દીધો હતો, તેથી તેને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો, એટલે તેણે માતૃમેધ અને પિતૃમેધ વિગેરે યજ્ઞોની સમ્યક્ પ્રકારની સ્થાપના કરી. પછી પિતૃમેધ અને માતૃમેધ યજ્ઞમાં તેણે તેનાં માતપિતાને મારી નાંખ્યા. તે વખતે તે પિપ્પલાદનો વાગ્બલિ નામે હુ શિષ્ય હતો, તેથી પશુમેધ વિગેરે યજ્ઞોને આચરીને હું ઘોર નરકમાં ગયો. નરકમાંથી નીકળીને હુ પાંચ વાર પશુ થયો, અને ક્રૂર બ્રાહ્મણોએ મને વારંવાર યજ્ઞમાંજ મારી નાખ્યો. પછી હુ ટંકણ દેશમાં મેઢો થયો, ત્યાં મને રૂદ્રદત્તે માર્યો. તે વખતે આ ચારૂદત્તે ધર્મ સંભળાવ્યો, જેથી હું સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો; માટે આ કૃપાનિધિ ચારૂદત્ત મારા ધર્માચાર્ય છે. તે કારણથીજ મેં તેમને પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે મેં કાંઇ પણ ક્રમનું ઉલ્લઘન કર્યું નથી."

આ પ્રમાણે તે દેવે કહ્યું. એટલે તે બંને ખેચરો પણ બોલ્યા કે 'અમારા પિતાને જીવિત આપવાથી તમારી જેમ એ અમારા પણ ઉપકારી છે.' પછી તે દેવે મને કહ્યુ કે 'હે નિર્દોષ ચારૂદત્ત! કહો, હુ તમારો ઇહલૌકિક શુ પ્રત્યુપકાર કરૂં?' મેં તેને કહ્યું કે 'તમે યોગ્ય સમયે આવજો.' એટલે તે દેવ અંતર્ધાન થઇ ગયો. પછી તે બંને ખેચર મને શિવમંદિર નગરે લઈ ગયા. તેઓએ અને તેમની માતાએ જેનું ગૌરવ વધારેલુ છે એવો અને તેમના બંધુઓથી અને ખેચરોથી અધિક અધિક પૂજાતો હું ઘણા કાળ પર્યંત ત્યાંજ રહ્યો. અન્યદા તેની બ્હેન ગંધર્વસેનાને મને બતાવીને તેમણે કહ્યુ કે "દીક્ષા લેતી વખત અમારા પિતાએ અમને કહ્યુ છે કે, 'કોઈ જ્ઞાનીએ મને કહ્યુ છે કે, કળાઓથી જીતીને આ ગંધર્વસેનાને વસુદેવકુમાર પરણશે. માટે મારા ભૂચરબંધુ ચારૂદત્તને તમે આ તમારી બ્હેનને સોંપી દેજો કે જેથી ભૂચર વસુદેવકુમાર તેને સુખે પરણે.' માટે આ પુત્રીને તમારીજ પુત્રી ગણીને તમે લઈ જાઓ." આ પ્રમાણેનાં તેમનાં વચનને અંગીકાર કરી ગંધર્વસેનાને લઇને હું મારે સ્થાનકે જવા તૈયાર થયો, તેવામાં ત્યાં પેલો દેવ આવી પહોંચ્યો, પછી તે દેવ, પેલા બે ખેચરો અને તેના પક્ષના બીજા ખેચરો ઉતાવળા કુશળક્ષેમે લીલાવડે મને આકાશમાર્ગે અહી લાવ્યા, અને તે દેવ તથા વિદ્યાધરો મને કોટીગમે સુવર્ણ, માણેક અને મોતી આપીને પોતપોતાના સ્થાનકે ગયા.

પ્રાતઃકાળે મારા સ્વાર્થ નામે મામા, મિત્રવતી નામની મારી સ્ત્રી અને અખંડ વેણીબંધવાળી¹ વસંતસેના વેશ્યા વિગેરેને હું મળ્યો અને સુખી થયો. હે વસુદેવ કુમાર! આ પ્રમાણે આ ગંધર્વસેનાની ઉત્પત્તિ મેં તમને કહી, માટે હવે 'એ વણિક્પુત્રી છે' એમ માનીને કદિ પણ તેની અવજ્ઞા કરશો નહીં. "

આ પ્રમાણે ચારૂદત્ત પાસેથી ગંધર્વસેનાનો વૃત્તાંત સાંભળી કુમાર વસુદેવ અધિક હર્ષ ધરીને તેની સાથે રમવા લાગ્યો. એક વખતે વસંતઋતુમાં રથમાં બેસીને તેણીની સાથે વસુદેવકુમાર ઉદ્યાનમાં ગયો, ત્યાં માતંગોથી વીંટાયેલી અને માતંગનો વેષ ધરનારી એક કન્યા તેમના જોવામાં આવી, જોતાં જ તે બંનેને પરસ્પર રાગ ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે બન્નેને પરસ્પર વિકાર સહિત જોઈ ગંધર્વસેનાએ રાતાં નેત્ર કરી સારથીને કહ્યું કે, 'રથના ઘોડાને ત્વરાથી ચલાવ. ' પછી સત્વર ઉપવનમાં જઈ તેણીની સાથે ક્રીડા કરી વસુદેવ કુમાર ચંપાનગરીમાં આવ્યો. તે વખતે પેલા માતંગના યૂથમાંથી એક વૃદ્ધ માતંગી આવી આશિષ આપીને વસુદેવ પ્રત્યે બોલી—

"પૂર્વે શ્રી ઋષભપ્રભુએ સર્વને રાજ્ય વહેંચી આપ્યું, તે વખતે દૈવયોગે નમિ અને વિનમિ ત્યાં હતા નહીં. પછી તેઓએ રાજ્યને માટે વ્રતધારી એવા પ્રભુની પણ સેવા કરવા માંડી, તેથી પ્રસન્ન થયેલા ધરણેન્દ્રે તેમને વૈતાઢ્યની બંને શ્રેણીનું જુદું જુદું રાજ્ય આપ્યું. કેટલેક કાળે તેઓએ પુત્રોને રાજ્ય આપીને પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી અને જાણે મુક્ત થયેલા પ્રભુને જોવાને ઈચ્છતા હોય તેમ મોક્ષે ગયા. નમિનો પુત્ર માતંગ નામે હતો, તે દીક્ષા લઇને સ્વર્ગે ગયો. તેના વંશમાં હાલ પ્રહસિત નામે એક ખેચરપતિ છે. તેની હિરણ્યવતી નામે હું સ્ત્રી છું, મારે સિંહદંષ્ટ્ર નામે પુત્ર છે, તેને નીલયશા નામે પુત્રી છે, જેને તમે ઉદ્યાનમાર્ગે આજેજ જોઇ છે. હે કુમાર ! તે કન્યા તમને જોયા સારથી કામપીડિત થઇ છે. માટે તમે તેને પરણો. આ વખતે શુભ મુહૂર્ત છે અને તે વિલંબ સહી શકે તેમ નથી." વસુદેવે કહ્યુ કે, 'હું વિચારીને ઉત્તર આપીશ, માટે તમે ફરીવાર આવજો.' હિરણ્યવતી બોલી કે 'અહીં હું આવીશ, કે તમે ત્યાં આવશો, તે તો કોણ જાણે !' આ પ્રમાણે કહી તે વૃદ્ધ સ્ત્રી કોઇ ઠેકાણે ચાલી ગઇ.

એક વખતે વસુદેવકુમાર ગ્રીષ્મઋતુમાં જલક્રીડા કરીને ગંધર્વસેનાની સાથે સુતા હતા, તેવામાં તેનો ગાઢપણે હાથ પકડી, 'ઉઠ ઉઠ' એમ વારંવાર કહેતો કોઇ પ્રેત વસુદેવે વારવાર મુષ્ટિએ માર્યા છતાં પણ તેને હરી ગયો. તે વસુદેવને એક ચિતાની પાસે લઇ ગયો. ત્યાં પ્રજ્વલિત અગ્નિ અને ઘોર રૂપવાળી પેલી હિરણ્યવતી ખેચરી વસુદેવના જોવામાં આવી. હિરણ્યવતીએ તે પ્રેતને આદરથી કહ્યું કે—'હે ચંદ્રવદન ! ભલે આવ્યો.' પછી તે પ્રેત વસુદેવકુમારને તેને સોંપીને ક્ષણવારમાં અંતર્ધાન થઇ ગયો. પછી હિરણ્યવતીએ હસીને વસુદેવને કહ્યું 'હે કુમાર ! તમે શું ચિંતવ્યું ? હે સુંદર ! અમારા આગ્રહથી હજુ પણ આને પરણવાનો વિચાર કરો.' તે સમયે અપ્સરાઓથી વીંટાયેલી

૧ ચારૂદત્તના વિયોગથી બાર વર્ષ પર્યંત વેણી છોડીને ગુંથેલી નહીં એવી

લક્ષ્મીદેવી હોય તેવી પ્રથમ જોયેલી તે નીલયશા સખીઓથી પરવરી સતી ત્યાં આવી.તે વખતે તેની પિતામહી હિરણ્યવતીએ તેને કહ્યું કે, 'હે પૌત્રી ! આ તારા પતિને ગ્રહણ કર.' એટલે નીલયશા વસુદેવને લઇ તત્કાળ આકાશમાર્ગે ચાલી ગઇ. પ્રાતઃકાળે હિરણ્યવતીએ વસુદેવને કહ્યું કે 'મેઘપ્રભ નામના વનથી વ્યાપ્ત એવો આ હ્રીમાન્ નામે પર્વત છે. ચારણ મુનિઓએ અધિષ્ઠિત એવા આ ગિરિમાં જ્વલન વિદ્યાધરનો પુત્ર અંગારક વિદ્યાભ્રષ્ટ થયો સતો રહે છે. તે ફરીવાર ખેચરેંદ્ર થવા માટે વિદ્યાઓને સાધે છે. તેને ઘણે લાંબે કાળે વિદ્યા સિદ્ધ થશે, પણ જો તમારૂં દર્શન થશે તો તત્કાળ તેની વિદ્યા સધાશે, માટે તેનો ઉપકાર કરવાને તમે યોગ્ય છો.' વસુદેવે કહ્યુ કે 'તે અંગારકને દૃષ્ટિએ જોવાની પણ જરૂર નથી.' પછી હિરણ્યવતી તેને વૈતાઢ્ય ગિરિ પર શિવમંદિર નગરે લઇ ગઈ. ત્યાંથી સિંહદંષ્ટ્ર રાજાએ પોતાને ઘેર લઇ જઈને પ્રાર્થના કરી એટલે વસુદેવકુમાર તેની નીલયશા કન્યાને પરણ્યા.

તે વખતે બહાર કોળાહળ થયો, તે સાંભળી વસુદેવે તેનું કારણ પૂછ્યું, એટલે દ્વારપાળે કહ્યુ કે 'અહીં શકટમુખ નામે એક નગર છે. તેમાં નીલવાન્ રાજા છે, અને તેને નીલવતી નામે પ્રિયા છે. તેઓને નીલાંજના નામે એક પુત્રી અને નીલ નામે એક પુત્ર છે. તે નીલે પોતાની બેન નીલાંજના સાથે પ્રથમ એવો સંકેત કરેલો છે કે આપણે બંનેને જે સંતતિ થાય તેમાં દીકરીની સાથે પુત્રનું પાણિગ્રહણ કરાવવુ. તે નીલાંજનાને આ તમારી પ્રિયા નીલયશા નામે પુત્રી થયેલ છે અને નીલકુમારને નીલકંઠ નામે એક પુત્ર થયેલ છે. પછી નીલે પૂર્વના સંકેત પ્રમાણે પોતાના પુત્ર નીલકંઠને માટે પોતાની બ્હેનની દીકરી નીલયશાની માગણી કરી, પણ તેના પિતાએ તે વિષે એક બ્રહસ્પતિ નામના મુનિને પૂછ્યું, એટલે તેમણે કહ્યું કે 'અર્ધ ભારતવર્ષના પતિ વિષ્ણુના પિતા યાદવોમાં ઉત્તમ અને સૌભાગ્યવડે કામદેવ જેવા વસુદેવકુમાર આ નીલયશાના પતિ થશે.' પછી રાજા તમને વિદ્યાશક્તિવડે અહીં લાવ્યા અને તમે આ નીલયશાને પરણ્યા. તે સાંભળી પેલો નીલ યુદ્ધ કરવાને અહીં આવ્યો, પણ તેને રાજા સિંહદંષ્ટ્રે જીતી લીધો, તેનો આ કોળાહળ થાય છે."

આ વૃત્તાંત સાંભળી વસુદેવ ઘણા ખુશી થયા અને નીલયશાની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા. અન્યદા શરદૃઋતુમાં વિદ્યા અને ઓષધિઓ માટે ખેચરો હ્રીમાન્ પર્વત ઉપર જતા જોવામાં આવ્યા. તેમને જોઈ વસુદેવે નીલયશાને કહ્યુ કે—'વિદ્યાદાનમાં હું તારો શિષ્ય થાઉં.' તે વાત સ્વીકારી નીલયશા તેમને લઇને હ્રીમાન્ ગિરિ ઉપર આવી. ત્યાં વસુદેવને ક્રીડા કરવાની ઇચ્છાવાળો જાણીને નીલયશા એક કદલીગૃહ વિકુર્વી તેમાં તેની સાથે રમવા લાગી. તેવામાં એક કલાપૂર્ણ મયૂર તેના જોવામાં આવ્યો. 'અહા ! આ મયૂર પૂર્ણ કળાવાળો છે.' એમ વિસ્મય યુક્ત બોલતી એ મદિરાક્ષી પોતેજ તેને લેવાને દોડી, જ્યાં મયૂરની પાસે ગઇ, ત્યાં તો એ ધૂર્ત્ત મયૂર તેને પોતાની પીઠપર બેસાડી ગરૂડની જેમ ત્યાંથી ઉડ્યો, વસુદેવ તેની પછવાડે દોડ્યા. અનુક્રમે કોઈ નેહડામાં આવી ચડ્યા, ત્યાં

થઈ ગયો, જે પ્રથમ નીલયશાના વિવાહ વખતે યુદ્ધ કરવાને આવ્યો હતો. ત્યાંથી ભમતા ભમતા વસુદેવ સાળગુહ નામના નગરે આવ્યા. ત્યાં ભાગ્યસેન નામના તે નગરના રાજાને તેણે ધનુર્વેદ શિખવ્યો. અન્યદા ભાગ્યસેન રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે તેનો અગ્રબંધુ મેઘસેન ત્યાં આવ્યો. તેને મહા પરાક્રમી વસુદેવે જીતી લીધો. પછી ભાગ્યસેન રાજાએ પદ્મા (લક્ષ્મી) જેવી પોતાની પદ્માવતી નામની પુત્રી અને મેઘસેને અશ્વસેના નામની પોતાની પુત્રી વસુદેવને આપી. પછી પદ્માવતી અને અશ્વસેનાની સાથે કેટલોક વખત ત્યાંજ રહી ક્રીડા કરી વસુદેવકુમાર ભદ્રિલપુર નગરે આવ્યા. ત્યાંનો પુંઢ્ર નામનો રાજા અપુત્ર મૃત્યુ પામેલ હતો, તેથી તેની પુંઢ્રા નામની કન્યા ઔષધિવડે પુરૂષનું રૂપ કરી રાજ્ય કરતી વસુદેવના જોવામાં આવી. વસુદેવને જોતાંજ અનુરાગવાળી થયેલી પુંઢ્રાને વસુદેવકુમાર પરણ્યા. તેને પુંઢ્ર નામે પુત્ર થયો. તે ત્યાંનો રાજા થયો.

અન્યદા પેલા અંગારક ખેચરે રાત્રે હંસના મિષથી વસુદેવને ઉપાડીને ગંગામાં નાખી દીધા. પ્રાતઃકાળે વસુદેવે ઇલાવર્દ્ધન નામનું નગર જોયું. ત્યાં એક સાર્થવાહની દુકાન ઉપર તેની આજ્ઞા લઈને વસુદેવ બેઠા. વસુદેવના પ્રભાવથી તે દિવસે તે સાર્થવાહને એક લક્ષ સોનૈયાનો લાભ થયો. તેણે વસુદેવનો પ્રભાવ જાણીને તેને આદરથી બોલાવ્યા. પછી સુવર્ણના રથમાં બેસાડી સાર્થવાહ તેમને પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને પોતાની રત્નવતી નામની કન્યાને તેની સાથે પરણાવી. એક વખતે ઇંદ્રિમહોત્સવ થતાં પોતાના સસરાની સાથે દિવ્ય રથમાં બેસીને વસુદેવ મહાપુર નગરે ગયા. ત્યાં તે નગરની બહાર નવીન પ્રાસાદો જોઈને વસુદેવે પોતાના સસરાને પૂછ્યું કે 'શું આ બીજું નગર છે?' સાર્થવાહે કહ્યું "આ નગરમાં સોમદત્ત નામે રાજા છે. તેને મુખની શોભાથી સોમ (ચંદ્ર) ની કાંતિનું પણ ઉલ્લંઘન કરે તેવી સોમશ્રી નામે કન્યા છે. તેણીના સ્વયંવરને માટે તે રાજાએ આ પ્રાસાદો કરાવ્યા છે. અહીં ઘણા રાજાઓને બોલાવ્યા હતા, પણ તેમના અચાતુર્યથી તેઓને પાછા વિદાય કર્યા છે." પછી વસુદેવે ઇંદ્રમહોત્સવ સંબંધી ઇંદ્રસ્તંભ પાસે જઇ તેને નમસ્કાર કર્યો. એ વખતે પ્રથમથી ત્યાં આવેલું રાજાનું અંતઃપુર પણ તે ઇંદ્રસ્તંભને નમીને રાજમહેલ તરફ ચાલ્યું. તેવામાં રાજાનો એક હસ્તી આલાનસ્તંભનું ઉન્મૂલન કરીને છુટેલો ત્યાં આવ્યો. તેણે અકસ્માત્ રાજકુમારીને રથમાંથી પાડી નાખી. તે સમયે દીન, અશરણ અને શરણાર્થી એવી તેને જોઈ વસુદેવકુમાર જાણે તેનો પ્રત્યક્ષ ઉપાય હોય તેમ તેની પાસે આવ્યા અને તે હાંથીનો તીરસ્કાર કર્યો; એટલે ક્રોધવડે મહા દુર્ધર એવો તે હસ્તી રાજકુમારીને છોડી દઇને વસુદેવની સામે દોડ્યો. મહાબળવાન્ વસુદેવે તે હાથીને ઘણો ખેદિત કર્યો. પછી તેને મોહિત કરીને વસુદેવ રાજપુત્રીને નજીકના કોઇ એક ઘરમાં લઇ ગયા અને ઉત્તરીય વસ્ત્રના પવનાદિકવડે તેને આશ્વાસન આપ્યું. પછી તેની ધાત્રીઓ તેને રાજમહેલમાં લઇ ગઇ અને કુબેર સાર્થવાહ વસુદેવને તેના સસરા સહિત માનપૂર્વક પોતાને ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં વસુદેવ સ્નાન ભોજન કરી સ્વસ્થ થયા. તેવામાં કોઇ પ્રતિહારીએ આવી જયાશીષપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું:—

"અહીંના સોમદત્ત રાજાને સોમશ્રી નામે કન્યા છે, તેને સ્વયંવરમાં પતિ મળશે એમ પૂર્વે જાણવામાં આવ્યુ હતું, પણ સર્વાણયતિના કેવળજ્ઞાનના મહોત્સવમાં દેવતાઓને આવતા જોઇ તેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ત્યારથી એ મૃગાક્ષી બાળા મૌન ધરીને રહેવા લાગી. એક વખતે મેં એકાંતમાં તેનુ કારણ પૂછ્યું, એટલે તે બોલી કે, "મહાશુક્ર દેવલોકમાં ભોગ નામે એક દેવ હતો. તેણે મારી સાથે અતિ વાત્સલ્યથી ચિરકાળ સુધી ભોગ ભોગવ્યા હતા. એક વખતે તે દેવ મારી સાથે નંદિશ્વરાદિ તીર્થની યાત્રા અને અર્હંતનો જન્મોત્સવ કરીને પોતાના સ્થાન તરફ પાછો ફર્યો. તે બ્રહ્મદેવલોક સુધી પહોંચ્યો, તેવામાં એકાએક આયુ પૂર્ણ થવાથી ચ્યવી ગયો. પછી શોકાર્ત થઈને તેને શોધતી શોધતી હું આ ભરતક્ષેત્રમાં કુરૂ દેશમાં આવી ત્યાં બે કેવળજ્ઞાનીને જોઇને મેં પૂછ્યું કે 'દેવ લોકમાંથી ચ્યવેલો મારો પતિ કયાં ઉત્પન્ન થયો છે તે કહો.' તેઓ બોલ્યા–'હરિવંશમાં એક રાજાને ઘેર તારો પતિ અવતર્યો છે અને તુ પણ સ્વર્ગમાંથી ચ્યવીને રાજપુત્રી થવાની છે. જ્યારે ઇંદ્રમહોત્સવમાં હાથી પાસેથી તને છોડાવશે, ત્યારે પાછો તે તારો પતિ થશે' પછી તેમને ભક્તિપૂર્વક વંદના કરીને હું સ્વસ્થાને આવી અને અનુક્રમે ત્યાંથી ચ્યવીને આ સોમદત્ત રાજાને ઘેર કન્યારૂપે ઉત્પન્ન થઇ. પછી આ સર્વાણ મુનિના કેવળજ્ઞાનના ઉત્સવમાં દેવતાઓને જોઈને મને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું, તેથી આ બધું મારા જાણવામાં આવ્યું, એટલે મેં મૌન ધારણ કર્યું."(પ્રતિહારી કહે છે)–"તેણીનું આ સર્વ વૃત્તાંત મેં રાજાને જણાવ્યું, એટલે રાજાએ સ્વયંવરમાં આવેલા સર્વ રાજાઓને વિદાય કર્યા. હે વીર ! આજે તમે તે રાજકન્યાને હાથી પાસેથી છોડાવી છે, તેથી પૂર્વની સર્વ વાતની ખાત્રી થઇ છે, તેથી તમને તેડી લાવવા માટે મને મોકલી છે, માટે ત્યાં પધારો અને તે રાજકન્યાને પરણો." પછી વસુદેવ તેની સાથે રાજમંદિરમાં ગયા અને સોમશ્રીને પરણીને તેની સાથે યથેચ્છ ક્રીડા કરવા લાગ્યા

એક વખત વસુદેવ સુઇને ઉઠ્યા, ત્યાં તે મૃગાક્ષી રાજબાળા તેમના જોવામાં આવી નહી, એટલે કરૂણ સ્વરે રૂદન કરતા તે ત્રણ દિવસ સુધી શૂન્ય ચિત્તે રાજમહેલમાં જ બેસી રહ્યા. પછી શોકનિવારણને માટે તે ઉપવનમાં ગયા. ત્યાં સોમશ્રીને જોઇને વસુદેવે કહ્યું કે 'અરે માનિનિ ' તું મારા કયા અપરાધથી આટલીવાર સુધી જતી રહી હતી ?' સોમશ્રી બોલી–'હે નાથ ! તમારે માટે મેં એક વિશેષ નિયમ લીધેલ હતો, તેથી હું ત્રણ દિવસ સુધી મૌન વ્રત ધરીને રહી હતી. હવે આ દેવતાની પૂજા કરીને તમે ફરીવાર મારૂં પાણિગ્રહણ કરો, જેથી મારો નિયમ પૂરો થાય. કેમકે આ નિયમનો એવો વિધિ છે.' પછી વસુદેવે તે પ્રમાણે કર્યું. ત્યાર બાદ તે રાજકન્યાએ 'આ દેવની શેષા છે' એમ કહી વસુદેવને મદિરાપાન કરાવ્યુ, અને કાંદર્પિક દેવની જેમ તેમની સાથે અત્યંત રતિસુખ ભોગવ્યું. વસુદેવ રાત્રે તેની સાથે સુતા. જ્યારે તે નિદ્રામાંથી જાગ્રત થયા અને જોયું, તો તેણે સોમશ્રીને બદલે બીજી સ્રીને દીઠી. તેથી વસુદેવે તેને પૂછ્યું કે–'હે સુભ્રુ ? તું કોણ છે ?' તે બોલી–'દક્ષિણ શ્રેણિમાં આવેલા સુવર્ણાભ નામના નગરમાં ચિત્રાંગ નામે રાજા

છે, તેને અંગારવતી નામે રાણી છે, તેમને માનસવેગ નામે પુત્ર છે અને વેગવતી નામે હું પુત્રી છું. ચિત્રાંગ રાજાએ પુત્રને રાજ્ય આપીને દીક્ષા લીધી છે. હે સ્વામિન્! તે મારા ભાઈ માનસવેગે નિર્લજ્જ થઇને તમારી સ્ત્રી સોમશ્રીનું હરણ કર્યું છે. મારા ભાઇએ રતિને માટે મારી પાસે અનેક પ્રકારનાં ચાટુ વચનવડે ઘણુ કહેવરાવ્યુ, તોપણ તમારી મહાસતી સ્ત્રીએ તે વાત સ્વીકારી નહીં. પછી તેણીએ મને સખી કરીને માની અને તમને તેડવા માટે મને અહીં મોકલી. હું અહીં આવી એટલે તમને જોઇ કામપીડિત થઇ, તેથી મે આ કાર્ય કર્યું છે. હવે મારા જેવી કુલીન કન્યાના તમે વિવાહપૂર્વક પતિ થયા છો.' પ્રાતઃકાળે વેગવતીને જોઇને સર્વ લોકો વિસ્મય પામ્યા. પતિની આજ્ઞાથી તેણીએ સોમશ્રીના હરણની વાર્તા લોકોને જણાવી.

એકદા રાત્રિએ વસુદેવ રતિશ્રાંત થઇને સુતા હતા, તેવામાં અતિ વેગવાળા માનસવેગે આવીને તેનું હરણ કર્યું. તે જાણવામાં આવતાં વસુદેવે તે ખેચરના શરીરપર મુષ્ટિના પ્રહાર કરવા માંડ્યા, તેથી પીડિત થયેલા માનસવેગે વસુદેવને ગંગાના જળમાં નાખી દીધા. ત્યાં ચંડવેગ નામનો એક ખેચર વિદ્યા સાધતો હતો, તેના સ્કંધ ઉપર વસુદેવ પડ્યા, પણ તે તો તેની વિદ્યા સાધ્ય થવાના કારણભૂત થઇ પડ્યા. તેણે વસુદેવને કહ્યું કે 'મહાત્મન્! તમારા પ્રભાવથી મારી વિદ્યા સિદ્ધ થઈ છે, માટે કહો, તમને શું આપુ!' તેના કહેવાથી વસુદેવે આકાશગામિની વિદ્યા માગી, ખેચરે તત્કાળ તે વિદ્યા તેને આપી. પછી વસુદેવ કનખલ ગામના દ્વારમાં રહી સમાહિત મને તે વિદ્યા સાધવા લાગ્યા.

ચંડવેગ ત્યાંથી ગયો તેવામાં વિદ્યુદ્વેગ રાજાની પુત્રી મદનવેગા ત્યાં આવી. તેણે વસુદેવકુમારને જોયા. તેને જોતાંજ તે કામપીડિત થઈ. તેથી તેણે તત્કાળ વસુદેવને વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર લઈ જઈ કામદેવની જેમ પુષ્પશયન ઉદ્યાનમાં મૂક્યા. પછી તેણે અમૃતધાર નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રાતઃકાળે તેના ત્રણ ભાઇઓએ આવી વસુદેવને નમસ્કાર કર્યો. તેમાં પહેલો દધિમુખ, બીજો દંડવેગ અને ત્રીજો ચંડવેગ હતો કે જેણે વસુદેવને આકાશગામિની વિદ્યા આપી હતી. પછી તેઓ વસુદેવને પોતાના નગરમાં લઇ ગયા અને ત્યાં મદનવેગાની સાથે તેનો વિધિથી વિવાહ કર્યો. વસુદેવ મદનવેગાની સાથે ત્યાં રહીને સુખે રમવા લાગ્યા.

એક દિવસે મદનવેગાએ વસુદેવને સંતુષ્ટ કરી વરદાન માગ્યું. પરાક્રમી વસુદેવે તે આપવાને કબુલ કર્યું. અન્યદા દધિમુખે નમસ્કાર કરીને વસુદેવને કહ્યું કે "દિવસ્તિલક નામના નગરમાં ત્રિશિખર નામે રાજા છે, તેને સૂર્પક કરીને એક કુમાર છે. તે રાજાએ તે સૂર્પકકુમારને માટે મારા પિતાની પાસે મદનવેગાની માગણી કરી હતી, પણ મારા પિતા વિદ્યુદ્વેગે તેને તે કન્યા આપી નહીં, કારણકે મારા પિતાએ કોઇ ચારણમુનિને તે કન્યાના વરને માટે પૂછ્યું હતું, એટલે તેમણે કહ્યું હતુ કે, 'હરિવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ વસુદેવકુમાર તમારી પુત્રીના પતિ થશે. વળી તે રાત્રે ગંગાનદીમાં રહીને વિદ્યા સાધતા તારા પુત્ર ચંડવેગના સ્કંધ ઉપર પડશે અને તેથી તત્કાળ તેની વિદ્યાઓ સિદ્ધ થઇ જશે'

આ પ્રમાણે સાંભળી મારા પિતાએ સૂર્પકને કન્યા આપવાની ના કહી, જેથી તે બળવાન્ રાજા ત્રિશિખર મારા પિતાને બાંધીને લઇ ગયેલો છે, માટે આપે મદનવેગાને જે વરદાન આપેલ છે, તે પ્રમાણે તમારા સસરાને છોડાવો અને હું કે જે તમારો સાળો થાઉં, તેનું માન રાખો. અમારા વંશમાં અંકુરરૂપ નમિ રાજા હતા, તેને પુલસ્ત્ય કરીને પુત્ર થયો હતો તેના વંશમાં મેઘનાદ નામે રાજા થયો કે જે અરિંજય નગરનો સ્વામી થયો હતો. તેના સુભૂમ ચક્રવર્તી જમાતા થતા હતા, તેણે પોતાના સસરાને વૈતાઢ્ય ઉપરની બંને શ્રેણિની લક્ષ્મી અને બ્રહ્માસ્ત્ર, આગ્નેયાસ્ત્ર વિગેરે દિવ્ય અસ્ત્રો આપ્યાં હતાં: તેના વંશમાં રાવણ અને બિભીષણ થયા હતા તે બિભીષણના વંશમાં મારા પિતા વિદ્યુદ્વેગ ઉત્પન્ન થયા છે. અનુક્રમે તે અસ્ત્રો અમારા વારસામાં આવેલા છે, તો આ અસ્ત્રો તમે ગ્રહણ કરો, કેમકે તેવાં દિવ્ય અસ્ત્રો મહા ભાગ્યવાન્ પુરૂષની પાસે સફળ છે અને અમારા જેવા નિર્ભાગીની પાસે નિષ્ફળ છે" આ પ્રમાણે કહી તેણે વસુદેવને એ અસ્ત્રો આપ્યાં, વસુદેવે તે ગ્રહણ કર્યાં અને વિધિથી સાધી લીધાં. 'પુણ્યથી શું અસાધ્ય છે !'

ત્રિશિખર રાજાએ સાંભળ્યું કે મદનવેગા એક ભૂચરને આપી છે, તેથી તે ક્રોધ કરી સ્વયમેવ યુદ્ધ કરવાને આવ્યો. પછી ખેચરોએ એક સુવર્ણનો માયાવી રથ વિકુર્વી વસુદેવને આપ્યો. વસુદેવે તેમાં બેસી દધિમુખ વિગેરે સૈનિકોથી વીંટાઇને યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. પરિણામે વસુદેવે ઇંદ્રાસ્ત્રથી ત્રિશિખર રાજાનુ મસ્તક છેદી નાખ્યું, અને દિવસ્તિલક નગરમાં પ્રવેશ કરીને પોતાના સસરાને બંધનથી છોડાવ્યા. પછી સસરાને નગરે આવી મદનવેગા સાથે વિલાસ કરતાં તેમને અનાધૃષ્ટિ નામે પુત્ર થયો.

અન્યદા ખેચરોની સ્ત્રીઓથી રાગવડે વારંવાર જોવાતા વસુદેવ અનેક ખેચરો સહિત સિદ્ધાયતનની યાત્રા કરવાને ગયા. યાત્રા કરીને પાછા શ્વશુરનગરમાં આવ્યા. એક વખતે વસુદેવે મદનવેગાને વેગવતીના નામથી બોલાવી, તેથી ક્રોધ કરીને મદનવેગા બીજી શય્યા ઉપર ગઈ, તે વખતે ત્રિશિખર રાજાની પત્ની સૂર્પણખાએ મદનવેગાનું રૂપ લઇ તે સ્થાન બાળી દઇને વસુદેવનું હરણ કર્યું. પછી તેણીએ મારવાની ઇચ્છાથી રાજગૃહી નગરીની પાસે વસુદેવને આકાશમાંથી પડતા મૂક્યા. દૈવયોગે વસુદેવ તૃણના રાશિ ઉપર પડ્યા. ત્યાં જરાસંધની કીર્ત્તિ સાંભળી વસુદેવ રાજગૃહી નગરીમાં ગયા. ત્યાં પાસાવડે કોટિ સુવર્ણ જીતી તેણે યાચકોને આપી દીધું. તેવામાં રાજપુરૂષો આવી વસુદેવને બાંધીને જરાસંધના દરબારમાં લઇ ચાલ્યા. વસુદેવે રાજસુભટોને પૂછ્યું કે 'અપરાધ વિના મને શા માટે બાંધ્યો છે ?' ત્યારે તે બોલ્યા કે "કોઈ જ્ઞાનીએ જરાસંધને કહ્યું કે 'કાલે પ્રાતઃકાળે અહીં આવી કોટિ દ્રવ્ય જીતીને જે યાચકોને આપી દેશે, તેનો પુત્ર તારો વધ કરનારો થશે. તે પ્રમાણે કરનાર તમે છો, માટે જો કે તમે નિરપરાધી છો, તોપણ રાજાની આજ્ઞાથી તમને મારી નાખવામાં આવશે." આ પ્રમાણે કહી તેઓએ વસુદેવને એક ચામડાની ધમણમાં નાખ્યા. પછી અપવાદના ભયથી છાની રીતે મારવાને ઇચ્છતા એવા તે રાજસુભટોએ તે ધમણ સાથે તેમને કોઇ પર્વત ઉપરથી ગબડાવી મૂક્યા. તેવામાં વેગ-

વતીની ધાત્રી માતાએ અધરથી તેને લઇ લીધા. જ્યારે તેણી તેમને લઇને ચાલી, ત્યારે વસુદેવને લાગ્યું કે મને ચારૂદત્તની જેમ કોઇ ભારંડપક્ષી આકાશમાં લઇ જાય છે. પછી તેણીએ પર્વત ઉપર મૂકયા એટલે વસુદેવે બહાર દૃષ્ટિ કરી, તો ત્યાં વેગવતીનાં બે પગલાં તેમણે દીઠાં. તેને ઓળખીને તેઓ ધમણની બહાર નીકળ્યા. ત્યાં 'હે નાથ ! હે નાથ !' એમ પોકારીને રૂદન કરતી વેગવતી તેમના જોવામાં આવી. વસુદેવે તેની પાસે જઇ તેને આલિંગન કર્યું અને પૂછ્યું કે 'તેં મને શી રીતે પ્રાપ્ત કર્યો ?' વેગવતી અશ્રુ લુંછીને બોલી-"સ્વામિન્ ! હું જે વખતે શય્યામાંથી ઉઠી તે વખતે મારા અભાગ્યે તમને શય્યામાં જોયા નહીં, તેથી હું અંતઃપુરની સ્ત્રીઓની સાથે કરૂણ સ્વરે રૂદન કરવા લાગી. તેવામાં પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાએ આવીને તમારા હરણની અને આકાશમાંથી પડવાની ખબર આપી. પછી મેં અજાણપણાને લીધે વિચાર્યું કે, 'મારા પતિ પાસે કોઇ મુનિની બતાવેલી પ્રભાવિક વિદ્યા હશે તેથી તે પાછા થોડા કાળમાં અહીં આવશે.' આમ વિચારી તમારા વિયોગથી પીડિત એવી હું કેટલોક કાળ નિર્ગમન કરીને પછી રાજાની આજ્ઞાથી તમને શોધવાને માટે પૃથ્વીપર ભમવા નીકળી. હું ફરતી ફરતી સિદ્ધાયતનમાં આવી, ત્યાં મદનવેગાની સાથે તમને જોયા. પછી તમે સિદ્ધચૈત્યમાંથી અમૃતધાર નગરમાં આવ્યા, ત્યાં હું પણ તમારી પછવાડે આવી. ત્યાં હું અંતર્ધાન થઇને રહી હતી, તેવામાં તમારા મુખે મારૂં નામ મેં સાંભળ્યું, તેથી તત્કાળ તમારા સ્નેહથી મારો ચિરકાળના વિરહનો કલેશ છોડી દીધો. મારૂં નામ સાંભળી મદનવેગા ક્રોધ પામી અને અંતર્ગૃહમાં ગઇ; એટલામાં સૂર્પણખાએ ઔષધિના બળથી તે ઘરમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી અને મદનવેગાનું રૂપ લઇને તમારૂં હરણ કર્યું. તેણીએ જ્યારે આકાશમાંથી તમને પડતા મૂકયા, તે વખતે તમને ધરી રાખવા માટે હું ઉતાવળે દોડી અને માનસવેગનું કલ્પિત રૂપ લઈને હું નીચે રહી. પણ મને તેણે જોઈ એટલે વિદ્યા તથા ઔષધિના બળથી મને તરછોડીને કાઢી મૂકી. તેના ભયથી નાસીને હું કોઈક ચૈત્યમાં જતી હતી, તેવામાં પ્રમાદવડે કોઈ મુનિનું ઉલ્લંઘન થઈ જવાથી મારી વિદ્યા ભ્રષ્ટ થઇ ગઈ. તેવામાં મારી ધાત્રી મને આવીને મળી. તે વખતે 'મારો ભર્ત્તા કયાં હશે ?' એવું હું ચિંતવન કરતી હતી, તેથી મેં ધાત્રાને સર્વ વૃત્તાંત કહીને તમારી શોધ માટે મોકલી. તેણીએ ભમતાં ભમતાં તમને પર્વત ઉપરથી પડતા જોયા, એટલે તત્કાળ અધરથી લઇ લીધા. પછી તમને તે ધમણમાંજ રાખીને તે આ હ્રિમાન્ પર્વતના પંચનદ તીર્થમાં લઈ આવી, અને અહીં તમે છુટા થયા."

આ પ્રમાણે વૃત્તાંત સાંભળી વસુદેવ ત્યાં એક તાપસના આશ્રમમાં તેણીની સાથે રહ્યા. એક વખતે નદીમાં પાશથી બંધાયેલી એક કન્યા તેના જોવામાં આવી. વેગવતીએ પણ તે વિષે કહ્યું, એટલે તે દયાળુ વસુદેવે નાગપાશના બંધનવાળી તે કન્યાને બંધનમુક્ત કરી. પછી તે મૂર્છિત કન્યાને જળસિંચન કરીને સાવધ કરી એટલે તે બેઠી થઇ. પછી વસુદેવને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને આ પ્રમાણે બોલી—"હે મહાત્મા ! તમારા પ્રભાવથી આજે મારી વિદ્યા સિદ્ધ થઈ છે, તે સંબંધી હું વાર્ત્તા કહુ તે સાંભળો—વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર

ગગનવલ્લભ નામે એક નગર છે. તે નગરમાં નમિરાજાના વંશમાં પૂર્વે વિદ્યુદ્દંષ્ટ્ર નામે રાજા થયો, તેણે પ્રત્યગ્ વિદેહમાં એક મુનિને કાયોત્સર્ગે રહેલા જોયા. એટલે તે બોલ્યો કે 'અરે ! આ કોઈ ઉત્પાત છે, માટે તેને વરૂણાચળમાં લઈ જઇ મારી નાખો.' આવા તેના કથનથી સાથે રહેલા ખેચરોએ તેમને મારવા માંડ્યા, પરંતુ શુકલધ્યાન ધરતા એવા તે મુનિને તે વખતે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, એટલે ધરણેંદ્ર કેવળીનો મહિમા કરવાને ત્યાં આવ્યા. તે સ્થાને મુનિના વિરોધીઓને જોઇને તત્કાળ ધરણેંદ્રે ક્રોધ પામી તેમને વિદ્યાભ્રષ્ટ કરી દીધા, તેથી દીન થઇને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે–'હે દેવેંદ્ર ! આ મુનિ છે કે કોણ છે ? એ અમારા જાણવામાં આવ્યું નહીં. કેવળ વિદ્યુદ્દંષ્ટ્રે 'આ ઉત્પાત છે' એમ કહી અમને પ્રેરણા કરીને આવું કામ કરાવ્યું છે.' ધરણેંદ્રે કહ્યું 'અરે પાપીઓ ! હું તો મુનિના કેવળજ્ઞાનના ઉત્સવને માટે આવ્યો છું. તો હવે તમારી જેવા અજ્ઞાનીઓ અને પાપીઓને મારે શું કરવું ? જાઓ હવે ફરીવાર પ્રયાસ કરવાથી તમને વિદ્યા સિદ્ધ થશે; પરંતુ યાદ રાખજો કે અરિહંત, સાધુ અને તેમના આશ્રિતોનો દ્વેષ કરવાથી તત્કાળ તે વિદ્યાઓ નિષ્ફળ થઇ જશે અને રોહિણી વિગેરે મહા વિદ્યાઓ તે દુર્મતિ વિદ્યુદ્દંષ્ટ્રને તો સિદ્ધ થશે જ નહિ. એટલુંજ નહિ પણ તેની સંતતીના કોઇ પુરૂષને કે સ્ત્રીને પણ સિદ્ધ થશે નહિ; કદિ તમને કોઇ સાધુ મુનિરાજનાં કે મહાપુરૂષનાં દર્શન થશે તો તેથી સિદ્ધ થશે.' આ પ્રમાણે કહી ધરણેંદ્ર કેવળીનો મહોત્સવ કરીને પોતાને સ્થાનકે ગયા. પૂર્વે તેના વંશમાં કેતુમતી નામે એક કન્યા થઈ હતી, તેણી તે વિદ્યા સાધતી હતી. તેને પુંડરીક વાસુદેવ પરણ્યા હતા. તેમના પ્રભાવથી તે કેતુમતીને વિદ્યાઓ પણ સિદ્ધ થઈ હતી. હે ચંદ્રમુખ ! તેના વંશની બાલચંદ્રા નામે હુ કન્યા છું. મને તમારા પ્રભાવથી વિદ્યાઓ સિદ્ધ થઇ છે, માટે તમારે વશ એવી જે હું તેનું તમે પાણિગ્રહણ કરો, અને કહો કે મારી વિદ્યા સિદ્ધ કરાવી તેના બદલામાં તમને શું આપુ ?' તેણીના આગ્રહથી વસુદેવે કહ્યું કે 'આ વેગવતીને વિદ્યા આપો.' પછી તે વેગવતીને લઇને ગગનવલ્લભ નગરમાં ગઇ અને વસુદેવ તાપસના આશ્રમમાં આવ્યા.

તે તાપસના આશ્રમમાં તત્કાળ તાપસી વ્રત લઈને બે રાજા પોતાના પરાક્રમને નિંદતા આવ્યા; તેમને જોઈ વસુદેવે તેમના ઉદ્વેગનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેઓ બોલ્યા–" શ્રાવસ્તી નામની નગરીમાં અતિ નિર્મળ ચરિત્રવડે પવિત્ર એવા એણીપુત્ર નામે પરાક્રમી રાજા છે. તેને પ્રિયંગુસુંદરી નામે એક પુત્રી છે, તેના સ્વયંવરને માટે રાજાએ ઘણા રાજાઓને બોલાવ્યા પણ તે પુત્રી કોઇ રાજાને વરી નહીં, તેથી આવેલા રાજાઓએ ક્રોધથી એકઠા થઇને તેની સાથે સંગ્રામ આરંભ્યો, પણ તેણે એકલાએ સર્વે રાજાઓને જીતી લીધા; એટલે તે સર્વે રાજાઓ નાસી ગયા. તેમાં કેટલાક કોઇ ગિરિમાં પેસી ગયા, કેટલાક અરણ્યમાં જઇને સંતાયા અને કેટલાક જલાશયમાં ભરાઈ રહ્યા, તેઓમાંથી અમે બે તાપસ થઇને ચાલી નીકળ્યા. અમો વૃથા ભુજધારી નપુંસકોને ધિક્કાર છે !" તેમનો આ પ્રમાણે વૃત્તાંત સાંભળી વસુદેવે તેમને જૈનધર્મનો બોધ કર્યો, એટલે તેઓએ જૈન-

દીક્ષા લીધી. પછી વસુદેવ શ્રાવસ્તી નગરીએ ગયા. ત્યાં ઉદ્યાનમાં ત્રણ દ્વારવાળું એક દેવગૃહ તેમના જોવામાં આવ્યું. તેના મુખદ્વારને બત્રીશ અર્ગલા (ભૂગળ) હતી, તેથી તે રસ્તે પ્રવેશ કરવો મુશ્કેલ હતો; એટલે પડખેના દ્વારથી તેમણે અંદર પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તેમણે એક મુનિની, એક ગૃહસ્થની અને એક ત્રણ પગવાળા પાડાની પ્રતિમા જોઇ. પછી ' આ શું ?' એમ તેણે એક બ્રાહ્મણને પૂછ્યું, એટલે તે બોલ્યો—" અહીં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. તેને મૃગધ્વજ કરીને પુત્ર થયો હતો. તે નગરમાં કામદેવ કરીને એક શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. એક વખતે તે શેઠ નગર બહાર પોતાના ગોષ્ટ (પશુશાળા) માં ગયો. ત્યાં તેના દંડક નામના ગોવાળે શેઠને કહ્યું કે ' શેઠજી ! આ તમારી મહિષીના પાંચ પાડા પૂર્વે મેં મારી નાખ્યા છે; આ છઠ્ઠો પાડો ઘણો ભદ્રિક આકૃતિવાળો આવ્યો છે, અને જ્યારથી તે જન્મ્યો છે ત્યારથી ભયથી કંપતો અને નેત્રને ચપળ કરતો તે મારા ચરણમાં નમ્યા કરે છે, તેથી દયાવડે મેં તેને માર્યો નથી. તમે પણ આ પાડાને અભય આપો. આ પાડો કોઇ જાતિસ્મરણવાળો છે ' આ પ્રમાણે ગોવાળે કહ્યું, એટલે તે શેઠ દયા લાવીને પાડાને શ્રાવસ્તી નગરીમાં લઇ ગયા. શેઠે રાજાની પાસે તેના અભયને માટે માગણી કરી, એટલે રાજાએ પણ તેને અભય આપીને કહ્યું કે, 'આ પાડો આખી શ્રાવસ્તી નગરીમાં સ્વેચ્છાએ ભમ્યા કરો. ' એક વખતે રાજકુમાર મૃગધ્વજે તે પાડાના એક પગને છેદી નાખ્યો. તે જાણી રાજાએ તે કુમારને નગરની બહાર કાઢી મૂકયો. કુમારે વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી. તે પાડો પગ છેદાયા પછી અઢારમે દિવસે મૃત્યુ પામી ગયો અને કુમાર મૃગધ્વજને બાવીશમે દિવસે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. દેવ, અસુર, રાજા અને અમાત્યો તેમને વંદના કરવા આવ્યા. દેશનાને અંતે જિતશત્રુ રાજાએ પૂછ્યું કે 'તમારે તે પાડાની સાથે શું વૈર હતું ?' મૃગધ્વજ કેવળી બોલ્યા—

" પૂર્વે અશ્વગ્રીવ નામે એક અર્ધ ચક્રવર્ત્તી થયો હતો, તેને હરિશ્મશ્રુ નામે એક મંત્રી હતો. તે કૌલ (નાસ્તિક) હતો, તેથી ધર્મની નિંદા કરતો હતો અને રાજા આસ્તિક હોવાથી સદા ધર્મનું પ્રતિપાદન કરતો હતો. આ પ્રમાણે હોવાથી તે રાજા અને મંત્રી વચ્ચે દિવસાનુદિવસ વિરોધ વધવા લાગ્યો: તે બન્નેને ત્રિપૃષ્ટ અને અચલે માર્યા, જેથી મૃત્યુ પામીને સાતમી નરકે ગયા. નરકમાંથી નીકળીને તે બન્ને ઘણા ભવમાં ભમ્યા. તેમાંથી અશ્વગ્રીવ તે આ હું તમારો પુત્ર થયો અને હરિશ્મશ્રુ મંત્રી તે પાડો થયો. પૂર્વના વૈરથી મેં તેનો પગ કાપી નાખ્યો. તે પાડો મરીને લોહિતાક્ષ નામે અસુરોનો અગ્રણી થયો છે; તે જુઓ, આ અહીં મને વંદના કરવા આવ્યો છે આ સંસારનું નાટક આવું વિચિત્ર છે. " પછી લોહિતાક્ષે મુનિને નમીને તે મૃગધ્વજ મુનિની, કામદેવ શેઠની અને ત્રણ પગવાળા મહિષની રત્નમય પ્રતિમા કરાવીને અહીંઆ સ્થાપન કરેલી છે. તે કામદેવ શ્રેષ્ઠીના વંશમાં હાલ કામદત્ત નામે શેઠ છે, તેને બંધુમતી નામે પુત્રી છે. શેઠે તે પુત્રીના વરને માટે કોઇ જ્ઞાનીને પૂછ્યું હતું, એટલે જ્ઞાનીએ કહ્યું હતું કે જે આ દેવાલયના મુખદ્વારને ઉઘાડશે તે તારી પુત્રીનો વર થશે. "

આ પ્રમાણે સર્વ વૃત્તાંત સાંભળી વસુદેવે તે દ્વાર ઉઘાડ્યું, એ વાત જાણીને તત્કાળ કામદત્તશેઠે ત્યાં આવી વસુદેવને પોતાની પુત્રી આપી. તેમને જોવાને રાજાની પુત્રી પ્રિયંગુસુંદરી રાજાની સાથે ત્યાં આવી. તે વસુદેવને જોઇને ક્ષણવારમાં કામપીડિત થઇ ગઇ. પછી દ્વારપાળે આવીને પ્રિયંગુસુંદરીની દશા અને એણીપુત્ર રાજાનું ચરિત્ર અંજલિ જોડીને વસુદેવને જણાવ્યું, અને કહ્યું કે 'કાલે પ્રાતઃકાળે તમે પ્રિયંગુસુંદરીને ઘેર અવશ્ય આવજો.' એમ કહીને દ્વારપાળ ગયો.

તે દિવસે વસુદેવે એક નાટક જોયું. તેમાં એવા હકીકત આવી કે "નમિનો પુત્ર વાસવ ખેચર થયો. તેના વંશમાં બીજા કેટલાક વાસવ થયા. તેનો પુત્ર પુરૂહૂત થયો. એકદા તે હાથી ઉપર બેસીને ફરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યાને જોઇ. તેથી આશ્રમમાં જઇ તેની સાથે ક્રીડા કરી. તે વખતે ગૌતમે આવી વિદ્યારહિત થયેલા પુરૂહૂતના લિંગને છેદી નાખ્યું." આ પ્રમાણેની હકીકત જોઇ વસુદેવ ભય પામી ગયા; તેથી રાજકુમારી પ્રિયંગુસુંદરીની પાસે ગયા નહીં. રાત્રે વસુદેવ બંધુમતી સાથે સુઈ ગયા. તે રાત્રિમાં નિદ્રાનો ભંગ થતાં એક દેવી તેમનાં જોવામાં આવી, એટલે 'આ કોણ હશે?' એમ તે ચિંતવવા લાગ્યા. તેટલામાં 'અરે! વત્સ! શું ચિંતવે છે?' એમ બોલતી તે દેવી તેનો હાથ પકડીને તેને અશોક વનમાં લઇ ગઇ. ત્યાં જઇને કહ્યુ કે—"સાંભળો! આ ભરતક્ષેત્રમાં શ્રીચંદન નામે નગરમાં અમોઘરેતા નામે રાજા હતો, તેને ચારૂમતિ નામે પ્રિયા હતી. તેમને ચારૂચંદ્ર નામે એક પુત્ર થયો હતો. તે નગરમાં અનંતસેના નામે એક વેશ્યા હતી. તેને કામપતાકા કરીને એક સુલોચના પુત્રી હતી. એક વખતે રાજાએ યજ્ઞ કર્યો તેમાં ઘણા તાપસો આવ્યા. તેઓમાં કૌશિક અને તૃણબિંદુ બે ઉપાધ્યાય હતા. તેઓ બન્નેએ આવી રાજાને કેટલાંક ફળ અર્પણ કર્યાં. રાજાએ પૂછ્યુ. 'આવાં ફળ ક્યાંથી લાવ્યા?' એટલે તેઓએ હરિવંશની ઉત્પત્તિ વખતે આવેલા કલ્પવૃક્ષની બધી કથા પ્રથમથી કહી સંભળાવી. તે વખતે રાજસભામાં કામપતાકા વેશ્યા નૃત્ય કરતી હતી, તેણીએ કુમાર ચારૂચંદ્ર અને કૌશિક મુનિનું મન હરી લીધુ. યજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી કુમારે કામપતાકાને પોતાને સ્વાધીન કરી. પછી કૌશિક તાપસે રાજાની પાસે આવી તે વેશ્યાની માગણી કરી, એટલે રાજાએ કહ્યુ કે, 'તે વેશ્યાને કુમારે ગ્રહણ કરી છે અને તે શ્રાવિકા છે માટે એક પતિ સ્વીકાર્યા પછી બીજા પતિને ભજતી નથી.' આ પ્રમાણે રાજાએ તેને ના કહી, તેથી કૌશિક તાપસે ક્રોધ કરી શાપ આપ્યો કે—'કુમાર જ્યારે તેની સાથે ક્રીડા કરશે ત્યારે અવશ્ય મૃત્યુ પામશે.' મહામતિ રાજા અમોઘરેતાએ આવા કારણથી વૈરાગ્ય પામી પોતાના પુત્ર ચારૂચંદ્રને રાજ્ય આપી પોતે તાપસ થઇ વનમાં નિવાસ કર્યો. તે વખતે અજ્ઞાતગર્ભા રાણી પણ તેની સાથે વનમાં ગઇ. કેટલેક કાળે ગર્ભ પ્રકટ થયો, એટલે તેણીએ પતિની શંકા છેદવાને માટે પ્રથમથી ગર્ભ હોવાની વાત કહી બતાવી. પછી તેણીએ ઋષિદત્તા નામની કન્યાને જન્મ આપ્યો. તે કન્યા અનુક્રમે કોઇ ચારણ મુનિની પાસે શ્રાવિકા થઈ. તે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થઇ તેવામાં તેની માતા અને

દીક્ષા લીધી. પછી વસુદેવ શ્રાવસ્તી નગરીએ ગયા. ત્યાં ઉદ્યાનમાં ત્રણ દ્વારવાળું એક દેવગૃહ તેમના જોવામાં આવ્યું. તેના મુખદ્વારને બત્રીશ અર્ગલા (ભૂગળ) હતી, તેથી તે રસ્તે પ્રવેશ કરવો મુશ્કેલ હતો; એટલે પડખેના દ્વારથી તેમણે અંદર પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તેમણે એક મુનિની, એક ગૃહસ્થની અને એક ત્રણ પગવાળા પાડાની પ્રતિમા જોઇ. પછી ' આ શું ? ' એમ તેણે એક બ્રાહ્મણને પૂછ્યું, એટલે તે બોલ્યો–" અહીં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. તેને મૃગધ્વજ કરીને પુત્ર થયો હતો. તે નગરમાં કામદેવ કરીને એક શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. એક વખતે તે શેઠ નગર બહાર પોતાના ગોષ્ટ (પશુશાળા) માં ગયો. ત્યાં તેના દંડક નામના ગોવાળે શેઠને કહ્યું કે ' શેઠજી ! આ તમારી મહિષીના પાંચ પાડા પૂર્વે મેં મારી નાખ્યા છે; આ છઠ્ઠો પાડો ઘણો ભદ્રિક આકૃતિવાળો આવ્યો છે, અને જ્યારથી તે જન્મ્યો છે ત્યારથી ભયથી કંપતો અને નેત્રને ચપળ કરતો તે મારા ચરણમાં નમ્યા કરે છે. તેથી દયાવડે મેં તેને માર્યો નથી. તમે પણ આ પાડાને અભય આપો. આ પાડો કોઇ જાતિસ્મરણવાળો છે ' આ પ્રમાણે ગોવાળે કહ્યું, એટલે તે શેઠ દયા લાવીને પાડાને શ્રાવસ્તી નગરીમા લઇ ગયા. શેઠે રાજાની પાસે તેના અભયને માટે માગણી કરી, એટલે રાજાએ પણ તેને અભય આપીને કહ્યું કે, 'આ પાડો આખી શ્રાવસ્તી નગરીમાં સ્વેચ્છાએ ભમ્યા કરો. ' એક વખતે રાજકુમાર મૃગધ્વજે તે પાડાના એક પગને છેદી નાખ્યો. તે જાણી રાજાએ તે કુમારને નગરની બહાર કાઢી મૂકયો. કુમારે વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી. તે પાડો પગ છેદાયા પછી અઢારમે દિવસે મૃત્યુ પામી ગયો અને કુમાર મૃગધ્વજને બાવીશમે દિવસે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. દેવ, અસુર, રાજા અને અમાત્યો તેમને વંદના કરવા આવ્યા. દેશનાને અંતે જિતશત્રુ રાજાએ પૂછ્યું કે 'તમારે તે પાડાની સાથે શું વૈર હતું ?' મૃગધ્વજ કેવળી બોલ્યા–

" પૂર્વે અશ્વગ્રીવ નામે એક અર્ધ ચક્રવર્ત્તી થયો હતો, તેને હરિશ્મશ્રુ નામે એક મંત્રી હતો. તે કૌલ (નાસ્તક) હતો, તેથી ધર્મની નિંદા કરતો હતો અને રાજા આસ્તિક હોવાથી સદા ધર્મનું પ્રતિપાદન કરતો હતો. આ પ્રમાણે હોવાથી તે રાજા અને મંત્રી વચ્ચે દિવસાનુદિવસ વિરોધ વધવા લાગ્યો. તે બન્નેને ત્રિપૃષ્ટ અને અચલે માર્યા, જેથી મૃત્યુ પામીને સાતમી નરકે ગયા. નરકમાંથી નીકળીને તે બન્ને ઘણા ભવમાં ભમ્યા. તેમાંથી અશ્વગ્રીવ તે આ હું તમારો પુત્ર થયો અને હરિશ્મશ્રુ મંત્રી તે પાડો થયો. પૂર્વના વૈરથી મેં તેનો પગ કાપી નાખ્યો. તે પાડો મરીને લોહિતાક્ષ નામે અસુરોનો અગ્રણી થયો છે, તે જુઓ, આ અહીં મને વંદના કરવા આવ્યો છે આ સંસારનું નાટક આવું વિચિત્ર છે. " પછી લોહિતાક્ષે મુનિને નમીને તે મૃગધ્વજ મુનિની, કામદેવ શેઠની અને ત્રણ પગવાળા મહિષની રત્નમય પ્રતિમા કરાવીને અહીંઆ સ્થાપન કરેલી છે. તે કામદેવ શ્રેષ્ઠીના વંશમાં હાલ કામદત્ત નામે શેઠ છે, તેને બંધુમતી નામે પુત્રી છે. શેઠે તે પુત્રીના વરને માટે કોઇ જ્ઞાનીને પૂછ્યુ હતુ, એટલે જ્ઞાનીએ કહ્યું હતું કે જે આ દેવાલયના મુખદ્વારને ઉઘાડશે તે તારી પુત્રીનો વર થશે. "

આ પ્રમાણે સર્વ વૃત્તાંત સાંભળી વસુદેવે તે દ્વાર ઉઘાડ્યું, એ વાત જાણીને તત્કાળ કામદત્તશેઠે ત્યાં આવી વસુદેવને પોતાની પુત્રી આપી. તેમને જોવાને રાજાની પુત્રી પ્રિયંગુસુંદરી રાજાની સાથે ત્યાં આવી. તે વસુદેવને જોઇને ક્ષણવારમાં કામપીડિત થઇ ગઇ. પછી દ્વારપાળે આવીને પ્રિયંગુસુંદરીની દશા અને એણીપુત્ર રાજાનું ચરિત્ર અંજલિ જોડીને વસુદેવને જણાવ્યું, અને કહ્યું કે 'કાલે પ્રાતઃકાળે તમે પ્રિયંગુસુંદરીને ઘેર અવશ્ય આવજો.' એમ કહીને દ્વારપાળ ગયો.

તે દિવસે વસુદેવે એક નાટક જોયું. તેમાં એવા હકીકત આવી કે "નમિનો પુત્ર વાસવ ખેચર થયો. તેના વંશમાં બીજા કેટલાક વાસવ થયા. તેનો પુત્ર પુરૂહૂત થયો. એકદા તે હાથી ઉપર બેસીને ફરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યાને જોઇ. તેથી આશ્રમમાં જઇ તેની સાથે ક્રીડા કરી. તે વખતે ગૌતમે આવી વિદ્યારહિત થયેલા પુરૂહૂતના લિંગને છેદી નાખ્યું." આ પ્રમાણેની હકીકત જોઇ વસુદેવ ભય પામી ગયા; તેથી રાજકુમારી પ્રિયંગુસુંદરીની પાસે ગયા નહીં. રાત્રે વસુદેવ બંધુમતી સાથે સુઈ ગયા. તે રાત્રિમાં નિદ્રાનો ભંગ થતાં એક દેવી તેમનાં જોવામાં આવી, એટલે 'આ કોણ હશે?' એમ તે ચિંતવવા લાગ્યા. તેટલામાં 'અરે! વત્સ! શું ચિંતવે છે?' એમ બોલતી તે દેવી તેનો હાથ પકડીને તેને અશોક વનમાં લઇ ગઇ. ત્યાં જઇને કહ્યુ કે–"સાંભળો! આ ભરતક્ષેત્રમાં શ્રીચંદન નામે નગરમાં અમોઘરેતા નામે રાજા હતો, તેને ચારૂમતિ નામે પ્રિયા હતી. તેમને ચારૂચંદ્ર નામે એક પુત્ર થયો હતો. તે નગરમાં અનંતસેના નામે એક વેશ્યા હતી. તેને કામપતાકા કરીને એક સુલોચના પુત્રી હતી. એક વખતે રાજાએ યજ્ઞ કર્યો તેમાં ઘણા તાપસો આવ્યા. તેઓમાં કૌશિક અને તૃણબિંદુ બે ઉપાધ્યાય હતા. તેઓ બન્નેએ આવી રાજાને કેટલાંક ફળ અર્પણ કર્યાં. રાજાએ પૂછ્યું. 'આવાં ફળ કયાંથી લાવ્યા?' એટલે તેઓએ હરિવંશની ઉત્પત્તિ વખતે આવેલા કલ્પવૃક્ષની બધી કથા પ્રથમથી કહી સંભળાવી. તે વખતે રાજસભામાં કામપતાકા વેશ્યા નૃત્ય કરતી હતી, તેણીએ કુમાર ચારૂચંદ્ર અને કૌશિક મુનિનું મન હરી લીધુ. યજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી કુમારે કામપતાકાને પોતાને સ્વાધીન કરી. પછી કૌશિક તાપસે રાજાની પાસે આવી તે વેશ્યાની માગણી કરી, એટલે રાજાએ કહ્યુ કે, 'તે વેશ્યાને કુમારે ગ્રહણ કરી છે અને તે શ્રાવિકા છે માટે એક પતિ સ્વીકાર્યા પછી બીજા પતિને ભજતી નથી.' આ પ્રમાણે રાજાએ તેને ના કહી, તેથી કૌશિક તાપસે ક્રોધ કરી શાપ આપ્યો કે–'કુમાર જ્યારે તેની સાથે ક્રીડા કરશે ત્યારે અવશ્ય મૃત્યુ પામશે.' મહામતિ રાજા અમોઘરેતાએ આવા કારણથી વૈરાગ્ય પામી પોતાના પુત્ર ચારૂચંદ્રને રાજ્ય આપી પોતે તાપસ થઇ વનમાં નિવાસ કર્યો. તે વખતે અજ્ઞાતગર્ભા રાણી પણ તેની સાથે વનમાં ગઇ. કેટલેક કાળે ગર્ભ પ્રકટ થયો, એટલે તેણીએ પતિની શંકા છેદવાને માટે પ્રથમથી ગર્ભ હોવાની વાત કહી બતાવી. પછી તેણીએ ઋષિદત્તા નામની કન્યાને જન્મ આપ્યો. તે કન્યા અનુક્રમે કોઇ ચારણ મુનિની પાસે શ્રાવિકા થઈ. તે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થઇ તેવામાં તેની માતા અને

દીક્ષા લીધી. પછી વસુદેવ શ્રાવસ્તી નગરીએ ગયા. ત્યાં ઉદ્યાનમાં ત્રણ દ્વારવાળું એક દેવગૃહ તેમના જોવામાં આવ્યું. તેના મુખદ્વારને બત્રીશ અર્ગલા (ભૂગળ) હતી, તેથી તે રસ્તે પ્રવેશ કરવો મુશ્કેલ હતો; એટલે પડખેના દ્વારથી તેમણે અંદર પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તેમણે એક મુનિની, એક ગૃહસ્થની અને એક ત્રણ પગવાળા પાડાની પ્રતિમા જોઇ. પછી 'આ શું ?' એમ તેણે એક બ્રાહ્મણને પૂછ્યું, એટલે તે બોલ્યો–"અહીં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. તેને મૃગધ્વજ કરીને પુત્ર થયો હતો. તે નગરમાં કામદેવ કરીને એક શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો. એક વખતે તે શેઠ નગર બહાર પોતાના ગોષ્ટ (પશુશાળા) માં ગયો. ત્યાં તેના દંડક નામના ગોવાળે શેઠને કહ્યું કે 'શેઠજી ! આ તમારી મહિષીના પાંચ પાડા પૂર્વે મેં મારી નાખ્યા છે; આ છઠ્ઠો પાડો ઘણો ભદ્રિક આકૃતિવાળો આવ્યો છે, અને જ્યારથી તે જન્મ્યો છે ત્યારથી ભયથી કંપતો અને નેત્રને ચપળ કરતો તે મારા ચરણમાં નમ્યા કરે છે, તેથી દયાવડે મેં તેને માર્યો નથી. તમે પણ આ પાડાને અભય આપો. આ પાડો કોઇ જાતિસ્મરણવાળો છે ' આ પ્રમાણે ગોવાળે કહ્યું, એટલે તે શેઠ દયા લાવીને પાડાને શ્રાવસ્તી નગરીમાં લઇ ગયા. શેઠે રાજાની પાસે તેના અભયને માટે માગણી કરી, એટલે રાજાએ પણ તેને અભય આપીને કહ્યું કે, 'આ પાડો આખી શ્રાવસ્તી નગરીમાં સ્વેચ્છાએ ભમ્યા કરો.' એક વખતે રાજકુમાર મૃગધ્વજે તે પાડાના એક પગને છેદી નાખ્યો. તે જાણી રાજાએ તે કુમારને નગરની બહાર કાઢી મૂકયો. કુમારે વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી. તે પાડો પગ છેદાયા પછી અઢારમે દિવસે મૃત્યુ પામી ગયો અને કુમાર મૃગધ્વજને બાવીશમે દિવસે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. દેવ, અસુર, રાજા અને અમાત્યો તેમને વંદના કરવા આવ્યા. દેશનાને અંતે જિતશત્રુ રાજાએ પૂછ્યું કે 'તમારે તે પાડાની સાથે શું વૈર હતું ?' મૃગધ્વજ કેવળી બોલ્યા–

"પૂર્વે અશ્વગ્રીવ નામે એક અર્ધ ચક્રવર્ત્તી થયો હતો, તેને હરિશ્મશ્રુ નામે એક મંત્રી હતો. તે કૌલ (નાસ્તિક) હતો, તેથી ધર્મની નિંદા કરતો હતો અને રાજા આસ્તિક હોવાથી સદા ધર્મનું પ્રતિપાદન કરતો હતો. આ પ્રમાણે હોવાથી તે રાજા અને મંત્રી વચ્ચે દિવસાનુદિવસ વિરોધ વધવા લાગ્યો. તે બન્નેને ત્રિપૃષ્ટ અને અચલે માર્યા, જેથી મૃત્યુ પામીને સાતમી નરકે ગયા. નરકમાંથી નીકળીને તે બન્ને ઘણા ભવમાં ભમ્યા. તેમાંથી અશ્વગ્રીવ તે આ હું તમારો પુત્ર થયો અને હરિશ્મશ્રુ મંત્રી તે પાડો થયો. પૂર્વના વૈરથી મેં તેનો પગ કાપી નાખ્યો. તે પાડો મરીને લોહિતાક્ષ નામે અસુરોનો અગ્રણી થયો છે; તે જુઓ, આ અહીં મને વંદના કરવા આવ્યો છે આ સંસારનું નાટક આવું વિચિત્ર છે." પછી લોહિતાક્ષે મુનિને નમીને તે મૃગધ્વજ મુનિની, કામદેવ શેઠની અને ત્રણ પગવાળા મહિષની રત્નમય પ્રતિમા કરાવીને અહીંઆ સ્થાપન કરેલી છે. તે કામદેવ શ્રેષ્ઠીના વંશમાં હાલ કામદત્ત નામે શેઠ છે, તેને બંધુમતી નામે પુત્રી છે. શેઠે તે પુત્રીના વરને માટે કોઇ જ્ઞાનીને પૂછ્યું હતું, એટલે જ્ઞાનીએ કહ્યું હતું કે જે આ દેવાલયના મુખદ્વારને ઉઘાડશે તે તારી પુત્રીનો વર થશે."

આ પ્રમાણે સર્વ વૃત્તાંત સાંભળી વસુદેવે તે દ્વાર ઉઘાડ્યું, એ વાત જાણીને તત્કાળ કામદત્તશેઠે ત્યાં આવી વસુદેવને પોતાની પુત્રી આપી. તેમને જોવાને રાજાની પુત્રી પ્રિયંગુસુંદરી રાજાની સાથે ત્યાં આવી. તે વસુદેવને જોઇને ક્ષણવારમાં કામપીડિત થઇ ગઇ. પછી દ્વારપાળે આવીને પ્રિયંગુસુંદરીની દશા અને એણીપુત્ર રાજાનું ચરિત્ર અંજલિ જોડીને વસુદેવને જણાવ્યું, અને કહ્યું કે 'કાલે પ્રાતઃકાળે તમે પ્રિયંગુસુંદરીને ઘેર અવશ્ય આવજો.' એમ કહીને દ્વારપાળ ગયો.

તે દિવસે વસુદેવે એક નાટક જોયુ. તેમાં એવા હકીકત આવી કે "નમિનો પુત્ર વાસવ ખેચર થયો. તેના વંશમાં બીજા કેટલાક વાસવ થયા. તેનો પુત્ર પુરૂહૂત થયો. એકદા તે હાથી ઉપર બેસીને ફરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યાને જોઇ. તેથી આશ્રમમાં જઇ તેની સાથે ક્રીડા કરી. તે વખતે ગૌતમે આવી વિદ્યારહિત થયેલા પુરૂહૂતના લિંગને છેદી નાખ્યું." આ પ્રમાણેની હકીકત જોઇ વસુદેવ ભય પામી ગયા; તેથી રાજકુમારી પ્રિયંગુસુંદરીની પાસે ગયા નહી. રાત્રે વસુદેવ બંધુમતી સાથે સુઈ ગયા. તે રાત્રિમાં નિદ્રાનો ભંગ થતાં એક દેવી તેમનાં જોવામાં આવી, એટલે 'આ કોણ હશે?' એમ તે ચિંતવવા લાગ્યા. તેટલામાં 'અરે! વત્સ! શું ચિંતવે છે?' એમ બોલતી તે દેવી તેનો હાથ પકડીને તેને અશોક વનમાં લઇ ગઇ. ત્યાં જઇને કહ્યુ કે–"સાંભળો! આ ભરતક્ષેત્રમાં શ્રીચંદન નામે નગરમાં અમોઘરેતા નામે રાજા હતો, તેને ચારૂમતિ નામે પ્રિયા હતી. તેમને ચારૂચંદ્ર નામે એક પુત્ર થયો હતો. તે નગરમાં અનંતસેના નામે એક વેશ્યા હતી. તેને કામપતાકા કરીને એક સુલોચના પુત્રી હતી. એક વખતે રાજાએ યજ્ઞ કર્યો તેમાં ઘણા તાપસો આવ્યા. તેઓમાં કૌશિક અને તૃણબિંદુ બે ઉપાધ્યાય હતા. તેઓ બન્નેએ આવી રાજાને કેટલાંક ફળ અર્પણ કર્યાં. રાજાએ પૂછ્યુ. 'આવાં ફળ કયાંથી લાવ્યા?' એટલે તેઓએ હરિવંશની ઉત્પત્તિ વખતે આવેલા કલ્પવૃક્ષની બધી કથા પ્રથમથી કહી સંભળાવી. તે વખતે રાજસભામાં કામપતાકા વેશ્યા નૃત્ય કરતી હતી, તેણીએ કુમાર ચારૂચંદ્ર અને કૌશિક મુનિનું મન હરી લીધુ. યજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી કુમારે કામપતાકાને પોતાને સ્વાધીન કરી. પછી કૌશિક તાપસે રાજાની પાસે આવી તે વેશ્યાની માગણી કરી, એટલે રાજાએ કહ્યુ કે, 'તે વેશ્યાને કુમારે ગ્રહણ કરી છે અને તે શ્રાવિકા છે માટે એક પતિ સ્વીકાર્યા પછી બીજા પતિને ભજતી નથી.' આ પ્રમાણે રાજાએ તેને ના કહી, તેથી કૌશિક તાપસે ક્રોધ કરી શાપ આપ્યો કે–'કુમાર જ્યારે તેની સાથે ક્રીડા કરશે ત્યારે અવશ્ય મૃત્યુ પામશે.' મહામતિ રાજા અમોઘરેતાએ આવા કારણથી વૈરાગ્ય પામી પોતાના પુત્ર ચારૂચંદ્રને રાજ્ય આપી પોતે તાપસ થઇ વનમાં નિવાસ કર્યો. તે વખતે અજ્ઞાતગર્ભા રાણી પણ તેની સાથે વનમાં ગઇ. કેટલેક કાળે ગર્ભ પ્રકટ થયો, એટલે તેણીએ પતિની શંકા છેદવાને માટે પ્રથમથી ગર્ભ હોવાની વાત કહી બતાવી. પછી તેણીએ ઋષિદત્તા નામની કન્યાને જન્મ આપ્યો. તે કન્યા અનુક્રમે કોઇ ચારણ મુનિની પાસે શ્રાવિકા થઈ. તે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થઇ તેવામાં તેની માતા અને

ધાત્રી મૃત્યુ પામી ગઇ. એક વખતે શિલાયુધ રાજા મૃગયા કરવાને તે તરફ આવ્યો. તે ઋષિદત્તાને જોઇ કામવશ થઈ ગયો. પછી તેનું આતિથ્ય સ્વીકારી રાજા ત્યાં રહ્યો અને તે બાળાને એકાંતમાં લઈ જઇને વિવિધ પ્રકારે તેની સાથે સંભોગક્રીડા કરી. તે વખતે ઋષિદત્તાએ શિલાયુધને કહ્યું કે 'હું ઋતુસ્નાતા છું, તેથી જો કદિ આજે મને ગર્ભ રહ્યો તો આ કુળવાન્ કન્યાની શી ગતિ થશે ?' રાજાએ કહ્યું, 'હું ઇક્ષ્વાકુ વંશનો રાજા છું, શ્રાવસ્તી નગરીમાં મારૂં રાજ્ય છે અને શતાયુધ રાજાનો પુત્ર શિલાયુધ એવા નામથી હું પ્રખ્યાત છું. જો તારે પુત્ર થાય તો તું તેને શ્રાવસ્તી નગરીમાં મારી પાસે લાવજે, હું તેને રાજા કરીશ.' આ પ્રમાણે રાજા કહેતો હતો, તેવામાં તો તેનું સૈન્ય આવી પહોંચ્યું, એટલે ઋષિદત્તાની રજા લઇને રાજા પોતાને સ્થાનકે ગયો. તેણીએ આ વાર્તા પોતાના પિતાને જણાવી. અનુક્રમે તેને પુત્રનો પ્રસવ થયો. તે પ્રસવમાંથી રોગ થતાં ઋષિદત્તા મૃત્યુ પામી, અને જ્વલનપ્રભ નાગેંદ્રની અગ્રમહિષી થઇ. પુત્રીના મરણથી તેના પિતા અમોઘરેતા તાપસ તેના પુત્રને હાથમાં લઇને સામાન્ય લોકની જેમ ઘણું રૂદન કરવા લાગ્યા. હું જે જ્વલનપ્રભ નાગેંદ્રની સ્ત્રી થઈ હતી, તે અવધિજ્ઞાનથી તે સર્વ હકીકત જાણી મૃગરૂપે ત્યાં આવી, અને સ્તનપાન કરીને તે પુત્રને ઉછેર્યો. તેથી તે " એણીપુત્ર " એવા નામથી વિખ્યાત થયો. પેલો કૌશિક તાપસ મૃત્યુ પામીને મારા પિતાના આશ્રમમાં દૃષ્ટિવિષ સર્પ થયો. તે ક્રૂર સર્પે મારા પિતાને દંશ કર્યો, પણ મેં આવીને વિષ ઉતાર્યું અને તે સર્પને બોધ આપ્યો, તેથી તે સર્પ મૃત્યુ પામીને બલ નામે દેવતા થયો. પછી હું ઋષિદત્તાનું રૂપ લઈ શ્રાવસ્તી નગરીએ ગઈ, અને ત્યાં શિલાયુધ રાજાને પુત્ર સોંપવા માંડ્યો; પણ તેણે પૂર્વની વાત વિસ્મરણ થઇ જવાથી તે પુત્રને ગ્રહણ કર્યો નહીં. પછી પુત્રને તેની પાસે મૂકી આકાશમાં રહીને મેં કહ્યું કે "હે રાજન્! વનમાં રહેલી ઋષિદત્તા નામની કન્યાને તેં ભોગવી હતી, તેને તારા સંગમથી આ પુત્ર થયેલ છે. તે ઋષિદત્તા પ્રસવરોગથી મૃત્યુ પામીને હું દેવપણાને પામેલી છું. દેવપણામાંથી અહીં આવીને મેં મૃગલીને રૂપે તેને ઉછેર્યો છે, તેથી આ એણીપુત્રના નામથી વિખ્યાત થયેલો છે." આ પ્રમાણે કહેતાંજ રાજાને સ્મરણ આવ્યું એટલે તે પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાડી શિલાયુધ રાજા દીક્ષા લઇ સ્વર્ગે ગયો. તે એણીપુત્રે સંતતિને માટે અઠ્ઠમ તપ કરીને મને સંતુષ્ટ કરી, જેથી મેં તેને એક પુત્રી આપી, તે આ પ્રિયંગુમંજરી છે. આ પુત્રીના સ્વયંવરને માટે એણીપુત્ર રાજાએ ઘણા રાજાઓને બોલાવ્યા હતા, પણ તે કોઇ રાજાને વરી નહીં, તેથી સર્વ રાજાઓએ મળીને યુદ્ધનો આરંભ કર્યો. મારી સહાયથી એણીપુત્ર એકલાએ બધા રાજાઓને જીતી લીધા. તે પ્રિયંગુમંજરી આજે તમને જોઇને વરવાની ઈચ્છા કરે છે. હે અનઘ! તમારે માટે તેણીએ અષ્ટમભક્ત કરીને મારી આરાધના કરી, જેથી મારી આજ્ઞાવડે તે દ્વારપાળે આવી તમને તેને ઘેર આવવાનું જણાવ્યું; પણ અજ્ઞાનને લીધે દ્વારપાળના કથનની તમે અવજ્ઞા કરી, તો હવે મારી આજ્ઞાથી તે દ્વારપાળના બોલાવ્યા પ્રમાણે તમે ત્યાં જજો અને તે એણીપુત્રની કન્યાને પરણજો.

વળી તમારે કાંઈ વરદાન જોઈતું હોય તો માગી લ્યો." દેવીનાં આ વચનથી વસુદેવ બોલ્યા કે 'જ્યારે હું સંભારૂં ત્યારે તમે આવજો.' દેવીએ તે વાત સ્વીકારી. પછી તે દેવી વસુદેવને બંધુમતીને ઘેર મૂકી અંતર્ધાન થઈ ગઈ. પ્રાતઃકાળે વસુદેવ પેલા દ્વારપાળની સાથે પ્રિયંગુમંજરીએ નિમેલા સ્થાને ગયા. ત્યાં તે પ્રથમથી આવેલી હતી, તેને વસુદેવ ઘણા હર્ષ સાથે ગાંધર્વવિવાહથી પરણ્યા. તે પછી અઢારમે દિવસે દ્વારપાળે પ્રિયંગુમંજરીને દેવીએ આપેલા વરની વાર્તા રાજાને જણાવી. રાજા તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયો.

આ અરસામાં વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર ગંધસમૃદ્ધ નામના નગરમાં ગંધારપિંગલ નામે રાજા હતો, તેને પ્રભાવતી નામે કન્યા હતી. તે ફરતી ફરતી સુવર્ણાભ નગરે આવી. ત્યાં તેણે સોમશ્રીને જોઇ અને તે તેની સખી થઈ ગઇ. સોમશ્રીને પતિનો વિરહ જાણી પ્રભાવતી બોલી–'હે સખિ! તું શા માટે સંતાપ કરે છે? હું હમણાં તારા ભર્ત્તારને લાવી આપીશ.' સોમશ્રીએ નિઃશ્વાસ મૂકીને કહ્યું, 'હે સખિ! જેમ વેગવતી પતિને લાવી હતી, તેમ તું પણ રૂપથી કામદેવ જેવા મારા સ્વામીને લાવીશ.' પ્રભાવતી બોલી–'હુ વેગવતીના જેવી નથી.' એમ કહીને તે શ્રાવસ્તીનગરીએ ગઇ અને ત્યાંથી વસુદેવને લઈ આવી. ત્યાં વસુદેવ બીજું રૂપ કરીને સોમશ્રી સાથે રહ્યા. અન્યદા માનસવેગે વસુદેવને ઓળખ્યા એટલે તેને બાંધી લીધા. તે વખતે કોળાહળ થતાં વૃદ્ધ ખેચરોએ આવીને તેને છોડાવ્યા. વસુદેવે માનસવેગની સાથે સોમશ્રી સબંધી વિવાદ કરવા માંડ્યો. તેનો નિર્ણય કરવા માટે તેઓ બંને વૈજયંતી નગરીમાં બલસિંહ રાજાની પાસે આવ્યા. ત્યાં સૂર્પક વિગેરે સર્વે એકઠા થયા. માનસવેગે કહ્યુ કે 'પ્રથમ આ સોમશ્રી મારી કલ્પેલી હતી, તેને આ વસુદેવ છળથી પરણી ગયો છે, તેમજ મારા દીધા વિના મારી બહેન વેગવતીને પરણ્યો છે.' વસુદેવે કહ્યુ 'તેના પિતાએ મારે માટે કલ્પેલી સોમશ્રીને હું પરણ્યો છું. ત્યાંથી તેં સોમશ્રીને હરી લીધી હતી, તે વિષે વેગવતીના કહેવાથીજ સર્વ લોકો જાણે છે.' આ પ્રમાણે વાદ કરવામાં વસુદેવે માનસવેગને જીતી લીધો એટલે તે યુદ્ધ કરવાને તત્પર થયો. તેની સાથે નીલકંઠ, અંગારક અને સૂર્પક વિગેરે ખેચરો પણ તૈયાર થયા. તે વખતે વેગવતીની માતા અંગારવતીએ વસુદેવને દિવ્ય ધનુષ્ય અને બે ભાથાં આપ્યાં અને પ્રભાવતીએ પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યા આપી. વિદ્યા અને દિવ્ય અસ્ત્રોથી પરાક્રમમાં પુષ્ટ થયેલા વસુદેવે ઇંદ્રની જેમ એકલા તે ખેચરોને લીલામાત્રમાં જીતી લીધા. પછી તેણે માનસવેગને બાંધીને સોમશ્રીની આગળ નાખ્યો, પણ પોતાની સાસુ અંગારવતીના કહેવાથી તેને છોડી દીધો. પછી સેવક થઇને રહેલા માનસવેગ વિગેરે વિદ્યાધરોથી વીંટાયેલા વસુદેવ સોમશ્રીને સાથે લઇ વિમાનમાં બેસીને મહાપુર નગરે આવ્યા, અને ત્યાંથી રહીને સોમશ્રીની સાથે વિલાસ કરવા લાગ્યા.

એક વખતે માયાવી સૂર્પક અશ્વનું રૂપ લઇ વસુદેવને હરી ગયો. તેને ઓળખી વસુદેવે મુષ્ટિવડે તેના મસ્તકપર પ્રહાર કર્યા, જેથી સૂર્પકે તેમને અધરથી પડતા મૂક્યા,

એટલે વસુદેવ ગંગાનદીના જળમાં પડ્યા. પછી તે ગંગાનદી ઉતરીને તાપસના આશ્રમમાં ગયા, ત્યાં કંઠમાં અસ્થિની માળા પહેરીને ઉભેલી એક સ્ત્રી તેમના જોવામાં આવી. તે સ્ત્રી વિષે તેણે તાપસોને પૃછ્યું, એટલે તાપસો બોલ્યા—"આ જિતશત્રુ રાજાની 'નંદિષેણા' નામે સ્ત્રી છે, તે જરાસંધની પુત્રી થાય છે, આ સ્ત્રીને એક સંન્યાસીએ વશ કરી હતી, તે સંન્યાસીને રાજાએ મારી નાખ્યો, તથાપિ દૃઢ કામણથી તે સ્ત્રી હજુ તે સંન્યાસીના અસ્થિને કંઠમાં ધારણ કરે છે." પછી વસુદેવે મંત્રના બળથી તેનું કામણ છોડાવી દીધું, એટલે જિતશત્રુ રાજાએ પોતાની કેતુમતી નામની બ્હેન વસુદેવને આપી. તે વખતે ડિંભ નામના જરાસંધના દ્વારપાળે આવીને જિતશત્રુ રાજાને કહ્યું કે 'નંદિષેણાના પ્રાણદાતાને મોકલો, તે પરમ ઉપકારી છે.' રાજાએ તે વાત યુક્ત ધારીને આજ્ઞા આપી, એટલે વસુદેવ તે દ્વારપાળની સાથે રથમાં બેસીને જરાસંધના નગરમાં આવ્યા. ત્યાં નગરરક્ષકોએ તત્કાળ તેમને બાંધી લીધા. વસુદેવે પોતાને બાંધવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેઓ બોલ્યા—'કોઇ જ્ઞાનીએ જરાસંધને કહ્યુ છે કે 'જે તારી પુત્રી નંદિષેણાને સજ્જ કરશે, તેનો પુત્ર અવશ્ય તને મારશે. તે તું પોતેજ છે, એમ અમને ખબર પડી છે, તેથી તને મારી નાખવા લઈ જઈએ છીએ.' આ પ્રમાણે કહીને તેઓ વસુદેવને પશુની જેમ વધ્યસ્થળમાં લઇ ગયા. ત્યાં મુષ્ટિક વિગેરે મલ્લો વસુદેવને મારવાને તૈયાર થયા.

આ સમયે ગંધસમૃદ્ધ નગરના રાજા ગંધારપિંગલે પોતાની પુત્રી પ્રભાવતીના વરને માટે કોઇ વિદ્યાને પૃછ્યું, તે વિદ્યાએ વસુદેવનું નામ આપ્યું; એટલે તેણે વસુદેવને લાવવા માટે ભગીરથી નામે ધાત્રીને મોકલી. તે ધાત્રી વિદ્યાબળથી મુષ્ટિક વિગેરેની પાસેથી બળાત્કારે વસુદેવને ગંધસમૃદ્ધ નગરે લઇ ગઇ. ત્યાં વસુદેવ તેના પિતાએ આપેલી પ્રભાવતીને પરણ્યા અને તેની સાથે ક્રીડા કરતા સુખે રહેવા લાગ્યા. એવી રીતે બીજી પણ વિદ્યાધરોની સ્ત્રીઓને પરણી છેવટે વસુદેવ સુકોશળાને પરણ્યા અને સુકોશળાના મહેલમાં રહીને નિર્વિઘ્ને વિષયોને ભોગવવા લાગ્યા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि सुकोशलांतकन्यारयामादि परिणयनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥

सर्ग ३ जो.

વસુદેવ ચરિત્ર—ચાલુ.

(કનકવતીનો વિવાહ અને તેના પૂર્વ ભવનું વર્ણન.)

નળ દવદંતી ચરિત્ર.

આ ભરતક્ષેત્રને વિષે વિદ્યાધરોના નગર જેવું પેઢાલપુર નામે એક નગર છે. જે સર્વ અદ્ભુત નિધાનોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. જેમાં આવેલા પ્રફુલ્લિત ગૃહોદ્યાનનો પવન વસ્ત્રોની સાથે મળી સુગંધદાયક થઈ હમેશાં યુવાન સ્ત્રી પુરૂષોને સુખ આપે છે. જ્યાં ઘરોની રત્નબદ્ધ ભૂમિમાં રાત્રે તારાઓના પ્રતિબિંબ પડવાથી મુગ્ધ બાળિકાઓ દંતમય કર્ણાભૂષણની શંકાથી તે લેવા માટે પોતાના હાથ લંબાવે છે, અને જ્યાં નિધાનવાળાં અને ઉંચી પતાકાવાળાં ઘરો પર ઉડતી પતાકાઓની છાયા જાણે તે નિધાનરક્ષક સર્પો હોય તેવી જણાય છે. તે નગરમાં વસતા સર્વ લોકો વસ્ત્ર સાથે ગળીના રંગની જેમ જૈનધર્મની સાથે દૃઢ રીતે જોડાયલા હતા.

તે નગરમાં સદ્ગુણોથી ચંદ્રના જેવો નિર્મળ અને અદ્ભુત સમૃદ્ધિથી ઇંદ્રનો અનુજ બંધુ હોય તેવો હરિશ્ચંદ્ર નામે રાજા હતો. ઇંદ્રિયોના વિજયમાં જાગ્રત અને ન્યાય તથા પરાક્રમથી શોભિત એવા તે રાજાની ભ્રકુટીરૂપ લતા આગળ સર્વ સંપત્તિઓ દાસી થઇને રહેલી હતી. તેનો નિર્મળ યશ અપાર લક્ષ્મીની સ્પર્ધાથી હોય તેમ અપાર થઇને જગતમાં ઉચ્છૃંખલપણે વૃદ્ધિ પામતો હતો. નિર્મળ યશના રાશિરૂપ તે રાજાનું નામ દેવ અને ખેચરોની સ્ત્રીઓ વૈતાઢ્યગિરિની ભૂમિ ઉપર પણ ગાતી હતી. તે રાજાને વિષ્ણુને લક્ષ્મીની જેમ લક્ષ્મીવતી નામે અતિ રૂપવતી મુખ્ય પ્રાણવલ્લભા હતી. શીળ, લજ્જા, પ્રેમ, દક્ષતા અને વિનયથી તે રમણી પતિના મનરૂપ કુમુદને આનંદ આપવામાં ચંદ્રિકા જેવી હતી. જ્યારે તે પોતાના પ્રિય પતિની સાથે પ્રીતિપૂર્વક કોમળ વાણીથી આલાપ કરતી ત્યારે તેના કર્ણરંધ્રમાં જાણે અમૃતની નીક ચલાવતી હોય તેવી લાગતી હતી. કળાઓથી પલ્લવિત, લજ્જાદિ ગુણોથી પુષ્પિત અને પતિભક્તિવડે ફલિત એવી તે રાણી જંગમ વેલીની જેવી શોભતી હતી. કેટલેક કાળે તે લક્ષ્મીવતીએ એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો, જે પોતાની કાંતિથી સૂતિકાગૃહની માંગલ્ય દીપિકા જેવી દેખાવા લાગી. સર્વલક્ષણસંપન્ન એ બાળાના જન્મથી જાણે ઘેર લક્ષ્મી આવી હોય તેમ તેનાં માતપિતા હર્ષ પામ્યાં. ધનપતિ કુબેર તેના પૂર્વ જન્મનો પતિ હતો, તેથી પૂર્વ સ્નેહથી મોહિત થઇ તેના જન્મ વખતે આવીને તેણે ત્યાં કનકવૃષ્ટિ કરી. આ કનકની વૃષ્ટિથી હર્ષ પામેલા રાજા હરિશ્ચંદ્રે તે પુત્રીનું નામ કનકવતી પાડ્યું. સ્તનપાન કરતી એ બાળા ધાત્રીમાતાઓના ઉત્સંગોમાં સંચરતી અનુક્રમે હંસીની જેમ પગે ચાલવાને સમર્થ થઈ. જ્યારે એ બાળા પગે ચાલતી ત્યારે તેની ધાત્રીઓ કરતાલિકા[1] વગાડીને નવા નવા ઉલ્લાપનથી ગાતી હતી. જ્યારે તે હળવે હળવે મંદમંદ વાણીએ બોલવા લાગી ત્યારે ધાત્રીઓ મેનાની જેમ તેને કૌતુકથી

---

૧ તાળીઓ

વારંવાર આલાપ કરાવતી હતી. કેશને ગુંથાવતી, કુંડળને હલાવતી અને નૂપુરને વગાડતી એ બાળા જાણે બીજી મૂર્તિધારી રમા હોય તેમ રત્નજડિત કંદુકથી ક્રીડા કરતી હતી; અને હમેશાં કૃત્રિમ બાળકો (રમકડાં) થી રમતી તે રાજકુમારી પ્રફુલ્લિત નેત્રવાળી તેની માતાને ઉત્કૃષ્ટ હર્ષ આપતી હતી.

અનુક્રમે મુગ્ધતાથી મધુર એવા બાલ્યવયને છોડી તે કનકવતી કળાકલાપ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય થઇ; એટલે હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ તેને કળા ગ્રહણ કરાવવાને માટે શુભ દિવસે કોઇ યોગ્ય કળાચાર્યને સોંપી. થોડા સમયમાં જાણે લિપિને સ્રજનારી હોય તેમ તેણે અઢારે પ્રકારની લિપિઓ જાણી લીધી, શબ્દશાસ્ત્ર પોતાના નામની જેવું કંઠસ્થ કર્યું, તર્કશાસ્ત્રના અભ્યાસથી ગુરૂને પણ પત્રદાન[1] કરવાને સમર્થ થઇ, છંદ તથા અલંકારશાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રની પારગામી થઇ, છએ ભાષાને અનુસરતી વાણી બોલવામાં તેમજ કાવ્યમાં કુશળ થઇ, ચિત્રકર્મથી સર્વને આશ્ચર્ય પમાડવા લાગી અને પુસ્તકર્મમાં[2] પ્રગલ્ભ બની, ગુપ્ત ક્રિયાપદ અને કારકવાળાં વાકયોને જાણનારી થઇ, પ્રહેલિકા–સમસ્યામાં વાદ કરવા લાગી, સર્વ જાતનાં ઘૂત (રમતો) માં દક્ષ થઈ, સારથ્ય કરવામાં કુશળ થઇ, અંગસંવાહનમાં કાબેલ થઇ, રસવતી બનાવવાની કળામાં પ્રવીણ બની, માયા અને ઇંદ્રજાળ વિગેરે પ્રગટ કરવામાં નિપુણ થઇ, તેમજ ત્રિવિધ વાદ્ય–સંગીતને બતાવવામાં આચાર્ય જેવી થઇ. ટુંકામાં કોઈ એવી કળા બાકી ન રહી કે જેને તે રાજબાળા જાણતી ન હોય. લાવણ્યજળની સરિતારૂપ અને નિર્દોષ અંગવાળી એ બાળા અનુક્રમે પૂર્વોક્ત સર્વ કળાકલાપને સફળ કરનાર યૌવનવયને પ્રાપ્ત થઇ. તેને જોઈ તેનાં માતપિતા વરની શોધમાં તત્પર થયાં. જ્યારે કોઇ યોગ્ય વર મળ્યો નહીં, ત્યારે તેમણે સ્વયંવરનો આરંભ કર્યો.

એક વખતે તે મૃગાક્ષી બાળા પોતાના મહેલમાં સુખે બેઠી હતી, તેવામાં અકસ્માત્ એક રાજહંસને ત્યાં આવેલો જોયો. તેની ચાંચ, ચરણ અને લોચન અશોકવૃક્ષનાં પલ્લવ જેવા રાતાં હતાં, પાંડુવર્ણને લીધે નવીન સમુદ્રફીણના પિંડથી તે બનેલો હોય તેમ દેખાતો હતો. તેની ગ્રીવા ઉપર સુવર્ણની ઘુઘરમાળ હતી, શબ્દ મધુર હતો અને તેની રમણીક ચાલથી જાણે નૃત્ય કરતો હોય તેમ લાગતો હતો. તેને જોઇ રાજબાળા વિચારવા લાગી કે–'જરૂર આ રાજહંસ કોઈ પુણ્યવાન્ પુરૂષના વિનોદનું સ્થાન છે, કેમકે સ્વામીના સ્વીકાર વિના પક્ષીને આભૂષણ કયાંથી હોય ? આ હંસ ગમે તેનો હોય પણ તેની સાથે વિનોદ કરવાને મારૂં મન ઉત્કંઠા ધરે છે.' પછી તે હંસ તેના ગોખમાં લીન થયો, એટલે તે હંસગામિની બાળાએ લક્ષ્મીના માંગલ્યચામર જેવા તે હંસને પકડી લીધો. પછી તે પદ્માક્ષી સુખસ્પર્શવાળા પોતાના કરકમળથી ક્રીડાકમળની જેમ તે મરાળને રમાડવા લાગી. શિરીષ જેવા કોમળ હાથથી તેણે બાળકના કેશપાશની જેમ તેના નિર્મળ પિંછાના કેશને માર્જિત કર્યા. પછી કનકવતીએ સખીને કહ્યું કે 'હે સખિ ! એક કાષ્ઠનું પિંજર લાવ કે જેમાં હું આ પક્ષીને ક્ષેપન કરૂં, કારણકે પક્ષીઓ તે વિના એક ઠેકાણે સ્થાયી રહેતાં નથી.'

---

૧ વિજયપત્ર લાવી આપવાને. ૨ મૃત્તિકા પિષ્ટાદિકનાં પુતળાંઓ વિગેરે બનાવવાની કળા

કનકવતીના કહેવાથી તેની સખી કાષ્ઠનું પિંજર લેવા ગઇ, એટલે તે રાજહંસ માનુષી વાણીથી આ પ્રમાણે બોલ્યો–'હે રાજપુત્રી! તું ચતુર છે, તે છતાં મને પિંજરામાં કેમ પૂરે છે? મને છોડી દે, હું તને એક પ્રિયના ખબર આપું.' આ પ્રમાણે રાજહંસને માનુષી વાણી બોલતો જોઇ રાજકુંવરી વિસ્મય પામી અને પ્રિય અતિથિની જેમ તેને ગૌરવતાથી આ પ્રમાણે કહ્યું–'હે હંસ! તું તો ઉલટો પ્રસાદપાત્ર થયો; માટે તે પ્રિય કોણ છે, તે કહે.' " અર્ધી કહેલી વાર્ત્તા સાકરથી પણ મધુર લાગે છે." હંસ બોલ્યો–"કૌશલા નગરીમાં ખેચરપતિ કોશલ રાજાને સુકોશલા નામે એક દુહિતા છે તે સુકોશલાનો યુવાન પતિ શ્રેષ્ઠ સૌંદર્યનું સ્થાન છે અને તેને જોઇને સર્વ રૂપવાનની રેખા પણ ભગ્ન થાય છે. સુંદરી! તમને વધારે શું કહું? એ સુકોશલાના પતિનું એવું સૌંદર્ય છે કે તેના નમુનાનું રૂપ જો હોય તો માત્ર દર્પણમાંજ છે, બીજે નથી. હે મનસ્વિની! જેમ તે યુવાન રૂપસંપત્તિવડે નરશિરોમણિ છે, તેમ તું પણ રૂપસંપત્તિથી સર્વ નારીમાં શિરોમણિ છે. હું તમારા બંનેનાં રૂપને જોનારો છું, તેથી તમારા બંનેનો સમાગમ થાય તેવી ઈચ્છાથી તેનો વૃત્તાંત મેં તને જણાવ્યો છે, અને હે ભદ્રે! તારો સ્વયંવર સાંભળી મેં તેની પાસે પણ તારૂં એવું વર્ણન કરેલું છે કે જેથી તે સ્વેચ્છાએ તારા સ્વયંવરમાં આવશે. નક્ષત્રોમાં ચંદ્રની જેમ સ્વયંવરમંડપમાં ઘણા રાજાઓની વચમાંથી અનલ્પ તેજવડે તે નરરત્નને તું ઓળખી લેજે. હવે તું મને છોડી દે. તારૂં કલ્યાણ થાઓ. મને પકડવાથી તારો અપવાદ થશે, અને હું છુટો રહેવાથી વિધિની જેમ તારા પતિને માટે પ્રયત્ન કરીશ." આ પ્રમાણે હંસની વાણી સાંભળી કનકવતી વિચારવા લાગી કે 'ક્રીડામાત્રથી હંસના રૂપને ધારણ કરનાર આ કોઈ સામાન્ય પુરૂષ નથી, તેથી એનાવડે જરૂર મને પતિ પ્રાપ્ત થશે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે હંસને છોડી દીધો, એટલે તે તેના હાથમાંથી આકાશમાં ઉડ્યો, અને ત્યાં રહી કનકવતીના ઉત્સંગમાં એક ચિત્રપટ નાંખીને કહ્યું કે–'હે ભદ્રે! જેવો મેં તે યુવાન પુરૂષને જોયો છે, તેવોજ આ ચિત્રપટમાં આળેખેલો છે. તે જોઇને અહીં આવે ત્યારે તે પુરૂષને ઓળખી લેજે.' કનકવતી પ્રસન્ન થઈ અંજલિ જોડીને બોલી–' હે હંસ! તમે કોણ છો? તે કહેવાનો મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો.' પછી હંસના વાહન ઉપર ફરનાર એક ખેચર પ્રગટ થયો અને કાનના કુંડળને ચળિત કરતો તેમજ દિવ્ય અંગરાગ તથા નેપથ્યને ધારણ કરતો તે આ પ્રમાણે સત્ય વચન બોલ્યો–'હે વરાનને[1]! હું ચંદ્રાતપ નામે ખેચર છું, અને તમારા ભવિષ્યત્ પતિના ચરણની સેવામાં તત્પર છું. વળી હે નિરઘે[2]! વિદ્યાના પ્રભાવથી બીજું જણાવું છું કે તે યુવાન બીજાનો દૂત થઇને તમારા સ્વયંવરને દિવસે તમારી પાસે આવશે.' આ પ્રમાણે કહેનારા તે ખેચરને કનકવતીએ આશિષ આપીને વિદાય કર્યો, અને તેણે વિચાર્યું કે 'સારે ભાગ્યે આવું દૈવ સંબંધી વચન મારા શ્રવણગત થયું છે.' પછી કનકવતી ચિત્રસ્થ પતિના દર્શનથી અતૃપ્ત થઇ વારંવાર નેત્રની જેમ તે ચિત્રપટને મીલનોન્મીલન[3] કરવા લાગી. કદલીની જેમ વિરહતાપથી

૧ શ્રેષ્ઠ મુખવાળી, ૨ પાપ વિનાની. ૩ સંકેલવું ને ઉખેળવું.

પીડિત થયેલી એ રાજબાળા ચિત્રપટને ક્ષણમાં મસ્તકે, ક્ષણમાં કંઠે અને ક્ષણમાં હૃદયે ધરવા લાગી.

ચંદ્રાતપ ખેચર કે જે કનકવતી અને વસુદેવનો સંગમ કરાવવાને કૌતુકી હતો, તે વિદ્યાધરોથી સુશોભિત એવા વિદ્યાધરનગરમાં ગયો. ત્યાં મહાન્ વિદ્યાશક્તિથી પવનની જેમ અસ્ખલિતપણે તેજ રાત્રે તે વસુદેવના વાસભવનમાં પેઠો. ત્યાં હંસના રોમની તળાઇવાળી અને ધોયેલા શુદ્ધ ઓછાડવાળી શય્યામાં સ્ત્રીની સાથે સુતેલા વસુદેવકુમાર તેના જોવામાં આવ્યા. વિદ્યાધરીની ભુજલતાનું ઓશીકું કરીને સુખે સુતેલા વસુદેવકુમારની તે પગચંપીથી સેવા કરવા લાગ્યો. વસુદેવ રતિક્રીડાના શ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલા નિદ્રાસુખથી વ્યાપ્ત હતા તથાપિ ક્ષણવારમાં જાગી ઉઠ્યા, કેમકે " ઉત્તમ પુરૂષો સહેલાઇથી જાગનારા હોય છે." અર્ધી રાત્રે અકસ્માત્ આવેલા તે ખેચરને જોઇ વસુદેવ ભય કે ક્રોધ ન પામતાં ઉલટો વિચાર કરવા લાગ્યા કે–"આ કોઇ પુરૂષ મારી સેવા કરે છે, તેથી તે મારો વિરોધી જણાતો નથી, પણ તે મારો હિત ઇચ્છનાર અથવા મારા કાર્યનો ચિંતક હશે. આ પગચંપી કરનારા પુરૂષને હું કોમળ વાણીથી બોલાવીશ તોપણ રતિક્રીડાથી શ્રાંત થઇને સુતેલી આ પ્રિયા જાગી ઉઠશે; પણ આ સેવાપરાયણ મનુષ્યની ઉપેક્ષા કરવાને હું યોગ્ય નથી. કદિ ઉપેક્ષા કરીશ તોપણ મને તે અહીં રહેશે ત્યાંસુધી નિદ્રા આવવા દેશે નહીં, માટે પ્રયત્નથી પ્રિયાને જગાડ્યા સિવાય ઉઠી શય્યાને તજી દઇ જરા દૂર જઈને આ માણસની સાથે વાર્ત્તાલાપ કરૂં." આવો વિચાર કરી પલંગને હલાવ્યા વગર શરીરની લઘુતા બતાવી વસુદેવે શય્યા છોડી અને ત્યાંથી બીજી બાજુએ જઈ બેઠા. પછી ચંદ્રાતપ વિદ્યાધર કે જે સર્વાંગે રત્નમય આભૂષણોથી ભૂષિત હતો, તે આ દશમા દશાર્હ વસુદેવને ભક્તિથી પ્રણામ કરી એક સાધારણ પાળાની જેમ ઉભો રહ્યો. તેને જોઈ વસુદેવે ઓળખ્યો કે, જેણે કનકવતીના ખબર આપ્યા હતા તે આ ચંદ્રાતપ નામે વિદ્યાધર છે. પછી વસુદેવે સત્કારને લાયક એવા તે ખેચરને આલિંગન દઈ સ્વાગત પૃચ્છા કરીને આવવાનું કારણ પૂછ્યું; એટલે પ્રૌઢતાથી બુદ્ધિમાનમાં શિરોમણિ ચંદ્રાતપે ચંદ્રાતપ જેવી શીતળ વાણીવડે આ પ્રમાણે કહેવાનો આરંભ કર્યો–"હે યદૂત્તમ ! તમને કનકાવતીનું સ્વરૂપ જણાવ્યા પછી મેં ત્યાં જઇ તેને પણ તમારૂં સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. હે નાથ ! વિદ્યાના બળથી મેં તમને એક ચિત્રપટમાં આળેખી લીધા; અને તેના મુખકમળમાં સૂર્ય જેવો તે ચિત્રપટ મેં તેને અર્પણ કર્યો. પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવા તમને ચિત્રપટમાં જોઇ તેનાં લોચને હર્ષથી ચંદ્રકાંત મણિની જેમ અશ્રુવારી છોડ્યો. પછી જાણે પોતાના વિરહના સંતાપનો ભાગ તમને આપવાને ઇચ્છતી હોય તેમ તમારી મૂર્તિવાળા પટને તેણે હૃદયપર ધારણ કર્યો. પછી યંત્રની પુતળીની જેમ નેત્રમાંથી અશ્રુ વર્ષાવતી અને ગૌરવથી વસ્ત્રના છેડાને ઉતારતી તે અંજલિ જોડીને પ્રાર્થનાપૂર્વક કહેવા લાગી–"અરે ભદ્ર ! મારા જેવી દીન બાળાની ઉપેક્ષા કરીશ નહીં, કેમકે તારા જેવો બીજો કોઇ મારો હિતકારી નથી. મારા સ્વયંવરમાં તે પુરૂષને તું જરૂર તેડી લાવજે.' 'હે નાથ ! આજે કૃષ્ણ દશમી છે' અને

આવતી શુકલપંચમીએ દિવસના પ્રથમ ભાગમાં તેનો સ્વયંવર થવાનો છે, તો હે સ્વામિન્! તેના સ્વયંવરોત્સવમાં તમારે જવું યોગ્ય છે. તમારા સંગમની આશારૂપ જીવનઔષધિથી જીવતી એ બાળા તમારા અનુગ્રહને યોગ્ય છે.' વસુદેવ બોલ્યા—'હે ચંદ્રાતપ! સાયંકાળે સ્વજનોની રજા લઇને હું તે પ્રમાણે કરીશ. તું ખુશી થા અને મારી સાથે આવવાને તું પ્રમદવનમાં તૈયાર રહેજે કે જેથી તેના સ્વયંવરમાં તું તારા પ્રયત્નનું ફળ જોઇશ.'

આ પ્રમાણે વસુદેવે કહ્યું એટલે તત્કાળ તે યુવાન વિદ્યાધર અંતર્ધાન થઇ ગયો. વસુદેવ ઘણો હર્ષ પામી શય્યામાં સુઇ ગયા. પ્રાતઃકાળે સ્વજનોની રજા લઇ અને પ્રિયાને જણાવી વસુદેવ પેઢાલપુર નગરે આવ્યા. રાજા હરિશ્ચંદ્રે સામા આવી વસુદેવને લક્ષ્મીરમણ નામના ઉદ્યાનમાં ઉતારો આપ્યો. અશોકપલ્લવથી રાતા, ગુલાબના સુગંધથી શોભિત, કેતકીના કુસુમથી વિકસિત, સપ્તચ્છદની ખુશબોથી, સુગંધિત કૃષ્ણ ઇક્ષુના સમુહથી વ્યાપ્ત અને ડોલરની કળીઓથી દંતુર એવા તે ઉદ્યાનમાં દ્રષ્ટિને વિનોદ આપતા વસુદેવ વિશ્રાંતિ લઈને રહ્યા. પછી કનકવતીના પિતાએ પોતાના વૈભવને યોગ્ય એવી તે પૂજ્ય વસુદેવની પૂજા કરી. પૂર્વે નિષ્પાદન કરેલા તે ઉદ્યાનમાંહેના પ્રાસાદોમાં અને ઘરોમાં જતાં આવતાં ઉદ્યાનસ્થિત વસુદેવે આ પ્રમાણે લોકવાયકા સાંભળી કે—'પૂર્વે આ ઉદ્યાનમાં સુર, અસુર અને નરેશ્વરોએ સેવિત શ્રી નમિનાથ પ્રભુનું સમવસરણ થયેલું હતું. તે વખતે આ ઉદ્યાનમાં દેવાંગનાઓની સાથે લક્ષ્મીદેવી અર્હંત પ્રભુના આગળ રાસ રમી હતી, તેથી આ ઉદ્યાનનું નામ લક્ષ્મીરમણ પડેલું છે.' પછી વસુદેવે તે ઉંચા પ્રાસાદોમાં જઈને શ્રી અર્હંત પ્રભુની પ્રતિમાને દિવ્ય ઉપહારવડે પૂજીને ભાવપૂર્વક વંદના કરી. તેવામાં વસુદેવે ત્યાં એક વિમાન ઉતરતું દીઠું. તે વિમાનમાં ચારે તરફ રત્નો જડ્યાં હતાં, અને જાણે જંગમ મેરૂગિરિ હોય તેવું દેખાતું હતું. લાખો પતાકાથી લક્ષિત તે વિમાન પલ્લવિત વૃક્ષના જેવું લાગતું હતું; સમુદ્રની જેમ અનેક હાથી, મગર અને અશ્વોનાં ચિત્રોથી તે ભરપૂર હતું. કાંતિવડે સૂર્યમંડળના તેજનું પાન કરતું હતું. મેઘનાદ સહિત આકાશની જેમ બંદિજનના કોળાહળથી આકુળ હતું. માંગળિક વાજિત્રોના ઘોષથી મેઘગર્જનાનો પણ તિરસ્કાર કરતું હતું, અને તેણે ત્યાં રહેલા સર્વ વિદ્યાધરોને ઉંચી ગ્રીવા કરાવી હતી. એ વિમાનને જોઇ વસુદેવે પોતાની પાસે રહેલા કોઇ દેવને પૂછ્યું કે—'ઇંદ્રની જેવા કયા દેવનું આ વિમાન આવે છે તે કહો.' દેવે કહ્યું કે—'આ ધનદકુબેરનું વિમાન છે અને તેમાં બેસીને કુબેર પોતે કોઈ મોટા કારણથી આ ભૂલોકમાં આવે છે. તે આ ચૈત્યમાં અર્હંતપ્રતિમાની પૂજા કરીને પછી તરત જ કનકવતીનો સ્વયંવર જોવાની ઈચ્છાથી ત્યાં જશે.' તે સાંભળી વસુદેવે ચિંતવ્યું કે 'અહો! આ કનકવતીને પણ ધન્ય છે કે જેના સ્વયંવરમાં દેવતાઓ પણ આવે છે.' પછી કુબેરે વિમાન ઉપરથી ઉતરી શ્રી અર્હંતની પ્રતિમાને પૂજી વંદના કરી અને પ્રભુપાસે સંગીત પણ કર્યું. તે સર્વ જોઇ વસુદેવે ચિરકાળ નિવૃત્તિપૂર્વક ચિંતવ્યું કે—'અહો! મહાત્મા અને પરમ આર્હત્ એવા આ પુણ્યવાન્ દેવને ધન્ય છે, અને અહો! આવા મહા પ્રભાવવાળા શ્રીમત્

અર્હંતના શાસનને પણ ધન્ય છે. તેમ જ આવું અદ્ભુત વૃત્તાંત જેને દૃષ્ટિગોચર થયું છે એવા મને પણ ધન્ય છે.' પછી કુબેર અર્હંતની પૂજા સમાપ્ત કરી, ચૈત્યની બહાર નીકળીને યથારૂચિ ચાલ્યો, તેવામાં તેણે વસુદેવને દીઠા, તેથી તે વિચારમાં પડ્યો કે 'આ પુરૂષની કોઈ લોકોત્તર આકૃતિ છે કે જેવી આકૃતિ દેવતાઓમાં, અસુરોમાં અને ખેચરોમાં પણ જોવામાં આવતી નથી.' પછી એવી અનુપમ સુંદર આકૃતિવાળા વસુદેવને કુબેરે સંભ્રમ સહિત વિમાનમાં બેઠા બેઠા અંગુળીની સંજ્ઞાથી બોલાવ્યા. 'હું મનુષ્ય છું અને આ પરમ આર્હત્ અને મહર્દ્ધિક દેવ છે' એવો વિચાર કરતા કરતા અભીરૂ અને કૌતુકી વસુદેવ તેની પાસે ગયા. સ્વાર્થમાં તૃષ્ણાવાળા ધનદે વસુદેવનો મિત્રની જેમ પ્રિય આલાપ વિગેરેથી સત્કાર કર્યો, એટલે પ્રકૃતિથીજ વિનીત અને સત્કાર કરાયેલા વસુદેવે અંજળિ જોડીને તેને કહ્યું કે 'આજ્ઞા આપો, શું કામ કરૂં ?' કુબેરે શ્રવણને સુખ આપે તેવી મધુર વાણીએ કહ્યું "મહાશય ! બીજાથી ન સધાય તેવું મારૂં દૂતપણાનું કાર્ય સાધ્ય કરો. આ નગરમાં હરિશ્ચન્દ્ર રાજાને કનકવતી નામે એક પુત્રી છે, તેની પાસે જઇ મારીવતી કહો કે 'દેવરાજ ઇંદ્રના ઉત્તર દિશાના પતિ (લોકપાળ) કુબેર તને પરણવાને ઇચ્છે છે, તેથી તું માનુષી છે, તે છતાં દેવી થા.' મારા અમોઘ વચનથી તું પવનની જેમ અસ્ખલિતપણે તે કનકવતીથી વિભૂષિત એવા પ્રદેશમાં જઇ શકીશ." પછી વસુદેવે પોતાના આવાસમાં જઇ દિવ્ય અલંકાર વિગેરે તજી દઇ એક દૂતને લાયક એવો મલિન વેષ ધારણ કર્યો. એવા વેષને ધારણ કરીને જતાં વસુદેવને જોઇ કુબેરે કહ્યું, 'હે ભદ્ર ! તેં સુંદર વેષ કેમ છોડી દીધો ? સર્વ ઠેકાણે આડંબરજ પૂજાય છે.' વસુદેવે કહ્યું 'મલિન કે ઉજ્જવલ વેષનું શું કામ છે ? દૂતપણાનું મંડન તો વાણી છે અને તે વાણી મારામાં છે.' તે સાંભળી કુબેર બોલ્યો 'જા, તારૂં કલ્યાણ થાઓ.' પછી વસુદેવ નિઃશંકપણે હરિશ્ચન્દ્ર રાજાના ગૃહાંગણમાં આવ્યા અને હાથી, ઘોડા, રથ અને યોદ્ધાઓએ જેનું દ્વાર રૂંધેલું છે એવા રાજદ્વારમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી કોઇથી પણ નહી દેખાતા અને અસ્ખલિત ગતિવાળા વસુદેવ અંજનસિદ્ધ યોગીની જેમ આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે પરિકર બાંધી હાથમાં છડી લઈને ઉભેલા નાજરોએ રૂંધેલી રાજગૃહની પ્રથમ કક્ષામાં[1] તેણે પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ઇંદ્રનીલ મણિમય પૃથ્વીતળવાળું અને ચલિત કાંતિથી તરંગિત, જળસહિત વાપીના ભ્રમને ઉત્પન્ન કરતું રાજગૃહ તેણે જોયું. તેમાં દિવ્ય આભરણ ધરનારી અને અપ્સરા જેવી સ્વરૂપવાન્ સમાન વયની સ્ત્રીઓનું મોટું વૃંદ તેમના જોવામાં આવ્યું. પછી વસુદેવે સુવર્ણમય સ્તંભવાળી, મણિમય પુતળીઓવાળી અને ચલાયમાન ધ્વજાઓવાળી બીજી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો. આગળ ચાલતાં ઐરાવત હાથી જેમ ક્ષીરસાગરમાં પેસે તેમ ક્ષીરતરંગ જેવી ઉજ્જવળ ત્રીજી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો. તેમાં સ્વર્ગમાં ન સમાવાથી અપ્સરાઓજ જાણે અહીં આવી હોય નહીં તેવી દિવ્ય આભૂષણોથી ભૂષિત ઘણી સ્ત્રીઓ રહેલી હતી. પછી ચોથી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તરંગોથી તરલ અને હંસપ્રમુખ પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત જળકાંત મણિમય જમીન

૧. કક્ષા—ગઢ, ડેલી.

જોવામાં આવી. તેવી જમીનમાં તેમજ ભીંતોમાં દર્પણ વિના પણ પોતાના આત્માનું અવલોકન કરતી અને ઉત્તમ શૃંગાર ધારણ કરતી કેટલીક અંગનાઓ તેમના જોવામાં આવી. વળી ત્યાં મેના પોપટના માંગળિક ઉચ્ચાર તેમના સાંભળવામાં આવ્યા અને ગીત નૃત્યમાં આકુળ દાસીવર્ગ પણ દૃષ્ટિએ પડ્યો. ત્યાંથી વસુદેવે પાંચમી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સ્વર્ગગૃહના જેવી મનોહર મરકત મણિની ભૂમિ તેમના જોવામાં આવી. તેમાં મોતી અને પરવાળાની માળાઓ તથા લટકતા ચામરો માયાકૃતિએ રચેલા હોય તેવા જોવામાં આવ્યા. વળી સુંદર રૂપ તથા વેષવાળી અને રત્નાલંકારોએ ભરપૂર એવી કેટલીક દાસીઓ જાણે સ્તંભપર લગ્ન થયેલી પુતળીઓ હોય તેવા જોવામાં આવી. ત્યાંથી છઠ્ઠી કક્ષામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં દિવ્ય સરોવરના જેવી સર્વત્ર પદ્મરાગ મણિની ભૂમિ જોવામાં આવી, તેમાં દિવ્ય અંગરાગે પૂર્ણ મણિનાં પાત્રો અને દેવતાઇ વસ્ત્રો તેના જોવામાં આવ્યાં. તેમજ ક્ષીરમજના રંગવાળાં રેશમી વસ્ત્રો ધારણ કરેલાં હોવાથી મૂર્તિમાન્ સંધ્યા જેવી અનેક મૃગાક્ષીઓ તેની દૃષ્ટિએ પડી. ત્યાંથી સાતમી કક્ષામાં ગયા. ત્યાં લોહિતાક્ષ મણિના સ્તંભવાળી કર્કેતન મણિની ભૂમિ જોવામાં આવી. તેમાં કલ્પવૃક્ષો, પુષ્પોનાં આભૂષણો અને જલપૂર્ણ કળશ તથા કમંડળોની શ્રેણીઓ તેણે જોઇ. વળી અનેક કળાઓને જાણનારી, સર્વ દેશની ભાષામાં પ્રવીણ અને ગંડસ્થળપર લટકી રહેલાં કુંડળોવાળી કેટલીક છડી ધરનારી સુલોચનાઓ પણ તેના દેખવામાં આવી. તેને જોઇને વસુદેવ ચિંતવવા લાગ્યા કે 'આટલી છડીદાર સ્ત્રીઓથી નીરંધ્ર પરિવૃત્ત[1] એવા આ ગૃહમાં કોઈને પ્રવેશ કરવાનો અવકાશ નથી.' આ પ્રમાણે વસુદેવ વિચાર કરતા હતા તેવામાં લીલામાત્રથી કનકકમળને હાથમાં ધારણ કરતી દિવ્ય વેષવાળી એક દાસી પક્ષદ્વારના[2] માર્ગથી બહાર આવી. તેને જોઈને બધી છડીદાર વામાઓ સસંભ્રમથી પૂછવા લાગી કે 'રાજકુમારી કનકવતી ક્યાં છે? અને શું કરે છે?' તે દાસીએ કહ્યું કે—'હાલ તો પ્રમદવનના પ્રાસાદમાં દિવ્ય વેષ ધારણ કરીને રાજકુમારી કનકવતી એકલા કોઇ દેવતાની સાંનિધ્યે બેઠા છે.' તે સાંભળી રાજકુમારીને ત્યાં બેઠેલી જાણીને દાસી આવી હતી તે પક્ષદ્વારના માર્ગેજ વસુદેવ તે તરફ જવા માટે બહાર નીકળ્યા અને પ્રમદવનમાં આવ્યા. ત્યાં સાત ભૂમિકાવાળો અને ફરતા ઉંચા કીલ્લાવાળો તે પ્રાસાદ જોયો. પછી હળવે હળવે વસુદેવ તેની ઉપર ચઢ્યા, એટલે સાતમી ભૂમિકાએ શ્રેષ્ઠ સિંહાસન પર બેઠેલી રાજકુમારી કનકવતી તેમના જોવામાં આવી. તેણે કલ્પલતાની જેમ દિવ્ય અલંકાર અને નેપથ્ય ધારણ કર્યાં હતાં, સર્વ ઋતુઓના પુષ્પના આભરણથી તે સાક્ષાત્ વનલક્ષ્મી જેવી દેખાતી હતી, જન્મથી વિધાતાની સૃષ્ટિમાં તે રૂપલક્ષ્મીની સર્વસ્વ હતી, એકલી છતાં પરિવારવાળી જણાતી હતી અને ચિત્રપટમાં આળેખેલા પુરૂષના રૂપને તન્મય થઇને જોતી હતી. વસુદેવ જ્યારે તેની આગળ જઇને ઉભા રહ્યા, ત્યારે જાણે બીજું ચિત્રપટનું રૂપ હોય તેવા તે દશાર્હને જોઇ ઇષ્ટાગમનના જ્ઞાનથી તે પ્રાતઃકાળના કમળની જેમ વિકાસ

---

૧ ખીલકુલ માર્ગ વિનાના　　૨ પડખેના

પામી ગઈ. વસુદેવને જોઈને હર્ષવડે ઉચ્છ્વાસ પામેલી કનકવતી ક્ષણમાં વસુદેવને અને ક્ષણમાં ચિત્રને વારંવાર અશ્રાંત નેત્રે જોવા લાગી. પછી કમળની જેમ નેત્રોથી વસુદેવનું અર્ચન કરતી તે રાજબાળા તત્કાળ સિંહાસન ઉપરથી ઉભી થઈ અને અંજલિ જોડીને બોલી-'હે સુંદર ! મારા પુણ્યથી તમે અહીં આવ્યા છો, હું તમારી દાસી છું.' આ પ્રમાણે કહીને તે વસુદેવને નમવા તત્પર થઇ, એટલે તેને નમતી અટકાવીને વસુદેવે કહ્યું 'મહાશયે ! હું કોઇનો ભૃત્ય છું અને તમે સ્વામિની છો, તેથી મને નમો નહીં. જે તમારે નમવા યોગ્ય હોય તેને પ્રણામ કરવાને તમે યોગ્ય છો. વળી જેનું કુળ જાણ્યું નથી તેવા મારા જેવા ભૃત્યને વિષે તમે આવું અનુચિત કરો નહીં.' કનકવતી બોલી-'તમારૂં કુળાદિક સર્વ મેં જાણી લીધું છે અને તમેજ મારા પતિ છો. દેવતાએ કહેલા અને આ ચિત્રપટમાં રહેલા તે તમે જ છો.' વસુદેવ બોલ્યા-"ભદ્રે ! હું તમારો પતિ નથી, પણ દેવતાએ જે તમારો પતિ કહેલ તે પુરૂષનો હુ સેવક છું. તે પુરૂષ કોણ છે તે સાંભળો. ઇંદ્રના ઉત્તર દિશાના સ્વામી (લોકપાળ) અને તમારા મુખકમળમાં ભ્રમરરૂપ જગત્‌વિખ્યાત કુબેર તમારા સ્વામી છે, અને હું તેનો સેવક તેમ જ દૂત છું. તેની આજ્ઞાથી તમને પ્રાર્થું છું કે તમે તે મહાપુરૂષના અનેક દેવીઓએ સેવાતા મુખ્ય પટ્ટરાણી થાઓ." પછી ધનદના નામગ્રહણપૂર્વક તેને નમસ્કાર કરીને કનકવતી બોલી-'અરે ! તે ઇંદ્રના સામાનિક દેવ કયાં અને કીટકપ્રાય હું માનુષી કયાં ! તેણે મારી પાસે જે તમને દૂતપણું કરાવ્યું છે તે અનુચિત અને ક્રીડામાત્ર છે; કેમકે પૂર્વે કોઈ પણ માનુષી સ્ત્રીને દેવતા સાથે એવો સંબંધ થયો નથી.' વસુદેવ બોલ્યા-'હે ભદ્રે ! જો તમે દેવતાના આદેશને અન્યથા કરશો તો દવદંતીની જેમ મોટા અનર્થને પામશો.' કનકવતી બોલી-"ધનદ (કુબેર) એટલા અક્ષરો સાંભળવાથી મારા પૂર્વ જન્મના સંબંધને લીધે કોઇ રીતે તેની ઉપર મારૂં મન ઉત્કંઠા ધરે છે, પણ આ દુર્ગંધી ઔદારિક શરીરના દુર્ગંધને અમૃતભોજી દેવતાઓ સહન કરી શકતા નથી, એવા શ્રી અર્હંત પ્રભુનાં વચન છે. તેથી દૂતપણાના મિષથી ગુપ્ત રહેલા તમેજ મારા પતિ છો, માટે તે ઉત્તર દિશાના પતિ કુબેર પાસે જઈને તમે આ મારાં વચન કહેજો કે-હું માનુષી છું, તે તમારાં દર્શનને પણ યોગ્ય નથી, હું કે જે સાત ધાતુમય શરીરવાળી છું, તેને તમે પ્રતિમારૂપે પૂજ્ય છો."

આવાં કનકવતીનાં વચન સાંભળીને વસુદેવ કોઈ ન જુવે તેમ અદૃશ્યપણે જે માર્ગે આવ્યા હતા તેજ માર્ગે પાછા કુબેરની પાસે આવ્યા. પછી વસુદેવ તે વૃત્તાંત કહેવાનો આરંભ કરતા હતા, તેવામાં કુબેરેજ કહ્યું કે 'તે બધું વૃત્તાંત મારા જાણવામાં આવી ગયું છે.' પછી કુબેરે પોતાના સામાનિક દેવતાઓની આગળ વસુદેવનાં વખાણ કર્યાં કે 'આ મહાપુરૂષનું કોઇ નિર્વિકારી ચરિત્ર છે.' આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરીને સંતુષ્ટ થયેલા કુબેરે સુરેંદ્રપ્રિય[૧] નામના દિવ્ય ગંધથી વાસિત એવાં બે દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર, સૂરપ્રભ નામે શિરોરત્ન (મુકુટ), જળગર્ભ નામે બે કુંડળ, શશિમયૂખ નામે બે કેયૂર (બાજુબંધ), અર્ધશારદા નામે

૧ આ સર્વ નામ ગુણનિષ્પન્ન જાણવા.

નક્ષત્રમાળા,[1] સુદર્શન નામે વિચિત્ર મણિથી જડેલાં બે કડાં, સ્મરદારૂણ નામે વિચિત્ર રત્નમય કટિસૂત્ર, દિવ્ય પુષ્પમાળાઓ અને દિવ્ય વિલેપનો તેજ વખતે વસુદેવને આપ્યાં. તે સર્વ આભૂષણો વિગેરે અંગપર ધરવાથી વસુદેવ કુબેર જેવા દેખાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે કુબેરે પણ સત્કાર કરેલા વસુદેવને જોઇ તેના સાળા વિગેરે જે વિદ્યાધરો સાથે આવેલા હતા તે સર્વ અત્યંત ખુશી થયા. હરિશ્ચન્દ્ર રાજા પણ કૌતુકથી તેજ વખતે ત્યાં આવી કુબેરને પ્રણામ કરી અંજલિ જોડીને બોલ્યો—હે દેવ! આજે તમે આ ભારતવર્ષ ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો છે કે જેથી મનુષ્યનો સ્વયંવર જોવાની ઇચ્છાએ અહીં સ્વયમેવ પધાર્યા છો.' આ પ્રમાણે કહીને રાજાએ સ્વયંવરમંડપ તત્કાળ તૈયાર કરાવ્યો. તેમાં વિવિધ આસનવડે મનોહર મંચો ગોઠવવામાં આવ્યા. પછી ઉત્તર દિશાનો પતિ કુબેર સ્વયંવર જોવાને ચાલ્યો. તે વિમાનની છાયાવડે પૃથ્વીના સંતાપને હરતો હતો, ઉદ્દંડ છત્રની શ્રેણિવડે ચંદ્રની પરંપરાને દર્શાવતો હતો, વિદ્યુતનાં ઉદ્યત કિરણને નચાવતાં હોય તેવાં અને દેવાંગનાના કરપલ્લવોથી લલિત થયેલાં ચામરોથી વીંજાતો હતો, અને વાલિખિલ્ય[2] જેમ સૂર્યની સ્તુતિ કરે તેમ બંદિજનો તેની સ્તુતિ કરતા હતા. આ પ્રમાણે આડંબરયુક્ત કુબેરે તે સ્વયંવરમંડપમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમાં જ્યોત્સ્નાલિપ્ત આકાશની જેમ શ્વેત અને દિવ્ય વસ્ત્રના ઉલ્લોચ બાંધ્યા હતા, કામદેવે સજ્જ કરેલા ધનુષ્યની જેવાં તોરણો લટકી રહ્યાં હતાં, ચારે તરફ રત્નમય દર્પણથી અંકિત હોવાને લીધે જાણે અનેક સૂર્યોથી આશ્રિત હોય તેવો તે દેખાતો હતો, દ્વારભૂમિપર રહેલી રત્નમય અષ્ટમંગળીથી શોભતો હતો, આકાશમાં ઉડતી બગલીઓના ભ્રમને કરતી શ્વેત ધ્વજાઓથી તે વિરાજિત હતો, વિવિધ રત્નમય તેની પૃથ્વી હતી, ટુંકામાં સુધર્માસભાનો અનુજ બંધુ હોય તેવો તે સ્વયંવરમંડપ દેખાતો હતો, અને તેમાં ત્યાં આવેલા રાજવીરોના દૃષ્ટિવિનોદને માટે નાટકોનો આરંભ થયેલો હતો.

એવા સુશોભિત મંડપમાં એક ઉત્તમ મંચની ઉપરના આકાશમાં અધર રહેલા સિંહાસનની ઉપર કુબેર પોતાની દેવાંગનાઓ સહિત બેઠો. તેની નજીક જાણે તેના યુવરાજ હોય નહીં તેમ વસુદેવ કુમાર પ્રસન્નતાવડે સુંદર મુખવાળા થઈને બેઠા. બીજા પણ ઉત્કૃષ્ટ ઋદ્ધિવાળા રાજાઓ અને વિદ્યાધરો લક્ષ્મીથી એકબીજાની સ્પર્ધા કરતા હોય તેમ અનુક્રમે આવીને બીજા મંચો ઉપર બેઠા. પછી કુબેરે પોતના નામથી અંકિત અર્જુન જાતિના સુવર્ણની એક મુદ્રિકા વસુદેવને આપી, તે તેણે કનિષ્ઠિકા[3] અંગુલિમાં ધારણ કરી. તે મુદ્રિકાના પ્રભાવથી ત્યાં રહેલા સર્વ જનોએ વસુદેવને કુબેરની બીજી મૂર્તિ હોય તેવા દીઠા. તે સમયે સ્વયંવરમંડપમાં અદ્વૈત આઘોષણા પ્રગટ થઈ કે 'અહો! ભગવાન્ કુબેર દેવ બે મૂર્તિ કરીને આવ્યા જણાય છે.'

એ સમયે રાજપુત્રી કનકવતી રાજહંસની જેમ મંદ ગતિએ ચાલતી ચાલતી સ્વ-

---

૧ સત્તાવીશ મોતીનો બનાવેલો હાર. ૨ કોઇ ઋષિ અથવા સૂર્યસેવક—સૂર્યભક્ત વિશેષ.' ૩ સૌથી નાની.

યંવરમંડપમાં આવી. તેણે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરેલાં હોવાથી તે ચંદ્રજ્યોત્સ્ના સહિત રાત્રીના જેવી દેખાતી હતી, કાનમાં રહેલાં મોતીના બે કુંડળોથી બે ચંદ્રવાળી મેરૂગિરિની ભૂમિ હોય તેવી જણાતી હતી, અલતાથી રક્ત એવા ઓષ્ઠવડે પાકેલાં બિંબફળવાળી બિંબિકા જેવી લાગતી હતી, હારવડે સુશોભિત સ્તનને લીધે ઝરણાંવાળી પર્વતભૂમિ જેવી દેખાતી હતી, અને તેના હાથમાં કામદેવના હિંડોળા જેવી પુષ્પમાળા રહેલી હતી. તેના આવવાથી માંગલ્યદીપિકાવડે ગર્ભગૃહની જેમ સ્વયંવરમંડપ શોભાયમાન થયો. પછી ચંદ્રની લેખા શિશિરપ્રભાવડે જેમ કુમુદજાતિના કમળોને જુએ તેમ તેણે તેને વરવાને ઈચ્છતા સર્વ યુવાનોને મિષ્ટ દૃષ્ટિથી અવલોક્યા, પરંતુ પ્રથમ ચિત્રપટમાં અને પછી દૂતપણામાં જે વસુદેવને જોયા હતા તેને આ સમૂહમાં જોયા નહીં એટલે સાયંકાળે કમલિની મ્લાન થઇ જાય તેમ તે ખેદથી ગ્લાનિ પામી ગઇ; તેથી સખીઓ સાથે રહેલી અને હાથમાં સ્વયંવરમાળાનો ભાર ધરનારી તે બાળા પુતળીની જેમ અસ્વસ્થ અને કાંઇ પણ ચેષ્ટા રહિત ઘણો કાળ ઉભી રહી. જ્યારે તે કોઈને વરી નહી, ત્યારે સર્વ રાજાઓ 'શું આપણામાં રૂપ, વેષ કે ચેષ્ટા વિગેરેમાં કાંઇ દોષ હશે?' એવી શંકાથી પોતપોતાને જોવા લાગ્યા. એવામાં એક સખીએ કનકવતીને કહ્યું 'હે ભદ્રે! કેમ અદ્યાપિ વિલંબ કરે છે! કોઈ પણ પુરૂષના કંઠમાં સ્વયંવરની માળા આરોપણ કર.' કનકવતી બોલી 'જેનીપર રૂચિ થાય તેના વરને વરાય, પણ મારા મંદ ભાગ્યે જે મને રૂચતો હતો તે પુરૂષને હું આ મંડપમાં જોતી નથી.' પછી તે ચિંતા કરવા લાગી કે—'હવે મારે શો ઉપાય કરવો! મારી શી ગતિ થશે? હું ઇષ્ટ વરને આમાં જોતી નથી, માટે હે હૃદય! તું બે ભાગે થઇ જા.' આ પ્રમાણે ચિંતા કરતી તે રમણીએ ત્યાં કુબેરને દીઠા, એટલે તેને પ્રણામ કરી દીનપણે રૂદન કરતી અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી 'હે દેવ! હું તમારી પૂર્વ જન્મની પત્ની છું, માટે તમે આવી રીતે મારી મશ્કરી કરો નહીં; કેમકે જેને હું વરવાને ઈચ્છું છું તે ભર્તારને તમે અંતર્હિત કરી દીધા છે એમ મને લાગે છે.' પછી કુબેરે હાસ્ય કરી વસુદેવને કહ્યું—'હે મહાભાગ! મેં તમને જે કુબેરકાંતા નામે મુદ્રિકા આપી છે તે હાથમાંથી કાઢી લ્યો.' કુબેરની આજ્ઞાથી વસુદેવે તે મુદ્રિકા કાઢી નાખી, એટલે તે નાટકના પાત્રની જેમ પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયા. પછી વસુદેવના સ્વરૂપને ઓળખીને ઉજ્જ્વલ દૃષ્ટિવાળી તે રમણી જાણે તેનો હર્ષ બહાર આવ્યો હોય તેમ પુલકાંકિત થઇ ગઈ. તત્કાળ નુપૂરનો ઝણઝણાટ કરતી કનકવતીએ વસુદેવની પાસે જઇ પોતાની ભુજલતાની જેમ સ્વયંવરની માળા તેના કંઠમાં આરોપણ કરી. તે વખતે કુબેરની આજ્ઞાથી આકાશમાં દુંદુભિનાદ થયા. અપ્સરાઓ ઉત્સુક અને માંગલ્યનાં સરસ ગીતો ગાવા લાગી, 'અહો! આ હરિશ્ચન્દ્ર રાજાને ધન્ય છે કે જેની પુત્રી જગત્પ્રધાન પુરૂષને વરી.' આવી આકાશવાણી ઉત્પન્ન થઇ, અને કુલાંગના જેમ લાજા (ધાણી)ની વૃષ્ટિ કરે તેમ કુબેરની આજ્ઞાથી દેવતાઓએ સદ્ય વસુધારાની વૃષ્ટિ કરી. પછી હર્ષનું એકછત્ર રાજ્ય વધારતો વસુદેવ અને કનકવતીનો વિવાહોત્સવ થયો.

પછી વસુદેવે કુબેરને પૂછ્યું કે 'તમે અહીં કેમ આવ્યા તેનું કારણ જાણવાનું મને કૌતુક છે.' આવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જેણે વિવાહક કણ બાંધેલું છે એવા વસુદેવને કુબેરે કહ્યું-"હે કુમાર ! મારૂં અહીં આવવાનું કારણ સાંભળો. આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રને વિષે અષ્ટાપદ ગિરિની પાસે સંગર નામે નગર છે. તે નગરમાં મમ્મણ નામે રાજા હતો, અને તેને વીરમતી નામે રાણી હતી. એક વખતે એ રાજા રાણી સહિત શીકાર કરવાને માટે નગરની બહાર ચાલ્યો. રાક્ષસના જેવા ક્ષુદ્ર આશયવાળા તે રાજાએ પોતાની સાથે કોઇ સંઘની ભેગા ચાલ્યા આવતા મળમલિન સાધુને જોયા. 'આ મારે અપશુકન થયું કે જે મને મૃગયાના ઉત્સવમાં વિઘ્નકારી થશે.' આ પ્રમાણે વિચારી તેણે યૂથમાંથી હાથીને રોકે તેમ સંઘ સાથે આવતા તે મુનિને રોકયા. પછી શીકાર કરી આવીને રાજા રાણીની સાથે રાજદ્વારમાં પાછો ગયો; અને મુનિને બાર ઘડી સુધી દુઃખમય સ્થિતિમાં રાખ્યા. ત્યારપછી તે રાજદંપતીએ દયા આવવાથી તે મુનિને પૂછ્યું કે, 'તમે કયાંથી આવ્યા છો અને કયાં જાઓ છો તે કહો.' મુનિ બોલ્યા 'હું રોહિતક નગરથી અષ્ટાપદ ગિરિ પર રહેલા અર્હંત્ બિંબને વાંદવાને માટે સંઘની સાથે જતો હતો, પણ તમે મને સંઘથી વિયોજિત કર્યો, જેથી હું અષ્ટાપદ તીર્થે જઇ શકયો નહીં; પણ આ ધર્મકાર્ય કરતાં મને અટકાવવાથી તમે મહા મોટું અંતરાય કર્મ બાંધ્યું છે.' આ પ્રમાણે તે મુનિનાં વચન સાંભળીને તે દંપતી લઘુકર્મી હોવાથી મુનિની સાથે વાર્તા કરતાં તત્કાળ દુઃસ્વપ્નની જેમ કોપને ભૂલી ગયા. પછી પરોપકારબુદ્ધિવાળા તે મુનિએ તેમને આર્દ્ર હૃદયવાળાં જાણીને જીવદયાપ્રધાન શ્રી આર્હત ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો; એટલે જન્મથી માંડીને ધર્મના અક્ષરોથી જેમના કાન જરા પણ વિંધાણા નથી એવાં તે દંપતી ત્યારથી કાંઇક ધર્મની અભિમુખ થયાં. પછી તેમણે ભક્તપાનથી ભક્તિવડે તે મુનિને પ્રતિલાભિત કર્યા, પ્રિય અતિથિની જેમ તેમને યોગ્ય સન્માનપૂર્વક સારા સ્થાનમાં નિવાસ કરાવ્યો અને રાજસભાવ[1] વડે બીજા લોકોનું નિવારણ કરીને તે દંપતી પોતે જ નિરંતર તે મુનિને પ્રતિલાભિત કરવા લાગ્યાં. કર્મરોગથી પીડિત એવાં એ દંપતીને ધર્મજ્ઞાનરૂપ ઔષધ આપી તેમની સંમતિ લઇને કેટલેક કાળે તે મુનિ અષ્ટાપદ ગિરિ ગયા. તે દંપતીએ મુનિના બહુ કાળના સંસર્ગથી શ્રાવકનાં વ્રત ગ્રહણ કર્યા અને કૃપણ પુરૂષ જેમ ધનને જાળવે તેમ તેઓ યત્નથી તે વ્રતનું પાલન કરવા લાગ્યાં.

એક વખતે શાસનદેવી વીરમતીને ધર્મમાં સ્થિર કરવાને માટે અષ્ટાપદ ગિરિ ઉપર લઇ ગઇ. 'ધર્મિષ્ઠ જનોને શા શા લાભ ન થાય? અર્થાત્ સર્વ લાભ થાય.' ત્યાં સુરાસુરે પૂજેલી અર્હતની પ્રતિમાને જોઇને વીરમતી આ જન્મમાં જ મુક્ત થઇ હોય તેવા આનંદને પ્રાપ્ત થઇ, અને તે અષ્ટાપદ ઉપર ચોવીશે અરિહંતનાં બિંબને વાંદીને વિદ્યાધરીની જેમ પાછી પોતાને નગરે આવી. પછી એ મહાન્ તીર્થના અવલોકનથી ધર્મમાં સ્થિર બુદ્ધિ ધારણ કરીને તેણે પ્રત્યેક તીર્થંકરને ઉદ્દેશીને વીશ વીશ આચામ્લ (આંબેલ) કર્યાં,

૧ રાજ.

અને ભક્તિવાળી તે રમણીએ ચોવીશે પ્રભુનાં રત્નજડિત સુવર્ણમય તિલકો કરાવ્યાં. અન્યદા તે વીરમતી પરિવાર સાથે અષ્ટાપદ ઉપર આવી. ત્યાં તેણે ચોવીશે તીર્થંકરોનું સ્નાત્રપૂર્વક અર્ચન કર્યું; અને પછી તે અર્હંતની પ્રતિમાઓનાં લલાટ ઉપર લક્ષ્મીરૂપ લતાનાં પુષ્પો હોય તેવાં પ્રથમ કરાવેલાં સુવર્ણનાં તિલકો સ્થાપન કર્યાં (ચોડ્યાં), તેમજ તે તીર્થે પધારેલ ચારણશ્રમણ વિગેરેને યથાયોગ્ય દાન આપી તેણે પૂર્વે કરેલી તપસ્યાને ઉજવી. (તેનું ઉજમણું કર્યું.) પછી જાણે કૃતાર્થ થઇ હોય તેમ ચિત્તમાં નૃત્ય કરતી બુદ્ધિમતી વીરમતી ત્યાંથી પોતાને નગરે આવી. તે દંપતી જો કે શરીરે જુદાં હતાં તથાપિ એક મનથી ધર્મકર્મમાં ઉદ્યત થઇ તેમણે કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો. અનુક્રમે આયુસ્થિતિ પૂર્ણ થયે સમાધિથી મરણ પામી તે વિવેકી દંપતી દેવલોકમાં દેવદંપતિ (દેવદેવી) તરીકે ઉત્પન્ન થયાં.

મમ્મણ રાજાનો જીવ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં બહલી નામના દેશમાં પોતનપુર નામના નગરને વિષે ધમ્મિલ નામના આહેરની સ્ત્રી રેણુકાના ઉદરથી ધન્ય નામે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તે ઘણા પુણ્યનું પાત્ર હતો. ત્યારપછી વીરમતી રાણીનો જીવ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે ધન્યની ધૂસરી નામે સ્ત્રી થયો. ધન્ય હમેશાં અરણ્યમાં જઇને મહિષી (ભેંશો) ને ચારતો હતો; કારણકે મહિષી ચારવી તે આહીર લોકોનું પ્રથમ કુલવ્રત છે. અન્યદા પ્રવાસીઓને વૈરીરૂપ વર્ષાઋતુ આવી. જે દુઃખે જોવાય તેવા દુર્દિનથી દિવસે પણ અમાવાસ્યાની રાત્રીને બતાવતી હતી. ઉત્કટ વૃષ્ટિવડે જેણે આકાશને યંત્રધારાગૃહ[1] જેવું કરી દીધું હતું, જેમાં ઉદ્યત થયેલા દેડકાઓના શબ્દોથી દર્દુર જાતિના વાદ્યનો ભાસ થતો હતો, જે લીલા ઘાસથી પૃથ્વીને કેશપાશવાળી હોય તેવી કરતી હતી, વૃષ્ટિથી થયેલી મોટી સેવાળવડે જેમાં બધી પૃથ્વી લપસણી થઇ ગઈ હતી, જેમાં સંચાર કરતા પાંથજનના ચરણ જાનુ સુધી કાદવવડે ભરાતા હતા, અને વિદ્યુતના વારંવારના આવર્તનથી અંતરીક્ષમાં ઉલ્કાપાતનો દેખાવ થતો હતો. આ પ્રમાણેની વર્ષાઋતુમાં મેઘ વરસતો હતો તેવે વખતે કાદવના સંપર્કથી હર્ષના નાદ કરતી ભેંશોને ચારવા માટે ધન્ય અરણ્યમાં ગયો. વર્ષાદના જળને નિવારે તેવું છત્ર માથે ધરી ભેંશોના યૂથને અનુસરતો ધન્ય અટવીમાં પર્યટન કરવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે પરિભ્રમણ કરતાં એક પગે ઉભા રહીને કાઉસ્સગ્ગધ્યાનમાં નિશ્ચળ રહેલા એક મુનિ ધન્યના જોવામાં આવ્યા. તે મુનિ ઉપવાસથી કૃશ થઇ ગયેલા હતા, વનહસ્તીની જેમ વૃષ્ટિને સહન કરતા હતા, અને પવને હલાવેલા વૃક્ષની જેમ તેમનું સર્વ અંગ શીતની પીડાથી કંપતું હતું. આ પ્રમાણે પરીષહને સહન કરતા તે મુનિને જોઇ ધન્યને અનુકંપા આવી, તેથી તત્કાળ તેણે પોતાની છત્રી તેમના મસ્તક પર ધરી રાખી. જયારે ધન્યે અનન્ય ભક્તિથી તેમની ઉપર છત્રી ધરી ત્યારે વસતીમાં રહેતા હોય તેમ તે મુનિનું વૃષ્ટિકષ્ટ દૂર થઇ ગયું. દુર્મદ મનુષ્ય જેમ મદિરાપાનથી નિવૃત્ત ન થાય તેમ મેઘ વરસવાથી કિંચિત્ પણ નિવૃત્ત થયો નહીં; તથાપિ એ શ્રદ્ધાળુ ધન્ય છત્રી ધરી રાખવાથી કંટાળો પામ્યો નહીં; પછી એ મહામુનિ વૃષ્ટિમાં

---

૧ યંત્રધારાગૃહ-યંત્રવડે જેમાં અવિચ્છિન્ન જળધારા થયા કરે તેવું મકાન (સ્થાન).

કરેલા ધ્યાનથી જ્યારે નિવૃત્ત થયા ત્યારે એ મેઘ પણ ક્રમયોગે વૃષ્ટિથી નિવૃત્ત થયો. પછી ધન્યે તે મુનિને પ્રણામ કરી ચરણસંવાહનાપૂર્વક અંજલિ જોડીને પૂછ્યું—'હે મહર્ષિ ! હાલ વિષમ એવો વર્ષાનો સમય વર્તે છે, અને પૃથ્વી કાદવવડે પીડાકારી થઈ પડી છે, આવા સમયમાં પ્રવાસથી અજાણ્યા હો તેમ આપ અહીં કયાંથી આવી ચડ્યા?' મુનિ બોલ્યા—'ભદ્ર ! હું પાંડુ દેશથી અહીં આવેલ છું, અને ગુરુના ચરણથી પવિત્ર એવી લંકા નગરીએ જવાનું છે. મને ત્યાં જતાં અહીં અંતરાયકારી વર્ષાઋતુ પ્રાપ્ત થઇ અને ધારાધર મેઘ અખંડ ધારે વરસવો શરૂ થયો. મેઘ વરસતો હોય ત્યારે મહર્ષિઓને ગમન કરવું અયુક્ત છે તેથી વૃષ્ટિનો અંત આવે ત્યાંસુધીનો અભિગ્રહ લઈ કાયોત્સર્ગ કરીને હું અહીં રહ્યો હતો. હે મહાત્મન્ ! આજે સાતમે દિવસે વૃષ્ટિ વિરામ પામી, તેથી મારો અભિગ્રહ પૂર્ણ થતાં હવે હું કોઇ પણ નિવાસસ્થાનમાં જઈશ.' ધન્ય હર્ષથી બોલ્યો—'હે મહર્ષિ ! આ મારો પાડો છે તે ઉપર શિબિકાની જેમ ચડી બેસો, કારણ કે આ ભૂમિ કાદવને લીધે દુઃખે ચાલી શકાય તેવી થઇ ગઇ છે.' મુનિ બોલ્યા—'હે ભદ્ર ! મહર્ષિઓ કોઇ પણ જીવ ઉપર આરોહણ કરતા નથી. બીજાને પીડા થાય તેવું કર્મ તેઓ કદિ પણ આચરતા નથી. મુનિઓ તો પગેજ ચાલનાર હોય છે.' આમ કહીને તે મુનિ ધન્યની સાથે નગર તરફ ચાલ્યા. નગરમાં પહોંચ્યા પછી ધન્યે મુનિને નમી અંજલિ જોડીને કહ્યું, 'મહાત્મન્ ! જ્યાંસુધી હું ભેંશોને દોઇ આવું ત્યાંસુધી તમે અહીં રાહ જુવો.' એમ કહી પોતાને ઘેર જઇ ભેંશોને દોઇને તે એક દુધનો ઘડો ભરી લાવ્યો. પછી પોતાના આત્માને અતિ ધન્ય માનતા ધન્યે તે દુધવડે અતિ હર્ષથી તે મુનિને પુણ્યના કારણભૂત પારણું કરાવ્યું. તે મહર્ષિએ નગરમાં રહીને વર્ષાઋતુ નિર્ગમન કરી. પછી ઇર્યાશુદ્ધિવડે ઉચિત એવે માર્ગે ચાલતા તે મુનિ પોતાને યોગ્ય સ્થાનકે ગયા.

ધન્ય પાષાણરેખા જેવું સ્થિર સમકિત ધારણ કરી પોતાની સ્ત્રી ધુસરીની સાથે ચિરકાળ શ્રાવકવ્રત પાળવા લાગ્યો. કેટલેક કાળે ધન્ય એવાં તે ધુસરી અને ધન્યે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું, અને સાત વર્ષ સુધી તેનું પ્રતિપાલન કરીને તેઓ સમાધિથી મૃત્યુ પામ્યાં. મુનિને દુધનું દાન કરવાથી ઉપાર્જન કરેલા પુણ્યવડે તેઓ કોઈ લેશ્યાવિશેષથી હિમવંત ક્ષેત્રમાં યુગલિયાપણે ઉત્પન્ન થયાં. ત્યાંથી આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન વગર મૃત્યુ પામીને તેઓ ક્ષીરડિંડીર અને ક્ષીરડિંડીરા નામે દાંપત્યપણાથી શોભતાં દેવી દેવતા થયાં. ત્યાંથી ચ્યવીને ક્ષીરડિંડીર દેવતા આ ભરતક્ષેત્રમાં કોશલ નામના દેશમાં કોશલા નગરીને વિષે ઈક્ષ્વાકુ કુળમાં જન્મ પામેલ નિષધ રાજાની સુંદરા રાણીની કુક્ષિથી નળ નામે પુત્ર થયો. તે રાજાને બીજો કુબર નામે પણ તેનાથી નાનો પુત્ર થયો.

અહીં વિદર્ભ દેશમાં કુંડિન નામે નગર છે. તેમાં ભયંકર પરાક્રમવાળો ભીમરથ નામે રાજા છે, તેને પોતાની અતિ શ્રેષ્ઠ રૂપસંપત્તિથી સ્વર્ગની સ્ત્રીઓનો પણ તિરસ્કાર કરનાર પુષ્પદંતી નામે એક નિષ્કપટી રાણી છે, ધર્મ તથા અર્થના વિરોધ વગર કામ પુરૂષાર્થને સાધતો તે રાજા તેની સાથે નિર્વિઘ્ને સુખભોગ ભોગવતો હતો. અન્યદા શુભ સમયે

ક્ષીરડિંડીરા દેવલોકમાંથી ચ્યવીને પુષ્પદંતી રાણીના ઉદરમાં પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થઈ. તે વખતે મનોહર શય્યામાં સુખે સુતેલી રાણીએ રાત્રીને અવસાને શુભ સ્વપ્ન જોઇને રાજાને જણાવ્યું કે, 'હે સ્વામિન્ ! આજે રાત્રીએ સુખે સુતા સ્વપ્નમાં વનાગ્નિએ પ્રેરેલો એક શ્વેત હસ્તી આપના યશસમૂહ જેવો ઉજ્જ્વળ આપના ઘરમાં આવતો મેં દીઠો છે.'

આ પ્રમાણે સાંભળીને સર્વ શાસ્ત્રરૂપ સાગરના પારગામી એવા રાજાએ તેને કહ્યું કે, 'હે દેવી ! આ સ્વપ્નથી એમ જણાય છે કે કોઇ પુણ્યાત્મા ગર્ભ આજે તમારા ઉદરમાં આવીને ઉત્પન્ન થયો છે.' આ પ્રમાણે રાજા રાણી વાર્ત્તા કરતાં હતાં, તેવામાં જાણે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને ઐરાવણ હસ્તી આવ્યો હોય તેવો કોઈ શ્વેત હસ્તી ત્યાં આવ્યો. રાજાના પુણ્યથી પ્રેરાયેલો હોય તેમ તે હસ્તીએ તત્કાળ રાજાને રાણી સહિત પોતાના સ્કંધ ઉપર ચડાવ્યાં; અને નગરજનોએ પુષ્પમાલાદિકે પૂજેલો તે હાથી આખા નગરમાં ભમીને પાછો મહેલ પાસે આવ્યો અને ત્યાં તે રાજદંપતીને ઉતાર્યાં. પછી તે ગજેંદ્ર પોતાની મેળેજ બંધનસ્થાનમાં આવીને ઉભો રહ્યો. તે વખતે દેવતાઓએ રત્ન અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. રાજાએ સુગંધી યક્ષકર્દમથી તે હાથીના આખા શરીરપર વિલેપન કરી ઉત્તમ પુષ્પોથી અર્ચન કરીને તેની આરતી ઉતારી.

ગર્ભકાળ પૂર્ણ થતાં વ્યતીપાત પ્રમુખ અપયોગથી અદૂષિત એવા દિવસે મેઘમાળા જેમ વિદ્યુતને જન્મ આપે તેમ રાણીએ એક કન્યારત્નને જન્મ આપ્યો. મહાપુરૂષના વક્ષઃસ્થળમાં શ્રી વત્સના ચિહ્નની જેમ એ કન્યાના લલાટમાં સૂર્યના જેવું તેજસ્વી તિલક જન્મની સાથેજ સહજ પ્રગટ થયેલું હતું. તે કન્યા પોતે સ્વભાવથીજ તેજસ્વી હતી, પણ તે તિલકથી સુવર્ણની મુદ્રિકા જેમ ઉપર જડેલા રત્નથી ચળકે તેમ વિશેષ ચળકતી હતી. તે પુત્રીના જન્મના પ્રભાવથી અતુલ્ય પરાક્રમી ભીમરથ રાજાના ઉગ્ર શાસનને અનેક રાજાઓ મસ્તકપર ધારણ કરવા લાગ્યા. જ્યારે તે કન્યા ઉદરમાં હતી ત્યારે રાણીએ દાવાનળથી ભય પામીને આવેલા શ્વેત દંતી (હસ્તી)ને જોયો હતો, તેથી કુંડિનપતિએ પૂર્ણ માસે તે કન્યાનું દવદંતી[1] એવું નામ પાડ્યું. જે નામ સર્વત્ર હર્ષસંપત્તિના નિધાન તુલ્ય થઈ પડ્યું. જેના મુખના સુગંધી નિઃશ્વાસ ઉપર ભ્રમરાની શ્રેણી ભમી રહી છે એવી એ બાળા દિવસે દિવસે વધતી રિંખણ ગતિએ ચાલવા લાગી. જેનું મુખકમળ સુંદર છે એવી એ બાળા એક પુષ્પથી બીજા પુષ્પપર ભ્રમરી જાય તેમ પોતાની સપત્ન (ઓરમાન) માતાઓના પણ એક હાથથી બીજા હાથ ઉપર સંચાર કરવા લાગી. અંગુઠો અને મધ્ય આંગળીની ચપટીના નાદથી તાળ આપતી અને મુખનાં વાજાં વગાડતી ધાત્રીઓ તેને પગલે પગલે ફરીને રમાડતી હતી, ઝણઝણાટ કરતા નૂપુરવડે મંડિત એ બાળા અનુક્રમે ડગલાં ભરી ભરીને ચાલતી હતી અને મૂર્તિમાન્ લક્ષ્મી જેવી એ રાજપુત્રી ગૃહાંગણને શોભા આપતી રમતી હતી; તેમજ તેના પ્રભાવથી રાજાને સર્વ નિધિઓ પ્રત્યક્ષપણે પ્રાપ્ત થયા હતા.

---

૧ એનુંજ 'દમયંતી' એવું બીજું નામ હતું.

જ્યારે તે કન્યાને આઠમું વર્ષ શરૂ થયું, ત્યારે રાજાએ કળા ગ્રહણ કરાવવાને માટે તેને એક ઉત્તમ કળાચાર્યને સોંપી. તે ઉત્તમ બુદ્ધિવાન્ બાળાને ઉપાધ્યાય તો સાક્ષી માત્રજ થયા, બાકી દર્પણમાં પ્રતિબિંબની જેમ તેનામાં સર્વ કળા સ્વતઃ પ્રાપ્ત થઇ. એ બુદ્ધિમતી રાજકન્યા કર્મપ્રકૃત્યાદિકમાં એવી પંડિતા થઇ કે તેની આગળ કોઇ સ્યાદ્વાદને આક્ષેપ કરનાર થયો નહીં. પછી સરસ્વતીની જેમ કળાકલાપરૂપ સાગરના પારને પામનારી એ કન્યાને તેના ગુરૂ રાજા પાસે લઇ આવ્યા. ગુરૂની આજ્ઞાથી સદ્ગુણરૂપ ઉદ્યાનમાં એક નીક જેવી તે કન્યાએ પોતાનું સર્વ કળાકૌશલ્ય પોતાના પિતાને સારી રીતે બતાવ્યું. વળી તેણે તેના પિતાની આગળ પોતાનું શ્રુતાર્થનું પ્રાવીણ્ય એવું બતાવ્યું કે જેથી તે રાજા સમ્યગ્ દર્શનના પ્રથમ ઉદાહરણરૂપ થયો. રાજાએ એક લાખ ને એક હજાર સોનામોહોરવડે પોતાની પુત્રીના કળાચાર્યની પૂજા કરીને તેમને વિદાય કર્યા. દવદંતીના પુણ્યના અતિશયથી નિર્વૃત્તિ નામની શાસનદેવીએ સાક્ષાત્ આવીને એક સુવર્ણની અર્હત્ પ્રતિમા તેને અર્પણ કરી. પછી તે શાસનદેવી બોલ્યા–'હે વત્સે ! આ ભાવી તીર્થંકર શ્રી શાંતિનાથની પ્રતિમા છે, તારે તેની અહર્નિશ પૂજા કરવી.' આ પ્રમાણે કહીને દેવી અંતર્ધાન થયા. પછી દવદંતી પ્રફુલ્લિત નેત્રે પ્રતિમાને વંદન કરીને પોતાના ગૃહમાં લઇ ગઈ.

હવે સુંદર દાંતવાળી દવદંતી સમાન વયની સખીઓ સાથે ક્રીડા કરતી લાવણ્યજળની પરબ જેવા પવિત્ર યૌવનને પ્રાપ્ત થઇ. રાજા અને રાણી દવદંતીને પૂર્ણ યૌવનવતી જોઇ તેનો વિવાહોત્સવ જોવાને ઉત્સુક થયાં, પણ તેના અનેક સદ્ગુણોને યોગ્ય એવા વરની ચિંતાથી હૃદયમાં શલ્યાતુર એવાં તેઓ અતિ દુઃખિત દેખાવા લાગ્યાં. અનુક્રમે દવદંતી અઢાર વર્ષની થઇ, પણ તેના પિતા તેને યોગ્ય કોઇ શ્રેષ્ઠ વરને મેળવી શકયા નહીં. પછી તેણે વિચાર્યું કે અતિ પ્રૌઢ થયેલી વિચક્ષણ કન્યાનો સ્વયંવર કરવો તેજ યુક્ત છે, તેથી તેણે રાજાઓને આમંત્રણ કરવા માટે દૂતોને આજ્ઞા કરી. તેના આમંત્રણથી અનેક રાજાઓ અને યુવાન રાજપુત્રો મોટી સમૃદ્ધિવડે પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા ત્વરાથી ત્યાં આવ્યા.

આવેલા રાજાઓના એકઠા થયેલા ગજેંદ્રોથી કુંડિનપુરની પ્રાંતભૂમિ વિંધ્યાદ્રિની તળાટીની ભૂમિ જેવી દેખાવા લાગી. કોશલપતિ નિષધ રાજા પણ નળ અને કુબર નામના બન્ને કુમારોને લઇને ત્યાં આવ્યો. કુંડિનપતિ મહારાજાએ સર્વ રાજાઓનું અભિગમનપૂર્વક[1] સ્વાગત કર્યું. "ઘેર આવેલા અતિથિઓને માટે તેમજ કરવું યોગ્ય છે." પછી સમૃદ્ધિવડે પાલક વિમાનનો અનુજ હોય તેવો સ્વયંવરમંડપ ભીમરથ રાજાએ રચાવ્યો. તે મંડપમાં વિમાનની જેવા સુંદર મંચો ગોઠવ્યા, અને તે પ્રત્યેક મંચની ઉપર મનોહર સુવર્ણમય સિંહાસનો મૂકવામાં આવ્યાં. પછી સમૃદ્ધિવડે સ્પર્ધા કરતા રાજાઓ સ્વયંવરને દિવસે અલંકાર અને વસ્ત્રો ધારણ કરીને જાણે ઇંદ્રના સામાનિક દેવતા

---

૧ સામા જવાપૂર્વક

હોય તેમ તે સ્વયંવરમંડપમાં આવ્યા. સર્વે રાજાઓ શરીરની શોભાને વિસ્તારતા મંચોની ઉપર બેઠા અને પછી વિવિધ જાતની ચેષ્ટાઓથી પોતાનું ચાતુર્ય સ્પષ્ટ બતાવવા લાગ્યા. કોઈ યુવાન રાજા ઉત્તરીય વસ્ત્રનો યોગપટ્ટ કરી પોતાના કરવડે ચલિત પત્રોથી મનોહર એવા લીલા કમળને ફેરવવા લાગ્યા; કોઇ કામદેવના કીર્ત્તિરાશિની નિર્મળ વર્ણિકા (વાનકી) ની જેમ ભ્રમરની પેઠે મલ્લિકાના સુગંધી પુષ્પોને સુંઘવા લાગ્યા; કોઈ યુવાન રાજકુમાર જાણે આકાશમાં બીજા મૃગાંકમંડળને રચવા ઇચ્છતા હોય તેમ પોતાના કરથી પુષ્પના દડાને ઉછાળવા લાગ્યા; કોઈ યુવાન નરેશ ક્ષણે ક્ષણે કરની અંગુળીવડે ઘાટી કસ્તુરીથી પંકિલ એવી પોતાની દાઢી મૂછને સ્પર્શ કરવા લાગ્યા; કોઇ યુવાન મુદ્રિકાઓનાં મણિઓથી પ્રકાશિત એવા દૃઢ મુષ્ટિવાળા કરવડે દાંતની મુઠ મુષ્ટિમાં પકડીને નાની તરવારોને નચાવવા લાગ્યા; ઉદાર બુદ્ધિવાળા કોઇ ચતુર નૃપકુમાર કેતકીનાં પત્રને તોડી તોડીને કમળાના કમળ જેવાં સુંદર કમળને ગુંથવા લાગ્યા; અને કોઇ આમળાંની જેવાં સ્થૂળ મુક્તાફળના કંઠમાં પહેરેલા હારને વારંવાર કરવડે સ્પર્શ કરવા લાગ્યા.

પછી દેવાલયને દેવી શોભાવે તેમ તે મંડપને શોભાવતી રાજકુમારી દવદંતી પિતાની આજ્ઞાથી ત્યાં આવી. મુક્તામણિના અલંકારોથી તેનાં સર્વ અવયવ અલંકૃત હતાં, તેથી તે પ્રફુલ્લિત મલ્લિકાના જેવી દેખાતી હતી, વહેતી નીકના જળતરંગની જેવી તેણીના કુટિલ કેશની વેણી શોભતી હતી, સૂર્યના યુવરાજ જેવું સુંદર તિલક લલાટપર ધારણ કરેલું હતું, તેના કેશ કાજળના જેવા શ્યામ હતા, સ્તનમંડળ ઘાટા હતા, કદલીના ગર્ભત્વચા જેવાં મૃદુ વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં, સર્વ અંગે સ્વચ્છ શ્રીચંદનનું વિલેપન કર્યું હતું, અને તેનાં લોચન વિશાળ હતાં. આવી દવદંતીને જોતાંજ સર્વ રાજાઓનાં નેત્રો એકીસાથે તેની ઉપર પડ્યાં. પછી ભીમરાજાની આજ્ઞાથી અંતઃપુરની ચતુર પ્રતિહારીએ પ્રત્યેક રાજાને નામ લઇ લઇને દવદંતીને ઓળખાવવા માંડ્યાં. "હે દેવી ! આ જિતશત્રુ રાજાનો પુત્ર ઋતુપર્ણ રાજા શિશુમાર નગરથી આવેલ છે, તેનાપર દૃષ્ટિ કરો. આ ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં તિલકરૂપ, ગુણરત્નનો ભંડાર ચંદ્રરાજાનો પુત્ર ચંદ્રરાજ છે, તેને કેમ વરવાને ઇચ્છતા નથી ? આ ચંપાનગરીના રાજા ધરણેંદ્રનો પુત્ર ભોગવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો સુબાહુ છે, તેને વરો કે જેથી તમે ગંગાનદીના જળકણવાળા પવનથી સેવાશો. આ રોહીતક નગરનો સ્વામી પવિત્ર ચંદ્રશેખર છે, તે બત્રીશ લાખ ગામનો અધિપતિ છે, તે તમને રૂચે છે ? આ જયકેશરી રાજાનો પુત્ર શશિલક્ષ્મા છે, જે મૂર્ત્તિવડે કામદેવના જેવો છે, તે તમારા મનને શું આકર્ષણ કરતો નથી ? હે મહેચ્છા ! આ રવિકુળમંડન જહ્નુનો પુત્ર યજ્ઞદેવ છે, જે ભૃગુકચ્છ નગરનો અધિપતિ છે, તેની ઉપર ઇચ્છા થાય છે ? હે પતિંવરા ! આ ભરતકુળમાં મુગટ તુલ્ય માનવર્દ્ધન રાજા છે, એ વિશ્વવિખ્યાત રાજાને પતિ તરીકે પસંદ કર. આ કુસુમાયુધનો પુત્ર મુકુટેશ્વર છે, ચંદ્રને રોહિણીની જેમ તું એની પત્ની થવાને યોગ્ય છે. આ ઋષભસ્વામીના કુળમાં થયેલા કોશલ દેશનો રાજા નિષધ છે, જે શત્રુઓનો નિષેધ કરનાર અને પ્રખ્યાત છે. આ તેનો બળ-

વાન્ કુમાર નળ નામે છે તે અથવા તેનો અનુજ બંધુ આ કુબર છે તે તમારે અભિમત થાઓ." તે વખતે કૃષ્ણને લક્ષ્મીની જેમ દવદંતીએ તત્કાળ નળના કંઠમાં સ્વયંવરની માળા આરોપણ કરી. તે સમયે 'અહો ! દવદંતી યોગ્ય વરને વરી, યોગ્ય વરને વરી' એમ આકાશમાં ખેચરોની વાણી પ્રગટ થઈ. તેવામાં જાણે બીજો ધૂમકેતુ હોય તેવો કૃષ્ણરાજ કુમાર ખડ્ગ ખેંચીને તત્કાળ ઉભો થયો, અને તેણે આ પ્રમાણે નળને આક્ષેપ કર્યો–"અરે મૂઢ ! આ દવદંતીએ તારા ગળામાં સ્વયંવરમાળા વૃથા નાખી છે, કેમકે હું છતાં બીજો કોઇ પણ તેને પરણવાને સમર્થ નથી; માટે તું એ ભીમરાજાની કન્યાને છોડી દે અથવા તો હથિયાર લઇને સામો થા, આ કૃષ્ણરાજને જીત્યા વિના તું શી રીતે કૃતાર્થ થઇશ ?" આવાં તેનાં વચન સાંભળી નળ હસતો હસતો બોલ્યો–"અરે અધમ ક્ષત્રિય ! તને દવદંતી વરી નહીં તેથી તું ફોગટ શા માટે દુભાય છે ? હું આ દવદંતીને વર્યો છું, તેથી તે તારે પરસ્ત્રી થઇ, તે છતાં તું તેની અયોગ્ય ઈચ્છા કરે છે, તો હવે તું જીવતો રહેવાનો નથી." આ પ્રમાણે કહીને અગ્નિ જેવા અસહ્ય તેજવાળો તેમજ ક્રોધથી અધરને ધ્રુજાવતો નળ ખડ્ગનું આકર્ષણ કરીને તેને નચાવવા લાગ્યો. પછી નળ અને કૃષ્ણરાજ બન્નેનું સૈન્ય મર્મભેદી આયુધો લઇ લઈને સદ્ય તૈયાર થઇ ગયું. એ વખતે દવદંતી વિચારવા લાગી કે, "અરે! મને ધિક્કાર છે કે મારે માટે જ આ પ્રલયકાળ પ્રાપ્ત થયો. અરે! શું હું ક્ષીણ પુણ્યવાળી છું ? હે માતા શાસનદેવી ! જો હું ખરેખર અરિહંતની ભક્ત હોઉં તો આ બન્ને સૈન્યનું ક્ષેમ થજો અને નળરાજાનો વિજય થજો." એમ કહી તેણીએ પાણીની ઝારી લઈ તેના જળવડે ત્રણ અંજલિ તે અનર્થની શાંતિને માટે બન્ને સૈન્યની ઉપર છાંટી. તેમાંના કેટલાક છાંટા કૃષ્ણરાજના મસ્તકપર પડ્યા કે તરતજ તે બુઝાઇ ગયેલા અંગારાની જેવો નિસ્તેજ થઇ ગયો. શાસનદેવીના પ્રભાવથી વૃક્ષ ઉપરથી જેમ પાકું પાન ખરી પડે તેમ કૃષ્ણરાજના હાથમાંથી ખડ્ગ પડી ગયું. તે વખતે નિર્વિષ થયેલા કૃષ્ણ સર્પની જેમ હતપ્રભાવ થયેલા કૃષ્ણરાજે વિચાર્યું કે, 'આ નળરાજા કાંઇ સામાન્ય પુરૂષ નથી, તેની સાથે મેં જે ભાષણ કર્યું તે વગર વિચાર્યે કર્યું છે; માટે એ નળરાજા પ્રણામ કરવાને યોગ્ય છે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને કૃષ્ણરાજે આવેલા દૂતની જેમ નળની પાસે જઇને તેને પ્રણામ કર્યા. પછી લલાટપર અંજલિ જોડી વિનીત થઈને બોલ્યો–'હે સ્વામિન્! મેં આ અવિચારી કામ કર્યું છે, માટે મારો મૂર્ખનો એ અપરાધ ક્ષમા કરો.' પ્રણત થયેલા કૃષ્ણરાજને સારી રીતે બોલાવીને નળે વિદાય કર્યો. ભીમરથ રાજા પોતાના જમાઈના આવા ગુણો જોઇને પોતાની પુત્રીને પુણ્યશાળી માનવા લાગ્યો.

પછી આવેલા સર્વ રાજાઓને સત્કારપૂર્વક વિદાય કરીને તેણે નળ અને દવદંતીનો વિવાહોત્સવ કર્યો. નળરાજાના વિવાહોત્સવમાં ભીમરાજાએ હસ્તમોચન વખતે પોતાના વૈભવ પ્રમાણે હાથી ઘોડા વિગેરે ઘણી સમૃદ્ધિ આપી. પછી કંકણ બાંધેલા તે નવીન વરવધૂએ ગોત્રની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓનાં મંગળ ગીતની સાથે ગૃહચૈત્યમાં આવીને દેવવંદન કર્યું, અને રાજા ભીમરથે તથા નિષધે મોટા ઉત્સવથી તેમનું કંકણમોચન કરાવ્યું. પછી

ભક્તિવાળા ભીમે પુત્ર સહિત નિષધ રાજાને સત્કાર કરીને વિદાય કર્યા અને પોતે જરા દૂર સુધી વળોટાવા ગયો. 'લોકોમાં એવી મર્યાદા છે.' પતિની પછવાડે જતી દવદંતીને માતાએ શીખામણ આપતાં કહ્યું, 'હે પુત્રી ! આપત્તિ આવે તોપણ દેહની છાયાની જેમ પતિનો ત્યાગ કરીશ નહિ.' પછી માતપિતાની રજા લઇ દવદંતી રથમાં બેઠી એટલે નળે તેને પોતાના ખોળામાં બેસાડી.

પછી કોશલદેશના રાજા નિષધે કોશલાનગરી તરફ પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે તેના ગજેંદ્રોના ઘાટા મદવડે બધી પૃથ્વી કસ્તૂરીની જેમ સિંચાવા લાગી. ઘોડાઓની ખરીથી છોલાતી પૃથ્વી કાંસીના તાળની જેમ શબ્દ કરવા લાગી, રથોના પૈડાંઓની રેખાઓવડે સર્વ માર્ગો ચિત્રાઈ ગયા. પરસ્પર ઘાટા પાયદળના ગમનથી સર્વ પૃથ્વી ઢંકાઇ ગઇ, ઉંટોએ માર્ગના વૃક્ષોને પત્ર રહિત કરી દીધા, સૈન્યે કરેલા જળપાનથી જળાશયોમાં કાદવજ અવશેષ રહ્યો, અને સૈન્ય ચાલતાં ઉડેલી રજથી આકાશમાં પણ બીજી પૃથ્વી થઇ ગઇ. આ પ્રમાણે ચાલતાં નિષધરાજાને માર્ગમાંજ રવિ અસ્ત પામી ગયો, એટલે જળથી રાફડાની જેમ અંધકારથી બધું બ્રહ્માંડ પૂરાઇ ગયું. એમ છતાં પણ પોતાની નગરીના દર્શનમાં ઉત્કંઠિત એવો નિષધરાજા આગળ ચાલતાં અટક્યો નહીં; કેમકે "પોતાને નગરે પહોંચવાની ઉત્કંઠા કોને પ્રબળ હોતી નથી ?" જ્યારે અંધકારનું એકછત્ર રાજ્ય થયું, ત્યારે સ્થળ, જળ, ગર્ત્ત (ખાડા) કે વૃક્ષ વગેરે સર્વ અદૃશ્ય થઇ ગયું. અંધકારથી દૃષ્ટિનો રોધ થતાં ચતુરિંદ્રિય પ્રાણી જેવા થઈ ગયેલા પોતાના સૈન્યને જોઇને નળકુમારે ઉત્સંગમાં સૂતેલી દવદંતીને કહ્યું—'દેવી ! ક્ષણવાર જાગો. યશસ્વિની ! અંધકારથી પીડિત એવા આ સૈન્ય ઉપર તમારા તિલકરૂપ સૂર્યને પ્રકાશિત કરો.' પછી દવદંતીએ ઉઠીને તિલકને માર્જન કર્યું, એટલે અંધકારરૂપ સર્પમાં ગરૂડ જેવું તે તિલક ઘણું પ્રદીપ્ત થઈ ચળકવા લાગ્યું. પછી સર્વ સૈન્ય નિર્વિઘ્ને ચાલવા લાગ્યું. "પ્રકાશ વિના લોકો જીવતાં છતાં મૃતવત્ છે."

આગળ ચાલતાં પદ્મખંડની જેમ ભ્રમરોએ આસપાસથી આસ્વાદન કરાતા એક પ્રતિમાધારી મુનિ નળરાજાના જોવામાં આવ્યા. તેમને જોઇ નળકુમારે પિતાને કહ્યું— "સ્વામિન્ ! આ મહર્ષિને જુઓ, અને તેમને વાંદીને માર્ગનું પ્રાસંગિક ફળ પ્રાપ્ત કરો. આ કાયોત્સર્ગે રહેલા મુનિના શરીર સાથે કોઇ મદધારી ગજેંદ્રે ગંડસ્થળની ખુજલી ખણવાની ઈચ્છાએ વૃક્ષની જેમ ઘર્ષણ કરેલું છે. તેના ગંડસ્થળના ઘણા ઘસાવાથી આ મુનિના શરીરમાં તેના મદનો સુગંધ પ્રસરેલો છે, તેથી આ ભ્રમરાઓ તેમને દંશ કરે છે; તથાપિ મુનિ એ પરિષહને સહન કરે છે, સ્થિર પાદવાળા પર્વતની જેમ આ મહાત્માને તે ઉન્મત્ત હાથી પણ ધ્યાનથી ચળિત કરી શક્યો નથી, આવા મુનિ માર્ગમાં કોઇ પુણ્યયોગે જ આપણા જોવામાં આવેલા છે." તે સાંભળી નિષધરાજાને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ, જેથી પુત્ર અને પરિવાર સહિત પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્તમ તીર્થની જેમ તે મુનિને સેવવા લાગ્યો. પછી નિષધ રાજા, સ્ત્રી સહિત નળ, કૂબર અને બીજાઓ તેમને નમી, સ્તવી અને મદના ઉપ-

દ્રવ રહિત કરીને આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે કોશલાનગરીના પરિસરમાં આવ્યા એટલે નળે દવદંતીને કહ્યું, 'દેવી! જુઓ આ જિનચૈત્યોથી મંડિત અમારી રાજધાની આવી.' તત્કાળ દવદંતી મેઘના દર્શનથી મયૂરીની જેમ તે ચૈત્યોના દર્શન માટે અતિ ઉત્કંઠિત થઇ. તેણે કહ્યું કે. 'મને ધન્ય છે કે જેણે નળરાજાને પતિપણે પ્રાપ્ત કર્યા છે; હવે તેમની રાજધાનીમાં રહેલા આ જિનચૈત્યોને હું પ્રતિદિન વંદના કરીશ.'

નિષધરાજાએ જેમાં તોરણાદિકથી સર્વત્ર મંગળાચાર આરંભેલા છે એવી પોતાની નગરીમાં શુભ દિવસે તેમણે પ્રવેશ કર્યો. પછી ત્યાં રહીને નળ અને દવદંતી સ્વેચ્છાએ વિહાર કરવા લાગ્યા. તેઓ કોઇવાર હંસ હંસીની જેમ જળક્રીડા કરતાં હતાં, કોઇવાર પરસ્પર પ્રચલિત એવી એક એકની ભુજાવડે હૃદયને દબાવીને હીંચકાના સુખને અનુભવતાં હતાં, કોઇવાર ગુંથેલા એવા અતિ સુગંધી પુષ્પોથી એક બીજાના કેશપાસને વિચિત્ર રીતે પૂરતાં હતાં, કોઇવાર બંધમોક્ષમાં ચતુર અને ગંભીર હૃદયવાળાં તેઓ અનાકુળપણે અક્ષદ્યૂત રમતાં હતાં, અને કોઈવાર આતોદ્ય અને તંતીવાદ્યને અનુક્રમે વગાડતો નળકુમાર એકાંતમાં દવદંતીને નૃત્ય કરાવતો હતો. આ પ્રમાણે નળ અને દવદંતીએ અહર્નિશ અવિયુક્ત રહી નવનવી ક્રીડાઓવડે કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો.

અન્યદા નિષધરાજાએ નળને રાજ્ય ઉપર અને કુબરને યુવરાજપદ ઉપર સ્થાપન કરીને વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી નળરાજા પ્રજાને પ્રજાવત્ (પુત્ર પુત્રીવત્) પાળવા લાગ્યો; અને સર્વદા પ્રજાના સુખે સુખી અને પ્રજાના દુઃખે દુઃખી રહેવા લાગ્યો. બુદ્ધિ અને પરાક્રમથી સંપન્ન અને શત્રુ રહિત એવા નળરાજાને ભુજપરાક્રમથી વિજય કરવાને કોઇ પણ બીજો ભૂપતિ સમર્થ થયો નહીં. એક વખતે નળરાજાએ પોતાના ક્રમાગત સામંત વિગેરેને બોલાવીને પૂછ્યું કે, 'હું પિત્રોપાર્જિત ભૂમિ ઉપર રાજ્ય કરૂં છું કે તેથી અધિક ભૂમિ ઉપર રાજ્ય કરૂં છું તે કહો.' તેઓ બોલ્યા—"તમારા પિતા નિષધ રાજાએ તો ત્રીજે અંશે ઉણા એવા આ ભરતાર્ધને ભોગવ્યું હતું, અને તમે તો બધા ભરતાર્ધને ભોગવો છો; તેથી પિતાથી પુત્ર અધિક થાય તે યુક્ત જ છે. પણ આપને એટલું જણાવવાનું છે કે, અહીંથી બસો યોજન ઉપર તક્ષશિલા નામે નગરી છે, તેમાં કદંબ નામે રાજા છે, તે તમારી આજ્ઞાને માનતો નથી. અર્ધ ભરતના વિજયથી ઉત્પન્ન થયેલા તમારા યશરૂપ ચન્દ્રમાં તે એક દુર્વિનીત રાજા માત્ર કલંકભૂત છે. આપે અંશમાત્ર વ્યાધિની જેમ પ્રમાદવડે તેની ઉપેક્ષા કરી તેથી તે રાજા હાલ શક્તિમાં વધી પડવાથી કષ્ટસાધ્ય થઇ પડ્યો છે. પણ હે મહાબાહો! તમે તેના ઉપર રોષથી કઠોર એવું મન કર્યું છે, તો તે પર્વત ઉપરથી પડેલા ઘડાની જેમ અવશ્ય વિશીર્ણજ થઇ ગયેલો છે એમ સંશયરહિત અમારૂં માનવું છે; માટે પ્રથમ એક દૂત મોકલી તેને જણાવો એટલે પ્રણિપાતમાં કે દંડમાં તેની જે ઇચ્છા હશે તે જણાશે." આ પ્રમાણેનાં સામંતોનાં વચનથી નળરાજાએ દ્રઢતામાં મહાગિરિ જેવા એક દૂતને સમજાવીને મોટા સૈન્ય સાથે ત્યાં મોકલ્યો. ગરૂડની જેવો દુર્ધર તે દૂત ત્વરાએ ત્યાં પહોંચ્યો અને પોતાના સ્વામી ન લાજે તેમ તેણે કદંબ

રાજાને કહ્યું કે 'હે રાજેંદ્ર! શત્રુરૂપ વનમાં દાવાનળ જેવા મારા સ્વામી નળરાજાની સેવા કરો, અને વૃદ્ધિ પામો, તમારા તેજનો વધ કરો નહીં. તમારી કુળદેવીથી અધિષ્ઠિત થયેલાની જેમ હું તમને હિતવચન કહું છું કે નળરાજાની સેવા કરો, વિચારો, જરા પણ મુંઝાશો નહીં.' દૂતનાં આવાં વચન સાંભળીને ચંદ્રકળાને રાહુની જેમ દંતાગ્રથી હોઠને ડંસતો કદંબ પોતાને ભૂલી જઇને પોતાની સામું જોયા વિના આ પ્રમાણે બોલ્યો—"અરે દૂત ! શું નળરાજા મૂર્ખ છે, ઉન્મત્ત છે કે શું વાયડો થઇ ગયો છે કે શત્રુરૂપી મોથમાં વરાહ જેવા મને બીલકુલ જાણતો નથી ? અરે દૂત ! શું તારા રાજ્યમાં કોઇ કુળમંત્રીઓ પણ નથી કે જેઓએ આ પ્રમાણે મારો તિરસ્કાર કરતાં નળરાજાને અટકાવ્યો નહીં ? હે દૂત ! તું સત્વર જા, જો તારો સ્વામી રાજ્યથી કંટાળ્યો હોય તો ભલે, તે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થાય, હું પણ તેના રણનો અતિથિ થવાને તૈયાર છું." દૂતે તરતજ ત્યાંથી નીકળી, નળરાજા પાસે આવીને તેનાં અહંકારી વચનો બળવાન્ નળરાજાને કહી સંભળાવ્યા. પછી મોટા અહંકારના પર્વતરૂપ તક્ષશિલાના રાજા કદંબ ઉપર નળરાજાએ મોટા આડંબરથી ચઢાઇ કરી. પરાક્રમી હાથીઓવડે જાણે બીજા કીલ્લાવાળી હોય તેમ તક્ષશિલા નગરીને પોતાની સેનાથી ઘેરી લીધી. તે જોઇ કદંબ રાજા પણ તૈયાર થઇને મોટા સૈન્ય સાથે બહાર નીકળ્યો. "કેશરીસિંહ ગુહાદ્વાર પાસે કોઇનું ગમનાગમન સહન કરી શકતો નથી."

પછી ક્રોધથી અરૂણ નેત્ર કરતા પ્રચંડ તેજવાળા યોદ્ધાઓ બાણાબાણી યુદ્ધથી આકાશમાં મંડપ કરતા પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે જોઇને નળે કદંબ રાજાને કહ્યું, 'અરે ! આ હાથી વિગેરેને મારી નખાવવાનું શું કારણ છે? આપણે બન્નેજ શત્રુઓ છીએ, તો આપણેજ દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરીએ.' પછી નળ અને કદંબ જાણે બે જંગમ પર્વતો હોય તેમ ભુજાયુદ્ધ વિગેરે દ્વંદ્વયુદ્ધથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ગર્વાંધ કદંબે નળ પાસે જે જે યુદ્ધની માગણી કરી તે તે બધા યુદ્ધોમાં વિજયી નળે તેને હરાવી દીધો. તે વખતે કદંબે વિચાર કર્યો કે 'આ મહા પરાક્રમી નળરાજાની સાથે મેં બરાબર ક્ષાત્રવ્રત તોળી લીધું, હવે તેણે મને મૃત્યુકોટીમાં પમાડ્યો છે, માટે પતંગની જેમ (તેના પરાક્રમરૂપ અગ્નિમાં) પડીને શા માટે મરી જવું ? તેથી હું અહીંથી પલાયન કરીને વ્રત ગ્રહણ કરૂં.' "જો પરિણામ નિર્મળ આવતું હોય તો પલાયન કરવું પણ શ્રેષ્ઠ છે" મનમાં આવો વિચાર કરી કદંબે ત્યાંથી પલાયન કરીને વિરક્ત થઈ તત્કાળ વ્રત ગ્રહણ કર્યું; અને પ્રતિમાએ (કાયોત્સર્ગ ધ્યાને) રહ્યો. કદંબને વ્રતધારી જોઇને નળે કહ્યું કે, 'અહીં તો હું તમને જીતી ગયો છું, પણ હવે બીજી પૃથ્વીમાં (મુનિપણામાં) આસક્ત થઇને તમે ક્ષમાને છોડશો નહીં, કેમકે તમે વિજયને ઇચ્છનારા છો.' મહાવ્રતધારી અને ધીર એવા તે કદંબમુનિએ નળરાજાને કાંઇ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં; કેમકે "નિઃસ્પૃહને રાજાનું પણ શું કામ છે?" આથી નળે કદંબમુનિની પ્રશંસા કરી, તેના સત્ત્વથી પ્રસન્ન થઇને શિર કંપાવ્યું; અને તેના પુત્ર જયશક્તિને તેના રાજ્ય ઉપર બેસાડ્યો. પછી બધા રાજાઓએ મળી વાસુદેવની જેમ સર્વ રાજાઓને જિતનાર નળરાજાને ભરતાર્ધ-

પતિપણાનો અભિષેક કર્યો. ત્યાંથી કોશલદેશના અધિપતિ કોશલ નગરીમાં આવ્યા, ત્યાં ભક્તિકુશળ સર્વ રાજાઓએ આવી તેને ભેટ ધરી. ખેચરોની સ્ત્રીઓએ પણ જેનું બળ ગાયેલું છે એવો નળરાજા દવદંતી સાથે ક્રીડા કરતો ચિરકાળ પૃથ્વીપર શાસન કરવા લાગ્યો.

તેનો અનુજ બંધુ કુબર કે જે કુળમાં અંગારા જેવો અને રાજ્યલુબ્ધ હતો, તે સત્પાત્રના છિદ્રને જેમ ડાકણ જુવે તેમ નળરાજાનાં છિદ્રને શોધવા લાગ્યો. નળરાજા સદા ન્યાયવાન્ હતો તથાપિ તેને દ્યૂત રમવા ઉપર વિશેષ આસક્તિ હતી. "ચંદ્રમાં પણ કલંક છે. કોઇ ઠેકાણે રત્ન નિષ્કલંક હોતાંજ નથી." 'હું આ નળ પાસેથી સર્વ પૃથ્વી દ્યૂત રમીને જીતી લઉ' એવા નઠારા આશયથી તે કુબર હમેશાં પાસાથી નળને રમાડતો હતો. તેઓ બંને પાસદ્યૂતથી બહુ કાળ રમ્યા, તેમાં ડમરૂક મણિની જેમ એક બીજાનો વિજય થયા કરતો હતો.

એક વખતે નળરાજા કે જે દ્યૂતક્રીડામાં બંધ મોક્ષ કરવામાં ચતુર હતો, તે પણ દૈવદોષથી કુબરને જીતવાને સમર્થ થઈ શક્યો નહી. નળે પોતાનો પાસો જે અનુકૂલ પડવો ધારેલો તે પણ વિપરીત પડવા લાગ્યો, અને કુબર વારવાર તેની સોગઠીઓ મારવા લાગ્યો. નળરાજા ધીમે ધીમે ગામડા, કર્બટ, અને ખેડુતી કસબા વિગેરે દ્યૂતમાં હારી ગયો, અને ગ્રીષ્મ કાળમાં જળવડે સરોવરની જેમ તે લક્ષ્મીવડે હીણ થવા લાગ્યો. જ્યારે આટલી હાનિ થયા છતાં પણ નળે દ્યૂતક્રીડા છોડી નહીં ત્યારે બધા લોકો ખેદ પામવા લાગ્યા અને કુબર પોતાની ઇચ્છા પૂરાવાથી ઘણો હર્ષ પામવા લાગ્યો. સર્વ લોકો નળના અનુરાગી હતા, તેથી તેઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યા. એ હાહાકાર સાંભળીને દવદંતી પણ ત્યાં આવી. તેણે નળને કહ્યું, "હે નાથ! હું તમને પ્રાર્થના કરી કહું છું કે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ અને દ્યૂતક્રીડા છોડી દ્યો. એ પાસા તમારા વૈરીની જેમ દ્રોહ કરનારા છે. બુદ્ધિમાનોને વેશ્યાગમનની જેમ દ્યૂત ક્રીડામાત્ર હોય છે પણ પોતાના આત્માને અંધકાર આપનારી તે દ્યૂતક્રીડાનું તેઓ આમ અતિ સેવન કરતા નથી. આ રાજ્ય અનુજ બંધુ કુબરને સ્વયમેવ આપી દેવું તે સારૂં છે, પણ 'મેં તો તેની પાસેથી બળાત્કારે રાજ્ય લક્ષ્મી લઈ લીધી છે' એવો એ અપવાદ બોલે તેમ કરશો નહીં. હે દેવ! જે આ પૃથ્વી સેંકડો યુદ્ધ કરીને મેળવેલી છે, તે એક દ્યૂતક્રીડામાં ફુટેલા પ્રવાહની જેમ સહજમાં ચાલી જાય છે, તે મને ઘણું દુઃખ આપે છે.' દવદંતીની આ વાણી દશમી મદાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા હસ્તીની જેમ નળરાજાએ સાંભળી નહિ અને તેને દૃષ્ટિએ જોઈ પણ નહિ. જ્યારે પતિએ તેની અવજ્ઞા કરી ત્યારે તે રોતી રોતી કુલપ્રધાનો પાસે આવી અને કહ્યું કે, 'આ નળરાજાને તમે દ્યૂતથી અટકાવો.' સન્નિપાતવાળા માણસને ઔષધની જેમ તે પ્રધાનોનાં વચનોએ પણ નળરાજાને જરા પણ અસર કરી નહીં. ભૂમિને હારી જનાર તે નળરાજા અનળ–અગ્નિ જેવો થઇ ગયો. પછી દવદંતી સહિત બધું અંતઃપુર પણ હારી ગયો. એ પ્રમાણે સર્વસ્વ હારી ગયા પછી જાણે દીક્ષા લેવા ઈચ્છતો હોય તેમ તેણે અંગ ઉપરથી સર્વ આભૂષણો વિગેરે પણ હારીને છોડી દીધાં. પછી કુબરે કહ્યું, 'હે નળ! તું સર્વસ્વ હારી ગયો છે, માટે હવે

અહિં રહીશ નહીં. મારી ભૂમિ છોડી દે, કેમકે તને તો પિતાએ રાજ્ય આપ્યું હતું અને મને તો દ્યૂતના પાસાએ રાજ્ય આપ્યું છે.' તેનાં આવાં વચનો સાંભળીને 'પરાક્રમી પુરૂષોને લક્ષ્મી દૂર નથી માટે તું જરા પણ ગર્વ ધરિશ નહિ.' આ પ્રમાણે કહેતો નળ માત્ર પહેરેલાં વસ્ત્ર સહિતજ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. તે વખતે દવદંતી તેની પછવાડે જવા લાગી. તેને જોઇ કુબર ભયંકર શબ્દે બોલ્યો—"અરે સ્ત્રી! તને દ્યૂતક્રીડામાં હું જીત્યો છું, માટે તું ક્યાં જાય છે? તું તો મારા અંતઃપુરને અલંકૃત કર." તે સમયે મંત્રી વિગેરેએ દુરાશય કુબરને કહ્યું કે, "એ મહાસતી દવદંતી બીજા પુરૂષની છાયાનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી, માટે તે મહાસતીને તું જતાં અવરોધ કર નહીં. બાળક પણ જાણે છે કે જયેષ્ઠ બંધુની સ્ત્રી માતા સમાન છે, અને જયેષ્ઠ બંધુ પિતા સમાન છે. તે છતાં જો તું બળાત્કારે તેમ કરીશ તો એ મહાસતી ભીમસુતા તને બાળીને ભસ્મ કરી નાખશે. "સતીઓને કાંઇપણ મુશ્કેલ નથી." માટે એ સતીને કોપાવીને અનર્થ વહોરી લે નહીં, પણ પતિની પછવાડે જતી એ સતીને ઉલટી ઉત્સાહિત કર. વળી તને જે ગામ નગરાદિ સર્વ મળ્યુ છે તેથી સંતુષ્ટ થા, અને આ નળરાજાને પાથેય સાથે એક સારથી સહિત રથ આપ." મંત્રીઓનાં વચનથી કુબરે દવદંતીને નળની સાથે જવા દીધી, અને પાથેય સાથે સારથીયુક્ત એક રથ આપવા માંડ્યો. તે વખતે નળે કહ્યું કે 'ભરતાર્ધના વિજયથી જે લક્ષ્મી મેં ઉપાર્જન કરી હતી તેને આજે હું ક્રીડામાત્રમાં છોડી દઉં છું; તો પછી મારે એક રથની સ્પૃહા શી? માટે મારે રથ જોઇતો નથી.' તે વખતે મંત્રીઓએ કહ્યું કે—"હે રાજેંદ્ર! અમે તમારા ચિરકાળના સેવકો છીએ, તેથી તમારી સાથે આવવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ આ કુબર અમને અટકાવે છે. આ તમારો અનુજ બંધુ છે અને તમે તેને રાજ્ય આપ્યું છે, તેથી હવે અમારે તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય પણ નથી, કેમકે અમારો એવો ક્રમ છે કે 'આ વંશમાં જે રાજા થાય તેની અમારે સેવા કરવી.' તેથી હે મહાભુજ! અમે તમારી સાથે આવી શકતા નથી. આ વખતે તો આ દવદંતી જ તમારી ભાર્યા, મંત્રી, મિત્ર અને સેવક જે ગણો તે છે. સતીવ્રતને અંગીકાર કરનાર અને શિરિષના પુષ્પ જેવી કોમળ આ દવદંતીને માર્ગમાં પગે ચાલતી તમે શી રીતે લઇ જશો? સૂર્યના તાપથી જેની રેતીમાંથી અગ્નિના તણખા નીકળે છે તેવા માર્ગમાં કમળ જેવા કોમળ ચરણોવડે આ સતી શી રીતે ચાલી શકશે? માટે હે નાથ! આ રથને ગ્રહણ કરીને અમારી ઉપર અનુગ્રહ કરો. તમે દેવી સાથે આ રથમાં બેસો, તમારો માર્ગ કુશળ થાઓ અને તમારૂં કલ્યાણ થાઓ."

આ પ્રમાણે પ્રધાન પુરૂષોએ વારંવાર પ્રાર્થના કરી એટલે નળરાજા દવદંતી સાથે રથમાં બેસીને નગરબહાર નીકળ્યો. જાણે સ્નાન કરવા તયાર થઈ હોય તેમ એક વસ્ત્ર પહેરીને જતી દવદંતીને જોઈ બધી નગરસ્ત્રીઓ અશ્રુજળથી કાંચળીઓને આર્દ્ર કરતી રોવા લાગી. નળરાજા નગરની મધ્યમાં થઇને ચાલ્યો જતો હતો, તે વખતે દિગ્ગજના આલાનસ્તંભ જેવો પાંચસો હાથ ઉંચો એક સ્તંભ તેના જોવામાં આવ્યો. તે વખતે રાજ્યભ્રષ્ટ

થવાના દુઃખને જાણે ન જાણતો હોય તેમ કૌતુકથી તેણે કદલીસ્તંભને હાથી ઉપાડે તેમ લીલામાત્રમાં તે સ્તંભ ઉપાડી લીધો અને પાછો તેને ત્યાંજ આરોપણ કર્યો. જેથી તેણે ઉઠાડીને બેસાડવારૂપ[1] રાજાઓના વ્રતને સત્ય કરી બતાવ્યું. તે જોઇ નગરજનો કહેવા લાગ્યા કે "અહો ! આ નળરાજાનુ કેવું બળ છે ? આવા બળવાન્ પુરૂષને પણ આવું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તે જોતાં દૈવઈચ્છાજ બળવાન્ છે એવો નિર્ણય થાય છે. પૂર્વે બાલ્યવયમાં પણ નળરાજા સમીપના પર્વતના ઉદ્યાનમાં કુબર સહિત ક્રીડા કરતા હતા, તે વખતે જ્ઞાનરત્નના મહાનિધિ કોઇ મહર્ષિ આવ્યા હતા, તેમણે કહ્યુ હતુ કે 'આ નળ પૂર્વ જન્મમાં મુનિને આપેલા ક્ષીરદાનના પ્રભાવથી ભરતાર્ધનો પતિ થશે. આ નગરીમા રહેલા પાંચસો હાથ ઉંચા સ્તભને જે ચળાવશે તે અવશ્ય ભરતાર્ધનો પતિ થશે, અને નળરાજા જીવતાં આ કોશલાનગરીનો કોઇ બીજો અધિપતિ થશે નહી.' તે મુનિના આ પ્રમાણે કહેલા ભવિષ્યમાં ભરતાર્ધના સ્વામી થવું અને આ સ્તંભનું ઉખેડવું એ બે વાત તો મળતી આવી છે, પણ કુબર કોશલાનો રાજા થવાથી ત્રીજી વાત મળતી આવતી નથી, પરંતુ જેની પ્રતીતિ આપણે નજરે જોઇ છે તે મુનિની વાણી અન્યથા થશે નહીં, કેમકે હજુ કુબર સુખે રાજ્ય કરશે કે નહીં તે કોણ જાણે છે ? કદી પાછા નળ-રાજા જ અહી રાજા થઇ જાય, માટે એ પુણ્યશ્લોક નળરાજાનું પુણ્ય સર્વથા વૃદ્ધિ પામો." આ પ્રમાણે લોકોનાં વચનો સાંભળતો અને દવદતીનાં અશ્રુથી રથને સ્નાન કરાવતો નળ રાજા કોશલાનગરીને છોડીને ચાલી નીકળ્યો.

આગળ જતાં નળે દવદંતીને કહ્યું કે 'હે દેવી ! આપણે કયાં જઈશુ ? કારણ કે સ્થાનનો ઉદ્દેશ કર્યા વગર કોઇ પણ સચેતન પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરતુ નથી.' દવદંતી બોલી 'દર્ભના અગ્રભાગ જેવી બુદ્ધિવાળા હે નાથ ! આપણે કુડિનપુરે ચાલો, ત્યાં મારા પિતાના અતિથિ થઇને તેના ઉપર અનુગ્રહ કરો.' તેનાં વચનથી નળે આજ્ઞા કરી એટલે ભક્તિના આશ્રયરૂપ સારથીએ કુંડિનપુરની દિશા તરફ ઘોડાને ચલાવ્યા આગળ ચાલતાં એક ભયકર અટવી આવી, જેમાં વાઘોના ઘુત્કારથી ગિરિઓની ગુહા ઘોર દેખાતી હતી, સર્પોથી તે ભયકર હતી, સેંકડો શીકારી પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત હતી, ચૌર્યકર્મ કરનાર ભિલ્લોથી ભરપૂર હતી, સિંહોએ મારેલા વનહસ્તીઓના દાંતથી જેની ભૂમિ દતુર થયેલી હતી અને યમરાજાના ક્રીડાસ્થાન જેવી તે અટવી લાગતી હતી. આ અટવીમાં નળરાજા આવ્યા એટલે આગળ જતાં કર્ણ સુધી ખેચેલા ધનુષ્યને ધરતા યમરાજના દૂત જેવા પ્રચડ ભિલ્લો તેના જોવામાં આવ્યા. તેઓમાં કોઈ મદ્યપાનગોષ્ઠીમાં તત્પર હોય તેમ નાચતા હતા, કોઇ એકદત હાથીની જેવા દેખાતા શીંગડાને વગાડતા હતા, કોઇ રંગભૂમિમાં પ્રથમ નટો કરે તેમ કલકલ શબ્દ કરતા હતા, કોઈ મેઘ જળવૃષ્ટિ કરે તેમ બાણવૃષ્ટિ કરતા હતા, અને કોઈ મલ્લની જેમ બાહુયુદ્ધ કરવાને કરાસ્ફોટ કરતા હતા. એ સર્વેએ એકઠા થઇને હાથીને

[1] જે કોઇ આજ્ઞા ન માને તો પ્રથમ તેને રાજ્યથી ઉઠાડી મૂકવો અને પાછા આજ્ઞા માને કે તરત રાજ્યલોભ ન કરતા તેનુ રાજ્ય તેને સોંપી દેવુ એવો ક્ષત્રી રાજાઓનો ચાલ્યો આવતો ધર્મ છે

શ્વાનોની જેમ નળરાજાને ઘેરી લીધો. તેમને જોઇ નળ શીઘ્ર રથમાંથી ઉતરી, મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢીને તેને નર્તકીની જેમ પોતાની મુષ્ટિરૂપ રંગભૂમિમાં નચાવવા લાગ્યો. તે જોઈ દવદંતી રથમાંથી ઉતરી અને તેણે હાથ પકડી નળને કહ્યું, 'સસલા ઉપર સિંહની જેમ આ લોકો ઉપર તમારે આક્ષેપ કરવો યુક્ત નથી. આ પશુ જેવા લોકો ઉપર વાપરવાથી તમારી તરવાર કે જે ભરતાર્ધની વિજયલક્ષ્મીની વાસભૂમિ છે તેને ઘણી શરમ લાગશે.'

આ પ્રમાણે કહીને દવદંતીએ મંડળમાં રહેલી માંત્રિકી સ્ત્રીની જેમ પોતાના મનોરથની સિદ્ધિને માટે વારંવાર હુંકારા કરવા માંડ્યા. તે હુંકારા ભિલ્લ લોકોના કર્ણમાં પ્રવેશ કરતાં તરતજ તેના પ્રભાવથી તીક્ષ્ણ લોહની સોય જેવા (મર્મભેદી) થઈ પડ્યા; તેથી સર્વ ભિલ્લો ગાભરા બની જઇને દશે દિશાએ નાસી ગયા. તેમની પછવાડે આ રાજદંપતી એવાં દોડ્યાં કે જેથી રથથી ઘણા દૂર થઇ પડ્યાં. તેવામાં બીજા ભિલ્લો આવીને તે રથને હરી ગયા. "જ્યારે દૈવ વાંકો હોય ત્યારે પુરૂષાર્થ શું કરી શકે?" પછી એ ભયંકર અટવીમાં નળરાજા દવદંતીનો હાથ પકડીને પાણિગ્રહણના ઉત્સવને સ્મરણ કરાવતો ચારે તરફ ભમવા લાગ્યો. કાંટા ભોંકાવાને લીધે વૈદર્ભીના ચરણમાંથી નીકળતા રૂધિરના બિંદુઓથી તે અરણ્યની ભૂમિ ઇંદ્રગોપમય[૧] હોય તેવી થઇ ગઇ. પૂર્વે નળરાજાનું જે વસ્ત્ર વૈદર્ભીના મસ્તકપર પટ્ટરાણીપણાના પટ્ટબંધ માટે થતું હતું, તે વસ્ત્રને ફાડી ફાડીને અત્યારે નળરાજા તેના ચરણના પટ્ટબંધ કરતો હતો, અર્થાત્ તેના પગે પાટા બાંધતો હતો. આ પ્રમાણે ચાલતાં થાકી જવાથી વૃક્ષ તળે બેઠેલી ભીમસુતાને નળરાજા પોતાના વસ્ત્રના છેડાનો પંખો કરી પવન નાંખવા લાગ્યો, અને પલાશનાં પાંદડાઓનો પડીઓ કરી તેમાં જળ લાવી તૃષિત થયેલી તે રમણીને પાંજરામાં પડેલી સારિકાની જેમ જળપાન કરાવ્યું. તે વખતે વૈદર્ભીએ નળરાજાને પૂછ્યું કે' હે નાથ! આ અટવી હજુ કેટલી છે? કેમકે આ દુઃખથી મારૂં હૃદય દ્વિધા થવાને માટે કંપાયમાન થાય છે.' નળે કહ્યું—'પ્રિયે! આ અટવી સો યોજનની છે, તેમાં આપણે પાંચ યોજન આવ્યા છીએ, માટે ધીરજ રાખ' આવી રીતે તેઓ વાર્તા કરતા અરણ્યમાં ચાલ્યા જતાં હતાં, તેવામાં જાણે સંપત્તિની અનિત્યતા સૂચવતો હોય તેમ સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો. તે સમયે બુદ્ધિમાન્ નળે અશોકવૃક્ષનાં પલ્લવો એકઠાં કરી તેનાં ડીંટ કાઢી નાખી દવદંતીને માટે તેની શય્યા બનાવી. પછી તેણે કહ્યું, 'પ્રિયે! શયન કરી આ શય્યાને અલંકૃત કરો અને નિદ્રાને અવકાશ આપો, કારણ કે નિદ્રા દુઃખનું વિસ્મરણ કરાવનાર એક સખી છે.' વૈદર્ભી બોલી—'હે નાથ! અહીંથી પશ્ચિમ દિશા તરફ નજીકમાં ગાયોનો ભંભારવ સંભળાય છે, તેથી ત્યાં કોઇ ગામ હોય એમ લાગે છે, માટે ચાલો જરા આગળ ચાલી તે ગામમાં આપણે જઇએ, અને ત્યાં સુખે સુઇને રાત્રિ નિર્ગમન કરીએ.' નળે કહ્યું, 'અરે ભીરૂ! એ ગામ નથી પણ તાપસોનાં આશ્રમ છે, અને તેઓ અશુભોદયના સંયોગથી સદા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. હે કૃશોદરિ! એ તાપસોની સંગતિથી કાંજીવડે મનોરમ દુધની જેમ

---

૧ ઇંદ્રગાજાની ગાય કહેવાય છે, લાલ રંગવાળા એક જાતના તેઇંદ્રિય જીવો.

ઉત્તમ સમકિત વિનાશ પામે છે. માટે તું અહીંજ સુખે સુઇ જા. ત્યાં જવાનું મન કર નહીં. અંતઃપુરના રક્ષક નાજરની જેમ હું પોતે તારો પહેરગીર થઇને રહીશ. ' પછી નળે તે પલ્લવશય્યા ઉપર પોતાની પ્યારીને ઓછાડવાળી-તળાઇનું સ્મરણ કરાવતાં પોતાનું અર્ધ વસ્ત્ર પાથર્યું. પછી અર્હંત દેવને વંદના કરી અને પંચ નમસ્કારનું સ્મરણ કરી ગંગાના તટ પર હંસની જેમ વૈદર્ભીએ તે પલ્લવશય્યા ઉપર શયન કર્યું. જ્યારે વૈદર્ભીનાં નેત્ર નિદ્રાથી મુદ્રિત થયાં, તે વખતે નળરાજાને દુઃખસાગરના મોટા આવર્ત જેવી ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ. તે વિચારવા લાગ્યો કે-" જે પુરૂષો સાસરાનું શરણ કરે છે, તેઓ અધમ નર કહેવાય છે, તો આ દવદંતીના પિતાને ઘેર આ નળ શા માટે જાય છે ? તેથી હવે હૃદયને વજ્ર જેવું કરી આ પ્રાણથી પણ અધિક એવી પ્રિયાનો અહીં ત્યાગ કરી સ્વેચ્છાએ રંકની જેમ એકલો હું બીજે ચાલ્યો જાઉં. આ વૈદર્ભીને શિયળના પ્રભાવથી કાંઇ પણ ઉપદ્રવ નહીં થાય, કારણ કે સતી સ્ત્રીઓને શિયળ એ તેના સર્વ અંગની રક્ષા કરનારો શાશ્વત મહામંત્ર છે." આવો વિચાર કરી છરી કાઢીને નળે પોતાનું અર્ધ વસ્ત્ર છેદી નાખ્યું અને પોતાના રૂધિરથી દવદંતીના વસ્ત્ર ઉપર આ પ્રમાણે અક્ષર લખ્યા. " હે વિવેકી વામા ! હે સ્વચ્છ આશયવાળી ! વડના વૃક્ષથી અલંકૃત એવી દિશામાં જે માર્ગ છે તે વૈદર્ભ દેશમાં જાય છે અને તેની વામ તરફનો માર્ગ કોશલ દેશમાં જાય છે, માટે તે બંનેમાંથી કોઈ એક માર્ગે ચાલીને પિતા કે શ્વશુરને ઘેર તું જજે. હું તો તેમાંનાં કોઈ ઠેકાણે રહેવાને ઉત્સાહ ધરતો નથી. " આવા અક્ષરો લખી નિઃશબ્દ રૂદન કરતો અને ચોરની જેમ હળવે હળવે ડગલાં ભરતો નળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો., જ્યાંસુધી તે અદૃશ્ય થયો ત્યાંસુધી પોતાની ઉંઘી ગયેલી પ્યારીને ગ્રીવાભંગથી જોતો જોતો ચાલવા લાગ્યો. તે વખતે તેણે વિચાર્યું કે ' આવા વનમાં આ અનાથ બાળાને એકલી સુતી મૂકીને હું ચાલ્યો જાઉં છું, પણ કદી જો કોઇ ક્ષુધાતુર સિંહ કે વ્યાઘ્ર આવીને તેનું ભક્ષણ કરી જશે તેની શી ગતિ થશે ? માટે હમણાં તો તેને દૃષ્ટિના વિષયમાં રાખી હું રાત્રિ પૂર્ણ થતાં સુધી તેની રક્ષા કરૂં; પછી પ્રાતઃકાળે તે મારા બતાવેલા બે માર્ગમાંથી એક માર્ગે ચાલી જશે.' આવો વિચાર કરી નળ અર્થભ્રષ્ટ થયેલા પુરૂષની જેમ તેજ પગલે પાછો ફર્યો. ત્યાં આવી પોતાની સ્ત્રીને પૃથ્વી પર આળોટતી જોઇ ફરીવાર વિચાર કરવા લાગ્યો. ' અહા ! આ દવદંતી એક વસ્ત્ર પહેરી માર્ગમાં સુતી છે. જે નળરાજાનું અંતઃપુર સૂર્યને પણ જોતું નહીં, તેની આ શી દશા ? અરે મારાં કર્મના દોષથી આ કુલીન કાંતા આવી દશાને પામી છે, પણ હવે હું અભાગીઓ શું કરૂં ? હું પાસે છતાં આ સુલોચના ઉન્મત્ત અથવા અનાથની જેમ ભૂમિપર સુતેલી છે, તથાપિ આ નળ અદ્યાપિ જીવે છે ! જો હું આ બાળાને એકલી મૂકીશ તો પછી જ્યારે તે મુગ્ધા જાગ્રત થશે ત્યારે જરૂર તે મારી સ્પર્ધાથીજ જીવિતમુક્ત થઇ જશે, માટે આ ભક્ત રમણીને ઠગીને બીજે જવા ઉત્સાહ આવતો નથી. હવે તો મારૂં મરણ કે જીવિત એની સાથેજ થાઓ. અથવા આ નરક જેવા અર-

ણ્યમાં નારકીની જેમ હું એકલોજ અનેક દુઃખનો પાત્ર થાઉં, અને મેં તેણીના વસ્ત્રમાં જે આજ્ઞા લખી છે, તેને જાણી એ મૃગાક્ષી પોતાની મેળે સ્વજનગૃહમાં જઇ ભલે કુશલિની થાય.' આવો વિચાર કરી નળ ત્યાં રાત્રી નિર્ગમન કરી પત્નીના પ્રબોધ (જાગ્રત) સમયે ત્વરાથી ચાલતો અંતર્હિત (અદૃશ્ય) થઇ ગયો.

હવે અહીં રાત્રીના અવશેષ ભાગે વિકસિત કમળના સુગંધવાળો મૃદુ મૃદુ પ્રાતઃકાળનો પવન વાતો હતો, તે વખતે દવદંતીને એક સ્વપ્ન આવ્યું. જાણે ફળેલા, પ્રફુલ્લિત અને ઘાટા પત્રવાળા આમ્રવૃક્ષ ઉપર ચઢી ભ્રમરના શબ્દોને સાંભળતી તે ફળ ખાવા લાગી, તેવામાં કોઇ વનના હાથીએ અકસ્માત્ આવી તે વૃક્ષનું ઉન્મૂલન કર્યું, જેથી પક્ષીના ઇંડાંની જેમ તે વૃક્ષની નીચે પડી ગઇ. આવા સ્વપ્નથી દવદંતી એકદમ જાગી ઉઠી,, ત્યાં પોતાની પાસે નળરાજાને દીઠા નહીં; એટલે યૂથથી ભ્રષ્ટ થયેલી મૃગલીની જેમ તે દશે દિશાઓમાં જોવા લાગી. તેણીએ વિચાર્યું કે ' અહા ! મારી ઉપર અનિવાર્ય દુઃખ અકસ્માત્ આવી પડ્યું, કારણ કે મારા પ્યારાએ પણ મને આ અરણ્યમાં અશરણ તજી દીધી; અથવા રાત્રી વીતવાથી મારા પ્રાણેશ મુખ ધોવા અને મારે માટે જળ લાવવાને કોઇ જળાશયે ગયા હશે, અથવા તેના રૂપથી લુબ્ધ થયેલી કોઇ ખેચરી તેને આગ્રહ કરી ક્રીડા કરવા લઇ ગઈ હશે; પછી તેણીએ કોઇ કળામાં તેને જીતી લીધા હશે, અને તેમાં રોકાવાની હોડ કરેલી હોવાથી ત્યાં રોકાઈ ગયા હશે. આ તેના તે પર્વતો, તેનાં તે વૃક્ષો, તેજ અરણ્ય અને તેની તેજ ભૂમિ જોવામાં આવે છે, માત્ર એક કમળલોચન નળરાજાને હું જોતી નથી.' આ પ્રમાણે વિવિધ ચિંતા કરતી દવદંતીએ બધી દિશાઓ તરફ જોતાં પણ જ્યારે પોતાના પ્રાણનાથને જોયા નહીં ત્યારે તેણી પોતાના સ્વપ્નનો વિચાર કરવા લાગી કે ' જરૂર મેં સ્વપ્નમાં જે આમ્રવૃક્ષ જોયું તે નળ રાજા, પુષ્પફળ તે રાજ્ય, ફળનો સ્વાદ તે રાજ્યસુખ અને ભ્રમરાઓ તે મારો પરિવાર છે. જે વનના ગજેંદ્રે આવી આમ્રવૃક્ષને ઉખેડ્યું તે દૈવે આવી મારા પતિને રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કરીને પ્રવાસી કર્યા એમ સમજવુ, અને હું વૃક્ષ ઉપરથી પડી ગઇ તે આ નળરાજાથી વિખુટી પડી એમ સમજવું. આ સ્વપ્નનો વિચાર કરતાં જરૂર હવે મારા પ્રાણેશ નળનું મને દર્શન થવું દુર્લભ છે.' આ પ્રમાણે સ્વપ્નના અર્થને વિચારી તે બુદ્ધિમતી બાળાએ ચિંતવ્યું કે ' મારે રાજ્ય અને પતિ બંને ગયાં.' પછી તે તારલોચના લલનાએ મુક્તકંઠે લાંબા સ્વરથી રૂદન કરવા માંડ્યું. 'દુર્દશામાં પડેલી સ્ત્રીઓને ધૈર્ય ગુણ કયાંથી હોય ?' " અરે નાથ ! તમે મને કેમ છોડી દીધી ? શું હું તમને ભારરૂપ થઇ પડત ? ' સર્પને પોતાની કાંચળીનો કદિ પણ ભાર લાગતો નથી.' જો તમે મશ્કરી કરવાને કોઇ વેલના વનમાં સંતાઈ ગયા હો તો હવે પ્રકટ થાઓ, કેમકે લાંબા કાળ સુધી મશ્કરી કરવી તે પણ સુખને માટે થતી નથી. હે વનદેવતાઓ ! હું તમને પ્રાર્થું છું કે તમે મારાપર પ્રસન્ન થાઓ અને મારા પ્રાણેશને કે તેણે પવિત્ર કરેલા માર્ગને બતાવો.' હે પૃથ્વી ! તું પાકેલા કાકડીના ફળની જેમ બે ભાગે થઈ જા, કે જેથી

હુ તારા દીધેલા વિવરમાં પ્રવેશ કરી સુખી થાઉં." આ પ્રમાણે વિલાપપૂર્વક રૂદન કરતી વૈદર્ભી જળવડે નીકની જેમ અશ્રુજળથી અરણ્યનાં વૃક્ષોને સિંચન કરવા લાગી. જળમાં કે સ્થળમાં, છાયામાં કે તડકામાં જાણે જ્વરાર્ત હોય તેમ તે દવદંતીને નળરાજા વિના જરા પણ સુખ થયું નહીં.

પછી તે ભીમસુતા અટવીમાં ભમવા લાગી, તેવામાં વસ્ત્રના છેડા ઉપર લખેલા અક્ષરો તેના જોવામાં આવ્યા; એટલે તત્કાળ હર્ષથી નેત્ર વિકસ્વર કરીને તે વાંચવા લાગી. વાંચીને તેણીએ વિચાર્યું કે 'જરૂર પ્રાણેશના હૃદયરૂપ પૂર્ણ સરોવરમાં હું હંસલી તુલ્ય છું, નહીં તો મને આવા આદેશરૂપ પ્રસાદનું સ્થાન શા માટે કરે ? માટે આ પતિના આદેશને હુ ગુરૂનાં વચનથી પણ અધિક માનું છું. આ આદેશ પ્રમાણે વર્ત્તવાથી મારો આ લોક અતિ નિર્મળ થશે, માટે ચાલ, હું સુખવાસના કારણરૂપ પિતાને ઘેર જાઉં, પણ પતિ વિના સ્ત્રીઓને પિતૃગૃહ પણ પરાભવનું સ્થાન છે. જો કે મેં પ્રથમ પતિની સાથે ત્યાં જવાને ઈચ્છ્યુ હતુ, પણ તે યોગ બન્યો નહીં; પરંતુ હવે પતિની આજ્ઞાને વશ થઇને પિતૃગૃહે જવુ એજ યુક્ત છે.' આવો વિચાર કરી ભૈમીએ પેલા વડને માર્ગે ચાલવા માંડયુ. જાણે નળરાજા સાથે હોય તેમ તેના અક્ષરોને જોતી જોતી તે માર્ગે ચાલી.

માર્ગમાં વ્યાઘ્રો મુખ ફાડી દવદંતીને ખાવાને ઉદ્યમવંત થતા હતા, પણ અગ્નિની જેમ તેની સમીપે જઈ શકતા નહીં. તે ત્વરાથી ચાલતી ત્યારે રાફડાના મુખમાંથી મોટા સર્પો નીકળતા, પણ જાણે મૂર્તિમાન્ જાંગુલી વિદ્યા હોય તેમ તેની પાસે જઈ શકતા નહીં. જેઓ બીજા હાથીની શંકાથી પોતાની છાયાને પણ દાંતથી ભેદતા હતા એવા ઉન્મત્ત હાથીઓ પણ સિંહણની જેમ તેણીથી દૂરના દૂર ઉભા રહેતા હતા. એવી રીતે માર્ગમાં ચાલતી વૈદર્ભીને બીજા કોઈ પણ ઉપદ્રવ થયા નહીં. "જે સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય છે તેનું સર્વત્ર કુશળ થાય છે." એ રાજરમણીના કેશ ભિલ્લની સ્ત્રીની જેમ અત્યંત વિશંસ્થૂળ થઇ ગયા હતા, જાણે તરતમાં જ સ્નાન કર્યું હોય તેમ તેનું સર્વ અંગ પ્રસ્વેદ જળથી વ્યાપ્ત થયેલું હતું, માર્ગમાં કરીર અને બોરડી વિગેરે કંટકી વૃક્ષો સાથે ઘર્ષણ થવાથી તેના શરીરમાંથી ગુંદરવાળા સલ્લકી વૃક્ષની જેમ ચોતરફ રૂધિર નીકળતું હતું, અને શરીરપર માર્ગની રજ ચોંટવાથી જાણે બીજી ત્વચાને ધરતી હોય તેવી દેખાતી હતી, તોપણ દાવાનળથી ત્રાસ પામેલી હાથણીની જેમ તે ત્વરાથી ચાલતી હતી. એવી રીતે ચાલતાં માર્ગમાં અનેક ગાડાં વિગેરેથી સંકીર્ણ એવો એક મોટી સમૃદ્ધિવાળો સાર્થ જાણે કોઈ રાજાની છાવણી હોય તેમ પડાવ કરીને પડેલો તેની દ્રષ્ટિએ પડ્યો તેને જોઈ વૈદર્ભીએ વિચાર્યું કે 'આ કોઇ સાથ પડેલો જણાય છે, તે જો મને અરણ્યરૂપ સાગરથી પાર ઉતારવા માટે વહાણરૂપ થઇ પડે તો ખરેખર મારા પુણ્યોદય ગણાય.' આવું ચિંતવી તે જરા સ્વસ્થ થઈ, તેવામાં તો દેવસેનાને અસુરોની જેમ ચોરલોકોએ આવીને તે સંઘને

ચોતરફથી ઘેરી લીધો. જાણે સર્વ બાજુ ચોરમય ભીંત થઈ ગઇ હોય તેમ ચોતરફથી આવતી ચોરની સેનાને જોઇને સર્વ સાર્થજનો ભય પામી ગયા, કેમકે 'ધનવાનને ભયપ્રાપ્તિ સુલભ છે.' તે વખતે 'અરે સાર્થનિવાસી જનો ! બીશો નહીં, બીશો નહીં.' આ પ્રમાણે તેમની કુળદેવીની જેમ દવદંતી ઉચે સ્વરે બોલી. પછી તેણીએ ચોરોને કહ્યું, 'અરે દુરાશયો ! અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, હું એ સંઘની રક્ષક છું, તેથી જો તમે કાંઈ પણ ઉપદ્રવ કરશો તો અનર્થ પામશો.' આ પ્રમાણે કહેતી દવદંતીને જાણે કે તે વાતૂલા હોય કે ભૂતપીડિત હોય તેમ માની ચોરોએ જરા પણ ગણી નહીં. એટલે કુંડિનપતિની દુહિતાએ સર્વ સાર્થજનોના હિતને માટે ચોરોના અહંકારને વિદારણ કરનારા ભયંકર હુંકાર શબ્દ કર્યા. વનને પણ બધિર કરે તેવા તેના હુંકારાથી ધનુષ્યના નાદવડે કાગડાની જેમ સર્વે ચોરલોકો તત્કાળ નાસી ગયા. તે જોઈ સાર્થજનો કહેવા લાગ્યા કે 'આપણા પુણ્યથી ખેંચાઇને આ કોઇ દેવી આવેલ છે, તેણે ચોરલોકોના ભયથી આપણી રક્ષા કરી છે.' પછી સંઘપતિએ તેની પાસે આવી માતાની જેમ ભક્તિથી તેને પ્રણામ કર્યો અને પૂછ્યું કે 'તમે કોણ છો ? અને આ અરણ્યમાં કેમ ભમો છો ?' એટલે દવદંતીએ અશ્રુયુક્ત નેત્રથી બાંધવની જેમ તે સાર્થવાહને નળરાજના દ્યૂતથી માંડીને પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. તે સાંભળી સાર્થવાહ બોલ્યો-'હે ભદ્રે ! તમે મહાબાહુ નળરાજાના પત્ની છો, તેથી મારે પૂજ્ય છો અને તમારાં દર્શનથી હું પુણ્યવાન્ થયો છું. તમે આ ચોરલોકોથી જે અમારી રક્ષા કરી છે તે ઉપકારથી અમે સર્વ તમારા વેચાણ થયેલા છીએ, માટે તમે આવીને અમારા આવાસને પવિત્ર કરો કે જેથી અમારાથી જે કાંઇ તમારી ભક્તિ બને તે કરીએ.' એમ કહી સાર્થપતિ તેને પોતાના પટગૃહ (તંબુ)માં લઈ ગયો અને ત્યાં દેવીની આરાધના કરે તેમ તેની સેવાભક્તિ કરવા લાગ્યો

આ વખતે વર્ષાઋતુરૂપ નાટકની નાંદી જેવી ગર્જનાને વિસ્તારતો મેઘ અખંડ ધારાએ વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. સ્થાને સ્થાને અવિચ્છિન્ન વહેતા પ્રવાહોથી નીકવાળા ઉદ્યાનની જેવી બધી ભૂમિ દેખાવા લાગી. જળથી પૂર્ણ એવા નાના મોટા ખાડાઓમાં થતા દર્દુરના શબ્દોથી જાણે ઉપાંત ભૂમિ દર્દુર[1]વાદ્યના સંગીતમય હોય તેવી દેખાવા લાગી બધા અરણ્યમાં વગહોની સ્ત્રીઓના દોહદને પૂરનારો એવો કાદવ થઈ ગયો કે જે મુસાફરોના ચરણમાં મોચકપ્રક્રિયાને[2] દર્શાવવા લાગ્યો. તેવી રીતે ત્રણ રાત્રી સુધી અવિચ્છિન્ન ઉગ્ર વૃષ્ટિ થઇ. તેટલો વખત દવદંતી પિતાના ઘરની જેમ ત્યાં સુખે રહી. જ્યારે મેઘ વરસી રહ્યો ત્યારે મહાસતી વૈદર્ભી સાથ છોડીને પાછી એકલી ચાલી નીકળી. નળ રાજાનો વિયોગ થયો તે દિવસથી વૈદર્ભી ચતુર્થ વિગેરે તપમાં લીન થઈ હળવે હળવે માર્ગ નિર્ગમન કરતી હતી.

---

૧ એક જાતિનું વાજિંત્ર ૨ મોચીની ક્રિયા-પાદરક્ષક પહેરાવવા તે, અર્થાત્ કાદવથી જાણે પગમા પગરખા પહેર્યા હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા

આગળ ચાલતાં યમરાજનો જાણે પુત્ર હોય તેવો ભયંકરથી પણ ભયંકર એક રાક્ષસ તેના જોવામાં આવ્યો. તેના કેશ પીળા હતા, તેથી જાણે દાવાનળથી પ્રદીપ્ત પર્વત હોય તેવો દેખાતો હતો, અગ્નિજ્વાળા જેવી જિહ્વાથી સર્પના જેવું દારૂણ અને વિકરાળ તેનુ મુખ હતુ, કર્તિકા જેવા ભયંકર તેના હાથ હતા, તાલ જેવા લાંબા ને કૃશ તેના ચરણ હતા, જાણે કાજળથીજ ઘડેલો હોય તેમ તે અમાવાસ્યાના અંધકાર જેવો શ્યામ વર્ણી હતો અને તેણે વિકરાળ સિંહનું ચર્મ ઓઢ્યું હતુ. એ રાક્ષસ વૈદર્ભીને જોઇને બોલ્યો–' ક્ષુધાથી કૃશ ઉદરવાળા મને ઘણે દિવસે આજે સારૂં ભક્ષ્ય પ્રાપ્ત થયુ છે, માટે હવે તને સત્વર હું ભક્ષણ કરી જઈશ.' તે સાંભળી નળપત્ની ભય પામી, પણ ધૈર્ય રાખીને બોલી કે " અરે રાક્ષસ ! પ્રથમ મારૂં વચન સાંભળી લે, પછી તને જેમ રૂચે તેમ કર! જે જન્મે તેને મૃત્યુ તો જરૂર પ્રાપ્ત થવાનું છે, પણ જયાંસુધી તે કૃતાર્થ થયેલ ન હોય ત્યાસુધી તેને મૃત્યુનો ભય છે, પણ હુ તો જન્મથી માંડીને પરમ અર્હંતભક્ત હોવાથી કૃતાર્થજ છું, માટે તે ભય મને નથી, પણ તુ પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ કરીશ નહીં અને મારો સ્પર્શ કરીને તો તું સુખી પણ થઇશ નહિ. હે મુઢાત્મા ! મારા આક્રોશથી તું હતો ન હતો થઇ જઇશ, માટે ક્ષણવાર વિચાર કર." આવુ દવદંતીનુ ધૈર્ય જોઇને રાક્ષસ ખુશી થયો. એટલે તેણે કહ્યુ ' હે ભદ્રે ! હું તારા ઉપર સંતુષ્ટ થયો છુ, માટે કહે તારો શો ઉપકાર કરૂં ?' વૈદર્ભી બોલી–' હે દેવયોનિ નિશાચર[1] ! જો તું સંતુષ્ટ થયો છે તો હુ તને પૂછું છું કે મારે પતિનો સમાગમ કયારે થશે ?' અવધિજ્ઞાનથી જાણીને તે રાક્ષસે કહ્યુ ' હે યશસ્વિનિ ! જ્યારે પ્રવાસના દિવસથી બાર વર્ષ સંપૂર્ણ થશે ત્યારે પિતાને ઘેર રહેલી એવી તને તારો પતિ નળરાજા સ્વેચ્છાએ આવીને મળશે, માટે હમણાં ધીરજ રાખ. હે કલ્યાણી ! તુ જો કહે તો તને અર્ધ નિમેષમાં તારા પિતાને ઘેર પહોંચાડી દઉં શા માટે આ માર્ગે ચાલવાનો પ્રયાસ કરે છે ?' દવદંતી બોલી–" હે ભદ્ર ! તેં નળના આગમનની વાત કરી તેથી હું કૃતાર્થ થઇ છુ. હુ પરપુરૂષની સાથે જતી નથી, માટે જા, તારૂં કલ્યાણ થાઓ." પછી તે રાક્ષસ પોતાનું જ્યોતિર્મય સ્વરૂપ બતાવી વિદ્યુતના રાશિની જેમ ક્ષણવારમાં આકાશમાં ઉડી ગયો.

હવે પોતાના પતિનો વિયોગ બાર વર્ષ સુધીનો જાણીને દવદંતીએ સતીત્વરૂપ વૃક્ષોનાં પલ્લવ જેવો આ પ્રમાણેનો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો. "જ્યાં સુધી નળ રાજા નહી મળે ત્યા સુધી રાતાં વસ્ત્રો, તાંબૂલ, આભૂષણો, વિલેપન અને વિકૃતિ[2] પણ હુ ગ્રહણ કરીશ નહી." આવો અભિગ્રહ લઈ એ રમણીએ વર્ષાઋતુ નિર્ગમન કરવાને નિર્ભય થઇ એક ગિરિગુહામાં નિવાસ કર્યો. ત્યાં તેણીએ શ્રી શાંતિનાથનુ મૃત્તિકામય બિંબ બનાવી

૧ નિશાચર–રાક્ષસ બે પ્રકારના હોય છે, દેવજાતિ અને મનુષ્યજાતિ રાવણાદિક મનુષ્યજાતિ રાક્ષસ સમજવા
૨ દુધ દહી, ઘી, તેલ ગોળ અને પકવાન એ છ વિગયો તે વિકૃતિ (વિકાર કરનારી) સમજવી.

પોતાના નિર્મળ હૃદયની જેમ ગુહાના એક ખુણામાં સ્થાપન કર્યું. પછી પોતે વનમાં જઇ સ્વયમેવ ખરી પડેલાં પુષ્પો લાવીને તે સોળમા તીર્થંકરની ત્રિકાળ પૂજા કરવા લાગી, અને એ આર્હતી[1] અબળા ચતુર્થાદિ તપને પ્રાંતે બીજરહિત એવા પ્રાસુક ફળવડે પારણું કરતી ત્યાં રહી.

હવે પેલા સાર્થવાહે જ્યારે પોતાના સાથમાં નળની પ્રિયાને જોઈ નહીં ત્યારે તે 'તેણીનું કુશળ થાઓ' એમ ચિંતવન કરતો તેને પગલે પગલે પાછળ ચાલ્યો. તે આ ગુહામાં આવ્યો ત્યાં તેણે સમાધિવડે અરિહંતના બિંબનું પૂજન કરતી દવદંતીને જોઈ. વૈદર્ભીને કુશળ જોઈ સાર્થવાહને હર્ષ થયો. પછી વિસ્મયથી નેત્ર વિકસિત કરી તેને નમીને તે ભૂમિ ઉપર બેઠો. દવદંતી અર્હત્‌પૂજા સમાપ્ત કરી સ્વાગત પ્રશ્ન પૂછી અમૃત જેવી મધુર વાણીવડે સાર્થવાહની સાથે વાત કરવા લાગી. આ વાર્ત્તાના શબ્દ સાંભળી ત્યાં નજીક રહેનારા કેટલાએક તાપસો મૃગલાની જેમ ઉંચા કાન કરીને સત્વર ત્યાં આવ્યા. તે સમયે દુર્ધર જળધારાથી પર્વત પર ટાંકણાથી તાડન કરતો હોય તેમ મેઘ વરસવા લાગ્યો. ભાલા જેવી મેઘધારાથી હણાતા તે તાપસો 'હવે આપણે ક્યાં જઇશું? અને આ જળમાંથી કેમ ઉગરશું' એમ બોલવા લાગ્યા. તિર્યંચ પ્રાણીઓની જેમ 'ક્યાં નાસી જવું' એવી ચિંતાથી આતુર થઇ ગયેલા તે તાપસોને જોઇ ભૈમીએ 'તમે બીશો નહીં' એમ ઉંચે સ્વરે કહ્યું. પછી એક મર્યાદાકુંડ કરી એ ધુરંધર સતી આ પ્રમાણે મનોહર વાણી બોલી કે–'જો હું ખરેખરી સતી હોઉં, સરલ મનવાળી હોઉં અને આર્હતી શ્રાવિકા હોઉં તો આ વરસાદ આ કુંડની બહાર બીજે વરસો.' તત્કાળ તેના સતીત્વના પ્રભાવથી જાણે કુંડ ઉપર છત્ર ધર્યું હોય તેમ તેટલી જમીનમાં જળ પડતું બંધ થયું. તે વખતે જળથી ધોવાયલો તે પર્વતનો પ્રદેશ નદીમાં સ્નાન કરવાથી નિર્મળ અને શ્યામ શરીરવાળા હાથીની જેવો શોભવા લાગ્યો. ચારે તરફ વરસાદ વરસતાં તે ગિરિની ગુહાઓ મેઘની શોભાથી પૂર્ણ થઇ હોય તેમ જળથી પૂરાઇ ગઇ. આ પ્રમાણે તેનો પ્રભાવ જોઇ સર્વે વિચારવા લાગ્યા કે–'જરૂર આ કોઇ દેવી છે, કેમકે મનુષ્યણીનું આવું રૂપ કે આવી શક્તિ હોય નહીં.' પછી સ્વચ્છ બુદ્ધિવાળા વસંત સાર્થવાહે તેણીને પૂછ્યું, 'ભદ્રે! કહો, તમે આ કયા દેવની પૂજા કરો છો?' દવદંતી બોલી–'સાર્થવાહ! આ અરિહંત પરમેશ્વર છે, તે ત્રણ લોકના નાથ અને ભવિ પ્રાણીઓને પ્રાર્થનામાં કલ્પવૃક્ષરૂપ છે. હું તેનુંજ આરાધન કરૂં છું, તેના પ્રભાવથીજ અહીં નિર્ભય રહું છું, અને વ્યાઘ્ર વિગેરે શીકારી પ્રાણીઓ પણ મને કાંઈ કરી શકતા નથી.' પછી વૈદર્ભીએ વસંત સાર્થવાહને અર્હંતનું સ્વરૂપ અને અહિંસા વિગેરે આર્હત્ ધર્મ કહી સંભળાવ્યો. વસંતે તત્કાળ તે ધર્મને સ્વીકાર્યો અને દવદંતીને હર્ષથી કહ્યું કે–'તમે ખરેખરા ધર્મના કામધેનુ છો, અને અમારા સારા ભાગ્યે અમારી દૃષ્ટિએ પડ્યા છો.' તે વખતે તેની વાણીથી બીજા તાપસોએ પણ હેય અને

---

૧ અરિહંતને માનનારી શ્રાવિકા.

ઉપાદેયને જાણનારા થઈ જાણે ચિત્તમાં પરોવ્યો હોય તેમ ધર્મને ભાવપૂર્વક સ્વીકાર્યો અને તે ધર્મથી વાસિત થઈ પોતાના તાપસધર્મને નિંદવા લાગ્યા, કેમકે "જ્યારે પયપાન કરવા મળે ત્યારપછી તેને કાંજી કેમ રૂચે ?" પછી વસંત સાર્થવાહે તે ઠેકાણે એક શહેર વસાવ્યું, અને તેમાં પોતે તેમજ બીજા કેટલાક શાહુકારોએ આવીને નિવાસ કર્યો. ત્યાં પાંચસો તાપસ પ્રતિબોધ પામ્યા, તેથી એ નગર તાપસપુર એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. પોતાના ખગ સ્વાર્થને જાણનારા સાર્થવાહે પોતાના અર્થ (દ્રવ્ય)ને કૃતાર્થ કરવાને માટે તે નગરમાં શ્રી શાંતિનાથનું ચૈત્ય કરાવ્યું. પછી ત્યાં રહીને તે સાર્થવાહ, તાપસો અને સર્વ નગરજનો અર્હદ્ધર્મમાં પરાયણ થઇ પોતાનો સમય નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

એક વખતે દવદંતીએ અર્ધ રાત્રે પર્વતના શિખર ઉપરથી સૂર્યનાં કિરણોની જેવો પ્રકાશ જોયો, અને તેની આગળ પતંગની જેમ ઉછળતા અને પડતા દેવ, અસુર અને વિદ્યાધરોને જોયા. તેમના જય જય શબ્દના કોળાહળથી જાગી ગયેલા સર્વ વણિકોએ અને તાપસોએ વિસ્મયથી ઉંચું જોયું. પછી વૈદર્ભી તે વણિકજન અને તાપસોને સાથે લઈ ભૂમિ અને અંતરીક્ષની વચમાં માનદંડની જેવા ઉંચા તે ગિરિ ઉપર ચઢી. ત્યાં પહોંચી એટલે શ્રી સિંહકેસરી મુનિને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી દેવતાઓએ આરંભ કરેલો તેમના કેવળજ્ઞાનનો મહિમા તેના જોવામાં આવ્યો. પછી તેઓ સર્વ તે કેવળી મુનિને દ્વાદશાવર્ત વંદના કરી વૃક્ષના મૂળમાં વટમાર્ગુ બેસે તેમ તેમના ચરણકમળ પાસે બેઠા. તે સમયે એ સિંહકેસરી મુનિના ગુરૂ યશોભદ્રસૂરિ ત્યાં આવ્યા, તે તેમને કેવળી થયેલા જાણી વંદના કરીને તેમની આગળ બેઠા. પછી કરૂણારસના સાગર શ્રી સિંહકેસરી મુનિએ અધર્મના મર્મને વિંધનારી આ પ્રમાણે ધર્મદેશના આપી–"આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં પ્રાણીઓને મનુષ્યજન્મ પામવો અતિ દુર્લભ છે, તે મનુષ્યજન્મને પામીને પોતે વાવેલા વૃક્ષની જેમ જરૂર તેને સફળ કરવો. હે સદ્બુદ્ધિ મનુષ્યો ! તે મનુષ્યજન્મનું મુક્તિદાયક એવું જીવદયાપ્રધાન આર્હત્ધર્મરૂપ ફળ છે, તેને તમે ગ્રહણ કરો." આ પ્રમાણે શ્રોતાઓના શ્રવણમાં અમૃત જેવો પવિત્ર આર્હત્ ધર્મ કહીને પછી તાપસોના કુળપતિનો સંશય છેદવાને માટે તે મહર્ષિએ કહ્યું–"આ દવદંતીએ તમને જે ધર્મ કહ્યો છે, તે બરાબર છે. એ પવિત્ર સ્ત્રી આર્હત્ ધર્મના માર્ગની મુસાફર છે, તે અન્યથા વદે નહીં. એ સ્ત્રી જન્મથીજ મહા સતી અને આર્હતી છે. વળી તમે તેની પ્રતીતિ પણ જોયેલી છે, કેમકે તેણીએ રેખાકુંડમાં મેઘને પડતો અટકાવી રાખ્યો હતો. તેના સતીપણાથી અને આર્હતીપણાથી સંતુષ્ટ થયેલા દેવતાઓ સદા તેની સાંનિધ્ય રહે છે, તેથી અરણ્યમાં પણ તેણીનું કુશળ થાય છે. પૂર્વે એના હુંકારા માત્રથી આ સાર્થવાહનો સાથ ચોર લોકોથી બચી ગયો હતો. એનાથી બીજો શો વધારે પ્રભાવ હોય ?" કેવળી ભગવંત આ પ્રમાણે કહેતા હતા તેવામાં કોઇ મહર્દ્ધિક દેવ ત્યાં આવ્યો. તે કેવળીને વંદના કરી મૃદુ વાણીવડે દવદંતી પ્રત્યે બોલ્યો–"હે ભદ્રે ! આ તપોવનમાં હું કુળપતિનો કર્પર નામે એક શિષ્ય હતો,

જે તપના તેજથી ઘણો દુરાસદ હતો. વળી હું હમેશાં પંચાગ્નિને સાધતો હતો તોપણ તે તપોવનના તાપસો મને પૂજતા નહીં, તેમ વચનથી પણ અભિનંદન આપતા નહીં, તેથી ક્રોધરૂપ રાક્ષસથી આવિષ્ટ થયેલો હું તે તપોવનને છોડી ઉતાવળો અન્યત્ર જવા ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ઘાટા અંધકારવાળી રાત્રી પડી, તે વખતે પણ ત્વરાથી ચાલતો એવો હું અકસ્માત્ કોઈ હાથી જેમ મોટી ખાડમાં પડી જાય તેમ ગિરિકંદરામાં પડી ગયો. તે ગિરિના પાષાણ સાથે અથડાતાં જીર્ણ છીપના પડીઆની જેમ મારા બધા દાંત સહસ્ર પ્રકારે વિશીર્ણ થઈ ગયા, અર્થાત્ તેના કટકે કટકા થઈ ગયા. દાંતના પડવાથી પીડાતુર થઇને હું ત્યાં સાત રાત્રી સુધી પડ્યો રહ્યો, પણ દુઃસ્વપ્નની જેમ તાપસોએ તો મારી વાર્ત્તા પણ કરી નહીં. જ્યારે હું તેના સ્થાનમાંથી નીકળ્યો ત્યારે ઘરમાંથી સર્પ નીકળી જવાની જેમ તે તાપસોને ઉલટું વિશેષ સુખ થયું હતું, તેથી તે તાપસોની ઉપર સળગતો અગ્નિની જેવો મને દુઃખાનુબંધી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. પછી જાજ્વલ્યમાન ક્રોધથી દુર્મનવાળો હું મૃત્યુ પામી આજ તાપસવનમાં મોટો વિષધર (સર્પ) થયો. એક વખતે તમને કરડવાને માટે હું ફણા વિસ્તારતો દોડ્યો, એટલે તમે મારી ગતિને અટકાવનાર નવકારમંત્ર ભણ્યા. જ્યારે મારા કર્ણમાં નવકારમંત્રના અક્ષરો પડ્યા, એટલે જાણે સાણસે પકડાયો હોઉં તેમ હું તમારી તરફ કિંચિત પણ ચાલી શક્યો નહીં. પછી શક્તિરહિત થઇને મેં એક ગિરિગુહામાં પ્રવેશ કર્યો, અને ત્યાં રહીને દર્દુર વિગેરે જીવોનું ભક્ષણ કરી જીવવા લાગ્યો. હે પરમ આર્હતી ! એક વખતે વરસાદ વરસતો હતો ત્યારે તમે તાપસોને ધર્મ કહેતા હતા, તેમાં મેં સાંભળ્યું કે 'જે પ્રાણી જીવહિંસા કરે છે તે નિરંતર સંસારમાં ભમે છે અને મરૂભૂમિના પાંથની જેમ નિરંતર દુઃખ પામ્યા કરે છે.' તે સાંભળીને મને વિચાર થયો કે 'હું પાપી સર્પ તો હંમેશાં જીવહિંસામાંજ તત્પર છું, તો મારી શી ગતિ થશે ?' આવી રીતે વિચાર કરી તર્ક વિતર્ક કરતાં ફરી મને યાદ આવ્યું કે 'આવા તાપસો મેં કોઇ ઠેકાણે જોયેલા છે.' તે વખતે જ મને નિર્મળ જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તેથી જાણે ગઇ કાલેજ કરેલું હોય તેમ પૂર્વ ભવનું મારૂં સર્વ કૃત્ય સાંભરી આવ્યું; એટલે ઉછળતા તરંગવાળા નીકના જળની જેમ મને અક્ષય વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, તેથી મેં તત્કાળ સ્વયમેવ અનશનવ્રત ગ્રહણ કર્યું. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને હું સૌધર્મદેવલોકમાં દેવતા થયો. તપના કલેશને સહન કરનારા પ્રાણીઓને મોક્ષ પણ દૂર નથી. હે દેવી ! હું કુસુમસમૃદ્ધ નામના વિમાનમાં કુસુમપ્રભ નામે દેવ થયો છું, અને તમારા પ્રસાદથી સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવું છું. જો તમારાં ધર્મવચન મારા કાનમાં પડ્યાં ન હોત તો પાપરૂપ પંકમાં પડેલા વરાહ જેવા મારી શી ગતિ થાત ? હે ભદ્રે ! અવધિજ્ઞાનથી તમને મારા પરમ ઉપકારી જાણી હું અહીં તમારાં દર્શન કરવા આવ્યો છું, આજથી હું તમારો ધર્મપુત્ર છું." આવી રીતે વૈદર્ભીને કહીને પછી તે દેવે ગામથી આવેલા બંધુની જેમ સર્વ તાપસોને મધુર અને સ્નેહભરેલી વાણીથી કહ્યું 'હે તાપસો !

પૂર્વ ભવે તમારી ઉપર મેં જે કોપાચરણ કરેલ છે તે ક્ષમા કરજો અને તમે સ્વીકારેલું શ્રાવકવ્રત સારી રીતે પાળજો.' આ પ્રમાણે કહીને પછી તે દેવે પેલા સર્પની કાયાને ગિરિગુહામાંથી બહાર લાવીને વૃક્ષ ઉપર લટકાવી, અને કહ્યું કે "હે લોકો! જે કોઈની ઉપર ક્રોધ કરશે તે તેના ફળથી હું કર્પર તાપસ જેમ સર્પ થયો હતો તેમ આવો સર્પ થશે."

તે તાપસોનો કુળપતિ કે જે પ્રથમથીજ સમકિતધારી હતો, તે ભાગ્યોદયથી આ વખતે પરમ વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત થયો. પછી તાપસોના અધીશ્વરે કેવળી ભગવંતને નમીને વૈરાગ્યવૃક્ષના ઉત્તમ ફળરૂપ ચારિત્રધર્મની યાચના કરી. કેવળી બોલ્યા–'તમને યશોભદ્રસૂરિ વ્રત આપશે. સમતારૂપી ધનવાળા તે મુનિ મારા પણ ગુરૂ છે.' પછી અંતરમાં વિસ્મય પામેલા કુળપતિએ કેવળીને પૂછ્યું, 'હે ભગવન્! કહો, તમે શા માટે દીક્ષા લીધી હતી?' કેવળી બોલ્યા–'કોશલા નગરીમાં નળરાજાનો અનુજ બંધુ કૂબર ઉત્તમ વૈભવ સંયુક્ત રાજ્ય કરે છે, તેનો હું પુત્ર છું. સંગા નગરીના રાજા કેશરીએ બંધુમતી નામની પોતાની પુત્રી મને આપી હતી. પિતાની આજ્ઞાથી ત્યાં જઇને હું તેને પરણ્યો. પછી તે નવોઢાને લઇ મારા નગર તરફ આવતો હતો. માર્ગમાં જાણે મૂર્તિમાન્ કલ્યાણ હોય તેવા અનેક શિષ્યવાળા આ ગુરૂને સમોસરેલા મેં જોયા, એટલે ત્યાં જઇ મેં પરમ ભક્તિથી તેમને વંદના કરી અને કર્ણમાં અમૃતની પરબ જેવી તેમની ધર્મદેશના મે સાંભળી. દેશનાને અંતે મે પૂછ્યું કે 'મારૂં આયુષ્ય કેટલુ છે?' એટલે તેમણે ઉપયોગ દઇને કહ્યુ કે 'માત્ર પાંચ દિવસનું આયુષ્ય છે.' આ પ્રમાણે મરણ નજીક જાણી હું તેના ભયથી કંપાયમાન થયો, કારણકે "સર્વ પ્રાણીઓને મૃત્યુનો ભય મોટામાં મોટો છે." સૂરિ બોલ્યા–'વત્સ! ભય પામીશ નહીં. તું મુનિપણું ગ્રહણ કર, એક દિવસની દીક્ષા પણ સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપે છે.' પછી દીક્ષા લઇને હું તેમની આજ્ઞાથી અહીં આવ્યો છું, અહી શુકલધ્યાનમાં વર્તવાથી મારાં ઘાતીકર્મનો ક્ષય થતાં મને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ છે." આ પ્રમાણે કહીને તે સિંહકેસરી મુનિ યોગનિરોધ કરી ભવોપગ્રાહી કર્મને હણી પરમપદને પ્રાપ્ત થયા. પછી શુભાશયવાળા દેવતાઓએ તેમના શરીરને પુણ્યક્ષેત્રમાં લઇ જઇને તેનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

યથાર્થ નામવાળા વિમળમતિ કુળપતિએ તે વખતે શ્રી યશોભદ્રસૂરિના ચરણ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તે વખતે વૈદર્ભીએ પણ સૂરિને કહ્યું કે–'હે ભગવન્! મને પણ મુક્તિની માતારૂપ દીક્ષા આપો.' યશોભદ્રસૂરિ બોલ્યા–'હે દવદંતિ! હજુ તમારે નળ રાજા સાથે ભોગ ભોગવવાના છે, માટે તમે વ્રત લેવાને યોગ્ય નથી.' પછી પ્રાતઃકાળ થયો એટલે સૂરિ તે પર્વત ઉપરથી ઉતર્યા અને પોતાના ચરણથી તાપસપુરને પવિત્ર કર્યું. કરૂણાનિધિ અને અર્હતધર્મના ઉપદેશક તે સૂરિએ ત્યાં ચૈત્યને નમસ્કાર કરીને નગરલોકોમાં સમકિતનું આરોપણ કર્યું. ધર્મધ્યાનપરાયણ વૈદર્ભી મલિન વસ્ત્ર ધારણ કરી તે ગુહાગૃહમાં ભિક્ષુકીની જેમ સાત વર્ષ રહી. એક વખતે કોઈ પાંથે આવીને કહ્યુ કે 'હે દવદંતિ! અમુક પ્રદેશમાં મેં તમારા પતિને જોયા છે.' તેનાં વચના-

મૃતનું પાન કરતાં દવદંતીના અંગમાં રોમાંચ પ્રગટ થઇ ગયો. "પ્રેમનુ લક્ષણ એવું જ હોય છે." 'આવાં વચનથી મને આ કોણ તૃપ્ત કરે છે?' એમ જાણવાને શબ્દવેધી બાણની જેમ તે પાંથના શબ્દને અનુસારે તે દોડી ગઈ, પરંતુ દવદંતીને ગુહામાંથી ખેંચવાના જામીનની જેમ તે પાંથ તેને બહાર લાવીને કોઇક ઠેકાણે અંતર્ધાન થઇ ગયો. તેણીએ ચોતરફ જોયું પણ કોઇ ઠેકાણે માણસ જોવામાં આવ્યું નહીં, અને પોતાની ગુફાનો ત્યાગ થઇ ગયો (જડી નહીં) તેથી તે ઉભયભ્રષ્ટ થઇ. "અહો ! દૈવ દુર્બળનેજ ઘાતક છે." પછી તે મહારણ્યમાં પડી. ક્ષણમાં ચાલે છે, ક્ષણમાં ઉભી રહે છે, બેસે છે, આલોટે છે, વિલાપ કરે છે અને અશ્રાંત રૂદન કરે છે. આ પ્રમાણે વારંવાર કરતી અને 'હવે હું શું કરૂં ? ક્યાં જાઉં ?' એમ વિચારતી વિચારવાન્ દવદંતી આદરપૂર્વક પેલી ગુહામાં જવા માટે પાછી ચાલી. ત્યાં માર્ગમાં એક રાક્ષસીએ તેને મેંઢીને વાઘણ દેખે તેમ દીઠી. તત્કાળ પોતાના મુખરૂપ ગુહાને પ્રસારીને તે "ખાઉં, ખાઉં" એમ કહેવા લાગી. તે વખતે વૈદર્ભી બોલી-"અરે રાક્ષસી ! જો મારા મનને વિષે પણ મારા પતિ નળ સિવાય બીજો કોઈ પુરૂષ ન હોય તો તે સતીત્વના પ્રભાવથી તું હતાશ થઇ જા. અષ્ટાદશ દોષરહિત સર્વજ્ઞ ભગવાનજ જો મારા ઇષ્ટદેવ હોય તો તું હતાશ થઈ જા. અઢાર પ્રકારના બ્રહ્મચર્યમાં તત્પર, વિરત અને દયાળુ સાધુઓ જો મારા ગુરૂ હોય તો તું હતાશ થઈ જા. વળી અરે રાક્ષસી ! જન્મથી માંડીને મારા હૃદયમાં વજ્રલેપની જેમ જો આર્હત્ ધર્મજ રહ્યો હોય તો તું હતાશ થઈ જા." આ પ્રમાણે તેનાં વચનો સાંભળતાં જ તે રાક્ષસીએ તેને ભક્ષણ કરવાની ઇચ્છા છોડી દીધી. "પતિવ્રતાઓ પણ મહર્ષિની જેમ અમોઘવચના હોય છે." પછી 'આ કોઈ સામાન્ય સ્ત્રી નથી, પણ પૂર્ણ પ્રભાવવાળી સ્ત્રી છે' એમ વિચારી તેને પ્રણામ કરીને સ્વપ્નમાં આવી હોય તેમ તે રાક્ષસી તત્કાળ અંતર્ધાન થઇ ગઇ.

ત્યાંથી દવદંતી આગળ ચાલી. ત્યાં રેતીનાજ તરંગવાળી પર્વતમાંથી નીકળેલી એક નિર્જળ નદી તેના જોવામાં આવી. શૂન્ય ઉપવનની નીક જેવી નિર્જળ નદીની પાસે આવીને તૃષાથી જેનું તાળુ સુકાઇ ગયું હતું એવી દવદંતીએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે 'જો મારૂં મન સમ્યગ્દર્શનથી અધિવાસિત હોય તો આ નદીમાં ગંગાની જેમ ઉત્કલ્લોલ જળ થઈ જાઓ.' આ પ્રમાણે કહી તેણીએ પગની પાનીથી ભૂતલપર પ્રહાર કર્યો, એટલે તત્કાળ ઈંદ્રજાળની નદીની જેમ તે નદી સજળા થઇ ગઇ. પછી જાણે ક્ષીરસાગરની સિરામાંથી ઉત્પન્ન થયું હોય તેવું સ્વાદિષ્ટ અને ક્ષીરના જેવું ઉજ્જ્વળ તેનું સ્વચ્છ જળ દવદંતીએ હાથિણીની જેમ પીધું. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં દવદંતી શ્રાંત થઈને એક વડના વૃક્ષ નીચે વટવાસી યક્ષિણીની જેમ બેઠી. તે સમયે કેટલાક પાંથો કોઈ સાર્થમાંથી ત્યાં આવ્યા, તેમણે દવદંતીને ત્યાં રહેલી જોઇ પૂછ્યું કે, 'હે ભદ્રે ! તમે કોણ છો ? અમને દેવી જેવા લાગો છો.' વૈદર્ભી બોલી—'હું માનવી સ્ત્રી છું, કોઇ સાર્થમાંથી ભ્રષ્ટ થઇ સતી આ અરણ્યમાં વસું છું. મારે તાપસપુર જવું છે, માટે મને તેનો માર્ગ બતાવો.' તેઓ બોલ્યા—'જે દિશામાં સૂર્ય અસ્ત પામે, તે દિશાનો આશ્રય કરો. અમે અન્યત્ર જવાના ઉત્સુક

છીએ તેથી તમને માર્ગ બતાવવાને સમર્થ નથી. અમે જળ શોધવા નીકળ્યા છીએ, તે જળ લઇને અહીં સમીપમાં અમારો સાથ ઉતર્યો છે ત્યા જશુ, તેથી જો તમે ત્યાં આવશો તો તમને અમે કોઇ વસ્તીવાળા નગરમા લઇ જઇશુ.' પછી તે તેના સાર્થમાં ગઇ. ત્યાં ધનદેવ નામના દયાળુ સાર્થવાહે તેને પૂછ્યુ કે 'હે ભદ્રે! તુ કોણ છે? અને અહીં ક્યાથી આવી છે?' વૈદર્ભીએ કહ્યુ કે 'હે મહાભાગ! હુ વણિક્પુત્રી છું. પતિની સાથે પિતાને ઘેર જતી હતી, માર્ગમાં મારા પતિ મને રાત્રે સુતી મૂકીને ચાલ્યા ગયા છે. તમારા સેવક પુરૂષો સહોદર બધુની જેમ મને તમારી પાસે લઈ આવ્યા છે, તો મને હવે કોઈ શહેરમાં પહોંચાડો.' સાર્થવાહ બોલ્યો–'હે વત્સે! હું અચલપુર નગરે જવાનો છું તો તુ ખુશીથી અમારી સાથે આવ, તને પુષ્પની જેમ હું ત્યાં તેડી જઇશ.' આ પ્રમાણે કહી તે સ્નેહી સાર્થવાહ પોતાની પુત્રીની જેમ તેને ઉત્તમ વાહનમાં બેસાડીને ત્યાંથી સત્વર ચાલવાને પ્રવર્ત્યો. આગળ ચાલતાં તે સાર્થવાહશિરોમણિએ જળના નિર્ઝરણાંવાળા એક ગિરિકુજમાં સાર્થને નિવાસ કરાવ્યો. ત્યાં વૈદર્ભી સ્વસ્થ થઇ સુખે સુતી હતી, તેવામાં રાત્રે સાર્થના કોઇ માણસને નવકાર મત્ર બોલતો તેણે સાંભળ્યો. એટલે તેણીએ સાર્થવાહને કહ્યુ કે 'આ કોઇ નવકાર મત્ર બોલનાર મારો સ્વધર્મી બંધુ છે, તેને તમારી આજ્ઞાથી હુ જોવાને ઇચ્છુ છુ.' પિતાની જેમ તેની એ વાંચ્છના પૂર્ણ કરવાને માટે સાર્થવાહ તેણીને નવકાર મત્ર બોલનાર શ્રાવકના આશ્રમમાં લઇ ગયો. તે બધુ જેવો શ્રાવક તંબુમાં રહીને ચૈત્યવદન કરતો હતો, ત્યાં જઇને તેને શરીરધારી શમ હોય તેવો વૈદર્ભીએ જોયો. તેણે ચૈત્યવંદન કર્યું ત્યાંસુધી ભીમકુમારી નેત્રમાં અશ્રુ લાવી તે મહા શ્રાવકની અનુમોદના કરતી સતી બેસી રહી ત્યાં તે શ્રાવક જેને વદના કરતો હતો તે વસ્ત્ર ઉપર આળેખેલા અને મેઘના જેવા શ્યામવર્ણી આર્હત્ બિંબને જોઇ તેણીએ દર્શન કર્યાં. ચૈત્યવંદન થઇ રહ્યા પછી નળપત્નીએ સ્વાગત મગળાદિ કરીને તેને પૂછ્યું કે–'હે ભ્રાત! આ કયા અર્હતનુ બિબ છે?' તે શ્રાવક બોલ્યો–"હે ધર્મશીળ બ્હેન! ભવિષ્યમાં થનારા ઓગણીશમા તીર્થંકર શ્રી મલ્લિનાથ પરમાત્માનુ આ બિંબ છે. આ ભાવી તીર્થંકરનુ બિબ હુ શા કારણથી પૂજુ છુ તે હે કલ્યાણિ! મારૂં કલ્યાણનું કારણ સાંભળો. સમુદ્રરૂપ કટિમેખલાવાળી પૃથ્વીમાં મુકુટરત્ન જેવી કાંચી (દ્વારિકા) નામે નગરી છે. ત્યાંનો રહેનારો હુ વણિક છુ. એક વખતે ધર્મગુપ્ત નામના જ્ઞાની મુનિ ત્યાં પધાર્યા. તે રતિવલ્લભ નામના ઉદ્યાનમાં સમોસર્યા મે ત્યા જઇ તેમને વદના કરીને પૂછ્યું કે–'હે સ્વામિન્! મારો મોક્ષ કયા પ્રભુના તીર્થમાં થશે' તેમણે કહ્યુ કે 'મલ્લિનાથ અર્હતના તીર્થમાં તું દેવલોકમાંથી ચ્યવીને પ્રસન્નચદ્ર નામે મિથિલાપુરીનો રાજા થઇશ. ત્યાં ઓગણીશમા તીર્થંકર શ્રી મલ્લિનાથનાં દર્શનથી કેવળજ્ઞાન પામીને તુ નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત થઇશ.' હે ધર્મજ્ઞ બ્હેન! ત્યારથી મને શ્રી મલ્લિનાથ ઉપર અત્યંત ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તેથી આ વસ્ત્ર ઉપર તેમનુ બિબ આળેખીને હુ હમેશાં તેને પૂજુ છું." આ પ્રમાણે પોતાનો વૃત્તાંત જણાવીને પછી તે શ્રાવકે કહ્યુ કે–'હે પવિત્ર દર્શનવાળા બ્હેન!

હવે તમે કોણ છો ? તે પણ આ તમારા ધર્મબંધુને જણાવશો.' આવા તેના પ્રશ્નથી નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને ધનદેવ સાર્થવાહે દવદંતીનો કહેલો પતિવિયોગ વિગેરેનો બધો વૃત્તાંત એ ઉત્તમ શ્રાવકને કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી શ્રાવકના નેત્રમાં પણ અશ્રુ આવી ગયાં, અને હાથ ઉપર હડપચી મૂકી તે વિચારમાં પડ્યો. થોડીવારે દવદંતીનું દુઃખ તેના હૃદયમાં ન સમાતું હોય તેમ દુઃખથી વ્યાપ્ત થઇને તે બોલ્યો કે-'હે બ્હેન! તમે શોક કરશો નહીં. આવા દુઃખનું કારણભૂત તમારૂં કર્મજ ઉદિત થયું છે, પરંતુ આ સાર્થવાહ તમારા પિતારૂપ છે અને હું ભ્રાતા છું, માટે અહીં સુખે રહો.'

પ્રાતઃકાળે સાર્થવાહ અચલપુરે આવ્યો, ત્યાં વૈદર્ભીને મૂકીને પછી તે બીજી તરફ ગયો. અહીં તૃષાતુર થયેલી વૈદર્ભીએ તે નગરદ્વારની સમીપે રહેલી વાપિકામાં જળ પીવા માટે પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે ત્યાં જળ ભરતી નગરસ્ત્રીઓને મૂર્તિમાન્ જળદેવતા જેવી તે દેખાવા લાગી. જેવામાં જળના કાંઠા ઉપર તે ઉભી હતી તેવામાં ત્યાં ચંદનઘોએ આવીને તેના વામ ચરણને પકડ્યો, કેમકે "દુઃખી ઉપર સૌહૃદપણાની જેમ દુઃખજ આવીને પડે છે." દવદંતીએ ત્રણવાર નવકાર મંત્રનો પાઠ કર્યો એટલે તેના પ્રભાવથી ઇંદ્રજાળિક જેમ ગળામાં રાખેલી વસ્તુને છોડી દે તેમ ચંદનઘોએ તેનો ચરણ છોડી દીધો. પછી તે વાવમાં હાથ, પગ અને મુખ ધોઇ તેના સુંદર જળનું પાન કરી વૈદર્ભી હંસીની જેમ મંદ મંદ ગતિએ ચાલતી વાપિકાની બહાર નીકળી. પછી શીળરત્નના કરંડિયારૂપ દવદંતી ખેદયુક્ત ચિત્તે વાપિકાના કાંઠા ઉપર બેઠી અને દૃષ્ટિવડે નગરને પવિત્ર કરવા લાગી.

એ નગરમાં ગરૂડ જેવો પરાક્રમી ઋતુપર્ણ નામે રાજા હતો. તેને ચંદ્રના જેવા ઉજ્વળ યશવાળી ચંદ્રયશા નામે રાણી હતી. તે ચંદ્રયશાની દાસીઓ માથે જળકુંભ લઈ પરસ્પર મશ્કરી કરતી એ વાપિકામાં પાણી ભરવાને આવી. તે દાસીઓએ દુર્દશાને પામેલી પણ દેવીના જેવી દવદંતીને જોઇ. "પદ્મિની કદિ કાદવમાં મગ્ન થઇ હોય તોપણ તે પદ્મિની જ છે." વૈદર્ભીના રૂપને જોઇને વિસ્મય પામેલી તેઓ તેણીની પ્રશંસા કરતી વાપિકામાં મંદ મંદ પેઠી અને પછી મંદમંદ બહાર નીકળી. તેઓએ રાજમહેલમાં જઈને એ રમણીના રૂપની વાર્તા ધનના ભંડારની જેમ પોતાની સ્વામિની ચંદ્રયશા રાણીને કહી. રાણીએ દાસીઓને કહ્યું કે 'તેને અહીં સત્વર તેડી લાવો, તે મારી પુત્રી ચંદ્રવતીની બ્હેન જેવી થશે.' તત્કાળ દાસીઓ તે વાપિકા ઉપર આવી, ત્યાં નગરાભિમુખ થયેલી લક્ષ્મીની જેવી દવદંતી ત્યાંજ બેસી રહેલી તેના જોવામાં આવી. તેમણે કહ્યું, "ભદ્રે! આ નગરના રાજા ઋતુપર્ણની રાણી ચંદ્રયશા તમને આદરથી બોલાવે છે. વળી તેમણે જણાવ્યું છે કે 'તું મારે ચંદ્રવતી નામની પુત્રી તુલ્ય છે' માટે ત્યાં ચાલો અને દુઃખને જળાંજલિ આપો. જો અહીં આમ શૂન્ય થઈને બેસી રહેશો તો કોઇ દુરાત્માથી છળ પામીને અથવા વ્યંતરાદિકથી આવિષ્ટ થઇને અનર્થ પામશો." આ પ્રમાણે ચંદ્રયશાનાં કહેવરાવેલાં વચનોથી જેનું મન આર્દ્ર થયું છે એવી દવદંતી પુત્રીપણાના સ્નેહથી વેચાણ થઇ હોય તેમ ત્યાં જવાને તત્પર થઇ. 'તમને અમારા સ્વામિનીએ પુત્રી તરીકે માન્યા, તેથી તમે પણ અમારા સ્વામિનીજ છો.'

એમ કહી વિનય બતાવતી તે દાસીઓ તેને રાજમહેલમાં લઇ ગઇ. આ ચંદ્રયશા દવદંતીની માતા પુષ્પદંતીની સહોદરા (બેન) હતી, તેથી તે તેની માશી થતી હતી, પણ તે વૈદર્ભીના જાણવામાં નહોતું, એટલે તે તેને શેનીજ ઓળખે? પણ 'દવદંતી નામે મારી ભાણેજ છે' એમ ચંદ્રયશા જાણતી હતી, પરંતુ તેને બાલ્યવયમાં જોયેલી હોવાથી આ વખતે તે પણ તેને ઓળખી શકી નહી; તોપણ રાણીએ દૂરથીજ તેને પુત્રીપ્રેમથી અવલોકી, કારણ કે "ઇષ્ટ અનિષ્ટનો નિર્ણય કરવાને અંતઃકરણ મુખ્ય પ્રમાણ છે." પછી ચંદ્રયશાએ જાણે શ્રમથી થયેલી તેના અંગની કૃશતાને દૂર કરવા ઈચ્છતી હોય તેમ તેને આદરથી આલિંગન કર્યું. વૈદર્ભી નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડતી રાણીના ચરણમાં નમી, તે વખતે તેના અશ્રુજળથી રાણીના ચરણ ધોવાતાં જાણે તેની પ્રીતિનો બદલો આપવા માટે તેના ચરણ પ્રક્ષાલતી હોય તેમ તે દેખાવા લાગી. પછી ચંદ્રયશાએ પૂછ્યુ કે 'તમે કોણ છો?' એટલે તેણીએ જેમ સાર્થવાહને કહ્યો હતો તેમ સર્વ વૃત્તાંત તેની પાસે કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી ચંદ્રયશા બોલી—'હે કલ્યાણિ! રાજકુમારી ચંદ્રવતીની જેમ તું પણ મારે ઘેર સુખે રહે.' એક વખતે ચંદ્રયશાએ પોતાની પુત્રી ચંદ્રવતીને કહ્યું, "વત્સે! આ તારી બ્હેન મારી ભાણેજ દવદંતીના જેવી છે, પણ તેનુ અહીં આગમન સંભવતું નથી, કારણ કે, જે આપણા પણ સ્વામી નળરાજા છે, તેની તે પત્ની થાય છે. વળી તેની નગરી અહીંથી એકસો ને ચુમાળીશ યોજન દૂર થાય છે, તો તેનુ અહીં આગમન કેમ સંભવે? અને તેની આવી દુર્દશા પણ ક્યાંથી હોય?"

ચંદ્રયશા રાણી નગરની બહાર જઈ પ્રતિદિન દીન અને અનાથ લોકોને યથારૂચિ દાન આપતી હતી. એક વખતે વૈદર્ભીએ દેવીને કહ્યુ કે 'આપની આજ્ઞા હોય તો તમારી વતી હું દાન આપુ કે કદિ મારા પતિ યાચકને વેષે આવી ચઢે તો ઓળખાય' ત્યારથી ચંદ્રયશાએ તે કામ તેને સોંપ્યું. તે પતિની આશાએ કલેશ સહન કરી યથાસ્થિતપણે દાન આપવા લાગી. વૈદર્ભી પ્રત્યેક યાચકોને દરરોજ પૂછતી કે 'તમે આવા, રૂપવાળો કોઇ પુરૂષ જોયો છે?'

એક વખતે ભીમસુતા દાનશાળામાં ઉભી હતી, તેવામાં જેની આગળ ડિંડિમ વાગે છે એવા એક ચોરને રક્ષકો વધસ્થાનકે લઈ જતા જોવામાં આવ્યા. તેને જોઈ વૈદર્ભીએ રક્ષકોને પૂછ્યું કે, 'આ ચોરે શો અપરાધ કર્યો છે કે જેથી તેને આવી વધ કરવાની શિક્ષા થઇ છે?' રક્ષકોએ કહ્યુ 'આ પુરૂષે રાજકુમારી ચંદ્રવતીનો રત્નનો કંડીઓ ચોર્યો છે, તે ગુન્હાથી તેને વધની શિક્ષા થઈ છે.' વૈદર્ભીની દયાળુ મૂર્તિ જોઇ ચોર બોલ્યો- 'દેવી! તમારી દૃષ્ટિ મારી ઉપર પડી છે, તો હવે હું મરણને શરણ શામાટે થાઉં? તમેજ મને શરણભૂત થાઓ.' પછી દવદંતી રક્ષકોની પાસે આવી અને ચોરને કહ્યુ, 'તું ભય પામીશ નહીં, અવશ્ય તારૂં જીવિત રહેવાવડે કુશળ થશે.' આ પ્રમાણે કહી દવદંતી બોલી કે "જો હુ સતી હોઉં તો આ ચોરનાં બંધન છુટી જાઓ." આમ સતીપણાની શ્રાવણા કરીને તેણીએ ઝારીમાંથી જળ લઈ ત્રણવાર છાંટ્યુ, એટલે તરત તે ચોરનાં બંધન તુટી ગયાં. તે

વખતે ત્યાં કોળાહળ થઇ રહ્યો. તેથી 'આ શું ?' એમ વિચારતો ઋતુપર્ણ રાજા પરિવાર સહિત ત્યાં આવ્યો. વિસ્મયથી નેત્ર વિકસિત કરી, દાંતની કાંતિથી અધરને ઉજ્જ્વળ કરતો તે નેત્રરૂપ કુમુદમાં કૌમુદીરૂપ દવદંતીને જોઇને તેના પ્રત્યે આ પ્રમાણે બોલ્યો–"હે યશસ્વિનિ ! સર્વત્ર મત્સ્યન્યાયનો[1] નિષેધ કરવા માટે રાજધર્મ સ્થાપિત કરેલો છે, જેનાવડે દુષ્ટ જનોનો નિગ્રહ અને શિષ્ટ જનોનું પાલન થાય છે. રાજાએ પૃથ્વીનો કર લઇને તેની ચોર વિગેરેના ઉપદ્રવથી રક્ષા કરવી, નહીં તો ચોર વિગેરે દુષ્ટ લોકોએ કરેલું પાપ તેને લાગે છે. તેથી હે વત્સે ! જો આ રત્નના ચોરનો હું નિગ્રહ ન કરૂં તો પછી લોકો નિર્ભય થઇને પરધન હરવાને તત્પર થાય. " વૈદર્ભી બોલી–"હે તાત ! મારી દૃષ્ટિએ જોતાં છતાં પણ જો દેહધારીનો વિનાશ થાય તો પછી મારૂં શ્રાવિકાનું કૃપાળુપણું શા કામનું? આ ચોર મારે શરણે આવ્યો છે, માટે હે તાત ! તેનો અપરાધ ક્ષમા કરો. તેની પીડા દુષ્ટ રોગની પેઠે મારામાં પણ સંક્રમી ગઇ છે." આવા એ મહાસતી અને ધર્મપુત્રીના અતિ આગ્રહથી ઋતુપર્ણ રાજાએ તે ચોરને છોડી મૂકયો. છુટા ગયેલા ચોરે પૃથ્વીની રજથી લલાટ ઉપર તિલક કરી દવદંતીને કહ્યું કે 'તમે મારી માતા છો.' પછી પ્રાણદાનનો ઉપકાર રાતદિવસ નહીં ભૂલી જતો તે ચોર પ્રતિદિન વૈદર્ભી પાસે આવીને તેમને પ્રણામ કરતો હતો. એક વખતે વૈદર્ભીએ તે ચોરને પૂછ્યું કે 'તું કોણ છે? અને કયાંથી આવ્યો છે? તે નિઃશંક થઇને કહે.' ચોર બોલ્યો–"તાપસપુર નામના નગરમાં મોટી સંપત્તિવાળો વસંત નામે સાર્થવાહ છે, તેનો પિંગલ નામે હું દાસ છું. વ્યસનોમાં આસક્ત થઇ જવાથી તેનાવડે પરાભવ પામેલા મેં તે વસંતશેઠના ઘરમાં ખાતર પાડ્યું, અને તેનો સાર સાર ખજાનો લઇ રાત્રે ત્યાંથી ભાગ્યો. હાથમાં તે દ્રવ્ય લઇ પ્રાણની રક્ષા કરવાને માટે હું નાસતો હતો તેવામાં માર્ગમાં લુંટારાઓ મળ્યા, તેણે મને લુંટી લીધો. "દુષ્ટ જનને કેટલી કુશળતા હોય?" પછી અહીં આવી આ ઋતુપર્ણ રાજાની સેવામાં રહ્યો. "મનસ્વી માણસ બીજા કોઇની સેવા કરતો નથી, પણ કદિ કરે છે તો રાજાની સેવા કરે છે." એક વખતે હું રાજમહેલમાં ફરતો હતો, તેવામાં મેં નીચ બુદ્ધિએ ચંદ્રવતી દેવીનો રત્નકરંડ પડેલો દીઠો. તત્કાળ પરસ્રીને જોઇને દુર્બુદ્ધિ વ્યભિચારીની જેમ તે કરંડીઓ હરી લેવાને મારૂં મન ચલિત થયું. પછી સમળી જેમ હાર ઉપાડી લે તેમ મેં તે રત્નકરંડ હરી લીધો. પછી પગના ફણા સુધી ઉત્તરીય વસ્ત્ર કરીને હું ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો, તેવામાં મહાચતુર એવા ઋતુપર્ણ રાજાએ મારામાં કેટલીએક ચોરની ચેષ્ટા જોઇને તત્કાળ મને ઓળખી લીધો; કેમકે "ચતુર જનને કાંઈ પણ અલક્ષ્ય નથી." પછી રાજાની આજ્ઞાથી તરતજ રક્ષકપુરૂષોએ મને બાંધી લીધો અને વધ કરવા માટે લઇ ચાલ્યા. તે વખતે દૂરથીજ તમારૂં શરણ અંગીકાર કરીને તારસ્વરે પોકાર કરતા મને વધ્ય મેંઢાની જેમ તમે છોડાવ્યો. હે માતા ! જ્યારે તમે તાપસપુરમાંથી ચાલ્યા ગયા ત્યારે વિંધ્યાચળથી લાવેલા હાથીની જેમ વસંતશેઠે ભોજન પણ છોડી દીધું. પછી યશોભદ્રસૂરિ અને બીજા લોકોએ ઘણા

---

[1] મોટાં માછલા નાનાં માછલાંને ગળી જાય તેમ શકિતવાન નિર્બળને હેરાન કરે તે મત્સ્યન્યાય.

સમજાવ્યા ત્યારે સાત દિવસ ઉપવાસ કરીને તેમણે આઠમે દિવસે ભોજન લીધું; એક વખતે લક્ષ્મીવડે કુબેર જેવા એ વસંત શેઠ મહા મૂલ્યવાળી ભેટ લઇ કુબર રાજાને મળવા ગયા; તેની ભેટથી સંતુષ્ટ થયેલા કુબર રાજાએ છત્ર ચામરનાં ચિહ્નો સાથે તાપસપુરનું રાજ્ય વસંત શેઠને આપ્યું, અને તેમને પોતાના સામંતનું પદ આપી વસંતશ્રીશેખર એવુ નામ સ્થાપિત કર્યું. કુબર રાજાએ વિદાય કરેલા વસંત શેઠ ભંભાવાદ્યના નાદ સાથે તાપસપુર આવ્યા અને તે નગરના રાજ્યને પાળવા લાગ્યા." આ પ્રમાણે તે ચોરની હકીકત સાંભળી વૈદર્ભી બોલી-'હે વત્સ ! તેં પૂર્વે દુષ્કર્મ કર્યું છે તેથી હવે દીક્ષા લે અને સંસારસમુદ્ર તરી જા ' પિંગલે કહ્યું, ' માતાની આજ્ઞા પ્રમાણ છે.' એ સમયે ત્યાં ફરતા ફરતા કોઇ બે મુનિ આવી ચઢ્યા. વૈદર્ભીએ નિર્દોષ ભિક્ષાથી તેમને પ્રતિલાભિત કર્યા. પછી પૂછ્યું કે 'ભગવન્ ! આ પુરૂષ જો યોગ્ય હોય તો પ્રસન્ન થઇને તેને દીક્ષા આપો.' તેમણે કહ્યું કે-'યોગ્ય છે.' એટલે પિંગલે વ્રત લેવાની યાચના કરી. પછી તેને દેવગૃહમાં લઇ જઈ તેજ વખતે દીક્ષા આપી.

અન્યદા વિદર્ભ રાજાએ ખબર સાંભળ્યા કે 'નળ રાજા તેના અનુજ બંધુ કૂબરની સાથે દ્યુતમાં રાજ્યલક્ષ્મી હારી ગયા છે અને કૂબરે તેમને પ્રવાસી કર્યા છે. તે દવદંતીને લઇને મોટી અટવીમાં પેઠા છે, ત્યારપછી તે કયાં ગયા ? જીવે છે કે મરી ગયેલ છે ? એ કોઈ પણ જાણતું નથી.' રાજાએ આ વાત રાણીને કરી, તે સાંભળી રાણી પુષ્પદંતીએ ઘણું રૂદન કર્યું "સ્ત્રીઓને આતુરપણામાં નેત્રાશ્રુ દૂર હોતાં નથી." પછી રાજાએ હરિમિત્ર નામના એક આજ્ઞાચતુર રાજબટુને નળ રાજાની શોધમાં મોકલ્યો. નળ અને દવદંતીને સર્વત્ર શોધતો તે રાજબટુક અચલપુરમાં આવ્યો. ત્યાં તેણે રાજસભામાં પ્રવેશ કર્યો. રાજાની આગળ આવતાં તેણે ચંદ્રયશાને પૂછ્યુ કે 'પુષ્પદંતી અને તેનો પરિવાર કુશળ છે ?' હરિમિત્ર બોલ્યો-'હે ઇશ્વરી ! દેવી પુષ્પદંતી અને તેનો પરિવાર તો કુશળ છે, પણ નળ અને દવદંતીની કુશળતા વિષે ચિંતા છે.' દેવીએ પૂછ્યું, 'અરે ! એ શી વાત કહો છો ?' પછી બટુએ નળ અને દવદંતીની દ્યુતથી થયેલી બધી દુઃશ્રવ હાલત કહી સંભળાવી. તે સાંભળી ચંદ્રયશા રોવા લાગી. તેને જોઇ બધો રાજલોક પણ હર્ષવાર્તાનો અનધ્યાયી હોય તેમ રૂદન કરવા લાગ્યો. સર્વને દુઃખાતુર જોઇ જેના ઉદરમાં ક્ષુધા લાગી હતી એવો તે બટુ દાનશાળામાં ગયો. કારણ કે "દાનશાળા ભોજનમાં ચિંતામણિરૂપ છે.' ત્યાં જમવાને તે બેઠો, તે વખતે દાન-શાળાની અધિકારિણી તરીકે બેઠેલી પોતાના સ્વામીની પુત્રી દવદંતીને તેણે ઓળખી. તત્કાળ તેણે રોમાંચિત થઇને દવદંતીના ચરણમાં વંદના કરી, ક્ષુધાની વ્યથા ભૂલી ગયો અને હર્ષથી પ્રફુલ્લિત નેત્રે બોલ્યો-" હે દેવી ! ગ્રીષ્મઋતુમાં લતાની જેમ તમારી આવી અવસ્થા કેમ થઈ? આજે સારે ભાગ્યે તમે જીવતા જોવામાં આવ્યા, તેથી અત્યારે સર્વને શુભ થયું." આ પ્રમાણે દવદંતીને કહી તે બટુએ સત્વર દેવી ચંદ્રયશા પાસે જઈ વધામણી આપી કે, 'તમારી દાનશાળામાંજ દવદંતી છે.' તે સાંભળી ચંદ્રયશા તરત દાનશાળામાં આવી અને કમલિનીને હંસી મળે તેમ તેણે દવદંતીને આલિંગન કર્યું. પછી બોલી કે-"હે વત્સે !

મને ધિક્કાર છે! કેમકે અદ્વિતીય સામુદ્રિક લક્ષણોથી સ્પષ્ટ જણાતાં છતાં પણ હું તને ઓળખી શકી નહીં! હે અનઘે! તેં પણ આત્મગોપન કરીને મને કેમ છેતરી? કદિ દૈવયોગે આવી દુર્દશા થાય તોપણ પોતાના માતૃકુળમાં[1] શી લજ્જા રાખવી? હે વત્સે! તે નળરાજાને છોડ્યા કે તેણે તને છોડી દીધી? પણ જરૂર તેણેજ તને છોડી દીધી હશે, કારણ કે તું તો મહા સતી છે, તેથી તું તેને છોડી દે નહી. દુર્દશામાં આવી પડેલા પતિને પણ જો તું છોડી દે, તો જરૂર સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે. અરે નળ! તેં આ સતીને કેમ છોડી દીધી? તેને મારી પાસે કેમ ન મૂકી? આવી સતી પ્રિયાને છોડી દેવી તે શું તારા કુળને ઉચિત છે? હે વત્સે! હવે હું તારૂં દુઃખ ગ્રહણ કરૂં છું, તેથી તું દુઃખને ત્યજી દે, અને મેં તને ઓળખી નહીં, તે મારો અપરાધ ક્ષમા કર.વળી હે બાળે! અંધકારરૂપ સર્પમાં ગરૂડરૂપ, અને કૃષ્ણપક્ષની રાત્રીમાં પણ પ્રકાશિત એવું જે તિલક તારા જન્મથીજ લલાટમાં સહેજ ઉત્પન્ન થયેલું છે તે કયાં ગયુ?" આ પ્રમાણે કહી પોતાના મુખકમળમાંથી થુંકનો રસ લઈ તેવડે વૈદર્ભીના લલાટનુ તેણે માર્જન કર્યું અને વારંવાર તેના મસ્તકને સુંઘવા માંડ્યું. તે વખતે તત્કાળ અગ્નિમાંથી તાવીને કાઢેલા સુવર્ણપિંડની જેમ અને મેઘમાંથી મુક્ત થયેલા સૂર્યની જેમ તેનું લલાટતિલક ચળકવા લાગ્યું. પછી ચંદ્રયશાએ દવદંતીને દેવતાની પ્રતિમાની જેમ ગંધોદકથી પોતાને હાથે ન્હવરાવી, અને જાણે જ્યોત્સ્નાના રસમય હોય તેવાં બે ઉજ્જવળ અને સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો તેને આપ્યાં તે તેણે ધારણ કર્યાં. પછી હર્ષરૂપ જળની તલાવડી જેવી ચંદ્રયશા પ્રીતિવડે વૈદર્ભીને લઈને રાજાની પાસે આવી.

એ વખતે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો, કાજળથી ભાજન પૂરાય તેમ સોયે વિંધાય તેવા ઘાટા અંધકારથી આકાશ પૂરાઇ ગયું, પણ તે ગાઢ અંધકાર છડીદારોએ રોકી રાખેલ હોય તેમ વૈદર્ભીના તિલકતેજથી રાજસભામાં પેસી શક્યું નહી. રાજાએ દેવીને પૂછ્યું કે–'આ વખતે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો છે, તેમજ અહીં દીપક કે અગ્નિ નથી, છતાં દિવસ જેવો આ પ્રકાશ શેનો પડે છે?' એટલે રાણીએ જ્યોતિરૂપ જળના મોટા દ્રહ જેવું અને જન્મથીજ સહેજ સિદ્ધ થયેલું વૈદર્ભીનું ભાલતિલક રાજાને બતાવ્યું. પછી રાજાએ કૌતુકથી તિલકને પોતાના હાથવડે ઢાંકી દીધું, એટલે અંધકારથી સભાગૃહ ગિરિગુહા જેવું થઇ ગયું. પછી હાથ ઉપાડી લઈ અત્યંત હર્ષ પામેલા રાજાએ પિતારૂપ થઇ દવદંતીને રાજ્યભ્રંશ વિગેરેની કથા પૂછી. દવદંતીએ નીચું મુખ કરી રોતાં રોતાં નળ કૂબરના દ્યૂતથી આરંભીને બધી કથા કહી સંભળાવી. રાજા પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રથી વૈદર્ભીનાં નેત્રને લુઈને બોલ્યો કે–'હે પુત્રી! રૂદન કર નહી, કેમકે વિધિથી કોઇ બળવાન્ નથી.'

એ સમયે કોઇ દેવ આકાશમાંથી ઉતરી રાજસભામાં આવ્યો અને અંજળી જોડી વૈદર્ભીને કહેવા લાગ્યો–" હે ભદ્રે! હું પિંગલક ચોર છું. તમારી આજ્ઞાથી દીક્ષા લઇને વિહાર કરતો કરતો એકદા હું તાપસપુરે ગયો. ત્યાં સ્મશાનની અંદર હું કાયોત્સર્ગ કરીને રહ્યો. તેવામાં ચિતાનળમાંથી દાવાનળ પ્રસરવા લાગ્યો. તેનાથી હું બળવા

[1] માતાના સબંધીવર્ગ મા–મોશાળ, માસી, મામા વિગેરેને ત્યાં.

લાગ્યો, તોપણ ધર્મધ્યાનથી ચ્યુત થયો નહીં, સ્વયમેવ આરાધના કરી અને નવકાર મંત્રના સ્મરણમાં તત્પર રહ્યો. પછી પૃથ્વી પર પડી ગયો, ત્યાં મારૂં શરીર તે અગ્નિમાં સમિધરૂપ થઈ ગયું. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને હું પિંગલ નામે દેવ થયો છું. દેવગતિમાં ઉપજતાંજ અવધિજ્ઞાનવડે મારા જાણવામાં આવ્યું કે દવદંતીએ મને વધમાંથી બચાવી દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ કર્યો હતો, તેના પ્રભાવથી હું દેવતા થયો છું. હે ભદ્રે ! જો તે વખતે મારી મહાપાપીની તમે ઉપેક્ષા કરી હોત તો હું ધર્મને પ્રાપ્ત કર્યા વગર મૃત્યુ પામીને નરકે જાત, પણ હે મહાસતી ! તમારા પ્રસાદથી હું સ્વર્ગલક્ષ્મીને પામ્યો છું, તેથી તમને જોવા આવ્યો છું. તમારો વિજય થાઓ." આ પ્રમાણે કહી સાત કોટી સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરીને તે દેવ વીજળીના સમૂહની જેમ આકાશમાં અંતર્ધાન થઇ ગયો. આ પ્રમાણે સાક્ષાત્ આર્હત્ ધર્મના આરાધનનું ફળ જોઇને વિદ્વાન્ રાજા ઋતુપર્ણે આર્હત્ ધર્મને અંગીકાર કર્યો.

પછી અવસર પ્રાપ્ત થયેલો જોઇ હરિમિત્ર રાજબટુએ કહ્યું કે—"હે રાજન્ ! હવે આજ્ઞા આપો કે દેવી દવદંતી ચિરકાળે પોતાના પિતાને ઘેર જાય." તે વખતે ચંદ્રયશાએ પણ તેમ કરવાની હા કહી; એટલે રાજાએ મોટી સેના સાથે વૈદર્ભીને વિદર્ભ દેશ તરફ રવાને કરી. દવદંતીને આવતી સાંભળીને ભીમ રાજા બળીષ્ઠ પ્રેમથી દુર્ધર વેગવાળા વાજીથી ખેંચાઇને જાય તેમ તેની સામા ગયા. સામેથી આવતા પિતાને જોતાં વેંતજ વૈદર્ભી વાહનને તજી દઇ પગે ચાલી સસ્મિત મુખકમળે સામી દોડી અને પિતાના ચરણકમળમાં પડી. ચિરકાળે ઉત્કંઠાથી મળેલા પિતાના અને પુત્રીના નેત્રજળથી ત્યાંની પૃથ્વી ઘણા કાદવવાળી થઈ ગઈ. સાથે પોતાની માતા પુષ્પદંતી પણ આવેલ છે એ ખબર જાણી ગંગાનદીને જેમ યમુના મળે તેમ દવદંતી તેને દૃઢ આલિંગનથી મળી, અને તેને ગળે બાઝીપડીને નળપ્રિયાએ મુક્તકંઠે રૂદન કર્યું. "પ્રાણીઓને ઇષ્ટ જન મળવાથી દુઃખ તાજું થાય છે." પછી તેઓ જળથી મુખકમળ ધોઈ દુઃખના ઉદ્ગારવડે પરસ્પર વાર્ત્તા કરવા લાગ્યા. પુષ્પદંતીએ વૈદર્ભીને ઉત્સંગમાં બેસાડીને કહ્યું કે–"હે આયુષ્મતિ ! સારાં ભાગ્યે અમને તારાં દર્શન થયાં છે, તેથી અમે જાણીએ છીએ કે હજુ અમારાં ભાગ્ય જાગતાં છે. હવે આપણે ઘેર રહીને સુખે કાળ નિર્ગમન કર, લાંબે કાળે પણ તને પતિનાં દર્શન થશે, કેમકે જીવતો પ્રાણી કોઈ વાર પણ ભદ્ર પામે છે." પછી રાજાએ હરિમિત્રને સંતુષ્ટ થઇ પાંચસો ગામ આપ્યાં, અને કહ્યું કે 'જો નળ રાજાને શોધી લાવીશ તો તને અર્ધું રાજ્ય આપીશ.' ત્યારપછી રાજાએ નગરમાં જઇને દવદંતીના આગમનનો ઉત્સવ કર્યો, અને સાત દિવસ સુધી દેવાર્ચા અને ગુરૂપૂજા વિશેષ પ્રકારે કરાવી. આઠમે દિવસે વૈદર્ભપતિએ દવદંતીને કહ્યું કે 'હવે જેમ નળરાજાનો સમાગમ શીઘ્ર થશે તેમ કરવાને હું પૂરો પ્રયત્ન કરીશ.'

હવે જે વખતે નળરાજા દવદંતીને છોડીને અરણ્યમાં ભમતા હતા, તે વખતે એક તરફ વનના તૃણમાંથી નીકળતો ધુમાડો તેના જોવામાં આવ્યો. અંજનના જેવો

શ્યામ તે ધુમાડાનો ગોટો આકાશમાં એવો વ્યાપી ગયો કે જેથી જાણે પાંખોવાળો કોઈ ગિરિ આકાશમાં જતો હોય તેવો ભ્રમ થવા લાગ્યો. એક નિમેષમાત્રમાં તો ત્યાં ભૂમિમાંથી વિદ્યુત્‌વાળા મેઘની જેવો જ્વાળામાળાથી વિકરાળ અગ્નિનો ભડકો નીકળ્યો. થોડી વારમાં બળતા વાંસનો તડતડાટ અને વનવાસી પશુઓનો આક્રંદ સ્વર સાંભળવામાં આવ્યો. આવો દાવાનળ પ્રદીપ્ત થતાં તેમાંથી "અરે ! ક્ષત્રિયોત્તમ ઇક્ષ્વાકુવંશી નળ રાજા ! મારી રક્ષા કરો. તમે નિષ્કારણ ઉપકારી અને પુરૂષવ્રતધારી છો, તથાપિ હે ઉર્વીશ ! હું તમને કાંઈ ઉપકાર કરીશ, માટે મારી રક્ષા કરો." આવો શબ્દ સાંભળવામાં આવતાં તે શબ્દને અનુસારે નળરાજા ગહન લતાગૃહ સમીપે આવ્યો. ત્યાં તેના મધ્યમાં રહેલો 'રક્ષા કર, રક્ષા કર.' એમ બોલતો એક મોટો સર્પ તેના જોવામાં આવ્યો. નળે પૂછ્યું કે 'હે સર્પ ! મને, મારા નામને અને મારા વંશને તું શી રીતે જાણે છે? અને તને આવી માનુષી વાણી શી રીતે પ્રાપ્ત થઇ તે કહે.' સર્પ બોલ્યો-'હું પૂર્વ જન્મમાં મનુષ્ય હતો, તે જન્મના અભ્યાસથી આ ભવમાં પણ મને માનુષી ભાષા પ્રાપ્ત થઇ છે. વળી હે યશોનિધિ ! મને ઉજ્જ્વળ અવધિજ્ઞાન છે, તેથી હું તમને, તમારા નામને અને તમારા વંશને જાણું છું.' આ પ્રમાણે સાંભળીને નળરાજાને દયા આવી, તેથી તેણે એ કંપતા સર્પને ખેંચી લેવા માટે વનલતા ઉપર પોતાનુ વસ્ત્ર નાંખ્યુ. તે વસ્ત્રનો છેડો પૃથ્વીને અડ્યો, એટલે વાળાવડે ઉર્મિકા (વીંટી)ની જેમ તે સર્પે પોતાના શરીરથી તે વસ્ત્રને વીંટી લીધું. પછી સર્પથી આક્રાંત થયેલા તે ઉત્તરીય વસ્ત્રને કુવામાંથી રજ્જુની જેમ કૃપાળુ રાજાએ ઉત્કર્ષ સાથે ખેંચી લીધું. પછી ત્યાંથી આગળ ચાલી ઉપર ભૂમિ ઉપર કે જ્યાં અગ્નિ લાગે નહીં ત્યાં તે સર્પને મૂકવાની ઈચ્છા કરતાં નળને તે સર્પે હાથ ઉપર દંશ માર્યો, એટલે પસીનાનાં બિંદુની જેમ તે નાગને ભૂમિપર આચ્છોટનપૂર્વક મૂકી દેતાં નળે કહ્યું કે-'હે ભદ્ર ! તેં કૃતઘ્ન થઇને આ સારો પ્રત્યુપકાર કર્યો. હું તારો ઉપકારી છું તેને પાછો આવોજ બદલો મળવો જોઇએ ' પણ એ તો તમારી જાતનોજ ગુણ છે કે જે તમને દુધ પાય તેનેજ તમે કરડો છો !' આવી રીતે નળરાજા કહે છે તેવામાં તેના શરીરમાં વિષ પ્રસરવા લાગ્યુ, અને તેથી તેનું બધું શરીર અધિજ્ય કરેલા (પણચ ચઢાવેલા) ધનુષ્યની જેવું કુબડું થઇ ગયું. તે વખતે નળરાજાના કેશ પ્રેતની જેમ પીળા થઈ ગયા, ઉંટની જેમ હોઠ લાંબા થયા અને રાંકની જેમ હાથ પગ દુબળા અને ઉદર સ્થૂળ થઇ ગયુ. સર્પના વિષથી ગ્રસ્ત થયેલો નળ ક્ષણવારમાં નટની જેમ સર્વ અંગે બીભત્સ અને વિકૃત આકૃતિવાળો થઇ ગયો, તેથી તેણે ચિંતવ્યું કે 'આવા રૂપથી મારે જીવવું વૃથા છે, માટે પરલોકમાં ઉપકારી એવી દીક્ષાને ગ્રહણ કરૂં.' નળ આ પ્રમાણે ચિંતવતો હતો તેવામાં પેલા સર્પે સર્પનું રૂપ છોડી દઈને દિવ્ય અલંકાર અને વસ્ત્રને ધારણ કરનાર તેજસ્વી દેવરૂપ પ્રગટ કર્યું. પછી તે બોલ્યો-'હે વત્સ ! તું ખેદ પામીશ નહીં, હું તારો પિતા નિષધ છુ. મેં તને રાજ્ય આપીને દીક્ષા લીધી હતી; તે દીક્ષાના ફળથી હું બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવતા થયો છૂં. ત્યાં અવધિજ્ઞાનવડે મેં તને આવી દશાને પ્રાપ્ત થયેલો

જોયો. પછી માયાથી સર્પરૂપે થઇ દુર્દશામાં પડેલા તારા અગની મોટા ગુમડા ઉપર જેમ ફોલ્લો થાય તેમ મેં એવી વિરૂપતા કરેલી છે, પણ મારી કરેલી આ વિરૂપતા કડવા ઔષધના પાનની જેમ તને ઉપકારને માટેજ છે એમ માનજે, કારણ કે તે પ્રથમ જે રાજાઓને જીતીને દાસ કરેલા છે, તે બધા તારા શત્રુ થયેલા છે, તેઓ આવા વિરૂપપણાથી તને ઓળખશે નહીં, એટલે તને કાંઈ પણ ઉપદ્રવ કરશે નહીં. વળી હમણાં દીક્ષા લેવાનો મનોરથ પણ કરીશ નહી, કારણ કે અદ્યાપિ તારે તેટલીજ ભૂમિ ચિરકાળ ભોગવવાની છે. જ્યારે તારે દીક્ષાનો સમય આવશે ત્યારે ઉત્તમ મુહૂર્ત્ત કહેનાર જ્યોતિષીની જેમ હું આવીને તને જણાવીશ, માટે હવે સ્વસ્થ થા. હે પુત્ર ! આ શ્રીફળ અને રત્નનો કરંડક ગ્રહણ કર, અને યત્નથી ક્ષાત્રવતની જેમ તેની રક્ષા કરજે. જ્યારે તને તારા સ્વરૂપની ઈચ્છા થાય ત્યારે આ શ્રીફળ ફોડજે, તેમાં તુ અદૃષ્ય દેવદૃષ્ય વસ્ત્રો જોઈશ અને આ રત્નનો કરંડક ઉઘાડીશ તો તેમાં મનોહર હાર વિગેરે આભૂષણો જોઈશ. પછી જ્યારે એ વસ્ત્રો અને આભરણો તુ ધારણ કરીશ ત્યારે તું તારા પ્રથમ પ્રમાણેના દેવાકૃતિતુલ્ય રૂપને પ્રાપ્ત થઇશ.' નળે પૂછ્યું–'પિતાજી ! તમારી વધૂ દવદંતીને જ્યાં મેં છોડી દીધી છે ત્યાંજ રહી છે કે બીજા સ્થાને ગઇ છે તે કહો' પછી તે દેવે જે સ્થાને તજી હતી તે સ્થાનથી માંડીને દવદંતી વિદર્ભ દેશમાં પોતાના પિતાને ત્યાં ગઇ ત્યાંસુધીનો બધો વૃત્તાંત તેના સતીત્વપણાની ખ્યાતિપૂર્વક કહી સંભળાવ્યો. પછી તેણે નળને કહ્યું 'હે વત્સ ! તુ અરણ્યમાં શા માટે ભમે છે ? તારી જ્યાં જવાની ઈચ્છા હોય ત્યાં હું તને પહોંચાડું.' નળે કહ્યુ–'હે દેવ ! મને સુસુમાર નગરે પહોંચાડો.' એટલે તે દેવ તેમ કરીને પોતાને સ્થાનકે ગયો.

નળરાજા તે નગરની પાસે આવેલા નંદનવનમાં રહ્યો, ત્યાં એક સિદ્ધાયતન જેવુ ચૈત્ય તેના જોવામાં આવ્યું. તે ચૈત્યમાં કુબ્જ થયેલા નળે પ્રવેશ કર્યો. તેની અંદર નમિનાથની પ્રતિમા જોઇ, એટલે તેણે પુલકિત અંગે તેને વંદના કરી. પછી નળ સુસુમાર નગરના દ્વાર પાસે આવ્યો. તે વખતે તે નગરમાં એક ઉન્મત્ત હાથી બંધન તોડીને ભમતો હતો પવન પણ જો તેના ઉપરના ભાગને સ્પર્શે તો તે આસન (સ્કંધપ્રદેશ) ને કંપાવતો હતો; ઉપર સ્ફુરતી સુંઢવડે તે પક્ષીઓને પણ ખેંચતો હતો, મહાવતો દષ્ટિવિષ સર્પની જેમ તેની દૃષ્ટિએજ પડતા નહોતા, અને મહાવતની જેમ તે ઉદ્યાનનાં વૃક્ષોને પણ ભાંગતો હતો. તે વખતે ત્યાંનો રાજા દધિપર્ણ કે જે એ ગજેંદ્રને વશ કરવાને અસમર્થ હતો, તે કીલ્લા ઉપર ચઢીને ઉંચે સ્વરે બોલ્યો કે- "જે કોઇ આ મારા ગજેંદ્રને વશ કરી દે તેને હું અવશ્ય વાંછિત આપીશ, માટે કોઇ એવો ગજારોહણ કળામાં ધુરંધર છે?" તે વખતે કુબડા નળે કહ્યું–'તે હાથી ક્યાં છે તેને મને બતાવો. તમારા દેખતાંજ હું તેને વશ કરી દઇશ.' આ પ્રમાણે કુબ્જ બોલતો હતો તેવામાં તો તે ગજેંદ્ર ઉંચી ગર્જના કરતો તેની પાસે આવ્યો, એટલે ચરણથી જાણે પૃથ્વીને સ્પર્શ પણ ન કરતો હોય તેમ તે કુબડો હાથીની સામે ગયો. તે વખતે 'અરે કુબડા ! મરવા જા નહીં, મરવા જા નહીં, દૂર

ખસી જા.' આમ લોકો વાર વાર તેને કહેવા લાગ્યા, તોપણ તે તો કેશરીસિંહની જેમ નિઃશં-કપણે તેની સામે ગયો. પછી હાથીની પાસે આવી તેને છેતરવાને માટે તે દડાની જેમ પ્રસરવા, ખસવા, પડવા અને આળોટવા લાગ્યો, અને વારંવાર તેનું પુચ્છ પકડીને તે પરાક્રમી નળે સર્પને જેમ વાદી ખેદ પમાડે તેમ તેને ઘણો ખેદ પમાડી દીધો. પછી શ્રમને જીતનાર નળરાજા તે ગજેંદ્રને શ્રમિત થયેલો જાણી આરોહકમાં અગ્રેસર હોય તેમ તેની પર ગરૂડની જેમ ઉડીને ચઢી બેઠા. આગળના આસનપર બેસી તેના સ્કંધઉપર બે પગ મૂકી કુંભસ્થળ ઉપર મુષ્ટિવડે તાડન કરીને તેના બંધનની ગ્રંથિને દ્દઢ કરી લીધી. પછી કપોળ ઉપર તાડન કરવાથી મુખ ફાડીને ચીત્કાર શબ્દ કરતા તે હાથીને તે કુબડા નળે અંકુશવડે નચાવતા નચાવતા આગળ ચલાવ્યો. તે વખતે લોકોએ તેની જયઘોષણા કરી અને રાજાએ પોતે તેના ગળામાં સુવર્ણની સાંકળી નાખી. બળવાન્ નળે તે હાથીને મીણનો હોય તેવો નરમ કરી દીધો અને તેને તેના બંધનસ્થાનમાં લઇ જઇ તેની કક્ષા-નાડીવડે તે નીચે ઉતરી ગયો. પછી નિર્મળ યશવાળો નળ રાજાની પાસે જઇ તેને પ્રણિપાત કરીને તેની પાસે મિત્રની જેમ બેઠો. તે વખતે દધિપર્ણે પૂછ્યું, 'હે ગજશિક્ષાચતુર! તું આ સિવાય બીજી પણ કોઇ કળા જાણે છે? તારામાં અનેક કળાઓ સંભવે છે.' નળે કહ્યુ, "હે રાજન! બીજું તો શુ કહુ, પણ સૂર્યપાક રસવતી પણ હું કરી જાણુ છું, તે જેવાની તમારી ઇચ્છા છે?' સૂર્યપાક રસોઇના કુતુહળી રાજાએ તરતજ રાજમહેલમાં જઇ તે કુબડાને તંદુલ, શાક અને વેશવાર વિગેરે લાવી આપ્યાં; એટલે નળે સૂર્યના તડકામાં તેનાં પાત્રો મૂકી સૌરી વિદ્યાનું સ્મરણ કરી તત્કાળ દિવ્ય રસોઇ તૈયાર કરી દીધી. પછી જાણે કોઈ કલ્પવૃક્ષે આપી હોય તેવી તે મનોહર રસોઇ રાજા પરિવાર સાથે જમ્યો. શ્રમને ટાળનારી અને પરમ આનંદને આપનારી તે રસવતીનો સ્વાદ લઇને દધિપર્ણ રાજાએ પૂછ્યુ કે–' આવી રસવતી તો માત્ર નળરાજા કરી જાણે છે, બીજો કોઈ જાણતો નથી, કારણ કે ચિરકાળ નળરાજાની સેવા કરતાં મને એ રસવતીનો પરિચય છે. તો શું તમે નળ છો? પણ નળની આવી વિરૂપ આકૃતિ નથી. વળી તેને અને આ નગરને બસો યોજનનું અંતર છે, તો તે અહીં કયાંથી આવી શકે? તેમજ તે ભરતાર્ધનો રાજા એકાકી પણ શેનો હોય? વળી મેં દેવતાનો અને વિદ્યાધરોનો પરાભવ કરે તેવું તેનું રૂપ જોયેલુ છે માટે તુ તો તે નથી.' આમ કહીને પછી સંતુષ્ટ થયેલા દધિપર્ણે તે કુબ-ડાને વસ્ત્ર અલંકાર વિગેરે અને એક લાખ ટંક[1] તથા પાંચસો ગામ આપ્યાં. કુબ્જ નળે પાંચસો ગામ વિના બીજુ બધુ સ્વીકાર્યું, એટલે રાજાએ કહ્યું કે 'રે કુબ્જ! બીજું કાંઇ તારે જોઇએ છીએ?' કુબ્જે કહ્યુ કે–'તમારા રાજ્યની હદમાંથી શિકારનું અને મદિરા-પાનનુ નિવારણ કરાવો, એવી મારી ઇચ્છા છે તે તમે પૂરી કરો.' રાજાએ તેનાં વચનને માન્ય કરીને તેના શાસનમાં સર્વત્ર શિકાર અને મદિરાપાનની વાર્તાને પણ બંધ કરી.

એક વખતે રાજા દધિપર્ણે તે કુબડાને એકાંતમાં બોલાવીને પૂછ્યું કે–'તું કોણ છે?

---

[1] એક જાતનું દ્રવ્ય

ક્યાંથી આવ્યો છે ? અને કયાંનો નિવાસી છે? તે કહે.' તે બોલ્યો—"કોશલ નગરીમાં નળ રાજાનો હુંડિક નામે હું રસોયો છું, અને નળરાજાની પાસેથી હું બધી કળાઓ શિખ્યો છું. તેના ભાઇ કૂબરે ઘૂતકળાથી નળ રાજાની બધી પૃથ્વી જીતી લીધી, એટલે તે દવદંતીને લઇને અરણ્યમાં ગયા. ત્યાં તે મરી ગયા હશે એમ જાણી હું તમારી પાસે આવ્યો. માયાવી અને પાત્રને નહી પીછાણનારા તેના ભાઈ કૂબરનો હુ આશ્રીત થયો નહી." આ પ્રમાણે નળરાજાના મરણની વાર્ત્તા સાંભળી દધિપર્ણ રાજા હૃદયમાં વજ્રહત થયો હોય તેમ પરિવાર સાથે આક્રંદ કરવા લાગ્યો. પછી નેત્રાશ્રુના મેઘરૂપ દધિપર્ણે નળરાજાનુ પ્રેતકાર્ય કર્યું, કુબડે તે સ્મિતહાસ્યપૂર્વક જોયું.

એક વખતે દધિપર્ણ રાજાએ દવદંતીના પિતાની પાસે કોઇ કારણથી મિત્રપણાને લીધે એક દૂતને મોકલ્યો. ભીમરાજાએ દૂતનો સત્કાર કર્યો. તે સુખે તેની પાસે રહ્યો. એક વખતે વાર્ત્તાના પ્રસંગમાં એ વક્તા દૂતે કહ્યું કે 'એક નળરાજાનો રસોયો મારા સ્વામી પાસે આવ્યો છે, તે નળરાજા પાસે સૂર્યપાક રસોઇ શીખ્યો છે.' તે સાંભળી દવદંતી ઉચા કર્ણ કરી પિતા પ્રત્યે બોલી—"પિતાજી ! કોઇ દૂતને મોકલીને તપાસ કરાવો કે તે રસોયો કેવો છે ? કેમકે નળરાજા સિવાય બીજુ કોઇ સૂર્યપાક રસોઇ જાણતુ નથી, તેથી રખે તે ગુપ્ત વેષધારી નળરાજાજ હોય ! " પછી ભીમરાજાએ સ્વામીના કાર્યમાં કુશળ એવા કુશળ નામના એક ઉત્તમ બ્રાહ્મણને બોલાવી સત્કારપૂર્વક આજ્ઞા કરી કે– 'તમે સુસુમારપુરે જઇ તે રાજાના નવા રસોયાને જુઓ, અને તે કઇ કઈ કળા જાણે છે તેમજ તેનું રૂપ કેવુ છે તેનો નિશ્ચય કરો' 'આપની આજ્ઞા પ્રમાણ છે' એમ કહી તે બ્રાહ્મણ શુભ શુકને પ્રેરાતો શીઘ્ર સુસુમારપુરે આવ્યો. ત્યાં પૂછતો પૂછતો તે કુબડાની પાસે ગયો અને ત્યાં બેઠો. તેનાં સર્વ અંગ વિકૃતિવાળાં જોઇ તેને ઘણો ખેદ થયો તેણે વિચાર્યું કે 'આ ક્યાં ! અને નળરાજા ક્યાં ! ક્યાં મેરૂ ! અને ક્યાં સરસવ ! દવદંતીને વૃથા નળની ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન થઈ છે.' આવો નિશ્ચય કરી મનમાં સારી રીતે ધારીને પછી તે નળરાજાની નિંદાગર્ભિત બે શ્લોક બોલ્યો, તેમાં એમ કહ્યુ કે 'સઘળા નિર્દય, નિર્લજ્જ, નિ:સત્ત્વ અને દુષ્ટ લોકોમાં નળરાજા એકજ મુખ્ય છે, કે જેણે પોતાની સતી સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો. પોતાની વિશ્વાસી અને મુગ્ધા સ્ત્રીને એકલી સુતી મૂકીને ચાલ્યા જતાં એ અલ્પમતિ નળરાજાના બે ચરણને કેમ ઉત્સાહ આવ્યો હશે ?" આ પ્રમાણે વારવાર તે બોલવા લાગ્યો, તેથી તેને સાંભળીને પોતાની દયિતાને સંભારતો નળરાજા નેત્રકમળમાં અનર્ગલ જળ લાવી રોવા લાગ્યો બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે 'તું કેમ રૂવે છે ?' એટલે તે બોલ્યો, તમારૂ કરૂણારસમય ગીત સાંભળીને રોઉ છુ ' પછી કુબડે તે શ્લોકોનો અર્થ પૂછયો, એટલે તે બ્રાહ્મણે ઘૂતથી માડીને કુંડિનપુર પહોંચવા સુધીની દવદંતીની બધી કથા કહી સંભળાવી પછી કહ્યુ—"અરે કુબ્જ ! તુ સૂર્યપાક રસોઈનો કરનાર છે, એમ આ સુસુમાર નગરના રાજાના દૂતે આવીને અમારા ભીમ રાજાને કહ્યુ. તે સાંભળી ભીમરાજાની પુત્રી દવદંતીએ પોતાના પિતાને પ્રાર્થનાપૂર્વક કહ્યું કે 'સૂર્યપાક રસોઇ કરનાર નળજ હોવા

જોઇએ, બીજો કોઇ તેવો નથી,' તેથી ભીમરાજાએ તને જોવા માટે મને મોકલ્યો છે, પણ તને જો જોઇને મને વિચાર થાય છે—કે દુરાકૃતિવાળો તું કુબડો કયાં! અને દેવતા સરખો રૂપવંત નળ રાજા કયાં! ક્યાં ખજુવો! અને કયાં સૂર્ય! પણ અહીં આવતાં મને શુકન ઘણાં સારાં થયાં હતાં, તેથી જો તુ નળ રાજા ન હોય તો તે બધાં વ્યર્થ થાય છે." આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણની વાત સાંભળી દવદંતીનુ હૃદયમાં ધ્યાન કરતો તે કુબ્જ અધિક અધિક રૂદન કરવા લાગ્યો અને ઘણો આગ્રહ કરીને તે બ્રાહ્મણને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. પછી તેને આ પ્રમાણે કહ્યુ કે 'મહાસતી દવદંતીની અને મહાશય નળરાજાની કથા કહેનારા એવા તારો કેવા પ્રકારે સ્વાગત કરૂં?' એમ કહી સ્નાન ભોજન વિગેરેથી તેનો સત્કાર કર્યો, અને દધિપર્ણે આપેલાં આભરણાદિક તેને આપ્યાં. પછી તે કુશળ બ્રાહ્મણ કુશળક્ષેમ કુંડિનપુર પાછો ગયો અને દવદંતીને તેમજ તેના પિતાને પોતે જોયેલા કુબડાની સર્વ વાર્ત્તા કહી. તેમાં મુખ્ય તેણે મદોન્મત્ત થયેલા હાથીને ખેદ પમાડી તેના પર આરોહણ કર્યુ હતુ, તેમજ સૂર્યપાક રસોઈ બનાવી હતી, અને તેને રાજાએ સુવર્ણમાળા, એક લાખ ટંક અને વસ્ત્રાલંકાર વિગેરે આપ્યાં હતાં તે વાર્ત્તા કરી અને પોતે જે બે શ્લોક કહ્યા હતા અને કુબડે તેને સત્કારપૂર્વક જે કાંઇ આપ્યુ હતુ તે પણ જણાવ્યુ. આ સર્વ સાંભળી વૈદર્ભીએ કહ્યું—'પિતાજી! નળરાજાનુ આવું વિરૂપ રૂપ આહારદોષથી કે કર્મદોષથી થયું હશે, પરંતુ ગજશિક્ષામાં નિપુણતા, આવું અદ્ભુત દાન અને સૂર્યપાક રસવતી એ નળરાજા વિના બીજાને હોયજ નહીં, માટે હે તાત! કોઇ પણ ઉપાયથી એ કુબ્જને અહીં બોલાવો કે જેથી હુ તેની ઇંગિતાદિ ચેષ્ટાઓથી પરીક્ષા કરી લઇશ.'

ભીમરાજા બોલ્યા—'હે પુત્રી! તારો ખોટો સ્વયંવર માંડી દધિપર્ણ રાજાને બોલાવવાને પુરૂષને મોકલું. તારો સ્વયંવર સાંભળી તે તરત અહી આવશે, કારણકે તે તારામા લુબ્ધ હતો અને તુ નળને વરી ગઇ હતી વળી દધિપર્ણની સાથે તે કુબ્જ પણ આવશે, કારણકે તે જો નળરાજા હશે તો તને બીજા વરને આપવાનુ સાંભળી તે સહન કરી શકશે નહી. વળી નળ અશ્વના હૃદયને જાણનાર છે, તેથી જો તે 'કુબડો નળ હશે' તો રથને હાંકતાં તે રથના અશ્વથીજ તે ઓળખી શકાશે, કેમકે જ્યારે તે રથ હાંકે છે, ત્યારે તેના પ્રેરેલા અશ્વો જાણે પવનજ અશ્વમૂર્ત્તિએ થયેલ હોય તેમ પવનવેગી થાય છે. વળી તેને આવવામાં દિવસ પણ નજીકનો જણાવીશ કે જેથી નળ અહીં સત્વર આવે, કેમકે કોઇ બીજો સાધારણ માણસ સ્રીનો પરાભવ સહન કરે નહી, તો નળરાજા તો શી રીતેજ સહન કરે?"

આ પ્રમાણે નિર્ણય કરીને ભીમરાજાએ દૂત મોકલી સુસુમારપુરના દધિપર્ણને પંચમીને દિવસે દવદંતીના સ્વયંવરમાં આવવા આમ ત્રણ મોકલ્યું, એટલે કુંડિનપુર આવવાને તત્પર થયેલો દધિપર્ણ રાજા મનમાં ચિંતવવા લાગ્યો કે—'હુ વૈદર્ભીને પ્રાપ્ત કરવાને ઘણા દિવસ થયા ઇચ્છુ છું તે મળવાનો વખત આવ્યો, પણ તે તો દૂર છે

અને સ્વયંવર તો આવતી કાલેજ છે, તેથી આવતી કાલે ત્યાં શીરીતે પહોંચાય? માટે હવે શું કરવું?' આ પ્રમાણે ચિંતાથી થોડા પાણીમાં માછલું તરફડે તેમ તે તરફડવા લાગ્યો.

આ ખબર સાંભળી કુબ્જ વિચારમાં પડ્યો કે 'સતી દવદંતી બીજા પુરૂષને ઇચ્છેજ નહીં, અને કદિ ઇચ્છે તો હું છતાં તેને બીજો કોણ ગ્રહણ કરે? માટે આ દધિપર્ણ રાજાને હું ત્યાં છ પહોરમાં લઇ જઉં, જેથી તેની સાથે મારૂં પણ ત્યાં પ્રાસંગિક ગમન થાય.' પછી તેણે દધિપર્ણને કહ્યુ "તમે બહુ ખેદ કે ફીકર કરો નહીં, ખેદ કે ચિંતાનુ જે કારણ હોય તે કહો, કેમકે રોગની વાત કહ્યા વગર રોગીની ચિકિત્સા થતી નથી." દધિપર્ણે કુબ્જને કહ્યું, ' નળરાજા મૃત્યુ પામેલ છે, તેથી વૈદર્ભી આવતી કાલે ફરીવાર સ્વયંવર કરે છે. ચૈત્ર માસની શુકલ પંચમીએ તેનો સ્વયંવર છે અને તેના અંતરમાં હવે માત્ર છ પહોર બાકી છે, તો તેટલા વખતમાં હુ ત્યાં શી રીતે જઇ શકીશ? તેનો દૂત ત્યાંથી ઘણા દિવસે જે માર્ગે અહી આવ્યો તેજ માર્ગે હવે હું દોઢ દિવસમાં ત્યાં શી રીતે જઇ શકું! માટે હુ દવદંતીમાં ફોગટનોજ લુબ્ધ થયો છુ.' કુબડે કહ્યું, 'હે રાજન્! જરા પણ ખેદ કરો નહીં. તમને થોડા વખતમાં વિદર્ભાનગરીએ પહોંચાડું, માટે મને તમે અશ્વ સહિત રથ આપો.' રાજાએ કહ્યુ, 'સ્વેચ્છાથી રથાશ્વને લઇ આવ.' પછી નળે ઉત્તમ રથ અને અને સર્વ લક્ષણે લક્ષિત બે જાતિવંત અશ્વો લીધા. તેની સર્વ કાર્યમાં કુશળતા જોઇને દધિપર્ણ વિચારમાં પડ્યો કે 'આ કોઇ સામાન્ય પુરૂષ નથી, તે દેવ કે કોઇ ખેચર હોય એમ લાગે છે.' પછી રથને ઘોડા જોડી કુબ્જે રાજાને કહ્યુ, 'હવે રથમાં બેસો, હું તમને પ્રાતઃકાળે વિદર્ભાનગરીએ પહોંચાડી દઇશ.' પછી રાજા, તાંબૂલવાહક, છત્રધારક, બે ચામરધારીઓ અને કુબ્જ એમ છ જણો સજ્જ કરેલા રથમાં બેઠા. કુબ્જે પેલાં શ્રીફળ અને કરંડકને વસ્ત્રવડે કટિ ઉપર બાંધી પચ નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરી ઘોડાને હંકાર્યા. અશ્વના હૃદયને જાણનારા નળે હાંકેલો તે રથ દેવવિમાનની જેમ સ્વામીના મન જેવા વેગથી ચાલ્યો. તેવામાં વેગથી ચાલતા રથના પવનવડે દધિપર્ણ રાજાનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર ઉડી ગયું, તે જાણે તેણે નળરાજાનું અવતરણ કર્યું હોય તેમ દેખાવા લાગ્યું. દધિપર્ણે કહ્યુ, 'રે કુબ્જ! ક્ષણવાર રથને થોભાવ, જેથી પવનવડે ઉડી ગયેલા મારા વસ્ત્રને હું લઇ લઉં.' દધિપર્ણે કહ્યુ તેટલામાં તો તે રથ પચવીશ યોજન દૂર ચાલ્યો ગયો, એટલે કુબડો હસીને બોલ્યો–'હે રાજન્! તમારૂં વસ્ત્ર ક્યાં છે? તે પડ્યા પછી તો આપણે પચવીશ યોજન દૂર આવ્યા છીએ.' તેવામાં દધિપર્ણે દૂરથી અક્ષ* નામના એક વૃક્ષને ઘણાં ફળથી ભરપૂર જોયું. તે જોઇને તેણે કુબ્જ સારથિને કહ્યુ 'આ વૃક્ષ પર જેટલાં ફળ છે, તેટલાં ગણ્યા વગર પણ હું કહી શકું છુ, તે કૌતુક પાછા ફરતી વખતે હું તને બતાવીશ' કુબ્જે કહ્યુ–'હે રાજન્! તમે કાળક્ષેપનો શામાટે ભય રાખો છો? મારા જેવો અશ્વ હૃદય જાણનાર સારથી છતાં તે ભય તમારે રાખવો નહીં. વળી હું એક મુષ્ટિના પ્રહારથી આ

---

* બેડાનુ વૃક્ષ

વૃક્ષનાં સર્વ ફળો મેઘનાં જળબિંદુની જેમ પૃથ્વી પર તમારી સામેજ પાડી નાખીશ.' રાજાએ કહ્યું--'જો એમ છે તો રે કુબ્જ ! એ ફળો પાડી દે, તે સંખ્યાએ બરાબર અઢાર હજાર થશે, તે કૌતુક જો.' પછી કુબ્જે તે પાડી નાંખ્યા અને રાજાએ તે ગણ્યાં, એટલે બરાબર અઢાર હજાર થયાં, એક પણ અધિક કે ન્યૂન થયું નહીં. પછી કુબ્જે દધિપર્ણની યાચનાથી અશ્વહૃદયવિદ્યા તેને આપી અને તેની પાસેથી સંખ્યાવિદ્યા યથાવિધિ પોતે ગ્રહણ કરી. પછી પ્રાતઃકાળ થયો ત્યાં તો જેનો સારથી કુબ્જ છે એવો રથ વિદર્ભાનગરીની પાસે આવી પહોંચ્યો. તે જોઇ રાજા દધિપર્ણનું મુખ કમળની જેમ વિકસ્વર થયું.

અહીં તેજ વખતે રાત્રીના શેષ ભાગે વૈદર્ભીએ એક સ્વપ્ન જોયું. તેથી હર્ષ પામીને તેણીએ તે પોતાના પિતાની આગળ આ પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યું કે-"આજે રાત્રીના શેષ ભાગે હું સુતી હતી, તેવામાં નિર્વૃત્તિ દેવીએ કોશલાનગરીનું ઉદ્યાન આકાશમાર્ગે અહીં લાવેલું મેં દીઠું. તેમાં એક પુષ્પ ફળથી સુશોભિત આમ્રવૃક્ષ મેં જોયું, એટલે તેની આજ્ઞાથી હુ તેની ઉપર ચઢી ગઈ, પછી તે દેવીએ મારા હાથમાં એક પ્રફુલ્લિત કમળ આપ્યું. હું જ્યારે તે વૃક્ષ ઉપર ચઢી તે વખતે કોઇ એક પક્ષી કે જે પ્રથમથી તેની ઉપર ચઢેલું હતું, તે તત્કાળ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયું." આ પ્રમાણે સ્વપ્નવૃત્તાંત સાંભળી ભીમ રાજા બોલ્યા-'હે પુત્રી ! આ સ્વપ્ન અતિ શુભ ફળદાયક છે. જે તે નિર્વૃત્તિ દેવી જોયાં, તે તારો ઉદય પામેલો પુણ્યરાશિ સમજવો. તેણે લાવેલું આકાશમાં જે કોશલાનું ઉદ્યાન તેં જોયું, તેથી એમ સમજવુ કે તે તારો પુણ્યરાશિ તને કોશલાનગરીનું ઐશ્વર્ય આપશે. આમ્રવૃક્ષ ઉપર ચઢવાથી તારો તારા પતિ સાથે જલદી સમાગમ થશે, તેમજ આગળથી ચઢેલું જે પક્ષી વૃક્ષ ઉપરથી પડ્યું તે કુબરરાજા રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થશે.' આ પ્રમાણે નિઃસંશય તારે સમજવું. વળી પ્રભાતકાળે તને સ્વપ્નનું દર્શન થયું છે, તેથી આજેજ તને નળરાજા મળશે, કારણ કે પ્રભાતકાળનું સ્વપ્ન શીઘ્ર ફળને આપે છે.'

આ પ્રમાણે પિતા પુત્રી વાતો કરે છે તેવામાં દધિપર્ણ રાજા નગરદ્વાર પાસે આવ્યાના એક મંગળ નામના પુરૂષે ભીમરાજાને ખબર આપ્યા. તરતજ ભીમરાજા દધિપર્ણની પાસે આવ્યો, એને મિત્રની જેમ આલિંગન દઇને મળ્યો. પછી ઉતારો આપવા વિગેરેથી તેનો સત્કાર કરીને કહ્યું કે 'હે રાજન ! તમારો કુબડો રસોયો સૂર્યપાક રસોઇ કરી જાણે છે તે અમને બતાવો. તે જોવાની અમને ઘણી ઇચ્છા છે, તેથી હમણાં બીજી વાર્તા કરવાની જરૂર નથી.' પછી દધિપર્ણે તે રસોઈ કરવાની કુબડાને આજ્ઞા આપી, એટલે તેણે કલ્પવૃક્ષની જેમ ક્ષણવારમાં તે કરી બતાવી. પછી દધિપર્ણના આગ્રહથી તેમજ તેના સ્વાદની પરીક્ષા કરવાને માટે તે રસોઇ ભીમરાજા પરિવાર સાથે જમ્યો. તે રસોઇના ભાતથી ભરેલો એક થાળ દવદંતીએ મગાવ્યો અને તે જમી. તે સ્વાદથી તેણે જાણ્યું કે 'આ કુબરો નળરાજાજ છે' દવદંતીએ પોતાના પિતાને કહ્યું કે-'પૂર્વે કોઇ જ્ઞાની આચાર્યે મને કહ્યુ હતુ કે આ ભરતક્ષેત્રમાં સૂર્યપાક રસોઈ નળ સિવાય બીજું કોઇ

જાણતું નથી, માટે આ કુબડો કે હું ઠીગમે તેવો હોય, પણ તે નળરાજાજ છે, તેમાં જરા પણ સંશય નથી. ફક્ત તેવા થવામાં કાંઇક કારણ છે. વળી જેમ આ સૂર્યપાક રસોઇથી નળની પરીક્ષા છે, તેમ બીજી પણ એક પરીક્ષા છે કે જો નળરાજાની આંગળીનો મને સ્પર્શ થાય તો તત્કાળ મારા શરીરપર રોમાંચ ઉભા થાય. માટે એ કુબડો અંગુળીથી તિલક રચતો હોય તેમ મને સ્પર્શ કરે એ એંધાણીથી તે નળરાજા પણ ખરી રીતે ઓળખાઇ આવશે.' પછી ભીમરાજાએ તેને પૂછ્યું, 'તું નળરાજા છે?' તે બોલ્યો, 'તમે બધા ભ્રાંત થયા છો, કેમકે દેવતા જેવો સ્વરૂપવાન્ નળરાજા ક્યાં અને જોવાને પણ અયોગ્ય એવો હું ક્યાં?' પછી રાજાના અતિ આગ્રહથી તે કુબડે લીલા અક્ષરને માર્જન કરવાવડે જેમ પત્રને અડકે તેમ અતિ લાઘવથી અંગુળીવડે દવદંતીના વક્ષઃસ્થળને સ્પર્શ કર્યો. તેથી અંગુળીનો સહજ માત્ર સ્પર્શ થતાં જ અદ્વૈત આનંદ મળવાથી વૈદર્ભીનું શરીર કરચલાની જેવું રોમાંચિત થઇ ગયું, એટલે વૈદર્ભીએ કહ્યું કે 'હે પ્રાણેશ! તે વખતે તો મને સુતી મૂકીને ચાલ્યા ગયા હશો, પણ હવે ક્યાં જશો? ઘણે લાંબે કાળે તમે મારી દૃષ્ટિએ પડ્યા છો.' આ પ્રમાણે વાર વાર કહીને પછી તે કુબ્જને અંતર્ગૃહમાં લઇ ગઈ. ત્યાં કુબ્જે પેલાં શ્રીફળ અને કરંડકમાંથી વસ્ત્રાલંકાર કાઢ્યાં. તેને ધારણ કરવાથી તે પોતાના અસલ સ્વરૂપને પામ્યો. વૈદર્ભીએ વૃક્ષને લતાની જેમ પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપવાળા પતિનું સર્વાંગ આલિંગન કર્યું. પછી કમળનયન નળરાજા દ્વાર પાસે આવ્યો, એટલે ભીમરાજાએ આલિંગન કરીને પોતાના સિંહાસનપર તેને બેસાડ્યો, અને "તમેજ મારા સ્વામી છો, આ બધું તમારૂં છે, માટે મને આજ્ઞા આપો, શું કરૂં?" આ પ્રમાણે બોલતો ભીમરાજા તેની આગળ છડીદારની જેમ અંજલિ જોડીને ઉભો રહ્યો. દધિપર્ણે પણ નળરાજાને નમીને કહ્યું કે 'સર્વદા તમે મારા નાથ છો, મેં અજ્ઞાનથી તમારી પ્રત્યે જે કાંઇ અન્યાયપ્રવૃત્તિ કરી હોય તે ક્ષમા કરશો.'

અન્યદા ધનદેવ સાર્થવાહ મોટી સમૃદ્ધિ સાથે હાથમાં ભેટણું લઇને ભીમરથ રાજાને મળવા આવ્યો. વૈદર્ભીના પ્રથમના ઉપકારી તે સાર્થવાહનો ભીમરાજાએ બંધુની જેમ અત્યંત સત્કાર કર્યો. પછી પૂર્વે કરેલા ઉપકારથી થયેલી અનિવાર્ય ઉત્કંઠાને લીધે દવદંતીએ પોતાના પિતાને કહ્યું, જેથી તેણે રાજા ઋતુપર્ણ, ચંદ્રયશા, તેની પુત્રી ચંદ્રવતી અને તાપસપુરના રાજા વસંતશ્રીશેખરને તેડાવ્યાં, એટલે તે બધા ત્યાં આવ્યાં. ભીમરાજાએ અતિ સત્કાર કરેલા તેઓ નવનવા આતિથ્યથી પ્રસન્ન ચિત્તવાળા થઇને એક માસ સુધી ત્યાં રહ્યાં.

એક વખતે તેઓ સર્વે ભીમરાજાની સભામાં એકઠાં થઇને બેઠાં હતાં, તેવામાં પ્રાતઃકાળે પોતાની પ્રભાથી આકાશને પ્રકાશિત કરતો કોઇ દેવ ત્યાં આવ્યો. તેણે અંજળિ જોડી વૈદર્ભીને કહ્યું, 'હું તે વિમળમતિ નામે તાપસપતિ છું કે જેને તમે પૂર્વે પ્રતિબોધ આપ્યો હતો તે સંભારો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને હું સૌધર્મ દેવલોકમાં શ્રીકેસર નામના વિમાનમાં શ્રીકેસર નામે દેવ થયો છું. મારા જેવા મિથ્યાદૃષ્ટિને તમે અર્હદ્ધર્મમાં સ્થાપિત

કર્યો. તે ધર્મના પ્રભાવથી તમારા પ્રસાદવડે અત્યારે હું દેવતા થયો છું.' આ પ્રમાણે કહી, સાત કોટી સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરીને કૃતજ્ઞતા પ્રકાશિત કરી તે દેવ કોઈ ઠેકાણે અંતર્ધાન થઇ ગયો. પછી વસંતશ્રીશેખર, દધિપર્ણ, ઋતુપર્ણ, ભીમ અને બીજા મહા બળવાન્ રાજાઓએ મળીને નળરાજાને રાજ્યાભિષેક કર્યો, અને તેમની આજ્ઞાથી તે રાજાઓએ પૃથ્વીને પણ સંકડામણ આપે તેવાં પોતપોતાનાં સૈન્યો ત્યાં એકઠાં કર્યાં. પછી શુભ દિવસે અતુલ પરાક્રમી નળરાજાએ પોતાની રાજ્યલક્ષ્મી પાછી લેવાની ઈચ્છાથી તે રાજાઓની સાથે અયોધ્યા તરફ પ્રયાણ કર્યું. કેટલેક દિવસે સૈન્યની રજથી સૂર્યને ઢાંકી દેતો નળરાજા અયોધ્યાએ પહોંચ્યો, અને રતિવલ્લભ નામના ઉદ્યાનમાં તેણે પડાવ કર્યો. નળને આવા ઉત્તમ વૈભવસંયુક્ત આવેલો જાણી ભયથી કંઠપ્રાણ થઈ ગયો હોય તેમ કૂબર અત્યંત આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયો. નળે દૂત મોકલીને તેને કહેવરાવ્યું કે—"આપણે ફરીવાર દ્યૂત રમીએ અને તેમાં એવું પણ કરીએ કે જેથી મારી સર્વ લક્ષ્મી તારી થાય કે તારી સર્વ લક્ષ્મી મારી થાય." એ સાંભળી કૂબર રણના ભયથી મુક્ત થવાથી ખુશી થયો અને વિજયની ઇચ્છાએ તેણે ફરીવાર દ્યૂત આરંભ્યું. તેમાં અનુજ બંધુથી વિશેષ ભાગ્યવાન્ એવા નળે કૂબરની સર્વ પૃથ્વી જીતી લીધી. કેમકે સદ્‌ભાગ્યનો યોગ હોય છે ત્યારે વિજય તો માણસના કરકમળમાં હંસરૂપ થાય છે. નળે કૂબરનું સર્વ રાજ્ય જીતી લીધું તે છતાં અને તે કૂબર અતિ ક્રૂર હતો તે છતાં પણ 'આ મારો અનુજ બંધુ છે' એમ જાણી નળે તેના ઉપર અવકૃપા કરી નહીં. ઉલટું ક્રોધ રહિત નળે પોતાનું રાજ્ય પોતાવડે અલંકૃત કરીને કૂબરને પૂર્વની જેમ યુવરાજપદ આપ્યું. નળે પોતાનું રાજ્ય મેળવીને પછી દવદંતી સાથે કોશલાનગરીનાં સર્વ ચૈત્યોની ઉત્કંઠાપૂર્વક વંદના કરી. ભરતાર્ધના નિવાસી રાજાઓ ભક્તિથી રાજ્યાભિષેકની માંગળિક ભેટા લઇને ત્યાં આવ્યા. પછી સર્વ રાજાઓ જેના અખંડ શાસનને પાળે છે એવા નળે ઘણાં હજાર વર્ષો સુધી કોશલાનું રાજ્ય કર્યું.

એક વખતે નિષધ રાજા જે સ્વર્ગમાં દેવતા થયેલા છે, તેમણે આવીને વિષયસાગરમાં નિમગ્ન થયેલા મગરમચ્છ જેવા નળરાજાને આ પ્રમાણે પ્રતિબોધ આપ્યો—'રે વત્સ ! આ સંસારરૂપ અરણ્યમાં તારા વિવેકરૂપ ધનને વિષયરૂપ ચોર લુંટી જાય છે, તથાપિ તું પુરૂષ થઇને કેમ તેનું રક્ષણ કરતો નથી ? મેં પૂર્વે તને દીક્ષાનો સમય જણાવવાનું કબુલ કર્યું હતુ, તો હવે તે સમય આવ્યો છે, માટે આયુષ્યરૂપ વૃક્ષના ફળરૂપ દીક્ષાને ગ્રહણ કર.' આ પ્રમાણે કહી તે નિષધ દેવ અંતર્ધાન થયો.

તે વખતે જિનસેન નામના એક અવધિજ્ઞાની સૂરી ત્યાં પધાર્યા. દવદંતી અને નળે તેમની સમીપે જઇને તેમને આદરથી વંદના કરી. પછી તેમણે પોતાના પૂર્વ ભવ પૂછ્યા. એટલે તે કહીને મુનિ બોલ્યા કે–'પૂર્વે તમે મુનિને ક્ષીરદાન કર્યું હતું તેથી તમને આ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. અને તે વખતે તમને બાર ઘડી મુનિ પર ક્રોધ રહ્યો હતો તેથી આ ભવમાં તમને બાર વર્ષનો વિયોગ રહ્યો છે.' આ પ્રમાણે સાંભળી પુષ્કર નામના પોતાના

પુત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાડી નળ અને દવદંતીએ તે મુનિપાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું, અને તે ચિરકાળ સુધી પાળ્યું. અન્યદા નળને વિષયવાસના ઉત્પન્ન થઇ, તેથી તેણે દવદંતી ઉપર ભોગને માટે મન કર્યું. તે વાત જાણીને આચાર્યે તેનો ત્યાગ કર્યો, એટલે તેના પિતા નિષધ દેવે આવીને તેને પ્રતિબોધ આપ્યો. પછી વ્રત પાળવાને અશક્ત એવા નળે અનશન ગ્રહણ કર્યું. તે વાત સાંભળીને નળ ઉપર અનુરાગવાળી દવદંતીએ પણ અનશન આદર્યું.

આ પ્રમાણે કથા કહીને કુબેર વસુદેવને કહે છે-" હે વસુદેવ ! તે નળ મૃત્યુ પામીને હું કુબેર થયો છું, અને દવદંતી મૃત્યુ પામીને મારી પ્રિયા થઇ હતી, તે ત્યાંથી ચ્યવીને આ કનકવતી થઇ છે. એની ઉપર પૂર્વ ભવના પત્નીપણાના સ્નેહથી અતિશય મોહિત થઇ હું અહીં આવેલો છું, કેમકે સ્નેહ સેંકડો જન્મ સુધી ચાલે છે. હે દશાર્હ વસુદેવ ! આ ભવમાં આ કનકવતી સર્વ કર્મને ઉન્મૂલન કરી નિર્વાણને પ્રાપ્ત થશે. પૂર્વે ઈન્દ્રની સાથે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હું તીર્થંકરને વંદના કરવાને ગયો હતો, ત્યાં વિમળસ્વામી અર્હંતે મને આ વૃત્તાંત જણાવ્યો હતો."

આ પ્રમાણે વસુદેવને કનકવતીના પૂર્વ ભવની કથા કહીને કુબેર અંતર્ધાન થઇ ગયો. પછી સૌભાગ્યવંતમાં શિરોમણિ અને અદ્વિતીય રૂપવાન્ વસુદેવ ચિરકાળના અતિશય અનુરાગના યોગથી કનકવતીને પરણીને અનેક ખેચરીઓની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि कनकवती-परिणयन तत्पूर्वभववर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

સર્ગ ૪ થો.

વસુદેવ ચરિત્ર. (ચાલુ)

એક વખતે વસુદેવ સુતા હતા, ત્યાં સૂર્પક નામના વિદ્યાધરે આવીને તેનું હરણ કર્યું. તત્કાળ જાગીને તેણે સૂર્પકની ઉપર મુષ્ટિનો પ્રહાર કર્યો, જેથી સૂર્પકે તેને છોડી દીધા, એટલે વસુદેવ ગોદાવરી નદીમાં પડ્યા. તેને તરીને તે કોલ્લાપુરમાં આવ્યા, અને ત્યાંના રાજા પદ્મરથની પુત્રી પદ્મશ્રીને પરણ્યા. ત્યાંથી તેનું નીલકંઠ વિદ્યાધરે હરણ કર્યું, અને માર્ગમાં પડ્યા મૂકયા એટલે તે ચંપાપુરી પાસેના સરોવરમાં પડ્યા, તેમાંથી તરી નગરમાં આવી મંત્રીની પુત્રીને પરણ્યા. ત્યાંથી સૂર્પક વિદ્યાધરે પાછું તેમનું હરણ કર્યું, અને માર્ગે પડતા મૂકયા, એટલે ગંગાનદીના જળમાં પડ્યા. તે નદી તરીને મુસાફરોની સાથે ચાલતાં એક પલ્લીમાં આવ્યા, ત્યાં પલ્લીપતિની જરા નામની કન્યાને પરણ્યા. તેનાથી જરાકુમાર નામે પુત્ર થયો. ત્યાંથી નીકળી અવંતિસુંદરી, સૂરસેના, નરદ્વેષી, જીવયશા અને બીજી રાજકન્યાઓને પરણ્યા.

એકદા વસુદેવ અન્યત્ર જતા હતા, તેવામાં કોઇ દેવતાએ આવીને તેને કહ્યું કે ' હે વસુદેવ ! રૂધિર રાજાની કન્યા રોહિણીને હું તને તેના સ્વયંવરમાં આપું છું, માટે તારે ત્યાં જઇને પટહ (ઢોલ) વગાડવો. ' પછી વસુદેવ અરિષ્ટપુરમાં રોહિણીના સ્વયંવરમંડપમાં ગયા. ત્યાં જરાસંધ વિગેરે રાજાઓ આવીને બેઠા હતા, તે વખતે જાણે સાક્ષાત્ ચન્દ્રની સ્રી રોહિણી પૃથ્વીપર આવેલ હોય તેવી રોહિણીકુમારી મંડપમાં આવી. તે સમયે પોતે રૂચિકર થાય તેવી ઇચ્છાથી સર્વ રાજાઓ વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ રોહિણી તરફ કરવા લાગ્યા, પણ તેમાંથી કોઇ પણ પોતાને અનુરૂપ ન લાગવાથી તેને કોઇ રાજા રૂચ્યો નહીં. તે વખતે વસુદેવ બીજો વેષ લઇને વાજિત્રો વગાડનારાઓની વચમાં બેસી પટહ વગાડવા લાગ્યા, તે વાદ્યમાંથી એવા સ્ફુટ અક્ષર નીકળતા હતા કે " હે કુરંગાક્ષિ ! અહીં આવ, મૃગલીની જેમ શું જોઈ રહી છુ ? હું તારો યોગ્ય ભર્તા છુ, અને તારા સંગમમાં ઉત્સુક છુ. " આ અક્ષરો સાંભળી રોહિણીએ તેના સામું જોયું, જોતાં વેંતજ રોમાંચિત થઇને તેણે તેના કંઠમાં સ્વયંવરની માળા આરોપિત કરી. તે સમયે ત્યાં આવેલા રાજાઓમા ' આને મારો ' એવો કોલાહલ થઈ રહ્યો, કારણકે 'રોહણી એક વાજિત્ર વગાડનારને વરી ' એથી તેમનું ઘણું ઉપહાસ્ય થયુ હતું. કોશલાના રાજા દંતવક્રે અતિ વક્ર વાણીથી મશ્કરાની જેમ રૂધિર રાજાને ઉપહાસ્યમાં કહ્યુ કે–' જો તમારે આ કન્યા એક ઢોલકીઆને આપવી હતી, તો આ બધા કુલીન રાજાઓને તમે કુલીન જોઇને શામાટે બોલાવ્યા ? આ કન્યા ગુણને જાણનારી ન હોય અને તેથી જો આવા વાજિત્ર વગાડનારને વરે તો તે વાત ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી, કારણ કે બાલ્યવયમાં કન્યાનો શાસ્તા[૧] પિતા છે. ' રૂધિર રાજા બોલ્યો–' હે રાજન્ ! તે વિષે તમારે કાંઇ પણ

---

૧ શિક્ષા કરનાર

વિચાર કરવાની જરૂર નથી, કારણ કે સ્વયંવરમાં જેને કન્યા વરે તે પુરૂષ પ્રમાણ છે.' તે વખતે ન્યાયવેત્તા વિદુરે કહ્યું, 'જો કે આ તમારૂં વચન યુક્ત છે, તથાપિ આ પુરૂષને કુળ વિગેરે પૂછવું જોઇએ.' તે વખતે વસુદેવ બોલ્યા કે–'મારા કુળ વિષે કાંઇ પણ પૂછવાનો આ અવસર નથી. આ કન્યા મને વરી તેથી જેવો તેવો પણ હું - તેને યોગ્યજ છુ. મને વરેલી આ કન્યાને જે સહન કરી શકશે નહીં અને તેને હરવાને આવશે, તેને ભૂજબળ બતાવીને હુ મારૂ કુળ ઓળખાવીશ.' વસુદેવનાં આવાં ઉદ્ધત વચન સાંભળી ક્રોધ પામેલા જરાસંધે સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજાઓને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી કે–' પ્રથમ તો આ રૂધિર રાજાજ રાજાઓમાં વિરોધ ઉત્પન્ન કરનાર છે અને બીજે આ ઢોલી ઢોલ વગાડવાથી ઉન્મત્ત થઇ ગયેલો છે. તેણે આ રાજકન્યા પ્રાપ્ત કરી એટલાથી પણ તે તૃપ્તિ પામ્યો નથી, તેથી પવને નીચા કરેલા વૃક્ષનું ફળ મેળવીને વામન પુરૂષ ગર્વ કરે તેમ ગર્વ કરે છે, માટે આ રૂધિર રાજાને અને આ વાદકને બન્નેને મારી નાખો.' આવી જરાસધની આજ્ઞા થતાં સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજાઓ યુદ્ધ કરવાને માટે તૈયાર થયા. તે સમયે દધિમુખ નામે ખેચરપતિ પોતે સારથી થઈને રથ લાવ્યો અને તેમાં રણ કરવાને ઉદ્યત એવા વસુદેવને તેણે બેસાડ્યા. રણમાં દુર્ધર એવા વસુદેવે વેગવતીની માતા અંગારવતીએ જે ધનુષ્યાદિ શસ્ત્રો આપ્યાં હતાં તે ગ્રહણ કર્યા. જરાસધના રાજાઓએ રૂધિર રાજાનું સૈન્ય ભાંગી નાંખ્યું, એટલે વસુદેવે દધિમુખને પ્રેરીને રથના ઘોડા આગળ હંકાવ્યા. વસુદેવે પ્રથમ ઉઠેલા શત્રુંજય રાજાને જીતી લીધો, દંતવક્રને ભગ્ન કર્યો અને શલ્ય રાજાને હંફાવી દીધો. તે વખતે જરાસંધે સમુદ્રવિજયને કહ્યુ કે 'આ કાંઇ સામાન્ય વાજિત્ર વગાડનારો જણાતો નથી, પણ બીજા રાજાઓથી જીતાવો અસાધ્ય જણાય છે, માટે તમેજ તત્પર થઇને તેને મારી નાખો, તેને મારશો તો આ રાજકન્યા રોહિણી તમારીજ છે, માટે સર્વ રાજાઓને ભંગ કરી જે વિલખા કર્યા છે તે વિલખાપણું દૂર કરો.' સમુદ્રવિજય બોલ્યા–'હે રાજન્ ! મારે પરસ્ત્રી જોઈતી નથી, પણ તમારીઆજ્ઞાથી એ બળવાન્ નરની સાથે હું યુદ્ધ કરીશ' આ પ્રમાણે કહીને રાજા સમુદ્રવિજયે ભાઈની સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું. તે બનેનું ચિરકાળ સુધી વિશ્વને આશ્ચર્યકારી શસ્ત્રાશસ્ત્રી યુદ્ધ ચાલ્યું. એટલે 'આ કોઈ મારા કરતાં પણ સમર્થ પુરૂષ છે' એમ સમુદ્રવિજય વિચારમાં પડ્યા. તે વખતે વસુદેવે એક અક્ષર સહિત બાણ નાખ્યુ. સમુદ્રવિજયે તે બાણ લઈ તે પર લખેલા અક્ષરો આ પ્રમાણે વાંચ્યા કે "છદ્મથી[૧] નીકળી ગયેલો તમારો બંધુ વસુદેવ તમને નમસ્કાર કરે છે." આ પ્રમાણેનાં અક્ષરો વાંચતાંજ સમુદ્રવિજય હર્ષ પામ્યા અને સાયંકાળે વાછડાને મળવાને ઉત્સુક થયેલી ગાયની જેમ 'વત્સ–વત્સ' એમ કહેતાં રથમાંથી ઉતરીને તેની સામે દોડ્યા. વસુદેવ પણ રથમાંથી ઉતરીને તેમના ચરણમાં પડ્યા. સમુદ્રવિજય તેને ઉભા કરીને બે હાથવડે આલિંગન કરી ભેટી પડ્યા. જ્યેષ્ટ

૧ કોઇ પ્રકારના મિષથી, કપટથી

सर्ग ४ थो.

વસુદેવ ચરિત્ર. (ચાલુ)

એક વખતે વસુદેવ સુતા હતા, ત્યાં સૂર્પક નામના વિદ્યાધરે આવીને તેનું હરણ કર્યું. તત્કાળ જાગીને તેણે સૂર્પકની ઉપર મુષ્ટિનો પ્રહાર કર્યો, જેથી સૂર્પકે તેને છોડી દીધા, એટલે વસુદેવ ગોદાવરી નદીમાં પડ્યા. તેને તરીને તે કોલ્લાપુરમાં આવ્યા, અને ત્યાંના રાજા પદ્મરથની પુત્રી પદ્મશ્રીને પરણ્યા. ત્યાંથી તેનું નીલકંઠ વિદ્યાધરે હરણ કર્યું, અને માર્ગમાં પડ્યા મુકયા એટલે તે ચંપાપુરી પાસેના સરોવરમાં પડ્યા, તેમાંથી તરી નગરમાં આવી મંત્રીની પુત્રીને પરણ્યા. ત્યાંથી સૂર્પક વિદ્યાધરે પાછું તેમનું હરણ કર્યું, અને માર્ગે પડતા મૂકયા, એટલે ગંગાનદીના જળમાં પડ્યા. તે નદી તરીને મુસાફરોની સાથે ચાલતાં એક પલ્લીમાં આવ્યા, ત્યાં પલ્લીપતિની જરા નામની કન્યાને પરણ્યા. તેનાથી જરાકુમાર નામે પુત્ર થયો. ત્યાંથી નીકળી અવંતિસુંદરી, સૂરસેના, નરદ્વેષી, જીવયશા અને બીજી રાજકન્યાઓને પરણ્યા.

એકદા વસુદેવ અન્યત્ર જતા હતા, તેવામા કોઇ દેવતાએ આવીને તેને કહ્યુ કે 'હે વસુદેવ ! રૂધિર રાજાની કન્યા રોહિણીને હું તને તેના સ્વયંવરમાં આપું છું, માટે તારે ત્યાં જઇને પટહ (ઢોલ) વગાડવો.' પછી વસુદેવ અરિષ્ટપુરમાં રોહિણીના સ્વયંવરમંડપમાં ગયા. ત્યાં જરાસંધ વિગેરે રાજાઓ આવીને બેઠા હતા, તે વખતે જાણે સાક્ષાત્ ચન્દ્રની સ્ત્રી રોહિણી પૃથ્વીપર આવેલ હોય તેવી રોહિણીકુમારી મંડપમાં આવી. તે સમયે પોતે રૂચિકર થાય તેવી ઇચ્છાથી સર્વ રાજાઓ વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ રોહિણી તરફ કરવા લાગ્યા, પણ તેમાંથી કોઇ પણ પોતાને અનુરૂપ ન લાગવાથી તેને કોઇ રાજા રૂચ્યો નહીં. તે વખતે વસુદેવ બીજો વેષ લઇને વાજિંત્રો વગાડનારાઓની વચમાં બેસી પટહ વગાડવા લાગ્યા, તે વાદ્યમાંથી એવા સ્ફુટ અક્ષર નીકળતા હતા કે "હે કુરંગાક્ષિ ! અહીં આવ, મૃગલીની જેમ શું જોઈ રહી છુ ? હુ તારો યોગ્ય ભર્ત્તા છુ, અને તારા સંગમમાં ઉત્સુક છુ." આ અક્ષરો સાંભળી રોહિણીએ તેના સામું જોયું, જોતાં વેંતજ રોમાંચિત થઇને તેણે તેના કંઠમાં સ્વયંવરની માળા આરોપિત કરી. તે સમયે ત્યાં આવેલા રાજાઓમા 'આને મારો' એવો કોલાહલ થઈ રહ્યો, કારણકે 'રોહણી એક વાજિંત્ર વગાડનારને વરી' એથી તેમનું ઘણું ઉપહાસ્ય થયુ હતું. કોશલાના રાજા દંતવક્રે અતિ વક્ર વાણીથી મશ્કરાની જેમ રૂધિર રાજાને ઉપહાસ્યમાં કહ્યુ કે–'જો તમારે આ કન્યા એક ઢોલકીઆને આપવી હતી, તો આ બધા કુલીન રાજાઓને તમે કુલીન જોઇને શામાટે બોલાવ્યા ? આ કન્યા ગુણને જાણનારી ન હોય અને તેથી જો આવા વાજિંત્ર વગાડનારને વરે તો તે વાત ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી, કારણ કે બાલ્યવયમાં કન્યાનો શાસ્તા[1] પિતા છે.' રૂધિર રાજા બોલ્યો–' હે રાજન્ ! તે વિષે તમારે કાંઇ પણ

---

૧ શિક્ષા કરનાર

વિચાર કરવાની જરૂર નથી, કારણ કે સ્વયંવરમાં જેને કન્યા વરે તે પુરૂષ પ્રમાણ છે.' તે વખતે ન્યાયવેત્તા વિદુરે કહ્યું, 'જો કે આ તમારૂં વચન યુક્ત છે, તથાપિ આ પુરૂષને કુળ વિગેરે પૂછવું જોઇએ.' તે વખતે વસુદેવ બોલ્યા કે–'મારા કુળ વિષે કાંઇ પણ પૂછવાનો આ અવસર નથી. આ કન્યા મને વરી તેથી જેવો તેવો પણ હું તેને યોગ્યજ છું. મને વરેલી આ કન્યાને જે સહન કરી શકશે નહીં અને તેને હરવાને આવશે, તેને ભૂજબળ બતાવીને હું મારૂં કુળ ઓળખાવીશ.' વસુદેવનાં આવાં ઉદ્ધત વચન સાંભળી ક્રોધ પામેલા જરાસંધે સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજાઓને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી કે–' પ્રથમ તો આ રૂધિર રાજાજ રાજાઓમાં વિરોધ ઉત્પન્ન કરનાર છે અને બીજો આ ઢોલી ઢોલ વગાડવાથી ઉન્મત્ત થઇ ગયેલો છે. તેણે આ રાજકન્યા પ્રાપ્ત કરી એટલાથી પણ તે તૃપ્તિ પામ્યો નથી, તેથી પવને નીચા કરેલા વૃક્ષનું ફળ મેળવીને વામન પુરૂષ ગર્વ કરે તેમ ગર્વ કરે છે; માટે આ રૂધિર રાજાને અને આ વાદકને બન્નેને મારી નાખો.' આવી જરાસંધની આજ્ઞા થતાં સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજાઓ યુદ્ધ કરવાને માટે તૈયાર થયા. તે સમયે દધિમુખ નામે ખેચરપતિ પોતે સારથી થઇને રથ લાવ્યો અને તેમાં રણ કરવાને ઉદ્યત એવા વસુદેવને તેણે બેસાડ્યા. રણમાં દુર્ધર એવા વસુદેવે વેગવતીની માતા અંગારવતીએ જે ધનુષ્યાદિ શસ્ત્રો આપ્યાં હતાં તે ગ્રહણ કર્યાં. જરાસંધના રાજાઓએ રૂધિર રાજાનું સૈન્ય ભાંગી નાંખ્યું, એટલે વસુદેવે દધિમુખને પ્રેરીને રથના ઘોડા આગળ હંકાવ્યા. વસુદેવે પ્રથમ ઉઠેલા શત્રુંજય રાજાને જીતી લીધો, દંતવક્રને ભગ્ન કર્યો અને શલ્ય રાજાને હંફાવી દીધો. તે વખતે જરાસંધે સમુદ્રવિજયને કહ્યું કે 'આ કાંઇ સામાન્ય વાજિત્ર વગાડનારો જણાતો નથી, પણ બીજા રાજાઓથી જીતાવો અસાધ્ય જણાય છે, માટે તમેજ તત્પર થઇને તેને મારી નાખો, તેને મારશો તો આ રાજકન્યા રોહિણી તમારીજ છે, માટે સર્વ રાજાઓને ભંગ કરી જે વિલખા કર્યા છે તે વિલખાપણું દૂર કરો.' સમુદ્રવિજય બોલ્યા–'હે રાજન્ ! મારે પરસ્ત્રી જોઈતી નથી, પણ તમારી આજ્ઞાથી એ બળવાન્ નરની સાથે હું યુદ્ધ કરીશ.' આ પ્રમાણે કહીને રાજા સમુદ્રવિજયે ભાઈની સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું. તે બન્નેનું ચિરકાળ સુધી વિશ્વને આશ્ચર્યકારી શસ્ત્રાશસ્ત્રી યુદ્ધ ચાલ્યું. એટલે 'આ કોઈ મારા કરતાં પણ સમર્થ પુરૂષ છે' એમ સમુદ્રવિજય વિચારમાં પડ્યા. તે વખતે વસુદેવે એક અક્ષર સહિત બાણ નાખ્યું. સમુદ્રવિજયે તે બાણ લઈ તે પર લખેલા અક્ષરો આ પ્રમાણે વાંચ્યા કે "છદ્મથી[૧] નીકળી ગયેલો તમારો બંધુ વસુદેવ તમને નમસ્કાર કરે છે." આ પ્રમાણેનાં અક્ષરો વાંચતાંજ સમુદ્રવિજય હર્ષ પામ્યા અને સાયંકાળે વાછડાને મળવાને ઉત્સુક થયેલી ગાયની જેમ 'વત્સ–વત્સ' એમ કહેતાં રથમાંથી ઉતરીને તેની સામે દોડ્યા. વસુદેવ પણ રથમાંથી ઉતરીને તેમના ચરણમાં પડ્યા. સમુદ્રવિજય તેને ઉભા કરીને બે હાથવડે આલિંગન કરી ભેટી પડ્યા. જ્યેષ્ઠ

૧ કોઇ પ્રકારના મિષથી, કપટથી

બંધુએ તેને પૂછ્યું કે 'હે વત્સ! આજ સો વર્ષ થયાં તું કયાં ગયો હતો?' એટલે વસુદેવે પ્રથમથી માંડી સર્વ વૃત્તાંત તેને કહી સંભળાવ્યો. આવા પરાક્રમી બંધુથી સમુદ્રવિજયને જેટલો હર્ષ થયો, તેટલોજ એવો જમાઇ મળવાથી રૂધિરરાજાને પણ હર્ષ થયો. જરાસંઘે તેને પોતાના સામંતોનો બંધુ જાણ્યો એટલે તેનો કોપ શાંત થઈ ગયો, કારણ કે " પોતાના જનને ગુણાધિક જાણીને સર્વને હર્ષ થાય છે. "

પછી તે પ્રસંગે મળેલા રાજાઓએ અને સ્વજનોએ શુભ દિવસે ઉત્સવ સાથે વસુદેવ અને રોહિણીનો વિવાહોત્સવ કર્યો. રૂધિર રાજાએ પૂજેલા જરાસંધ વિગેરે પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા અને યાદવો કંસ સહિત એક વર્ષ સુધી ત્યાંજ રહ્યા.

એક વખતે એકાંતમાં વસુદેવે રોહિણીને પૂછ્યું કે 'બીજા મોટા મોટા રાજાઓને છોડી દઇને માગ જેવા એક વાજિત્ર વગાડનારને તું કેમ વરી?' રોહિણી બોલી—"હું હમેશાં પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાને પૂજું છું, એક વખતે તેણીએ આવીને મને કહ્યુ કે 'દશમો દશાર્હ તારો પતિ થશે, તેને તારા સ્વયંવરમાં ઢોલ વગાડનાર તરીકે તુ ઓળખી લેજે.' તેની પ્રતીતિવડે હું તમને વરી છું."

એક વખતે સમુદ્રવિજય વિગેરે સભામાં બેઠા હતા, તેવામાં કોઇ આધેડ સ્ત્રી આશીષ આપતી આપતી આકાશમાંથી ઉતરી. તેણીએ આવીને વસુદેવને કહ્યુ કે 'ધનવતી નામે હું બાલચંદ્રાની માતા છું, અને મારી પુત્રીને માટે તમને લેવાને આવી છું. મારી પુત્રી બાલચંદ્રા સર્વ કાર્યમાં વેગવતી છે, પરંતુ તમારા વિયોગથી રાત દિવસ પીડિત રહે છે.' તે સાંભળી વસુદેવે સમુદ્રવિજયના મુખ સામુ જોયું, એટલે તે બોલ્યા—'વત્સ! જા, પણ પૂર્વની જેમ ચિરકાળ રહીશ નહીં.' પછી રાજાની આજ્ઞા મેળવી પોતાનો પૂર્વ અપરાધ ખમાવીને વસુદેવ તે આધેડ સ્ત્રીની સાથે ગગનવલ્લભ નગરે ગયા. રાજા સમુદ્રવિજય કંસની સાથે પોતાને નગરે આવ્યા અને નિરંતર વસુદેવના આગમનમાં ઉત્સુક થઇને રહેવા લાગ્યા. અહીં વસુદેવ કાંચનદંષ્ટ્ર નામના ખેચરપતિ (કન્યાના પિતા) એ કલ્પેલી બાલચંદ્રાને મોટા ઉત્સવથી પરણ્યા. પછી પૂર્વે પરણેલી સર્વ ઉત્તમ સ્ત્રીઓને પોતપોતાનાં સ્થાનકથી લઇ સંખ્યાબંધ ખેચરોથી યુક્ત થઈ શ્રેષ્ઠ વિમાનમાં બેસી વસુદેવ શૌર્યપુરે આવ્યા. તે વખતે ચિરકાળથી ઉત્કંઠિત એવા સમુદ્રવિજયે ઉર્મિરૂપ ભૂજાને પ્રસારી ચંદ્રને આલિંગન કરતા સમુદ્રની જેમ તેને દૃઢ આલિંગન કર્યું.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि
वसुदेवहिंडिवर्णो नामनो चतुर्थः सर्गः ॥

સર્ગ ૫ મો.

રામ, કૃષ્ણ તથા અરિષ્ટનેમિનો જન્મ, કંસનો વધ અને દ્વારિકાનગરીનું સ્થાપન.

હસ્તિનાપુરમાં કોઈ શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો, તેને લલિત નામે એક પુત્ર હતો, તે તેની માતાને ઘણો વહાલો હતો. એક વખતે તે શેઠાણીને ઘણો સંતાપદાયક ગર્ભ રહ્યો. તેણીએ વિવિધ દ્રવ્ય–ઉપચારોથી તે પાડવા માંડ્યો તોપણ તે ગર્ભ પડ્યો નહીં. સમય પૂર્ણ થયે શેઠાણીને પુત્ર આવ્યો. તેને કાંઇક તજી દેવાને માટે તેણે દાસીને આપ્યો. તે શેઠના જોવામાં આવતાં તેણે દાસીને પૂછ્યું કે 'આ શું કરે છે?' દાસી બોલી–'આ પુત્ર શેઠાણીને અનિષ્ટ છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરાવે છે.' તે જાણી શેઠે દાસી પાસેથી તે પુત્રને લઇ લીધો અને ગુપ્ત રીતે બીજે સ્થાને ઉછેરવા આપ્યો. પિતાએ તેનું ગંગદત્ત એવું નામ પાડ્યું. તેને માતાથી છાની રીતે લલિત પણ રમાડતો હતો. એક વખતે વસંતોત્સવ આવ્યો, ત્યારે લલિતે પિતાને કહ્યું કે 'આજે ગંગદત્તને સાથે જમાડો તો ઘણું સારૂં.' શ્રેષ્ઠી બોલ્યા–'પુત્ર! જો તારી મા જુએ તો સારૂં નહીં.' લલિતે કહ્યુ, 'હે તાત! મારી માતા જુએ નહીં તેવો હું યત્ન કરીશ.' પછી શેઠે તેમ કરવાની આજ્ઞા આપી, એટલે લલિતે ગંગદત્તને પડદામાં રાખી જમવા બેસાડ્યો, અને શેઠ તથા લલિત તેની આડા બેઠા. તેઓ જમતાં જમતાં છાની રીતે ગંગદત્તને ભોજન આપવા લાગ્યા. તેવામાં અકસ્માત્ ઉત્કટ થયલા પવને પેલા પડદાને ઉડાડ્યો; એટલે ગંગદત્ત શેઠાણીના જોવામાં આવ્યો. તેણે તત્કાળ કેશવડે તેને ખેંચ્યો અને સારી પેઠે કુટીને તેને ઘરની ખાળમાં નાખી દીધો. તે જોઇ મહામતિ શેઠે અને લલિતે ઉદ્વેગ પામી શેઠાણીથી છાની રીતે પાછો ગંગદત્તને ત્યાંથી લઈ ન્હવરાવીને કેટલોક બોધ આપ્યો.

તે સમયે કોઇ સાધુઓ ભિક્ષા માટે ફરતા ફરતા ત્યાં આવ્યા. તેમને પિતા પુત્રે શેઠાણીને તે પુત્ર ઉપર દ્વેષ થવાનું કારણ પૂછ્યું; એટલે એક સાધુ બોલ્યા–"એક ગામમાં બે ભાઇઓ રહેતા હતા. એક વખતે કાષ્ઠ લેવા માટે તેઓ ગામ બહાર ગયા અને કાષ્ઠની ગાડી ભરી પાછા વળ્યા. તે વખતે મોટો ભાઈ આગળ ચાલતો હતો. તેણે માર્ગમાં ચીલા ઉપર એક સર્પિણીને જતી જોઇ. તેથી નાનો ભાઇ કે જે ગાડી હાંકતો હતો તેને તેણે કહ્યું કે 'અરે ભાઇ! આ ચીલામાં સર્પિણી પડી છે, માટે તેને બચાવીને ગાડી ચલાવજે.' તે સાંભળી પેલી સર્પિણીને વિશ્વાસ આવ્યો. તેવામાં પેલો કનિષ્ઠ ભાઈ ગાડી સાથે ત્યાં આવ્યો. તેણે આ સર્પિણીને જોઈને કહ્યુ કે 'આ સર્પિણીને મોટા ભાઈએ બચાવી છે, પણ હું તેની ઉપર થઇનેજ ગાડી હાંકું, કારણ કે તેનાં અસ્થિનો ભંગ સાંભળતાં મને ઘણો હર્ષ થશે.' પછી તે ક્રૂર એવા લઘુ ભાઇએ તેમ કર્યું. તે સાંભળી તે સર્પિણી 'આ મારો વૈરી છે!' એમ ચિંતવન કરતી મરણ પામી. હે શ્રેષ્ઠી! તે સર્પિણી મરીને આ તારી સ્ત્રી થયેલી છે, અને પેલા બેમાં જ્યેષ્ઠ બંધુ હતો તે આ લલિત થયેલો છે. પૂર્વ જન્મના કર્મથી તે

માતાને ઘણો પ્રિય છે અને જે કનિષ્ઠ બંધુ હતો તે આ ગંગદત્ત થયેલો છે, તે પૂર્વ કર્મથી તેની માતાને ઘણો અનિષ્ટ લાગે છે; કેમકે પૂર્વ કર્મ અન્યથા થતું નથી."

મુનિનાં આ પ્રમાણેનાં વચનો સાંભળી શેઠે અને લલિતે સંસારથી વિરક્ત થઇ તત્કાળ દિક્ષા ગ્રહણ કરી અને વ્રત પાળી કાળ કરીને તે બંને મહાશુક્ર દેવલોકમાં દેવતા થયા. પછી ગંગદત્તે પણ ચારિત્ર લીધું. અંત સમયે માતાનું અનિષ્ટપણું સંભારી વિશ્વવલ્લભ થવાનું નિયાણું કરી મૃત્યુ પામીને તે પણ મહાશુક્ર દેવલોકમાં ગયો.

લલિતનો જીવ મહાશુક્ર દેવલોકથી ચ્યવી વસુદેવની સ્ત્રી રોહીણીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયો. તે સમયે અવશેષ રાત્રીએ તેણે બળભદ્રના જન્મને સૂચવનારાં હાથી, સમુદ્ર, સિંહ અને ચંદ્ર એ ચાર સ્વપ્ન મુખમાં પ્રવેશ કરતાં જોયાં. પૂર્ણ સમયે રોહિણીએ રોહિણીપતિ (ચંદ્ર) જેવા પુત્રને જન્મ આપ્યો. મગધાદિક દેશના રાજાઓએ (સમુદ્રવિજય વિગેરે) તેનો ઉત્સવ કર્યો. વસુદેવે તેનું રામ એવું ઉત્તમ નામ પાડ્યું. (તે બળભદ્રના નામથી પ્રખ્યાત થયો.) સર્વના મનને રમાડતો રામ અનુક્રમે મોટો થયો. તેણે ગુરૂજનની પાસેથી સર્વ કળાઓ ગ્રહણ કરી. તેની નિર્મળ બુદ્ધિવડે દર્પણની જેમ તેનામાં સર્વ આગમ (શાસ્ત્રો) સંક્રાંત થઇ ગયાં.

એક સમયે વસુદેવ અને કંસાદિકના પરિવાર સાથે સમુદ્રવિજય રાજા બેઠા હતા, તેવામાં સ્વચ્છંદી નારદ મુનિ ત્યાં આવ્યા. સમુદ્રવિજયે, કંસે અને બીજા સર્વેએ ઉભા થઇ ઉદય પામતા સૂર્યની જેમ તેમની પૂજા કરી. તેમની પૂજાથી પ્રસન્ન થયેલા નારદ ક્ષણવાર બેસીને પાછા ત્યાંથી બીજે જવાને માટે આકાશમાં ઉડી ગયા, કેમકે 'તે મુનિ સદા સ્વેચ્છાચારી છે.' તેમના ગયા પછી કંસે પૂછ્યું કે 'આ કોણ હતું?' એટલે સમુદ્રવિજય બોલ્યા:-

"પૂર્વે આ નગરની બહાર યજ્ઞયશા નામે એક તાપસ રહેતો હતો. તેને યજ્ઞદત્તા નામે સ્ત્રી હતી, તથા સુમિત્ર નામે એક પુત્ર હતો. તે સુમિત્રને સોમયશા નામે પત્ની હતી. અન્યદા કોઇ જૃંભક દેવતા આયુષ્યનો ક્ષય થતાં ચ્યવીને સોમયશાની કુક્ષમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તે આ નારદ થયેલ છે. તે તાપસો એક દિવસ ઉપવાસ કરીને બીજે દિવસ વનમાં જઇ ઉંછવૃત્તિવડે આજીવિકા કરે છે. તેથી તેઓ એક વખતે આ નારદને અશોકવૃક્ષ નીચે મૂકીને ઉંછવૃત્તિને માટે ગયા હતા. તે વખતે આ અસમાન કાંતિવાળો બાળક જૃંભક દેવતાઓના જોવામાં આવ્યો. અવધિજ્ઞાનવડે નારદને પોતાના પૂર્વ જન્મનો મિત્ર જાણી તેઓએ તેની ઉપર રહેલી અશોકવૃક્ષની છાયાને સ્તંભિત કરી. પછી તે દેવતાઓ પોતાના કાર્યને માટે જઈ અર્થ સિદ્ધ કરીને પાછા ફર્યા. તે વખતે સ્નેહવડે નારદને અહીંથી ઉપાડીને વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર લઇ ગયા. તે દેવતાએ છાયા સ્તંભિત કરી ત્યારથી એ અશોકવૃક્ષ પૃથ્વીમાં છાયાવૃક્ષ એવા નામથી વિખ્યાત થયું. જૃંભક દેવતાઓએ વૈતાઢ્યગિરિની ગુફામાં રાખીને તેનું પ્રતિપાલન કર્યું. આઠ વર્ષનો થતાં તેને તે દેવોએ પ્રજ્ઞપ્તિ વિગેરે બધી વિદ્યાઓ શીખવી. તે વિદ્યાના પ્રભાવથી તે આકાશગામી થયેલ છે. એ નારદ

મુનિ આ અવસર્પિણીમાં નવમા થયા છે અને તે ચરમશરીરી[1] છે. આ પ્રમાણે ત્રિકાળજ્ઞાની સુપ્રતિષ્ઠ નામના મુનિએ આ નારદ મુનિની ઉત્પત્તિ પૂર્વે મને કહી હતી. એ પ્રકૃતિથી કલહપ્રિય છે, અવજ્ઞા કરવાથી તેને કોપ ચઢે છે. તે એક ઠેકાણે રહેતા નથી અને સર્વ ઠેકાણે પૂજાય છે."

એક વખતે કંસે સ્નેહથી વસુદેવને મથુરા આવવા માટે બોલાવ્યાં, એટલે દશાર્હપતિ સમુદ્રવિજયની આજ્ઞા લઇને તે મથુરામાં ગયા. એક સમયે જીવયશા સહિત બેઠેલા કંસે વસુદેવને કહ્યું કે 'મૃત્તિકાવતી નામે એક મોટી નગરી છે. ત્યાં દેવક નામે રાજા છે. તે મારાં કાકા થાય છે. તેમને દેવકન્યા જેવી દેવકી નામે પુત્રી છે. તેને તમે ત્યાં આવીને પરણો. હું તમારો સેવક છું, માટે મારા આ પ્રાર્થનાનું તમે ખંડન કરશો નહીં.' આ પ્રમાણે દાક્ષિણ્યનિધિ દશમા દશાર્હ વસુદેવને કહ્યું, એટલે તે તેણે કબુલ કર્યું અને કંસની સાથે ત્યાં જવા ચાલ્યા.

મૃત્તિકાવતીએ જતાં માર્ગમાં નારદ મળ્યા, એટલે વસુદેવે અને કંસે વિધિથી તેમની પૂજા કરી; નારદે પ્રસન્ન થઇને પૂછ્યું 'તમે કયાં જાઓ છો ?' વસુદેવ બોલ્યા- 'આ મારા સુહૃદ કંસની સાથે તેમના કાકા દેવકરાજાની કન્યા દેવકીને પરણવા જાઉં છું.' નારદ બોલ્યા-"આ કાર્ય કંસે સારૂં આરંભ્યું, કેમકે વિધાતા નિર્માણ કરે છે, પણ યોગ્યની સાથે યોગ્ય જોડવામાં તે અપંડિત છે (તે તો મનુષ્યજ જોડે છે). જેમ પુરૂષોમાં તમે રૂપથી અપ્રતિરૂપ છો, તેમ સ્ત્રીઓમાં તે દેવકી પણ અપ્રતિરૂપ છે. તમે ઘણી ખેચરકન્યાઓને પરણ્યા છો, પણ એ દેવકીને જોશો એટલે પછી તે બધી અસાર લાગશે. હે વસુદેવ! આ યોગ્ય સંયોગમાં તમને કયાંઇથી પણ વિઘ્ન નહિ થાય. હું પણ જઇને દેવકીને તમારા ગુણ કહું છું." આ પ્રમાણે કહી નારદ સત્વર ઉડીને દેવકીને ઘેર ગયા. દેવકીએ તેમની પૂજા કરી એટલે નારદે આશીષ્ આપી કે 'તારા પતિ વસુદેવ થાઓ.' દેવકીએ પૂછ્યું, 'તે વસુદેવ કોણ?' નારદ બોલ્યા-'તે યુવાન એવા દશમા દશાર્હ છે અને વિદ્યાધરોની કન્યાઓને અતિ પ્રિય છે. વધારે શું કહું ? દેવતાઓ પણ જેના રૂપને તુલ્ય નથી એવા તે વસુદેવ છે.' આ પ્રમાણે કહીને નારદમુનિ ત્યાંથી અંતર્ધાન થઇ ગયા. નારદની આવી વાણીથી વસુદેવે દેવકીના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો.

વસુદેવ અને કંસ અનુક્રમે મૃત્તિકાવતી નગરીએ આવી પહોંચ્યા. વિવેકી દેવક રાજાએ વસુદેવની અને કંસની પૂજા કરી. પછી અમૂલ્ય આસન પર બેસાડીને આગમનનું કારણ પૂછ્યું. કંસે કહ્યું, 'કાકા ! તમારી દુહિતા દેવકી આ વસુદેવને અપાવવા આવ્યો છું. મારા અહીં આવવાના પ્રયોજનનું કારણ તેજ છે.' દેવકે કહ્યું; 'કન્યાને માટે વર પોતેજ આવે તેવી રીતિ નથી, તેથી તેવી રીતે આવનાર વરને હું દેવકી આપીશ નહીં.' આવાં દેવકરાજાનાં વચન સાંભળી કંસ અને વસુદેવ બન્ને વિલખા થઇ પોતાની છાવણીમાં આવ્યા, અને દેવકરાજા પોતાના અંતઃપુરમાં ગયા. ત્યાં દેવકીએ હર્ષથી

---

૧ છેલ્લા શરીરવાળા-એજ ભવમાં મોક્ષે જનારા હોવાથી હવે બીજું શરીર નહીં ધારણ કરનારા.

પિતાને પ્રણામ કર્યો, એટલે 'હે પુત્રી ! યોગ્ય વરને પ્રાપ્ત કર.' એમ દેવકે આશીષ્ આપી. પછી દેવકે દેવી (રાણી) ને કહ્યુ કે 'આજે વસુદેવને દેવકી આપવાને કંસે ઉત્સુક થઇ મારી પાસે માગણી કરી, પણ પુત્રીના વિરહને નહીં સહન કરનારા, મેં તે વાત કબુલ કરી નહીં.' આ પ્રમાણે સાંભળી દેવી ખેદ પામી અને દેવકીએ ઉંચે સ્વરે રૂદન કરવા માંડ્યું. આવો તેમનો વસુદેવ તરફ પ્રીતિભાવ જોઇને દેવકે કહ્યુ કે 'તમે ખેદ કરો નહિ, હજુ હું પૂછવાને આવ્યો છું.' એટલે દેવીએ કહ્યુ, 'એ વસુદેવ દેવકીને યોગ્ય વર છે, અને પુત્રીના પુણ્યથીજ અહીં વરવાને આવેલ છે.' આ પ્રમાણેનો વિચાર જાણીને તત્કાળ દેવકે મંત્રીને મોકલી કંસ અને વસુદેવને પાછા બોલાવ્યા, અને પ્રથમ જેનું અપમાન કરેલ તેનો ફરીવાર ઘણો સત્કાર કર્યો. પછી શુભ દિવસે તારસ્વરે ગવાતાં ધવળમંગળ સાથે વસુદેવ અને દેવકીનો વિવાહોત્સવ થયો. દેવકે પાણિગ્રહણ વખતે વસુદેવને સુવર્ણ વિગેરે પુષ્કળ પહેરામણી અને દશ ગોકુળના પતિ નંદને કોટિ ગાય સાથે આપ્યો. પછી વસુદેવ અને કંસ નંદ સહિત મથુરામાં આવ્યા. ત્યાં કંસે પોતાના સુહૃદ્‌ના વિવાહની ખુશાલીને માટે મોટો મહોત્સવ આરંભ્યો.

એ અરસામાં જેણે પૂર્વે ચારિત્ર ગ્રહણ કરેલ છે એવા કંસના અનુજ બંધુ અતિમુક્ત મુનિ તપસ્યાથી કૃશ અંગવાળા થયા સતા કંસને ઘેર પારણાને માટે આવ્યા. તે વખતે મદિરાને વશ થયેલી કંસની સ્ત્રી જીવયશા 'અરે દીયર ! આજે ઉત્સવને દિવસે આવ્યા તે બહુ સારૂં કર્યું, માટે આવો, મારી સાથે નૃત્ય અને ગાયન કરો.' આ પ્રમાણે કહી તે મુનિના કંઠે વળગી પડી અને ગૃહસ્થની જેમ તેમની ઘણી કદર્થના કરી. તે વખતે જ્ઞાની મુનિએ કહ્યું કે 'જેને નિમિત્તે આ ઉત્સવ થાય છે, તેનો સાતમો ગર્ભ તારા પતિનો અને પિતાનો હણનાર થશે.' વજ્ર જેવી આ વાણી સાંભળી તત્કાળ જીવયશા કે જેની ભયેથી મદાવસ્થા જતી રહી હતી તેણીએ તે મહામુનિને છોડી દીધા, અને તત્કાળ પોતાના પતિપાસે જઇને એ ખબર કહ્યા. કંસે વિચાર્યું કે 'કદિ વજ્ર નિષ્ફળ થાય પણ મુનિનું ભાષિત નિષ્ફળ થતું નથી, તોપણ જ્યાંસુધી આ ખબર કોઇને પડ્યા નથી ત્યાંસુધીમાં હું વસુદેવની પાસે દેવકીના ભાવી સાત ગર્ભ માગી લઉં. જો મારો મિત્ર વસુદેવ માગણી કરવાથી મને દેવકીના ગર્ભ આપે તો બીજી રીતે પ્રયત્ન કરૂં કે જેથી મારા આત્માનું કુશળ થાય.' આ પ્રમાણે ચિંતવી જો કે પોતે મદરહિત હતો, તથાપિ મદાવસ્થાનો દેખાવ કરતો અને દૂરથી અંજલિ જોડતો કંસ વસુદેવની પાસે આવ્યો. વસુદેવે ઉભા થઇ તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તેને માન આપ્યુ અને સંભ્રમથી કરવડે સ્પર્શ કરીને કહ્યુ—'કંસ ! તમે મારા પ્રાણપ્રિય મિત્ર છો. આ વખતે કાંઇ કહેવાને આવ્યા છો એમ જણાય છે, તો જે ઇચ્છા હોય તે કહો. જે કહેશો તે હું કરીશ.' કંસે અંજલિ જોડીને કહ્યુ, 'હે મિત્ર ! પ્રથમ પણ જરાસંધ પાસેથી જીવયશાને અપાવીને તમે મને કૃતાર્થ કર્યો છે, તો હવે મારી એવી ઇચ્છા છે કે દેવકીના સાત ગર્ભ જન્મતાંજ મને અર્પણ કરો.' સરલ મનવાળા વસુદેવે તેમ કરવાને કબુલ કર્યું. મૂળ વૃત્તાંતને નહી જાણનારી દેવકીએ

પણ તેને કહ્યું, 'હે બંધો ! તારી ઇચ્છા પ્રમાણે થાઓ. વસુદેવના અને તારા પુત્રોમાં કાંઇ પણ અંતર નથી. અમારા બન્નેનો યોગ વિધિની જેમ તારાથીજ થયેલો છે, તે છતાં હે કંસ ! જાણે આધિકારીજ ન હો તેમ કેમ બોલે છે ?' વસુદેવ બોલ્યા—'સુંદરી ! હવે બહુ બોલવાનું કાંઈ કામ નથી, તારા સાત ગર્ભો જન્મ પામતાંજ કંસને આધિન થાઓ.' કંસ બોલ્યો કે 'આ તમારો મારા પર મોટો પ્રસાદ છે.' ઉન્મત્તપણાના મિષમાં આ પ્રમાણે કહીને પછી વસુદેવની સાથે મદિરાપાન કરી તે પોતાને ઘેર ગયો. ત્યારપછી વસુદેવે મુનિનું સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યું એટલે જાણ્યું કે 'કંસે મને છળી લીધો.' એટલે પોતાના સત્ય વચનીપણાથી તેને આપેલા વચન સબંધી ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો.

એ સમયમાં ભદ્દિલપુરમાં નાગ નામે એક શેઠ[1] રહેતો હતો, તેને સુલસા નામે સ્રી હતી. તે બન્ને પરમ શ્રાવક હતાં. અતિમુક્ત નામના ચારણમુનિએ તે સુલસાના સંબંધમાં તેની બાલ્યવયમાં કહ્યું હતું કે 'આ બાલા નિંદુ (મૃતપુત્રા—વંધ્યા) થશે.' તે સાંભળી સુલસાએ ઇંદ્રના સેનાની નૈગમેષી દેવની આરાધના કરી. તે દેવ સંતુષ્ટ થયો એટલે તેણીએ પુત્રની યાચના કરી. દેવતાએ અવધિજ્ઞાનથી જાણીને કહ્યુ, 'હે ધાર્મિક સ્રી ! કંસે મારવાને માટે દેવકીના ગર્ભ માગ્યા છે, તે હુ તને તારા મૃતગર્ભના પ્રસવ સમયે અર્પણ કરીશ.' એમ કહી તે દેવે પોતાની શક્તિથી દેવકી અને સુલસાને સાથે જ રજસ્વલા કરી અને તેઓ સાથેજ સગર્ભા થઇ. બંનેએ સાથેજ ગર્ભને જન્મ આપ્યો, એટલે સુલસાના મૃતગર્ભને ઠેકાણે તે દેવતાએ દેવકીના સજીવન ગર્ભને મૂક્યા અને તેના મૃતગર્ભ દેવકી પાસે મૂક્યા. એવી રીતે તે દેવતાએ ફેરફાર કરી દીધો. કંસે પેલી સુલસાના મૃતગર્ભને પથ્થરની શિલા ઉપર દૃઢપણે અફળાવ્યા. (અને પોતે મારી નાખ્યાનું માનવા લાગ્યો.) એ રીતે દેવકીના ખરા છ ગર્ભ સુલસાને ઘેર પુત્રની જેમ તેનું સ્તનપાન કરીને સુખે સુખે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. તેમનાં અનીકયશ, અનંતસેન, અજિતસેન, નિહતારિ, દેવયશા અને શત્રુસેન એવાં તેમણે નામ પાડ્યાં.

અન્યદા ઋતુસ્નાતા દેવકીએ નિશાને અંતે સિંહ, સૂર્ય, અગ્નિ, ગજ, ધ્વજ, વિમાન અને પદ્મસરોવર એ સાત સ્વપ્ન જોયાં. તે વખતે પેલા ગંગદત્તનો જીવ મહાશુક્ર દેવલોક માંથી ચ્યવીને તેની કુક્ષિમાં અવતર્યો. એટલે ખાણની ભૂમિ જેમ રત્નને ધારણ કરે તેમ દેવકીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. અનુક્રમે શ્રાવણ માસની કૃષ્ણ અષ્ટમીએ મધ્યરાત્રે દેવકીએ કૃષ્ણ વર્ણવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. જે પુત્ર દેવના સાંનિધ્યથી જન્મતાંજ શત્રુઓના દૃષ્ટિપાતનો નાશ કરનારો થયો. જ્યારે તેનો જન્મ થયો ત્યારે તેના પક્ષના દેવતાઓએ કંસે રાખેલા ચોકીદાર પુરૂષોને પોતાની શક્તિથી જાણે વિષપાન કર્યું હોય તેમ નિદ્રાવશ કરી દીધા. તે સમયે દેવકીએ પોતાના પતિને બોલાવીને કહ્યું, "હે નાથ ! મિત્રરૂપે શત્રુ એવા પાપી કંસે તમને વાણીથી બાંધી લીધા અને તે પાપીએ મારા છ પુત્રોને જન્મતાંજ મારી નાખ્યા, માટે આ પુત્રની માયાવડે પણ રક્ષા કરો, બાળકની રક્ષા કરવા માટે

[1] સ્વામ.

માયા કરવી તેમાં પાપ લાગતું નથી. મારા આ બાળકને તમે નંદના ગોકુળમાં લઇ જાઓ, ત્યા મોશાળની જેમ રહીને આ પુત્ર મોટા થશે." આવાં તેનાં વચન સાંભળી 'તેં બહુ સારો વિચાર કર્યો' એમ બોલતા સ્નેહાર્દ્ર વસુદેવ તે બાળકને લઇને જેમાં પહેરેગીરો સુઇ ગયા હતા એવા તે ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા. તે વખતે દેવતાઓએ તે બાળક ઉપર છત્ર ધર્યું, પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી અને આઠ ઉગ્ર દીવાઓથી માર્ગમાં ઉદ્યોત કરવા લાગ્યા. પછી શ્વેત વૃષભરૂપે થઈને તે દેવતાઓએ બીજાઓ ન જાણે તેમ નગરીનાં દ્વાર ઉઘાડી દીધાં. જયારે વસુદેવ ગોપુર (દરવાજા) પાસે આવ્યા, એટલે પાંજરામાં રહેલા ઉગ્રસેન રાજાએ 'આ શું ?' એમ વિસ્મયથી વસુદેવને પૂછ્યું; એટલે 'આ કંસનો શત્રુ છે' એમ કહી વસુદેવે હર્ષથી તે બાળક ઉગ્રસેનને બતાવ્યો, અને કહ્યું, 'હે રાજન્! આ બાળકથી તમારા શત્રુનો નિગ્રહ થશે અને આ બાળકથીજ તમારો ઉદય થશે, પણ આ વાર્તા કોઇને કહેશો નહીં.' ઉગ્રસેને કહ્યું 'એમજ થાઓ.'

પછી વસુદેવ નંદને ઘેર પહોંચ્યા. તે સમયે નંદની સ્ત્રી યશોદાએ પણ એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો હતો, એટલે વસુદેવે તેને પુત્ર આપીને તેની પુત્રી લીધી, અને દેવકીની પાસે લઇ જઇ તેને પડખે પુત્રને સ્થાનકે મૂકી દીધી. વસુદેવ આ પ્રમાણે ફેરફાર કરીને બહાર ગયા એટલે કંસના પુરૂષો જાગી ઉઠ્યા, અને 'શું જન્મ્યું ?' એમ પૂછતા અંદર આવ્યા. ત્યાં પુત્રી આવેલી તેમના જોવામાં આવી. તેથી તેઓ તે પુત્રીને કંસની પાસે લઇ ગયા. તેને જોઇ કંસ વિચારવા લાગ્યો કે 'જે સાતમો ગર્ભ મારા મૃત્યુને માટે થવાનો હતો તે તો આ સ્ત્રીમાત્ર થયો, તેથી હું ધારૂં છું કે મુનિનું વચન મિથ્યા થયું. તો હવે આ બાળકીને વ્યર્થ શામાટે મારવી !' એવું વિચારી તે બાળાની એક બાજુની નાસિકા છેદીને તેને દેવકીને પાછી સોંપી.

અહીં કૃષ્ણ અંગને લીધે કૃષ્ણ એવા નામથી બોલાવાતો દેવકીનો પુત્ર દેવતાઓએ રક્ષા કરાતો નંદને ઘેર વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. એક માસ વ્યતીત થયા પછી દેવકીએ વસુદેવને કહ્યું, 'હે નાથ ! તે પુત્રને જોવાને હું ઉત્કંઠિત થઇ છું, માટે હું આજે ગોકુળમાં જઇશ.' વસુદેવે કહ્યું, 'પ્રિયે ! જો તમે અકસ્માત્ ત્યાં જશો તો કંસના જાણવામાં આવશે, માટે કોઇ પણ કારણ બતાવીને જવું ઉચિત છે, તેથી ઘણી સ્ત્રીઓને સાથે લઈ ગાયને માર્ગે ગોપૂજા કરતાં કરતાં તમે ગોકુળમાં જાઓ.' દેવકી તે પ્રમાણે કરીને નંદના ગોકુળમાં આવી. ત્યાં હૃદયમાં શ્રીવત્સના લાંછનવાળો, નીલ કમળ જેવી કાંતિવાળો, પ્રફુલ્લિત કમળ જેવાં નેત્રવાળો, કર ચરણમાં ચક્રાદિકનાં ચિહ્નોવાળો અને જાણે નિર્મળ કરેલું નીલમણિ હોય તેવો હૃદયાનંદન પુત્ર યશોદાના ઉત્સંગમાં રહેલો તેણે જોયો. પછી દેવકી ગોપૂજાનાં મિષથી હમેશાં ત્યાં જવા લાગી. ત્યારથી લોકોમાં ગોપૂજાનું વ્રત પ્રવર્ત્યું.

અન્યદા સૂર્પકની બે પુત્રી શકુનિ અને પૂતના વિદ્યાધરીઓ કે જે પિતાનું વૈર લેવાને માટે વસુદેવનો બીજો અપકાર કરવાને અસમર્થ હતી, તે ડાકણની જેવી પાપિણી ખેચરીઓ યશોદા અને નંદ વગરના એકલા રહેલા કૃષ્ણને મારવાને માટે ગોકુળમાં આવી. શકુનિએ

ગાડા ઉપર બેસી નીચે રહેલા કૃષ્ણને દબાવ્યા અને તેની પાસે કટુ શબ્દ કર્યો, એટલે પૂતનાએ વિષથી લિપ્ત કરેલું પોતાનું સ્તન કૃષ્ણના મુખમાં આપ્યું. તે વખતે કૃષ્ણની સાંનિધ્યમાં રહેલા દેવતાઓએ તે ગાડાવડેજ તે બંનેને પ્રહાર કરીને મારી નાખી. નંદ ઘેર ગયો એટલે એકલા રહેલા કૃષ્ણને, વિંખાઈ ગયેલા ગાડાને અને પેલી મૃત્યુ પામેલી બે ખેચરીઓને તેણે જોઇ. 'હું લુંટાયો' એમ બોલતા નંદે કૃષ્ણને ઉત્સંગમાં લીધા અને આક્ષેપથી ગોવાળોને કહ્યું 'આ ગાડું શી રીતે વિંખાઇ ગયું ? અને આ રાક્ષસ જેવી રૂધિરથી વ્યાપ્ત મૃત્યુ પામેલી બે સ્ત્રીઓ કોણ છે ? અરે ! આ મારો વત્સ કૃષ્ણ એકાકી તેના ભાગ્યથીજ જીવતો રહ્યો છે.' ગોપ બોલ્યા—'હે સ્વામિન્ ! બાળ છતાં પણ આ તમારા બળવાન્ બાળકે ગાડાને વિંખી નાખ્યું છે અને તે એકલેજ આ બે ખેચરીને મારી નાખી છે.' તે સાંભળી નંદે કૃષ્ણનાં બધાં અંગ જોયાં તેને સર્વ અંગમાં અક્ષત જોઇ નંદે યશોદાને કહ્યુ 'હે ભદ્રે ! આ પુત્રને એકલો મૂકીને બીજું કામ કરવા તું શામાટે જાય છે ? આજે તેં થોડા વખત પણ તેને રેઢો મૂક્યો તેટલામાં તો તે આવા સંકટમાં આવી પડ્યો, માટે હવે તારે ઘીના ઘડા ઢોળાઇ જતા હોય તોપણ એ કૃષ્ણને મૂકીને બીજે જવું નહીં. તારે માત્ર એને જાળવવો, બીજું કાંઇ પણ કામ કરવાની જરૂર નથી.' આ પ્રમાણે પોતાનાં પતિનાં વચનો સાંભળીને 'હા ! હું હણાણી !' એમ બોલતી અને હાથવડે છાતી કુટતી યશોદા કૃષ્ણ પાસે આવી અને તેડી લીધો. પછી 'ભાઇ ! તને કાંઇ વાગ્યું તો નથીને ?' એમ પૂછતાં તેણે કૃષ્ણનાં સર્વ અંગ તપાસ્યાં, બધે હાથ ફેરવ્યો, તેના મસ્તક પર ચુંબન કર્યું અને છાતી સાથે દબાવ્યો. ત્યારથી યશોદા આદરપૂર્વક નિરંતર તેને પોતાની પાસેજ રાખવા લાગી તે છતાં પણ ઉત્સાહશીળ કૃષ્ણ છળ મેળવીને આમ તેમ ભાગી જવા લાગ્યા.

અન્યદા એક દોરડી કૃષ્ણના ઉદર સાથે બાંધી, અને તે દોરડી એક ઉદૂખલ[1] સાથે બાંધીને તેના ભાગી જવાથી બીતી બીતી યશોદા પાડોશીને ઘેર ગઇ. તે વખતે સૂર્પક વિદ્યાધરનો પુત્ર પોતાના પિતામહ સંબંધી વૈરને સંભારીને ત્યાં આવ્યો અને પાસે પાસે રહેલાં અર્જુન[2] જાતિનાં બે વૃક્ષરૂપ તે થયો. પછી કૃષ્ણને ઉદૂખલ સહિત ચાંપી મારવા માટે તે બે વૃક્ષના અંતરમાં તેને લાવવાનો તે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, એટલે કૃષ્ણના રક્ષક દેવતાઓએ તે અર્જુન વૃક્ષને ભાંગી નાખીને તેને અત્યંત પ્રહાર કર્યા. તેવામાં 'કૃષ્ણે હાથીનાં બચ્ચાંની જેમ બંને અર્જુન વૃક્ષો ભાંગી નાખ્યાં છે' એવી વાત સાંભળીને નંદ યશોદા સહિત ત્યાં આવ્યા તેમણે ધૂળીવડે ધૂસર થયેલા કૃષ્ણના મસ્તકપર ચુંબન કર્યું. તે વખતે ઉદરને દામ (દોરડી) વડે બાંધેલ દેખીને બધા ગોપો તેને "દામોદર" કહીને બોલાવવા લાગ્યા. ગોપોને અને ગોપાંગનાઓને તે બહુ વહાલા (પ્રાણવલ્લભ) લાગતા હોવાથી તેઓ તેને રાત્રી દિવસ છાતી પર, ખોળામાં અને મસ્તકપર રાખવા લાગ્યા કૃષ્ણ દહીંનું મથન કરવાની મથની (ગોળી)માંથી ચપળપણે માખણ લઇ લઇને ખાઇ જતા હતા, પરંતુ સ્નેહાર્દ્ર તેમજ કૌતુક જોવાના ઈચ્છક ગોવાળો તેને વારતા નહોતા.

૧ શાળ ખાંડવાનો કાષ્ઠનો ખાંડણીઓ　　૨ સાદડ

કોઇને મારે, સ્વેચ્છાએ ફરે, વિચરે અને કાંઇ ઉપાડી જાય તોપણ યશોદાનો પુત્ર ગોવાળોને આનંદ ઉત્પન્ન કરતો હતો. તેને રખે કાંઈ કષ્ટ આવે એટલા માટે કૃષ્ણ જ્યારે દોડતા ત્યારે ગોપો તેને પકડી રાખવા માટે તેની પાછળ દોડતા હતા, પરંતુ તેઓ તેને થોભી શકતા નહીં, માત્ર તેના સ્નેહરૂપ ગુણ (દોરડા) વડે આકર્ષિત થઇને તેની પાછળ જતા હતા.

સમુદ્રવિજયાદિ દશાર્હોએ પણ સાંભળ્યું કે ' કૃષ્ણે બાળક છતાં શકુનિ ને પૂતનાને મારી નાખી, ગાડું ભાંગી નાખ્યું અને અર્જુન જાતિનાં બે વૃક્ષો ઉન્મૂળી નાખ્યાં. ' આ વાત સાંભળીને વસુદેવ ચિંતવવા લાગ્યા કે–' મેં મારા પુત્રને ગોપવ્યો છે, છતાં પણ તેના પરાક્રમથી તે પ્રસિદ્ધ થશે અને તેને કંસ પણ જાણશે, તેથી તે તેનું અમંગળ કરવાનો પ્રયાસ કરશે. જો કે તેમ કરવામાં હવે તે સમર્થ થશે નહી, પરંતુ તે બાળકની સહાય કરવા માટે હું એક પુત્રને મોકલું તો ઠીક, પણ કદિ અક્રૂર વિગેરેમાંથી કોઈને મોકલીશ તો તેને તો તે ક્રૂર બુદ્ધિવાળો કંસ ઓળખતો હોવાથી ઉલટો તેને વિશેષ શક પડશે, માટે બળરામનેજ ત્યાં મોકલવા યોગ્ય છે, કેમકે હજુ તેને કંસ ઓળખતો નથી. ' આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને કૃષ્ણના કુશળને માટે રોહિણી સહિત રામને શૌર્યપુરથી તેડી લાવવા માટે વસુદેવે એક માણસને સમજાવીને મોકલ્યો. તેમના આવ્યા પછી રામને પોતાની પાસે બોલાવી, સર્વ હકીકત યથાર્થ રીતે સમજાવી, શિખામણ આપીને તેને નંદ તથા યશોદાને પુત્રપણે અર્પણ કર્યો.

બળરામના ગોકુળમાં ગયા પછી દશ ધનુષ્ય ઉંચા શરીરવાળા અને સુંદર આકૃતિવાળા તે બંને બીજાં સર્વ કાર્ય મૂકીને નિર્નિમેષ નેત્રે ગોપોવડે જોવાતા ક્રીડા કરવા લાગ્યા. બળરામની પાસે કૃષ્ણ ધનુર્વેદ તેમજ અન્ય સર્વ કળાઓ શિખ્યા અને ગોપવડે સેવા કરાતા સુખે રહેવા લાગ્યા. કોઈ વખત તે બંને મિત્રો થતા હતા, અને કોઇ વખત શિષ્ય અને આચાર્ય થતા હતા. એ પ્રમાણે ક્ષણમાત્ર પણ અવિયોગીપણે રહેતા સતા તેઓ વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા. માર્ગે ચાલતાં મદોન્મત્ત બળદોને પુંછડાવડે પકડીને કેશવ ઉભા રાખતા હતા, તે વખતે રામ ભાઇના બળને જાણતા હોવાથી ઉદાસીની જેમ જોયા કરતા હતા. એ પ્રમાણે જેમ જેમ કૃષ્ણ વૃદ્ધિ પામતા ગયા તેમ તેમ ગોપાંગનાઓનાં ચિત્તમાં તેમને જોવાથી કામદેવનો વિકાર ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા. કૃષ્ણને વચમાં બેસાડીને તેઓ તેના ફરતી કુદડી ખાઇને રાસડા ગાવા લાગી અને કમળ ફરતી ભમરીઓ ફર્યા કરે તેમ નિર્ભર ચિત્તે તેના ફરતી ફરવા લાગી; અને તેની સામું જોઇ રહેતી ગોપાંગનાઓ જેમ પોતાનાં નેત્રોને બંધ કરતી નહોતી તેમ ' કૃષ્ણ, કૃષ્ણ ' બોલતી સતી પોતાના ઓષ્ઠપુટને પણ બંધ કરતી નહોતી. કૃષ્ણની તરફ મનવાળી ગોપાંગનાઓ દુધ દોહોતી વખતે દુધની ધારાને પૃથ્વીપર પડતી પણ જાણતી નહોતી. કૃષ્ણ જ્યારે પરાઙ્મુખ થઇને જતા હોય ત્યારે તેને પોતાની સામું જોવરાવવા માટે વગર કારણે તે ત્રાસ પામી હોય તેમ પોકાર કરતી હતી, કારણ કે તે ત્રાસ પામેલાનું રક્ષણ કરનારા હતા. કેટલી વખત સિંદુવારાદિ પુષ્પોની માળાઓ ગુંથી ગુંથીને ગોપીઓ પોતેજ સ્વયં-

વરમાળાની જેમ તે માળાઓને કૃષ્ણના હૃદયપર પહેરાવતી હતી. વળી જાણી જોઇને ગોપીઓ ગીત નૃત્યાદિકમાં સ્ખલિત થતી હતી કે જેથી શિક્ષાના મિષે કૃષ્ણ આલાપ કરી બતાવે. વિકારને નહીં ગોપવી શકનારી ગોપીઓ હરકોઇ પ્રકારે કૃષ્ણને બોલાવતી હતી અને તેનો સ્પર્શ કરતી હતી. મયૂરપિચ્છનાં આભરણવાળા કૃષ્ણ ગોપીઓનાં ગાનથી અવિચ્છિન્નપણે પૂરાતા કર્ણવાળા થયા સતા ગોપાળ ગુર્જરીને બોલતા હતા. જ્યારે કોઈ પણ ગોપી યાચના કરતી ત્યારે કૃષ્ણ અગાધ જળમાં રહેલાં કમળોને પણ હંસની જેમ લીલામાત્રમાં તરીને લાવી આપતા હતા. બળરામને ગોપીઓ ઓળભા આપતી હતી કે તમારા લઘુ ભાઈ દીઠા છતાં અમારાં ચિત્તને હરે છે અને નથી દેખાતા ત્યારે અમારાં જીવિતને હરે છે. ગિરિશૃંગ પર બેસીને વેણુને મધુર સ્વરે વગાડતા અને નૃત્ય કરતા કૃષ્ણ બળરામને વારંવાર હસાવતા હતા. જ્યારે ગોપીઓ ગાતી હતી અને કૃષ્ણ નાચતા હતા ત્યારે બળરામ રંગાચાર્યની જેમ ઉદ્ભટપણે હસ્તતાળ દેતા હતા. આ પ્રમાણે ત્યાં ક્રીડા કરતા રામ કૃષ્ણને સુષમા કાળની જેમ અત્યંત સુખમાં અગ્યાર વર્ષ વીતી ગયાં.

અહીં સૂર્યપુરમાં સમુદ્રવિજયની પ્રિયા શિવાદેવીએ એકદા શેષ રાત્રી બાકી રહી ત્યારે હાથી, વૃષભ, સિંહ, લક્ષ્મીદેવી, પુષ્પમાળ, ચંદ્ર, સૂર્ય, ધ્વજ, કુંભ, પદ્મસરોવર, સમુદ્ર, વિમાન, રત્નપુંજ અને અગ્નિ એ ચૌદ મહા સ્વપ્નો દીઠાં. તે વખતે કાર્તિક કૃષ્ણ દ્વાદશીએ ચિત્રા નક્ષત્રમાં ચંદ્રનો યોગ આવ્યે સતે અપરાજિત વિમાનથી ચ્યવીને શંખ-રાજાનો જીવ શિવાદેવીની કુક્ષિમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે નારકીના જીવોને પણ સુખ થયું અને ત્રણ જગતમાં ઉદ્યોત થયો. "અરિહંતના કલ્યાણકને વખતે અવશ્ય એ પ્રમાણે થાય છે." પછી શિવાદેવીએ જાગીને સમુદ્રવિજય રાજાને તે સ્વપ્નની સર્વ વાત કહી બતાવી. સમુદ્રવિજયે સ્વપ્નાર્થ પૂછવાને માટે ક્રોષ્ટુકિને બોલાવ્યો, એટલે તે તરત આવ્યો. તેવામાં એક ચારણશ્રમણ સ્વયમેવ ત્યાં પધાર્યા; રાજાએ ઉભા થઈને તેમને વંદણા કરી અને એક ઉત્તમ આસનપર બેસાડ્યા. પછી તે ક્રોષ્ટુકિને અને મુનિને રાજાએ સ્વપ્નનું ફળ પૂછ્યું. તેમણે કહ્યું કે 'તમારે ત્રણ જગતના પતિ એવા તીર્થંકર પુત્ર થશે.' આ પ્રમાણે કહીને તે મુનિ ઉત્પતિ ગયા. રાજા ને રાણી તેમની વાણીથી જાણે અમૃતવડે નાહ્યા હોય એમ અત્યંત હર્ષ પામ્યા. તે દિવસથી દેવીની જેમ સુખને આપનાર અને પ્રત્યેક અંગમાં લાવણ્ય અને સૌભાગ્યના ઉત્કર્ષને આપનાર ગૂઢગર્ભને શિવાદેવીએ ધારણ કર્યો.

અનુક્રમે ગર્ભસ્થિતિ પૂર્ણ થયે શ્રાવણ માસની શુકલ પંચમીની રાત્રિએ ચિત્રા નક્ષત્રમાં ચંદ્રનો યોગ આવ્યે છતે કૃષ્ણ વર્ણવાળા અને શંખના લાંછનવાળા પુત્રને શિવાદેવીએ જન્મ આપ્યો. તે વખતે છપ્પન દિશાકુમારીઓએ પોતપોતાને સ્થાનકેથી ત્યાં આવીને શિવાદેવી અને જિનેંદ્રનું પ્રસૂતિકર્મ કર્યું. પછી શક્ર ઇંદ્રે ત્યાં આવી પાંચ રૂપ કર્યાં, તેમાં એક રૂપવડે પ્રભુને હાથમાં ગ્રહણ કર્યા, બે રૂપવડે ચામર વિંજવા લાગ્યા, એક રૂપવડે મસ્તક ઉપર ઉજ્જવળ છત્ર ધારણ કર્યું અને એક રૂપવડે હાથમાં વજ્ર લઇને નાટકીઆની

જેમ પ્રભુની આગળ નાચતા નાચતા ચાલ્યા. એ પ્રમાણે મેરૂપર્વતના શિખરઉપર અતિપાંડુકંબલા નામની શિલા પાસે આવ્યા. તે શિલા ઉપરના અતિ ઉચ્ચ સિંહાસન ઉપર ભગવંતને ખોળામાં લઇને શક્રઇંદ્ર બેઠા. તે વખતે અચ્યુતાદિ ત્રેસઠ ઇંદ્રો પણ તત્કાળ ત્યાં આવ્યા અને તેમણે શ્રી જિનેંદ્રને ભક્તિપૂર્વક સ્નાન કરાવ્યું. પછી ઇશાન ઇંદ્રના ખોળામાં પ્રભુને અર્પણ કરીને શક્રઇંદ્રે વિધિપૂર્વક પ્રભુને સ્નાત્ર કર્યું અને કુસુમાદિકથી પૂજા કરી. પછી સ્વામીની આરતી ઉતારી, નમસ્કાર કરી, અંજળી જોડીને ભક્તિનિર્ભર વાણીવડે ઇંદ્રે આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો.

" હે મોક્ષગામી અને શિવાદેવીની કુક્ષિરૂપ શુક્તિમાં મુક્તામણિ સમાન પ્રભો ! તમે કલ્યાણના એક સ્થાનરૂપ અને કલ્યાણના કરનારા છો. જેમની સમીપેજ મોક્ષ રહેલું છે એવા, સમસ્ત વસ્તુઓ જેમને પ્રગટ થયેલ છે એવા અને વિવિધ પ્રકારની ઋદ્ધિના નિધાનરૂપ એવા હે બાવીશમા તીર્થંકર ! તમને નમસ્કાર થાઓ. તમે ચરમ દેહધારી જગદ્ગુરૂ છો, તમારા જન્મથી હરિવંશ અને આ ભરતક્ષેત્રની ભૂમિ પણ પવિત્ર થઇ છે. હે ત્રિજગદ્ગુરૂ ! તમેજ કૃપાના એક આધાર છો, બ્રહ્મસ્વરૂપના એક સ્થાન છો અને ઐશ્વર્યના અદ્વિતીય આશ્રય છો. હે જગત્પતિ ! તમારા દર્શને કરીનેજ અતિ મહિમાવડે પ્રાણીઓના મોહનો વિધ્વંસ થવાથી આપનું દેશનાકર્મ સિદ્ધ થાય છે. હરિવંશમાં અપૂર્વ મુક્તાફળ સમાન હે પ્રભો ! તમે કારણ વિના ત્રાતા, હેતુ વિના વત્સલ અને નિમિત્ત વિના ભર્તા છો. અત્યારે અપરાજિત વિમાન કરતાં પણ ભરતક્ષેત્ર ઉત્તમ છે, કારણ કે તેમાં લોકોના સુખને માટે બોધના આપનારા એવા આપ અવતર્યા છો. હે ભગવંત ! તમારા ચરણ નિરંતર મારા માનસને વિષે હંસપણાને ભજો અને મારી વાણી તમારા ગુણની સ્તવના કરવાવડે ચરિતાર્થ (સફળ) થાઓ. "

આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી જગન્નાથ પ્રભુને ઉપાડીને ઇંદ્ર શિવાદેવી પાસે આવ્યા અને તેમની પાસેથી જેમ લીધા હતા તેમજ મૂકી દીધા. પછી ભગવંતનું પાલન કરવા માટે પાંચ અપ્સરાઓને ધાત્રી તરીકે ત્યાં રહેવા આજ્ઞા કરીને ઇંદ્ર નંદીશ્વર દ્વીપે ગયા અને ત્યાં યાત્રા કરીને પોતાને સ્થાનકે ગયા.

પ્રાતઃકાળે સૂર્યની જેમ ઉદ્યોત કરતા મહા કાંતિમાન પુત્રને જોઇને સમુદ્રવિજય રાજાએ હર્ષિત થઇને મહા જન્મોત્સવ કર્યો. ભગવંત ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતાએ અરિષ્ટમયી ચક્રધારા સ્વપ્નમા જોઇ હતી, તેથી પિતાએ તેમનુ "અરિષ્ટનેમિ" નામ સ્થાપન કર્યું. અરિષ્ટનેમિનો જન્મ સાંભળીને હર્ષના પ્રકર્ષથી વસુદેવાદિક મથુરામાં પણ મહોત્સવ કર્યો./

// અન્યદા દેવકી પાસે આવેલા કંસે તેના ઘરમાં ઘ્રાણપુટ[1] છેદેલી પેલી કન્યાને દીઠી. તેથી ભય પામેલા કંસે પોતાને ઘેર આવી ઉત્તમ નિમિત્તિયાને બોલાવીને પૂછ્યુ કે ' દેવકીના સાતમા ગર્ભથી મારૂં મૃત્યુ થશે એમ એક મુનિએ કહ્યુ હતું તે વૃથા છે કે કેમ ? ' નૈમિત્તિકે કહ્યુ કે 'ઋષિનું કહેલું મિથ્યા થતુંજ નથી, તેથી તમારો અંત લાવનાર

1 નાસિકા

દેવકીનો સાતમો ગર્ભ કોઈ પણ સ્થાનકે જીવતો છે એમ જાણજો. તેની પરીક્ષા માટે અરિષ્ટ નામનો તમારો બળવાન્ બળદ, કેશી નામનો મહાન્ અશ્વ અને દુર્દાંત એવા ખર અને મેષ વૃન્દાવનમાં છુટા મૂકો. પર્વત જેવા દૃઢ એ ચારેને સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરતા કરતા જે મારી નાખશે તેજ દેવકીનો સાતમો ગર્ભ તમને હણનાર છે એમ જાણજો. વળી ક્રમાગત જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે કે ભુજાબળમાં વાસુદેવ ઈતર જનોથી દુઃખે સ્પર્શ થાય તેવા હોય છે. તે વાસુદેવ મહા ક્રૂર કાળીનાગને દમશે, ચાણૂર મલ્લનો વધ કરશે, તમારા પદ્મોત્તર ને ચંપક નામના બે હાથીને મારશે, અને તેજ તમને પણ મારશે."

આ પ્રમાણેનાં નૈમિત્તિકનાં વચનથી પોતાના શત્રુને જાણવા માટે અરિષ્ટાદિક ચારે બળવાન્ પશુને કંસે વૃન્દાવનમાં છુટા મૂક્યા, અને ચાણૂર તથા મુષ્ટિક નામના બે મલ્લને શ્રમ કરવા માટે આજ્ઞા કરી. મૂર્તિવંત અરિષ્ટ જેવો અરિષ્ટ બળદ શરદૃઋતુમાં વૃન્દાવનમાં જતા આવતા ગોપલોકોને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. તે બળદ નદીના તટપર રહેલા કાદવને ઉડાડે, તેમ શૃંગના અગ્ર ભાગથી ગાયોને ઉડાડવા લાગ્યો; અને તુંડાગ્રથી ઘીનાં અનેક ભાજનોને ઢોળી નાખવા લાગ્યો. તેના આવા ઉપદ્રવથી 'હે કૃષ્ણ! હે કૃષ્ણ! હે રામ! હે રામ! અમારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો.' એવો અતિ દીન કલકલ શબ્દો ગોવાળો કરવા લાગ્યા. તેનો આવો કલકલાટ સાંભળીને સંભ્રમથી 'આ શું?' એમ બોલતા કૃષ્ણ રામ સહિત ત્યાં દોડી ગયા; એટલે મહાબળવાન્ તે વૃષભને તેમણે દીઠો. તે વખતે 'અમારે ગાયોનું કાંઈ કામ નથી અને ઘીની પણ જરૂર નથી' એમ અનેક વૃદ્ધોએ નિષેધ કર્યા છતાં પણ કૃષ્ણે તે વૃષભને બોલાવ્યો. તેમના આહ્વાનથી શીંગડાઓને નમાવી, ગેપવડે મુખનું આકુંચન કરી અને પુચ્છને ઉચું કરીને તે બળદ ગોવિંદની સામે દોડ્યો, એટલે તેને શીંગડાવડે પકડી શીઘ્ર તેનું ગળું વાળી દઈ નિરૂશ્વાસ કરીને કૃષ્ણે તેને મારી નાખ્યો અરિષ્ટના મરણ પામવાથી જાણે તેમનું મૃત્યુજ મરણ પામ્યું હોય એવા તે ગોવાળો ખુશી થયા અને કૃષ્ણને જોવાની તૃષ્ણા ધરાવતા તેને પૂજવા લાગ્યા.

કૃષ્ણ વૃંદાવનમાં ક્રીડા કરતા હતા તેવામાં અન્યદા કંસનો કેશી નામે બળવાન્ અશ્વ યમરાજાની જેમ દુષ્ટ આશા ધરાવતો મુખ ફાડીને ત્યાં આવ્યો. દાંતવડે વાછડાઓને ગ્રહણ કરતા, ખુરીવડે ગર્ભિણી ગાયોને હણતા અને ભયંકર હેષારવ કરતા એ અશ્વને જોઇને કૃષ્ણે તેની તર્જના કરી. પછી મારવાની ઈચ્છાથી પ્રસારેલા અને દાંતરૂપી કરવતથી દારૂણ એવા તેના મુખમાં વજ્રના જેવો પોતાનો હાથ કૃષ્ણે વાળીને નાખી દીધો ગ્રીવા સુધી તે હાથ લઈ જઇને તેનાવડે તેનું મુખ એવું ફાડી નાખ્યું કે જેથી તે અરિષ્ટના સમૂહની જેમ તત્કાળ પ્રાણરહિત થઇ ગયો. એક વખતે કંસનો પરાક્રમી એવો ખર અને મેંઢો ત્યાં આવ્યા, તેમને પણ મહાભુજ કૃષ્ણે લીલામાત્રમાં મારી નાખ્યા.

આ બધાને મારી નાખેલા સાંભળીને કંસે શત્રુની બરાબર પરીક્ષા કરવાને માટે શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યની પૂજોત્સવના મિષથી સભામાં સ્થાપના કરી તેની ઉપાસના કરવા

માટે પોતાની કુમારિકા બહેન સત્યભામાને તેની પાસે બેસાડી અને મોટા ઉત્સવ આરંભ્યો, કંસે એવી આઘોષણા કરાવી કે 'જે આ શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યને ચઢાવશે તેને આ દેવાંગના જેવી સત્યભામા આપવામાં આવશે.' આ આઘોષણા સાંભળી દૂરદૂરથી ઘણા રાજાઓ ત્યાં આવ્યા; પણ કોઇ તે ધનુષ્યને ચઢાવવાને સમર્થ થયો નહીં. આ ખબર વસુદેવની સ્ત્રી મદનવેગાના પુત્ર અનાધૃષ્ટિએ સાંભળી, એટલે તે વીરમાની કુમાર વેગવાળા રથમાં બેસીને ગોકુળમાં આવ્યો. ત્યાં રામ કૃષ્ણને જોઈ તેમના આવાસમાં એક રાત્રી આનંદવાર્તા કરવાને રહ્યો. પ્રાતઃકાળે અનુજ બંધુ રામને ત્યાં રાખી મથુરાના માર્ગને બતાવનાર કૃષ્ણને સાથે લઇ તે ચાલ્યો. મોટાં વૃક્ષોથી સંકીર્ણ એવા માર્ગે ચાલતાં તેનો રથ એક વડના વૃક્ષ સાથે ભરાયો. તે રથને છોડાવવાને અનાધૃષ્ટિ સમર્થ થયો નહીં. તે વખતે પગે ચાલતા કૃષ્ણે લીલામાત્રમાં તે વડને ઉમેળીને દૂર ફેંકી દીધો, અને રથનો માર્ગ સરલ કરી દીધો. અનાધૃષ્ટિ કૃષ્ણનું પરાક્રમ જોઈને બહુ ખુશી થયો, તેથી રથ ઉપરથી નીચે ઉતરી તેણે કૃષ્ણને આલિંગન દીધું અને રથમાં બેસાડ્યા. અનુક્રમે યમુના નદી ઉતરી મથુરાનગરીમાં પ્રવેશ કરીને જ્યાં અનેક રાજાઓ બેઠેલા છે એવી શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યવાળી સભામાં તેઓ આવ્યા. ત્યાં જાણે ધનુષ્યની આધિષ્ઠાત્રી દેવતા હોય તેવી કમળલોચના સત્યભામા તેમના જોવામાં આવી. સત્યભામાએ કૃષ્ણના સામું સતૃષ્ણ દૃષ્ટિએ જોયું, અને તત્કાળ તેણી કામદેવના બાણથી પીડિત થઇ મનવડે કૃષ્ણને વરી ચૂકી. પ્રથમ અનાધૃષ્ટિએ ધનુષ્ય પાસે જઇને તે ઉપાડવા માંડ્યું; પણ કાદવવાળી ભૂમિમાં જેનો પગ લપટી ગયો હોય એવાં ઉટની જેમ તે પૃથ્વી પર પડી ગયો; તેનો હાર તુટી ગયો, મુગટ ભાંગી ગયો અને કુંડળ પડી ગયાં. તે જોઈ સત્યભામા સ્વલ્પ અને બીજા સર્વે વિકસિત નેત્રે ખુબ હસી પડ્યા. આ સર્વના હાસ્યને નહીં સહન કરતાં કૃષ્ણે પુષ્પમાળાની જેમ લીલામાત્રમાં તે ધનુષ્યને ઉપાડી લીધું અને તેની પણછ ચઢાવી. કુંડળાકાર કરેલા તે તેજસ્વી ધનુષ્યવડે ઇંદ્રધનુષ્યથી જેમ નવો વર્ષતો મેઘ શોભે તેમ કૃષ્ણ શોભવા લાગ્યા. પછી અનાધૃષ્ટિ ઘેર જઇ તેના દ્વાર પાસે કૃષ્ણને રથમાં બેસાડી રાખી પોતે એકલો ગૃહમાં ગયો અને પિતા વસુદેવને કહ્યું કે 'હે તાત ! મે એકલાએ શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યને ચઢાવી દીધું છે, કે જેને બીજા રાજાઓ સ્પર્શ પણ કરી શક્યા નહોતા.' તે સાંભળતાંજ વસુદેવે આક્ષેપથી કહ્યું કે 'ત્યારે તું સત્વર ચાલ્યો જા, કારણ કે તને ધનુષ્ય ચઢાવનાર જાણશે તો કંસ તત્કાળ મારી નાખશે.' આ પ્રમાણે સાંભળી અનાધૃષ્ટિ ભય પામી શીઘ્ર ઘરની બહાર નીકળ્યો, અને કૃષ્ણની સાથે સત્વર નંદના ગોકુળમાં આવ્યો. ત્યાંથી રામ કૃષ્ણની આજ્ઞા લઇને એકલો શૌર્યપુર ગયો.

અહીં લોકોમાં વાર્તા ચાલી કે નંદના પુત્રે ધનુષ્યને ચઢાવ્યું. તે ધનુષ્યના ચઢાવવાથી કંસ અત્યંત દુભાણો, તેથી તેણે ધનુષ્યના મહોત્સવને દૂર કરીને બાહુયુદ્ધ કરવા માટે સર્વ મલ્લોને આજ્ઞા કરી. તે પ્રસંગમાં બોલાવેલા રાજાઓ મલ્લયુદ્ધ જોવાની ઇચ્છાથી મંચોની ઉપર આવી આવીને બેઠા અને મોટા મંચ ઉપર બેઠેલા કંસની સામે

દૃષ્ટિ રાખવા લાગ્યા. કંસનો દુષ્ટ ભાવ જાણીને વસુદેવે પોતાના સર્વ જ્યેષ્ઠ બંધુઓને અને અક્રૂર વિગેરે પુત્રોને ત્યાં બોલાવ્યા. તેજવડે સૂર્યના જેવા તેઓને કંસે સત્કાર કરીને ઉંચા મંચો ઉપર બેસાડ્યા.

મલ્લયુદ્ધના ઉત્સવની વાર્ત્તા સાંભળીને કૃષ્ણે રામને કહ્યું, 'આર્યબંધુ ! ચાલો, આપણે મથુરામાં જઇને મલ્લયુદ્ધનું કૌતુક જોઇએ.' તે કબુલ કરી રામે યશોદાને કહ્યુ, 'માતા ! અમારે મથુરાપુરી જવું છે, માટે અમારી સ્નાન વિગેરેની તૈયારી કરો.' તેમાં યશોદાને કાંઇક મંદ જોઇ બળદેવે કૃષ્ણથી થવાના તેના ભ્રાતૃવધની પ્રસ્તાવના કરવા માટેજ હોયની તેમ આક્ષેપથી કહ્યું 'અરે યશોદા ! શું તું પૂર્વનો દાસીભાવ ભૂલી ગઇ ? જેથી અમારી આજ્ઞાને સત્વર કરવામાં વિલંબ કરે છે ?' આવાં રામનાં વચનથી કૃષ્ણના મનમાં બહુ ખેદ થયો, તેથી તે નિસ્તેજ થઇ ગયા. પછી તેને બળરામ યમુના નદીમાં સ્નાન કરાવવાને લઇ ગયા. ત્યાં રામે કૃષ્ણને પૂછ્યું, 'હે વત્સ ! ચોમાસાના મેઘવાયુનો સ્પર્શ થયેલા દર્પણની જેમ તું નિસ્તેજ કેમ લાગે છે ?' કૃષ્ણે બળદેવને ગદ્‌ગદ અક્ષરે કહ્યુ 'ભદ્ર ! તમે મારી માતા યશોદાને આક્ષેપથી દાસી કહીને કેમ બોલાવી ?' રામે મિષ્ટ અને મનોહર વચનવડે કૃષ્ણને કહ્યુ, 'વત્સ ! તે યશોદા તારી માતા નથી અને નંદ પિતા નથી, પણ દેવકરાજાની પુત્રી દેવકી તારી માતા છે અને વિશ્વમાં અદ્વિતીય વીર તેમજ મહા સૌભાગ્યવાન્ વસુદેવ તારા પિતા છે. સ્તનપયથી પૃથ્વીને સિંચન કરતા દેવકી નેત્રમાં અશ્રુ લાવી પ્રત્યેક માસે તને જોવા માટે અહીં આવે છે. દાક્ષિણ્યતાના સાગર એવા આપણા પિતા વસુદેવ કંસના આગ્રહથી મથુરામાં રહેલા છે. હું તમારો મોટો સાપત્ન (-સાવકો) ભાઈ છું. તમારી ઉપર વિઘ્નની શંકાવાળા પિતાની આજ્ઞાથી હું તમારી રક્ષા કરવાને અહીં આવ્યો છું.' કૃષ્ણે પૂછ્યું 'ત્યારે પિતાએ મને અહીં કેમ રાખ્યો છે ?' એટલે રામે કંસનુ ભ્રાતૃવધ સંબંધી બધું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી વાયુવડે અગ્નિની જેમ કૃષ્ણને દારૂણ ક્રોધ ચઢ્યો, જેથી તેણે તત્કાળ કંસને મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. પછી નદીમાં સ્નાન કરવાને પ્રવેશ કર્યો.

કંસનો પ્રિયમિત્ર હોય તેવો કાલિય નામે સર્પ યમુનાના જળમાં મગ્ન થઈ કૃષ્ણને ડસવા માટે તેની સામે દોડ્યો. તેના ફણામણિના પ્રકાશથી 'આ શું હશે ?' એમ સંભ્રમ પામી રામ કંઇક કહેતા હતા, તેવામાં તો કૃષ્ણે કમળનાળની પેઠે તેને પકડી લીધો. પછી કમળના નાળથી તેને વૃષભની જેમ નાસિકામાં નાથી લીધો, અને તેની ઉપર ચઢીને કૃષ્ણે તેને ઘણીવાર જળમાં ફેરવ્યો. પછી તેને નિર્જીવ જેવો કરી અત્યંત ખેદ પમાડીને કૃષ્ણ બહાર નીકળ્યા. તે વખતે સ્નાનવિધિ કરનારાં બ્રાહ્મણો કૌતુકથી ત્યાં આવીને કૃષ્ણને વીંટાઈ વળ્યા. ગોપથી વીંટાયલા રામ તથા કૃષ્ણ મથુરા તરફ ચાલ્યા, અને કેટલીક વારે તે નગરીના દરવાજા પાસે આવ્યા.

તે વખતે કંસની આજ્ઞાથી મહાવતે પદ્મોત્તર અને ચંપક નામના બે હાથીને તૈયાર રાખ્યા હતા તેને પ્રેરણા કરી, તેથી તે બંને તેની સન્મુખ દોડ્યા. કૃષ્ણે દાંત

ખેંચીને રંગમંડપની બહાર ફેંકી દીધો. કંસે પ્રથમથી જરાસંધના કેટલાએક સૈનિકોને બોલાવી રાખ્યા હતા, તેઓ રામ કૃષ્ણને મારવાને તૈયાર થવા લાગ્યા. તેમને તૈયાર થતાં જોઈ રાજા સમુદ્રવિજય તૈયાર થઇ યુદ્ધ કરવાને આવ્યા, કારણ કે તેમનું આવવું તેને માટેજ હતું. જ્યારે ઉદ્વેલ સમુદ્રની જેમ રાજા સમુદ્રવિજય ઉપડીને આવ્યા એટલે જરાસંધના સૈનિકો દશે દિશાઓમાં નાશી ગયા.

પછી અનાધૃષ્ણિ સમુદ્રવિજયની આજ્ઞાથી રામ કૃષ્ણને પોતાના રથમાં બેસાડીને વસુદેવને ઘેર લઇ ગયો. સર્વ યાદવો અને સમુદ્રવિજય વિગેરે પણ વસુદેવને ઘેર ગયા અને ત્યાં એકઠા મળી સભા ભરીને બેઠા. વસુદેવ અર્ધાસન પર રામને અને ઉત્સંગમાં કૃષ્ણને બેસાડી નેત્રમાં અશ્રુ લાવી તેમના મસ્તકપર વારંવાર ચુંબન કરવા લાગ્યા. તે વખતે વસુદેવના મોટા સહોદર બંધુઓએ તેને પૂછ્યું કે 'આ શું ?' એટલે વસુદેવે અતિમુક્ત મુનિનાં વૃત્તાંતથી માંડીને બધો વૃત્તાંત કહી આપ્યો. પછી રાજા સમુદ્રવિજયે કૃષ્ણને પોતાના ઉત્સંગમાં બેસાડ્યા અને તેના પાલન કરવાથી પ્રસન્ન થઈ રામની વારંવાર પ્રશંસા કરી. તે વખતે દેવકી એક ફોયણાવાળી[1] પુત્રીને સાથે લઇ ત્યાં આવ્યા, અને એક ઉત્સંગમાંથી બીજા ઉત્સંગમાં સંચરતા કૃષ્ણને તેણે દૃઢ આલિંગન કર્યું.

પછી બધા યાદવો હર્ષાશ્રુ વર્ષાવતા બોલ્યા, 'હે મહાભુજ વસુદેવ ! તમે એકલાજ આ જગતને જીતવાને સમર્થ છો, તે છતાં તમારા બાળકોને જન્મતાં વેંતજ એ ક્રૂર કંસે મારી નાખ્યા તે તમે કેમ સહન કર્યું ?' વસુદેવ બોલ્યા—" મેં જન્મથીજ સત્યવ્રત પાળેલું છે, તેથી તે વ્રતની રક્ષાને માટે (પ્રથમ વચન આપેલું હોવાથી) આવું દુષ્ટ કર્મ પણ સહન કર્યું. પ્રાંતે દેવકીના આગ્રહથી આ કૃષ્ણને નંદના ગોકુળમાં મૂકી આવી તેને બદલે આ નંદની પુત્રીને અહીં લઇ આવ્યો, એટલે દેવકીનો સાતમો ગર્ભ કન્યામાત્ર જાણી એ પાપી કંસે અવજ્ઞાથી નાસિકાનું એક ફોયણું છેદીને આ બાળકીને છોડી મૂકી હતી. "

આ પ્રમાણે વાતચિત થયા પછી ભાઇ અને ભ્રાતૃપુત્રોની સંમતિથી સમુદ્રવિજયે કારાગૃહમાંથી ઉગ્રસેન રાજાને તેડાવી મંગાવ્યા, અને તેની સાથે યમુનાને કાંઠે જઇ સર્વેએ કંસનું પ્રેતકાર્ય કર્યું. કંસની માતાએ અને બીજી પત્નીઓએ યમુના નદીમાં તેને જલાંજલિ આપી, પણ તેની રાણી જીવયશાએ માન ધરીને જલાંજલિ આપી નહીં. તે તો કોપ કરીને બોલી કે 'આ રામ કૃષ્ણ ગોપાળને અને સર્વ સંતાન સહિત દશાર્હોને હણાવીને પછી મારા પતિનું પ્રેતકાર્ય કરીશ; નહીં તો હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીશ.' આવી પ્રતિજ્ઞા લઇને તે જીવયશા મથુરાથી નીકળી તત્કાળ પોતાના પિતા જરાસંધે આશ્રિત કરેલ રાજગૃહી નગરીએ આવી. અહીં રામ કૃષ્ણની અનુજ્ઞાથી સમુદ્રવિજયે ઉગ્રસેનને મથુરાપુરીનો રાજા કર્યો. ઉગ્રસેને પોતાની પુત્રી સત્યભામા કૃષ્ણને આપી અને ક્રોષ્ટુકિએ કહેલા શુભ દિવસે તેનો યથાવિધિ વિવાહ થયો.

---

[1] નાકના એક બાજુનાજ છિદ્રવાળી.

અહીં જીવયશા છુટા કેશે રૂદન કરતી જાણે મૂર્તિમાન્ અલક્ષ્મી હોય તેમ જરાસંધની સભામાં આવી. જરાસંઘે રૂદનનું કારણ પૂછ્યું એટલે તેણીએ બહુ પ્રયાસે અતિમુક્તનો વૃત્તાંત અને કંસના ઘાત સુધીની સર્વ કથા કહી સંભળાવી. તે સાંભળી જરાસંધ બોલ્યો–' કંસે પ્રથમ જે દેવકીને મારી નહીં, તેજ સારૂં કર્યું નહીં, કારણ કે તેને મારી હોત તો પછી ક્ષેત્ર વિના કૃષિ શી રીતે થાત ? હે વત્સે ! હવે તું રૂદન કર નહીં, હું મૂળથી કંસના સર્વ ઘાતકોને સપરિવાર મારી નાખીને તેમની સ્ત્રીઓને રોવરાવીશ.' આ પ્રમાણે કહેવાવડે જીવયશાને શાંત કરીને જરાસંઘે સોમક નામના રાજાને બધી વાત સમજાવી સમુદ્રવિજયની પાસે મોકલ્યો. તે તત્કાળ મથુરાપુરીએ આવ્યો અને તેણે રાજા સમુદ્રવિજયને કહ્યું " તમારા સ્વામી જરાસંધ તમને એવી આજ્ઞા કરે છે કે–અમારી પુત્રી જીવયશા અને તેના સ્નેહને લીધે તેના પતિ કંસ બંને-અમને પ્રાણથી પણ વહાલા છે, તે કોનાથી અજાણ્યું છે ? તમે અમારા સેવકો છો તે સુખે રહો, પણ તે કંસનો દ્રોહ કરનારા રામ કૃષ્ણને અમને સોંપી દ્યો. વળી એ દેવકીનો સાતમો ગર્ભ છે તેથી તમે તેને અર્પણ તો કરેલોજ છે, છતાં તમે તેને ગોપન કરવાનો અપરાધ કર્યો, તેથી હવે ફરીવાર અમને સોંપી દ્યો."

સોમકનાં આવાં વચનો સાંભળી સમુદ્રવિજયે તેને કહ્યું "સરલ મનવાળા વસુદેવે મારાથી પરોક્ષપણે છ ગર્ભ કંસને અર્પણ કર્યા તેજ ઉચિત થયેલું નથી અને રામ કૃષ્ણે પોતાના ભ્રાતૃવધના વૈરથી કંસને માર્યો તો તેમાં તેમનો શો અપરાધ છે ? અમારો આ એક દોષ છે કે આ વસુદેવ બાલ્યવયથીજ સ્વેચ્છાચારી છે, તેથી તેની બુદ્ધિવડે પ્રવર્તવાથી મારા છ પુત્રો માર્યા ગયા. હવે આ બે રામ કૃષ્ણ તો મને પ્રાણથી પણ વહાલા છે; અને તેમને મારવાની ઈચ્છાએ તારો સ્વામી માગણી કરે છે, તે તેનું તદ્દન અવિચારીપણું છે." પછી સોમક રાજાએ કોપથી કહ્યું " પોતાના સ્વામીની આજ્ઞામાં સેવકોએ યુક્તાયુક્તનો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. હે રાજન્ ! જ્યાં તમારા છ ગર્ભ ગયા છે ત્યાં આ બે દુર્મતિ રામ કૃષ્ણ પણ જાઓ. તેને રાખવાના વિચારથી તક્ષક નાગના મસ્તક ઉપર ખુજલી શા માટે કરો છો ? બળવાનની સાથે વિરોધ કરવો તે કુશળતાને માટે થતો નથી. તમે જરાસંધની પાસે હાથીની આગળ મેઢાની જેમ કોણ માત્ર છો ?" તે વખતે કૃષ્ણે ક્રોધથી કહ્યું, " અરે સોમક ! અમારા પિતાએ સરલતાથી તારા સ્વામી સાથે આજ સુધી સ્નેહસંબંધ પાળ્યો, તેથી તેમાં શું તારો સ્વામી મોટો સમર્થ થઈ ગયો ? એ જરાસંધ અમારો સ્વામી નથી, પણ તેનાં આવાં વચનોથી તે બીજો કંસજ છે, માટે અહીંથી જા અને તારી ઈચ્છા પ્રમાણે તારા સ્વામીને કહે." કૃષ્ણનાં આવાં વચન સાંભળી સોમકે સમુદ્રવિજયને કહ્યું, 'હે દશાર્હમુખ્ય! આ તારો પુત્ર કુળાંગાર છે, છતાં તું એની ઉપેક્ષા કેમ કરે છે ?' તેનાં આવાં વચનથી કોપથી પ્રજ્વળિત થયેલા અનાધૃષ્ણિએ કહ્યું, 'અરે ! વારંવાર અમારા પિતા પાસે પુત્રોની યાચના કરતો તું કેમ શરમાતો નથી ? પોતાના જમાતા કંસના માત્ર વધથી તારો સ્વામી આટલો બધો દૂભાયો છે તો શું અમારા

રત્નમય નગરી બનાવી આપી. અઢાર હાથ ઉંચો, નવ હાથ ભૂમિમાં રહેલો અને બાર હાથ પહોળો, ફરતી ખાઇવાળો તેની આસપાસ કિલ્લો કર્યો. તેમાં ગોળ, ચોરસ, લંબચોરસ, ગિરિકૂટાકારે અને સ્વસ્તિકને આકારે સર્વતોભદ્ર, મંદર, અવતંસ અને વર્દ્ધમાન એવાં નામવાળા એકમાળ, બેમાળ અને ત્રણમાળ વિગેરે માળોવાળા લાખો મહેલો બનાવ્યા. તેના ચોકમાં અને ત્રિકમાં વિચિત્ર રત્નમાણિક્યવડે હજારો જિનચૈત્યો નિર્માણ કર્યાં. અગ્નિદિશામાં સુવર્ણના કિલ્લાવાળો સ્વસ્તિકના આકારનો સમુદ્રવિજય રાજા માટે મહેલ બનાવ્યો. તેની પાસે અક્ષોભ્ય અને સ્તિમિતના નંદાવર્ત અને ગિરિકૂટાકારે બે પ્રાસાદ કિલ્લા સહિત બનાવ્યા. નૈઋત્ય દિશામાં સાગરને માટે આઠ હાંશવાળો ઉંચો પ્રાસાદ રચ્યો અને પાંચમા છઠ્ઠા દશાર્હને માટે વર્ધમાન નામના બે પ્રાસાદો રચ્યા. વાયવ્ય દિશામાં પુષ્કરપત્ર નામે ધરણ માટે પ્રાસાદ રચ્યો અને તેની પાસે આલોકદર્શન નામે પૂરણને માટે પ્રાસાદ રચ્યો. તેની નજીક વિમુક્ત નામે ચંદ્રને માટે પ્રાસાદ રચ્યો અને ઇશાન દિશામાં કુબેરચ્છંદ નામે વસુદેવને માટે પ્રાસાદ રચ્યો. તેમજ રાજમાર્ગની સમીપે સ્ત્રીવિહારક્ષમ નામે ઉગ્રસેન રાજા માટે અતિ ઉંચો પ્રાસાદ રચ્યો. આ સર્વ પ્રાસાદો કલ્પદ્રુમથી વીંટાયેલા, ગજશાળા તથા અશ્વશાળાઓ સહિત, કિલ્લાવાળા, મોટાં દ્વારવાળા અને ધ્વજા પતાકાની શ્રેણીવડે શોભિતા હતા. તે સર્વની વચમાં ચોરસ, વિશાળ દ્વારવાળો પૃથિવીજય નામે બળદેવને માટે પ્રાસાદ રચ્યો; અને તેની નજીક અઢાર માળનો અને વિવિધ ગૃહના પરિવાર સહિત સર્વતોભદ્ર નામે પ્રાસાદ કૃષ્ણને માટે રચવામાં આવ્યો. તે રામ કૃષ્ણના પ્રાસાદની આગલ ઇંદ્રની સુધર્મા સભા જેવી સર્વપ્રભા નામે એક વિવિધ માણિક્યમયી સભા રચી. નગરીના મધ્યમાં એકસો આઠ મહા શ્રેષ્ઠ જિનબિંબોથી વિભૂષિત, મેરૂગિરિના શિખર જેવું ઉંચુ, મણિ, રત્ન અને હિરણ્યમય વિવિધ માળ અને ગોખવાળુ, તેમજ વિચિત્ર પ્રકારની સુવર્ણની વેદિકાવાળુ એક અર્હતનું મંદિર વિશ્વકર્માએ બનાવ્યું. સરોવર, દીર્ઘિકાઓ, વાપિકાઓ, ચૈત્યો, ઉદ્યાનો અને રસ્તાઓ તેમજ બીજું સર્વ અતિ રમણિક છે જેમાં એવુ કુબેરે એક રાત્રિ દિવસમાં તૈયાર કર્યું. એવી રીતે વાસુદેવની દ્વારિકા નગરી દેવતાઓએ નિર્માણ કરેલી હોવાથી ઇંદ્રપુરી જેવી રમણીય બની. તેની સમીપે પૂર્વમાં રૈવતગિરિ, દક્ષિણમાં માલ્યવાન્ શૈલ, પશ્ચિમમાં સૌમનસ પર્વત અને ઉત્તરમાં ગંધમાદન ગિરિ હતો.

પૂર્વોક્ત પ્રકારે દ્વારિકાની રચના કરીને પ્રાતઃકાળે કુબેરે આવી કૃષ્ણને બે પીતાંબર, નક્ષત્રમાળા, હાર, મુકુટ, કૌસ્તુભ નામે મહામણિ, શાર્ઙ્ગ ધનુષ્ય, અક્ષય બાણવાળાં ભાથાં, નંદક નામે ખડ્ગ, કૌમોદકી ગદા અને ગરૂડધ્વજ રથ એટલાં વાનાં આપ્યાં રામને વનમાળા, મૂશળ, બે નીલ વસ્ત્ર, તાળધ્વજ રથ, અક્ષય ભાથાં, ધનુષ્ય અને હળ આપ્યાં, અને દશે દશાર્હોને રત્નનાં આભરણો આપ્યાં, કારણ કે તેઓ રામ કૃષ્ણને પૂજ્ય હતાં પછી સર્વ યાદવોએ કૃષ્ણને શત્રુસંહારક જાણી હર્ષથી પશ્ચિમ સમુદ્રના તીર ઉપર તેનો અભિષેક કર્યો, ત્યારબાદ રામ સિદ્ધાર્થ નામના સારથિવાળા અને કૃષ્ણ દારૂક નામના

સારથિવાળા રથમાં બેસી દ્વારકામાં પ્રવેશ કરવાને તૈયાર થયા, અને ગ્રહ નક્ષત્રોથી પરવરેલા સૂર્ય ચંદ્રની જેમ અનેક રથોમાં બેઠેલા યાદવોથી પરવર્યા સતા તેમણે જયજયના નાદ સાથે દ્વારકામાં પ્રવેશ કર્યો. કૃષ્ણની આજ્ઞાથી કુબેરે બતાવેલા મહેલોમાં દશાર્હો, રામ કૃષ્ણ, બીજા યાદવો અને તેમનો પરિવાર આવીને રહ્યો. કુબેરે સાડા ત્રણ દિવસ સુધી સુવર્ણ, રત્ન, ધન, વિચિત્ર વસ્ત્રો અને ધાન્યોની વૃષ્ટિ કરીને તે અભિનવ નગરીને પૂરી દીધી.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि रामकृष्णारिष्टनेमिजन्मकंसवधद्वारिकाप्रवेश नाम पंचम सर्ग ॥

—※—

સર્ગ ૬ ટ્ઠો.

રૂક્મિણી વિગેરે સ્ત્રીઓનો વિવાહ, પાંડવ દ્રૌપદીનો સ્વયવર અને પ્રદ્યુમ્નનુ ચરિત્ર.

હવે દ્વારકામાં કૃષ્ણ વાસુદેવ રામ સહિત દશાર્હોને અનુસરતા અને યાદવોના પરિવારથી પરવરેલા સુખે ક્રીડા કરતા સતા રહેવા લાગ્યા, અને દશાર્હોને તેમજ રામ કૃષ્ણને હર્ષ આપતા અરિષ્ટનેમિ ભગવાન્ પણ અનુક્રમે વધવા લાગ્યા. અરિષ્ટનેમિ કરતાં સર્વ બંધુઓ મોટા હતા, પણ અરિષ્ટનેમિની સાથે તેઓ નાના થઇને ક્રીડાગિરિ ઉપર તથા ક્રીડોદ્યાન વિગેરે ભૂમિમાં ક્રીડા કરવા લાગ્યા. પ્રભુ દશ ધનુષ ઉંચી કાયાવાળા થઈ યૌવન વયને પ્રાપ્ત થયા, પરંતુ જન્મથીજ કામને જીતનાર હોવાથી તદ્દન અવિકારી મનવાળા હતા. માતાપિતા અને રામ કૃષ્ણાદિ ભ્રાતાઓ હમેશા કન્યા પરણવાને માટે તેમની પ્રાર્થના કરતા, પણ પ્રભુ તે માનતા નહોતા રામ કૃષ્ણ પરાક્રમથી ઘણા રાજાઓને વશ કરતા હતા અને શક્ર તથા ઈશાનેંદ્રની જેમ બંને બંધુઓ પ્રજાને પાળતા હતા

એક વખતે નારદજી ફરતા ફરતા કૃષ્ણના મંદિરમાં આવ્યા રામ કૃષ્ણે વિધિથી તેમની પૂજા કરી, પછી તે અંતઃપુરમાં ગયા. ત્યાં સત્યભામા દર્પણ જોતી હતી, તેથી તેમાં વ્યગ્ર થયેલી તેણે આસન વિગેરે આપીને નારદની પૂજા કરી નહીં, તેથી નારદ ક્રોધ પામીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે ' કૃષ્ણના અંતઃપુરની બધી સ્ત્રીઓ સદા મારી પૂજા કરે છે, પણ આ સત્યભામા પતિના પ્રેમને લીધે રૂપ યૌવનથી ગર્વિત થયેલ છે, તેથી દૂરથી મને જોઇને ઉભી તો થઇ નહીં, પણ મારી સામી દૃષ્ટિ પણ કરી નહીં, માટે એ સત્યભામાને કોઈ તેનાથી અધિક રૂપવાળી સપત્ની (શોક્ય) ના સંકટમાં પાડી દઉં. ' એવું વિચારતા નારદ કુંડિનપુર નગરે આવ્યા.

કુંડિનપુરમાં ભીષ્મક નામે રાજા હતો, તેને યશોમતી નામે રાણી હતી. તેમને રૂક્મિ નામે પુત્ર હતો તથા રૂક્મિણી નામે બહુ સ્વરૂપવાન્ પુત્રી હતી. નારદ ત્યાં ગયા

એટલે રૂક્મિણીએ તેમને નમસ્કાર કર્યો. નારદે કહ્યું કે 'અર્ધ ભરતક્ષેત્રના પતિ કૃષ્ણ તારા પતિ થાઓ.' રૂક્મિણીએ પૂછ્યું કે 'તે કૃષ્ણ કોણ છે?' પછી નારદે કૃષ્ણના રૂપ, સૌભાગ્ય અને શૌર્ય વિગેરે અદ્વૈત ગુણો કહી સંભળાવ્યા. તે સાંભળી રૂક્મિણી કૃષ્ણ ઉપર અનુરાગી થઇ, અને કામપીડિત થઇ સતી કૃષ્ણનેજ ઝંખવા લાગી. પછી રૂક્મિણીનું રૂપ ચિત્રપટમાં આળેખીને નારદ દ્વારકામાં આવ્યા, અને દૃષ્ટિને અમૃતાંજન જેવું તે રૂપ કૃષ્ણને બતાવ્યું. તે જોઈ કૃષ્ણે પૂછ્યું કે–'ભગવન ! આ કઇ દેવીનું રૂપ તમે પટમાં આળેખ્યું છે?' નારદ હસીને બોલ્યા–'હરિ ! આ દેવી નથી, પણ માનુષી સ્ત્રી છે, અને કુંડનપતિ રૂક્મિ રાજાની રૂક્મિણી નામે બહેન છે.' તેનું રૂપ જોઇને વિસ્મય પામેલા કૃષ્ણે તત્કાળ રૂક્મિની પાસે એક દૂત મોકલી પ્રિય વચને તેની માગણી કરી. તે માગણી સાંભળી રૂક્મિએ હસીને કહ્યું, 'અહો ! કૃષ્ણ હીણકુળવાળો ગોપ થઇ મારી બહેનની માગણી કરે છે? તે કેવો મૂઢ છે! અને તેનો આ કેવો નિષ્ફળ મનોરથ? આ મારી બહેનને તો મૈથુનિક શિશુપાલ રાજાને આપીશ કે જેથી ચંદ્ર અને રોહિણીની જેમ તેમનો ઘટતો યોગ થશે.' આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી તે દૂતે રૂક્મિની કઠોર અક્ષરવાળી વાણી દ્વારકામાં આવીને કૃષ્ણને જણાવી.

અહીં કુંડિનપુરમાં આ ખબર સાંભળી રૂક્મિણીની ફુઈ જે તેની ધાત્રી હતી, તેણીએ એકાંતમાં લઇ જઇને રૂક્મિણીને પ્રેમે પવિત્ર વાણીએ કહ્યું કે "હે રાજકુમારી ! જ્યારે તમે બાળક હતા તે વખતે એકવાર મારા ઉત્સંગમાં બેઠા હતા, તેવામાં તમને જોઇ અતિમુક્તક નામના મુનિએ કહ્યું હતું કે 'આ પુત્રી કૃષ્ણની પટ્ટરાણી થશે.' તે વખતે મેં તેમને પૂછ્યું હતું કે 'તે કૃષ્ણને શી રીતે ઓળખવા?' એટલે તેમણે કહ્યું હતું કે 'જે પશ્ચિમ સાગરને કીનારે દ્વારકા વસાવીને રહે તે કૃષ્ણ છે એમ જાણી લેવું.' આ પ્રમાણે છતાં આજે તે કૃષ્ણે દૂત દ્વારા તમારી માગણી કરી તોપણ તમારા ભાઇ રૂક્મિએ તેની માગણી સ્વીકારી નહીં અને દમઘોષ રાજાના પુત્ર શિશુપાલ વેરે તમને આપવાનો નિરધાર કર્યો. રૂક્મિણી બોલી–"હે માતા ! શું મુનિઓનાં વચન નિષ્ફળ થાય? પ્રાતઃકાળના મેઘનો શબ્દ (ગર્જારવ) શું કદિ નિષ્ફળ થયો છે?" આ પ્રમાણેનાં વચનોથી રૂક્મિણીનો અભિલાષ કૃષ્ણને પરણવાનો જાણી તે ફુઇએ એક ગુહ્ય દૂત મોકલી કૃષ્ણને આ પ્રમાણે જણાવ્યું કે–'માઘ માસની શુકલ અષ્ટમીએ નાગપૂજાના મિષથી હું રૂક્મિણીને લઈને નગર બહારની વાડીમાં આવીશ. હે માનદ ! જો તમારે રૂક્મિણીનું પ્રયોજન હોય તો તે સમયે ત્યાં આવી પહોંચવું, નહી તો પછી તેને શિશુપાલ પરણી જશે.'

અહીં રૂક્મિએ પોતાની બહેન રૂક્મિણીને પરણવાને માટે શિશુપાલને બોલાવ્યો, એટલે તે મોટી સેના લઇને કુંડિનપુર આવ્યો. રૂક્મિણીને વરવા માટે તૈયાર થઇને આવેલા શિશુપાલને જાણીને કળહપ્રિય નારદે તે ખબર કૃષ્ણને આપ્યા, એટલે કૃષ્ણ પણ પોતાના સ્વજનથી અલક્ષિયપણે[૧] રામની સાથે જુદા જુદા રથમાં બેસી કુંડિનપુર આવ્યા. તે વખતે પોતાની ફુઈ અને સખીઓથી પરવરેલી રૂક્મિણી નાગપૂજાનું

૧ જણાવ્યા સિવાય છાના

મિષ કરીને ઉદ્યાનભૂમિમાં આવી. ત્યાં કૃષ્ણ રથમાંથી ઉતર્યા અને પ્રથમથી પોતાને ઓળખાવી રૂક્મિણીની ફુઇને નમસ્કાર કરી રૂક્મિણી પ્રત્યે બોલ્યા, 'માલતીના પુષ્પની સુગંધથી ભ્રમર આવે તેમ તારા ગુણથી આકર્ષાઈને હું કૃષ્ણ તારી પાસે દૂરથી આવ્યો છું; માટે આ મારા રથમાં બેસી જા.' પછી તેના ભાવને જાણનારી ફુઇએ આજ્ઞા આપી, એટલે રૂક્મિણી તરતજ કૃષ્ણના રથમાં હૃદયની જેમ આરૂઢ થઈ. જ્યારે કૃષ્ણ થોડે દૂર ગયા ત્યારે પોતાનો દોષ ઢાંકવાને માટે તે ફુઈએ અને દાસીઓએ મળીને મોટા પોકાર કર્યો કે–' અરે રૂક્મિ ! અરે રૂક્મિ ! આ તમારી બહેન રૂક્મિણીને ચોરની જેમ રામ સહિત કૃષ્ણ બળાત્કારે હરી જાય છે.'

દૂર ગયા પછી રામ કૃષ્ણે પાંચજન્ય અને સુઘોષ નામના શંખ ફુંક્યા; તેથી સમુદ્રની જેમ બધું કુંડિનપુર ક્ષોભ પામી ગયું. પછી મહા પરાક્રમી અને મહા બળવાન્ રૂક્મિ અને શિશુપાલ મોટી સેના લઈ રામ કૃષ્ણની પછવાડે ચાલ્યા. તેમને પછવાડે આવતા જોઈ ઉત્સંગમાં બેઠેલી રૂક્મિણી ભય પામી કૃષ્ણ પ્રત્યે બોલી–' હે નાથ ! આ મારો ભાઈ રૂક્મિ અને શિશુપાલ ઘણા ક્રૂર અને ઘણા પરાક્રમી છે, વળી તેના પક્ષના બીજા પણ ઘણા વીરો તૈયાર થઇને તેની સાથે આવે છે; અહીં તમે બંને ભાઇ તો એકલા છો, તેથી મને ભય લાગે છે કે આપણી શી ગતિ થશે ?' હરિએ તેનાં આવાં ભયભરેલાં વચનો સાંભળી હાસ્ય કરીને કહ્યું, ' પ્રિયે ! ભય પામીશ નહીં, કેમકે તું ક્ષત્રિયાણી છો. આ બિચારા રૂક્મિ વિગેરે મારી પાસે કોણ માત્ર છે ? હે સુભ્રુ ! તું મારૂં અદ્ભુત બળ જો.' આ પ્રમાણે કહી તેને પ્રતીતિ થવા માટે કૃષ્ણે અર્ધચંદ્ર બાણવડે કમળનાળની પંક્તિની જેમ તાલવૃક્ષની શ્રેણીને એક ઘાએ છેદી નાખી, અને અંગુઠાને આંગળીની વચ્ચે રાખીને પોતાની મુદ્રિકાનો હીરો મસૂરના દાણાની જેમ ચૂર્ણ કરી નાખ્યો. પતિનાં આવા બળથી રૂક્મિણી હર્ષ પામી અને પ્રભાતકાળના સૂર્યવડે પદ્મિનીની જેમ તેનું મુખ પ્રફુલ્લિત થઇ ગયું. પછી કૃષ્ણે રામને કહ્યું, ' આ વધુને લઇને તમે ચાલ્યા જાઓ, હું એકલો આપણી પછવાડે આવતા રૂક્મિ વિગેરેને મારી નાખીશ.' રામે કહ્યું, ' તમે જાઓ, હું એકલો આ સર્વને મારી નાખીશ.' બંનેનાં આવાં વચન સાંભળી રૂક્મિણી ભય પામીને બોલી–' હે નાથ ! મારા સહોદર રૂક્મિને તો બચાવજો.' રામે કૃષ્ણની સંમતિથી રૂક્મિણીનું તે વચન સ્વીકાર્યું, અને પોતે એકલા યુદ્ધ કરવાને ત્યાં ઉભા રહ્યા. કૃષ્ણ દ્વારકા તરફ ચાલ્યા ગયા.

અનુક્રમે શત્રુઓનું સૈન્ય નજીક આવ્યું, એટલે રામ મૂશળ ઉગામી સમુદ્રને મંથાચળની જેમ રણમાં તે સૈન્યનું મંથન કરવા લાગ્યા. વજ્રવડે પર્વતોની જેમ રામના હળથી હાથીઓ ભૂમિ પર પડ્યા અને મૂશળથી ઘડાના ઠીંકરાની જેમ રથો ચૂર્ણ થઈ ગયા. છેવટે શિશુપાલ સહિત રૂક્મિની સેના પલાયન કરી ગઇ, પણ વીરમાની રૂક્મિ એકલો ઉભો રહ્યો. તેણે રામને કહ્યું–' અરે ગોપાળ ! મેં તને જોયો છે. મારી આગળ ઉભો રહે, ઉભો રહે, હું તારા ગોપયના પાનથી થયેલા મદને ઉતારી નાખીશ.' તેનાં

આવાં અભિમાનનાં વચન છતાં તેને બચાવવાનું પોતે કૃષ્ણની આગળ કબુલ કરેલું હોવાથી તે વચન સંભારીને રામે મૂશળને છોડી દીધું, અને બાણોથી તેનો રથ ભાંગી નાંખ્યો, કવચ છેદી નાખ્યું અને ઘોડાને હણી નાખ્યા. પછી જ્યારે રૂકૂમિ વધકોટીમાં આવ્યો ત્યારે રામે ક્ષુરપ્ર બાણથી તેના મુખ પરના કેશનું લુંચન કરી નાખી હસતાં હસતાં કહ્યું કે ' અરે મૂર્ખ ! મારી ભ્રાતૃવધુનો તું ભાઇ થાય છે, તેથી મારે અવધ્ય છો, માટે ચાલ્યો જા. મારા પ્રસાદથી તું મુંડ થયા છતાં પણ તારી પત્નીઓ સાથે વિલાસ કર. ' આવાં રામનાં વચનથી લજ્જા પામીને રૂકમિ કુંડિનપુરમાં ગયો નહી, પણ ત્યાંજ ભોજકટ નામે નગર વસાવીને રહ્યો.

અહીં કૃષ્ણ રૂકૂમિણીને લઇને દ્વારકા પાસે આવ્યા. દ્વારકામાં પ્રવેશ કરતાં કૃષ્ણે રૂકૂમિણીને કહ્યુ, ' હે દેવી ! જુઓ, આ મારી રત્નમયી દ્વારકાનગરી દેવતાએ રચેલી છે. હે સુભ્રુ ! આ નગરીનાં દેવવૃક્ષમય ઉદ્યાનોને વિષે દેવીની જેમ અવિચ્છિન્ન સુખથી તમે મારી સાથે ક્રીડા કરશો.' રૂકૂમિણી બોલી, ' હે સ્વામિન્ ! તમારી બીજી પત્નીઓ તેમના પિતાઓએ મોટા પરિવાર તથા સમૃદ્ધિ સાથે તમને આપેલી છે, અને મને તો તમે એકલી કેદીની જેમ લઇ આવ્યા છો, તો હું મારી સપત્નીઓની આગળ હાસ્યપાત્ર થાઉ નહી તેમ કરો.' આવાં તેનાં વચન સાંભળી ' તને હું સર્વથી અધિક કરીશ. ' એમ કહી કૃષ્ણે રૂકૂમિણીને સત્યભામાના મહેલની પાસેના એક મહેલમાં ઉતારી ત્યાં તેને ગાંધર્વ વિવાહથી પરણીને કૃષ્ણ તેની સાથે સ્વચ્છંદે ક્રીડા કરવા લાગ્યા.

કૃષ્ણે રૂકૂમિણીના ઘરમાં બીજા કોઇનો પ્રવેશ અટકાવ્યો હતો, તેથી એક વખતે સત્યભામાએ કૃષ્ણને આગ્રહથી કહ્યું કે 'તમારી પ્રિયાને તો બતાવો. ' કૃષ્ણે લીલોદ્યાનમાં શ્રીદેવીના ગૃહમાંથી સ્વજનોથી છાની રાતે તેની પ્રતિમા ઉપડાવી લીધી અને નિપુણ ચિત્રકારો પાસે શ્રીદેવીની પ્રતિમા ચીતરાવી. પછી કૃષ્ણે ત્યાં આવી શ્રીદેવીના સ્થાનમાં રૂકૂમિણીને સ્થાપિત કરી અને શિખવ્યું કે ' અહી મારી બધી દેવીઓ આવે, ત્યારે તું નિશ્ચળ રહેજે.' પછી કૃષ્ણ સ્વસ્થાને ગયા, એટલે સત્યભામાએ પૂછ્યું કે ' નાથ ! તમે તમારી વલ્લભાને કયા સ્થાનમાં રાખી છે ? ' કૃષ્ણે કહ્યુ, ' શ્રીદેવીના ગૃહમાં રાખેલાં છે. ' પછી સત્યભામા બીજી સપત્નીઓને સાથે લઇને શ્રીદેવીના મંદીરમાં આવી. ત્યાં રૂકૂમિણીને શ્રીદેવાના સ્થાનમાં જોઇ તેનો ભેદ જાણ્યા સિવાય શ્રીદેવીજ છે એમ જાણીને સત્યભામા બોલી–' અહો ! આ શ્રીદેવીનું કેવું રૂપ છે ! અહો ! આના બનાવનારા કારીગરોનું કેવુ કૌશલ્ય છે ?' આ પ્રમાણે કહી તેણીએ તેને પ્રણામ કર્યો. પછી કહ્યું ' હે શ્રીદેવી ! તમે પ્રસન્ન થઈને એવું કરો કે જેથી હું હરિની નવી પત્ની રૂકૂમિણીને મારી રૂપલક્ષ્મીથી જીતી લઉં. આ કાર્ય સિદ્ધ થવાથી હું તમારી મહાપૂજા કરીશ ' એમ કહી તે કૃષ્ણની પાસે આવી અને પૂછ્યું કે ' તમારી પત્ની કયાં છે ? શ્રીદેવીના ગૃહમાં તો નથી. ' પછી કૃષ્ણ સત્યભામા અને બીજી પત્નીઓ સાથે શ્રીદેવીના મંદિરમાં આવ્યા, એટલે રૂકૂમિણી અંદરથી બહાર આવ્યા અને કૃષ્ણને પૂછ્યું કે ' હું કોને નમું ? ' કૃષ્ણે સત્યભામાને બતાવી;

એટલે સત્યભામા બોલી ઉઠી 'આ દેવી મને શી રીતે નમશે ? કારણ કે હું જ હમણા અજ્ઞાનથી તેને નમી છું.' હરિએ હાસ્ય કરીને કહ્યું, 'તમે તમારી બહેનને નમ્યા તેમાં શો દોષ છે?' તે સાંભળી સત્યભામા વિલખી થઇને ઘેર ગઈ અને રૂક્મિણી પણ પોતાને મંદિરે આવી. કૃષ્ણે રૂક્મિણીને મોટી સમૃદ્ધિ આપી અને તેની સાથે પ્રેમામૃતમાં મગ્ન થઈને રમવા લાગ્યા.

એક વખતે નારદ ફરતા ફરતા ત્યાં આવી ચઢ્યા. કૃષ્ણે તેમની પૂજા કરી અને પૂછ્યું કે 'હે નારદ ! તમે કૌતુક માટેજ ભમો છો, તો કાંઇ પણ આશ્ચર્ય કોઇ સ્થાનકે જોવામાં આવ્યું છે?' નારદ બોલ્યા 'હમણાંજ એક આશ્ચર્ય જોયું છે તે સાંભળો'—'વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર જાંબવાન્ નામે એક ખેચરેંદ્ર છે, તેને શિવચંદ્રા નામે પ્રિયા છે. તેમને વિશ્વક્સેન નામે એક પુત્ર અને જાંબવતી નામે કન્યા છે, પણ ત્રણ જગતમાં તેના જેવી કોઇ સ્વરૂપવાન્ કન્યા નથી. તે બાળા નિત્ય ક્રીડા કરવાને માટે હંસીની જેમ ગંગાનદીમાં જાય છે. તે આશ્ચર્યભૂત કન્યાને જોઇને હું તમને કહેવા માટેજ આવ્યો છું.' તે સાંભળી કૃષ્ણ તરતજ બળવાહન સહિત ગંગાકીનારે ગયા. ત્યાં સખીઓથી પરવરેલી અને ક્રીડા કરતી જાંબવતી તેમના જોવામાં આવી. 'જેવી નારદે કહી હતી તેવીજ આ છે' એમ બોલતાં હરિએ તેનું હરણ કર્યું, એટલે તત્કાળ મોટો કોળાહળ થઈ રહ્યો. તે સાંભળી તેનો પિતા જાંબવાન ક્રોધ કરતો ખડ્ગ લઇને ત્યાં આવ્યો. તેને અનાધૃષ્ણિએ જીતી લીધો અને કૃષ્ણની પાસે લાવીને મૂક્યો. જાંબવાને પોતાની પુત્રી જાંબવતી કૃષ્ણને આપી અને પોતે અપમાન થવાથી વૈરાગ્ય પામીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. જાંબવાનનાં પુત્ર વિશ્વક્સેનની સાથે જાંબવતીને લઇ કૃષ્ણ દ્વારકામાં આવ્યા, ત્યાં કૃષ્ણે રૂક્મિણીના મહેલની પાસે જાંબવતીને પણ મહેલ આપ્યો, અને તેને યોગ્ય બીજું પણ આપ્યું. તેને રૂક્મિણીની સાથે સખીપણું થયું.

એક વખતે સિંહલપતિ શ્લક્ષ્ણરોમાની પાસે જઇને પાછા ફરેલા દૂતે કૃષ્ણ પાસે આવીને આ પ્રમાણે વિજ્ઞાપ્ત કરી કે 'હે સ્વામિન્ ! શ્લક્ષ્ણરોમા રાજા તમારો હુકમ માનતો નથી. તેને લક્ષ્મણા નામે એક કન્યા છે, તે લક્ષણોથી તમારેજ લાયક છે. તે દ્રુમસેન સેનાપતિના રક્ષણ નીચે હમણાં સમુદ્રમાં સ્નાન કરવાને આવી છે. ત્યાં સાત દિવસ સુધી રહીને તે સ્નાન કરશે.' આ પ્રમાણે સાંભળી કૃષ્ણ રામની સાથે ત્યાં ગયા, અને તે સેનાપતિને મારીને લક્ષ્મણાને લઇ આવ્યા. પછી લક્ષ્મણાને પરણી જાંબવતીના મહેલ પાસેજ તેને એક રત્નમય મંદિર રહેવા આપ્યું અને બીજો પરિવાર આપ્યો.

આયુસ્ખરી નામની નગરીમાં સૌરાષ્ટ્ર દેશનો રાજા રાષ્ટ્રવર્દ્ધન રાજ્ય કરતો હતો. તેને વિજયા નામે રાણી હતી. તેમને નમુચિ નામે એક મહાબળવાન્ યુવરાજ પુત્ર હતો, અને સુસીમા નામે રૂપસંપત્તિની સીમારૂપ પુત્રી હતી. નમુચિએ અસ્ત્રવિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી તેથી તે કૃષ્ણની આજ્ઞા માનતો નહોતો. એક વખતે તે સુસીમા સાથે પ્રભાસ તીર્થમાં સ્નાન કરવાને ગયો. ત્યાં છાવણી નાખીને પડેલા નમુચિને જાણીને કૃષ્ણ રામની સાથે ત્યાં ગયા, અને તેને સેના સહિત મારી સુસીમાને લઇ આવ્યા. પછી તેને વિધિથી પરણી લક્ષ્મણાના મંદિર પાસે મંદિર આપીને તેમાં રાખી અને તેને મોટી સામગ્રી

આપી. રાજા રાષ્ટ્રવર્ધને સુસીમાને માટે દાસીઓ વિગેરે પરિવાર અને કૃષ્ણને માટે હાથી વિગેરે વિવાહનો દાયજો મોકલ્યો. પછી મરૂ દેશના વીતભય રાજાની ગૌરી નામની કન્યાને કૃષ્ણ પરણ્યા, અને તેને સુસીમાના મંદિર પાસે એક મંદિરમાં રાખી. એક વખતે હિરણ્યનાભ રાજાની પુત્રી પદ્માવતીના સ્વયંવરમાં કૃષ્ણ રામને લઇને અરિષ્ટપુરે ગયા. ત્યાં [1]રોહિણીના સહોદર હિરણ્યનાભે પોતાના ભાણેજ જાણીને બંનેની વિધિ સહિત હર્ષથી પૂજા કરી. તે હિરણ્યનાભ રાજાને રૈવત નામે એક જ્યેષ્ઠ બંધુ હતો, તે નમિ ભગવાનના તીર્થમાં પોતાના પિતા સાથે દીક્ષા લઇને ચાલી નીકળ્યો હતો. તેને રેવતી, રામા, સીતા અને બંધુમતી નામે પુત્રીઓ હતી, તે પૂર્વે રોહિણીના પુત્ર રામને આપી હતી. પછી સર્વે રાજાઓના જોતાં છતાં કૃષ્ણે પદ્માવતીનું હરણ કર્યું અને સ્વયંવરમાં આવેલા રાજાઓમાંથી જે યુદ્ધ કરવા આવ્યા તેમને જીતી લીધા. પછી રામ કૃષ્ણ પોતપોતાની સ્ત્રીઓને લઇને દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં કૃષ્ણે ગૌરીના મંદિર પાસે એક નવીન ગૃહમાં પદ્માવતીને રાખી.

ગાંધાર દેશમાં પુષ્કલાવતી નગરીને વિષે નગ્નજિત્ રાજાનો પુત્ર ચારૂદત્ત નામે રાજા હતો; તેને ગાંધારી નામે સુંદર બહેન હતી. તે લાવણ્યસંપત્તિથી ખેચરીઓને પણ હરાવતી હતી. ચારૂદત્તનો પિતા નગ્નજિત્ મૃત્યુ પામ્યા પછી તેના ભાગીદારોએ ચારૂદત્તને જીતી લીધો, એટલે તેણે દૂત મોકલીને શરણ કરવા યોગ્ય કૃષ્ણનું શરણ લીધું. કૃષ્ણે ગાંધારદેશમાં આવી તેના ભાગીદારોને મારી નાખ્યા, અને ચારૂદત્તને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો, એટલે ચારૂદત્તે પોતાની બહેન ગાંધારી કૃષ્ણની વેરે પરણાવી. કૃષ્ણ તેને દ્વારકામાં લાવ્યા, અને પદ્માવતીના મંદિરની પાસે તેને એક પ્રાસાદ આપ્યો. આ પ્રમાણે કૃષ્ણને આઠ પટ્ટરાણીઓ થઇ, તેઓ અનુક્રમે પૃથક્ પૃથક્ મહેલોમાં રહેવા લાગી.

એક વખતે રૂક્મિણીના મંદિરમાં અતિમુક્ત મુનિ આવ્યા. તેમને જોઇ સત્યભામા પણ ઉતાવળે ત્યાં આવ્યાં. રૂક્મિણીએ મુનિને પૂછ્યું કે 'મારે પુત્ર થશે કે નહી?' મુનિએ કહ્યું, 'તારે કૃષ્ણ જેવો પુત્ર થશે.' આ પ્રમાણે કહીને મુનિ ગયા પછી મુનિનું આ વચન પોતાને માટે છે' એમ સત્યભામા માનવા લાગી અને તેણીએ રૂક્મિણીને કહ્યું કે 'મારે કૃષ્ણ જેવો પુત્ર થશે.' રૂકમિણી બોલી, 'મુનિનું વચન કાંઇ છળ કરવાથી ફળતું નથી, માટે તેવો પુત્ર તો મારે થશે, એમ પરસ્પર વાદ કરતી તે બંને કૃષ્ણની પાસે આવી. એ સમયે સત્યભામાનો ભાઇ દુર્યોધન ત્યાં આવી ચઢ્યો, તેને સત્યભામાએ કહ્યું કે 'મારો પુત્ર તારો જમાતા થશે' રૂક્મિણીએ પણ તે પ્રમાણે તેને કહ્યું; એટલે તેણે કહ્યું કે 'તમારામાંથી જેને પુત્ર થશે તેને હું મારી પુત્રી આપીશ.' સત્યભામા બોલી—"જેનો પુત્ર પ્રથમ પરણે, તેના વિવાહમાં બીજીએ પોતાના કેશ આપવા. આ વિષે રામ, કૃષ્ણ અને આ દુર્યોધન સાક્ષી અને જામીન છે." આ પ્રમાણે કબુલ કરીને તે બંને પોતપોતાને સ્થાનકે ગઇ.

એક વખતે રૂક્મિણીએ સ્વપ્નમાં જોયું કે—" જાણે પોતે એક શ્વેત વૃષભ ઉપર

---

1 બળભદ્રની માતા

રહેલા વિમાનમાં બેઠેલી છે." તે જોઇ તે તરત જાગ્રત થઇ. તે વખતે એક મહર્દ્ધિક દેવ મહાશુક્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવી રૂક્મિણીના ઉદરમાં અવતર્યો. પ્રાતઃકાળે ઉઠી રૂક્મિણીએ તે સ્વપ્નની વાત કૃષ્ણને કહી. એટલે "તમારે વિશ્વમાં અદ્વિતીય વીર એવો પુત્ર થશે" એમ કૃષ્ણે કહ્યું. આ સ્વપ્નની વાર્તા સત્યભામાની એક દાસીએ સાંભળી, એટલે તેણે શ્રવણમાં દુઃખદાયક તે વાર્તા સત્યભામાને કહી. તત્કાળ તેણે પણ એક સ્વપ્નની કલ્પના કરી કૃષ્ણ પાસે જઇને કહ્યું કે "આજે મેં સ્વપ્નમાં ઐરાવત હસ્તી જેવો હાથી જોયો છે." કૃષ્ણે તેની ઇંગિત ચેષ્ટા ઉપરથી 'આ વાર્તા ખોટી છે' એવું ધારી લીધું, પણ તેને કોપાવવી નહીં એમ વિચાર કરી કહ્યું કે 'તારે પણ શુભ પુત્ર થશે.' દૈવયોગે સત્યભામાને ગર્ભ રહ્યો, તેથી તેનુ ઉદર વૃદ્ધિ પામ્યું. રૂક્મિણીના ઉદરમાં ઉત્તમ ગર્ભ હતો, તેથી તેનું ઉદર જેવુ હતુ તેવુંજ રહ્યું. ગૂઢ રીતે ગર્ભ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો; તેથી એક દિવસ સત્યભામાએ કૃષ્ણને કહ્યું કે 'આ તમારી પત્ની રૂક્મિણીએ તમને ખોટો ગર્ભ કહ્યો છે, કારણ કે અમારાં બંનેના ઉદર જુઓ.' તે વખતે એક દાસીએ આવીને વધામણી આપી કે 'રૂક્મિણી દેવીએ સુવર્ણ જેવી કાંતિવાળા મહાત્મા પુત્રને જન્મ આપ્યો છે.' તે સાંભળી સત્યભામા વિલખી અને ક્રોધવિહ્વળ થઇ ગઈ. ત્યાંથી ઘેર આવતાં તેણે પણ ભાનુક નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો.

કૃષ્ણ પુત્રજન્મની વધામણીથી હર્ષ પામી રૂક્મિણીના મંદિરમાં ગયા, અને બહાર સિંહાસન પર બેસી પુત્રને મંગાવી જોયો; પુત્રની કાંતિથી સર્વ દિશાઓને ઉદ્યોતવાળી થયેલી જોઇને તેનું પ્રદ્યુમ્ન એવું નામ પાડ્યુ અને કૃષ્ણ તેને હુલાવવાને માટે ક્ષણવાર ત્યાં બેઠા. તે વખતે પૂર્વ ભવના વૈરથી ધૂમકેતુ નામે એક દેવ રૂક્મિણીનો વેષ લઇ કૃષ્ણ પાસે આવ્યો અને કૃષ્ણ પાસેથી બાળકને લઈને વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર ચાલ્યો ગયો. ત્યાં ભૂતરમણ ઉદ્યાનમાં જઇ ટંકશિલા ઉપર બેસી વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'આ બાળકને અહીં અફળાવીને મારી નાખું ? પણ ના, તેથી તો તે બહુ દુઃખી થશે; માટે આ શિલા ઉપર મૂકીને ચાલ્યો જાઉં કે જેથી અહી નિરાધાર અને ક્ષુધાતુર એવો એ આક્રંદ કરતો કરતો મરી જશે.' આવો વિચાર કરી તેને ત્યાં છોડી દઇને તે ચાલ્યો ગયો. તે બાળક ચરમદેહી[1] હતો અને નિરૂપક્રમ જીવિતવાળો[2] હતો, તેથી શિલા પરથી ઘણાં પાંદડાંવાળા પ્રદેશમાં તે નિરાબાધપણે પડી ગયો. પ્રાતઃકાળે કાળસંવર નામે કોઇ ખેચર વિમાનમાં બેસીને અગ્નિજ્વાલ નગરથી પોતાને નગરે જતો હતો, તેનું વિમાન ત્યાં સ્ખલિત થઇ ગયું. ખેચરપતિએ વિમાન સ્ખલિત થવાનો હેતુ વિચારતાં નીચે જોયું તો ત્યાં તે તેજસ્વી બાળકને અવલોક્યો. એટલે 'મારા વિમાનને સ્ખલિત કરનાર આ કોઈ મહાત્મા બાળક છે.' એવું જાણી તેને લઇને તેણે પોતાની કનકમાળા નામની રાણીને પુત્ર તરીકે અર્પણ કર્યો. પછી તેણે પોતાના મેઘકૂટ નગરમાં જઇને એવી વાર્તા

૧ ચરમદેહી—છેલ્લા શરીરવાળા, તેજ ભવમાં મોક્ષે જનાર.

૨ કોઇપણ પ્રકારનો ઉપક્રમ—ઉપઘાત ન લાગે એવું જીવિત—આયુષ્ય

ફેલાવી કે "મારી પત્ની ગૂઢગર્ભા હતી. તેણે હમણાં એક પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. પછી તે કાળસંવર ખેચરે પુત્રનો જન્મોત્સવ કર્યો, અને તેના તેજથી દિશાઓમાં પ્રદ્યોત થતો જોઈને શુભ દિવસે તેનું પ્રદ્યુમ્ન એવુંજ નામ પાડ્યું.

અહીં રૂક્મિણીએ કૃષ્ણની પાસે આવીને પૂછ્યું કે 'તમારો પુત્ર ક્યાં છે?' કૃષ્ણે કહ્યું; 'તમે હમણાજ પુત્રને લઈ ગયા છો.' રૂક્મિણી બોલી 'અરે નાથ! શું મને છેતરવા માગો છો? હું લઇ ગઇ નથી.' ત્યારે કૃષ્ણે જાણ્યુ કે જરૂર મને કોઇ છળી ગયું. પછી તરતજ પુત્રની શોધ કરાવી, પણ ક્યાંઇથી પુત્રના ખબર મળ્યા નહીં, એટલે રૂક્મિણી મૂર્છા પામીને પડી ગઇ. થોડી વારે સંજ્ઞા પામીને તે પરિજન સાથે તાર સ્વરે રૂદન કરવા લાગી. એક સત્યભામા વગર સર્વ યાદવો, તેમની પત્નીઓ અને બધો પરિવાર દુઃખી થઇ ગયો. 'કૃષ્ણ જેવા સમર્થ પુરૂષને પણ પુત્રનો વૃત્તાંત કેમ ન મળે?' એમ બોલતી રૂક્મિણી દુઃખી કૃષ્ણને વધારે દુઃખી કરવા લાગી. એ પ્રમાણે સર્વ યાદવો સહિત કૃષ્ણ ઉદ્વેગમાં રહેતા હતા, તેવામાં એકદા નારદ સભામાં આવ્યા, તેમણે 'આ શું છે?' એમ પૂછ્યું, એટલે કૃષ્ણ બોલ્યા કે 'હે નારદ! રૂક્મિણીનો તરતનો જન્મેલો બાળક મારા હાથમાંથી કોઇ હરી ગયું છે, તેની શુદ્ધિ કાંઇ તમે જાણો છો?' નારદ બોલ્યા 'અહીં અતિમુક્ત મુનિ મહાજ્ઞાની હતા, તે તો હમણાંજ મોક્ષે ગયા. તેથી હવે ભારતવર્ષમાં અત્યારે કોઇ બીજા જ્ઞાની નથી; તોપણ હે હરિ! હાલમાં પૂર્વ વિદેહક્ષેત્રે સીમંધર નામે તીર્થંકર છે, તે સર્વ સંશયનો નાશ કરનારા છે, તેથી ત્યાં જઇને હું તેમને પૂછીશ.' પછી કૃષ્ણે અને બીજા યાદવોએ નારદની અનેક પ્રકારે પૂજા કરી અને આગ્રહપૂર્વક ખબર લાવવાની પ્રાર્થના કરી. એટલે નારદ જ્યાં સીમંધર પ્રભુ હતા ત્યાં ત્વરાથી ગયા. ત્યાં પ્રભુ સમોસરણમાં બિરાજેલા હતા, તેમને પ્રણામ કરીને નારદે પૂછ્યું 'હે ભગવન્! કૃષ્ણ અને રૂક્મિણીનો પુત્ર હાલ ક્યાં છે?' પ્રભુ બોલ્યા 'ધૂમકેતુ નામે એક તે પુત્રનો પૂર્વ ભવનો વૈરી દેવ છે, તેણે છળ કરી કૃષ્ણની પાસેથી તે પુત્રનું હરણ કરેલું છે. તેણે વૈતાઢ્ય ઉપર જઇ તે બાળકને શિલા ઉપર મૂક્યો હતો પણ તે મૃત્યુ પામ્યો નથી; કારણ કે તે ચરમદેહી છે, તેથી કોઇનાથી મારી શકાય તેમ નથી. પ્રાતઃકાળે ત્યાંથી કાળસંવર નામે કોઈ ખેચર જતો હતો, તેણે તે બાળકને લઇને પોતાની પત્નીને પુત્ર તરીકે સોંપ્યો છે, અને હાલ તે તેને ઘેર વૃદ્ધિ પામે છે.' નારદે ફરીથી પૂછ્યું, 'હે ભગવન્! તે ધૂમકેતુને તેની સાથે પૂર્વ જન્મનું શું વૈર હતું?' નારદના આ પ્રમાણે પૂછવાથી પ્રભુએ તેના પૂર્વ ભવનો વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો.

"આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં મગધ દેશને વિષે શાલિગ્રામ નામે એક મહર્દ્ધિક ગામ છે, તેમાં મનોરમ નામે એક ઉદ્યાન છે. તે ઉદ્યાનનો અધિપતિ સુમન નામે એક યક્ષ હતો. તે ગામમાં સોમદેવ નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે સોમદેવની અગ્નિલા નામની પત્નીથી અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ નામે બે પુત્રો થયા. તેઓ વેદાર્થમાં ચતુર હતા. યૌવન વયને પ્રાપ્ત થયેલા તેઓ વિદ્યાથી પ્રખ્યાત થઈ વિવિધ ભોગને ભોગવતા મદોન્મત્ત થઇને રહેતા હતા. એક દિવસે તે મનોરથ ઉદ્યાનમાં નંદિવર્ધન નામે આચાર્ય સમવસર્યા.

લોકોએ ત્યાં જઇને તેમને વંદના કરી. તે સમયે આ ગર્વિષ્ટ થયેલા અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિએ ત્યાં આવી આચાર્યને કહ્યુ કે 'અરે શ્વેતાંબરી ! જો તુ કાંઈ શાસ્ત્રાર્થને જાણતો હોય તો બોલ.' તેમનાં આવાં વચન માત્રથી નંદિવર્ધન આચાર્યના સત્ય નામના શિષ્યે તેમને પૂછ્યુ કે 'તમે ક્યાંથી આવ્યા છો ?' તેઓ બોલ્યા કે 'અમે શાલિગ્રામમાંથી આવ્યા છીએ.' સત્ય મુનિ ફરીવાર બોલ્યા–'તમે ક્યા ભવમાંથી આ મનુષ્યભવમાં આવ્યા છો ? એમ મારૂં પૂછવું છે, તે જો તમે જાણતા હો તો કહો.' તે સાંભળી તે બંને તે વિષયના અજ્ઞાની હોવાથી લજ્જાથી અધોમુખ થઇને ઉભા રહ્યા, એટલે મુનિએ તેમનો પૂર્વભવ કહેવા માંડ્યોઃ-"અરે બ્રાહ્મણો ! તમે પૂર્વભવને વિષે આ ગ્રામની વનસ્થલીમાં માંસભક્ષક શિયાળ થયેલા હતા. એક કણબીએ પોતાના ક્ષેત્રમાં રાત્રે ચર્મની રજ્જુ વિગેરે મૂકી હતી, તે વૃષ્ટિથી આર્દ્ર થતાં તમે બધી ભક્ષણ કરી ગયા. એ આહારથી મૃત્યુ પામીને પોતાના પૂર્વકૃત કર્મથી આ ભવમાં તમે સોમદેવ બ્રાહ્મણના બે પુત્રો થયા છો. પ્રાતઃકાળે તે ખેડુ કણબીએ સર્વ ચર્મરજ્જુને ભક્ષણ કરેલી જોઈ; પછી તે પોતાને ઘેર ગયો. અનુક્રમે મૃત્યુ પામીને તે પોતાની પુત્રવધુના ઉદરથી પુત્રપણે જન્મ્યો. ત્યાં તેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તેથી તેણે જાણ્યું કે 'આ મારી પુત્રવધુ તે મારી માતા થઇ છે અને મારો પુત્ર તે મારો પિતા થયો છે, તો હવે મારે તેમને શી રીતે બોલાવવા ?' આવા વિચારથી તે કપટવડે જન્મથીજ મુંગો થઇને રહેલો છે. જો આ વૃત્તાંત વિષે તમને પ્રતીતિ ન આવતી હોય તો તે મુંગા ખેડુ પાસે જઈ તેને પૂછો એટલે તે મૌન છોડી દઈને તમને સર્વ વૃત્તાંત જણાવશે." પછી લોકો તત્કાળ તે મુંગા ખેડુતને ત્યાં લઈ આવ્યા. મુનિએ તેને કહ્યુ 'તારા પૂર્વ ભવનો વૃત્તાંત પ્રથમથી કહી બતાવ. આ સંસારમાં કર્મને વશે પુત્ર તે પિતા પણ થાય અને પિતા તે પુત્ર પણ થાય એવી અનાદિ સ્થિતિ છે, એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી, માટે પૂર્વ જન્મના સંબંધથી થતી લજ્જા અને મૌનપણુ છોડી દે.' પછી પોતાના પૂર્વ સંબંધને બરાબર કહેવાથી હર્ષ પામેલા તે ખેડુતે મુનિને નમસ્કાર કરી સર્વના સાંભળતાં પોતાના પૂર્વ જન્મનો વૃત્તાંત જેમ મુનિએ કહ્યો હતો તેમ કહી સંભળાવ્યો; તે સાંભળી ઘણા લોકોએ દીક્ષા લીધી, તે ખેડુત પ્રતિબોધ પામ્યો અને પેલા અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ લોકોથી ઉપહાસ્ય પામતા વિલખા થઇને ઘેર ચાલ્યા ગયા. પછી તે ઉન્મત્ત બ્રાહ્મણો વૈર ધારણ કરી રાત્રે ખડ્ગ લઇને તે મુનિને મારવા આવ્યા; ત્યાં પેલા સુમન યક્ષે તેમને સ્તંભિત કરી દીધા. પ્રાતઃકાળે લોકોએ તેવી સ્થિતિમાં તેમને દીઠા. તેનાં માતા પિતા તેને સ્તંભાયેલા જોઇ આક્રંદ કરવા લાગ્યાં. તે વખતે સુમન યક્ષ પ્રત્યક્ષ થઇને કહેવા લાગ્યો કે 'આ પાપી દુર્મતિઓ મુનિને મારવા માટે રાત્રીએ ઇચ્છતા હતા, તેથી મે તેને સ્તંભિત કર્યા છે, હવે જો તેઓ દીક્ષા ગ્રહણ કરવાનું કબુલ કરે તો હું તેમને છોડીશ, અન્યથા છોડીશ નહીં.' તેઓએ કહ્યુ 'અમારાથી સાધુનો ધર્મ પળવો મુશ્કેલ છે, તેથી અમે શ્રાવકને યોગ્ય એવો ધર્મ આચરશું.' આ પ્રમાણે તેમના કહેવાથી દેવતાએ તેમને છોડી મૂક્યા. ત્યારથી તેઓ તો જિનધર્મને યથાવિધિ પાળવા લાગ્યા, પણ તેમનાં માતાપિતાએ તો જરા પણ જૈનધર્મને અંગીકાર કર્યો નહીં.

અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ મૃત્યુ પામી સૌધર્મકલ્પમાં છ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા થયા, ત્યાંથી ચ્યવીને હસ્તિનાપુર નગરમાં અર્હદ્દાસ વણિકને ઘેર પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર નામે પુત્ર થયા: પૂર્વ ભવના ક્રમથી તેઓ શ્રાવકધર્મ પાળવા લાગ્યા. એક વખતે માહેંદ્ર નામે એક મુનિ ત્યાં સમવસર્યા, તેમની પાસેથી ધર્મ સાંભળીને અર્હદ્દાસે દીક્ષા લીધી. પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર તે માહેંદ્ર મુનિને વાંદવા જતા હતા, ત્યાં માર્ગમાં એક કુતરીને અને ચાંડાળને જોઇને તેમની ઉપર તેઓને સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેઓએ મહર્ષિ પાસે આવી નમીને પૂછ્યું કે 'આ ચાંડાળ અને કુતરી કોણ છે કે જેને જોવાથી અમને સ્નેહ ઉપજે છે?' મુનિ બોલ્યા "તમે પૂર્વ ભવમાં અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ નામે બ્રાહ્મણ હતા, તે વખતે સોમદેવ નામે તમારો પિતા અને અગ્નિલા નામે તમારી માતા હતી. તે સોમદેવ મૃત્યુ પામીને આ ભરતક્ષેત્રમાં આવેલા શંખપુરમાં જિતશત્રુ નામે રાજા થયો. જે સદા પરસ્ત્રીમાં આસક્ત હતો. અગ્નિલા મૃત્યુ પામીને તેજ શંખપુરમાં સોમભૂતિ નામના બ્રાહ્મણની રૂક્મિણી નામે સ્ત્રી થઈ. એક વખતે રૂક્મિણી પોતાના ઘરના આંગણામાં ઉભી હતી, તેવામાં તે માર્ગે નીકળેલા જિતશત્રુ રાજાના જોવામાં આવી; તત્કાળ તે રાજા કામવશ થઈ ગયો, તેથી સોમભૂતિ ઉપર કાંઇક ગુન્હો મૂકી રાજાએ તે સ્ત્રીને પોતાના અંતઃપુરમાં દાખલ કરી. તેના વિરહથી પીડિત સોમભૂતિ અગ્નિમાં મગ્ન હોય તેમ દુઃખે રહેવા લાગ્યો. રાજા જિતશત્રુ તે સ્ત્રીની સાથે એક હજાર વર્ષ સુધી ક્રીડા કરી મૃત્યુ પામીને પહેલી નરકમાં ત્રણ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો નારકી થયો. ત્યાંથી નીકળીને હરિણ થયો; તે ભવમાં શીકારીએ મારી નાખતાં મરણ પામીને તે માયાકપટી એવો શ્રેષ્ઠીપુત્ર થયો; ત્યાંથી મરણ પામીને માયાના યોગથી હાથી થયો. તે ભવમાં દૈવયોગે તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ, તેથી અઢાર દિવસનું અનશન પાળી મૃત્યુ પામ્યો, અને ત્રણ પલ્યોપમ આયુષ્યવાળો વૈમાનિક દેવતા થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે આ ચાંડાળ થયો છે અને પેલી રૂક્મિણી અનેક ભવમાં પારભ્રમણ કરીને આ કુતરી થઇ છે, તેથી (પૂર્વ ભવનાં તમારાં માતા પિતા હોવાથી) તેઓની ઉપર તમને સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય છે."

આ પ્રમાણે પોતાના પૂર્વ ભવનો વૃત્તાંત સાંભળી તે પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્રને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું. પછી તેઓએ તે ચાંડાળને અને કુતરીને પ્રતિબોધ આપ્યો, જેથી તે ચાંડાળ એક માસનું અનશન કરી મૃત્યુ પામીને નંદીશ્વર દ્વીપમાં દેવતા થયો, અને કુતરી પ્રતિબોધ પામી અનશન કરી મૃત્યુ પામીને શંખપુરમાં સુદર્શના નામે રાજપુત્રી થઇ. ફરીવાર પાછા માહેંદ્ર મુનિ ત્યાં આવ્યા, ત્યારે અર્હદ્દાસના પુત્રોએ ચાંડાળ અને કુતરીની ગતિ વિષે પૂછ્યું, એટલે તેમણે તે બંનેની થયેલી સદ્‌ગતિનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તેઓએ શંખપુર જઈ રાજપુત્રી સુદર્શનાને પ્રતિબોધ આપ્યો, જેથી તે દીક્ષા લઇને મૃત્યુ પામી દેવલોકે ગઈ. પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર ગૃહસ્થધર્મ પાળી મૃત્યુ પામીને સૌધર્મદેવલોકમાં ઇંદ્રના સામાનિક[1] દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવી હસ્તિનાપુરમાં વિષ્વક-

---

૧ ઇંદ્રની સરખી ઋદ્ધિવાળા

સેન રાજાના મધુ અને કૈટભ નામે બે પુત્રો થયા. પેલો નંદીશ્વર દેવ ત્યાંથી ચ્યવી ચિરકાળ ભવભ્રમણ કરી વટપુર નગરમાં કનકપ્રભ નામે રાજા થયો. સુદર્શના પણ દેવલોકથી ચ્યવી ઘણા ભવભ્રમણ કરી તે કનકપ્રભ રાજાની ચંદ્રાભા નામે પટ્ટરાણી થઇ. રાજા વિશ્વક્સેન મધુને રાજ્યપદે અને કૈટભને યુવરાજપદે સ્થાપન કરી પોતે વ્રત લઇ મૃત્યુ પામીને બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવતા થયા. મધુ અને કૈટભે બધી પૃથ્વી વશ કરી લીધી. તેમના દેશ ઉપર ભીમ નામે એક પલ્લીપતિ ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો, તેને મારવાને મધુ ચાલ્યો. ત્યાં માર્ગમાં વટપુરના રાજા કનકપ્રભે ભોજનાદિકથી તેનો સત્કાર કર્યો. પછી સ્વામિભક્તિથી સેવકપણે વર્તતો તે રાજા ચંદ્રાભા રાણીની સાથે ભોજનને અંતે તેમની પાસે આવ્યો અને કેટલીક ભેટ ધરી. ચંદ્રાભા રાણી મધુને પ્રણામ કરીને અંતઃપુરમાં ચાલી, તે વખતે કામપીડિત મધુએ તેને બળાત્કારે પકડવાની ઇચ્છા કરી, તે વખતે મંત્રીએ તેને અટકાવ્યો, એટલે મધુરાજા આગળ ચાલ્યો. પછી ભીમ પલ્લીપતિને જીતીને પાછા ફરતાં તે વટપુરમાં આવ્યો. રાજા કનકપ્રભે ફરીવાર તેનો સત્કાર કર્યો. જ્યારે તે ભેટ ધરવા આવ્યો ત્યારે મધુરાજા બોલ્યો કે, 'તમારી બીજી ભેટ મારે જોઇતી નથી, માત્ર આ ચંદ્રાભા રાણી મને અર્પણ કરો.' તેની આવી માગણીથી જ્યારે કનકપ્રભે પોતાની રાણી તેને આપી નહીં ત્યારે તે બળાત્કારે ખેંચી લઇ પોતાના નગરમાં ચાલ્યો ગયો. રાણીના વિયોગથી વિધુર થયેલો કનકપ્રભ રાજા મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વીપર પડ્યો. થોડીવારે સાવધ થઇ ઉચ્ચસ્વરે વિલાપ કરવા લાગ્યો અને ઉન્મત્તની પેઠે આમતેમ ભમવા લાગ્યો.

અહીં મધુરાજા એક વખતે મંત્રીઓની સાથે ન્યાયના કાર્યમાં બેઠો હતો, તેમાં વખત ઘણો થવાથી તેનો ચુકાદો કર્યા વગર રાજા ચંદ્રાભાને મંદિરે ગયો. ચંદ્રાભાએ પૂછ્યુ, 'આજે મોડા કેમ આવ્યા ?' તેણે કહ્યુ 'આજે એક વ્યભિચાર સંબંધી કેસનો ન્યાય આપવો હતો, તેમાં હું રોકાયો હતો.' ચંદ્રાભા હસીને બોલી કે-'તે વ્યભિચારી પૂજવા યોગ્ય છે.' મધુરાજાએ કહ્યુ 'વ્યભિચારી શી રીતે પૂજવા યોગ્ય થાય ? તેઓને તો શિક્ષાજ કરવી જોઈએ.' ચંદ્રાભા બોલી 'જો તમે એવા ન્યાયવાન્ હો તો તમેજ પ્રથમ વ્યભિચારી છો, તે કેમ જાણતા નથી ?' તે સાંભળી મધુરાજા પ્રતિબોધ પામી લજ્જા પામી ગયો. એ સમયે કનકપ્રભ રાજા ચંદ્રાભા રાણીના વિયોગથી ગાંડો બની ગામેગામ ભટકતો અને બાળકોથી વીંટાયલો તેજ નગરના રાજમાર્ગમાં ગાતો અને નાચતો નીકળ્યો. તેને જોઈ ચંદ્રાભા વિચાર કરવા લાગી કે-'અહો ! મારો પતિ મારા વિયોગથી આવી દશાને પ્રાપ્ત થયો, તો મારા જેવી પરવશ સ્ત્રીને ધિક્કાર છે !' આ પ્રમાણે ચિંતવી તેણે મધુને પોતાનો પતિ બતાવ્યો, એટલે તેને જોઇ પોતાના દુષ્ટ કામને માટે મધુને અતિ પશ્ચાત્તાપ થયો. તેથી તત્કાળ મધુએ ધુંધુ નામના પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી કૈટભની સાથે વિમલવાહન મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. તેઓ હજારો વર્ષ સુધી ઉગ્ર તપ કરી દ્વાદશાંગના ધારણ કરનારા અને સદા સાધુઓની વૈયાવૃત્ત્ય કરનારા થયા. અંતે

અનશન કરી સર્વ પાપની આલોચના કરીને તે બન્ને મૃત્યુ પામી મહાશુક્ર દેવલોકમાં સામાનિક દેવતા થયા. રાજા કનકપ્રભ પણ ક્ષુધાતૃષાથી પીડિત થઈ ત્રણ હજાર વર્ષ વ્યર્થ ગુમાવી મૃત્યુ પામ્યો, અને જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ધૂમકેતુ નામે દેવ થયો. અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વનું વૈર જાણી તે મધુના જીવને શોધવા લાગ્યો; પણ મધુ તો સાતમા દેવલોકમાં મહર્દ્ધિક દેવ હોવાથી તેના જોવામાં આવ્યો નહીં. પછી તે ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્યભવ પામીને તાપસ થયો. તે ભવમાં બાળતપ કરી મૃત્યુ પામીને તે વૈમાનિક દેવતા થયો. તથાપિ તે ભવમાં પણ મધુને જોવાને સમર્થ થયો નહીં. પાછો ત્યાંથી ચ્યવી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી કર્મયોગે જ્યોતિષીમાં ફરીને ધૂમકેતુ નામે દેવતા થયો. તે વખતે મધુનો જીવ મહાશુક્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવી કૃષ્ણ વાસુદેવની પટ્ટરાણી રૂક્મિણીના ઉદરમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. પેલો ધૂમકેતુ પૂર્વના વૈરથી તે બાળકને જન્મતાંજ હરી ગયો, અને તેને મારવાની ઇચ્છાથી તે દુષ્ટ એક ટંકશિલા ઉપર તેને મૂકીને ચાલ્યો ગયો, પણ પોતાના પ્રભાવથી તે સર્વ અંગે અક્ષત રહ્યો, અને તેને કાળસંવર વિદ્યાધર પોતાને ઘેર લઈ ગયો. સોળ વર્ષને અંતે રૂક્મિણી સાથે તેને સમાગમ થશે."

આ પ્રમાણે પ્રદ્યુમ્નના પૂર્વ ભવનો વૃત્તાંત સાંભળીને 'રૂક્મિણીને પુત્રનો વિયોગ કયા કર્મથી થયો?' એમ નારદે પૂછ્યું, એટલે શ્રી સીમંધર પ્રભુએ આ પ્રમાણે તેના પૂર્વ ભવનો વૃત્તાંત કહ્યો:—

"આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રમાં મગધ દેશને વિષે લક્ષ્મીગ્રામ નામે એક ગામમાં સોમદેવ નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને લક્ષ્મીવતી નામે સ્ત્રી હતી. એક વખતે તે લક્ષ્મીવતી ઉપવનમાં ગઈ. ત્યાં મોરનું ઇંડું પડેલું હતું, તેનો તેણે કુંકુમવાળા હાથથી સ્પર્શ કર્યો. તેના સ્પર્શથી તે ઇંડાનો વર્ણ અને ગંધ ફરી ગયો, તેથી તેની માતા મયૂરીએ તેને પોતાનું છે એમ નહીં જાણવાથી સોળ ઘડી સુધી છોડી દીધું (સેવ્યું નહીં.) ત્યાર પછી અકસ્માત્ વર્ષાદ વરસતાં તેના જળવડે ધોવાઈને તે ઇંડું પોતાના મૂળ સ્વભાવમાં આવી ગયું. તેથી તેને ઓળખીને તેની માતાએ તેને સેવ્યું, એટલે યોગ્ય કાળે તેમાંથી મોર થયો. ફરીવાર લક્ષ્મીવતી ત્યાં આવી, તે વખતે મયૂરના રમણીય બચ્ચાને જોઈ તેની માતાના રૂદન કરતાં છતાં તેને પકડી લીધું, અને પોતાને ઘેર લાવીને પાંજરામાં પૂર્યું. પ્રતિદિન ખાનપાનથી તેને પ્રસન્ન કરીને તેણે તેને એવું નૃત્ય શીખવ્યું કે જેથી તે સુંદર નૃત્ય કરવા લાગ્યું. તેની માતા મયૂરી વિરસ સ્વરે પોકારતી પોતાના પ્યારા બચ્ચાના સ્નેહથી નિયંત્રિત થઈ સતી તે પ્રદેશને છોડી શકી નહીં. પછી લોકોએ આવીને લક્ષ્મીવતીને કહ્યું, 'તમારૂં કૌતક પૂર્ણ થતું નથી, પણ તેની માતા મયૂરી બિચારી મરી જાય છે, માટે તેના બચ્ચાને છોડી દો.' લોકોની વાણીથી એ બ્રાહ્મણીને દયા આવી, તેથી સોળ માસના તે મોરના યુવાન બચ્ચાને તેણે જ્યાં હતું ત્યાં મૂકી દીધું. આ કૃત્યથી તે બ્રાહ્મણીએ પ્રમાદવડે સોળ વર્ષનું પુત્રના વિરહનું મોટું વેદનીય કર્મ બાંધ્યું.

એક વખતે એ લક્ષ્મીવતી પોતાના વિભૂષિત રૂપને દર્પણમાં જોતી હતી, તેવામાં

સમાધિગુપ્ત નામે એક મુનિ ભિક્ષાને માટે તેના ઘરમાં આવ્યા, એટલે તેના પતિ સોમદેવે કહ્યું કે 'ભદ્રે ! આ મુનિને ભિક્ષા આપ' તેવામાં કોઇ પુરૂષના બોલાવાથી સોમદેવ બહાર ચાલ્યો ગયો, એટલે તત્કાળ તે સ્ત્રીએ થૂથૂકાર કરી કઠોર અક્ષરો બોલી તે મુનિને ઘર બહાર કાઢ્યા અને સત્વર દ્વાર વાસી દીધું. મુનિજુગુપ્સાના આવા તીવ્ર પાપકર્મથી સાતમે દિવસે તે સ્ત્રીને ગલત્કુષ્ટ થયો, તેની પીડાથી નિરક્ત થઇને તે અગ્નિમાં બળી મુઈ. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તેજ ગામમાં કોઇ ધોબીને ઘેર તે ગધેડી થઇ. ફરીવાર મૃત્યુ પામી, પાછી તેજ ગામમાં વિષ્ઠાભુક્ ડુક્કરી થઈ. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી કુતરી થઇ. તે ભવમાં દાવાનળથી દગ્ધ થતાં કોઇ શુભ ભાવ આવવાથી મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધી મૃત્યુ પામી. પછી નર્મદા નદીને કાંઠે આવેલ ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ)નગરમાં તે કાણા નામની માછીમારની પુત્રી થઈ. તે અતિ ગ[illegible]ધી તેમજ દુર્ભાગા થઇ તેનાં માતા પિતા તેની દુર્ગંધને સહન ન કરી શકવાથી તે[illegible]નર્મદાના તીર ઉપર મૂકી આવ્યા. ત્યાં યૌવનવતી થતાં તે હમેશાં નાવિકાથી લો[illegible] નર્મદા નદી ઉતારવા લાગી દૈવયોગે શીતઋતુમાં સમાધિગુપ્ત મુનિ ત્યાં [illegible] ચઢ્યા, અને પર્વતની જેમ નિષ્કંપપણે કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત થયા. તેમને જોઈ ' આ [illegible]હાત્મા બધી રાત્રી શીતને શી રીતે સહન કરી શકશે ?' એમ વિચારી દયાર્દ્ર ચિત્તવા[illegible] તેણે તૃણવડે મુનિને આચ્છાદિત કર્યા. રાત્રી નિર્ગમન થયા પછી પ્રાતઃકાળે તેણે [illegible] નમસ્કાર કર્યો, એટલે ' આ ભદ્રિક છે' એવું ધારી 'મુનિએ તેને ધર્મદેશના [illegible]. તે વખતે 'આ મુનિને મેં કોઈ ઠેકાણે જોયા છે' એમ ચિરકાળ ચિંતવીને તેણે [illegible] તે વિષે પૂછ્યું એટલે મુનિએ તેના પૂર્વ ભવ કહી બતાવ્યા. પછી મહર્ષિએ [illegible] ' ભદ્રે ! પૂર્વ ભવમાં તે સાધુની જુગુપ્સા કરી હતી, તેથી આ ભવમાં તું તને દુર્ગંધા થઇ છે, કેમકે સર્વ બનાવ કર્મને અનુસરતાજ થાય છે. ' આ પ્રમાણે [illegible]થી તેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ. તેથી તે પૂર્વ ભવે કરેલી જુગુપ્સાને માટે [illegible]ર પોતાની નિંદા કરતી સતી તે મુનિને ખમાવવા લાગી. ત્યારથી તે પરમ શ્રાવિકા એટલે મુનિએ તેને ધર્મશ્રી નામની આર્યાને સોંપી દીધી. પછી તે આર્યાની સાથેજ [illegible]ર કરવા લાગી એકવાર કોઈ ગામમાં જતાં ત્યાં નાયલ નામના કોઇ શ્રાવકને [illegible]એ તેને સોંપી. તે નાયલને આશ્રયે રહી સતી અને એકાંતર ઉપવાસ કરતી સતી [illegible]જામાં તત્પરપણે બાર વર્ષ સુધી ત્યાં રહી છેવટે અનશન કરી મૃત્યુ પામીને તે [illegible]ઇંદ્રની ઇંદ્રાણી થઇ ત્યાં પચાવન પલ્યોપમનું આયુષ્ય ભોગવી ત્યાંથી ચ્યવીને તે [illegible]ણી થઈ છે પૂર્વ ભવમા તેણે મયૂરીને બચ્ચાનો વિયોગ કરાવ્યો હતો, તેથી તે રૂક્[illegible] આ ભવમાં સોળ વર્ષ સુધી પુત્રવિરહનુ દુઃખ અનુભવશે "

આ પ્રમાણે રૂક્મિણીનો પૂર્વ ભવ સાંભળી સીમંધર પ્રભુને નમીને નારદ વૈતાઢ્ય [illegible]પર મેઘકૂટ નગરે આવ્યા, ત્યાં સંવર વિદ્યાધરની પાસે આવીને કહ્યું કે ' તમારે [illegible]ો તે બહુ સારૂં થયુ. ' આવાં વચનથી પ્રસન્ન થઇ સંવરે નારદની પૂજા કરી અને [illegible]ત્રને બતાવ્યો નારદ તે પુત્રને રૂક્મિણીના જેવોજ જોઇ ભગવંતના કથનની

પ્રતીતિ લાવી સંવરની રજા લઈને દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં કૃષ્ણ વિગેરેને તે પુત્રનો
વૃત્તાંત કહ્યો અને રૂકમિણીને પણ તેના લક્ષ્મીવતી વિગેરે પૂર્વભવની વાર્તા જ
પછી રૂકમિણીએ ભક્તિથી અંજળિ જોડી ત્યાં રહ્યા સતા સીમંધર પ્રભુને
કર્યો, અને 'સોળ વર્ષ પછી પુત્રનો સમાગમ થશે' એવાં અરિહંત ભગવંતનાં
તે સ્વસ્થ થઈ.

પુત્રે શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને કુરુ [illegible] નામે એક પુત્ર હતો, તેના નામથી કુરુ
છે. તે કુરુનો પુત્ર હસ્તી નામે થયો, જેના નામથી હસ્તિનાપુર નગર વસે. તેના પુત્ર કૃતવીર્ય
રાજાના સંતાનમાં અનંતવીર્ય નામે રાજા [illegible] અસંખ્ય રાજાઓ થઈ
તેનો પુત્ર સુભૂમ નામે ચક્રવર્તી થયો. તે પછી [illegible] બે પત્નીઓ
નામે એક રાજા થયો. તેને ગંગા અને સત્યવતી નામે

ભીષ્મ પરાક્રમવાળો ભીષ્મ નામે પુત્ર થયો, અને
વીર્ય નામે બે પુત્રો થયા. ચિત્રવીર્યને અંબિકા, અંબાલિકા
સ્ત્રીઓ હતી તેનાથી ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ ને વિદુર નામે
પાંડુ ધૃતરાષ્ટ્રને રાજ્ય સોંપી મૃગયા કરવામાં તત્પર રહેવા લાગ્યો.
રાજાના પુત્ર અને ગાંધાર દેશના રાજા શકુનિની ગાંધારી વિગેરે આઠ
તેનાથી તેને દુર્યોધન વિગેરે સો પુત્રો થયા. પાંડુરાજાને કુંતી નામની
ભીમ અને અર્જુન નામે ત્રણ પુત્રો થયા. અને બીજી સ્ત્રી માદ્રી કે જે
બ્હેન થતી હતી, તેનાથી નકુળ અને સહદેવ નામે બે બળવાન પુત્રો થયા.
ભુજબળથી ઉગ્ર એવા એ પાંચે પાંડુકુમારો પંચાનન-સિંહની જેમ ખેચરોને
પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ તરફ વિનયવાળા અને દુર્નીતિને નહીં સહન કરનારા થયા.
પાંચે પાંડવો પોતાના લોકોત્તર ગુણવડે લોકોને આશ્ચર્ય પમાડવા લાગ્યા.

વિદ્યાધર પોતાને ઘેર સત્યવતીને
રૂકમિણીને પુત્રનો વિયોગ કર્યા
એ આ પ્રમાણે તેના પૂર્વ
નામે એક ગામમાં
એક વખતે તે
મવાળા હાથથી
ની માતા મધૂ
સેવ્યું નહીં.)
મૂળ સ્વભા-
ગ્ય કાળે
બચ્ચાને

અન્યદા કાંપીલ્યપુરથી દ્રુપદરાજાના દૂતે આવી નમસ્કાર કરી પાંડુરાજાને
પ્રમાણે કહ્યું " અમારા સ્વામી દ્રુપદ રાજાને ચુલની રાણીના ઉદરથી જન્મેલી
ધૃષ્ટદ્યુમ્નની નાની બ્હેન દ્રૌપદી નામે કન્યા છે; તેના સ્વયંવરમાં દશે દશાર્હો, રામ
દમદંત, શિશુપાલ, રૂક્મિ, કર્ણ, સુયોધન અને બીજા પણ રાજાઓને તથા તેમના
કમી કુમારોને દ્રુપદ રાજાએ દૂતો મોકલી મોકલીને બોલાવ્યા છે. તેઓ હાલ ત્યાં
જાય છે તો તમે પણ આ દેવકુમાર જેવા પાંચ કુમારો સાથે ત્યાં આવી સ્વયંવર મં
અલંકૃત કરો." તે સાંભળી પાંચ જયવંત બાણવડે કામદેવની જેમ પાંચ પુત્રોએ
વા પાંડુરાજા કાંપીલ્યપુર ગયા અને બીજા પણ અનેક રાજાઓ ત્યાં આવ્યા.
જાએ પૂજેલા પ્રત્યેક રાજાઓ અંતરીક્ષમાં રહેલા ગ્રહોની જેમ સ્વયંવર
. તે અવસરે સ્નાન કરી, શુદ્ધ (ઉજ્જવળ)
ર્હંતપ્રભુને પૂજીને ૩૧

પાંજ-
કે જેથી
પ્યારા
ભાવીને
ની મરી
આવી,
કૃત્યથી
" તેવામાં

સખીએ તેને પ્રત્યેક રાજાને નામ લઇ લઇને બતાવવા માંડ્યા. તેઓને અનુક્રમે જોતી જોતી દ્રૌપદી જ્યાં પાંચે પાંડવો બેઠા હતા ત્યાં આવી, અને તેણે અનુરાગી થઈને પાંચે પાંડવોના કંઠમાં સ્વયંવરમાળા આરોપણ કરી. તે વખતે 'આ શું !' એમ સર્વ રાજમંડળ આશ્ચર્ય પામી ગયું. તેવામાં કોઈ ચારણ મુનિ આકાશમાર્ગે ત્યાં આવ્યા; એટલે કૃષ્ણાદિક રાજાઓએ તે મુનિને નમસ્કાર કરી વિનયપૂર્વક પૂછ્યું કે 'શું, આ દ્રૌપદીને પાંચ પતિ થશે ?' મુનિ બોલ્યા–"આ દ્રૌપદી પૂર્વ ભવના કર્મથી પાંચ પતિવાળી થશે; પણ તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ! કેમકે કર્મની ગતિ મહા વિષમ છે. તેનું વૃત્તાંત સાંભળો– ચંપાનગરીમાં સોમદેવ, સોમભૂતિ અને સોમદત્ત નામે ત્રણ બ્રાહ્મણો રહેતા હતા, તેઓ સહોદર બંધુ હતા. ધન ધાન્યથી પરિપૂર્ણ એવા તેઓને અનુક્રમે નાગશ્રી, ભૂતશ્રી અને યક્ષશ્રી નામે પત્નીઓ હતી. તે ત્રણે ભાઇઓ પરસ્પર સ્નેહ ધરાવતા હતા, તેથી તેઓએ એક વખતે એવો ઠરાવ કર્યો કે 'આપણે ત્રણે ભાઇઓએ એક એક ભાઇને ઘેર વારા પ્રમાણે સાથે ભોજન કરવું.' તે પ્રમાણે વર્તતાં એક દિવસ સોમદેવને ઘેર જમવાનો વારો આવ્યો, એટલે ભોજનનો અવસર પ્રાપ્ત થયા અગાઉ નાગશ્રીએ વિવિધ પ્રકારનાં ભોજનની તૈયારી કરવા માંડી. તેમાં તે રમણીએ અજાણ્યે કડવી તુંબડીનું શાક કર્યું. પછી એ શાક કેવું થયું છે તે જાણવાને માટે તેણીએ ચાખી જોયું, ત્યાં તો બહુ કડવું હોવાથી તેને અભોજ્ય જાણી તેણીએ થુંકી કાઢ્યું. પછી વિચારવા લાગી કે 'મેં ઘણા સ્વાદિષ્ટ વિવિધ પદાર્થોથી આ શાક સુધાર્યું, તથાપિ એ કડવુંજ રહ્યું.' આમ વિચારી તેણીએ તે શાક ગોપવી દીધું, અને તે સિવાયનાં બીજાં ભક્ષ્ય ભોજનવડે તેણે પોતાને ઘેર આવેલા કુટુંબ સહિત પોતાના પતિને તથા દીયેરને જમાડ્યા. તે સમયે સુભૂમિભાગ નામના તે નગરના ઉદ્યાનમાં જ્ઞાનવાન્ અને પરિવાર સહિત શ્રીધર્મઘોષ આચાર્ય સમવસર્યા. તેમના ધર્મરૂચિ નામે એક શિષ્ય માસક્ષમણને પારણે સોમદેવાદિક સર્વે જમી ગયા પછી નાગશ્રીને ઘેર ભિક્ષા લેવા આવ્યા. નાગશ્રીએ વિચાર કર્યો કે 'આ શાકથી આ મુનિજ તોષિત થાઓ.' એમ વિચારી તેણે તે કડવી તુંબડીનું શાક તે મુનિને વહોરાવ્યું. મુનિએ જાણ્યું કે 'આજે મને આ કોઇ અપૂર્વ પદાર્થ મળ્યો છે.' તેથી તેમણે ગુરૂ પાસે જઇ તેમના હાથમાં તે પાત્ર આપ્યું. ગુરૂ તેની ગંધ લઇને બોલ્યા–'હે વત્સ! જો આ પદાર્થ તું ખાઇશ તો મૃત્યુ પામીશ, માટે આને પરઠવી દે, અને ફરીવાર હવે આવો પિંડ સારી રીતે તપાસીને લેજે.' ગુરૂનાં આવાં વચનથી તે મુનિ ઉપાશ્રયની બહાર શુદ્ધ સ્થંડિલ પાસે તે પરઠવવા આવ્યા, તેવામાં પાત્રમાંથી શાકનું એક બિંદુ ભૂમિપર પડી ગયું, તેના રસથી ખેંચાઇને અનેક કીડીઓ આવી તેને લગ્ન થઈ. તે બધી તત્કાળ મૃત્યુ પામી ગઇ. તે જોઇ તે મુનિને વિચાર થયો કે 'આના એક બિંદુમાત્રથી અનેક જંતુઓ મરે છે, તો તેને પરઠવવાથી કેટલાય જંતુઓનું મરણ થશે; માટે હું એક મૃત્યુ પામું તે સારૂં, પણ ઘણા જંતુઓ મરે તે સારૂં નહીં.' આવો નિશ્ચય કરી તેણે તે તુંબડીનું શાક સમાહિતપણે ભક્ષણ કરી લીધું. પછી સમાધિપૂર્વક સમ્યક્ પ્રકારે આરાધના કરીને મૃત્યુ પામેલા તે ધર્મરૂચિ મુનિ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં અહમિંદ્ર દેવ થયા.

એટલે તેણે સુભદ્રા પાસે આવીને તે વાત કહી. સુભદ્રાએ શેઠને જણાવી, એટલે શેઠે જિનદત્ત પાસે જઇને તેને ઉપાલંભ આપ્યો. જિનદત્તે પોતાના પુત્રને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું કે 'હે વત્સ! તેં સાગરદત્ત શેઠની પુત્રીનો ત્યાગ કર્યો તે ઠીક કર્યું નહીં, માટે હમણાં તે સુકુમારિકા પાસે પાછો જા; કારણ કે મેં સજ્જનોની સમક્ષ તને ત્યાં રાખવાનું કબુલ કર્યું છે.' સાગર બોલ્યો 'હે પિતા! અગ્નિમાં પેસવાને તૈયાર થવું તે હું સારૂં ગણું છું, પણ તે સુકુમારિકા પાસે જવા કદિ પણ ઈચ્છતો નથી.' આ બધી વાર્ત્તા દીવાલની પાછળ ગુપ્તપણે ઉભા રહીને સાગરદત્ત શેઠ સાંભળતા હતા, તેથી તે નિરાશ થઇને પોતાને ઘેર આવ્યા અને સુકુમારિકાને કહ્યું કે 'હે પુત્રી! તારી ઉપર સાગર તો વિરક્ત થયો છે, માટે હું તારે માટે બીજો પતિ શોધી આપીશ, તું ખેદ કરીશ નહી.'

એક વખતે સાગરદત્ત શેઠ પોતાના મહેલના ગોખમાં બેસીને માર્ગ તરફ જોતા હતા, તેવામાં હાથમાં ખપ્પર ધારણ કરનારો, જીર્ણ વસ્ત્રના ખંડને પહેરનારો અને મક્ષિકાથી વીંટાયેલો કોઇ ભિક્ષુક માર્ગે ચાલ્યો જતો તેમના જોવામાં આવ્યો; એટલે સાગરદત્તે તેને બોલાવી ખપ્પર વિગેરે છોડાવી સ્નાન કરાવીને જમાડ્યો, અને તેનું શરીર ચંદનથી ચર્ચિત કરાવ્યું. પછી તેને કહ્યું કે 'રે ભદ્ર! આ મારી પુત્રી સુકુમારિકા હું તમને આપું છું, માટે ભોજન વિગેરેમાં નિશ્ચિંત થઇને એની સાથે અહીં સુખે રહે.' આ પ્રમાણે કહેવાથી તે સુકુમારિકાની સાથે વાસગૃહમાં ગયો; પણ તેની સાથે શયન કરતાં તેણીના અંગના સ્પર્શથી જાણે અગ્નિનો સ્પર્શ થયો હોય તેમ તે દાઝવા લાગ્યો, તેથી તત્કાળ ઉઠીને પોતાનો જે વેશ હતો તે પહેરીને તે પલાયન કરી ગયો. સુકુમારિકા પ્રથમની જેમજ ખેદ પામી. તેની એવી અવસ્થા જોઇ તેના પિતાએ તેને કહ્યું, 'વત્સે! ખેદ કર નહીં, તારા પૂર્વ પાપકર્મનો ઉદય થયો છે, બીજું કાંઇ કારણ નથી; માટે સંતોષ ધારણ કરી મારે ઘેર રહી નિત્ય દાન પુણ્ય કર્યા કર.' આ વચનથી સુકુમારિકા શાંત થઇ અને ધર્મતત્પર થઈને ત્યાં રહી સતી નિરંતર દાન આપવા લાગી.

અન્યદા ગોપાલિકા નામે સાધ્વી તેને ઘેર આવી ચઢ્યા. તેમને સુકુમારિકાએ શુદ્ધ અન્નપાનથી પ્રતિલાભિત કર્યા. પછી તેની પાસેથી ધર્મ સાંભળી પ્રતિબોધ પામીને સુકુમારિકાએ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ચતુર્થ, છઠ્ઠ અને અઠ્ઠમ વિગેરે તપને આચરતી એ સુકુમારિકા સાધ્વી ગોપાલિકા આર્યાની સાથે હમેશાં વિહાર કરવા લાગી. એક વખતે સુકુમારિકા સાધ્વીએ પોતાની ગુરૂણીને કહ્યું કે, 'પૂજ્ય આર્યા! આપની આજ્ઞા હોય તો હું સુભૂમિભાગ નામના ઉદ્યાનમાં રવિમંડળની સામે જોતી સતી આતાપના લઉં.' આર્યા બોલ્યા કે–'પોતાના નિવાસસ્થાનની બહાર રહીને સાધ્વીને આતાપના લેવી કલ્પતી નથી, એમ આગમમાં કહેલું છે.' ગુરૂણીએ આ પ્રમાણે કહ્યાં છતાં તે સાંભળ્યું ન હોય તેમ કરીને સુકુમારિકા સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનમાં ગઈ, અને સૂર્ય સામી દૃષ્ટિ સ્થાપન કરીને આતાપના લેવા લાગી.

બોલ્યા, 'હે બહેન ! તે તમારા ભાગીદારો કૌરવો પાસેથી ભાગ્યયોગે સંતાન સહિત તું જીવતી આવી, તેજ સારૂં થયું.' કુંતી પણ બોલી કે-'જ્યારે મેં સાંભળ્યું કે તમે પુત્રાદિક પરિવાર સહિત જીવતા છો, ત્યારેજ હું સંતાન સહિત જીવતી રહી છું. વળી રામ કૃષ્ણનું લોકોત્તર ચરિત્ર સાંભળી હર્ષ પામી સતી તેમને જોવાને ઉત્સુક થઇને હું અહીં આવી છું.' પછી ભાઈઓએ કહ્યું એટલે કુંતી પુત્ર સહિત સભામાં આવી. તેને જોઇ રામ કૃષ્ણ ઉભા થયા અને ભક્તિથી તેમને નમસ્કાર કર્યો. પછી રામ કૃષ્ણ અને પાંડવો ક્રમ પ્રમાણે પરસ્પર નમસ્કાર અને આલિંગન કરી યથાયોગ્ય સ્થાને બેઠા.. કૃષ્ણ બોલ્યા-'તમે અહીં તમારેજ ઘેર આવ્યા તે બહુ સારૂં કર્યું; કારણ કે તમારી અને યાદવોની લક્ષ્મી પરસ્પરને સાધારણ છે.' યુધિષ્ઠિર બોલ્યા-"હે કૃષ્ણ ! જેઓ તમને માને છે, તેઓને લક્ષ્મી સદા દાસીરૂપ છે, તો જેઓને તમે માનો, તેઓની તો વાતજ શી કરવી ? અમારા માતૃકુળ (મોશાળ)ને જ્યારથી તમે અલંકૃત કરો છો ત્યારથી અમે યદુકુળને અને અમને સર્વથી વિશેષ પરાક્રમી માનીએ છીએ." એવી રીતે વિવિધ આલાપ થયા પછી કુંતી અને તેના પુત્રોને સત્કાર કરીને કૃષ્ણે તેમને જૂદા જૂદા મહેલમાં નિવાસ કરાવ્યો. દશાર્હોએ લક્ષ્મીવતી, વેગવતી, સુભદ્રા, વિજયા અને રતિ નામની પોતાની પાંચ કન્યાઓ અનુક્રમે પાંચે પાંડવોને આપી. યાદવોએ અને રામ કૃષ્ણે પૂજેલા તેઓ ત્યાં સુખે રહેવા લાગ્યા.

અહીં સંવર વિદ્યાધરને ઘેર પ્રદ્યુમ્ન મોટા થયો. પછી બધી કળાઓ પ્રાપ્ત કરી. તેને યૌવનવયમાં આવેલો જોઇ સંવર વિદ્યાધરની સ્ત્રી કનકમાળા કામાતુર થઈ. તેણી ચિંતવવા લાગી કે-"આના જેવો સુંદર પુરૂષ કોઇ ખેચરોમાં નથી. દેવ પણ આવો હોય એમ હું માનતી નથી તો મનુષ્યની શી વાત ? જેમ પોતે ઉછેરેલા વૃક્ષના ફળનું પોતે આસ્વાદન કરે તેમ મારા ઉછેરેલા આ પ્રદ્યુમ્નના યૌવનનું ભોગરૂપ ફળ મારે સ્વયમેવજ ભોગવવું, નહીં તો મારો જન્મ વૃથા છે." આવો વિચાર કરી એક વખતે તેણે મધુર વાણીથી પ્રદ્યુમ્નને કહ્યું કે "અહીં ઉત્તરશ્રેણીમાં નલપુર નામે નગર છે. તેમાં ગૌરી વંશનો નિષધ નામે રાજા છે, તે રાજસિંહની હું પુત્રી છું અને તેને નૈષધિ નામે એક પુત્ર છે. મારા પિતાએ મને ગૌરી વિદ્યા આપી છે અને સંવર વિદ્યાધર પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યા મને આપીને પરણ્યો છે; મારામાં અનુરક્ત થયેલો સંવર બીજી કોઇ યુવતીને ઇચ્છતો નથી. હું કે જેણે પૂર્વોક્ત બને વિદ્યા સિદ્ધ કરી છે તેના બળથી સંવરને આ જગત્ તૃણ સમાન છે. આવી હું તારા પર અનુરાગી થઇ છું, માટે મને ભજ. અજ્ઞાનથી પણ મારા પ્રેમનો ભંગ કરીશ નહીં." પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો-'અરે પાપ શાંત થાઓ ! આ તમે શું બોલો છો ? તમે માતા છો અને હું પુત્ર છું, માટે આ આપણા બંનેના નરકપાતની વાત છોડી દો.' કનકમાળા બોલી-"તું મારો પુત્ર નથી, તને કોઈએ માર્ગમાં ત્યજી દીધેલો તે અગ્નિજ્વાળપુરથી આવતાં સંવર વિદ્યાધર અહીં લાવેલ છે. તેણે મને ઉછેરવાને માટે આપ્યો હતો, માટે તું બીજા કોઇનો પુત્ર છે, તેથી નિઃશંકપણે તારી ઈચ્છા પ્રમાણે મારી સાથે ભોગ ભોગવ" આવાં તેનાં વચન સાંભળીને પ્રદ્યુમ્ને વિચાર્યું કે 'હું આ સ્ત્રીના પાશમાં

બોલ્યા, 'હે બહેન ! તે તમારા ભાગીદારો કૌરવો પાસેથી ભાગ્યયોગે સંતાન સહિત તું જીવતી આવી, તેજ સારૂં થયું.' કુંતી પણ બોલી કે-'જ્યારે મેં સાંભળ્યું કે તમે પુત્રાદિક પરિવાર સહિત જીવતા છો, ત્યારેજ હું સંતાન સહિત જીવતી રહી છું, વળી રામ કૃષ્ણનું લોકોત્તર ચરિત્ર સાંભળી હર્ષ પામી સતી તેમને જોવાને ઉત્સુક થઇને હું અહીં આવી છું.' પછી ભાઈઓએ કહ્યુ એટલે કુંતી પુત્ર સહિત સભામાં આવી. તેને જોઇ રામ કૃષ્ણ ઉભા થયા અને ભક્તિથી તેમને નમસ્કાર કર્યો. પછી રામ કૃષ્ણ અને પાંડવો ક્રમ પ્રમાણે પરસ્પર નમસ્કાર અને આલિંગન કરી યથાયોગ્ય સ્થાને બેઠા.. કૃષ્ણ બોલ્યા-'તમે અહીં તમારેજ ઘેર આવ્યા તે બહુ સારૂં કર્યું; કારણ કે તમારી અને યાદવોની લક્ષ્મી પરસ્પરને સાધારણ છે.' યુધિષ્ઠિર બોલ્યા-"હે કૃષ્ણ ! જેઓ તમને માને છે, તેઓને લક્ષ્મી સદા દાસીરૂપ છે, તો જેઓને તમે માનો, તેઓની તો વાતજ શી કરવી ? અમારા માતૃકુળ (મોશાળ)ને જ્યારથી તમે અલંકૃત કરો છો ત્યારથી અમે યદુકુળને અને અમને સર્વથી વિશેષ પરાક્રમી માનીએ છીએ." એવી રીતે વિવિધ આલાપ થયા પછી કુંતી અને તેના પુત્રોને સત્કાર કરીને કૃષ્ણે તેમને જૂદા જૂદા મહેલમાં નિવાસ કરાવ્યો. દશાર્હોએ લક્ષ્મીવતી, વેગવતી, સુભદ્રા, વિજયા અને રતિ નામની પોતાની પાંચ કન્યાઓ અનુક્રમે પાંચે પાંડવોને આપી. યાદવોએ અને રામ કૃષ્ણે પૂજેલા તેઓ ત્યાં સુખે રહેવા લાગ્યા.

અહીં સંવર વિદ્યાધરને ઘેર પ્રદ્યુમ્ન મોટા થયો. પછી બધી કળાઓ પ્રાપ્ત કરી. તેને યૌવનવયમાં આવેલો જોઇ સંવર વિદ્યાધરની સ્ત્રી કનકમાળા કામાતુર થઈ. તેણી ચિંતવવા લાગી કે-"આના જેવો સુંદર પુરૂષ કોઇ ખેચરોમાં નથી. દેવ પણ આવો હોય એમ હું માનતી નથી તો મનુષ્યની શી વાત ? જેમ પોતે ઉછેરેલા વૃક્ષના ફળનું પોતે આસ્વાદન કરે તેમ મારા ઉછેરેલા આ પ્રદ્યુમ્નના યૌવનનું ભોગરૂપ ફળ મારે સ્વયમેવજ ભોગવવું, નહીં તો મારો જન્મ વૃથા છે." આવો વિચાર કરી એક વખતે તેણે મધુર વાણીથી પ્રદ્યુમ્નને કહ્યુ કે " અહીં ઉત્તરશ્રેણીમાં નલપુર નામે નગર છે. તેમાં ગૌરી વંશનો નિષધ નામે રાજા છે, તે રાજસિંહની હું પુત્રી છું અને તેને નૈષધિ નામે એક પુત્ર છે. મારા પિતાએ મને ગૌરી વિદ્યા આપી છે અને સંવર વિદ્યાધર પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યા મને આપીને પરણ્યો છે; મારામાં અનુરક્ત થયેલો સંવર બીજી કોઇ યુવતીને ઇચ્છતો નથી. હું કે જેણે પૂર્વોક્ત બન્ને વિદ્યા સિદ્ધ કરી છે તેના બળથી સંવરને આ જગત તૃણ સમાન છે. આવી હું તારા પર અનુરાગી થઇ છું, માટે મને ભજ. અજ્ઞાનથી પણ મારા પ્રેમનો ભંગ કરીશ નહીં." પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો-'અરે પાપ શાંત થાઓ ! આ તમે શું બોલો છો ? તમે માતા છો અને હું પુત્ર છું, માટે આ આપણા બંનેના નરકપાતની વાત છોડી દો.' કનકમાળા બોલી-"તું મારો પુત્ર નથી, તને કોઈએ માર્ગમાં ત્યજી દીધેલો તે અગ્નિજ્વાળપુરથી આવતાં સંવર વિદ્યાધર અહીં લાવેલ છે. તેણે મને ઉછેરવાને માટે આપ્યો હતો, માટે તું બીજા કોઇનો પુત્ર છે, તેથી નિઃશંકપણે તારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારી સાથે ભોગ ભોગવ." આવાં તેનાં વચન સાંભળીને પ્રદ્યુમ્ને વિચાર્યું કે 'હું આ સ્ત્રીના પાશમાં

વિમાનમાં અહીંજ રહો, હું નગરીમાં જઇ કાંઇક ચમત્કાર કરૂં.' નારદે તે સ્વીકાર્યું. પછી પ્રદ્યુમ્ન આગળ ચાલ્યો. ત્યાં તો સત્યભામાના પુત્રના વિવાહની જાન આવતી તેણે જોઇ, એટલે પ્રદ્યુમ્ને તેમાંથી કન્યાને હરી લીધી અને જ્યાં નારદ હતા ત્યાં મૂકી. નારદે કહ્યું, 'વત્સે! ભય પામીશ નહીં, આ પણ કૃષ્ણનો પુત્રજ છે.' પછી પ્રદ્યુમ્ન એક વાનરને લઇને વનમાં ગયો, અને વનપાળકોને કહ્યું કે 'આ મારો વાનર ક્ષુધાતુર છે, માટે તેને ફળાદિક આપો.' વનપાળકો બોલ્યા 'આ ઉદ્યાન ભાનુકકુમારના વિવાહને માટે રાખેલું છે, માટે તારે કાંઇ પણ બોલવું કે માગવું નહીં.' પછી પ્રદ્યુમ્ન ઘણા દ્રવ્યથી તેમને લોભાવીને તે ઉદ્યાનમાં પેઠો, અને પોતાના માયાવી વાનર પાસે બધું ઉદ્યાન ફળાદિકથી રહિત કરાવી નાખ્યું. પછી એક જાતિવંત અશ્વ લઈ વણિક બનીને તૃણ વેચનારની દુકાને ગયો, અને પોતાના અશ્વને માટે તે દુકાનદાર પાસે ઘાસ માગ્યું; તેઓએ પણ વિવાહકાર્યનું કારણ બતાવીને ના પાડી, એટલે તેમને દ્રવ્યથી લોભાવી વિદ્યાબળવડે સર્વ તૃણ વગરનું કરી દીધું. તેવીજ રીતે સ્વાદિષ્ટ જળવાળાં જે જે સ્થાનો હતાં તે બધાં જળરહિત કરી દીધાં. પછી પોતે અશ્વક્રીડા કરવાને સ્થાનકે જઇ અશ્વને ખેલાવવા લાગ્યો. તે અશ્વ ભાનુકે જોયો, એટલે તેની પાસે જઇ પૃછ્યું કે 'આ અશ્વ કોનો છે?' પ્રદ્યુમ્ને કહ્યુ, 'એ મારો અશ્વ છે.' ભાનુકે આદરથી કહ્યુ, 'આ અશ્વ મને આપશો? જે તમે માગશો તે મૂલ્ય હું આપીશ.' પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું કે 'પરીક્ષા કરી લ્યો; નહિ તો હું રાજના અપરાધમાં આવું.' ભાનુકે તે વાત કબુલ કરી અને પરીક્ષા કરવા માટે તે અશ્વ ઉપર પોતે બેઠો. પછી અશ્વની ચાલ જોવાને માટે તેને ચલાવતાંજ અશ્વે ભાનુકને પૃથ્વી પર પાડી નાખ્યો. પછી નગરજનોએ જેનું હાસ્ય કરેલું છે એવો પ્રદ્યુમ્ન મેંઢા ઉપર બેસી કૃષ્ણની સભામાં આવ્યો અને સર્વ સભાસદોને હસાવવા લાગ્યો. વળી ક્ષણવારે બ્રાહ્મણ થઇ મધુર સ્વરે વેદ ભણતો દ્વારિકાના ચૌટામાં અને શેરીએ શેરીએ ભમવા લાગ્યો, માર્ગમાં સત્યભામાની એક કુબ્જા દાસી મળી, એટલે તેને બરૂની લતાની જેમ વિદ્યાથી સરળ અંગવાળી કરી દીધી. તે દાસી પ્રદ્યુમ્નના પગમાં પડીને બોલી કે 'તમે કયાં જાઓ છો?' એટલે પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો, 'જ્યાં ઇચ્છા પ્રમાણે ભોજન મળે ત્યાં જાઉં છું.' દાસી બોલી 'ચાલો સત્યભામા દેવીને ઘેર, પુત્રના વિવાહને માટે તૈયાર કરેલા મોદક વિગેરે તમને યથારૂચિ આપીશ.' પછી પ્રદ્યુમ્ન કુબ્જાની સાથે સત્યભામાને ઘેર આવ્યો. તોરણદ્વાર (મૂળદ્વાર) પાસે તેને ઉભો રાખી કુબ્જા સત્યભામાની પાસે ગઇ, એટલે સત્યભામાએ પૂછ્યું કે 'તું કોણ છે?" દાસી બોલી 'હું કુબ્જા છું.' સત્યભામાએ કહ્યું કે 'તને આવી સરળ કોણે કરી?' એટલે દાસીએ તે બ્રાહ્મણનો વૃત્તાંત કહ્યો. સત્યભામાએ પૂછ્યું કે 'તે બ્રાહ્મણ ક્યાં છે?' દાસી બોલી કે–'હું તેને તોરણદ્વાર પાસે ઉભો રાખી તમારી પાસે આવી છુ.' એટલે 'તે મહાત્માને અહીં લાવ' એમ સત્યભામાએ આજ્ઞા આપી, તેથી દાસી વેગથી દોડી જઈને તે કપટી બ્રાહ્મણને તેડી લાવી. તે આશિષ્ આપીને સત્યભામા પાસે બેઠો; એટલે સત્યભામાએ કહ્યુ 'હે બ્રાહ્મન! મને રૂકમિણીથી અધિક રૂપવાળી કરો.' કપટી

સાહસ કર નહીં. આ તારા આંગણામાં રહેલું આમ્રવૃક્ષ જ્યારે અકાળે ખીલી નીકળશે ત્યારે તારો પુત્ર આવશે.' આજે આ આમ્રવૃક્ષ તો વિકસિત થયું, પણ મારો પુત્ર હજુ આવ્યો નહીં; માટે હે મુનિરાય ! તમે હોરા જુઓ, મારે પુત્રનો સમાગમ ક્યારે થશે ?' મુનિ બોલ્યા, 'જે ખાલી હાથે પૂછે, તેને હોરાનું ફળ મળતું નથી.' રૂક્મિણી બોલી 'કહો ત્યારે તમને શું આપું ?' મુનિ બોલ્યા 'તપથી મારૂં ઉદર દુર્બળ થઇ ગયું છે, તેથી મને ક્ષીર-ભોજન આપો.' પછી રૂક્મિણી ખીર કરવાના દ્રવ્યની શોધ કરવાને તત્પર થઈ. તે વખતે સાધુએ ફરીવાર કહ્યું, 'હું ઘણો ભુખ્યો છું, માટે જે કોઇ દ્રવ્ય હોય તે લઈને તેની ખીર બનાવી આપો.' પછી રૂક્મિણી પ્રથમ તૈયાર કરેલા મોદકની ખીર કરવા લાગી, પણ તે મુનિના વિદ્યાપ્રભાવથી અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો નહિ. જ્યારે રૂક્મિણીને અતિ ખેદ પામેલી જોઇ ત્યારે તે મુનિએ કહ્યું, 'જો ખીર રંધાય તેવું ન હોય તો એ મોદકથીજ મારી ક્ષુધાને શાંત કરો.' રૂક્મિણી બોલી 'ભગવન ! આ મોદક કૃષ્ણ વગર બીજા કોઈને જરી શકે તેવા નથી, માટે તે તમને આપીને હું ઋષિહત્યા નહીં કરૂં.' મુનિ બોલ્યો 'તપસ્યાના પ્રભાવથી મારે કાંઇ પણ દુર્જર (ન જરે તેવું) નથી.' પછી રૂક્મિણી શંકિત ચિત્તે તેને એકેક મોદક આપવા લાગી. જેમ જેમ તે આપવા લાગી તેમ મુનિ ઉતાવળો ઉતાવળો ખાતો ગયો; એટલે તે વિસ્મય પામીને બોલી 'મહર્ષિ ! તમે તો ઘણા બળવાન્ લાગો છો.'

અહીં સત્યભામા 'રૂડુ બુડુ' મંત્રને જપતી હતી. ત્યાં બાગવાન પુરૂષોએ આવીને કહ્યું 'સ્વામિની ! કોઇ પુરૂષે આવી આપણા ઉદ્યાનને ફળ વગરનું કરી દીધું છે.' કોઇએ આવીને જણાવ્યું કે 'ઘાસની દુકાનોમાંથી ઘાસને ખુટાડી દીધું છે.' કોઇએ આવીને જાહેર કર્યું કે 'ઉત્તમ જળાશયો માત્ર નિર્જળ કર્યા છે.' અને કોઇએ આવીને કહ્યું કે 'ભાનુક કુમારને અશ્વ ઉપરથી કોઈએ પાડી નાખ્યો છે.' તે સાંભળી સત્યભામાએ દાસીને કહ્યું કે 'અરે ! તે બ્રાહ્મણ કયાં છે ?' એટલે દાસીઓએ તેની જે બીના બની હતી તે યથાર્થ કહી બતાવી. પછી ખેદ પામ્યા છતાં અમર્ષ ધરતી સત્યભામાએ કેશ લાવવાને માટે હાથમાં પાત્ર આપીને દાસીઓને રૂક્મિણી પાસે મોકલી તેઓએ આવીને રૂક્મિણીને કહ્યું, 'હે માનિની! તમારા કેશ શીઘ્ર અમને આપો; અમારી સ્વામિની સત્યભામા તેમ કરવાને આજ્ઞા કરે છે.' તે સાંભળી પેલા કપટી સાધુએ તે દાસીઓનાજ તથા સત્યભામાના પૂર્વે મુંડેલા કેશવડે તે પાત્ર ભરી આપી તેમને સત્યભામા પાસે મોકલી. સત્યભામાએ તે દાસીઓને કેશવિનાની જોઇને પૂછ્યું કે 'આ શું !' એટલે દાસીઓ બોલી કે 'શું તમે નથી જાણતાં કે જેવા સ્વામિની હોય તેવોજ પરિવાર હોય છે.' પછી ભ્રમિત થયેલી સત્યભામાએ કેટલાએક નાપિત લોકોને રૂક્મિણીને ઘેર મોકલ્યા, એટલે તે સાધુએ તેઓને શીરપરની ત્વચા પણ છેદાય તેમ વિદ્યાવડે મુંડીને કાઢી મૂક્યા. તે નાપિતોને મુંડેલા જોઇ સત્યભામાએ ક્રોધથી કૃષ્ણની પાસે આવીને કહ્યું 'સ્વામિન્ ! તમે રૂક્મિણીના કેશ અપાવવાના જામીન થયા છો, માટે તે પ્રમાણે મને આજ તેના કેશ અપાવો,

અને એ કાર્ય માટે તમે પોતે જઇને રૂકૃમિણીના મસ્તકને મુંડિત કરાવો' શ્રીનું રૂપ મેં હસતા બોલ્યા ' તમેજ મુંડિત તો થયા છો.' સત્યભામા બોલી ' હમણાંપિ મને રૂપમાં છોડી દો અને તેના કેશ મને આજેજ અપાવો.' પછી કૃષ્ણે તે કાર્ય પ્રથમ વિરૂપા થઈ સત્યભામા સાથે રૂકૃમિણીને ઘેર મોકલ્યા. ત્યાં પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાથી કૃષ્ણનું આગે પૂછ્યું 'ત્યારે તેમને ત્યાં જોઇ રામ લજ્જા પામી પાછા વળ્યા. પૂર્વ સ્થાનકે આવતાં તીવડે બધા દેહ જોઇને તે બોલ્યા કે ' તમે મારૂં ઉપહાસ્ય કેમ કરો છો ? તમે મને કેશને માટે તમારામાં પાછા તમે પોતેજ ત્યાં આવ્યા, અને પાછા અહીં આવતા રહ્યા. જેથી તમે સત્યભામાએ અને મને બન્નેને સમકાળે શરમાવી દીધાં.' કૃષ્ણે સોગન ખાઇને કહ્યું કે 'હું ત્યાં આવ્યો નહોતો.' એમ કહ્યા છતાં પણ 'આ બધી તમારીજ માયા છે' એમ બોલતી સત્યભામા રીસ ચડાવીને પોતાના મહેલમાં ચાલી ગઇ. પછી તેને મનાવવા માટે હરિ તેને ઘેર ગયા.

અહીં નારદે રૂકૃમિણીની પાસે આવીને કહ્યું કે 'આ તમારો પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન છે.' એટલે તત્કાળ માતાના ચિરકાળના વિયોગદુઃખરૂપ અંધકારને ટાળવામાં સૂર્યસમાન પ્રદ્યુમ્ન પોતાનું દેવજેવું રૂપ પ્રગટ કરી માતાના ચરણમાં પડ્યો. રૂકૃમિણીના સ્તનમાંથી દુધની ધારા ચાલી, તત્કાળ તેણે પુત્રને આલિંગન કર્યું, અને નેત્રમાં અશ્રુ લાવી તે વારંવાર પુત્રના મસ્તકપર ચુંબન કરવા લાગી. પછી પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું ' માતા ! હું મારા પિતાને કાંઈક આશ્ચર્ય બતાવું, ત્યાં સુધી તમે મને ઓળખાવશો નહીં.' હર્ષમાં વ્યગ્ર થયેલી રૂકૃમિણીએ કાંઇ પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહીં. પછી પ્રદ્યુમ્ન રૂકૃમિણીને એક માયારથમાં બેસાડીને ચાલ્યો, અને શંખ ફુંકી લોકોને જણાવ્યું કે 'હું આ રૂકૃમિણીનું હરણ કરૂં છું, જો કૃષ્ણ બળવાન હોય તો તેની રક્ષા કરે.' તે સાંભળી 'આ કોણ દુર્બુદ્ધિ મરવાને ઇચ્છે છે?' એમ બોલતા કૃષ્ણ હાથમાં ધનુષ્ય લઇ સૈન્યસહિત તેની પાછળ દોડ્યા. પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાના સામર્થ્યથી તે ધનુષ્ય ભાંગી નાખીને હાથીને દાંત રહિત કરે તેમ તત્કાળ કૃષ્ણને આયુધવગરના કરી દીધા. તે વખતે જેવામાં હરિ ખેદ પામ્યા, તેવામાં તેની જમણી ભૂજા ફરકી, એટલે તેમણે તે વાત રામને જણાવી. તે વખતે નારદે આવીને કહ્યું 'કૃષ્ણ! આ રૂકૃમિણી સહિત તમારાજ પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન છે. તેથી તેને ગ્રહણ કરો, અને યુદ્ધની વાર્તા છોડી દો.' તત્કાળ પ્રદ્યુમ્ન કૃષ્ણને નમી રામના ચરણમાં પડ્યો. તેઓએ ગાઢ આલિંગન કરી વારંવાર તેના મસ્તકપર ચુંબન કર્યું. જાણે યૌવન સહિતજ જન્મ્યો હોય તેવા અને દેવની લીલાને ધારણ કરતા પ્રદ્યુમ્નને પોતાના ખોળામાં બેસાડીને કૃષ્ણે લોકોના મનને કૌતુક ઉત્પન્ન કરતા સતા રૂકૃમિણી સાથે ઇંદ્રની જેમ તે વખતે દ્વાર ઉપર રચેલાં નવીન તોરણોથી ભ્રકુટીના વિભ્રમને કરાવતી દ્વારિકામાં પ્રવેશ કર્યો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि रुक्मिण्यादिपरिणयनपांडवद्रौपदीस्वयंवरप्रद्युम्नचरित्रवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥

—— ❋ ——

સર્ગ ૭ મો.

શાંબ તથા પ્રદ્યુમ્નનો વિવાહ અને જરાસંધનો વધ.

તે દ્વારિકામાં પ્રદ્યુમ્નના આવવાનો મહોત્સવ પ્રવર્તતો હતો, તે વખતે આવી કૃષ્ણવાસુદેવને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'સ્વામિન્! મારી પુત્રી અને વુને હમણાંજ કોઇ હરી ગયુ છે. માટે તેની શોધ કરાવો કે જેથી આપના પુત્ર ભાનુક સાથે તેને પરણાવીએ.' કૃષ્ણ બોલ્યા 'હુ સર્વજ્ઞ નથી, જો સર્વજ્ઞ હોઉં તો કોઇએ હરણ કરેલા રૂક્મિણીના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નનેજ હું કેમ ન જાણું ?' તે વખતે પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું 'હું પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાથી તે વાત જાણીને તેને અહીં લઈ આવીશ.' એમ કહીને સ્વયંવરા થઇને આવેલી તે કન્યાને ત્યાં લઇ આવ્યો. કૃષ્ણ તે કન્યા પ્રદ્યુમ્નને આપવા લાગ્યા પણ 'એ તો મારે નાના ભાઇની સ્ત્રી થવાની હોવાથી વધુ સમાન છે' એમ કહી પ્રદ્યુમ્ને તેને ગ્રહણ કરી નહીં, અને ભાનુક સાથે તેને પરણાવી. ત્યારપછી પ્રદ્યુમ્નની ઇચ્છા નહોતી તોપણ કૃષ્ણે મોટા ઉત્સવથી ખેચરોની અને રાજાઓની અનેક કન્યાઓ પ્રદ્યુમ્નને પરણાવી. પછી રૂક્મિણીએ અને કૃષ્ણે પ્રદ્યુમ્નને લાવવામાં ઉપકારી નારદની પૂજા કરીને વિદાય કર્યા.

અન્યદા પ્રદ્યુમ્નની મોટી સમૃદ્ધિ જોઈને અને તેની શ્લાઘા સાંભળીને સત્યભામા [1]કોપગૃહમાં જઇ જુના માંચા[2] ઉપર સુઇ ગઇ. ત્યાં કૃષ્ણ આવ્યા એટલે તેને જોઇને સંભ્રમથી બોલી ઉઠ્યા 'હે સુંદરી ! કોણે તમારૂં અપમાન કર્યું છે કે જેથી તમે આમ ખેદ કરો છો ?' સત્યભામા બોલી 'મારૂ કોઇએ અપમાન કર્યું નથી, પણ જો મારે પ્રદ્યુમ્નના જેવો પુત્ર નહી થાય તો હું જરૂર મૃત્યુ પામીશ.' તેનો આગ્રહ જાણી કૃષ્ણે નૈગમેષી દેવને ઉદ્દેશીને અષ્ટમભક્ત યુક્ત પૌષધવ્રત ગ્રહણ કર્યું. નૈગમેષી પ્રગટ થઇને બોલ્યો કે 'હું શું કાર્ય કરૂં ?' કૃષ્ણે કહ્યું, 'સત્યભામાને પ્રદ્યુમ્નના જેવો પુત્ર આપો.' નૈગમેષી બોલ્યો 'જે સ્ત્રીથી તમારે તેવા પુત્રની ઈચ્છા હોય તે સ્ત્રીને આ હાર પહેરાવીને સેવજો, જેથી તેને ઈચ્છિત પુત્ર થશે.' આ પ્રમાણે કહી હાર આપીને નૈગમેષી દેવ અંતર્ધાન થઇ ગયો. કૃષ્ણ વાસુદેવે હર્ષ પામી સત્યભામાને શય્યાસ્થાને આવવાનું કહેવરાવ્યું. પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાએ તે વાત પ્રદ્યુમ્નને જણાવી, એટલે તેણે પોતાની માતાને કહ્યું કે 'મારા જેવા પુત્રની ઈચ્છાએ તે હાર તમે જઇને લ્યો.' રૂક્મિણી બોલી, 'વત્સ ! તારા જેવા એક પુત્રથી હું કૃતાર્થ છું, કારણકે સ્ત્રીરત્નને વારંવાર પ્રસવ થતો નથી.' પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું 'ત્યારે તમારી બધી સપત્નીઓમાં તમને કઇ સપત્ની પ્રિય છે તે કહો, જેથી હુ તેને તેવો પુત્ર થાય તેમ કરૂં.' રૂક્મિણી બોલી 'વત્સ ! જ્યારે હુ તારા વિયોગથી દુઃખી હતી, તે વખતે મારી સપત્ની જાંબવતી મારી સમાન દુઃખી થઈને મારા દુઃખમાં ભાગ લેનારી થઈ હતી, તેથી તેને તારા જેવો પુત્ર થાઓ.' એમ કહી પ્રદ્યુમ્નની આજ્ઞાથી રૂક્મિણીએ જાંબવતીને બોલાવી, એટલે પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાથી તેનુ રૂપ સત્યભામાના જેવુ કરી દીધું. પછી રૂક્મિણીએ તેને

---

૧ રીસાનારને સુવાનુ ઠેકાણ. ૨ જુનો ખાટલો.

સમજાવીને હરિના મંદિરમાં મોકલી. સાયંકાળે કૃષ્ણે આવી તેને હાર
તે વખતેજ મહાશુક્ર દેવલોકમાંથી ચ્યવીને કૈટભનો જીવ સિંહના સ
જાંબવતીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયો. જાંબવતી હર્ષ પામીને પોતાને સ્થ
ખરી સત્યભામા પોતાનો વારો લેવાને માટે કૃષ્ણના મંદિરમાં આવી
ચિંતવ્યું કે ' અહો ! સ્ત્રીઓને કેવી ભોગની અતૃપ્તિ હોય છે ! આ સ
અહીંથી ગઇ હતી અને પાછી સત્વર અહીં આવી છે, અથવા શું કોઇ
સત્યભામાનું રૂપ લઇને મને છળ્યો હશે ? માટે તે તો જે બન્યું હોય તે ખરૂં,
સ્ત્રીને વિલખી ન કરવી.' એમ વિચારી કૃષ્ણે તેની સાથે ક્રીડા કરી. આ ખબર પ્રદ્યુમ્નને પડી એટલે તેણે કૃષ્ણની ક્રીડાનેજ વખતે વિશ્વને ક્ષોભ કરે તેવી કૃષ્ણની ભેરી વગાડી, જેથી 'આ ભેરી કોણે વગાડી?' એમ ક્ષોભ પામીને કૃષ્ણે પૂછ્યું, એટલે સેવકજને કહ્યું કે રૂક્મિણીના કુમાર પ્રદ્યુમ્ને વગાડી છે. એટલે કૃષ્ણ હાસ્ય કરી બોલ્યા, 'જરૂર એણેજ હમણા સત્યભામાને છળી છે, કારણકે શોક્યનો પુત્ર દશ શોક્યના જેવો હોય છે. આ ભેરીના નાદથી કિંચિત્ ભયયુક્ત મારા સેવનથી સત્યભામાને ભીરૂ પુત્ર થશે, પરંતુ ભવિતવ્યતા અન્યથા થતીજ નથી.'

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે કૃષ્ણ રૂક્મિણીને ઘેર ગયા, ત્યાં જાંબવતીને પેલા દિવ્ય હારથી ભૂષિત જોઇ કૃષ્ણ અનિમેષ નેત્રે તેની સામું જોવા લાગ્યા. એટલે જાંબવતી બોલી 'સ્વામિન! શું જુઓ છો ? હું તેજ તમારી પત્ની છું.' હરિ બોલ્યા 'દેવી! આ દિવ્ય હાર ક્યાંથી ?' જાંબવતી બોલી 'તમારા પ્રસાદથી, આપેજ આપેલો છે, તે શું તમારા કાર્યને તમે ભૂલી ગયા?' તેજ વખતે જાંબવતીએ પોતાને આવેલા સિંહના સ્વપ્નની વાત જણાવી, એટલે કૃષ્ણ બોલ્યા, 'દેવી તમારે પ્રદ્યુમ્ન જેવો પુત્ર થશે.' આ પ્રમાણે કહીને વિષ્ણુ સ્વસ્થાને ગયા.

સમય આવતાં સિંહણની જેમ જાંબવતીએ શાંબ નામના અતુલ્ય પરાક્રમી પુત્રને જન્મ આપ્યો. શાંબની સાથેજ સારથિને દારૂક અને સુબુદ્ધિ મંત્રીને જયસેન નામે પુત્ર થયા. સત્યભામાને એક ભાનુક નામે પુત્ર હતો અને બીજો ગર્ભાધાનને અનુસારે ભીરૂ નામે પુત્ર થયો. બીજી પણ કૃષ્ણની સ્ત્રીઓને હાથીનાં બચ્ચાંની જેવા ઘણા પરાક્રમી પુત્રો થયા. શાંબ મંત્રી અને સારથિના પુત્રોની સાથે અનુક્રમે મોટો થયો, અને બુદ્ધિવંત હોવાથી તેણે લીલામાત્રમાં બધી કળાઓ ગ્રહણ કરી.

અન્યદા રૂક્મિણીએ પોતાના ભાઈ રૂક્મિની વૈદર્ભી નામની પુત્રીનો પોતાના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નની સાથે વિવાહ કરવાનું કહેવા સારૂ એક માણસને ભોજકટ નગરે મોકલ્યો. તેણે ત્યાં જઈ રૂક્મિ રાજાને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે 'તમારી બેન રૂક્મિણી દેવી તમને કહેવરાવે છે કે તમારી પુત્રી વૈદર્ભી મારા પુત્ર પ્રદ્યુમ્નની વેરે આપો. પૂર્વે મારો ને કૃષ્ણનો ઉચિત યોગ તો દૈવયોગે થયો હતો, પણ હવે આ પ્રદ્યુમ્નનો ને વૈદર્ભીનો સંયોગ તો તમારાથીજ થાઓ.' આવાં તે માણસનાં વચન સાંભળી પૂર્વનું વૈર સંભારીને રૂક્મિ બોલ્યો કે 'હું મારી પુત્રી ચંડાળને આપું તે સારૂં, પણ કૃષ્ણવાસુદેવના કુળમાં આપું

દૂતે આવીને રૂક્મિણીને રૂક્મિનાં કહેલાં વચનો યથાર્થ કહી સંભળાવ્યાં, પમાન પામેલી રૂક્મિણી રાત્રિએ કમળની જેમ ગ્લાનિ પામી ગઈ. શાંબ જોઇને પૂછ્યુ કે 'માતા ! તમે કેમ ખેદ પામ્યાં છો?' એટલે રૂક્મિણીએ પૂર્વોક્ત રીતે પોતાના ભાઈનું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો 'હે માતા ! તમે ચીંધન રાજાએ –, તે મારો માતુલ સામવચનને યોગ્ય નથી, તેથીજ મારા પિતાએ પૂર્વે તેને મારી પુત્રવત્ કર્યું હતું. હમણાં હું પણ તેની યોગ્યતા પ્રમાણે કરીને તેની પુત્રીને પરણીશ.' —આ પ્રમાણે કહી શાંબને સાથે લઈ આકાશમાર્ગે પ્રદ્યુમ્ન ભોજકટ નગરે ગયો. પછી બેમાંથી એકે કિંનરનું અને બીજાએ ચંડાળનું રૂપ ધર્યું અને બંનેએ ગાયન કરતા કરતા આખા શહેરમાં ફરીને મૃગની જેમ સર્વ નગરજનોનાં મન હરી લીધાં. તે ખબર સાંભળીને રૂક્મિ રાજાએ તે મધુર સ્વરવાળા ગાંધર્વ અને ચંડાળને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને પોતાના ઉત્સંગમાં પોતાની પુત્રીને બેસાડીને તે બંનેની પાસે ગાયન કરાવ્યું. તેમનું ગીત સાંભળી હર્ષ પામેલા પરિવાર સહિત રૂક્મિએ તેમને ઘણું દ્રવ્ય આપ્યુ અને પૂછ્યું કે 'તમે ક્યાંથી આવ્યા છો?' તેઓ બોલ્યો 'અમે સ્વર્ગમાંથી દ્વારિકામાં આવ્યા છીએ, કારણ કે કૃષ્ણ વાસુદેવને માટે તે નગરી સ્વર્ગવાસી દેવોએ કરેલી છે.' તે વખતે વૈદર્ભી હર્ષ પામીને બોલી કે 'ત્યાં કૃષ્ણને રૂક્મિણીનો પ્રદ્યુમ્ન નામે પુત્ર છે, તેને તમે જાણો છો?' શાંબ બોલ્યો 'રૂપમાં કામદેવ જેવા અને પૃથ્વીને અલંકારભૂત તિલક જેવા એ મહા પરાક્રમી પ્રદ્યુમ્ન કુમારને કોણ ન જાણે ?' તે સાંભળી વૈદર્ભી રાગગર્ભિત ઉત્કંઠાવાળી થઇ ગઈ. એ વખતે રાજાનો એક ઉન્મત્ત હાથી ખીલો ઉખેડી નાખી છુટો થઇને નગરમાં દોડવા લાગ્યો; અકાળે તોફાન મચાવતા અને બધા નગરમાં ઉપદ્રવ કરતા તે હાથીને કોઇ પણ મહાવત વશ કરી શકયો નહીં. તે સમયે રૂક્મિરાજાએ પટહ વગડાવીને એવી આઘોષણા કરાવી કે "જે કોઈ આ હાથીને વશ કરશે તેને હુ ઇચ્છિત વસ્તુ આપીશ." કોઇએ તે પટહને છબ્યો નહી એટલે આ બન્ને વીરોએ પટહ છબ્યો અને ગીતવડે કરીનેજ તે ઉન્મત્ત હાથીને સ્થભિત કરી દીધો. પછી તે બન્ને જણે તે હાથી ઉપર આરૂઢ થઈ તેને બંધન-સ્થાનમાં લાવીને બાંધી દીધો. નગરજનોને આશ્ચર્ય પમાડનારા તે બન્નેને રાજાએ હર્ષથી બોલાવ્યા. પછી કહ્યું કે 'તમારે જે જોઇએ તે માગી લ્યો.' એટલે તેઓએ કહ્યુ કે 'અમારે કોઇ ધાન્ય રાંધનારી નથી, માટે આ વૈદર્ભીને આપો.' તે સાંભળી રૂક્મિરાજાએ ક્રોધાયમાન થઇને તેમને નગર બહાર કાઢી મૂકયા. નગરબહાર ગયા પછી પ્રદ્યુમ્ને શાંબને કહ્યુ, 'ભાઈ ! રૂક્મિણી દુઃખી થતાં હશે, માટે વૈદર્ભીને પરણવામાં વિલંબ કરવો યુક્ત નથી.' આ પ્રમાણે વાતો કરતાં ઉજ્જ્વળ એવી રાત્રી પડી. જ્યારે સર્વ લોકો સુઇ ગયાં ત્યારે પ્રદ્યુમ્ન પોતાની વિદ્યાથી જ્યાં વૈદર્ભી સુતી હતી તે સ્થાનમાં ગયો. તેણે ત્યાં રૂક્મિ-ણીનો કૃત્રિમ લેખ બનાવી વૈદર્ભીને આપ્યો. તે વાંચી વૈદર્ભી બોલી 'કહો, તમને શું આપું ?' પ્રદ્યુમ્ને કહ્યુ, 'સુલોચને ! મને તમારો દેહજ આપો. હે સુંદરી ! જેને માટે રૂક્મિણી દેવીએ તમારી માગણી કરી હતી તે પ્રદ્યુમ્ન હું પોતેજ છું.' 'અહો દૈવયોગે વિધિની ઘટના

યોગ્ય થઇ.' એમ બોલતી વૈદર્ભીએ તે વચન સ્વીકાર્યું. પછી તરતજ વિદ્યાના બળવડે ઉત્પન્ન કરેલા અગ્નિની સાક્ષીથી મંગળકંકણવાળી અને શ્વેત રેશમી વસ્ત્રને ધરનારી તે બાળાને પ્રદ્યુમ્ન પરણ્યો, અને કૃષ્ણના કુમારે તેજ રાત્રીએ વિવિધ પ્રકારે તેની સાથે ક્રીડા કરી. અવશેષ રાત્રી રહી એટલે તે બોલ્યો 'પ્રિયે ! હું મારા ભાઇ શાંબની પાસે જાઉં છું; પણ કદિ તને આ વિષે તારા માતપિતા કે પરિવાર પૂછે તો તું કાંઈ પણ ઉત્તર આપીશ નહીં. તેથી જો કદિ તેઓ તને ઉપદ્રવ કરશે તો મેં તારા શરીરની રક્ષાને માટે ગોઠવણ કરેલી છે.' આ પ્રમાણે કહી પ્રદ્યુમ્ન ચાલ્યો ગયો. વૈદર્ભી અતિ જાગરણથી અને અતિ શ્રમથી શ્રાંત થઇને સુઈ ગઇ, તે પ્રાતઃકાળે પણ જાગી નહીં. અવસર થયે તેની ધાવમાતા ત્યાં આવી, એટલે તે વૈદર્ભીના કરમાં મંગળકંકણ વિગેરે વિવાહનાં ચિહ્નો જોઇને શંકા પામી; તેથી તત્કાળ તેણે વૈદર્ભીને જગાડીને પૂછ્યું, પણ વૈદર્ભીએ કાંઇ ઉત્તર આપ્યો નહીં; એટલે પોતે અપરાધમાં ન આવવા સારૂ ભયવિહ્વળ થઇને તે વાત રૂકૂમિરાજા પાસે જઇને તેણે કહી સંભળાવી. રાજા રાણીએ આવીને વૈદર્ભીને પૂછ્યું, પણ તેણે કાંઇ ઉત્તર આપ્યો નહીં; પરંતુ વિવાહનાં અને સંભોગનાં ચિહ્ન તેના શરીરપર સ્પષ્ટ રીતે જોવામાં આવ્યાં, તેથી રૂકૂમિએ વિચાર્યું કે 'જરૂર આ કન્યાને આપ્યા વગર કોઈ અધમ પુરૂષે સ્વેચ્છાથી તેની સાથે ક્રીડા કરી છે.' માટે હવે આ અધમ કન્યાને તો પેલા બે ચંડાળનેજ આપવી યોગ્ય છે. આવો વિચાર કરી રાજાએ ક્રોધથી છડીદારની પાસે પેલા બે ચંડાળોને બોલાવ્યા અને કહ્યું ' કે આ કન્યાને ગ્રહણ કરો અને તમે એવે સ્થાનકે જાઓ કે જેથી હું તમને ફરી દેખું નહીં.' આ પ્રમાણે કહી ક્રોધથી રૂકૂમિએ તેમને વૈદર્ભી આપી દીધી. તેઓએ વૈદર્ભીને કહ્યું કે 'હે રાજપુત્રી ! તમે અમારે ઘેર રહીને જળ ભરવાનું કે ચર્મ અને રજ્જુ વિગેરે વેચવાનું કામ કરશો ?' પરમાર્થ જાણનારી વૈદર્ભી બોલી 'જે દૈવ કરાવશે તે હું અવશ્ય કરીશ, કારણકે દૈવનું શાસન દુર્લંઘ્ય છે.' પછી તેઓ અતિ ધૈર્યતાથી વૈદર્ભીને લઇને ત્યાંથી અન્યત્ર ગયા.

રૂકૂમિરાજા સભામાં આવીને પોતાના કાર્યથી થયેલા પશ્ચાત્તાપથી રૂદન કરવા લાગ્યો. "અરે વત્સ વૈદર્ભી ! ક્યાં ગઈ ? તારો યોગ્ય સંયોગ થયો નહીં. હે નંદને ! મેં તને ગાયની જેમ ચંડાળને દ્વારે નાખી છે. કોપ એ ખરેખરો ચંડાળ છે, જેથી મારા હિતેચ્છુ વર્ગે પણ મારી પાસે એ પુત્રી ચંડાળને અપાવી. પ્રદ્યુમ્નને માટે રૂક્મિણી બહેને મારી પુત્રીની માગણી કરી તોપણ મેં ક્રોધાંધ થઇને તેને આપી નહીં, માટે મંદબુદ્ધિવાળા મને ધિક્કાર છે !" આ પ્રમાણે રાજા રૂદન કરતો હતો, તેવામાં તેણે વાજિત્રોનો ગંભીર નાદ સાંભળ્યો. એટલે 'આ નાદ ક્યાંથી આવે છે ?' એમ તેણે સેવકોને પુછ્યું. રાજપુરૂષોએ તરતજ તપાસ કરી આવીને કહ્યું કે 'રાજેંદ્ર ! પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ, વૈદર્ભીની સાથે પણ્ નગરની બહાર એક વિમાન જેવા પ્રાસાદમાં દેવતાની જેમ રહેલા છે. ચારણો [illegible]ત કરે છે, અને તેઓ [illegible]મ વાજિત્રોવડે મનોહર સંગીત કરાવે છે. તેનો આ [illegible] ભળાય છે." [illegible] હર્ષ પામી તેઓને પોતાને ઘેર બોલાવ્યા

અને પોતાના ભાણેજ પ્રદ્યુમ્નની જમાઈપણાના સ્નેહથી વિશેષે પૂજા કરી. પછી રૂક્મિ રાજાની રજા લઈને વૈદર્ભી અને શાંબને લઈ પ્રદ્યુમ્ન દ્વારિકામાં આવ્યો, જ્યાં તે રૂક્મિણીનાં નેત્રને ઉત્સવરૂપ થયો. નવયૌવનવાળો પ્રદ્યુમ્ન નવયૌવનવતી અભિનવ વૈદર્ભીની સાથે સુખે ક્રીડા કરતો સુખે રહેવા લાગ્યો, અને હેમાંગદ રાજાની વેશ્યાથી થયેલી સુહરિણ્યા નામની પુત્રી કે જે રૂપમાં અપ્સરા જેવી હતી તેની સાથે પરણીને શાંબ પણ ક્રીડા કરતો સુખે રહેવા લાગ્યો.

શાંબ હમેશાં ક્રીડા કરતાં કરતાં ભીરૂકને મારતો હતો અને દ્યૂતમાં ઘણું ધન હરાવી હરાવીને અપાવી દેતો હતો. એક દિવસ તેમ થવાથી ભીરૂક રૂદન કરતો કરતો સત્યભામા પાસે આવ્યો, એટલે સત્યભામાએ શાંબની તે વર્તણુક કૃષ્ણને જણાવી. કૃષ્ણે જાંબવતીને તે વાત કરી, એટલે જાંબુવતી બોલી ' હે સ્વામિન્ ! મેં આટલા વખત સુધીમાં શાંબની નઠારી વર્તણુક કોઇ વખતે પણ સાંભળી નથી અને તમે આ શું કહો છો ?' કૃષ્ણે કહ્યું કે ' સિંહણ તો પોતાના પુત્રને સૌમ્ય અને ભદ્રિકજ માને છે, પણ તેના બાળકની ક્રીડાને તો હાથીઓજ જાણે છે, માટે તારે જોવી હોય તો ચાલ, હું તને તારા પુત્રની ચેષ્ટા બતાવું. ' પછી કૃષ્ણે આહેરનું રૂપ ધર્યું અને જાંબવતીને આહેરની સ્ત્રીનું રૂપ ધરાવ્યું. બંને જણ તક[1] વેચવા દ્વારિકામાં પેઠાં, એટલે તેમને સ્વેચ્છાવિહારી શાંબ કુમારે દીઠાં. શાંબે આહેરીને કહ્યું 'અરે બાઈ ! અહીં આવ, મારે તમારૂં ગોરસ લેવું છે.' તે સાંભળી આહેરી શાંબની પછવાડે ગઇ. આહેર પણ પાછળ પાછળ આવ્યો. આગળ જતાં શાંબ એક દેવાલયમાં પેઠો અને તેણે પેલી આહેરીને અંદર આવવા કહ્યું. આહેરી બોલી 'હું અંદર નહીં આવું, મને અહીંજ મૂલ્ય આપો.' 'અહીં અવશ્ય પેસવું જોઇશે' એમ કહી લતાને હાથીની જેમ શાંબ તેને હાથ પકડીને ખેંચવા લાગ્યો, એટલે 'અરે ! મારી સ્ત્રીને કેમ પકડે છે ?' એમ બોલતો પેલો આહેર મારવા દોડ્યો, અને પછી તત્કાળ કૃષ્ણ અને જાંબવતી પ્રગટ થયાં. પોતાના માતપિતાને જોઇ શાંબ મુખ ઢાંકીને નાસી ગયો. હરિએ આ પ્રમાણે શાંબની દુશ્ચેષ્ટા જાંબવતીને બતાવી. બીજે દિવસે કૃષ્ણે બળાત્કારે શાંબને બોલાવ્યો, ત્યારે તે એક કાષ્ઠનો ખીલો ઘડતો ઘડતો ત્યાં આવ્યો. કૃષ્ણે ખીલો ઘડવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તે બોલ્યો 'જે ગઈ કાલની મારી વાત કરશે તેના મુખમાં આ ખીલી નાખવી છે, તેથી હું આ ખીલી ઘડું છું.' તે સાંભળી 'આ શાંબ નિર્લજ્જ અને કામવશ થઇ જેમ તેમ સ્વેચ્છાએ વર્તે છે' એમ જાણી કૃષ્ણે તેને નગરીની બહાર કાઢી મૂક્યો

જ્યારે શાંબ નગરીની બહાર જવા ચાલ્યો તે વખતે પ્રદ્યુમ્ને અંતરમાં સ્નેહ ધરીને પૂર્વ જન્મના બંધુરૂપ શાંબને પ્રજ્ઞપ્તિવિદ્યા આપી. પછી પ્રદ્યુમ્ન હમેશાં ભીરૂકને કનડવા લાગ્યો; તેથી એક વખતે સત્યભામાએ તેને કહ્યું કે 'અરે દુર્મતિ ! તું પણ શાંબની જેમ નગરીની બહાર કેમ નીકળતો નથી ?' પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું 'હું બહાર નીકળીને કયાં જાઉં ?' ત્યારે સત્યભામાએ કહ્યું કે 'સ્મશાનમાં જા.' તે બોલ્યો કે 'પાછો કયારે આવું ?' સત્યભામા ક્રોધ કરીને બોલી

1 છાશ.

કે 'જ્યારે હું શાંબને હાથે પકડીને ગામમાં લાવું, ત્યારે તારે પણ આવવું.' જેવી માતાની 'આજ્ઞા' એમ કહી પ્રદ્યુમ્ન તરતજ સ્મશાનમાં ગયો. શાંબ પણ ભમતો ભમતો ત્યાં આવ્યો. પછી બને ભાઇઓ સ્મશાનભૂમિમાં રહ્યા અને નગરીનાં જે મુડદાં આવે તેમનો ડાધુઓ પાસેથી મોટા કર લઈને પછી ત્યાં દહન કરવા દેવા લાગ્યા.

અહીં સત્યભામાએ ભીરૂકને માટે મોટા પ્રયત્ન કરી નવાણું કન્યાઓ મેળવી. પછી સો પૂરી કરવા માટે એક કન્યાની ઇચ્છા કરવા લાગી. આ ખબર પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાવડે જાણીને પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાબળથી એક મોટી સેના વિકુર્વી અને પોતે જિતશત્રુ નામે રાજા થયો. શાંબ દેવકન્યા જેવું રૂપ ધરી તેની કન્યા થયો. એક વખતે સખીઓ સાથે વીંટાઈને ક્રીડા કરતી તે કન્યાને ભીરૂકની ધાત્રીમાતાએ દીઠી; એટલે તે હકીકત ધાત્રીએ સત્યભામાને કહી. સત્યભામાએ દૂત મોકલીને જિતશત્રુ રાજા પાસે તેની માગણી કરી. જિતશત્રુ રાજાએ તે દૂતને કહ્યું 'જો સત્યભામા હાથે પકડીને મારી કન્યાને દ્વારિકા નગરીમાં લઇ જાય અને વિવાહ વખતે ભીરૂકના હાથની ઉપર મારી કન્યાનો હાથ મૂકે તો હું મારી કન્યા તેને આપું.' દૂતે આવીને તે સર્વ વાત સત્યભામાને કહી. એટલે તેમ કરવાનું સ્વીકારીને તે તરતજ જિતશત્રુ રાજાની છાવણીમાં આવી. તે વખતે શાંબે પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાને કહ્યું કે 'આ સત્યભામા અને તેનો પરિજન મને કન્યારૂપે જુવે અને બીજા નગરજનો શાંબરૂપે જુવે એમ કર. એ' ટલે પ્રજ્ઞપ્તિએ તેમ કર્યું. પછી સત્યભામાએ શાંબને દક્ષિણ હાથે પકડી દ્વારિકામાં પ્રવેશ કર્યો. તે જોઇ નગરની સ્ત્રીઓ કહેવા લાગી ' અહો, જુવો કેવું આશ્ચર્ય ! સત્યભામા ભીરૂકના વિવાહોત્સવમાં શાંબને હાથે પકડીને લઇ આવે છે. ' શાંબ સત્યભામાને મહેલે ગયો ત્યાં તેણે કપટબુદ્ધિથી પાણિગ્રહણ સમયે ભીરૂકના દક્ષિણ કર ઉપર પોતાનો વામ કર રાખ્યો અને એક ઉણી સો કન્યાઓના ડાબા હાથ ઉપર પોતાનો જમણો હાથ રાખ્યો. તે રીતે શાંબે વિધિપૂર્વક અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી. કન્યાઓ અતિ રૂપવંત શાંબને જોઇને બોલી કે 'અરે કુમાર ! અમારા ખરેખરા પુણ્યના ઉદયથી વિધિએ મેળવી આપેલા કામદેવ જેવા તમે અમોને પતિપણે પ્રાપ્ત થયા છો. ' તેમની સાથે વિવાહ થઇ રહ્યા પછી શાંબ વાસગૃહમાં ગયો. ભીરૂક પણ શાંબની સાથે ત્યાં આવતો હતો, એટલે શાંબે ભ્રકુટી ચડાવીને બીવરાવ્યો, જેથી તે નાસી ગયો. તેણે આવીને સત્યભામાને તે વાત કહી, પણ સત્યભામાએ માની નહીં; પછી પોતાની જાતે ત્યાં આવી જોયું, તો શાંબકુમારને ત્યાં બેઠેલો દીઠો. શાંબે સાપત્ન માતાને પ્રણામ કર્યો, એટલે સત્યભામા કોપ કરીને બોલી–'અરે નિર્લજ્જ ! તને અહીં કોણ લાવ્યું છે ?' શાંબ બોલ્યો 'માતા ! તમેજ મને હાથે પકડીને લાવ્યાં છો અને આ નવાણું કન્યાઓની સાથે મારો વિવાહ પણ તમેજ કરાવ્યો છે. આ વિષે બધા દ્વારિકાના લોકો મધ્યસ્થ (સાક્ષી) છે.' આ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે સત્યભામાએ ત્યાં આવતા નગરજનોને પૂછવા માંડ્યું. તેઓએ કહ્યું કે ' દેવી ! કોપ કરો નહીં. અમારી નજરે તમે શાંબને હાથે પકડીને દ્વારિકામાં લાવ્યા છો અને તેનોજ આ કન્યાઓ સાથે તમે વિવાહ કરાવ્યો છે.' આ પ્રમાણેની લોકોની સાક્ષી સાંભળી સત્યભામા "અરે તું કપટી, કપટીનો

પુત્રે, કપટીનો કનિષ્ઠ ભાઇ, અને કપટી માતાનો પુત્ર છે, તેથી તું મને કન્યારૂપે છળી ગયો છે." આ પ્રમાણે કહીને રોષથી ચાલી ગઇ. પછી કૃષ્ણે સર્વ લોકોની સમક્ષ તે કન્યાઓને શાંબની સાથે પરણાવી અને જાંબવતીએ મોટો ઉત્સવ કર્યો.

પછી શાંબ વસુદેવને નમસ્કાર કરવાને ગયો. ત્યાં તેણે કહ્યું "તાત ! તમે ચિરકાળ પૃથ્વીમાં ભમી ઘણી સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા અને હું તો પૃથ્વીમાં ભમ્યા વગર એક સાથે સો કન્યાઓ પરણ્યો, તેથી મારામાં અને તમારામાં આ પ્રત્યક્ષ અંતર છે !" વસુદેવ બોલ્યા 'રે વત્સ ! તું કુવાના દેડકા જેવો છે. પિતાએ નગરીની બહાર કાઢ્યો, તોપણ તું પાછો આવ્યો, તેથી માનવર્જિત એવા તને ધિક્કાર છે ! અને હું તો ભાઇએ કિંચિત્ અપમાન કર્યું એટલે વીરવૃત્તિથી નગરમાંથી નીકળી સર્વે ઠેકાણે અસ્ખલિતપણે ભમી અનેક કન્યાઓને પરણ્યો, અને પછી અવસરે મળેલા તેજ બંધુઓએ આદરથી પ્રાર્થના કરી એટલે હું પાછા ઘેર આવ્યો છું, તારી જેમ પોતાની મેળે પાછો આવ્યો નથી.' આવો તેમનો ઉત્તર સાંભળી પોતાના પૂજ્ય વસુદેવનો પોતે પ્રથમના વાક્યોથી તિરસ્કાર કર્યો છે એમ જાણી શાંબ અંજલિ જોડી પ્રણામ કરીને પિતામહ-પ્રત્યે બોલ્યો 'હે પિતા મહ ! મે અજ્ઞાનથી અને બાળચેષ્ટાથી કહ્યું તે ક્ષમા કરજો, કેમકે તમે તો ગુણોવડે લોકોત્તર છો.'

અન્યદા કેટલાએક ધનાઢ્ય વણિકો મોટાં કરિયાણાં લઇ યવનદ્વીપથી જળમાર્ગે ત્યાં આવ્યા. તેઓએ બીજાં કરિયાણાં દ્વારિકામાં વેચ્યાં, પણ રત્નકંબળ વેચ્યાં નહીં. વિશેષ લાભની ઇચ્છાથી તેઓ રાજગૃહીપુરે ગયા. ત્યાંના વ્યાપારીઓ આગળ થઇને તેમને મગધેશ્વરની દુહિતા જીવયશાને ઘેર લઈ ગયા. તે રત્નકંબળ તેમણે જીવયશાને બતાવ્યાં કે જે ઉષ્ણકાળમાં શીત, શીતકાળમાં ઉષ્ણ અને ઘણા કોમળ રૂંવાંટીવાળાં હતાં. જીવયશાએ તે રત્નકંબળનું અર્ધું મૂલ્ય કર્યું એટલે તેઓ પોકારીને બોલ્યા કે 'અરે ! આમ અર્ધ મૂલ્યે આપવાનાં હોત તો અમે દ્વારિકા છોડીને અહીં શા માટે આવીએ ?' જીવયશાએ પૂછ્યું, 'એ દ્વારિકાનગરી કેવી છે અને ત્યાં રાજા કોણ છે ?' વ્યાપારી બોલ્યા 'સમુદ્રે આપેલા સ્થાનમાં એ દ્વારિકા નગરી દેવતાઓએ રચેલી છે, ત્યાં દેવકી અને વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ રાજા છે.' તે સાંભળી જીવયશા રૂદન કરતી બોલી 'અરે ! શું અદ્યાપિ મારા સ્વામીનો સંહાર કરનાર એ કૃષ્ણ જીવે છે અને પૃથ્વીપર રાજ્ય કરે છે ?' તેને જોઇ જરાસંધે રૂદન કરવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેણીએ અંજલિ જોડી કૃષ્ણનો સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યો અને કહ્યું કે 'પિતાજી ! મને આજેજ રજા આપો, હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરીશ, હવે હું જીવીશ નહીં.' જરાસંધ બોલ્યો 'હે પુત્રી ! તું રૂદન કર નહીં. હું એ કંસના શત્રુ કૃષ્ણની માતાઓ, બહેનો અને સખીઓને રોવરાવીશ.'

'હવે આ પૃથ્વી યાદવ વગરની થાઓ' એમ કહી મંત્રીઓએ વાર્યા છતાં પણ જરાસંધે પ્રયાણ કરવા માટે સેનાને આજ્ઞા આપી. મહાપરાક્રમી સહદેવ વિગેરે પુત્રો અને પરાક્રમીમાં અગ્રેસર ચેદી દેશનો રાજા શિશુપાલ તેની પછવાડે તૈયાર થયા. મહા-

કે 'જ્યારે હું શાંબને હાથે પકડીને ગામમાં લાવું, ત્યારે તારે
'આજ્ઞા' એમ કહી પ્રદ્યુમ્ન તરતજ સ્મશાનમાં ગયો. શાંબ પણ
પછી બને ભાઇઓ સ્મશાનભૂમિમાં રહ્યા અને નગરીનાં જે મુ
પાસેથી મોટા કર લઈને પછી ત્યાં દહન કરવા દેવા લાગ્યા.

અહીં સત્યભામાએ ભીરૂકને માટે મોટા પ્રયત્ન કરી નવા
સો પૂરી કરવા માટે એક કન્યાની ઇચ્છા કરવા લાગી. આ ખબ
પ્રદ્યુમ્ને વિદ્યાબળથી એક મોટી સેના વિકુર્વી અને પોતે જિતશ
દેવકન્યા જેવું રૂપ ધરી તેની કન્યા થયો. એક વખતે સખીઓ
તે કન્યાને ભીરૂકની ધાત્રીમાતાએ દીઠી; એટલે તે હકીકત ધ
સત્યભામાએ દૂત મોકલીને જિતશત્રુ રાજા પાસે તેની માગણી
દૂતને કહ્યું 'જો સત્યભામા હાથે પકડીને મારી કન્યાને દ્વારિકા
વિવાહ વખતે ભીરૂકના હાથની ઉપર મારી કન્યાનો હાથ મૂ
આપું.' દૂતે આવીને તે સર્વ વાત સત્યભામાને કહી. એટલે તેમ કર
જિતશત્રુ રાજાની છાવણીમાં આવી. તે વખતે શાંબે પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાને
તેનો પરિજન મને કન્યારૂપે જુવે અને બીજા નગરજનો શાંબરૂ
પ્રજ્ઞપ્તિએ તેમ કર્યું. પછી સત્યભામાએ શાંબને દક્ષિણ હાથે પ
તે જોઇ નગરની સ્ત્રીઓ કહેવા લાગી ' અહો, જુવો કેવું આશ્ચ
વિવાહોત્સવમાં શાંબને હાથે પકડીને લઇ આવે છે. ' શાંબ સ
તેણે કપટબુદ્ધિથી પાણિગ્રહણ સમયે ભીરૂકના દક્ષિણ કર ઉપર
અને એક ઉણી સો કન્યાઓના ડાબા હાથ ઉપર પોતાનો જમણ
શાંબે વિધિપૂર્વક અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી. કન્યાઓ અતિ રૂપ
કે 'અરે કુમાર ! અમારા ખરેખરા પુણ્યના ઉદયથી વિધિએ મે
તમે અમોને પતિપણે પ્રાપ્ત થયા છો. ' તેમની સાથે વિવાહ
હમાં ગયો. ભીરૂક પણ શાંબની સાથે ત્યાં આવતો હતો,
બીવરાવ્યો, જેથી તે નાસી ગયો. તેણે આવીને સત્યભામાને
માએ માની નહીં; પછી પોતાની જાતે ત્યાં આવી જોયું, ર
દીઠો. શાંબે સાપત્ન માતાને પ્રણામ કર્યો, એટલે સત્યભામા કે
તને અહીં કોણ લાવ્યું છે ?' શાંબ બોલ્યો 'માતા ! તમેજ
અને આ નવાણું કન્યાઓની સાથે મારો વિવાહ પણ તમે
દ્વારિકાના લોકો મધ્યસ્થ (સાક્ષી) છે.' આ પ્રમાણે કહ્યું, ર
નગરજનોને પૂછવા માંડ્યું. તેઓએ કહ્યું કે ' દેવી ! આપ
શાંબને હાથે પકડીને દ્વારિકામાં લાવ્યા છો અને તેનોજ
કરાવ્યો છે.' આ પ્રમાણેની લોકોની સાક્ષી સાંભળી સ

પરાક્રમી રાજા હીરણ્યનાભ, સંગ્રામમાં ધુરંધર અને કૌરવ્ય એવો દુર્યોધન અને બીજ
ઘણા રાજાઓ તથા હજારો સામંતો પ્રવાહો જેમ સાગરમાં મળે તેમ જરાસંધને આવી
મળ્યા. જે વખતે જરાસંધ ચાલ્યો, તે વખતે તેના મસ્તકપરથી મુકુટ પડી ગયે
ઉરઃસ્થળથી હાર તુટી ગયો, વસ્ત્રના છેડા સાથે પગ ભરાયો, તેની આગળ છીંક થ
વામ નેત્ર ફરક્યું, તેના હાથીએ સમકાળે વિષ્ટામૂત્ર કર્યાં, પવન પ્રતિકૂળ વાયો અ
આકાશમાં ગીધ પક્ષીઓ ઉડવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે આપ્તજનની જેમ માઠાં નિમિ
ત્તોએ અને અપશુકનોએ તેને અશુભ પરિણામ જણાવ્યું, તો પણ તે જરા પણ ગણ્યાં
નહીં. સૈન્યથી ઉડેલી રજની જેમ સૈન્યના કોળાહળથી દિશાઓને પૂરતો અને દિગ્ગજ
જેમ ઉદ્‌ભ્રાંતપણે પૃથ્વીને કંપાવતો ક્રૂર પ્રતિજ્ઞાવાળો જરાસંધ ગજઉપર આરૂઢ
મોટા સૈન્ય સાથે પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલ્યો.

જરાસંધને આવતો જાણી કલિકૌતુકી નારદે અને બીજા ખાતમીદારોએ સ
આવીને કૃષ્ણને તે ખબર આપ્યા. તે સાંભળતાંજ અગ્નિના જેવા તેજસ્વી કૃષ્ણ
ભંભાનાદપૂર્વક પ્રયાણ કરવાને તૈયાર થયા. તે વખતે જેમ સુઘોષા ઘંટાના નાદથી સૌ
દેવલોકના દેવતાઓ મળે તેમ તે ભભાના નાદથી સર્વ યાદવો અને રાજાઓ એ
થયા. તેવામાં સમુદ્રની જેવા દુર્ધર-સમુદ્રવિજય સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરીને આ
તે સાથે તેમનો મહાનેમિ, સત્યનેમિ, દૃઢનેમિ, સુનેમિ, અરિષ્ટનેમિ ભગવાન, જયસે
મહાજય, તેજસેન, જય, મેઘ, ચિત્રક, ગૌતમ, શ્વફલ્ક, શિવનંદ, અને વિષ્વ
નામના મહારથી પુત્રો પણ આવ્યા. શત્રુઓને અક્ષોભ્ય એવા સમુદ્રવિજયના
બંધુ અક્ષોભ્ય અને યુદ્ધમાં ચતુર એવા ઉદ્ધવ, ધવ, શુંભિત, મહોદધિ, અંભોનિ
જલનિધિ, વામનદેવ અને દૃઢવ્રત નામે આઠ પુત્રો આવ્યા. અક્ષોભ્યથી નાના સ્તિ
અને તેના ઉર્મિમાન્, વસુમાન્, વીર, પાતાળ અને સ્થિર નામે પાંચ પુત્રો આ
સાગર અને તેના નિષ્કંપ, કંપન, લક્ષ્મીવાન્, કેશરી, શ્રીમાન્ અને યુગાંત નામે
પુત્રો આવ્યા. હિમવાન્ અને તેના વિદ્યુત્પ્રભ, ગંધમાદન અને માલ્યવાન્ નામે
પુત્રો આવ્યા. અચલ અને તેના મહેંદ્ર, મલય, સહ્ય, ગિરિ, શૈલ, નગ અને બળ
સાત પરાક્રમી પુત્રો આવ્યા. ધરણ અને તેના કર્કોટક, ધનંજય વિશ્વરૂપ, શ્વેત
અને વાસુકિ નામે પાંચ પુત્રો આવ્યા. પૂરણ અને તેના દુઃપૂર, દુર્મુખ, દુર્દશ
દુર્ધર નામે ચાર પુત્રો આવ્યા. અભિચંદ્ર અને તેના ચંદ્ર, શશાંક, ચંદ્રાભ,
સોમ અને અમૃતપ્રભ નામે છ પુત્રો આવ્યા. દશે દશાર્હમાં સૌથી નાના વસુદે
કે જે પરાક્રમમાં ઇંદ્ર જેવા હતા તે પણ આવ્યા. અને તેના ઘણા પુ
[illegible] તેઓએ કહ્યું કે તેઓનાં નામ આ પ્રમાણે-વિજયસેનાના અક્રૂર અ
૧ પકડીને દ્વારિકામાં આવ્યા છો અને તે અને અશનિવેગ નામે બે પુત્રો, ગંધર્વસેનાના
આ [illegible]ની લોકોની સાક્ષી સાંભળી અમિતગતિ અને મહેંદ્રગતિ નામે ત્રણ પુ
ઉગ્રાર્થ, દારૂક અને સુદારૂ નામે ત્રણ પરાક્રમી પુ

નીલયશાના સિંહ અને મતંગજ નામે બે પુત્રો, સોમશ્રીના નારદ અને મરૂદેવ નામે બે પુત્રો, મિત્રશ્રીનો સુમિત્ર નામે પુત્ર, કપિલાનો કપિલ નામે પુત્ર, પદ્માવતીના પદ્મ અને કુમુદ નામે બે પુત્રો, અશ્વસેનાનો અશ્વસેન નામે પુત્ર, પુંડ્રાનો પુંડ્ર નામે પુત્ર, રત્નવતીના રત્નગર્ભ અને વજ્રબાહુ નામે બે બાહુબળી પુત્રો, સોમની પુત્રી સોમશ્રીના ચન્દ્રકાંત અને શશિપ્રભ નામે બે પુત્રો, વેગવતીના વેગવાન્ અને વાયુવેગ નામે બે પુત્રો, મદનવેગાના અનાધૃષ્ટિ, દૃઢમુષ્ટિ અને હિમમુષ્ટિ નામે ત્રણ જગદ્વિખ્યાત પરાક્રમવાળા પુત્રો, બંધુમતીના બંધુષેણ અને સિંહસેન નામે બે પુત્રો, પ્રિયગુસુંદરીનો શિલાયુધ નામે ધુરંધર પુત્ર, પ્રભાવતીના ગંધાર અને પિંગલ નામે બે પુત્રો, જરાદેવીના જરાકુમાર અને વાલ્મીક નામે બે પુત્રો, અવંતિદેવીના સુમુખ અને દુર્મુખ નામે બે પુત્રો, રોહિણીના રામ (બળભદ્ર), સારણ અને વિદુરથ નામે ત્રણ પુત્રો, બાલચન્દ્રાના વજ્રદંષ્ટ્ર અને અમિતપ્રભ નામે બે પુત્રો, તે સિવાય રામ (બળભદ્ર) ના ઘણા પુત્રો કે જેઓમાં ઉલ્મૂક, નિષધ, પ્રકૃતિદ્યુતિ, ચારૂદત્ત, ધ્રુવ, શત્રુદમન, પીઠ, શ્રીધ્વજ, નંદન, શ્રીમાન્, દશરથ, દેવાનંદ, આનંદ, વિપૃથુ, શાંતનુ, પૃથુ, શતધનુ, નરદેવ, મહાધનુ અને દૃઢધન્વા મુખ્ય હતા, એ સર્વે વસુદેવની સાથે યુદ્ધમાં આવ્યા. તેમજ કૃષ્ણના પણ અમુક પુત્રો આવ્યા. જેઓમાં ભાનુ, ભામર, મહાભાનુ, અનુભાનુક, બૃહદ્ધ્વજ, અગ્નિશિખ, ધૃષ્ણુ, સંજય, અકંપન, મહાસેન, ધીર, ગંભીર, ઉદધિ, ગૌતમ, વસુધર્મા, પ્રસેનજિત, સૂર્ય, ચંદ્રવર્મા, ચારૂકૃષ્ણ, સુચારૂ, દેવદત્ત, ભરત, શંખ, પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ વિગેરે મહાપરાક્રમી પુત્રો મુખ્ય હતા. તે સિવાય બીજા પણ હજારો કૃષ્ણના પુત્રો યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાએ ત્યાં આવ્યા. ઉગ્રસેન અને તેના ધર, ગુણધર, શક્તિક, દુર્ધર, ચન્દ્ર અને સાગર નામે પુત્રો યુદ્ધમાં આવ્યા. પિતરાઈ કાકા જ્યેષ્ઠ રાજાના પુત્ર સાંતન અને મહાસેન, વિષમિત્ર, હદિક અને સત્યમિત્ર નામે તેના પુત્રો, તેમજ મહાસેનનો પુત્ર સુષેણ નામે રાજા, વિષમિત્રના હદિક, સિનિ તથા સત્યક નામે પુત્ર, હદિકના કૃતવર્મા અને દૃઢધર્મા નામે પુત્ર, અને સત્યકનો યુયુધાન નામે પુત્ર, તેમજ તેનો ગંધ નામે પુત્ર—એ સર્વ આવ્યા. તે સિવાય બીજા દશાર્હના અને રામ કૃષ્ણના ઘણા પુત્રો તથા કૃષ્ણની ફઈના અને બ્હેનોના પણ ઘણા પરાક્રમી પુત્રો ત્યાં આવ્યા.

પછી ક્રોષ્ટુકીએ બતાવેલા શુભ દિવસે દારૂક સારથિવાળા અને ગરૂડના ચિહ્નવાળા રથ ઉપર આરૂઢ થઇને સર્વ યાદવોથી વીંટાયેલા અને શુભ શુકનોએ જેનો વિજય સૂચવ્યો છે એવા કૃષ્ણે ઈશાન દિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું. પોતાના નગરથી પીસ્તાળીશ યોજન દૂર જઇને યુદ્ધચતુર કૃષ્ણે સેનપલ્લી ગ્રામની સમીપે પડાવ નાખ્યો.

જરાસંધના સૈન્યથી ચાર યોજન કૃષ્ણનું સૈન્ય દૂર રહ્યું, તેવામાં કેટલાક ઉત્તમ વિદ્યાધરો ત્યાં આવ્યા, અને સમુદ્રવિજય રાજાને નમીને બોલ્યા કે ' હે રાજન્ ! અમે તમારા ભાઇ વસુદેવના ગુણને વશ થઇ ગયેલા છીએ. જે તમારા કુળમાં બધા જગતની રક્ષા કરવામાં અને ક્ષય કરવામાં સમર્થ એવા અરિષ્ટનેમિ ભગવાન્ થયેલા છે, તેમજ

જેમાં અદ્વિતીય પરાક્રમવાળા રામ કૃષ્ણ થયેલા છે, અને પ્રદ્યુમ્ન, શાંબ વિગેરે કોટિગમે પૌત્રો રહેલા છે, તેમને યુદ્ધમાં બીજાની સહાયની જરૂર હોતીજ નથી, તથાપિ અવસર જાણીને અમે ભક્તિથી અહીં આવ્યા છીએ, તેથી અમોને આજ્ઞા કરો અને અમને તમારા સામંતવર્ગમાં ગણો.' સમુદ્રવિજયે કહ્યુ કે ' બહુ સારૂં ' એટલે તેઓ બોલ્યા, ' આ જરાસંધ એકલા કૃષ્ણની આગળ તૃણ સમાન છે, પરંતુ વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર કેટલાએક ખેચરો જરાસધના પક્ષના છે, તેથી તેઓ અહીં આવે નહીં ત્યાંસુધીમાં અમને તેમની સામે તેઓને ત્યાંજ રોકવા માટે જવાની આજ્ઞા આપો, અને તમારા અનુજ બંધુ વસુદેવને અમારા સેનાપતિ તરીકે સ્થાપન કરીને શાંબ, પ્રદ્યુમ્ન સહિત અમારી સાથે મોકલો, જેથી તે સર્વ વિદ્યાધરો જીતાયા છે એમ સમજજો.' આ પ્રમાણે સાંભળી કૃષ્ણની સંમતિથી સમુદ્રવિજયે પૌત્ર પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ સહિત વસુદેવને તે ખેચરોની સાથે મોકલ્યા. તે સમયે અરિષ્ટનેમિએ પોતાના જન્મસ્નાત્ર વખતે દેવતાએ પોતાની ભુજાપર બાંધેલી અસ્ત્રવારણી ઔષધિ વસુદેવને આપી.

અહીં મગધપતિ જરાસંધની પાસે હંસક નામનો એક મંત્રી બીજા મંત્રીઓને સાથે લઇને આવ્યો, અને તેણે વિચાર કરીને જરાસંધને કહ્યુ " હે રાજન્! પૂર્વે કંસે મંત્ર વગર (વિચાર કર્યા વગર) કામ કર્યું હતું, તેથી તેને તેનું માઠું ફળ મળ્યું હતું, કારણ કે મંત્રશક્તિ વિના ઉત્સાહશકિત અને પ્રભુશક્તિનાં પરિણામ સારાં આવતાં નથી. શત્રુ પોતાથી નાનો હોય તોપણ તેને પોતાથી અધિક છે એવી નજરે જોવો એવી નીતિ છે, તો આ મહાબળવાન્ કૃષ્ણ તો તમારાથી અધિકજ છે એ દેખીતું છે, વળી રોહિણીના સ્વયંવરમાં તેં કૃષ્ણના પિતા દશમા દશાર્હ વસુદેવને બધા રાજાઓના મુખમાં અંધકારરૂપ તમે પોતે જોયેલો હતો. તે વખતે તે વસુદેવના બળ આગળ કોઈ પણ રાજા સમર્થ થયો નહોતો, અને તેના જ્યેષ્ઠ બંધુ સમુદ્રવિજયે તમારા સૈનિકોની રક્ષા કરી હતી. વળી દ્યૂતક્રીડામાં કોટિ દ્રવ્ય જીતવાથી અને તમારી પુત્રીને જીવાડવાથી એ વસુદેવને ઓળખીને તમે સેવકોને મારવા સોંપ્યો હતો, પણ પોતાના પ્રભાવથી એ વસુદેવ મરણ પામ્યો નહોતો. એવા બળવાન્ વસુદેવથી આ રામ કૃષ્ણ થયા છે અને તેઓ આટલી વૃદ્ધિને પામ્યા છે. તેમજ જેઓને માટે કુબેરે સુંદર દ્વારકાપુરી રચી આપી છે, એ બન્ને અતિરથી વીર છે કે જેઓને શરણે દુઃખને વખતે મહારથી એવા યુધિષ્ઠિર વિગેરે પાંડવો પણ આવેલા છે. તેમના પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ બીજા રામ કૃષ્ણ જેવા છે, તેમજ ભીમ અને અર્જુન પણ ભુજાના બળથી યમરાજને પણ ભયંકર છે. વધારે શુ કહેવું ? તેઓમાં જે એક નેમકુમાર છે, તે પોતાના ભુજદંડવડે બધી પૃથ્વીને છત્રરૂપે કરવાને સમર્થ છે. વળી તમારા સૈન્યમાં શિશુપાલ અને રૂક્મિ અગ્રેસર છે. તેમણે તો રૂક્મિણીના હરણમાં રણને વિષે તે કૃષ્ણનું બળ જોયેલું છે. કૌરવપતિ દુર્યોધન, અને ગંધારપતિ શકુનિ તો શ્વાનની પેઠે છળરૂપ બળવાળા છે, તેમની તો વીરમાં ગણનાજ નથી. હે સ્વામિન્ ! અંગદેશનો રાજા કર્ણ તો સમુદ્રમાં સાથવાની મુઠીની જેવો તેમના કોટિ સંખ્યા પ્રમાણ મહારથીવાળા

સૈન્યમાં છે એમ હું માનું છું. શત્રુના સૈન્યમાં નેમિ, કૃષ્ણ અને રામ એ ત્રણ અતિરથી છે અને તમારા સૈન્યમાં તમે એકજ છો, તેથી બન્ને સૈન્યમાં મોટું અંતર છે; અચ્યુત વિગેરે ઇંદ્રો જેને ભક્તિથી નમસ્કાર કરે છે, તે નેમિનાથની સાથે યુદ્ધ કરવાને કોણ ઉત્સાહ કરી શકે ? વળી કૃષ્ણના પક્ષના દેવતાઓએ છળ કરી તમારા પુત્ર કાળને મારી નાખ્યો, તેથી તમારે જાણી લેવું કે હમણાં દૈવ તમારાથી પરાઙ્મુખ છે. બળવાન્ યાદવો પણ ન્યાયને–યોગ્ય અવસરને પ્રમાણ કરીને મથુરાપુરીથી નાસી દ્વારકા નગરીમાં ચાલ્યા ગયા હતા, પણ તમે તો જેમ રાફડામાંથી કાળા સર્પને યષ્ટિથી તાડન કરીને જગાડે તેમ કર્યું છે, તેથીજ તે કૃષ્ણ તમારી સામે આવેલ છે, કાંઇ પોતાની મેળે આવેલ નથી. એટલું બધું થઇ ગયા છતાં પણ હજુ હે રાજન્ ! તેની સાથે યુદ્ધ કરવું યુક્ત નથી. જો તમે યુદ્ધ નહી કરો તો તે પોતાની મેળે પાછા ફરીને ચાલ્યા જશે."

હંસક મંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી જરાસંધ ક્રોધ પામીને બોલ્યો કે "હે દુરાશય ! માયાવી યાદવોએ જરૂર તને ફુટવ્યો લાગે છે, તેથીજ અરે દુર્મતિ ! તું આમ વૃથા તેનું બળ બતાવીને મને બીવરાવે છે, પણ શું કેશરીસિંહ શિયાળના હુંફાડાથી કદિ પણ બીવે ? એ ગોપાળોના સૈન્યને હું ક્ષણવારમાં ભસ્મ કરી દઇશ; માટે રણમાંથી નિવૃત્ત કરનારા તારા આ મનોરથને ધિક્કાર છે !" આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચન સાંભળી ડિંભક નામનો તેનો એક મંત્રી તેના ભાવ પ્રમાણે વચન બોલ્યો કે "હે રાજેંદ્ર ! હવે આ રણ કરવાનો સમય આવ્યો છે તો તેનો આપે ત્યાગ કરવો નહીં. હે પ્રભો ! સંગ્રામમાં સન્મુખ રહેતાં યશસ્વી મૃત્યુ થાય તે સારૂં, પણ રણમાંથી પરાઙ્મુખ રહીને જીવવું તે સારૂં નહી; માટે આપણા સૈન્યમાં ચક્રરત્નની જેવું અભેદ્ય ચક્રવ્યૂહ રચી આપણે શત્રુના સૈન્યને હણી નાખશું." આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચનો સાંભળી જરાસંધે હર્ષ પામી તેને સાબાશી આપી અને ચક્રવ્યૂહ રચવાને માટે પોતાના પરાક્રમી સેનાપતિઓને આજ્ઞા આપી; એટલે અર્ધચક્રી જરાસંધની આજ્ઞાથી હંસક, ડિંભક વિગેરે મંત્રીઓએ અને બીજા સેનાપતિઓએ ચક્રવ્યૂહની રચના કરી.

તે હજાર આરાવાળા ચક્રવ્યૂહ સંબંધી ચક્રમાં પ્રત્યેક આરાએ એક એક મોટા રાજા રહ્યો; તે દરેક રાજાની સાથે સો હાથી, બે હજાર રથો, પાંચ હજાર અશ્વો અને સોળ હજાર પરાક્રમી પેદળો એટલું એટલું સૈન્ય ગોઠવાયું; તેની પરિધિમાં સવા છ હજાર રાજાઓ રહ્યા; તથા મધ્યમાં પાંચ હજાર રાજાઓ અને પોતાના પુત્રો સહિત જરાસંધ રહ્યો; તેના પૃષ્ઠભાગમાં ગંધાર અને સૈંધવની સેના રહી; દક્ષિણમાં સો ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો રહ્યા, વામબાજુએ મધ્ય દેશના રાજાઓ રહ્યા અને આગળ બીજા અગણિત રાજાઓ રહ્યા, તેમજ આગળના ભાગમાં શકટવ્યૂહ રચીને તેની સંધિ સંધિએ પચાસ પચાસ રાજાઓને સ્થાપન કર્યા; આમાં અંદર એક ગુલ્મમાંથી બીજા ગુલ્મમાં જવાય એવી ગુલ્મરચનાથી અનેક રાજાઓ સૈન્ય સહિત રહ્યા અને એ ચક્રવ્યૂહની બહાર વિચિત્ર પ્રકારનાં વ્યૂહો રચીને અનેક રાજાઓ ઉભા રહ્યા. પછી રાજા જરાસંધે સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળા,

મહાપરાક્રમી, વિવિધ સંગ્રામમાં વિખ્યાત થયેલા અને રણકુશળ કોશલ દેશના રાજા હિરણ્યનાભનો તે ચક્રવ્યૂહના સેનાપતિપદમાં અભિષેક કર્યો. તે સમયે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો.

તે રાત્રીએ યાદવોએ પણ ચક્રવ્યૂહની સામે ટકી શકે તેવું અને શત્રુરાજાઓથી દુર્ભેદ્ય ગરૂડવ્યૂહ રચ્યું, તે વ્યૂહના મુખ ઉપર અર્ધકોટિ મહાવીર કુમારો ઉભા રહ્યા અને તેના માથાપર રામ અને કૃષ્ણ ઉભા રહ્યા; અક્રૂર, કુમુદ, પદ્મ, સારણ, વિજયી, જય, જરાકુમાર, સુમુખ, દૃઢમુષ્ટિ, વિદૂરથ, અનાધૃષ્ટિ અને દુર્મુખ ઇત્યાદિ વસુદેવના પુત્રો એક લાખ રથો લઇને કૃષ્ણની પછવાડે રહ્યા; તેમની પછવાડે ઉગ્રસેન એક લાખ રથો લઈને રહ્યો; તેના પૃષ્ઠ ભાગે તેના ચાર પુત્રો તેના રક્ષક થઇને ઉભા રહ્યા; અને તે પુત્રસહિત ઉગ્રસેનની રક્ષા માટે તેની પછવાડે ધર, સારણ, ચંદ્ર, દુર્ધર અને સત્યક નામના રાજાઓ ઉભા રહ્યા; રાજા સમુદ્રવિજય મહાપરાક્રમી ભાઈઓ અને તેમના પુત્રોની સાથે દક્ષિણ પક્ષનો આશ્રય કરીને રહ્યા, તેમની પાછળ મહાનેમિ, સત્યનેમિ, દૃઢનેમિ, સુનેમિ, અરિષ્ટનેમિ, વિજયસેન, મેઘ, મહીજય, તેજઃસેન, જયસેન, જય અને મહાદ્યુતિ નામના સમુદ્રવિજયના કુમારો રહ્યા; તેમજ પચીશ લાખ રથો સહિત બીજા પણ અનેક રાજાઓ સમુદ્રવિજયની પડખે તેમના પુત્રોની જેમ ઉભા રહ્યા, રામના પુત્રો અને યુધિષ્ઠિર વિગેરે અમિત પરાક્રમી પાંડવો વામપક્ષનો આશ્રય કરીને રહ્યા; અને ઉલ્મૂક, નિષધ, શત્રુદમન, પ્રકૃતિદ્યુતિ, સત્યકિ, શ્રીધ્વજ, દેવાનંદ, આનંદ, શાંતનુ, શતધન્વા, દશરથ, ધ્રુવ, પૃથુ, વિપૃથુ, મહાધનુ, દઢધન્વા, અતિવીર્ય અને દેવનંદ–એ પચીશ લાખ રથોથી વીંટાઇ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોનો વધ કરવામાં ઉદ્યત થઇ પાંડવોની પછવાડે ઉભા રહ્યા; તેમની પછવાડે ચન્દ્રયશ, સિંહલ, બર્બર, કાંબોજ, કેરલ અને દ્રવિડ રાજાઓ રહ્યા. તેમની પણ પછવાડે સાઠ હજાર રથો લઇ ધૈર્ય અને બળના ગિરિરૂપ મહાસેનનો પિતા એકલો ઉભો રહ્યો. તેના રક્ષણને માટે ભાનુ, ભામર, ભીરૂ, અસિત, સંજય, ભાનુ, ધૃષ્ણુ, કંપિત, ગૌતમ, શત્રુંજય, મહાસેન, ગંભીર, બૃહદ્ધ્વજ, વસુવર્મ, ઉદય, કૃતવર્મા, પ્રસેનજિત્, દઢવર્મા, વિક્રાંત, અને ચન્દ્રવર્મા એ સર્વ ફરતા રક્ષણ કરવાને ઉભા રહ્યા. આ પ્રમાણે ગરૂડધ્વજે (કૃષ્ણે) બરાબર ગરૂડવ્યૂહની રચના કરી.

એ અવસરે શક્રઇંદ્રે શ્રી નેમિનાથને ભ્રાતૃસ્નેહથી યુદ્ધની ઇચ્છાવાળા જાણી વિજયી શસ્ત્રો સહિત પોતાનો રથ માતલિ સારથિ સાથે મોકલાવ્યો. જાણે સૂર્યનો ઉદય થયો હોય તેવો પ્રકાશિત અનેક રત્નોવડે નિર્માણ કરેલો તે રથ લઇ માતલિ ત્યાં આવ્યો, એટલે અરિષ્ટનેમિએ તેને અલંકૃત કર્યો. પછી સમુદ્રવિજયે કૃષ્ણના અનુજ બંધુ અનાધૃષ્ટિને સેનાપતિપદે પટ્ટબંધ કરવાપૂર્વક અભિષેક કર્યો. તે વખતે કૃષ્ણના સૈન્યમાં સર્વ ઠેકાણે જયનાદ થયો, તેથી જરાસંધના સૈન્યમાં સર્વતઃ મોટો ક્ષોભ થઈ ગયો.

પછી જાણે પરસ્પર છેડા બાંધ્યા હોય તેમ છૂટા પડ્યા સિવાય બંને વ્યૂહની આગળ રહેલા સૈનિકોએ મહા ઉત્કટ યુદ્ધનો આરંભ કર્યો, તેથી પ્રલયકાળના મેઘથી

ઉદ્ભ્રાંત થયેલા પૂર્વ અને પશ્ચિમ સાગરમાં તરંગોની જેમ બન્ને વ્યૂહમાં વિચિત્રપ્રકારનાં અસ્ત્રો આવી આવીને પડવા લાગ્યાં. બન્ને વ્યૂહ પ્રહેલિકાની જેમ ઘણા વખત સુધી તો પરસ્પરને દુર્ભેદ્ય થઇ પડ્યા. પછી જરાસંધના અગ્રસૈનિકોએ સ્વામિભક્તિથી દૃઢ થયેલા ગરૂડવ્યૂહના અગ્રસૈનિકોને ભગ્ન કરી દીધા. તે વખતે જાણે ગરૂડવ્યૂહનો આત્મા હોય તેવા કૃષ્ણે હાથરૂપ પતાકા ઉંચી કરી પોતાના સૈનિકોને સ્થિર કર્યા. તે અવસરે દક્ષિણ અને વામ ભાગે રહેલા ગરૂડની પાંખ જેવા મહાનેમિ અને અર્જુન તથા તે વ્યૂહની ચાંચ જેવા અગ્રભાગે રહેલો અનાધૃષ્ટિ એમ ત્રણે કોપ પામ્યા, તેથી મહાનેમિએ સિંહનાદ નામે શંખ, અનાધૃષ્ટિએ બલાહક નામે શંખ અને અર્જુને દેવદત્ત નામે શંખ ફુંક્યો. તેમના નાદ સાંભળી યાદવોએ કોટિ વાજિત્રોનો નાદ કર્યો, જેથી તે ત્રણ શંખોનો નાદ બીજા અનેક શંખોના નાદથી શંખરાજની જેમ અનુસરાયો. ત્રણ શંખના અને અનેક વાજિત્રોના નાદથી સમુદ્રમાં રહેલા મગરોની જેમ શત્રુસૈન્યમાં રહેલા સુભટો મહા ક્ષોભ પામ્યા. પછી નેમિ, અનાધૃષ્ટિ અને અર્જુન એ ત્રણ મહા પરાક્રમી સેનાપતિઓ પારાવાર બાણોને વર્ષાવતા સતા કલ્પાંતકાળના સાગરની જેમ આગળ ચાલ્યા. ચક્રવ્યૂહની આગળ મુખ્ય સંધિતરફ શકટવ્યૂહ રચીને રહેલા શત્રુપક્ષના રાજાઓ તેઓનું ભુજવીર્ય ન સહન કરવાથી ઘણો ઉપદ્રવ પામીને નાશી ગયા. પછી તે ત્રણ વીરોએ મળીને વનના હાથીઓ જેમ ગિરિનદીના તટને ભાંગે તેમ ચક્રવ્યૂહને ત્રણ ઠેકાણેથી ભાંગી નાંખ્યું. પછી સરિતાના પ્રવાહની જેમ પોતાની મેળે માર્ગ કરીને તેઓ ચક્રવ્યૂહમાં પેઠા. તેમની પછવાડે બીજા સૈનિકોએ પણ પ્રવેશ કર્યો. તત્કાળ દુર્યોધન, રૌધિરિ અને રૂક્મિ એ ત્રણ વીરો પોતાના સૈનિકોને સ્વસ્થ કરતા સતા યુદ્ધની ઇચ્છાએ ઉદ્યત થયા. મહારથીઓથી વીંટાયેલા દુર્યોધને અર્જુનને, રૌધિરિએ અનાધૃષ્ટિને અને રૂક્મિએ મહાનેમિને રોકયા, એટલે તે છ વીરોનું અને બીજા તેમના પક્ષના હજારો મહારથીઓનું પરસ્પર દ્વંદ્વયુદ્ધ શરૂ થયું. અન્યના વીરપણાને નહી સહન કરનારા મહાનેમિએ તે વીરમાની બહુબોલા અને દુર્મદ રૂક્મિને અસ્ત્ર અને રથ વગરનો કરી દીધો. જ્યારે રૂક્મિ વધ્યકોટિ ઉપર આવ્યો, ત્યારે તેની રક્ષા કરવા માટે શત્રુતપ વિગેરે સાત રાજાઓ વચમાં આવીને પડ્યા. એક સાથે બાણવૃષ્ટિ કરતા તે સાતે રાજાઓનાં ધનુષ્યને શિવાદેવીના કુમારે મૃણાલની જેમ છેદી નાખ્યાં. ઘણા વખત સુધી યુદ્ધ કરીને પછી શત્રુતપ રાજાએ મહાનેમિ ઉપર એક શક્તિ નાખી. તે જાજ્વલ્યમાન શક્તિને જોઇ બધા યાદવો ક્ષોભ પામી ગયા. તે શક્તિના મુખમાંથી વિવિધ આયુધ ધરનારા અને ક્રૂર કર્મ કરનારા હજારો કિંકરો ઉત્પન્ન થઇ મહાનેમિની સામે આવ્યા. એ વખતે માતલિએ અરિષ્ટનેમિને કહ્યું કે 'હે સ્વામિન્! ધરણેંદ્ર પાસેથી રાવણે મેળવી હતી તેમ આ શક્તિ એ રાજાએ તપ કરીને બલીંદ્ર પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલી છે, તે શક્તિ માત્ર વજ્રથીજ ભેદાય તેવી છે.' એમ કહીને નેમિકુમારની આજ્ઞાથી તે સારથિએ મહાનેમિના બાણમાં વજ્રને સંક્રમિત કર્યું, તેથી મહાનેમિએ તે વજ્રવાળું બાણ નાખીને તે શક્તિને પૃથ્વીપર પાડી નાખી. પછી તે રાજાને રથ અને

અસ્ત્રરહિત કરી દીધો, અને બાકીના ૭ રાજાઓનાં ધનુષ્યને ફરીને છેદી નાખ્યાં. એવામાં રૂક્મિ બીજા રથમાં આરૂઢ થઇને પાછો નજીક આવ્યો, એટલે માનવંતમાં અગ્રેસર શત્રુંતપ વિગેરે સાત અને રૂક્મિ સુદ્ધાં આઠે રાજાઓ એકઠા થઇ મહાનેમિની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. રૂક્મિ જે જે ધનુષ્ય લે તેને મહાનેમિ છેદી નાખવા લાગ્યો; એવી રીતે તેનાં વીશ ધનુષ્ય છેદી નાખ્યાં. પછી તેણે મહાનેમિ ઉપર કૌબેરી નામે ગદા નાખી, તેને મહાનેમિએ અગ્ન્યસ્ત્રથી ભસ્મ કરી દીધી. પછી યુદ્ધમાં બીજાની અપેક્ષાને નહીં સહન કરનારા રૂક્મિએ મહાનેમિની ઉપર લાખો બાણોને વર્ષનારૂં વૈરોચન નામનું બાણ નાખ્યું. મહાનેમિએ માહેંદ્ર બાણથી તેનું નિવારણ કર્યું અને એક બીજા બાણથી રૂક્મિના લલાટમાં તાડન કર્યું. તે ઘાથી વિધુર થયેલા રૂક્મિને વેણુદારી લઇ ગયો, એટલે તે સાતે રાજાઓ પણ મહાનેમિથી ઉપદ્રવિત થઇને સત્વર નાશી ગયા. સમુદ્રવિજયે દ્રુમરાજાને, સ્તિમિતે ભદ્રકને અને અક્ષોભ્ય પરાક્રમવાળા અક્ષોભ્યે વસુસેનને જીતી લીધો. સાગરે પુરિમિત્ર નામના શત્રુરાજાને યુદ્ધમાં મારી નાખ્યો. હિમવાન્ જેવા સ્થિર હિમવાને ધૃષ્ટદ્યુમ્નને ભગ્ન કર્યો. બળવડે ધરણેંદ્ર જેવા ધરણે અન્વષ્ટક રાજાને અને અભિચંદ્રે ઉદ્ધત શતધન્વા રાજાને મારી નાખ્યો. પૂરણે દ્રુપદને, સુનેમિએ કુંતિભોજને, સત્યનેમિએ મહાપદ્મને અને દૃઢનેમિએ શ્રીદેવને હરાવી દીધો. આવી રીતે યાદવવીરોએ ભગ્ન કરેલા શત્રુરાજાઓ સેનાપતિના પદ ઉપર સ્થાપિત થયેલા હિરણ્યનાભને શરણે ગયા. અહીં વીર એવા ભીમ અને અર્જુને તેમજ મહા પરાક્રમી રામ (બળભદ્ર)ના પુત્રોએ મેઘ જેમ બગલાને નસાડે તેમ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને નસાડી મૂકયા. પડતાં એવાં અર્જુનનાં બાણોથી દિશાઓમાં અંધકાર થઈ ગયો અને તેના ગાંડીવ ધનુષ્યના ઘોર નિર્ઘોષથી બધું વિશ્વ વિધુર થઇ ગયું. ધનુષ્યને આકર્ષણ કરી વેગથી પુષ્કળ શર સંધાન કરતા તે વીરનું એક બીજા બાણની યોજનાનું કાંઇ પણ અંતર આકાશમાં રહેલા દેવતાઓ પણ જોઇ કે જાણી શકતા નહોતા.

પછી દુર્યોધન, કાશી, ત્રિગર્ત, સબલ, કપોત, રોમરાજ, ચિત્રસેન, જયદ્રથ, સૌવીર, જયસેન, શૂરસેન અને સોમક એ સર્વ એકઠા મળી ક્ષત્રિય વ્રતને તજી દઇને અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યા. શકુનિ સાથે સહદેવ, દુઃશાસન સાથે ભીમ, ઉલૂકની સાથે નકુલ, શલ્યની સાથે યુધિષ્ઠિર, દુર્મર્ષણ વિગેરે ૭ રાજાઓની સાથે સત્યકિ સહિત દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો અને બાકીના રાજાઓની સાથે રામના પુત્રો-એમ પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. એકી સાથે બાણને વર્ષાવતા દુર્યોધન વિગેરે રાજાઓનાં બાણોને એકલો અર્જુન કમળનાળની જેમ લીલામાત્રમાં છેદી નાખવા લાગ્યો. પછી અર્જુને દુર્યોધનના સારથિને તથા ઘોડાઓને મારી નાખ્યા, રથ ભાંગી નાખ્યો અને તેનું બખ્તર પૃથ્વીપર પાડી નાખ્યું. જ્યારે શરીરમાત્ર બાકી રહ્યું ત્યારે દુર્યોધન ઘણો વિલખો થઇ ગયો. પછી એક મેદળ જેવી સ્થિતિમાં પક્ષીની જેમ વેગથી દોડીને શકુનિના રથપર ચડી ગયો. અહીં અર્જુને જેમ મેઘ કરાની વૃષ્ટિથી હાથીઓને ઉપદ્રવ કરે તેમ બાણોની વૃષ્ટિથી કાશી પ્રમુખ દશે રાજાઓને ઉપદ્રવ પમાડ્યો. શલ્યે એક બાણથી યુધિષ્ઠિરના રથની ધ્વજા છેદી નાંખી, યુધિષ્ઠિરે તેનું બાણસહિત

ધનુષ્ય છેદી નાખ્યું. પછી શલ્યે બીજું ધનુષ્ય લઈને વર્ષાઋતુ જેમ મેઘથી સૂર્યને ઢાંકે તેમ બાણોથી યુધિષ્ઠિરને ઢાંકી દીધા. પછી યુધિષ્ઠિરે અકાળે જગતને પ્રક્ષોભ કરનારી વિદ્યુત્ જેવી એક દુઃસહ શક્તિ શલ્યની ઉપર નાખી. શત્રુએ તેને છેદવાને ઘણાં બાણો માર્યાં તોપણ એ શક્તિ અસ્ખલિતપણે આવીને ઘો ઉપર જેમ વજ્ર પડે તેમ શલ્ય ઉપર પડી, જેથી તત્કાળ શલ્યનો વધ થયો. પછી ઘણા રાજાઓ નાશી ગયા. ભીમે પણ ક્રોધ કરી દુર્યોધનના ભાઈ દુઃશાસનને દ્યૂતમાં કપટથી કરેલા વિજયનું સ્મરણ કરાવીને લીલામાત્રમાં મારી નાખ્યો. ગાંધારે માયાવી યુદ્ધોથી અને અસ્ત્રોનાં યુદ્ધોથી અતિ યુદ્ધ કરાવેલા સહદેવે ક્રોધ પામી તે ગાધાર ઉપર જીવિતનો અંત કરે તેવું બાણ માર્યું. તે બાણ શકુનિપર પડ્યું નહીં, તેવામાં તો દુર્યોધને ક્ષત્રિયોનો આચાર છોડીને અધરથીજ તીક્ષ્ણ બાણ વડે તેને છેદી નાખ્યું. તે જોઈ સહદેવે કહ્યું, "અરે દુર્યોધન ! દ્યૂતક્રીડાની જેમ રણમાં પણ તું છળ કરે છે. અથવા 'અશક્ત પુરૂષોનું છળ એજ બળ હોય છે.' પણ હવે તમે બંને કપટી એક સાથે આવ્યા તે ઠીક થયું, હું તમને બન્નેને સાથેજ હણી નાખીશ, તમારા બન્નેનો વિયોગ ન થાઓ." આ પ્રમાણે કહી સહદેવે શરદ્ઋતુમાં સુડાઓથી વનની જેમ તીક્ષ્ણ બાણોથી દુર્યોધનને ઢાંકી દીધો. દુર્યોધને પણ બાણોથી સહદેવને ઉપદ્રવિત કર્યો, અને રણભૂમિરૂપ મહાવૃક્ષના મૂળભૂત તેના ધનુષ્યને છેદી નાખ્યું. પછી તેણે સહદેવને મારવાને માટે યમના જેવું એક મંત્રાધિષ્ઠિત અમોઘ બાણ નાખ્યું. તે જોઈ અર્જુને ગરૂડાસ્ત્ર મૂકીને દુર્યોધનની જીતવાની આશા સહિત તેનું વચમાંથીજ નિવારણ કરી દીધું. પછી શકુનિએ ધનુષ્ય અફળાવી પર્વતને મેઘની જેમ બાણવૃષ્ટિથી સહદેવને ઢાંકી દીધો. સહદેવે પણ શકુનિના રથ, ઘોડા અને સારથિને મારી નાખી તેનું મસ્તક પણ વૃક્ષના ફળની જેમ છેદી નાખ્યું.

કિરણોવડે સૂર્યની જેમ નકુલે અસ્ત્રોથી ઉલૂક ગજાને રથ વગરનો કરી ઘણો હેરાન કર્યો. પછી તે દુર્મર્ષણના રથમાં ગયો. દ્રૌપદીના સત્યકિ યુક્ત પાંચ પુત્રોએ દુર્મર્ષણ વિગેરે છએ વીરોને વિદ્રવિત કર્યા એટલે તેઓ દુર્યોધનને શરણે ગયા. દુર્યોધન, કાશી વિગેરે રાજાઓની સાથે મળીને અર્જુનની સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. દેવતાઓથી ઈંદ્રની જેમ રામના પુત્રોથી વીંટાયેલા અર્જુને વિચિત્ર બાણોથી શત્રુની સેનાને ઘણી નાશ પમાડી. પછી બીજા શત્રુઓને અંધ કરી દઇને જાણે દુર્યોધનના બીજા પ્રાણ હોય તેવા જયદ્રથને અર્જુને બાણથી મારી નાખ્યો. તે જોઈ અધરને ડસતો કર્ણ અર્જુનને મારવાને માટે કાન સુધી કાળપૃષ્ઠ ધનુષ્ય ખેંચી વીરપૃચ્છા કરતો દોડી આવ્યો. દેવતાઓએ કુતૂહળથી જોયેલા કર્ણે અને અર્જુને પાસાની જેમ બાણોથી ઘણીવાર સુધી ક્રીડા કરી પછી અર્જુને અનેકવાર રથ ભાંગી અસ્ત્ર ક્ષીણ થતાં માત્ર ખડ્ગને ધારણ કરી રહેલા વીરકુંજર, કર્ણને લાગ જોઈને મારી નાખ્યો. તત્કાળ ભીમે સિંહનાદ કર્યો, અર્જુને શંખ ફુંક્યો અને જીત મેળવનારા સર્વ પાંડવના સૈનિકોએ વિજયી ગર્જના કરી. તે જોઇ માની દુર્યોધન ક્રોધાંધ થઇ ગજેન્દ્રની સેના લઇ ભીમસેનને મારવા દોડ્યો ભીમે રથ સાથે રથ, અશ્વ સાથે

અશ્વ અને હાથી સાથે હાથીને અફળાવીને દુર્યોધનના સૈન્યને નિઃશેષ કરી દીધું. આવી રીતે તેમની સાથે યુદ્ધ કરતાં મોદકનું ભોજન કરતાં બ્રાહ્મણોની જેમ ભીમસેનની યુદ્ધ-શ્રદ્ધા પૂરી થઈ નહીં, એટલામાં તો પોતાના વીરાને આશ્વાસન દેતો વીર દુર્યોધન હાથીની સામે જેમ હાથી આવે તેમ ભીમસેનની સામે આવ્યો. મેઘની જેમ ગર્જના કરતા અને કેશરીની જેમ ક્રોધ કરતા તે બન્ને વીર વિવિધ આયુધોથી ઘણીવાર સુધી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. છેવટ ભીમે દ્યૂતક્રીડાનું વૈર સંભારીને મોટી ગદા ઉપાડી તેના પ્રહારવડે ઘોડા, રથ અને સારથિ સહિત દુર્યોધનને ચૂર્ણ કરી નાખ્યો.

એ પ્રમાણે દુર્યોધન મરાયો એટલે તેના અનાથ સૈનિકો હિરણ્યનાભ સેનાપતિને શરણે ગયા. અહીં વામ અને દક્ષિણ બાજુએ રહેલા બધા યાદવો અને પાંડવો કૃષ્ણના સેનાપતિ અનાધૃષ્ટિને વીંટાઇ વળ્યા. પછી વહાણના અગ્રભાગે તેનો નિર્યામક આવે તેમ હિરણ્યનાભ ક્રોધથી યાદવોને ઉપદ્રવ કરતો સતો સેનાની મોખરે આવ્યો. તેને જોઇ અભિચંદ્ર બોલ્યો, "અરે વિટ! શું આટલો બધો બકે છે? ક્ષત્રિયો વાણીમાં શૂરા નથી હોતા, પણ પરાક્રમમાં શૂરા હોય છે." તે સાંભળી હિરણ્યનાભ અભિચંદ્રની ઉપર તીક્ષ્ણ બાણો ફેંકવા લાગ્યો, તેઓને મેઘધારાને પવનની જેમ અર્જુને વચમાંથીજ છેદી નાખ્યાં, એટલે તેણે અર્જુન ઉપર અનિવાર્ય બાણશ્રેણી ફેંકવા માંડી. તેવામાં ભીમે વચમાં આવીને ગદાપ્રહારવડે તેને રથ ઉપરથી પાડી નાખ્યો, તેથી હિરણ્યનાભ શરમાઈ ગયો. પછી ફરીવાર રથ પર ચઢી ક્રોધથી હોઠ કરડતો તે બધા યાદવસૈન્ય ઉપર તીક્ષ્ણ બાણ વર્ષાવવા લાગ્યો, પરંતુ તે મોટા સૈન્યમાં કોઇ પણ ઘોડેસ્વાર, હસ્ત્યસ્વાર, રથી કે પેદળ તેનાથી હણાયો નહીં. પછી સમુદ્રવિજયનો પુત્ર જયસેન ક્રોધ કરી ધનુષ્ય ખેંચીને હિરણ્યનાભની સાથે યુદ્ધ કરવા તેની સામે આવ્યો, એટલે 'અરે ભાણેજ ! તું યમરાજના મુખમાં કેમ આવ્યો ?' એમ કહી હિરણ્યનાભે તેના સારથિને મારી નાખ્યો. તે જોઇ ક્રોધ પામેલા જયસેને તેનાં બખ્તર, ધનુષ્ય ને ધ્વજા છેદી નાખી, તેના સારથિને પણ યમરાજને ઘેર પહોંચતો કર્યો. તત્કાળ હિરણ્યનાભે ક્રોધ કરીને મર્મને વિંધે તેવાં દશ તીક્ષ્ણ બાણો-વડે જયસેનને મારી નાખ્યો. તે જોઇ તેનો ભાઇ મહીજય રથમાંથી ઉતરી ઢાલ તરવાર લઇ હિરણ્યનાભની ઉપર દોડી આવ્યો, તેને આવતો જોઇ હિરણ્યનાભે દૂરથીજ ક્ષુરપ્ર બાણવડે તેનું મસ્તક હરી લીધું, એટલે પોતાના બે ભાઇનો વધ થવાથી ક્રોધ પામેલો અનાધૃષ્ટિ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો.

જરાસંધના પક્ષના જે જે રાજાઓ હતા તે સર્વ ભીમ, અર્જુન અને યાદવોની સાથે જુદા જુદા દ્વંદ્વયુદ્ધથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, જ્યોતિષોના પતિની જેવો પ્રાગ્જ્યોતિષપુરનો રાજા ભગદત્ત હાથીપર બેસી મહાનેમિની સામે યુદ્ધ કરવા દોડ્યો, અને બોલ્યો કે-"અરે મહાનેમિ ! હું તારા ભાઇનો સાળો રૂક્મિ કે અશ્મક નથી, પણ હું તો નારકીના વૈરી કૃતાંત જેવો છું, માટે તું અહીંથી ખસી જા." આ પ્રમાણે કહી તેણે પોતાના હાથીને વેગથી હંકાર્યો અને મહાનેમિના રથને મંડળાકારે

ભમાવ્યો. પછી મહાનેમિએ હાથીના પગના તળિયામાં બાણો માર્યા, જેથી તે હાથી પગે સ્ખલિત થઇ ભગદત્ત સહિત પૃથ્વીપર પડી ગયો, એટલે 'અરે ! તું રૂકૂમિ નથી !' એમ કહી હસીને પ્રકૃતિથી દયાળુ એવા મહાનેમિએ ધનુષ્યકોટીથી તેને સ્પર્શમાત્ર કરીને છોડી દીધો.

અહીં એક તરફ ભૂરિશ્રવા અને સત્યકિ જરાસંધ અને વાસુદેવની જયલક્ષ્મીની ઇચ્છા કરીને યુદ્ધ કરતા હતા. તે બન્ને દાંતવડે લડતા ઐરાવતની જેમ દિવ્ય તથા લોહમય અસ્ત્રોથી યુદ્ધ કરતા સતા ત્રણ જગતને ભયંકર થઇ પડ્યા. ઘણીવાર સુધી યુદ્ધ કરતાં ક્ષીણ જળવાળા મેઘની જેમ તેઓ બન્ને ક્ષીણાસ્ત્ર થઇ ગયા, એટલે પછી મુષ્ટામુષ્ટિ વિગેરેથી બાહુયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. દૃઢ રીતે પડવાથી અને ઉછળવાથી ભૂમિને કંપાવવા લાગ્યા અને ભુજાસ્ફોટના શબ્દોથી દિશાઓને ફોડી નાખવા લાગ્યા. છેવટે સત્યકિએ ભૂરિશ્રવાને ઘોડાની જેમ બાંધી લઈ તેનું ગળું મરડી જાનુથી દબાવીને મારી નાખ્યો.

અહીં અનાધૃષ્ટિએ હિરણ્યનાભના ધનુષ્યને છેદી નાખ્યું એટલે તેણે અનાધૃષ્ટિ ઉપર મોટી ભોગળનો ઘા કર્યો. અનાધૃષ્ટિએ ઉછળતા અગ્નિના તણખાવડે દિશાઓમાં પ્રકાશ કરતી તે ભોગળને આવતાંજ બાણથી છેદી નાખી; એટલે હિરણ્યનાભ અનાધૃષ્ટિનો નાશ કરવા માટે રથમાંથી ઉતરી હાથમાં ઢાલ તરવાર લઈ પગે ચાલતો તેની સામે દોડ્યો. તે વખતે કૃષ્ણના અગ્રજ રામ રથમાંથી ઉતરી ઢાલ તરવાર લઇને તેની સામે આવ્યા, અને વિચિત્ર પ્રકારની ગતિવડે ચાલી તેને ઘણીવાર સુધી ફેરવી ફેરવીને થકવી દીધો. પછી ચાલાકીવાળા અનાધૃષ્ટિએ છળ મેળવી બ્રહ્મસૂત્રવડે કાષ્ઠની જેમ ખડ્ગવડે હિરણ્યનાભના શરીરને છેદી નાંખ્યું. હિરણ્યનાભ મરાયો એટલે તેના યોદ્ધાઓ જરાસંધને શરણે ગયા. તે વખતે સૂર્ય પણ પશ્ચિમસાગરમાં મગ્ન થયો. યાદવો અને પાંડવોએ પૂજેલો અનાધૃષ્ટિ કૃષ્ણની પાસે આવ્યો. પછી કૃષ્ણની આજ્ઞાથી સર્વે વીર પોતપોતાની છાવણીમાં ગયા. અહીં જરાસંઘે વિચાર કરીને તરતજ સેનાપતિના પદ ઉપર મહા બળવાન્ શિશુપાળનો અભિષેક કર્યો.

પ્રાતઃકાળે યાદવો કૃષ્ણની આજ્ઞાથી ગરૂડવ્યૂહ રચીને પૂર્વવત્ સમરભૂમિમાં આવ્યા; તે ખબર જાણી શિશુપાળે પણ ચક્રવ્યૂહજ રચ્યું. રાજા જરાસંધ રણભૂમિમાં આવ્યો. જરાસંધના પૂછવાથી હંસક મંત્રી શત્રુઓના સૈનિકોને આંગળીથી બતાવી નામ લઈ લઈને ઓળખાવવા લાગ્યો—"આ કાળા અશ્વવાળા રથથી અને ધ્વજામાં ગજેંદ્રના ચિહ્નથી રહેલો અનાધૃષ્ટિ છે, આ નીલવર્ણી અશ્વના રથવાળો પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર છે, આ શ્વેત અશ્વના રથવાળો અર્જુન છે, નીલ કમળ જેવા વર્ણવાળા અશ્વના રથવાળો આ વૃકોદર (ભીમસેન) છે, આ સુવર્ણવર્ણી અશ્વવાળા અને સિંહની ધ્વજાવાળા સમુદ્રવિજય છે, આ શુક્લવર્ણી અશ્વના રથવાળા અને વૃષભના ચિહ્નયુક્ત ધ્વજાવાળા અરિષ્ટનેમિ છે, આ કાબરા વર્ણના અશ્વના રથવાળો અને કદલીના ચિહ્નવાળો અક્રૂર છે, આ તિત્તિરવર્ણી ઘોડાવાળો સત્યકિ છે, આ કુમુદ જેવા વર્ણવાળા અશ્વવાળો મહાનેમિકુમાર છે,

આ સુડાની ચાંચ જેવા અશ્વવાળો ઉગ્રસેન છે, આ સુવર્ણવર્ણી અશ્વવાળો અને મૃગધ્વજના ચિહ્નવાળો જરાકુમાર છે, આ કાંબોજ દેશના અશ્વવાળો શ્લક્ષ્ણરોમનો પુત્ર સિંહલ છે, કપિલ તથા રક્ત અશ્વવાળો અને ધ્વજામાં શિશુમારના ચિહ્નવાળો આ મેરૂ છે, આ પદ્મ જેવા ઘોડાવાળો પદ્મરથ રાજા છે, આ પારેવા જેવા વર્ણના અશ્વવાળો પુષ્કરધ્વજ સારણ છે, આ પંચપુંડ્ર ઘોડાવાળો અને કુંભની ધ્વજાવાળો વિદુરથ છે, સૈન્યની મધ્યમાં રહેલા શ્વેત અશ્વવાળા અને ગરૂડના ચિહ્નયુક્ત ધ્વજાવાળા આ કૃષ્ણ છે, તે બગલીઓવડે આકાશમાં વર્ષાકાળનો મેઘ શોભે તેવા શોભે છે. તેની દક્ષિણ બાજુએ અરિષ્ટવર્ણી ઘોડાવાળા અને તાલની ધ્વજાવાળા રોહિણીના પુત્ર રામ છે, કે જે જંગમ કૈલાશ જેવા શોભે છે. તે સિવાય આ બીજા ઘણા યાદવો વિવિધ અશ્વ, રથ અને ધ્વજાવાળા તેમજ મહારથી છે કે જેઓનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે."

આ પ્રમાણે હંસક મંત્રીનાં વચન સાંભળી જરાસંધે ક્રોધથી ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યું અને વેગથી પોતાનો રથ રામ કૃષ્ણની સામે ચલાવ્યો. તે વખતે જરાસંધનો યુવરાજ પુત્ર યવન ક્રોધ કરી વસુદેવના પુત્ર અક્રૂર વિગેરેને હણવા માટે તેની ઉપર દોડી આવ્યો. સિંહોની સાથે અષ્ટાપદની જેમ તે મહાબાહુ યવનને તેમની સાથે સંહારકારી ભયંકર યુદ્ધ થયું. રામના અનુજ ભાઇ સારણે અદ્વૈત બળથી વર્ષાના મેઘની જેમ વિચિત્ર બાણો વર્ષાવીને તેને રૂંધી લીધો. જાણે મલયગિરિ હોય તેવા મલય નામના હાથીવડે તે યવને ઘોડા સહિત સારણનો રથ ભાંગી નાખ્યો. પછી જ્યારે તે હાથી વાંકો વળીને સારણ ઉપર દંતપ્રહાર કરવા આવ્યો તે વખતે સારણે પવને હલાવેલા વૃક્ષના ફળની જેમ યવનના મસ્તકને ખડ્ગથી છેદી નાખ્યું, અને તે હાથી ઉઠીને સામે આવવા લાગ્યો, એટલે તેના પણ દાંત ને સુંઢ છેદી નાખ્યા. તે જોઇ વર્ષાઋતુમાં મયૂરવૃંદની જેમ કૃષ્ણનું સૈન્ય નાચવા લાગ્યું. પોતાના પુત્રનો વધ જોઇ જરાસંધ ક્રોધ પામ્યો, એટલે મૃગલાઓને કેશરી હણે તેમ તે યાદવોને હણવા માટે ધનુષ્ય લઇને પ્રવર્ત્યો. આનંદ, શત્રુદમન, નંદન, શ્રીધ્વજ, ધ્રુવ, દેવાનંદ, ચારૂદત્ત, પીઠ, હરિષેણ અને નરદેવ એ બળરામના દશ પુત્રો રણના મુખભાગે રહ્યા હતા, તેમને યજ્ઞમાં બકરાની જેમ જરાસંધે મારી નાખ્યા. તે કુમારોનો વધ જોઈ કૃષ્ણની સેના પલાયન થઇ ગઈ, એટલે ગાયોના સમૂહની પાછળ વ્યાઘ્રની જેમ જરાસંધ તે સેનાની પાછળ આવ્યો. તે વખતે તેના સેનાપતિ શિશુપાળે કૃષ્ણને હસતાં હસતાં કહ્યું કે 'અરે કૃષ્ણ ! આ કાંઈ ગોકુળ નથી, આ તો ક્ષત્રિયોનું રણ છે.' કૃષ્ણે કહ્યું, 'રાજન્ ! હમણાં તુ આવ્યો જ, પછી આવજે. હમણાં હું રૂક્મિના પુત્ર સાથે યુદ્ધ કરૂં છું, માટે તારી માતા ને મારી માશી ચિરકાળ રૂદન કરો નહી.' મર્મવેધી બાણ જેવાં આ કૃષ્ણનાં વચનથી વિંધાયેલા શિશુપાળે ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કરીને તીક્ષ્ણ બાણો છોડ્યાં, જેથી કૃષ્ણે બાણવડે શિશુપાળનાં ધનુષ્ય, કવચ અને રથ છેદી નાખ્યાં; એટલે ઉછળતા અગ્નિની પેઠે તે ખડ્ગ ખેંચીને કૃષ્ણની સામે દોડ્યો, તેથી જેમ તેમ બડબડતા એ દુર્મતિ શિશુપાળનાં ખડ્ગ, મુકુટ અને મસ્તક હરિએ અનુક્રમે છેદી નાખ્યાં.

શિશુપાળના વધથી જરાસંધ ઘણો ક્રોધ પામ્યો અને યમરાજના જેવો ભયંકર થઈ અનેક પુત્રો અને રાજાઓને સાથે લઇ રણભૂમિમાં દોડી આવ્યો, અને બોલ્યો કે 'અરે યાદવો ! વૃથા શામાટે મરો છો ? માત્ર તે ગોપાળ રામ કૃષ્ણને સોંપી ઘો. અદ્યાપિ તમારે કાંઇ હાનિ થઇ નથી.' આવાં વચન સાંભળી યાદવો દંડથી તાડન થયેલા સર્પની જેમ ઘણા ગુસ્સે થયા અને વિવિધ આયુધોને વર્ષાવતા તેની સામે દોડી આવ્યા. જરાસંધ એક છતાં અનેક હોય તેવો થઇ ઘોર બાણોથી મૃગલાને વ્યાધની જેમ યાદવોને વિંધવા લાગ્યો. જ્યારે જરાસંધે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું ત્યારે કોઈ પણ પેદળ, રથી, સ્વાર કે ગજારોહકો તેની સામે ટકી શકયા નહીં. પવને ઉડાડેલા રૂની જેમ યાદવોનું બધું સૈન્ય જરાસંધના બાણોથી દુઃખી થઇ દશે દિશામાં નાસી ગયું. ક્ષણવારમાં જરાસંધે યાદવોના સૈન્યરૂપ મહા સરોવરને કાસર જેવું કરી દીધું, અને યાદવો તેની આજુબાજુએ દૂર રહ્યા છતા દાદુરપણાને પ્રાપ્ત થયા.

જરાસંધના અઠ્ઠાવીશ પુત્રો દૃષ્ટિવિષ સર્પની જેમ શસ્ત્રરૂપ વિષવાળા રામને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા, અને તેના બીજા ઓગણોતેર પુત્રો કૃષ્ણને મારવાની ઇચ્છાએ દાનવોની જેમ તેને રૂંધીને તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેમની સાથે રામકૃષ્ણને એવું ઘોર યુદ્ધ જામ્યું કે જેમાં પરસ્પર અસ્ત્રના છેદથી આકાશમાં બેસુમાર તણખાની વૃષ્ટિ થવા લાગી. અનુક્રમે રામે જરાસંધના અઠ્ઠાવીશે પુત્રોને હળથી ખેંચીને મુશળવડે ચોખાની જેમ પીસી નાખ્યા, અર્થાત્ મરણ પમાડ્યા. એટલે 'આ ગોપ ઉપેક્ષા કરવાથી અદ્યાપિ મારા પુત્રોને હણ્યા કરે છે' એમ બોલી જરાસંધે વજ્ર જેવી ગદાનો રામની ઉપર પ્રહાર કર્યો, તે ગદાના ઘાતથી રામે રૂધિરનું વમન કર્યું, તેથી યાદવોના બધા સૈન્યમાં મોટો હાહાકાર થઇ ગયો. ફરીવાર જ્યારે રામ ઉપર પ્રહાર કરવાને જરાસંધ આવ્યો તે વખતે શ્વેત વાહનવાળો કનિષ્ઠ કુંતીપુત્ર અર્જુન વચમાં પડ્યો. રામની વિધુરતા જોઇ કૃષ્ણને ક્રોધ ચઢ્યો. તેથી તેણે તત્કાળ હોઠ કંપાવતા સતા પોતાની આગળ રહેલા જરાસંધના ઓગણોતેર પુત્રોને મારી નાખ્યા. પછી 'આ રામ તો મારી ગદાના પ્રહારથી મરીજ જશે. અને આ અર્જુનને મારવાથી શું થવાનું છે, તેથી કૃષ્ણનેજ મારૂં.' આવો વિચાર કરી જરાસંધ કૃષ્ણની ઉપર દોડી આવ્યો. તે વખતે 'હવે કૃષ્ણ મરાયા' એવો સર્વત્ર ધ્વનિ પ્રસરી ગયો. તે સાંભળી માતલિ સારથિએ અરિષ્ટનેમિ પ્રત્યે કહ્યું; હે સ્વામિન્ ! અષ્ટાપદની આગળ હાથીનાં બચ્ચાંની જેમ ત્રિભુવનપતિ એવા તમારી પાસે આ જરાસંધ કોણ માત્ર છે ? પણ તમે જો આ જરાસંધની ઉપેક્ષા કરશો તો તે આ પૃથ્વીને યાદવ વગરની કરી દેશે, માટે હે જગન્નાથ ! તમારી લેશમાત્ર લીલા તો બતાવો. જો કે તમે જન્મથીજ સાવદ્યકર્મથી વિમુખ છો, તથાપિ શત્રુઓથી આક્રમણ કરાતું તમારૂં કુળ અત્યારે આપને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી." આ પ્રમાણે માતલિ સારથિના કહેવાથી શ્રીનેમિનાથે કોપ વગર હાથમાં પૌરંદર નામનો શંખ લઈ મેઘગર્જનાને પણ ઉલ્લંઘન કરે તેવો નાદ કર્યો. ભૂમિ તથા અંતરીક્ષને પૂરી દે તેવા તેના મોટા ધ્વનિથી શત્રુઓ ક્ષોભ પામી

ગયા અને યાદવોનું સૈન્ય સ્વસ્થ થઈને યુદ્ધ કરવાને સમર્થ થયું. પછી નેમિનાથની આજ્ઞાથી માતલિ સારથિએ હંબાડીઆની જેમ સાગરના આવર્ત જેવો પોતાનો રથ રણભૂમિમાં ભમાડવા માંડ્યો. તે વખતે પ્રભુ નવીન મેઘની જેમ ઇંદ્રધનુષ્યનું આકર્ષણ કરીને શત્રુઓને ત્રાસ કરતા સતા બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે બાણવૃષ્ટિવડે કોઇની ધ્વજા છેદી, કોઇનાં ધનુષ્ય કાપ્યાં, કોઇના રથ ભાંગ્યા અને કોઇના મુકુટ તોડી પાડ્યા. તે વખતે સામો પ્રહાર કરવાની વાત તો દૂર રહી પણ કલ્પાંતકાળના સૂર્ય જેવા જણાતા એ પ્રભુ સામું જોવાને પણ શત્રુના સુભટોમાંથી કોઇપણ સમર્થ થયા નહીં. પ્રભુએ એકલાએજ એક લાખ મુકુટધારી રાજાઓને ભગ્ન કરી દીધા, કેમકે ઉછળેલા મહાસમુદ્રની આગળ પર્વતો કોણ માત્ર છે ? આ પ્રમાણે પરાક્રમ બતાવ્યા છતાં પણ 'પ્રતિવાસુદેવ વાસુદેવનેજ વધ્ય છે' એવી મર્યાદા હોવાથી એ ત્રૈલોકયમલ્લ પ્રભુએ જરાસંધને હણ્યો નહીં. શ્રીનેમિપ્રભુ રથને ભમાવતા સતા શત્રુઓના સૈનિકોને રોકીને ઉભા રહ્યા, એટલે તેટલા વખતમાં યાદવ વીરો ઉત્સાહ પ્રાપ્ત કરીને ફરીવાર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. આ વખતે સિંહો જેમ મૃગલાને મારે તેમ પાંડવોએ પૂર્વના વૈરથી અવશેષ રહેલા કૌરવોને મારવા માંડ્યા, એટલામાં તો બળદેવે પણ સ્વસ્થ થઈ લાંગલ ઉંચુ કરી તેનાવડે યુદ્ધ કરીને અનેક શત્રુઓને મારી નાંખ્યા.

અહીં જરાસંધે કૃષ્ણને કહ્યું 'અરે કપટી ! તું આટલી વાર શૃગાલની જેમ માયાથીજ જીવ્યો છે. તેં માયાથી કંસને માર્યો અને માયાથીજ કાળકુમારને પણ માર્યો છે. તું અસ્ત્રવિદ્યા શિખ્યોજ નથી તેથી સંગ્રામ કરતો નથી, પણ અરે કપટી ! આજે હું તારા પ્રાણ સાથેજ એ માયાનો અંત લાવીશ, અને મારી પુત્રી જીવયશાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરીશ.' કૃષ્ણ હસીને બોલ્યા ' અરે રાજા ! તું આમ ગર્વના વચન શા માટે બોલે છે ? જો કે હું તો તેવો અશિક્ષિત છું, પણ તું તો તારી જે અસ્ત્રશિક્ષા છે તે બતાવી આપ. હું કિંચિત્ પણ મારી આત્મપ્રશંસા કરતોજ નથી, પણ એટલું તો કહું છું કે તારી દુહિતાની અગ્નિપ્રવેશરૂપ પ્રતિજ્ઞા છે, તેને હું પૂરી કરીશ. ' આવાં કૃષ્ણનાં વચન સાંભળી જરાસંધે ક્રોધથી બાણો મૂકવા માંડ્યાં, એટલે અંધકારને સૂર્યની જેમ કૃષ્ણે તેને છેદવા માંડ્યાં. બંને મહારથીઓ અષ્ટાપદની જેમ ક્રોધ કરી ધનુષ્યના ધ્વનિથી દિશાઓને ગજાવતા યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેઓના રણમર્દનથી જળરાશિ સમુદ્રો પણ ક્ષોભ પામ્યા, આકાશમાં રહેલા ખેચરો ત્રાસ પામ્યા અને પર્વતો કંપાયમાન થયા. તેમના પર્વત જેવા દૃઢ રથના ગમનાગમનને નહીં સહન કરતી પૃથ્વીએ ક્ષણમાં પોતાનું સર્વંસહપણું છોડી દીધું. વિષ્ણુએ જરાસંધનાં દેવતાઇ બાણોને દેવતાઇ બાણોથી અને લોહાસ્રોને લોહાસ્રોથી લીલામાત્રમાં છેદી નાખવા માંડ્યાં. જ્યારે સર્વ અસ્રો નિષ્ફળ થયાં ત્યારે ક્રોધે ભરેલા જરાસંધે વિલખા થઇને બીજા અસ્રોથી દુર્વાર એવા ચક્રનું સ્મરણ કર્યું. તત્કાળ ચક્ર આવીને હાજર થયું એટલે જયની તૃષ્ણાવાળા કોપાંધ માગધપતિએ તેને આકાશમાં ભમાવીને કૃષ્ણની ઉપર મૂક્યું. જ્યારે ચક્ર વિષ્ણુ તરફ ચાલ્યું ત્યારે આકાશમાં રહેલા ખેચરો

પણ ક્ષોભ પામ્યા અને કૃષ્ણનું સર્વ સૈન્ય દીનતાયુક્ત ક્ષોભ પામી ગયું. તેને સ્ખલિત કરવા માટે કૃષ્ણે, રામે, પાંચ પાંડવોએ અને બીજા અનેક મહારથીઓએ પોતપોતાનાં અસ્ત્રો ફેંક્યા, પરંતુ વૃક્ષોથી સામુ આવતું નદીનુ પૂર સ્ખળાય નહિ તેમ તેનાથી અસ્ખળિત થયેલુ એ ચક્ર આવીને કૃષ્ણના વક્ષઃસ્થળમાં તુંબના ભાગથી વાગ્યું. પછી તે ચક્ર કૃષ્ણની પાસેજ ઉભુ રહ્યું, એટલે તેને કૃષ્ણે પોતાના ઉદ્યત પ્રતાપની જેમ હાથમાં લીધું. તે સમયે 'આ નવમા વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા' એમ આઘોષણા કરતા દેવતાઓએ આકાશમાંથી કૃષ્ણની ઉપર સુગંધી જળ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી. કૃષ્ણે દયા લાવી જરાસંધને કહ્યું, 'અરે મૂર્ખ ! શુ આ પણ મારી માયા છે ? પરંતુ હજુ પણ તું જીવતો ઘેર જા, મારી આજ્ઞા માન. હવે પછી તારા દુર્વિપાકને છોડી તારી સંપત્તિસુખ ભોગવ અને જીર્ણ (વૃદ્ધ) થયાં છતાં પણ જીવતો રહે.' જરાસંધે કહ્યુ 'અરે કૃષ્ણ ! એ ચક્ર મેં ઘણીવાર લાલિત કર્યું છે તેથી મારી પાસે એ એક હબાડીઆ જેવુ છે, માટે તે ચક્રને મૂકવું હોય તો ખુશીથી મૂક' પછી કૃષ્ણે જરાસંધ ઉપર તે ચક્ર છોડ્યુ. "મહાત્માઓને બીજાનાં શસ્ત્રો પણ પોતાનાં શસ્ત્રો થઇ પડે છે." તે ચક્રે આવીને જરાસંધનું મસ્તક પૃથ્વીપર પાડી નાખ્યું. જરાસંધ મૃત્યુ પામીને ચોથી નરકે ગયો, અને દેવતાઓએ ઉંચે સ્વરે જયનાદ કરી કૃષ્ણની ઉપર કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि शांबप्रद्युम्नविवाहजरासंधवधकीर्तनो नाम सप्तमः सर्गः ॥

सर्ग ८ मो.

સાગરચંદ્રનું ઉપાખ્યાન, ઉષાહરણ અને બાણાસુરનો વધ.

જરાસંધના મરણ પામ્યા પછી શ્રી નેમિનાથે જે કૃષ્ણના શત્રુરાજાઓને નિરોધમાં રાખ્યા હતા તેમને છુટા કર્યા. તેઓ નેમિનાથ પાસે આવી નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને બોલ્યા—"હે પ્રભુ ! તમોએ જરાસંધને અને અમોને ત્યારથીજ જીતી લીધા છે, કે જ્યારથી તમે ત્રણજગતના પ્રભુ યાદવકુળમાં અવતર્યા છો. એકલા વાસુદેવ પ્રતિવાસુદેવને હણેજ તેમાં સંશય નથી, તો પછી હે નાથ ! તમે જેના બંધુ કે સહાયકારી હો તેની તો વાતજ શી કરવી ? જરાસંધે અને અમોએ આગળથીજ જાણ્યું હતુ કે આપણે એવું અકર્તવ્ય કાર્ય આદર્યું છે કે જેને પરિણામે આપણને હાનિજ થવાની છે, પરંતુ એવી ભવિતવ્યતા હોવાથી તેમ બન્યું છે. આજે અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ, તો અમારા બધાનુ કલ્યાણ થાઓ. અમે તો તમારી સમક્ષ કહીએ છીએ, નહીં તો તમને નમનારનું તો સ્વત કલ્યાણ થાયજ છે." આ પ્રમાણે કહીને ઉભા રહેલા તે રાજાઓને સાથે લઈને શ્રી નેમિ કૃષ્ણની પાસે આવ્યા. કૃષ્ણે રથમાંથી ઉતરીને નેમિકુમારને દૃઢ આલિંગન કર્યું. પછી નેમિનાથનાં વચ-

ી અને સમુદ્રવિજયની આજ્ઞાથી કૃષ્ણે તે રાજાઓનો અને જરાસંધના પુત્ર સહદેવનો કાર કર્યો, અને મગધ દેશનો ચોથો ભાગ આપી સહદેવને તેના પિતાના રાજ્ય ઉપર ણે પોતાનો કીર્ત્તિસ્તંભ હોય તેમ આરોપિત કર્યો. સમુદ્રવિજયના પુત્ર મહાનેમિને ર્યપુરમાં અને હિરણ્યનાભના પુત્ર રૂક્મનાભને કોશલદેશમાં સ્થાપિત કર્યો. તેમજ જ્યને નહીં ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતા ઉગ્રસેનના ધર નામના પુત્રને મથુરાનું રાજ્ય આપ્યું. સમયે સૂર્ય પશ્ચિમસમુદ્રમાં નિમગ્ન થયો, તે કાળે શ્રી નેમિનાથે વિદાય કરેલો તલિ સારથિ દેવલોકમાં ગયો. કૃષ્ણ અને તેની આજ્ઞાથી બીજા સર્વ રાજાઓ પોતતાની છાવણીમાં ગયા. હવે સમુદ્રવિજય રાજા વસુદેવના આગમનની રાહ જોવા લાગ્યા.

બીજે દિવસે સમુદ્રવિજય અને કૃષ્ણ વાસુદેવની પાસે ત્રણ સ્થવિર ખેચરીઓ ાવીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી કે " પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ સહિત વસુદેવ ખેચરોની ાથે થોડા વખતમાં અહીં આવે છે, પણ તેમનું જે ચમત્કારી ચરિત્ર ત્યાં બન્યું છે તે ાંભળો. વસુદેવ બે પૌત્રોની સાથે ખેચરો સહિત જેવા અહીંથી નીકળ્યા, તેવાજ તાઢ્યગિરિ ઉપર ગયા, અને ત્યાં શત્રુ ખેચરોની સાથે તેમને મોટું યુદ્ધ થયુ. નીલકંઠ ાને અંગારક વિગેરે ખેચરો જે પૂર્વના વૈરી હતા તેઓ એકઠા મળી મળીને વસુદેવની ાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ગઇ કાલે નજીકના દેવતાઓએ આવીને કહ્યું કે ' કૃષ્ણના દ્ધનો અંત આવ્યો, જરાસંધ મરાયો અને કૃષ્ણ વાસુદેવનો જય થયો.' તે સાંભળી સર્વ ેચરોએ રણ છોડી દઇને રાજા મંદારવેગને તે વાત જણાવી, એટલે તેણે તેમને આજ્ઞા રી કે ' હે ખેચરો ! તમે સર્વ ઉત્તમ ભેટ લઇ લઇને આવો, એટલે આપણે વસુદેવ ારા કૃષ્ણને શરણે જઈએ.' આ પ્રમાણે કહી તે ખેચરપતિ ત્રિપથર્ષભ રાજા વસુદેવની ાસે ગયો, અને તેમને પોતાની બહેન આપી અને પ્રદ્યુમ્નને પોતાની પુત્રી આપી. ાજા દેવર્ષભ અને વાયુપથે ઘણા હર્ષથી પોતાની બે પુત્રીઓ શાંબકુમારને આપી. હવે ા વિદ્યાધરના રાજાઓ વસુદેવની સાથે હમણાંજ અહીં આવે છે, અને તે ખબર કહેવાને ાટે અમોને અગાઉથી મોકલેલ છે."

આ પ્રમાણે તેઓ કહેતી હતી, તેવામાં વસુદેવ પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ સહિત ર્વ ખેચર રાજાઓની સાથે ત્યાં આવ્યા અને સર્વનાં નેત્રને ઉત્સવરૂપ થયા. ખેચરોએ વસુધારા જેવાં સુવર્ણો, રત્નો, વિવિધ જાતિનાં વાહનો, અશ્વો અને ાથી વિગેરે આપી કૃષ્ણની પૂજા કરી. કૃષ્ણે જયસેન વિગેરેની પ્રેતક્રિયા કરી અને સહદેવે જરાસંધ વિગેરેની પ્રેતક્રિયા કરી. પછી જીવયશાએ પોતાના પતિનો અને પિતાના ળનો સંહાર થયેલો જોઈ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને પોતાના જીવિતને છોડી દીધુ. તે વખતે યાદવો આનંદથી કુદવા લાગ્યા, તેથી કૃષ્ણે તે સિનપલ્લી ગામને સ્થાને આનંદપુર નામે એક ગામ વસાવ્યું.

પછી કૃષ્ણ ઘણા ખેચરો અને ભૂચરોને સાથે લઇ છ માસમાં ભરતાર્ધ સાધી મગધ દેશમાં આવ્યા, ત્યાં એક યોજન ઉંચી અને એક યોજનના વિસ્તારવાળી, ભરતાર્ધવાસી

દેવીઓ અને દેવતાઓએ અધિષ્ઠિત 'કોટિશિલા ' નામે એક શિલા હતી, તેને કૃષ્ણે પોતાના ડાબા હાથવડે પૃથ્વીથી ચાર આંગુળ ઉંચી કરી. એ શિલાને પહેલા વાસુદેવે ભુજાના અગ્રભાગ સુધી ઉંચી કરેલી, બીજાએ મસ્તક સુધી, ત્રીજાએ કંઠ સુધી, ચોથાએ ઉરઃસ્થળ સુધી, પાંચમાએ હૃદય સુધી, છઠ્ઠાએ કટી સુધી, સાતમાએ સાથળ સુંધી, આઠમાએ જાનુ સુધી અને આ નવમા કૃષ્ણ વાસુદેવે પૃથ્વીથી ચાર આંગુળ ઉંચી ધારણ કરી, કારણ કે અવસર્પિણીના નિયમ પ્રમાણે વાસુદેવોનું બળ પણ ઓછું થતું જાય છે.

પછી કૃષ્ણ દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં સોળ હજાર રાજાઓએ અને દેવતાઓએ અર્ધચક્રીપણાનો તેને અભિષેક કર્યો. ત્યારપછી કૃષ્ણે પાંડવોને કુરૂદેશ તરફ અને બીજા ભૂચરો તથા ખેચરોને પોતપોતાનાં સ્થાન તરફ વિદાય કર્યા. સમુદ્રવિજય વિગેરે દશ બળવાન્ દશાર્હો, બળદેવાદિક પાંચ મહાવીરો, ઉગ્રસેન પ્રમુખ સોળ હજાર રાજાઓ, પ્રદ્યુમ્ન વિગેરે સાડાત્રણ કરોડ કુમારો, શાંબાદિક સાઠ હજાર દુર્દાંત કુમારો, વીરસેન પ્રમુખ એકવીશ હજાર વીરો, મહાસેન પ્રભૃતિ મહા બળવાન્ છપ્પન હજાર તળવર્ગો અને તે સિવાય ઇભ્ય, શ્રેષ્ઠી; સાર્થપતિ વિગેરે હજારો પુરૂષો મસ્તકપર અંજલિ જોડીને કૃષ્ણની સેવા કરવા લાગ્યા. અન્યદા સોળ હજાર રાજાઓએ આવીને ભક્તિથી અનેક રત્નો અને બે બે ઉત્તમ કન્યાઓ કૃષ્ણ વાસુદેવને અર્પણ કરી. તેમાંથી સોળ હજાર કન્યા કૃષ્ણ પરણ્યા, આઠ હજાર કન્યા બળરામ પરણ્યા અને આઠ હજાર કન્યાઓ તેમના કુમારો પરણ્યા. પછી કૃષ્ણ, રામ અને બીજા કુમારો ક્રીડોદ્યાન તથા ક્રીડાપર્વત વિગેરેમાં રમ્ય રમણીઓથી વીંટાઇને સ્વચ્છંદે વિહાર કરવા લાગ્યા.

એક વખતે તેઓને ક્રીડા કરતા જોઇ શ્રી નેમિનાથ પ્રત્યે રાજા સમુદ્રવિજય અને શિવાદેવી પ્રેમભરેલી વાણીવડે કહેવા લાગ્યા કે 'હે પુત્ર ! તમને જોતાં અમોને સદા નેત્રોત્સવ થાય છે, તેને કોઇ યોગ્ય વધૂનું પાણિગ્રહણ કરીને વૃદ્ધિ પમાડો.' આવાં માતાપિતાનાં વચન સાંભળીને જન્મથીજ સંસારપર વિરક્ત અને ત્રણ જ્ઞાનને ધરનાર શ્રી નેમિપ્રભુ બોલ્યા—" પિતાજી ! હું કોઈ ઠેકાણે યોગ્ય સ્ત્રી જોતો નથી, કારણ કે આ સ્ત્રીઓ તો નિરંતર દુઃખમાં પાડનારીજ થાય છે, તેથી મારે એવી સ્ત્રીની જરૂર નથી. જ્યારે મને અનુપમ સ્ત્રી મળશે ત્યારે પાણિગ્રહણ કરીશ." આ પ્રમાણે શ્રી નેમીશ્વર કુમારે ગંભીર વાણીથી પોતાનાં સરલ પ્રકૃતિવાળાં માતાપિતાને વિવાહના ઉપક્રમ સંબંધી આગ્રહથી નિવાર્યા.

ઉગ્રસેન રાજાની રાણી ધારિણીને યોગ્ય સમયે રાજીમતી નામે એક પુત્રી થઇ, તે અદ્વૈત રૂપ લાવણ્ય સહિત અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. અહીં દ્વારકામાં ધનસેન નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેણે ઉગ્રસેનના પુત્ર નભઃસેનને પોતાની કમલામેલા નામની પુત્રી આપી. એક વખતે નારદ ફરતા ફરતા નભઃસેનને ઘેર આવ્યા. તે વખતે નભઃસેનનું ચિત્ત વિવાહકાર્યમાં વ્યગ્ર હતું, તેથી તેણે નારદની પૂજા કરી નહીં; તેથી

ક્રોધ પામીને નારદ તેને અનર્થ કરવાને માટે રામના પુત્ર નિષધનો પુત્ર સાગરચંદ્ર કે જે શાંબ વિગેરેને અતિ પ્રિય હતો, તેની પાસે આવ્યા. નારદને આવતા જોઇ તેણે સામા ઉભા થઇ સત્કાર કરીને પૂછ્યું કે–'દેવર્ષે ! તમે સર્વત્ર ભમ્યા કરો છો, તો કાંઇ પણ આશ્ચર્ય કોઇ સ્થાનકે જોયું હોય તો કહો; કેમકે તમે આશ્ચર્ય જોવામાંજ પ્રીતિવાળા છો.' નારદ બોલ્યા–' આ જગતમાં આશ્ચર્યરૂપ કમલામેલા નામે એક ધનસેનની કન્યા મારા જોવામાં આવી છે, પણ તેણે તે કન્યા હમણાંજ નભઃસેનને આપી દીધી છે.' આ પ્રમાણે કહી નારદ ઉડીને બીજે ચાલ્યા ગયા, પરંતુ તે સાંભળીને સાગરચંદ્ર તેમાં રક્ત થઇગયો, તેથી પીતથી ઉન્મત્ત થયેલો જેમ બધે સુવર્ણ જુએ તેમ તે સાગરચંદ્ર તેનુંજ ધ્યાન ધરી તેનેજ જોવા લાગ્યો. પછી નારદ કમલામેલાને ઘેર ગયા. તે રાજકુમારીએ આશ્ચર્ય પૂછ્યું, એટલે કૂટ બુદ્ધિવાળા નારદે કહ્યું કે 'આ જગતમાં બે આશ્ચર્ય જોયાં છે, એક તો રૂપ સંપત્તિમાં શ્રેષ્ઠ કુમાર સાગરચંદ્ર અને બીજો કુરૂપીમાં શ્રેષ્ઠ કુમાર નભઃસેન.' આ પ્રમાણે સાંભળી કમલામેલા નભઃસેનને છોડી સાગરચંદ્રમાં આસક્ત થઇ. પછી નારદે સાગરચંદ્ર પાસે જઈને તેનો રાગ જણાવ્યો. સાગરચંદ્ર કમલામેલાના વિરહરૂપ સાગરમાં પડી ગયો છે એમ જાણી તેની માતા અને બીજા કુમારો પણ વિધુર થઇ ગયા. તેવામાં શાંબ ત્યાં આવ્યો. તેણે એવી રીતે સાગરચંદ્રને બેઠેલો જોઈ પછવાડે જઈને તેની આંખોને બે હાથવડે ઢાંકી દીધી. સાગર બોલ્યો કે–'શું અહીં કમલામેલા આવી છે ?' ત્યારે શાંબ બોલ્યો–'અરે હું કમલામેલક[1] આવ્યો છું.' સાગરચંદ્રે કહ્યું ' ત્યારે બરોબર છે, તમેજ મને કમલામેલાનો મેળાપ કરાવી આપશો, જેથી હવે મારે બીજો ઉપાય ચિંતવવાની જરૂર નથી.' આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચનને શાંબે સ્વીકાર્યું નહીં, તેથી સર્વ કુમારોની સાથે તેને ઘણો મદિરા પાઇ છળ કરીને સાગરચંદ્રે કબુલ કરાવી લીધું. જ્યારે મદાવસ્થા ખીલકુલ ચાલી ગઇ ત્યારે શાંબે વિચાર્યું કે 'મેં આ દુષ્કર કાર્ય સ્વીકાર્યું છે, પણ હવે તેનો નિર્વાહ કરવો જોઇએ.' પછી પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાનું સ્મરણ કરી બીજા કુમારોને સાથે લઇ નભસેનના વિવાહને દિવસે શાંબ ઉદ્યાનમાં આવ્યો, અને ત્યાંથી કમલામેલાના ઘરસુધી સુરંગ કરાવી આસક્ત થયેલી કમલામેલાને તેના ઘરમાંથી ઉદ્યાનમાં ઉપાડી લાવી સાગરચંદ્ર સાથે વિધિપૂર્વક પરણાવી દીધી. જ્યારે તે કન્યાને ઘરમાં દીઠી નહીં ત્યારે આમતેમ તેની શોધ કરતા ધનસેનના માણસો ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં જેઓએ ખેચરનાં રૂપ લીધાં છે એવા યાદવોની વચમાં રહેલી કમલામેલાને તેમણે જોઇ, તેથી તેઓએ તે વાત કૃષ્ણને જણાવી. કૃષ્ણ ક્રોધ કરીને તે કન્યાને હરનારાઓની પાસે આવ્યા અને તેમને મારવાની ઇચ્છાથી તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, કારણ કે તે કોઇના અન્યાયને સહન કરી શકતા નહોતા. પછી શાંબ પોતાનું મૂળ રૂપ પ્રગટ કરી કમલામેલા સહિત સાગરચન્દ્રને લઇને કૃષ્ણના ચરણમાં પડ્યો. કૃષ્ણ વિલખા થઇને બોલ્યા–' અરે તેં આ શું કર્યું ? આપણા આશ્રિત નભઃસેનને તેં કેમ છેતર્યો ?' શાંબ કુમારે બધી વાત કહી

---

૧ કમળાનો મેળાપ કરાવી આપનાર

બતાવી, એટલે પછી કૃષ્ણે 'હવે શો ઉપાય' એમ કહી નભઃસેનને સમજાવ્યો, અને કમલામેલા સાગરચન્દ્રને આપી. નભઃસેન સાગરચન્દ્રનો કાંઇપણ અપકાર કરવાને અસમર્થ હતો, તેથી ત્યારથી માંડીને તે હંમેશાં સાગરચન્દ્રનું છિદ્ર શોધવા લાગ્યો.

અહીં પ્રદ્યુમ્નને વૈદર્ભી નામની સ્ત્રીથી અનિરૂદ્ધ નામે પુત્ર થયો. અનુક્રમે યૌવનવયને પામ્યો, તે વખતે શુભનિવાસ નામના નગરમાં બાણ નામે એક ઉગ્ર ખેચરપતિ હતો, તેને ઉષા નામે કન્યા હતી. તે રૂપવતી બાળાએ પોતાને યોગ્ય વર મળે તેવા હેતુથી દૃઢ નિશ્ચયવડે ગૌરી નામની વિદ્યાનું આરાધન કર્યું. તે સંતુષ્ટ થઇને બોલી– 'વત્સે ! કૃષ્ણનો પૌત્ર અનિરૂદ્ધ જે ઇંદ્ર જેવો રૂપવંત ને બળવંત છે, તે તારો ભર્તા થશે.' ગૌરી વિદ્યાના પ્રિય શંકર નામના દેવને બાણે સાધ્યો, તેથી તેણે પ્રસન્ન થઇને બાણને રણભૂમિમાં અજેય થવાનું વરદાન આપ્યું. તે વાત જાણીને ગૌરીએ શંકરને કહ્યું કે 'તમે બાણને અજેય થવાનું વરદાન આપ્યું તે સારૂં કર્યું નહિ, કારણકે મેં તેની પુત્રી ઉષાને પ્રથમ એક વરદાન આપેલ છે.' તે સાંભળી શંકરે બાણને કહ્યું કે 'તું રણમાં અજય્ય થઇશ, પણ સ્ત્રીના કાર્ય સિવાય અજય્ય થઇશ.' બાણ એટલાથી પણ પ્રસન્ન થયો.

ઉષા ઘણી સ્વરૂપવાન્ હતી, તેથી કયા કયા ખેચરોએ અને ભૂચરોએ તેને માટે બાણ પાસે માગણીઓ ન કરી ? સર્વેએ કરી, પણ કોઇની માગણી બાણને રૂચી નહીં. અનુરાગી ઉષાએ ચિત્રલેખા નામની વિદ્યાધરીને મોકલીને અનિરૂદ્ધને મનની જેમ પોતાને ઘેર બોલાવ્યો. તેને ગાંધર્વવિવાહથી પરણીને લઇ જતી વખતે અનિરૂદ્ધ આકાશમાં રહીને બોલ્યો કે 'હું અનિરૂદ્ધ ઉષાનું હરણ કરી જાઉં છું.' તે સાંભળી બાણ ક્રોધ પામ્યો, તેથી શીકારી જેમ કુતરાઓથી સુવરને રૂંધે તેમ તેણે પોતાના બાણાવળી સૈન્યથી અનિરૂદ્ધને રૂંધી દીધો. તે વખતે ઉષાએ અનિરૂદ્ધને પાઠસિદ્ધ વિદ્યાઓ આપી, તેથી પરાક્રમમાં વૃદ્ધિ પામેલા અનિરૂદ્ધે બાણની સાથે ચિરકાળ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે બાણે નાગપાશથી પ્રદ્યુમ્નના પુત્રને હાથીના બચ્ચાંની જેમ બાંધી લીધો. પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાએ તત્કાળ આ વૃત્તાંત કૃષ્ણને જણાવ્યો, એટલે કૃષ્ણ રામ, શાંબ અને પ્રદ્યુમ્નને લઇને ત્યાં આવ્યા. ગરૂડધ્વજ (કૃષ્ણ)નાં દર્શનમાત્રથી અનિરૂદ્ધના નાગપાશ તુટી ગયા. શંકરના વરદાનથી અને પોતાના બળથી ગર્વ પામેલા મદોન્મત્ત બાણે કૃષ્ણને કહ્યું કે 'અરે તું શું મારા બળને જાણતો નથી ? તેં હમેશાં પારકી કન્યાઓનું હરણ કર્યું છે, તેથી તારા પુત્ર પૌત્રોને પણ તે ક્રમવાર પ્રાપ્ત થયેલું છે, પણ હવે હું તેનું ફળ તમોને બતાવું છું.' કૃષ્ણે કહ્યું 'અરે દુરાશય ! તારી આ વચનઉક્તિ શા કામની છે ? કારણકે કન્યા તો અવશ્ય બીજાને આપવાનીજ હોય છે, તો તેને વરવામાં શો દોષ છે ?' કૃષ્ણનાં આવાં વચન સાંભળી અનેક ખેચરોથી વીંટાયેલો બાણ વિદ્યાધર ભૃકુટી ચડાવીને કૃષ્ણની ઉપર બાણો ફેંકવા લાગ્યો. બાણને છેદવામાં ચતુર એવા કૃષ્ણે તેનાં બાણોને વચમાંથીજ છેદી નાંખવા માંડ્યાં. એવી રીતે તે બંને વીરોને ઘણીવાર સુધી બાણાબાણી યુદ્ધ ચાલ્યું. છેવટે કૃષ્ણે તેને અસ્ત્રરહિત કરી કૃષ્ણે સર્પના ગરૂડ કરે તેમ તેના શરીરના કડકેકડકા કરી નાખીને તેને યમદ્વારે પહોં-

ચાડી દીધી. પછી કૃષ્ણ ઉષા સહિત અનિરૂદ્ધને લઇ શાંબ, પ્રદ્યુમ્ન અને રામની સાથે હ
પામતા પુનઃ દ્વારકામાં આવ્યા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि सागरचंद्रोपाख्यान–उषाहरण–बाणवधवर्णनो नामाऽष्टमः सर्गः ॥

सर्ग ९ मो.

ભગવાન્ શ્રી અરિષ્ટનેમિની કૌમારક્રીડા, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ.

એકદા શ્રી નેમિકુમારે બીજા કુમારોની સાથે ક્રીડા કરતાં ફરતા ફરતા કૃષ્ણ વાસુદેવની આયુધશાળામાં નિઃશંકપણે પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સૂર્યના બિંબ જેવું પ્રકાશમાન સુદર્શન ચક્ર, સર્પરાજના શરીરની જેવાં ભયંકર શાર્ઙ્ગ ધનુષ્ય, કૌમુદકી ગદા અને ખડ્ગ તેમજ વાસુદેવના યશનો કોશ હોય તેવો અને યુદ્ધરૂપ નાટકના નાંદીવાદ્ય જેવો પંચજન્ય શંખ એ તમામ તેમના જોવામાં આવ્યાં. અરિષ્ટનેમિએ કૌતુકથી શંખને લેવાની ઈચ્છા કરી, તે જોઇ એ અસ્ત્રગૃહની રક્ષા કરનાર ચારૂકૃષ્ણે પ્રણામ કરીને કહ્યુ કે–' હે કુમાર ! જો કે તમે કૃષ્ણ વાસુદેવના ભ્રાતા છો, વળી બળવાન્ છો, તથાપિ આ શંખને લેવાને પણ તમે સમર્થ નથી, તો પૂરવાને તો ક્યાંથી સમર્થ થાઓ ? આ શંખને લેવાને અને પૂરવાને કૃષ્ણ વિના બીજો કોઇ સમર્થ નથી, માટે તમે તે લેવાનો વૃથા પ્રયાસ કરશો નહી.' તે સાંભળી પ્રભુએ હસીને લીલામાત્રમાં તે શંખ ઉપાડ્યો અને અધર ઉપર જાણે દાંતની જ્યોત્સ્ના પડતી હોય તેમ શોભતા એ શખને પૂર્યો. તત્કાળ દ્વારકાપુરીના કીલ્લા સાથે અથડાતા સમુદ્રના ધ્વનિ જેવા તે નાદે આકાશ અને ભૂમિને પૂરી દીધાં. પ્રાકાર, પર્વતોનાં શિખરો અને મહેલો કંપાયમાન થયા, કૃષ્ણ રામ અને દશ દશાર્હો ક્ષોભ પામી ગયા, ગજેંદ્રો આલાનસ્તંભનુ ઉન્મૂલન કરી શૃંખલા તોડીને ત્રાસ પામી ગયા, ઘોડાઓ લગામોને નહીં ગણકારતા નાસી ગયા. વજ્રના નિર્ઘોષ જેવો તે ધ્વનિ સાંભળી નગરજનો મૂર્છા પામ્યા, અને અસ્ત્રાગારના રક્ષકો મૃત થયા હોય તેમ પડી ગયા. આ પ્રમાણેની સર્વ સ્થિતિ જોઇ કૃષ્ણ વિચાર કરવા લાગ્યા કે–'આ શંખ કોણે ફુંક્યો ? શું કોઇ ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થયો કે ઈંદ્ર પૃથ્વીપર આવ્યા ? હું જ્યારે મારો શંખ વગાડું છું ત્યારે સામાન્ય રાજાઓને ક્ષોભ થાય છે, પણ આ શખના ફુંકવાથી તો મને અને રામને પણ ક્ષોભ થયો છે.' આવી રીતે કૃષ્ણ ચિંતવતા હતા તેવામાં અસ્ત્રરક્ષકોએ આવીને જણાવ્યુ કે–'તમારા ભાઇ અરિષ્ટનેમિએ આવીને પંચજન્ય શંખને એક લીલામાત્રમાં ફુંક્યો છે.' તે સાંભળી કૃષ્ણ વિસ્મય પામી ગયા, પણ મનમાં તે વાત ઉપર શ્રદ્ધા ન આવવાથી કાંઇક વિચારમાં પડ્યા, તેવામાં તો નેમિકુમાર પણ ત્યાં આવ્યા. કૃષ્ણે સંભ્રમથી ઉભા થઇ નેમિનાથને અમૂલ્ય આસન આપ્યું અને પછી ગૌરવતાથી કહ્યું–'હે ભ્રાતા ! શું

હમણાં આ પાંચજન્ય શંખ ફુંક્યો કે જેના ધ્વનિથી બધી પૃથ્વી અદ્યાપિ પણ ક્ષોભ પામે છે?' નેમિનાથે હા પાડી, એટલે કૃષ્ણ તેમના ભુજબળની પરીક્ષા કરવાના ઈરાદાથી આદરપૂર્વક બોલ્યા–'હે ભાઈ! મારા વિના પાંચજન્ય શંખ ફુંકવાને બીજો કોઇ સમર્થ નથી, તમે શંખ ફુંક્યો તે જોઇ હુ ઘણો પ્રસન્ન થયો છું, પરંતુ હે માનદ! હવે મને વિશેષ પ્રસન્ન કરવાને માટે તમારૂં ભુજબળ બતાવો, અને મારી સાથે બાહુયુદ્ધથી યુદ્ધ કરો.' નેમિકુમારે તેમ કરવા સ્વીકાર્યું, એટલે બન્ને વીરબંધુ અનેક કુમારોથી વીંટાઇ અસ્રાગારમાં ગયા.

પ્રકૃતિથી દયાળુ એવા નેમિકુમારે વિચાર્યું કે 'જો હું છાતીથી, ભુજાથી કે ચરણથી કૃષ્ણને દબાવીશ તો તેના શા હાલ થશે? તેથી જેવી રીતે તેને અડચણ ન થાય અને તે મારી ભુજાના બળને જાણે તેવી રીતે કરવું યોગ્ય છે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી નેમિકુમારે કૃષ્ણને કહ્યું કે 'હે બંધુ! વારંવાર પૃથ્વીપર આળોટવા વિગેરેથી જે યુદ્ધ કરવું તે તો સાધારણ માણસનું કામ છે, માટે પરસ્પર ભુજાના નમાવવાવડેજ આપણું યુદ્ધ થવું જોઈએ.' કૃષ્ણે તે વચન સ્વીકારીને પોતાની ભુજા લાંબી કરી, પરંતુ વૃક્ષની શાખા જેવી તે વિશાળ ભુજાને કમળના નાળવાની જેમ લીલામાત્રમાં નેમિકુમારે નમાવી દીધી. પછી નેમિનાથે પોતાની વામ ભુજા લાંબી ધરી રાખી, એટલે કૃષ્ણ વૃક્ષને વાનર વળગે તેમ સર્વ બળવડે તેને વળગી પડ્યા, પણ નેમિકુમારના તે ભુજસ્તંભને વનનો હાથી પૃથ્વીના દાંત જેવા મહાગિરિને નમાવી શકે નહીં તેમ કિંચિત્ પણ નમાવી શકયા નહીં. પછી નેમિનાથનો ભુજસ્તંભ છોડી પોતાનું વિલખાપણું ઢાંકી દેતા કૃષ્ણ તેમને આલિંગન દઇને આ પ્રમાણે બોલ્યા–'હે પ્રિય બંધુ! જેમ રામ મારા બળથી જગતને તૃણ સમાન માને છે, તેમ હું તમારા બળથી બધા વિશ્વને તૃણ સમાન ગણું છું.' આ પ્રમાણે કહી કૃષ્ણે નેમિનાથને વિસર્જન કર્યા. રામને કહ્યું, 'હે ભાઇ! તમે બંધુ નેમિનાથનું લોકોત્તર બળ જોયું? વૃક્ષ ઉપર પક્ષીની જેમ હુ અર્ધચક્રી પણ તેની ભુજા સાથે લટકી રહ્યો! તેથી હું એમ માનુ છું કે એ નેમિનાથના બળ સમાન ચક્રવર્તી અને ઈંદ્રનું બળ પણ નથી. તેનું આવું બળ છે, તે છતાં એ આપણા અનુજ બંધુ સમગ્ર ભારતવર્ષને કેમ સાધતા નથી! આમ સુસ્ત થઈને બેસી કેમ રહે છે?' રામે કહ્યું–'ભાઈ! જેમ તે બળથી ચક્રવર્તી કરતાં પણ અધિક જણાય છે, તેમ શાંત મૂર્તિથી રાજ્યમાં પણ નિઃસ્પૃહ જણાય છે.' રામે આ પ્રમાણે કહ્યું, તે છતાં પણ પોતાના અનુજ બંધુના બળથી શંકા પામતા કૃષ્ણને દેવતાઓએ કહ્યું, "હે કૃષ્ણ! પૂર્વે શ્રી નમિપ્રભુએ કહ્યું હતુ કે 'મારી પછી નેમિનાથ તીર્થંકર થશે, તે કુમારજ રહેશે, માટે તેને રાજ્યલક્ષ્મીની ઇચ્છા નથી. તે સમયની રાહ જુવે છે. યોગ્ય સમય પ્રાપ્ત થયે જન્મબ્રહ્મચારી રહીને તે દીક્ષા ગ્રહણ કરશે, માટે તમે જરા પણ બીજી ચિંતા કરશો નહીં.' દેવતાનાં આ પ્રમાણેનાં વચન સાંભળી કૃષ્ણે પ્રસન્ન થઇ રામને વિદાય કર્યા. પછી પોતે અંતઃપુરમાં જઇ ત્યાં નેમિનાથને બોલાવ્યા.

બન્ને બંધુઓએ રત્નના સિંહાસન ઉપર બેસી વારાંગનાઓએ ઢોળેલા જળકળશવડે સ્નાન કર્યું. દેવદૂષ્ય વસ્ત્રથી અંગ લુહી દિવ્ય ચંદનનું વિલેપન કર્યું. પછી ત્યાં બેસી બન્ને વીરોએ સાથેજ ભોજન કર્યું. પછી કૃષ્ણે અંતઃપુરના રક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે 'આ નેમિનાથ મારા બંધુ છે અને મારાથી અધિક છે; માટે તેમને અંતઃપુરમાં જતાં તમારે ક્યારે પણ અટકાવના નહીં. સર્વ ભ્રાતૃપત્નીઓ (ભોજાઈઓ)ની વચમાં એ નેમિકુમાર ભલે ક્રીડા કરે, તેમાં કાંઇ પણ દોષ નથી.' પછી સત્યભામા વિગેરે પોતાની પત્નીઓને આજ્ઞા કરી કે 'આ નેમિકુમાર મારા પ્રાણ જેવા છે, તે તમારા દિયર થાય છે, તેનું માન રાખજો અને તેની સાથે નિઃશંકપણે ક્રીડા કરજો.' આ પ્રમાણે કૃષ્ણે કહ્યું, એટલે અંતઃપુરની સ્ત્રીઓએ તેજ વખતે નેમિકુમારની પૂજા કરી. પછી નેમિકુમાર ભોગથી પરાઙ્મુખ અને નિર્વિકારીપણે તેમની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા, અને પોતાની સદૃશજ અરિષ્ટનેમિ કુમારની સાથે કૃષ્ણ અંતઃપુર સહિત હર્ષથી ક્રીડાગિરિ વિગેરેમાં રમવા લાગ્યા.

એક વખતે વસંતઋતુમાં કૃષ્ણ નેમિનાથ, નગરજનો અને સર્વ યાદવોની સાથે અંતપુર સહિત રૈવતાચળના ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવાને ગયા. જેમ નંદનવનમાં સુર અસુરના કુમારો ક્રીડા કરે તેમ ત્યાં યાદવકુમારો અને નગરજનો વિવિધ ક્રીડા કરવા લાગ્યા. કોઈ બકુલ વૃક્ષની તળે બેસી બોરસલીનાં પુષ્પોની પુશળોથી સુગંધી અને કામદેવની જીવનઔષધિરૂપ મદિરાનું મદિરાપાન કરવાની ભૂમિમાં બેસીને પાન કરવા લાગ્યા, કોઇ વીણા વગાડવા લાગ્યા, કોઇ ઉંચે સ્વરે વસંત રાગ ગાવા લાગ્યા, કોઇ મદિરાથી મત્ત થઇ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે કિંનરની જેમ નાચવા લાગ્યા, ચંબેલી, અશોક અને બોરસલી વિગેરે વૃક્ષોપરથી કોઇ પુષ્પહર વિદ્યાધરોની જેમ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે પુષ્પો ચુંટવા લાગ્યા, કોઈ ચતુર માળીની જેમ પુષ્પોનાં આભૂષણો ગુંથી ગુંથીને રમણીઓનાં અંગમાં પહેરાવવા લાગ્યા, કોઈ નવપલ્લવની શય્યામાં અને લતાગૃહમાં કાંદર્પિક દેવની જેમ યુવતિ સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા, કોઇ ગાઢ રતિથી શ્રાંત થઇ પાણીની નીકને તીરે લોટતા ભોગીઓ ભોગી (સર્પ)ની જેમ મલયાચળના પવનનું પાન કરવા લાગ્યા, કોઈ કંકિલ્લિના વૃક્ષની શાખા સાથે હીંચકા બાંધી રતિ અને કામદેવની જેમ પોતાની અંગના સાથે હીંચકવા લાગ્યા, અને કેટલાક કામદેવના શાસનમાં વર્ત્તતા પુરૂષો કંકિલ્લિનાં વૃક્ષોને પોતાની પ્રિયાના ચરણઘાત કરાવવાવડે, બોરસલીનાં વૃક્ષોને મદિરાનો ગંડૂષ નખાવવાવડે, તિલકનાં વૃક્ષોને સરાગ દૃષ્ટિએ જોવરાવવાવડે, કુરૂબકનાં વૃક્ષોને ગાઢ આલિંગન અપાવવાવડે અને તે સિવાય બીજા પ્રકારના દોહદથી બીજાં વૃક્ષોને વિશેષ પ્રકારે પુષ્પિત કરવા લાગ્યા.

તે વખતે કૃષ્ણ વાસુદેવ પણ નેમિકુમારને સાથે રાખી સત્યભામા વિગેરે સ્ત્રીઓથી પરવર્યા સતા વનના હાથીની જેમ આમતેમ ભમવા લાગ્યા. ત્યાં નેમિકુમારને જોઈ કૃષ્ણને વિચાર થયો કે 'જો નેમિનાથનું મન ભોગમાં લગ્ન થાય તોજ મારી લક્ષ્મી કૃતાર્થ થાય અને ત્યારેજ મારૂં સૌભ્રાતૃપણું પણ ગણાય, તેથી આલંબન, ઉદ્દીપન અને વિભાવ અનુભાવ વારંવાર કરવાવડે આ નેમિકુમારને મારે અનુકૂળ કરવા કે તેથી કદિ મારો આ

મનોરથ પૂર્ણ થાય.' આ પ્રમાણે વિચારી કૃષ્ણે પોતાને હાથે એક પુષ્પમાળા ગુંથીને બીજા મુક્તાહારની જેમ નેમિકુમારના કંઠમાં આરોપણ કરી. પછી કૃષ્ણનો ભાવ જાણીને સત્યભામા વિગેરે ચતુર રમણીઓ પણ વિચિત્ર પુષ્પાભરણથી શ્રી નેમિને શૃંગાર કરવા લાગી, કોઇ તેમના પૃષ્ઠ ઉપર પોતાના પુષ્ટ અને ઉન્નત સ્તનનો સ્પર્શ કરી તેમનો કેશપાસ સુંદર પુષ્પમાળાવડે ગુંથવા લાગી, કોઈ હરિવલ્લભા ઉંચી ભુજલતા કરવાવડે કરમૂળને બતાવતી સતી નેમિકુમારના મસ્તક ઉપર મુકુટ ગુથવા લાગી, કોઇ હાથવડે પકડી રાખીને તેમના કર્ણમાં કામદેવના જયધ્વજ જેવું કર્ણાભૂષણ રચવા લાગી અને કોઇ તેમની સાથે ક્રીડામાં વિશેષ કાળક્ષેપ કરવાની ઇચ્છાથી તેમની ભુજાપર વારંવાર નવું નવું કેયૂર બાંધવા લાગી. આ પ્રમાણે તેઓએ ઋતુને અનુસરતો શ્રી નેમિકુમારનો અનેક પ્રકારનો ઉપચાર કર્યો. તેજ પ્રમાણે નેમિકુમારે પણ નિર્વિકાર ચિત્તે તેમના પ્રત્યે ઉપચાર કર્યો.

એવી રીતે વિચિત્ર ક્રીડાઓથી એક અહોરાત્ર ત્યાંજ નિર્ગમન કરીને કૃષ્ણ પરિવાર સાથે પાછા દ્વારકામાં આવ્યા. રાજા સમુદ્રવિજય, બીજા દશાર્હ અને કૃષ્ણ સર્વે નેમિનાથને પાણિગ્રહણ કરાવવામાં સર્વદા ઉત્કંઠિત રહેવા લાગ્યા. એમ ક્રીડા કરતા નેમિ અને કૃષ્ણની વસંતઋતુ વીતી ગઈ, અને કામદેવની જેમ સૂર્યને પ્રૌઢ કરતી ગ્રીષ્મઋતુ પ્રાપ્ત થઇ, તે વખતે કૃષ્ણના પ્રતાપની જેમ બાળસૂર્ય પણ અસહ્ય થઇ પડ્યો, અને પ્રાણીઓના કર્મની જેમ રાત્રીએ પણ ધર્મ (તાપ) શાંત થતો નહીં. તે ઋતુમાં યુવાન પુરૂષો શ્વેત કદલીની ત્વચા જેવાં કોમળ અને કસ્તુરીથી ધુપિત એવાં વસ્ત્રો પહેરવા લાગ્યા, સ્ત્રીઓ કામદેવના શાસનની જેમ હાથીના કર્ણ જેવા ચળાચળ પંખાને જરાવાર પણ ન છોડવા લાગી, યુવાનો વિચિત્ર પુષ્પરસવડે દ્વિગુણ સુગંધી કરેલા ચંદનજળને પોતાની ઉપર વારંવાર છાંટવા લાગ્યા, નારીઓ હૃદયપર સર્વ બાજુ કમળનાળ રાખવાવડે મુક્તાહારથી પણ અધિક સૌભાગ્ય (શોભા) પામવા લાગી. વારંવાર બાહુથી ગાઢ આલિંગન કરતા યુવાનો પ્રિયાની જેમ જળાર્દ્ર વસ્તુને છાતીપરજ રાખવા લાગ્યા. આવી ધર્મથી ભીષ્મ એવી ગ્રીષ્મઋતુમાં કૃષ્ણ અંતઃપુર સાથે નેમિનાથને લઇને રૈવતગિરિના ઉદ્યાનમાંહેના સરોવરે ક્રીડા કરવા માટે આવ્યા. પછી માનસસરોવરમાં હંસની જેમ તે સરોવરમાં કૃષ્ણ અંતઃપુર અને નેમિનાથ સહિત જળક્રીડા કરવાને પેઠા. તેમાં કંઠસુધી મગ્ન થયેલી કૃષ્ણની સ્ત્રીઓના મુખ નવીન ઉદ્દભવી નીકળેલ કમલિનીના ખંડની ભ્રાંતિને ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યાં. કૃષ્ણે કોઇ રમણીની ઉપર જળની અંજલિ નાખી, એટલે તે ચતુરાએ ગંડૂષના જળથીજ કૃષ્ણની પર સામો આક્ષેપ કર્યો. કેટલીક જળભીરૂ વામા કૃષ્ણને વળગી પડતી, તેથી કૃષ્ણ બરાબર પુતળીઓવાળા સ્તંભની શોભાને ધારણ કરતા હતા. જળકલ્લોલની જેમ વારંવાર ઉછળતી મૃગાક્ષીઓ કૃષ્ણના ઉરઃસ્થળમાં વેગથી અફળાતી હતી. જળના આઘાતથી તે રમણીઓની દૃષ્ટિ તામ્રવર્ણી થઈ જતી તે જાણે પોતાના ભૂષણરૂપી અંજનના નાશથી તેઓને અધિક રોષ થયો હોયની તેવી દેખાતી હતી. કૃષ્ણ કોઇ સ્ત્રીને તેની

પ્રતિપક્ષી સપત્નીના નામથી બોલાવતા હતા, તેથી તે હાથીની સુંઢની જેમ કમળવડે કૃષ્ણને પ્રહાર કરતી હતી. કોઇ બાળાને કૃષ્ણ ઘણીવાર જોતા હતા, તેથી તેની પ્રતિપક્ષી બીજી સ્ત્રી ઈર્ષ્યા ધરીને કૃષ્ણનાં નેત્ર ઉપર કમળરજ મિશ્રિત જળથી તાડન કરતી હતી: કેટલીક મૃગનેત્રા યુવતિઓ ગોપપણાની રાસલીલાને સંભારીને કૃષ્ણની આસપાસ ફરતી હતી. તે વખતે નેમિકુમાર નિર્વિકાર છતાં પણ ભાઈના આગ્રહથી અનેક પ્રકારે હાંસી કરતી એવી ભ્રાતૃપત્નીઓ સાથે ક્રીડા કરતા હતા. 'દિયરજી ! હવે કયાં જાઓ છો?' એમ કહી કૃષ્ણની સ્ત્રીઓ એક સાથે હાથે તાડિત કરેલા જળવડે નેમિને આચ્છોટન કરવા લાગી. તે વખતે જળના છાંટાને ઉડાડતી કૃષ્ણની સ્ત્રીઓના કરથી શ્રી નેમિપ્રભુ પલ્લવિત વૃક્ષની જેવા શોભવા લાગ્યા. પછી તે સ્ત્રીઓ જળક્રીડાના મિષથી સ્ત્રીસ્પર્શ જણાવવાને નેમિકુમારના કંઠમાં વળગી પડી. છાતીવડે છાતીપર અથડાણી અને ભુજાવડે લપટાઇ ગઇ. કોઇ રમણીય છત્રની જેમ નેમિકુમારની ઉપર સહસ્રપત્ર કમળ રાખીને જાણે અંતઃપુરની છત્રધારિણી હોય તેમ દેખાવા લાગી. કોઇ સ્ત્રીએ હાથીના કંઠમાં તેના બંધનની શૃંખલા નાખે તેમ નેમિકુમારના કંઠકંદલમાં કમળનાળનું આરોપણ કર્યું. કોઈ બાળાએ કાંઈક બ્હાનું કાઢીને નેમિનાથનું હૃદય કે જે કામદેવના અસ્ત્રોથી અનાહત[1] હતું, તેની ઉપર શતપત્ર કમળવડે તાડન કર્યું. નેમિકુમારે પણ તે સર્વ ભ્રાતૃપત્નીઓની સાથે કૃતપ્રતિકૃતપણે[2] ચિરકાળ નિર્વિકાર ચિત્તે ક્રીડા કરી. પોતાના અનુજને ક્રીડા કરતા જોઈ કૃષ્ણને એટલો બધો હર્ષ થયો કે જેથી તે સરોવરના જળમાં નંદીવરમાં હાથીની જેમ ચિરકાળ સુધી ઉભા રહ્યા. પછી કૃષ્ણ જળક્રીડાને સમાપ્ત કરીને સરોવરમાંથી બહાર નીકળ્યા એટલે સત્યભામા તથા રૂક્મિણી વિગેરે સ્ત્રીઓ પણ તીર ઉપર આવીને ઉભી રહી.

નેમિકુમાર સરોવરમાંથી હંસની જેમ બહાર નીકળ્યા, અને જ્યાં રૂક્મિણી વિગેરે ઉભી હતી તે તીર ઉપર જઈને ઉભા રહ્યા. તત્કાળ રૂક્મિણી વિગેરેએ ઉભા થઇ તેમને રત્નાસન આપ્યું; અને પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રવડે તેમના અંગને જળ રહિત કર્યું. તે વખતે સત્યભામા મશ્કરી અને વિનયપૂર્વક બોલી–"દિયરજી ! તમે હમેશાં અમારૂં કહેવું સહન કરો છો, તેથી હું નિર્ભય થઇને કહું છું કે 'હે સુંદર ! તમે સોળ હજાર સ્ત્રીઓના ભર્ત્તા શ્રી કૃષ્ણના ભાઇ થઇને એક કન્યા પણ કેમ પરણતા નથી ? આ ત્રણ લોકમાં તમારૂં શરીર અપ્રતિમ રૂપલાવણ્યથી પવિત્ર છે અને નવીન યૌવન છે, છતાં તમારી આવી સ્થિતિ કેમ છે ? તમારાં માતા પિતા, તમારા ભાઇઓ અને સર્વ ભોજાઇઓ વિવાહ કરવાને માટે તમાની પ્રાર્થના કરીએ છીએ, તેથી અમારી સર્વની ઇચ્છા પૂર્ણ કરો. વંઠની જેમ પત્ની વિના એક અગવાળા રહી તમે કેટલોક કાળ નિર્ગમન કરશો ? તેનો તમે પોતેજ વિચાર કરો. હે કુમાર ! શું તમે અજ્ઞ છો ? વા નીરસ છો ? વા નપુંસક છો ? તે અમોને કહો, કેમકે સ્ત્રીભોગ વિના અરણ્યનાં પુષ્પની જેમ તમે નિષ્ફળ યૌવન ગુમાવો છો. જેમ શ્રી ઋષભનાથે પ્રથમ તીર્થ પ્રવર્ત્તાવ્યું, તેમ તેઓએ સાંસારિક અવસ્થામાં વિવાહ-

૧ નહીં હણાયેલું. ૨ તે કરે તેમ પોતે કરવું.

મગળ વિગેરે પણ પ્રથમ બતાવ્યા છે. યોગ્ય સમયે રૂચિ પ્રમાણે ખુશીથી બ્રહ્મચર્ય પાળજો, પણ ગૃહસ્થપણામાં અશુચિ સ્થાનમાં મન્ત્રોદ્દગારની જેમ બ્રહ્મચર્ય પાળવુ ઉચિત નથી.' પછી જાબવતી બોલી–' અરે કુમાર ! તમારા વશમાંજ મુનિસુવ્રત પ્રભુ થયા છે, તેઓ વિવાહ કરી પુત્ર ઉત્પન્ન થયા પછી તીર્થંકર થયા હતા તે સિવાય જિનશાસનમાં બીજા ઘણા મહાત્માઓ વિવાહ કર્યા પછી મુક્ત થયેલા અને થવાના સભળાય છે, તે પણ તમે જાણો છો, છતાં તમે કોઈ નવીન મુમુક્ષુ થયેલા છો કે જે મુક્તજનનો માર્ગ છોડી જન્મથીજ સ્ત્રીપરાઙ્મુખ રહો છો.' પછી સત્યભામા પ્રણયકોપ કરીને બોલી કે ' હે સખિ! તુ શા માટે એને સામવચને[1] કહે છે ? એ સામવચનથી સાધ્ય નથી. પિતાએ, જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાએ અને બીજાઓએ પણ વિવાહ માટે પ્રાર્થના કરી, તોપણ તેમણે તેઓનું પણ માન રાખ્યું નથી, માટે આપણે બધી એકત્ર થઈ તેને અહી રોકી રાખો. જો તે આપણું વચન માને તો તેને છોડવા, નહીં તો છોડવાજ નહી.' પછી લક્ષ્મણા વિગેરે બીજી સ્ત્રીઓ બોલી–' બ્હેન ! એમ ન થાય, એ આપણા દિયર છે, તેથી આપણે આરાધવા યોગ્ય છે, માટે એમને કોપ કરીને તમારે કાંઇ કહેવું નહીં, તેમને તો ગમે તે રીતે પ્રસન્ન કરવા એજ ઉપાય છે.' તેઓએ એમ કહ્યુ એટલે પછી રૂકૂમિણી વિગેરે કૃષ્ણની સર્વ સ્ત્રીઓ વિવાહને માટે આગ્રહપૂર્વક પ્રાર્થના કરતી સતી નેમિકુમારના ચરણમાં પડી. આવી રીતે સ્ત્રીઓ પ્રાર્થના કરતી હતી તે જોઇ કૃષ્ણ પણ સમીપ આવી વિવાહને માટે નેમિકુમારની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. તે વખતે બીજા યાદવો પણ ત્યાં આવીને બોલ્યા કે ' હે કુમાર ! આ ભાઇનું વચન માનો અને શિવાદેવી, સમુદ્રવિજય અને બીજા સ્વજનોને પણ આનદ આપો.' જ્યારે આ પ્રમાણે બધા મળીને આગ્રહથી તેમને દબાણ કરવા લાગ્યા એટલે નેમિનાથ વિચારવા લાગ્યા કે ' અહો ! આ સર્વની કેવી અજ્ઞાનતા છે ? આ સમયે મારી દાક્ષિણ્યતાને પણ ધિક્કાર છે ! કેવળ આ લોકો પોતેજ સસાર-સમુદ્રમાં પડતા નથી, પણ તેઓ સ્નેહશિલા બાંધીને બીજાઓને પણ સંસારસમુદ્રમાં પાડે છે, માટે હમણાં તો આ સર્વનુ વચન માત્ર વાણીથી માની લેવુ. પછી જ્યારે સમય આવે ત્યારે તો અવશ્ય આત્મહિતજ કરવુ. પૂર્વે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુએ જે વિવાહ કર્યો હતો તે માત્ર પોતાનાં તેવાં ભોગ્યકર્મને લીધેજ, કારણ કે કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને શ્રી નેમિએ તે સર્વેનુ વચન સ્વીકાર્યું, તે સાંભળી સમુદ્રવિજય વિગેરે સર્વે ઘણો હર્ષ પામ્યા.

પછી કૃષ્ણ ગ્રીષ્મઋતુને સાંજ નિર્ગમન કરીને પરિવાર સાથે નેમિને યોગ્ય કન્યા જોવાને ઉત્સુક થઇ દ્વારકામાં આવ્યા ત્યાં સત્યભામાએ કહ્યું કે ' હે નાથ ! મારી રાજી-મતી નામે એક નાની બ્હેન છે, તે અરિષ્ટનેમિને બરાબર યોગ્ય છે.' તે સાંભળી કૃષ્ણ બોલ્યા–' હે સત્યભામા ! તમે ખરેખરા મારા હિતકારી છો, કારણ કે નેમિનાથને યોગ્ય સ્ત્રીની ચિંતારૂપ સાગરમાંથી તમે મારો ઉદ્ધાર કર્યો છે.' પછી કૃષ્ણ પોતેજ તત્કાળ

[1] મીઠે વચને

પ્રતિપક્ષી સપત્નીના નામથી બોલાવતા હતા, તેથી તે હાથીની સુંઢની જેમ કમળવડે કૃષ્ણને પ્રહાર કરતી હતી. કોઇ બાળાને કૃષ્ણ ઘણીવાર જોતા હતા, તેથી તેની પ્રતિપક્ષી બીજી સ્ત્રી ઈર્ષ્યા ધરીને કૃષ્ણનાં નેત્ર ઉપર કમળરજ મિશ્રિત જળથી તાડન કરતી હતી. કેટલીક મૃગનેત્રા યુવતિઓ ગોપપણાની રાસલીલાને સંભારીને કૃષ્ણની આસપાસ ફરતી હતી. તે વખતે નેમિકુમાર નિર્વિકાર છતાં પણ ભાઈના આગ્રહથી અનેક પ્રકારે હાંસી કરતી એવી ભ્રાતૃપત્નીઓ સાથે ક્રીડા કરતા હતા. 'દિયરજી ! હવે કયાં જાઓ છો?' એમ કહી કૃષ્ણની સ્ત્રીઓ એક સાથે હાથે તાડિત કરેલા જળવડે નેમિને આચ્છોટન કરવા લાગી. તે વખતે જળના છાંટાને ઉડાડતી કૃષ્ણની સ્ત્રીઓના કરથી શ્રી નેમિપ્રભુ પલ્લવિત વૃક્ષની જેવા શોભવા લાગ્યા. પછી તે સ્ત્રીઓ જળક્રીડાના મિષથી સ્ત્રીસ્પર્શ જણાવવાને નેમિકુમારના કંઠમાં વળગી પડી. છાતીવડે છાતીપર અથડાણી અને ભુજાવડે લપટાઇ ગઇ. કોઇ રમણીય છત્રની જેમ નેમિકુમારની ઉપર સહસ્રપત્ર કમળ રાખીને જાણે અંતઃપુરની છત્રધારિણી હોય તેમ દેખાવા લાગી. કોઇ સ્ત્રીએ હાથીના કંઠમાં તેના બંધનની શૃંખલા નાખે તેમ નેમિકુમારના કંઠકંદલમાં કમળનાળનું આરોપણ કર્યું. કોઈ બાળાએ કાંઈક બ્હાનું કાઢીને નેમિનાથનું હૃદય કે જે કામદેવના અસ્ત્રોથી અનાહત[1] હતું, તેની ઉપર શતપત્ર કમળવડે તાડન કર્યું. નેમિકુમારે પણ તે સર્વ ભ્રાતૃપત્નીઓની સાથે કૃતપ્રતિકૃતપણે[2] ચિરકાળ નિર્વિકાર ચિત્તે ક્રીડા કરી. પોતાના અનુજને ક્રીડા કરતા જોઈ કૃષ્ણને એટલો બધો હર્ષ થયો કે જેથી તે સરોવરના જળમાં નંદીવરમાં હાથીની જેમ ચિરકાળ સુધી ઉભા રહ્યા. પછી કૃષ્ણ જળક્રીડાને સમાપ્ત કરીને સરોવરમાંથી બહાર નીકળ્યા એટલે સત્યભામા તથા રૂક્મિણી વિગેરે સ્ત્રીઓ પણ તીર ઉપર આવીને ઉભી રહી.

નેમિકુમાર સરોવરમાંથી હંસની જેમ બહાર નીકળ્યા, અને જ્યાં રૂક્મિણી વિગેરે ઉભી હતી તે તીર ઉપર જઈને ઉભા રહ્યા. તત્કાળ રૂક્મિણી વિગેરેએ ઉભા થઇ તેમને રત્નાસન આપ્યું, અને પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રવડે તેમના અંગને જળ રહિત કર્યું. તે વખતે સત્યભામા મશ્કરી અને વિનયપૂર્વક બોલી—"દિયરજી ! તમે હમેશાં અમારૂં કહેવું સહન કરો છો, તેથી હું નિર્ભય થઇને કહું છું કે 'હે સુંદર ! તમે સોળ હજાર સ્ત્રીઓના ભર્તા શ્રી કૃષ્ણના ભાઇ થઇને એક કન્યા પણ કેમ પરણતા નથી? આ ત્રણ લોકમાં તમારૂં શરીર અપ્રતિમ રૂપલાવણ્યથી પવિત્ર છે અને નવીન યૌવન છે, છતાં તમારી આવી સ્થિતિ કેમ છે? તમારાં માતા પિતા, તમારા ભાઇઓ અને સર્વ ભોજાઇઓ વિવાહ કરવાને માટે તમારી પ્રાર્થના કરીએ છીએ, તેથી અમારી સર્વની ઇચ્છા પૂર્ણ કરો. વંઢની જેમ પત્ની વિના એક અગત્યાળા રહી તમે કેટલોક કાળ નિર્ગમન કરશો? તેનો તમે પોતેજ વિચાર કરો. હે કુમાર ! શું તમે અજ્ઞ છો? વા નીરસ છો? વા નપુંસક છો? તે અમોને કહો, કેમકે સ્ત્રીભોગ વિના અરણ્યનાં પુષ્પની જેમ તમે નિષ્ફળ યૌવન ગુમાવો છો. જેમ શ્રી ઋષભનાથે પ્રથમ તીર્થ પ્રવર્ત્તાવ્યું, તેમ તેઓએ સાંસારિક અવસ્થામાં વિવાહ-

---

૧ નહીં હણાયેલું. ૨ તે કરે તેમ સામે કરવું

મંગળ વિગેરે પણ પ્રથમ બતાવ્યા છે. યોગ્ય સમયે રૂચિ પ્રમાણે ખુશીથી બ્રહ્મચર્ય પાળજો, પણ ગૃહસ્થપણામાં અશુચિ સ્થાનમાં મંત્રોદ્ગારની જેમ બ્રહ્મચર્ય પાળવું ઉચિત નથી.' પછી જાંબવતી બોલી–' અરે કુમાર ! તમારા વંશમાંજ મુનિસુવ્રત પ્રભુ થયા છે, તેઓ વિવાહ કરી પુત્ર ઉત્પન્ન થયા પછી તીર્થંકર થયા હતા. તે સિવાય જિનશાસનમાં બીજા ઘણા મહાત્માઓ વિવાહ કર્યા પછી મુક્ત થયેલા અને થવાના સંભળાય છે, તે પણ તમે જાણો છો, છતાં તમે કોઈ નવીન મુમુક્ષુ થયેલા છો કે જે મુક્તજનનો માર્ગ છોડી જન્મથીજ સ્ત્રીપરાઙ્મુખ રહો છો.' પછી સત્યભામા પ્રણયકોપ કરીને બોલી કે ' હે સખિ! તું શા માટે એને સામવચને[1] કહે છે ? એ સામવચનથી સાધ્ય નથી પિતાએ, જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાએ અને બીજાઓએ પણ વિવાહ માટે પ્રાર્થના કરી, તોપણ તેમણે તેઓનું પણ માન રાખ્યું નથી, માટે આપણે બધી એકત્ર થઈ તેને અહીં રોકી રાખો. જો તે આપણું વચન માને તો તેને છોડવા, નહીં તો છોડવાજ નહીં' પછી લક્ષ્મણા વિગેરે બીજી સ્ત્રીઓ બોલી–' બ્હેન ! એમ ન થાય, એ આપણા દિયર છે, તેથી આપણે આરાધવા યોગ્ય છે, માટે એમને કોપ કરીને તમારે કાંઇ કહેવું નહીં, તેમને તો ગમે તે રીતે પ્રસન્ન કરવા એજ ઉપાય છે ' તેઓએ એમ કહ્યું એટલે પછી રૂક્મિણી વિગેરે કૃષ્ણની સર્વ સ્ત્રીઓ વિવાહને માટે આગ્રહપૂર્વક પ્રાર્થના કરતી સતી નેમિકુમારના ચરણમાં પડી. આવી રીતે સ્ત્રીઓ પ્રાર્થના કરતી હતી તે જોઇ કૃષ્ણ પણ સમીપ આવી વિવાહને માટે નેમિકુમારની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. તે વખતે બીજા યાદવો પણ ત્યાં આવીને બોલ્યા કે ' હે કુમાર ! આ ભાઇનું વચન માનો અને શિવાદેવી, સમુદ્રવિજય અને બીજા સ્વજનોને પણ આનંદ આપો.' જ્યારે આ પ્રમાણે બધા મળીને આગ્રહથી તેમને દબાણ કરવા લાગ્યા એટલે નેમિનાથ વિચારવા લાગ્યા કે ' અહો ! આ સર્વની કેવી અજ્ઞાનતા છે ? આ સમયે મારી દાક્ષિણ્યતાને પણ ધિક્કાર છે ! કેવળ આ લોકો પોતેજ સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા નથી, પણ તેઓ સ્નેહશિલા બાંધીને બીજાઓને પણ સંસારસમુદ્રમાં પાડે છે, માટે હમણાં તો આ સર્વનું વચન માત્ર વાણીથી માની લેવું. પછી જ્યારે સમય આવે ત્યારે તો અવશ્ય આત્મહિતજ કરવું. પૂર્વે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુએ જે વિવાહ કર્યો હતો તે માત્ર પોતાનાં તેવાં ભોગ્યકર્મને લીધેજ, કારણ કે કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને શ્રી નેમિએ તે સર્વેનું વચન સ્વીકાર્યું, તે સાંભળી સમુદ્રવિજય વિગેરે સર્વે ઘણો હર્ષ પામ્યા.

પછી કૃષ્ણ ગ્રીષ્મઋતુને સાંજ નિર્ગમન કરીને પરિવાર સાથે નેમિને યોગ્ય કન્યા જોવાને ઉત્સુક થઇ દ્વારકામાં આવ્યા. ત્યાં સત્યભામાએ કહ્યું કે ' હે નાથ ! મારી રાજીમતી નામે એક નાની બ્હેન છે, તે અરિષ્ટનેમિને બરાબર યોગ્ય છે.' તે સાંભળી કૃષ્ણ બોલ્યા–' હે સત્યભામા ! તમે ખરેખરા મારા હિતકારી છો, કારણ કે નેમિનાથને યોગ્ય સ્ત્રીની ચિંતારૂપ સાગરમાંથી તમે મારો ઉદ્ધાર કર્યો છે.' પછી કૃષ્ણ પોતેજ તત્કાળ

---

૧ મીઠે વચને

ઉગ્રસેનને ઘેર ગયા. માર્ગમાં યાદવોએ અને નગરજનોએ સંભ્રમથી તેમને જતા જોયા. ઉગ્રસેને અર્ઘ્યપાદ્ય વિગેરેથી કૃષ્ણનો સત્કાર કરી સિંહાસનપર બેસાડીને આગમનનું કારણ પૂછ્યું. કૃષ્ણ બોલ્યા–' હે રાજન્ ! તમારે રાજીમતી નામની કન્યા છે, તે મારા અનુજ ભાઇ નેમિ કે જે મારાથી ગુણમાં અધિક છે, તેને યોગ્ય છે.' આવાં કૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ઉગ્રસેન બોલ્યા–' હે પ્રભુ ! આજે અમારાં ભાગ્ય ફળ્યાં કે જેથી તમે અમારે ઘેર આવ્યા અને વળી અમને કૃતાર્થ કર્યા. હે સ્વામિન્ ! આ ગૃહ, આ લક્ષ્મી, આ અમે, આ પુત્રી અને બીજું બધું સર્વ તમારે આધીન છે, તેથી સ્વાધીન વસ્તુમાં પ્રાર્થના શી ?' ઉગ્રસેનનાં આવાં વચન સાંભળી કૃષ્ણ ખુશી થયા, અને શીઘ્ર સમુદ્રવિજય પાસે આવી તે ખબર આપ્યા. સમુદ્રવિજયે કહ્યું–' હે વત્સ ! તમારી પિતૃભક્તિ અને ભ્રાતૃવાત્સલ્ય જોઇ મને ઘણો હર્ષ થાય છે. વળી તમે મારા નેમિકુમારને ભોગાભિમુખ કર્યા, તેથી અમને ઘણોજ આનંદ ઉપજ્યો છે; કેમકે અરિષ્ટનેમિ વિવાહ કરવાનું કબુલ કરે તો ઠીક, એ મનોરથ આટલા વખત સુધી અમારા મનમાંજ લીન થઇ જતો હતો.' પછી રાજા સમુદ્રવિજયે ક્રોષ્ટુકિને બોલાવીને નેમિનાથ અને રાજીમતીના વિવાહને માટે શુભ દિવસ પૂછ્યો, એટલે ક્રોષ્ટુકિએ કહ્યું કે 'હે રાજન્ ! વર્ષાકાળમાં સાધારણ શુભ કાર્યનો પણ આરંભ કરવો કહ્યો નથી તો વિવાહની તો વાતજ શી કરવી ?' સમુદ્રવિજયે કહ્યું, ' આ વખતે જરા પણ કાળક્ષેપ કરવો યોગ્ય નથી, કારણ કે કૃષ્ણે માંડમાંડ નેમિનાથને વિવાહને માટે મનાવ્યા છે, તેથી વિઘ્ન ન આવે તેવો નજીકમાંજ કોઈ વિવાહનો દિવસ બતાવો અને તમારી અનુજ્ઞાથી ગાંધર્વવિવાહની જેમ એ વિવાહ થઇ જાઓ.' ક્રોષ્ટુકિએ વિચારીને કહ્યું, ' હે યદુપતિ ! જો એમજ હોય તો પછી શ્રાવણ માસની શુકલ ષષ્ઠીએ એ કાર્ય કરો.' રાજાએ ક્રોષ્ટુકિને સત્કાર કરી વિદાય કર્યો. પછી એ વાર્તા ઉગ્રસેનને કહેવરાવી, અને બંને તે કાર્યમાં તૈયાર થયા. કૃષ્ણે પણ દ્વારકામાં પ્રત્યેક દુકાને, પ્રત્યેક દરવાજે અને પ્રત્યેક ગૃહે રત્નમય માંચા અને તોરણ વિગેરે રચાવ્યાં. વિવાહનો દિવસ નજીક આવ્યો એટલે દશાર્હ અને રામ કૃષ્ણ વિગેરે એકઠા થયા. શિવાદેવી, રોહિણી અને દેવકી વિગેરે માતાઓ, રેવતી પ્રમુખ રામની પત્નીઓ અને સત્યભામા વિગેરે કૃષ્ણની પત્નીઓ, ધાત્રીઓ અને બીજી ગોત્રવૃદ્ધ તેમજ સૌભાગ્યવતી રમણીઓ એકઠી થઇને ઉંચે સ્વરે ગીત ગાવા લાગી. સર્વેએ મળીને નેમિકુમારને પૂર્વાભિમુખે ઉત્તમ આસન પર બેસાડ્યા, અને રામ કૃષ્ણે પ્રીતિથી પોતાની જાતે તેમને ન્હવરાવ્યા. પછી નેમિકુમારને હાથે મંગળસૂત્ર બાંધી હાથમાં બાણ આપીને કૃષ્ણ ઉગ્રસેનને ઘેર ગયા. ત્યાં પૂર્ણચંદ્ર જેવા મુખવાળી રાજીમતીને પણ કૃષ્ણે તેવી રીતેજ સ્નાનાદિ કરાવીને તૈયાર કર્યા. ફરી પાછા પોતાને ઘેર આવ્યા.

તે રાત્રી નિર્ગમન કરીને પ્રાતઃકાળે નેમિનાથને વિવાહ માટે ઉગ્રસેનને ગૃહે લઇ જવાને તૈયાર કર્યા. શ્વેત છત્ર માથે ધર્યું, બન્ને પડખે શ્વેત ચામરો વીંઝાવા માંડ્યાં, છેડા સહિત બે શ્વેત વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં, મુક્તાફળનાં આભરણોથી શણગાર્યા અને મનોહર

ગોશીર્ષચંદનથી અંગરાગ કર્યો. આ પ્રમાણે તૈયાર થયા પછી નેમિનાથ શ્વેત અશ્વવાળા રથ ઉપર આરૂઢ થયા. તે વખતે અશ્વોના હેષારવથી દિશાઓને બધિર કરતા ક્રોડોગમે કુમારો જાનૈયા થઇને તેમની આગળ ચાલ્યા, બન્ને પડખે હજારો રાજા હાથીપર ચડીને ચાલવા લાગ્યા, અને પછવાડે દશ દશાર્હ અને રામ કૃષ્ણ ચાલવા લાગ્યા. ત્યારબાદ મહામૂલ્યવાળી શિબિકાઓમાં બેસીને અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ અને બીજી પણ સ્ત્રીઓ મંગળ ગીત ગાતી ગાતી ચાલી. આ પ્રમાણે મોટી સમૃદ્ધિથી શ્રી નેમિકુમાર રાજમાર્ગે ચાલ્યા. આગળ મંગળપાઠકો ઉંચે સ્વરે મંગળપાઠ કરતા કરતા ચાલતા હતા, અને માર્ગમાં અટારીઓ ઉપરચઢેલી પુરસ્ત્રીઓની પ્રેમાર્દ્ર દૃષ્ટિઓ મંગળા લાજાની[1] જેમ નેમિનાથની ઉપર પડતી હતી. એ પ્રમાણે પુરજનોએ જોયેલા અને પરસ્પર હર્ષથી વર્ણવેલા નેમિકુમાર અનુક્રમે ઉગ્રસેનના ઘરપાસે આવ્યા. નેમિનાથના આગમનનો કોળાહળ સાંભળી મેઘધ્વનિથી મયૂરીની જેમ કમળલોચના રાજીમતી ગાઢ ઉત્કંઠાવાળી થઇ. તેનો ભાવ જાણીને તેની સખીઓ બોલી કે 'હે સુંદરી ! તમે ધન્ય છો કે જેનું નેમિનાથ પાણિગ્રહણ કરશે. હે કમળલોચના ! જો કે નેમિનાથ અહીં આવવાના છે, તથાપિ અમે ઉત્સુક થવાથી ગોખ ઉપર રહીને તેમને જોવાને ઇચ્છીએ છીએ.' પોતાના મનોગત અર્થને કહેવાથી હર્ષ પામેલી રાજીમતી પણ સંભ્રમથી સખીઓ સહિત ગોખ ઉપર આવી.

રાજીમતીએ ચંદ્ર સહિત મેઘના જેવો માલતી પુષ્પે ગુંથેલો કેશપાશ ધર્યો હતો, તે બે વિશાળ લોચનથી કર્ણમાં ધારણ કરેલાં આભુષણભૂત કમળને હરાવતી હતી, મુક્તાફળવાળા કુંડળો યુક્ત કર્ણથી છીપની શોભાનો તિરસ્કાર કરતી હતી, હીંગળોક સહિત અધરથી પાકેલા બિંબફળને લજાવતી હતા, તેની કંઠાભૂષણયુક્ત ગ્રીવા સુવર્ણની મેખલાવાળા શંખની જેવી શોભતી હતી, હારથી અંકિત એવાં સ્તન બિસ ગ્રહણ કરનારા ચક્રવાક જેવા શોભતાં હતાં, કરકમળથી કમળખંડયુક્ત સરિતા જેવી દેખાતી હતી, જાણે કામદેવની ધનુર્લતા હોય તેવો તેનો મધ્ય ભાગ (કટિપ્રદેશ) મુષ્ટિગ્રાહ્ય હતો, જાણે સુવર્ણફલક હોય તેવા નિતંબવડે મનોરમ હતી, કદલી જેવા તેના ઉરૂ હતા, મૃગલીના જેવી તેની જંઘા હતી, રત્ન જેવી નખાવળી હતી, છેડાદાર શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને અંગે ગોરૂચંદનનું વિલેપન કર્યું હતું.

આ પ્રમાણે તૈયાર થઇને દેવી જેમ વિમાનમાં બેસે તેમ તે ગોખ ઉપર આવીને બેઠી. ત્યાં રહીને તેણીએ જાણે પ્રત્યક્ષ કંદર્પ હોય તેમ હૃદયમાં કંદર્પને પ્રદીપ્ત કરનાર નેમિનાથને દૂરથી જોયા. તેમને દૃષ્ટિથી નીરખીને તેણે મનમાં વિચાર્યું કે, 'અહો ! આવા મનથી પણ અગોચર એવા પતિ મળવા દુર્લભ છે. ત્રણ લોકમાં આભૂષણરૂપ એવા આ પતિ જો મને પ્રાપ્ત થાય તો પછી મારા જન્મનું ફળ શું પૂર્ણ નથી થયું ? જો કે આ પરણવાની ઇચ્છાએ અહીં આવ્યા છે, તથાપિ મને પ્રતીતિ આવતી નથી, કારણ કે આવા પુરૂષ ઘણું પુણ્ય હોય તોજ પ્રાપ્ત થાય છે.' આ પ્રમાણે તે ચિંતવતી હતી તેવામાં

૧ મંગળિક નિમિત્તે ઉડાડેલી લાજા-ધાણી.

તેનું દક્ષિણ લોચન અને દક્ષિણ બાહુ ફરક્યો, તેથી તેના મનમાં અને અંગમાં સંતાપ ઉત્પન્ન થયો. પછી ધારાગૃહની પુતળીની જેમ નેત્રમાંથી અશ્રુને વર્ષાવતી રાજીમતીએ પોતાની સખીઓ પ્રત્યે ગદ્દગદ સ્વરે તે વાત જણાવી. તે સાંભળી સખીઓ બોલી 'સખી! પાપ શાંત થાઓ, અમંગળ હણાઓ અને બધી કુળદેવીઓ તારૂં કલ્યાણ કરો. બ્હેન! ધીરી થા, આ તારા વર પાણિગ્રહણમાં ઉત્સુક થઇને અહીં આવેલા છે, તો હવે વિવાહ-મહોત્સવ પ્રવર્તતા સતા તને અનિષ્ટચિંતા શામાટે થાય છે ?'

અહીં નેમિનાથે આવતાં આવતાં પ્રાણીઓનો કરૂણ સ્વર સાંભળ્યો, તેથી તેનું કારણ જાણતાં છતાં પણ તેમણે સારથિને પૂછ્યું કે 'આ શું સંભળાય છે ?' સારથિએ કહ્યું, 'નાથ ! શું તમે નથી જાણતા ? આ તમારા વિવાહમાં ભોજનને માટે વિવિધ પ્રાણીઓને લાવેલા છે. હે સ્વામિન્ ! મેઢાં વિગેરે ભૂમિચરો, તેતર વિગેરે ખેચરો અને ગામડાનાં તથા અટવીનાં પ્રાણીઓ અહીં ભોજનને નિમિત્તે પંચત્વને પામશે, તેઓને રક્ષકોએ વાડામાં પૂરેલાં છે, તેથી તેઓ ભયથી પોકાર કરે છે, કારણ કે સર્વ જીવોને પ્રાણવિનાશનો ભય મોટામાં મોટો છે.' પછી દયાવીર નેમિપ્રભુએ સારથિને કહ્યું કે 'જ્યાં એ પ્રાણીઓ છે, ત્યાં મારો રથ લઇ જા.' સારથિએ તત્કાળ તેમ કર્યું, એટલે પ્રભુએ પ્રાણનાશના ભયથી ચકિત થઇ ગયેલાં એવાં વિવિધ પ્રાણીઓને ત્યાં જોયાં. કોઇને દોરડાથી ગ્રીવામાં બાંધેલાં હતાં, કોઇને પગે બાંધ્યાં હતાં, કોઇને પાંજ-રામાં પૂર્યાં હતાં અને કોઇને પાશમાં નાખેલાં હતાં. ઉંચા મુખવાળાં, દીન નેત્રવાળાં અને જેમનાં શરીર કંપે છે એવાં તે પ્રાણીઓએ દર્શનથી પણ તૃપ્ત કરે તેવા નેમિનાથ પ્રભુને જોયા, એટલે તેઓ પોતપોતાની ભાષાથી 'પાહિ, પાહિ' (રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો) એમ બોલ્યાં. તે સાંભળી તત્કાળ પ્રભુએ સારથિને આજ્ઞા કરીને તેઓને છોડાવી મૂક્યાં. તે પ્રાણીઓ પોતપોતાનાં સ્થાનમાં ચાલ્યાં ગયાં, એટલે પ્રભુએ પોતાના રથને પાછો પોતાના ઘર તરફ વળાવ્યો.

નેમિકુમારને પાછા વળતા જોઇ શિવાદેવી અને સમુદ્રવિજય તત્કાળ ત્યાં આવી નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને બોલ્યાં, 'વત્સ ! આ ઉત્સવમાંથી અકસ્માત કેમ પાછા વળ્યા ?' નેમિકુમાર બોલ્યા—'હે માતા પિતા ! જેમ આ પ્રાણીઓ બંધનથી બંધાયેલાં હતાં, તેમ આપણે પણ કર્મરૂપ બંધનથી બંધાયેલા છીએ; અને જેમ મેં તેમને બંધનથી મુક્ત કર્યા, તેમ હું પણ કર્મબંધનથી મુકત થવાને માટે અદ્વૈત સુખના કારણરૂપ દીક્ષા ગ્રહણ કરવાને ઇચ્છું છું.' નેમિકુમારનાં આવાં વચન સાંભળી તેમનાં માતાપિતા મૂર્છા પામ્યાં અને સર્વ યાદવો નેત્રથી અવિચ્છિન્ન અશ્રુપાત કરી કરીને રોવા લાગ્યા. તે વખતે કૃષ્ણે ત્યાં આવી શિવાદેવી અને સમુદ્રવિજયને આશ્વાસન આપી સર્વનું રૂદન નિવારીને અરિષ્ટનેમિને કહ્યું, "હે માનવંતા ભાઇ ! તમે મારે અને રામને સદા માન્ય છો, તમારૂં અનુપમ રૂપ છે અને નવીન યૌવન છે, વળી આ કમળલોચના રાજીમતી તમારે યોગ્ય છે, તે છતાં તમને વૈરાગ્ય થવાનું શું કારણ છે તે કહો. વળી તમે જે પ્રાણીઓને બંધાયેલાં જોયા હતાં,

તેમને પણ બંધનમાંથી છોડાવ્યાં; તો હવે તમારાં માતાપિતાના અને બાંધવોના મનોરથને પૂર્ણ કરો. હે બંધુ ! તમારાં માતાપિતા કે જે મહા શોકમાં નિમગ્ન થયાં છે તેમની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી; તેમની ઉપર પણ સર્વની જેમ સાધારણ કૃપા કરો. જેમ તમે એ દીન પ્રાણીઓને ખુશી કર્યાં, તેમ હવે તમારો વિવાહોત્સવ બતાવીને આ રામ વિગેરે ભાઇઓને પણ ખુશી કરો." નેમનાથ બોલ્યા—"હે બાંધવ ! મારાં માતાપિતાને અને તમને બંધુઓને શોક થવાનું કાંઇ પણ કારણ મારા જોવામાં આવતું નથી, અને મને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ તો આ છે કે આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર છે, જેમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પ્રાણીઓ નિરંતર દુઃખનેજ અનુભવે છે. પ્રત્યેક ભવે માતા પિતા અને ભ્રાતાઓ તો થયાં કરે છે, પણ તેમાં કોઈ કર્મના ભાગીદાર થતા નથી, સર્વને પોતપોતાનાં કર્મ ભોગવવાંજ પડે છે. હે હરિ ! જો બીજાનું દુઃખ બીજાથી છેદાતું હોય તો વિવેકી માણસ માતાપિતાને અર્થે પ્રાણ પણ આપી દે, પણ પ્રાણી પુત્રાદિક છતાં જરા, મૃત્યુ વિગેરેનાં દુઃખ પોતેજ ભોગવે છે, તેમાં કોઈ કોઇનો રક્ષક થતો નથી. જો પુત્રો પિતાની દૃષ્ટિનેજ માત્ર આનંદ માટે હોય તો તેમને મારા વિના બીજા મહાનેમિ પ્રમુખ પુત્રો છે, તો તે પણ આનંદનાજ હેતુ છે. હું તો વૃદ્ધ પાંથની જેમ સંસારરૂપ માર્ગમાં ગમનાગમન કરીને ખિન્ન થઇ ગયો છું, તેથી હવે તો તેના હેતુરૂપ કર્મનો ઉચ્છેદ કરવાનેજ પ્રયત્ન કરીશ. તે કર્મનો ઉચ્છેદ દીક્ષા વિના સાધ્ય નથી, માટે હું તેને ગ્રહણ કરીશ; તેથી તમે વૃથા આગ્રહ કરશો નહીં."

પુત્રનાં આવાં વચનો સાંભળી સમુદ્રવિજય બોલ્યા—'વત્સ ! તું ગર્ભેશ્વર છો અને શરીરે સુકુમાર છો, તો દીક્ષાનું કષ્ટ શી રીતે સહન કરી શકીશ ? ગ્રીષ્મઋતુના ઘોર તાપ સહન કરવા તો દૂર રહ્યા, પણ બીજી ઋતુઓના તાપ પણ છત્રી વિના સહન કરવા અશક્ય છે. ક્ષુધા તૃષા વિગેરેનાં દુઃખ બીજાથી પણ સહન થતાં નથી તો દિવ્ય ભોગને યોગ્ય શરીરવાળા એવા તારાથી તે શીરીતે સહન થશે ?' તે સાંભળી નેમિપ્રભુ બોલ્યા—"પિતા ! જે પ્રાણી ઉત્તરોત્તર નારકીનાં દુઃખને જાણે છે, તેની આગળ આ દુઃખ તો કોણ માત્ર છે ? તપસ્યાના સહજ માત્ર દુઃખથી અનંત સુખાત્મક મોક્ષ મળે છે અને વિષયના કિંચિત્ સુખથી અનંત દુઃખદાયક નરક મળે છે, તો તમેજ પોતાની મેળે વિચાર કરીને કહો કે તે બેમાં માણસે શું કરવું યોગ્ય છે ? તેનો વિચાર કરવાથી તો સર્વ માણસ જાણી શકે તેમ છે; પણ તેનો વિચાર કરનારા વિરલા છે." આ પ્રમાણેનાં નેમિકુમારનાં વચનોથી તેમનાં માતા પિતા, કૃષ્ણ અને બીજા રામ વિગેરે સ્વજનોએ નેમિનાથનો દીક્ષાનો નિશ્ચય જાણી લીધો; તેથી તેઓ ઉંચે સ્વરે રૂદન કરવા લાગ્યા અને શ્રી નેમિનાથરૂપ હસ્તિશ્રેષ્ઠ સ્વજનસ્નેહરૂપ બેડીને તોડીને સારથિ પાસે રથ હંકાવી પોતાને ઘેર આવ્યા.

એ વખતે યોગ્ય સમય જાણીને લોકાંતિક દેવતાઓ ત્યાં આવ્યા, અને પ્રભુને નમીને તેઓ બોલ્યા કે 'હે નાથ ! તીર્થને પ્રવર્તાવો.' ભગવાન્ નેમિએ ઇંદ્રની આજ્ઞાથી જૃંભક દેવતાઓએ પૂરેલા દ્રવ્યવડે વાર્ષિક દાન દેવાનો આરંભ કર્યો.

નેમિનાથ પાછા વળ્યા અને તે વ્રત લેવાને ઇચ્છે છે એ ખબર સાંભળી રાજીમતી વૃક્ષ ખેંચાતાં વલ્લી જેમ ભૂમિપર પડી જાય તેમ મૂર્છા ખાઇને પૃથ્વીપર પડી. તત્કાળ ભય પામેલી તેની સખીઓ સુગંધી શીતળ જળથી સિંચન કરવા લાગી અને કદળીદળના પંખાથી પવન વીંજવા લાગી, જેથી તે થોડીવારે સંજ્ઞા પામીને બેઠી થઇ. પછી જેના કપોળભાગ ઉપર કેશ ઉડી રહ્યા હતા અને અશ્રુધારાથી જેની કંચુકી ભીંજાયેલી હતી એવી એ બાળા વિલાપ કરવા લાગી–"અરે દૈવ ! નેમિ મારા પતિ થાય એવો મારો મનોરથ પણ હતો નહીં; તે છતાં હે નેમિ ! કોણે દૈવની પ્રાર્થના કરી કે જેથી તમને મારા પતિ કર્યા? કદિ થયા તો પછી અસ્માત વજ્રપાતની જેમ તમે આવું વિપરીત કેમ કર્યું ? આ ઉપરથી તો તમે એકજ માયાવી અને તમે એકજ ખરેખરા વિશ્વાસઘાતી છો એમ જણાય છે; અથવા મારા ભાગ્યની પ્રતીતિથી મેં તો પ્રથમજ જાણ્યું હતું કે ત્રણ જગતમાં ઉત્કૃષ્ટ નેમિકુમાર વર ક્યાં ! અને હું ક્યાં ! અરે નેમિ ! જો મને પ્રથમથીજ તમારે લાયક ગણી નહોતી તો વિવાહ અંગીકાર કરીને મને તેવો મનોરથ શામાટે ઉત્પન્ન કરાવ્યો? અને હે સ્વામિન્ ! જો તેવો મનોરથ ઉત્પન્ન કર્યો તો પછી ભગ્ન કેમ કર્યો ? કારણકે મહાન પુરૂષો જે સ્વીકારે છે તે યાવજ્જીવિત સ્થિરપણે પાળે છે. હે પ્રભુ ! તમારા જેવા મહાશયો જો સ્વીકાર કરેલાથી ચળિત થશે, તો જરૂર સમુદ્ર પણ મર્યાદાને મૂકી દેશે. અથવા એમાં તમારો કાંઇ પણ દોષ નથી, મારાં કર્મનોજ દોષ છે, હવે વચનથી પણ હું તમારી ગૃહિણી તો કહેવાણી છું, છતાં આ સુંદર માતૃગૃહ, આ દેવમંડપ અને આ રત્નવેદિકા, કે જે આપણા વિવાહને માટે રચેલાં હતાં તે સર્વ વ્યર્થ થયાં છે. અત્યારે 'જે ધવળમંગળમાં ગવાય તે સર્વ સત્ય હોતું નથી' એ કહેવત ખરી પડી છે, કારણકે તમે ધવળગીતમાં મારા ભર્તારૂપે ગવાયા, પણ સાચા થયા નહીં. શું મેં પૂર્વ જન્મમાં દંપતીઓ (સ્ત્રી ભર્તા) નો વિયોગ કરાવ્યો હશે કે જેથી આ ભવમાં પતિના કરસ્પર્શનું સુખ પણ મને પ્રાપ્ત થયું નહીં." આ પ્રમાણે વિલાપ કરતી રાજીમતીએ બે કરકમળથી છાતી કુટી હાર તોડી નાખ્યો અને કંકણ ફોડી નાખ્યાં. તે વખતે તેની સખીઓ બોલી–"હે બ્હેન ! શામાટે તમે આટલો બધો ખેદ કરો છો ? તમારે તેની સાથે શો સંબંધ છે? અને તમારે તેની સાથે હવે શું કાર્ય છે? સ્નેહ વગરનો, નિઃસ્પૃહ, વ્યવહારથી વિમુખ, વનના પ્રાણીની જેમ ઘેર રહ્યા છતાં ગૃહવાસમાં ભીરૂ, દાક્ષિણ્યતા વગરનો, નિષ્ઠુર અને સ્વેચ્છાચારી એવો એ વૈરીરૂપ નેમિ કદિ ચાલ્યો ગયો તો ભલે ગયો; આપણે તેને પહેલાંથીજ સારી રીતે ઓળખી લીધો તે ઠીક થયું; જો કદિ એ તમને પરણીને આમ મમતારહિત થયો હોત તો પછી કુવામાં ઉતારીને દોર કાપી નાખવા જેવું થાત. હવે પ્રદ્યુમ્ન, શાંબ વિગેરે બીજા ઘણા સદ્ગુણી યદુકુમારો છે, તેઓમાંથી તમને રૂચે તેવો એક તમારો પતિ થાઓ. હે સુભ્રુ ! તમે નેમિનાથને માત્ર સંકલ્પથીજ અપાયા હતા, તેથી જ્યાંસુધી તેમણે તમારૂં પાણિગ્રહણ કર્યું નથી ત્યાંસુધી તમે કન્યારૂપજ છો."

સખીઓનાં આવાં વચન સાંભળી રાજીમતી ક્રોધ કરીને બોલી–"અરે સખીઓ !

મારા કુળને કલંક લાગે તેવું અને કુલટાના કુળને યોગ્ય વચન તમે કેમ બોલો છો ? ત્રણ જગતમાં નેમિકુમારજ એક ઉત્કૃષ્ટ છે, તેના સદૃશ બીજો વર કોણ છે ? અને કદિ તેના જેવા બીજા કોઈ હોય તોપણ શું કામના ? કારણ કે કન્યાદાન તો એકવારજ થાય છે. હું મનથી અને વચનથી એ નેમિકુમારને વરી ચુકી છું અને તેણે ગુરૂજનના આગ્રહથી મને સ્ત્રીપણે સ્વીકારી પણ હતી, તે છતાં અત્યારે એ ત્રૈલોક્યશ્રેષ્ઠ નેમિકુમાર મને પરણ્યા નહીં, તો પ્રકૃતિથીજ અનર્થના હેતુરૂપ એવા આ ભોગથી મારે પણ સર્યું, મારે તેની કાંઈ જરૂર નથી. જો કે તેણે વિવાહમાં તો કરથી મારો સ્પર્શ કર્યો નહીં, તથાપિ વ્રતદાનમાં તો તે મારો સ્પર્શ કરશે, અર્થાત્ મારા મસ્તકપર વાસક્ષેપ કરવાવડે હસ્તપ્રક્ષેપ અવશ્ય કરશે." આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરીને ઉગ્રસેનની પુત્રી રાજીમતી સખીજનને નિવારી શ્રી નેમિકુમારનું ધ્યાન કરવામાંજ તત્પર થઇને કાળનિર્ગમન કરવા લાગી.

અહીં શ્રી નેમિનાથ દરરોજ વાર્ષિક દાન આપવા લાગ્યા અને સમુદ્રવિજય વિગેરે વેદના પામતા બાળકની જેમ અહર્નિશ રૂદન કરવા લાગ્યા. ભગવાન્ નેમિએ રાજીમતીની પૂર્વોક્ત પ્રતિજ્ઞા લોકોનાં મુખેથી અને ત્રિવિધ જ્ઞાનના પ્રભાવથી જાણી લીધી, તથાપિ એ પ્રભુ મમતારહિત રહ્યા. પ્રભુએ એ પ્રમાણે નિરિચ્છપણે એક વર્ષ પર્યંત દાન દીધું. પછી શક્રાદિક દેવનાયકોએ આવીને પ્રભુનો દીક્ષા સંબંધી અભિષેક કર્યો, અને ઉત્તરકુરૂ નામની રત્નમય શિબિકામાં શિવાકુમાર (નેમિનાથ) આરૂઢ થયા. પછી સુરાસુર મનુષ્યોએ તે શિબિકાને વહન કરી. તે વખતે પ્રભુની બે બાજુએ શક્ર અને ઇશાનેદ્ર ચામર લઇને ચાલ્યા; સનત્કુમારેંદ્રે માથે છત્ર ધરી રાખ્યું, માહેંદ્ર ઇંદ્રે ઉત્તમ ખડ્ગ લઈને ચાલ્યા; બ્રહ્મેંદ્રે દર્પણ લીધું, લાંતક ઇંદ્રે પૂર્ણ કુંભ લીધો, મહાશુક્રેંદ્રે સ્વસ્તિક લીધો સહસ્રાર ઇંદ્રે ધનુષ્ય લીધું, પ્રાણતાધીશે શ્રીવત્સ ધારણ કર્યું, અચ્યુતેંદ્રે નંદાવર્ત ઉપાડ્યું અને બીજા ચમરેંદ્ર વિગેરે ઇંદ્રો હતા તેઓ અનેક પ્રકારના શસ્ત્રધારી થઇને આગળ ચાલ્યા. એ પ્રમાણે પિતા વિગેરે દશાર્હો, શિવાદેવી વિગેરે માતાઓ અને રામકૃષ્ણાદિક બંધુઓથી પરવર્યા સતા મહામનસ્વી ભગવંત રાજમાર્ગે ચાલ્યા. જ્યારે પ્રભુ ઉગ્રસેનના ગૃહ નજીક આવ્યા ત્યારે તેમને જોઇને રાજીમતી સદ્ય નવીન શોક ઉત્પન્ન થતાં વારંવાર મૂર્છા પામવા લાગી. પ્રભુ તો અવિચ્છિન્ન ગમન કરતાં ઉજ્જયંત (રૈવતાચલ) ગિરિના આભૂષણરૂપ અને નંદન વન જેવા સહસ્રામ્રવણ નામના ઉપવનમાં પધાર્યા.

તે વખતે નવાં ખીલેલાં કેતકીનાં પુષ્પોથી જાણે સ્મિત હાસ્ય કરતું હોય અને ગળી પડેલાં અનેક જાંબુફળથી જાણે તેની પૃથ્વી નીલમણિથી બાંધેલી હોય તેવું તે વન જણાતું હતું. અનેક સ્થાનકે કદંબના પુષ્પોની શય્યામાં ઉન્મત્ત ભમરાઓ સુતા હતા, મયૂરો કળા પૂરીને કેકાધ્વનિવડે તાંડવ (નૃત્ય) કરતા હતા, કામદેવના અસ્રના અંગારા હોય તેવાં ઇંદ્રવરણાનાં પુષ્પો ખીલી રહ્યાં હતાં, અને માલતી તથા જુઇનાં પુષ્પોની સુગંધ લેવાને માટે અનેક પાંથજનો સ્વસ્થ થઇને બેઠા હતા. આવા અતિ સુંદર ઉદ્યાનમાં આવીને પ્રભુ શિબિકામાંથી નીચે ઉતર્યા. પછી શરીર ઉપરથી સર્વ આભૂષણો

ઉતાર્યાં, એટલે ઇંદ્રે તે લઇને કૃષ્ણને આપ્યાં. જન્મથી ત્રણસો વર્ષ ગયા બાદ શ્રી નેમિપ્રભુએ શ્રાવણ માસની શુકલ ષષ્ઠીએ પૂર્વાહ્નકાળે[1] ચંદ્ર ચિત્રા નક્ષત્રમાં આવતાં છઠ્ઠ તપ કરીને પંચમુષ્ટિ લોચ કર્યો. શક્ર ઇંદ્રે કેશ લઈ લીધા અને પ્રભુના સ્કંધ ઉપર દેવદૃષ્ય વસ્ત્ર મૂક્યું. પછી શક્રેંદ્રે તે કેશ ક્ષીરસાગરમાં નાખી આવીને સર્વ કોળાહળ શાંત કર્યો, એટલે પ્રભુએ સામાયિક ઉચ્ચર્યું. તેજ વખત જગદ્ગુરૂને મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, અને ક્ષણવાર નારકીને પણ સુખ ઉપજ્યું. નેમિનાથની પછવાડે એક હજાર રાજાઓએ દીક્ષા લીધી. પછી ઇંદ્ર અને કૃષ્ણ પ્રમુખ પ્રભુને નમીને પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

બીજે દિવસે પ્રભુએ ગોષ્ઠમાં રહેનારા વરદત્ત નામના બ્રાહ્મણને ઘેર પરમાન્નથી પારણું કર્યું, તે વખતે તેના ઘરમાં સુગંધી જળ અને પુષ્પની વૃષ્ટિ, આકાશમાં દુંદુભિનો ગંભીર ધ્વનિ, ચેલોત્ક્ષેપ[2] અને વસુધારા[3] વિગેરે પાંચ દિવ્યો દેવતાઓએ પ્રગટ કર્યાં. પછી ઘાતી કર્મનો ક્ષય કરવાને ઉદ્યત થયેલા નેમિનાથ કર્મબંધથી નિવૃત્ત થઇને ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કરવાને પ્રવર્ત્યા.

શ્રી નેમિનાથે દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી તેમનો અનુજ બંધુ રથનેમિ રાજીમતીને જોઇને કામાતુરપણે ઇંદ્રિયોને વશ થઇ ગયો, તેથી તે હંમેશાં અપૂર્વ વસ્તુઓ મોકલવાવડે રાજીમતીની સેવા કરવા લાગ્યો. તે ભાવને નહીં જાણનારી એ મુગ્ધાએ તેનો નિષેધ કર્યો નહીં. રાજીમતી તો એમ જાણતી હતી કે આ રથનેમિ વડીલ બંધુના સ્નેહને લીધે મારી ઉપાસના કરે છે, અને રથનેમિ એમ જાણતો હતો કે આ રાજીમતી મારી ઉપરના રાગથી મારી સેવા સ્વીકારે છે. તુચ્છ બુદ્ધિવાળો તે નિત્ય રાજીમતીને ઘેર જતો હતો, અને ભ્રાતૃજાયાના[4] મિષથી તેનું હાસ્ય કરતો હતો. એક વખતે રાજીમતી એકાંતમાં હતી, ત્યારે રથનેમિએ કહ્યું કે "અરે મુગ્ધા ! હું તને પરણવાને તૈયાર છું, છતાં તું શામાટે યૌવનને વૃથા ગુમાવે છે ? હે મૃગાક્ષિ ! મારો બંધુ તો ભોગનો અનભિજ્ઞ હતો, તેથી તેણે તારો ત્યાગ કર્યો છે, તો એમ કરવાથી તે તો ભોગસુખથી ઠગાયો, પણ હવે તમારી શી ગતિ ? હે કમળ સમાન ઉત્તમ વર્ણવાળી ! તેં એની પ્રાર્થના કરી તોપણ એ તારો પતિ થયો નહીં અને હું તો તારી પ્રાર્થના કરૂં છું, તેથી જો, અમારા બેમાં કેવું મોટું અંતર છે ?" આવાં રથનેમિનાં વચન સાંભળવાથી તેના પૂર્વના સર્વ ઉપચારોનો હેતુ સ્વભાવથીજ સરળ આશયવાળી રાજીમતીના જાણવામાં આવ્યો. પછી એ ધર્મજ્ઞ બાળાએ ધર્મનું સ્વરૂપ કહેવાવડે તેને ઘણો બોધ આપ્યો, તથાપિ એ દુર્મતિ તેવા દુષ્ટ અધ્યવસાયથી વિરામ પામ્યો નહીં.

અન્યદા તેને સમજાવવાને માટે સદ્બુદ્ધિવાન્ રાજીમતીએ કંઠ સુધી દુધનું પાન કર્યું, અને જ્યારે રથનેમિ આવ્યો ત્યારે વમન કરાવનારૂં મદનફળ (મીંઢળ) ખાધું. પછી રથનેમિને કહ્યુ કે 'એક સુવર્ણનો થાળ લાવો.' તત્કાળ તે સુવર્ણનો થાળ લાવ્યો, એટલે તેમાં તેણીએ પાન કરેલું બધું દુધ વમન કરી નાંખ્યું. પછી રથનેમિને કહ્યુ કે, 'તમે આ

---

૧ બપોર અગાઉ　૨ વસ્ત્રની વૃષ્ટિ.　૩ દ્રવ્યની વૃષ્ટિ.　૪ ભોજાઇ　૫ અજાણ.

દુધનું પાન કરો.' રથનેમિ બોલ્યો-'શું હું શ્વાનની જેમ વાંત કરેલાને પાન કરનારો છું ? તમે આ શું બોલો છો ?' રાજીમતી બોલી-'શું આ પીવા યોગ્ય નથી એમ તમે જાણો છો ?' રથનેમિ બોલ્યો, 'કેવળ હુંજ નહીં, પરંતુ બાળક પણ એ તો જાણે છે.' રાજીમતીએ કહ્યું-'અરે જો તું જાણે છે તો નેમિનાથે મને વમન કરી દીધેલી છે, છતાં તું મારો ઉપભોગ કરવાને કેમ ઇચ્છે છે ? વળી તેમનો ભ્રાતા થઇને તું એવી ઇચ્છા કેમ કરે છે ? માટે હવે પછી નારકીના આયુષ્યને બાંધનારૂં આવું વચન બોલીશ નહીં.' આ પ્રમાણેનાં રાજીમતીનાં વચન સાંભળીને રથનેમિ મૌન થઇ ગયો. પછી લજ્જા પામતો અને મનોરથ ક્ષીણ થવાથી કચવાતો કચવાતો વિમનસ્કપણે પોતાને ઘેર આવ્યો.

રાજીમતી એક નેમિનાથમાંજ અનુરાગ ધરી સંવેગ પામી સતી વર્ષ વર્ષ જેવા દિવસોને નિર્ગમન કરવા લાગી. નેમિનાથ વ્રત લીધા પછી ચોપનં દિવસે વિહાર કરતા કરતા પાછા રૈવતગિરિના સહસ્રામ્રવન નામના ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં વેતસના વૃક્ષની નીચે અઠ્ઠમનો તપ કરીને ધ્યાન ધરતા નેમિનાથનાં ઘાતીકર્મો તુટી ગયાં, તેથી આશ્વિન માસની અમાવાસ્યાને દિવસે પ્રાતઃકાળે ચન્દ્ર ચિત્રા નક્ષત્રમાં આવતાં શ્રી અરિષ્ટનેમિને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તત્કાળ આસનો ચળિત થવાથી સર્વ ઇંદ્રો ત્યાં આવ્યા, અને તેમણે ત્રણ પ્રાકાર (ગઢ)થી શોભતું સમવસરણ રચ્યું. તેમાં પૂર્વદ્વારથી પ્રવેશ કરી એકસો વીશ ધનુષ્ય ઉંચા ચૈત્ય વૃક્ષની પ્રદક્ષિણા દઇ 'તીર્થાય નમઃ' એમ કહીને એ બાવીશમાં તીર્થંકર પૂર્વાભિમુખે પૂર્વ સિંહાસન પર આરૂઢ થયા, એટલે પાશ્ચમાદિક ત્રણ દિશાઓમાં વ્યંતર દેવતાઓએ ત્રણે દિશાનાં રત્નસિંહાસન ઉપર શ્રી નેમિનાથનાં ત્રણ પ્રતિબિંબ વિકુર્વ્યાં. પછી ચારે પ્રકારના દેવ દેવીઓ ચન્દ્ર ઉપર ચકોરની જેમ પ્રભુના મુખપર દૃષ્ટિ સ્થાપીને યોગ્ય સ્થાને બેઠા. આ પ્રમાણે ભગવંત સમોસર્યાના ખબર ગિરિપાળકોએ જઇને તત્કાળ પોતાના સ્વામી કૃષ્ણ વાસુદેવને કહ્યા, એટલે તેઓ સાડાબાર કોટી દ્રવ્ય આપીને તરતજ નેમિનાથને વાંદવાની ઇચ્છાએ ગજારૂઢ થઈને તે ચાલ્યા. દશ દશાર્હ, અનેક માતાઓ, અનેક ભાઇઓ, કોટી સંખ્ય કુમારો, સર્વ અંતઃપુરીઓ અને સોળ હજાર મુકુટબંધ રાજાઓથી પરવરેલા શ્રી કૃષ્ણ મોટી સમૃદ્ધિસાથે સમવસરણમાં આવ્યા. દૂરથીજ ગજેંદ્ર પરથી ઉતરી, રાજ્યચિહ્નો છોડી દઇ ઉત્તર દ્વારથી સમવસરણમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો. પછી શ્રી નેમિનાથને પ્રદક્ષિણા કરી નમીને કૃષ્ણ ઇંદ્રની પછવાડે બેઠા અને બીજાઓ પણ પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાને બેઠા; પછી ઇંદ્ર અને ઉપેંદ્રે (કૃષ્ણે) પુનઃ ઉભા થઇ નેમિપ્રભુને નમી ભક્તિથી પવિત્ર એવી વાણીવડે સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો.

"હે જગન્નાથ ! સર્વ વિશ્વના ઉપકારી, જન્મથી બ્રહ્મચારી, દયાવીર અને રક્ષક એવા તમને અમારો નમસ્કાર છે. હે સ્વામિન્ ! ચોપન દિવસે શુક્લધ્યાનથી તમે ઘાતીકર્મનો ઘાત કર્યો, તે અમારા ભાગ્યયોગે ઘણુંજ સારૂં થયું છે. હે નાથ ! તમે કેવળ યદુકુળનેજ શોભાવ્યું છે એમ નથી, પણ કેવળજ્ઞાનના આલોકથી સૂર્યરૂપ એવા તમે ત્રૈલોક્યને પણ

શોભાવ્યું છે. હે પ્રભુ ! આ સંસારસાગર કે જે અપાર અને અસ્તાગ [1] છે તે તમારા પ્રસાદથી ગોઠણ માત્ર ઉંડા અને ગાયનાં પગલાં જેટલોજ વિસ્તારવાળો થઈ જાય છે. હે નાથ! સર્વનું હૃદય લલનાઓનાં લલિત ચરિત્રથી ભેદાય છે, પણ આ જગતમાં તમે એકજ તેનાથી અભેદ્ય અને વજ્રના જેવા હૃદયવાળા રહ્યા છો, બીજું કોઇ તેવું નથી. હે પ્રભુ! તમને વ્રત લેવામાં નિષેધ કરનારી જે બંધુઓની વાણી થઈ હતી, તે અત્યારે તમારી આ સમૃદ્ધિ જોવાથી પશ્ચાત્તાપને માટે થાય છે. તે વખતે દુરાગ્રહી બંધુવર્ગથી અમારા ભાગ્યબળેજ તમે સ્ખલિત થયા નહીં તે બહુ સારૂ થયુ. હવે જગતના પુણ્યથી જેને અસ્ખલિત કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલું છે એવા તમે અમારી રક્ષા કરો. હે દેવ ! જ્યાં ત્યાં રહેલા અને જેમ તેમ કરતા એવા પણ અમારા હૃદયમાં તમે રહેજો, બીજાની અમારે કાંઈ જરૂર નથી. " આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને ઇંદ્ર અને કૃષ્ણ વિરામ પામ્યા. પછી પ્રભુએ સર્વ ભાષાને અનુસરતી વાણીવડે ધર્મદેશના આપવાનો આરંભ કર્યો.

" સર્વ પ્રાણીઓને લક્ષ્મી વિદ્યુતના વિલાસ જેવી ચપળ છે. સંયોગ છેવટે વિયોગનેજ પ્રાપ્ત કરાવનારા તથા સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત થયેલા દ્રવ્ય જેવા છે, યૌવન મેઘની છાયા જેવું નાશવંત છે અને પ્રાણીઓનું શરીર જળના પરપોટા જેવું છે; તેથી આ અસાર સંસારમાં બીજું કાંઇપણ સાર નથી, માત્ર જ્ઞાન, દર્શન અને ચરિત્રનું પાળવું, એજ સાર છે. તેમાં તત્ત્વ ઉપર જે શ્રદ્ધા, તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે, યથાર્થ તત્ત્વનો બોધ તે જ્ઞાન કહેવાય છે અને સાવદ્ય યોગની વિરતિ તે મુક્તિનું કારણ ચારિત્ર કહેવાય છે. તે ચારિત્ર મુનિઓને સર્વાત્મપણે અને ગૃહસ્થોને દેશથી હોય છે. શ્રાવક યાવજ્જીવિત દેશ ચારિત્રમાં તત્પર, સર્વ સાધુઓનો ઉપાસક અને સંસારના સ્વરૂપનો જાણનાર હોય છે. શ્રાવકે ૧ મદિરા, ૨ માંસ, ૩ માખણ, ૪ મધુ, ૫-૯ પાંચ પ્રકારનાં ઉદંબરાદિ વૃક્ષનાં ફળ, ૧૦ અનંતકાય (કંદમૂળ), ૧૧ અજ્ઞાત (અજાણ્યાં) ફળ, ૧૨ રાત્રિભોજન, ૧૩ કાચા [2] ગોરસ (દૂધ, દહીં, છાશ)ની સાથે મળેલું દ્વિદળ, [3] ૧૪ પુષ્પિતભાત, [4] બે દિવસ વ્યતીત થયેલું દહીં અને કોહી ગયેલું અન્ન [5] -એ સર્વ અભક્ષ્યો [6] નો ત્યાગ કરવો.

જેમ પુરૂષ ચતુર હોય તે છતાં દુર્ભાગ્યના ઉદયથી સ્ત્રી તેનાથી દૂર રહે છે-ઇચ્છતી નથી, તેમ મદિરાપાન કરવાથી બુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે મદિરાના પાનથી જેમનાં ચિત્ત પરવશ થયેલાં છે એવા પાપી પુરૂષો માતાને પ્રિયા માને છે અને પ્રિયાને માતા માને છે. તેઓ ચિત્ત ચળિત થવાથી પોતાને કે પરને અથવા પોતાના કે પારકા પદાર્થને જાણતા નથી. પોતે રાંક છતાં સ્વામી થઇ બેસે છે અને પોતાના સ્વામીને કિંકર સમાન ગણે છે.

૧ તાગ ન આવે એટલો ઉંડો ૨ કાચા-ઉના કર્યા વિનાના. ૩ દ્વિદળ જેની બે ફાડ થાય એવા મગ, અડદાદિ કઠોળ પદાર્થ, તેની દાળ, લોટ વિગેરે. ૪ વાશી અન્ન-ભાત રોટલી વિગેરે ૫-ચળિત રસ-કાળ વ્યતીત થયેલ મીઠાઇ વિગેરે ૬-આમા ગણાવેલા ૧૪ ઉપરાત ૧ હિમ (બરફ), ૨ કરા, ૩ સર્વ પ્રકારનું વિષ, ૪ કાચી માટી, મીઠું વિગેરે, ૫ તુચ્છ ફળ, ૬ સંધાનક-બોળ અથાણું વિગેરે, ૭ બહુ બીજ, અને ૮ વેગણ-મેળવતા બાવીશ અભક્ષ્યો સમજવા

શબની જેમ ચૌટામાં આળોટતા મદ્યપાનીના મુખમાં શ્વાન વિવરની શંકાથી મૂત્રે છે, મદ્યપાનના રસમાં મગ્ન થયેલો માણસ નગ્ન થઇને ચૌટામાં સુવે છે અને લીલાવડે પોતાનો ગુપ્ત અભિપ્રાય પણ પ્રકાશ કરી દે છે. જેમ વિચિત્ર ચિત્રની રચના કાજળ ભૂંસવાથી નષ્ટ થઇ જાય છે. તેમ મદિરાના પાનથી કાંતિ, કીર્તિ, મતિ અને લક્ષ્મી ચાલ્યાં જાય છે, મદિરાપાની ભૂત વળગ્યું હોય તેમ નાચે છે, શોક સહિત હોય તેમ પોકારે છે અને દાહજ્વર આવ્યો હોય તેમ પૃથ્વીપર આળોટે છે. મદિરા હાલાહલ વિષની જેમ અંગને શિથિળ કરે છે, ઇંદ્રિયોને ગ્લાનિ આપે છે અને મહાન્ મૂર્છા પમાડે છે. અગ્નિના એક તણખાથી તૃણની મોટી ગંજી બળી જાય છે તેમ મદ્યપાનથી વિવેક, સંયમ, જ્ઞાન, સત્ય, શૌચ, દયા અને ક્ષમા એ સર્વ વિલીન થઈ જાય છે. મદિરાના રસમાં ઘણા જંતુઓ ઉદ્ભવે છે, તેથી હિંસાના પાપથી ભીરૂ એવા પુરૂષે કદાપિ મદિરાપાન કરવું નહી. મદિરાપાની આપ્યું હોય તેને ન આપ્યું કહે છે, લીધું હોય તે ન લીધું કહે છે, કર્યું હોય તેને નહીં કરેલું કહે છે અને રાજ્ય વિગેરેને મિથ્યા અપવાદ આપી સ્વેચ્છાએ બકે છે. મૂઢ બુદ્ધિવાળો મધુપાની વધ બંધનાદિકનો ભય છોડી દઇને ઘેર, બહાર કે માર્ગે—જ્યાં મળે ત્યાં પરદ્રવ્યને ખુંચવી લે છે. મદ્યપાન કરવાથી થયેલા ઉન્માદથી પરવશ થયેલો પુરૂષ બાળિકા, યુવતી, વૃદ્ધા, બ્રાહ્મણી કે ચાંડાળી—સર્વ જાતિની પરસ્ત્રીને પણ ઉન્મત્ત થઇને ભોગવે છે. મધુપાની પુરૂષ રડતો, ગાતો, લોટતો, દોડતો, કોપ કરતો, તુષ્ટ થતો, હસતો, સ્તબ્ધ રહેતો, નમતો ભમતો અને ઉભો રહેતો, એમ અનેક ક્રિયા કરતો નટની જેમ ભટક્યા કરે છે. હમેશાં જંતુઓના સમૂહનો ગ્રાસ કરતાં છતાં યમરાજ જેમ તુષ્ટ થતો નથી તેમ મધુપાની વારંવાર મધુપાન કરતાં છતાં પણ ધરાતો નથી. સર્વ દોષોનું કારણ મદ્ય છે અને સર્વ પ્રકારની આપત્તિનું કારણ પણ મદ્ય છે, તેથી અપથ્યને રોગી તજે તેમ મનુષ્યે તેનો ત્યાગ કરવો.

જે પ્રાણીઓના પ્રાણનો અપહાર કરી માંસને ઇચ્છે છે, તે ધર્મરૂપ વૃક્ષના દયા નામના મૂળનું ઉન્મૂલન કરે છે. જે મનુષ્ય હમેશાં માંસનું ભોજન કરતો છતો દયા પાળવાને ઇચ્છે છે, તે પ્રજ્વળિત અગ્નિમાં વેલડીનું આરોપણ કરવાને ઇચ્છે છે. માંસ ભક્ષણ કરવામાં લુબ્ધ માણસની બુદ્ધિ દુર્બુદ્ધિવાળી ડાકણની જેમ પ્રત્યેક પ્રાણીને હણવામાં પ્રવર્તે છે. જેઓ દિવ્ય ભોજન છતાં પણ માંસનું ભોજન કરે છે, તેઓ અમૃતરસને છોડીને હાલાહલ વિષને ખાય છે. જે નરકરૂપ અગ્નિમાં ઇંધણા જેવા પોતાના માંસને બીજાના માંસથી પોષવાને ઇચ્છે છે તેના જેવો બીજો કોઇ નિર્દય નથી. શુક્ર અને શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલું અને વિષ્ટારસથી વધેલું એવું લોહીવડે ઠરી ગયેલું માંસ કે જે નરકના ફળરૂપ છે તેને કોણ બુદ્ધિમાન્ ભક્ષણ કરે ?

અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી જેમાં અનેક અતિ સૂક્ષ્મ જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે એવું માખણ વિવેકી પુરૂષોએ કદિ પણ ખાવું નહીં. એક જીવની હિંસામાં કેટલું બધું પાપ છે, તો પછી અનેક જંતુમય માખણને કોણ સેવે ?

જે અનેક જંતુસમૂહની હિંસાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે અને જે લાળની જેમ જુગુપ્સા કરવા યોગ્ય છે એવા મધને કોણ ચાખે? એક એક પુષ્પમાંથી રસ લઇને મક્ષિકાઓએ વમન કરેલા મધને ધાર્મિક પુરૂષો કદિ પણ ચાખતા નથી.

ઉંબરડો, વડ, પીપર, કાકઉદુંબર અને પીપળાનાં ફળ ઘણાં જંતુઓથી આકુળ વ્યાકુળ હોય છે, તેથી તે પાંચે વૃક્ષનાં ફળ કદિ પણ ખાવાં નહીં. બીજું ભક્ષ્ય મળ્યું ન હોય અને ક્ષુધાથી શરીર ક્ષામ (દુર્બળ) થઈ ગયું હોય તો પણ પુણ્યાત્મા પ્રાણી ઉંબરડાદિક વૃક્ષનાં ફળ ખાતા નથી.

સર્વ જાતિનાં આર્દ્ર કંદ, સર્વ જાતિનાં કુંપળીઆં, સર્વ જાતિનાં થોર, લવણવૃક્ષની ત્વચા, કુમારી (કુંવાર), ગિરિકર્ણિકા, શતાવરી, વિરૂઢ, ગડુચી, કોમળ આંબલી, પલ્યંક, અમૃતવેલ, સૂકર જાતિના વાલ અને તે સિવાય બીજા સૂત્રમાં કહેલા અનંતકાય પદાર્થો કે જે મિથ્યાદૃષ્ટિઓથી અજ્ઞાત છે, તે દયાળુ પુરૂષોએ પ્રયત્નથી વર્જવા.

શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલાં ફળના ભક્ષણમાં અથવા વિષફળના ભક્ષણમાં આ જીવની પ્રવૃત્તિ ન થાઓ એવા હેતુથી ડાહ્યા પુરૂષે પોતે અથવા બીજાએ જાણેલુંજ ફળ ખાવું જોઈએ, અજાણ્યું ફળ તજી દેવું જોઇએ.

રાત્રી સમયે નિરંકુશપણે ફરતા પ્રેત, પિશાચ વિગેરે ક્ષુદ્ર દેવોથી અન્ન ઉચ્છિષ્ટ કરાય છે, તેથી રાત્રીસમયે કદિ પણ ભોજન કરવું નહીં. વળી રાત્રીસમયે ઘોર અંધકારે કરીને મનુષ્યોની દૃષ્ટિ પણ રૂંધાયેલી હોવાથી ભોજનમાં પડતાં જંતુઓ તેનાથી જોઇ શકાતાં નથી, તેથી તેવા રાત્રીને સમયે કોણ ભોજન કરે? કદાચ ભોજનમાં કીડી આવી ગઇ હોય તો તે બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, જુ ખાવામાં આવી હોય તો તે જળોદરનો વ્યાધિ કરે છે, માખી આવી હોય તો તે વમન કરાવે છે, ઢેઢગરોલી આવી હોય તો તે કુષ્ઠ રોગને કરે છે, કાંટો અથવા કાષ્ઠનો કકડો ખાવામાં આવ્યો હોય તો તે ગળાની વ્યથાને કરે છે, ભોજનની અંદર વીંછી પડી ગયો હોય તો તે તાળવું વિંધે છે, તથા ભોજનમાં આવેલ વાળ ગળામાં લાગી ગયો હોય તો તે સ્વરભંગને માટે થાય છે, આ વિગેરે અનેક દોષો સર્વ મનુષ્યે રાત્રીભોજનને વિષે જોયા છે. રાત્રીએ સૂક્ષ્મ જંતુઓ દેખવામાં આવતાં નથી, તેથી પ્રાસુક પદાર્થ પણ રાત્રે ખાવા નહીં, કારણ કે તે વખતે ભોજનમાં અવશ્ય અનેક જંતુઓની ઉત્પત્તિ સંભવે છે. જેમાં જીવનો સમૂહ ઉત્પન્ન થાય છે એવા ભોજનને રાત્રીએ જમનારા મૂઢ પુરૂષો રાક્ષસોથી પણ અધિક દુષ્ટ કેમ ન કહેવાય? જે મનુષ્ય દિવસે અને રાત્રીએ પણ ખાધાજ કરે છે, તે શૃંગ અને પુચ્છ વિનાનો સાક્ષાત્ પશુજ છે. રાત્રીભોજનના દોષને જાણનાર જે મનુષ્ય દિવસના પ્રારંભની અને અંતની બબે ઘડીનો ત્યાગ કરીને ભોજન કરે છે, તે પુણ્યનું ભાજન છે. રાત્રીભોજનનો નિયમ કર્યા વિના ભલે કોઇ માણસ માત્ર દિવસેજ જમનારો હોય તોપણ તે તેના ચોખા ફળને પામતો નથી, કારણ કે કોઇને રૂપીઆ આપતાં બોલી કર્યા વિના તેનું વ્યાજ મળી શકતું નથી. જે જડ મનુષ્યો દિવસનો ત્યાગ કરીને રાત્રીએજ ભોજન કરે છે, તેઓ રત્નનો

ત્યાગ કરીને કાચનોજ સ્વીકાર કરે છે. મનુષ્યો રાત્રીભોજન કરવાથી, પરભવે ઘુવડ, કાગડા, બિલાડા, ગીધ, શબર, મૃગ, ભુંડ, સર્પ, વીંછી અને ગોધા (ઘો) અથવા ગૃહ-ગોધા (ગરોળી)પણે ઉત્પન્ન થાય છે. જે ધન્ય પુરૂષો સર્વદા રાત્રીભોજનની નિવૃત્તિ કરે છે, તે પોતાના આયુષ્યનો અર્ધો ભાગ અવશ્ય ઉપવાસી થાય છે. રાત્રીભોજનનો ત્યાગ કરવામા જે (જેટલા) ગુણો રહેલા છે, તે સદ્ગતિનેજ ઉત્પન્ન કરનારા સર્વે ગુણોને ગણવાને કોણ સમર્થ થાય તેમ છે ?

કાચા ગોરસ (દુધ દહી ને છાશ) માં દ્વિદળાદિક મળવાથી તેમા ઉત્પન્ન થનાં સૂક્ષ્મ જંતુઓ કેવળીએ જોયાં છે, તેથી તેનો પણ ત્યાગ કરવો. વળી દયાધર્મમાં તત્પર એવા મનુષ્યે જંતુથી મિશ્રિત એવાં ફળ, પુષ્પ અને પત્ર વિગેરેનો ત્યાગ કરવો, તથા જીવમિશ્રિત અથાણાંનો કે જેમાં દીર્ઘકાળ રહેવાથી ઘણાં ત્રસ જંતુઓ ઉત્પન્ન થયાં હોય તેનો પણ ત્યાગ કરવો.

આ રીતે સર્વ ધર્મમાં દયાધર્મજ મુખ્ય છે એમ જાણીને ભક્ષ્ય-પદાર્થોને વિષે પણ વિવેક બુદ્ધિવાળો શ્રાવક અનુક્રમે સંસારથી મુક્ત થાય છે."

આવી પ્રભુની દેશના સાંભળીને વરદત્ત રાજા સંસારથી પરમ વૈરાગ્ય પામી વ્રત લેવાને ઉત્સુક થયો. પછી કૃષ્ણે ભગવંતને નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું કે, 'હે ભગવન્! તમારે વિષે સર્વ જન અનુરાગી છે, પણ રાજીમતીનો સર્વ કરતાં વિશેષ અનુરાગ થવાનું શુ કારણ તે કહો.' એટલે પ્રભુએ ધન અને ધનવતીના ભવથી માંડીને આઠ ભવનો તેની સાથેનો પોતાનો સંબંધ કહી સભળાવ્યો પછી વરદત્ત રાજાએ ઉભા થઈ નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને પ્રભુને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે–'હે નાથ ! સ્વાતિનક્ષત્રમાં મેઘથી પુષ્કર (છીપો)માં મુક્તાફળ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ તમારાથી પ્રાપ્ત કરેલો શ્રાવકધર્મ પણ પ્રાણીને મહા ફળદાયક થાય છે, પરંતુ તમે ગુરૂ પ્રાપ્ત થયા છો તેથી તેટલાથી હું સંતોષ પામતો નથી, કારણ કે કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થતા માત્ર તેના પત્રની ઇચ્છા કોણ કરે? માટે હુ તો તમારો પ્રથમ શિષ્ય થવાને ઇચ્છું છુ, તેથી હે દયાનિધિ ! મારાપર દયા કરીને મને સંસારતારિણી દીક્ષા આપો.' આ પ્રમાણે કહેતા એ રાજાને પ્રભુએ તત્કાળ દીક્ષા આપી, એટલે તેની પછવાડે બે હજાર ક્ષત્રિયોએ દીક્ષા લીધી.

પૂર્વે ધનના ભવમાં જે ધનદેવ અને ધનદત્ત નામે બે બંધુ હતા તે અને અપરાજિતના ભવમા વિમળબોધ નામે મંત્રી હતો તે ત્રણે સ્વામીની સાથે ભવભ્રમણ કરી આ ભવમાં રાજાઓ થયા હતા અને સમવસરણમાં આવેલા હતા, તેઓને રાજીમતીના પ્રસંગથી પોતાના પૂર્વ ભવ સાંભળવામાં આવતાં તત્કાળ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ, જેથી અપૂર્વ વૈરાગ્યસંપત્તિને પ્રાપ્ત કરીને તેમણે શ્રી અરિષ્ટનેમિની પાસે તેજ વખતે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી જગદ્ગુરૂ નેમિનાથે તેઓ સહિત વરદત્ત વિગેરે અગ્યાર ગણધરોને વિધિથી સ્થાપન કર્યા, અને તેમને ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એ પ્રમાણે ત્રિપદી કહી. તે ત્રિપદીને અનુસારે તેમણે તરતજ દ્વાદશાંગીની રચના કરી. ઘણી કન્યાઓથી પરવરેલી

યક્ષિણી નામની રાજપુત્રીએ તે વખતે દીક્ષા લીધી, એટલે તેને પ્રભુએ પ્રવર્ત્તિનીપદ સ્થાપન કરી. દશ દશાર્હ, ઉગ્રસેન, વાસુદેવ, બળરામ અને પ્રદ્યુમ્ન વિગેરે કુમારોએ શ્રાવકપણું ગ્રહણ કર્યું, અને શિવા, રોહિણી, દેવકી તથા રૂક્મિણી વિગેરેએ તેમજ બીજી સ્ત્રીઓએ પણ પ્રભુની પાસે શ્રાવકપણું ગ્રહણ કર્યું, જેથી તે શ્રાવિકાઓ થઈ. આ પ્રમાણે તેજ સમવસરણમાં પૃથ્વીને પવિત્ર કરનાર ચતુર્વિધ ધર્મની જેમ ચતુર્વિધ સંઘ સ્થાપિત થયો. પ્રથમ પૌરૂષી પૂર્ણ થતાં પ્રભુએ દેશના સમાપ્ત કરી, એટલે બીજી પૌરૂષીમાં વરદત્ત ગણધરે દેશના આપી. પછી ઇંદ્ર વિગેરે દેવતાઓ અને કૃષ્ણ પ્રમુખ રાજાઓ પ્રભુને નમીને પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

શ્રી નેમિનાથના તીર્થમાં ત્રણ મુખવાળો, શ્યામવર્ણી, મનુષ્યના વાહનવાળો, ત્રણ દક્ષિણ ભુજામાં બીજોરૂં, પરશુ અને ચક્રને ધરનારો અને ત્રણ વામ ભુજામાં નકુળ, ત્રિશૂલ અને શક્તિને ધરનારો ગોમેધ નામે યક્ષ શાસનદેવતા થયો, અને સુવર્ણ સમાન કાંતિવાળી, સિંહના વાહનપર બેસનારી, બે દક્ષિણ ભુજામાં આંબાની લુંબ અને પાશને ધરનારી અને બે વામ ભુજામાં પુત્ર અને અંકુશને ધરનારી કુષ્માંડી અથવા અંબિકા નામે પ્રભુની શાસનદેવી થઇ. તે બંને શાસનદેવતા નિરંતર જેમની સાન્નિધ્યમાં રહેતા હતા એવા પ્રભુ વર્ષા અને શરદઋતુને ઉલ્લંઘન કરીને ભદ્ર ગજેંદ્રની જેમ ગતિ કરતા સતા લોકોના કલ્યાણને માટે ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કરવા પ્રવર્ત્યા.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि अरिष्टनेमिकौमारक्रीडा–दीक्षा–केवलोत्पत्तिवर्णनो नाम नवमः सर्गः ॥

सर्ग १० मो.

દ્રૌપદીનું પ્રત્યાહરણ અને ગજસુકુમાળ વિગેરેનું ચરિત્ર.

પાંડવો કૃષ્ણના પ્રસાદથી પોતાના હસ્તિનાપુર નગરમાં રહેતા અને દ્રૌપદીની સાથે વારા પ્રમાણે હર્ષથી ક્રીડા કરતા હતા. એક વખતે નારદ ફરતા ફરતા દ્રૌપદીને ઘેર આવ્યા, ત્યારે 'આ અવિરત છે' એમ જાણીને દ્રૌપદીએ તેનો સત્કાર કર્યો નહિ, તેથી 'આ દ્રૌપદી કેવી રીતે દુખી થાય ?' એમ ચિંતવતા નારદ ક્રોધ કરીને તેના ઘરમાંથી નીકળ્યા, પણ આ ભરતક્ષેત્રમાં તો કૃષ્ણના ભયથી કોઇ તેનું અપ્રિય કરે તેવું જોવામાં આવ્યું નહીં, એટલે તે ધાતકીખંડના ભરતક્ષેત્રમાં ગયા. ત્યાં ચંપાનગરીમાં રહેનારા કપિલ નામના વાસુદેવનો સેવક પદ્મ નામે રાજા અમરકંકા નગરીનો સ્વામી અને વ્યભિચારી હતો તેની પાસે આવ્યા, એટલે તે રાજાએ ઉઠીને નારદને સન્માન આપ્યું અને પોતાના અંતપુરમાં લઇ ગયો. ત્યાં પોતાની સર્વ સ્ત્રીઓ બતાવીને કહ્યુ કે 'હે નારદ ! તમે આવી સ્ત્રીઓ કોઇ સ્થાનકે જોઇ છે ?' તે વખતે નારદે 'આનાથી મારો ઇરાદો સિદ્ધ થશે ' એમ વિચારીને કહ્યું કે–'રાજન્ ! કુવાના દેડકાની જેમ આવી સ્ત્રીઓથી તું

શું હર્ષ પામે છે? જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં હસ્તિનાપુર નગરને વિષે પાંડવોને ઘેર દ્રૌપદી નામે સ્ત્રી છે, તે એવી સ્વરૂપવાન્ છે, કે તેની આગળ આ તારી સર્વ સ્ત્રીઓ દાસી જેવી છે.' આ પ્રમાણે કહીને નારદ ત્યાંથી ઉત્પતીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા.

નારદના ગયા પછી પદ્મનાભ રાજાએ દ્રૌપદીને મેળવવાની ઈચ્છાથી પોતાને પૂર્વ સંગતિવાળા એક પાતાળવાસી દેવની આરાધના કરી, એટલે તે દેવે પ્રત્યક્ષ થઇને કહ્યું કે 'હે પદ્મનાથ ! કહો, તમારૂં શું કાર્ય કરૂં?' ત્યારે પદ્મે કહ્યું, 'દ્રૌપદીને લાવીને મને અર્પણ કરો.' દેવે કહ્યું કે 'એ દ્રૌપદી પાંડવોને મૂકીને બીજાને ઇચ્છતી નથી, પણ તારા આગ્રહથી હું તેને લાવું છું.' એમ કહી તે દેવ તત્કાળ હસ્તિનાપુર આવ્યો અને અવસ્વાપિની નિદ્રાવડે સૌને નિદ્રાવશ કરીને નિદ્રાવશ પડેલી દ્રૌપદીને ત્યાંથી રાત્રીએ હરી લાવ્યો. પછી તેને પદ્મને અર્પણ કરી દેવ સ્વસ્થાનકે ગયો. જ્યારે દ્રૌપદી જાગ્રત થઇ ત્યારે ત્યાં પોતાને જોઇ વિધુર થઇ સતી વિચારવા લાગી કે 'શું આ તે સ્વપ્ન છે કે શું ઇંદ્રજાળ છે?' તે વખતે પદ્મનાભે તેને કહ્યું કે–'હે મૃગાક્ષિ ! તું ભય પામીશ નહીં, હું તને અહીં હરણ કરાવીને લાવ્યો છું, માટે અહીં રહે ને મારી સાથે ભોગ ભોગવ. આ ધાતકીખંડ નામે દ્વીપ છે, તેમાં આ અમરકંકા નગરી છે, હું તેનો પદ્મનાભ નામે રાજા છું કે જે તારો પ્રતિ થવાને ઇચ્છે છે.' તે સાંભળી પ્રત્યુત્પન્ન મતિવાળી દ્રૌપદી બોલી કે 'રે ભદ્ર ! એક માસની અંદર જો કોઇ મારો સંબંધી અહીં આવીને મને નહીં લઈ જાય તો પછી હું તમારૂં વચન માન્ય કરીશ.' પદ્મનાભે વિચાર્યું કે 'અહીં જંબૂદ્વીપનાં માણસોની ગતિ તદ્દન અશક્ય છે, તેથી આ વચન કબુલ કરવામાં અડચણ નથી.' આવું ધારીને કપટી પદ્મનાભે તે વચન સ્વીકાર્યું. 'પછી હું પતિ વગર એક માસ સુધી ભોજન કરીશ નહીં' એમ પતિવ્રતરૂપ મહા ધનવતી દ્રૌપદીએ અભિગ્રહ ધારણ કર્યો.

અહીં પાંડવોએ પ્રાતઃકાળે દ્રૌપદીને દીઠી નહીં એટલે તેઓ જળ, સ્થળ અને વન વિગેરેમાં તેની બહુ શોધ કરવા લાગ્યા. જ્યારે કોઇ પણ સ્થાનકેથી દ્રૌપદીના કાંઇ પણ ખબર મળ્યા નહીં ત્યારે તેમની માતાએ જઇને કૃષ્ણને જણાવ્યું, કારણ કે તેજ તેમના શરણરૂપ અને વિધુરપણામાં બંધુરૂપ હતા. કૃષ્ણ કાર્યમાં મૂઢ થઇ વિચારમાં પડ્યા, તેવામાં પોતે કરેલા અનર્થને જોવા માટે નારદ મુનિ ત્યાં આવ્યા, એટલે કૃષ્ણે નારદને પૂછ્યું કે 'તમે કોઇ સ્થાનકે દ્રૌપદીને જોઈ છે?' નારદે કહ્યું કે 'હું ધાતકીખંડમાં અમરકંકા નગરીએ ગયો હતો, ત્યાંના રાજા પદ્મનાભને ઘેર મેં દ્રૌપદીને જોઇ છે.' આ પ્રમાણે કહીને ત્યાંથી બીજે ચાલ્યા ગયા. કૃષ્ણે પાંડવોને કહ્યું કે 'પદ્મનાભે દ્રૌપદીનું હરણ કર્યું છે, તેથી હું ત્યાં જઈને દ્રૌપદીને લઇ આવીશ, માટે તમે ખેદ કરશો નહી.' પછી કૃષ્ણ પાંડવોને લઈ મોટા સૈન્ય સાથે માગધ નામના પૂર્વ સાગરના તટ ઉપર ગયા. ત્યાં પાંડવોએ કહ્યું, 'સ્વામિન્ ! આ સમુદ્ર સંસારની જેમ અત્યંત ભયંકર, પારાવાર અને ઉદ્ધત છે. અહીં કોઇ ઠેકાણે મહા મોટા પર્વતો એક પથરાની જેમ તેમાં મગ્ન થયેલા છે, કોઈ ઠેકાણે મોટા પર્વત જેવાં જળજંતુઓ રહેલાં છે, કોઇ સ્થાને સમુદ્રને

પણ શોષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને વડવાનળ રહેલો છે, કોઇ ઠેકાણે કૈવર્ત્તની જેમ વેલંધર દેવતાઓ રહેલા છે. કોઇ ઠેકાણે પોતાના તરંગથી તે મેઘનું પણ કમંડળની જેમ ઉદ્વર્ત્તન કરે છે. આ સમુદ્ર મનથી પણ અલંઘ્ય છે, તો તેને દેહથી તો શી રીતેજ ઉલ્લંઘન કરી શકાશે?' પાંડવોનાં આવાં વચન સાંભળી 'તમારે શી ચિંતા છે?' એમ કહીને શુદ્ધ હૃદયવાળા કૃષ્ણે તેના તટ ઉપર બેસીને તેના આધષ્ઠાયિક સુસ્થિત નામના દેવતાની આરાધના કરી. તત્કાળ તે દેવ પ્રગટ થઇને બોલ્યો–'હું શું કાર્ય કરૂં?' કૃષ્ણે કહ્યું કે–'હે લવણોદધિના અધિષ્ઠાયક દેવ ! પદ્મનાભ રાજાએ દ્રૌપદીનુ હરણ કરેલું છે, તો જેવી રીતે ધાતકીખંડમાંથી તે દ્રૌપદી અહીં લવાય તેમ કરો.' દેવે કહ્યુ કે 'હે કૃષ્ણ ! તે પદ્મનાભને તેના પૂર્વ સંગતિવાળા દેવે દ્રૌપદીને લઇ જઈને જેમ સોંપી છે, તેમ હું તેને ત્યાંથી લાવીને તમને સોંપું, અથવા જો આ વાર્ત્તા તમને ન રૂચતી હોય, તો બળ, વાહન સહિત એ પદ્મનાભને સમુદ્રમાં ફેંકી દઇ દ્રૌપદીને લઇ આવીને તમને અર્પણ કરૂં.' કૃષ્ણે કહ્યું કે 'એમ કરવાની જરૂર નથી, માત્ર આ પાંડવોથી અને મારાથી એમ છ પુરૂષોથી રથમાં બેસીને જવાય તેવો જળની અંદર અનાહત માર્ગ આપો કે જેથી અમે ત્યાં જઇએ વરાકને જીતીને દ્રૌપદીને લઇ આવીએ. આ માર્ગ અમને યશ આપનારો છે.' પછી તે સુસ્થિત દેવે તેમ કર્યું, એટલે કૃષ્ણ પાંડવ સહિત સ્થળની જેમ સમુદ્રને ઉલ્લંઘીને અમરકંકા નગરીએ પહોંચ્યા. ત્યાં તે નગરની બહારના ઉદ્યાનમાં રહી કૃષ્ણે દારૂક સારથિને સમજાવી પદ્મ રાજાની પાસે દૂતપણે મોકલ્યો. દારૂક તરતજ ત્યાં ગયો અને પદ્મના ચરણપીઠને પોતાના ચરણથી દબાવતો, ભયંકર ભ્રકુટી ચઢાવતો અને ભાલાના અગ્ર ભાગથી કૃષ્ણના લેખને આપતો સતો પદ્મ પ્રત્યે આ પ્રમાણે બોલ્યો–'અરે પદ્મ રાજા ! જેમને કૃષ્ણવાસુદેવની સહાય છે એવા પાંડવોની શ્રી દ્રૌપદીને જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાંથી તું હરી લાવ્યો છે, તે કૃષ્ણ પાંડવોની સાથે સમુદ્રે આપેલા માર્ગે અહીં આવેલા છે, માટે હજી જો જીવવાને ઈચ્છતો હો તો સત્વર તે દ્રૌપદી કૃષ્ણને સોંપી દે.' પદ્મરાજા બોલ્યો–'એ કૃષ્ણ તો જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં વાસુદેવ છે, બાકી અહીં તો એ છએ જણ મારી પાસે કોણ માત્ર છે? માટે જા, તેને યુદ્ધ કરવાને સજ્જ કર.' દારૂકે આવીને તે વચન કૃષ્ણને કહ્યાં, એટલામાં તો પદ્મનાભ રાજા પણ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી તૈયાર થઈ સેના લઇને નગર બહાર નીકળ્યો. સમુદ્રના તરંગની જેમ તેના સૈનિકો ઉછળી ઉછળીને તુટી પડવા લાગ્યા તે વખતે કૃષ્ણે નેત્રને વિકસ્વર કરી પાંડવોને કહ્યુ કે 'તમે આ પદ્મરાજાની સાથે યુદ્ધ કરશો, કે હું યુદ્ધ કરૂં તે રથમાં બેસીને જોશો?' પાંડવોએ કહ્યુ 'પ્રભુ ! કાં તો આજે પદ્મનાભ રાજા, કે કાં તો અમે રાજા એવી પ્રતિજ્ઞા લઇને અમે પદ્મનાભ સાથે યુદ્ધ કરશું.'

કૃષ્ણે તે વાત સ્વીકારી એટલે તેઓ પદ્મનાભ સાથે યુદ્ધ કરવા ગયા. પદ્મે ક્ષણવારમાં તેમને હરાવ્યા, એટલે તેઓએ કૃષ્ણ પાસે આવીને કહ્યુ કે 'સ્વામિન્ ! આ પદ્મનાભ તો ઘણો બળવાન્ છે અને વળી બળવાન્ સૈન્યથી આવૃત્ત છે, તેથી એ તો તમારાથી જ જીતાય તેમ છે, અમારાથી જીતાય એમ નથી, માટે તમને જેમ યોગ્ય લાગે

તેમ કરો.' કૃષ્ણ બોલ્યા—"હે પાંડવો ! જ્યારથી તમે 'પદ્મનાભ 'રાજા કે અમે રાજા' એવી પ્રતિજ્ઞા[1] લીધી હતી, ત્યારથીજ તમે હારી ગયા હતા." પછી 'હું રાજા છું, પદ્મનાભ નથી' એમ કહી કૃષ્ણ યુદ્ધ કરવા ચાલ્યા અને મહા ધ્વનિવાળો પાંચજન્ય શંખ ફુંક્યો. સિંહની ગર્જનાથી મૃગના ટોળાની ગતિની જેમ તે શંખના નાદથીજ પદ્મરાજાના સૈન્યનો ત્રીજો ભાગ તુટી ગયો. પછી કૃષ્ણે શાર્ઙ્ગ ધનુષ્યનો ટંકાર કર્યો, એટલે તેના ધ્વનિથી દુર્બળ દોરીની જેમ પદ્મનાભના લશ્કરનો બીજો ત્રીજો ભાગ તુટી ગયો. જ્યારે પોતાના સૈન્યનો તૃતીયાંશ અવશેષ રહ્યો ત્યારે પદ્મરાજા રણભૂમિમાંથી નાશી તત્કાળ અમરકંકા નગરીમાં પેસી ગયો, અને લોઢાની અર્ગલાવડે નગરના દરવાજાઓ બંધ કર્યા. કૃષ્ણ ક્રોધથી પ્રજ્વળિત થઇ રથમાંથી ઉતરી પડ્યા અને તત્કાળ સમુદ્ઘાતવડે દેવના કરે તેમ નરસિંહરૂપ ધારણ કર્યું. યમરાજની જેવા ક્રોધાયમાન થઈને દાઢોથી ભયંકર એવું મુખ ફાડ્યું અને ઉગ્ર ગર્જના કરીને નગરીના દ્વાર ઉપર દોટ મૂકીને પગનો ઘા કર્યો, જેથી શત્રુના હૃદય સાથે બધી પૃથ્વી કંપાયમાન થઇ ગઇ. તેમના ચરણઘાતથી કીલ્લાના અગ્ર ભાગ તુટી પડ્યા, દેવાલયો પડી ગયાં અને કોટની દીવાલો ભાંગી પડી. એ નરસિંહના ભયથી તે નગરમાં રહેનારા લોકોમાંથી કેટલાક ખાડામાં સંતાઈ ગયા, કેટલાક જળમાં પેસી ગયા, અને કેટલાક મૂર્છા પામી ગયા. એ વખતે પદ્મરાજા દ્રૌપદીને શરણે આવીને કહેવા લાગ્યો—'હે દેવી ! મારો અપરાધ ક્ષમા કરો અને યમરાજ જેવા આ કૃષ્ણથી મારી રક્ષા કરો.' દ્રૌપદી બોલી—'હે રાજન્ ! મને આગળ કરી સ્ત્રીનો વેશ લઈને જો તું કૃષ્ણને શરણે જઇશ તો જીવીશ, અન્યથા જીવી શકીશ નહીં' પછી તે તેવી રીતે કરી કૃષ્ણને શરણે આવીને નમ્યો, એટલે શરણ કરવા યોગ્ય કૃષ્ણે કહ્યું કે, 'હવે તું ભય પામીશ નહીં.' એ પ્રમાણે કહી પાંડવોને દ્રૌપદી સોંપી રથારૂઢ થઇને કૃષ્ણ આવ્યા હતા તેજ માર્ગે પાછા ચાલ્યા.

એ વખતે તે ધાતકીખંડમાં ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર નામના ઉદ્યાનમાં ભગવાન્ શ્રી મુનિસુવ્રત પ્રભુ સમોસર્યા હતા. તેમની સભામાં કપિલ વાસુદેવ બેઠા હતા, તેમણે પ્રભુને પૂછ્યું કે, 'સ્વામિન્ ! મારા જેવો આ કોના શંખનો નાદ સંભળાય છે ?' પ્રભુએ કહ્યું, 'આ કૃષ્ણ વાસુદેવના શંખનો ધ્વનિ છે.' એટલે કપિલે પૂછ્યું, 'શું એકજ સ્થાને બે વાસુદેવ થાય ?' પછી પ્રભુએ દ્રૌપદી, કૃષ્ણ અને પદ્મરાજનો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. એટલે કપિલે કહ્યું કે 'હે નાથ ! જંબૂદ્વીપના અર્ધ ભરતક્ષેત્રના પતિ કૃષ્ણ વાસુદેવનું અભ્યાગત અતિથિની જેમ હું આતિથ્ય કરૂં.' પ્રભુ બોલ્યા, 'જેમ એક સ્થાને બે તીર્થંકર અને બે ચક્રવર્તી મળે નહીં તેમ બે વાસુદેવ પણ કારણયોગથી એક ક્ષેત્રમાં આવ્યા છતાં મળે નહીં.' આવાં અર્હંતનાં વચન સાંભળ્યાં, તોપણ કપિલ વાસુદેવ કૃષ્ણને જોવાને ઉત્સુક થઈને તેના રથને ચીલે ચીલે સમુદ્રના તટ ઉપર આવ્યા. ત્યાં સમુદ્રની વચ્ચે થઇને જતા એવા કૃષ્ણ તથા પાંડવોના રૂપા અને સુવર્ણના પાત્ર જેવા શ્વેત અને

[1] આ પ્રતિજ્ઞામાં પાનરમ્ભદનાં છે. તે 'શુકન કગના શબ્દ આગળ' એ કહેવતને ખરી પાડે છે.

પીળા રથના ધ્વજ તેના જોવામાં આવ્યા, એટલે 'હું કપિલ વાસુદેવ તમને જોવાને ઉત્કંઠિત થઈ સમુદ્રકિનારે આવ્યો છું, માટે પાછા વળો.' આવા સ્પષ્ટ અક્ષરો સમજાય તેમ તેણે શંખનો નાદ કર્યો. તેના ઉત્તરમાં 'અમે દૂર ગયા છીએ, માટે હવે તમારે કાંઈ બોલવું નહીં.' આવા સ્પષ્ટ અક્ષરના ધ્વનિવાળો શંખ કૃષ્ણે સામો પૂર્યો. તે શંખનો ધ્વાન સાંભળી કપિલ વાસુદેવ ત્યાંથી પાછા ફર્યા, અને અમરકંકાપુરીમાં આવીને 'આ શું !' એમ પદ્મરાજાને પૂછ્યું—એટલે પદ્મે પોતાના અપરાધની વાર્તા કહીને પછી જણાવ્યું કે, 'હે પ્રભુ ! તમારા જેવા સ્વામી છતાં જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રના વાસુદેવ કૃષ્ણે મારો પરાભવ કર્યો.' એટલે કપિલ વાસુદેવે કહ્યું કે—'અરે અસામાન્ય વિગ્રહવાળા દુરાત્મા ! તારૂં આ કૃત્ય સહન કરવા યોગ્ય નથી.' એમ કહી તેને રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કર્યો, અને તેના રાજ્ય ઉપર તેના પુત્રને બેસાડ્યો.

અહીં કૃષ્ણ સમુદ્ર ઉતરી પાંડવો પ્રત્યે બોલ્યા—'હે પાંડવો ! જ્યાંસુધી હું સુસ્થિત દેવની રજા લઉં ત્યાંસુધીમાં તમે ગંગા ઉતરી જાઓ.' પછી તેઓ નાવમાં બેસી સાડીબાસઠ યોજન વિસ્તારવાળા ગંગાના ભયંકર પ્રવાહને ઉતરીને પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે, 'અહીં આપણે નાવ ઉભું રાખી કૃષ્ણનું બળ જોઇએ કે કૃષ્ણ નાવ વિના આ ગંગાના પ્રવાહને શી રીતે ઉતરે છે?' આ પ્રમાણે સંકેત કરી તેઓ નદીના તટ ઉપર સંતાઇ રહ્યા. પછી કૃષ્ણ કાર્ય સાધી કૃતકૃત્ય થઇ ગંગાના તીરે આવ્યા. નાવને જોયું નહીં, એટલે એક ભુજા પર અશ્વ સહિત રથને રાખી બીજા હાથવતી જળ તરવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે તરતાં તરતાં જ્યારે ગંગાના મધ્યમાં આવ્યા ત્યારે શ્રાંત થઇને વિચારવા લાગ્યા કે, 'અહા ! પાંડવો ઘણી શક્તિવાળા કે જેઓ નાવ વિના ગંગાને તરી ગયા.' કૃષ્ણના આ પ્રમાણેના ચિંતીતને જાણીને ગંગાદેવીએ તત્કાળ તાગ આપ્યો (સ્થળ કરી આપ્યું,) એટલે વિસામો લઇને હરિ સુખે કરી તેને ઉતરી ગયા. તીરે આવીને પાંડવોને પૂછ્યું કે, 'તમે વહાણ વગર શી રીતે ગંગા ઉતર્યા ?' પાંડવોએ કહ્યું, 'અમે તો નાવથી ગંગા ઉતર્યા.' કૃષ્ણે કહ્યું કે, 'ત્યારે નાવને પાછું વાળીને મારે માટે કેમ ન મોકલ્યું ?' પાંડવો બોલ્યા—'તમારા બળની પરીક્ષા કરવાને અમે નાવને મોકલ્યું નહીં.' તે સાંભળી કૃષ્ણે કોપ કરીને કહ્યું કે, 'તમે સમુદ્ર તરવામાં કે અમરકંકા નગરી જિતવામાં શું મારૂં બળ જાણ્યું નહતું, કે હવે મારૂં બળ જાણવું બાકી હતું ?' આ પ્રમાણે કહી પાંડવોના પાંચે રથને લોહદંડવડે ચૂર્ણ કરી નાંખ્યા, અને તે ઠેકાણે રથમર્દન નામે નગર વસાવ્યું. પછી કૃષ્ણે પાંડવોને દેશપાર કર્યા, અને પોતે પોતાની છાવણીમાં આવીને સર્વની સાથે દ્વારકામાં આવ્યા./

પાંડવોએ પોતાના નગરમાં આવી એ વૃત્તાંત કુંતીમાતાને કહ્યો, એટલે કુંતી દ્વારકામાં આવ્યા અને કૃષ્ણને કહ્યું કે, 'હે કૃષ્ણ ! તમે દેશપાર કરેલા મારા પુત્રો હવે ક્યાં રહેશે ? કારણ કે આ ભરતાર્દ્ધમાં તો એવી પૃથ્વી નથી કે જે તમારી ન હોય.' કૃષ્ણ બોલ્યા—'દક્ષિણ સમુદ્રના તટ ઉપર પાંડુમથુરા નામે નવીન નગરી વસાવીને તેમાં તમારા પુત્રો નિવાસ કરે.' કુંતીએ આવીને એ વાર્તા (કૃષ્ણની આજ્ઞા) પુત્રોને કહી; એટલે

તેઓ સમુદ્રની વેલાથી પવિત્ર એવા પાંડુ દેશમાં ગયા. કૃષ્ણે હસ્તિનાપુરના રાજ્ય ઉપર પોતાની બેન સુભદ્રાના પૌત્ર અને અભિમન્યુના પુત્ર પરીક્ષીતનો રાજ્યાભિષેક કર્યો.

ભગવાન્ નેમિનાથ પૃથ્વીતળને પવિત્ર કરતા અનુક્રમે સર્વ નગરમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભદ્દિલપુરમાં પધાર્યા. ત્યાં સુલસા અને નાગના પુત્રો કે જે દેવકીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયા હતા અને જેમને નૈગમેષી દેવતાએ હરી લાવીને સુલસાને આપ્યા હતા તે રહેતા હતા. તેઓ પ્રત્યેક બત્રીશ બત્રીશ કન્યાઓ પરણ્યા હતા. તેઓએ શ્રી નેમિનાથના બોધથી તેમની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. તે છએ ચરમશરીરી હતા. તેઓ દ્વાદશાંગીને ધારણ કરી મોટું તપ આચરતા સતા પ્રભુની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા.

શ્રી નેમિનાથ વિહાર કરતા કરતા અન્યદા દ્વારકા સમીપે પધાર્યા. ત્યાં સહસ્રામ્રવન નામના ઉપવનમાં સમોસર્યા. તે સમયે દેવકીના છ પુત્રોએ છઠ્ઠ તપના પારણાને અર્થે બે બેની જોડ થઇ ત્રણ ભાગે જુદા જુદા વહોરવા માટે દ્વારકામાં પ્રવેશ કર્યો. તેમાં પ્રથમ અનીકયશા અને અનંતસેન દેવકીને ઘેર ગયા. તેમણે કૃષ્ણના જેવા જોઇ દેવકી ઘણો હર્ષ પામ્યાં. પછી તેણીએ સિંહકેશરીઆ મોદકથી તેમને પ્રતિલાભિત કર્યા, તેઓ ત્યાંથી બીજે ગયા. એટલામાં તેના સહોદર અજિતસેન અને નિહતશત્રુ નામે બે મહામુનિ ત્યાં આવ્યા. તેમને પણ દેવકીએ પ્રતિલાભિત કર્યા; એટલામાં દેવયશા અને શત્રુસેન નામે ત્રીજા બે મુનિ પણ ત્યાં પધાર્યા. તેમને નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને દેવકીએ પૂછ્યું, 'હે મુનિરાજ! શું તમે દિશાના મોહથી વારંવાર અહીં આવો છો? કે શું મારી મતિમાં મોહ થઈ ગયો છે? તમે તેના તે નથી? અથવા સંપત્તિથી સ્વર્ગપુરી જેવી આ નગરીમાં શું મહર્ષિઓને યોગ્ય ભક્તપાન નથી મળતું?' આવા દેવકીના પ્રશ્નથી તે મુનિ બોલ્યા—'અમને કાંઇ પણ દિગ્મોહ થયો નથી, પણ અમે છ સહોદર ભાઈઓ છીએ, ભદ્દિલપુરના રહેવાસી છીએ, અને સુલસા ને નાગદેવના પુત્રો છીએ. શ્રી નેમિનાથની પાસે ધર્મ સાંભળી અમે છએ બંધુએ દીક્ષા લીધી છે. આજે ત્રણ જોડા થઇ વહોરવા નીકળેલા છીએ, તે ત્રણે યુગલ અનુક્રમે તમારે ઘેર આવ્યા જણાય છે.' તે સાંભળી દેવકી વિચારમાં પડ્યા કે, 'આ છએ મુનિઓ કૃષ્ણના જેવા કેમ હશે? તેમનામાં એક તિલમાત્ર જેટલો પણ ફેર નથી. પૂર્વે અતિમુક્તક સાધુએ મને કહ્યું હતું કે—તમારે આઠ પુત્રો [1] થશે અને તે જીવતા રહેશે તો શું આ છએ મારા પુત્રો તો નહીં હોય?' આવો વિચાર કરી બીજે દિવસે દેવકી દેવરચિત સમવસરણમાં શ્રીનેમિનાથને પૂછવા ગયા. દેવકીના હૃદયનો ભાવ જાણી તેના પૂછ્યા અગાઉજ પ્રભુએ કહ્યું કે 'હે દેવકી! તમે કાલે જોયા તે છએ તમારા પુત્રો છે. તેને નૈગમેષી દેવતાએ જીવતાજ તમારી પાસેથી લઇને સુલસાને આપ્યા હતા.' પછી ત્યાં તે છ સાધુઓને જોઇને દેવકીના સ્તનમાંથી પય ઝરવા લાગ્યું. તેણે છએ મુનિને પ્રેમથી વંદના કરીને કહ્યું કે 'હે પુત્રો! તમારાં દર્શન થયાં તે બહુ સારું થયું. મારા ઉદરમાંથી જન્મ

---

[1] છ સુલસાને ત્યાં ઉછર્યા તે, સાતમા કૃષ્ણ, ને આઠમા ગજસુકુમાળ હવે થશે તે.

લેનાર પૈકી એકને ઉત્કૃષ્ટ રાજ્ય મળ્યું અને તમને છને દીક્ષા પ્રાપ્ત થઇ તે તો બહુ સારી વાત થઈ, પણ મને એમાં એટલોજ ખેદ છે કે ' તમારામાંથી કોઇને મેં રમાડ્યા કે ઉછેર્યા નહી. ' ભગવાન નેમિનાથ બોલ્યા–'દેવકી! વૃથા ખેદ શા માટે કરો છો? પૂર્વ જન્મના કૃત્યનું ફળ આ જન્મને વિષે પ્રાપ્ત થયું છે, કેમકે તમે પૂર્વ ભવમાં તમારી સપત્નીના સાત રત્નો ચોર્યાં હતાં, પછી જ્યારે તે રોવા લાગી ત્યારે તમે તેમાંથી માત્ર એક રત્ન પાછું આપ્યું હતું.' આ પ્રમાણે સાંભળી દેવકી પોતાના પૂર્વ ભવનું દુષ્કૃત નિંદતી ઘેર ગઇ અને પુત્રજન્મની ઇચ્છાથી ખેદયુક્ત ચિત્તે રહેવા લાગી, તેવામાં કૃષ્ણે આવીને પૂછ્યું કે ' હે માતા! તમે ખેદ કેમ કરો છો?' દેવકી બોલ્યા–'હે વત્સ ! મારૂં બધું જીવિત નિષ્ફળ ગયું છે, કેમકે તમે બાળપણામાં નંદને ઘેર મોટા થયા, અને તમારા અગ્રજ છ સહોદર નાગસાર્થવાહને ઘેર ઉછર્યા, મે તો સાતમાંથી એક પુત્રને પણ બાલ્યવયમાં લાલિત કર્યો નહીં; તેથી હે વત્સ ! બાળકનુ લાલનપાલન કરવાની ઈચ્છાવાળી હું પુત્રને ઇચ્છુ છુ. તે પશુઓને પણ ધન્ય છે કે જેઓ પોતાનાં અપત્યો (વાછડા) ને લાલિત કરે છે.'

માતાનાં આવાં વચન સાંભળી 'હુ તમારો મનોરથ પૂરો કરીશ' એમ કહી કૃષ્ણે સૌધર્મ ઇંદ્રના સેનાપતિ નૈગમેષી દેવની આરાધના કરી. દેવ પ્રત્યક્ષ થઇને બોલ્યો–'હે ભદ્ર ! તમારી માતાને આઠમો પુત્ર થશે, પણ જ્યારે તે બુદ્ધિમાન યુવાવસ્થા પામશે ત્યારે દીક્ષા લેશે.' તેના આ પ્રમાણેના કથન પછી સ્વલ્પ વખતમાં એક મહર્દ્ધિક દેવ સ્વર્ગથી ચ્યવીને દેવકીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયો, અને સમય આવતાં પુત્રરૂપે અવતર્યો. તેનું ગજસુકુમાળ નામ પાડયું. જાણે બીજા કૃષ્ણ હોય તેવા એ દેવ સમાન પુત્રનું દેવકી લાલનપાલન કરવા લાગ્યા. માતાને અતિ વ્હાલો અને ભ્રાતાને પ્રાણ સમાન કુમાર બન્નેનાં નેત્રરૂપ કુમુદને ચદ્રરૂપ થયો. અનુક્રમે યૌવનવયને પામ્યો, એટલે પિતાની આજ્ઞાથી દ્રુમ રાજાની પુત્રી પ્રભાવતીને પરણ્યો. વળી સોમશર્મા બ્રાહ્મણની ક્ષત્રિયાણી સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલી સોમા નામની કન્યાને પણ જો કે તે ઇચ્છતો ન હતો તોપણ માતા અને ભ્રાતાની આજ્ઞાથી પરણ્યો. તેવામાં શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ ત્યાં સમવસર્યા. તેમના પાસે સ્ત્રીઓ સહિત જઇને ગજસુકુમાળે સાવધાનપણે ધર્મ સાંભળ્યો, તેથી અપૂર્વ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં બને પત્નીઓ સહિત માતા પિતાની આજ્ઞા મેળવીને તેણે પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. જ્યારે ગજસુકુમાળે દીક્ષા લીધી ત્યારે તેના વિયોગને નહિ સહન કરી શકતા એવા તેના માતાપિતાએ અને કૃષ્ણ પ્રમુખ ભાઈઓએ ઉંચે સ્વરે રૂદન કર્યું.

જે દિવસે દીક્ષા લીધી તેજ દિવસે ગજસુકુમાળ મુનિ પ્રભુની આજ્ઞા લઇ સાયંકાળે સ્મશાનમાં જઇને કાયોત્સર્ગધ્યાને રહ્યા. તેવામાં કાંઇક કારણે બહાર ગયેલા સોમશર્મા બ્રાહ્મણે તેમને દીઠા. તેમને જોઇ તે સોમશર્માએ ચિંતવ્યું કે, 'આ ગજસુકુમાળ ખરેખરો પાખંડી છે, તેનો આવો વિચાર છતાં માત્ર વિટંબના કરવાને એ દુરાશય મારી પુત્રીને પરણ્યો હતો.' આમ ચિંતવી એ મહા વિરોધીબુદ્ધિવાળા સોમશર્માએ

અતિ ક્રોધાયમાન થઈને બળતી ચિતાના અંગારાથી પૂરેલી એક ઘડાની ઠીબ તેના માથા ઉપર મૂકી. તેનાવડે અત્યંત દહન થયા છતાં પણ તેમણે સમાધિપૂર્વક તે સર્વ સહન કર્યું, તેથી એ ગજસુકુમાળ મુનિનાં કર્મરૂપ સર્વ ઇંધન બળીને ભસ્મ થઇ ગયાં, અને તત્કાળ કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી તે મુનિ મોક્ષે ગયા.

પ્રાતઃકાળે કૃષ્ણ પોતાના પરિવારસહિત રથમાં બેસીને પૂર્ણ ઉત્કંઠિત મનથી ગજસુકુમાળ મુનિને વાંદવા માટે ચાલ્યા. દ્વારકાની બહાર નીકળ્યા, તેવામાં તેમણે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને માથે ઇંટો લઇ કોઈ દેવાલય તરફ જતો જોયો. કૃષ્ણ તેનીપર દયા લાવીને તેમાંથી એક ઇંટ પોતાની જાતે તે દેવાલયમાં લઇ ગયા, એટલે કોટીગમે લોકો તે પ્રમાણે એકએક ઇંટ લઇ ગયા, જેથી તેનું તો કામ થઇ ગયું. આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણને કૃતાર્થ કરીને કૃષ્ણ નેમિનાથની પાસે આવ્યા. ત્યાંસ્થાપન કરેલા ભંડારની જેવા પોતાના ભાઈ ગજસુકુમાળને તેમણે દીઠા નહીં, એટલે કૃષ્ણે ભગવંતને પૂછ્યું કે 'પ્રભુ! મારા ભાઇ ગજસુકુમાળ ક્યાં છે?' ભગવંતે કહ્યું કે 'સોમશર્મા બ્રાહ્મણને હાથે તેનો મોક્ષ થયો.' તે વાત વિસ્તારથી સાંભળતાંજ કૃષ્ણને મૂર્છા આવી. થોડી વારે સંજ્ઞા પામીને કૃષ્ણે ફરીવાર પ્રભુને પૂછ્યું 'ભગવન્! એ મારા ભાઇના વધ કરનાર બ્રાહ્મણને મારે શી રીતે ઓળખવો?' પ્રભુ બોલ્યા-'કૃષ્ણ! એ સોમશર્માની ઉપર તમે કોપ કરશો નહીં, કારણ કે તમારા ભ્રાતાને સદ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત થવામાં તે સહાયકારી થયો છે. લાંબે કાળે સાધ્ય થાય તેવી સિદ્ધિ હોય તે પણ સહાય મળવાથી ક્ષણમાં સિદ્ધ થાય છે. જેમ તમે પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને સહાય કરી તો તેની સર્વ ઇંટો સ્વલ્પ સમયમાં ઈચ્છિત સ્થાનકે પહોંચી ગઇ. જો સોમશર્મા તમારા ભાઈને આવો ઉપસર્ગ ન કરત તો કાળક્ષેપ વગર તેની સિદ્ધિ શી રીતે થાત? હવે તમારે તેને ઓળખવો છે તો તમને અહીંથી પાછા વળીને નગરીમાં પેસતા જોઇ જે મસ્તક ફાટીને મરી જશે, તેને તમારા ભાઇનો વધ કરનાર જાણી લેજો.' પછી કૃષ્ણે રૂદન કરતા સતા પોતાના ભાઈનો ઉત્તરસરકાર કર્યો. ત્યાંથી ખેદયુક્ત ચિત્તે પાછા વળીને દ્વારકાનગરીમાં પેસતાં તેમણે પેલા સોમશર્મા બ્રાહ્મણને મસ્તક ફાટીને મરી જતો જોયો, એટલે તત્કાળ તેને પગે દોરડી બાંધી માણસોની પાસે આખી નગરીમાં ફેરવાવી ગીધ વિગેરે પક્ષીઓને નવું બળિદાન આપવા માટે બહાર ફેંકાવી દીધો./

ગજસુકુમાળના શોકથી પ્રભુની પાસે ઘણા યાદવોએ અને વસુદેવ વિના નવ દશાર્હોએ દીક્ષા લીધી. પ્રભુની માતા શિવાદેવીએ, નેમિનાથના સાત સહોદર બંધુઓએ અને કૃષ્ણના અનેક કુમારોએ પણ દીક્ષા લીધી. રાજીમતીએ પણ સંવેગ ધરી પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. તેની સાથે નંદની કન્યા એકનાશાએ અને યાદવોની અનેક સ્ત્રીઓએ દીક્ષા લીધી. તે વખતે કૃષ્ણે કન્યાના વિવાહ કરવાનો અભિગ્રહ અંગીકાર કર્યો, એટલે તેમની સર્વ પુત્રીઓએ પણ પ્રભુની સમીપે દીક્ષા લીધી. કનકવતી, રોહિણી અને દેવકી વિના વસુદેવની સર્વ સ્ત્રીઓએ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. કનકવતીને ઘરમાં રહ્યા

સતા સંસારની સ્થિતિ ચિંતવતાં સઘ ઘાતીકર્મ ત્રુટી જવાથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. નેમિનાથે તે વાત જણાવવાથી દેવતાઓએ તેમનો મહિમા કર્યો. પછી પોતાની મેળે મુનિવેશ અંગીકાર કરીને તે પ્રભુની પાસે ગયા. ત્યાં નેમિનાથનાં દર્શન કરી, વનમાં જઇ એક માસનું અનશન કરીને તે કનકવતી મોક્ષે ગઈ.

રામનો પૌત્ર અને નિષિધનો પુત્ર સાગરચંદ્ર વિરક્ત બુદ્ધિવાળો હોવાથી પ્રથમ તે અણુવ્રતધારી થયો હતો, તેણે આ વખતે પ્રતિમાધરપણું અંગીકાર કર્યું. (શ્રાવકની ૧૧ પાડમા વહેવા લાગ્યો.) એકદા તેણે કાયોત્સર્ગ કર્યો હતો, ત્યાં હમેશાં તેનાં છિદ્રને જોનારા નભઃસેને તેને દીઠો, એટલે તેની પાસે આવી નભઃસેન બોલ્યો કે-'અરે પાખંડી ! અત્યારે આ તું શું કરે છે ? કમળામેળાના હરણમાં તેં જે કર્યું હતું, તેનું ફળ હવે પામ.' એમ કહી તે દુરાશય નભઃસેને તેના મસ્તકપર ચિતાના અંગારાથી પૂરેલો ઘડાનો કાંઠો મૂકયો. તે ઉપસર્ગને સમ્યગ્ ભાવે સહન કરી તેનાથી દગ્ધ થઇને સાગરચન્દ્ર પંચપરમેષ્ટી નમસ્કારનું સ્મરણ કરતો સતો મૃત્યુ પામીને દેવલોકમાં ગયો.

એક વખતે ઇંદ્રે સભામાં કહ્યું કે 'કૃષ્ણ વાસુદેવ હમેશાં કોઈના પણ દોષને છોડીને માત્ર ગુણનુંજ કીર્તન કરે છે અને કદિ પણ નીચ યુદ્ધ કરતા નથી.' ઇંદ્રનાં આવાં વચન પર શ્રદ્ધા નહીં રાખનાર કોઇ દેવતા તેની પરીક્ષા કરવા માટે તત્કાળ દ્વારકામાં આવ્યો. એ વખતે કૃષ્ણ રથમાં બેસીને સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરવા જતા હતા. ત્યાં માર્ગમાં તે દેવતાએ કૃષ્ણવર્ણી એક શ્વાનને મરેલો વિકુર્વ્યો. તેના શરીરમાંથી એવો દુર્ગંધ ફેલાતો હતો કે જેથી લોકો દૂરથીજ દુગંછા અને બાધા પામતા હતા. તેને જોઇ કૃષ્ણે કહ્યુ કે 'અહો ! આ કૃષ્ણવર્ણી શ્વાનના મુખમાં પાંડુવર્ણી દાંત કેવા અત્યંત શોભે છે!' આ પ્રમાણે એક પરીક્ષા જોઇને પછી પેલા દેવે ચોર થઇ કૃષ્ણના અશ્વરત્નને હરી લીધું. તેની પછવાડે કૃષ્ણના અનેક સૈનિકો દોડ્યા, તેમને પણ તેણે જીતી લીધા; એટલે કૃષ્ણ પોતે દોડી તેની નજીક જઇને બોલ્યા કે 'અરે ચોર ! મારા અશ્વરત્નને કેમ હરે છે ? તેને છોડી દે, કેમકે હવે તું ક્યાં જઇશ ?' દેવે કહ્યું, 'મને યુદ્ધમાં જીતીને અશ્વ લ્યો.' કૃષ્ણે કહ્યુ કે ' ત્યારે તું રથમાં બેસ, કારણ કે હું રથી છું.' દેવે કહ્યું, 'મારે રથ કે હાથી વિગેરેની કાંઇ જરૂર નથી, મારી સાથે યુદ્ધ કરવું હોય તો બાહુયુદ્ધથી યુદ્ધ કરો.' કૃષ્ણે કહ્યું, 'જા, અશ્વને લઈ જા, હું હાર્યો, કેમકે કદિ સર્વસ્વનો નાશ થાય તોપણ હુ નીચ-[1]અધમ યુદ્ધ કરવાનો નથી.' તે સાંભળી તે દેવ સંતુષ્ટ થયો. પછી તેણે ઇંદ્રે કરેલી પ્રશંસા વિગેરેનો વૃત્તાંત તેમને જણાવીને કહ્યું કે ' હે મહાભાગ ! વરદાન માગો.' કૃષ્ણે કહ્યું, 'હમણાં મારી દ્વારકાપુરી રોગના ઉપસર્ગથી વ્યાપ્ત છે, તો તેની શાંતિને માટે કાંઇક આપો.' પછી દેવતાએ કૃષ્ણને એક ભેરી (નગારૂં) આપીને કહ્યું કે 'આ ભેરી છ માસે છ માસે તમારે નગરીમાં વગાડવી. આનો શબ્દ સાંભળવાથી પૂર્વના ઉત્પન્ન થયેલા સર્વ વ્યાધિ ને ઉપસર્ગો ક્ષય થશે અને છ માસ પર્યંત નવા વ્યાધિ વિગેરે ઉપસર્ગો થશે નહીં.' આ પ્રમાણે કહી તે દેવ સ્વસ્થાને ગયો.

---

૧ એના એક ચોર જેના માણસ સાથે કૃષ્ણ જેવા વાસુદેવે બાહુયુદ્ધ કરવું તે અધમ યુદ્ધજ છે.

કૃષ્ણે દ્વારકામાં લઇ જઇને તે ભેરી વગાડી, જેથી નગરીમાં થયેલા સર્વ રોગની શાંતિ થઈ ગઇ. એ ભેરીની ખ્યાતિ સાંભળીને કોઇ ધનાઢ્ય માણસ દાહજ્વરથી પીડાતો સતો દેશાંતરથી દ્વારકામાં આવ્યો. તેણે આવીને ભેરીના પાળકને કહ્યું 'હે ભદ્ર ! મારા ઉપકારને માટે એક લાખ દ્રવ્ય લઇને આ ભેરીનો પલ જેટલો કટકો મને આપ. એટલી મારી પર દયા કર.' ભેરીપાલ દ્રવ્યમાં લુબ્ધ થયો તેથી તેનો . એક નાનો ખંડ કાપીને તેને આપ્યો, અને ચંદનના ખંડથી તે ભેરીને સાંધી લીધી. તેવી રીતે એ દ્રવ્યલુબ્ધ માણસે બીજાઓને પણ તેના કટકા કાપી કાપીને આપ્યા, જેથી તે ભેરી મૂળથીજ (આખી) ચંદનના કટકાની કંથા જેવી થઈ ગઇ. ફરીને એક વખતે તેવો ઉપદ્રવ થતાં કૃષ્ણે તેને વગડાવી તો તેનો એક મશકની જેટલો નાદ થયો કે જે સભામાં પણ પૂરો સંભળાયો નહીં. તેથી 'આ શું ?' એમ કૃષ્ણે વિશ્વાસુ માણસોને પૂછ્યું, એટલે તેઓએ ખાત્રી કરીને કહ્યું કે 'તેના રક્ષકે આખી ભેરીને સાંધી સાંધીને કથા જેવી કરી નાખી છે.' તે વાત સાંભળીને કૃષ્ણે તેના રક્ષકને મરાવી નાખ્યો, અને પછી અઠ્ઠમ તપ કરી તેના જેવી બીજી ભેરી તે દેવ પાસેથી મેળવી. કેમકે "મહાન્ પુરૂષોને શું મુશ્કેલ છે ?"

પછી રોગની શાંતિને માટે કૃષ્ણે તે ભેરી વગડાવી. ધન્વંતરિ તથા વૈતરણિ નામના બે વૈદ્યોને પણ લોકોના વ્યાધિની ચિકિત્સા કરવાની આજ્ઞા આપી. તેમાં વૈતરણિ વૈદ્ય ભવ્ય જીવ હતો. તે જેને જે ચિકિત્સા કરવા યોગ્ય હોય તે બતાવતો અને ઔષધ પણ તેને યોગ્ય આપતો અને ધન્વંતરિ પાપ ભરેલી ચિકિત્સા કરતો તેથી તેને જ્યારે સાધુઓ કહેતા કે, "આ ઔષધ અમારે વિહિત[1] નથી." ત્યારે તેઓને તે સામો જવાબ આપતો કે, 'હું સાધુને યોગ્ય આયુર્વેદ ભણ્યો નથી, માટે મારૂં વચન માનશો નહીં અને તે પ્રમાણે કરશો નહીં.' આ પ્રમાણે તે બન્ને વૈદ્યો દ્વારકામાં વૈદું કરતા હતા. એક વખતે કૃષ્ણે નેમિપ્રભુને પૂછ્યું કે, 'આ બે વૈદ્યોની શી ગતિ થશે ?' ત્યારે પ્રભુ બોલ્યા કે, "ધન્વંતરિ વૈદ્ય સાતમી નરકના અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસામાં જશે, અને અને જે વૈતરણિ વૈદ્ય છે તે વિંધ્યાચલમાં એક યુવાન યુથપતિ વાનર થશે. તે વનમાં કોઇ સાર્થની સાથે સાધુઓ આવશે. તેઓમાંથી એક મુનિના ચરણમાં કાંટો ભાંગશે, જેથી ચાલવાને અશક્ત થશે. તેની સાથે બીજા મુનિઓ પણ ત્યાં અટકીને ઉભા રહેશે, એટલે તેઓને તે મુનિ કહેશે કે 'તમે મને અહિં મૂકીને જાઓ, નહીં તો સાર્થભ્રષ્ટ થવાથી સર્વ મૃત્યુ પામશો.' પછી તેના ચરણમાંથી કંટક કાઢવાને અસમર્થ અને જેમનાં હૃદય દીન થયેલાં છે એવા તે મુનિઓ તે મુનિને એક છાયાદાર સ્થંડિલ (જમીન) ઉપર મૂકી ખેદયુક્ત ચિત્તે સાર્થ સાથે જશે. એવામાં પેલો યુથપતિ વાનર અનેક વાનરો સાથે ત્યાં આવશે. એટલે તે મુનિને જોઇને આગળ ચાલનારા વાનરો કિલકિલારવ કરી મૂકશે. તે નાદથી રોષ પામીને યુથપતિ વાનર આગળ આવશે. ત્યાં તે મુનિને જોઇને તે વિચાર કરશે કે 'આવા મુનિને પૂર્વે મેં કોઇવાર જોયેલા છે.' એમ ઉહાપોહ કરતાં તેને જાતિસ્મ

૧ કરવા યોગ્ય—ખાવા યોગ્ય.

રણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે, તેથી તે પોતાના પૂર્વ ભવના વૈદ્યપણાને સંભારશે. પછી પ્રાપ્ત થયેલા વૈદ્યકજ્ઞાનથી પર્વત ઉપરથી તે વાનર વિશલ્યા અને રોહિણી નામે બે ઔષધિઓ લાવશે. તેમાંથી વિશલ્યા ઔષધિને દાંતવતી પીષીને મુનિના ચરણ ઉપર મૂકશે, તેથી તેમનો ચરણ શલ્યરહિત થશે, પછી રોહિણી ઔષધ મૂકવાથી તત્કાળ રૂઝાઇ જશે. પછી 'હું પૂર્વે દ્વારકામાં વૈતરણી નામે વૈદ્ય હતો' એવા અક્ષર લખીને તે મુનિને બતાવશે. એટલે મુનિ તેનું ચરિત્ર સંભારીને તેને ધર્મ કહેશે, તેથી તે કપિ ત્રણ દિવસનું અનશન કરી સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકમાં જશે. ત્યાં ઉપજતાંજ અવધિજ્ઞાનવડે તે પોતાના કાયોત્સર્ગી વાનરશરીરને જોશે, અને તેની પાસે બેસીને નવકારમંત્ર સંભળાવતા મુનિને દેખશે; એટલે મુનિ ઉપર અતિ ભક્તિવાળો તે દેવતા ત્યાં આવી તે મુનિને નમીને કહેશે કે, 'હે સ્વામિન્ ! તમારા પ્રસાદથી મને આવી દેવસંબંધી મહાઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ છે.' પછી તે મુનિને સાર્થની સાથે ગયેલા બીજા મુનિઓની સાથે મેળવી દેશે. એટલે તે મુનિ તે કપિની કથા બીજા સાધુઓને કહેશે." ભગવંતે કહેલ આ પ્રમાણેનું કથન સાંભળી ધર્મપર શ્રદ્ધા રાખતા હરિ પ્રભુને નમીને સ્વસ્થાને ગયા. પ્રભુએ પણ ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

અન્યદા વર્ષાઋતુના આરંભમાં મેઘની જેમ જગતને તૃપ્ત કરનારા શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ દ્વારકા સમીપે આવીને સમવસર્યા. કૃષ્ણે ભગવંત પાસે આવી સેવા કરતા સતા પ્રભુને પૂછ્યું, 'હે નાથ ! તમે અને બીજા સાધુઓ વર્ષાઋતુમાં કેમ વિહાર કરતા નથી?' પ્રભુ બોલ્યા–'વર્ષાઋતુમાં બધી પૃથ્વી વિવિધ જંતુઓથી વ્યાપ્ત થાય છે, તેથી જીવને અભય આપનારા સાધુઓ તે સમયમાં વિહાર કરતા નથી.' કૃષ્ણે કહ્યું કે, 'ત્યારે હું પણ પરિવાર સહિત વારંવાર ગમનાગમન કરીશ તો તેથી ઘણા જીવોનો ક્ષય થશે, માટે હું પણ વર્ષાકાળમાં રાજમંદિરની બહાર નીકળીશ નહીં.' આવો અભિગ્રહ લઈને કૃષ્ણે ત્યાંથી જઇ પોતાના રાજમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને દ્વારપાળોને આજ્ઞા કરી કે, 'વર્ષાઋતુના ચાર માસ પર્યંત કોઈને પણ રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરવા દેવો નહીં.'

દ્વારકા નગરીમાં વીરો નામે એક સાળવી વિષ્ણુનો અતિ ભક્ત હતો. તે કૃષ્ણનાં દર્શન અને તેમની પૂજા કરીનેજ ભોજન કરતો, નહીં તો જમતો નહીં. કૃષ્ણના પૂર્વોક્ત હુકમથી દ્વારપાળે વર્ષાકાળમાં તેને કૃષ્ણમંદિરમાં પ્રવેશ કરવા દીધો નહીં, તેથી તે દ્વારેજ બેસી રહીને કૃષ્ણને ઉદ્દેશીને પ્રતિદિન પૂજા કરતો, પરંતુ કૃષ્ણનાં દર્શન ન થવાથી તે ભોજન કરતો નહીં. એ પ્રમાણે જ્યારે વર્ષાકાળ વીતી ગયો અને કૃષ્ણ રાજમહેલની બહાર નીકળ્યા, તે વખતે સર્વ રાજાઓ અને એ વીરો સાળવી દ્વાર પાસે આવીને ઉભા હતા. તેમાં વીરા સાળવીને અત્યંત કૃશ થઇ ગયેલ જોઇને વાસુદેવે પૂછ્યું કે–'તું કેમ કૃશ થઇ ગયો છું ?' એટલે દ્વારપાળોએ તેનું કૃશ થવાનું કારણ જે યથાર્થ હતું તે કહી જણાવ્યું. પછી કૃષ્ણે કૃપા કરીને તેને હમેશાં પોતાના મહેલમાં અસ્ખલિતપણે આવવા દેવાનો હુકમ આપ્યો.

પછી કૃષ્ણ પરિવારસહિત શ્રી નેમિનાથને વાંદવા ગયા. ત્યાં ભગવંતે કહેલો યતિધર્મ સાંભળીને કૃષ્ણ બોલ્યા–'હે નાથ ! હું યતિધર્મ પાળવાને સમર્થ નથી, પણ બીજાઓને દીક્ષા અપાવવાનો એને તેની અનુમોદના કરવાનો મારે નિયમ હો. જે કોઇ દીક્ષા લેશે તેને હું વારીશ નહીં, પણ પુત્રની જેમ તેનો નિષ્ક્રમણોત્સવ કરીશ.' આવો અભિગ્રહ લઇને વિષ્ણુ સ્વસ્થાને ગયા. તેવામાં પોતાની વિવાહ કરવાને યોગ્ય કન્યાઓ નમવા માટે આવી. તેમને કૃષ્ણે કહ્યુ કે 'હે પુત્રીઓ ! તમે સ્વામિની થશો કે દાસી થશો ?' તેઓ બોલી કે 'અમે સ્વામિની થઇશું.' એટલે કૃષ્ણે કહ્યુ કે, 'હે પાપ વિનાની પુત્રીઓ ! જો સ્વામિની થવું હોય તો નેમિનાથની પાસે જઇને દીક્ષા લ્યો.' આ પ્રમાણે કહીને વિવાહને યોગ્ય તે કન્યાઓને કૃષ્ણે દીક્ષા અપાવી. તેમજ જે જે કન્યાઓ વિવાહયોગ્ય થાય તેને દીક્ષા અપાવવા લાગ્યા. અન્યદા એક રાણીએ પોતાની કેતુમંજરી નામની કન્યાને શિખવ્યું કે 'વત્સે ! જો તને તારા પિતા પૂછે તો તું નિઃશંક થઈને કહેજે કે– મારે દાસી થવું છે, રાણી થવું નથી.' અનુક્રમે જ્યારે તે વિવાહને યોગ્ય થઈ ત્યારે તેને તેની માતાએ તેના પિતા (કૃષ્ણ)ની પાસે મોકલી. તે ગઈ એટલે કૃષ્ણે પૂછ્યું કે 'દાસી થવું છે કે રાણી ?' એટલે જેમ માતાએ શિખવ્યું હતું તેમ તેણે કહ્યું. તે સાંભળી કૃષ્ણ વિચારવા લાગ્યા કે 'જો બીજી પુત્રીઓ પણ આમ કહેશે, તો તે મારી પુત્રીઓ થયા છતાં ભવાટવીમાં ભમીને સર્વથા અપમાન પામ્યા કરશે, તે કાંઇ ઠીક નહીં થાય, માટે હવે બીજી પુત્રીઓ આવું બોલે નહીં તેવો ઉપાય કરૂં.' આ પ્રમાણે ચિંતવી કૃષ્ણે પેલા વીર કુવિંદને બોલાવીને કહ્યું કે 'તેં કાંઇ પણ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ કર્યું છે ?' તેણે કહ્યું કે 'મેં કાંઇ પણ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ કર્યું નથી.' કૃષ્ણે કહ્યું 'વિચારીને કહે, કાંઇ પણ કર્યું હશે.' ત્યારે વીરે વિચાર કરીને કહ્યું કે 'પૂર્વે બદરીના વૃક્ષ ઉપર રહેલા એક કાકીડાને મેં પાષાણ મારીને પાડી નાંખ્યો હતો, અને પછી તે મરી ગયો હતો. એકવાર માર્ગે પૈડાના ચીલામાં જળ વહેતું હતું તેને ડાબે પગે રોકી રાખ્યું હતું. એકવાર એક ઘડાનીઅંદર માખીઓ પેસી ગઇ, પછી તે ઘડાનું મોઢું ડાબા હાથવડે બંધ કરીને ઘણીવાર સુધી ગણગણાટ કરતી તે માખીઓને મેં પૂરી રાખી હતી.'

બીજે દિવસે કૃષ્ણ સભાસ્થાનમાં આવી સિંહાસનપર બેસીને રાજાઓની આગળ બોલ્યા કે 'હે રાજાઓ ! વીર કુવિંદનું ચરિત્ર પોતાના કુળને યોગ્ય નથી, અર્થાત્ અધિક પરાક્રમવાળું છે.' પછી કૃષ્ણને 'ઘણું જીવો' એમ બોલતા રાજાઓ તે સાંભળવાને સાવધાન થયા. એટલે કૃષ્ણે આ પ્રમાણે કહ્યું કે, 'જેણે ભૂમિશસ્ત્રથી બદરીના વૃક્ષપર રહેલા રાતી ફણાવાળા નાગને મારી નાખ્યો હતો તે આ વીર ખરેખર ક્ષત્રિય છે, ચક્રથી ખોદાયલી અને કલુષ જળને વહન કરતી ગંગાનદી જેણે પોતાના વામ ચરણથી ધરી રાખી તે આ વીર કુવિંદ ખરેખર ક્ષત્રિય છે, અને જેણે ઘટનગરમાં રહેનારી ઘોષ કરતી મોટી સેનાને એક વામ કરથી પૂરી રાખી તે આ વીર કુવિંદ ખરેખર ક્ષત્રિય છે. તેથી ખરેખર પુરૂષવ્રતધારી આ વીરક મારો જમાતા થવાને યોગ્ય છે.' આ પ્રમાણે સભાજનોને

કહીને કૃષ્ણે તે વીરકને કહ્યું 'તું આ કેતુમંજરીને ગ્રહણ કર.' વીરે તેમ કરવાને ઈચ્છ્યું નહીં, એટલે કૃષ્ણે ભ્રકુટી ચડાવીને કહ્યું; જેથી તત્કાળ કેતુમંજરીને પરણીને તે પોતાને ઘેર લઇ ગયો. કેતુમંજરી તેને ઘેર શય્યાપર બેસી રહેવા લાગી અને બિચારો વીરક રાત દિવસ તેની આજ્ઞામાં વર્તવા લાગ્યો. એક વખતે કૃષ્ણે વીરકને કહ્યું કે 'કેતુમંજરી તારી આજ્ઞામાં વર્તે છે ?' ત્યારે તે બોલ્યો કે–'હું તેની આજ્ઞામાં વર્તું છું.' કૃષ્ણે કહ્યું કે 'જો તારૂં બધું કામ તેની પાસે નહીં કરાવે તો તને કારાગૃહમાં નાખીશ.' કૃષ્ણના આશયને જાણી લઈ વીર ઘેર આવ્યો અને તેણે કેતુમંજરીને કહ્યું, 'અરે સ્ત્રી ! તું કેમ બેસી રહે છે? વસ્ત્ર વણવાને માટે પાન તૈયાર કર.' કેતુમંજરી ક્રોધ કરીને બોલી કે 'અરે કોળી! તું શું મને નથી ઓળખતો ?' તે સાંભળી વીરકે દોરડીવડે કેતુમંજરીને નિઃશંક થઈને માર માર્યો, જેથી તે રોતી રોતી કૃષ્ણની પાસે ગઇ અને પોતાના પરાભવની વાર્તા કહી સંભળાવી. ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું કે 'હે પુત્રી ! તેં સ્વામીપણું છોડીને દાસીપણું માગી લીધું છે, હવે હું શું કરૂં ?' તે બોલી–'પિતા ! તો અદ્યાપિ પણ મને સ્વામીપણું આપો.' કૃષ્ણ બોલ્યા કે 'હવે તો તું વીરકને સ્વાધીન છે, મારે સ્વાધીન નથી.' પછી જ્યારે કેતુમંજરીએ અતિ આગ્રહથી કહ્યું, ત્યારે કૃષ્ણે વીરકને સમજાવી કેતુમંજરીને રજા અપાવીને શ્રી નેમિપ્રભુ પાસે તેને દીક્ષા લેવરાવી.

એક વખતે કૃષ્ણે બધા (૧૮૦૦૦) સાધુઓને દ્વાદશાવર્ત વંદના કરવા માંડી, એટલે બીજા રાજાઓ તો થોડા થોડા મુનિઓને વાંદવાથી નિર્વેદ પામીને બેસી ગયા, પણ કૃષ્ણના અનુવર્તનથી પેલા વીર વણકરે તો સર્વ સાધુઓને દ્વાદશાવર્ત વંદના કરી. પછી કૃષ્ણે પ્રભુને કહ્યું કે 'સર્વે મુનિઓને દ્વાદશાવર્ત વંદના કરવાથી આજે મને જેટલો શ્રમ થયો છે તેટલો શ્રમ ત્રણસો ને સાઠ યુદ્ધો કરવામાં પણ મને થયો નહોતો.' એટલે સર્વજ્ઞ પ્રભુ બોલ્યા કે 'હે વાસુદેવ! તમે આજે ઘણું પુણ્ય, ક્ષાયિક સમકિત અને તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું છે, વળી સાતમી નરકને યોગ્ય કર્મપુદ્ગળોને ખપાવીને ત્રીજી નરકને યોગ્ય આયુષ્ય તમે બાંધ્યુ છે, જેને તમે આ ભવના પ્રાંત ભાગે નિકાચિત કરશો.' કૃષ્ણે કહ્યું–'હે ભગવન્! હવે ફરીવાર સર્વ મુનિને વંદના કરૂં કે જેથી પૂર્વની જેમ મારૂં નરકનું આયુષ્ય મૂળમાંથીજ ક્ષય થઈ જાય.' પ્રભુ બોલ્યા–'હે ધર્મશીલ ! હવે જે વંદના કરશો તે દ્રવ્યવંદના થશે, અને ફળ તો ભાવવંદનાથી મળે છે, અન્યથા મળતું નથી.' ત્યારે કૃષ્ણે પેલા વીરા વણકરે કરેલી મુનિવંદનાના ફળ વિષે પૂછ્યું, એટલે પ્રભુ બોલ્યા–'એને વંદના કરવાનું ફળ માત્ર તેના શરીરને કલેશ થયો તેજ થયું છે, કારણ કે તેણે તો તમારા અનુયાયીપણાથી ભાવ વિના વંદન કર્યું છે.' પછી કૃષ્ણ ભગવંતને નમી તેમનાં વચનને વિચારતા સતા પરિવાર સહિત દ્વારકાપુરીમાં આવ્યા.

કૃષ્ણને ઢંઢણા નામની સ્ત્રીથી ઢંઢણકુમાર નામે પુત્ર થયો હતો. તે યુવાવસ્થા પામતાં ઘણી રાજકુમારીઓને પરણ્યો હતો. એકદા શ્રી નેમિનાથ પાસેથી ધર્મ સાંભળીને તેણે સંસારથી વિરક્ત થઇને દીક્ષા લીધી. તે વખતે કૃષ્ણે તેનો નિષ્ક્રમણોત્સવ કર્યો.

ઢંઢણકુમાર મુનિ પ્રભુની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા અને બધા સાધુઓને અનુમત થયા. એવી રીતે વર્તતા સતા તેને પૂર્વે બાંધેલ અંતરાયકર્મનો ઉદય થયો, જેથી તે જ્યાં જાય ત્યાં તેને આહારાદિ કાંઇ પણ મળે નહીં, એટલુંજ નહીં પણ જે મુનિઓ તેની સાથે જાય તેમને પણ કાંઇ મળે નહીં. પછી સર્વ સાધુઓએ મળીને શ્રી નેમિનાથને પૂછ્યું કે 'હે સ્વામિન્! ત્રણ લોકના પતિ એવા જે આપ તેમના શિષ્ય અને કૃષ્ણવાસુદેવના પુત્ર છતાં આ ઢંઢણમુનિને મોટા ધનાઢ્ય, ધાર્મિક અને ઉદાર ગ્રહસ્થોવાળી આખી દ્વારકાનગરીમાં પણ કોઇ ઠેકાણેથી ભિક્ષા મળતી નથી તેનું શું કારણ?' પ્રભુ બોલ્યા– 'પૂર્વે મગધ દેશમાં ધાન્યપૂરક નામના ગામને વિષે રાજાનો સેવક પારાસર નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે તે ગામના લોકો પાસે રાજાનાં ક્ષેત્રોને વવરાવતો હતો, પરંતુ ભોજન વેળા થયા છતાં અને ભોજન આવી ગયા છતાં તે લોકોને તે ભોજન કરવા રજા આપતો નહીં, પણ ભુખ્યા તરસ્યા અને થાકેલા બળદોવડે તે ગામડીઆ લોકો પાસે હળ ખેડાવીને એક એક ચાસ કઢાવતો હતો. એ કાર્યથી તેણે અંતરાયકર્મ બાંધ્યું છે, તેના ઉદયથી તેને ભિક્ષા મળતી નથી.' આ પ્રમાણે પ્રભુનાં વચન સાંભળીને ઢંઢણમુનિને અત્યંત સંવેગ થયો, તેથી તેણે પ્રભુ પાસે અભિગ્રહ લીધો કે 'આજથી હું પરલબ્ધિવડે મળેલા આહારથી ભોજન કરીશ નહીં.' આવી રીતે અલાભ પરિષહને સહન કરતાં ઢંઢણમુનિએ પરલબ્ધિએ મળેલા આહારને ગ્રહણ નહીં કરતા સતા આહાર વગર કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો. એક વખતે સભામાં બેઠેલા નેમિપ્રભુને કૃષ્ણવાસુદેવે પૂછ્યું– 'સ્વામિન્! આ સર્વ મુનિઓમાં દુષ્કર કાર્ય કરનાર કોણ છે?' પ્રભુ બોલ્યા–'સર્વે દુષ્કર કાર્ય કરનારા છે, પણ ઢંઢણ સર્વથી અધિક છે; કારણ કે તેણે અલાભ પરિષહને સહન કરતા સતા ઘણો કાળ નિર્ગમન કર્યો છે.' પછી કૃષ્ણ પ્રભુને નમી દ્વારકામાં જતા હતા, તેવામાં માર્ગમાં ઢંઢણમુનિને ગોચરીએ જતાં જોયા, એટલે તત્કાળ હાથીઉપરથી ઉતરીને અતિ ભક્તિથી તેણે તેમને નમસ્કાર કર્યો. તે વખતે કોઈ એક શ્રેષ્ઠી કૃષ્ણને નમતા જોઇ વિચારવા લાગ્યો કે 'આ મુનિને ધન્ય છે કે જેને કૃષ્ણ પણ આવી રીતે નમે છે.' પછી ઢંઢણમુનિ પણ ફરતા ફરતા તેજ શ્રેષ્ઠીને ઘેર ગયા; એટલે તે શ્રેષ્ઠીએ તેમને બહુ માનથી મોદક વહેરાવ્યા. ઢંઢણમુનિએ આવીને સર્વજ્ઞ પ્રભુને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે–'હે સ્વામિન્! આજે તો મને ભિક્ષા મળી છે, તેથી શું મારૂં અંતરાયકર્મ ક્ષીણ થયું છે?' પ્રભુ બોલ્યો–'તારૂં અંતરાયકર્મ હજુ ક્ષીણ થયું નથી, પણ કૃષ્ણવાસુદેવની લબ્ધિથી તને આહાર મળ્યો છે. કૃષ્ણે તને વંદના કરી તે જોઇને શેઠે તને પ્રતિલાભિત કર્યા છે.' તે સાંભળી રાગાદિકથી રહિત એવા ઢંઢણમુનિએ 'આ પરલબ્ધિનો આહાર છે' એવું ધારીને તે ભિક્ષા શુદ્ધ સ્થંડિલ ભૂમિમાં પરઠવવા માંડી. ને વખતે 'અહો! જીવોનાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મોનો ક્ષય થવો બહુ મુશ્કેલ છે' એમ સ્થિરપણે ધ્યાન ધરતા તે મુનિને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પછી નેમિપ્રભુને પ્રદક્ષિણા કરીને ઢંઢણમુનિ કેવળીની પર્ષદામાં બેઠા અને દેવતાઓ તેમને પૂજવા લાગ્યા.

ભગવાન્ નેમિનાથ અનેક ગ્રામ, ખાણ અને નગર વિગેરેમાં વિહાર કરતા હતા અને ફરી ફરીને દ્વારકામાં આવીને સમોસરતા હતા. એક વખતે પ્રભુ ગિરનાર ઉપર રહ્યા હતા તેવામાં અકસ્માત્ વૃષ્ટિ થઇ. તે વખતે રથનેમિ આહારને માટે ભમીને પ્રભુ પાસે આવતા હતા. તે વૃષ્ટિના ઉપદ્રવથી કંટાળીને એક ગુફામાં પેઠા. તે અવસરે રાજીમતી સાધ્વી પણ પ્રભુને વાંદીને પાછા ફર્યા, તેમની સાથે બીજી સાધ્વીઓ હતી, પણ સર્વ વૃષ્ટિથી ભય પામીને જુદે જુદે સ્થાનકે ચાલી ગઇ. દૈવયોગે રાજીમતીએ અજાણતાં પેલી ગુફા કે જેમાં રથનેમિ મુનિ પ્રથમ પેઠા હતા તેમાંજ પ્રવેશ કર્યો. અંધકારને લીધે પોતાની સમીપમાંજ રહેલા રથનેમિ મુનિને તેણે દીઠા નહીં, અને પોતાનાં ભીનાં થયેલાં વસ્ત્ર સુકવવાને માટે તેણે કાઢી નાંખ્યા. તેને વસ્ત્ર વિના જોઇ રથનેમિ કામાતુર થયા, તેથી બોલ્યા કે 'હે ભદ્રે ! મે પૂર્વે પણ તારી પ્રાર્થના કરી હતી, તો હમણાં તે ભોગનો અવસર છે.' સ્વર ઉપરથી રથનેમિને ઓળખીને તત્કાળ તેણીએ પોતાનું શરીર વસ્ત્રવડે ઢાંકી લીધું. પછી કહ્યુ કે 'કદિ પણ કુલીન જનને આમ બોલવું ઘટે નહીં. વળી તમે સર્વજ્ઞના અનુજ બંધુ છો અને તેમનાજ શિષ્ય થયા છો, છતાં પણ હજુ તમારી ઉભય લોકને વિરોધ કરનારી આવી દુર્બુદ્ધિ કેમ છે? હું સર્વજ્ઞની શિષ્યા થઇને તમારી આ વાંછના પૂરીશ નહીં, પરંતુ આવી વાંછના માત્ર કરવાથી તમે ભવસાગરમાં પડશો. ચૈત્યદ્રવ્યનો નાશ, મુનિ અને સાધ્વીનું શીલભંગ, મુનિની હત્યા અને પ્રવચનની નિંદા એ બોધિવૃક્ષના મૂળમાં અગ્નિ જેવા છે. વળી અગંધન કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સર્પ પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં પેસે છે, પણ વમન કરેલાને પાછું ખાવા ઇચ્છતા નથી. અરે કામી! તારા મનુષ્યત્વને ધિક્કાર છે કે તું વમન કરેલાને પાછું ખાવાને ઇચ્છે છે; પણ આથી મરણ સારૂં છે. હું ભોજવૃષ્ણિના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ પુત્રી છું અને તું અંધકવૃષ્ણિના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ પુત્ર છે, આપણે કોઇ નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા નથી કે જેથી અંગીકાર કરેલા સંયમનો ભંગ કરીએ. જો તું સ્ત્રીને જોઇને કામાતુર થયો સતો તેની સ્પૃહા કરે છે, તો તું વાયુથી હણાયેલા વૃક્ષની જેમ અસ્થિર થઇશ.' આ પ્રમાણે રાજીમતીએ પ્રતિબોધિત કરેલા રથનેમિ વારંવાર પશ્ચાત્તાપ કરતા સતા સર્વ પ્રકારે ભોગની ઇચ્છા તજી દઈને તીવ્રપણે વ્રત પાળવા લાગ્યા, અને ત્યાંથી તરતજ પ્રભુની પાસે આવી પોતાનાં સર્વ દુશ્ચરિત્રની આલોચના કરીને વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા રથનેમિ મુનિએ એક વર્ષ પર્યંત છદ્મસ્થપણામાં રહીને છેવટે કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું.

ભવ્યજનરૂપ કમળમાં સૂર્ય સમાન શ્રીનેમિનાથ પ્રભુ બીજે વિહાર કરીને પાછા ફરીવાર રૈવતગિરિ ઉપર સમવસર્યા. તે ખબર જાણી કૃષ્ણે પાલક અને શાંબ વિગેરે પુત્રોને કહ્યું કે 'જે સવારે વેલા ઉઠીને સૌથી પ્રથમ પ્રભુને વાંદશે તેને હું વાંછિત આપીશ.' તે સાંભળી શાંબકુમારે પ્રાતઃકાળે શય્યામાંથી ઉઠી ઘરમાંજ રહીને ભાવથી પ્રભુને વંદના કરી, અને પાલકે મોટી રાત્રીએ વહેલા ઉઠી મોટા અશ્વ ઉપર બેસી ઉતાવળા ગિરનારપર જઇ અભવ્ય હોવાથી હૃદયમાં આક્રોશ કરતા સતા પ્રભુને વંદના કરી. પછી કૃષ્ણ પાસે આવીને તેણે

દર્પક નામના અશ્વની માગણી કરી. કૃષ્ણે કહ્યું કે 'શ્રીનેમિપ્રભુ જેને પ્રથમ વંદના કરનાર કહેશે, તેને તે અશ્વ આપીશ.' કૃષ્ણે પ્રભુ પાસે જઇને પૂછ્યું કે 'સ્વામિન્! આપને પ્રથમ કોણે વંદના કરી છે?' પ્રભુ બોલ્યા–'પાલકે દ્રવ્યથી અને શાંબે ભાવથી પ્રથમ વંદના કરી છે.' કૃષ્ણે પૂછ્યું કે 'એ કેવી રીતે?' એટલે પ્રભુ બોલ્યા કે 'પાલક અભવ્ય છે અને જાંબવતીનો પુત્ર શાંબ ભવ્ય છે.' તે સાંભળી કૃષ્ણે કોપ કરીને એ ભાવરહિત પાલકને કાઢી મૂકયો અને શાંબને માગ્યા પ્રમાણે તે ઉત્તમ અશ્વ આપ્યો અને મોટો માંડળિક રાજા કર્યો.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि द्रौपदीमत्याहरणगजसुकुमालादिचरितवर्णनो नाम दशमः सर्गः ॥

सर्ग ११ मो.

દ્વારકાનો દાહ અને કૃષ્ણનું અવસાન.

એક વખતે દેશનાને અંતે વિનયવાન્ કૃષ્ણે નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને શ્રી નેમિનાથ ભગવંતને પૂછ્યું–'ભગવન્! આ દ્વારકાનગરીનો, યાદવોનો અને મારો શી રીતે નાશ થશે? તે કોઇ બીજા હેતુથી બીજાવડે થશે કે કાળના વશથી સ્વયમેવ થશે?' પ્રભુ બોલ્યા–'શૌર્યપુરની બહાર એક આશ્રમમાં પરાસર નામે કોઈ પવિત્ર તાપસ રહે છે. કોઇ વખત તેણે યમુના દ્વીપમાં જઇને કોઇ નીચ કુળની કન્યા સેવી, તેનાથી તેને દ્વૈપાયન નામે એક પુત્ર થયો છે. બ્રહ્મચર્યને પાળનાર અને ઇંદ્રિયોનો દમન કરનાર તે દ્વૈપાયન ઋષિ યાદવોના સ્નેહથી દ્વારકાના સમિપ ભાગમાં રહેશે, તેને કોઇ વાર શાંબ વિગેરે યદુકુમારો મદિરાથી અંધ થઇને મારશે, તેથી ક્રોધાંધ થયેલો તે દ્વૈપાયન યાદવો સહિત દ્વારકાને બાળી નાખશે, અને તમારા ભાઇ જરાકુમારથી તમારો નાશ થશે.' પ્રભુનાં આવાં વચન સાંભળીને 'અરે! આ જરાકુમાર આપણા કુળમાં અંગારારૂપ છે.' એમ સર્વ યાદવો હૃદયમાં ક્ષોભ પામીને તેને જોવા લાગ્યા. જરાકુમાર પણ તે સાંભળીને વિચારવા લાગ્યો કે 'શું હું વસુદેવનો પુત્ર થઇને ભાઇનો ઘાત કરનાર થાઉં? માટે પ્રભુનું વચન સર્વથા અન્યથા કરવાને હું પ્રયત્ન કરૂં.' આવો વિચાર કરી પ્રભુને નમીને તે ત્યાંથી ઉઠ્યો, અને બે ભાથાં તથા ધનુષ્યને ધારણ કરી કૃષ્ણની રક્ષા કરવાના વિચારથી (પોતાથી તેનો વિનાશ ન થાય તેટલા માટે) વનવાસને અંગીકાર કર્યો. દ્વૈપાયન પણ જનશ્રુતિથી પ્રભુનાં વચન સાંભળી દ્વારકા અને યાદવોની રક્ષાને માટે વનવાસી થયો. કૃષ્ણ પણ પ્રભુને નમીને દ્વારકાપુરીમાં આવ્યા અને મદિરાના કારણથી અનર્થ થશે એમ ધારીને મદિરાપાન કરવાનો સર્વથા નિષેધ કર્યો. કૃષ્ણની આજ્ઞાથી સમીપના પર્વતપર આવેલા કદંબવનની મધ્યમાં કાદંબરી નામે ગુફાની પાસે અનેક શિલાકુંડોની અંદર ઘરની ખાળના જળની જેમ દ્વારકાના લોકો પૂર્વે તૈયાર કરેલા બધી જાતના મદ્ય લાવી લાવીને નાખવા લાગ્યા.

એ સમયે સિદ્ધાર્થ નામના સારથીએ શુભ ભાવ આવવાથી બળદેવને કહ્યું, 'આ દ્વારકાનગરીની અને યાદવકુળની આવી દશાને હું શી રીતે જોઇ શકીશ ? માટે મને પ્રભુના ચરણને શરણે જવા દો કે જેથી હું ત્યાં જઇને હમણાંજ વ્રત ગ્રહણ કરૂં. હું જરા પણ કાળક્ષેપ સહન કરી શકું એમ નથી.' બળદેવ નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને બોલ્યા-'હે અનઘ ! હે ભ્રાત ! તું તો યુક્ત કહે છે, પણ હું તને છોડવાને અસમર્થ છું, તથાપિ તને વિદાયગીરી આપું છું; પણ જો તું તપસ્યા કરીને દેવ થાય તો પછી જ્યારે મારે વિપત્તિનો સમય આવે ત્યારે તું ભ્રાતૃસ્નેહ સંભારીને મને પ્રતિબોધ આપજે.' બળભદ્રનાં આ પ્રમાણેનાં વચનો સાંભળીને 'બહુ સારૂં' એમ કહી સિદ્ધાર્થે પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી, અને છ માસ સુધી તીવ્ર તપસ્યા કરીને સ્વર્ગે ગયો.

અહીં દ્વારકાના લોકોએ જે શિલાકુંડોમાં મદિરા નાખ્યો હતો, ત્યાં વિવિધ વૃક્ષોનાં સુગંધી પુષ્પોથી તે ઘણો સ્વાદિષ્ટ થઇ ગયો. એક વખતે વૈશાખ માસમાં શાંબકુમારનો કોઇ સેવક પુરૂષ ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો, તેણે તૃષા લાગવાથી એ કુંડમાંથી મદિરા પીધો. તેના સ્વાદથી હર્ષ પામીને તે મદિરાની એક મસક ભરી લઇને શાંબકુમારને ઘેર આવ્યો અને તે મદિરાની શાંબકુમારને ભેટ કરી. તેને જોઇનેજ તે કૃષ્ણકુમાર અતિ હર્ષ પામ્યો. પછી તૃપ્તિ પર્યંત તેનું સારી રીતે પાન કરીને તે બોલ્યો કે 'આવો ઉત્તમ મદિરા તને ક્યાંથી મળ્યો ?' તેણે તે સ્થાન બતાવ્યું. એટલે બીજે દિવસે શાંબ યાદવોના અનેક દુર્દાંત કુમારોને લઈને કાદંબરી ગુફા પાસે આવ્યો. કાદંબરી ગુફાના યોગથી વિવિધ જાતની સ્વાદિષ્ટ મદિરાને જોઇને તૃષિત માણસ નદીને જોઇને જેમ હર્ષ પામે તેમ તે ઘણો હર્ષ પામ્યો. પછી ત્યાં પુષ્પવાળા વૃક્ષોની વાટિકામાં બેસીને શાંબકુમારે પોતાના ભાઈઓ અને ભ્રાતૃપુત્રોની સાથે પાનગોષ્ઠી રચી અને સેવકોની પાસે મંગાવી મંગાવીને તેઓ મદિરા પીવા લાગ્યા. લાંબે કાળે પ્રાપ્ત થયેલ, જીર્ણ થયેલ અને અનેક સુગંધી તેમજ સ્વાદુ દ્રવ્યોથી સંસ્કાર પામેલ તે મદિરાનું પાન કરતાં તેઓ તૃપ્તિ પામ્યા નહીં. પછી ક્રીડા કરતા અને ચાલતા મદિરાપાનથી અંધ થયેલા તે કુમારોએ તેજ ગિરિનો આશ્રય કરીને રહેલા ધ્યાનસ્થ દ્વૈપાયન ઋષિને જોયા. તેને જોઈને શાંબકુમાર બોલ્યો કે-'આ તાપસ અમારી નગરીને અને અમારા કુળને હણી નાખનાર છે, માટે તેનેજ મારી નાખો કે જેથી તે મરાયા પછી બીજાને શી રીતે હણી શકશે?' આવાં શાંબકુમારનાં વચનથી તત્કાળ કોપ કરીને સર્વે યદુકુમારો ઢેફાથી, પાટુઓથી, લપડાકોથી અને મુષ્ટિઓથી તેને વારંવાર મારવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે તેને પૃથ્વીપર પાડી નાખી મૃતપ્રાય કરીને તેઓ સર્વ દ્વારકામાં આવી પોતપોતાના ઘરમાં પેસી ગયા.

કૃષ્ણે પોતાનાં માણસો પાસેથી આ બધી ખબર સાંભળી અને ખેદયુક્ત થઈને વિચારવા લાગ્યા કે-'અહો ! આ કુમારોએ કુળનો અંત કરે તેવું 'આ કેવું' ઉન્મત્તપણું આચર્યું છે ?' પછી કૃષ્ણ રામને લઈને દ્વૈપાયન ઋષિ પાસે આવ્યા. ત્યાં મોટા દૃષ્ટિવિષ સર્પની જેમ ક્રોધથી રાતા નેત્રવાળા થયેલા તે દ્વૈપાયનને દીઠા. પછી ઉન્મત્ત હાથીને મહાવત

શાંત કરે તેમ તે અતિ ભયંકર ત્રિદંડીને કૃષ્ણ આ પ્રમાણેનાં વચનોવડે શાંત કરવા લાગ્યા—'ક્રોધ એ મહા મોટા શત્રુ છે કે જે કેવળ પ્રાણીને આ જન્મમાંજ દુઃખ આપાતે નથી, પણ લાખો જન્મ સુધી દુઃખ આપ્યા કરે છે. હે મહાષ,! મદ્યપાનથી અંધ થયેલા મારા અજ્ઞાની પુત્રોએ જે તમારો મોટો અપરાધ કર્યો છે, તેમને ક્ષમા કરો; કેમકે આપના જેવા મહાશયને ક્રોધ કરવો યુક્ત નથી.' કૃષ્ણે આ પ્રમાણે ઘણું કહ્યુ, તોપણ તે ત્રિદંડી શાંત થયો નહીં, અને તે બોલ્યો કે 'હે કૃષ્ણ ! તમારા સાંત્વનથી હવે સર્યું, કારણ કે જ્યારે તમારા પુત્રોએ મને માર્યો ત્યારે મેં સર્વ લોકસહિત દ્વારકાનગરીને બાળી નાખવાનું નિયાણું કરેલ છે. તેમાંથી તમારા બે વિના બીજા કોઇનો છુટકારો થશે નહીં, આ પ્રમાણેનાં તેમનાં વચન સાંભળી રામે કૃષ્ણનો નિષેધ કરીને કહ્યુ કે 'હે બાંધવ! એ સંન્યાસીને વૃથા શા માટે મનાવો છો ? જેઓનાં મુખ, ચરણ, નાસિકા અને હાથ વાંકાં હોય; જેઓના હોઠ, દાંત અને નાસિકા સ્થુળ હોય, જેઓની ઇંદ્રિયો વિલક્ષણ હોય અને જે હીન અંગવાળા હોય તેઓ કદિ પણ શાંતિ પામતા નથી. આ વિષે એને બીજું કહેવાનું પણ શુ છે ? કારણ કે ભાવી વસ્તુનો નાશ કોઈ પણ રીતે થતો નથી અને સર્વજ્ઞનું વચન અન્યથા થતું નથી.' પછી કૃષ્ણ સશોક વદને ઘેર આવ્યા અને દ્વારકામાં તે દ્વૈપાયનનાં નિયાણાની વાર્ત્તા પ્રગટ થઇ.

બીજે દિવસે કૃષ્ણે દ્વારકામાં આઘોષણા કરાવી કે "હવેથી સર્વ લોકોએ ધર્મમાં વિશેષ રીતે તત્પર રહેવું." પછી સર્વ જનોએ તે પ્રમાણે આરંભ કર્યો, તેવામાં ભગવાન્ નેમિનાથ પણ રૈવતાચલ પર આવીને સમવસર્યા. તે ખબર સાંભળી કૃષ્ણ ત્યાં ગયા અને જગતની મોહરૂપી મહા નિદ્રાને દૂર કરવામાં રવિની કાંતિ જેવી ધર્મદેશના સાંભળવા લાગ્યા તે ધર્મદેશના સાંભળીને પ્રદ્યુમ્ન, શાંબ, નિષધ, ઉલ્મુક અને સારણ વિગેરે કેટલાએક કુમારોએ દીક્ષા લીધી. તેમજ રૂક્મિણી અને જાંબવતી વિગેરે ઘણી યાદવોની સ્ત્રીઓએ પણ સંસારપર ઉદ્વેગ પામીને પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી કૃષ્ણના પૂછવાથી પ્રભુએ કહ્યુ કે 'દ્વૈપાયન આજથી બારમે વર્ષે દ્વારકાનુ દહન કરશે.' તે સાંભળીને કૃષ્ણ ચિંતા કરવા લાગ્યા કે 'તે સમુદ્રવિજય વિગેરેને ધન્ય છે કે જેઓએ આગળથીજ દીક્ષા લીધી છે, અને હુ કે જે રાજ્યમાં લુબ્ધ થઇ દીક્ષા લીધા વિના પડ્યો રહ્યો છું તેને ધિક્કાર છે.' કૃષ્ણનો આવો આશય જાણી પ્રભુ બોલ્યા કે–' કૃષ્ણ ! કદિ પણ વાસુદેવ દીક્ષા લેતાજ નથી, કારણ કે તેઓને ચારિત્રધર્મની આડી નિયાણારૂપ અર્ગળા હોય છે. વળી તેઓ અવશ્ય અધોગામી (નારકી) જ થાય છે. તમે પણ અહીંથી મૃત્યુ પામીને વાલુકાપ્રભા નામની ત્રીજી નરકમાં જશો.' તે સાંભળતાંજ કૃષ્ણ અતિ વિધુર થઇ ગયા, એટલે સર્વજ્ઞે ફરીથી કહ્યું કે 'હે વાસુદેવ ! તમે ખેદ કરો નહીં, કેમકે તમે તે નરકમાંથી નીકળીને આ ભરતક્ષેત્રમાં તીર્થંકર થશો, અને આ બળભદ્ર અહીંથી મૃત્યુ પામીને બ્રહ્મ દેવલોકમાં જશે, ત્યાંથી ચ્યવીને પાછા મનુષ્ય થશે, પાછા દેવતા થશે, ત્યાંથી ચ્યવીને આ ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્સર્પિણી કાળમાં રાજા થશે, અને તમારાજ તીર્થમાં તે મોક્ષને પામશે.'

આ પ્રમાણે કહી પ્રભુએ ત્યાંથી બીજે વિહાર કર્યો. વાસુદેવ પણ તેમને નમીને દ્વારકામાં આવ્યા. પછી કૃષ્ણે પાછી આઘોષણા કરાવી એટલે સર્વ લોકો વિશેષ ધર્મનિષ્ઠ થયા.

દ્વૈપાયન મૃત્યુ પામીને અગ્નિકુમાર નિકાયમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. પૂર્વનું વૈર સંભારીને તે તત્કાળ દ્વારકામાં આવ્યો, ત્યા સર્વ લોકો ચતુર્થ, છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ વિગેરે તપમાં તત્પર અને દેવપૂજામાં આસક્ત તેના જોવામાં આવ્યા. તેથી ધર્મના પ્રભાવથી તે કાંઈ પણ ઉપસર્ગ કરવાને અશક્ત થયો; તેથી તેમનાં છિદ્ર જોતો જોતો તે અગ્યાર વર્ષ સુધી સ્થિતિ કરીને રહ્યો. જ્યારે બારમું વર્ષ આવ્યું ત્યારે લોકોએ વિચાર્યું કે 'આપણા તપથી દ્વૈપાયન ભ્રષ્ટ થઇ નાસી ગયો અને આપણે જીવતા રહ્યા, માટે હવે આપણે સ્વેચ્છાએ રમીએ. પછી મદ્યપાન કરતા અને અભક્ષ્ય ખાતા તેઓ સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરવામાં પ્રવર્ત્યા. તે વખતે છિદ્રને જોનારા દ્વૈપાયનને અવકાશ મળ્યો, એટલે તેની કષ્ટદ્રષ્ટિથી તત્કાળ કલ્પાંત કાળની જેવા અને યમરાજના દ્વાર જેવા વિવિધ ઉત્પાતો દ્વારકામાં ઉત્પન્ન થયા. આકાશમાં ઉલ્કાપાતના નિર્ઘાત થવા લાગ્યા, પૃથ્વી કંપવા લાગી, ગ્રહોમાંથી ધૂમકેતુને વિડંબના પમાડે તેવા ધુમ્ર છુટવા લાગ્યા, અંગારાની વૃષ્ટિ થવા લાગી, સૂર્યમંડળમાં છિદ્ર જોવામાં આવ્યું, સૂર્ય ચંદ્રનાં અકસ્માત્ ગ્રહણો થવા લાગ્યાં, મહેલોમાં રહેલી લેપ્યમય પુતળીઓ અટ્ટહાસ કરવા લાગી, ચિત્રમાં આળેખેલા દેવતાઓ ભ્રગુટી ચઢાવીને હસવા લાગ્યા અને નગરીમાં પણ હિંસક જનાવરો વિચરવા લાગ્યા. એ વખતે તે દ્વૈપાયન દેવ પણ અનેક શાકિની, ભૂત અને વેતાલ વિગેરેથી પરવર્યો સતો નગરીમાં ભમવા લાગ્યો. નગરજનો સ્વપ્નમાં રક્ત વસ્ત્ર અને રક્ત વિલેપનવાળા, કાદવમાં મગ્ન થયેલા અને દક્ષિણાભિમુખ ખેંચાતા પોતાના આત્માને જોવા લાગ્યા. રામ અને કૃષ્ણનાં હળ અને ચક્ર વિગેરે આયુધરત્નો નાશ પામી ગયાં. પછી દ્વૈપાયને સંવર્ત્ત વાયુ વિકુર્વ્યો. તે વાયુએ કાષ્ટ અને તૃણ વિગેરે સર્વ તરફથી લાવી લાવીને નગરીમાં નાંખ્યા અને જે લોકો ચારે દિશાઓમાં નાસવા માંડ્યા તેઓને પણ પાછા નગરીમાં લાવી લાવીને નાખ્યા. વળી તે પવને આઠે દિશાઓમાંથી વૃક્ષોને ઉન્મૂલન કરી લાવીને સમગ્ર દ્વારકાનગરીને કાષ્ઠવડે પૂરી દીધી, અને સાઠ કુલકોટી બહાર રહેનારા અને બોંતેર કુળકોટી દ્વારકામાં રહેનારા એમ સર્વ યાદવોને દ્વારકામાં એકઠા કરીને એ દ્વૈપાયન અસુરે અગ્નિ પ્રગટ કર્યો. એ અગ્નિ પ્રલયકાળના અગ્નિની જેમ પોતાના ઘાટા ધુમાડાથી બધા વિશ્વમાં અંધકાર કરતો સતો ધગ્ ધગ્ શબ્દ કરતો પ્રજ્વળિત થયો, બાળકથી તે વૃદ્ધ સુધીના બધા લોકો જાણે બેડીવડે કેદ કરેલા હોય તેમ એક પગલું પણ ત્યાંથી ચાલવાને સમર્થ થયા નહી, સર્વે પિંડાકારપણે એકઠા થઇ રહ્યા. તે વખતે રામે અને કૃષ્ણે વસુદેવ, દેવકી અને રોહિણીને અગ્નિમાંથી બહાર કાઢવાને માટે રથમાં બેસાડ્યા. પણ વાદી જેમ સર્પને સ્તંભિત કરે તેમ દેવતાએ સ્તંભિત કરેલા અશ્વો અને વૃષભો ત્યાંથી જરા પણ ચાલી શકયા નહીં. પછી રામ કૃષ્ણ ઘોડા અને વૃષભને છોડી દઇને પોતેજ તે રથને ખેંચવા લાગ્યા, એટલે તે રથની ધરી તડ તડ શબ્દ કરતી લાકડાના કકડાની જેમ ભાંગી પડી,

તથાપિ તેઓ 'હે રામ ! હે કૃષ્ણ ! અમારૂં રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો.' એમ દીનપણે પોકાર કરતા માતાપિતાને બચાવવા માટે અતિ સામર્થ્યથી તે રથને માંડ માંડ નગરના દરવાજા પાસે લાવ્યા, એટલામાં તેનાં બંને કમાડ બંધ થઈ ગયાં. રામે પગની પાનીના પ્રહારથી તે બંને કમાડને લીલામાત્રમાં ભાંગી નાખ્યાં, તથાપિ જાણે પૃથ્વીએ ગ્રસ્ત કર્યો હોય તેમ જમીનમાં ખુંચી ગયેલો રથ બહાર નીકળી શક્યો નહીં. તે વખતે દ્વૈપાયન દેવે આવીને કહ્યું કે "અરે રામ કૃષ્ણ! તમને આ શો મોહ થયો છે? મેં તમને પૂર્વે કહ્યું હતું કે-તમારા બે વિના બીજા કોઇનો અગ્નિમાંથી મોક્ષ થવાનો નથી, કારણ કે મેં તેને માટે મારૂં મહા તપ વેચી દીધું છે, અર્થાત્ નિયાણાવડે નિષ્ફળ કરી નાખ્યું છે." તે સાંભળીને તેમનાં માતા પિતા બોલ્યા-'હે વત્સો ! હવે તમે ચાલ્યા જાઓ, તમે બે જીવતા રહેશો તો બધા યાદવો જીવતાજ છે, માટે હવે વધારે પુરૂષાર્થ કરો નહીં; તમે તો અમને બચાવવા માટે ઘણું કર્યું; પરંતુ ભવિતવ્યતા બળવાન્ અને દુર્લંઘ્ય છે. અમે અભાગીઆઓએ પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી નહીં, તો હવે અત્યારે અમે અમારા કર્મનું ફળ ભોગવશું.' તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું તોપણ જ્યારે રામ કૃષ્ણ તેમને મૂકીને ગયા નહીં, ત્યારે વસુદેવ, દેવકી અને રોહિણીએ કહ્યુ કે 'અત્યારથી અમારે ત્રિજગદ્ગુરૂ શ્રી નેમિનાથનું જ શરણ છે, અમે ચતુર્વિધ આહારનાં પચખ્ખાણ કરીએ છીએ, અને શરણેચ્છુ એવા અમે અર્હંત, સિદ્ધ, સાધુ અને અર્હંતકથિત ધર્મનું શરણ અંગીકાર કરીએ છીએ. અમે કોઈના નથી અને કોઇ અમારૂં નથી.' આ પ્રમાણે આરાધના કરીને તેઓ નવકાર મંત્રના ધ્યાનમાં તત્પર થયા, એટલે દ્વૈપાયને તેમની ઉપર અગ્નિના મેઘની જેમ અગ્નિ વર્ષાવ્યો, જેથી તે ત્રણે તત્કાળ મૃત્યુ પામીને સ્વર્ગે ગયા. પછી રામ અને કૃષ્ણ નગરીની બહાર નીકળી જીર્ણોદ્યાનમાં ગયા, અને ત્યાં ઉભા રહીને બળતી દ્વારકાપુરીને જોવા લાગ્યા.

દ્વારકાની અંદર અગ્નિવડે બળવાથી માણેકની દીવાલો પાષાણના ખંડની જેમ ચૂર્ણ થતી હતી, ગોશીર્ષચંદનના સ્તંભ પલાલની જેમ ભસ્મ થતા હતા, કીલ્લાના કાંગરાઓ તડ તડ શબ્દ કરતા તુટી પડતા હતા. અને ઘરોનાં તળીઆં ફટ્ ફટ્ શબ્દ કરતાં ફુટતાં હતાં. સમુદ્રમાં જળની જેમ અગ્નિની જ્વાળાઓમાં જરા પણ અંતર હતું નહીં. પ્રલય કાળમાં જેમ સર્વત્ર એકાર્ણવ થઇ જાય તેમ સર્વ નગરી એકાનળરૂપ થઇ ગઇ હતી. અગ્નિ પોતાની જ્વાળારૂપ કરથી નાચતો હતો, પોતાના શબ્દોથી ગર્જના કરતો હતો, અને વિસ્તાર પામતા ધુમાડાના મિષથી નગરજનરૂપ માછલાની ઉપર જાણે જાળ પાથરતો હોય તેવો દેખાતો હતો. આ પ્રમાણેની દ્વારકાની સ્થિતિને જોઇને કૃષ્ણે બળભદ્રને કહ્યુ, 'નપુંસક જેવા મને ધિક્કાર છે કે હું તટસ્થ રહીને આ મારી નગરીને બળતી જોઉં છું. આર્ય બંધુ ! જેમ આ નગરીની રક્ષા કરવાને હું સમર્થ નથી, તેમ તેને જોવાને પણ હું ઉત્સાહ રાખતો નથી. માટે કહો, હવે આપણે ક્યાં જઇશું ? કેમકે સર્વત્ર આપણા વિરોધી રાજાઓ છે.' બલભદ્ર બોલ્યા-'ભાઈ ! આ વખતે આપણા ખરા સગા, સંબંધી, બાંધવ કે મિત્ર પાંડવોજ છે, માટે તેમને ઘેર જઇએ.' કૃષ્ણે કહ્યુ, 'આર્ય ! મેં પ્રથમ તેમને દેશનિકાલ કર્યા

હતા, તો તે અપકારની લજ્જાએ આપણે ત્યાં શી રીતે જશું ?' રામ બોલ્યા-'સત્પુરૂષો પોતાનાં હૃદયમાં ઉપકારનેજ ધારણ કરે છે, તેઓ નઠારા સ્વપ્નની જેમ કદિ પણ અપકારને તો સંભારતાજ નથી. હે ભ્રાતા ! આપણે અનેકવાર સત્કાર કરેલા એવા પાંડવો કૃતજ્ઞ હોવાથી આપણી પૂજા કરશે, તેના સંબંધમાં બીજો વિચાર લાવશોજ નહીં.' આ પ્રમાણે રામે કહ્યું એટલે કૃષ્ણ પાંડવની પાંડુમથુરા નગરીને ઉદ્દેશીને નૈઋત્ય દિશા તરફ ચાલ્યા.

અહીં દ્વારકા નગરી બળતી હતી, તે વખતે રામનો પુત્ર કુબ્જવારક કે જે ચરમશરીરી હતો, તે મહેલના અગ્રભાગ ઉપર ચડી ઉંચા હાથ કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યો કે 'આ વખતે હું શ્રી નેમિનાથનો વ્રતધારી શિષ્ય છું. મને પ્રભુએ ચરમશરીરી અને મોક્ષગામી કહ્યો છે. જો અર્હંતની આજ્ઞા પ્રમાણ હોય તો હું અગ્નિથી કેમ બળું !' આવી રીતે તે બોલ્યો એટલે જૃંભકદેવતાઓ તેને ત્યાંથી ઉપાડીને પ્રભુની પાસે લઇ ગયા. તે વખતે શ્રી નેમિપ્રભુ પાંડવના દેશમાં સમવસર્યા હતા, ત્યાં જઈને તે મહામનવાળા કુબ્જવારકે દીક્ષા લીધી. જે રામ કૃષ્ણની સ્ત્રીઓએ પૂર્વે દીક્ષા લીધી નહોતી, તેઓ શ્રી નેમિનાથને સંભારતી સતી અનશન કરીને અગ્નિના ઉપદ્રવવડેજ મૃત્યુ પામી ગઇ. એ અગ્નિમાં સાઠ કુળકોટી અને બોંતેર કળકોટી યાદવો બળીને ભસ્મ થઇ ગયા. છ માસ સુધી દ્વારકા નગરી બળ્યા કરી. પછી તેને સમુદ્રે જળવડે પ્લાવિત કરી નાખી.

અહીં માર્ગે ચાલતાં કૃષ્ણ હસ્તિકલ્પ નામના નગર પાસે આવ્યા; એટલે તેમને ક્ષુધાની પીડા ઉત્પન્ન થઇ, તેથી તેમણે તે વાત બળભદ્રને જણાવી. બળભદ્ર બોલ્યા-'હે બાંધવ ! હું તમારે માટે ભોજન લેવા સારૂ આ નગરમાં જાઉં છું, પરંતુ તમે અહીં પ્રમાદરહિત રહેજો, અને કદિ જો મને નગરમાં કાંઈ પણ કષ્ટ ઉત્પન્ન થશે તો હું સિંહ નાદ કરીશ, એટલે તમે તે સાંભળીને તરત ત્યાં આવજો.' આ પ્રમાણે કહીને રામ નગરમાં પેઠા. તે વખતે નગરજનો તેમને જોઇને 'આ દેવાકૃતિ પુરૂષ કોણ છે ?' એમ આશ્ચર્ય પામતા સતા નિરખવા લાગ્યા. વિચાર કરતાં તેઓના સમજવામાં આવ્યું કે 'દ્વારકા અગ્નિથી બળી ગઈ છે, તેથી તેમાંથી નીકળીને આ બળભદ્ર અહીં આવ્યા જણાય છે' પછી બળભદ્રે કંદોઇની દુકાને જઈ આંગળીમાંથી મુદ્રિકા (વીંટી) આપીને વિવિધ ભોજન લીધું, અને કલાલની દુકાનેથી કડું આપીને મદિરા લીધી. તે લઇને બળદેવ જેવા નગરના દરવાજા તરફ ચાલ્યા, તેવાજ રાજાના ચોકીદારો તેમને જોઈ વિસ્મય પામીને તે વાત જણાવવા માટે ત્યાંના રાજાની પાસે આવ્યા. તે નગરમાં ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર અચ્છદંત રાજ્ય કરતો હતો. પૂર્વે પાંડવોએ કૃષ્ણનો આશ્રય લઇને જ્યારે સર્વ કૌરવોનો વિનાશ કર્યો ત્યારે માત્ર તેને અવશેષ રાખ્યો હતો. રક્ષકોએ આવીને તે રાજાને કહ્યું કે 'કોઇ બળદેવના જેવો પુરૂષ ચોરની જેમ મહા મૂલ્યવાળું કડું અને મુદ્રિકા આપીને તેના બદલામાં આપણા નગરમાંથી મદ્ય અને ભોજન લઈને નગર બહાર જાય છે, તે બળભદ્ર હો કે કોઇ ચોર હો, પણ અમે આપને જાહેર કરીએ છીએ, તેથી હવે પછી અમારો કાંઇ અપરાધ નથી.' આ પ્રમાણેના ખબર સાંભળી

અચ્છદંત સૈન્ય લઇને બળદેવને મારવા તેની સમીપે આવ્યો અને નગરના દરવાજા બંધ કરાવી દીધા. તત્કાળ બળદેવ ભકતપાન બાજુપર તજી દઇ, હાથીનો આલાનસ્તંભ ઉખેલી, સિંહનાદ કરીને શત્રુના સૈન્યને મારવા લાગ્યા. સિંહનાદ સાંભળીને કૃષ્ણ ત્યાં આવવા દોડ્યા. દરવાજા બંધ જોઈને પગની પાનીના પ્રહારથી તેનાં કમાડને ભાંગી નાખીને સમુદ્રમાં વડવાનળ પેસે તેમ તે નગરમાં પેઠા. કૃષ્ણે તે દરવાજાનીજ ભૂગળ લઇ શત્રુના તમામ સૈનિકોને મારી નાખ્યા. પછી વશ થઇ ગયેલા રાજા અચ્છદંતને તેણે કહ્યું કે 'અરે મૂર્ખ ! અમારી ભુજાનું બળ ક્યાંઇ ગયું નથી. તેં જાણતાં છતાં પણ આ શું કર્યું ? માટે જા, હવે નિશ્ચળ થઈને તારા રાજ્યને ભોગવ. તારા આ અપરાધથી અમે તને છોડી મૂકીએ છીએ.' આ પ્રમાણે કહી નગરની બહાર આવીને તેઓએ ઉદ્યાનમાં બેસી ભોજન કર્યું, પછી ત્યાંથી દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલીને કૌશાંબી નગરીના વનમાં આવ્યા.

તે વખતે મદ્યપાનથી, લવણ સહિત ભોજન કરવાથી, ગ્રીષ્મઋતુના યોગથી, શ્રમથી, શોકથી અને પુણ્યના ક્ષયથી કૃષ્ણને ઘણી તૃષા લાગી, તેથી તેમણે બળરામને કહ્યું કે 'ભાઇ! અતિ તૃષાથી મારૂં તાળવું સુકાય છે, જેથી આ વૃક્ષની છાયાવાળા વનમાં પણ હું ચાલવાને શક્તિવાન્ નથી.' બળભદ્રે કહ્યું, 'ભ્રાતા ! હું ઉતાવળે જળને માટે જાઉં છું, માટે તમે અહીં આ વૃક્ષની નીચે વિશ્રાંત અને પ્રમાદરહિત થઈ ક્ષણવાર બેસો.' આ પ્રમાણે કહી બળભદ્ર ગયા એટલે કૃષ્ણ એક પગ બીજા જાનુ ઉપર ચઢાવી પીળું વસ્ત્ર ઓઢીને કોઇ માર્ગના વૃક્ષની નીચે સુતા અને ક્ષણમાં નિદ્રાવશ પણ થઈ ગયા. રામે જતાં જતાં પણ કહ્યું હતું કે 'પ્રાણવલ્લભ બંધુ ! જ્યાંસુધીમાં હું પાછો આવું, ત્યાંસુધીમાં ક્ષણવાર પણ તમે પ્રમાદી થશો નહીં.' પછી ઉંચું મુખ કરીને બળદેવ બોલ્યા કે—'હે વન દેવીઓ! આ મારા અનુજ બંધુ તમારે શરણે છે, માટે એ વિશ્વવત્સલ પુરૂષની રક્ષા કરજો.' આ પ્રમાણે કહીને રામ જળ લેવા ગયા, એટલામાં હાથમાં ધનુષ્યને રાખતો, વ્યાઘ્રચર્મના વસ્ત્રને ધારણ કરતો અને લાંબી દાઢીવાળો શીકારી થયેલો જરાકુમાર ત્યાં આવ્યો. શીકારને માટે ભમતાં ભમતાં જરાકુમારે કૃષ્ણને એ પ્રમાણે સુતેલા જોયા કે જેથી તેણે મૃગની બુદ્ધિથી તેના ચરણતળમાં તીક્ષ્ણ બાણ માર્યું. બાણ વાગતાંજ કૃષ્ણ વેગથી બેઠા થઇ બોલ્યા કે 'અરે ! મને નિરપરાધીને છળ કરીને કહ્યા વિના ચરણતળમાં કોણે બાણ માર્યું ? પૂર્વે ક્યારે પણ જ્ઞાતિ અને નામ કહ્યા વગર કોઇએ મને પ્રહાર કર્યો નથી, માટે જે હોય તે પોતાનું ગોત્ર અને નામ કહો.' આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન સાંભળીને જરાકુમારે વૃક્ષની ઘટામાં રહીને કહ્યું કે "હરિવંશરૂપી સાગરમાં ચંદ્ર જેવા દશમા દશાર્હ વસુદેવની સ્ત્રી જરાદેવીના ઉદરથી જન્મેલો જરાકુમાર નામે હું પુત્ર છું. રામ કૃષ્ણનો અગ્રજ બંધુ છું, અને શ્રીનેમિનાથનાં વચન સાંભળીને કૃષ્ણની રક્ષા કરવાને (મારાથી તેનો વધ ન થાય તે માટે) હું અહીં આ વનમાં આવ્યો છું. અહીં રહેતાં મને બાર વર્ષ થઈ ગયાં છે, પણ આજ સુધી મેં અહીં કોઇ મનુષ્યને જોયું નથી, માટે આમ બોલનારા તમે કોણ છો તે કહો." કૃષ્ણ બોલ્યા—'અરે પુરૂષવ્યાઘ્ર બંધુ ! અહીં આવ, હું તારો અનુજ બંધુ કૃષ્ણ

જ છું કે જેને માટે તું વનવાસી થયો છે. હે બાંધવ! દિગ્મોહથી ઘણા દૂર માર્ગને ઉલ્લંઘન કરનાર પાંથની જેમ તારો બાર વર્ષનો પ્રયાસ વૃથા થયો છે.' તે સાંભળી 'શું આ કૃષ્ણ છે!' એમ બોલતો જરાકુમાર તેમની નજીક આવ્યો અને કૃષ્ણને જોઇને તત્કાળ મૂર્છા પામ્યો. પછી માંડમાંડ સંજ્ઞા પામીને જરાકુમારે કરૂણ સ્વરે રૂદન કરતાં પૂછ્યું, 'અરે ભ્રાત! આ શું થયું! તમે અહીં ક્યાંથી? શું દ્વારિકા દહન થઇ? શું યાદવોનો ક્ષય થયો? અરે! આ તમારી અવસ્થા જોતાં નેમિનાથની બધી વાણી સત્ય થઈ હોય તેમ લાગે છે.' પછી કૃષ્ણે બધો વૃત્તાંત કહ્યો, એટલે જરાકુમારે રૂદન કરતાં કરતાં કહ્યું કે-'અરે ભાઇ! મેં આ શત્રુને યોગ્ય એવું કાર્ય કર્યું છે, કનિષ્ઠ,[1] દુર્દશામાં મગ્ન અને ભ્રાતૃવત્સલ એવા તમને મારવાથી મને નરકભૂમિમાં પણ સ્થાન મળવા સંભવ નથી. તમારી રક્ષા કરવાને મેં વનવાસ ધારણ કર્યો, પણ મને આવી ખબર નહિ કે વિધિએ આગળથીજ મને તમારા કાળરૂપે કલ્પેલો છે! હે પૃથ્વિ! તું વિવર આપ કે જેથી હું આ શરીરેજ નરકભૂમિમાં જાઉં, કારણ કે સર્વ દુઃખથી અધિક એવું ભ્રાતૃહત્યાનું દુઃખ આવી પડતાં હવે અહીં રહેવું તે મને નરકથી પણ અધિક દુઃખદાયી છે. મેં આવું અકાર્ય કર્યું તો શું હવે હું વસુદેવનો પુત્ર કે તમારો ભ્રાતા કે મનુષ્ય પણ થઈ શકું? તે વખતે સર્વજ્ઞનું વચન સાંભળી હું મરી કેમ ગયો નહીં? કારણ કે તમે વિદ્યમાનજ છતાં હું એક સાધારણ માણસ કદિ મરી જાત તો તેથી શી ન્યૂનતા થઇ જાત!' કૃષ્ણ બોલ્યા-'હે ભાઇ! હવે શોક કરો નહીં, વૃથા શોક કરવાથી સર્યું! કારણ કે તમારાથી કે મારાથી ભવિતવ્યતાનું ઉલ્લંઘન થઇ શકતું નથી, તમે યાદવોમાં માત્ર એકજ અવશેષ છો. માટે ચિરકાળ જીવો અને અહીંથી સત્વર ચાલ્યા જાઓ, કેમકે રામ અહીં આવી પહોંચશે તો તે મારા વધના ક્રોધથી તમને મારી નાંખશે. આ મારૂં કૌસ્તુભ રત્ન એંધાણી તરીકે લઇને તમે પાંડવોની પાસે જાઓ. તેમને આ સત્ય વૃત્તાંત કહેજો, તેઓ જરૂર તમને સહાયકારી થશે. તમારે અહીંથી અવળે પગલે ચાલવું, જેથી રામ તમારા પગલાને અનુસરીને આવે તોપણ તમને સદ્ય એકઠા થઈ શકે નહીં. મારાં વચનથી સર્વ પાંડવોને અને બીજાઓને પણ ખમાવજો, કારણકે પૂર્વે મારા ઐશ્વર્યના સમયમાં મેં તેઓને દેશપાર કરીને કલેશ પમાડેલો છે.' આવી રીતે કૃષ્ણે વારંવાર કહ્યું, તેથી જરાકુમાર કૃષ્ણના ચરણમાંથી પોતાનું બાણ ખેંચી કાઢી કૌસ્તુભ રત્ન લઇને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

જરાકુમારના ગયા પછી કૃષ્ણ ચરણની વેદનાથી પીડિત થયા સતા ઉત્તરાભિમુખે રહી અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે-'અર્હંત ભગવંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુઓને મન વચન કાયાથી મારો નમસ્કાર છે. વળી જેણે અમારા જેવા પાપીઓનો ત્યાગ કરીને આ પૃથ્વીપર ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવ્યું, તેવા ભગવંત શ્રીઅરિષ્ટનેમિ પરમેષ્ઠીને મારો નમસ્કાર છે.' આ પ્રમાણે કહી તૃણના સંથારાપર સુઈ જાનુ ઉપર ચરણ મૂકી અને વસ્ત્ર ઓઢીને ચિંતવવા લાગ્યા કે 'ભગવાન્ શ્રી નેમિનાથ, વર-

---

૧ નાના ભાઇ.

દત્ત વિગેરે ગણધરો, પ્રદ્યુમ્ન પ્રમુખ કુમારો અને રૂક્મિણી વિગેરે મારી સ્ત્રીઓને ધન્ય છે કે જેઓ સતત્ સંસારવાસનાં કારણરૂપ ગૃહવાસને છોડી દઇ દીક્ષા લઇને ચાલી નીકળ્યા અને આ સંસારગાંજ વિડંબના પામનારા એવા મને ધિક્કાર છે!' આ પ્રમાણે શુભ ભાવના ભાવતાં ભાવતાં કૃષ્ણનું અંગ સર્વ તરફથી ભગ્ન થવા લાગ્યું અને યમરાજના સહોદર જેવો પ્રબળ વાયુ કોપ પામ્યો, તેથી તૃષ્ણા, શોક અને ઘાતકારી વાયુએ પીડેલા કૃષ્ણનો વિવેક સર્વથા ભ્રષ્ટ થઇ ગયો, જેથી તત્કાળ તે આ પ્રમાણે માઠી વિચારણા કરવા લાગ્યા કે 'મને જન્મથી કોઈ પણ મનુષ્ય કે દેવતાઓ પણ પરાભવ કરી શક્યા નહોતા, તેને દ્વૈપાયને કેવી માઠી દશાને પમાડ્યો! આટલું છતાં પણ જો હું તેને દેખું તો અત્યારે પણ ઉઠીને તેનો અંત લાવું. મારી પાસે તે કોણ માત્ર છે અને તેનું રક્ષણ કરવાને પણ કોણ સમર્થ છે.' આ પ્રમાણે ક્ષણમાત્ર રૌદ્રધ્યાન ધ્યાતા સતા એક સહસ્ત્ર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મૃત્યુ પામીને કૃષ્ણ નિકાચિત કર્મથી ઉપાર્જન કરેલી ત્રીજી નરકે ગયા. કૃષ્ણવાસુદેવે સોળ વર્ષ કુમારપણામાં, છપ્પન વર્ષ મંડલિકપણામાં અને નવસો ને અઠ્યાવીશ વર્ષ અર્ધચક્રીપણામાં—એમ સર્વ મળીને એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमे पर्वणि द्वारिकादाहकृष्णावसानकीर्तनो नाम एकादशः सर्गः ॥

सर्ग १२ मो.

બળદેવનું સ્વર્ગગમન અને શ્રી નેમિનાથનું નિર્વાણ.

અહીં રામ માર્ગે અપશુકનો થવાથી સ્ખલિત થતાં થતાં કમળના પત્રપુટમાં જળ લઇને સત્વર કૃષ્ણની પાસે આવ્યા. તે વખતે 'આ સુખે સુઈ ગયા છે' એવુ ધારી ક્ષણવાર તેઓ બેસી રહ્યા. એટલામાં તો કૃષ્ણવર્ણી મક્ષિકાઓને ત્યાં બણબણતી જોઇને તેમણે મુખ ઉપરથી વસ્ત્ર ખેંચી લીધું, એટલે પોતાના પ્રિય બંધુને મૃત્યુ પામેલા જોઇને છેદેલા વૃક્ષની જેમ રામ મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વી પર પડ્યા. પછી કોઈ પ્રકારે સંજ્ઞા પામીને તેમણે મોટા સિંહનાદ કર્યો કે જેથી શીકારી પ્રાણીઓ પણ ત્રાસ પામી ગયા અને બધું વન કંપાયમાન થયું. પછી તેઓ બોલ્યા કે 'જે પાપીએ સુખે સુતેલા મારા આ વિશ્વવીર બંધુને મારી નાખ્યા છે તે પોતાના આત્માને જણાવો, અને જો તે ખરેખરો બળવાન્ હોય તો મારી સમક્ષ થાઓ, પણ ખરો બળવાન્ તો સુતેલ, પ્રમાદી, બાળક, મુનિ અને સ્ત્રીને કેમ પ્રહાર કરે?' આ પ્રમાણે ઉંચે શબ્દે આક્રોશ કરતા રામ તે વનમાં ભમવા લાગ્યા, પણ કોઈ મનુષ્ય ન જણાવાથી પાછા કૃષ્ણની પાસે આવી આલિંગન કરીને રૂદન કરવા લાગ્યા કે—"હે ભ્રાત! હા પૃથ્વીમાં અદ્વિતીય વીર! હા મારા ઉત્સંગમાં લાલિત થયેલા! હા કનિષ્ઠ છતાં પણ ગુણવડે જ્યેષ્ઠ! અને હા વિશ્વશ્રેષ્ઠ! તમે ક્યાં છો?

અરે વાસુદેવ ! તમે પ્રથમ કહેતા હતા કે, 'તમારા વિના હું રહી શકતો નથી' અને આ વખતે તો સામો ઉત્તર પણ આપતા નથી, તો તે પ્રીતિ ક્યાં ગઇ ? તમને કાંઇ રોષ થયો હોય અને તેથી રીસાણા હો તેમ લાગે છે, પણ મારો કાંઇ પણ અપરાધ મને યાદ આવતો નથી. અથવા શું મને જળ લાવતાં વિલંબ થયો તે તમને રોષ થવાનું કારણ છે ? હે ભ્રાતા ! તે કારણથી તમે રોષ કર્યો હોય તો ઘટિત છે, તથાપિ હમણાં તો બેઠા થાઓ, કેમકે સૂર્ય અસ્ત પામે છે, તેથી આ સમય મહાત્માઓને સુવાનો નથી." આ પ્રમાણે પ્રલાપ કરતાં કરતાં રામે તે રાત્રી નિર્ગમન કરી. પાછા પ્રાતઃકાળે કહેવા લાગ્યા કે 'ભાઇ! બેઠા થાઓ, બેઠા થાઓ.' એમ વારંવાર કહેતાં છતાં પણ જ્યારે કૃષ્ણ બેઠા થયા નહીં ત્યારે રામ સ્નેહથી મોહિત થઇ તેને સ્કંધ ઉપર ચઢાવીને ગિરિ વન વિગેરેમાં ભમવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે સ્નેહથી મોહિત થયા સતા કૃષ્ણની મૃત કાયાને પ્રતિદિન પુષ્પાદિકથી અર્ચન પૂજન કરતા સતા બળરામે છ માસ નિર્ગમન કર્યા.

તેવી રીતે અટન કરતાં કરતાં અનુક્રમે વર્ષાકાળ આવ્યો, એટલે પેલો સિદ્ધાર્થ જે દેવ થયો હતો, તેણે અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું કે 'મારો ભ્રાતૃવત્સલ ભાઈ બળરામ કૃષ્ણના મૃત શરીરને વહન કરીને ભમે છે, માટે હું ત્યાં જઇને તેને બોધ આપું, કેમકે તેણે પૂર્વે મારી પાસેથી માગી લીધું છે કે, જ્યારે મને વિપત્તિ આવે ત્યારે તું દેવ થાય તો આવીને મને બોધ કરજે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે પર્વત ઉપરથી ઉતરતો એક પાષાણમય રથ વિકુર્વ્યો, અને પોતે તેનો કૌટુંબિક બનીને વિષમ એવા પર્વત ઉપરથી ઉતરતા તે રથને ભાંગી નાખ્યો. પછી પોતે તેને સાંધવાની મહેનત કરવા લાગ્યો. તેને પાષાણનો રથ સાંધતો જોઇ બળભદ્ર બોલ્યા–'અરે મૂર્ખ ! વિષમ ગિરિ ઉપરથી ઉતરતા જેના ખંડેખંડ થઇ ગયા છે એવા આ પાષાણના રથને સાંધવાને કેમ ઇચ્છે છે ?' તે દેવે કહ્યું, 'હજારો યુદ્ધમાં નહીં હણાયેલો પુરૂષ યુદ્ધ વિના મરી જાય, અને તે જો પાછો જીવે તો આ મારો રથ પણ પાછો સજ્જ થાય.' પછી તે દેવે આગળ જઇને પાષાણ ઉપર કમળ રોપવા માંડ્યા. બળદેવે પૂછ્યું કે 'શું પાષાણભૂમિ ઉપર કમળવન ઉગે ?' દેવતાએ કહ્યું, 'જો આ તમારો અનુજ બંધુ પાછો જીવશે તો આ કમળ પણ પાષાણ ઉપર ઉગશે.' વળી તેની આગળ જઈને તે દેવ એક બળી ગયેલા વૃક્ષને જળવડે સિંચવા લાગ્યો. તે જોઈ બળદેવે કહ્યું કે 'શું દગ્ધ થયેલું વૃક્ષ પાણી સિંચવાથી પણ ફરીવાર ઉગે ?' ત્યારે દેવે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે 'જો તમારા સ્કંધ ઉપર રહેલું આ શબ જીવશે તો આ વૃક્ષ પણ પુનઃ ઉગશે.' વળી તે દેવ આગળના ભાગમાં ગોવાળ થઇ ગાયોનાં શબનાં મુખમાં જીવતી ગાયની જેમ નવીન દુર્વા નાખવા લાગ્યો. તે જોઈ બળદેવે કહ્યું કે 'અરે મૂઢ હૃદયવાળા ! આ અસ્થિપ્રાય થયેલી ગાયો શું તારી આપેલી દુર્વાને ક્યારે પણ ચરશે ?' દેવ બોલ્યો કે 'જો આ તમારો અનુજ બંધુ જીવશે તો આ મૃત ગાયો દુર્વાને ચરશે.' તે સાંભળી રામે વિચાર્યું કે 'શું આ મારો અનુજ બંધુ ખરેખર મૃત્યુ પામેલ હશે કે જેથી આ જુદા જુદા માણસો એક સરખોજ જવાબ આપે છે !' બળદેવનો વિચાર આ પ્રમાણે સુધરેલો જાણીને તત્કાળ

તે દેવતાએ સિદ્ધાર્થનું રૂપ કર્યું અને બળરામની આગળ આવીને કહ્યું કે " હું તમારો સારથિ સિદ્ધાર્થ છું, અને દીક્ષા લઇ મૃત્યુ પામીને દેવપણાને પ્રાપ્ત થયો છું. તમે પૂર્વે મારી પાસે માગણી કરી હતી, તેથી તમને બોધ આપવાને માટે હું અહીં આવ્યો છું. નેમિપ્રભુએ કહ્યુ હતું કે 'જરાકુમારથી કૃષ્ણનું મૃત્યુ થશે.' તે પ્રમાણેજ થયું છે, કેમકે સર્વજ્ઞનું ભાષિત કદિ પણ અન્યથા થતું નથી, અને પોતાનું કૌસ્તુભ રત્ન નિશાની તરીકે આપીને કૃષ્ણે જરાકુમારને પાંડવોની પાસે મોકલ્યો છે." બળદેવ બોલ્યા—'હે સિદ્ધાર્થ ! તમે અહા આવીને મને બોધ કર્યો તે બહુ સારૂં કર્યું, પણ આ ભ્રાતાના મૃત્યુ-દુઃખથી પીડિત થયેલો હું હવે શું કરૂં ? તે કહો.' સિદ્ધાર્થ બોલ્યો, 'શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના વિવેકી ભ્રાતા એવા જે તમે, તેને હવે દીક્ષા વિના બીજું કાંઇ પણ કરવું ઘટિત નથી.' 'બહુ સારૂ ' એમ કહી બળદેવે તે દેવતાની સાથે સિંધુ ને સમુદ્રના સંગમને સ્થાનકે આવી કૃષ્ણના શરીરનો સંસ્કાર કર્યો. તે વખતે બળરામને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળા જાણીને મહા કૃપાળુ શ્રીનેમિનાથે એક વિદ્યાધર મુનિને સત્વર ત્યાં મોકલ્યા. રામે તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી તુંગિકા શિખર ઉપર જઇને તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યા. ત્યા સિદ્ધાર્થ દેવ તેમનો રક્ષક થઈને રહ્યો.

એક વખતે બળરામ મુનિ માસખમણના પારણાને માટે કોઇ નગરમાં પેઠા, ત્યાં કોઈ સ્ત્રી બાળકને લઇને કુવાને કાંઠે ઉભી હતી. તે રામનું અતિશય રૂપ જોઇને તેને જોવામાંજ વ્યગ્ર થઇ ગઇ; તેથી વ્યગ્ર ચિત્તવાળી તેણીએ ઘડાને બાંધવાનું દોરડું ઘડાને બદલે પેલા બાળકના કંઠમાં બાંધ્યું. પછી જેવામાં તે બાળકને કુવામાં નાખવા માંડ્યો, તેવામાં બળરામે તે જોયું, તેથી વિચાર્યું કે 'આવા અનર્થકારી એવા મારા રૂપને ધિક્કાર છે! હવેથી હુ કોઇ પણ ગામ કે નગર વિગેરેમાં પેસીશ નહીં. માત્ર વનમાં કાષ્ઠાદિકને લેવા આવનાર લોકો પાસેથીજ જે ભિક્ષા મળશે તેથી પારણું કરીશ.' આ પ્રમાણે નિરધાર કરી તે સ્ત્રીને નિવારીને બળદેવ મુનિ તરત વનમાં ચાલ્યા ગયા. ત્યાં રહીને માસિક પ્રમુખ દુસ્તપ તપ આચર્યો, અને તૃણ કાષ્ઠાદિકને વહન કરનારા લોકો પાસેથી પ્રાસુક ભાત પાણી વહોરીને પોતાનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યા.

એક વખતે કાષ્ઠાદિકને લઇ જનારા તે લોકોએ પોતપોતાના રાજા પાસે જઇને કહ્યું કે 'કોઈ દેવરૂપી પુરૂષ આ વનમાં તપ કરે છે.' તે સાંભળી તે રાજાઓને શંકા થઇ કે ' શું અમારા રાજ્યની ઇચ્છાથી તે આવું તપ કરે છે કે શું કોઇ મંત્ર સાધે છે! માટે ચાલો, આપણે સર્વે ત્યાં જઈને તેને મારી નાખીએ.' આવું વિચારી તેઓ એક સાથે સર્વાભિસારે[1] રામમુનિ સમીપે જવા ચાલ્યા. તેમને આવતા જોઇ ત્યાં રહેલા સિદ્ધાર્થ દેવે જગતને પણ ભયકર એવા અનેક સિંહો વિકુર્વ્યા. તેથી રાજાઓ આશ્ચર્ય સાથે ભય પામી બળરામ મુનિને નમીને પોતાને સ્થાનકે પાછા ગયા. ત્યારથી બળભદ્ર 'નરસિંહ' એવા નામે પ્રખ્યાત થયા. વનમાં તપસ્યા કરતા એવા બળભદ્ર મુનિની ધર્મદેશનાથી પ્રતિબોધ

૧ સર્વ પ્રકારની યુદ્ધની સામગ્રી સહિત

પામીને ઘણા સિંહ વ્યાઘ્રાદિક પ્રાણીઓ શાંતિને પામી ગયા. તેમાંથી કેટલાએક શ્રાવક થયા, કેટલાક ભદ્રિકભાવી થયા, કેટલાક કાયોત્સર્ગ કરવા લાગ્યા અને કેટલાકે અનશન અંગીકાર કર્યું. તેઓ માંસાહારથી તદ્દન નિવૃત્ત થઈને તિર્યંચરૂપધારી રામમુનિના શિષ્ય હોય તેમ તેમના પારિપાર્શ્વક થયા. તેમાં પૂર્વ ભવનો સંબંધી એક મૃગ જાતિસ્મરણ પામીને અતિ સંવેગવાળો થઇને તેમનો સદાનો સહચર થયો. રામમુનિને નિરંતર ઉપાસના કરનારો તે મૃગ વનમાં ભમતો અને કાષ્ઠાદિકને લેવા આવનારની શોધ કરતો. તેઓને શોધ્યા પછી તે રામમુનિની પાસે આવતો ત્યાં રામમુનિને ધ્યાન ધરતા જોતો, એટલે તે તેમના ચરણમાં મસ્તક નમાવી નમાવીને 'ભિક્ષા આપનાર અહીં છે' એમ જણાવતો. રામમુનિ તેના આગ્રહથી તરતજ ધ્યાન મૂકીને તે હરણને આગળ કરી તેની સાથે ભિક્ષા માગવા નીકળતા. અન્યદા કેટલાક રથકારો ઉત્તમ કાષ્ઠો લેવાને માટે તે વનમાં આવ્યા, તેઓએ ઘણાં સરળ વૃક્ષો છેદ્યાં. તેમને જોઇને તે મૃગલે સઘ રામમુનિને જણાવ્યું, એટલે તેના આગ્રહથી તે મહામુનિ ધ્યાનમાંથી જાગ્રત થયા, અને તે રથકારો ભોજન કરવા બેઠા હતા તે વખતે તે મુનિ તે મૃગને આગળ કરીને માસખમણના પારણાને માટે ભિક્ષા લેવા સારૂ ત્યાં ગયા. તે રથકારોનો જે અગ્રેસર હતો તે બળદેવ મુનિને જોઇને ઘણો હર્ષ પામ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે 'અહો આ અરણ્યમાં સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ જેવા આ કોઇ મુનિ છે, અહો કેવું એમનું રૂપ! કેવું તેજ! અને કેવી મહાન્ શમતા! આ મુનિરૂપ અતિથિ મળવાથી હું તો કૃતાર્થ થયો.' આ પ્રમાણે ચિંતવીને તે રથકાર પાંચે અંગે ભૂમિનો સ્પર્શ કરી (પંચાંગ પ્રણામ કરી) તેમને ભાતપાણી આપવા આવ્યો.

તે વખતે બળરામ મુનિએ વિચાર્યું કે 'આ શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો શ્રાવક છે, તેથીજ જે કાર્યવડે સ્વર્ગનું ફળ ઉપાર્જન થઇ શકે એવી આ ભિક્ષા મને આપવાને ઉદ્યુક્ત થયો છે, તેથી જો હું આ ભિક્ષા નહી લઉ તો એની સદ્ગતિમાં મેં અંતરાય કરેલો ગણાશે, માટે હુ આ ભિક્ષા ગ્રહણ કરૂં.' આ પ્રમાણે વિચારી કરૂણાના ક્ષીરસાગર એવા તે મુનિ જો કે પોતાના શરીરમાં પણ નિરપેક્ષ હતા, તોપણ તેમણે તેની પાસેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરી. પેલો મૃગ મુનિને અને વનને છેદનારા રથકારને જોઈને મુખ ઉંચું કરી નેત્રમાં અશ્રુ લાવીને ચિંતવવા લાગ્યો કે 'અહો તપના તો એક આશ્રયભૂત અને શરીરને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ એવા આ મહામુનિ ખરેખરા કૃપાનિધિ છે કે જેમણે આ રથકારની ઉપર અનુગ્રહ કર્યો, અને અહો! આ વનને છેદનાર રથકારને પણ ધન્ય છે કે જેણે આ ભગવંત મહામુનિને અન્નપાનથી પ્રતિલાભિત કરીને પોતાના મનુષ્યજન્મનું મહાફળ પ્રાપ્ત કર્યું. માત્ર હુ જ એક મંદભાગી છું કે જે એવો મહાતપ કરવાને કે આવા મુનિને પ્રતિલાભિત કરવાને સમર્થ નથી, તેથી તિર્યંચપણાથી દૂષિત એવા મને ધિક્કાર છે!'

આવી રીતે તે ત્રણે જણ જેવામાં ધર્મધ્યાનમાં તત્પર થઇને રહ્યા હતા, તેવામાં તેઓ જે વૃક્ષ નીચે ઉભા હતા તે વૃક્ષનો અર્ધ ભાગ છેદેલો હોવાથી મોટા પવનથી

બાકીનો ભાગ ભાંગી જઈને તે વૃક્ષ તેમના ઉપર પડ્યું, તે પડવાથી તે ત્રણે તત્કાળ મૃત્યુ પામ્યા અને બ્રહ્મદેવલોકને વિષે પદ્મોત્તર નામના વિમાનમાં ત્રણે દેવતા થયા.

રામ સો વર્ષ સુધી દીક્ષાપર્યાય પાળીને સ્વર્ગે ગયા. ત્યાં ઉત્પન્ન થતાંજ અવધિજ્ઞાનવડે જોવાથી ત્રીજા નરકમાં રહેલા કૃષ્ણને તેમણે દીઠા, તેથી ભ્રાતૃસ્નેહથી મોહિત એવા બળરામ દેવ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કરી કૃષ્ણની પાસે આવ્યા, અને કૃષ્ણને આલિંગન કરીને બોલ્યા કે ' હે ભાઈ ! હું તમારો ભાઇ રામ છું, અને તમારા રક્ષા કરવા માટે બ્રહ્મદેવલોકથી અહીં આવ્યો છું. માટે કહો, તમારી પ્રીતિને માટે હું શું કરૂં ?' આ પ્રમાણે કહીને તેણે કરવડે કૃષ્ણને ઉપાડ્યા, એટલે તે પારાની જેમ વિશીર્ણ થઇ થઇને પૃથ્વી પર પડ્યા અને પાછા મળી ગયા. પછી કૃષ્ણે પ્રથમ આલિંગનથીજ જાણેલા અને પછી પોતાનું નામ કહેવાથી ને ઉદ્ધાર કરવાથી બરાબર ઓળખેલા એવા રામને ઉઠીને સંભ્રમથી નમસ્કાર કર્યો. બળરામ બોલ્યા કે ' હે ભ્રાતા ! શ્રીનેમિનાથે પૂર્વે કહ્યું હતુ કે વિષયસુખ અંતે દુઃખનેજ આપનાર છે, તે તમારા સંબંધમાં હમણાં પ્રત્યક્ષ થયું છે. હે હરિ ! કર્મથી નિયંત્રિત થયેલા એવા તમને સ્વર્ગમાં લઇ જવાને તો હું સમર્થ નથી, તેથી તમારા મનની પ્રીતિને માટે હું તમારી પાસે રહેવા ઈચ્છું છું.' કૃષ્ણે કહ્યું કે ' હે ભ્રાતા ! તમારા અહીં રહેવાથી પણ મને શું લાભ થવાનો છે ? કેમકે તમે છતાં મારે તો નરકનું આયુષ્ય જેટલું બાંધ્યું છે તેટલું ભોગવવુંજ પડશે, માટે આપને અહી રહેવાની જરૂર નથી. મને નરકમાં ઉપજવાની પીડા કરતાં મારી આવી અવસ્થા જોઇને શત્રુઓને હર્ષ અને સુહૃદોને ગ્લાનિ થઇ છે તેજ વધારે દુઃખ આપે છે, માટે હે ભાઈ ! તમે ભરતક્ષેત્રમાં જાઓ અને ત્યાં ચક્ર, શાર્ઙ્ગ ધનુષ્ય, શંખ અને ગદાને ધરનાર, પીતાંબર ધારણ કરનાર અને ગરૂડના ચિન્હવાળા મને વિમાનમાં બેઠેલા બતાવો, અને મારી સાથેજ નીલાંબરને ધરનારા, તાલ વૃક્ષના ચિન્હવાળા અને હળ તથા મુશળને હથિયાર તરીક રાખનારા એવા તમને પણ સ્થાને સ્થાને બતાવો, જેથી 'અદ્યાપિ પણ રામ કૃષ્ણ અવિનશ્વરપણે સ્વેચ્છાએ વિહાર કરતા સતા વિદ્યમાન છે' એવી લોકોમાં ઘોષણા ફેલાય, અને પૂર્વે થયેલા આપણા તિરસ્કારને બાધ થાય." આ પ્રમાણેનાં કૃષ્ણનાં કથનને સ્વીકારીને રામે ભરતક્ષેત્રમાં આવી તેના કહ્યા પ્રમાણેનાં બંને રૂપ સર્વ ઠેકાણે બતાવ્યાં અને ઉંચે સ્વરે ઉદ્‌ઘોષણા કરી કે 'હે લોકો ! તમે અમારી શોભીતી પ્રતિમા કરાને ઉત્કૃષ્ટ દેવતાની બુદ્ધિએ આદરપૂર્વક તેની પૂજા કરો. અમેજ આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહારના કરનારા છીએ. અમે દેવલોકમાંથી અહી આવીએ છીએ અને સ્વેચ્છાથી પાછા દેવલોકમાં જઇએ છીએ. અમેજ દ્વારકા રચી હતી અને સ્વર્ગમાં જવાની ઇચ્છાથી પાછી અમેજ સંહરી લીધી છે. અમારા સિવાય બીજો કોઇ કર્તા હર્તા નથી, અમેજ સ્વર્ગલોકના આપનારા છીએ.' આ પ્રમાણેના તેમની વાણીથી સર્વ લોકો શહેર શહેરમાં અને ગામે ગામમાં રામ કૃષ્ણની પ્રતિમા કરીને પૂજવા લાગ્યા. બળરામ દેવતા જેઓ તેમની પ્રતિમાની પૂજા કરે તેમને મોટા ઉદય આપવા લાગ્યા, તેથી સર્વ લોકો તેના વિશેષ પ્રકારે ભક્ત થયા. આ પ્રમાણે

રામે પોતાના ભાઇ કૃષ્ણનાં વચન પ્રમાણે આખા ભરતક્ષેત્રમાં પોતાની કીર્તિ અને પૂજા ફેલાવી. પછી તે નાના ભાઇના દુઃખે કચવાતા મને બ્રહ્મદેવલોકમાં ગયા.

અહીં જરાકુમાર પાંડવોની પાસે આવ્યો અને કૃષ્ણનું કૌસ્તુભ રત્ન આપીને દ્વારકાનગરીના દાહ વિગેરેની સર્વ વાર્ત્તા કહી સંભળાવી. તેઓ તે વાત સાંભળીને સવ શોકમગ્ન થઇ ગયા, અને સહોદર બંધુની જેમ તેઓએ એક વર્ષ સુધી કૃષ્ણની પ્રેતક્રિયા કરી. પછી તેઓને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળા જાણીને શ્રી નેમિનાથે ચતુર્જ્ઞાની એવા ધર્મઘોષ નામના મુનિને પાંચસો મુનિઓની સાથે ત્યાં મોકલ્યા. તેમના આવવાથી જરાકુમારને રાજ્ય ઉપર બેસાડી પાંડવોએ દ્રૌપદી સહિત તે મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી, અને તેમણે અભિગ્રહ સહિત તપ આરંભ્યું. ભીમે એવો અભિગ્રહ કર્યો કે ' જો કોઇ ભાલાના અગ્ર ભાગથી ઉંછ (ભિક્ષા) આપશે, તોજ હું ગ્રહણ કરીશ.' એ અભિગ્રહ છ માસે પૂરો થયો, દ્વાદશાંગધારી તે પાંડવો અનુક્રમે પૃથ્વીપર વિહાર કરતા કરતા શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને વાંદવાની ઉત્કંઠાએ ચાલ્યા.

શ્રી નેમિનાથ પ્રભુએ મધ્ય દેશ વિગેરેમાં વિહાર કરી, ઉત્તર દિશામાં રાજપુર વિગેરે શહેરોમાં વિહાર કરી, ત્યાંથી હ્રીમાન્ ગિરિ ઉપર જઈ આવી, તેમજ અનેક મ્લેચ્છ દેશમાં પણ વિહાર કરીને ઘણા રાજાઓ અને મંત્રીઓને પ્રતિબોધ કર્યો. વિશ્વના મોહને હરનાર પ્રભુ આર્ય અનાર્ય દેશમાં વિહાર કરી પાછા હ્રીમાન્ ગિરિ ઉપર આવ્યા, અને ત્યાંથી પાછા કિરાત દેશમાં વિચર્યા. હ્રીમાનગિરિપરથી ઉતરી દક્ષિણાપથ દેશમાં આવ્યા, અને ત્યાં સૂર્યની જેમ ભવ્ય પ્રાણીરૂપ કમળવનને બોધ કર્યો.

કેવળજ્ઞાનથી માંડીને વિહાર કરતા પ્રભુને અઢાર હજાર મહાત્મા સાધુઓ, ચાળીશ હજાર બુદ્ધિમાન્ સાધ્વીઓ, ચારસો ચૌદપૂર્વધારી, પંદરસો અવધિજ્ઞાની, તેટલાજ વૈક્રિય લબ્ધિવાળા, તેટલાજ કેવળજ્ઞાની, એક હજાર મનઃપર્યવજ્ઞાની, આઠસો વાદલબ્ધિવાળા, એક લાખ ને ઓગણોતેર હજાર શ્રાવકો અને ત્રણ લાખ ને ઓગણચાળીશ હજાર શ્રાવિકાઓ—એટલો પરિવાર થયો. એટલા પરિવારથી પરવરેલા, અનેક સુર, અસુર અને રાજાઓએ યુક્ત થયેલા પ્રભુ પોતાનો નિર્વાણ સમય નજીક જાણીને રૈવતગિરિ ઉપર પધાર્યા. ત્યાં ઇંદ્રોએ રચેલા સમવસરણમાં બેસીને પ્રભુએ સર્વ જીવોના અનુગ્રહની ઇચ્છાથી છેલ્લી દેશના આપી. તે દેશનાથી પ્રતિબોધ પામીને કેટલાકે દીક્ષા લીધી, કેટલાક શ્રાવક થયા અને કેટલાક ભદ્રિકભાવી થયા. પછી પાંચસો ને છત્રીશ મુનિઓની સાથે પ્રભુએ એક મહીનાનું પાદપોપગમ અનશન કર્યું, અને આષાઢ માસની શુક્લ અષ્ટમીએ ચિત્રા નક્ષત્રમાં સાયંકાળે શૈલેશીધ્યાનને પ્રાપ્ત થયેલા પ્રભુ તે મુનિઓની સાથે નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત થયા.

પ્રદ્યુમ્ન અને શાંબ વિગેરે કુમારો, કૃષ્ણની આઠે પટ્ટરાણીઓ, ભગવંતના બંધુઓ, બીજા પણ ઘણા વ્રતધારી મુનિઓ અને રાજીમતી વિગેરે સાધ્વીઓ અવ્યયપદને પ્રાપ્ત

૧ ભિક્ષા વિશેષ

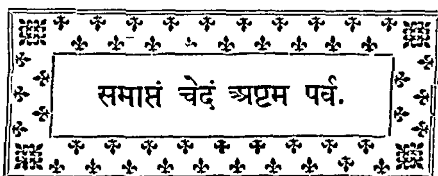
થયાં. રથનેમિએ ચારસો વર્ષ ગૃહસ્થપણામાં, એક વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં અને પાંચસો વર્ષ કેવળીપણામાં એમ સર્વ મળીને નવસો ને એક વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ કર્યું. એજ પ્રમાણે કૌમારાવસ્થા, છદ્મસ્થાવસ્થા અને કેવળીઅવસ્થાના વિભાગે કરીને રાજીમતીએ પણ એટલુ જ આયુષ્ય ભોગવ્યું. શિવાદેવી અને સમુદ્રવિજય રાજા માહેંદ્ર દેવલોકમાં ગયા, અને બીજા દશાર્હો મહર્દ્ધિક દેવપણાને પ્રાપ્ત થયા. કૌમારપણામાં ત્રણસો વર્ષ અને છદ્મસ્થ તથા કેવળીપણામાં સાતસો વર્ષ—એમ એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય શ્રી નેમિનાથ ભગવતે ભોગવ્યું. શ્રી નમિનાથ પ્રભુના નિર્વાણ પછી પાંચ લાખ વર્ષ વીત્યાં ત્યારે શ્રીનેમિનાથ પ્રભુનું નિર્વાણ થયું.

ભગવત નિર્વાણ પામ્યા એટલે શક્રઇંદ્રની આજ્ઞાથી કુબેરે એક શિબિકા વિકુર્વી, અને શક્રઇંદ્રે વિધિપૂર્વક પ્રભુના અંગની પૂજા કરીને પોતેજ તે શિબિકામાં પ્રભુને પધરાવ્યા. દેવતાઓએ નૈઋત્ય દિશામાં રત્નશિલા ઉપર ગોશીર્ષચંદનનાં કાષ્ઠની ચિતા રચી. ઇંદ્રો પ્રભુની શિબિકાને ઉપાડીને ત્યાં લાવ્યા, અને શ્રી નેમિપ્રભુના શરીરને ચિતામાં પધરાવ્યું. ઇંદ્રની આજ્ઞાથી અગ્નિકુમારોએ તે ચિતામાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કર્યો, અને વાયુકુમારોએ સત્વર તે અગ્નિને પ્રજ્વલિત કર્યો. તેમનો દેહ દગ્ધ થયા પછી ક્ષીરસાગરના જળથી દેવોએ અગ્નિને બુઝાવી દીધો, એટલે શક્ર અને ઇશાન વિગેરે ઇંદ્રોએ પ્રભુની દાઢાઓ ગ્રહણ કરી. બાકીનાં અસ્થિ દેવતાઓએ લીધાં, દેવીઓએ તેમનાં પુષ્પ લીધાં, રાજાઓએ વસ્ત્રો લીધાં અને લોકોએ ભસ્મ ગ્રહણ કરી. પ્રભુના સંસ્કારવાળી વૈડૂર્યમણિની શિલા ઉપર ઇંદ્રે પોતાના વજ્રથી પ્રભુનાં લક્ષણ અને નામ લખ્યા પછી તે શિલા ઉપર શ્રી નેમિનાથની પ્રતિમા સહિત એક પવિત્ર ચૈત્ય કરાવ્યું. આ પ્રમાણે સર્વ ક્રિયા કરીને શક્રાદિક દેવતાઓ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

અહીં પાંડવો વિહાર કરતાં કરતાં હસ્તીકલ્પ નગરે આવ્યા, ત્યાં તેઓ પરસ્પર પ્રીતિથી કહેવા લાગ્યા કે 'હવે અહીંથી રૈવતાચલ ગિરિ માત્ર બાર યોજન દૂર છે, તેથી કાલે પ્રાતઃકાળે શ્રી નેમિનાથના દર્શન કરીનેજ આપણે માસિક તપનું પારણું કરશું." એવામાં તો લોકો પાસેથી તેમણે સાંભળ્યુ કે 'ભગવાન્ શ્રી નેમિનાથ પોતાના તે તે સાધુઓની સાથે નિર્વાણપદને પામ્યા.' તે સાંભળતાંજ મોટો શોક કરતાં તેઓ સિદ્ધાચળ ગિરિ ઉપર આવ્યા અને ત્યાં અનશન કરી કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષપદને પામ્યા. સાધ્વી દ્રૌપદી મૃત્યુ પામીને પરમર્દ્ધિના ધામરૂપ બ્રહ્મ દેવલોકમાં ગયા.

આ પર્વમાં અતુલ તેજવાળા બાવીશમા તીર્થંકર, નવમા વાસુદેવ, બળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ એ ચાર પુરૂષોનાં ચરિત્રનું કીર્તન કરેલું છે. સિદ્ધાંત દૃષ્ટિએ અવલોકતાં તેઓમાંથી એક પુરૂષનું ચરિત્ર પણ જો કાને સાંભળવામાં આવે તો તે ત્રણ લોકમાં પણ વિસ્મયકારી લાગે તેવું છે.

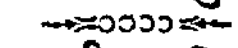
इत्याचार्य श्रीहेमचंद्रसूरिविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्येऽष्टमपर्वणि बळदेवस्वर्गगमनश्रीनेमिनाथनिर्वाणवर्णनो नाम द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

समाप्तं चेदं अष्टम पर्व.

श्री त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्र.

पर्व ९ मुं.

સર્ગ ૧ લો.

શ્રી બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્ત્તીનું ચરિત્ર.

શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને તેમના તીર્થમાં ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્ત્તીનું ચરિત્ર હવે કહેવામાં આવશે. આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે સાકેતપુર નામે નગર છે. તેમાં પૂર્વે ચંદ્રાવતંસ નામે રાજાને મુનિચંદ્ર નામે એક પુત્ર હતો. તેણે કામભોગથી નિર્વેદ પામીને ભારવાહી માણસ જેમ ભારને ત્યજી દે તેમ સંસારને ત્યજીને સાગરચંદ્ર નામના મુનિની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. એક વખત જગતને પૂજવા યોગ્ય એવી દીક્ષાને પાલન કરતા તે મુનિ ગુરૂની સાથે દેશાંતરમાં વિહાર કરવા ચાલ્યા. માર્ગમાં ભિક્ષાને માટે તે એક ગામમાં ગયા. ત્યાં તે રોકાવાથી અને સાર્થના ચાલ્યા જવાથી યુથમાંથી જુદા પડેલા મૃગલાની જેમ તે સાર્થભ્રષ્ટ થઇને અટવીમાં ભટકવા લાગ્યા. ત્યાં ક્ષુધા અને તૃષાથી આક્રાંત થઇને તે ગ્લાનિ પામી ગયા. તેવામાં તેમને ચાર ગોવાળો મળ્યા, તેમણે બાંધવની જેમ તેમની સેવા કરી. મુનિએ તેમના ઉપકારને માટે ધર્મદેશના આપી, કેમકે " સત્પુરૂષો અપકારી ઉપર પણ કૃપા કરે છે, તો ઉપકારી ઉપર તો શામાટે ન કરે?" જાણે ચતુર્વિધ ધર્મની ચારે મૂર્ત્તિ હોય તેવા સમતાવાળા તે ચારે જણાએ તેમની દેશના સાંભળીને તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. તે ચારે મુનિઓએ સમ્યક્ પ્રકારે વ્રત પાલન કર્યું, પરંતુ તેમાંથી બે જણે ધર્મની જુગુપ્સા કરી. " પ્રણીઓની મનોવૃત્તિ વિચિત્ર છે." તેઓએ જો કે ધર્મની જુગુપ્સા કરી તથાપિ તે પણ તપસ્યાના પ્રભાવથી દેવલોકમાં ગયા, કારણ કે "એક દિવસનું તપ પણ સ્વર્ગને માટે થાય છે."

દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે બન્ને જણ દશપુર નગરમાં શાંડિલ્ય નામના બ્રાહ્મણની જયવતી નામની દાસીથી યુગળપુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા. અનુક્રમે તેઓ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયા, એટલે પિતાની આજ્ઞાથી તેઓ ક્ષેત્રની રક્ષા કરવાને ગયા. "દાસીપુત્રોનું એ કામજ છે." રાત્રે તેઓ ક્ષેત્રમાં સુઇ ગયા હતા, તેવામાં વડના કોટરમાંથી નીકળીને યમરાજનો બંધુ હોય તેવા કૃષ્ણ સર્પે તે બન્નેમાંથી એકને દંશ કર્યો. પછી તે સર્પની બીજો ભાઇ શોધ કરવા લાગ્યો, એટલે જાણે પૂર્વનું વૈર હોય તેમ તે દુષ્ટ સર્પે તેને પણ દંશ કર્યો. તેના દંશનો પ્રતીકાર ન થવાથી તે બિચારા મૃત્યુ પામી ગયા, અને મનુષ્યપણામાં જેમ આવ્યા હતા તેમજ પાછા ચાલ્યા ગયા. તેમના નિષ્ફળ જન્મને ધિક્કાર છે! ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને કાલિંજર ગિરિના શિખર ઉપર એક મૃગલીના ઉદરથી તેઓ બે

મૃગરૂપે ઉત્પન્ન થયા. તે બન્ને પ્રીતિથી સાથે ફરતા હતા, તેવામાં એક શીકારીએ એકજ બાણવડે સમકાળે તેમને મારી નાખ્યા. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને ગંગાનદીના શ્રીનારે એક રાજહંસીના ઉદરથી પૂર્વની જેમ જુગળીઆરૂપે ઉત્પન્ન થયા. એક વખતે તેઓ સાથે ક્રીડા કરતા હતા, તેવામાં કોઈ ઢીમરે જાળ પાથરી તેમાં પકડી લઇ ગ્રીવા ભાંગીને તેમને મારી નાખ્યા. "ધર્મહીનની પ્રાયે એવીજ ગતિ હોય છે." ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને કાશીપુરીમાં ભૂતદત્ત નામના સમૃદ્ધિમાન્ ચંડાળને ઘેર ચિત્ર અને સંભૂત નામે બે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા. તેઓને પરસ્પર અત્યંત સ્નેહ હોવાથી તેઓ કદિ પણ જુદા પડતા નહીં. નખ અને માંસ જેવો દૃઢ તેમનો સંબધ હતો. તે સમયે તે વારાણસી નગરીમાં શંખ નામે રાજા હતો, અને તેનો નમુચિ નામે પ્રધાન હતો. એક વખતે તે નમુચિ પ્રધાન મોટા અપરાધમાં આવ્યો, તેથી રાજાએ તેને ગુપ્ત રીતે મારી નાખવા સારૂ ભૂતદત્ત ચંડાળને સોંપી દીધો. તેણે નમુચિને કહ્યું કે "જો તું મારા પુત્રોને ભૂમિગૃહ (ભોંયરા)માં રહીને ગુપ્ત રીતે ભણાવ તો હું મારા આત્માની જેમ તારી ગુપ્તપણે રક્ષા કરૂં." નમુચિએ માતંગપતિનું તે વચન કબુલ કર્યું, કેમકે "માણસ જીવિતને માટે ન કરે તેવું કાંઇ નથી." પછી નમુચિ ચિત્ર અને સંભૂતને વિચિત્ર કળાઓનો અભ્યાસ કરાવવા લાગ્યો. કેટલેક દિવસે અનુરાગી થયેલી તે ચંડાળની સ્ત્રીની સાથે રમવા લાગ્યો. તે વાત જાણવામાં આવતાં ભૂતદત્તે તેને મારવાનો નિશ્ચય કર્યો. "પોતાની સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરનારા વ્યભિચારીનો દોષ કોણ સહન કરે?" તે વાતની ચિત્ર સંભૂતને ખબર પડવાથી તે ચંડાળના પુત્રોએ ભય બતાવી નમુચિને નસાડી મૂક્યો. તેના પ્રાણરક્ષણરૂપ વિદ્યાભ્યાસની દક્ષિણા તેઓએ આપી. ત્યાંથી નાસીને તે નમુચિ હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો. ત્યાં સનત્કુમાર ચક્રીએ પોતાનો પ્રધાન કર્યો.

અહીં ચિત્ર અને સંભૂત નવયૌવન વયને પ્રાપ્ત થયા, એટલે તેઓ જાણે અશ્વિનીકુમાર કોઇ હેતુથી પૃથ્વીપર આવ્યા હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા. હાહા અને હૂહૂ ગંધર્વને પણ ઉપહાસ્ય કરે તેવું અતિ મધુર ગીત તેઓ ગાવા લાગ્યા, અને નારદ તથા તુંબરૂનો પણ તિરસ્કાર કરે એવી વીણા વગાડવા લાગ્યા. જ્યારે તેઓ ગીતપ્રબધને અનુસરીને અતિ સ્પષ્ટ એવા સાત સ્વરોની વીણા વગાડતા હતા, ત્યારે કિંનરો પણ તેમના કિંકર થઈ જતા હતા. ધીર ઘોષણાથી મૃદંગને વગાડતા ત્યારે મુરલીનો નાદ કરનારા કૃષ્ણની પણ વિડંબના કરતા હતા. શંકર, પાર્વતી, ઉર્વશી, રંભા, મુંજકેશી અને તિલોત્તમા પણ જે નાટ્યને જાણતી ન હતી, તે નાટ્યનો તેઓ અભિનય કરતા હતા. સર્વ ગાંધર્વનું સર્વસ્વ અને વિશ્વને કામણરૂપ અપૂર્વ સંગીત પ્રકાશ કરતાં તેઓએ સર્વના મનનું હરણ કર્યું. એક વખતે તે નગરીમાં મદનોત્સવ પ્રવર્ત્યો, એટલે નગરજનો સંગીતના રસિક થઇને નગર બહાર નીકળ્યા. તે વખતે ચિત્ર અને સંભૂત પણ ગાતા ગાતા તે તરફ નીકળ્યા. તેમના ગીતથી આકર્ષાઇને મૃગલાની જેમ પુરજનો એકઠા થયા. તે વખતે કોઇએ રાજા પાસે આવીને કહ્યું કે 'બે ચંડાળોએ આપણા નગરજનોને ગીતથી આકર્ષીને પોતાની જેવા મલિન કરી નાખ્યા છે.' તત્કાળ રાજાએ કોટવાળને બોલાવીને

આક્ષેપપૂર્વક હુકમ કર્યો કે " એ બે ચંડાળોને નગરીના કોઈ પણ પ્રદેશમાં પેસવા દેવા નહીં." કોટવાળે તેમને ખબર આપવાથી તેઓ તે દિવસથી વારાણસીથી દૂરજ રહેવા લાગ્યા. એક વખતે વારાણસીમાં કૌમુદી ઉત્સવ પ્રવર્ત્યો, એટલે ઇંદ્રિયોની ચપળતાથી તેઓએ રાજાના શાસનનું ઉલ્લંઘન કરીને ભમરા જેમ હાથીના ગંડસ્થળપર પ્રવેશ કરે તેમ તે નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. સર્વ અંગપર બુરખો નાંખીને ઉત્સવને જોતાં જોતાં ચોરની જેમ આખી નગરીમાં તેઓ છાની રીતે ફરવા લાગ્યા. ફરતાં ફરતાં જેમ શિયાળ બીજા શિયાળના શબ્દ સાથે મેળવીને બોલે તેમ નગરજનોનાં ગીત સાથે પોતાના સ્વરને મેળવીને તેઓ તારસ્વરે ગાવા લાગ્યા, કેમકે "ભવિતવ્યતાનું ઉલ્લંઘન કરવું અશક્ય છે." કાનને અત્યંત મધુર લાગે એવું તેમનું ગીત સાંભળીને મધપર માખીઓની જેમ યુવાન નગરજનો તેમની ફરતા ફરી વળ્યા. પછી 'આ બે જણા કોણ છે?' તે જાણવાને માટે લોકોએ તેમનાં શરીરપરથી બુરખા ખેંચી લીધા, એટલે 'અરે આ તો પેલા ચંડાળ છે' એમ આક્ષેપપૂર્વક તેઓ બોલી ઉઠ્યા. પછી નગરજનોએ લાકડી અને ઢેખાળાથી તેમને કુટવા માંડ્યા; એટલે ઘરમાંથી શ્વાનની જેમ તેઓ ડોક નીચી કરીને નગરમાંથી નીકળી ગયા. લોકોએ તેમજ બાળકોના સમૂહે મારેલા તેઓ પગલે પગલે સ્ખલિત થતાં માંડમાંડ ગંભીર ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં સ્થિત થઇને તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે ' સર્પે સુંઘેલા દુધની જેમ હીનજાતિથી દુષિત એવાં આપણાં કળા, કૌશલ્ય અને રૂપ વિગેરેને ધિક્કાર છે! આપણે ગાયન વિગેરે ગુણથી કરેલો ઉપકાર આપણને અપકારરૂપ થઈ પડ્યો. શાંતિકાર્ય કરતાં ઉલટો વેતાળ ઉત્પન્ન થયો; પરંતુ આપણામાં રહેલ કળા, લાવણ્ય અને રૂપ આપણા આ શરીર સાથે એકરૂપ થઇ ગયાં છે; અને સર્વ અનર્થનું કારણ આ શરીરજ છે, માટે તેને કોઈ પણ રીતે તૃણની જેમ ત્યજી દઇએ.' આવો નિશ્ચય કરી પ્રાણ છોડવામાં તત્પર થયેલા તેઓ જાણે સાક્ષાત્ મૃત્યુને જોવા જતા હોય તેમ દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલ્યા.

ઘણે દૂર જતાં એક મોટા ગિરિ તેમના જોવામાં આવ્યો. તે એટલો ઉંચો હતો કે જેના ઉપર ચઢવાથી પૃથ્વીપર રહેલા મોટા હાથીઓ પણ બચ્ચાં જેવા દેખાતા હતા. પછી ભૃગુપાત (ભેરવજવ) કરવાની ઇચ્છાએ તેઓ તેની ઉપર ચડ્યા, ત્યાં ગુણના જંગમગિરિરૂપ એક મહામુનિ તેમના જોવામાં આવ્યા. વર્ષાકાળના મેઘની જેમ ગિરિશિખરપર રહેલા તે મુનિને જોઇને તેમના સંતાપનો પ્રસાર નાશ પામી ગયો. પછી આનંદાશ્રુના મિષથી જાણે પૂર્વના દુઃખને છોડી દેતા હોય તેમ તેઓ ભ્રમરની જેમ સદ્ય તેમના ચરણકમળમાં પડ્યા. મુનિએ ધ્યાનને સમાપ્ત કરીને તેમને કહ્યું કે 'તમે બે કોણ છો? અને અહીં કેમ આવ્યા છો?' તેઓએ પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત મુનિને કહી સંભળાવ્યો. મુનિ બોલ્યા કે " ભૃગુપાત કરવાથી તમારા શરીરનો નાશ થશે, પણ સેંકડો જન્મથી ઉપાર્જન કરેલા તમારા અશુભ કર્મનો કાંઇ નાશ થશે નહીં. જો તમારે આ શરીરનો ત્યાગજ કરવો હોય તો સ્વર્ગ અને મોક્ષાદિના કારણરૂપ પરમ તપ તપીને

એ શરીરનું ફળ ગ્રહણ કરો." ઇત્યાદિક દેશનાવાક્યરૂપ અમૃતથી જેમનાં મન ધોવાઇને નિર્મળ થયાં છે એવા તે બન્નેએ તત્કાળ તે મુનિપાસે યતિધર્મ ગ્રહણ કર્યો. અનુક્રમે શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને તેઓ ગીતાર્થ થયા. " મનસ્વી જનો જેને ગ્રહણ કરવામાં આદર કરે તેમનું ગ્રહણ કેમ ન થાય?" છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ વિગેરે અતિ દુસ્તપ તપીને તેમણે પૂર્વ કર્મની સાથે પોતાના શરીરને શોષવી નાખ્યું. પછી શહેરે શહેર અને ગામે ગામ વિહાર કરતા તેઓ અન્યદા હસ્તિનાપુર સમીપે આવ્યા. ત્યાં નગર બહાર ઉદ્યાનમાં રહીને તેઓએ દુશ્ચર તપ કરવા માંડ્યું. " શાંત ચિત્તવાળા મનુષ્યને સંભોગની ભૂમિ પણ તપસ્થાને માટે થાય છે. "

એક વખતે જાણે શરીરધારી યતિધર્મ હોય તેવા સંભૂત મુનિએ માસક્ષપણને પારણે હસ્તિનાપુરમાં ભિક્ષા માગવાને માટે પ્રવેશ કર્યો. ઇર્યાસમિતિપૂર્વક ઘેરઘેર ભમતા તે મુનિ માર્ગમાં નમુચિ મંત્રીના જોવામાં આવ્યા, એટલે 'આ ચંડાળનો પુત્ર મારો વૃત્તાંત જાહેર કરશે' એમ મંત્રીના ચિત્તમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ, કારણ કે " પાપી જનો સર્વ ઠેકાણે શંકિત હોય છે." પછી 'જ્યાંસુધી આ મારા મર્મને પ્રકાશિત ન કરે ત્યાંસુધીમાં તેને હું નગર બહાર કાઢી મૂકાવું' એવો વિચાર કરીને પોતાના સેવકોને તેને નગરની બહાર કાઢી મૂકવાની આજ્ઞા કરી, એટલે તે સેવકોએ મંત્રીના તે પૂર્વોપકારીને મારવાનો આરંભ કર્યો. " દુર્જન ઉપર ઉપકાર કરવો તે સર્પને દુધ પાવા જેવું છે." જેમ ધાન્યના પુંજને કુટે તેમ તે સેવકોએ મુનિને કુટ્યા, એટલે તે ત્યાંથી ઉપવનમાં જવા માટે ઉતાવળે ચાલ્યા, તથાપિ તેઓએ તેમને છોડ્યા નહીં, એટલે નિરૂપાય એવા મુનિને શાંત છતાં પણ કોપ ચઢ્યો, કેમકે " અગ્નિના તાપથી શીતળ જળ પણ ઉષ્ણ થાય છે." તત્કાળ મુનિનાં મુખમાંથી અકાળે ઉત્પન્ન થયેલા મેઘમાંથી વિજળીની જેમ તેજોલેશ્યા ઉત્પન્ન થઇ. તે વીજળીના મંડળની જેમ આકાશને પ્રકાશતી મોટી મોટી જ્વાળાઓથી ઉલ્લાસ પામવા લાગી. આ પ્રમાણે કોપથી તેજોલેશ્યાને ધારણ કરતા મુનિને પ્રસન્ન કરવાને માટે નગરજનો ભયથી અને કૌતુકથી ત્યાં આવ્યા. રાજા સનત્કુમાર પણ તે વાત સાંભળીને તત્કાળ ત્યાં આવ્યા, કેમકે " સદ્બુદ્ધિવાળા પુરૂષે જ્યાંથી અગ્નિ ઉઠે ત્યાંથીજ બુઝાવી દેવો જોઇએ. " રાજા સંભૂતમુનિને નમસ્કાર કરી બોલ્યા કે " હે ભગવન્! તમને આમ કરવું શું ઘટિત છે? 'ચંદ્રકાંત મણિ સૂર્યનાં કિરણોથી તપે તોપણ તે પોતાની શીતળ કાંતિને છોડતો નથી.' આ સેવકોએ તમારો જે અપરાધ કર્યો, તેથી તમને કોપ થવાનો સંભવ છે, કેમકે ક્ષીરસાગરનું મથન કરતાં પણ શું કાલકૂટ વિષ ઉત્પન્ન નથી થયું? પરંતુ સત્પુરૂષોનો ક્રોધ દુર્જનના સ્નેહ જેવો હોય છે, એટલે કે સત્પુરૂષોને ક્રોધ થાયજ નહીં, થાય તો તે લાંબો કાળ રહે નહીં અને જો કદાપિ રહે તોપણ તે નિષ્ફળ થાય, તેનું ફળ બેસે નહીં. તે વિષે તમને વધારે શું કહેવું? હું તો તમને પ્રાર્થના કરીને કહું છું કે હવે કોપ છોડી દો, કેમકે તમારા જેવા પુરૂષો અપકારીમાં ને ઉપકારીમાં બન્નેમાં સમદૃષ્ટિવાળા હોય છે."

એ સમયે આ ખબર જાણીને ચિત્રમુનિ ભદ્રહસ્તીની જેમ મધુર ભાષણવડે શાંત કરવાને માટે સંભૂતમુનિ પાસે આવ્યા. પછી મેઘના જળના પૂરથી જેમ પર્વતનો દાવાનળ શમી જાય તેમ ચિત્રમુનિનાં શાસ્ત્રાનુસારી વચનોથી સંભૂતમુનિનો કોપ શાંત થઈ ગયો. તીવ્ર કોપ અને તપથી મુક્ત થયેલા તે મહામુનિ ક્ષયથી પર્વણીના ચંદ્રની જેમ પ્રસન્નતાને પ્રાપ્ત થયા. પછી સર્વ લોકો તેમને વંદના કરી ખમાવીને ત્યાંથી પાછા ફર્યા, એટલે ચિત્રમુનિ સંભૂતમુનિને ઉદ્યાનમાં લઇ ગયા. ત્યાં ગયા પછી તેઓ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા કે 'માત્ર આહારને માટે ઘેર ઘેર ફરવાથી મોટું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, આ શરીર આહારવડે પોષણ કર્યા છતાં પણ પરિણામે નાશવંત છે, ત્યારે યોગીઓને શરીરની કે આહારની શી જરૂર છે?' આવો ચિત્તમાં નિશ્ચય કરી સંલેખનાપૂર્વક બંને મુનિઓએ ચતુર્વિધ આહારનાં પચ્ચખ્ખાણ કર્યાં.

અહીં રાજા સનત્કુમારે આજ્ઞા કરી કે 'હું છતાં તે સાધુનો પરાભવ જેણે કર્યો તેને શોધી લાવો.' એટલે કોઈએ આવીને નમુચિ મંત્રી વિષે સૂચના કરી દીધી. "પૂજ્ય જનની જે પૂજા કરતો નથી પણ ઉલટો હણે છે તે મહાપાપી છે." એમ કહી રાજાએ નમુચિને ચોરની પેઠે બાંધીને મંગાવ્યો. પછી 'હવેથી બીજો કોઈ આવી રીતે સાધુનો પરાભવ કરે નહીં' એમ વિચારી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા સનત્કુમાર ચક્રી નગરના મધ્યમાં થઇને તેને બાંધેલી સ્થિતિમાં મુનિની પાસે લાવ્યા. નમતા મુગટનાં રત્નની કાંતિથી પૃથ્વીને જળમયી કરતા રાજાએ બન્ને મુનિને વંદના કરી, એટલે ડાબા હાથમાં રાખેલી મુખવસ્ત્રિકાવડે મુખને ઢાંકતા અને દક્ષિણ ભુજાને ઉંચો કરતા બન્ને મુનિ બોલ્યા કે "જે અપરાધી હોય છે તે પોતાની મેળે તેના કર્મનાં ફળનું ભાજન થાય છે." પછી સનત્કુમારે તે મુનિને નમુચિ મંત્રીને બતાવ્યો, એટલે તે બાંધેલો નમુચિ ગરૂડના સર્પની જેમ સનત્કુમારથી પંચત્વને યોગ્ય એવી ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયો હતો તેને મુનિએ છોડાવી દીધો, તેથી એ કર્મચંડાળને જાતિચંડાળની જેમ રાજાએ નગર બહાર કાઢી મૂક્યો, કેમકે 'ગુરૂનું શાસન માનવા યોગ્ય છે.' પછી ચોસઠ હજાર સપત્નીઓનો પરિવાર લઈને તે ચક્રવર્તીનું સ્ત્રીરત્ન સુનંદા મુનિને વાંદવા માટે આવી. ત્યાં સંભૂતમુનિના ચરણકમળમાં કેશને લુલિત કરતી અને મુખથી પૃથ્વીને ચંદ્રવાળી રચતી સુનંદા તેમને નમી પડી. તે રાજરમણીના કેશનો સ્પર્શ થતાં સંભૂતમુનિ તત્કાળ રોમાંચિત થઇ ગયા. કારણ કે "કામદેવ નિરંતર છળનેજ શોધનારો છે." પછી રાજા સનત્કુમાર તે મુનિરાજની આજ્ઞા લઈને અંતઃપુર સહિત ત્યાંથી પોતાને સ્થાનકે ગયા.

તેમના ગયા પછી કામરાગથી પરાભવ પામેલા સંભૂતમુનિએ આ પ્રમાણે નિયાણું બાંધ્યું કે 'જો આ મારા કરેલા દુષ્કર તપનું ફળ હોય તો હું ભાવી જન્મમાં આવા સ્ત્રીરત્નનો પતિ થાઉં.' ચિત્રમુનિ બોલ્યા કે 'અરે ભદ્ર! આ મોક્ષદાયક તપનું ફળ આવું કેમ ઇચ્છે છે? મુકુટને યોગ્ય એવા રત્ને કરીને ચરણપીઠ કેમ બનાવે છે? મોહથી કરેલું આ નિયાણું હજુ પણ તમે છોડી દ્યો અને તમારૂં તે દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ, કેમકે

તમારા જેવા મનુષ્યો મોહથી મુંઝાઈ જતા નથી.' આ પ્રમાણે ચિત્ર સાધુએ તેમને ઘણા વાર્યા, તોપણ સંભૂતમુનિએ પોતાનું નિયાણું છોડ્યું નહીં. "અહો ! વિષયેચ્છા મહા બળવાન્ છે !" પછી બન્ને મુનિ પરિપૂર્ણ અનશનને પાળી આયુઃકર્મનો ક્ષય થતાં મૃત્યુ પામીને સૌધર્મ દેવલોકના સુંદર નામના વિમાનમાં દેવતા થયા.

ચિત્રનો જીવ પહેલા દેવલોકમાંથી ચ્યવી પુરીમતાલ નગરમાં એક ધનાઢ્ય વણિકનો પુત્ર થયો, અને સંભૂતનો જીવ ત્યાંથી ચ્યવી કાંપિલ્ય નગરના બ્રહ્મરાજાની સ્ત્રી ચુલની દેવીના ઉદરમાં અવતર્યો. ચૌદ મહાસ્વપ્નોએ જેનો ચક્રવર્તીનો વૈભવ સૂચવેલો છે એવો તે સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળો અને સાત ધનુષ્ય ઉંચી કાયાવાળો થયો. બ્રહ્મના જેવા આનંદથી બ્રહ્મરાજાએ બ્રહ્માંડમાં બ્રહ્મદત્ત એવું તેનું નામ પાડ્યું. જગતનાનેત્રરૂપી કુમુદને હર્ષ આપતો અને કળાના કલાપથી પોષણ થતો તે નિર્મળ ચંદ્રની જેમ વધવા લાગ્યો.

બ્રહ્માને જેમ ચાર મુખ હોય છે તેમ તે બ્રહ્મરાજાને ચાર પ્રિયમિત્રો હતા. તેમાં પહેલો કાશી દેશનો રાજા કટક, બીજો હસ્તિનાપુરનો રાજા કણેરૂદત્ત, ત્રીજો કોશલ દેશનો રાજા દીર્ઘ અને ચોથો ચંપા નગરીનો રાજા પુષ્પચૂલ હતો. તે પાંચે મિત્રો સ્નેહથી નંદનવનમાં કલ્પવૃક્ષોની જેમ પોતાના અંતઃપુર સાથે એક એકના નગરમાં એક એક વર્ષ રહેતા હતા. અન્યદા તેઓ વારા પ્રમાણે બ્રહ્મરાજાના નગરમાં એકઠા થયા. ત્યાં ક્રીડા કરતાં તેમને કેટલોક કાળ ચાલ્યો ગયો. બ્રહ્મદત્તને બાર વર્ષ પૂર્ણ થયાં તે સમયમાં બ્રહ્મરાજા મસ્તકની વેદનાથી પરલોકને પ્રાપ્ત થયો. બ્રહ્મરાજાની ઉત્તરક્રિયા કરીને મૂર્તિમાન્ ચાર ઉપાય જેવા તે કટક વિગેરે ચાર મિત્રો આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા, "આપણા મિત્ર બ્રહ્મરાજાનો કુમાર આ બ્રહ્મદત્ત જ્યાંસુધી બાળક છે ત્યાંસુધી આપણે એક એક જણાએ એક એક વર્ષ પહેરેગીરની જેમ તેના અને રાજ્યના રક્ષક થઇને અહીં રહેવું યોગ્ય છે.' આવો નિર્ણય થવાથી પ્રથમ દીર્ઘરાજા તે મિત્રના રાજ્યની રક્ષા કરવાને રહ્યો અને બીજા ત્રણે રાજાઓ પોતપોતાના રાજ્યમાં ચાલ્યા ગયા. પછી બુદ્ધિભ્રષ્ટ થયેલો દીર્ઘરાજા રક્ષક વગરના ક્ષેત્રને સાંઢ ભોગવે તેમ બ્રહ્મરાજાના રાજ્યની સમૃદ્ધિને સ્વચ્છંદપણે ભોગવવા લાગ્યો. તે મૂઢ બુદ્ધિ બીજાના મર્મને જેમ દુર્જન શોધે તેમ લાંબા કાળથી ગુપ્ત રાખેલા કોશ (ભંડાર)ને શોધવા લાગ્યો. તેમજ પૂર્વના પરિચયથી તે બ્રહ્મરાજાના અંતઃપુરમાં પણ ઉચ્છૃંખલપણે વિચરવા લાગ્યો. "મનુષ્યોને આધિપત્યજ અધર્મકારક છે."

એક વખતે કામદેવના બાણથી વિંધાયેલા દીર્ઘરાજાએ ચુલનીદેવીની સાથે એકાંતમાં કેટલીક બ્રહ્મદત્તના વિવાહને મિષે અતિમાત્ર મસલત કરી. તેમાં બ્રહ્મરાજાના સુકૃત આચારની અને લોકોની અવગણના કરી. મોહ પામેલી ચુલનીદેવીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો, કેમકે "ઇંદ્રિયો અતિ દુર્વાર હોય છે." બ્રહ્મરાજાના રાજ્યમાં રહીને ચુલનીએ પતિનો પ્રેમ અને દીર્ઘે મિત્રનો સ્નેહ છોડી દીધો. "અહો ! કામદેવ સર્વંકષ છે." કાગડા અને

માછલાની જેમ ઇચ્છા પ્રમાણે સુખે વિલાસ કરતા તે બન્નેને મુહૂર્ત્તની જેમ ઘણા દિવસો ચાલ્યા ગયા.

અન્યદા જાણે બ્રહ્મરાજાનું બીજું હૃદય હોય તેવા ધનુ નામના મંત્રીએ તેમનું આ દુશ્ચેષ્ટિત સ્પષ્ટ રીતે જાણી લીધું. મંત્રીએ વિચાર્યું કે "કદિ ચુલની સ્ત્રીસ્વભાવને લીધે આવું અકાર્ય આચરે, કારણ કે સતી સ્ત્રીઓ વિરલ હોય છે, પણ જે દીર્ઘરાજાને કોશ અને અંતઃપુર સહિત બધું રાજ્ય વિશ્વાસથી થાપણરૂપે અર્પણ કરેલું છે, તે જ્યારે વિકાર પામીને આવું અકાર્ય કરે છે ત્યારે ચુલનીનું અકાર્ય કાંઇ ગણત્રીમાં નથી. હવે તેઓ આ બ્રહ્મદત્ત કુમારનું રખે કાંઈ વિપ્રિય કરે નહીં તે વિચારવાનું છે, કેમકે પોષણ કર્યા છતાં પણ દુર્જન માર્જારની જેમ કદિ પણ પોતાનો થતો નથી." આવો વિચાર કરીને મંત્રીએ પોતાના વરધનુ નામના પુત્રને આ વૃત્તાંત બ્રહ્મદત્તને જણાવવાની અને નિરંતર તેની સેવા કરવાની આજ્ઞા કરી. મંત્રીપુત્રે તે વૃત્તાંત બ્રહ્મદત્તને જણાવ્યો એટલે તેણે નવા મદધારી હસ્તીની જેમ હળવે હળવે પોતાનો કોપ પ્રગટ કર્યો. પોતાની માતાના આવા દુશ્ચરિતને નહીં સહન કરતો બ્રહ્મદત્ત એક દિવસ હાથમાં એક કાગડો અને એક કોકિલા લઇને અંતઃપુરમાં ગયો. પછી 'આ પક્ષીની જેમ જે વર્ણશંકરપણું કરશે તેનો હું જરૂર નિગ્રહ કરીશ.' આ પ્રમાણે કુમાર ત્યાં ઉંચે સ્વરે બોલ્યો. તે સાંભળીને એકાંતમાં ચુલનીને દીર્ઘરાજાએ કહ્યું કે 'હું કાગડો અને તું કોકિલા છો એમ સમજજે, તેથી આ કુમાર આપણ બન્નેનો જરૂર નિગ્રહ કરશે.' દેવી બોલી કે 'એ બાળકના બોલ ઉપરથી ભય પામશો નહીં.'

અન્યદા વળી બ્રહ્મદત્ત એક ભદ્ર જાતિની હાથિણીની સાથે હલકી જાતિના હાથીને લાવી પૂર્વ પ્રમાણેજ તેના મૃત્યુસૂચક વચન બોલ્યો. તે સાંભળી દીર્ઘે ચુલનીને કહ્યું કે 'આ બાળકનું ભાષણ સાભિપ્રાય છે.' ચુલનીએ કહ્યું કે 'કદિ એમ હોય તોપણ તેથી શું?' એક વખતે હંસીને સાથે બગલાને બાંધી અંતઃપુરમાં લઇ જઇને બ્રહ્મદત્ત કહેવા લાગ્યો કે 'આની પેઠે કોઇ રમશે તેને હું સહન કરીશ નહીં.' તે સાંભળીને દીર્ઘરાજા બોલ્યો–'હે દેવી! અંદર ઉત્પન્ન થયેલા રોષાગ્નિથી બહાર નીકળતા ધુમાડાના ઉદ્ગાર જેવી આ તારા બાળપુત્રની વાણી સાંભળ. આ કુમાર મોટા થવાથી હાથી અને હાથિણીને કેશરીસિંહની જેમ આપણને અવશ્ય વિઘ્નકર્ત્તા થશે, માટે જ્યાંસુધી આ કુમાર કવચધારી ન થાય, ત્યાંસુધીમાં વિષના બાળવૃક્ષની જેમ તેને ઉખેડી નાખવો યોગ્ય છે.' ચુલની બોલી–'આવા રાજ્યધર પુત્રને કેમ મારી નખાય? કેમકે તિર્યંચ પણ પોતાના પ્રાણની જેમ પુત્રોની રક્ષા કરે છે.' દીર્ઘ બોલ્યો કે–'અરે રાણી! આ પુત્ર મૂર્તિમાન્ તારો કાળજ આવેલો છે, તેથી તેની ઉપર તું મોહ રાખ નહીં. હું છતાં તારે પુત્ર થવા કાંઇ દુર્લભ નથી.' દીર્ઘનાં આવાં વચન સાંભળી રતિસ્નેહને પરવશ થયેલી ચુલની ડાકણની જેમ પુત્રનું વાત્સલ્ય ત્યજી દઇને તેમ કરવાને કબુલ થઇ. તેણીએ વિચાર્યું કે 'આ કુમારને મારી નાખવો, પણ લોકમાં નિંદા થવા દેવી નહીં, એટલે કામનું કામ થાય ને પિતૃનું તર્પણ થાય તેમ કરવું.

તેને માટે શો ઉપાય લેવો ? એક ઉપાય છે; તેનો હજુ વિવાહ કરવાનો છે, તેથી વિવાહ થયા પછી તેને નિવાસ કરવા માટે નિવાસગૃહ કરવાના મિષથી એક લાક્ષાગૃહ (લાખનું ઘર) બનાવવું. તેમાં પ્રવેશ અને નિર્ગમન ગુઢ રીતે કરાય;તેવી રચના કરવી, અને વિવાહ થઇ રહ્યા પછી જ્યારે તેમાં તે વધૂ સહિત સુવા જાય ત્યારે રાત્રે અગ્નિ પ્રગટાવવો.' આ પ્રમાણેના વિચારમાં બંને સંમત થયાં. પછી પુષ્પચૂલ રાજાની કન્યા સાથે સંબંધ કરીને વિવાહની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરવા માંડી.

તેઓનો આવો ક્રૂર આશય ધનુમંત્રીના જાણવામાં આવતાં તેણે દીર્ઘરાજા પાસે આવી અંજલિ જોડીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'રાજન્ ! મારો પુત્ર વરધનુ કળા જાણનાર અને નીતિકુશળ છે. તે હવેથી મારી જેમ તમારી આજ્ઞારૂપ રથની ધુરાને વહન કરનાર થાઓ. હું વૃદ્ધ વૃષભની જેમ ગમનાગમન કરવાને હવે અશક્ત થઇ ગયો છું, તેથી તમારી આજ્ઞાથી કોઈ ઠેકાણે જઇને કાંઇ ધર્મઅનુષ્ઠાન કરીશ' મંત્રીનાં આવાં વચનથી 'આ મંત્રી કોઇ બીજે સ્થાને જઇ કપટ રચીને કાંઇ પણ અનર્થ કરશે.' એવી દીર્ઘને શંકા થઇ. "બુદ્ધિમાનથી કોણ શંકા ન પામે ?" પછી દીર્ઘરાજે માયાવડે મંત્રીને કહ્યું કે 'ચંદ્ર વિના રાત્રીની જેમ તમારા વિના આ રાજ્ય અમારે શા કામનું છે ? માટે તમે અહીંજ રહીને દાનશાળા વિગેરેથી ધર્મ આચરો, બીજે સ્થાને જશો નહીં, કેમકે સારાં વૃક્ષોથી વનની જેમ તમારા જેવા પુરૂષોથીજ રાજ્ય શોભે છે.'

દીર્ઘરાજાના આ પ્રમાણેના કહેવાથી સદ્બુદ્ધિવાળા ધનુમંત્રીએ ગંગાનદીના તીર ઉપર જાણે ધર્મનો મહાસત્ર (દાનશાળા) હોય તેવો એક પવિત્ર દાનશાળાનો મંડપ કરાવ્યો, અને પોતે ત્યાં રહીને ગંગાના પ્રવાહની જેમ હમેશાં વટેમાર્ગુઓને અન્નપાન દેવાનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ પ્રવર્તાવ્યો. પછી દાન, માન અને ઉપકારવડે પ્રતીતિ યોગ્ય થયેલા પુરૂષોની પાસે બે કોષ દૂરથી સુરંગ કરાવીને લાક્ષાગૃહ સુધી મેળવી દીધી. પછી સ્નેહરૂપ આર્દ્ર વૃક્ષમાં જળ સમાન ગુપ્ત લેખ લખીને તેણે આ વૃત્તાંત પુષ્પચૂલ રાજાને જણાવ્યો. તે ખબર જાણી બુદ્ધિમાન પુષ્પચૂલે પોતાની દુહિતાને બદલે—હંસીને સ્થાને બગલીની જેમ—એક દાસીને મોકલી. પિત્તળની ઉપર ચઢાવેલા સુવર્ણરસ જેવી તે દાસીને લોકો પુષ્પચૂલની પુત્રી જાણવા લાગ્યા. અનુક્રમે આભૂષણોનાં મણિથી પ્રકાશતી તે દાસી નગરીમાં પેઠી. પછી ગીતોના ધ્વનિ અને વાજિત્રોના નાદથી આકાશને પૂરી દેતી અને હર્ષ પામતી ચુલનીદેવીએ તેને બ્રહ્મદત્ત સાથે પરણાવી. સાયંકાળે સર્વ લોકોને વિદાય કરી ચુલનીએ તે વધૂવરને પેલા લાક્ષાગૃહમાં સુવા મોકલ્યા. બ્રહ્મદત્ત પણ બીજા પરિવારને વિદાય કરી વધૂ અને પોતાની છાયા જેવા મંત્રિપુત્ર વરધનુ સહિત ત્યાં શયન કરવા ગયો. મંત્રીકુમારની સાથે વાર્તાલાપ કરતા બ્રહ્મદત્તને જાગ્રત સ્થિતિમાંજ અર્ધ રાત્રી નિર્ગમન થઇ. "મહાત્માઓને ઘણી નિદ્રા ક્યાંથી હોય ?" પછી ચુલનીદેવીએ આજ્ઞા કરેલા અને નમાવેલા મુખવાળા પુરૂષોએ લાક્ષાગૃહને અગ્નિ લગાડીને પછી 'અગ્નિ લાગ્યો' એવો પોકાર કરવા માંડ્યો, તેથીજ જાણે પ્રેરાયો હોય તેમ અગ્નિએ લાક્ષાગૃહને અંતરથી બાળવા માંડ્યું. તે વખતે ચુલની અને

દીર્ઘરાજાના દુષ્કૃત્યની અપકીર્તિના પ્રસર જેવા ધુમ્રના સમૂહે ભૂમિ અને આકાશ પૂરી દીધું જાણે અત્યંત ક્ષુધાતુર હોય તેમ સર્વનો ગ્રાસ કરવાને માટે અગ્નિ સાત જિહ્વાવાળો છતાં જવાળાઓના સમૂહથી કોટી જિહ્વાવાળો થઇ ગયો. તે વખતે 'આ શું થયું ?' એમ બ્રહ્મદત્તે મંત્રીપુત્રને પૂછ્યું, એટલે તેણે સંક્ષેપથી ચુલની દેવીનું દુષ્ટ ચેષ્ટિત કહી સંભળાવ્યું. પછી કહ્યું કે મૃત્યુના કરની જેમ આ સ્થાનમાંથી તમારૂં આકર્ષણ કરવાને મારા પિતાએ અહીં સુધી એક સુરંગ કરાવી છે, તે તેમની દાનશાળા સુધી જાય છે, તેથી અહીં પાનીનો પ્રહાર કરવાવડે તેને ખુલ્લી કરીને વિવરદ્વારમાં યોગીની જેમ તમે તેમાં પ્રવેશ કરો. પછી વાજિત્રના પુટની જેમ પાનીના પ્રહારથી પૃથ્વીનું પુટ ભેદી નાખીને છિદ્રમાં દોરાની જેમ બ્રહ્મદત્ત મિત્રની સાથે તે સુરંગમાં ચાલ્યો. સુરંગને છેડે ધનુમંત્રીએ બે અશ્વ તૈયાર રાખ્યા હતા, તેથી સુરંગની બહાર નીકળી રાજકુમાર અને મંત્રીકુમાર રેવંતની શોભાને અનુસરતા તે અશ્વોપર આરૂઢ થયા. તે અશ્વ પંચમધારાથી એક ગાઉની જેમ પચાસ યોજન સુધી એક શ્વાસે ચાલ્યા, જેથી ઉભા રહ્યા તેજ વખત ઉચ્છ્વાસ લેતાંજ તેઓ મૃત્યુ પામી ગયા. પછી તેઓ પોતાની રક્ષા કરવાને માટે પગે ચાલતાં અનુક્રમે કોષ્ટક નામના ગામની પાસે મુશ્કેલીથી આવી પહોંચ્યા. ત્યાં બ્રહ્મદત્તે મંત્રીકુમારને કહ્યું, "મિત્ર વરધનુ ! અત્યારે પરસ્પર સ્પર્ધા કરતી હોય તેમ ક્ષુધા અને તૃષા બન્ને મને અતિ પીડા કરે છે.' 'એક ક્ષણમાત્ર રાહ જુઓ' એમ કહી મંત્રીપુત્રે ક્ષૌર કરાવવાની ઇચ્છાએ ગામમાંથી એક નાપિતને બોલાવ્યો. મંત્રીપુત્રના વિચારથી બ્રહ્મદત્તે પણ તે નાપિતની પાસે તરતજ વપન કરાવ્યું અને માત્ર શિખાજ રાખી. પછી તેણે પવિત્ર એવાં કાષાય વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં; જેથી સંધ્યાથી ઢંકાયેલા સૂર્યની જેવો તે જણાવા લાગ્યો. પછી વરધનુએ આપેલું બ્રહ્મસૂત્ર તેણે કંઠમાં ધારણ કર્યું, જેથી બ્રહ્મરાજાના પુત્ર બ્રહ્મદત્તે બરાબર બ્રહ્મપુત્ર (બ્રાહ્મણ)નું સાદૃશ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. બ્રહ્મદત્તના વક્ષઃસ્થળમાં શ્રીવત્સનું લાંછન હતું, તેને મંત્રીપુત્રે વાદળાંથી સૂર્યની જેમ વસ્ત્રથી ઢાંકી દીધું.

આ પ્રમાણે બ્રહ્મદત્તે સૂત્રધારની જેમ અને મંત્રીપુત્ર વરધનુએ વિદૂષકની જેમ બધો વેશ પરાવર્ત્ત કર્યો. પછી પર્વણીમાં સૂર્ય ચંદ્ર સાથે દેખાય તેમ તેઓ સાથેજ ગામમાં પેઠા. કોઇ ઉત્તમ બ્રાહ્મણે તેમને ભાગ્યવાન્ જાણીને નિમંત્રણ કર્યું, અને તેણે રાજા જેવી ભક્તિથી ભોજન કરાવ્યું. "પ્રાયઃ તેજના પ્રમાણમાંજ સત્કાર થાય છે." પછી તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ કુમારના મસ્તકપર અક્ષત નાખીને બે શ્વેત વસ્ત્ર અને એક અપ્સરા જેવી કન્યા આગળ ધરી. વરધનુ બોલ્યો 'અરે મૂઢ ! કસાઇ આગળ ગાયની જેમ આ પરાક્રમ કે કળામાં અજ્ઞાત જનના કંઠમાં આ કન્યાને શું જોઇને બાંધે છે?' એટલે બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે " આ મારી ગુણવતી બંધુમતી નામે કન્યા છે, તેનો આ પુરૂષ સિવાય બીજો કોઇ વર નથી, કારણ કે નિમિત્તિઆએ મને કહ્યું છે કે 'આ કન્યાનો પતિ ષટ્ખંડ પૃથ્વીનો પાલક થશે ' તે નિશ્ચયથી આજ પુરૂષ છે. વળી તેણેજ મને જણાવ્યું હતું કે વસ્ત્રથી જેણે પોતાનું શ્રીવત્સ લાંછન ઢાંકેલું હોય એવો જે પુરૂષ તારે ઘેર ભોજન કરવા આવે

તેને તારે આ કન્યા આપવી." પછી તે બંધુમતી કન્યા સાથે બ્રહ્મદત્તનો વિવાહ થયો. "ભોગીઓને અણચિંતવ્યા મનોવાંછિત ભોગ આવી મળે છે." તે રાત્રી બંધુમતીની સાથે રહી તેને આશ્વાસન આપીને બીજે દિવસ કુમાર ત્યાંથી અન્યત્ર જવા ચાલ્યો. કારણ કે "શત્રુવાળા પુરૂષો એક સ્થાને શી રીતે રહી શકે?" પ્રાતઃકાળે તેઓ એક ગામે પહોંચ્યા. ત્યાં તેઓએ સાંભળ્યું કે દીર્ઘરાજાએ બ્રહ્મદત્તના બધા માર્ગ રૂંધી લીધા છે.' તે સાંભળીને ઉન્માર્ગે ચાલતાં તેઓ એક મહાટવીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં જાણે દીર્ઘ રાજાના પુરૂષો હોય તેમ અનેક ભયંકર શીકારી પ્રાણીઓએ તે અટવીને રૂંધી લીધી હતી. તૃષા લાગેલા બ્રહ્મદત્તને ત્યાં એક વડના વૃક્ષ નીચે બેસાડીને મંત્રીકુમાર મન જેવા વેગથી જળ લેવા ચાલ્યો. ત્યાં દીર્ઘરાજાના પુરૂષોએ ડુક્કરના બચ્ચાંને જેમ શ્વાન રૂંધે તેમ રોષથી વરધનુને ઓળખવાથી રૂંધી લીધો. પછી 'પકડો, પકડો, મારો, મારો.' એમ ભયંકર શબ્દો બોલતા તેઓએ તે વરધનુને પકડીને બાંધી લીધો. તેણે સંજ્ઞાથી બ્રહ્મદત્તને જણાવી દીધું કે 'પલાયન કરો.' તેથી તત્કાળ કુમારે ત્યાંથી પલાયન કર્યું, કેમકે "સમય આવે ત્યારેજ પરાક્રમ બતાવી શકાય છે." જેમ આશ્રમી પુરૂષ એક આશ્રમથી બીજે આશ્રમે જાય તેમ બ્રહ્મદત્ત વેગથી તે અટવીમાંથી બીજી અટવીમાં જતો રહ્યો. ત્યાં વિરસ [1] અને નીરસ[2] ફળનો આહાર કરતાં બે દિવસ વ્યતિક્રમાવ્યા. ત્રીજે દિવસે એક તાપસ તેના જોવામાં આવ્યો. કુમારે પૂછ્યું, 'ભગવન્! તમારો આશ્રમ ક્યાં છે?' એટલે તે તપસ્વી તેને પોતાના આશ્રમમાં લઇ ગયો. "તાપસોને અતિથિ પ્રિય હોય છે." ત્યાં તેણે કુળપતિને દીઠા, એટલે પિતાની જેમ તેણે હર્ષથી તેને નમસ્કાર કર્યો. "અજાણી વસ્તુમાં પણ અંતઃકરણ સત્ય કલ્પના કરે છે." કુળપતિએ તેને પૂછ્યું કે 'વત્સ! તમારી આકૃતિ અત્યંત મધુર જણાય છે, તો મરૂદેશમાં કલ્પવૃક્ષ જેમ તમારૂં અહીં આગમન કેમ થયું છે?' બ્રહ્મકુમારે તે મહાત્માનો વિશ્વાસ લાવીને પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યો, કારણ કે "પ્રાયઃ તેવા પુરૂષોની પાસે કાંઇ પણ ગોપ્ય[3] હોતું નથી."

બ્રહ્મદત્તનો વૃત્તાંત સાંભળી કુળપતિ ખુશી થયા. તેણે હર્ષથી ગદ્‌ગદ્ અક્ષરે કહ્યું કે 'વત્સ! એક આત્માના બે રૂપો થયેલ હોય તેમ હું તમારા પિતાનો લઘુ બંધુ છું, માટે હવે તમે તમારે ઘેરજ આવ્યા છો તેમ સમજી અહીં સુખે રહો અને અમારા તપવડે અમારા મનોરથની સાથે વૃદ્ધિ પામો.' પછી લોકોની દૃષ્ટિને આનંદ આપનાર અને અત્યંત વિશ્વવલ્લભ કુમાર તે તાપસના આશ્રમમાં રહ્યો. અનુક્રમે વર્ષાકાળ પ્રાપ્ત થયો. ત્યાં રહીને બળદેવ પાસેથી કૃષ્ણની જેમ તે સર્વ શાસ્ત્ર, શસ્ત્ર અને અસ્ત્રવિદ્યા શીખ્યો. વર્ષાઋતુ વીત્યા પછી બંધુ જેવી શરદૃઋતુ પ્રાપ્ત થઇ, એટલે તાપસો ફળાદિકને માટે વનમાં ગયા. તે વખતે કુળપતિએ આદરથી વાર્યો તોપણ બ્રહ્મદત્ત હાથીનાં બચ્ચાંઓની સાથે જેમ નાનું બચ્ચું જાય તેમ તે તેઓની સાથે વનમાં જવા ચાલી નીકળ્યો. આમ તેમ ફરતાં બ્રહ્મદત્તે કોઇ હાથીનાં મૂત્ર વિષ્ટા જોયા, એટલે કુશાગ્ર મતિવાળા તેણે જાણ્યું કે 'અહીં

૧ ખરાબ રસવાળા. ૨ રસ વિનાના ૩ ગોપવવા યોગ્ય

નજીકમાં જ કોઈ હસ્તી રહેલો હોવો જોઈએ. ' પછી તાપસોએ તેને ઘણો વાર્યો, તથાપિ તે હાથીને પગલે પગલે પાંચ યોજન સુધી ગયો, ત્યાં એક પર્વત જેવો હાથી તેના જોવામાં આવ્યો, એટલે મલ્લ જેમ મલ્લને બોલાવે તેમ તે નરહસ્તી કુમારે પર્યંકબદ્ધ થઇ ઉગ્ર ગર્જના કરી તે ઉન્મત્ત હાથીને નિઃશંકપણે બોલાવ્યો. તેથી ક્રોધથી સર્વ અંગને ધુમાવતો, સુંઢને સંકોચતો, કર્ણને નિશ્ચળ રાખતો અને તામ્રમુખ કરતો તે હસ્તી કુમાર ઉપર દોડી આવ્યો. તે નજીક આવ્યો એટલે કુમારે તેને બાળકની જેમ છેતરવાને માટે વચમાં પોતાનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર નાંખ્યું. જાણે આકાશમાંથી વાદળાનો ખંડ પડ્યો હોય તેમ તે પડતા વસ્ત્રને ક્રોધી ગજેંદ્રે દંતુશળથી પ્રહાર કરવા માંડ્યા. પછી વાદી જેમ સર્પને ખેલાવે તેમ રાજકુમારે અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાથી તે હાથીને લીલાએ કરીને ખેલાવ્યો. તે સમયે જાણે બ્રહ્મદત્તનો મિત્ર હોય તેમ અટવીમાં અંધકાર સહિત વર્ષાદે આવીને જળની ધારાઓથી તે હાથીને ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો, તેથી તત્કાળ તે ગજેંદ્ર વિરસ શબ્દ કરીને મૃગની જેમ નાસી ગયો. બ્રહ્મદત્ત કુમાર આખો દિવસ દિગ્મૂઢ થઇને તેની પાછળ ભમતો ભમતો એક નદીમાં પડ્યો, પરંતુ જાણે મૂર્તિમાન્ આપત્તિ હોય તેવી તે નદીને કુમાર સહજમાં ઉતરી ગયો. તેના તીર ઉપર એક પુરાણું ઉજ્જડ થયેલું નગર તેના જોવામાં આવ્યું. તેમાં પ્રવેશ કરતા કુમારે એક વંશજાલિકા જોઇ. તેમાં ઉત્પાતના કેતુ અને ચંદ્ર હોય તેવા એક ખડ્ગ ને મ્યાન તેના જોવામાં આવ્યાં. શસ્ત્રના કૌતુકી કુમારે તે બંને વાનાં લઇને ખડ્ગવડે કદલીની જેમ તે વંશજાલિકાને છેદી નાખી. તેવામાં વંશજાળની અંદર જેનાં ઓષ્ટદલ ફરકે છે એવું એક મસ્તક સ્થળકમળની જેમ છેદાઈને પૃથ્વીપર પડેલું તેનાં જોવામાં આવ્યું, તેથી કુમારે વધારે તપાસ કરી તો 'તે વંશજાળમાં રહેલા અને ધુમ્રપાન કરનારા કોઇ નિરપરાધી માણસને મેં મારી નાંખ્યો ! મને ધિક્કાર છે !' એમ તે પોતાના આત્માની નિંદા કરવા લાગ્યો. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં કુમારે દેવલોકમાંથી પૃથ્વી ઉપર ઉતરેલું નંદન વન હોય એવું એક રમણિક ઉદ્યાન જોયું. તેમાં પ્રવેશ કરતાં સાતલોકની લક્ષ્મીનું રહસ્ય એકઠું થયું હોય તેવો એક સાત ભૂમિકાવાળો પ્રાસાદ તેના જોવામાં આવ્યો. બ્રહ્મદત્ત તે આકાશ સુધી ઉંચા મહેલપર ચઢયો, એટલે તેમાં હાથપર વદન રાખીને બેઠેલી એક ખેચરી જેવા સુંદર સ્ત્રી તેના જોવામાં આવી. કુમાર તેની પાસે આવી વિમળ વાણીએ બોલ્યો કે 'તું કોણ છે ? અહીં એકલી કેમ રહેલી છે ? અને તારે શોક કરવાનું કારણ શું છે ?' ભયભીત થયેલી તે બાળા ગદ્ગદ્ અક્ષરે બોલી કે 'મારો વૃત્તાંત ઘણો મોટો છે, માટે પ્રથમ તમે કહો કે તમે કોણ છો ? અને અહીં કેમ આવ્યા છો ? બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો—'પંચાલ દેશના બ્રહ્મરાજાનો હું બ્રહ્મદત્ત નામે કુમાર છું.' આવાં તેનાં વચન સાંભળતાંજ તે રમણી હર્ષથી ઉભી થઇ. તેનાં લોચનરૂપ અંજળિમાંથી ખરતાં આનંદાશ્રુના જળથી તેણે કુમારના ચરણમાં પાદ્ય (ચરણોદક) આપ્યું. પછી 'હે કુમાર ! સમુદ્રમાં ડુબતાને વહાણની જેમ આ હું અશરણ બાળાને તમે શરણરૂપ અહીં આવ્યા છો. ' એમ કહેતી તે બાળા રૂદન કરવા લાગી. કુમારે પૂછ્યું 'તું કેમ

કરે છે ?' બાળા બોલી-'હું તમારા મામા પુષ્પચૂલની પુષ્પવતી નામે પુત્રી છું, હજુ હુ કન્યા છું, મારા પિતાએ તમને સંબંધ કરીને આપેલી છે. અન્યદા વિવાહને ઉન્મુખ થયેલી હું હંસીની જેમ ઉદ્યાનનીવાપિકાના તીર ઉપર રમવા ગઇ હતી, તેવામાં જાનકીને રાવણની જેમ નાટ્યોન્મત્ત નામનો એક દુષ્ટ વિદ્યાધર મને હરીને અહીં લાવ્યો છે, તે મારી દૃષ્ટિને સહન કરી શક્યો નહીં, તેથી સૂર્પણખાના પુત્રની જેમ વિદ્યાસાધનને માટે અહીંથી જઇને એક વંશજાલિકામાં ધુમ્રપાન કરતો ઉર્ધ્વ પગે રહેલો છે. તે વિદ્યાધરને આજે વિદ્યા સિદ્ધ થવાની છે, વિદ્યા સિદ્ધ થયા પછી શક્તિમાન્ થયેલો તે મને પરણવા પ્રયત્ન કરશે.' તે સાંભળી કુમારે તેનો પોતે વધ કર્યાનો વૃત્તાંત કહ્યો. તે સાંભળીને તે રમણીને હર્ષ ઉપર હર્ષ થયો. પછી પરસ્પર અનુરક્ત થયેલા તે દંપતીએ ત્યાં ગાંધર્વ વિવાહ કર્યો. 'એ વિવાહ મંત્ર રહિત છે, તે છતાં સકામ દંપતીને માટે ક્ષત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.' પછી વિચિત્ર વાર્તાલાપવડે તેની સાથે ક્રીડા કરતાં બ્રહ્મદત્તે તે ત્રિયામા (રાત્રી) એક યામા (પ્રહર) ની જેમ નિર્ગમન કરી.

પ્રાતઃકાળે આકાશમાં મૃગલીઓની જેવો ખેચરસ્ત્રીઓનો શબ્દ બ્રહ્મદત્તના સાંભળવામાં આવ્યો, એટલે 'અભ્ર વગરની વૃષ્ટિ જેવો આ અકસ્માત્ કોનો શબ્દ હશે?" એમ બ્રહ્મદત્તે પુષ્પવતીને પૂછ્યું. પુષ્પવતી સંભ્રમવડે બોલી કે "હે પ્રિય ! તમારા શત્રુ નાટયોન્મત્ત વિદ્યાધરને ખંડા અને વિશાખા નામે બે બહેનો છે. તે વિદ્યાધરકુમારિકાઓનો આ શબ્દ છે. તેઓ પોતાના ભાઇને માટે વિવાહની સામગ્રી હાથમાં લઇને અહીં આવે છે, પરંતુ 'મનુષ્યે અન્યથા ચિંતવેલા કાર્યને દૈવ અન્યથા કરી દે છે ! હેસ્વામિન્! હમણાં તમે ક્ષણવાર દૂર ખસી જાઓ, એટલે હું તમારા ગુણનું કીર્તન કરીને તેમનો તમારી ઉપરના રાગ વિરાગનો ભાવ જાણી લઉં. હે પતિ ! જો તેમને તમારાપર રાગ થશે તો હુ તમને રાતી ધ્વજા બતાવીશ અને વિરાગ હશે તો શ્વેત ધ્વજા બતાવીશ. જો શ્વેત ધ્વજા બતાવુ તો તમારે બીજી તરફ ચાલ્યા જવું, અને રાતી ધ્વજા બતાવું તો અહીં આવવું." બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો-'હે ભીરૂ! તમે બીવો નહીં, હુ બ્રહ્મરાજાનો કુમાર છું, તેથી એ સ્ત્રીઓ તોષ કે રોષ પામવાથી મને શું કરી શકવાની છે ?' પુષ્પવતી બોલી-'હું તે વિદ્યા ધરીને માટે કહેતી નથી, પણ તેમના સંબંધી ખેચરો તમારી સાથે વિરોધ કરે નહીં તે માટે કહુ છું.' પછી બ્રહ્મદત્ત તેણીના ચિત્તની અનુવૃત્તિથી એક બાજુ છુપાઇ રહ્યો. થોડીકવારમાં પુષ્પવતીએ શ્વેત ધ્વજા ચલાવી એટલે કુમાર તે જોઇને પ્રિયાનો તેવો આગ્રહ હોવાથી હળવે હળવે તે પ્રદેશમાંથી બીજે ચાલ્યો ગયો, નહીં તો "તેવા નરોને, ભય હોતો નથી."

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં આકાશની જેવા દુર્ગ્રાહ અરણ્યનું ઉલ્લંઘન કરીને સાયંકાળે થાકેલો તે સમુદ્રની જેવા એક મહાન્ સરોવરની પાસે આવ્યો. પછી માનસસરોવરમાં ઐરાવતની જેમ બ્રહ્મદત્તે તેમાં પ્રવેશ કરી, સ્વચ્છંદે સ્નાન કરીને તેના અમૃત જેવા જળનું પાન કર્યું. તેમાંથી નીકળી ભમરીના શબ્દવડે જેમ કરોળીઓ આવે તેમ તેના સ્નાનોચિત

એવા ઉત્તર પશ્ચિમ (વાવ્ય દિશાના) તીર ઉપર તે આવ્યો. ત્યાં વૃક્ષલતાના કુંજમાં સાક્ષાત્ વનની અધિદેવતા હોય તેવી એક સુંદરી પુષ્પ વીણતી તેના જોવામાં આવી. તેને જોઇને કુમાર વિચારવા લાગ્યો કે 'જન્મથી માંડીને રૂપ રચવાનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં પ્રાંતે બ્રહ્માને આવું રૂપ રચવાનું કૌશલ્ય પ્રાપ્ત થયું હશે એમ જણાય છે.' કુમાર આમ વિચાર કરે છે, તેવામાં દાસીની સાથે બોલતી અને ડોલરનાં પુષ્પ જેવાં કટાક્ષવડે જાણે કુમારના કંઠમાં માળા નાખતી હોય તેમ તે કન્યા કુમારને જોતી જોતી બીજી તરફ ચાલી. તેને જોતો જોતો કુમાર પણ બીજી તરફ ચાલ્યો, તેવામાં વસ્ત્ર, આભૂષણ અને તાંબુલને લઇને એક દાસી કુમાર પાસે આવી તેણે કુમારને વસ્ત્રાદિક આપીને કહ્યું કે 'ભદ્ર ! અહીં જે સુંદર કન્યા તમારા જોવામાં આવી છે, તેણીએ સ્વાર્થસિદ્ધના કોલની જેમ આ સર્વ વસ્ત્રાદિક તમારે માટે મોકલાવ્યાં છે, અને તેણે મને આજ્ઞા કરી છે કે એ કુમારને પિતાના મંત્રીને ઘેર લઈ જા, કારણ કે તે સર્વ યોગ્યતા જાણે છે.' પછી બ્રહ્મદત્ત તે દાસીની સાથે નાગદેવ મંત્રીને ઘેર ગયો. તેના સદ્ગુણોથી આકર્ષાયો હોય તેમ મંત્રી તેને જોઇ સામો ઉભો થયો, એટલે 'હે મંત્રીરાજ ! શ્રીકાંતા રાજપુત્રીએ આ મહાભાગને મોકલ્યા છે.' આવો સંદેશો કહીને દાસી ચાલી ગઇ. મંત્રીએ સ્વામીની જેમ ઉપાસના કરેલા બ્રહ્મદત્તની ક્ષણની જેમ રાત્રી નિર્ગમન થઈ ગઇ. રાત્રી નિર્ગમન થયા પછી મંત્રી તેને રાજકુળમાં લઇ ગયા. રાજાએ બાળસૂર્યની જેમ તેની અર્ધ્યાદિકથી પૂજા કરી. પછી વંશ-કુળાદિક પૂછ્યા વગર રાજાએ કુમારને પોતાની પુત્રી આપી. "ચતુર જનો સર્વ વૃત્તાંત આકૃતિ ઉપરથીજ જાણી લે છે." પાણિગ્રહણ સમયે તેના હાથને પોતાના હાથથી દબાવતો કુમાર જાણે સર્વ બાજુથી અનુરાગને સંક્રમિત કરતો હોય તેમ તે કુમારીને પરણ્યો. એક વખતે બ્રહ્મદત્તે એકાંતમાં ક્રીડા કરતાં તે રાજકુમારીને પૂછ્યું કે 'મારૂં કુળ જાણ્યા વગર તારા પિતાએ તને મારી સાથે કેમ પરણાવી ?' દાંતનાં કિરણોથી અધરને ઉજ્જ્વલ કરતી શ્રીકાંતા બોલી-"હે સ્વામિન્ ! વસંતપુર નગરમાં શબરસેન નામે રાજા હતો. મારા પિતા તેના પુત્ર છે. મારા પિતામહના મૃત્યુ પછી રાજ્ય ઉપર મારા પિતા આવ્યા, પરન્તુ ક્રૂર ગોત્રીઓએ તેમને ઘણા હેરાન કર્યા, તેથી તે બળવાહન લઇ આ પલ્લીમાં આશ્રય કરીને રહ્યા છે. અહીં રહ્યા છતા બરૂના વૃક્ષને જળના વેગની જેમ તેમણે ભિલ્લ લોકોને નમાવી દીધા છે, અને ગામ વિગેરેનો ઘાત કરીને અર્થાત ગામ ભાંગીને કે ધાડ પાડીને મારા પિતા પોતાના પરિવારનું પોષણ કરે છે. ચાર ઉપાયોને અંતે જેમ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ચાર પુત્રો થયા પછી હું તેમને અતિ વહાલી પુત્રી થઇ છું, મને યૌવનવતી જોઇને મારા પિતાએ મને કહ્યુ કે 'જે સર્વ રાજાઓ તારી અપેક્ષા કરે છે તેઓને તારે દૃષ્ટિએ જોવા, અને તેમાંથી જે તને યોગ્ય લાગે તેના તારે મને ખબર આપવા.' પિતાનાં આવાં વચનથી ત્યારપછી ચક્રવાકીની જેમ હું તે સરોવર ઉપર રહી સર્વ પાંથજનોને જોતી હતી, તેવામાં જ્યાં મનોરથની પણ ગતિ થાય નહીં એવા અને અતિ દુર્લભ એવા તમે મારા ભાગ્યની વૃદ્ધિથી અહીં આવી ચઢ્યા, અને મારૂં પાણિગ્રહણ કરીને મને કૃતાર્થ કરી."

એક વખતે તે પલ્લિપતિ કોઈ ગામ મારવાને ચાલ્યો, એટલે બ્રહ્મદત્તકુમાર પણ તેની સાથે ગયો, કેમકે "ક્ષત્રિયોનો એવો ક્રમ છે." પછી ભિલ્લોએ ગામ લુંટવા માંડ્યું, તેવામાં મંત્રીપુત્ર વરધનુ સરોવર તીરે આવી હંસની જેમ કુમારના ચરણકમળમાં પડ્યો. પછી કુમારને કંઠે વળગીને તે મુક્તકંઠે રોઇ પડ્યો, કેમકે "ઈષ્ટ જનનાં દર્શન વખતે પૂર્વ દુઃખ પણ તાજાં થાય છે." કુમારે અમૃતના ગંડૂષ જેવા કોમળ આલાપથી તેને આશ્વાસન આપીને પૂછ્યું, એટલે મંત્રીકુમારે પોતાનો વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો, "હે નાથ! તમને વડના વૃક્ષ નીચે મૂકીને હું જળ લેવા ગયો હતો, ત્યાં આગળ ચાલતાં એક અમૃતના કુંડ જેવું મોટું સરોવર મેં જોયું. તેમાંથી તમારે માટે કમળના પત્રમાં જળ લઇને હું પાછો આવતો હતો, તેવામાં જાણે યમદૂત હોય તેવા અનેક કવચધારી સુભટોએ મને અટકાવ્યો. તેઓ મને પૂછવા લાગ્યા કે 'હે વરધનુ ! કહે, બ્રહ્મદત્ત ક્યાં છે !' મેં કહ્યું કે 'હું જાણતો નથી.' એટલે તેઓએ ચોરની પેઠે મને મારવા માંડ્યો. તેથી મેં કહ્યું કે 'બ્રહ્મદત્તને કોઈ વાઘ ખાઇ ગયો છે.' તેઓ બોલ્યા કે 'તે સ્થાન બતાવ.' એટલે આમતેમ ભમતો હું તમારા દર્શનમાર્ગમાં આવ્યો, અને મેં તમને નાસી જવાની સંજ્ઞા કરી. પછી કોઈ તાપસે મને ગુટિકા આપી હતી, તે મેં મુખમાં નાખી. તે ગુટિકાના પ્રભાવથી હું સંજ્ઞા રહિત થઇને પડી ગયો, એટલે 'આ તો મરી ગયો' એમ ધારી તેઓ મને છોડીને ચાલ્યા ગયા. તેઓના ગયા પછી ઘણીવારે મેં તે ગુટિકા મુખમાંથી કાઢી. પછી નષ્ટ થયેલા અર્થની જેમ તમને શોધવાને માટે ભમતો હું કોઇ એક ગામમાં આવ્યો. ત્યાં કોઇ ઉત્તમ તાપસ મારા જોવામાં આવ્યા. જાણે તપનો રાશિ હોય તેવા તે તાપસને મેં પ્રણામ કર્યા. મને જોઇને તે તાપસે કહ્યું–'વરધનુ ! હું તારા પિતા ધનુનો મિત્ર છું. હે મહાભાગ ! તારી સાથે ભાગેલો બ્રહ્મદત્ત કયાં છે ?' મેં કહ્યું, 'બધું વિશ્વ જોયું, પણ તેનો પત્તો નથી.' મારી આવી દુષ્કથારૂપ ધુમાડાથી જેનું મુખ મ્લાન થયેલું છે એવા તે તાપસે કહ્યું કે 'જ્યારે તે લાક્ષાગૃહ દગ્ધ થયું, ત્યારે પ્રાતઃકાળે દીર્ઘરાજાએ જોયું તો તેમાંથી એકજ બળી ગયેલું મુડદું નીકળ્યું. ત્રણ મુડદાં નીકળ્યાં નહી. અંદર તપાસ કરતાં સુરંગ જોવામાં આવી, અને તેને છેડે અશ્વનાં પગલાં દીઠાં, એટલે 'તમે બન્ને ધનુમંત્રીની બુદ્ધિથીજ નાસી ગયા છો' એમ માનીને દીર્ઘરાજા ધનુમંત્રી ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો. પછી તમો બન્નેને બાંધી લાવવાને માટે દીર્ઘરાજાએ પ્રત્યેક દિશાએ સૂર્યના તેજની જેવા અસ્ખલિત ગતવાળા ઘોડેસ્વારોને મોકલવાની આજ્ઞા કરી. ધનુમંત્રી તરતજ ત્યાંથી નાસી ગયા, અને તમારી માતાને દીર્ઘરાજાએ નરકની જેવા ચાંડાળના પાડામાં નાખ્યા.' ગુમડાં ઉપર ફોલ્લિ થઈ હોય તેમ તાપસ પાસેથી આ વાર્ત્તા સાંભળીને આર્ત્ત થયેલો હું દુઃખ ઉપર દુઃખ પામીને કાંપિલ્ય નગરે ગયો, અને કપટથી એક કાપાલિકનો વેષ લઈને ચંડાળના પાડામાં નિરંતર ઘેરઘેર ફરવા લાગ્યો, બેસવા લાગ્યો અને જોવા લાગ્યો. તે લોકો મને ત્યાં ભમવાનું કારણ પૂછતા ત્યારે હું કહેતો કે 'હું માતંગી (ચાંડાલી)વિદ્યા સાધું છું, તેનો એવો કલ્પ છે.' ત્યાં ભમતાં ભમતાં ત્યાંના રક્ષકની સાથે મારે વિશ્વાસપાત્ર મૈત્રી થઈ. "માયાથી શું સાધ્ય થતું નથી ?"

એક દિવસે મેં તે રક્ષકની પાસે મારી માતાને કહેવરાવ્યું કે 'તમારા પુત્રનો મિત્ર કૌંડિય મહાવ્રતધારી થયો છે, તે તમને અભિવંદન કરે છે.' બીજે દિવસે હું જાતે માતાની પાસે ગયો, તેમને પેલી ગુટિકા સહિત બીજોરાનું ફળ આપ્યું. તે ફળ ખાધાથી મારી માતા સંજ્ઞા રહિત થઇ ગયા, એટલે કોટવાળે તેમને મરેલા ધારીને રાજાને જણાવ્યું. રાજાએ તેના શરીરના સંસ્કારને માટે પોતાના સેવકોને આજ્ઞા કરી. તે વખતે તેમની પાસે જઈને મેં કહ્યું કે 'અરે રાજપુરૂષો ! જો આ વખતે આ સ્ત્રીને મૃતસંસ્કાર કરશો તો રાજાની ઉપર મોટો અનર્થ થશે.' તે સાંભળી તેઓ ચાલ્યા ગયા. પછી મેં પેલા પુરરક્ષકને કહ્યું કે 'જો તું સહાય આપે તો સર્વ લક્ષણવાળી આ સ્ત્રીના શબવડે હું એક મંત્ર સાધું.' પુરરક્ષકે તેમ કરવાની હા પાડી એટલે તેની સાથે સાયંકાળે માતાને દૂર સ્મશાનમાં લઈ ગયો. ત્યાં માયા-કપટવડે શુદ્ધ સ્થંડિલ (જમીન) ઉપર મેં મંડળ વિગેરે કર્યાં. પછી નગરદેવીઓને બળિદાન આપવા માટે તે લેવા સારૂં મેં તે આરક્ષકને મોકલ્યો. તેના ગયા પછી મેં મારી માતાને બીજી ગુટિકા આપી, એટલે તત્કાળ નિદ્રાનો છેદ થયો હોય તેમ તે બગાસાં ખાતી ખાતી સચેતન થઈ. પ્રથમ તો તે રૂદન કરવા લાગ્યા, એટલે મેં મારી ઓળખાણ આપીને તેમને શાંત કર્યા. પછી હું કચ્છ ગ્રામમાં રહેતા મારા પિતાના મિત્ર દેવશર્માને ઘેર તેમને લઇ ગયો. ત્યાંથી નીકળીને અનેક સ્થાનકે પરિભ્રમણ કરતો અને તમને શોધતો શોધતો અહીં આવ્યો. સારા ભાગ્યે મારા પુણ્યના રાશિ જેવા તમે અહીં મારા જોવામાં આવ્યા." આ પ્રમાણે પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત કહીને પછી વરધનુએ પૂછ્યું 'હે બંધુ ! મારાથી જુદા પડ્યા પછી તમે ક્યાં ગયા અને શી રીતે રહ્યા તે કહો.' એટલે બ્રહ્મદત્તે પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત તેને નિવેદન કર્યો. બન્ને મિત્રો આ પ્રમાણે વાત કરે છે તેવામાં કોઇએ આવીને તેમને કહ્યું કે 'આ ગામમાં દીર્ઘરાજાના સુભટો આવ્યા છે. તેઓ તમારા બન્નેની જેવા રૂપની આકૃતિઓ બતાવી ગામના લોકોને પૂછે છે કે આવી આકૃતિવાળા કોઇ બે પુરૂષ અહીં આવ્યા છે? તે વાણી સાંભળીને હું અહીં આવ્યો, ત્યાં તો તમને બન્નેને તેવીજ આકૃતિવાળા મેં અહીં જોયા, માટે હવે તમને જેમ રૂચે તેમ કરો.' આ પ્રમાણે કહીને તે પુરૂષ ચાલ્યો ગયો. પછી બ્રહ્મદત્ત અને મંત્રીપુત્ર બન્ને હાથીના બચ્ચાંની જેમ તત્કાળ અરણ્યમાં નાસી ગયા. અનુક્રમે તેઓ કૌશાંબી પુરી પાસે આવ્યા.

તે નગરીના ઉદ્યાનમાં તે નગરના રહેનારા સાગરદત્ત શેઠના અને બુદ્ધિલના કુકડાની લડાઈ થતી હતી, તેમાં હારજીત ઉપર એક લક્ષ દ્રવ્યનું પણ કરવામાં આવ્યુ હતું. તે આ બન્ને કુમારના જોવામાં આવ્યું. બન્ને કુકડા ખેંચવાના સાણસા હોય તેવા તીક્ષ્ણ નખોથી અને ચાંચોથી ઉછળી ઉછળીને યુદ્ધ કરતા હતા. તેમાં સાગરદત્તનો કુકડો જાતિવાન્ હતો, બુદ્ધિલનો કુકડો જાતિવાન્ નહોતો. થોડીવાર યુદ્ધ થયા પછી બ્રહ્મદત્તે બુદ્ધિલના કુકડાના પગમાં યમરાજની દૂતી જેવી તીક્ષ્ણ લોઢાની સોયો જોઇ. તેની બુદ્ધિલને ખબર પડતાં તેણે છાની રીતે અર્ધલાખ દ્રવ્ય બ્રહ્મદત્તને આપવાને ઇચ્છ્યું. તથાપિ તે ન સ્વીકારતાં તે વૃત્તાંત લોકોને જણાવ્યો. પછી બ્રહ્મદત્તે પેલી લોઢાની સોયો

ખેંચી લઈને બુદ્ધિલના કુકડાને સાગરશ્રેષ્ઠીના કુકડાની સામે ફરીવાર યુદ્ધ કરવા જોડ્યો, એટલે સોય વગરના બુદ્ધિલના કુકડાને સાગરશેઠના કુકડાએ ક્ષણવારમાં ભગ્ન કરી નાખ્યો. " કપટીનો જય ક્યાં સુધી થાય ?" એ પ્રમાણે થયેલા વિજયથી હર્ષ પામેલો સાગરદત્ત બ્રહ્મદત્ત અને મંત્રીપુત્ર કે જે વિજય અપાવવાથી મિત્રરૂપ થઇ પડ્યા હતા તેમને પોતાના રથમાં બેસાડીને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. ત્યાં તેઓ પોતાના ઘરની જેમ બહુ દિવસ રહ્યા. એક વખતે બુદ્ધિલના સેવકે વરધનુ પાસે આવીને કાંઇક કહ્યું. તેના ગયા પછી વરધનુએ કુમારને કહ્યું કે ' જુઓ ! બુદ્ધિલે જે અર્ધલાખ દ્રવ્ય મને આપવાને કહ્યુ હતું તે આજે મોકલાવ્યું છે.' એમ કહી નિર્મળ, સ્થૂળ અને વર્તુલાકાર મોતીવડે શુક્રના તારામંડળને અનુસરતો એક હાર તેણે બતાવ્યો. તે હારની સાથે પોતાનાં નામથી અંકિત એક લેખ બ્રહ્મદત્તના જોવામાં આવ્યો. તે વખતે મુર્ત્તિમાન્ સંદેશો હોય તેવી વત્સા નામની એક તાપસી પણ ત્યાં આવી. તે બન્ને કુમારના મસ્તકપર આશીર્વાદ સાથે અક્ષત નાખી, વરધનુને એક તરફ લઇ જઇ કાંઇક વાર્ત્તા કહીને ચાલી ગઇ. પછી મંત્રીપુત્રે બ્રહ્મદત્તને કહ્યું–" આ હારની સાથે જે લેખ છે, તેનો પ્રત્યુત્તર લેવાને માટે તે આવી હતી. તેણે જ્યારે કહ્યું કે હારની સાથે બ્રહ્મદત્તનો લેખ છે, ત્યારે મેં પૂછ્યું કે 'બ્રહ્મદત્ત કોણ ?' એટલે તે બોલી–' આ નગરમાં એક શેઠની રત્નવતી નામે પુત્રી છે, પણ તે રૂપાંતર કરી કન્યાપણું લઇને જાણે રતિજ પૃથ્વીપર આવી હોય તેવીજ રૂપવંત છે. તે દિવસે સાગરદત્ત અને બુદ્ધિલના કુકડાનું યુદ્ધ થતું હતું, ત્યારે તેણીએ આ બ્રહ્મદત્તને જોયા હતા. ત્યારથી કામાર્ત્ત થઈ તરફડતી તે બાળા શાંતિ પામતી નથી, અને ' બ્રહ્મદત્ત મારૂં શરણ હો ' એમ તે હમેશાં બોલ્યા કરે છે. એક વખતે તેણે પોતે આ લેખ લખી હારની સાથે મેળવી મને આપ્યો, અને કહ્યું કે આ બ્રહ્મદત્તને મોકલાવો.' પછી મેં દાસીને સાથે તે લેખ મોકલાવ્યો, અને તેના ખબર આપીને તેણીને આશ્વાસન આપ્યું." આ પ્રમાણે તેની વાત સાંભળ્યા પછી મેં પણ તમારા નામનો પ્રતિલેખ આપીને તેને વિદાય કરી છે.

વરધનુનાં આવાં વચન સાંભળી બ્રહ્મદત્ત દુર્વાર કામના તાપથી પીડિત થયો અને મધ્યાહ્ન સૂર્યના કિરણોથી તપેલા હાથીની જેમ તે સુખે રહી શક્યો નહીં.

આ અરસામાં કૌશાંબી નગરીના સ્વામી પાસે દીર્ઘરાજાએ મોકલેલા સુભટો નષ્ટ થયેલા શલ્યની જેમ બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુને શોધવાને માટે આવ્યા. કૌશાંબીના રાજાની આજ્ઞાથી અહીં તે બન્નેનો શોધ થવા માંડ્યો. તેની ખબર પડતાં સાગરદત્તે તેમને નિધાનની જેમ ભૂમિગૃહમાં સંતાડ્યા, તેમની ત્યાંથી બહાર જવાની ઈચ્છા થતાં તેજ રાત્રીએ રથમાં બેસાડીને સાગરદત્ત તેમને કેટલક દૂર લઈ ગયો. પછી પોતે પાછો વળ્યો. બન્ને જણ આગળ ચાલ્યા, ત્યાં નંદનવનમાં દેવીની જેમ તે નગરીના ઉદ્યાનમાં એક સુંદર સ્ત્રી તેમના જોવામાં આવી. તે બંનેને જોઇને ' તમને આવતાં આટલી બધી વાર કેમ લાગી ?' એમ તેણીએ આદરથી પૂછ્યું, એટલે તેઓ વિસ્મય પામી બોલ્યા–

'ભદ્રે ! અમે કોણ છીએ ? અને તું અમને શી રીતે ઓળખે છે ?' તે બોલી—" આ નગરીમાં ધનપ્રભવ નામે કુબેરના બંધુ જેવો ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી છે. તેમને આઠ પુત્રો થયા પછી બુદ્ધિના આઠ ગુણ ઉપરાંત વિવેકલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય તેમ હું એક પુત્રી થઇ છું. ઉત્કટ યૌવનવતી થતાં મેં વરની પ્રાપ્તિને માટે આ ઉદ્યાનમાં એક યક્ષનું બહુ પ્રકારે આરાધન કર્યું, કેમકે 'સ્ત્રીઓને પતિપ્રાપ્તિ સિવાય બીજો કાંઇ પણ મનોરથ હોતો નથી.' ભક્તિથી સંતુષ્ટ થયેલા યક્ષે મને વરદાન આપ્યું કે ' બ્રહ્મદત્ત નામે ચક્રવર્તી તારો ભર્તા થશે. જે સાગર અને બુદ્ધિલ શ્રેષ્ઠીના કુકડાને બરાબર જોડી દેનારો, શ્રીવત્સના ચિન્હવાળો અને મિત્ર સાથે રહેનારો હોય તે બ્રહ્મદત્ત છે એમ તારે ઓળખી લેવો.' વળી આ મારા મંદિરમાં રહેતાંજ તને બ્રહ્મદત્તનો મેળાપ થશે.' યક્ષનાં આવાં વચન પ્રમાણે તમે અહીં મળ્યા છો, તેથી હે સુંદર ! તે બ્રહ્મદત્ત તમેજ છો, માટે અહીં આવો, અહીં આવો, અને જળના પૂર જેવા તમારા સંગથી ચિરકાળ થયેલા વિરહાગ્નિથી પીડિત એવી મને શાંત કરો." બ્રહ્મદત્તે તેમ કરવાને અંગીકાર કર્યું. પછી તેણીના અનુરાગની જેમ તેને પણ રથમાં બેસાડી. આગળ ચાલતાં 'અહીંથી કયાં જશું ?' એમ તેને પ્રીતિથી પૂછ્યું, એટલે તે બોલી કે 'અહીં મગધપુરમાં ધનાવહ નામે મારા કાકા રહે છે, તે આપણો ઘણો સત્કાર કરશે, માટે તે તરફ ચાલો.' આવી રત્નવતીની વાણીથી બ્રહ્મદત્તે મંત્રીપુત્રને સારથિ કરીને તે બાજુ ઘોડા હંકાર્યા. ક્ષણવારમાં કૌશાંબીના પ્રદેશને ઉલ્લંઘીને બ્રહ્મદત્ત વિગેરે જાણે યમરાજનું સ્થાન હોય તેવી ભયંકર અટવીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં સુકંટક અને કંટક નામના બે ચોરની સેનાના નાયક હતા, તેઓએ હાથી જેમ શ્વાનને રૂંધે તેમ બ્રહ્મદત્તને રૂંધ્યો, અને કાળરાત્રીના જાણે બે પુત્ર હોય તેવા તે સૈન્ય સહિત ચોરનાયકોએ આકાશમાં મંડપ રચે તેમ બાણોથી તેમને આચ્છાદન કરી દીધા તે વખતે મેઘ જેમ જળધારાથી દાવાનળને નિષેધે, તેમ ધનુષ્ય ધારણ કરેલા બ્રહ્મદત્તકુમારે ગર્જના કરીને બાણોવડે તે ચોરોની સેનાને નિષેધી. કુમારનાં બાણોના વરસાદથી તે બંને ચોરનાયકો સૈન્ય લઈને નાસી ગયા, કેમકે " સિંહ પ્રહાર કરે ત્યારે હરિણ કેમ ટકી શકે ? " પછી મંત્રીપુત્રે કુમારને કહ્યું, ' સ્વામિન્ ! યુદ્ધ કરીને થાકી ગયા હશો, માટે બે ઘડી આ રથમાંજ સુઇ જાઓ ' એટલે યુવાન હાથી જેમ હાથિણી સાથે પર્વતના નિતંબપર સુવે, તેમ બ્રહ્મદત્ત રત્નવતી સાથે રથમાં સુઇ ગયા. અનુક્રમે રાત્રી પ્રભાતરૂપે થઇ, એટલે તેઓ એક નદી સમીપે આવ્યા. ત્યાં ઘોડાઓ શ્રાંત થવાથી ઉભા રહ્યા અને કુમાર પણ જાગ્રત થયા જાગીને જુએ છે તો રથના અગ્રભાગમાં મંત્રીકુમારને દીઠો નહીં, એટલે ' તે જળ લેવાને ગયેલ હશે' એવું ધારી તેણે વારંવાર ઘણી બૂમો પાડી, પણ તેનો પાછો જવાબ મળ્યો નહીં અને રથના અગ્રભાગને પંકિલ જોયો, એટલે તે ' અરે હું હણાઇ ગયો ' એમ વિલાપ કરતો સતો રથમાં મૂર્છા ખાઇને પડ્યો. થોડીવારે સંજ્ઞા પામીને બોલ્યો કે ' અરે મિત્ર વરધનુ ! તું કયાં ગયો ?' આ પ્રમાણે આક્રંદ કરતા બ્રહ્મદત્તને રત્નવતી સમજાવવા લાગી—" હે નાથ ! તમારા મિત્ર વરધનુ મૃત્યુ પામ્યા નથી એમ

નિશ્ચય થાય છે, માટે વાણીમાત્રથી પણ તેનું અમંગળ કરવું ઉચિત નથી. તે અવશ્ય તમારા કાર્યને માટે કોઈ સ્થાનકે ગયેલ હશે, કેમકે ઉત્તમ મંત્રીઓ સ્વામીને પૂછયા વગર પણ સ્વામીના કાર્યને માટે જાય છે. તમારા ઉપરની ભક્તિથીજ રક્ષણ કરાયેલા જરૂર તે પાછા આવશે, કારણ કે 'સેવકોને સ્વામીભક્તિનો પ્રભાવજ કવચરૂપ થાય છે.' વળી જ્યારે આપણે સ્થાનકે પહોંચશું, ત્યારે માણસો મોકલીને તેની ગવેષણા કરાવશું. હમણાં આ યમરાજની જેવા વનમાં વધારે રોકાવું યોગ્ય નથી." આવાં રત્નવતીનાં વચનથી બ્રહ્મદત્તે અશ્વોને હંકાર્યા. થોડા વખતમાં મગધ દેશની ભૂમિના સીમાડાના ગામમાં આવ્યા. "અશ્વને અને પવનને શું દૂર છે ?"

તે ગામનો નાયક સભા કરીને બેઠો હતો, તે બ્રહ્મદત્તને જોતાંજ તેને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. 'મહત્પુરૂષો અજાણ્યા હોય તો પણ માત્ર મૂર્ત્તિનાં દર્શનથીજ પૂજાય છે.' ગ્રામાધિપે પૂછ્યું કે 'તમે શોકગ્રસ્ત કેમ જણાઓ છો ?' બ્રહ્મદત્તે કહ્યું કે 'એક મારો મિત્ર ચોર લોકોની સાથે યુદ્ધ કરતાં ક્યાંક ચાલ્યો ગયો છે.' ગ્રામાધિપે કહ્યું કે 'સીતાની શોધ જેમ હનુમાન લાવ્યા હતા, તેમ હું તમારા મિત્રની શોધ લાવીશ.' આ પ્રમાણે કહીને તે ગ્રામાધીશ તે મહાટવીમાં સર્વત્ર ફરી વળ્યો. પછી તેણે પાછા આવીને કહ્યું કે 'આખા વનમાં કોઇ પણ મનુષ્ય જોવામાં આવ્યું નહીં, માત્ર પ્રહાર કરવાથી પડી ગયેલું આ એક બાણ મારે હાથ આવ્યું છે.' તેનાં આવાં વચન સાંભળીને 'જરૂર વરધનુ માર્યો ગયો' એમ ચિંતા કરતાં બ્રહ્મદત્તને શોકની જેવીજ અંધકાર યુક્ત રાત્રી પ્રાપ્ત થઈ. રાત્રીને ચોથે પહોરે ત્યાં ચોર આવ્યા, તેઓ કામદેવથી પ્રવાસીઓ જેમ સ્વસ્થાને જાય તેમ કુમારના બળથી ભગ્ન થઈને નાસી ગયા.

બીજે દિવસે તે ગ્રામણીને લઈને કુમાર ત્યાંથી અનુક્રમે રાજગૃહીપુરીએ આવ્યો. ત્યાં રત્નવતીને નગરની બહાર તાપસના આશ્રમમાં રાખીને તેણે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. નગરમાં પેસતાંજ એક હવેલીના ગોખમાં બેઠેલી જાણે સાક્ષાત્ રતિ અને પ્રીતિ હોય તેવી બે નવયૌવના સ્ત્રીઓ તેના જોવામાં આવી. તે સ્ત્રીઓ કુમારને જોતાં તરતજ બોલી કે 'અરે ભદ્ર ! તે વખતે પ્રેમીજનને છોડીને તમે ચાલ્યા ગયા તે શું તમને યોગ્ય લાગે છે?" બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો કે 'મારા પ્રેમીજન કોણ ? મેં તેનો કયારે ત્યાગ કર્યો ? હું કોણ છું ? અને તમે બે પણ કોણ છો ?' તે બોલી–'હે નાથ ! પ્રસન્ન થાઓ, અહીં પધારો અને વિશ્રામ લ્યો.' તેમનાં આવાં મધુર આલાપથી બ્રહ્મદત્ત મનની જેમ તેના ઘરમાં ગયો, એટલે તેણીએ બ્રહ્મદત્તને થોડીવાર બેઠા પછી સ્નાન ભોજન કરાવ્યું. પછી તેઓએ પોતાની સત્ય કથા કહેવા માંડી.

"વિદ્યાધરોનું નિવાસસ્થાન, સુવર્ણમય શિલાઓથી નિર્મળ અને જાણે પૃથ્વીનું તિલક હોય તેવો વૈતાઢ્ય નામે પર્વત છે. તેની દક્ષિણ શ્રેણીમાં શિવમંદિર નામના નગરમાં અલકાપુરીમાં કુબેરની જેમ જ્વલનશિખ નામે રાજા છે. મેઘને વિદ્યુતની જેમ તે વિદ્યાધરપતિ રાજાને કાંતિથી દિશાઓના મુખને પ્રકાશિત કરનારી વિદ્યુચ્છિખા નામે

પ્રિયા છે. તેમને નાટ્યોન્મત્ત નામનો પુત્ર અને તેનાથી નાની ખંડા અને વિશાખા નામે અમે બે પ્રાણપ્રિય પુત્રીઓ છીએ. એક વખતે પોતાના મહેલમાં અમારા પિતા તેમના અગ્નિશિખ નામના મિત્રની સાથે વાર્તાલાપ કરતા હતા, તેવામાં આકાશમાં અષ્ટાપદ ગિરિ ઉપર જતા દેવતાઓ તેમના જોવામાં આવ્યા, એટલે અમોને અને તેમના મિત્ર અગ્નિશિખને લઇને તે તીર્થયાત્રા કરવા ચાલ્યા. 'ઇષ્ટજનને જરૂર ધર્મકાર્યમાં જોડવા.' અમે અષ્ટાપદગિરિપર પહોંચ્યા, એટલે ત્યાં મણિનિર્મિત, પોતપોતાના માન અને વર્ણ સહિત ચોવીશે તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ દીઠી. પછી યથાવિધિ સ્નાન, વિલેપન અને પૂજા કરીને ત્રણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક અને સમાહિતપણે તેમની વંદના કરી. પછી અમે પ્રાસાદમાંથી નીકળીને આગળ ચાલ્યા,એટલે રક્ત અશોકવૃક્ષની નીચે મૂર્તિમાન્ તપ અને શમ હોય તેવા બે ચારણશ્રમણ મુનિને બેઠેલા જોયા. તેમને નમસ્કાર કરી તેમની આગળ બેસીને અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને છેદવામાં *કૌમુદી જેવી ધર્મદેશના શ્રદ્ધાપૂર્વક અમે સાંભળી. દેશનાને અંતે અગ્નિશિખે પૂછ્યું કે 'આ બે કન્યાનો પતિ કોણ થશે?' તેઓ બોલ્યા કે 'જે તેમના ભાઇને મારી નાખશે, તે તેમનો પતિ થશે.' આવી મુનિની વાણીથી હિમથી ચંદ્રની જેમ અમારા પિતા ગ્લાનિ પામી ગયા, એટલે અમોએ વૈરાગ્ય-ગર્ભ વાણીએ કહ્યું કે 'હે તાત! તમે હમણાંજ દેશનામાં સંસારની અસારતા વિષે સાંભળ્યું છે, તો હવે ખેદરૂપી શીકારીથી શામાટે પરાભવ પામો છો? વળી અમારે પણ એવા વિષયસુખની જરૂર નથી.' એમ કહીને અમે ત્યાંથી અમારા સહોદર બંધુની રક્ષામાં નિરંતર તત્પર રહ્યા.

એક વખત અમારા ભાઇએ ફરતા ફરતા તમારા મામા પુષ્પચૂલની કન્યા પુષ્પવતીને જોઇ, તેના અદ્ભુત લાવણ્યવાળા રૂપથી તેનું મન હરાયું, તેથી તે દુર્બુદ્ધિએ તેનું હરણ કર્યું. 'बुद्धिः कर्मानुसारिणी.' પુષ્પવતીને હરણ કરી લાવ્યા છતાં તે તેણીની દૃષ્ટિને સહન કરી શક્યો નહીં એટલે પોતે વિદ્યા સાધવાને ગયો. ત્યારપછીની વાર્તા તમે પોતેજ વસ્તુતઃ જાણો છો. પછી પુષ્પવતીએ અમારી પાસે આવી તે અમારા ભાઇના મૃત્યુના ખબર અમને કહ્યા, અને ધર્માક્ષરવડે તેણીએ અમારા શોકને ટાળી દીધો. પછી કહ્યું કે તે તમારા બંધુને હણનાર બ્રહ્મદત્ત અહીં આવે છે માટે તેજ તમારા બંનેનો ભર્તાર થાઓ, કારણકે 'મુનિની વાણી અન્યથા થતીજ નથી.' અમોએ તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો. એટલે પુષ્પવતીએ તમને આવવાની સંજ્ઞા કરવા માટે રભસવૃત્તિથી ભૂલી જઇને રક્તને બદલે શ્વેત ધ્વજા હલાવી, જેથી તમે અમને છોડીને ચાલ્યા ગયા. અમારા વિપરીત ભાગ્યના યોગથી તમે આવ્યા નહી અને સર્વત્ર આપને શોધવા માટે ભમતાં અમે કોઈ પણ સ્થાનકે આપને જોયા નહી, તેથી નિર્વેદ પામીને અમે અહીં આવીને રહેલા છીએ. હે સ્વામિન્! આજે અમારાં પુણ્યથી તમે અહીં આવ્યા છો. પૂર્વે અમે પુષ્પવતીના કહેવાથી તમને વરેલી છીએ, તેથી અમારી ગતિ તમે એકજ છો, માટે અમારૂં પાણિ-

* ચંદ્રિકા

ગ્રહણ કરો.!" આવાં તેમનાં પ્રેમવચન સાંભળીને બ્રહ્મદત્ત ગાંધર્વવિવાહથી તેમને પરણ્યો. " સરિતાઓનું પાત્ર જેમ સમુદ્ર છે તેમ સ્ત્રીઓનું પાત્ર ભોગી પુરૂષ છે. "

ગંગા અને પાર્વતીની સાથે મહાદેવની જેમ તે બંને સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરતા બ્રહ્મદત્તે તે રાત્રી ત્યાં આનંદમાં નિર્ગમન કરી. પછી તે બંનેને કહ્યું કે ' જ્યાંસુધી મને રાજ્યનો લાભ થાય ત્યાંસુધી તમારે પુષ્પવતીની સાથે રહેવું. ' એમ કહી તે સ્ત્રીઓને તેની પાસે જવા આજ્ઞા કરી. તેમણે તેમ કરવાનું કબુલ કર્યું, જેથી તત્કાળ તે લોક અને તે મંદિર વિગેરે સર્વ ગંધર્વનગરની જેમ અદૃશ્ય થઇ ગયું. પછી બ્રહ્મદત્ત તાપસના આશ્રમમાં રાખેલી રત્નવતીને શોધવા ગયો, પરંતુ ત્યાં તે જોવામાં આવી નહીં, પણ ત્યાં એક સુંદર આકૃતિવાળો પુરૂષ હતો, તેને પૂછ્યું કે ' હે મહાભાગ ! અહીં ગઇ કાલે દિવ્ય વસ્ત્રને ધરનારી અને રત્નભૂષણથી શોભિત એવી કોઈ સ્ત્રી તમારા જોવામાં આવી છે ' તેણે કહ્યું કે " કાલે ' હે નાથ ! હે નાથ ! ' એમ પોકાર કરીને રૂદન કરતી એક સ્ત્રી મારા જોવામાં આવી હતી, અમારી સ્ત્રીઓએ તેને ઓળખી એટલે અહીંથી લઈ જઇને તેને તેણીના કાકાને સોંપી છે. " પછી તેણે પૂછ્યુ કે ' શું તમે તેના પતિ થાઓ છો ? ' બ્રહ્મદતે હા પાડી. એટલે તે પુરૂષ બ્રહ્મદત્તને આગ્રહપૂર્વક રત્નવતીના કાકાને ઘેર લઈ ગયો. રત્નવતીના કાકાએ મોટી સમૃદ્ધિથી બ્રહ્મદત્ત ને રત્નાવતીનો વિવાહમહોત્સવ કર્યો. ' ધનવાન પુરૂષોને સર્વ કામ સહેલું છે.' ત્યાં બ્રહ્મદત્ત તેની સાથે વિષયસુખ ભોગવવા લાગ્યો.

અન્યદા બ્રહ્મદત્તે પોતાના મિત્ર વરધનુનું ઉત્તરકાર્ય કરવાનો આરંભ કર્યો. તેમાં સાક્ષાત્ તેના ભૂત જેવા બ્રાહ્મણો જમવાને આવ્યા. તે વખતે અકસ્માત્ બ્રાહ્મણનો વેષ લઇને વરધનુ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને બ્રહ્મદત્તને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે– 'જો મને ભોજન આપશો તો તે સાક્ષાત્ વરધનુનેજ મળશે.' આવી શ્રવણને અમૃત જેવી તેની વાણી સાંભળીને બ્રહ્મદત્તે તત્કાળ તેની સામું જોયું, એટલે તેને ઓળખ્યો, તેથી જાણે બે શરીરને એક કરી દેતો હોય તેમ તેણે તેને આલિંગન કર્યું, અને હર્ષાશ્રુથી તેને ન્હવરાવતો તે અંતર્ગૃહમાં લઇ ગયો. પછી કુમારે તેને તેનો વૃત્તાંત પૂછયો, એટલે તે પોતાનો વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યો–" હે મિત્ર ! તમે સુઇ ગયા પછી દીર્ઘરાજાના સુભટોની જેમ ચોર લોકોએ આવીને મને રૂંધી લીધો. વૃક્ષની અંદર રહેલા એક ચોરે મને એક બાણ માર્યું, તેથી હું પૃથ્વીપર પડી ગયો, અને લતાઓના અંતરમાં ઢંકાઇ ગયો. મને ત્યાં જોયો નહી એટલે આવેલા બધા ચોરો ચાલ્યા ગયા. પછી જળમાં મત્સ્યની જેમ વૃક્ષોમાં સંતાતો સંતાતો હું અનુક્રમે એક ગામમાં આવ્યો. તે ગામના નાયક પાસેથી તમારા ખબર મેળવીને ચાલતો ચાલતો હું અહી આવ્યો. દૈવયોગે મેઘને મયૂરની જેમ મેં તમને અહી જોયા. " પછી બ્રહ્મદત્તે કહ્યુ કે ' હે મિત્ર ! નપુંસકની જેમ પુરૂષાર્થ કર્યા વિના આમને આમ કયાં સુધી મારે ભટકતાં રહેવું ? '

એ સમયે કામદેવના સામ્રાજ્યભૂત અને મધુની જેમ યુવકજનને મદનો કરનાર વસંતોત્સવ પ્રગટ થયો. એવામાં એક દિવસ જાણે કાળનો અનુજ બંધુ હોય તેવો રાજાનો

એક ઉન્મત્ત હાથી ખીલો ભાંગી સાંકળ તોડીને સર્વ જનોને ત્રાસ પમાડતો છુટો થઇ ગયો. તે હાથીએ નિતંબના ભારથી સ્ખલિત ગતિએ ચાલતી એક કન્યાને કમલિનીની જેમ ખેંચીને પોતાની સુંઢમાં પકડી લીધી, તેથી શરણાર્થી એવી તે કન્યા દીન નેત્રે પોકાર કરવા લાગી. તે સાંભળી સર્વત્ર દુઃખબીજના અક્ષર જેવો હાહાકાર થઇ રહ્યો. તે વખતે 'અરે માતંગ ! તું ખરેખર માતંગ (ચંડાળ)છે, નહીં તો આ સ્રીને પકડતાં કેમ લજ્જા પામતો નથી ?' આ પ્રમાણે કહેતો બ્રહ્મદત્ત તેની પાસે ગયો, એટલે હાથી તે કન્યાને છોડી બ્રહ્મદત્ત સામે દોડ્યો. બ્રહ્મદત્ત એકદમ ઉછળીને તેના દાંતરૂપ નીસરણી ઉપર પગ મૂકી લીલામાત્રમાં તેની ઉપર ચઢી ગયો, અને આસન વાળીને બેઠો. પછી વાક્યથી, પગથી, અંકુશથી અને વિજ્ઞાનથી કુમારે તે હાથીને યોગી જેમ યોગવડે મનને વશ કરે તેમ વશ કરી દીધો, લોકોએ 'ઠીક કર્યું, ઠીક કર્યું' એમ બોલતાં જયનો નાદ કર્યો. પછી કુમારે-હાથીણિની જેમ તે હાથીને તેના ખીલા પાસે લઈ જઇને બાંધી દીધો. તે વખતે ત્યાં રાજા આવ્યો. તે કુમારને જોઈ ઘણો વિસ્મય પામ્યો, કેમકે તેની આકૃતિ અને પરાક્રમ કોને વિસ્મય કરે તેવું નહોતું ? પછી રાજા બોલ્યો કે 'આ પુરૂષ કોણ છે ? શું ગુપ્ત રીતે સૂર્ય કે ઇંદ્ર તો આવ્યા નથી ?' આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે તેવામાં રત્નવતીના કાકાએ તેમની પાસે જઇને બધી હકીકત કહી સંભળાવી, એટલે પોતાના આત્માને પવિત્ર માનનાર રાજાએ ચંદ્રને દક્ષ પ્રજાપતિએ આપી તેમ ઉત્સવપૂર્વક પોતાની કન્યાઓ બ્રહ્મદત્તને આપી. બ્રહ્મદત્ત તેમને પરણીને ત્યાં સુખે રહેવા લાગ્યો.

એક વખત એક વૃદ્ધ સ્રીએ કુમાર પાસે આવી માથે વસ્રનો છેડો ફેરવીને કહ્યું કે " હે વત્સ ! આ નગરીમાં લક્ષ્મીવડે બીજા કુબેર ભંડારી જેવો વૈશ્રવણ નામે એક ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી રહે છે, તેને સમુદ્રને લક્ષ્મીની જેમ શ્રીમતી નામે એક પુત્રી છે. રાહુ પાસેથી ચંદ્રકળાની જેમ તમે જ્યારથી તે રાજકન્યાને ઉન્મત્ત હાથી પાસેથી છોડાવી છે ત્યારથી એ બાળા તમારો અભિલાષ કરતી તલપ્યા કરે છે, માટે તે રાજકન્યાને જેમ હાથી પાસેથી બચાવી છે તેમ તે બાળાને કામદેવથી પણ બચાવો, અને જેવી રીતે તેનું હૃદય ગ્રહ્યું છે, તેવી રીતે તેના પાણિનું પણ ગ્રહણ કરો. " પછી કુમાર વિવિધ વિવાહમંગળથી તેને પરણ્યો, અને મંત્રીપુત્ર વરધનું પણ સુબુદ્ધિ મંત્રીની કન્યા નંદાને પરણ્યો. ત્યાં રહેતા તે બંને વીર શક્તિથી પૃથ્વીપર પ્રખ્યાત થયા.

કેટલાક દિવસ પછી તેઓ વારાણસી નગરીમાં આવ્યા. બ્રહ્મદત્તને આવેલા સાંભળી વારાણસીનો રાજા કટક બ્રહ્માની જેમ ગૌરવતાથી સામો આવીને તેમને પોતાને ઘેર લઇ ગયો અને પોતાની કટકવતી નામની કન્યા તેમજ મૂર્તિમાન્ જયલક્ષ્મી જેવી ચતુરંગ સેના બ્રહ્મદત્તને આપી. તેમને ત્યાં આવેલા જાણી ચંપાનગરીનો રાજા કરેણુદત્ત, ધનુ મંત્રી અને બીજા ભગદત્ત વિગેરે રાજાઓ પણ ત્યાં આવ્યા. પછી ભરતચક્રીએ જેમ સુષેણને સેનાપતિ કર્યો હતો તેમ વરધનુને સેનાપતિ કરી બ્રહ્મદત્તકુમારે દીર્ઘરાજાને દીર્ઘપંથે (મૃત્યુ માર્ગે) મોકલવા પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે દીર્ઘરાજાના શંખ નામના દૂતે

એક ઉન્મત્ત હાથી ખીલો ભાંગી સાંકળ તોડીને સર્વ જનોને ત્રાસ પમાડતો છુટો થઇ ગયો. તે હાથીએ નિતંબના ભારથી સ્ખલિત ગતિએ ચાલતી એક કન્યાને કમલિનીની જેમ ખેંચીને પોતાની સુંઢમાં પકડી લીધી, તેથી શરણાર્થી એવી તે કન્યા દીન નેત્રે પોકાર કરવા લાગી. તે સાંભળી સર્વત્ર દુઃખબીજના અક્ષર જેવો હાહાકાર થઇ રહ્યો. તે વખતે 'અરે માતંગ ! તું ખરેખર માતંગ (ચંડાળ)છે, નહીં તો આ સ્ત્રીને પકડતાં કેમ લજ્જા પામતો નથી ?' આ પ્રમાણે કહેતો બ્રહ્મદત્ત તેની પાસે ગયો, એટલે હાથી તે કન્યાને છોડી બ્રહ્મદત્ત સામે દોડ્યો. બ્રહ્મદત્ત એકદમ ઉછળીને તેના દાંતરૂપ નીસરણી ઉપર પગ મૂકી લીલામાત્રમાં તેની ઉપર ચઢી ગયો, અને આસન વાળીને બેઠો. પછી વાક્યથી, પગથી, અંકુશથી અને વિજ્ઞાનથી કુમારે તે હાથીને યોગી જેમ યોગવડે મનને વશ કરે તેમ વશ કરી દીધો, લોકોએ 'ઠીક કર્યું, ઠીક કર્યું' એમ બોલતાં જયનો નાદ કર્યો. પછી કુમારે-હાથીણિની જેમ તે હાથીને તેના ખીલા પાસે લઈ જઇને બાંધી દીધો. તે વખતે ત્યાં રાજા આવ્યો. તે કુમારને જોઈ ઘણો વિસ્મય પામ્યો, કેમકે તેની આકૃતિ અને પરાક્રમ કોને વિસ્મય કરે તેવું નહોતું ? પછી રાજા બોલ્યો કે 'આ પુરૂષ કોણ છે ? શું ગુપ્ત રીતે સૂર્ય કે ઇંદ્ર તો આવ્યા નથી ?' આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે તેવામાં રત્નવતીના કાકાએ તેમની પાસે જઇને બધી હકીકત કહી સંભળાવી, એટલે પોતાના આત્માને પવિત્ર માનનાર રાજાએ ચંદ્રને દક્ષ પ્રજાપતિએ આપી તેમ ઉત્સવપૂર્વક પોતાની કન્યાઓ બ્રહ્મદત્તને આપી. બ્રહ્મદત્ત તેમને પરણીને ત્યાં સુખે રહેવા લાગ્યો.

એક વખત એક વૃદ્ધ સ્ત્રીએ કુમાર પાસે આવી માથે વસ્ત્રનો છેડો ફેરવીને કહ્યું કે "હે વત્સ ! આ નગરીમાં લક્ષ્મીવડે બીજા કુબેર ભંડારી જેવો વૈશ્રવણ નામે એક ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી રહે છે, તેને સમુદ્રને લક્ષ્મીની જેમ શ્રીમતી નામે એક પુત્રી છે. રાહુ પાસેથી ચંદ્રકળાની જેમ તમે જ્યારથી તે રાજકન્યાને ઉન્મત્ત હાથી પાસેથી છોડાવી છે ત્યારથી એ બાળા તમારો અભિલાષ કરતી તલખ્યા કરે છે, માટે તે રાજકન્યાને જેમ હાથી પાસેથી બચાવી છે તેમ તે બાળાને કામદેવથી પણ બચાવો, અને જેવી રીતે તેનું હૃદય ગ્રહ્યું છે, તેવી રીતે તેના પાણિનું પણ ગ્રહણ કરો." પછી કુમાર વિવિધ વિવાહમંગળથી તેને પરણ્યો, અને મંત્રીપુત્ર વરધનું પણ સુબુદ્ધિ મંત્રીની કન્યા નંદાને પરણ્યો. ત્યાં રહેતા તે બંને વીર શક્તિથી પૃથ્વીપર પ્રખ્યાત થયા.

કેટલાક દિવસ પછી તેઓ વારાણસી નગરીમાં આવ્યા. બ્રહ્મદત્તને આવેલા સાંભળી વારાણસીનો રાજા કટક બ્રહ્માની જેમ ગૌરવતાથી સામો આવીને તેમને પોતાને ઘેર લઇ ગયો અને પોતાની કટકવતી નામની કન્યા તેમજ મૂર્તિમાન્ જયલક્ષ્મી જેવી ચતુરંગ સેના બ્રહ્મદત્તને આપી. તેમને ત્યાં આવેલા જાણી ચંપાનગરીનો રાજા કરેણુદત્ત, ધનુ મંત્રી અને બીજા ભગદત્ત વિગેરે રાજાઓ પણ ત્યાં આવ્યા. પછી ભરતચક્રીએ જેમ સુષેણને સેનાપતિ કર્યો હતો તેમ વરધનુને સેનાપતિ કરી બ્રહ્મદત્તકુમારે દીર્ઘરાજાને દીર્ઘ પથે (મૃત્યુ માર્ગે) મોકલવા પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે દીર્ઘરાજાના શંખ નામના દૂતે

આવીને કટક રાજાને કહ્યું કે 'દીર્ઘરાજાની સાથે તમારે બાલ્ય મૈત્રી છે, તે છોડી દેવી યુક્ત નથી.' તે સાંભળીને કટક રાજા બોલ્યો કે "હે દૂત! પૂર્વે બ્રહ્મ રાજા સહિત અમે પાંચે સહોદર જેવા મિત્ર હતા. બ્રહ્મ રાજા સ્વર્ગે ગયા પછી તેનો પુત્ર બાળક હોવાથી અમે તેનું બધું રાજ્ય રક્ષણ કરવા માટે દીર્ઘરાજાને સોંપ્યુ, એટલે તે તો જાણે પોતાનું જ રાજ્ય હોય તેમ તેને ભોગવવા લાગ્યો, માટે એ દીર્ઘને ધિક્કાર છે! કેમકે 'સાચવવા સોંપેલા પદાર્થને તો ડાકણ પણ ખાતી નથી.' બ્રહ્મરાજાના પુત્રરૂપ થાપણના સંબંધમાં દીર્ઘરાજાએ જે અતિ પાપ આચર્યું છે, તેવું પાપ કોઇ ચાંડાળ પણ કરે નહીં, માટે હે શંખ! તું જઇને તારા દીર્ઘ રાજાને કહે કે બ્રહ્મદત્ત લશ્કર લઇને આવે છે, માટે તેની સાથે યુદ્ધ કર અથવા નાસી જા." આ પ્રમાણે કહીને દૂતને વિદાય કર્યો.

બ્રહ્મદત્તકુમાર અવિછિન્ન પ્રયાણ કરતો કાંપિલ્યપુર પાસે આવી પહોંચ્યો. આકાશની સહાયવડે સૂર્ય સાથે મેઘની જેમ દીર્ઘરાજાએ તેની સાથે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા કરી, અને મોટા સર્પ જેમ દંડથી આક્રાંત થઇ બિલમાંથી બહાર નીકળે તેમ રણમાં સારભૂત એવા સર્વ બળથી તે નગરની બહાર નીકળ્યો. તે વખતે બ્રહ્મરાજાની સ્ત્રી ચુલનીને અત્યંત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, તેથી તે પૂર્ણા નામની પ્રવર્ત્તિની પાસે વ્રત લઇને અનુક્રમે મોક્ષે ગઈ. અહીં રણભૂમિમાં મોટા મગર જેમ નદીના નાના મગરને મારે તેમ દીર્ઘરાજાના અગ્ર સુભટોને બ્રહ્મદત્તના સુભટોએ મારી નાખ્યા. તે જોઇ ક્રોધવડે ઉંચી ભ્રૃકુટીથી ભયંકર મુખ કરતો દીર્ઘ વરાહની જેમ શત્રુઓ ઉપર દોડ્યો અને પ્રહારો કરવા લાગ્યો. બ્રહ્મદત્તનું પાયદળ, રથ, અને સ્વાર પ્રમુખ સૈન્ય નદીના પૂરની જેમ વેગવાળા દીર્ઘરાજાએ વીખેરી નાંખ્યુ. તે વખતે ક્રોધથી રાતાં નેત્ર કરતો બ્રહ્મકુમાર હાથીની સામે હાથીની જેમ ગર્જના કરતો દીર્ઘરાજાની સામે જાતે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. પ્રલયકાળનો સમુદ્ર જેમ કલ્લોલથી કલ્લોલને તોડે, તેમ બંને બળવાન્ વીરો એક બીજાનાં અસ્ત્રો તોડવા લાગ્યા. તે વખતે સેવકની જેમ અવસર જાણીને કાંતિને પ્રસારતું અને દિશાઓના સમૂહને અર્થાત્ સર્વ દિશાઓમાં રહેલા રાજાઓને જીતે તેવું ચક્રરત્ન બ્રહ્મદત્તની સમીપે પ્રગટ થયુ, જેથી તત્કાળ બ્રહ્મકુમારે તે ચક્રથી દીર્ઘરાજાના પ્રાણને હરી લીધા. "વીજળીને ચંદનઘોને મારવાનાં બીજાં સાધનોની શી જરૂર છે?" તે વખતે 'આ ચક્રવર્ત્તી જય પામો' એમ ચારણભાટની જેમ બોલતા દેવતાઓએ બ્રહ્મદત્તની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. પછી પિતાની જેમ, માતાની જેમ અને દેવતાની જેમ પુરજનોએ જોયેલા બ્રહ્મદત્ત ચક્રીએ અમરવતીમાં ઇંદ્ર પ્રવેશ કરે તેમ કાંપિલ્યપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યારપછી તેણે પ્રથમ પરણેલી સર્વ સ્ત્રીઓને ત્યાં બોલાવી લીધી, અને તે સર્વ સ્ત્રીઓમાં કુરૂમતીને સ્ત્રીરત્ન તરીકે સ્થાપન કરી.

અન્યદા ભરતક્ષેત્રને સાધવાને માટે બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્ત્તી ચક્રની પછવાડે અગણિત સૈન્ય સહિત ચાલ્યા.

પૂર્વે નૃપશ્રેષ્ઠ શ્રી ઋષભદેવે રાજ્ય તજીને દીક્ષા લેતી વખતે સર્વ પુત્રોમાં મોટા

ભરતને મુખ્ય રાજ્ય આપ્યું હતું, અને બીજા નવાણું પુત્રોને જુદા જુદા દેશ વહેંચી આપી ચારિત્ર લઇ તપસ્યા કરીને મોક્ષે ગયા હતા, ત્યારથી તે પુત્રોનાં નામ પ્રમાણે તે તે દેશોનાં નામ પડ્યાં હતાં. તે આ પ્રમાણે–પૂર્વ દિશામાં પ્રગમ, મરતક, પુન્નાંગારક, મલ્લ, અંગ, અર્મલય, ભાર્ગવ, પ્રાગ્જ્યોતિષ, વંશ, મગધ, અને માસવર્તિક–દક્ષિણ દિશામાં બાણમુક્ત, વૈદર્ભ, વનવાસિક, મહીષક, વનરાષ્ટ્ર, તાયિક, અશ્મદંડક, કલિંગ, ઇષિક, પુરૂષ, મૂલક, ભોગવર્દ્ધક અને કુંતલ–પશ્ચિમ દિશામાં દુર્ગ, સૂર્પારક, અર્બુદ, આર્યકલ્લી, વનાયસ્ત, કાક્ષિકા, નર્તસારિક, માહેષ, રૂરૂ, કચ્છ, સુરાષ્ટ્ર, નર્મદ, સારસ્વત અને તાપસ–ઉત્તર દિશામાં કુરૂજંગલ, પંચાલ, સૂરસેન, પચ્ચર, કલિંગ, કાશિ, કૌશલ, ભદ્રકાર, વૃક, અર્થક, વિગર્ત, કૌસલ, અંબષ્ટ, સાલ્વ, મત્સ્ય, કુનીયક, મૌક, વાલ્હીક, કાંબોજ, મધુ, મદ્રક, આત્રેય, યવન, આભીર, વાન, વાનસ, કૈકય, સિંધુ, સૌવીર, ગાંધાર, કાથ, તોષ, દસેરક, ભારદ્વાજ, ચમૂ, અશ્વપ્રસ્થાલ, તાર્ણકર્ણક, ત્રિપુર, અવંતિ, ચેદિ, કિષ્કિન્ધ, નૈષધ, દશાર્ણ, કુસુમર્ણ, નૌપલ, અંતપ, કોસલ, પદામ, વિનિહોત્ર અને વૈદિશ. આ દેશો વિંધ્યાચળના પૃષ્ઠ ભાગે છે. વિદેહ, ભત્સ, ભદ્ર, વજ્ર, સિંડિભ, સૈડવ, કુત્સ અને ભંગ આ દેશો પૃથ્વીના મધ્યભાગે છે.

પ્રારંભમાં માગધાધીશને સાધીને વરદામ, પ્રભાસ, કૃતમાલ અને બીજા દેવોને પણ બ્રહ્મદત્તે અનુક્રમે સાધી લીધા. પછી બ્રહ્મદત્ત ચક્રીએ ચક્રને અનુસરીને નવાણું દેશો પણ સ્વયમેવ સાધી લીધા, અને ત્યાંના રાજાઓના સમૂહને વશ કર્યો. જુદા જુદા સ્વામીઓનું ઉન્મૂલન કરીને ષટ્ખંડ પૃથ્વીના પોતે એકજ સ્વામી થઇ તેને એક ખંડ જેવી કરી દીધી. પછી સર્વ રાજાઓના મુગટપર જેનું શાસન લાલિત થયેલું છે એવા બ્રહ્મદત્ત સર્વ શત્રુઓને દબાવી દઇને કાંપિલ્યપુર તરફ ચાલ્યા. જે સૈન્યથી પૃથ્વીનું અને તેની ઉખડેલી રજથી આકાશનું આચ્છાદન કરતા હતા, અને છડીદારની જેમ આગળ ચાલતું ચક્ર જેને માર્ગ બતાવતું હતું, એવા ચૌદ રત્નોના સ્વામી અને નવ નિધિઓના ઈશ્વર બ્રહ્મદત્ત ચક્રી અવિચ્છિન્ન પ્રયાણથી ચાલતા અનુક્રમે પોતાના નગર સમીપે આવી પહોંચ્યા. પછી વાજિંત્રોના ધ્વનિના મિષથી જાણે પોતેજ હર્ષથી સંગીત કરતું હોય તેવા કાંપિલ્યનગરમાં બ્રહ્મદત્તે પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સર્વ દિશાઓમાંથી આવી આવીને એકઠા થયેલા બત્રીશ હજાર રાજાઓએ ભરતની જેમ તેનો ચક્રવર્તીપણાનો દ્વાદશ વાર્ષિક અભિષેક કરવાનો આરંભ કર્યો.

પૂર્વે જ્યારે બ્રહ્મદત્ત એકાકી ફરતો હતો, તે વખતે કોઇ બ્રાહ્મણ તેને સહાય આપીને સુખ દુઃખનો વિભાગી થયો હતો. તે વખતે બ્રહ્મદત્તે તેને કહેલું કે 'જ્યારે મને રાજ્ય મળે, ત્યારે તું સત્વર આવીને મને મળજે.' આવો સંકેત કરેલ હોવાથી તે બ્રાહ્મણ આ વખતે બ્રહ્મદત્તની પાસે આવ્યો; પરંતુ રાજ્યાભિષેકની વ્યગ્રતાથી તેનો રાજ્યમહેલની અંદર પ્રવેશ પણ થઇ શક્યો નહીં, તેથી રાજદ્વારમાંજ બેસી રહીને તેણે રાજાની સેવા કરવા માંડી. રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા સંપૂર્ણ થયા પછી બ્રહ્મદત્ત ચક્રી રાજમહેલની

તેની ઉપર સ્વાર થયો. પછી બ્રહ્મદત્ત ઘોડેસ્વાર, હાથીના સ્વાર, રથી અને પાયદળો સહિત તે પરાક્રમી અશ્વપર બેસીને નગરની બહાર નીકળ્યો. મોટા પરાક્રમી ચક્રીએ તે અશ્વનો વેગ જોવાના કૌતુકથી બે પડખે સાથળથી તેને દબાવ્યો અને ચાબુકથી તેને પ્રહાર કર્યો, એટલે પુંઠના પવનથી પ્રેરાયેલા વહાણની જેમ ચાબુકના સ્પર્શથી ચમકીને તે અશ્વ અતિ વેગથી દોડ્યો અને ક્ષણવારમાં સૌને અદૃશ્ય થઈ ગયો. રાજાએ તેની લગામ ઘણી ખેંચી, તથાપિ તે અશ્વ ઉભો ન રહેતાં અસંયત ઇંદ્રિયોની જેમ દોડીને એક મહાટવીમાં આવ્યો. ક્રૂર શીકારી પ્રાણીઓથી ભયંકર એવી તે અટવીમાં વૃક્ષપરથી પડેલા પક્ષીની જેમ તે અશ્વ શ્રમ લાગવાથી પોતાની મેળે ઉભો રહ્યો. તે વખતે રાજા તૃષાર્ત થયેલ હોવાથી આમતેમ જળ શોધવા લાગ્યો. એવામાં કલ્લોલમાળાથી નાચતુ એક સરોવર તેના જોવામાં આવ્યું. અશ્વપરથી પલાણ ઉતારીને પ્રથમ તેને જળપાન કરાવ્યું, અને કાંઠા ઉપરના એક વૃક્ષના મૂળ સાથે તે અશ્વને સુખરજ્જુવડે બાંધ્યો. પછી વનના હાથીની જેમ સરોવરમાં પેસીને બ્રહ્મદત્તે સ્નાન કર્યું, અને કમળના આમોદથી સુગંધી તેમજ સ્વચ્છ જળનું તેણે પાન કર્યું. પછી સરોવરમાંથી નીકળીને તેના તીરપર આમતેમ ચાલવા લાગ્યો. તેવામાં અદ્વૈત રૂપ લાવણ્યની સંપત્તિવાળી એક નાગકન્યા તેના જોવામાં આવી. તેના રૂપથી વિસ્મય પામીને ચક્રી ત્યાં ઉભો રહ્યો, તેવામાં વડના વૃક્ષ ઉપરથી જાણે તેનો જંગમ ચરણ (વડવાઇ) હોય તેવો એક ગોનસ જાતનો નાગ ઉતર્યો. પેલી નાગકન્યાએ નાગિણીનુ રૂપ વિકુર્વીને તે નાગની સાથે સંવાસ[૧] કર્યો. તે જોઇને બ્રહ્મદત્ત વિચારવા લાગ્યો કે આ સ્ત્રી આવી સ્વરૂપવાન્ છતાં આ નીચ સર્પની સાથે આસક્ત થઇ જણાય છે. "ખરેખર સ્ત્રીઓ અને જળ નીચગામીજ હોય છે." પણ આ વર્ણશંકરની મારે ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી, કારણ કે "રાજાઓએ પૃથ્વીપર દુષ્ટ જનને શિક્ષા કરીને સન્માર્ગે સ્થાપન કરવા જોઈએ." આ પ્રમાણે વિચાર કરીને રાજાએ તે બંનેને પકડીને તેનાપર ચાબુકથી પ્રહાર કર્યો. પછી ક્રોધ શાંત થતાં તેઓને છોડી મૂક્યાં, એટલે તેઓ ક્યાંક ચાલ્યાં ગયાં. પછી રાજાને વિચાર આવ્યો કે 'જરૂર કોઇ વ્યંતર ગોનસ નાગનું રૂપ લઇને આ નાગકન્યાની સાથે રમવાને આવતો હશે.' રાજા આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે તેવામાં તેનું બધું સૈન્ય તેના અશ્વને પગલે પગલે ચાલતું ત્યાં આવ્યું, અને સ્વામીનું દર્શન પામીને ખુશી થયું. પછી તે સૈન્યથી પરવરેલો ચક્રી પોતાના નગરમાં આવ્યો.

પેલી નાગકન્યા રોતી રોતી પોતાના પતિ પાસે ગઇ, અને તેને તેણીએ કહ્યુ કે 'મનુષ્યલોકમાં એક બ્રહ્મદત્ત નામે વ્યભિચારી રાજા છે. તે ફરતો ફરતો હમણાં ભૂતરમણ અટવીમાં આવ્યો હતો. હું મારી સખીઓની સાથે યક્ષિણીની પાસે જતી હતી, ત્યાં માર્ગમાં સરોવર આવતાં તેમાં સ્નાન કરી બહાર નીકળતાં હું તેના જોવામાં આવી. મને જોઇને કામપીડિત થયેલા તેણે મારી સાથે રમવાની ઈચ્છાથી તેવી યાચના કરી, પણ હું અનિચ્છાથી રોવા લાગી, એટલે તેણે મને ચાબુકવડે મારી. મેં તમારૂ નામ લીધુ, તોપણ

---

૧ વિષયભોગ

ઐશ્વર્યથી ઉન્મત્ત થયેલા તેણે આટલીવાર સુધી મને મારી. પછી મરેલી ધારીને તજી દઇ ચાલ્યો ગયો.' આ પ્રમાણે સાંભળી તે નાગકુમાર અતિ કોપ પામ્યો. પછી રાત્રે પોતાના વાસગૃહમાં ગયેલા બ્રહ્મદત્તને મારવાને માટે તે ત્યાં આવ્યો. તે વખતે વાર્ત્તા પ્રસંગે પટ્ટરાણીએ બ્રહ્મદત્તને પૂછ્યું કે 'જ્યારે તમને અશ્વ હરી ગયો, ત્યારે માર્ગમાં તમે કાંઇ નવીન જોયું ?' ત્યારે બ્રહ્મદત્તે પાપકારી નાગકન્યા અને ગોનસ નાગની કથા કહી બતાવી અને પોતે તે દુરાચારીને શિક્ષા આપી તે પણ કહ્યું. આ સર્વ હકીકત પેલા નાગકુમારે અંતર્હિતપણે સાંભળી, તેથી તે કાર્યમાં પોતાની પ્રિયાનોજ દોષ જાણીને તેનો કોપ તત્કાળ શાંત થઇ ગયો. તે સમયે બ્રહ્મદત્ત શરીરચિંતાએ જવાને વાસગૃહની બહાર નીકળ્યો, એટલે કાંતિથી આકાશને પ્રકાશિત કરતા તે નાગકુમાર દેવને તેણે અંતરીક્ષમાં રહેલો જોયો. નાગકુમાર ગગને રહીને બોલ્યો કે "આ પૃથ્વીમાં દુર્વિનીતને શિક્ષા કરનારા બ્રહ્મદત્ત રાજા જય પામો. હે રાજન્ ! જે નાગકન્યાને તમે મારી હતી તે મારી પત્ની થાય છે. તેણીએ તો મને એવું કહ્યું હતું કે બ્રહ્મદત્તે મારી ઉપર લુબ્ધ થઇને મને મારી છે. તે સાંભળી તમારી ઉપર કોપાયમાન થઈને તમને દહન કરવાની ઈચ્છાથી હું અહીં આવ્યો હતો, પણ મેં અદૃશ્ય રહીને તમારા મુખથી તેનું સર્વ ચેષ્ટિત સાંભળ્યું છે, તેથી ન્યાયવંત એવા તમોએ વ્યભિચારિણીને શિક્ષા કરી તે બહુ યોગ્ય કર્યું છે. તેના કહેવાથી જે મેં તમારૂં અમંગળ ચિંતવ્યું તેને માટે તમે મને ક્ષમા કરજો." આ પ્રમાણે સાંભળીને બ્રહ્મદત્ત બોલ્યા કે—"હે નાગકુમાર ! તેમાં તમારો કાંઇ દોષ નથી, સ્ત્રીઓ માયાકપટવડે બીજાને દૂષિત કરીને પોતાનો દોષ ઢાંકી દે છે." નાગકુમારે કહ્યું 'તે સત્ય છે. સ્ત્રીઓ ખરેખર માયાવી હોય છે. હવે આવા ન્યાયથી હું તમારી ઉપર સંતુષ્ટ થયો છું; માટે કહો, તમારૂં શું કામ કરૂં'? બ્રહ્મદત્તે કહ્યું કે "મારા રાજ્યમાં કદિ પણ વ્યભિચાર, ચોરી કે અપમૃત્યુ થાય નહીં તેવું કરો." નાગકુમારે કહ્યું કે 'તે પ્રમાણે થાઓ, પણ હું તમારી આવી પરાર્થે યાચના સાંભળી વિશેષ સંતુષ્ટ થયો છું; માટે હવે તમારા સ્વાર્થને માટે પણ કાંઇક યાચના કરો.' બ્રહ્મદત્ત વિચારીને બોલ્યો કે 'હું બધા પ્રાણીઓની વાણી સારી રીતે સમજી શકું તેમ કરો.' નાગકુમારે કહ્યું કે 'એ વરદાન આપવું મુશ્કેલ છે, છતાં હું તમને આપું છું ? પરંતુ જો તમે તે વાત બીજાને જણાવશો તો તમારા મસ્તકના સાત ભાગ થઇ જશે.' આ પ્રમાણે કહીને નાગકુમાર સ્વસ્થાનકે ગયો.

એક વખતે બ્રહ્મદત્તકુમાર પોતાની વલ્લભાની સાથે શૃંગારગૃહમાં ગયા. ત્યાં ગૃહગોધાએ[1] ગૃહગોધને કહ્યું કે 'હે પ્રિય ! રાજાના અંગરાગમાંથી[2] થોડું લાવી આપો, જેથી મારો દોહદ (મનોરથ) પૂરો થાય.' ગૃહગોધે કહ્યું, 'શું તારે મારા શરીરનું કામ નથી કે જેથી તું મને તે લાવવા કહે છે? કેમકે તે અંગરાગ લેવા જતાં જરૂર હું મરણ પામું.' આ પ્રમાણે તેઓની વચ્ચે થતી વાતચીત સાંભળીને રાજા હસી પડ્યા; એટલે રાણીએ રાજાને પૂછ્યું કે 'તમે અકસ્માત્ કેમ હસ્યા ?' હવે તે કહેવાથી મૃત્યુ થાય એવો ભય હોવાથી રાજાએ કહ્યું કે 'એમજ.' રાણી બોલી—'હે નાથ ! આ હસવાનું કારણ

૧ ગરોળી. ૨ વિલેપન.

મને અવશ્ય કહેવું જોઇશે; નહીં તો હું મરણ પામીશ, કેમકે મારાથી ગોપવવાનું શું કારણ છે ?' રાજાએ કહ્યું, 'તે કારણ તમને ન કહેવાથી તમે તો મરશો કે નહીં, પણ તે કહેવાથી હું તો જરૂર મરી જઇશ.' રાજાનાં આ વચનપર શ્રદ્ધા ન આવવાથી રાણી ફરીથી બોલી કે 'તે કારણ તો મને જરૂર કહો. તે કહેવાથી કદિ આપણે બને સાથે મરી જઇશું, તો આપણી બંનેની સરખી ગતિ થશે, માટે ભલે તેમ થાય.' આ પ્રમાણેના સ્ત્રીના દુરાગ્રહમાં પડેલા રાજાએ સ્મશાનમાં ચિતા રચાવી, અને રાણીને કહ્યું કે 'હે રાણી ! ચિતાની આગળ જઇ મરવા તત્પર થઇને હું તે વાત તને કહીશ.' પછી બ્રહ્મદત્ત ચક્રી સ્નાન કરીને રાણી સાથે ગજારૂઢ થઇ ચિતા પાસે આવ્યા તે વખતે નગરજનો દિલગીર થઇને સજળ નેત્રે તેમને જોઈ રહ્યા. એ વખતે ચક્રવર્તીની કોઇ કુળદેવી એક મેંઢાનું અને એક સગર્ભા મેંઢીનું રૂપ વિકુર્વી ચક્રવર્તીને પ્રતિબોધ આપવા માટે ત્યાં આવી. 'આ રાજા સર્વ પ્રાણીની ભાષા જાણે છે.' એવું જાણીને ગર્ભવંતી મેંઢીએ પોતાનીજ ભાષામાં મેંઢાને કહ્યું કે 'હે પતિ ! આ જવના ઢગલામાંથી એક જવનો પુળો તમે લઇ આવો કે જેનું ભક્ષણ કરવાથી મારો દોહદ (મનોરથ) પૂર્ણ થાય.' મેંઢો બોલ્યો–'આ જવનો ઢગલો તો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીના ઘોડાને માટે રાખેલો છે, તેથી તે લેવા જતાં તો મારૂં મૃત્યુ થાય.' મેંઢી બોલી કે–'જો તમે એ જવ નહીં લાવો તો હું મરી જઇશ,' એટલે મેંઢે કહ્યું કે–'જો તું મરી જઇશ તો હું બીજી મેંઢી લાવીશ.' મેંઢી બોલી કે–'જુઓ ! આ બ્રહ્મદત્ત ચક્રી પોતાની સ્ત્રીને માટે પોતાનું જીવિતવ્ય ગુમાવે છે. એનોજ ખરો સ્નેહ છે, તમે તો સ્નેહ વગરના છો.' મેંઢો બોલ્યો–'એ રાજા અનેક સ્ત્રીઓનો પતિ છે, તે છતાં એક સ્ત્રીની વાણીથી મરવાને ઇચ્છે છે, તે તો ખરેખરી તેની મૂર્ખતા છે, હું કાંઈ તેના જેવો મૂર્ખ નથી. કદિ તે રાણી સાથે મરશે, તોપણ ભવાંતરમાં તે બન્નેનો યોગ થશે નહીં, કેમકે પ્રાણીઓની ગતિ તો કર્મને આધીન હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન માર્ગવાળી છે.' આવી મેંઢાની વાણી સાંભળીને ચક્રવર્તી વિચારમાં પડ્યા કે 'અહો ! આ મેંઢા પણ આવું કહે છે, તો હું એક સ્ત્રીથી મોહિત થઈને શામાટે મરૂં ?'

આ પ્રમાણે વિચારી સંતુષ્ટ થઇ ગયેલા ચક્રીએ તે મેંઢાપર પ્રસન્ન થઇને કનકમાળા અને પુષ્પમાળા તે મેંઢાના કંઠમાં પહેરાવી અને 'હું તારે માટે મરણ નહી પામું !' એમ રાણીને કહીને પોતે સ્વધામે ગયા; અને અખંડ એવી ચક્રવર્તીપણાની લક્ષ્મી અને રાજ્ય પાળવા લાગ્યા. એવી રીતે અનેક પ્રકારે ક્રીડા કરતાં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને જન્મથી માંડીને સોળે ઉણા સાતસો વર્ષ વ્યતીત થયાં.

એક વખતકોઈ પૂર્વના પરિચિત બ્રાહ્મણે આવીને બ્રહ્મદત્તને કહ્યુ કે 'હે ચક્રવર્તી રાજન્ ! જે ભોજન તું જમે છે તે ભોજન મને આપ' બ્રહ્મદત્તે કહ્યુ, "હે દ્વિજ ! મારૂં અન્ન ઘણું દુર્જર છે. કદિ ચિરકાળે જરે છે તોપણ ત્યાંસુધી તે મહા ઉન્માદ કરે છે." બ્રાહ્મણ બોલ્યો–'અરે રાજન્ ! તું અન્નનું દાન આપવામાં પણ કૃપણ છે, માટે તને ધિક્કાર છે !' આવું તે બ્રાહ્મણનું વચન સાંભળી રાજાએ તે બ્રાહ્મણને કુટુંબ સહિત પોતાનું ભોજન

ખવરાવ્યું. રાત્રીએ તે બ્રાહ્મણના શરીરમાં તે અન્નરૂપી બીજમાંથી કામદેવના ઉન્માદરૂપી વૃક્ષ સેકડો શાખાયુક્ત પ્રગટ થયું. તેમજ બીજાઓને પણ કામદેવ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તે બ્રાહ્મણ પુત્ર સહિત માતા, બહેન અને પુત્રવધૂનો સંબંધ ભૂલી જઇ તેમની સાથે પશુવત્ વિષયસુખ ભોગવવાને પ્રવર્ત્યો રાત્રી વિત્યા પછી સવાર થઇ એટલે બ્રાહ્મણ અને સર્વ ગૃહજન લજ્જાથી એક બીજાને મુખ બતાવી શકયા નહી, એટલે 'આ ક્રૂર રાજાએ મને (કાંઇક માદક પદાર્થ ખવરાવી દઈને) કુટુંબ સાથે હેરાન કર્યો છે.' એમ ચિંતવતો તે બ્રાહ્મણ નગરમાંથી નીકળી ગયો. પછી વગડામાં પરિભ્રમણ કરતાં કોઈ એક ભરવાડને કાંકરાના ઘાથી પીપળાનાં પાનને કાણાં પાડતો જોયો, તેથી 'આ પુરૂષ મારી ધારણાને પૂરી કરે તેવો છે.' એવુ ધારી મૂલ્યની જેમ સત્કાર કરવાવડે તેણે તેને વશ કરી લીધો. પછી બ્રાહ્મણે તેને કહ્યુ કે 'માથે શ્વેત છત્ર અને ચામરને ધારણ કરી જે પુરૂષ રાજમાર્ગે ગજેંદ્રપર બેસીને જતો હોય, તેનાં બન્ને નેત્રને કાંકરા મારીને તારે ફોડી નાખવાં.' બ્રાહ્મણની આવી વાણી સાંભળી તેમ કરવાને તે ભરવાડે કબુલ કર્યું, કારણ કે "પશુપાળ લોકો પશુની જેમ અવિચારી કામના કરનારા હોય છે." પછી ભરવાડે કોઈ દીવાલની ઓથે ઉભા રહી બે કાંકરા ફેંકીને હાથીપર બેસીને રાજમાર્ગે ચાલ્યા જતા બ્રહ્મદત્ત રાજાનાં બે નેત્ર ફોડી નાખ્યા. "વિધિની આજ્ઞા ખરેખરી દુર્લંઘ્ય છે." તત્કાળ પક્ષીને સિંચાણો પકડે તેમ રાજાના અંગરક્ષકોએ આવીને તે ભરવાડને પકડી લીધો. પછી તેને બહુ માર મારવાથી તેણે આ દુષ્કૃત્ય કરાવનાર કોઇ બ્રાહ્મણ છે એમ જણાવ્યુ. તે સાંભળી બ્રહ્મદત્ત રાજા બોલ્યો કે-"બ્રાહ્મણ જાતિને ધિક્કાર છે! કેમકે જ્યાં તેઓ ભોજન કરે છે ત્યાંજ પાત્રને ફોડે છે.' જેપોતાના અન્નદાતારને સ્વામીતુલ્ય ગણે છે એવા શ્વાનને આપવુ સારૂં, પણ કૃતઘ્ન એવા બ્રાહ્મણોને આપવું ઉચિત નથી. વંચકનુ, નિર્દયનુ, હિંસક જનાવરનુ, માંસભક્ષકોનું અને બ્રાહ્મણોનુ જે પોષણ કરે તેને પ્રથમ શિક્ષા કરવી જોઇએ' આ પ્રમાણે અનલ્પ ભાષણ કરતા બ્રહ્મદત્ત રાજાએ તે બ્રાહ્મણને પુત્ર, બંધુ અને મિત્રસહિત મચ્છરની મુષ્ટિની જેમ મરાવી નખાવ્યો પછી દષ્ટિએ અંધ થવા સાથે ક્રોધવડે હૃદયમાં પણ અંધ થયેલા બ્રહ્મદત્તે પુરોહિત વિગેરે સર્વ બ્રાહ્મણોનો ઘાત કર્યો. ત્યારપછી તેણે મંત્રીને આજ્ઞા કરી કે 'સર્વ બ્રાહ્મણોનાં નેત્રનો વિશાળ થાળ ભરીને મારી આગળ લાવો."
રાજાનો આવો ભયંકર અધ્યવસાય જાણીને મંત્રીએ શ્લેષ્માતક[1] ફળવડે થાળ પૂરીને તેની આગળ મૂકયો. બ્રહ્મદત્ત હાથવડે તેને વારંવાર સ્પર્શ કરતો સતો 'બ્રાહ્મણોનાં નેત્રનો આ થાળ મે બહુ ઠીક ભરાવ્યો' એમ બોલતો ઘણો હર્ષિત થવા લાગ્યો. ને થાળનો સ્પર્શ કરવામાં જેવી બ્રહ્મદત્તની પ્રીતિ હતી, તેવી પોતાના સ્ત્રીરત્ન પુષ્પવતીને સ્પર્શ કરવામાં પણ પ્રીતિ નહોતી. જેમ દુર્મતિ પુરૂષ મદિરાપાત્રને છોડે નહીં, તેમ બ્રહ્મદત્ત કદિ પણ દુર્ગતિના કારણરૂપ તે થાળને જરા માત્ર છોડતો નહીં. બ્રાહ્મણોનાં નેત્રની બુદ્ધિએ શ્લેષ્માતકના ફળને વારવાર ચોળતો બ્રહ્મદત્ત ફળાભિમુખ થયેલા પાપરૂપ વૃક્ષના દોહદને પૂરતો

૧ જેમાથી ચીકણા ઠળીયા નીકળે તેવા ફળ-રાતાં ગુંદાની જેવા

હતો આવી રીતે બ્રહ્મદત્તનો અનિવાર્ય એવો રૌદ્ર અધ્યવસાય અત્યંત વૃદ્ધિ પામ્યો. “મોટા લોકોના શુભ કે અશુભ બન્ને મોટાજ હોય છે.” આ પ્રમાણે રૌદ્રધ્યાનના અનુબંધવાળા અને પાપરૂપ કાદવમાં વરાહ જેવા એ બ્રહ્મદત્ત રાજાને સોળ વર્ષ વીતી ગયાં.

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને અઠ્યાવીશ વર્ષ કુમારવયમાં, છપ્પન વર્ષ માંડલિકપણામાં, સોલ વર્ષ ભરતક્ષેત્રને સાધવામાં અને છસો વર્ષ ચક્રવર્તીપણામાં વ્યતીત થયાં. એવી રીતે જન્મથી માંડીને સાતસો વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી વારંવાર ‘ કુરૂમતી, કુરૂમતી ’ એમ બોલતો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી હિંસાનુબંધી પરિણામના ફળને યોગ્ય એવી સાતમી નરકભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયો.

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिपष्टिशलाकापुरुपचरिते महाकाव्येऽनवमे पर्वणि ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिचरितवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥

॥ इति ब्रह्मदत्तचक्रवर्त्तिचरितं समाप्तम् ॥

सर्ग २ जो.

શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર.

(પૂર્વના નવ ભવનું વર્ણન)

સર્વ પ્રકારની કલ્યાણરૂપ લતાઓને આલંબન કરવાના વૃક્ષરૂપ, જગત્પતિ અને સર્વનું રક્ષણ કરનાર શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુને મારો નમસ્કાર થાઓ. સર્વ વિશ્વના ઉપકારને માટે હવે શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુનું અતિ પવિત્રચરિત્ર કહેવામાં આવશે.

આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે નવીન સ્વર્ગનો ખંડ હોય તેવું પોતનપુર નામે એક નગર છે. તે નગર સરિતાના પદ્મખંડની જેમ રાજહંસોએ સેવેલું, લક્ષ્મીના સંકેતગૃહ જેવું અને પૃથ્વીના મંડનરૂપ છે. તેમાં રહેલા ધનાઢ્યો લક્ષ્મીવડે જાણે કુબેરના અનુજ બંધુ હોય અને મોટા ઔદાર્યથી જાણે કલ્પવૃક્ષના સહોદર હોય તેવા જણાતા હતા. ‘ તે અમરાવતી જેવું અને અમરાવતી તેના જેવી ’ એમ પરસ્પર પ્રતિચ્છંદભૂત હોવાથી તેની સમૃદ્ધિ વાણીના વિષયને અગોચર હતી. તે નગરમાં અરિહંતનાં ચરણકમળમાં ભ્રમર જેવો અને સમુદ્રની જેમ લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ અરવિંદ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે જેમ પરાક્રમીઓમાં અદ્વિતીય હતો, તેમ વિવેકી જનોમાં પણ અદ્વિતીય હતો, અને જેમ લક્ષ્મીવંતમાં ધુર્ય ગણાતો, તેમ યશસ્વી જનમાં પણ ધુર્ય ગણાતો હતો. તે જેમ દીન અનાથ અને દુઃખી લોકોમાં ધનનો વ્યય કરતો, તેમ પુરૂષાર્થના સાધનમાં અહોરાત્રીનો વ્યય કરતો હતો; અર્થાત્ અહોરાત્ર ત્રણ વર્ગને સાધવામાં તત્પર હતો.

અરવિંદ રાજાને તેનીજ જેવો જીવાજીવાદિ તત્ત્વને જાણનારો પરમ શ્રાવક વિશ્વભૂતિ નામે પુરોહિત હતો. તેને અનુદ્ધરા નામે સ્ત્રી હતી. તેના ઉદરથી કમઠ અને મરૂભૂતિ નામે બે જ્યેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ પુત્રો થયા હતા. કમઠને વરૂણા

નામે અને મરૂભૂતિને વસુંધરા નામે સ્ત્રી હતી. તે બંને રૂપલાવણ્યથી અલંકૃત હતી. બંને પુત્રો કળાભ્યાસ કરીને દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામાં સમર્થ થયા અને પરસ્પર સ્નેહવાળા હોવાથી તેઓ માતપિતાને પણ આનંદના કારણભુત થયા.

અન્યદા બે વૃષભ ઉપર રથનો ભાર મૂકે તેમ તેમની ઉપર ગૃહભાર મૂકીને વિશ્વભૂતિ પુરોહિતે ગુરૂની પાસે અનશન અંગીકાર કર્યું. પછી તે વિશ્વભૂતિ સમાધિયુક્ત ચિત્તે પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરતો મૃત્યુ પામીને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો. પતિના વિયોગરૂપ જ્વરથી પીડિત તેની પત્ની અનુદ્ધરા શોક અને તપથી અંગને શોષવી નવકાર મંત્ર સંભારતી મૃત્યુ પામી. બંને ભાઈઓએ માતૃપિતાનું મૃતકાર્ય કર્યું અને અનુક્રમે હરિશ્ચન્દ્ર મુનિના બોધથી બન્ને શોકરહિત થયા. પછી કર્મઠ[1] એવો કમઠ રાજકાર્યમાં જોડાયો, કેમકે 'હમેશાં પિતા મૃત્યુ પામતાં જ્યેષ્ઠ પુત્ર ધુરંધર થાય છે.'

નાનો ભાઇ મરૂભૂતિ સંસારની અસારતાને જાણીને સંન્યાસી જેમ ભોજનથી વિમુખ થાય તેમ વિષયથી વિમુખ થયો, અને સ્વાધ્યાય તથા પૌષધ વિગેરેની વિધિમાં તત્પર થઇને અહોરાત્ર પૌષધાગારમાં રહેવા લાગ્યો. ત્યાં 'ગુરૂ પાસે સર્વ સાવદ્ય યોગની વિરતિ સ્વીકારીને હું તેમની સાથે કયારે વિહાર કરીશ?' એવી બુદ્ધિ મરૂભૂતિને હમેશાં થતી હતી. એકલો પડેલો કમઠ તો સ્વચ્છંદી, પ્રમાદરૂપ મદિરાથી ઉન્માદી, સદા મિથ્યાત્વથી મોહિત અને પરસ્ત્રીમાં તથા દ્યૂતમાં આસક્ત થયો. મરૂભૂતિની સ્ત્રી વસુંધરા નવ યૌવનવતી હોવાથી જંગમ વિષવલ્લીની જેમ સર્વ જગતને મોહકારી થઈ પડી, પરંતુ ભાવયતિ થયેલા મરૂભૂતિએ તો જળથી મરૂસ્થળની લતાની જેમ સ્વપ્નમાં પણ તેનો સ્પર્શ કર્યો નહીં. અહર્નિશ વિષયની ઈચ્છાવાળી વસુંધરા પતિનો સંગ ન મળવાથી પોતાનું યૌવન અરણ્યમાં માલતીના પુષ્પની જેમ નિષ્ફળ માનવા લાગી. પ્રકૃતિથીજ સ્ત્રીલંપટ એવો કમઠ વિવેકને છોડી દઇ ભ્રાતૃવધૂને વારંવાર જોઇ જોઈને અનુરાગથી બોલાવવા લાગ્યો. એક વખતે વસુંધરાને એકાંતમાં જોઇને કમઠે કહ્યુ કે 'હે સુભ્રુ! કૃષ્ણ પક્ષમાં ચંદ્રલેખાની જેમ તમે પ્રતિદિન કેમ ક્ષય પામો છો? તમે કદિ લજ્જાથી ન કહો, તથાપિ તમારૂં દુઃખ મારા જાણવામાં આવ્યું છે. હું ધારૂં છું કે મારો અનુજ ભાઈ મુગ્ધ અને નપુંસક છે, તેજ તેનું કારણ છે.' આવું પોતાના જેઠનું અમર્યાદ વચન સાંભળી જેનાં વસ્ત્ર અને કેશ છુટી ગયાં છે એવી વસુંધરા ધ્રુજતી ધ્રુજતી નાસવા લાગી; એટલે કમઠે પછવાડે દોડીને તેને પકડી લીધી અને કહ્યું કે 'અરે મુગ્ધા! અસ્થાને આવી બીક કેમ રાખો છો? આ તમારો શિથિળ થયેલો સુંદર કેશપાશસારી રીતે બાંધી લ્યો, અને વસ્ત્ર સમાં કરો.' આ પ્રમાણે કહીને એ ઇચ્છતી નહોતી તો પણ કમઠ પોતે તેનો કેશપાશ અને વસ્ત્ર સમાં કરવા લાગ્યો. ત્યારે વસુંધરા બોલી કે 'તમે જ્યેષ્ઠ થઇને આ શું કરો છો? તમે તો વિશ્વભૂતિ (શ્વસુર) ની જેમ મારે પૂજ્ય છો; આવું કાર્ય

[1] કર્મ–ક્રિયામાં સ્થિત.

તમને અને મને બન્નેને ઉભય કુળમાં કલંકને માટે છે.' કમઠ હસીને બોલ્યો કે ' હે બાળે ! મુગ્ધપણાથી આવું બોલો નહીં અને તમારા યૌવનને ભોગવગર નિષ્ફળ કરો નહીં. હે મુગ્ધાક્ષિ ! મારી સાથે વિષયસુખ ભોગવો. તે નપુંસક મરૂભૂતિ તમારે શા કામનો છે કે અદ્યાપિ તમે તેને સંભારો છો ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-જો પતિ નાસી જાય, મરી જાય, દીક્ષા લે, નપુંસક હોય અથવા વટલી જાય તો-એ પાંચ આપત્તિમાં સ્ત્રીઓએ બીજો પતિ કરવો. ' આ પ્રમાણે કહીને પ્રથમથીજ ભોગની ઇચ્છાવાળી વસુંધરાને તેણે આગ્રહથી પોતાના ખોળામાં બેસાડી અને અમર્યાદપણાવડે તેની લજ્જા છોડાવી દીધી. પછી કામાતુર કમઠે તેને ચિરકાળ રમાડી. ત્યારથી તેનો નિત્ય એકાંતમાં રત્યુત્સવ થવા લાગ્યો.

આ ખબર કમઠની સ્ત્રી વરૂણાને પડી, તેથી કરૂણા વિનાની અને અરૂણલોચનવાળી થયેલી તે સ્ત્રીએ ઇર્ષ્યાવશ થઈને બધો વૃત્તાંત મરૂભૂતિને કહ્યો. મરૂભૂતિ બોલ્યો-'આર્યે ! ચંદ્રમાં સંતાપની જેમ મારા આર્યબંધુ કમઠમાં આવું અનાર્ય ચરિત્ર કદિ સંભવે નહિ.' આવી રીતે મરૂભૂતિએ તેને વારી, તોપણ તે તો દરરોજ આવીને તે વાત કહેવા લાગી, તેથી મરૂભૂતિએ વિચાર્યું કે 'આવી બાબતમાં બીજાનાકહેવા ઉપર કેમ પ્રતીતિ આવે, તેથી તે સંભોગથી વિમુખ હતો, તથાપિ આ વિષે પ્રત્યક્ષ જોઇને નિશ્ચય કરવાનો તેને વિચાર થયો.' તેણે કમઠ પાસે જઈને કહ્યું કે 'હે આર્ય ! હું કાંઇક કાર્યપ્રસંગે આજે બહાર જાઉં છું.' આ પ્રમાણે કહીને મરૂભૂતિ નગર બહાર ગયો અને પાછો રાત્રે થાકેલા કાપડીનો વેષ લઇ ભાષા ફેરવીને ઘેર આવ્યો. તેણે કમઠ પાસે જઇને કહ્યું કે ' ભદ્ર ! હું દૂરથી ચાલ્યો આવતો પ્રવાસી છું, માટે મને આજની રાત્રી રહેવાને માટે આશ્રય આપો.' કમઠે નિઃશંકપણે તેને રહેવાને માટે પોતાનાજ મકાનનો બહારનો ભાગ બતાવ્યો; એટલે તેણે કપટનિદ્રાવડે સુઇ જઈને જાળીએથી તે અતિ કામાંધ સ્ત્રીપુરૂષનું દુશ્ચેષ્ટિત જોયું. 'આજે મરૂભૂતિ ગામ ગયેલ છે' એમ ધારીને તે દુર્મતિ કમઠ અને વસુંધરાએ નિઃશંકપણે ચિરકાળ કામક્રીડા કરી. જે જોવાનું હતું તે મરૂભૂતિએ જોઇ લીધું, પણ લોકાપવાદના ભયથી તેણે તે વખત કાંઇ પણ વિરૂદ્ધ કાર્ય કર્યું નહીં. પછી તેણે અરવિંદ રાજા પાસે જઇને બધી વાત કહી બતાવી; એટલે અનીતિને નહીં સહન કરનારારાજાએ આરક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે-'પુરોહિતપુત્ર કમઠે મહા દુશ્ચરિત કર્યું છે, પણ તે પુરોહિતપુત્ર હોવાથી અવધ્ય છે, માટે તેને ગધેડા ઉપર બેસાડી વિટંબણા સાથે ગામમાં ફેરવીને બહાર કાઢી મૂકો.' રાજાનો આ પ્રમાણે આદેશ થતાં આરક્ષકોએ કમઠનું અંગ વિચિત્ર ધાતુવડે રંગી, ગધેડાપર બેસાડી, વિરસ વાજિંત્ર વગાડતા આખા નગરમાં ફેરવી તેને નગર બહાર કાઢી મૂકયો. નગરના લોકોના દેખતાં શરમથી નીચું મુખ કરી રહેલો કમઠ કાંઇ પણ પ્રતિકાર કરી શકે તેમ ન હોવાથી જેમ તેમ વનમાં આવ્યો. પછી અત્યંત નિર્વેદ પામીને શિવ તાપસની પાસે જઈ તપસ્વી થયો, અને તે વનમાંજ રહીને તેણે અજ્ઞાન તપ આરંભ્યું.

અહી મરૂભૂતિ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો કે 'મે મારા ભાઈનું દુશ્ચરિત રાજાને જણાવ્યું, તે અતિ ધિક્કાર ભરેલું કામ કર્યું, માટે ચાલ, જઈને તે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાને ખમાવુ.' આવો વિચાર કરીને તેણે રાજાને પૂછ્યુ, રાજાએ ઘણો વાર્યો, તોપણ તે કમઠ પાસે ગયો, અને તેના ચરણમાં પડ્યો. કમઠે પૂર્વે થયેલી પોતાની વિડબનાને સભારીને અત્યંત ક્રોધથી એક શિલા ઉપાડીને મરૂભૂતિના મસ્તકપર નાખી, તેના પ્રહારથી પીડિત થયેલા મરૂભૂતિના ઉપર પાછી ફરીવાર ઉપાડીને પોતાના આત્માને નિર્ભયપણે નરકમાં નાખે તેમ તેણે તે શિલા નાખી. તેના પ્રહારની પીડાથી આર્ત્તધ્યાને મૃત્યુ પામીને મરૂભૂતિ વિંધ્ય પર્વતમાં, વિંધ્યાચળ જેવો યૂથપતિ હાથી થયો. પેલી કમઠની સ્રી વરૂણા પણ ક્રોપાંધપણે કાળધર્મને પામીને તે યૂથનાથ ગજેંદ્રની વહાલી હાથિણી થઈ. યૂથપતિ ગિરિ નદી વિગેરેમાં સ્વેચ્છાએ તેણીની સાથે અખડ સંભોગસુખ ભોગવતો વિશેષ પ્રકારે ક્રીડા કરલા લાગ્યો.

તે અરસામા પોતનપુરનો રાજા અરવિંદ શરદ્ઋતુમાં પોતાના અંતપુરની સ્રીઓની સાથે હવેલી ઉપર ક્રીડા કરતો હતો. તે વખતે ક્રીડા કરતા રાજાએ આકાશમાં ઇંદ્રધનુષ્ય અને વિજળીને ધારણ કરતા અને ઘણા શોભતા નવીન મેઘને ચઢેલો જોયો. તે વખતે 'અહો! આ મેઘ કેવો રમણીય છે' એમ રાજા બોલવા લાગ્યો. તેવામાં તો મોટા પવનથી તે મેઘ આકડાના તુલની જેમ તત્કાળ નષ્ટ થઇ ગયો. તે જોઇને રાજાએ ચિંતવ્યું કે 'અહો! આ સસારમાં સર્વ શરીરાદિક પણ આ મેઘનીજ જેવા નાશવત છે, તો તેમાં વિવેકી જન શી આશા રાખે?' આ પ્રમાણે તીવ્રપણે શુભ ધ્યાન કરતાં તત્કાળ તે રાજાનાં જ્ઞાનાવરણીય અને ચારિત્ર મોહનીય કર્મ ક્ષયોપશમને પામી ગયાં, તેથી તેને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પછી મહેંદ્ર નામના પુત્રને પોતના રાજ્યપર સ્થાપન કરીને તેણે સંમતભદ્રાચાર્યની પાસે દીક્ષા અગીકાર કરી. અનુક્રમે ગીતાર્થ થઇ ગુરૂની આજ્ઞાથી એકલવિહારી પ્રતિમાને ધારણ કરીને અરવિંદ મુનિ ભવમાર્ગનું છેદન કરવાને માટે એકાકીપણે પૃથ્વીપર વિહાર કરવા લાગ્યા. શરીર ઉપર પણ મમતા વિનાના તે રાજાને વિહાર કરતાં ઉજડમાં કે વસ્તીમાં, ગ્રામમાં કે શહેરમાં કોઈ સ્થાનકે કદિ પણ આસક્તિ થતી નહોતી.

અન્યદા તપસ્યાથી કૃશ અગવાળા અને વિવિધ અભિગ્રહને ધારણ કરનારા એ રાજમુનિ સાગરદત્ત શેઠના સાર્થ સાથે અષ્ટાપદ ગિરિ તરફ ચાલ્યા. સાગરદત્તે પૂછ્યુ 'હે મહામુનિ! તમે કયાં જશો?' મુનિ બોલ્યા-'અષ્ટાપદ ગિરિપર દેવ વાંદવાને માટે જવુ છે.' સાર્થવાહે ફરીથી પૂછ્યું કે "તે પર્વત ઉપર દેવ કોણ છે? તે દેવનાં બિબ કોણે કરાવ્યાં છે? કેટલાં છે? અને વાંદવાથી શુ ફળ થાય છે?" તે સાર્થવાહને આસન્નભવ્ય જાણીને અરવિંદ મુનિ બોલ્યા–'હે ભદ્ર! અરિહંત વિના દેવ થવાને કોઈ સમર્થ નથી. જે વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, ઇંદ્રપૂજિત અને ધર્મદેશનાથી સર્વ વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરનાર હોય છે તે અરિહંત દેવ કહેવાય છે. શ્રી ઋષભપ્રભુના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીએ શ્રી ઋષભાદિક ચોવીશ તીર્થંકરોની રત્નમય

પ્રતિમા કરાવીને અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર સ્થાપન કરી છે. તેમને વંદન કરવાનું મુખ્ય ફળ તો મોક્ષ છે અને નરેંદ્ર તથા અહમિંદ્રાદિ પદની પ્રાપ્તિ-એ તેનું આનુષંગિક (અવાંતર) ફળ છે. હે ભદ્રાત્મા ! જે પોતે હિંસા કરનાર, બીજાને દુર્ગતિ આપનાર અને વિશ્વને વ્યામોહ કરનાર હોય, તેને દેવ કેમ કહેવાય ? ' આ પ્રમાણે મુનિના બોધથી તે સાગરદત્ત સાર્થવાહે તત્કાળ મિથ્યાત્વને છોડી દઇને તેમની પાસે શ્રાવકનાં વ્રત ગ્રહણ કર્યાં. પછી અરવિંદ મુનિ તેને પ્રતિદિન ધર્મકથા કહેતા સતા તેની સાથે ચાલ્યા. અનુક્રમે તે સાર્થવાહનો સાથ જ્યાં મરૂભૂતિ હાથી થયેલો હતો તે અટવીમાં આવી ચઢ્યો.

ભોજનનો સમય થતાં ક્ષીરસમુદ્ર જેવા પાણીવાળા એક સરોવરને તીરે સાર્થવાહે પડાવ કર્યો; એટલે કોઇ કાષ્ઠ માટે, કોઇ તૃણ માટે ફરવા લાગ્યા અને કોઇ રસોઇ કરવામાં રોકાયા. એમ સર્વ જુદાં જુદાં કામમાં વ્યગ્ર થઇ ગયાં. આ સમયે મરૂભૂતિ હાથી હાથણીઓથી વીંટાઇને તે સરોવર પાસે આવ્યો અને સમુદ્રમાંથી મેઘની જેમ તે સરોવરમાંથી જળ પીવા લાગ્યો. પછી સુંઢમાં જળ ભરી ઉછાળી ઉછાળીને હાથિણીઓ સાથે ચિરકાળ ક્રીડા કરીને તે સરોવરની પાળ ઉપર આવ્યો. ત્યાં દિશાઓને અવલોકન કરતાં તે ગજેંદ્રે સમીપમાંજ મોટા સાર્થને ઉતરેલો જોયો; એટલે ક્રોધથી મુખ અને નેત્ર રાતાં કરી યમરાજની જેમ તેની ઉપર દોડ્યો. સુંઢને કુંડાળાકાર કરી, શ્રવણને નિષ્કંપ રાખી. ગર્જનાથી દિશાઓને પૂરતો ગજેંદ્ર સર્વ સાર્થિકોને મારવા લાગ્યો. તેથી જીવવાને ઈચ્છનારાં સર્વ સ્ત્રીપુરૂષો પોતપોતાનાં ઉંટ વિગેરે વાહન સાથે જીવ લઈને નાસવા લાગ્યા. તે વખતે અરવિંદ મુનિ અવધિજ્ઞાનવડે તે હાથીને બોધનો સમય જાણી તેની સન્મુખ કાયોત્સર્ગ કરીને સ્થિર ઉભા રહ્યા. તેમને જોઈને હાથી ક્રોધ કરી તેમના તરફ દોડ્યો, પણ તેમની સમીપે આવતાં તેમના તપના પ્રભાવથી તેનો ક્રોધ શાંત થઇ ગયો, તેથી તત્કાળ સંવેગ અને અનુકંપા ઉત્પન્ન થતાં તેમની આગળ નવીન શિક્ષણીય શિષ્યની જેમ દયાપાત્ર થઈને તે ઉભો રહ્યો. તેના ઉપકારને માટે મુનિએ કાયોત્સર્ગ પાર્યો અને શાંત તેમજ ગંભીર વાણીથી તેને બોધ આપવાનો આરંભ કર્યો—" અરે ભદ્ર ! તારા મરૂભૂતિના ભવને તું કેમ સભારતો નથી ? અને આ હું અરવિંદ રાજા છું, તેને કેમ ઓળખતો નથી ? તે ભવમાં સ્વીકાર કરેલા આર્હત ધર્મને તે કેમ છોડી દીધો ? માટે હવે તે સર્વનું સ્મરણ કર અને શ્વાપદ જાતિના મોહને છોડી દે. " મુનિની આ પ્રમાણેની વાણી સાંભળતાં તરતજ તે ગજેંદ્રને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તેથી તેણે તે મુનિને મસ્તકવડે પ્રણામ કર્યો. મુનિએ ફરીવાર કહ્યું કે " હે ભદ્ર ! આ નાટક જેવા સંસારમાં નટની જેવો પ્રાણી ક્ષણે ક્ષણે રૂપાંતરને પામે છે. તે વખતે તું બ્રાહ્મણપણામાં બુદ્ધિમાન્ અને તત્ત્વજ્ઞ શ્રાવક હતો તે કયાં અને અત્યારે આ જાતિસ્વભાવથી પણ મૂઢ એવો હાથી ક્યાં ! માટે હવે પાછો પૂર્વ જન્મમાં અંગીકાર કરેલો શ્રાવકધર્મ તને પ્રાપ્ત થાઓ. " મુનિનું આ વાક્ય ગજેંદ્રે સુંઢ વિગેરેની સંજ્ઞાથી કબુલ કર્યું.

તે વખતે હાથિણી થયેલી કમઠની પૂર્વ ભવની સ્ત્રી વરૂણા ત્યાં ઉભી હતી, તેને પણ આ બધી હકીકત સાંભળવાથી ગજેંદ્રની જેમ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અરવિંદ મુનિએ તે હાથીને વિશેષ સ્થિર કરવાને માટે ગૃહીધર્મ પુનઃ સંભળાવ્યો, તેથી તે ગજેંદ્ર શ્રાવક થઇ મુનિને નમીને સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો. ગજેંદ્રને બોધ થયેલો જોઈ ત્યાં રહેલા ઘણા લોકો આશ્ચર્ય પામીને તરતજ સાધુ થયા, અને ઘણા લોકો શ્રાવક થયા. તે વખતે સાગરદત્ત સાર્થવાહ જિનધર્મમાં એવો દૃઢ થયો કે તેને દેવતાઓથી પણ ચળાવી શકાય નહીં. પછી અરવિંદ મહામુનિએ તેની સાથે અષ્ટાપદ ગિરિ પર જઇ સર્વ અર્હંતને વંદના કરી, અને ત્યાંથી વિહાર કરીને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા.

તે ગજેંદ્ર શ્રાવક ઇર્યાસમિત્યાદિકમાં તત્પરપણે નિરતિચાર અષ્ટમ વિગેરે તપસ્યા આચરતો ભાવયતિ થઇને રહ્યો. સૂર્યથી તપેલું જળ પીતો અને સૂકાં પાત્રાનું પારણું કરતો તે ગજ હાથિણીઓ સાથે ક્રીડા કરવાથી વિમુખ થઇ ખરેખરો વિરકત બુદ્ધિવાળો બની ગયો. તે હાથી હમેશાં એવું ધ્યાન ધરતો કે 'જે પ્રાણી મનુષ્યપણાને પામીને મહાવ્રતને ગ્રહણ કરે છે તેજ ધન્ય છે, કેમકે દ્રવ્યનું ફળ જેમ પાત્રમાં દાન દેવું તે છે તેમજ મનુષ્યત્વનું ફળ ચારિત્ર ગ્રહણ કરવું તેજ છે. મને ધિક્કાર છે કે તે વખતે હું દ્રવ્યનો લોભી જેમ તેના ફળને હારી જાય તેમ-દીક્ષા લીધા વગર મનુષ્યપણાને હારી ગયો.' આવી રીતે શુભ ભાવના ભાવતો ગુરૂની આજ્ઞામાં સ્થિર મનવાળો તે હાથી સુખદુઃખમાં સમાનપણે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

અહીં કમઠ મરૂભૂતિના વધથી પણ શાંત થયો નહીં. તેનું આવું માઠું કૃત્ય જોઈ તેના ગુરૂ તેની સાથે બોલ્યા નહીં, અને બીજા તાપસોએ પણ તેની ઘણી નિંદા કરી. પછી વિશેષ આર્ત્તધ્યાનથી મૃત્યુ પામીને તે કુક્કુટ જાતિનો સર્પ થયો. તે ભવમાં જાણે પાંખોવાળો યમરાજ હોય તેમ તે અનેક પ્રાણીઓનો સંહાર કરતો ફરવા લાગ્યો. એક વખતે ફરતાં ફરતાં તેણે કોઇ સરોવરના સૂર્યના તાપથી તપેલા પ્રાસુક જળનું પાન કરતા પેલા મરૂભૂતિ ગજેંદ્રને જોયો, એટલામાં તો તે ગજેંદ્ર કાદવમાં ખુંચી ગયો, અને તપસ્યાથી શરીર કૃશ થઇ ગયું હતું, તેથી તે નીકળી શક્યો નહીં. તે વખતે એ કુક્કુટ નાગ ત્યાં જઈને તેના કુંભસ્થળ પર ડસ્યો. તેનું ઝેર ચઢવાથી ગજેંદ્રે પોતાનો અવસાનકાળ સમીપ જાણી તત્કાળ સમાધિપૂર્વક ચતુર્વિધ આહારનાં પચ્ચખ્ખાણ કર્યાં, પંચ નમસ્કાર મંત્રના સ્મરણપૂર્વક ધર્મધ્યાન ધરતો તે મૃત્યુ પામીને સહસ્રાર દેવલોકમાં સત્તર સાગરોપમના આયુષ્યવાળો દેવતા થયો. વરૂણા હાથિણીએ પણ એવું દુસ્તપ તપ કર્યું કે જેથી તે મૃત્યુ પામીને બીજા કલ્પમાં શ્રેષ્ઠ દેવી થઇ. તે ઇશાન દેવલોકમાં કોઇ એવો દેવ નહીં હોય કે જેનું મન રૂપલાવણ્યની સંપત્તિથી મનોહર એવી એ દેવીએ હર્યું ન હોય! પણ તેણીએ કોઈ દેવની ઉપર પોતાનું મન જરા પણ ધર્યું નહીં. માત્ર પેલા ગજેંદ્રનો જીવ કે જે આઠમા દેવલોકમાં દેવતા થયો હતો તેનાજ સંગમના ધ્યાનમાં તત્પર રહેવા લાગી. ગજેંદ્ર દેવ અવધિજ્ઞાનથી તેને પોતાની પર અત્યંત અનુરાગવાળી જાણીને તેને સહસ્રાર

દેવલોકમાં લઇ ગયો, અને પોતાના અંતઃપુરમાં શિરોમણિ કરીને રાખી. "પૂર્વ જન્મમાં બંધાયેલો સ્નેહ અતિ બળવાન્ હોય છે." સહસ્રાર દેવલોકને યોગ્ય એવું તેની સાથે વિષયસુખ ભોગવતો તે દેવ તેણીના વિરહ વિના પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

કેટલોક કાળ ગયાં પછી પેલો કુક્કુટ નાગ મૃત્યુ પામીને સત્તર સાગરોપમના આયુષ્યવાળો પાંચમી નરકભૂમિમાં નારકી થયો. નરકભૂમિને યોગ્ય એવી વિવિધ પ્રકારની વેદનાને અનુભવતો તે કમઠનો જીવ કદિ પણ વિશ્રાંતિને પામતો નહીં.

પ્રાગ્વિદેહના સુકચ્છ નામના વિજયને વિષે રહેલા વૈતાઢ્ય ગિરિ પર તિલકા નામે એક ધનાઢ્ય નગરી છે. તે નગરીમાં બીજો ઇંદ્ર હોય તેવો સર્વ ખેચરોને નમાવનાર વિદ્યુદ્ગતિ નામે ખેચરપતિ રાજા હતો. તેને પોતાની રૂપસંપત્તિથી સર્વ અંતઃપુરમાં તિલક જેવી કનકતિલકા નામે પટ્ટરાણી હતી. તેણીની સાથે વિષયસુખ ભોગવતાં તે વિદ્યુદ્ગતિ રાજાનો કેટલોક કાળ વ્યતીત થયો. અન્યદા આઠમા દેવલોકમાં જે ગજેંદ્રનો જીવ હતો, તે ચ્યવીને તે કનકતિલકા દેવીના ઉદરમાં અવતર્યો. અવસરે સંપૂર્ણ નરલક્ષણવાળા એક પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો. પિતાએ તેનું કિરણવેગ એવું નામ પાડ્યું. ધાત્રીએ લાલનપાલન કરેલો તે પુત્ર મોટો થયો, અને અનુક્રમે વિદ્યા કળાનો નિધિ થઈ યૌવનાવસ્થા પામ્યો. વિદ્યુદ્ગતિએ તેને પ્રાર્થનાપૂર્વક પોતાનું રાજ્ય આગ્રહથી ગ્રહણ કરાવ્યું અને પોતે શ્રુતસાગર ગુરૂની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું.

સદ્બુદ્ધિમાન્ એવો તે કિરણવેગ નિર્લોભીપણે પિતાની રાજ્યસંપત્તિનું પાલન કરવા લાગ્યો અને અનાસક્તપણે વિષયસુખનું સેવન કરવા લાગ્યો. કેટલેક દિવસે તેની પદ્માવતી નામની રાણીના ઉદરથી તેજના એક સ્થાનરૂપ કિરણતેજ નામે તેને એક પુત્ર થયો. અનુક્રમે કવચધારી અને વિદ્યાને સાધનારો તે મોટા મનવાળો પુત્ર જાણે કિરણવેગની બીજી મૂર્તિ હોય તેવો દેખાવા લાગ્યો. તેવા સમયમાં સુરગુરૂ નામે મુનિમહારાજ ત્યાં સમવસર્યા. તે ખબર સાંભળી કિરણવેગે તેમની પાસે જઈ અતિ ભક્તિથી તેમને વંદના કરી. પછી તે કિરણવેગ રાજા તે મુનિના ચરણ પાસે બેઠો, એટલે તેના અનુગ્રહને માટે મુનિ ધર્મદેશના આપવા લાગ્યા-" હે રાજન્ ! આ સંસારરૂપ વનને વિષે ચતુર્થ પુરૂષાર્થ (મોક્ષ) સાધવાને સમર્થ એવું મનુષ્યપણું ઘણું દુર્લભ છે. પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ અવિવેકી અને મૂઢ પ્રાણી જેમ પામર જન અલ્પ મૂલ્યથી ઉત્તમ રત્નને ગુમાવે તેમ વિષયસેવામાં તેને ગુમાવી દે છે. ચિરકાળ સેવેલા તે વિષયો જરૂર નરકમાંજ પાડે છે, માટે મોક્ષફળવાળો સર્વજ્ઞભાષિત ધર્મજ નિરંતર સેવવા યોગ્ય છે." કાનમાં અમૃત જેવી આ પ્રમાણેની દેશના સાંભળીને સંસારથી વિરક્ત થયેલા કિરણવેગે તત્કાળ પોતાના પુત્ર કિરણતેજને રાજ્યપર બેસાડ્યો, અને પોતે તે સુરગુરૂ મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી. અનુક્રમે અગ્યારાંગધારી શ્રુતસ્કંધ હોય તેવા તે ગીતાર્થ થયા. અન્યદા ગુરૂની આજ્ઞાથી એકલવિહારી થઇને તે મુનિ આકાશગમન શક્તિવડે પુષ્કરવર દ્વીપમાં આવ્યા. ત્યાં શાશ્વત અર્હંતોને નમીને વૈતાઢ્ય ગિરિની પાસે હેમગિરિની ઉપર તે પ્રતિમા ધારણ કરીને રહ્યા.

તીવ્ર તપને તપતા, પરિષહોને સહન કરતા અને સમતામાં મગ્ન રહેતા એવા તે કિરણ વેગ મુનિ ત્યાં રહ્યા સતા પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

અન્યદા પેલો કુક્કુટ નાગનો જીવ પાંચમી નરકમાંથી નીકળીને તેજ હિમગિરિની ગુહામાં મોટા સર્પપણે ઉત્પન્ન થયો. યમરાજનો ભુજાદંડ હોય તેવો તે સર્પ ઘણા પ્રાણીઓનુ ભક્ષણ કરતો તે વનમાં ફરવા લાગ્યો. એક વખતે ફરતાં ફરતાં તેણે ગિરિની કુંજમાં સ્તંભની જેમ સ્થિર થઇને ધ્યાન ધરતા કિરણવેગ મુનિને જોયા. તત્કાળ પૂર્વ જન્મના વૈરથી કોપવડે અરૂણ નેત્રવાળા થયેલા તે સર્પે તે મુનિને ચંદનના વૃક્ષની જેમ પોતાના શરીરથી વીંટી લીધા. પછી તીવ્ર ઝેરવડે ભયંકર એવી દાઢોથી મુનિને અનેક સ્થાને દંશ કર્યા, અને દંશવાળાં બધાં સ્થાનમાં તેણે ઘણું વિષ પ્રક્ષેપન કર્યું. તે વખતે મુનિ ચિંતવવા લાગ્યા કે 'અહો ! આ સર્પ કર્મના ક્ષયને માટે મારો પૂર્ણ ઉપકારી છે, જરા પણ અપકારી નથી. લાંબો કાળ જીવીને પણ મારે કર્મનો ક્ષયજ કરવાનો છે, તો તે હવે સ્વલ્પ સમયમાં કરી લઉં.' આ પ્રમાણે વિચારી આલોચના કરી બધા જગતજીવોને ખમાવીને નવકાર મહામંત્રનું સ્મરણ કરતાં ધર્મધ્યાનસ્થ એવા તે મુનિએ તત્કાળ અનશન ગ્રહણ કર્યું. ત્યાંથી કાળ કરીને બારમા દેવલોકમાં જંબૂદ્રુમાવર્ત્ત નામના વિમાનને વિષે બાવીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા થયા. ત્યાં વિવિધ સમૃદ્ધિવડે વિલાસ કરતા અને દેવતાઓથી સેવાતા સુખમગ્નપણે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

પેલો મહાસર્પ તે હિમગિરિના શિખરમાં ફરતો ફરતો અન્યદા દાવાનળથી દગ્ધ થઇ ગયો. ત્યાંથી મરીને બાવીશ સાગરોપમના સ્થિતિવાળો તમઃપ્રભા નરકમાં નારકીપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં અઢીસો ધનુષ્યની કાયાવડે તે નરકની તીવ્ર વેદનાને અનુભવતો સુખનો એક અંશ પણ મેળવ્યા વગર કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો

આ જંબૂદ્વીપમાં પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં તેના આભૂષણ તુલ્ય સુગંધ નામના વિજયમાં શુભંકરા નામે એક મોટી નગરી છે. તે નગરીમાં અવાર્ય વીર્યવાળો વજ્રવીર્ય નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ભૂમિપર આવેલા ઇંદ્રની જેમ સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ હતો. તેને મૂર્તિવડે જાણે બીજી લક્ષ્મીદેવી હોય તેવી લક્ષ્મીવતી નામે પૃથ્વીમાં મંડનરૂપ મુખ્ય મહિષી હતી કિરણવેગનો જીવ દેવસંબંધી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અચ્યુત દેવલોકમાંથી ચ્યવીને સરોવરમાં હંસની જેમ તે લક્ષ્મીવતીના ઉદરમાં અવતર્યો. સમય આવતાં પવિત્ર આકૃતિને ધારણ કરનાર અને પૃથ્વીમાં આભૂષણરૂપ એવા પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો તેનુ વજ્રનાભ એવુ નામ પાડ્યું જગદ્રૂપ કુમુદને ચંદ્રરૂપ અને ધાત્રીઓએ લાલિત કરેલો તે કુમાર અનુક્રમે માતા પિતાના આનંદની સાથે વૃદ્ધિ પામ્યો. અનુક્રમે યૌવન વય પામી શસ્ત્ર શાસ્ત્રમાં વિચક્ષણ થયો પિતાએ પવિત્ર દિવસે તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. પછી વજ્રવીર્ય રાજાએ લક્ષ્મીવતી રાણી સહિત વ્રત ગ્રહણ કર્યું. ત્યારપછી વજ્રનાભ પિતાના આપેલા રાજ્યનું સારી રીતે પાલન કરવા લાગ્યો. કેટલેક કાળે વજ્રનાભને પોતાની બીજી મૂર્તિ હોય તેવો અને પરાક્રમથી ચક્રના આયુધવાળા ચક્રવર્તી જેવો ચક્રા

યુધ નામે પુત્ર થયો. ધાત્રીના હસ્તરૂપ કમળમાં ભ્રમરરૂપ એ કુમાર સંસારથી ભય પામતા પિતાની દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા સાથે પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. ચંદ્રની જેમ કળાપૂર્ણ એવો તે કુમાર અનુક્રમે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો, ત્યારે પિતાએ તેની પ્રાર્થના કરી કે 'હે કુમાર ! આ રાજ્યને ગ્રહણ કરો. હું સંસારથી નિર્વેદ પામેલો છું, તેથી તમને રાજ્યભાર સોંપીને હમણાંજ મોક્ષના એક સાધનરૂપ દીક્ષાને ગ્રહણ કરીશ.' ચક્રાયુધે કહ્યું કે 'હે પૂજ્ય પિતા ! બાળચાપલ્યથી કદિ મારાથી કોઇ અપરાધ થઇ ગયો હોય તો તેથી શું તમે મારી ઉપર આવો અપ્રસાદ કરશો ? માટે મને ક્ષમા કરો, અને મારી જેમ આ રાજ્યનું આપજ પાલન કરો. આટલીવાર સુધી મારૂં પાલન કરીને હવે છોડી દો નહી.' વજ્રનાભ બોલ્યા–'હે નિષ્પાપ કુમાર ! તારો કાંઇ પણ અપરાધ નથી, પરંતુ અશ્વોની જેમ પુત્રોનું પણ ભાર ઉતારવાને માટેજ પાલન કરાય છે, તેથી હે પુત્ર ! તું હવે કવચધારી થયો છું; માટે મારો દીક્ષાનો મનોરથ પૂરો કર, કેમકે તે મનોરથ તારા જન્મની સાથેજ મને ઉત્પન્ન થયો છે. હવે તું છતાં પણ જો હું રાજ્યભારથી આક્રાંત થઇને ભવસાગરમાં ડુબી જઇશ, તો પછી સારા પુત્રોની સ્પૃહા કોણ કરશે ?' આ પ્રમાણે કહી રાજાએ આજ્ઞાથી રાજ્યને નહીં ઇચ્છતા એવા પણ તે પુત્રને રાજ્યપર બેસાડ્યો. "કુલીન પુરૂષોને ગુરૂજનની આજ્ઞા મહા બળવાન્ છે."

એ સમયે ક્ષેમંકર નામે જિનેશ્વર ભગવાન્ તે નગરીની બહાર આવેલા ઉદ્યાનમાં સમવસર્યા. તેમને આવેલા સાંભળી વજ્રનાભ રાજા અત્યંત આનંદ પામીને ચિંતવવા લાગ્યા કે–'અહો ! આજે મારા મનોરથને અનુકૂળ એવા પુણ્યોદયથી અર્હંત પ્રભુનો સમાગમ પ્રાપ્ત થયો છે.' પછી મોટી સમૃદ્ધિ સાથે લઇને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાએ તે તત્કાળ ભગવંતની સમીપે ગયા, ત્યાં પ્રભુને વંદના કરીને તેમની અત્યુત્તમ દેશના સાંભળી. દેશનાને અંતે અંજલિ જોડી તેમણે પ્રભુને કહ્યુ કે–'ઘણા કાળથી ઇચ્છેલા વ્રતનું દાન કરીને મારાપર અનુગ્રહ કરો. બીજા ઉત્તમ સાધુઓ જેવા ગુરૂ પણ પુણ્યથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તમારા જેવા તીર્થંકર ભગવંત મને ગુરૂપણે પ્રાપ્ત થયા તેથી હું વિશેષ પુણ્યવાન્ છું, દીક્ષાની ઇચ્છાથી મેં હમણાંજ પુત્રને રાજ્યાભિષેક કર્યો છે, માટે હવે દીક્ષાનું દાન કરવારૂપ તમારો પ્રસાદ મેળવવાને માટે જ હું તત્પર થયો છું.' આ પ્રમાણેનાં વજ્રનાભ રાજાનાં વચન સાંભળી દયાળુ પ્રભુએ પોતે તરતજ તેને દીક્ષા આપી. તીવ્ર તપસ્યાને કરનારા તે રાજર્ષિએ પણ શ્રુતનો અભ્યાસ થોડા કાળમાં કર્યો. પછી ગુરૂની આજ્ઞાથી એકલવિહાર પ્રતિમાને ધારણ કરતા અને તીવ્ર તપસ્યાથી જેનું શરીર કૃશ થઈ ગયું છે એવા તે મહર્ષિ અનેક નગર વિગેરેમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. અખંડ અને દૃઢ એવા મૂલોત્તર ગુણોથી જાણે બે દૃઢ પાંખોવાળા હોય તેમ તે મુનિ અનુક્રમે આકાશગમનની લબ્ધિને પ્રાપ્ત થયા. એક વખતે આકાશમાર્ગે ઉડીને તપના તેજથી જાણે બીજો સૂર્ય હોય તેવા દેખાતા તે મુનિ સુકચ્છ નામના વિજયમાં આવ્યા.

પેલો સર્પ જે છઠ્ઠી નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલો હતો, તે ત્યાંથી નીકળીને સુકચ્છ વિજ-

યમાં આવેલા જ્વલનગિરિમાં મોટી અટવીમાં કુરંગક નામે ભિલ્લ થયો. યૌવનવય પ્રાપ્ત થતાં પ્રતિદિન તે ભિલ્લ ધનુષ્ય ચઢાવીને આજીવિકાને માટે અનેક પ્રાણીઓને મારતો તે ગિરિની ગુહામાં ફરવા લાગ્યો. તે વખતે વજ્રનાભ મુનિ પણ ફરતા ફરતા યમરાજના સૈનિકો જેવા અનેક પ્રકારના શીકારી પ્રાણીઓના સ્થાનરૂપ તેજ અટવીમાં આવી ચઢ્યા. ચમૂરૂ વગેરે ક્રૂર પ્રાણીઓથી ભય પામ્યા વિના તે મુનિ જ્વલનગિરિ ઉપર આવ્યા; તે વખતે સૂર્ય અસ્ત પામી ગયો. જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો ત્યારે જ્વલનગિરિની કંદરામાંજ જાણે તેનું નવીન શિખર હોય તેમ મુનિ કાયોત્સર્ગ કરીને રહ્યા. તે સમયે રાક્ષસોના કુળની જેમ સર્વ દિશાઓમાં અંધકાર વ્યાપી ગયો. યમરાજનાં જાણે ક્રીડાપક્ષી હોય તેવા ઘુવડ પક્ષીઓ ઘુત્કાર કરવા લાગ્યા, રાક્ષસોના ગાયક હોય તેમ નહાર પ્રાણી ઉગ્ર આક્રંદ કરવા લાગ્યા, ડંકાથી વાજિત્રની જેમ પુંછડાથી પૃથ્વીપર પ્રહાર કરતા વાઘો આમતેમ ભમવા લાગ્યા, અને વિચિત્ર રૂપવાળી શાકિની, યોગિની અને વ્યંતરીઓ કિલકિલ શબ્દ કરતી ત્યાં એકઠી થઇ ગઇ. તેવા સ્વભાવથીજ અતિ ભયંકર કાળ અને ક્ષેત્રમાં પણ વજ્રનાભ ભગવાન્ ઉદ્યાનમાં રહેલા હોય તેમ નિર્ભય અને નિષ્કંપ થઈને સ્થિત રહ્યા. આ પ્રમાણે ધ્યાન ધરતા તે મુનિને રાત્રી નિર્ગમન થઈ ગઈ. પ્રાતઃકાળે તેમના તપની જ્યોતિની જેવી સૂર્યની જ્યોતિ પ્રકાશિત થઇ, એટલે સૂર્યકિરણના સ્પર્શથીજ જંતુ રહિત ભૂમિપર યુગમાત્ર દૃષ્ટિ નાખતા મુનિ બીજે વિહાર કરવાને માટે ત્યાંથી ચાલ્યા.

એ સમયે વાઘના જેવો ક્રૂર અને વાઘના ચામડાને ઓઢનારો પેલો કુરંગક ભિલ્લ હાથમાં ધનુષ્ય અને ભાથું લઇ શીકાર કરવા માટે નીકળ્યો, તેણે દૂરથી વજ્રનાભ મુનિને આવતા જોયા, એટલે 'મને આ ભિક્ષુકનાં અપશુકન થયાં' એવા કુવિચારવડે તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. પછી પૂર્વ જન્મના વૈરથી અતિ ક્રોધ કરતા તે કુરંગકે દૂરથી ધનુષ્ય ખેંચીને હરણની જેમ તે મહર્ષિને બાણવડે પ્રહાર કર્યો. તેના પ્રહારથી પીડિત થયા છતાં પણ આર્તધ્યાન રહિત એવા તે મુનિ 'નમોऽર્હદ્ભ્યઃ' એમ બોલતા પ્રતિલેખના કરીને પૃથ્વીપર બેસી ગયા. પછી સિદ્ધને નમસ્કાર કરવાપૂર્વક સમ્યગ્ આલોચના કરીને તે મુનિએ અનશન વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી વિશેષ પ્રકારે મમતા રહિત થઇને સર્વ જીવોને ખમાવ્યા. એ પ્રમાણે ધર્મધ્યાનમાં પરાયણપણે મૃત્યુ પામીને તે મુનિ મધ્ય ગ્રૈવેયકમાં લલિતાંગ નામે પરમર્દ્ધિક દેવતા થયા. કુરંગક ભિલ્લ તેને એક પ્રહારથી મૃત્યુ પામેલા જોઇ, પૂર્વ વૈરને લીધે પોતાના બળ સંબંધી મદને વહન કરતો અતિ હર્ષ પામ્યો. જન્મથી મૃત્યુ પર્યંત મૃગયાવડે આજીવિકા કરનાર તે કુરંગક ભિલ્લ અનુક્રમે મૃત્યુ પામીને સાતમી નરકમાં રૌરવ નામના નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થયો.

આ જંબૂદ્વીપમાં પૂર્વવિદેહને વિષે સુરનગર જેવું પુરાણપુર નામે એક વિશાળ નગર છે. તેમાં સેંકડો રાજાઓએ પુષ્પમાળાની જેમ જેના શાસનને અંગીકાર કરેલ છે એવો કુલિશબાહુ નામે ઇંદ્ર સમાન રાજા હતો. તેને રૂપથી સુદર્શના (સારા દર્શનવાળી)

અને પરમ પ્રેમનું પાત્ર સુદર્શના નામે મુખ્ય પટ્ટરાણી હતી. શરીરધારી પૃથ્વીની જેમ તે રાણીની સાથે ક્રીડા કરતો તે રાજા બીજા પુરૂષાર્થને બાધ કર્યા વગર વિષયસુખ ભોગવતો હતો. એ પ્રમાણે કેટલોક કાળ વ્યતીત થતાં વજ્રનાભનો જીવ દેવ સંબંધી આયુષ્યને પૂર્ણ કરી ગ્રૈવેયકથી ચ્યવીને તે સુદર્શના દેવીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે રાત્રીના પ્રાંત ભાગમાં સુખે સુતેલ દેવીએ ચક્રવર્તીના જન્મને સૂચવનારાં ચૌદ સ્વપ્નો જોયાં. પ્રાતઃકાળે રાજાને તે વાત કહેતાં તેમણે તે સ્વપ્નોનાં ફળની વ્યાખ્યા કહી બતાવી, તે સાંભળી દેવી અત્યંત હર્ષ પામ્યા. સમય આવતાં સૂર્યને પૂર્વ દિશા પ્રસવે તેમ તેણીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. રાજાએ તેનો જન્મોત્સવ કરીને મોટા ઉત્સવથી તેનું 'સુવર્ણબાહુ' એવું નામ પાડ્યું. ધાત્રીઓએ અને રાજાઓએ એક ઉત્સંગથી બીજા ઉત્સંગમાં લીધેલો તે કુંવર વટેમાર્ગુ નદીનું ઉલ્લંઘન કરે તેમ હળવે હળવે બાલ્યવયને ઉલ્લંઘન કરી ગયો. પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી તેણે સર્વ કળાઓ સુખે સંપાદન કરી અને કામદેવના સદનરૂપ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો. તે સુવર્ણબાહુ કુમાર રૂપથી અને પરાક્રમથી જગતમાં અસામાન્ય થયો. તેમજ વિનયલક્ષ્મીથી સૌમ્ય અને પરાક્રમથી અધૃષ્ય[1] થયો. કુલિશબાહુ રાજાએ પુત્રને યોગ્ય થયેલો જાણી આગ્રહથી રાજ્યઉપર બેસાડ્યો અને પોતે ભવવૈરાગ્યવડે દીક્ષા લીધી. સૌધર્મ દેવલોકમાં ઈંદ્રની જેમ પૃથ્વીમાં અખંડ આજ્ઞા પ્રવર્તાવીને અનેક પ્રકારના ભોગને ભોગવતો તે કુમાર સુખરૂપ અમૃતરસમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો.

એક વખતે હજારો હાથીઓથી વીંટાયેલો કુમાર સૂર્યના અશ્વોમાં આઠમો[2] હોય તેવા એક અપૂર્વ અશ્વ ઉપર આરૂઢ થઇને ક્રીડા કરવાને નીકળી પડ્યો. અશ્વનો વેગ જોવાને માટે રાજાએ તેને ચાબુક મારી; એટલે તત્કાળ પવનવેગી મૃગની જેમ તે સત્વર દોડ્યો. તેને ઉભો રાખવા માટે જેમ જેમ રાજા તેની લગામ ખેંચે તેમ તેમ તે વિપરીત શિક્ષિત અશ્વ અધિક અધિક દોડવા લાગ્યો. માનનીય ગુરૂજનને દુર્જન તજી દે તેમ મૂર્ત્તિમાન્ પવન જેવા તે અશ્વે ક્ષણવારમાં સર્વ સૈનિકોને દૂર છોડી દીધા. અતિ વેગને લીધે તે અશ્વ 'ભૂમિ પર ચાલે છે કે આકાશમાં ચાલે છે' તે પણ કોઈ જાણી શક્યું નહીં, અને રાજા પણ જાણે તેની ઉપરજ ઉદ્ગત થયેલા હોય તેમ લોકો તર્ક કરવા લાગ્યા. ક્ષણવારમાં તો તે અશ્વ સહિત રાજા વિચિત્ર વૃક્ષોથી સંકીર્ણ અને વિવિધ પ્રાણીઓથી આકુળ એવા દૂરના વનમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પોતાના આશય જેવું નિર્મળ એક સરોવર રાજાના જોવામાં આવ્યું. તેને જોતાંજ તૃષાતુર અને શ્વાસપૂર્ણ થયેલો અશ્વ પોતાની મેળે ઉભો રહ્યો. પછી અશ્વ ઉપરથી પર્યાણ ઉતારી તેણે અશ્વને ન્હવરાવ્યો અને જળ પાયું. પછી પોતે સ્નાન કરીને જળપાન કર્યું. સરોવરમાંથી નીકળીને ક્ષણવાર

---

૧ કોઈ ધારણ ન કરી શકે તેવો.

૨ સૂર્યના રથને સાત અશ્વો જોડેલા છે એવી લોકોક્તિ છે, તેની સમાન આ અશ્વ હોવાથી આઠમો કહ્યો છે.

તેના તીર ઉપર વિસામો લઇ રાજા આગળ ચાલ્યો; ત્યાં એક રમણિક તપોવન જોવામાં આવ્યું. તેમાં તાપસોનાં નાનાં નાનાં બાળકો ઉત્સંગમાં મૃગનાં બચ્ચાંઓ લઇને કયારામાં રહેલાં વૃક્ષોનાં મૂળને જળવડે પૂરતાં હતાં, તે જોઇને રાજા ઘણો ખુશી થયો. તે તપોવનમાં પ્રવેશ કરતાં વિચારમાં પડેલા તે રાજાનું જાણે નવીન કલ્યાણ સૂચવતું હોય તેમ દક્ષિણ નેત્ર ફરક્યું. પછી હર્ષયુક્ત ચિત્તે આગળ ચાલતાં દક્ષિણ તરફ સખીઓની સાથે જળના ઘડાથી વૃક્ષોને સિંચન કરતી એક મુનિકન્યા તેમના જોવામાં આવી. તેને જોઇને રાજા વિચારવા લાગ્યો કે 'અહો ! આવું રૂપ અપ્સરાઓમાં, નાગપત્નીમાં કે મનુષ્યની સ્ત્રીઓમાં જોવામાં આવ્યું નથી, આ બાળા તો ત્રણ લોકમાં પણ અધિક રૂપવંત છે.' આવો વિચાર કરીને તે વૃક્ષોના ઓથામાં રહી તેણીને જોવા લાગ્યો. તેવામાં તે બાળા સખીઓ સહિત માધવીમંડપમાં આવી. પછી પહેરેલાં વલ્કલ વસ્ત્રનાં દૃઢ બંધનો શિથિલ કરીને બકુલ પુષ્પના જેવા સુગંધી મુખવાળી તે બાળા બોરસલીના વૃક્ષને સિંચન કરવા લાગી. રાજાએ ફરીવાર ચિંતવ્યું કે 'આ કમળ જેવાં નેત્રવાળી રમણીનું આવું સુંદર રૂપ કયાં ! અને એક સાધારણ સ્ત્રીજનને યોગ્ય એવું આ કામ કયાં ! આ તાપસકન્યા નહીં હોય, કારણ કે મારૂં મન તેનાપર રાગી થાય છે, તેથી જરૂર આ કોઈ રાજપુત્રી હશે; અને કયાંકથી અહીં આવી હશે ?' રાજા આવો વિચાર કરતો હતો, તેવામાં એ પદ્માવતીના મુખ પાસે તેના શ્વાસના સુગંધથી ખેંચાઇને એક ભમરો આવ્યો; અને તેના મુખપર ભમવા લાગ્યો; એટલે તે બાળા ભયથી કરપલ્લવ ધ્રુજાવતી તેને ઉડાડવા લાગી, પણ જ્યારે ભમરાએ તેને છોડી નહીં, ત્યારે તે સખીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે 'આ ભ્રમર-રાક્ષસથી મારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો.' સખીએ કહ્યું, 'બેન ! સુવર્ણબાહુ રાજા વગર તારી રક્ષા કરવાને બીજો કોણ સમર્થ છે ? માટે જો રક્ષા કરાવવાનું પ્રયોજન હોય તો તે રાજાને અનુસર.' પદ્માવતીની સખીનાં આવાં વચન સાંભળી 'જ્યાંસુધી વજ્રબાહુનો પુત્ર પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કરે છે ત્યાંસુધી કોણ ઉપદ્રવ કરનાર છે?' એમ બોલતો પ્રસંગ જાણનાર સુવર્ણબાહુ તત્કાળ પ્રગટ થયો. તેને અકસ્માત્ પ્રગટ થયેલ જોઇ બન્ને બાળા ભય પામી ગઇ, તેથી ઉચિત પ્રતિપત્તિ કંઇ કરી શકી નહીં, તેમ કાંઇ બોલી પણ શકી નહીં. એટલે 'આ બન્ને ભય પામી છે' એવું જાણીને રાજા પુનઃ બોલ્યો કે—' હે ભદ્રે ! અહીં તમારૂં તપ નિર્વિઘ્ને ચાલે છે ?' તેના આવા પ્રશ્નને સાંભળીને સખીએ ધીરજ ધરીને કહ્યું કે "જ્યાં સુધી વજ્રબાહુના કુમાર રાજ્ય કરે છે ત્યાં સુધી તાપસોના તપમાં વિઘ્ન કરવાને કોણ સમર્થ છે? હે રાજન્ ! આ બાળા તો માત્ર કમળની ભ્રાંતિથી કોઇ ભ્રમરે તેના મુખપર ડંસ કર્યો, તેથી કાયર થઈને 'રક્ષા કરો, રક્ષા કરો' એમ બોલી હતી." આ પ્રમાણે કહીને તેણીએ એક વૃક્ષની નીચે આસન આપી રાજાને બેસાડ્યો. પછી તે સખીએ સ્વચ્છ બુદ્ધિવડે અમૃત જેવી વાણીથી પૂછ્યું કે–' તમે નિર્દોષ મૂર્તિથી કોઈ અસાધારણ જન જણાઓ છો, તથાપિ કહો કે તમે કોણ છો ? કોઇ દેવ છો ? કે વિદ્યાધર છો ? ' રાજાએ પોતાની જાતે પોતાને ઓળખાવવું અયોગ્ય ધારીને કહ્યું કે 'હું

સુવર્ણબાહુ રાજાનો માણસ છું, અને તેમની આજ્ઞાથી આ આશ્રમવાસીઓના વિઘ્નનું નિવારણ કરવા માટે અહીં આવ્યો છું, કેમકે આવાં કાર્યમાં તે રાજાનો મહાન્ પ્રયત્ન છે.' રાજાના આવા ઉત્તરથી આ પોતેજ તે રાજા છે એમ ચિંતવતી સખીને રાજાએ કહ્યું કે 'આ બાળા આવું અશકય કામ કરીને પોતાના દેહને શા માટે કષ્ટ આપે છે?' સખીએ નિઃશ્વાસ મૂકીને કહ્યું કે "રત્નપુરના રાજા ખેચરેંદ્રની આ પદ્મા નામે કુમારી છે, તેની માતાનું નામ રત્નાવળી છે. આ બાળાનો જન્મ થતાંજ તેના પિતા મૃત્યુ પામ્યા. પછી રાજ્યપદને અર્થે તે રાજાના પુત્રો પરસ્પર લડવા લાગ્યા, તેથી તેના રાજ્યમાં મોટા બળવો થયો. તે વખતે રત્નાવળી રાણી આ બાળાને લઇને પોતાના ભાઇ અને તાપસોના કુળપતિ ગાલવ મુનિના આશ્રમમાં નાસી આવી. એક સમયે કોઇ દિવ્ય જ્ઞાની મુનિ અહીં આવી ચઢ્યા. તેને ગાલવ તાપસે પૂછ્યું કે 'આ પદ્માકુમારીનો પતિ કોણ થશે?' એટલે તે મહામુનિએ કહ્યું કે—"વજ્રબાહુ રાજાનો ચક્રવર્તી પુત્ર અશ્વથી હરાઇને અહીં આવશે, તે આ બાળાને પરણશે." તે સાંભળી રાજાએ મનમાં વિચાર્યું કે 'વક્રાશ્વ જે મને અ.ીં અકસ્માત્ હરી લાવ્યો, તે વિધિએ આ રમણીની સાથે મેળવવાનો ઉપાયજ રચેલો હશે.' આ પ્રમાણે વિચારીને રાજાએ કહ્યું કે 'ભદ્રે! તે કુળપતિ ગાલવ મુનિ હાલ કયાં છે? તેમનાં દર્શનથી મને વિશેષ આનંદ ઉત્પન્ન થશે.' તે બોલી—'પૂર્વોક્ત મહામુનિએ આજે અહીંથી વિહાર કર્યો છે, તેથી તે મુનિને વળાવવા માટે ગાલવ મુનિ ગયેલા છે. તે હમણાં તેમને નમીને અહીં આવશે.' તેવામાં 'હે નંદા! પદ્માને અહીં લાવ, કુળપતિને આવવાનો સમય થયો છે.' આ પ્રમાણે એક વૃદ્ધ તાપસીએ કહ્યું. તે વખતે ઘોડાની ખરીઓના અવાજથી પોતાના સૈન્યને આવેલું જાણીને રાજાએ કહ્યું કે 'તમે જાઓ, હું પણ આ સૈન્યના ક્ષોભથી આશ્રમની રક્ષા કરૂં.' પછી નંદા સખી સુવર્ણબાહુ રાજાને વાંકી ગ્રીવાથી અવલોકતી પદ્માને ત્યાંથી માંડમાંડ લઇ ગઇ.

કુળપતિ આવ્યા એટલે નંદાએ તેમને અને રત્નાવળીને હર્ષથી સુવર્ણબાહુ રાજાનો વૃત્તાંત કહી જણાવ્યો. તે સાંભળી ગાલવઋષિ બોલ્યા કે 'તે મુનિનું જ્ઞાન ખરેખરૂં પ્રતીતિવાળું સિદ્ધ થયું. મહાત્મા જૈનમુનિઓ કદિ પણ મૃષા ભાષણ કરતા નથી. હે બાળાઓ! એ રાજા અતિથિ હોવાથી પૂજ્ય છે; વળી રાજા વર્ણાશ્રમના ગુરૂ કહેવાય છે અને આપણી પદ્માના તો પતિ થવાના છે, માટે ચાલો, આપણે પદ્માને સાથે લઇને તેની પાસે જઇએ.' પછી કુળપતિ ગાલવ રત્નાવળી, પદ્મા અને નંદાને સાથે લઇને રાજા પાસે ગયા. રાજાએ ઉભા થઇને તેમનો સત્કાર કર્યો. રાજાએ કહ્યુ કે—'હું તમારાં દર્શન કરવાને ઉત્કંઠિત હતો અને મારે તમારી પાસે આવવુંજ જોઇએ, તે છતાં તમે પોતે અહીં કેમ આવ્યા?' ગાલવ બોલ્યા—'બીજા પણ જો કોઇ અમારે આશ્રમે આવે તો તે અમારે અતિથિપણાથી પૂજ્ય છે, તેમાં પણ તમે તો વિશેષ પૂજ્ય છો. આ પદ્મા જે મારી ભાણેજ છે તેને જ્ઞાનીએ તમારી પત્ની કહેલી છે. તેના પુણ્યયોગે તમે અહીં આવી ચઢ્યા છો, માટે હવે આ બાળાનું પાણિગ્રહણ કરો.' આવાં ગાલવમુનિનાં વચનથી

જાણે બીજી પદ્મા (લક્ષ્મી) હોય તેવી પદ્માને સુવર્ણબાહુ ગાંધર્વવિવાહથી પરણ્યા. પછી રત્નાવળીએ હર્ષિત ચિત્તવાળા સુવર્ણબાહુને કહ્યું કે 'હે રાજન્ ! તમે આ પદ્માના હૃદયકમળમાં સૂર્ય જેવા સદા થઇર હો.'

એ સમયે રત્નાવળીનો પદ્મોત્તર નામે એક સાપત્ન પુત્ર હતો, તે ખેચરપતિ કેટલીક ભેટ લઇ વિમાનોથી આકાશને આચ્છાદન કરતો તે પ્રદેશમાં આવ્યો. રત્નાવળીએ તેને બધી હકીકત નિવેદન કરવાથી તે સુવર્ણબાહુને નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને કહેવા લાગ્યો, "હે દેવ ! આ તમારો વૃત્તાંત જાણીને હું તમને સેવવાને માટેજ અહીં આવ્યો છું, માટે હે રાજન્ ! મને આજ્ઞા આપો, અને હે પ્રતાપી ! વૈતાઢ્ય ગિરિ ઉપર મારું નગર છે, ત્યાં આપ પધારો. ત્યાં આવવાથી વિદ્યાધરોની સર્વ ઐશ્વર્યલક્ષ્મી આપને પ્રાપ્ત થશે." તેના અતિ આગ્રહથી રાજાએ તેનું વચન સ્વીકાર્યું, એ સમયે પદ્માએ પોતાની માતાને નમન કરીને ગદ્ગદ વાણીએ કહ્યું કે 'હે માતા ! હવે મારે પતિ સાથે જવું પડશે, કેમકે એમના સિવાય મારૂં હવે બીજું સ્થાન હોયજ નહીં, માટે કહો કે હવે ફરીવાર તમે ક્યારે મળશો ? આ બંધુ જેવાં ઉદ્યાનવૃક્ષોને, પુત્ર સમાન મૃગશિશુઓને અને આ બહેનો જેવી મુનિકન્યાઓને મારે છોડવી પડશે. આ વ્હાલો મયૂર મેઘ વર્ષતાં પડ્જ સ્વર બોલી પોતાનું તાંડવ હવે કોની આગળ બતાવશે? આ બોરસલી, અશોક અને આંબાનાં વૃક્ષોને વાછડાને ગાયોની જેમ મારા વિના પયપાન કોણ કરાવશે?' રત્નાવળી બોલી– 'વત્સે ! તું એક ચક્રવર્તી રાજાની પત્ની થઇ છે, તો હવે ધિક્કારભરેલા આ વનવાસના વૃત્તાંતને ભૂલી જજે; અને આ પૃથ્વીના ઇંદ્ર ચક્રવર્તી રાજાને અનુસરજે, તેથી તું તેની પટ્ટરાણી થઇશ. આવા હર્ષને વખતે હવે તું શોક કરવો છોડી દે.' આ પ્રમાણે કહી તેણીના મસ્તકપર ચુંબન કરી, ભરપૂર આલિંગન કરી અને ઉત્સંગમાં બેસાડીને રત્નાવળીએ શિખામણ આપવા માંડી કે "હે વત્સે ! હવે તું પતિગૃહમાં જાય છે, તેથી ત્યાં હમેશાં પ્રિયંવદા થજે, પતિના જમ્યા પછી જમજે, અને તેના સુતા પછી સુજે. ચક્રવર્તીની બીજી સ્ત્રીઓ કે જે તારે સપત્ની (શોકયો) થાય, તે કદિ સાપત્ન ભાવ બતાવે, તોપણ તું તેમને અનુકૂળજ રહેજે, કેમકે 'મહત્તવાળા જનોની એવી યોગ્યતા છે.' હે વત્સે ! હમેશાં મુખ આડું વસ્ત્ર રાખી, નીચી દૃષ્ટિ કરી પોયણીની જેમ અસૂર્યપશ્યા (સૂર્યને પણ નહીં જોનારી) થજે. હે પુત્રી ! સાસુનાં ચરણકમળની સેવામાં હંસી થઇને રહેજે, અને કદિ પણ હું ચક્રવર્તિપત્ની છું એવો ગર્વ કરીશ નહીં. તારી સપત્નીના સંતાનને સર્વદા પોતાનાજ પુત્ર માનજે, અને તેઓને પોતાના સંતાનની જેમ પોતાના ખોળારૂપ શય્યામાં સુવાડજે." આ પ્રમાણે પોતાની માતાનાં અમૃત જેવાં શિક્ષાવચનોનું કર્ણાંજલિવડે પાન કરી નમીને તેની રજા લીધી. પછી તે પોતાના પતિની અનુચરી થઇ. પદ્મોત્તર વિદ્યાધરે પોતાની માતા રત્નાવળીને પ્રણામ કરીને ચક્રવર્તીને કહ્યું કે 'હે સ્વામિન્ ! આ મારા વિમાનને અલંકૃત કરો.' પછી ગાલવ મુનિની રજા લઇ સુવર્ણબાહુ રાજા પોતાના પરિવાર સહિત પદ્મોત્તરના વિમાનમાં બેઠા. પદ્મોત્તર પોતાની બહેન પદ્મા

સહિત સુવર્ણબાહુને વૈતાઢ્ય ગિરિ ઉપર પોતાના રત્નપુર નગરમાં લઈ ગયો. ત્યાં દેવતાના વિમાન જેવો એક રત્નજડિત મહેલ અનેક ખેચરો યુક્ત સુવર્ણબાહુને રહેવા માટે સોંપ્યો અને પોતે હમેશાં દાસની જેમ તેમની પાસેજ રહીને તેમની આજ્ઞા ઉઠાવવા લાગ્યો. તેમજ સ્નાન, ભોજનાદિકવડે તેમની યોગ્ય સેવા ભક્તિ કરવા લાગ્યો. ત્યાં રહીને સુવર્ણબાહુએ પોતાની અત્યંત પુણ્યસંપત્તિથી બંને શ્રેણીમાં રહેનારા સર્વ વિદ્યાધરોનું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કર્યું, અને વિદ્યાધરોની ઘણી કન્યાઓને પરણ્યા. વિદ્યાધરોએ સર્વ વિદ્યાધરોના ઐશ્વર્ય ઉપર તેમનો અભિષેક કર્યો. પછી પદ્મા વિગેરે પોતાના પરણેલી સર્વ ખેચરીઓને સાથે લઇ સુવર્ણબાહુ પરિવાર સહિત પોતાના નગરમાં ગયા. સુવર્ણબાહુ રાજાને પૃથ્વીપર રાજ્ય કરતાં અનુક્રમે ચૌદ રત્નો પ્રાપ્ત થયાં. દેવતાઓએ પણ સેવેલા સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તીએ ચક્રરત્નના માર્ગને અનુસરીને ષટ્ખંડ પૃથ્વીમંડળને લીલામાત્રમાં સાધી લીધું. પછી સૂર્યની જેમ પોતાના તેજથી સર્વના તેજને ઝાંખા કરતા સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તી વિચિત્ર ક્રીડાથી ક્રીડા કરતા આનંદમાં રહેવા લાગ્યા.

એક વખતે ચક્રવર્તી મહેલ ઉપર બેઠા હતા, તેવામાં આકાશમાંથી દેવતાના વૃંદને ઉતરતું અને નીચે જતું જોયું. તે જોઈને તેને વિસ્મય થયો. તે વખતેજ તેના સાંભળવામાં આવ્યું કે 'જગન્નાથ તીર્થંકર સમવસર્યા છે.' તે સાંભળતાંજ શ્રદ્ધાબદ્ધ મનવાળા ચક્રવર્તી તેમને વાંદવા ગયા. ત્યાં જઇ, પ્રભુને વાંદી, યોગ્ય સ્થાને બેસી તેમની પાસેથી અકસ્માત્ અમૃતના લાભ જેવી દેશના સાંભળી. પછી ઘણા ભવ્ય પ્રાણીઓને પ્રતિબોધ આપી પ્રભુએ ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કર્યો, અને સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તી પોતાના સ્થાનમાં આવ્યા. પછી તીર્થંકરની દેશના સાંભળવાને આવેલા દેવતાઓને વારંવાર સંભારીને 'મેં કોઇવાર આવા દેવતા જોયા છે' એવો ઉહાપોહ કરતાં તેમને જાતિસ્મરણ ઉત્પન્ન થયું. એટલે તે ચિંતવવા લાગ્યા કે "જ્યારે હું મારા પૂર્વ ભવ જોઉં છું, ત્યારે પ્રત્યેક મનુષ્યભવમાં પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ હજુ સુધી મારા ભવનો અંત આવ્યો નથી. જે દેવેંદ્રપણાને પ્રાપ્ત થયો હોય, તે પ્રાણી મનુષ્યપણામાં પણ પાછો તૃપ્તિ પામે છે. અહો ! કર્મથી જેનો સ્વભાવ ઢંકાઇ ગયો છે એવા આત્માને આ શો મોહ થયો છે ? જેમ માર્ગ ભૂલેલો મુસાફર ભ્રાંત થઇને બીજે માર્ગે જાય છે, તેમ મોક્ષમાર્ગને ભૂલી ગયેલો પ્રાણી પણ સ્વર્ગ, મર્ત્ય, તિર્યંચ અને નરકગતિમાં ગમનાગમન કર્યા કરે છે, માટે હવે હું માત્ર મોક્ષમાર્ગને માટેજ વિશેષ પ્રયત્ન કરીશ, કેમકે સામાન્ય પ્રયોજનમાં પણ કંટાળો પામવો નહીં, તેજ કલ્યાણનું મૂળ છે." આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને સુવર્ણબાહુ ચક્રવર્તીએ પોતાના પુત્રને રાજ્યપર બેસાડ્યો. તે સમયે શ્રી જગન્નાથ જિનેશ્વર પણ વિહાર કરતા કરતા ત્યાં પધાર્યા. સુવર્ણબાહુએ તત્કાળ પ્રભુ પાસે જઇને દીક્ષા લીધી, અને ઉગ્ર તપસ્યા કરીને અનુક્રમે ગીતાર્થ થયા. પછી અર્હંત ભક્તિ વિગેરે કેટલાંક સ્થાનકોને સેવીને તે સદ્બુદ્ધિ સુવર્ણબાહુ મુનિએ તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું.

એક વખતે વિહાર કરતા તે મુનિ ક્ષીરગિરિની પાસે આવેલી વિવિધ પ્રકારનાં

હિંસક પ્રાણીઓથી ભયંકર એવી ક્ષીરવર્ણા નામની અટવીમાં આવ્યા. ત્યાં તેજથી સૂર્ય જેવા સુવર્ણબાહુ મુનિ સૂર્યની સન્મુખ દૃષ્ટિ સ્થિર રાખી કાયોત્સર્ગ કરીને આતાપના લેવા લાગ્યા. તે વખતે પેલો કુરંગક ભિલ્લ નરકમાંથી નીકળી તેજ પર્વતમાં સિંહ થયો હતો, તે ભમતો ભમતો દૈવયોગે ત્યાં આવી ચઢ્યો. આગલે દિવસે પણ ભક્ષ્ય મળેલું નહીં હોવાથી તે ક્ષુધાતુર હતો. તેવામાં યમરાજના જેવા તે સિંહે આ મહર્ષિને દૂરથી જોયા. પૂર્વ જન્મના વૈરથી મુખને ફાડતો અને પુંછના પછાડવાથી પૃથ્વીને ફોડતો હોય તેવો તે ક્ષુદ્ર પંચાનન મુનિ ઉપર ધસી આવ્યો. કાન અને કેશવાળી ઉંચી કરી, ગર્જનાથી ગિરિગુહાને પૂરતા તેણે મોટી ફાળ ભરીને મુનિ ઉપર થાપો માર્યો. સિંહના ઉછળીને આવ્યા અગાઉ દેહ ઉપર પણ આકાંક્ષા રહિત એવા તે મુનિએ તત્કાળ ચતુર્વિધ આહારનાં પચ્ચખ્ખાણ કરી લીધાં. આલોચના કરી, સર્વ પ્રાણીને ખમાવ્યાં, અને સિંહના ઉપર હૃદયમાં કિંચિત્ પણ વિકાર લાવ્યા વગર ધર્મધ્યાનમાં સ્થિત રહ્યા. પછી કેશરીસિંહે વિદીર્ણ કરેલા તે મુનિ મૃત્યુ પામીને દશમા દેવલોકમાં મહપ્રભ નામના વિમાનને વિષે વીશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવતા થયા. પેલો સિંહ મૃત્યુ પામીને દશ સાગરોપમની સ્થિતિએ ચોથા નરકમાં ગયો, અને પાછો તિર્યંચ યોનિમાં આવી બહુ પ્રકારની વેદનાને ભોગવવા લાગ્યો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रसूरिविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये नवमे पर्वणि श्रीपार्श्वनाथपूर्वभवनवकवर्णनो नाम द्वितियः सर्गः

॥ इति श्रीपार्श्वनाथपूर्वभवनवकं समाप्तम् ॥

सर्ग ३ जो

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો જન્મ, કૌમારવય, દીક્ષાગ્રહણ અને કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ.

પૂર્વોક્ત સિંહનો જીવ અસંખ્ય ભવોમાં દુઃખનો અનુભવ કરતો અન્યદા કોઈ ગામડામાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણને ઘેર પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો, તેનો જન્મ થતાંજ તેનાં માતાપતા અને ભ્રાતા વિગેરે સર્વ મૃત્યુ પામી ગયાં. લોકોએ કૃપાથી તેને જીવાડ્યો અને તેનું ક(મ)ઠ એવું નામ પાડ્યું. બાલ્યવયને ઉલ્લંઘન કરીને તે યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયો, પરંતુ નિરંતર દુઃખી સ્થિતિને ભોગવતો અને લોકોથી હેરાન થતો તે માંડમાંડ ભોજન પામતો હતો. એક વખતે ગામના ધનાઢ્યોને રત્નાલંકારને ધારણ કરતા જોઈ તેને તત્કાળ વૈરાગ્ય આવ્યો. તેણે ચિંતવ્યું કે 'હજારોના પેટને ભરનારા અને વિવિધ આભૂષણને ધારણ કરનારા આ ગૃહસ્થો દેવતા જેવા લાગે છે, તેથી હું ધારું છું કે તે પૂર્વ જન્મના તપનુંજ ફળ છે. હું માત્ર ભોજનની અભિલાષા કરતો આટલો દુઃખી થાઉં છું, માટે મેં પૂર્વે કાંઇ

તપ કરેલું જણાતું નથી, તેથી જરૂર આ ભવમાં તપ આચરૂં.' આવો વિચાર કરીને તે કમઠે તાપસવ્રત ગ્રહણ કર્યું, અને કંદમૂળાદિકનું ભોજન કરતો પંચાગ્નિ તપ કરવા લાગ્યો.

આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રના આભૂષણ જેવી ગંગાનદી પાસે વારાણસી નામે નગરી છે. તે નગરમાં ચૈત્યોની ઉપર ગંગાના કલ્લોલ જેવી ધ્વજાઓ અને પદ્મકોશ જેવા સુવર્ણના કુંભો શોભે છે. તે નગરીના કીલ્લા ઉપર અર્ધ રાત્રે જ્યારે પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર આવે છે, ત્યારે તે જોનારને રૂપાના કાંગરાનો ભ્રમ કરાવે છે. ઇંદ્રનીલ મણિથી બાંધેલી ત્યાંના વાસગૃહોની ભૂમિમાં અતિથિઓની સ્ત્રીઓ જળની બુદ્ધિથી હાથ નાખે છે, એટલે તેમનું ઉપહાસ્ય થાય છે. તે નગરનાં ચૈત્યોમાં સુગંધી ધુપોનો ધુમ્ર એટલો બધો પસર્યા કરે છે કે જાણે દષ્ટિદોષ ન લાગવા માટે નીલ વસ્ત્ર બાંધ્યુ હોય તેમ જણાય છે. સંગીતમાં થતા મુરજ શબ્દોથી તે નગરમાં મેઘના ધ્વનિની શંકા કરતા મયૂરો હમેશાં વર્ષાઋતુની જેમ કેકાવાણી બોલ્યા કરે છે.

એવી સુશોભિત વારાણસી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશને વિષે **અશ્વસેન** નામે રાજા થયા. તેમણે અશ્વસેનાથી દિશાઓના ભાગને રણાંગણ જેવા કર્યા હતા. તે રાજા સદાચારરૂપ નદીને ઉત્પન્ન થવાના ગિરિ હતા, ગુણરૂપ પક્ષીઓનો આશ્રયવૃક્ષ હતા અને પૃથ્વીમાં લક્ષ્મીરૂપી હાથિણીના બંધનસ્તંભ તુલ્ય હતા. રાજાઓમાં પુંડરીક જેવા તે રાજાની આજ્ઞાને સર્પ જેવા દુરાચારી રાજાઓ પણ ઉલ્લંઘન કરી શકતા નહીં. તે રાજાને સર્વ સ્ત્રીઓમાં શિરોમણી અને સપત્નીઓમાં અવામા **વામાદેવી** નામે પટ્ટરાણી હતી. તે પોતાના પતિના યશ જેવું નિર્મળ શીળ ધારણ કરતી હુતી, અને સ્વાભાવિક પવિત્રતાથી જાણે બીજી ગંગા હોય તેવી જણાતી હતી. આવા ગુણોથી વામાદેવી રાણી પતિને અતિ વલ્લભ હતી, તથાપિ એ વલ્લભપણું જરા પણ બતાવતી નહિ, એટલે તે સંબંધી અભિમાન ધરાવતી નહીં.

અહીં પ્રાણત કલ્પમાં ઉત્તમ દેવસમૃદ્ધિ ભોગવી સુવર્ણબાહુ રાજાના જીવે પોતાનું દેવ સંબંધી આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું. પછી ચૈત્રમાસની કૃષ્ણ ચતુર્થીએ વિશાખા નક્ષત્રમાં ત્યાંથી ચ્યવીને તે દેવ અર્ધ રાત્રે વામાદેવીના ઉદરમાં અવતર્યો. તે સમયે વામાદેવીએ તીર્થંકરના જન્મને સૂચવનારાં ચૌદ મહા સ્વપ્ન મુખમાં પ્રવેશ કરતાં જોયાં. ઇંદ્રોએ, રાજાએ અને તદ્વેત્તા સ્વપ્નપાઠકોએ સ્વપ્નની વ્યાખ્યા કહી બતાવી; તે સાંભળી હર્ષ પામેલા દેવી તે ગર્ભ ધારણ કરતા સુખે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. અનુક્રમે પૌષ માસની કૃષ્ણ દશમીએ અનુરાધા નક્ષત્રમાં રત્નને જેમ વિદુરગિરિની ભૂમિ પ્રસવે તેમ વામાદેવીએ સર્પના લાંછનવાળા નીલવર્ણી પુત્રને જન્મ આપ્યો. તત્કાળ છપ્પન દિક્કુમારીઓએ આવી અર્હત પ્રભુનુ અને તેમની માતાનું સૂતિકાકર્મ કર્યું. પછી શક્રેંદ્રે ત્યાં આવી દેવીને અવસ્વાપિની નિદ્રા આપી, તેમના પડખામાં પ્રભુનું પ્રતિબિંબ સ્થાપિત કરી, પોતે પાંચ રૂપ વિકુર્વ્યાં. તેમાં એક રૂપે પ્રભુને લીધા, બે રૂપે ચામર ધારણ કર્યા, એક રૂપે પ્રભુના

૧ પ્રિય-અનિષ્ટ નહીં

ઉપર છત્ર ધર્યું અને એક રૂપે વજ્ર ઉછાળતા સુંદર ચાલે ચાલતા અને વાંકી ગ્રીવાવડે પ્રભુના મુખ તરફ દૃષ્ટિ રાખતા ઉતાવળે મેરૂગિરિ તરફ ચાલ્યા. ક્ષણવારમાં મેરૂગિરિની અતિપાંડુકબલા નામની શિલા ઉપર પહોંચ્યા. ત્યાં પ્રભુને ઉત્સંગમાં લઈને શક્રેંદ્ર સિંહાસનપર બેઠા. તે વખતે અચ્યુત વિગેરે ત્રેસઠ ઇંદ્રો પણ સત્વર ત્યાં આવ્યા, અને તેમણે વિધિપૂર્વક પ્રભુનો જન્માભિષેક કર્યો. પછી સૌધર્મેન્દ્રે ઈશાનેંદ્રના ઉત્સંગમાં પ્રભુને બેસાડીને વૃષભના શૃંગમાંથી નીકળતા જળવડે સ્નાન કરાવ્યું. પછી ચંદનાદિકથી પ્રભુનું અર્ચન કરી અંજલિ જોડીને ઈંદ્રે પવિત્ર સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો.

"પ્રિયંગુ વૃક્ષની જેવા નીલવર્ણવાળા, જગતના પ્રિય હેતુભૂત અને દુસ્તર સંસારરૂપ સાગરમાં સેતુરૂપ એવા તમને હું નમસ્કાર કરૂં છું. જ્ઞાનરૂપી રત્નના કોશ (ભંડાર) રૂપ, વિકસિત કમળ જેવી કાંતિવાળા અને ભવ્ય પ્રાણીરૂપ કમળમાં સૂર્ય જેવા હે ભગવંત ! હું આપને નમસ્કાર કરૂં છું. ફળદાયક એવાં એક હજાર ને આઠ નરલક્ષણને ધારણ કરનારા અને કર્મરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં ચંદ્ર જેવા તમને મારો નમસ્કાર છે. ત્રણ જગતમાં પવિત્ર, જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય ધારણ કરનાર, કર્મરૂપ સ્થળને ખોદવામાં ખનિત્ર [1]સમાન અને શ્રેષ્ઠ ચારિત્રના ધારક એવા તમને મારો નમસ્કાર છે. સર્વ અતિશયના પાત્ર, અતિ દયાવાન્ અને સર્વ સંપત્તિના કારણભૂત એવા હે પરમાત્મન્ ! તમને મારો નમસ્કાર છે. કષાયને દૂર કરનાર, કરૂણાના ક્ષીરસાગર અને રાગદ્વેષથી વિમુક્ત એવા હે મોક્ષગામી પ્રભુ ! તમને મારો નમસ્કાર છે. હે પ્રભુ ! જો તમારા ચરણની સેવાનું ફળ હોય તો તે ફળવડે તમારી ઉપર ભવોભવમાં મને ભક્તિભાવ પ્રાપ્ત થજો." આવી રીતે પ્રભુની સ્તુતિ કરીને તેમને લઇ વામાદેવીના પડખામાં મૂક્યા, અને તેમને આપેલી અવસ્વાપિની નિદ્રા અને પાસે મૂકેલું પ્રતિબિંબ હરી લઇ ઇંદ્ર પોતાને સ્થાનકે ગયા.

અશ્વસેન રાજાએ પ્રાતઃકાળે કારાગૃહમોક્ષપૂર્વક[2]તેમનો જન્મોત્સવ કર્યો. જ્યારે પ્રભુ ગર્ભમાં હતા, ત્યારે માતાએ એકદા કૃષ્ણ પક્ષની રાત્રીએ પણ પડખે થઈને એક સર્પને જતો જોયો હતો, પછી તે વાર્ત્તા તરતજ પતિને કહી હતી, તે સંભારીને અને એ ગર્ભનોજ પ્રભાવ હતો એમ નિર્ણય કરીને રાજાએ કુમારનું પાર્શ્વ એવું નામ પાડ્યું. ઇંદ્રે આજ્ઞા કરેલી અપ્સરારૂપ ધાત્રીઓએ લાલિત કરેલા જગત્પતિ રાજાઓને ખોળે ખોળે સંચરતા વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. અનુક્રમે નવ હસ્ત ઉંચી કાયાવાળા થઈને કામદેવને ક્રીડા કરવાના ઉપવન જેવા અને મૃગાક્ષીઓને કામણ કરનારા યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયા. જાણે નીલમણિના સારથી કે નીલોત્પલની લક્ષ્મીથી બનેલા હોય તેમ પાર્શ્વપ્રભુ કાયાની નીલ કાંતિવડે શોભવા લાગ્યા. મોટી શાખાવાળા વૃક્ષની જેમ મોટી ભુજાવાળા અને મોટા તટવાળા ગિરિની જેમ વિશાળ વક્ષઃસ્થળવાળા પ્રભુ વિશેષ શોભવા લાગ્યા. હસ્તકમળ, ચરણકમળ, વદનકમળ અને નેત્રકમળવડે અશ્વસેનના કુમાર વિકસ્વર થયેલાં

૧ ખોદવાનું હથિયાર ૨ કેદીઓને છોડી દેવા.

કમળોના વનવડે મોટો દ્રહ શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા. તેમજ વજ્ર જેવા દૃઢ, સર્પના લાંછનવાળા અને વજ્રના મધ્ય ભાગ સમાન કૃશ ઉદરવાળા પ્રભુ વજ્રઋષભનારાચ સંહનનને ધારણ કરતા શોભવા લાગ્યા. પ્રભુનું આવું સ્વરૂપ જોઇને સ્ત્રીઓ ચિંતવન કરતી કે 'આ કુમાર જેમના પતિ થશે તે સ્ત્રી આ પૃથ્વીમાં ધન્ય છે.'

એક વખતે અશ્વસેન રાજા સભામાં બેસી જિનધર્મની કથામાં તત્પર હતા તેવામાં પ્રતીહારે આવીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'હે નરેશ્વર! સુંદર આકૃતિવાળો કોઇ પુરૂષ દ્વારે આવ્યો છે, તે સ્વામીને કાંઇક વિજ્ઞપ્તિ કરવાને ઈચ્છે છે, માટે પ્રવેશની આજ્ઞા આપીને તેનાપર પ્રસન્ન થાઓ.' રાજાએ કહ્યું 'તેને સત્વર પ્રવેશ કરાવ.' "ન્યાયી રાજાઓ પાસે આવીને સર્વે વિજ્ઞપ્તિ કરે છે." દ્વારપાળે તેને પ્રવેશ કરાવ્યો, એટલે તેણે પ્રથમ રાજાને નમસ્કાર કર્યો અને પછી પ્રતીહારે બતાવેલા આસન ઉપર તે બેઠો. રાજાએ પૂછ્યું કે "હે ભદ્ર! તમે કોના સેવક છો? કોણ છો? અને શા કારણે અહીં મારી પાસે આવ્યા છો?" તે પુરૂષ બોલ્યો–"હે સ્વામિન્! આ ભરતક્ષેત્રમાં લક્ષ્મીઓના ક્રીડાસ્થાન જેવું કુશસ્થળ નામે એક નગર છે. તે નગરમાં શરણાર્થીને કવચરૂપ અને યાચકોને કલ્પવૃક્ષરૂપ નરવર્મા નામે પરાક્રમી રાજા હતા. તે પોતાના સીમાડાના ઘણા રાજાઓને સાધી પ્રલયકાળના સૂર્યની જેમ તીવ્ર તેજથી પ્રકાશતા હતા. જૈનધર્મમાં તત્પર એ રાજાએ મુનિરાજની સેવામાં સદા ઉદ્યત રહીને અખંડ ન્યાય અને પરાક્રમથી ચિરકાળ પોતાના રાજ્યનું પાલન કર્યું. પછી સંસારથી ઉદ્વેગ પામી રાજ્યલક્ષ્મીને તૃણવત્ છોડી દઇ, સુસાધુ ગુરૂની પાસે તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી." તે પુરૂષે આટલી અર્ધ વાર્તા કહી, ત્યાં તો ધાર્મિકવત્સલ અશ્વસેન રાજા હર્ષ પામી સભાસદોને હર્ષ પમાડતા વચમાં બોલી ઉઠ્યા કે 'અહો! નરવર્મા રાજા કેવા વિવેકી અને ધર્મજ્ઞ છે કે જેણે રાજ્યનો તૃણવત્ ત્યાગ કરી વ્રત ગ્રહણ કર્યું. રાજાઓ પ્રાણસંશયમાં પડી, મોટા યુદ્ધના વિવિધ ઉદ્યમ આચરીને જે રાજ્યને મેળવે છે, તે રાજ્ય પ્રાણાંતે પણ તજવું મુશ્કેલ છે. પોતાની અને સંપત્તિથી પ્રાણ જેવા વહાલા પુત્રાદિકની જ રક્ષા કરવામાં આવે છે, તેઓને તજવા તે પણ પ્રાણીઓને અશક્ય છે. તે સર્વને રાજા નરવર્માએ સંસાર છોડવાની ઇચ્છાથી એક સાથે છોડી દીધા, તેથી તેને પૂરી સાબાશી ઘટે છે. હે પુરૂષ! તારી વાત આગળ ચલાવ.' તે પુરૂષ બોલ્યો કે–"તે નરવર્માના રાજ્ય ઉપર હાલ તેમના પુત્ર પ્રસેનજિત્ નામે રાજા છે. તે સેનારૂપ સરિતાઓના સાગર જેવા છે. તેને પ્રભાવતી નામે એક પુત્રી છે, જે યૌવનને પ્રાપ્ત થયેલી હોવાથી ભૂમિપર આવેલી દેવકન્યા હોય તેવી અદ્વૈત રૂપને ધારણ કરનારી છે. વિધાતાએ ચંદ્રના ચૂર્ણથી તેનું મુખ, કમળથી નેત્ર, સુવર્ણ રજથી શરીર, રક્તકમળથી હાથ પગ, કદલીગર્ભથી ઉરૂ, શોણમણિથી નખ અને મૃણાલથી ભુજદંડ રચ્યા હોય તેમ દેખાય છે. અદ્વૈત રૂપલાવણ્યવતી તે બાળાને યૌવનવતી જોઇને પ્રસેનજિત્ રાજા તેણીના યોગ્ય વરને માટે ચિંતાતુર થયા, તેથી તેમણે રાજાઓના ઘણા કુમારોની તપાસ કરી, પણ કોઇ પોતાની પુત્રીને યોગ્ય જોવામાં આવ્યો

નહીં. એક વખતે પ્રભાવતી સખીઓની સાથે ઉદ્યાનમાં આવી. ત્યાં કિન્નરોની સ્ત્રીઓનાં મુખથી આ પ્રમાણે એક ગીત તેના સાંભળવામાં આવ્યું, ' શ્રી વારાણશીના સ્વામી અશ્વસેન રાજાના પુત્ર શ્રી પાર્શ્વનાથકુમાર રૂપલાવણ્યની સંપત્તિથી જય પામે છે. જે સ્ત્રીના તે ભર્ત્તા થશે તે સ્ત્રી આ જગતમાં જયવતી છે. તેવા પતિ મળવા દુર્લભ છે, કારણ કે એવો પુણ્યનો ઉદય કયાંથી હોય ? ' આ પ્રમાણે શ્રી પાર્શ્વનાથનું ગુણ કીર્ત્તન સાંભળી, પ્રભાવતી તન્મય થઇને તેમના રાગને વશ થઇ ગઈ. તે વખતે પાર્શ્વકુમારે રૂપથી કામદેવને જીતી લીધો છે, તેનું વૈર લેતો હોય તેમ તેની પર અનુરાગવાળી પ્રભાવતીને તે નિર્દયતાથી બાણવડે પ્રહાર કરવા લાગ્યો. બીજી વ્યથા અને લજ્જાને છોડી દઈને હરિણીની જેમ પ્રભાવતી તે ગીતનેજ વારંવાર એકમનથી સાંભળવા લાગી, તેથી સખીઓએ તેનો પાર્શ્વકુમાર ઉપરનો રાગ જાણી લીધો. ચતુર જનથી શું ન જાણી શકાય ? કિન્નરીઓ તો ઉડીને ચાલી ગઈ, પરંતુ પ્રભાવતી તો કામને વશ થઇ ચિરકાળ શૂન્ય મને ત્યાંજ બેસી રહી. એટલે બુદ્ધિમતી તેની સખીઓ મનવડે યોગિનીની જેમ પાર્શ્વકુમારનું ધ્યાન કરતી તેને યુકિતવડે સમજાવીને ઘેર લાવી. ત્યારથી તેનું ચિત્ત પાર્શ્વકુમારમાં એવું લીન થયું કે તેને પોશાક અગ્નિ જેવો લાગવા માંડ્યો, રેશમી વસ્ત્ર અંગારા જેવા લાગવા માંડ્યાં અને હાર ખડ્ગની ધાર જેવો જણાવા લાગ્યો. તેના અંગમાં જળની પસલીને પણ પચાવે તેવો તાપ નિરંતર રહેવા લાગ્યો અને પ્રસ્થ પ્રમાણ ધાન્ય રંધાય તેવા કટાહને પણ પૂરે તેટલી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. કામાગ્નિથી જર્જર થયેલી તે બાળા પ્રભાતે, પ્રદોષે, રાત્રે કે દિવસે સુખ પામતી નહોતી. પ્રભાવતીની આવી સ્થિતિ જાણીને સખીઓએ તે વૃત્તાંત તેના રક્ષણને માટે તેનાં માતપિતાને જણાવ્યો. પુત્રીને પાર્શ્વકુમાર ઉપર અનુરક્ત થયેલી જાણી, તેને આશ્વાસન આપવાના હેતુથી તેઓ વારંવાર આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે–'પાર્શ્વકુમાર ત્રણ જગતમાં શિરોમણિ છે; અને આપણી સદ્ગુણી દુહિતાએ પોતાને યોગ્ય તે વર શોધી લીધો છે' તેથી આપણી પુત્રી મહાશય જનોમાં અગ્રેસર જેવી છે. ' આવાં માતાપિતાનાં વચનથી મેઘધ્વનિવડે મયૂરીની જેમ પ્રભાવતી હર્ષ પામવા લાગી; અને કાંઇક સ્વસ્થ થઇને પાર્શ્વકુમારના નામરૂપ જાપમંત્રને યોગિનીની જેમ આંગળીપર ગણતી ગણતી આશાવડે દિવસોને નિર્ગમન કરવા લાગી; પરંતુ બીજના ચંદ્રની રેખાની જેમ તે એવી તો કૃશ થઈ ગઇ કે જાણે કામદેવના ધનુષ્યની બીજી યષ્ટિ હોય તેવી દેખાવા લાગી. દિવસે દિવસે તે બાળાને અતિ વિધુર થતી જોઇને તેનાં માતાપિતાએ તેને પાર્શ્વકુમારની પાસે સ્વયંવરા તરીકે મોકલવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એ ખબર કલિંગાદિ દેશોના નાયક યવન નામે અતિ દુર્દાંત રાજાએ જાણ્યા, એટલે તે સભા વચ્ચે બોલ્યો કે 'હું છતાં પ્રભાવતીને પરણનાર પાર્શ્વકુમાર કોણ છે ? અને તે કુશસ્થળનો પતિ કોણ છે કે જે મને પ્રભાવતી ન આપે ? જો યાચકની જેમ કોઇ તે વસ્તુ લઇ જશે, તો વીરજનો તેઓનું સર્વસ્વ ખુંચી લેશે. ' આ પ્રમાણે કહીને અનન્ય પરાક્રમવાળા તે યવને ઘણું સૈન્ય લઈ કુશસ્થળ પાસે આવીને તેની ફરતો ઘેરો નાંખ્યો.

તેથી ધ્યાન ધરતા યોગીના શરીરમાંથી પવનની જેમ તે નગરમાંથી કોઇને પણ નીકળવાનો માર્ગ રહ્યો નહિ. એવા કષ્ટને સમયે રાજાની પ્રેરણાથી હું અર્ધરાત્રે તે નગરમાંથી ગુપ્તપણે નીકળ્યો છું. હું સાગરદત્તનો પુત્ર પુરૂષોત્તમ નામે તે રાજાનો મિત્ર છું, અને એ વૃત્તાંત કહેવાને માટેજ અહીં આવ્યો છું, માટે હવે સ્વજન અને શત્રુજનના સંબંધમાં તમને જે યોગ્ય લાગતું હોય તે કરો."

આવાં તે પુરૂષનાં વચન સાંભળી અશ્વસેન રાજા ભ્રૂકુટિથી ભયંકર નેત્ર કરીને વજ્રના નિર્ઘોષ તુલ્ય ભયંકર વચન બોલ્યા કે "અરે ! એ રાંક યવન કોણ છે ? હું છતાં પ્રસેનજિત્‌ને શો ભય છે ? કુશસ્થળની રક્ષા કરવાને માટે હુંજ તે યવનની ઉપર ચઢાઇ કરીશ." આ પ્રમાણે કહી વાસુદેવ જેવા પરાક્રમી અશ્વસેન રાજાએ રણભંભાનો નાદ કરાવ્યો. તે નાદથી તત્કાળ તેનું સર્વ સૈન્ય એકઠું થયું. તે વખતે ક્રીડાગૃહમાં રમતા પાર્શ્વકુમારે તે ભંભાનો નાદ અને સૈનિકોનો મોટો કોળાહળ સાંભળ્યો, એટલે 'આ શું ?' એમ સંભ્રમ પામી પાર્શ્વકુમાર પિતા પાસે આવ્યા, ત્યાં તો રણકાર્ય માટે તૈયાર થયેલા સેનાપતિઓને તેમણે જોયા, એટલે પાર્શ્વકુમાર પિતાને પ્રણામ કરી બોલ્યા કે 'હે પિતાજી ! જેને માટે તમારા જેવા પરાક્રમીને આવી તૈયારી કરવી પડે છે, તે શું દૈત્ય, યક્ષ, રાક્ષસ કે બીજો કોઈ તમારો અપરાધી થયો છે ? તમારા સરખો કે તમારાથી અધિક કોઇપણ મારા જોવામાં આવતો નથી.' તેમના આવા પ્રશ્નથી અંગુળીથી પુરૂષોત્તમ નામના પુરૂષને બતાવીને રાજાએ કહ્યું કે 'હે પુત્ર ! આ માણસના કહેવાથી પ્રસેનજિત્ રાજાને યવન રાજાથી બચાવવા માટે મારે જવાની જરૂર છે.' કુમારે ફરીથી કહ્યુ કે 'હે પિતા ! યુદ્ધમાં તમારી આગળ કોઈ દેવ કે અસુર પણ ટકી શકે તેમ નથી, તો મનુષ્ય માત્ર એ યવનના શા ભાર છે? પરંતુ તેની સામે આપને જવાની કાંઇ જરૂર નથી, હુંજ ત્યાં જઈશ, અને બીજાને નહીં ઓળખનારને શિક્ષા કરીશ.' રાજા બોલ્યા–'હે વત્સ ! તે કાંઇ તારો ક્રીડોત્સવ નથી. વળી કષ્ટકારી રણયાત્રા તારી પાસે કરાવવાનું મારા મનને પ્રિય લાગતું નથી. હું જાણુ છું કે મારા કુમારનું ભુજબળ ત્રણ જગતનો વિજય કરવાને સમર્થ છે, પરંતુ તું ઘરમાં ક્રીડા કરે તે જોવાથીજ મને હર્ષ થાય છે.' પાર્શ્વકુમાર બોલ્યા–"હે પિતાજી ! યુદ્ધ કરવું તે મારે ક્રીડારૂપજ છે, તેમાં જરાપણ મને પ્રયાસ પડવાનો નથી, માટે હે પૂજ્ય પિતાજી ! તમે અહીંજ રહો." પુત્રના અતિ આગ્રહથી તેના ભુજબળને જાણનારા અશ્વસેન રાજાએ તેનું અનિંદ્ય એવું તે વચન સ્વીકાર્યું. પછી પિતાએ આજ્ઞા આપી એટલે પાર્શ્વકુમાર શુભ મુહૂર્તે હાથી ઉપર બેસીને તે પુરૂષોત્તમની સાથે ઉત્સવ સહિત નગર બહાર નીકળ્યા. પ્રભુએ એક પ્રયાણ કર્યું, ત્યાં તો ઇંદ્રનો સારથિ આવી રથમાંથી ઉતરી અંજલિ જોડીને કહેવા લાગ્યો–"હે સ્વામિન્ ! તમને ક્રીડાથી પણ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા જાણીને ઇંદ્રે આ સંગ્રામયોગ્ય રથ લઇને મને સારથિ થવા માટે મોકલ્યો છે. હે સ્વામિન્ ! તે ઇંદ્ર 'તમારા પરાક્રમ પાસે ત્રણ જગત્ પણ તૃણરૂપ છે' એમ જાણે છે, તથાપિ આ સમય પ્રાપ્ત થવાથી તે પોતાની ભક્તિ બતાવે છે." પછી

પૃથ્વીને નહીં સ્પર્શ કરતા અને વિવિધ આયુધોથી પૂરેલા એ મહારથમાં પ્રભુ ઇંદ્રના અનુગ્રહને માટે આરૂઢ થયા. પછી સૂર્યના જેવા તેજથી પાર્શ્વકુમાર આકાશગામી રથવડે ખેચરોથી સ્તુતિ કરાતા આગળ ચાલ્યા. પ્રભુને જોવા માટે વારંવાર ઉંચા મુખ કરી રહેલા સુભટોથી શોભતુ પ્રભુનુ સર્વ સૈન્ય પણ પ્રભુની પછવાડે પછવાડે ચાલ્યુ. પ્રભુ એક ક્ષણમાત્રમાં ત્યાં પહોંચી જવાને અને એકલાજ તે યવનનો વિજય કરવાને સમર્થ છે, પણ સૈન્યના ઉપરોધથી તેઓ ટુંકા ટુંકા પ્રયાણોવડે ચાલતા હતા. કેટલેક દિવસે તેઓ કુશસ્થળ સમીપે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ઉદ્યાનમાં દેવતાઓએ વિકુર્વેલા સાત ભૂમિવાળા મહેલમાં આવીને વસ્યા. પછી ક્ષત્રિયોની તેવી રીતિ હોવાથી તેમજ દયાને લીધે પ્રભુએ પ્રથમ યવનરાજાની પાસે એક સદ્બુદ્ધિવાળા દૂતને શિક્ષા આપીને મોકલ્યો. તે દૂત યવનરાજ પાસે જઇ તેને પ્રભુની શક્તિથી સારી રીતે માહીતગાર કરવા માટે કહેવા લાગ્યો કે "હે રાજન્! શ્રી પાર્શ્વકુમાર મારા મુખથી તમને આ પ્રમાણે આદેશ કરે છે કે 'આ પ્રસેનજિત્ રાજાએ મારા પિતાનુ શરણ અંગીકાર કરેલું છે, માટે તેને રોધથી અને વિરોધથી છોડી દો. મારા પિતા પોતે યુદ્ધ કરવાને આવતા હતા, તેમને મહા પ્રયાસે નિવારીને આ હેતુ માટેજ હુ અહી આવેલો છું. હવે અહીંથી પાછા વળીને શીઘ્રપણે તમારે ઠેકાણે ચાલ્યા જાઓ. જો તમે જલ્દી ચાલ્યા જશો તો તમારો આ અપરાધ અમે સહન કરીશું.'" દૂતનાં આવાં વચન સાંભળી લલાટ ઉપર ભય કર અને ઉગ્ર ભ્રકુટી ચઢાવી યવનરાજ બોલ્યો-'અરે દૂત! આ તું શું બોલે છે? શું તું મને નથી ઓળખતો? એ બાળક પાર્શ્વકુમાર અહીં યુદ્ધ કરવા આવ્યો તેથી શું? અને કદિ વૃદ્ધ અશ્વસેન રાજા પોતેજ આવ્યો હોત તો તેથી પણ શુ? તે બન્ને પિતા પુત્ર અને બીજા તેના પક્ષના રાજાઓ પણ મારી પાસે કોણ માત્ર છે? માટે રે દૂત? જા, કહે કે પાર્શ્વકુમારને પોતાના કુશળની ઇચ્છા હોય તો ચાલ્યો જાય. તું આવુ નિષ્ઠુર બોલે છે, તે છતાં દૂતપણાને લીધે અવધ્ય છે, માટે અહીથી જીવતો જવા દઉ છું. તેથી તું જા અને તારા સ્વામીને જઇને બધું કહે.' દૂતે ફરીથી કહ્યુ કે "અરે દુરાશય! મારા સ્વામી પાર્શ્વકુમારે માત્ર તારાપર દયા લાવીને તને સમજાવવા માટે મને મોકલ્યો છે, કાંઇ અશક્તપણાથી મોકલ્યો નથી. જો તું તેમની આજ્ઞા માનીશ તો જેમ તેઓ કુશસ્થળના રાજાનું રક્ષણ કરવાને આવ્યા છે તેમ તને પણ મારવાને ઇચ્છતા નથી, પરંતુ જે પ્રભુની આજ્ઞા સ્વર્ગમાં પણ અખંડપણે પળાય છે, તેને ખંડન કરીને હે મુઢબુદ્ધિ! જો તું ખુશી થતો હો તો તુ ખરેખર અગ્નિની કાંતિના સ્પર્શથી ખુશી થનાર પતંગના જેવો છે. ક્ષુદ્ર એવો ખદ્યોત (ખજવો) કયાં અને સર્વ વિશ્વને પ્રકાશ કરનાર સૂર્ય કયાં? તેમ એક ક્ષુદ્ર રાજા એવો તુ કયાં અને ત્રણ જગતના પાત પાર્શ્વકુમાર કયાં?"

ઉપર પ્રમાણે દૂતનાં વચન સાંભળી યવનના સૈનિકો ક્રોધથી આયુધ ઉંચાં કરીને ઉભા થયા અને ઉંચે સ્વરે કહેવા લાગ્યા-'અરે! અધમ દૂત! તારે તારા સ્વામીની સાથે શું વૈર છે કે જેથી તેનો દ્રોહ કરવાને માટે તુ આવાં વચન બોલે છે? તુ સારી રીતે સર્વ ઉપાયોને

જાણે છે.' આ પ્રમાણે કહેતા એવા તેઓ રોષવડે તેને પ્રહાર કરવાને ઈચ્છવા લાગ્યા. તે સમયે એક વૃદ્ધ મંત્રીએ આક્ષેપવાળા કઠોર અક્ષરે કહ્યું કે "આ દૂત પોતાના સ્વામીનો વૈરી નથી, પણ તમે તમારા સ્વામીના વૈરી છો કે જે સ્વેચ્છાએ વર્તવાથી સ્વામીને અનર્થ ઉત્પન્ન કરો છો. અરે મૂઢો! જગત્પતિ શ્રી પાર્શ્વનાથની માત્ર આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું, તે પણ તમારી કુશળતાને માટે નથી, તો પછી આ દૂતનો ઘાત કરવાની તો વાતજ શી કરવી? તમારા જેવા સેવકો દુર્દાંત ઘોડાની જેમ પોતાના સ્વામીને ખેંચીને તત્કાળ અનર્થરૂપ અરણ્યમાં ફેંકી દે છે. તમે પૂર્વે બીજા રાજાઓના દૂતોને ધાર્ષિત કર્યા છે, તેમાં જે તમારી કુશળતા રહી છે તેનું કારણ એ હતું કે આપણા સ્વામી તેમનાથી સમર્થ હતા; પણ આ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના તો ચોસઠ ઇંદ્રો પણ સેવક છે; તો તેવા સમર્થની સાથે આપણા સ્વામીને તમારા જેવા દુર્વિનીત મનુષ્યકીટાવડે જે યુદ્ધ કરવું તે કેટલું બધું હાનિકારક છે?" મંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી સર્વે સુભટો ભય પામીને શાંત થઇ ગયા. પછી તે દૂતનો હાથ પકડી મંત્રીએ સામ વચને કહ્યું—'હે વિદ્વાન્ દૂત! માત્ર શસ્ત્રોપજીવી એવા આ સુભટોએ જે કહ્યું તે તમારે સહન કરવું, કેમકે તમે એક ક્ષમાનિધિ રાજાના સેવક છો. અમે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શાસનને મસ્તકપર ચઢાવવાને તમારી પછવાડેજ આવીશું, માટે એમનાં વચનો તમે સ્વામીને કહેશો નહીં." આ પ્રમાણે તેને સમજાવી અને સત્કાર કરી મંત્રીએ એ દૂતને વિદાય કર્યો. પછી તે હિતકામી મંત્રીએ પોતાના સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે--"હે સ્વામિન્! તમે વિચાર્યા વિના જેનું માઠું પરિણામ આવે તેવું કાર્ય કેમ કર્યું? પણ હજુ સુધી કાંઇ બગડી ગયું નથી, માટે સત્વર જઇને તે શ્રી પાર્શ્વનાથનો આશ્રય કરો. જેનું સૂતિકા કર્મ દેવીઓએ કરેલું છે, જેનું ધાત્રીકર્મ પણ દેવીઓએ કરેલું છે, જેનું જન્મસ્નાત્ર અનેક દેવો સહિત ઇંદ્રોએ કરેલું છે, અને દેવો સહિત ઇંદ્રો પોતે જેના સેવક થઈને રહે છે, તે પ્રભુની સાથે જે વિગ્રહ કરવો તે હાથીની સાથે મેંઢાએ વિગ્રહ કરવા જેવો છે. પક્ષીરાજ ગરૂડ ક્યાં અને કાકોલ પક્ષી ક્યાં! મેરૂ ક્યાં અને સરસવનો દાણો ક્યાં? શેષનાગ ક્યાં અને ક્ષુદ્ર સર્પ ક્યાં? તેમ તે પાર્શ્વનાથ ક્યાં અને તમે ક્યાં? તેથી જ્યાંસુધી લોકોના જાણવામાં આવે નહીં, ત્યાં સુધીમાં આત્મહિત કરવાની ઇચ્છાએ કંઠપર કુહાડો લઈને તમે અશ્વસેનના કુમાર પાર્શ્વનાથને શરણે જાઓ, અને વિશ્વને શાસન કરનાર તે પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શાસનને ગ્રહણ કરો. જેઓ તેમના શાસનમાં વર્તે છે. તેઓ આ લોકમાં અને પરલોકમાં નિર્ભય થાય છે." આ પ્રમાણે પોતાનાં મંત્રીનાં વચનો સાંભળીને યવનરાજ ક્ષણવાર વિચારીને બોલ્યો કે--'હે મંત્રી! તમે મને બહુ સારો બોધ આપ્યો; જેમ કોઇ અંધને કુવામાં પડતાં બચાવી લે તેમ જડ બુદ્ધિવાળા મને તમે અનર્થમાંથી બચાવી લીધો છે.' આ પ્રમાણે કહી યવનરાજ કંઠમાં કુહાડો બાંધી પાર્શ્વનાથે અલંકૃત કરેલા ઉદ્યાનમાં પરિવાર સહિત આવ્યો. ત્યાં સૂર્યના અશ્વો જેવા લાખો ઘોડાઓથી, ઐરાવત હસ્તી જેવા હજારો ભદ્ર ગજેંદ્રોથી, દેવવિમાન જેવા અનેક રથોથી અને ખેચર જેવા સંખ્યાબંધ પાયદળથી સુશો-

ભિત એવું પાર્શ્વનાથનું સૈન્ય જોઈ યવનરાજ અતિ વિસ્મય પામી ગયો. સ્થાને સ્થાને પાર્શ્વકુમારના સુભટોએ વિસ્મય અને અવજ્ઞાથી જોયેલો તે યવનરાજ અનુક્રમે પ્રભુના પ્રાસાદના દ્વાર પાસે આવ્યો. પછી છડીદારે રજા મેળવીને તેને સભાસ્થાનમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, એટલે તેણે દૂરથી સૂર્યની જેમ પ્રભુને નમસ્કાર કર્યો. પ્રભુએ તેના કંઠ ઉપરથી કુહાડો મૂકાવી દીધો. પછી તે યવન પ્રભુ આગળ બેસી અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે બોલ્યો કે-"હે સ્વામિન્! તમારી આગળ સર્વે ઇંદ્રો પણ આજ્ઞાકારી થઇને રહે છે, તો અગ્નિ આગળ તૃણસમૂહની જેમ હું મનુષ્યકીટ તો કોણ માત્ર છું? તમે શિક્ષા આપવાને માટે મારી પાસે દૂતને મોકલ્યો, તે મોટી કૃપા કરી છે; નહી તો તમારા ભ્રકુટીના ભંગ માત્રથી હું ભસ્મીભૂત કેમ ન થઈ જાઉં? હે સ્વામિન્! મેં તમારો અવિનય કર્યો તે પણ મારે તો ગુણકારી થયો, જેથી ત્રણ જગતને પવિત્રકારી એવાં તમારાં દર્શન મને થયાં, 'તમે ક્ષમા કરો' એમ તમારા પ્રત્યે કહેવું તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે તમારા હૃદયમાં કોપજ નથી, 'હું તમને દંડ આપું' એમ કહેવું પણ ઉચિત નથી, કારણ કે તમેજ સ્વામી છો. ઇંદ્રોએ સેવેલા એવા તમને 'હું તમારો સેવક છું' એમ કહેવું તે પણ અઘટિત છે, અને 'મને અભય આપો' એમ કહેવું પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે તમે સ્વયમેવ અભયદાતા છો. તથાપિ અજ્ઞાનને લીધે હું કહું છું કે મારાપર પ્રસન્ન થાઓ, મારી રાજ્યલક્ષ્મીને ગ્રહણ કરો, અને હું તમારો સેવક છું, માટે ભય પામેલા એવા મને અભય આપો." યવનનાં આવાં વચન સાંભળી પાર્શ્વનાથ બોલ્યા કે-"હે ભદ્ર! તમારૂં કલ્યાણ થાઓ, ભય પામો નહીં, પોતાનું રાજ્ય સુખે પાળો, પણ ફરીવાર હવે આવું કરશો નહીં." પ્રભુનાં આવાં વચન સાંભળીને તથાऽસ્તુ એમ કહેતા યવનરાજનો પ્રભુએ સત્કાર કર્યો. "મહજ્જનોના પ્રસાદદાનથી સર્વની સ્થિતિ ઉત્તમ થાય છે."

પછી પ્રસેનજિત્ રાજાનું રાજ્ય અને કુશસ્થળ નગર શત્રુના વેષ્ટન રહિત થયું, એટલે પુરૂષોત્તમ પાર્શ્વનાથની આજ્ઞા લઇને નગરમાં ગયો. તેણે પ્રસેનજિત રાજા પાસે જઈને બધો વૃત્તાંત સંભળાવ્યો. પછી બધા નગરમાં હર્ષના છત્રરૂપ મહોત્સવ પ્રવર્ત્યો. પ્રસેનજિત્ રાજા પ્રસન્ન થઇને વિચારવા લાગ્યો કે "હું સર્વથા ભાગ્યવાન છું, અને મારી પુત્રી પ્રભાવતી પણ સર્વથા ભાગ્યવતી છે. મારા મનમાં આવો મનોરથ પણ ન હતો કે જે સુરાસુરપૂજિત પાર્શ્વનાથ કુમાર મારા નગરને પવિત્ર કરશે. હવે ભેટની જેમ પ્રભાવતીને લઇને હું ઉપકારી એવા પાર્શ્વનાથ કુમારની પાસે જાઉં." આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રસેનજિત્ રાજા પ્રભાવતીને લઇને હર્ષિત પરિવાર સહિત પાર્શ્વનાથની પાસે આવ્યો, અને પ્રભુને નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડીને બોલ્યો-"હે સ્વામિન્! તમારૂં આગમન વાદળાં વગરની વૃષ્ટિની જેમ ભાગ્યયોગે અચાનક થયું છે. તે યવનરાજ મારો શત્રુ છતાં ઉપકારી થયો કે જેના વિગ્રહમાં ત્રણ જગતના પતિ એવા તમોએ આવીને મારો અનુગ્રહ કર્યો. હે નાથ! જેમ દયા લાવી અહીં આવીને મારો અનુગ્રહ કર્યો, તેમ આ મારીપુત્રી પ્રભાવતી સાથે વિવાહ કરીને તેવીજ રીતે ફરીવાર અનુગ્રહ કરો.

આ પ્રભાવતી દુષ્પ્રાપ્ય વસ્તુની (આપની) પ્રાર્થના કરનારી છે અને આપ દૂર છતાં પણ આપની ઉપર અનુરાગી છે, માટે તેની ઉપર કૃપા કરો; કેમકે તમે સ્વભાવથીજ કૃપાળુ છો."

એ વખતે પ્રભાવતીએ ચિંતવ્યું કે "મેં પૂર્વે કિન્નરીઓ પાસેથી જેમને સાંભળ્યા હતા, તે પાર્શ્વનાથ કુમાર આજે મારા જોવામાં આવ્યા છે. અહો ! દૃષ્ટિથી જોતાં તે સાંભળવા પ્રમાણેજ મળતા આવે છે. દાક્ષિણ્યયુક્ત અને કૃપાવંત જેવા સંભળાય છે, તેવાજ જોવામાં આવે છે. એ કુમારને મારા પિતાએ મારે માટે રોક્યા તે બહુ સારૂં કર્યું છે, તથાપિ ભાગ્યની પ્રતીતિ નહીં આવવાથી તે પિતાશ્રીનું વચન માનશે કે નહીં એવી શંકાથી આકુળ એવી હું શંકિત રહ્યા કરૂં છું." પ્રભાવતી આમ ચિંતાતુર રહેલી હતી અને રાજા પ્રસેનજિત્ ઉન્મુખ થઇને ઉભો હતો, તે વખતે પાર્શ્વકુમાર મેઘના નિર્ઘોષ જેવી ધીર વાણીવડે બોલ્યા—"હે રાજન્ ! હું પિતાની આજ્ઞાથી માત્ર તમારી રક્ષા કરવાને માટે અહીં આવેલ છું, તમારી કન્યા પરણવાને આવેલ નથી. માટે હે કુશસ્થળપતિ ! તમે એ વિષે વૃથા આગ્રહ કરશો નહીં. પિતાનાં વચનનો અમલ કરીને હવે અમે પાછા પિતાની પાસે જઇશું." પાર્શ્વકુમારનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રભાવતી ખેદ પામી અને વિચારવા લાગી કે "આવા દયાળુ પુરૂષના મુખમાંથી આવું વચન નીકળ્યું, તે ચંદ્રમાંથી અગ્નિ ઝર્યા જેવું છે. આ કુમાર સર્વની ઉપર કૃપાળુ છે અને મારી ઉપર કૃપારહિત થયા, તેથી હા ! હવે કેમ થશે ? આ પરથી એમ જણાય છે કે પ્રભાવતી મંદભાગ્યાજ છે. સદા પૂજન કરેલી હે કુળદેવીઓ ! તમે સત્વર આવીને મારા પિતાને કાંઇક ઉપાય બતાવો, કેમકે એ હમણાં ઉપાયરહિત થઇ ગયા છે." રાજા પ્રસેનજિતે વિચાર્યું કે 'આ પાર્શ્વનાથ પોતે તો સર્વત્ર નિઃસ્પૃહ છે, પરંતુ તે અશ્વસેન રાજાના આગ્રહથી મારો મનોરથ પૂર્ણ કરશે, માટે અશ્વસેન રાજાને મળવાનો મિષ કરીને હું આમની સાથે જ જાઉં, ત્યાં ઇચ્છિતની સિદ્ધિને માટે હુ પોતેજ અશ્વસેન રાજાને આગ્રહ કરીશ.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પાર્શ્વનાથકુમારનાં વચનથી યવનરાજા સાથે મૈત્રી કરીને તેને વિદાય કર્યો. પછી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને વિદાય કરતાં પ્રસેનજિત્ બોલ્યો કે 'હે પ્રભુ ! અશ્વસેન રાજાના ચરણને નમવાને માટે હું તમારી સાથેજ આવીશ.' પાર્શ્વનાથે ખુશી થઇને હા પાડી; એટલે પ્રસેનજિત્ રાજા પ્રભાવતીને સાથે લઈને તેમની સાથે વારાણસીમાં આવ્યા. ત્યાં શરણાગતના રક્ષણથી અશ્વસેનને રંજિત કરતા પાર્શ્વનાથે પોતાના દર્શનથી સર્વને અત્યંત આનંદ આપ્યો. પછી અશ્વસેન રાજાએ ઉભા થઇને પગમાં આળોટતા પ્રસેનજિત રાજાને ઉભા કરી બે ભુજાવડે આલિંગન આપી સંભ્રમથી પૂછ્યુ કે "હે રાજન્ ! તમારી રક્ષા સારી રીતે થઇ ? તમે કુશળ છો ? તમે પોતે અહીં આવ્યા, તેથી મને કાંઇ પણ કારણની શંકા રહે છે." પ્રસેનજિત્ બોલ્યા—"પ્રતાપવડે સૂર્ય જેવા તમે જેના રક્ષક છો, એવા મારે સદા રક્ષણ અને કુશળજ છે, પરંતુ હે રાજન્ ! એક દુષ્પ્રાપ્ય વસ્તુની પ્રાર્થના મને સદા પીડે છે, પણ તે પ્રાર્થના તમારા પ્રાસાદથી સિદ્ધ થશે. હે મહા-

રાજા ! મારે પ્રભાવતી નામે કન્યા છે, તેને મારા આગ્રહથી પાર્શ્વનાથ કુમાર માટે ગ્રહણ કરો. આ મારી પ્રાર્થના અન્યથા કરશો નહીં." અશ્વસેને કહ્યું, 'આ મારા પાર્શ્વકુમાર સદા સંસારથી વિરક્ત છે, તેથી તે શું કરશે, તે હજુ મારા જાણવામાં આવતું નથી. અમારા મનમાં પણ સદા એવો મનોરથ થયા કરે છે કે આ કુમારનો યોગ્ય વધૂ સાથે વિવાહોત્સવ ક્યારે થશે ? જો કે તે બાલ્યવયથી સ્રીસંગને ઇચ્છતા નથી, તોપણ હવે તમારા આગ્રહથી તેનો પ્રભાવતી સાથેજ બળાત્કારે વિવાહ કરીશું.' આ પ્રમાણે કહીને અશ્વસેન રાજા પ્રસેનજિતને સાથે લઇ પાર્શ્વકુમારની પાસે આવ્યા અને કહ્યું કે "હે કુમાર ! આ પ્રસેનજિત્ રાજાની પુત્રી સાથે પરણો." પાર્શ્વકુમાર બોલ્યા—"હે પિતાજી ! સ્રી વિગેરેનો પરિગ્રહ ક્ષીણપ્રાય થયેલા સંસારરૂપ વૃક્ષનું જીવનૌષધ છે, તો એવા ત્યાજ્ય સંસારનો આરંભ કરનાર એ કન્યાને હું શામાટે પરણું ? હું તો મૂળથી પરિગ્રહ રહિત થઇને આ સંસારને તરી જઇશ." અશ્વસેન બોલ્યા—"હે કુમાર ! આ પ્રસેનજિત્ રાજાની કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરીને એકવાર અમારો મનોરથ પૂરો કરો. હે પુત્ર ! જેના આવા સદ્ વિચાર છે તે સંસારને તો તરી ગયેલજ છે, માટે વિવાહ કરીને પછી જ્યારે યોગ્ય સમય આવે, ત્યારે તે પ્રમાણે સ્વાર્થને સિદ્ધ કરજો." આ પ્રમાણેનું પિતાનું વચન ઉલ્લંઘન કરવાને અસમર્થ થઇ પાર્શ્વકુમારે ભોગ્ય કર્મ ખપાવવાને માટે પ્રભાવતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું. પછી લોકોના આગ્રહથી ઉદ્યાન અને ક્રીડાગિરિ વિગેરેમાં પ્રભાવતીની સાથે ક્રીડા કરતા પ્રભુ દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ પાર્શ્વપ્રભુ મહેલઉપર ચઢી ગોખમાં બેસીને કૌતુકથી સમગ્ર વારાણસી પુરીને જોતા હતા, તેવામાં પુષ્પોના ઉપહાર વિગેરેની છાબડીઓ લઇને ઉતાવળે નગર બહાર નીકળતા અનેક સ્રી પુરૂષોને તેમણે દીઠા; એટલે પાસેના લોકોને પૂછ્યું કે 'આજે કયો મહોત્સવ છે કે જેથી આ લોકો ઘણાં અલંકાર ધારણ કરીને સત્વર નગર બહાર જાય છે ?' તેના ઉત્તરમાં કોઈ પુરૂષે કહ્યું, 'હે દેવ ! આજે કોઇ મહોત્સવ નથી, પણ બીજું કારણ ઉત્પન્ન થયેલું છે. આ નગરીની બહાર કમઠ નામનો એક તપસ્વી આવ્યો છે, તે પંચાગ્નિ તપ કરે છે, તેની પૂજા કરવાને માટે નગરજનો ત્યાં જાય છે.' તે સાંભળી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તે કૌતુક જોવાને માટે પરિવાર સહિત ત્યાં ગયા, એટલે કમઠને પંચાગ્નિ[1] તપ કરતો ત્યાં દીઠો. પછી ત્રિવિધજ્ઞાનધારી પ્રભુએ ઉપયોગ દેતાં અગ્નિના કુંડમાં કાષ્ઠના અંતર ભાગે રહેલા એક મોટા સર્પને બળતો જોયો, તેથી કરૂણાનિધિ ભગવાન્ બોલ્યા કે "અહો ! આ કેવું અજ્ઞાન ! જે તપમાં દયા નથી તે તપજ નથી. જેમ જળ વિના નદી, ચંદ્ર વિના રાત્રી અને મેઘ વિના વર્ષા તેમ દયા વિના ધર્મ પણ કેવો ? પશુની જેમ કદિ કાયાના કલેશને ગમે તેટલો સહન કરો, પરંતુ ધર્મતત્ત્વને સ્પર્શ કર્યા વિના નિર્દય એવા પ્રાણીને શી રીતે ધર્મ થાય ?" તે સાંભળી કમઠ બોલ્યો કે 'રાજપુત્રો તો હાથી, ઘોડા વિગેરે ખેલાવી જાણે અને ધર્મ તો અમારા જેવા મુનિઓજ જાણે.' તેથી પ્રભુએ તત્કાળ પોતાના

૧ ચાર દિશાએ અગ્નિકુંડો અને મસ્તકપર તપાયમાન સૂર્ય એમ પંચાગ્નિ.

સેવકને આજ્ઞા કરી કે 'આ કુંડમાંથી આ કાષ્ઠ ખેંચી કાઢો, અને તેને યતનાથી ફાડો કે જેથી આ તાપસને ખાત્રી થાય.' પછી તેઓએ કુંડમાંથી તે કાષ્ઠને બહાર કાઢી યતનાથી ફાડ્યું, એટલે તેમાંથી એકદમ એક મોટો સર્પ નીકળ્યો. પછી જરા બળેલા તે સર્પને પ્રભુએ બીજા પુરૂષો પાસે નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો અને પચ્ચખ્ખાણ અપાવ્યાં. તે સમાધિવાળા નાગે પણ ભગવાનની કૃપાદૃષ્ટિથી સિંચાતાં શુદ્ધ બુદ્ધિએ તે નવકાર સાંભળ્યો અને પચ્ચખ્ખાણ ગ્રહણ કર્યાં. પછી તત્કાળ આયુ પૂર્ણ થવાથી નવકારમંત્રના પ્રભાવથી અને પ્રભુનાં દર્શનથી મૃત્યુ પામીને તે નાગ ધરણ નામે નાગરાજ[1] થયો. પછી 'અહો! આ પાર્શ્વકુમારનું જ્ઞાન અને વિવેક કોઇ અસાધારણ છે' એમ લોકોથી સ્તુતિ કરાતા પ્રભુ પોતાને સ્થાનકે ગયા. આ બનાવ જોઇ અને સાંભળી કમઠ તાપસે વિશેષ કષ્ટકારી તપ કરવા માંડ્યું, પરંતુ 'મિથ્યાત્વીને અત્યંત કષ્ટ ભોગવ્યા છતાં પણ જ્ઞાન ક્યાંથી હોય?' અનુક્રમે તે કમઠ તાપસ મૃત્યુ પામીને ભુવનવાસી દેવોની મેઘકુમાર નિકાયમાં મેઘમાળી નામે દેવતા થયો.

હવે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ પોતાનાં ભોગફળવાળાં કર્મને ભોગવાઇ ગયેલ જાણીને દીક્ષા લેવામાં મન જોડ્યું. તે વખતે તેમના ભાવને જાણતા હોય તેમ લોકાંતિક દેવતાઓએ આવીને પાર્શ્વનાથને વિજ્ઞાપ્ત કરી કે 'હે નાથ! તીર્થને પ્રવર્તાવો.' તે સાંભળી પ્રભુએ કુબેરની આજ્ઞાથી જૃંભક દેવતાઓએ પૂરેલા દ્રવ્યવડે વાર્ષિક દાન આપવા માંડ્યું. પછી શક્રાદિક ઇંદ્રોએ અને અશ્વસેન પ્રમુખ રાજાઓએ પરમપ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથને દીક્ષાભિષેક કર્યો. પછી દેવ અને માનવોએ વહન કરવા યોગ્ય એવી વિશાળા નામની શિબિકામાં બેસીને આશ્રમપદ નામના ઉદ્યાન સમીપે આવ્યા. મરૂબક (મરવા)નાં ઘાટાં વૃક્ષોથી જેની ભૂમિ શ્યામ થઇ ગઇ હતી, જે ડોલરની કળીઓથી જાણે કામદેવની પ્રશસ્તિ (પ્રશંસાપત્ર)ને ધારણ કરતું હોય તેવું દેખાતું હતું, જેનાં મુચકુંદ અને નિકુરંબનાં વૃક્ષોને ભ્રમરાઓ ચુંબન કરતા હતા, આકાશમાં ઉડતા ચારોળી વૃક્ષના પરાગથી જે સુગંધમય થઇ રહ્યું હતું, અને જેમાં ઈક્ષુદંડનાં ક્ષેત્રોમાં બેસી ઉદ્યાનપાલિકાઓ ઉંચે સ્વરે ગાતી હતી એવા ઉદ્યાનમાં અશ્વસેનના કુમાર શ્રી પાર્શ્વનાથે પ્રવેશ કર્યો. પછી ત્રીશ વર્ષની વયવાળા પ્રભુએ શિબિકા ઉપરથી ઉતરીને આભૂષણાદિક સર્વ તજી દીધું અને ઇંદ્રે આપેલું એક દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર ધારણ કર્યું. પૌષ માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ ચંદ્ર અનુરાધા નક્ષત્રમાં આવતાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ અષ્ટમ તપ કરીને ત્રણસો રાજાઓની સાથે દીક્ષા લીધી. તત્કાળ પ્રભુને મનઃપર્યવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. 'એ જ્ઞાન સર્વ તીર્થંકરોને દીક્ષામહોત્સવ વખતે ઉત્પન્ન થાય છે.'

બીજે દિવસે કોપકટ નામના ગામમાં ધન્ય નામે ગૃહસ્થને ઘેર પ્રભુએ પાયસાન્નથી પારણું કર્યું. દેવતાઓએ ત્યાં વસુધારાદિ પંચ દિવ્ય પ્રગટ કર્યાં, અને ધન્યે પ્રભુનાં પગલાંની ભૂમિપર એક પાદપીઠ કરાવી. પછી વાયુની જેમ પ્રતિબંધરહિત એવા પ્રભુએ

---

૧ ભુવનપતિની નાગકુમાર નિકાયના ઇંદ્ર

યુગમાત્ર દૃષ્ટિ કરતાં અનેક ગ્રામ, આકર અને નગર વિગેરેમાં છદ્મસ્થપણે વિહાર કરવા લાગ્યા. એક વખતે વિહાર કરતા પ્રભુ કોઈ નગરની પાસે આવેલા તાપસના આશ્રમ સમીપે આવ્યા, ત્યાં સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો, એટલે રાત્રી થવાથી એક કુવાની પાસે વડવૃક્ષ નીચે જગદ્ગુરૂ તેની શાખાની જેમ નિષ્કંપપણે કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ સ્થિત રહ્યા.

હવે પેલા મેઘમાળી નામના મેઘકુમાર દેવને અવધિજ્ઞાનવડે પોતાના પૂર્વ ભવનો વ્યતિકર જાણવામાં આવ્યો, તેથી પાર્શ્વનાથના જીવ સાથે પ્રત્યેક ભવમાં પોતાનું વૈર સંભારીને વડવાનળથી સાગરની જેમ તે અંતરમાં અત્યંત ક્રોધવડે પ્રજ્વળિત થયો. પછી પર્વતને ભેદવાને હાથી આવે તેમ તે અધમ દેવ અમર્ષ ધરીને પાર્શ્વનાથને ઉપદ્રવ કરવા આવ્યો. પ્રથમ તેણે દાઢારૂપ કરવતથી ભયંકર મુખવાળા, વજ્ર જેવા નખાંકુરને ધારણ કરનારા અને પિંગલ નેત્રવાળા કેશરીસિંહો વિકુર્વ્યા. તેઓ પુંછડાવડે ભૂમિપીઠપર વારંવાર પ્રહાર કરવા લાગ્યા, અને મૃત્યુના મંત્રાક્ષર જેવા ધુત્કાર શબ્દ કરવા લાગ્યા. તથાપિ ધ્યાનમાં નિશ્ચળ લોચન કરીને રહેલા પ્રભુ તેમનાથી જરા પણ ક્ષોભ પામ્યા નહીં, એટલે ધ્યાનાગ્નિથી ભય પામ્યા હોય તેમ તેઓ કયાંઇ ચાલ્યા ગયા. પછી તેણે ગર્જના કરતા અને મદને વર્ષતા જંગમ પર્વત જેવા મોટા હાથીઓ વિકુર્વ્યા. ભયકરથી પણ ભયંકર એવા તે ગજેંદ્રોથી પ્રભુ જરા પણ ક્ષોભ પામ્યા નહીં, તેથી તેઓ લજ્જા પામ્યા હોય તેમ તત્કાળ નાસીને કયાંઇ ચાલ્યા ગયા. પછી હિક્કાનાદથી દિશાઓને પૂર્ણ કરતા અને દયા વિનાનાં અનેક રીંછો, યમરાજાની સેના જેવા ક્રૂર અનેક ચિત્તાઓ, કંટકના અગ્રભાગથી શિલાઓને પણ ફોડનારા વીંછીઓ અને દૃષ્ટિથી વૃક્ષોને પણ બાળી નાખે તેવા દૃષ્ટિવિષ સર્પો વિકુર્વ્યા. તેઓ સર્વે ઉપદ્રવ કરવાની ઈચ્છાથી પ્રભુ પાસે આવ્યા, તથાપિ સરિતાઓથી સમુદ્રની જેમ પ્રભુ ધ્યાનથી ચળિત થયા નહીં. પછી વિદ્યુત્ સહિત મેઘની જેમ હાથમાં કર્તિકા (શસ્ત્ર)ને રાખનારા, ઉંચી દાઢોવાળા અને કિલકિલ શબ્દ કરતા વૈતાળો વિકુર્વ્યા. જેની ઉપર સર્પ લટકતા હોય તેવાં વૃક્ષોની જેમ લાંબી જિહ્વા અને શિશ્નવાળા[2] અને દીર્ઘ જંઘા તથા ચરણથી તાડ વૃક્ષપર આરૂઢ થયા હોય તેમ લાગતા તેમજ જાણે જઠરાગ્નિનીજ હોય તેવી મુખમાંથી જ્વાળા કાઢતા તે વૈતાળો હાથી ઉપર શ્વાન દોડે તેમ પ્રભુ ઉપર દોડી આવ્યા, પરંતુ ધ્યાનરૂપ અમૃતના દ્રહમાં લીન થયેલા પ્રભુ તેમનાથી જરા પણ ક્ષોભ પામ્યા નહીં, તેથી દિવસે ધુવડ પક્ષીની જેમ તેઓ નાસીને કયાંઇ ચાલ્યા ગયા. પ્રભુની આવી દૃઢતા જોઇને મેઘમાળી અસુરને ઉલટો વિશેષ ક્રોધ ચઢ્યો, તેથી તેણે કાળરાત્રીના સહોદર જેવા ભયંકર મેઘ આકાશમાં વિકુર્વ્યા. તે વખતે આકાશમાં કાળજિહ્વા જેવી ભયકર વિદ્યુત્ થવા લાગી, બ્રહ્માંડને ફોડે તેવી મેઘગર્જના દિશાઓમાં વ્યાપી ગઈ, અને નેત્રના વ્યાપારને હરણ કરે તેવુ ઘોર અંધકાર છવાઇ ગયું, તેથી અંતરિક્ષ અને પૃથ્વી જાણે એકત્ર પરોવાઇ ગયાં

૧ યુગ કે૦ ધોસરૂ, એટલે ધોસરા જેટલી (ચાર હાથ) પોતાની આગળની જમીન જોવાવડે ઇર્યાસમિતિ પાળીને ચાલતા ૨ નિંગ-પુરૂષ ચિન્હ

હોય તેમ થઈ ગયાં, પછી 'આ મારા પૂર્વ વૈરીનો હું સંહાર કરી નાખું' એવી દુર્બુદ્ધિથી મેઘમાળીએ કલ્પાંત કાળના મેઘની જેમ વર્ષવા માંડ્યું. મુશળ અથવા બાણ જેવી ધારાઓથી જાણે પૃથ્વીને કોદાળીવડે ખોદતો હોય તેમ તે તાડન કરવા લાગ્યો. તેના પ્રહારથી પક્ષીઓ ઉછળી ઉછળીને પડવા લાગ્યા, તેમજ વરાહ અને મહિષ વિગેરે પશુઓ આમ તેમ નાસભાગ કરવા લાગ્યા. અતિ વેગવડે ભયંકર એવા જળપ્રવાહો અનેક પ્રાણીઓને ખેંચી જવા લાગ્યા અને મોટાં મોટાં વૃક્ષોને પણ મૂળમાંથી ઉન્મૂલન કરવા લાગ્યા. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને ક્ષણવારમાં તો તે જળ ઘુંટણ સુધી આવ્યું, ક્ષણવારમાં જાનુ સુધી પહોંચ્યું, ક્ષણવારે કટિ સુધી થયું અને ક્ષણમાં તો કંઠ સુધી આવી ગયું. મેઘમાળી હવે જ્યારે તે જળ બધે પ્રસરાવ્યું ત્યારે પદ્મદ્રહમાં લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ મહાપદ્મની જેમ પ્રભુ તે જળમાં શોભવા લાગ્યા. રત્નશિલાના સ્તંભની જેમ તે જળમાં પણ નિશ્ચળ રહેલા પ્રભુ નાસિકાના અગ્ર ભાગપર દૃષ્ટિ રાખી રહ્યા, જરા પણ ચળિત થયા નહીં. છેવટે તે જળ પાર્શ્વનાથની નાસિકાના અગ્ર ભાગ સુધી આવ્યું. તે વખતે અવધિજ્ઞાનથી ધરણેંદ્રના જાણવામાં આવ્યું કે 'અરે ! પેલો બાળ તાપસ કમઠ મારા પ્રભુને વૈરી માનીને ઉપદ્રવ કરે છે.' પછી તત્કાળ પોતાની મહિષીઓ સાથે નાગરાજ ધરણેંદ્ર વેગથી મનની સાથે પણ સ્પર્ધા કરતો હોય તેમ ઉતાવળો પ્રભુની પાસે આવ્યો. પ્રભુને નમીને ધરણેંદ્રે તેમના ચરણ નીચે કેવળીના આસન જેવું અને નીચે રહેલા લાંબા નાળવાળું એક સુવર્ણકમળ વિકુર્વ્યું. પછી તે ભોગીરાજે પોતાની કાયાથી પ્રભુનાં પૃષ્ઠ અને બે પડખાંને ઢાંકી દઇને સાત ફણાવડે પ્રભુને માથે છત્ર કર્યું. જળની ઉંચાઇ જેવડા લાંબા નાળવાળા કમળની ઉપર સમાધિમાં લીન થઇને સુખે સ્થિત રહેલા પ્રભુ રાજહંસની જેવા દેખાવા લાગ્યા. ભક્તિભાવ યુક્ત ચિત્તવાળી ધરણેંદ્રની સ્ત્રીઓ પ્રભુની આગળ ગીત નૃત્ય કરવા લાગી. વેણુ વીણાનો તાર ધ્વનિ અને મૃદંગનો ઉદ્ધત નાદ વિવિધ તાળને અનુસરતો વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો, અને વિચિત્ર ચારૂ ચારીકવાળું, હસ્તાદિકના અભિનયથી ઉજ્જવળ અને વિચિત્ર અંગહારથી રમણિક એવું નૃત્ય થવા લાગ્યું. એ વખતે ધ્યાનમાં લીન થયેલા પ્રભુ નાગાધિરાજ ધરણેંદ્ર ઉપર અને અસુર મેઘમાળી ઉપર સમાન-ભાવે રહેલા હતા. એમ છતાં પણ કોપથી વર્ષતા એવા મેઘમાળીને જોઈ નાગરાજ ધરણેંદ્ર કોપ કરી આક્ષેપથી બોલ્યા કે "અરે ! દુર્મતિ ! પોતાના અનર્થને માટે તું આ શું આરંભી બેઠો છે ? હું એ મહા કૃપાળુનો શિષ્ય છું, તથાપિ હવે હું સહન કરીશ નહી. તે વખતે આ પ્રભુએ કાષ્ઠમાંથી બળતા સર્પને બતાવીને તને ઉલટો પાપ કરતાં અટકાવ્યો હતો, તેથી તેમણે તારો શો અપરાધ કર્યો ? અરે ! મૂઢ ! ખારી જમીનમાં પડતું મેઘનું જળ પણ જેમ લવણને માટે થાય, તેમ પ્રભુનો સદુપદેશ પણ તારા વૈરને માટે થયો છે. નિષ્કારણ બંધુ એવા આ પ્રભુની ઉપર નિષ્કારણ શત્રુ થઇને તેં જે આ કાર્ય આરંભ્યું છે તે હવે દૂર કરી દે, નહીં તો હવે તું રહી શકીશ નહીં." ધરણેંદ્રનાં આવાં વચન સાંભળી મેઘમાળીએ નીચી દૃષ્ટિ કરીને જોયું તો નાગેંદ્રે સેવિત એવા પાર્શ્વનાથ પ્રભુને દીઠા, તેથી તેણે ચિંતવ્યું

કે ' ચક્રવર્તીની ઉપર તેને ઉપદ્રવ કરનારા મ્લેચ્છોના આરાધેલા મેઘકુમારોની શક્તિ જેમ વૃથા થાય તેમ આ પાર્શ્વનાથની ઉપર મેં મારી જેટલી હતી તેટલી શક્તિ વાપરી તોપણ તે વૃથા થઇ છે. આ પ્રભુ એક મુષ્ટિથી પર્વતને પણ ચૂર્ણ કરવાને સમર્થ છે, તથાપિ એ કરૂણાનિધિ હોવાથી મને ભસ્મ કરતા નથી, પણ આ ધરણેંદ્રથી મને ભય લાગે છે. આ ત્રૈલોકયપતિનો અપકાર કરીને ત્રૈલોકયમાં પણ મારી સ્થિતિ થઇ શકશે નહીં, તો પછી હું કોને શરણે જઇશ ? માટે જો આ પ્રભુનું શરણ મળે તોજ હું ઉગરી શકીશ ને મારૂં હિત થશે !' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તત્કાળ મેઘમંડળને સંહરી લઈ ભય પામતો મેઘમાળી પ્રભુની પાસે આવ્યો, અને નમસ્કાર કરીને બોલ્યો કે ' હે પ્રભુ ! જો કે તમે તો અપકારી જન ઉપર પણ ક્રોધ કરતા નથી, તથાપિ હું મારા પોતાના દુષ્કર્મથી દૂષિત થયેલો હોવાથી ભય પામું છું. આવું દુષ્કર્મ કરીને પણ હું નિર્લજ્જ થઇ તમારી પાસે યાચના કરવા આવ્યો છું, માટે હે જગન્નાથ ! દુર્ગતિમાં પડવાથી શંકા પામેલા આ દિન જનની રક્ષા કરો, રક્ષા કરો.' આ પ્રમાણે કહી પ્રભુને ખમાવી નમસ્કાર કરીને મેઘમાળી દેવ પશ્ચાત્તાપ કરતો કરતો પોતાને સ્થાનકે ગયો. પછી પ્રભુને ઉપસર્ગ રહિત થયેલા જાણી સ્તુતિ અને પ્રણામ કરીને નાગરાજ ધરણેંદ્ર પણ પોતાને સ્થાનકે ગયા, એટલે રાત્રી પણ વીતી ને પ્રભાતકાળ થયો.

ભગવંત ત્યાંથી વિહાર કરતા અનુક્રમે વારાણસી પુરી સમીપે આવી આશ્રમપદ નામના ઉદ્યાનમાં ધાતકી વૃક્ષની નીચે કાયોત્સર્ગે રહ્યા. ત્યાં દીક્ષાના દિવસથી ચોરાશી દિવસો વ્યતિત થયે શુભ ધ્યાનથી પ્રભુનાં ઘાતીકર્મો તુટી ગયાં, અને ચૈત્રમાસની કૃષ્ણ ચતુર્થીએ ચંદ્ર વિશાખા નક્ષત્રમાં આવતાં પૂર્વાહ્નકાળે શ્રી પાર્શ્વપ્રભુને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તે વખતે શક્ર પ્રમુખ દેવતાઓએ આસનકંપથી તે હકીકત જાણી ત્યાં આવી સમવસરણની રચના કરી. પ્રભુએ પૂર્વ દ્વારથી તે સમવસરણમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રથમ સમવસરણની મધ્યમાં આવેલા સત્તાવીશ ધનુષ્ય ઉંચા ચૈત્યવૃક્ષને મેરૂને સૂર્યની જેમ પ્રભુએ પ્રદક્ષિણા કરી. પછી 'તીર્થાય નમઃ ' એમ કહીને શ્રી પાર્શ્વપ્રભુ પૂર્વાભિમુખે ઉત્તમ એવા રત્નસિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થયા. વ્યંતરોએ બીજી ત્રણ દિશાઓમાં પ્રભુના જ પ્રભાવથી પ્રભુની જેવાં બીજાં ત્રણ પ્રતિબિંબો વિકુર્વ્યાં. ચારે નિકાયના દેવો, દેવીઓ, નરો, નારીઓ, સાધુ અને સાધ્વીઓ એમ બારે પર્ષદા પ્રભુને નમસ્કાર કરીને પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાનકે બેઠી.

તે વખતે પ્રભુનો આવો અપૂર્વ વૈભવ જોઇ વનપાળે આવી અશ્વસેન રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યુ કે–' હે સ્વામિન્ ! એક વધામણી છે, શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને હમણાં જગતના અજ્ઞાનને નાશ કરનારૂં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેલ છે, અને મહા અતિશયસંપન્ન એવા તે જગત્પતિ શક્રાદિક ઇંદ્રોના પરિવારથી પરવર્યા સતા દિવ્ય સમવસરણમાં બેઠા છે.' ને સાંભળી રાજાએ તેને યોગ્ય પારિતોષિક આપ્યું. અને પ્રભુનાં દર્શનની ઇચ્છાથી ત્વરાવાળા થયેલા રાજાએ એ ખબર તરત વામાદેવીને કહ્યા, પછી અશ્વસેન રાજા વામાદેવી રાણીને તથા

બીજા પરિવારને લઇને સંસારસાગરથી તારનારા તે સમવસરણમાં આવ્યા. હર્ષથી પૂર્ણ મનવાળા રાજા પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઇ પ્રણામ કરીને શક્રઇંદ્રની પછવાડે બેઠા. પછી શક્રઇંદ્ર અને અશ્વસેન રાજા ઉભા થઇ ફરીવાર પ્રભુને નમી મસ્તકપર અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

" હે પ્રભુ ! સર્વત્ર ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળના ભાવને પ્રકાશ કરનારૂં તમારૂં આ કેવળજ્ઞાન જય પામે છે. આ અપાર સંસારરૂપ સમુદ્રમાં પ્રાણીઓને વહાણરૂપ તમે છો અને નિર્યામક[1] પણ તમે જ છો. હે જગત્પતિ ! આજનો દિવસ અમારે સર્વ દિવસોમાં રાજા જેવો છે, કારણ કે જેમાં અમારે તમારા ચરણદર્શનનો મહોત્સવ પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર કે જે મનુષ્યોની વિવેકદૃષ્ટિને લુંટનારો છે, તે તમારા દર્શનરૂપ ઔષધિના રસ વિના નિવૃત્ત થતો નથી. આ મહોત્સવ નદીના નવા આરાની જેમ પ્રાણીઓને આ સંસારમાંથી પાર ઉતરવાને એક નવા તીર્થ (આરા) રૂપ છે. અનંત ચતુષ્ટયને સિદ્ધ કરનારા, સર્વ અતિશયોથી શોભનારા, ઉદાસીપણામાં રહેનારા અને સદા પ્રસન્ન એવા તમને નમસ્કાર છે. પ્રત્યેક જન્મમાં અસંત ઉપદ્રવ કરનાર એવા દુરાત્મા મેઘમાળી ઉપર પણ તમે કરૂણા કરી છે, માટે તમારી કરૂણા ક્યાં નથી! (અર્થાત્ સર્વત્ર છે). હે પ્રભુ ! જ્યાં ત્યાં રહેતા અને ગમે ત્યાં જતા એવા અમને હમેશાં આપત્તિને નિવારનાર એવું તમારા ચરણકમળનું સ્મરણ હજો."

આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને શક્રેંદ્ર અને અશ્વસેન રાજા વિરામ પામ્યા, પછી શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવંતે આ પ્રમાણે દેશના આપવા માંડી—" અહો ભવ્ય પ્રાણીઓ ! જરા, રોગ અને મૃત્યુથી ભરેલા આ સંસારરૂપ મોટાં અરણ્યમાં ધર્મ વિના બીજો કોઇ ત્રાતા નથી, માટે હમેશાં તેજ સેવવા યોગ્ય છે. તે ધર્મ સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં અનગારી સાધુઓનો પહેલો સર્વવિરતિ ધર્મ છે. તે સંયમાદિ દશ પ્રકારનો છે, અને આગારી—ગૃહસ્થનો બીજો દેશવિરતિ ધર્મ છે. તે પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત એમ બાર પ્રકારનો છે. જો તે વ્રત અતિચારવાળાં હોય છે તો સુકૃતને આપતાં નથી, તેથી તે એક એક વ્રતના પાંચ પાંચ અતિચાર છે, તે ત્યજવા યોગ્ય છે. પહેલું વ્રત જે અહિંસા, તેમાં ક્રોધવડે બંધ, છાવચ્છેદ, અધિક ભારનું આરોપણ, પ્રહાર અને અન્નાદિકનો રોધ—એ પાંચ અતિચાર છે. બીજું વ્રત સત્ય વચન—તેના મિથ્યા ઉપદેશ, સહસા અભ્યાખ્યાન, ગુહ્ય ભાષણ, વિશ્વાસીએ કહેલા રહસ્યનો ભેદ અને કૂટ લેખ—એ પાંચ અતિચાર છે. ત્રીજું વ્રત અસ્તેય (ચોરી ન કરવી) તેના ચોરને અનુજ્ઞા આપવી, ચોરેલ વસ્તુનું ગ્રહણ કરવું, શત્રુરાજ્યનું ઉલ્લંઘન કરવું, પ્રતિરૂપ વસ્તુનો ભેળસંભેળ કરવો અને માન માપ તોલ ખોટાં રાખવાં—એ પાંચ અતિચાર છે. ચોથું વ્રત બ્રહ્મચર્ય—તેના અપરિગૃહીતાગમન, ઇત્વરપરિગૃહીતાગમન, પરવિવાહકરણ, તીવ્ર કામભોગાનુરાગ અને અનંગ ક્રીડા—એ પાંચ અતિચાર છે. પાંચમું વ્રત અપરિગ્રહ (પરિગ્રહનું

૧ વહાણને પાર ઉતારનાર

પ્રમાણ) તેમાં ધન ધાન્યનું પ્રમાણાતિક્રમ, તાંબા પીતળ વિગેરે ધાતુનું પ્રમાણાતિક્રમ, દ્વિપદ ચતુષ્પદનું પ્રમાણાતિક્રમ, ક્ષેત્ર વસ્તુનું પ્રમાણાતિક્રમ અને રૂપ્ય સુવર્ણનું પ્રમાણાતિક્રમ—એ પાંચ અતિચાર છે: તે અતિચાર અનાજનાં નાનાં મોટાં માપ કરવાથી, તામ્રાદિકનાં ભાજનો નાનાં મોટાં કરવાથી, દ્વિપદ ચતુષ્પદના ગર્ભધારણવડે થયેલ વૃદ્ધિથી, ઘર કે ક્ષેત્ર વચ્ચેની ભીંત કે વાડ કાઢી નાખીને એકત્ર કરી દેવાથી, અને રૂપ્ય સુવર્ણ કોઈને આપી દેવાથી લાગે છે. પણ તે વ્રત ગ્રહણ કરનારને લગાડવા યોગ્ય નથી. સ્મૃતિ ન રહેવી, ઉપર નીચે અને તીર્છા ભાગે જવાના કરેલા પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કરવું અને ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ હાનિ કરવી—એ પાંચ છઠ્ઠા દિગ્‌વિરતિવ્રતના અતિચાર છે. સચિત્ત ભક્ષણ, સચિત્તના સંબંધવાળા પદાર્થનું ભક્ષણ, તુચ્છ ઔષધિનું ભક્ષણ તથા અપક્વ અને દુષ્પક્વ વસ્તુનો આહાર—એ પાંચ અતિચાર ભોગોપભોગ પ્રમાણ નામના સાતમા વ્રતના છે. એ અતિચાર ભોજન આશ્રી ત્યાગ કરવાના છે. અને બીજા પંદર કર્મથી તજવાના છે. તેમાં ખર કર્મનો ત્યાગ કરવો. એ ખર કર્મ પંદર પ્રકારનાં કર્માદાનરૂપ છે. તે આ પ્રમાણે-અંગારજીવિકા, વનજીવિકા, શકટજીવિકા, ભાટકજીવિકા, સ્ફોટજીવિકા; દંતવાણિજ્ય, લાક્ષવાણિજ્ય, રસવાણિજ્ય, કેશવાણિજ્ય, વિષવાણિજ્ય; યંત્રપીડા, નિર્લાંછન, અસતીપોષણ, દવદાન અને સરઃશોષ—એ પંદર પ્રકારનાં કર્માદાન કહેવાય છે. અંગારાની ભઠ્ઠી કરવી, કુંભાર, લુહાર તથા સુવર્ણકારપણું કરવું અને ચુનો તથા ઈંટો પકાવવી; એ કામો કરીને જે આજીવિકા કરવી તે અંગારજીવિકા કહેવાય છે. છેદેલાં ને વગર છેદેલાં વનનાં પત્ર, પુષ્પ અને ફળને લાવીને વેચવાં, અને અનાજ દળવું ખાંડવું, એ કામ કરીને જે આજીવિકા કરવી તે વનજીવિકા કહેવાય છે. શકટ તે ગાડાં અને તેનાં પૈડાં, ધરી વિગેરે અંગને ઘડવાં, ખેડવાં અને વેચવાં, એથી જે આજીવિકા કરવી તે શકટજીવિકા કહેવાય છે. ગાડાં, બળદ, પાડા, ઉંટ, ખર, ખચ્ચર અને ઘોડાઓને ભાડે આપી ભાર વહન કરાવીને તેનાવડે જે આજીવિકા કરવી તે ભાટકજીવિકા કહેવાય છે. સરોવર તથા કુવા વિગેરે ખોદવા અને શિલા પાષાણને ઘડવા, એમ પૃથ્વી સંબંધી જે કાંઇ આરંભ કરવા અને તેવડે આજીવિકા કરવી તે સ્ફોટજીવિકા કહેવાય છે. પશુઓનાં દાંત, કેશ, નખ, અસ્થિ, ત્વચા અને રૂંવાડાં વિગેરે તેનાં ઉત્પત્તિ સ્થાનેથી ગ્રહણ કરીને તે ત્રસ અંગોનો જે વ્યાપાર કરવો તે દંતવાણિજ્ય કહેવાય છે. લાખ, મણશીલ, ગળી, ધાવડી અને ટંકણખાર વિગેરે વસ્તુનો જે વ્યાપાર કરવો તે પાપના ગૃહરૂપ લાક્ષવાણિજ્ય કહેવાય છે. માખણ, ચરબી, મધ અને મદિરા વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો તે રસવાણિજ્ય કહેવાય છે. અને બે પગવાળા મનુષ્યાદિ અને ચાર પગવાળા પશુ આદિનો જે વ્યાપાર કરવો તે કેશવાણિજ્ય કહેવાય છે. કોઈપણ જાતનું ઝેર, કોઇ પણ જાતનું શસ્ત્ર, હળ, યંત્ર, લોહ અને હરિતાળ વિગેરે જીવિતનો નાશ કરનારી વસ્તુઓનો જે વ્યાપાર કરવો તે વિષવાણિજ્ય કહેવાય છે. તિલ, શેરડી, સરસવ અને એરંડ વિગેરે જળયંત્રાદિક યંત્રોથી જે પીલવા તથા પત્રમાંથી તૈલ—અત્તર કાઢીને તેનો

જે વ્યાપાર કરવો તે યંત્રપીડા કહેવાય છે. પશુઓનાં નાક વિંધવાં, ડામ દઇને આંકવા, મુષ્કચ્છેદ (ખાસી કરવા), પૃષ્ઠ ભાગને ગાળવો અને કાન વિગેરે અંગ વિંધવાં તે નીર્લાંછન કર્મ કહેવાય છે. દ્રવ્યને માટે મેના, પોપટ માર્જાર, કુતરા, કુકડા અને મોર વિગેરે પક્ષીને પાળવાં પોષવાં અને દાસીઓનું પોષણ કરવું તે અસતીપોષણ કહેવાય છે. વ્યસનથી અથવા પુણ્યબુદ્ધિથી એમ બે પ્રકારે દાવાનળનું આપવું તે દવદાન કહેવાય છે. અને સરોવર, નદી તથા દ્રહો વિગેરેના જળને શોષી લેવાના ઉપાય કરવા તે સરઃશોષ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે પંદર કર્માદાન સમજવાં અને તેનો ત્યાગ કરવો. સંયુક્ત આધ-કરણતા, ઉપભોગ અતિરિકતતા, અતિ વાચાલતા, કૌકુચી અને કંદર્પચેષ્ટા—એ પાંચ અનર્થદંડવિરમણ નામના આઠમા વ્રતના અતિચાર છે. મન, વચન અને કાયાથી દુષ્ટ પ્રણિધાન, અનાદર અને સ્મૃતિનું અનુપસ્થાપન—એ પાંચ સામાયિક વ્રતના અતિચાર છે. પ્રેષ્ય પ્રયોગ, આનયન પ્રયોગ, પુદ્ગલનો પ્રક્ષેપ, શબ્દાનુપાત અને રૂપાનુપાત—એ પાંચ દેશાવકાશિક વ્રતના અતિચાર છે. સંથારાદિ બરાબર જોયા વિના કે પ્રમાર્જ્યા વિના મૂકવાં ને લેવાં, અનાદર અને સ્મૃતિનું અનુપસ્થાપન—એ પાંચ પૌષધ વ્રતના અતિચાર છે. સચિત્તની ઉપર મૂકી દેવું, સચિત્તવડે ઢાંકવું, કાળનું ઉલ્લંઘન કરી આમંત્રણ કરવા જવું, મત્સર રાખવો અને વ્યપદેશ કરવો એ પાંચ ચોથા અતિથિસંવિભાગ નામના શિક્ષાવ્રતના અતિચાર છે.[1] આ પ્રમાણેના અતિચારોએ રહિત એવા વ્રતને પાળનારો શ્રાવક પણ શુદ્ધાત્મા થઇ અનુક્રમે ભવબંધનથી મુક્ત થઇ જાય છે. ”

આ પ્રમાણે પ્રભુની દેશના સાંભળીને ઘણાઓએ દીક્ષા લીધી અને ઘણા શ્રાવક થયા. ‘ અર્હંતની વાણી કદિ પણ નિષ્ફળ થતી નથી. ’ મોટા મનવાળા અશ્વસેન રાજાએ પણ પ્રતિબોધ પામી તત્કાળ પોતાના લઘુ પુત્ર હસ્તિસેનને રાજ્ય સોંપીને દીક્ષા લીધી. વામાદેવી અને પ્રભાવતીએ પણ પ્રભુની દેશનાવડે સંસારથી વિરકત થઈ મોક્ષસાધન કરાવનારી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પ્રભુને આર્યદત્ત વિગેરે દશ ગણધરો થયા, પ્રભુએ તેમને સ્થિતિ, ઉત્પાદ અને વ્યયરૂપ ત્રિપદી કહી સંભળાવી. તે ત્રિપદીના સાંભળવા માત્રથી તેમણે સદ્ય દ્વાદશાંગીની રચના કરી. “ બુદ્ધિમાનને કરેલો ઉપદેશ જળમાં તેલના બિંદુની જેમ પ્રસરી જાય છે. ” પ્રથમ પૌરૂષી પૂર્ણ થઈ એટલે પ્રભુએ દેશના સમાપ્ત કરી. બીજી પૌરૂષીમાં આર્યદત્ત ગણધરે દેશના આપી. પછી શક્રેંદ્ર વિગેરે દેવતાઓ તથા મનુષ્યો પ્રભુને પ્રણામ કરીને પ્રભુની દેશનાને સંભારતા પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

પાર્શ્વનાથના તીર્થમાં કાચબાના વાહનવાળો, કૃષ્ણવર્ણ ધરનારો, હસ્તી જેવા મુખવાળો, નાગની ફણાના છત્રથી શોભતો, ચાર ભુજાવાળો, બે વામ ભુજામાં નકુલ અને સર્પ તથા બે દક્ષિણ ભુજામાં બીજોરૂં અને સર્પ ધારણ કરનારો પાર્શ્વ નામે યક્ષ શાસનદેવતા થયો. કુર્કટ જાતિના સર્પના વાહનવાળી, સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળી, બે દક્ષિણ ભુજામાં પદ્મ અને પાશ તથા બે વામ ભુજામાં ફળ અને અંકુશ ધરનારી પદ્માવતી

---

૧ આ બારે વ્રતના અતિચારો વિશેષે પ્રતિક્રમણ સૂત્રના અર્થ વિગેરેમાંથી જોઇ-સમજી લેવા.

નામે યક્ષણી શાસનદેવી થઈ. તે બન્ને શાસનદેવતા જેમની પાસે નિરંતર રહે છે અને બીજા પણ અનેક દેવો અને મનુષ્યો વિનીત થઇને જેમની સેવા કર્યા કરે છે એવા પાર્શ્વપ્રભુ પૃથ્વીપર વિહાર કરવા લાગ્યા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये नवमे पर्वणि श्री-
पार्श्वनाथकौमारदीक्षाकेवलोत्पत्तिवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

सर्ग ४ थो.

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો વિહાર અને નિર્વાણ.

સર્વ વિશ્વના અનુગ્રહને માટે વિહાર કરતા એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ એક વખતે સંસારમાં પુંડ્ર (તિલક) જેવા પુંડ્ર નામના દેશમાં આવ્યા. તે અરસામાં પૂર્વ દેશમાં **તામ્રલિપ્તી** નગરીમાં **સાગરદત્ત** નામે એક કળાજ્ઞ અને સદ્બુદ્ધિમાન્ યુવાન વણિક્‌પુત્ર રહેતો હતો. તેને જાતિસ્મરણ થયેલું હોવાથી તે સર્વદા સ્ત્રીજાતિને વિષે વિરક્ત હતો, તેથી સ્વરૂપવતી સ્ત્રીને પણ પરણવાને ઇચ્છતો નહીં. તે પૂર્વ જન્મમાં એક બ્રાહ્મણનો પુત્ર હતો. તે ભવમાં કોઇ બીજા પુરૂષ સાથે આસક્ત થયેલી તેની પત્નીએ તેને ઝેર આપી સંજ્ઞા રહિત કરી કોઇ ઠેકાણે છોડી દીધો હતો. ત્યાં એક ગોકુળી સ્ત્રીએ તેને જીવાડ્યો હતો. પછી તે પરિવ્રાજક થઇ ગયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી આ ભવમાં તે સાગરદત્ત નામનો શ્રેષ્ઠીપુત્ર થયો હતો, પરંતુ પૂર્વ જન્મના સ્મરણથી તે સ્ત્રીઓથી વિમુખ થયો હતો.

હવે પેલી લોકધર્મમાં તત્પર એવી ગોકુળી સ્ત્રી મૃત્યુ પામીને અનુક્રમે તેજ નગરીમાં એક રૂપવતી વણિક્‌પુત્રી થઇ. 'આ સ્ત્રીમાં આની દૃષ્ટિ રમશે' એવી સંભાવના કરીને બંધુજનોએ સાગરદત્તને માટે તેને પસંદ કરી અને ગૌરવ સહિત તેને પ્રાપ્ત પણ કરી, પરંતુ સાગરદત્તનું મન તેની ઉપર પણ વિશ્રાંત થયું નહીં; કારણ કે પૂર્વ ભવના અભ્યાસથી તે સ્ત્રીઓને યમદૂતી જેવી માનતો હતો. બુદ્ધિમાન્ વણિક્‌પુત્રીએ વિચાર્યું કે 'આને કાંઇક પૂર્વ ભવનું સ્મરણ થયું જણાય છે, અને તે જન્મમાં કોઇ પુંશ્ચલી સ્ત્રીએ આ પુરૂષને હેરાન કર્યો જણાય છે.' આવો હૃદયમાં વિચાર કરી તેને સમજાવવાનો અવસર જાણી તેણે એક પત્રમાં શ્લોક લખીને તેની ઉપર મોકલાવ્યો. તે શ્લોકમાં આ પ્રમાણે ભાવાર્થ હતો—"**દુધથી દાઝેલા પુરૂષને દધિનો ત્યાગ કરવો ઘટિત નથી, કેમકે અલ્પ જળમાં સંભવતા પૂરાઓ શું દુધમાં પણ હોય?**" આ શ્લોક વાંચી તેનો ભાવાર્થ હૃદયમાં વિચારીને સાગરદત્તે પણ એક શ્લોક લખી મોકલ્યો. તેનો આ પ્રમાણે ભાવાર્થ હતો—"**સ્ત્રી કુપાત્રમાં રમે છે, સરિતા નીચા સ્થાનમાં જાય છે, મેઘ પર્વત ઉપર વર્ષે છે અને લક્ષ્મી નિર્ગુણ પુરૂષનો આશ્રય કરે છે.**" વણિક્‌સુતાએ આ શ્લોક વાંચી તેનો ભાવાર્થ જાણી લીધો. પછી તેના બોધને માટે બીજો

શ્લોક લખી મોકલ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે ભાવાર્થ હતો–"તેમાં પણ શું કોઇ સ્ત્રી દોષ રહિત હોતી નથી ? જો હોય છે તો રાગી સ્ત્રીનો શું જોઇને ત્યાગ કરવો ? રવિ પોતાની ઉપર અનુરક્ત થયેલી સંધ્યાને કદિ પણ છોડતો નથી." આ શ્લોક વાંચીને તેના આવા ડહાપણ ભરેલા સંદેશાઓથી રંજીત થયેલો સાગરદત્ત તેની સાથે પરણ્યો અને હર્ષ યુકત ચિત્તે પ્રતિદિન ભોગ ભોગવવા લાગ્યો.

એક વખતે સાગરદત્તનો સાસરો પુત્ર સહિત વ્યાપારને માટે પાટલાપથ નગરે ગયો. અહીં સાગરદત્તે પણ વ્યાપાર કરવા માંડ્યો. અન્યદા તે મોટું વહાણ ભરીને સમુદ્રને પરતીરે ગયો. સાત વાર તેનું વહાણ સમુદ્રમાં ભાંગી ગયું; તેથી 'આ પુણ્યરહિત છે' એમ કહી લોકો તેને હસવા લાગ્યા. એટલે તે પાછો આવ્યો, પણ નિર્ધન થઇ ગયા છતાં તેણે ઉદ્યમ છોડી દીધો નહીં. એક વખતે આમતેમ ભમતાં કુવામાંથી જળ કાઢતો કોઇ એક છોકરો તેના જોવામાં આવ્યો. તે છોકરાને સાત વાર પાણી આવ્યું નહીં, પણ આઠમી વાર પાણી આવ્યું, તે જોઇ સાગરદત્તે વિચાર્યું કે "માણસોને ઉદ્યમ અવશ્ય ફળદાયક છે. જેઓ અનેક વિઘ્ન આવે તોપણ અસ્ખલિત ઉત્સાહવાળા થઇને પ્રારંભેલું કાર્ય છોડતા નથી, તેઓને દૈવ પણ વિઘ્ન કરતાં શંકા પામે છે." આ પ્રમાણે વિચારી શુકનગ્રંથિ બાંધી વહાણ લઇને સિંહલદ્વીપ તરફ ચાલ્યો, પરંતુ પવનને યોગે તે રત્નદ્વીપે આવ્યો. પછી ત્યાં પોતાનો સર્વ માલ વેચીને તેણે રત્નોનો સમૂહ ખરીદ કર્યો. તેનાથી વહાણ ભરીને તે પોતાની નગરી તરફ ચાલ્યો. તે રત્નો જોઇને લુબ્ધ થયેલા ખલાસીઓએ તેને રાત્રે સમુદ્રમાં નાખી દીધો. દૈવયોગે પ્રથમ ભાંગેલા કોઇ વહાણનું પાટીયું તેને હાથ આવવાથી તેવડે તે સમુદ્રને ઉતરી ગયો. ત્યાં કીનારા ઉપર પાટલાપથ નગર હતું. તે નગરમાં પ્રવેશ કરતાં ત્યાં રહેલા તેના સસરાએ તેને જોયો, એટલે તે તેને પોતાના આવાસમાં લઇ ગયો. પછી સ્નાન ભોજન કરીને વિશ્રાંત થયેલા સાગરદત્તે મૂળથી માંડીને ખલાસીઓ સંબંધી વૃત્તાંત પોતાના સસરાને કહ્યો. સસરાએ કહ્યું કે 'હે જમાતા ! તમે અહીંજ રહો, એ દુર્બુદ્ધિવાળા ખલાસીઓ તમારા બંધુજનની શંકાથી તામ્રલિપ્તી નગરીએ નહીં જાય, પણ ઘણું કરીને તે અહીંજ આવશે.' સાગરદત્તે ત્યાં રહેવાનું કબુલ કર્યું. પછી તેના સસરાએ એ વૃત્તાંત ત્યાંના રાજાને જણાવ્યો. "દીર્ઘદર્શી પુરૂષોનો એવો ન્યાય છે."

કેટલેક દિવસે પેલું વહાણ તેજ બંદરે આવ્યું, એટલે સાગરદત્ત પાસેથી જેમણે બધાં ચિહ્નો જાણ્યાં હતાં એવા રાજ્યના આરક્ષક પુરૂષોએ તે વહાણને ઓળખી લીધું. પછી તેમણે તેના સર્વ ખલાસીઓને બોલાવીને પૃથક્ પૃથક્ પૂછ્યું કે 'આ વહાણનો માલિક કોણ છે? તેમાં શું શું કરીયાણાં છે? અને તે કેટલાં છે?' તેવી રીતે ઉલટપાલટ પૂછવાથી તેઓ સર્વ ક્ષોભ પામીને જુદું જુદું બોલવા લાગ્યા, તેથી તેમને દગો કરનાર તરીકે જાણી લઇને આરક્ષકોએ તત્કાળ સાગરદત્તને ત્યાં બોલાવ્યો. સાગરદત્તને જોતાંજ તેઓ ભય પામીને બોલ્યા કે "હે પ્રભુ ! અમો કર્મચંડાળોએ તો મહા દુષ્કર્મ

કર્યું હતું. તથાપિ તમારા પ્રબળ પુણ્યથી તમે અક્ષત રહ્યા છો. અમે તમારી વધ્યકોટિને પ્રાપ્ત થયા છીએ, માટે આપ સ્વામીને જે યોગ્ય લાગે તે કરો." કૃપાળુ અને શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા સાગરદત્તે રાજપુરૂષોથી તેમને છોડાવ્યા, અને કાંઇક પાથેય આપીને તેમને વિદાય કર્યા. તેના આવા કૃપાળુપણાથી 'આ પુણ્યવાન્ છે' એમ વિચારનારા ત્યાંના રાજાનો મહામતિ સાગરદત્ત ઘણો માનીતો થયો અને તે વહાણનાં કરિયાણાં વેચવાવડે તેણે ઘણું દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું. પછી પુષ્કળ દાન આપનો તે ધર્મની ઇચ્છાએ ધર્મતીર્થકોને[1] પૂછવા લાગ્યો કે 'જે દેવનો દેવ હોય તેને રત્નમય કરવાની મારી ઇચ્છા છે' માટે તે મને જણાવો. દેવતત્ત્વ સુધી નહીં પહોંચેલા તે ધર્મતીર્થકોએ તેનો જે ઉત્તર આપ્યો તેમાંનું એક વાકય તેને યોગ્ય લાગ્યું નહીં; એટલે તેમાંથી કોઈ આપ્ત પુરૂષે કહ્યું કે 'અમારા જેવા મુગ્ધને એ વાત શું પૂછો છો? તમારે પૂછવું હોય તો એક રત્નને અનુસરીને તપસ્યા કરવામાં તત્પર થાઓ, એટલે તેનો અધિષ્ઠાયિક દેવતા આવીને તમને જે ખરા દેવાધિદેવ હશે તેને જણાવશે.' પછી સાગરદત્તે તે પ્રમાણે કરીને અષ્ટમ તપ કર્યું, એટલે રત્નના અધિષ્ઠાયિક દેવતાએ આવી તેને તીર્થંકરની પવિત્ર પ્રતિમા બતાવીને કહ્યું કે "હે ભદ્ર! આ દેવજ પરમાર્થે સત્ય દેવ છે. આનું સ્વરૂપ મુનિઓજ જાણે છે, બીજા કોઇ જાણતા નથી." આ પ્રમાણે કહી મૂર્ત્તિ આપીને તે દેવ સ્વસ્થાને ગયો. સાગરદત્ત તે પ્રતિમાને જોઈને બહુ ખુશી થયો. તે સુવર્ણવર્ણી અર્હંત પ્રતિમા તેણે સાધુઓને બતાવી. એટલે સાધુઓએ તેને જિનવરે કહેલો ધર્મ કહી સંભળાવ્યો, તેથી સાગરદત્ત શ્રાવક થયો.

એક વખતે સાગરદત્તે મુનિઓને પૂછ્યું કે—'હે ભગવંત! આ કયા તીર્થંકરની પ્રતિમા છે? અને મારે તેની કેવી વિધિએ પ્રતિષ્ઠા કરવી, તે મને કહો.' મુનિઓ બોલ્યા— 'હાલ પુંડ્રવર્ધન દેશમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સમવસર્યા છે, માટે તેમની પાસે જઈને તે વાત પૂછો.' એટલે તત્કાળ સાગરદત્ત શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની પાસે ગયો અને નમસ્કાર કરીને તે રત્નપ્રતિમા વિષે સર્વ હકીકત પૂછી. પ્રભુએ પોતાના સમોસરણને ઉદ્દેશીને સર્વે અર્હંતના અતિશયો સંબંધી અને તીર્થંકરની પ્રતિમાનીસ્થાપના સંબંધી સર્વ હકીકત કહી બતાવી. પછી શ્રી જિનોક્ત વિધિવડે તે તીર્થંકરની પ્રતિમાની તેણે પતિષ્ઠા કરાવી. અન્યદા તે સાગરદત્તે પાર્શ્વપ્રભુની પાસેજ દીક્ષા લીધી. પછી સુર અસુરોએ સેવાતા અને સર્વ અતિશયવડે સંપૂર્ણ એવા પ્રભુએ પરિવાર સાથે ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

નાગપુરીમાં નાગેંદ્રની જેમ નાગપુરી નામની નગરીમાં યશસ્વીઓમાં અગ્રેસર સૂરતેજ નામે રાજા હતો. તે નગરીમાં ધનપતિ નામે એક ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો, તે રાજાને ઘણો પ્રિય હતો. તેને ઘેર સુંદરી નામે એક શીળવડે સુંદર સ્ત્રી હતી. પિતામહના નામ પ્રમાણે નામવાળો બંધુદત્ત નામે તેને એક વિનીત અને ગુણવાન્ પુત્ર હતો. તે અનુક્રમે યૌવન વયને પ્રાપ્ત થયો.

૧ ધર્માચાર્યો—અનેક મતના આગેવાનો.

તે સમયે વત્સ નામના વિજયમાં કોશાંબી નગરીને વિષે શત્રુઓનું માનભંગ કરનાર માનભંગ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે નગરીમાં જિનધર્મમાં તત્પર જિનદત્તનામે એક ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠી વસતો હતો. તેને વસુમતી નામે સ્ત્રી હતી. તેઓને પ્રિયદર્શના નામે એક પુત્રી થઇ હતી. અંગદ નામના વિદ્યાધરની પુત્રી મૃગાંકલેખા નામે તેની સખી હતી, તે જૈનધર્મમાં લીન હતી. તે બન્ને સખીઓ દેવપૂજા, ગુરૂની ઉપાસના અને ધર્માખ્યાન વિગેરે કૃત્યોવડેજ દિવસો નિર્ગમન કરતી હતી. એક વખતે કોઇ સાધુ ગોચરીએ જતા હતા, તેમણે પ્રિયદર્શનાને ઉદ્દેશીને બીજા સાધુને કહ્યું કે 'આ મહાત્મા સ્ત્રી પુત્રને જન્મ આપીને દીક્ષા લેશે.' તે સાંભળી મૃગાંકલેખા હર્ષ પામી પણ તે વાર્તા તેણે કોઈને કહી નહીં.

અન્યદા ધનપતિ શ્રેષ્ઠીએ પોતાના પુત્રને માટે નાગપુરીનાજ રહેનાર વસુનંદ નામના શ્રેષ્ઠીની ચંદ્રલેખા નામની કન્યાની માગણી કરી. તેણે પોતાની પુત્રી તે શ્રેષ્ઠી-પુત્રને આપી. પછી શુભ દિવસે મોટા ઉત્સવથી બંધુદત્ત અને ચંદ્રલેખાનો વિવાહ થયો. બીજે દિવસે હજુ જેનો હાથ મંગળકંકણથી અંકિત છે એવી તે ચંદ્રલેખાને રાત્રીએ સર્પે આવીને કરડી, જેથી તે તત્કાળ મૃત્યુ પામી. આ પ્રમાણે "કર્મના પરિણામથી અભાગી પુરૂષને વિવાહ કર્યા પછી બીજે દિવસે પરણેલી સ્ત્રી મરી જાય છે." આ બનાવ બનવાથી 'બંધુદત્તનો હસ્તજ વિષમય છે' એવો તેને માથે અપવાદ આવ્યો, તેથી ત્યારપછી તેણે ઘણી કન્યાઓની માગણી કરી અને ઘણું દ્રવ્ય આપવા માંડ્યું છતાં તેને બીજી સ્ત્રી પ્રાપ્ત થઈ નહીં. એ પ્રમાણે સ્ત્રી રહિત હોવાથી 'સ્ત્રી રહિત મારે આ સંપત્તિ શા કામની છે ?' એમ ચિંતા કરતો બંધુદત્ત કૃષ્ણ પક્ષના ચંદ્રની જેમ દિવસે દિવસે ક્ષય પામવા લાગ્યો. તેને દુર્બળ થતો જોઇને દુઃખી થયેલા ધનપતિ શેઠે વિચાર્યું કે 'મારો પુત્ર આ ચિંતામાં મરી જશે, માટે તેને દુઃખનું વિસ્મરણ થવા માટે કોઈ વ્યાપારમાં જોડી દઉં.' આવો નિર્ણય કરીને ધનપતિ શ્રેષ્ઠીએ બંધુદત્તને બોલાવ્યો અને આજ્ઞા કરી કે 'હે વત્સ ! તું વ્યાપાર કરવાને માટે સિંહલદ્વીપે અથવા અન્ય દ્વીપે જા.' પિતાની આજ્ઞાથી બંધુદત્ત ઘણાં કરિયાણાં લઈ વહાણપર ચઢી સમુદ્ર ઉલ્લંઘીને સિંહલદ્વીપે આવ્યો. કીનારે ઉતરી સિંહલપતિ પાસે જઇ ઉત્તમ ભેટ ધરીને તેને રાજી કર્યો; એટલે સિંહલ-રાજાએ તેનું દાણ માફ કર્યું અને પ્રસન્ન થઇને તેને વિદાય કર્યો. ત્યાં સર્વ કરિયાણાં વેચી મનનો ધાર્યો લાભ મેળવી બીજાં કરિયાણાં ખરીદીને તે પોતાના નગર તરફ પાછો ચાલ્યો. સમુદ્રમાર્ગે ચાલતાં અનુક્રમે તે પોતાના દેશની નજીક આવ્યો, તેવામાં પ્રતિકૂળ પવનથી ડોલતું તેનું વહાણ ભાંગી ગયું, પરંતુ કાંઇક અનુકૂળ દૈવથી તેના હાથમાં એક કાષ્ઠનું પાટિયું આવ્યું, તેથી તેનાવડે તરતો બંધુદત્ત સમુદ્રતટના આભૂષણરૂપ રત્નદ્વીપે આવ્યો. ત્યાં એક વાપિકામાં ઉતરી સ્નાન કરીને તે પાકેલાં આમ્રફળવાળા વનમાં ગયો. ત્યાં ક્ષુધારૂપ રોગનાં ઔષધરૂપ સ્વાદિષ્ટ આમ્રફળોનું તેણે ભક્ષણ કર્યું.

એવી રીતે માર્ગમાં વનફળનો આહાર કરતો બંધુદત્ત અનુક્રમે રત્નપર્વત પાસે આવ્યો. પછી તે પર્વત ઉપર ચઢ્યો, ત્યાં એક રત્નમય ચૈત્ય તેના જોવામાં આવ્યું; એટલે તેણે

તે ચૈત્યમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યાં રહેલી અરિષ્ટનેમિની પ્રતિમાને વંદના કરી અને ત્યાં કેટલાક મહામુનિઓ હતા તેમને પણ વંદના કરી. સર્વમાં જ્યેષ્ઠ મુનિએ તેને પૂછ્યું એટલે બંધુદત્તે સ્ત્રીનું મરણ અને વહાણનો ભંગ ઇત્યાદિ પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત મૂળથી માંડીને કહી સંભળાવ્યો. પછી મુનિએ તેને પ્રતિબોધ પમાડ્યો, એટલે પોતાનું અહીં આવવું સફળ થયું, એમ અનુમોદન કરતા બંધુદત્તે જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. તે વખતે ત્યાં રહેલા ચિત્રાંગદ વિદ્યાધરે તેને કહ્યું કે 'જૈનધર્મના સ્વીકારથી હવે તમે મારા સાધર્મિક થયા તે સારૂં થયું. હવે કહો તો હું તમને આકાશગામિની વિદ્યા આપું, કહો તો તમને ઇષ્ટસ્થાને પહોંચાડું, અથવા કહો તો કોઇ કન્યા પરણાવું.' બંધુદત્તે કહ્યું કે 'જે તમારી પાસે વિદ્યા છે, તે મારીજ છે અને જ્યાં આવા ગુરૂનાં દર્શન થાય છે તે સ્થાનજ મારે ઇષ્ટ છે.' આ પ્રમાણે કહીને તે મૌન ધરી રહ્યો, એટલે વિદ્યાધરે વિચાર્યું કે 'જરૂર આ બંધુદત્ત કન્યાને ઇચ્છે છે, કેમકે તે વાતનો તેણે નિષેધ કર્યો નહિ, પરંતુ જે કન્યા આને પરણીને તરતમાં મૃત્યુ પામે તેમ ન હોય તે કન્યાને આ મહાત્મા સાથે પરણાવું.' આવો નિશ્ચય કરીને તે બંધુદત્તને પોતાને સ્થાનકે લઇ ગયો અને ઉચિત સ્નાન ભોજનાદિકવડે તેની ભક્તિ કરી. પછી ચિત્રાંગદે પોતાના સર્વ ખેચરોને પૂછ્યું કે 'આ ભારતવર્ષમાં તમે કોઇ એવી કન્યા દીઠી છે કે જે આ પુરૂષને યોગ્ય હોય ?' તે સાંભળી તેના ભાઇ અંગદ વિદ્યાધરની પુત્રી મૃગાંકલેખા બોલી કે "હે પિતાજી ! શું તમે મારી સખી પ્રિયદર્શનાને નથી જાણતા ? તે મારી સખી કૌશાંબીપુરીમાં રહે છે, સ્ત્રીરત્ન જેવી રૂપવંત છે અને જિનદત્ત શેઠની પુત્રી છે, હું પૂર્વે એકવાર તેની પાસે ગઇ હતી, તે વખતે કોઈ મુનિએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું હતું કે 'આ પ્રિયદર્શના પુત્રને જન્મ આપીને દીક્ષા લેશે.' આ વાકય મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું." આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને ચિત્રાંગદે બંધુદત્તને યોગ્ય પ્રિયદર્શના તેને અપાવવાને માટે અમિતગતિ વિગેરે ખેચરોને આજ્ઞા કરી, એટલે તે ખેચરો બંધુદત્તને લઇને કૌશાંબીનગરીએ ગયા. ત્યાં નગરની બહાર પાર્શ્વનાથના ચૈત્યથી વિભૂષિત એવા ઉદ્યાનમાં નિવાસ કર્યો; પછી બંધુદત્તે ખેચરોની સાથે તે ચૈત્યમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુને અને મુનિઓને તેણે વંદના કરી. પછી તેમની પાસેથી ધર્મદેશના સાંભળી. એવામાં ત્યાં સાધર્મિપ્રિય એવો જિનદત્ત શ્રેષ્ઠી આવ્યો. તે સર્વ ખેચર સહિત બંધુદત્તને પ્રાર્થના કરીને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. પછી જિનદત્ત શેઠે બંધુદત્ત અને ખેચરોનો ગૌરવતાથી સ્નાન, આસનાદિવડે સત્કાર કરીને તેમના આગમનનું કારણ પૂછ્યું. એટલે "આ કામનુંજ પ્રયોજન છે, પણ જે કામના અંગનું પ્રયોજન છે તે અનૃત (અસત્ય) કહેવું પડે તેમ છે." એવો વિચાર કરીને તે ખેચરો આ પ્રમાણે બોલ્યા—"અમે તીર્થયાત્રાની ધારણા કરી રત્નપર્વતથી નીકળ્યા છીએ, પ્રથમ અમે ઉજ્જયંતગિરિ ગયા, ત્યાં નેમિનાથને વંદના કરી. ત્યાં આ બંધુદત્ત શ્રેષ્ઠીએ અમને સાધર્મિક જાણીને પોતાના બંધુની જેમ ભોજનાદિકવડે અમારી ભક્તિ કરી. આ બંધુદત્ત ધાર્મિક, ઉદાર, તેમજ વૈરાગ્યવાન્ છે, એથી અમારે તેમની સાથે અધિક પ્રીતિ થઇ છે. અહીં પાર્શ્વપ્રભુને વાંદવાને માટે

અમે ઉજ્જયંત (ગિરિનાર) ગિરિથી આવ્યા છીએ, આ બંધુદત્ત પણ અમારા સ્નેહથી નિયંત્રિત થઈને અમારી સાથે આવેલ છે." ખેચરોનાં આવાં વચન સાંભળી અને બંધુદત્તને નજરે જોઈ જિનદત્ત શેઠે ચિંતવ્યું કે 'આ વર મારી પુત્રીને યોગ્ય છે.' પછી જિનદત્તે ખેચરોને આગ્રહથી રોક્યા અને બંધુદત્તને કહ્યું કે 'મારી પુત્રીને પરણો.' બંધુદત્તે પરણવાની અનિચ્છાનો ડોળ કરીને તે વાત સ્વીકારી. તે સમાચાર અમિતગતિએ ચિત્રાંગદને પહોંચાડ્યા એટલે ચિત્રાંગદ જાન લઇને ત્યાં આવ્યો. પછી જિનદત્તે બંધુદત્તની સાથે પોતાની પુત્રી પરણાવી. ચિત્રાંગદ બંધુદત્તને શિક્ષા આપીને પોતાને સ્થાનકે ગયો.

બંધુદત્ત પ્રિયદર્શના સાથે ક્રીડા કરતો ત્યાંજ રહ્યો. તેણે ત્યાં શ્રી પાર્શ્વનાથની રથયાત્રા કરાવી. એવી રીતે ધર્મમાં તત્પર થઇ તેણે ત્યાં ચાર વર્ષ નિર્ગમન કર્યા. કેટલોક કાળ ગયા પછી પ્રિયદર્શનાએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. તે વખતે તેણીએ સ્વપ્નમાં મુખકમળને વિષે પ્રવેશ કરતા એક હાથીને જોયો. બીજે દિવસે બંધુદત્તે પોતાના સ્થાન તરફ જવાનો મનોરથ પોતાની પત્નીને જણાવ્યો. તેણીએ પોતાના પિતા જિનદત્તને જણાવ્યું, એટલે શેઠે ઘણી સંપત્તિ આપીને બંધુદત્તને પ્રિયા સહિત વિદાય કર્યો. બંધુદત્તે 'હું નાગપુરીએ જઇશ' એવી આઘોષણા કરાવી, તેથી ઘણા લોકો તેની સાથે ચાલ્યા, તેઓને બંધુવત્ ગણીને તેણે આગળ કર્યા. સન્માર્ગના મહા પાંથ તુલ્ય બંધુદત્ત હળવે હળવે ચાલતો અનુક્રમે અનર્થના એક ગૃહરૂપ પદ્મ નામની અટવીમાં આવ્યો. સાર્થની રક્ષા કરતાં તેણે ત્રણ દિવસે તે અટવીનું ઉલ્લંઘન કરી એક સરોવરના તીર ઉપર આવી પડાવ કરાવ્યો. ત્યાં સાર્થ રાત્રીવાસો રહ્યો. તે રાત્રીના છેલ્લા પહોરે ચંડસેન નામના એક પલ્લીપતિની ધાડ પડી પલ્લીપતિના સુભટોએ સાર્થનું સર્વસ્વ લુંટી લઇ પ્રિયદર્શનાને પણ હરી લઇને પોતાના સ્વામી ચંડસેનને સોંપી. દીન મુખવાળી પ્રિયદર્શનાને જોઇને તે ચંડસેનને પણ દયા આવી, તેથી તેણે ચિંતવ્યું કે 'શું આ દીન સ્ત્રીને પાછી તેને ઠેકાણે પહોંચાડું?' એવી ચિંતા કરતા તેણે ચૂતલતા નામની પ્રિયદર્શનાની દાસીને પૂછ્યું કે 'આ સ્ત્રી કોની પ્રિયા છે? અને કોની પુત્રી છે? તે સર્વ વૃત્તાંત જણાવ.' દાસી બોલી કે 'કોશાંબીના રહેનારા જિનદત્ત શેઠની આ પુત્રી છે અને તેનું નામ પ્રિયદર્શના છે'-આટલું સાંભળતાંજ ચંડસેનને મૂર્છા આવી થોડીવારે સંજ્ઞા મેળવીને તેણે પ્રિયદર્શનાને કહ્યુ કે "હે બાળા! તારા પિતાએ મને પૂર્વે જીવાડ્યો છે, માટે તું ભય પામીશ નહી. તે મારો વૃત્તાંત મૂળથી સાંભળ. હું ચોરના રાજા તરીકે પ્રસિદ્ધ છું. એક વખતે હું ચોરી કરવાને માટે નીકળ્યો. પ્રદોષકાળે વત્સદેશના ગિરિ નામના ગ્રામમાં ગયો. ત્યાં ચોરલોકોથી વીંટાઇને હું મદ્યપાન કરવા બેઠો. તેવામાં રક્ષકોએ આવીને મને પકડ્યો, અને ત્યાંના રાજા માનભંગ પાસે રજુ કર્યો. તેણે મને મારી નાખવાનો આદેશ કર્યો. પછી મને મારવાને લઈ જતા હતા, તેવામાં તારા માતા પિતા પૌષધ કરી પારણાને માટે ઘેર જતા હતા તે ત્યાંથી નીકળ્યા. મારી હકીકત સાંભળીને તે કૃપાળુ શેઠે મને છોડાવ્યો. પછી કેટલાંક વસ્ત્રો અને ધન આપીને તેમણે મને વિદાય

કર્યો; તેથી તું મારા ઉપકારીની પુત્રી છે, માટે મને આજ્ઞા કર કે હું તારૂં શું કામ કરૂં ?" પ્રિયદર્શના બોલી 'હે ભ્રાતા ! તમારી ધાડ પડવાથી વિયુક્ત થયેલા મારા પતિ બંધુદત્તની સાથે મને મેળવો.' 'હું એ પ્રમાણે કરીશ' એમ કહી પલ્લીપતિ પ્રિયદર્શનાને પોતાને ઘેર લાવ્યો અને પોતાના દેવતા હોય તેમ તેને અતિ ભક્તિથી જોવા લાગ્યો. પછી અભય દાનવડે પ્રિયદર્શનાને આશ્વાસન આપીને ચંડસેન પોતે બંધુદત્તને શોધવા નીકળ્યો.

અહીં બંધુદત્ત પ્રિયાનો વિયોગ થવાથી હિંતાલવનના મધ્યમાં આવી સ્વસ્થ થઈને આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યો કે 'મારા વિયોગથી મારી વિશાળલોચના પ્રિયા એક દિવસ પણ જીવી શકે તેમ નથી, તેથી જરૂર તે મૃત્યુ પામી હશે. તો હવે હું શી પ્રત્યાશાથી જીવું ! માટે મારે મરણનું શરણ છે, કેમકે તેથી મને કાંઈ વિશેષ હાનિ નથી.' આ પ્રમાણે વિચારીને સપ્તચ્છદના મોટા વૃક્ષ ઉપર ચઢી ફાંસો ખાઈને મૃત્યુ પામવા માટે તે તૈયાર થયો. સપ્તચ્છદ વૃક્ષની પાસે આવતાં તેણે એક મોટું સરોવર જોયું. તેમાં પ્રિયાના વિરહથી દુઃખિત એવો એક રાજહંસ તેના જોવામાં આવ્યો. પોતાની પેઠે તેને દુઃખી અને દીન જોઈને તે વધારે દુઃખી થયો, કેમકે "દુઃખી જનની માનસિક પીડા દુઃખી જનજ જાણે છે." બંધુદત્ત ત્યાં થોડીવાર ઉભો રહ્યો, તેવામાં કમળની છાયામાં બેઠેલી રાજહંસીની સાથે તે રાજહંસનો મેળાપ થયો. તેને એ પ્રમાણે પ્રિયાનો મેળાપ થયેલો જોઇ બંધુદત્તે વિચાર્યું કે "જીવતા નરને ફરીવાર પણ પ્રિયાનો સંગમ થાય છે, માટે હમણાં તો હું મારી નગરીએ જાઉં, પણ આવી નિર્ધન સ્થિતિએ ત્યાં શી રીતે જવાય ? તેમ પ્રિયા વિના કોશાંબીપુરીએ જવું તે પણ યોગ્ય નથી; તેથી હમણાં તો વિશાળાપુરીએ જાઉં, ત્યાં મારા માતુલ પાસેથી દ્રવ્ય લઇ, તે ચોર સેનાપતિને આપીને મારી પ્રિયાને છોડાવું. પછી પ્રિયા સાથે નાગપુરી જઈ મારા ઘરમાંથી દ્રવ્ય લઇને માતુલને પાછું આપી દઇશ. સર્વ ઉપાયમાં આ ઉપાયજ મુખ્ય છે." આવો વિચાર કરીને તે બંધુદત્ત પૂર્વ દિશા તરફ ચાલ્યો. બીજે દિવસે અતિ દુઃખિતપણે ગિરિસ્થળ નામના સ્થાનમાં આવ્યો. ત્યાં માર્ગની નજીકમાં વૃક્ષોથી ઢંકાયેલા એક યક્ષના મંદિરમાં તેણે વિશ્રામ કર્યો. તેવામાં શ્રમથી પીડિત એક વટેમાર્ગુ ત્યાં આવ્યો. તેને બંધુદ પૂછ્યું કે 'તમે ક્યાંથી આવો છો ?' તેણે કહ્યું કે 'હું વિશાળાનગરીથી આવું છું.' બંધુદત્તે પૂછ્યું કે 'ત્યાં ધનદત્ત સાર્થવાહ કુશળ છે ?' એટલે તે મુસાફરે દીન વદને કહ્યું કે "ધનદત્ત વ્યાપાર કરવાને બહાર ગામ ગયો હતો, તેવામાં એક દિવસ તેના મોટા પુત્રે ઘેર પત્ની સાથે ક્રીડા કરતા સતા ત્યાંથી ચાલ્યા જતા રાજાની અવગણના કરી, તે અપરાધથી ક્રોધ પામેલા રાજાએ તેનું સર્વસ્વ લુંટી લીધું અને તેના પુત્ર, કલત્ર વિગેરે સર્વ કુટુંબને કેદ કર્યું. ધનદત્ત ઘેર આવ્યો ત્યારે રાજાને અરજ કરતાં અને પોતાની પાસેનું દ્રવ્ય દંડમાં આપતાં બાકી રહેલા કોટી દ્રવ્યને માટે તે પોતાની બ્હેનના પુત્ર બંધુદત્તને શોધવાને નીકળ્યો છે. રાજાએ તે સરતે તેને છોડ્યો છે." આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળીને બંધુદત્તે ચિંતવ્યું કે 'અહો ! દૈવે આ શું કર્યું ! જેને માટે મને પૂર્ણ આશા હતી, તેને પણ દૈવે વ્યસનસમુદ્રમાં પાડી

દીધો છે, પણ હવે જે થયું તે ખરૂં, હવે તો અહીં રહીનેજ મારા માતુલની રાહ જોઉં, અને તેને મળી નાગપુરીએ જઇ તેનો અર્થ સત્વર સાધી આપું.' આવો વિચાર કરીને તે ત્યાંજ રહ્યો.

પાંચમે દિવસે કેટલાકની સહાય લઈને સાર્થ સાથે ખેદયુક્ત મનવાળો માતુલ ધનદત્ત ત્યાં આવ્યો અને તેજ વનમાં યક્ષમંદિરની પાસે રહેલા એક તમાલ વૃક્ષ નીચે બેઠો. દૂરથી બરાબર ઓળખાયા નહીં એટલે બંધુદત્તે તેને ઓળખવાને માટે તેની નજીક જઇને પૂછ્યું કે-'તમે કોણ છો ? અહીં કયાંથી આવો છો ? અને ક્યાં જવાના છો ? તે કહો.' ધનદત્ત બોલ્યો-'હે સુંદર ! હું વિશાળાપુરીથી આવું છું અને અહીંથી મહાપુરી નાગપુરીએ જવાનું છે.' બંધુદત્ત બોલ્યો કે-'મારે પણ ત્યાંજ આવવાનું છે, પણ ત્યાં તમારૂં સંબંધી કોણ છે ? તે કહો.' તે બોલ્યો કે 'ત્યાં બંધુદત્ત નામે મારો એક ભાણેજ છે.' બંધુદત્ત કહ્યું, 'હા, તે મારો પણ મિત્ર છે.' પછી બંધુદત્તે પોતાના માતુલને ઓળખ્યા, પણ પોતાની ઓળખાણ પાડ્યા વિના તે તેની સાથે મળી ગયો. પછી તે બન્નેએ સાથે ભોજન કર્યું. બીજે દિવસ પ્રાતઃકાળે બંધુદત્ત શૌચ કરવાને નદીતીરે ગયો, ત્યાં એક કદંબના ગહ્વરમાં રત્નની છાયાવાળી પૃથ્વી દીઠી, એટલે તેણે તીક્ષ્ણ શૃંગવડે તે પૃથ્વી ખોદી, તેમાંથી રત્ન આભૂષણોથી ભરપૂર એક તાંબાનો કરંડીઓ નીકળ્યો. તે કરંડીઆને છાની રીતે લઇને બંધુદત્ત ધનદત્તની પાસે આવ્યો, અને તે કરંડીઓ મળવાની બધી હકીકત કહી બતાવી. પછી નમ્રતાથી કહ્યું કે 'હે મારા મિત્રના માતુલ ! મેં એક કાપડી પાસેથી તમારી બધી હકીકત જાણી છે, માટે તમારા પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલો આ કરંડીઓ તમેજ ગ્રહણ કરો. આપણે બન્ને અહીંથી વિશાળા નગરીએ જઇ રાજાને ધન આપી કારાગૃહમાંથી આપણાં માણસોને છોડાવીએ. પછી આપણે નાગપુરી જઇશું.' આ પ્રમાણે કહી આગળ કરંડીઓ ધરીને બંધુદત્ત મૌન રહ્યો, એટલે ધનદત્ત બોલ્યો કે 'મારે અત્યારે તરત મારાં મનુષ્યોને છોડાવવાની કાંઇ જરૂર નથી, હમણાં તો તમારા મિત્ર બંધુદત્તને મળવું છે. પછી તે જેમ કહેશે તેમ કરીશું.' પછી બંધુદત્ત પોતાની મેળે પ્રગટ થયો, અર્થાત્ પોતેજ બંધુદત્ત છે એમ કહ્યું. એટલે તેને ઓળખીને ધનદત્ત બોલ્યો કે-'અરે ! તું આવી દશાને કેમ પ્રાપ્ત થયો?' પછી બંધુદત્તે પોતાનો સર્વ વૃત્તાન્ત જણાવ્યો. તે સાંભળીને ધનદત્તે કહ્યું કે 'હે વત્સ ! પ્રથમ આપણે ભિલ્લ લોકો પાસેથી પ્રિયદર્શનાને છોડાવીએ, પછી બીજું કામ કરશું.'

આ પ્રમાણે તેઓ વાત કરે છે તેવામાં અકસ્માત્ રાજાના સુભટો હથિયાર ઉગામતા ત્યાં આવ્યા. તેઓએ જેઓ ત્યાં રહેલા હતા તે સર્વને તસ્કર જાણીને પકડ્યા. ધનદત્ત અને બંધુદત્ત પેલો કરંડીઓ કોઇ ગુપ્ત સ્થાને મૂકી દેતા હતા, તેવામાંજ રાજપુરૂષોએ તેમને પકડ્યા, અને 'આ શું છે?' એમ પૂછ્યું, એટલે તેમણે કહ્યું કે 'તમારા ભયથી અમે આ અમારૂં દ્રવ્ય ગોપવતા હતા.' પછી રાજસુભટો તે કરંડીઆ સહિત તેમને તથા બીજા મુસાફરોને પણ રાજભય બતાવતા સતા ન્યાયકારક રાજમંત્રીની પાસે

લઇ ગયા. ન્યાયમંત્રીએ પરીક્ષા કરીને બીજા મુસાફરોને નિર્દોષ જાણી છોડી મૂકયા. પછી આ મામા ભાણેજને આદરથી પૂછ્યું કે 'તમે કોણ છો ? કયાંથી આવો છો ? અને આ શું છે?' તેઓ બોલ્યા કે–'અમે વિશાળાનગરીથી આવીએ છીએ. આ દ્રવ્ય અમારૂં પ્રથમનું ઉપાર્જન કરેલું છે; તે લઇને હવે અમે લાટ દેશ તરફ જઇએ છીએ.' મંત્રીએ કહ્યું કે 'જો આ દ્રવ્ય તમારૂં હોય તો આ કરંડીઆમાં શું શું ચીજ છે તે બધું એંધાણી સાથે જલદી કહી બતાવો.' પછી બન્ને અજ્ઞાત હોવાથી ક્ષોભ પામીને બોલ્યા કે 'હે મંત્રીરાજ! આ કરંડીઓ અમે હરણ કરેલો છે, માટે તમે પોતેજ ઉઘાડીને જુવો.' પછી મંત્રીએ તે કરંડીઓ ઉઘાડીને જોયો, તો તેમાં રાજનામાંકિત આભૂષણો જોવામાં આવ્યાં. ઘણા વખત અગાઉ ચોરાયેલાં તે આભૂષણોને સંભારીને મંત્રીએ વિચાર્યું કે 'પ્રથમ ચોરાયેલું દ્રવ્ય લઇને આ બન્નેએ પૃથ્વીમાં નિધિરૂપ કરેલું હશે, માટે આ બન્નેને કબજે કરવાથી બીજા ચોર લોકો પણ પકડાઇ આવશે.' એવું ધારી મંત્રીએ બધા સાર્થને પોતાના પુરૂષોની પાસે પાછો પકડી મંગાવ્યો. પછી તેણે યમદૂત જેવા રક્ષકોની પાસે તે મામા ભાણેજને ઘણું તાડન કરાવ્યું. જ્યારે ગાઢ માર પડવા લાગ્યો ત્યારે તેઓ વિધુર થઇને બોલ્યા કે 'અમે આ સાર્થની સાથે ગયે દિવસેજ આવ્યા છીએ. જો એમ ન હોય તો પછી તમારે વિચારીને અમોને મારી નાખવા.' પછી તે સ્થાનના પુરૂષે બંધુદત્તને ઉદ્દેશીને કહ્યું 'આ પુરૂષ તો આ સાર્થમાં પાંચમે દિવસે મારા જોવામાં આવ્યો હતો.' પછી મંત્રીએ સાર્થપતિને પૂછ્યું કે 'તમે આ પુરૂષને જાણો છો ?' એટલે સાર્થપતિ બોલ્યો કે 'આવા તો ઘણા માણસો સાર્થમાં આવે છે ને જાય છે તેને કોણ ઓળખી શકે ?' આ પ્રમાણે સાંભળીને મંત્રી બહુ કોપાયમાન થયો, તેથી તેણે તે મામા ભાણેજને નરકાવાસ જેવા કારાગૃહમાં કેદ કર્યા.

અહીં ચંડસેન ઘણીવાર સુધી બંધુદત્તને શોધવા માટે પદ્માટવીમાં ભમ્યો, પણ તેને બંધુદત્ત મળ્યો નહીં એટલે તે વિલખો થઇ પાછો ઘેર ગયો. પછી તેણે પ્રિયદર્શનાની પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'જો હું છ માસની અંદર તારા પતિને ન શોધી લાવું તો પછી મારે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો.' આવી પ્રતિજ્ઞા લઇને ચંડસેને કૌશાંબીમાં અને નાગપુરીમાં બંધુદત્તને શોધવાને માટે ગુપ્ત પુરૂષો મોકલ્યા. તેઓ પણ કેટલેક દિવસે પાછા આવ્યા, અને તેમણે ચંડસેનને કહ્યું કે 'અમે ઘણું ભમ્યા તોપણ બંધુદત્ત અમારા જોવામાં આવ્યો નહીં.' ચંડસેને ચિંતવ્યું કે 'પ્રિયાના વિરહથી પીડિત એવો બંધુદત્ત ભૃગુપાત (ભૈરવજવ) કે અગ્નિપ્રવેશ વિગેરેથી જરૂર મૃત્યુ પામ્યો હશે. મારી પ્રતિજ્ઞાને પણ ચાર માસ વીતી ગયા છે, માટે હવે હમણાંજ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરૂં; કેમકે બંધુદત્ત મળવો દુર્લભ છે. અથવા તો જ્યાંસુધી પ્રિયદર્શનાને કંઇ પ્રસવ થાય ત્યાંસુધી રાહ જોઉં અને તેના પ્રસુત પુત્રને કૌશાંબીમાં પહોંચાડીને પછી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરૂં.'

આ પ્રમાણે ચંડસેન ચિંતવતો હતો તેવામાં દ્વારપાળે આવીને વધામણી આપી કે 'પ્રિયદર્શનાને પુત્ર અવતર્યો.' પલ્લીપતિએ હર્ષ પામી દ્વારપાળને પારિતોષિક આપ્યું. પછી પદ્માટવીની દેવી ચંડસેનાને કહ્યું કે જો આ મારી બેન પ્રિયદર્શના પુત્ર સાથે એક

માસ સુધી કુશળ રહેશે, તો હું તમને દશ પુરૂષનું બળિદાન આપીશ.' પછી જ્યારે પ્રિયદર્શનાને કુમાર સાથે કુશળતાથી પચીશ દિવસ વ્યતીત થયા, ત્યારે ચંડસેને પ્રત્યેક દિશામાંથી બળિદાન યોગ્ય પુરૂષોને પકડી લાવવા સેવક પુરૂષોને મોકલ્યા.

અહીં બંધુદત્તે પોતાના માતુલ સાથે કારાગૃહમાં નારકીના આયુષ્ય જેવા છ માસ નિર્ગમન કર્યા. તેવામાં એક દિવસે રાજસુભટોએ રાત્રીએ મોટા સર્પને પકડે તેમ પુષ્કળ દ્રવ્યયુક્ત એક સંન્યાસીને પકડ્યો, અને તેને બાંધીને મંત્રીને અર્પણ કર્યો. 'સંન્યાસીની પાસે આટલું બધું દ્રવ્ય ક્યાંથી હોય ? એવું ધારી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે 'જરૂર આ પણ ચોર છે.' એટલે તેને મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો. જ્યારે તેને વધ કરવા લઇ ચાલ્યા, ત્યારે તેને પશ્ચાત્તાપ થયો અને તેણે વિચાર્યું કે 'મુનિનું વચન અન્યથા થતું નથી.' આ પ્રમાણે ચિંતવીને તેણે આરક્ષકોને કહ્યું કે–'મારા વગર કોઇએ આ શહેરમાં ચોરી કરી નથી. મેં ચોરી કરી કરીને પર્વત, નદી, આરામ વિગેરે ભૂમિમાં ચોરીનું ધન દાટેલું છે, માટે જેનું જેનું દ્રવ્ય હોય તે તેને તેને થાપણ મૂકી હોય તેમ પાછું સોંપી દો અને પછી મને શિક્ષા કરો.' રક્ષકોએ આવીને તે ખબર મંત્રીને કહ્યા, એટલે મંત્રીએ તેણે બતાવેલી સર્વ ભૂમિમાંથી દ્રવ્ય મંગાવ્યું. તો તેમાં પેલા રત્નના કરંડીઆ વગર બધું દ્રવ્ય મળી આવ્યું. પછી મંત્રીએ તે સંન્યાસીને કહ્યું, 'હે કૃતિન્ ! તારાં દર્શનથી અને આકૃતિથી વિરૂદ્ધ એવું તારૂં આચરણ કેમ છે તે નિર્ભય થઇને કહે.' સંન્યાસી બોલ્યો કે–"જેઓ વિષયાસક્ત હોય અને પોતાના ઘરમાં નિર્ધન હોય તેઓને આવું કામ કરવું યોગ્ય લાગે છે, તે વિષે જો તમને આશ્ચર્ય લાગતું હોય તો મારો વિશેષ વૃત્તાંત સાંભળો.

પુંડ્રવર્ધન નગરમાં સોમદેવ નામના બ્રાહ્મણનો નારાયણ નામે હું પુત્ર છું. હું 'જીવઘાતના માર્ગથી સ્વર્ગ મળે છે' એવું લોકોને કહેતો હતો. એક વખતે ચોરબુદ્ધિએ પકડેલા અને દીન વદનવાળા કેટલાક પુરૂષો મારા જોવામાં આવ્યા. તેને જોઇને 'આ મોટા ચોર છે માટે તેને મારી નાખો' એમ હું બોલ્યો. તે સાંભળીને નજીક રહેલા એક મુનિએ કહ્યું કે 'અરે ! આ કેવું કષ્ટકારી અજ્ઞાન છે ?' તે સાંભળીને મેં નમસ્કાર કરી તે મુનિને પૂછ્યું કે 'શું અજ્ઞાન છે ?' ત્યારે મુનિ બોલ્યા કે 'બીજાને અતિ પીડાકારી વચન બોલવું અને ખોટા દોષનું આરોપણ કરવું તેજ અજ્ઞાન છે. પૂર્વ કર્મના પરિપક્વ થયેલા વિપાકથી આ મનુષ્યો તો બિચારા દુઃખમાં પડ્યા છે, તેમને ઓળખ્યા કર્યા સિવાય મોટા ચોર હોવાનો ખોટો દોષ તું કેમ આપે છે ? પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મનું અવશેષ ફળ તને થોડા વખતમાં મળશે, માટે તું બીજાની ઉપર મિથ્યા દોષનો આરોપ કર નહીં.' પછી મેં તે મુનિને પૂછ્યું કે 'મારાં પૂર્વ કર્મનું અવશેષ ફળ શું છે ?' એટલે અતિશય જ્ઞાનવાળા અને કરૂણાનિધિ તે મુનિ બોલ્યા કે "આ ભરતક્ષેત્રને વિષે ગર્જન નામના નગરમાં આષાઢ નામે એક બ્રાહ્મણ હતો. તેને અચ્છુકા નામે સ્ત્રી હતી. આ ભવથી પાંચમે ભવે ચંદ્રદેવ નામે તું તેનો પુત્ર હતો. તારા પિતાએ તને ઘણું ભણાવ્યો, એટલે તું વિદ્વાન્ થવાથી ત્યાંના વીર રાજાને માન્ય થઇ પડ્યો. તે સમયે ત્યાં યોગાત્મા નામે એક સદ્

બુદ્ધિવાન્ નિષ્પાપ સંન્યાસી રહેતા હતા. ત્યાંના વિનીત નામના એક શ્રેષ્ઠીની વીરમતી નામે એક બાળવિધવા પુત્રી હતી. તે એક સિંહલ નામના માળીની સાથે નાસી ગઇ. પેલા યોગાત્મા સન્યાસીની તે વીરમતી પૂજા કરતી હતી. દૈવયોગે નિઃસંગપણાને લીધે કોઇએ કહ્યા વગર તેજ દિવસે તે સંન્યાસી પણ ત્યાંથી કોઇ ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો. પ્રથમ તો 'વીરમતી નાસી ગઇ' એમ બધા લોકો કહેવા લાગ્યા. પણ યોગાત્માના જવાની ખબર પડવાથી તે વિચાર્યું કે'–જરૂર વીરમતી યોગાત્માની સાથે નાસી ગઇ હશે.' એ વાર્તા રાજદ્વારમાં થઈ કે–વીરમતી નાસી ગઇ છે, ત્યારે તેં કહ્યુ કે–'તે તો યોગાત્માની સાથે ગઇ છે.' તે સાંભળી રાજાએ કહ્યું કે–' યોગાત્મા સંન્યાસીએ તો સ્ત્રી વિગેરેના ત્યાગ કર્યો હતો." એટલે તેં જઇને કહ્યુ કે'વીરમતી તેની પૂજા કરતી હતી, માટે તે બન્ને સાથેજ ગયાં છે.' આ હકીકત વિસ્તરવાથી યોગાત્મા પાખંડધારી કહેવાયો. એ સાંભળીને લોકો તેના તેવા દોષથી ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધારહિત થયા'અને બીજા સંન્યાસીઓએ યોગાત્માને પોતાના સમુદાયથી દૂર કર્યો. આવાં દુર્વચનથી નિકાચિત તીવ્ર કર્મ બાંધી મૃત્યુ પામીને તુ કોલ્લાક નામના સ્થાનમાં બકરો થયો. પૂર્વ કર્મના દોષથી તારી જીહ્વા કુહિત થઇ ગઇ. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને કોલ્લાક નામની મોટી અટવીમાં તું શિયાળ થયો ત્યાં પણ જીહ્વા સડી જવાથી મૃત્યુ પામીને તું સાકેત નગરમાં રાજમાન્ય મદનદાતા નામની વેશ્યાને ઘેર પુત્ર પણે ઉત્પન્ન થયો. જ્યારે તું યુવાન થયો, ત્યારે એક વખતે મદિરાપાન કરી મત્ત થઇને તું રાજમાર્તા પર આક્રોશ કરવા લાગ્યો. રાજપુત્રે તને વાર્યો, એટલે તે તેને પણ ઉંચે સ્વરે આક્રોશ કર્યો તેથી તેણે તારી જીહ્વા છેદી નાખી. પછી લજ્જા પામી અનશન લઈને તું મૃત્યુ પામ્યો. ત્યાંથી આ ભવમાં તું બ્રાહ્મણ થયો છે, પરંતુ અદ્યાપિ તારે પૂર્વ કર્મ ભોગવવું થોડું બાકી છે." તે સાંભળી મને વૈરાગ્ય થયો, તેથી તત્કાળ કોઇ સારા ગુરૂની પાસે જઇને હું સન્યાસી થયો અને ગુરૂની સેવામાં તત્પર રહ્યો. ગુરૂએ મૃત્યુ વખતે તાલોદ્ઘાટિની વિદ્યા સાથે આકાશગામિની વિદ્યા મને આપી અને આદરથી શિક્ષા આપી કે "ધર્મ અને શરીરના રક્ષણ વિના બીજા કોઇ કામમાં આ વિદ્યાને યોજવી નહીં, હાસ્યમાં પણ અસત્ય બોલવું નહી, જો પ્રમાદથી અસત્ય બોલાઇ જાય તો નાભિ સુધી જળમાં રહી ઉંચા હાથ કરી આ બે વિદ્યાના એક સહસ્ર ને આઠ વાર જાપ કરવો.'" વિષયની આસકિતથી ગુરૂની એ શિક્ષા હું ભૂલી ગયો, મેં અનેક વિપરીત કામો કર્યાં. પેલા ઉદ્યાનમાં દેવાલય પાસે રહ્યો સતો હું તમારી પાસે મૃષા બોલ્યો. ગઇ કાલે સ્નાન કર્યા વગર દેવાર્ચન કરવાને કોઇ દેવાલયમાં આવેલ, તેણે મને તપોવ્રત ગ્રહણ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે મેં પ્રમાદથી ઇચ્છિત પત્નીના વિરહનું ખોટું કારણ બતાવ્યું. ત્યારપછી ગુરૂના કહેવા પ્રમાણે જળમાં રહી તે વિદ્યાના જાપ કર્યો નહીં. અર્ધ રાત્રે સાગર શ્રેષ્ઠીના ઘરમાં ચોરી કરવાને ગયો દૈવયોગે દ્વાર ઉઘાડાંજ હોવાથી શ્વાનની જેમ હું તેમાં પેસી ગયો અને તેનું રૂપુ અને સુવર્ણ ચોરીને બહાર નીકળ્યો, એટલે દૈવયોગે રાજપુરૂષોએ મને પકડી લીધો. તે વખતે મેં આકાશગામિની વિદ્યાને ઘણી સંભારી, પણ તેની સ્ફુરણા

થઈ નહિ." આ પ્રમાણે બધી વાત સાંભળ્યા પછી મંત્રીએ પૂછ્યું કે–'તને બધી વસ્તુઓ મળી, પણ રત્નનો કરંડીઓ કેમ ન મળ્યો ? શું તેનું સ્થાનક ભૂલી ગયો છે?' તેણે કહ્યું 'જ્યાં મેં તે કરંડીઓ દાટ્યો હતો, ત્યાંથી દૈવયોગે તેને જાણવાથી કોઈએ હરી લીધો જણાય છે.'

આ પ્રમાણે સાંભળીને મંત્રીએ તે સન્યાસીને છોડી મૂક્યો. પછી પેલા મામા ભાણેજને યાદ કર્યા, અને ચિંતવ્યું કે 'જરૂર તેઓએ અજાણતાં આ રત્નનો કરંડીઓ લીધો હશે, પણ ભયથી તેઓ બરાબર જવાબ દઇ શકયા નહીં હોય, માટે હવે અભય આપીને તેમને ફરીવાર પૂછવું.' પછી મંત્રીએ તેમને બોલાવી અભય આપીને પૂછ્યું, એટલે તેઓએ જે યથાર્થ હતું તે કહી બતાવ્યું, તેથી નીતિમાન્ મંત્રીએ તેમને છોડી મૂકયા, અને તેઓને ખમાવ્યા. પછી ત્યાંથી છુટી બે દિવસ રહીને તેઓ આગળ ચાલ્યા; એટલે ત્રીજેજ દિવસે પેલા ચંડસેનના પુરૂષો જે બળિદાનને માટે પુરૂષોને શોધતા હતા તેઓના હાથમાં આવ્યા, તેથી તેમને પણ બીજાની સાથે બંદીવાન કરી ચંડસેના દેવીની પાસે બળિદાન માટે તેઓ લઇ આવ્યા. પછી ચંડસેન દાસી અને પુત્ર સહિત પ્રિયદર્શનાને લઇને ચંડસેના દેવીનું અર્ચન કરવા આવ્યો. તે વખતે 'આ ભયંકર દેવીને જોવાને વણિક્ સ્ત્રી સમર્થ થઈ શકશે નહિ' એવું ધારી ચંડસેને પ્રિયદર્શનાનાં નેત્રને વસ્ત્રવડે ઢાંકી દીધાં. પછી ચંડસેને પોતે પુત્રને લઇને નેત્રની સંજ્ઞાએ બળિદાનના પુરૂષોને લાવવા સેવકોને કહ્યું. દૈવયોગે પ્રથમ બંધુદત્તનેજ લાવવામાં આવ્યો. પછી પુત્રને દેવીને પ્રણામ કરાવી રક્તચંદનનું પાત્ર હાથમાં આપી ચંડસેને પ્રિયદર્શનાને કહ્યું કે 'દેવીની પૂજા કરો.' પછી નિર્દય ચંડસેને પોતેજ મ્યાનમાંથી ખડ્ગ કાઢયું. તે વખતે પ્રિયદર્શના દીન થઈને વિચાર કરવા લાગી કે–"મને ધિક્કાર છે, કેમકે મારે માટેજ આ દેવીને આ પુરૂષનું બળિદાન અપાય છે, તો તેમાં મારીજ અપકીર્તિ છે. ત્યારે તેવી અપકીર્તિ શામાટે લેવી? અરે હું શું નિશાચરી થઇ !" તે વખતે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો બંધુદત્ત મૃત્યુને નજીક આવેલું જાણી નવકારમંત્રનું પરાવર્ત્તન કરવા લાગ્યો. નવકારમંત્રનો ધ્વનિ સાંભળીને પ્રિયદર્શનાએ તત્કાળ પોતાનાં નેત્ર ઉઘાડ્યાં, ત્યાં તો પોતાના પતિનેજ પોતાની આગળ જોયો. તેથી તેણે ચંડસેનને કહ્યુ કે 'હે ભ્રાતા ! તમે હવે સત્યપ્રતિજ્ઞ થયા છો, કેમકે આ તમારા બનેવી બંધુદત્તજ છે.' પછી ચંડસેન બંધુદત્તના ચરણમાં પડી બોલ્યો કે 'આ મારો અજ્ઞાનપણે થયેલો અપરાધ ક્ષમા કરો, અને તમે મારા સ્વામી છો, માટે હવે મને આજ્ઞા આપો.' પછી બંધુદત્તે હર્ષ પામી પ્રિયદર્શનાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે 'આ ચંડસેને તો તમારો ને મારો મેળાપ કરાવ્યો છે, માટે તેમનો શો અપરાધ છે ? કાંઇપણ અપરાધ નથી.' પછી બંધુદત્તે ચંડસેનને કહીને બીજા જે પુરૂષોને બળિદાન માટે કેદ કરી લાવ્યા હતા તેમને છોડાવ્યા, અને ચંડસેનને પૂછ્યું કે–"તમે આવું કામ શા માટે કર્યું ?" એટલે ભિલ્લોના રાજા ચંડસેને પુરૂષબળિની માનના વિગેરેનો બધો પૂર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળીને બંધુદત્ત બોલ્યો કે 'હે ચંડસેન ! જીવઘાતવડે પૂજા કરવા

યોગ્ય નથી, માટે હવે પછી પુષ્પાદિકવડે દેવીની પૂજા કરજો. આજથીજ તમે હિંસા, પરધન અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરો, મૃષાવાદ છોડી દો અને સંતોષનું પાત્ર થાઓ.' ચંડસેને તેમ કરવાને કબુલ કર્યું. તે વખતે દેવી પ્રગટ થઇને બોલી કે 'આજથી પુષ્પાદિક પદાર્થોવડેજ મારી પૂજા કરવી.' તે સાંભળીને ઘણા ભિલ્લો ભદ્રક ભાવી થયા.

પ્રિયદર્શનાએ બાળપુત્ર બંધુદત્તને અર્પણ કર્યો. બંધુદત્તે તે પુત્ર ધનદત્તને આપ્યો અને પોતાની પત્નીને કહ્યું કે 'આ મારા મામા થાય છે.' તત્કાળ પ્રિયદર્શના મુખ આડું વસ્ત્ર કરીને પોતાના શ્વશુરરૂપ મામાજીને નમી. ધનદત્તે આશીષ આપી અને કહ્યું કે 'આ પુત્રનું હવે નામ પાડવું જોઇએ.' એટલે 'આ પુત્ર જીવિતદાન આપવાવડે બાંધવોને આનંદદાયક થયો છે,' એવું ધારીને તેનાં માતા પિતાએ તેનું 'બાંધવાનંદ' એવું નામ પાડ્યું. પછી કિરાતરાજ ચંડસેને માતુલ સહિત બંધુદત્તને પોતાને ઘેર લઇ જઈને ભોજન કરાવ્યું અને તેનું લુંટી લીધેલું સર્વ ધન તેમને અર્પણ કર્યું. પછી અંજલિ જોડી ચિત્રકનું ચર્મ, ચમરી ગાયના વાળ, હાથીદાંત અને મુક્તાફળ વિગેરેની તેની પાસે ભેટ ધરી. પછી બંધુદત્તે પેલા કેદ કરેલા પુરૂષોને બંધુવત્ ગણી યોગ્ય દાન આપીને વિદાય કર્યો અને ધનદત્તને દ્રવ્યવડે કૃતાર્થ કરીને તેને ઘેર મોકલ્યો.

સમર્થ બંધુદત્ત પ્રિયદર્શના અને પુત્ર સહિત ચંડસેનને સાથે લઇને નાગપુરી આવ્યો. તેના બંધુઓ પ્રસન્ન થઈને સામા આવ્યા. રાજાએ બહુમાનથી હસ્તીપર બેસાડીને તેને નગરીમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. પુષ્કળ દાન આપતો બંધુદત્ત પોતાને ઘેર આવ્યો, અને ભોજન કર્યા પછી બંધુઓને પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પછી છેવટે તેણે સર્વને જણાવ્યું કે 'આજ સુધીમાં મને જે અનુભવ મળેલો છે, તે ઉપરથી હું કહું છું કે—'શ્રીજિનશાસન વિના સર્વ અસાર છે.' બંધુદત્તની આવી વાણીથી સર્વ જનો જિનશાસનમાં રક્ત થયા. પછી બંધુદત્તે ચંડસેનનો સત્કાર કરીને તેને વિદાય કર્યો અને પોતે બાર વર્ષ સુધી સુખમાં રહ્યો.

એક સમયે શરદ ઋતુમાં શ્રી પાર્શ્વપ્રભુ ત્યાં સમવસર્યા. બંધુદત્ત મોટી સમૃદ્ધિ સાથે પ્રિયદર્શનાને અને પુત્રને લઈ તેમને પ્રણામ કરવા ગયો પ્રભુને વંદના કરીને તેણે ધર્મદેશના સાંભળી. પછી બંધુદત્તે પૂછ્યું કે 'હે પ્રભો ! મારી છ સ્ત્રીઓ પરણતાંજ ક્યા કર્મથી મૃત્યુ પામી ? આ પ્રિયદર્શનાનો મને કેમ વિરહ થયો ? અને મારે બે વખત કેમ બંદિવાન થવું પડ્યું ? તે કૃપા કરીને કહો.'

પ્રભુ બોલ્યા કે—"પૂર્વે આ ભરતક્ષેત્રને વિષે વિંધ્યાદ્રિમાં શિખાસન નામે તું ભિલ્લનો રાજા હતો. તું હિંસા કરનાર અને વિષયપ્રિય હતો. આ પ્રિયદર્શના તે ભવમાં શ્રીમતી નામે તારી સ્ત્રી હતી તેની સાથે વિલાસ કરતો તું પર્વતના કુંજગૃહમાં રહેતો હતો. એક વખતે કેટલાએક સાધુઓનો સમૂહ માર્ગ ભૂલી જવાથી અટવીમાં આમ તેમ ભમતો હતો, તે તારા કુંજગૃહ પાસે આવ્યો. તેને જોઇને તને હૃદયમાં દયા આવી. તે જઇને

તેમને પૂછ્યું કે 'તમે અહીં કેમ ભમો છો ?' તેઓ બોલ્યા કે 'અમે માર્ગ ચુકયા છીએ.' પછી શ્રીમતીએ તને કહ્યું કે ' આ મુનિઓને ફળાદિકનું ભોજન કરાવીને પછી માર્ગે ચડાવી આવો, કારણ કે આ અટવી દુરૂત્તરા છે.' પછી તેં કંદ ફળાદિક લાવીને તેમની પાસે મૂકયાં; એટલે મુનિઓ બોલ્યા કે–' આ ફળ અમારે કલ્પનાં નથી, માટે જે વર્ણ, રસ અને ગંધાદિકથી રહિત હોય તે અમને આપો. જે લાંબો કાળ થયા લીધેલું હોય તેવું નિરસ (અચિત્ત) ફળાદિક અમારે કલ્પે છે.' તે સાંભળી તેં તેવાં ફળાદિક લાવીને તેમને પ્રતિલાભિત કર્યા. પછી સાધુઓને માર્ગ બતાવ્યો, એટલે તેઓએ તને ધર્મ સંભળાવી પંચ પરમેષ્ઠી નમસ્કારરૂપ મહા મંત્ર આપીને કહ્યું કે–' હે ભદ્ર ! પખવાડીઆમાં માત્ર એક દિવસ સર્વ સાવદ્ય કર્મ છોડી એકાંતે બેસી આખો દિવસ તારે આ મંત્ર સંભારવો, પણ તે વખતે કદિ કોઈ તારો દ્રોહ કરે તોપણ તારે તેની ઉપર કોપ કરવો નહીં.' આ પ્રમાણે ધર્મનું આચરણ કરતાં તારે સ્વર્ગની લક્ષ્મી પણ દુર્લભ નથી. પછી તેમ કરવાને તેં સ્વીકાર્યું; એટલે મુનિઓએ અન્યત્ર વિહાર કર્યો. એક વખતે તું એકાંતે બેસી તે મંત્રનું સ્મરણ કરતો હતો, તેવામાં ત્યાં એક કેશરીસિંહ આવ્યો. તેને જોઇને તત્કાળ શ્રીમતી ભય પામી. એટલે 'ભય પામીશ નહીં', એમ બોલતાંજ તેં ધનુષ્ય ગ્રહણ કર્યું. તે વખતે શ્રીમતીએ ગુરૂએ આપેલા નિયમને સંભારી દીધો, તેથી તું નિશ્ચળ થઇ ગયો. પછી તે સિંહ તારૂં અને મહામતિ શ્રીમતીનું ભક્ષણ કરી ગયો. ત્યાંથી મરણ પામીને તમે બંને સૌધર્મ દેવલોકમાં પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને અપરવિદેહ ક્ષેત્રમાં ચક્રપુરીના રાજા કુરૂમૃગાંકને ઘેર બાલચંદ્રા રાણીથી તું પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો, અને શ્રીમતી ત્યાંથી ચ્યવીને તે કુરૂમૃગાંક રાજાના સાળા સુભૂષણ રાજાની કુરૂમતી નામની રાણીથી પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થઇ. તમારાં બંનેનાં શબરમૃગાંક અને વસંતસેના એવાં નામ પાડ્યાં. અનુક્રમે પોતપોતાના સ્થાનમાં તમે બંને યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયાં. વસંતસેના તારા ગુણ સાંભળીને તારાપર આસક્ત થઈ, અને એક ચતુર ચિત્રકારે ચિત્રી લાવીને બતાવેલા તેણીના રૂપને જોઈને તું પણ તેનાપર આસક્ત થયો. પરસ્પર અનુરાગ થયેલો જાણીને તારા પિતાએ તને તેની સાથે પરણાવ્યો. પછી તારો પિતા તાપસ થયો અને તું રાજા થયો. હે બુદ્ધિમાન્ ! પૂર્વે ભિલ્લના ભવમાં તેં તિર્યંચોને વિયોગ પમાડીને જે કર્મ બાંધેલું, તે એ ભવમાં તને ઉદય આવ્યું, તે યથાર્થ રીતે સાંભળ.

તેજ વિજયમાં એક મહા પરાક્રમી વર્દ્ધન નામે જયપુર નગરનો રાજા હતો. તેણે નિષ્કારણ તારાપર કોપાયમાન થઇ માણસ મોકલીને તને કહેવરાવ્યું કે ' તારી રાણી વસંતસેના મને સોંપી દે, મારૂં શાસન અંગીકાર કર અને પછી સુખે રાજ્ય ભોગવ; નહીં તો મારી સાથે યુદ્ધ કર ' તે સાંભળતાંજ તને ક્રોધ ચઢ્યો, તેથી લોકોએ તે વખતે અપશુકન થતાં જોઇને તને ઘણો વાર્યો, તોપણ તું સૈન્ય સહિત એક ગજેંદ્ર ઉપર બેસીને તેની સાથે યુદ્ધ કરવા નીકળ્યો. વર્ધન રાજા તો તારાથી પરાભવ પામીને નાસી ગયો.

પછી તમ નામનો એક બળવાન્ રાજા તારી સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો, તેણે યુદ્ધ કરીને તારી સેનાને ક્ષીણ કરી દીધી અને તને જીવથી મારી નાખ્યો. તે વખતે રૌદ્રધ્યાનના વશથી તું મૃત્યુ પામીને છઠ્ઠી નરકમાં નારકી થયો, તારા વિરહથી પીડિત વસંતસેના પણ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને મૃત્યુ પામી, અને તે પણ તે નરકભૂમિમાં ઉત્પન્ન થઇ. ત્યાંથી નીકળીને તું પુષ્કરવરદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં એક નિર્ધન પુરૂષને ઘેર પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને તારા જેવીજ જાતિમાં વસંતસેના પણ નરકમાંથી નીકળીને પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થઇ. યૌવનવયમાં તમારા બનેનો વિવાહ થયો. દુઃખનું દ્વાર દારિદ્રય છતાં પણ તમે બને નિરંતર ક્રીડા કરવા લાગ્યા એક વખતે તમે બંને ઘરમાં હતાં, તેવામાં જૈન સાધ્વીઓ તમારા જોવામાં આવી, એટલે તમે ઉઠી આદર અને ભક્તિથી અન્નપાનવડે તેમને પ્રતિલાભિત કરી. પછી તેમને તેમના સ્થાન સંબધી પૂછવાથી તેઓ બોલી કે ' બાલચંદ્રા નામે અમારા ગણિની છે, અને વસુશ્રેષ્ઠીના ઘર પાસે અમારો ઉપાશ્રય છે. ' પછી દિવસને અંતભાગે મનમાં શુભ ભાવ ધારણ કરીને તમે ત્યાં ગયા; એટલે ગણિની બાલચંદ્રાએ તમને સારી રીતે ધર્મ સંભળાવ્યો, તેથી તેમની પાસે તમે ગૃહસ્થધર્મ ગ્રહણ કર્યો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તમે બને બ્રહ્મ દેવલોકમાં નવ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને તમે આ ભવમાં ઉત્પન્ન થયા છો. પૂર્વે ભિલ્લના ભવમાં તેં તિર્યંચ પ્રાણીઓનો વિયોગ કરાવ્યો હતો તેમજ દુઃખ દીધું હતું, તે વખતે આ તારી સ્ત્રીએ અનુમોદના કરી હતી, તે કર્મના વિપાકથી આ ભવમાં તને પરણેલી સ્ત્રીઓનો વિનાશ, વિરહ, બંધન અને દેવીના બળિદાનમાટે બંદી થવા વિગેરેની વેદના પ્રાપ્ત થઇ, કેમકે "કર્મનો વિપાક મહા કષ્ટકારી છે."

પછી બંધુદત્તે ફરીવાર પાર્શ્વનાથ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું કે 'હવે અહીંથી અમે કયાં જઇશું ? અને અમારે હજુ કેટલા ભવ કરવા પડશે ?' પ્રભુએ કહ્યું કે 'તમે બંને અહીંથી મૃત્યુ પામીને સહસ્રાર દેવલોકમાં જશો. ત્યાંથી ચ્યવીને તું પૂર્વ વિદેહમાં ચક્રવર્તી થઇશ અને આ સ્ત્રી તારી પટ્ટરાણી થશે તે ભવમાં તમે બંને ચિરકાળ સુધી વિષયસુખ ભોગવી દીક્ષા લઇને સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થશો.' પ્રભુનાં આ પ્રમાણેનાં વચન સાંભળી બંધુદત્તે પ્રિયદર્શના સાથે તત્કાળ પ્રભુની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

એક દિવસે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ નવ નિધિના સ્વામી એવા એક રાજાના નગર પાસે સમવસર્યા. તે ખબર સાંભળીને તે રાજા પ્રભુને વાંદવા આવ્યો પ્રભુને વંદન કરીને તેણે પૂછ્યું કે 'હે પ્રભો! પૂર્વ જન્મના કયા કર્મથી હું આવી મોટી સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો છું ?' પ્રભુ બોલ્યા—"મહારાષ્ટ્ર દેશમાં હેલ્લૂર નામના ગામને વિષે પૂર્વ ભવે તું અશોક નામે માળી હતો. એક દિવસે પુષ્પો વેચીને તું ઘેર જતો હતો, ત્યાં અર્ધમાર્ગે કોઇ શ્રાવકને ઘેર અર્હંતની પ્રતિષ્ઠા થતી હતી, તે જોઇને તુ તેના ઘરમાં પેઠો ત્યાં અર્હંતનુ બિંબ જોઇને તું છાબડીમાં પુષ્પ શોધવા લાગ્યો. તે વખતે તને નવ પુષ્પો હાથમાં આવ્યાં. તે પુષ્પો

તેં ઘણા ભાવથી તે પ્રભુની ઉપર ચઢાવ્યાં, તેથી તે ઘણું પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું. એક વખતે તેં પ્રિયંગુ વૃક્ષની મંજરી લઇને રાજાને ભેટ કરી, તેથી પ્રસન્ન થઇને રાજાએ તને લોકશ્રેણીના પ્રધાનની પદવી આપી. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તું એલપુર નામના નગરમાં નવ લાખ દ્રમ્મ (સુવર્ણના સિક્કા)નો સ્વામી થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તેજ નગરમાં નવ કોટી દ્રવ્યનો અધિપતિ થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી સ્વર્ણપથ નગરમાં નવ લાખ સુવર્ણનો પતિ થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તેજ નગરમાં નવ કોટી સુવર્ણનો સ્વામી થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી રત્નપુર નગરમાં નવ લાખ રત્નનો અધિપતિ થયો ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તેજ નગરમાં નવ કોટી રત્નોનો સ્વામી થયો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી વાટિકા નગરીમાં વલ્લભ નામના રાજાનો પુત્ર નલ લાખ ગ્રામનો અધિપતિ થયો અને ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તું આ ભવમાં નવ નિધિનો સ્વામી રાજા થયેલો છે. હવે અહીંથી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઇશ." પ્રભુની આવી વાણી સાંભળી રાજાના મનમાં અત્યંત શુભ ભાવના ઉત્પન્ન થઇ, તેથી તત્કાળ તેણે પ્રભુની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

આ પ્રમાણે વિહાર કરતા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને સોળ હજાર મહાત્મા સાધુઓ, આડત્રીશ હજાર સાધ્વીઓ, ત્રણસો ને પચાસ ચૌદપૂર્વધારી, એક હજાર ને ચારસો અવધિજ્ઞાની, સાડાસાતસો મનઃપર્યવજ્ઞાની એક હજાર કેવળજ્ઞાની, અગ્યારસો વૈક્રિયલબ્ધિવાળા, છસો વાદલબ્ધિવાળા, એક લાખ ને ચોસઠ હજાર શ્રાવકો, અને ત્રણ લાખ ને સત્યોતેર હજાર શ્રાવિકાઓ—આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનના દિવસ પછી પરિવાર થયો. પછી પોતાનો નિર્વાણસમય નજીક જાણી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સમેતગિરિએ પધાર્યા. ત્યાં બીજા તેત્રીશ મુનિઓની સાથે ભગવંતે અનશન ગ્રહણ કર્યું. પ્રાંતે શ્રાવણ માસની શુક્લ અષ્ટમીએ વિશાખા નક્ષત્રમાં જગદ્ગુરૂ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તેત્રીશ મુનિઓની સાથે મોક્ષપદને પ્રાપ્ત થયા.

ગૃહસ્થપણામાં ત્રીશ વર્ષ અને વ્રત પાલવામાં ત્રીત્તેર વર્ષ—એમ સો વર્ષનું આયુષ્ય શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ ભોગવ્યું. શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના નિર્વાણ પછી ત્રાશી હજાર, સાતસો અને પચાસ વર્ષ ગયા પછી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ મોક્ષે પધાર્યા. તે વખતે શક્રાદિક ઇંદ્રો દેવતાઓને સાથે લઇ સંમેતગિરિપર આવ્યા, અને અધિક શોકાક્રાંતપણે તેમણે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો હર્ષે પ્રકારે નિર્વાણમહોત્સવ કર્યો.

ત્રણ જગતમાં પવિત્ર એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચરિત્રને જેઓ શ્રદ્ધાળુ થઇને સાંભળે છે તેઓની વિપત્તિઓ દૂર જાય છે અને તેઓને અદ્ભુત સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે એટલુંજ નહીં, પણ છેવટે પરમપદ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये नवमे पर्वणि श्री पार्श्वनाथविहारनिर्वाणवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

॥ समाप्तं चेदं नवमं पर्वम् ॥

ખાસ ખરીદો ને વાંચો.

જૈનધર્મમાં હાલમાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાનુ કામ ઘણુ સતોષકારક ચાલવા લાગ્યું છે. જુદી જુદી ચાર પાંચ સસ્થાઓએ તે કામ ઉપાડી લીધુ છે. શ્રીમત ગૃહસ્થો તે કાર્યમાં પોતાના દ્રવ્યનો વ્યય કરવા લાગ્યા છે. ગુજરાતી ભાષાના વાંચનારાઓને માટે નીચેના પુસ્તકો અમૂલ્ય લાભ આપનાર છે

૧	ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાષાતર.	ભાગ ૧ લો	(સ્તભ ૧ થી ૪)	૨-૦-૦
૨	,,	ભાગ ૨ જો	(સ્તભ ૫ થી ૯)	૨-૦-૦
૩	,,	ભાગ ૩ જો	(સ્તભ ૧૦ થી ૧૪)	૨-૦-૦
૪	,,	ભાગ ૪ થો	(સ્તભ ૧૫ થી ૧૯)	૨-૦-૦
૫	,,	ભાગ ૫ મો	(સ્તભ ૨૦ થી ૨૪)	૨-૦-૦

આ પાંચ ભાગમાં થઈને ૩૬૦ વ્યાખ્યાનો છે. દરેક વ્યાખ્યાન ઉપદેશક હોવા સાથે કથાઓવાળા હોવાથી રસિક બહુ છે. સમકિત અને શ્રાવકના ઉપરાંત બીજી અનેક બાબતો સમાવેલી છે. તેની ખરી ખુબી વાંચવાથીજ જાણી શકાય તેમ છે. આ પાંચે ભાગ ભેગા ખરીદનારના રૂ. ૯-૦-૦ લેવામાં આવે છે.

૬	શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર ભાષાંતર	(પર્વ ૧-૨ જુ)	૩-૪-૦
૭	,,	(પર્વ ૩-૪-૫-૬)	૩-૪-૦
૮	,,	(પર્વ ૭)	૧-૮-૦
૯	,,	(પર્વ ૮ ૯ મું)	૨-૮-૦
૧૦	,,	(પર્વ ૧૦)	૨-૮-૦

આ પાંચ ભાગમાં ૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૯ વાસુદેવ, ૯ બલદેવ અને ૯ પ્રતિવાસુદેવ મળી ૬૩ મહાપુરૂષોના ચરિત્રો બીજી અનેક કથાઓ સહ તેમજ ઉપદેશથી ભરપૂર છે. પાંચે ભાગ ખરીદનારના રૂ. ૧૧) લેવામા આવે છે.

૧૧ શ્રી અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ (વિવેચન સાથે) ત્રીજી આવૃત્તિ. કિ. રૂ ૨-૮-૦

આ ગ્રંથ ઉપદેશથી ભરપૂર છે ૭૫ ફારમની બુક છતાં કિમત પડતર પ્રમાણે જ રાખવામાં આવી છે ટુકા વખતમા ત્રીજી આવૃત્તિ કરવી પડી છે.

૧૨	શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ભાષાતર.	૧-૮-૦
૧૩	શ્રી વસ્તુપાળ ચરિત્ર ભાષાંતર	૧-૮-૦
૧૪	ચરિતાવળી ભાગ ૩ જો.	૧-૪-૦
૧૫	અઢાર પાપસ્થાનક ને બાર ાવનાની સઝાય. સાર્થ	૦-૮-૦
૧૬	શ્રી પ્રિયકર ચરિત્ર ભાષાંત	૦-૮-૦
૧૭	પ્રતિક્રમણના હેતુ. (તેનાઆઠ પર્યાય ઉપર આઠ કથાઓ સહિત)	૦-૮-૦
૧૮	શ્રી વિજયચદ્ર કેવળી ચરિત્ર ભાષાંતર. (આઠ પ્રકારની પૂજા ઉ આઠ કથાઓ તેમજ બીજી કથાઓ યુક્ત)	૦-૮-૦
૧૯	શ્રી શેત્રુંજય માહાત્મ્ભાષાંતર (શ્રી ધનેશ્વરસૂરિ વિરચિત દશ હજાર શ્લોકના ગ્રંથનુ ાંતર. ઘણુ રસિક અને ઉપદેશક)	૨-૮-૦
૨૦	શ્રી જૈનધર્મ પ્રસા સભાનો જ્યુબીલી અંક (ખાસ વાંચવા લાયક અને નેક પ્રકારનો ધડો લેવા યોગ્ય.)	૦-૧૨-૦
૨૧	શ્રી ધન્યકુમા ન ભાષાંતર. (સુપાત્ર દાન મહિમા વર્ણનાત્મક- ત શ્રી શાલિભદ્ર ચરિત્ર પૃષ્ટ ૭૦૦)	૨-૮-૦
૨૨	શ્રી અધ્યાત્મભાષાંતર (અધ્યાત્મ જ્ઞાનને લગતો અપૂર્વ રહસ્યયુક્ત)	૨-૦-૦
૨૩	શ્રી ઉપદેશ ાળી ભાષાતર	૧-૮-૦
૨૪	ા શાંતિના રિત્ર ભાષાંતર (અનેક કથાઓ સહિત)	૨-૦-૦
૨૫	શ્રી પરિશિષ્ટ ભાષાતર (શ્રી જબૂસ્વામીથી વજ્રસ્વામી પર્યંતના માચાર્યોના ચરિત્ર તથા બીજા અનેક ચરિત્રો સહિત)	૧-૮-૦
૨૬	શ્રી મલ્લી ચરિત્ર ભાષાંતર (અનેક કથાઓ સહિત)	૧-૮-૦
૨૭	શ્રી ત્રિઝારી કથા સગ્રહ (અતિબોધદાયક ૮૧ કથાઓ)	૦-૧૨-૦
૨૮	શ્રી દષ્ટિએ યોગ	૦-૧૨-૦

આવાય બીજી પણ અમારી સભા તરફથી છપાયેલી ઘણી બુકો છે. તેનુ લીસ્ટ મંગાવે ખરીદ કરવા યોગ્ય છે

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.

ભાવનગર.